

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ

ΚΑΙ

ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΑΡΧΗΓΟΙ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1966-1969

<i>Πρόεδρος:</i>	Χαράλαμπος Φραγκίστας
<i>Αντιπρόεδρος:</i>	Χριστόφορος Νάλτσας
<i>Γεν. Γραμματέας:</i>	Ιωάννης Βασδραβέλλης
<i>Ταμίας:</i>	Αθανάσιος Κωνσταντινίδης
<i>Έφορος Βιβλιοθήκης:</i>	Νικόλαος Ανδριώτης
<i>Σύμβουλοι:</i>	Χαράλαμπος Λέκας Γεώργιος Θεμελής Απόστολος Βακαλόπουλος Ιωάννης Δεληγιαννάκης

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 2006-2009

<i>Πρόεδρος:</i>	Νικόλαος Μέρτζος
<i>Αντιπρόεδρος:</i>	Χαράλαμπος Παπαστάθης
<i>Γεν. Γραμματέας:</i>	Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά
<i>Ταμίας:</i>	Θεόδωρος Δαρδαβέσης
<i>Έφορος Βιβλιοθήκης:</i>	Ιωάννης Κολιόπουλος
<i>Σύμβουλοι:</i>	Κωνσταντίνος Βαβούσκος Βασίλειος Πάππας Αθανάσιος Καραθανάσης Χαράλαμπος Νάσλας

© Copyright: ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Α΄ ΕΚΔΟΣΗ: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1967

ISBN: 978-960-7265-77-7

Γ. Χ. ΜΟΔΗ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ
ΚΑΙ
ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΑΡΧΗΓΟΙ

ΧΟΡΗΓΟΣ Β' ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΝΑΟΥΜ ΜΠΑΜΠΑΤΑΚΑΣ
ΕΚ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ

Β' ΕΚΔΟΣΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2007

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ Β΄ ΕΚΔΟΣΗ

Με βαθειά ικανοποίηση η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών επανακυκλοφορεί το περιώνυμο έργο του Γεωργίου Μόδη «Μακεδονικός Αγών και Μακεδόνες Αρχηγοί», το οποίο είχε εκδώσει το 1950 η Εταιρεία και, μετά μισόν αιώνα, έχει εξαντληθεί.

Η επανέκδοση του ανά χείρας βιβλίου και ακόμη έξι άλλων εξηντηλημένων πια εκδόσεών μας κατέστη δυνατή χάρις στην ευγενική χορηγία του σεβαστού πρεσβύτευ Κυρίου Ναούμ Μπαμπατάκα, επιτίμου δικηγόρου Θεσσαλονίκης που γεννήθηκε, όπως και ο Γ. Μόδης, στο Μοναστήρι. Η Εταιρεία τον ευγνωμονεί.

Ο Γεώργιος Χρ. Μόδης παραμένει η εμβληματική μορφή της μαχομένης Μακεδονίας και ο κορυφαίος βάρδος, συνάμα αυτόπτης μάρτυς και αγωνιστής του Μακεδονικού Αγώνος, ο οποίος, μετά το 1908, συνεχίσθηκε σ' όλη τη διάρκεια της μακράς ζωής του και στις ημέρες μας συνεχίζεται κρισιμότητα με άλλα μέσα, με όχημα του ιμπεριαλισμού το Κράτος των Σκοπίων.

Ο Γεώργιος Χρ. Μόδης γεννήθηκε το 1887 στο Μοναστήρι, μητρόπολη του μακεδονικού ελληνισμού, όπου μαθήτευσε στα ακμαία τότε και σπουδαία Ελληνικά Σχολεία. Η εύπορη οικογένειά του μετείχε εξ αρχής στον εθνικό αγώνα προς υπεράσπιση της Μακεδονίας και ο θείος του Θεόδωρος Μόδης, μέλος της μυστικής Επιτροπής Αγώνος, δολοφονήθηκε μέσα στο κατάστημά του από τους Βούλγαρους κομιτατζήδες. Ευθύς μόλις απεφοίτησε από το Ελληνικό Γυμνάσιο Μοναστηρίου, το 1906, εξήλθε στο βουνό και πολέμησε για την Πατρίδα με το σώμα του οπλαρχηγού Γεωργίου Βολάνη έχοντας συμπολεμιστή του τον τότε λοχία Γεώργιο Κονδύλη, μετέπειτα στρατηγό, υπουργό και Αντιβασιλέα.

Το 1912 απεφοίτησε από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και, όπως πολλοί Βιτωλιάνοι (Μοναστηριώτες) συμπολίτες του, ξεριζωμένοι από την γενέτειρά τους μετά την Συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913, εγκατατάσθηκε στην πλησιόχωρη Φλώρινα όπου δικηγόρησε και εξελέγη πολλές φορές βουλευτής με το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Το 1929 Αντιπρόεδρος της Βουλής, το 1931-1932 Γενικός Διοικητής Ηπείρου, το 1944-1945 Γενικός Διοικητής Μακεδονίας, το 1950 υπουργός των Εσωτερικών και το 1951 υφυπουργός Εθνικής Παιδείας. Ενωρίτερα είχε διατελέσει Έπαρχος και Νομάρχης στην ακριτική Μακεδονία. Αφιέρωσε όλη την ζωή του, μέχρι τον θάνατό του 1975 στην Θεσσαλονίκη, στην υπεράσπιση της Μακεδονίας. Μέλος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, με βαθειά γνώση του τόπου, των Μακε-

δόνων, της Ιστορίας και της πολιτικής, διέγνωσε πρώτος την, μέσω τρίτων ισχυρών, ιμπεριαλιστική απειλή από τα Σκόπια, δημοσίευσε προς τούτο άφθονο πρωτογενές αποδεικτικό υλικό της και ουδέποτε έπαυσε να επισημαίνει, εις ώτα μη ακουόντων υπευθύνων, την πρόδηλη απειλή της μεθοδευμένης αυτής ιμπεριαλιστικής κατασκευής που είκοσι χρόνια μετά τον θάνατό του συνειδητοποίησε πολύ αργά η ελληνική ηγεσία!..

Την 5η Μαΐου 1949, ενώ μαίνονταν ακόμη πολυαίμακτος ο ανταρτοπόλεμος στη Μακεδονία με γνωστούς έκτοτε εδαφικούς στόχους, ο ακατάβλητος Μακεδών εθνικός αγωνιστής σύρει με πικρία στον ανά χείρας Πρόλογο του την ακόλουθη αποκαλυπτική φράση:

«Η μακεδονική ιστορία γενικά είναι άγνωστη και παραγνωρισμένη (...). Πολλοί μου εσύστησαν να γράψω τα σημαντικότερα για την εποχή εκείνη, προτού εξαφανισθούν και τα τελευταία λείψανά της. Οι Βούλγαροι έχουν γράψει ολάκερες βιβλιοθήκες. Ημείς σχεδόν τίποτε, αν και η αδηφαγία των γειτόνων δεν έπαψε να μας υπενθυμίζει το "Μακεδονικό ζήτημα". Υπήρξε μια ακατανόητο παράλειψη όλων μας.»

Παρά την μετριοφροσύνη του, ο ίδιος έως τότε δεν είχε παραλείψει τίποτε απολύτως. Αντιθέτως είχε αγωνισθεί σκληρά και συστηματικά για την Μακεδονία, όπως προαναφέρεται στην σύντομη βιογραφία του. Ούτε είχε παραλείψει να διασώσει την Ιστορία της Μακεδονίας και του Μακεδονικού Αγώνος. Τριάντα χρόνια ενωρίτερα, το 1920 ήδη, κυκλοφόρησε τις πρώτες «Μακεδονικές Ιστορίες» του με πρόλογο μάλιστα του επιφανούς Μακεδόνας Αλεξάνδρου Σβάλου, από το ιστορικό Κρούσοβο, Υφηγητού τότε του Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Δεκάδες άρθρα του σε εφημερίδες αργότερα, μνημειώδεις αγορεύσεις του στην Βουλή των Ελλήνων, πολιτικοί λόγοι του, καίριες πολιτικές πράξεις του και εντολές του ως κρατικού αξιωματούχου διέσωζαν την Ιστορία της Μακεδονίας και προειδοποιούσαν ρητά για όσα προφανή απειλούσαν την γενέτειρά του μακεδονική χώρα και ήδη παραχάρασσαν βάνουσα την Ιστορία της και την εθνική ταυτότητα των Μακεδόνων.

Μεταξύ πολλών άλλων εθνικών υπηρεσιών του πρωταγωνίστησε στην ανέγερση ανδριάντων των Μακεδονομάχων, οι οποίοι, εξήντα χρόνια μετά την θυσία τους ή την κρίσιμη συνεισφορά τους στον Αγώνα, παρέμεναν παντελώς άγνωστοι στην Ιστορία, στην Εθνική Παιδεία και στις εθνικές επετείους της Ελλάδος.

Τα συναρπαστικά βιώματά του, την σοφία του και την αγάπη του για τη Μακεδονία, τους ταπεινούς αλλά αυτοθυσιαστικούς σλαβόφωνους Μακεδόνες και τον Μακεδονικό Αγώνα κατέγραψε άοκνος στις περίφημες «Μακεδονικές Ιστορίες» του που εξέδιδε κάθε τόσο μέχρι τον τελικό του 14ο τόμο, σε

δύο μεγάλα μυθιστορήματά του, σε διηγήματά του και σε επιστημονικά έργα του, όπως το ανά χείρας.

Τριάντα χρόνια μετά τον θάνατό του, χάρις στη μικρανεψιά του Κυρία Μυρτώ Πυροβέτση, κυκλοφόρησαν από το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας τα Απομνημονεύματά του σε ογκώδη τόμο με πολύτιμες πρωτογενείς πληροφορίες.

Μένει ανεκτίμητη κιβωτός η παρακαταθήκη του, οδηγός ο ένθερμος πατριωτισμός του, φάρος η σοφία του, βάλαμο η αγάπη του, απαράμιλλο το ήθος του, τραχύ το χιούμορ του και παροιμειώδης η γενναιότης του.

Όσοι ευτυχήσαμε να τον γνωρίσουμε, να μαθητεύσουμε κοντά του και να συναγωνισθούμε στο πλευρό του νιώθουμε υπερήφανοι και αισθανόμεθα πλούσιοι. Ο Γεώργιος Χρ. Μόδης μας οδηγεί.

Η Μακεδονία δεν τον λησμονεί. Τον ευχαριστεί.

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2007

*Νικόλαος Ι. Μέρτζος
Πρόεδρος
Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών*

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Άφορμή νά γράψω τὸ βιβλίον αὐτὸ μοῦ ἔδωσε μιὰ διαλέξις μου στὴν Θεσσαλονίκη τὸν Φεβρουάριον 1948 γιὰ τὸν Κόστα. Παρατήρησα ὅτι ὄχι μόνον ἡ νεολαία, ἀλλὰ καὶ ἡλικιωμένοι ἐντόπιοι Μακεδόνες, δὲν ἤξεραν ἢ δὲν θυμοῦνταν τίποτε γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ καὶ βαρειά αὐτὴ φυσιογνωμία, ποῦ, ἂν εἶχε ζήσει ἄλλοῦ, θὰ γέμιζε τόμους. Ἡ μακεδονικὴ ἱστορία γενικὰ εἶναι ἄγνωστη καὶ παραγνωρισμένη. Εἶναι terra incognita, ἰδιαιτέρα ἡ ἱστορία τῶν τελευταίων χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, ὅποτε διαδραματίσθηκε καὶ ὁ λεγόμενος «Μακεδονικὸς ἀγὼν», ποῦ ἔχει στενότερο δεσμό καὶ μὲ τὸ κίνημα τοῦ Γουδέ τοῦ 1909—1910 καὶ μὲ τοὺς πολέμους τοῦ 1912—1913.

Πολλοὶ μοῦ ἐσύστησαν νά γράψω συστηματικώτερα γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, προτοῦ ἐξαφανισθοῦν καὶ τὰ τελευταῖα λείψανά της. Οἱ Βούλγαροι ἔχουν γράψει ὀλίγες βιβλιοθηκῆς. Ἡμεῖς σχεδὸν τίποτε, ἂν καὶ ἡ ἀδηφαγία τῶν γειτόνων δὲν ἔπαυε νά μᾶς ὑπενημίξει τὸ «Μακεδονικὸ ζήτημα». Ὑπῆρξε μιὰ ἀκατανόητη παράλειψη ὄλων μας.

Περιέχει τὸ βιβλίον μιὰ σύντομη ἱστορικὴ ἀνασκόπησι καὶ βιογραφίες νεκρῶν Μακεδόνων ὀπλαρχηγῶν, ποὺ ἦσαν πραγματικοὶ ἥρωες καὶ ἀληθινοὶ μάρτυρες, μερικὸι μάλιστα καὶ ἐμαρτύρησαν μαζί με τὶς οἰκογένειές των.

Εἶναι καὶ μιὰ καθυστερημένη, ἔστω, προσφορά στὴ μνήμη ἐκείνων, ποὺ ἐπάλαψαν σκληρά, γιὰ νά εἶναι ἐλεύθερη καὶ δική μας ἡ Μακεδονία, καὶ ἔπεσαν ἡρωϊκά, γιὰ νά λησμονηθοῦν τώρα ἀπ' ὅλους. Εἶναι πολλοί. Τὸ βιβλίον ἀσολεῖται μὲ τὴν δρᾶσι καὶ τὸ θάνατο ὀλίγων Θὰ ἔπρεπε ἀσφαλῶς νά περιλάβῃ καὶ τὴν ἀτελείωτη φάλαγγα τῶν Κρητικῶν, ποὺ ἔτρεξαν ἀπ' τὸ ὄρειο νησί τους ν' ἀφήσουν τὰ κόκκαλα στ' ἄγρια βουνά μας.

Εἶναι, ἐλπίζομε, τὸ βιβλίον καὶ ἓνα ὄπλο στὰ χεῖρια ἐκείνων, ποὺ διαχειρίζονται τὰ ἔθνηκά μας πρᾶγματα ἐναντίον τῶν κακοβούλων ἀναληθειῶν καὶ τῶν ἀδηφάγων πλεονεξιῶν τῶν γειτόνων μας. Δὲν ἐστιμᾶτησαν ἀτυχῶς νά βυσοδομοῦν καὶ δὲν ὑπάρχουν πολλὲς ἐλπίδες νά σταματήσουν.

Χρῆσωτῶ εὐχαριστίες καὶ εὐγνωμοσύνη σ' ὅλους, ποὺ ἐβοήθησαν τὸ ἔργον μου μὲ τίς ἀναμνήσεις καὶ τίς πληροφορίες των, καὶ ἰδιαιτέρα στὸν σεβαστὸ στρατηγὸ κ. Δ. Κάκκαβο, ποὺ μοῦ παραχώρησε τίς σημειώσεις του καὶ παλαιὰ γράμματα κοιμητηζήδου. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἀπέθαναν στὸ μεταξὺ, ὅπως ὁ Νασὺμ Ραδίσης, πρόεδρος τοῦ συλλόγου «Παῦλος Μελάς» Θεσσαλονίκης, ὁ στρατηγὸς Κ. Μαζαράκης, ὁ ὀπλαρχηγὸς Στέργιος Βλάχμπης, ὅπως ἀπέθαναν ἐνωρίτερα καὶ ἄλλοι πολῦτοι μάρτυρες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Τὰ χειρόγραφα ἀπομνημονεύματα τοῦ Στέφου καὶ Λάκη Νταϊλάκη, ποὺ ἀναφέρω στίς βιογραφίες των, βρισκονται στὰ χεῖρια τῶν κληρονόμων.

ΓΡΑΠΤΑΙ ΠΗΓΑΙ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- N. Βλάχου, Τὸ μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἀθήναι 1935.
- D. M. Brancoff, La Macédoine et sa population chretienne. Paris 1915.
- Ι. Δραγοῦμη, Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἷμα. Ἀθήνα 1914.
- Draganof, La Macédoine et les reformes. Paris 1906.
- E. Engelhardt, La question macédonienne. Paris 1906.
- N. Καζάζη, Τὸ μακεδονικὸν πρόβλημα. Ἀθήναι 1907.
- V. Colocotronis, La Macédoine et l' Hellénisme. Paris 1919.
- Παῦλος Μελάς, Βιογραφία. Ἐκδ. κατάστημα Νέα Ζωή. Ἀλεξάνδρεια 1926.
(Περιέχει καὶ τὰ γράμματα τοῦ Π. Μελά).
- K. Μαζαράκη, Μακεδονικὸς ἀγὼν 1903—1908. Ἀθήναι 1937.
- A. Μαζαράκη, Ἀπομνημονεύματα. Ἀθήνα 1948.
- Γν. Μακεδνοῦ, Μακεδονικὴ κρίσις. Ἀθήναι 1906.
- Θ. Νάτσινα, Οἱ Μακεδόνες πραγματευτάδες εἰς τὰς χώρας τῆς Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας. Θεσσαλονίκη 1939.
- M. Paillarès, Imbroglio macédonien. Paris 1907.
- P. P. de Sokolovitch, Le mirage bulgare et la guerre européenne. Paris 1917.
- Ἄντροχου Lamouché, Quinze ans d' histoire balcanique.
- Jacques Ancel, La Macédoine. Son evolution contemporaine. Paris 1930.
- Ἄνω νόμου, Le brigandage en Macédoine. (Un rapport confidentiel au gouvernement bulgare. Berlin. Alfred Unger, editeur).
- Ντουσιάν Πόποβιτς, Σερβικὴ ἀγορά. (Ἀνέκδοτη μετάφρασις Εὐθ. Καραφυλίδου).
- Krainikovskiy, La Macédoine et la diplomatie européenne.
- Α. Τρινεγκόρεσκυ, Γιουγκοσλαβικὸς μειονότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ. Βελιγράδι 1938. (Μετάφρασις Δημ. Πολύζου).
- Ι. Κοντούλη, Κώτας.
- Τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ ἀρχικομιτατζῆ Πάντο Κλιάσεφ. (Ματεριάλ ζὰ ἱστορία νὰ Μακεντόνσκα ζιτιβένιε), ποὺ ἐκτυπώθηκαν ἀπ' τὸ Ἰνστιτοῦτο Μακεδονικῶν Σπουδῶν στὴ Σόφια τὸ 1925.
- Βρετανικὴ Κυανὴ Βίβλος
- Γαλλικὴ Κιτρίνη Βίβλος.
- Ἰταλικὴ Πρασίνη Βίβλος.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος στη Β' Έκδοση	Σελίς	ζ'
Πρόλογος (Πρώτης Έκδοσης)	»	ια'
Γραπτά πηγαί και βοηθήματα	»	ιγ'
Περιεχόμενα	»	ιε'
Ίστορική ανασκόπησις. Είσαγωγή	»	1
Οί κοιμηταζήδες	»	29
Τò επαναστατικό κίνημα (Ήλιντεν)	»	52
Ήνοπλος άγώνας	»	79
Μακεδόνες άγωνισταί	»	141
Ή Κώτας	»	143
Ή Βαγγέλης	»	175
Ή Παῦλος Κύρου και ό Δημήτριος Νταλίπης	»	182
Ή Λάκης και ό Γιάννης Νταϊλάκης	»	196
Ή καπετάν Στέφος	»	216
Ή Αντώνιος Ζώης	»	249
Ή Παῦλος Ρακοβίτης	»	269
Ή Τσότσος (Βέσκος ή Μπαχοβίτης)	»	282
Ή Γιάννης Ράμναλης	»	290
Ή Γκόνος (Γιώτας ή Γιαννιτσιώτης)	»	294
Οί τέσσερες άδελφοί Δουγιάμα	»	305
Ή Παντελής Γραικος	»	315
Ή Μητρούσης	»	319

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας στὴ Μακεδονία εἶδαν τὴν ταραγμένη, μπερδεμένη, αίματοβαμμένη περίοδο — φαινόμενο, πὸν λέγεται «Μακεδονικὸς ἀγών». Ἦταν ἓνας σκληρός, βάρβαρος, ἑλληνοβουλγαρικὸς κυρίως πόλεμος, πὸν εἶχε τὴν ιδιοτυπία νὰ διεξάγεται σὲ ξένο ἔδαφος καὶ κάτω ἀπὸ τὴ μύτη ξένης δυνάμεως. Ἐμοιαζε κληρονομικὴ διαμάχη γιὰ τὸ δέγμα ἀρκούδας, πὸν ἦταν ἀκόμη ζωντανὴ καὶ εἶχε ὅλα τὰ νύχια καὶ τὰ δόντια της.

Τὸν παράξενον αὐτὸν πόλεμον ἐγέννησαν δύο ἄλλοι πόλεμοι παλαιότεροι, ὁ Ἑλληνοτουρκικὸς τοῦ 1897 μὲ τὴν ἄδοξη ἦττα μας, πὸν σκόρπισε γενικὴ ἀποκαρδίωσι, καὶ ὁ Ρωσοτουρκικὸς τοῦ 1877 μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, πὸν ἔθροψε τὴν βουλγαρικὴ μεγαλομανία.

Τὸ τρόπαιο τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, πὸν ἔσθησε ὁ ρωσικὸς στρατὸς στὰ πρόθυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐκ εἶασε καθεῦδειν ἀπὸ τότε τοὺς Βουλγάρους. Εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν θὰ ἠσυχάσουν καὶ στὸ μέλλον. Ἐνσαρκώνει τὴ μεγάλη βουλγαρικὴ ἰδέα, πὸν θεωρεῖ ἰδιοκτησία της ὅλην τὴν ἔκτασιν ὡς τὸν Ἀλιάκμονα καὶ τὰ θεσσαλικὰ σύνορα. Χάριν της οἱ Βούλγαροι ἐξαπέλυσαν τὸν Μακεδονικὸν ἀνταρτοπόλεμον μὲ συνέχεια τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους καὶ συνέπεια τὴ συμμετοχὴ τους στοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους. Ἀρκετὲς φορές, καὶ ἰδίᾳ τὸ 1941 - 43, ἐνόμισαν ὅτι τὸ ὄνειρο εἶχει γίνει πραγματικότης. Δὲν φαίνεται νὰ ἐκουράσθησαν.

Ὁ Μακεδονικὸς ἀγώνας εἶχε πεδῖον του ὅλη τὴ Μακεδονία μὲ ἀρκετὸ βάθος στὴ σημερινὴ Γιουγκοσλαβία (Μοναστήρι, Μορίχοβο, Κρούσοβο, Γευγελή, Δοϊράνη, Στρώμνιτσα κ.τ.λ.) καὶ κάπως στὴ Βουλγαρία (Πετρίτσι, Μελένοικο κ.τ.λ.).

Δὲν χωραεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἀρχὴ χειρῶν ἀδίκων ἔκαμαν οἱ Βούλγαροι. Ἐπεχείρησαν νὰ λύσουν μὲ τὸ σπαθὶ τὸ νέο Γόρδιο δεσμό, πὸν λεγόταν «Μακεδονικὸ ζήτημα».

Ἦταν πραγματικὰ περίπλοκο τὸ ζήτημα αὐτό. Μιὰ ἀνάμικτη σαλάτα εἶχε ὀνομασθῆ «Μάσε ντόαν». Γλῶσσες, γλωσσικὰ ἰδιώματα, θρησκείες, αἱρέσεις, πολιτισμοί, λογιῶν λογιῶν προπαγάνδες, βλέψεις, ἐπιρροές, διασταυρώνονταν, ἀνακατεύονταν, μπερδεύονταν.

Μεγάλες δυνάμεις καὶ μικρὰ κράτη εἶχαν παντοῦ τὴν οὐρὰ τους καὶ ξένες ἐκκλησίες τὶς ἀποστολὰς καὶ τὰ ἰδρύματά τους. Στὸ Μοναστήρι ἐκτὸς

ἀπ' τὰ βουλγαρικά, ρουμανικά καὶ σερβικά σχολεῖα, πὸν τὰ συντηροῦσαν ξένοι κρατικοὶ προϋπολογισμοί, ἦταν καὶ τὸ Γάλλικὸ Λύκειο, πὸν εἶχαν ἰδρύσει Γάλλοι καλόγηροι. Ὑπῆρχε καὶ ἀμερικανικὴ ἱεραποστολή, πὸν μοίραζε βιβλία, συντηροῦσε ἐκκλησία καὶ παρθεναγωγεῖο μὲ ἐσωτερικὸν οἰκοτροφεῖον καὶ εἶχε τὴν κεντρικὴν τῆς διεύθυνσιν στὸ Σαμιάκοβε τῆς Βουλγαρίας. Ὅπως ἦταν φυσικὸ, δίδασκε στὸ παρθεναγωγεῖο τὴν ἀγγλικὴν καὶ βουλγαρικὴν. Ἄλλη ἱεραποστολὴ καλλιεργοῦσε στὴν Κορυτσά τὴν νεοκατασκευάσθη ἀλβανικὴ γραφίη. Στὴν περιφέρεια ἐξ ἄλλου Κυλικὴ ἢ βουλγαρορουμανικὴ ἐκκλησία εἶχε πάρει διαστάσεις. Λειτουργοῦσε καὶ στὰ Γιανιτσά σχολή, πὸν τὴν εἶχαν ἰδρύσει Γάλλοι μοναχοί, βουλγαρικώτεροι τῶν Βουλγάρων.

Ὁ παράδεισος τῶν προπαγανδῶν βρισκόταν ἰδίᾳ στὰ βόρεια τῆς ἑλληνόφωνης ζώνης (Καστοριά, Κοζάνη, Νάουσα, Βέροια, Θεσσαλονίκη, Χαλκιδική, Σέρρες), ὅπου ἦταν τὸ ἀνακείμενον μεγαλύτερον. Στὸ Μοναστήρι ἐμάθαινε κανεὶς χωρὶς καθόλου κόπο πέντε γλῶσσες (ἑλληνικὰ, τουρκικὰ, κοιτσοβλάχικα, βουλγαρομακεδονικὰ, ἀρβανίτικα). Μερικοὶ μιλοῦσαν καὶ τὰ ἰσπανικὰ τῶν Ἑβραίων καὶ τὰ γύφτικα τῶν Ἀθηγγάνων. Ἄλθηθιν Ἐβαγγέλιον καὶ πανήγυρις στολῶν καὶ χρωμάτων ἦσαν οἱ ἐβδομαδιαῖες ἀγορῆς (παζάρια). Πρόσθετο γραφικὸ τόνο τοῖς ἔδιναν οἱ νομαδες Σαρακατσαναῖοι καὶ Βλάχοι, πὸν ἀνέβαιναν τὸ καλοκαίρι ἀπ' τὰ χειμαδιὰ στὰ βουνὰ μὲ τὰ ποιμνία, τὶς φοράδες καὶ τὶς «φαμίλιες» τῶν.

Μεγάλῃ ἦταν ἡ διαφορὰ τοῦ πολιτισμοῦ. Στὶς πόλεις καὶ κομποπόλεις ἐπικρατοῦσε γενικὰ ὁ ἑλληνοβυζαντινὸς πολιτισμὸς. Ἀντίθεσι οὐκ ἐπαρκοῦσα τὰ χωριά. Ἦμπορεῖ ἀδίστακτα νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ κυριώτερος μοχλὸς τῆς προόδου ὑπῆρξε ἡ ξενιτεία. Ὅρεινὰ βλαχοχώρια, ὅπως ἡ Κλεισούρα, ἡ Νέβεσκα (Νυμφαῖον), τὸ Πισσοδέρρι, τὸ Μεγάροβο, ὁ Τύρναβος, ἡ Μηλόβιστα, τὸ Κρούσοβο, καὶ ἄλλα, ὅπως τὸ Βλάτση (Βλάστη), ἡ Κατράνιτσα (Πύργοι), πὸν ἦσαν φύσει θεοφτώχα, ἀλλὰ ξενιτεύονταν ἀνεκαίθεν στὴν Πόλι, στὴν Αἴγυπτο, στὴν Εὐρώπη, στὴν Ρουμανία κ.τ.λ. ἔστεκαν σχετικὰ μὲ τὰ καμποχώρια σὲ ὕψος πολιτιστικὸ, ὅσο τοῦλάχιστον καὶ τὸ ὑψομετρικὸ. Οἱ πρόξενοι Μοναστηρίου τὸ 1909 ἐγύρισαν κατάπληκτοι ἀπὸ μία ἐκδρομὴ στὴ Νέβεσκα. Δὲν ἐφαντάζονταν ὅτι θὰ συναντοῦσαν τόση εὐμάθεια καὶ πολυτέλεια σὲ τόσο ἀπόμερον καὶ ἀπρόσιτον βουνό. Τοῖς ἐσέρβισαν σὲ πιάτα καὶ ποτήρια ἀσημένια καὶ μὲ μαζαιροπήρουνα μαλαματένια. Ζωηρὴ ἐντύπωσι τοῖς ἔκαμε καὶ τὸ Πισσοδέρρι.

Εἶναι πολὺ ἀμφίβολο δυστυχῶς ἂν τὰ ὄρατα μας ὄρεινὰ χωριά, ἐθνικὰ στολίσματα καὶ δομητήρια, θὰ ξαναβροῦν καμμιά φορὰ τὴν παλιὰ τους ἀγλήν καὶ ἀκμὴ ὕστερον ἀπὸ τὸ ρήμαγμα τῆς κατοχῆς καὶ τῆς ἀνταρσίας.

Ἡ Κρυσταλλοπηγή, ἡ Ἱεροπηγή καὶ ἄλλα γύρω χωριά, πὸν δούλευαν στὴν Ἀθήνα, τὸ Ἐμπόριο, τὸ Σκληῖθρον, ὁ Ἅγιος Πανταλεῖμων καὶ ἄλλα, πὸν εἶχαν νὰ κίμουν μὲ τὴν Κωνσταντινούπολι, εἶχαν ἐπίσης ἀνώτερον ἐπί-

πεδο ζωής. Ἡ Σιάτιστα ἐξ ἄλλου, ἡ Κοζάνη, ἡ Καστοριά, πού ξενιτεύονταν πρὶν 200 καὶ 300 χρόνια στὴν Αὐστροουγγαρία, εἶχαν δημιουργήσει μερικὰ παλιὰ καὶ ἀξιοπρόσεκτα σπίτια, ὅπου ὁ μακαρίτης ἀρχιτέκτων καὶ καλλιτέχνης Ἀριστοτέλης Ζάχος ἀνεκάλυψε νεοβυζαντινὸ ἢ μακεδονικὸ ἀρχιτεκτονικὸ τύπο καὶ ρυθμὸ.

Τὰ περισσότερα καμποχώρια ἀντιθέτως μὲ τὶς ἀχυρένιες σκεπὲς καὶ τὶς ὀμηρικὲς «ἐστίες» δὲν εἶχαν σημειώσει πολλὴν ἐξέλιξι ἀπὸ τὴν μεσαιωνικὴ καὶ ἴσως τὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ. Τὰ σπίτια τῶν χωριῶν τοῦ Μοριχόβου, τοῦ Περλεπέ, μερικῶν τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῆς Φλώρινας ἦσαν ὀρθογώνια κτίσματα, πού εἶχαν μία τρύπα στὴ στέγη, γιὰ νὰ βγαίνει ὁ καπνός, καὶ ἄλλη μία στὴ γῆ, γιὰ νὰ παράγεται μὲ τὸ «ἄσβεστό της πῦρ» ὁ καπνός. Ἐνα τσουκάλι βρισκόνταν πάντοτε κρεμασμένο στὴ φωτιὰ ἀπὸ μιὰ ἀλυσίδα πρὸ μαύρη καὶ ἀπὸ κείνη τῆς κολάσεως. Ὀλόγυρα ἀπὸ τὴν πρωτόγονη αὐτὴ ἐστία συγκεντρώνονταν τὴν ἡμέρα καὶ κοιμοῦνταν τὴ νύκτα ὅλη ἡ οἰκογένεια. Ἦταν τὸ κέντρο τοῦ σπιτιοῦ, πού ἐξηγεῖ γιατί οἱ ἀρχαῖοι εἶχαν καθιερώσει τὸ «ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν». Λίγο παρέκει καὶ μέσα στὸ σπίτι διανυκτερεύσαν καὶ τὰ μεγάλα ζῶα. Ἐροίχταν συχνὰ βλέμματα γεμῆτα βουβῆ ζήλεια στοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ σκυλιά, πού ἀπολάμβαναν ὅλη τὴ θαλωρὴ τῆς φωτιᾶς. Ἀνάλογα σπίτια ἔβλεπε κανεὶς καὶ στὰ χωριά τῶν Βεντζίων, τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς Καλαμπάκας. Ἄλλο τόσο ἀθλιες, ἀν μὴ ἀθλιέστερες, τρωγλές ἦσαν καὶ ἐκεῖνα τοῦ κάμπου Σκύδρας - Θεσσαλονίκης. Ὁ πλούσιος καὶ εὐλογημένος σήμερα κάμπος ἦταν τότε ἀπέραντος ἐρημικὸς βυλτότοπος μὲ ἐλάχιστα κουτσοχώρια, μὲ παραγωγή ὀλίγο καλαμπόκι, πολλὰ ἀγριόχορτα καὶ περισσότερα κουνούπια. Στὸν κάμπο πάλι τῶν Σερωῶν ἔβλεπε κανεὶς ἀπ' τὸ τραῖνο παραξένες ὑψηλὲς ξύλινες καλύβες πάνω σὲ δοκάρια, γιὰ νὰ ὑπερέχουν ἀπὸ τὰ νερά καὶ νὰ μετακινοῦνται, ὅταν πλημμύριζε ὁ Στρυμόνας.

Πυκνότερα κατοικημένη καὶ ἐντατικώτερα καλλιεργημένη ἦταν σχετικὰ ἡ Δυτικὴ Μακεδονία. Ἡ Κεντρικὴ ἐξακτινοῦνταν ἀκατάλληλη καὶ ἀπρόσφορη γιὰ τὴν σιτοπαραγωγή, ὅπως τὸ μαρτυροῦν καὶ ἡ παροιμία «Ἐκαμε καὶ ἡ Κουλακιά σιτάρι». Τὰ χωριά ὅμως τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, πού ἔβγαζαν τὸν πολῦτιμο καὶ περιζήτητο τότε καπνὸ, ἔπλεαν κυριολεκτικὰ στὸν πλοῦτο, τὴν γλιδὴ καὶ τὴν σπατάλη.

Τὸ 1900 ἄρχισε καὶ ἡ ἀθρόα ἀπ' τὴν Δυτικὴ κυρίως Μακεδονία μετανάστευσις στὴν Ἀμερικὴ. Μόνον ἀποτέλεσμα εἶχε νὰ ὑπεριμνηθοῦν γλήγορα τὰ κτήματα στὶς περιφέρειες Φλώρινας, Καστοριάς, Πρέσπας, Μοναστηρίου, πού εἶχαν τοὺς περισσότερους μετανάστες. Ἀρχετοὶ «Ἀμερικάνοι» ἔκτισαν μεγάλα καὶ ἐπιβλητικὰ σπίτια, πού δὲν εἶχαν ὅμως καμμιά ἐπίπλωσι καὶ τὸ στοιχειωδέστερο κονφόρ.

Ὅλη σχεδὸν ἡ γῆ ἀνῆκε σὲ τούρκικα τσιφλίκια. Ὁ τραπεζίτης τῆς

Θεσσαλονίκης Σαοὺλ Μοντιάνο σὲ εὐρύτερη κλίμακα καὶ οἱ ἰδικοί μας ἔμποροι τοῦ Μοναστηρίου σὲ μικρότερη εἶχαν καθιερώσει καὶ ἓνα πρωτότυπο εἶδος ἐπιχειρήσεως. Ἀγόραζαν ἀπὸ πασάδες καὶ μπέηδες μεγάλα τσιφλίκια καὶ τὰ μεταπωλοῦσαν τμηματικά μὲ ἀξιόλογα κέρδη στοὺς χωρικούς. Οὔτε σκέψις κἄν μποροῦσε νὰ γίνη γιὰ ἀναγκαστικές ἀπαλλοτριώσεις. Ὅλη ἡ Χαλκιδικὴ ἦταν ἀραιοκατφυημένο ἀγιορίτικο τσιφλίκι καὶ ἡ Κατερίνη χέρσος βοσκότοπος. Ἡ παραλία τοῦ Θερμαϊκοῦ, ὅπου σήμερα τόσες πόλεις καὶ χωριά σφυζοῦν ἀπὸ ζοή, δὲν διέφερε σ' ἐρημιὰ κ' ἐγκατάλειψι ἀπὸ μιὰν ἀφρικανικὴ ἀκτὴ.

* * *

Περίεργη ἀληθινὰ καὶ ἐνδιαφέρουσα ἦφι παρουσίαζε καὶ ὁ κυρίαρχος τουρκικὸς λαός. Τὰ σπίτια τῶν χωριῶν του εἶχαν χωριστὰ πάντοτε δωμάτια, πρόχειρο λουτρό, στρώματα καὶ παπλώματα. Μποροῦσε νὰ κοιμηθῆ κανεὶς ἀνθρωπινὰ καὶ σὲ φτωχὸ τούρκικο σπίτι. Ἡ μουσουλμανικὴ θρησκεία ἦταν ἴσως παλαιότερα φορέας κάποιας προόδου. Ἐβλεπε κανεὶς τὴ διαφορὰ στὰ σπίτια τῶν Βαλαάδων (ἐλληνοφώνων τῶν Γρεβενῶν καὶ Βοῖου) καὶ τῶν ἄλλων ἐκμουσουλμανισμένων, ποὺ ἦσαν πολὺ ἀνώτερα καὶ ἀνθρωπινώτερα ἀπ' τὶς κατοικίες τῶν γειτόνων τοὺς χριστιανῶν χωρὶς καμμιά μεσολάβησι τῆς «ξενιτιάς» καὶ τῶν ἐμβασμάτων της. Μὲ τὶς ἀναγκαστικὲς πλύσεις, ποὺ καθιέρωνε ἡ θρησκεία αὐτή, εἶχε σημαντικὰ προωθῆσει τὴν καθαριότητα. Στὸ Μοναστήρι τὸν χειμῶνα πλήθη Τούρκων ἔπλυναν στίς βρύσες τῶν τζαμιῶν τὰ πόδια καὶ τὸν λαιμὸ γιὰ τὸ «ναμάζ» μὲ κρύο 25 καὶ 30 βαθμοὺς κάτω ἀπ' τὸ μηδέν! Ἦσαν πολλὲς φορὲς οἱ μουσουλμάνοι χωρικοί καὶ τιμιώτεροι ἀπὸ τοὺς χριστιανούς. Τὰ τελευταῖα ὅμως τοῦλάχιστον 100 χρόνια ἡ ὀπισθοδρόμησις καὶ κατάπτωσις τῶν ὑπῆρξε ραγδαία καὶ ἀκατάσχετη. Στὴν Μακεδονία, ὅπως καὶ παντοῦ ἄλλοῦ, ὁ μουσουλμανισμὸς εἶχε πάθει ἀθεράπευτη ἀπολίθωσι. Τοὺς μουσουλμάνους ἐτσάκιζε, εἶναι ἀλήθεια, καὶ ἡ πολύχρονη στρατιωτικὴ θητεία, ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ πήγαιναν ἐλεύθερα στὰ «ξένα» καὶ ἔφερναν κεφάλαια, νέες ἰδέες, εὐρύτερες ἀντιλήψεις. Μὰ τὸ νόσημα ἦταν βαθύτερο. Στοὺς «μεντρεσέδες» ἐσπούδαζαν χιλιάδες σαρικοφόροι 10, 15 καὶ 20 χρόνια κοράνι, κορανολογία, φιλοσοφία, ἀνάγητα παραμύθια γιὰ Πλάτωνα καὶ Σωκράτη κ.τ.λ. Ἡ Τουρκία ὅμως θὰ κέρδιζε πολὺ περισσότερα, ἐὰν τοὺς ἀπομάθαινε ὅσα μὲ τόσους κόπους τόσα χρόνια εἶχαν μάθει! Προστὰ στὰ σχολικὰ μέγαρα τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τὰ σχολεῖα στὰ τούρκικα χωριά ἦσαν δόλοτελα ἄγνωστα ἢ ἀντιπροσωπεύονταν ἀπὸ μιὰ τρώγλη, ὅπου τὰ παιδιὰ, καθισμένα σταυροπόδι πάνω σὲ ψάθες, διδάσκονταν ἀπὸ ἓνα χότζα στίχους τοῦ κορανίου, ποὺ δὲν καταλάβαιναν τίποτε, καὶ τὰ ἱερογλυφικὰ τῆς ἀραβικῆς γραφῆς, ποὺ δὲν τὰ κατάφερναν οὔτε νὰ τὴν διαβάσουν οὔτε νὰ τὴν γράφουν.

“Όσον και ἂν λέγονταν ὅλοι «Τουῦρκοι», ἀντιπροσώπευαν ὅμως ὅλες τὶς φυλὲς τοῦ Ἰσραήλ. Γνήσιοι Τουῦρκοι ἦσαν ἰδίᾳ οἱ χωρικοὶ τῆς στέππας Ἄμυνταίου - Πτολεμαΐδης - Κοζάνης, ποὺ λέγονταν Κονιάροι (ἀπὸ τὸ Ἰκόνιο) ἢ Σαρηγκιολῆδες (ἀπὸ τὸ ὁμώνυμον ἔλος). Δύο τρίτα τουρκοχώρια τῆς Κοζάνης εἶχον διατηρήσει τὴν τέχνη τῆς ἀνατολίτικης ταπητουργίας, ποὺ εἶχαν μεταφέρει ἀπὸ τὴν μικρασιατικὴν κοιτίδα των. Τούρκικα χωριά ὑπῆρχαν καὶ στοὺς κάμπους τῆς Φλώρινας καὶ τοῦ Μοναστηρίου καὶ πολὺ περισσότερα σ’ ὅλη τὴν ἔκταση ὅλης τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Μακεδονίας.

“Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰς ἐκθέσεις τοῦ Βενετοῦ προξένου Θεσσαλονίκης, ὑπῆρχαν στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία καὶ «Γιουρούκηδες», ποὺ εἶχαν τὸ ἴδιο ὄνομα μὲ τοὺς γνωστοὺς νομάδες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Δὲν ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ πληθυσμοὶ μεταφέρθηκαν στὴν Μακεδονία γιὰ λόγους ἐποικισμοῦ καὶ ἀσφαλείας ἀπὸ τοὺς μεγάλους Σουλτάνους τῶν χρόνων τοῦ τουρκοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ὀθωμανικῆς ἐξορμήσεως. Τουῦρκος ἀξιωματικός, ποὺ ἔκαμνε καὶ τὸν ἱστορικὸ καὶ ἀρχαιολόγο, εἶπε σὲ διαλέξεις του στὸ Μοναστήρι τὸ 1910 ὅτι οἱ Τουῦρκοι καὶ Ἄραβες εἶχαν φθάσει καὶ ἐγκατασταθῆ στὸν κάμπο τοῦ Μοναστηρίου τὸν 8ον ἡδὴ αἰῶνα μετὰ Χριστόν!

Κοντὰ στοὺς γνησίους Τουῦρκους ὑπῆρχαν οἱ «Βαλλαᾶδες», ἑλληνόφωνοι μουσουλμάνοι τῶν Γρεβενῶν καὶ τοῦ Βοΐου, ποὺ εἶχαν διατηρήσει τόσα λείψανα ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τους θρησκεία, ὥστε, ὅταν ἀλληλοὑβρίζονταν, ἔλεγε ὁ ἓνας τὸν ἄλλον «ἀντίχριστε», οἱ σλαβόφωνοι καὶ βλαχόφωνοι τῆς Καρατζόβας, οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Βοσνία καὶ Σερβία, Τσερκέζοι ἀπὸ τὸν Καύκασο, Τουρκοκρῆτες καὶ ἄλλοι. Στὸ Μοναστήρι εἶχαμε γείτονα καὶ καλὸ φίλο ἓνα Τουῦρκο ἀπὸ τὸ Νις τῆς Σερβίας.

Ἀπὸ τὴν Φλώρινα καὶ τὸ Μοναστήρι ἀρχίζαν ἀνακατεμένοι μὲ τοὺς καθαρὸς Τουῦρκους καὶ ἄλλους ἐξισλαμισμένους καὶ οἱ Τουρκαλβανοί, ἂν καὶ δὲν ἦσαν ἄγνωστοι καὶ στὴν ἄλλη Μακεδονία, ὅπου ἐπίσης εἶχαν σημειώσει ἀξιόλογη δράσι ὡς μπέηδες, ἀγοροφύλακες, σουμπασηδες, χωροφύλακες, ληστὲς κλπ.

• Τουῦρκοι καὶ Τουρκαλβανοὶ ἔφεραν μὲ τὶς ὑπερβασίεις καὶ τὶς βαρβαρότητές των τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς εὐθύνης γιὰ τὴν ἀνάπτυξι καὶ ἐπέκτασι τοῦ κομιτατζηδισμοῦ.

Ἦταν ἰδιαίτερα βαρὺς καὶ σκληρὸς ὁ τουρκοκὸς ζυγὸς σ’ ὅλα ἐκεῖνα τὰ μέρη πρὸς βορρᾶν τῆς Κοζάνης καὶ Καστοριάς, ὅπως τὸ Μοναστήρι, ἢ Φλώρινα, ἢ Ρέσνα, ἢ Ὀχρίδα, ὁ Περελέπς, τὸ Κίρτσοβο κλπ. Στὴν ἑλληνόφωνη ζώνη οἱ Τουῦρκοι εἶχαν διατηρήσει κάποιον σεβασμὸ γιὰ τὸ «βασιλικὸ γένος τῶν Οὐρούμ» (Ἑλλήνων). Βορειότερον ἦσαν Τουῦρκοι καὶ Τουρκαλβανοὶ ἀχαλίνωτοι καὶ ἀσύδοτοι. Στὴν περιφέρεια π. χ. Καϊλαριῶν καὶ

Κοζάνης: πολλοί Κοζανίτες ενοικίαζαν τακτικά τὸν φόρον τῆς δεκάτης τουρκικῶν χωριῶν. Στὶς περιοχὲς Μοναστηρίου, Φλώρινας, Ρένας, Ὀχρϊδης κλπ. οὔτε γιὰ ἀστείο δὲν θὰ τολμοῦσε νὰ τὸ σκεφθῆ ἕνας χριστιανός. Θ' ἀποτελοῦσε ἡ ἐνέργειά του αὐθάδη πρόκλησι. Εἶχε προκαλέσει γενικὰ ἐντύπωση στὸ Μοναστήρι τὸ θάνατος, ποὺ εἶχαν οἱ Κοζανίτες στὲς διαφορὲς καὶ συζητήσεις τους μὲ Τούρκους. Ἐνθυμοῦμαι, ὅταν μικρὸς κάποτε ἔδειξα ἕνα Τουρκάκι, ποὺ περνοῦσε ἀπὸ τὸ μαγαζὶ μας καὶ μοῦ ὕβρισε στὸν σταυρό, μὲ κοίταζε ὄλη ἡ γειτονιά μὲ ἀπορία καὶ θαυμασμό καὶ μοῦ ἐσύστησε νὰ τρῆξω νὰ κρυφθῶ, γιὰ νὰ μὴν ἔλθουν ὁ πατέρας καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ μικροῦ Τούρκου καὶ μὲ σφάζουν!

Στὸ Μοναστήρι καὶ τὴν Φλώρινα χριστιανοὶ καὶ ἰδιαίτερα χωρικοί, ποὺ περνοῦσαν ἀπὸ τουρκικὲς συνοικίες, δέχονταν συχνὰ πέτρες. Ἄν στὸν δρόμο συναντοῦσαν ἕνα Τούρκο, ἔπρεπε νὰ κατεβοῦν ἀμέσως ἀπὸ τὸ ἄλογο ἢ τὸ γαῖδοῦρι των καὶ ταπεινὰ νὰ τὸν χαιρετήσουν.

Ὁ Τούρκος γείτονάς μας, πρόσφυγας ἀπὸ τὴν Σερβία, ποὺ συνδέονταν στενὰ μαζὺ μας, ἀφοῦ καὶ ἡ γυναῖκα του, ἡ θυγατέρα του, οἱ ἀνεψιές του, δὲν ἔκρυβαν τὸ πρόσωπο μπροστά μου, ὅταν ἄκουε κανένα κομιτατζήδικο ἄθλο, ἐπανελάμβανε στερεότυπα τὴν ἐπιθετικὴ «Πρέπει νὰ περάσουν ἀπὸ τὸ μαγαζὶ ὅλοι οἱ ἄπιστοι καὶ ἀχάριστοι χριστιανοί, μεγάλοι καὶ μικροί. Ἄλλο δὲν γίνεται». Ἡ οἰκογένειά μας, ἐννοεῖται, θὰ ἀποτελοῦσε ἐξαίρεσι. Ὅσο ζοῦσε ὁ γείτονας καὶ ὁ υἱός του κανένας δὲν θὰ μπορούσε οὔτε τρίχα νὰ μᾶς πειράξῃ.

Ἦμπορεῖ νὰ ἦσαν οἱ Τούρκοι καὶ Τουρκαλβανοὶ τῶν μερῶν ἐκείνων γιὰ ἕνα ξένο γραφικοί, παραξενοί, ἀφελεῖς, μεγάλα ἄτακτα παιδιά. Γιὰ τὸν ἐντόπιο ὅμως κοσμάκη, καὶ μάλιστα τοὺς χωρικοὺς καὶ δουλοπαροίκους, ἦσαν ἀληθινὴ μάστιξ καὶ τ' «ἄπιστα σκυλλιά», ποὺ συγγέντρωναν τὰ πάθη καὶ τὰ μίση ἕξ αἰῶνων σκλαβιάς καὶ μαρτυρίου.

Ὀλίγοι ἦσαν οἱ μπέηδες καὶ πλούσιοι, ὀλιγώτεροι οἱ ἐπαγγελματίες καὶ τεχνίτες, πολλοὶ οἱ κατώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι καὶ στρατιωτικοί. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἦσαν ἄεργοι καὶ τεμπέληδες, ποὺ ἐτρέφονταν μὲ ἀέρα καὶ ξυνόγαλα. Ὑπῆρχαν οἱ μεγάλοι τσιφλικιοῦχοι, μπέηδες καὶ ἀγάδες. Μὰ καὶ ὅταν εἶχαν μόνον δέκα ἢ καὶ πέντε στρέμματα, τοὺς ἔδιναν τὸν πομπώδη τίτλο «τσιφλίκι» καὶ πηγαινοέρχονταν τακτικὰ νὰ τὰ ἐπιβλέπουν, νὰ τρῶν σὲ βίαιος τῶν χωρικῶν καὶ νὰ βρισκῶνται σὲ δουλειά. Ὡς τόσο κατώρθωναν νὰ διατηροῦν οἱ περισσότεροι θαυμασιὰ ἄλογα. Ὁ καθένας ἦταν καὶ ἕνα κινητὸ ὄπλοστάσιο. Ἀπὸ τὸ πλατὺ κόκκινο ζουνάρι τους ποτὲ δὲν ἔλειπαν μιὰ μεγάλη κάμα καὶ ἕνα πελώριο «μαυροβουνιώτικο» περιστροφικό, ποὺ εἶναι ζήτημα ἂν προλάβαιναν νὰ κάμουν χρῆσιν του. Ὅταν ἔκαμναν ἕνα βῆμα ἔξω ἀπὸ τὴν πόλι καὶ πήγαιναν στὸ μεγάλο ἢ μικροσκοπικὸ τσιφλίκι, φορτώνονταν καὶ ἕνα γκρά ἢ μαρτίκι μὲ δύο ἄρμαθιές φουσεκλίγια. Οἱ παλληκα-

οἷδες σχεδὸν ὅλοι, καὶ μάλιστα οἱ Τουρκαλβανοί, φοροῦσαν κοντὰ φέσια καὶ μακρὲς καὶ χονδρὲς μαῦρες ἢ μπλὲ φοῦντες, ποὺ ἔριθαν στὸν ὄμο. Ἄρκετοὶ βαλῆδες ἐπὶ χεῖρησαν νὰ τοὺς κόψουν τὶς φοῦντες καὶ νὰ τοὺς βγάλουν τὰ μαχαίρια καὶ πιστόλια. Μὰ δὲν τὸ κατόρθωσαν παρ' ὅλη τὴ μεγάλη δικαιοδοσία καὶ δύναμι ποὺ εἶχαν. Ἄπειλήθηκε ἐπανάστασις. Ἀκόμα καὶ τὸ 1911, ὅταν εἶχαν περῶσει τόσα συνταρακτικὰ χρόνια καὶ ὑπῆρχε συνταγματικὸ καθεστῶς, ξεσηκώθηκαν στὸ Μοναστήρι χιλιάδες Τούρκοι μὲ τοὺς χοτζάδες ἐπὶ κεφαλῆς, βίαιοι καὶ ἀπειλητικοί, ἐναντίον τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων γιὰ τὴν χολέρα, ποὺ ἀριθμοῦσε 50—70 θύματα κάθε μέρα. Πήγαιναν τοὺς ἄρρωστους σὲ ἓνα ἀκρινὸ νοσοκομεῖον, βίου τοὺς ἔθαβαν σὲ λάκκους ἀπὸ ἀσβέστι. Μιὰ μέρα ὅμως ἡ ὑπηρεσία τοῦ νοσοκομείου ἔριξε σ' ἓνα ἀσβεστομένο τάφο δύο νεκροὺς μαζί, ἓνα Χριστιανὸ καὶ μιὰ Τουρκαλίκα. Ἡ παράνομη αὐτὴ σύζευξις στὴ γῆ πιστῆς καὶ ἀπίστου θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς καλοὺς μουσουλμάνους σκάνδαλο ἀνήκουστο καὶ ἔγκλημα ἀσυγχώρητο καὶ ἔσπασαν σὲ ἀπειλητικὸ συναγερμό. Πολλοὶ χοτζάδες φώναζαν ἀγριεμένοι τοῦ βαλῆ «Ἄς μᾶς φέρῃ ὁ σαχὲ μουφετίς (ὑγειονομικὸς ἐπιθεωρητής) τὰ μικρόβια ποὺ τσαμπουνάει καὶ ἐμεῖς μὲ τ' ὄνομα τοῦ Ἄλλιχ θὰ τὰ καταπιῶμε χωρὶς νὰ πάθουμε τίποτε. Ἡ ἄρρώστεια καὶ ὁ θάνατος εἶναι δουλειὰ τοῦ Ἄλλιχ καὶ ὄχι τῶν τσαφλατάνων». Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι τὰ ὑγειονομικὰ μέτρα καταργήθηκαν ἀμέσως καὶ ὁ ὑγειονομικὸς ἐπιθεωρητὴς ἔσπευσε νὰ ἔξαφανισθῇ.

Πολλοὶ ὑπῆρχον ὡς τόσο καὶ βαλῆδες ἐνεργητικοί, προοδευτικοί, ἀξιοθαύμαστοι. Ὁ Ἀμουντοῦλ Κερίμ πασᾶς π. χ. τοῦ Μοναστηρίου, ἀπόστρωτος ἀντιστράτηγος, κατόρθωσε νὰ κατασκευάσῃ μὲ μόνους τοὺς φυλακισμένους νοσοκομεῖο, φρενοκομεῖο, ὑδροαγωγεῖο, δρόμους, ἔξοχικὰ καφενεῖα, ξενοδοχεῖα, κήπους, δενδροφυτεῖες. Ὠνόμασε τὸ ἓνα ἔξοχικὸ κέντρο «Ντομεκί» γιὰ τὴν τουρκικὴ νίκη τοῦ Λομοκοῦ. Ἐπῆνω σ' ἓνα μεγάλο τούρκικο νεκροταφεῖο στὴν καρδιὰ τῆς πόλεως ἔκτισε θέατρο, ξενοδοχεῖο, καφενεῖα, μαγαζιά. Καὶ τὶς ἐπιτύμβιες στῆλες ἐχρησιμοποίησε γιὰ τὴν κατασκευὴ ὑπόνομων!

Ἀπὸ τοὺς κρεμανταλᾶδες προέρχονταν οἱ ἀγροφύλακες στὰ χριστιανικὰ χωριά καὶ οἱ ἐνοικιαστῆς τοῦ φόρου τῆς δεκάτης. Μὲ τὴν βοήθεια τῶν μαχαριωῶν, τῶν τουφεκιῶν καὶ ἄλλων ἰσαξίων συντρόφων ἀνέβαζαν τότε τὸν βαρύτερο γεωργικὸ φόρο (12 1)2 0)ο τῆς ἀκαθάριστης παραγωγῆς) σὲ 20 0)ο, 30 0)ο καὶ κάποτε 40 0)ο! Οἱ δεκατιστῆς αὐτοὶ ἦσαν μιὰ ἀπὸ τὶς χειρότερες πλῆγες τοῦ τόπου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τρομοκρατία καὶ βία εἶχαν καὶ πολλὰ ἄλλα νόμιμα μέσα, γιὰ νὰ καταπιέσουν τὸν παραγωγό. Στὸ χέρι τους ἦταν νὰ ὀρίσουν ὅπως ἤθελαν τὴν θέσι καὶ τὴν ὥρα τοῦ ἄλωνισμοῦ. Ὅσο γιὰ τὰ εἶδη, ποὺ δὲν μποροῦσαν ν' ἄλωνισθοῦν καὶ καταμετρηθοῦν στὴν ὑπαίθρο σὲ ἄλῶνι, ὅπως τὰ ὄψιμα, σταφύλια, λαχανικά, φρούτα, χόρτα, ὄσπρια

κλπ. ἀποτελοῦσαν τὴν ἀγίλλειο πτέρνα καὶ τῶν πιὸ θαρραλέων ἀγροτῶν καὶ τοὺς ἀνάγκασαν νὰ συνθηκολογήσουν μὲ τὸν ἀσυνείδητο ἐνοικιαστή. Ἐνθουμοῦμαι μικρὸς πού μαζέψαμε ἓνα ἀμπελάκι, τέσσαρες ἀγριοὶ ὄπλοφόροι καὶ φουντοφόροι, πού παρίσταναν τὸν ἐνοικιαστή τῆς δεκάτης, εἶχαν πιᾶσει τὸν δρόμο καὶ μᾶς ζήτησαν φόρο τὸ διπλάσιο τοῦλάχιστου τοῦ κανονικοῦ. Πληρώσαμε χωρὶς νὰ βγάλωμε μιλιὰ.

Τὸ μόνο ἐμπόριο πού ἤξευραν ἦταν τὸ λαθρεμπόριο τοῦ καπνοῦ. Κουβαλοῦσαν μὲ φορτία λαθραῖο καπνὸ ἀκόμα ἀπὸ τὴν Ἑλλάσωνα κοντὰ στὰ θεσσαλικά σύνορα καὶ τὸ Ἑλμπασὺν καὶ τὴν Σκόδρα, τὴν καρδιά τῆς Ἀλβανίας. Ἡ Ρεζῆ (γαλλικὴ ἐταιρεία τοῦ τουρκικοῦ μονοπωλίου τῶν καπνῶν) δραστικώτερο ἀντιφάρμακο βρῆκε νὰ τοὺς παίρῃ στὴν ὑπηρεσία της. Ὅσο ἱκανώτεροι καὶ σημαντικώτεροι λαθρέμποροι ἦσαν, τόσο μεγαλύτερο μισθὸ τοὺς ἔδινε· ὄχι ἀνώτερο πάντως ἀπὸ 1—1 1/2 ἢ 2 τὸ πολὺ πολὺ τουρκικὲς λίρες τὸν μῆνα. Συχνὰ κατασαρματζήδες (λαθρέμποροι) καὶ κολτζήδες (φύλακες τῆς Ρεζῆ) ἀναστάτωναν μὲ τουφεκιὲς νύχτα τὴν πόλι καὶ ἀλληλοσκοτώνονταν γιὰ λίγες ὀκάδες καπνοῦ κακῆς ποιότητος. Ἡ ἀστυνομία κρατοῦσε πάντα οὐδετερότητα καὶ μάλιστα εὐμενὴ γιὰ τοὺς λαθρεμπόρους, ἀφοῦ ἄπιστοι Φράγκοι ἦσαν οἱ διευθυντὲς τῆς Ἑταιρείας.

Σκότωναν γιὰ φύλλου πῆδημα, καὶ μάλιστα ἓνα χριστιανό. Μὰ καὶ μπορούσαν νὰ σκοτωθοῦν γιὰ ἓνα φίλο, ἔστω καὶ γκιαούρη. Μπροστὰ στὴν φιλία ἢ κάποια ὑποχρέωσι δὲν λογάριζαν οὔτε θρησκεία οὔτε πατριωτισμό. Ὁ Τοῦρκος γείτονας μας π. χ. εἶδε μιὰ νύχτα στὸ σπίτι μας ἓνα ξένο πληγωμένο. Κατάλαβε πὼς ἦταν ἀντίρρητος, μὰ δὲν εἶπε τίποτε. Τὴν ἄλλη μέρα μᾶς ἐμήνυσε μὲ τὴν γυναῖκα του ὅτι, ἂν τὰ βλέπαμε σκοῦρα, ἐλεύθερα νὰ περάσουμε τὸν «ξένο» μας στὸ σπίτι του. Εἶχαν παραξενὴ ἀληθινὰ ψυχολογία καὶ πρωτότυπη ἠθική. Δὲν λογάριζαν καὶ πολὺ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ καὶ ἀκόμα λιγώτερο τὴν περιουσία τῶν χριστιανῶν, πού καταταυρανοῦσαν καὶ καταλήστευαν μὲ τὴν ἐλαφρότερη καρδιά καὶ συνείδησι. Ὡς τόσο πετοῦσαν καὶ οἱ φτωχότεροι ὀλάκερα καρβέλια ψωμὶ στ' ἀμέτροτα σκυλλιά, πού κοπροσκύλλιαζαν ἀσύδοτα στοὺς δρόμους. Κάποιος, πού εἶχε πολλοὺς φόνους στὸ ἐνεργητικὸ του, τᾶψησε μ' ἓνα ἀντιπρόσωπο ἀσφαλιστικῆς ἐταιρείας νὰ βάλῃ φωτιὰ στὸ παλιόσπιτό του καὶ νὰ μοιράσουν τὴν μεγάλη ἀσφάλεια. Δὲν σκοτίστηκε καθόλου ἂν θὰ γινόταν στάχτη καὶ ὅλη ἡ φτωχὴ γειτονιά. Μὰ τὴν τελευταία στιγμή μετανόησε. Θυμήθηκε ὅτι στὴν στέγη ὑπῆρχε φωλιὰ ἀπὸ μικρὲς καρακάξες.

Στὰ τουρκικὰ καφενεῖα, ὅπου σύχναζαν, κάθονταν ὄρες ἀτέλειωτες σταυροπόδι σὲ σοφᾶδες ἢ παλιοκαρέκλες μ' ἓνα καφέ τῶν πέντε παραδιῶν, ἐκάπνιζαν καὶ κουβέντιαζαν (ἐκαμναν μουαμπέτ) περὶ ἀνέμων καὶ ὑδάτων μὲ σοβαρότητα, πού θὰ ἐξήλευαν λόρδοι καὶ συγκλητικοί. Ἐπαιρναν τὸν λόγο συνήθως οἱ γεροντότεροι καὶ σοφώτεροι μὲ τάξι καὶ σειρὰ παραδειγματικῆ.

“Όλοι οί άλλοι κρέμουνταν από τὰ χεῖλη τους καί τούς ἄκουαν εὐλαβικά, καί ὅταν ἔλεγαν τίς χονδροειδέστερες ἀνοησίες καί τερατωδίες. Ἐπροσάρμοστοι καί ἀσυγχρόνιστοι, ζοῦσαν ἀκόμα στήν μακαρία ἐποχή, πού ἔκρουαν οἱ στρατοί των τίς πύλες τῆς Βιέννης. Ἐφαντάζονταν ὅτι ὁ Σουλτάνος παρέμενε πάντα ὁ «κραταιότερος, μεγαλύτερος, μεγαλοπρεπέστερος, εὐγενέστερος» κ.λ.π. μονίχως στήν γῆ, πού μόνον ἀπό εὐσπλαχνία (μερχαμέτ) δέν καταδεχόταν νά τσακίσῃ τούς ἀπιστους μικροηγεμόνες, ὅπως ἀπό μερχαμετλικ ἐπίσης δέν θέλησε νά χρησιμοποιήσῃ ἕνα φοβερό καί τρομερό κανόνι, πού εἶχε ἐφεύρει ἕνας πάνσοφος... πεταλωτής! Ἐχῶ ἀκούσει ἀπό τὸ στόμα ἑπολοχαγοῦ, ἀποφοίτου τῆς Στρατιωτικῆς σχολῆς, ὅτι ἡ Τουρκία ἤμποροῦσε νά παρατάξῃ πέντε χιλιάδες ἑκατομμύρια (μῦς μῖν μιλίων) στρατό! Τὸ δυστήχημα ἦταν ὅτι τὸ «μερχαμέτι» των δέν ἔφθανε συχνά ὡς τούς φτωχοὺς δουλοπαροίκους. Ἦσαν ραγιᾶδες καί res nullius.

Μεγαλοπρεπέστατοι ἦσαν οἱ γάμοι καί τὰ σουνέτια (περιτομή) τῶν πλουσίων μπέηδων καί ἀγάδων. Ἐβλεπε κανεῖς νά παρελαύνουν τριακόσιοι ἢ καί πεντακόσιοι χωρὶς ὑπερβολή καβαλλαραῖοι, πάνοπλοι, σὲ ὥραϊα ἄλογα, πίσω ἀπὸ ἕνα θεόκλειστο ἀμάξι, ὅπου βρισκόταν ἡ νύφη, ἢ ἀπὸ ἕνα καταστόλιστο ἄλογο, ὅπου καθόταν ἕνα γλωμὸ παιδάκι.

Τὸ βράδυ τίς Κυριακὲς καί ἑορτὲς στοὺς κεντρικοὺς δρόμους τὴν ὥρα πού οἱ χριστιανοὶ ἔκαμναν οἰκογενειακῶς τὸν περίπατο, συνήθιζαν οἱ ζωηρότεροι καί προκλητικώτεροι νά περνοῦν μὲ τὰ ὑπερήφανα καί καταστόλιστα ἄτια των καί νά τὰ ὀρθώνουν ἀδιάκοπα στὰ πσιναὶ πόδια, ἐνῶ οἱ μακρὲς καί πυκνὲς φροῦντες ἀναταράζονταν στὶς πλάτες των. Κατατρόμαζαν γυναῖκες καί παιδιά. Ἄλλ’ αὐτὸ ἀκριβῶς καί ἤθελαν. Ἐπρεπε νά ἰδοῦν καί νά θαυμάσουν οἱ ραγιᾶδες τὴν παλληκαριά καί ἱππευτικὴ τους δεινότητα. Φαντάζονταν ὅτι ὅλη ἡ γῆ ἔτρεμε μπροστά τους καί κανένας στὸν κόσμον δέν μποροῦσε νά τὰ βιάσῃ μαζί τους.

* * *

Οἱ Βούλγαροι κυριώτερο ὄπλο εἶχαν τὸ τοπικὸ σλαβόφωνο καί ἀνάμικτο ἰδίωμα. Ὅπου ὅμως εὗρισκιν ἀντιμετώπους τούς Σέρβους, οἱ τελευταῖοι διεκδικοῦσαν τούς σλαβοφώνους πληθυσμοὺς μὲ τὴν γλωσσικὴ ἐπίσης συγγένεια, ἂν καί μακρυνότερη, καί κυρίως μὲ τὴν ἑορτὴ τοῦ οἰκογενειακοῦ ἁγίου, πού ὑπῆρχε στήν Μακεδονία καί Σερβία, ἐνῶ ἦταν ἄγνωστη στήν Βουλγαρία, καί μὲ τούς θρούλους τοῦ Μάρκο Κράλλε, πού ἦσαν ὅμως γνωστοὶ καί στοὺς ἑλληνοφώνους καί βλαχοφώνους. Ὅσο γιὰ τὰ ἦθη καί ἔθιμα ἤμπορεῖ ἀδίστακτα νά λεχθῆ ὅτι τὰ εἶχαν καί ἔχουν οἱ σλαβόφωνοι κοινὰ καί ἴδια καί ἀπαράλλακτα μὲ τούς ἑλληνοφώνους καί βλαχοφώνους. Ὁ Ἑλληνισμὸς στηριζόταν σὲ προαιώνιες παραδόσεις καί αἰωνόβιες ρίζες. Τὰ παραδείγματα τῆς Γαλλίας, πού ἀπαρτίζονται καί ἀπὸ Βρεττανούς, Φλαμανδούς,

Ἰαλοατοὺς, Προβηγκιανούς, Βάσκους κ.λ.π., τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας, πὸν περικλείει καὶ Οὐαλοὺς, Κορνουαλοὺς, Σκώτους, ἐνῶ οἱ ἀγγλόφωνοι καθολικοὶ Ἰρλανδοὶ ἐπῆρξαν οἱ ἀκοίραστοι ἐχθροὶ τῆς, τῆς Ἰσπανίας, πὸν περιέχει καὶ Καταλανούς, Βάσκους καὶ ἄλλους ἀλλογλώσσους, καὶ τῆς Ἑλβετίας καὶ τοῦ Βελγίου ἐξ ἄλλου, πὸν ὠλοζλήρωσαν τὴν ἔθνικὴν ἐνότητα στὴν γλωσσικὴ καὶ φιλετικὴ διαφορά, ἀποδεικνύουν ὅτι κοινὴ ἱστορία καὶ παράδοσις, κοινὰ παθήματα καὶ ἰδανικὰ ἀποτελοῦν τὰ σπουδαιότερα θεμέλια καὶ στηρίγματα τῶν λαῶν καὶ ἐθνῶν.

Γιὰ νὰ σχηματίσουμε ἀκριβέστερη ἰδέα τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ παρελθόντος τῆς, ἀπαραίτητο εἶναι ν' ἀνατρέξουμε 200 καὶ 300 χρόνια πίσω, ὅταν τοὐλάχιστον δὲν ἐπῆρχαν προπαγάνδες καὶ ξένες ἐπιρροές. Ὁ κ. Κ. Μέρτζιος π. χ. ἀνακάλυψε στὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας τὶς ἐκθέσεις καὶ ἀναφορὰς τῶν Βενετῶν προξένων τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1700—1795 καὶ ἄλλα ἔγγραφα Βενετῶν διπλωματῶν, καθὼς καὶ ἰδιωτικὰ ἐμπορικὰ γράμματα ἐμπόρων τῆς Μακεδονίας, πὸν τὰ ἐδημοσίευσε σὲ ὀγκώδη τόμον ἢ Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ὅλα τὰ ἀμέτρητα βενετικὰ ἔγγραφα δὲν ὁμιλοῦν παρὰ γιὰ Ἑλληνας ραγιάδες, πὸν φορολογοῦνται, ληστεύονται, καταδιώκονται, τυραννοῦνται, σφάζονται. Βουλγάρους μὴ φορὰ μόνον ἀναφέρουν, καὶ αὐτὴν γιὰ ἐπιστράτους, πὸν εἶχαν ἔλθει νὰ ὑπηρετήσουν τὸν τουρκικὸν στρατὸ στὴν Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸ ἐσωτερικόν, πιθανώτατα τῆς Βουλγαρίας. Ἑλληνικὰ εἶναι, καὶ μάλιστα χωρὶς ὀρθογραφικὰ λάθη, τὰ γράμματα, πὸν ἔστειλαν τὸ 1696—97 ἔμποροι ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, Σιάτιστα, Καστοριά, Κοζάνη, Μοσχόπολι κλπ. στοὺς ἀντιπροσώπους τῶν στὴν Βενετία. Ἀναγράφουν ἀποστολὰς καὶ παραλαβὰς ἐμπορευμάτων. Δὲν περιφρονοῦν ὅμως καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ἀποφθέγματα. Ἑλληνικὰ ἔγραψαν καὶ οἱ ἔμποροι τῆς Ὀχρίδας, πὸν ἦταν τότε ἔδρα αὐτοκεφάλου καὶ ἀνεξαρτήτου πατριαρχείου, πὸν τὸ χαρακτηρίζουν οἱ Βούλγαροι βουλγαρικόν, χωρὶς νὰ εἶναι. Ἐπιρροὴ ἐπομένως δὲν μποροῦσε νὰ ὑπάρχῃ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, γὰρ ν' ἀποδοθῇ σ' αὐτὴν, ὅπως συνήθως, ἢ καλλιέργεια καὶ ἀνθήσις τῶν ἑλληνικῶν γραμμμάτων.

Ἀκόμα χαρακτηριστικώτερο εἶναι τὸ ἀξιοθαύμαστο ἀληθινὰ φαινόμενο τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Αὐστροουγγαρίας, πὸν ἀπαρτίζονταν κυρίως ἀπὸ Μακεδόνες. Ὁ μακαρίτης καθηγητὴς Σπυρίδων Λάμπρος στὸν πρυτανικὸν τοῦ λόγου στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν τὸν Μάρτιον 1912 τὶς ὠνόμασε «Μακεδονία τοῦ ἐξωτερικοῦ». Πρὶν 150, 200 καὶ 300 χρόνια πολλοὶ φτωχοὶ ἀπὸ τὴν Καστοριά, Κοζάνη, Σιάτιστα, Μοσχόπολι, Κλεισούρα, Κατράνισσα, Νάουσα, Βέροια, Μελένικο, Θεσσαλονίκη, Μοναστήρι, Ἐδεσσα, Δοϊράνη κλπ., γιὰ νὰ ξεφύγουν τὴν τουρκικὴν κακομοιριά καὶ βαρβαρότητα καὶ νὰ ζητήσουν καλύτερη τύχη, τῶσκαναν μὲ κάθε τρόπο στὴν Αὐστροουγγαρία, εἰ μὴν γειτονικὴ τότε χριστιανικὴ χώρα. Ἦσαν ἀγράμματοι καὶ ἀμόρφωτοι, κνηνηγμένοι οἱ περισσότεροὶ πρόσφυγες, ξένοι σὲ ξένους

τόπους, σὲ ξένην οὐρανοῦ, ἔθιμα, γλῶσσα καὶ θρησκεία, ἐπάλλευν οὐκ ἐπιβίοντες καὶ μάλιστ' ἀποκόπτοντες τὴν ἐνεργητικότητά, τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν τιμωρικότητα ἢ ἀναλύουσιν κάπως καὶ νὰ ριζώσουν παρὰ τὴν ἀντιπάθειαν τῶν ἀρχῶν καὶ τὴν καταδρομὴν τῶν ἐπιπέδων ἐμπόρων καὶ ἐπαγγελματιῶν, πρῶτον μὲν εἶχαν τὴν ἰδρυομένην ἐκκλησίαν καὶ ἐκκλησιῶν. Ὑπῆρχαν, σημασιώδη, σὰν περισσότερα ἀπ' ἐκεῖνα τὰ μέρη ὁργανωμένους καὶ ἀπὸ τὸ κράτος προστατευόμενοι ὁριζόμενοι ἐκκλησίες, ἡ σερβικὴ καὶ ἡ ρουμανικὴ. Οἱ δύο τοὺς ἔβλεπον τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τὴν ἐκκλησίαν σὺν κακῶν καὶ ἐχθρῶν διαμορίων, πρὸς τοὺς καταπιεσθέντας τὰ οἰκόπεδα, καὶ τὰ καταπολεμοῦσαν μὲ ὅλα τὰ μέσα καὶ ὅλην τὴν ψυχὴν. Μὰ οἱ ἀπλοῖκοι ἐκεῖνοι πρόσφυγες καὶ μετανάστες δὲν ἐδίστασαν νὰ τὴν ἀγνοήσουν, νὰ ἔλθουν σὲ ῥῆξι μ' αὐτὸ τὸ σερβικὸν Πατριαρχεῖον τοῦ Καραλοβόβιτς, νὰ παραβλέψουν τ' ἀτομικὰ τοὺς συμφέροντας, νὰ ἀπεκδυθῶν σὲ πολλοὺς ἀγῶνας καὶ νὰ ὑποβληθῶν σὲ μεγάλας θυσίας, γὰρ νὰ ἐπιτύχουν τὸν ἕμμονον σκοπὸν τοὺς. Σὲ πολλὰς πόλεις (Γεωργίου, Βιέννη, Σέμπερνικ κ. ἄ.) ἔγιναν ὁμηρικὸι καυγαῖδες, πρὸς βίαστας 40 χρόνους. Οἱ δικοὶ μας κάποτε τὸ παρακάσαν. Ὅλιγοι αὐτοὶ καὶ ξένοι, ἐννοοῦσαν, σῶναι καὶ καλά, νὰ ἐπιβληθῶν σὲ πολλαπλασίους Σέρβους καὶ νὰ ἐπιβάλλουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ λειτουργίαν σὲ παλιὰς σερβικὰς ἐκκλησίας! Στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τοῦ Μικόλσκ, στὴν καρδίαν τῆς Οὐγγαρίας, τοῦ Ζέμουν ἢ Ζεμλίνου, τοῦ Βελιγραδίου ἐσπουδάσαν καὶ πολλοὶ Σέρβοι (μέσα σ' αὐτοὺς καὶ πολιτικοὶ, ὅπως ὁ Γκαρασάνιν καὶ Μιλιούκοβιτς), Κροάτες, Σλοβῆνοι, Ρουμῖνοι καὶ ἀκόμα καὶ Οὐγγροὶ καὶ Γερμανοὶ. Ὁ διευθυντὴς τοῦ Σχολείου τοῦ Ζέμουν (Ἑλληνομουσείου) Γεώργιος Πασῆς ἐτύπωσε τὸ 1803 λεξικὸν καὶ τὸ 1813 γραμματικὴν τῆς ἑλληνικῆς «χάριν τῆς σπουδαζούσης Σερβο-Σλοβενικῆς νεολαίας»! Οἱ ἐντόπιοι συναγωνίζονταν νὰ μάθουν ὁ καθένας περισσότερα ἑλληνικὰ καὶ νὰ ἐμφανίζωνται γενναίωτεροι Ἕλληνες. Οἱ πτωχοὶ καὶ περιφρονημένοι πρόσφυγες καὶ μετανάστες εἶχαν κυριαρχίαν καὶ ἔγιναν οἱ «πατριῶκοι» τοῦ τόπου, ὅπως ἀνομολογοῦν Σέρβοι συγγραφεῖς. Αὐτὸ τὸ Βελιγράδι εἶχε πάρει ὄψιν ἑλληνικὴν, γράφει ὁ Σέρβος καθηγητὴς Ντούσιαν Πόποβιτς, πρὸς στηρίζεται σὲ παλαιότερους Σέρβους συγγραφεῖς. Ἀνάμεσα στὴ θάλασσαν τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ἔπρεπε νὰ κυνηγήσῃ μὲ τὸ τουφέκι, γὰρ νὰ βρῆς μιὰ σερβικὴν! Ἕλληνες ἦσαν καὶ ἑλληνικὰ ὑπόγραφον οἱ πρόεδροι τῶν συντεχνιῶν, οἱ δημοτικοὶ σύμβουλοι, οἱ ἐφοροεπίτροποι τῶν ἐκκλησιῶν, χωρὶς νὰ ἐξαιρῆται καὶ ἐκεῖνη, ὅπου πῆγαινε ὁ πρῶτος Σέρβος ἡγεμόνας Ὁβρένοβιτς, πρὸς θύμωσε μιὰ μέρα, πρὸς εἶδε νὰ ζητοῦν καὶ μὲ τοὺς δίσκους ἑλληνικὰ τὴν συνδρομὴν ἐμπροστὰ του καὶ πῆρε ἀδυστήρως μέτρα. Μέσα στὴν πρωτεύουσαν τῆς Σερβίας δὲν ἐννοοῦσαν οἱ Μακεδόνες αὐτοὶ νὰ παραδεχθῶν ὅτι μποροῦσε νὰ ὑπάρχη καὶ Σέρβος ἅγιος, ὅπως ὁ Ἅγιος Σάββας! Πρωτοστατοῦσαν στὸ Βελιγράδι τότε οἱ Κλεισουριῶτες. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μετανάστες ἔγιναν μεγαλέμποροι, μεγαλοκτη-

ματίες, μεγαλοτραπεζίτες από τους σπουδαιότερους της Ευρώπης και χειροτονήθηκαν βαρώνοι και κόμητες (Σίνιας, Δούμπας, Σπίρτας, Δαοβέρης, Σκέβρος, Βέλιος, Νάκος ή Νάγκυ, Κωσταντίν, Σκούτσας, Δούμτσας, Καραγιάννης, Νικλίδης κλπ.). Άλλοι διακρίθηκαν στα γράμματα (Παπαγεωργίου, Ζαβίρας, Νταρβάρης κ. ά.). Ο Χαρίσης Πούλιος Σιατιστιανός έβγαλε την πρώτη σερβική εφημερίδα και κάποιος Ζαφίρσκιτς, που άνωμολόγησε επίσης πως ήταν Έλληνας, έτύπωσε το πρώτο σερβικό και βουλγαρικό βιβλίο, όπως βεβαιώνει ο καθηγητής Ντούσιαν Πόποβιτς. Ο Σικόλοβιτς άναφέρει ότι Καστοριανός ήταν ο πρώτος, που έγραψε και έτύπωσε το 1807 την ιστορία της σερβικής επανάστασίας του Καραγιώργη, και Μακεδόνες ήταν οι πρώτοι διπλωμάτες της Σερβικής ηγεμονίας Γκέρμανης και Ίτοκος. Όλοι όμως, πλούσιοι και πτωχοί, μορφωμένοι και άγραμματοι, βαρώνοι και πληβείοι, δέν ξέχασαν ούτε στιγμή την ελληνική πατρίδα και ύπήρξαν ο καθένας και ένας άπόστολος της ελληνικής ιδέας. Έμαρτύρησαν με τον Ρήγα Φερραίο οι δύο άδελφοί Έμμανουήλ από την Καστοριά και ο Θεοχάρης Τουρούτζιας από την Κοζάνη. Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Βουδαπέστης Τέλφυ έλεπε, όπως βεβαιώνει ο Νάσινας στο έργο του «Οί πραγματευτάδες», ότι οι Μακεδόνες άποικοι μετέδωσαν άρκετές ελληνικές λέξεις στην ούγγρική γλώσσα και ελληνικά στοιχεία στον ούγγρικό λαό και ο καθηγητής Ντούσιαν Πόποβιτς γράφει ότι πολλά προτερήματα και έλαττώματα του σερβικού λαού είναι κληρονομία ιδική των. Άκόμα και σήμερα σε πολλά μέρη της Ούγγαρίας και Σερβίας ή λέξις Γραικός (Γκέροκ, Γκέρκ) σημαίνει τον έμπορο και ο έμπορος λέγεται Γραικός.

Ο καθηγητής Πόποβιτς προχωρεί ακόμα περισσότερο. Με παρρησία επιστημονική και θάρρος καταπληκτικό, και μάλιστα για ένα Σέρβο της εποχής 1918—1941, όταν πολλοί Σέρβοι είχαν προσβληθί από παθολογική μεγαλομανία, υποστηρίζει στο έργο του «Η σερβική άγορά», που έχει μεταφράσει ο τραπεζιτικός υπάλληλος κ. Εύρ. Καραφυλλίδης, χωρίς όμως να το εκδώσει, ότι ή ιθύνουσα τάξις της προπολεμικής Σερβίας κατάγεται από Έλληνες και πίσω από κάθε σερβικό ίδρυμα ή κληροδότημα εύρίσκειται Έλληνας! Τους χαρακτηρίζει, είναι άλήθεια, όλους Κουτσοβλάχους ή άνθρώπους του κύκλου αυτού». Υπάρχει, φαίνεται, γενικά ή πρόληψις στην Γιουγκοσλαβία, ότι όλοι εκείνοι οι Έλληνες ήσαν βλαχόφωνοι. Ο άρχηγός π.χ. των Κροατών Στέπαν Ράδιτς την βραδείά, που δολοφονήθηκε μέσα στην Σερβική βουλή, είχε όνομάσει όλους τους Σέρβους του Βελιγραδίου «Τοιντσάρους» (Βλάχους). Είναι βέβαια παράλογο να παραδεχθί κανείς ότι όλοι αυτοί οι Κοζανίτες, Σιατιστιανοί, Καστοριανοί, Ναουσαίοι, Βεροιώτες, Μελενοικιώτες, ήσαν βλαχόφωνοι. Άλλά και αν ήταν σωστό ότι είχαν μητρική γλώσσα την κουτσοβλαχική όλοι εκείνοι, που έδημιούργησαν στις χώρες του Δούναβη το ελληνικό θαύμα, όταν δέν ύπήρχε καθόλου Έλλάς ή

ὑπῆρχε, ἀλλὰ δὲν ἦταν καθόλου ζωντανή, ὅπως εἶπε καὶ ὁ λόρδος Βύρων, ποιά σημασία ἔχει; Μιλοῦσε ἑλληνικά ἢ καρδιά των. Δὲν εἶχαν κἀν στὴν Αὐστροουγγαρία καὶ Γιουγκοσλαβία τὴν ἐνίσχυσιν τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων, ὅπως στὴν Μολδοβλαχία. Ὁ Πόποβιτς, καθὼς καὶ ὁ Ρουμάνος συνάδελφός του Καπιτάν, ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ Βλαχόφωνοι αὐτοὶ ἦσαν ὑπερήφανοι γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, θεωροῦσαν ἰδικό τους κάθε τι τὸ ἑλληνικὸ καὶ εἶχαν ψυχὴ δλότελα ἑλληνική. Ἀναφέρει μὲ κάθε λεπτομέρεια τοὺς ἐπικοὺς ἀγῶνες των γιὰ τὴν ἰδρυση ἑλληνικῶν σχολείων καὶ ἐκκλησιῶν, τὶς συγκρούσεις των μὲ τοὺς ἐντοπίους πληθυσμούς, τὴν ἀντίθεσίν των μὲ τὴν σερβικὴ καὶ ρουμανικὴ ἐκκλησία, τὴν σκληροτραχίλη στάσιν των στὸ πανορθόδοξο συνέδριον τοῦ Τεμισβάρ (Τιμουσιάρα) τὸ 1780 καὶ χίλια δείγματα τοῦ ἑλληνικοῦ πατριωτισμοῦ των, πὸν ἔφθινε πολλὰς φορὰς τὰ ὄρια τοῦ προκλητικοῦ φανατισμοῦ. Ἀναγράφει π. χ. ὅτι τὸ 1792 στὸ Νοϊστάτ (Νοβισιάτ) εὐθὺς ὡς οἱ Ἕλληνες ἐξήτησαν ἄδεια νὰ ἰδρῦσουν ἑλληνικὸ σχολεῖο, πετάχθηκε ἡ Σερβικὴ κοινότης καὶ μὲ ἀναφορὰς καὶ ὑπομνήματα ἀπαίτησε νὰ μὴ δοθῆ ἡ ἄδεια, γιὰτι «δὲν ἦσαν Ἕλληνες αὐτοί, πὸν ζητοῦσαν τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο, ἀλλὰ Βλάχοι, Ἀλβανοὶ κ.λ.π.». Ἡ ἄδεια, ἐννοεῖται, ἐδόθη, τὸ σχολεῖο ἰδρύθηκε καὶ ἐλειτούργησε ὡς τὸ 1873, ὅποτε γιὰ τὴν ἔλθει μαιτητῶν δωρήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τῶν Βλάχων, Ἀλβανῶν στὸ σερβικὸ γυμνάσιον μὲ τὸν ἀπαράβατο ὄρον νὰ διδάσκεται σ' αὐτὸ σὰν τακτικὸ μάθημα καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Στὴν Τεργέστη οἱ «Βλάχοι» αὐτοὶ δὲν πάτησαν χρόνια στὴν ἐκκλησία τὴν ἐβδομάδα, πὸν σύμφωνα μὲ αὐτοκρατορικὸ διάταγμα γινόταν ἡ λειτουργία σλαβονικά. Ἐπέτυχαν στὸ τέλος ἄδεια ν' ἀνεγείρουν ἰδικὴ τους χωριστὴν ἐκκλησία καὶ νὰ χειραφετηθοῦν ἀπὸ τὸν Σέρβο πατριάρχη τοῦ Καρλοβάτς. Κατάφεραν νὰ ὑπαχθοῦν ἀπ' εὐθείας στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖον, πὸν εἶχε ξένη, τουρκικὴ ὑπηκοότητα. Τὸ 1867 ἔδωκαν αἴτησιν στὴν Οὐγγρικὴ βουλή νὰ ἰδρυθῆ καὶ αὐτοκέφαλη ἑλληνικὴ ἐκκλησία τῆς Οὐγγαρίας, παράλληλα μὲ τὴν σερβικὴ καὶ ρουμανική.

Ποῖος μποροῦσε νὰ ἐπηρεάσῃ μεγαλοτραπεζίτες καὶ βαρόνους, σὰν τὸν Σίνα ἀπὸ τὴν Μοσχόπολι, τὴν «Πυθία» τοῦ χρηματιστηρίου τῆς Βιέννης, ἢ μεγαλεμπόρους, μεγαλοτραπεζίτες καὶ μεγαλοσυγγραφεῖς, σὰν τὸν Νταρβάρη ἀπὸ τὴν Κλεισούρα, ὥστε νὰ ἀπαρνηθοῦν τὸ μητρικὸ ἰδίωμα καὶ νὰ ἀγωνισθοῦν μὲ ὅλα τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας καὶ γλώσσας, ἂν δὲν ἐννοιωθῶν μὲ ὅλη τὴν ψυχὴ καὶ ὅλην τὴν καρδιά ὅτι ἦσαν Σιαμαῖοι ἀδελφοὶ μὲ τὸν Ἑλληνισμό καὶ δλότελα ξένοι μὲ τὸν Ρουμανισμό; Ποῖον ἄλλο λόγο μποροῦσαν νὰ ἔχουν καὶ οἱ φτωχοὶ νὰ μποῦν σὲ ἔξοδα καὶ φασαρίες, γιὰ νὰ ἀποκτήσουν ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ ἐκκλησίες, ὅταν ὑπῆρχαν ἔτοιμα ρουμανικά καὶ σερβικά ἰδρύματα, ἐπίσης ὀρθόδοξα;

Ὁ Πόποβιτς κάμνει καὶ μίαν ἄλλη διαπίστωση, ἀκόμη σπουδαιότερη.

Περιλαμβάνει στὸν «κύκλο τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν» καὶ τοὺς σλαβοφώνους ἀπὸ τὴν Μακεδονία καὶ ἀνομολογεῖ ὅτι «ἀποτελοῦσαν ἀνέκαθεν μιὰ καὶ ἐνιαία μὲ τοὺς ἑλληνοφώνους καὶ βλαχοφώνους ὁλότητα». Οἱ ἀδελφοὶ π. χ. Καραμάτα, μεγαλέμποροι καὶ μεγαλοκτηματίες στὸ Ζέμλινο (Ζέμιον) μὲ ὑποκαταστήματα στὴν Γερμανία καὶ Πολωνία καὶ πρόκριτοι τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος, πὸν στὸ σπίτι τους ἐφιλοξενήθηκε καὶ ὁ Αὐστριακὸς αὐτοκράτορας, ἦσαν ἀπὸ τὴν σλαβόφωνο Κατράνιτσα (Πύργους Ἑορδαίας). Ὅλοι ἐπίσης οἱ Καστρανιτωῶτες τοῦ Ζεμλίνου, τοῦ Σρέμ καὶ ἄλλων πολιτειῶν, ἐβαπτίζονταν, παντρεύονταν, ἐκηδεύονταν στὴν ἑλληνικὴ ἐκκλησία, ὅπως διαπίστωσε ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῶν ὁ ἴδιος ὁ Πόποβιτς. Ὑπῆρχαν, φαίνεται, καὶ ἀρκετοὶ σλαβόφωνοι στὸ Βελιγράδι, στὸ Σιαμπάτς, τὴν Σεμέντρια καὶ ἄλλες σερβικὲς πόλεις, πὸν εἶχαν ταχθῆ καὶ ταυτισθῆ μὲ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας, ξένοι καὶ ἄσχετοι μὲ τοὺς Σέρβους. Στὴν Σεμέντρια ἐξήτησαν ἄδεια γιὰ ἑλληνικὸ σχολεῖο, καὶ ὅταν ἡ Σερβικὴ ἡγεμονία εἶχεν ἰδρυθῆ. Ὁ Νάτσινας βρῆκε στὰ βιβλία τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Βιέννης κοντὰ σὲ πολλὰ ἄλλα κληροδοτήματα γιὰ ἑλληνόφωνα, βλαχοφώνα καὶ ἀλβανόφωνα χωριά καὶ κοινοπόλεις καὶ ἓνα τοῦ Κόιτς γιὰ τὴν ἴδρουσι ἑλληνικοῦ σχολεῖου στὴν σλαβόφωνο Δοϊράνη. Γιὰ ποῦ λόγῳ οἱ ἀπλοϊκοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι, πὸν ἴσως δὲν ἤξευραν πολλοὶ καὶ κατὰ ἑλληνικὰ, ἐγιναν σημαιοφόροι τοῦ Ἑλληνισμοῦ σὲ ξένο σλαβικὸ τόπο, ἂν δὲν τοὺς ἐσπρωχνε ἡ φωνὴ τοῦ αἵματος καὶ ἡ παράδοσις τῶν αἰῶνων; Δὲν ἦταν φυσικώτερο, μόλις βρῖσκονταν κατατρεγμένοι καὶ βασανισμένοι στὴν δμὸγλωσση χριστιανικὴ πλοῦσια σλαβικὴ χώρα, μὲ ἐκκλησίες, σχολεῖα, ἰδρύματα ἑτοιμα, νὰ τὴν ἀγκαλιῶσιν καὶ νὰ συγχωνευθοῦν μαζί της; Εἶχαν συμφέρο νὰ τὰ βάλουν μὲ τὸν ἐντόπιον πληθυσμὸ καὶ νὰ κοπιᾶσιν, νὰ παλαίψουν, νὰ ἐξοδευθοῦν, γιὰ νὰ ἀποκτήσιν ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ νὰ διδάξουν στὰ παιδιὰ τὰ ἑλληνικὰ, πὸν ἴθι τοὺς ἦσαν ἄχρηστα στὸν τόπο, ὅπου ζοῦσαν; Τοὺς ἐπηρεάσε ἄραγε καὶ τοὺς παραπλάνησε μέσα στὴν Αὐστρουουγγαρία καὶ σ' αὐτὸ τὸ νεοσύστατο Σερβικὸ κράτος ἡ ἀνύπαρκτη προπαγάνδα τοῦ μακρυνοῦ Φαναριοῦ, πὸν περὶ πολλὰ ἄλλα ἐμερίμνα καὶ ἐτύρβαζε ;

Ὁ περίφημος Σέρβος γεωγράφος Τσβίγιτς καὶ ὁ περιβόητος γιὰ τὴν σερβικὴ μεγαλομανία του Τριγιέγκορσκι (Γιουγκοσλαβικὲς μειονότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ) ἀνομολογοῦν ὅτι ὑπῆρχαν στὴν «κρυφῶς» Μακεδονία ἑξελληνισμένοι ἢ σχεδὸν ἑξελληνισμένοι σλαβόφωνοι. Ὁ τελευταῖος γράφει: «Ὁλᾶκερη ἢ Μακεδονία ζυμώθηκε πολλοὺς αἰῶνες μὲ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ ἑλληνοβυζαντινοῦ πολιτισμοῦ» (μετάφρασις Λ. Πολύζου σελ. 40).

Ἦλθε καὶ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821, γιὰ νὰ πιστοποιήσῃ ἄλλη μιὰ φορὰ ὅτι ἑλληνόφωνοι, βλαχοφώνοι, σλαβόφωνοι ἀποτελοῦσαν «μιὰ καὶ ἐνιαία ὁλότητα» στὴ μάχη καὶ στὴ συμφορὰ. Τὰ γειταγάνια τῶν βασιβοζούκων τοῦ Ἄμπουλαμποῦτ πασᾶ δὲν ἔκαιναν καμμία διαίκρισι. Ἡ Νάουσα,

ἡ Χαλκιδικὴ καταστράφηκαν καὶ τὰ χωριά τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας ἐρημώθηκαν. Ὁ Ἀμπούλαμπούτ πιστῶς κωχίρηθε ὅτι σὲ ἀπέραντες ἐκτάσεις πετεινὸς δὲν λαλοῦσε. Ἡ Νάουσα μάλιστα εἶχε καταστραφῆ, ὅπως βεβαιώνεται ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἱεροδικείου Βεροίας, καὶ κατὰ τὸ 1702, ὅταν κατέσφαιξε τὴν ἐπιτροπὴ τῶν Γιανιτσάρων, ποὺ πῆγε νὰ ἐνεργήσῃ τὸ παιδομάζωμα.

Σλαβόφωνοι, ὡς ὁ Γάσος, ἔγιναν καὶ στρατηγοί. Βλαχόφωνοι, ὅπως ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος, ἀναδείχθηκαν ἥρωες ἀπὸ τοὺς εὐγενεστέρους. Τὰ ἀναρισβήτητα αὐτὰ γεγονότα μαρτυροῦν καὶ ἐνσαρκώνουν μὲ τὸν ἐπισημότερο τρόπο τὸ παρελθὸν καὶ τὲς γνήσιες παραδόσεις τῆς Μακεδονίας. Ἐκδηλώθηκε τότε πηγαία, αὐθόρμητη, ἀνεπηρέαστη καὶ ἀτόφια ἡ μακεδονικὴ ψυχὴ. Ἄν ἐμεσολάβησαν ἀργότερα ξένες ἐπιρροές, προλαγάνδες, μηχανορραφίες—καὶ ἐμεσολάβησαν πολλὲς—δὲν προέρχονται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά.

Στὰ νεώτερα ἐπίσης χρόνια ἡ ἑλληνικὴ μακεδονικὴ συμβολὴ στὴν ἀνάπτυξι τῶν γειτονικῶν μας λαῶν ὑπῆρξε πολὺ μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι συνήθως φανταζόμαστε. Ὁ καθηγητὴς π.χ. καὶ ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀντώνιος Κεραμιόπουλος μοῦ ἔχει διηγηθῆ ὅτι σὲ μιὰ δεξίωσι τῆς Γιουγκοσλαβικῆς πρεσβείας τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου ἐκεῖνες τὲς ἡμέρες τὸν εἶχαν καλέσει, ἡ ἀδελφὴ τοῦ πρεσβευτῆ δ)νὶς Χρήστιτς, ἀφοῦ τοῦ ζήτησε πολλὰς πληροφορίας γιὰ τὴν γενέτειρά του Βλάστη (Μπλάτσι) τῆς Κοζάνης, τοῦ ἀνεκοίνωσε ὅτι ἦσαν συμπατριῶτες. Ὁ πάππος τῆς εἶχε φύγει μικρὸ τοσμπανόπουλο ἀπὸ τὴν Βλάστη στὴ Σερβία καὶ ἔγινε πρωθυπουργὸς τῆς μὲ τ' ὄνομα Χρήστιτς. Λίγες ἐβδομαῖδες ἀργότερα εἶδα πάλιν στὴ Φλώρινα τὸν σιδηροδρομικὸ σταθμάρχῃ τῆς νὰ διαβάξῃ ἓνα ἑλληνικὸ γράμμα χωρὶς πολλὰ ὀρθογραφικὰ λάθη τοῦ πρωτοεξαδέλφου του Κιοσεϊβάνωφ, πρεσβευτῆ τῆς Βουλγαρίας στὴν Ἀθήνα. Κατάγονταν ἀπ' τὴν Πιστεριά τῆς Βουλγαρίας, βλαχόφωνη, ἀλλὰ ἑλληνικώτατη κωμόπολι. Ὁ Κιοσεϊβάνωφ ἔγινε ἔπειτα καὶ πρωθυπουργὸς τῆς Βουλγαρίας, ὅπως καὶ ὁ ἄλλος χωριανὸς του Τάκεφ. Τὴν ἴδια δηλ. ἐποχὴ οἱ ἀντιπρόσωποι στὴν Ἀθήνα τῶν δύο βορείων γειτόνων μας, ποὺ τόσῃν ἀγάπῃ τρέφουν γιὰ μᾶς καὶ τὸ ἔδαφός μας, ἦσαν ἑλληνικῆς καταγωγῆς.

* * *

Ἄρχισαν οἱ Βούλγαροι τὴν συστηματικὴ δοῦσι τοὺς στὴ Μακεδονία, ἀπ' ὅτου μὲ τὸ ρωσικὸ αἷμα ἐδημιουργήθηκε τὸ κράτος τῶν. Εἶχαν σημειώσει ὡς τὸ 1897 ἀρκετὴ πρόοδο στὰ βόρεια τῶν βιλαετίων Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης καὶ τὸ βιλαέτι Σκοπίων ἢ Κοσόβου. Ἀλλὰ στὸ Μοναστήρι, στὴ Στρόμνιτσα, τὴ Γευγελή, τὸ Μορίχοβο, στὰ σίνουρα δηλ. τῆς πραγματικῆς καὶ ἱστορικῆς Μακεδονίας, ἐσκόνιαραν. Εἶναι χαρακτηριστικώτατο καὶ τὸ ἀναγραφόμενον ἀπὸ τὸν Μπράγκωφ, τὸν κύριο δηλ. ἐκπρόσωπο

τῆς Βουλγαρικῆς ἑξαρχίας καὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους Σιάποφ, καὶ ἐπαναλαμβανόμενον ἀπὸ τὸν Ντραγκάνωφ, ὅτι ἴσαμε τὸ 1860 σ' ὅλη τὴν ἔκτασι ἀπὸ τὸ Μοναστήρι ὡς τὴν Ἔδεσσα, τὴν Στρούμνιτσα καὶ τὸ Μελένικο δὲν ὑπῆρχε βουλγαρικό σχολεῖο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Κιλκίς, ὅπου ὅμως κυριαρχοῦσε ἡ οὐνιτικὴ ἐκκλησία καὶ προπαγάνδα, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1832 λειτουργοῦσαν βουλγαρικά σχολεῖα στὰ μέρη τοῦ Κοσόβου καὶ τὰ γειτονικὰ τῆς Παλαιᾶς Βουλγαρίας.

Ἡ δρᾶσις καὶ διείσδυσις γινόταν μὲ τὰ σχολεῖα καὶ κατὰ δεύτερο λόγο μὲ τὶς ἐκκλησίας. Οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων, τὰ ἐνοίκια τῶν σχολείων καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἔξοδα ἐπληρώνονταν ἀπὸ τὴν Βουλγαρικὴ ἑξαρχία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τὸ δημόσιο δηλ. ταμεῖο τῆς Βουλγαρίας. Παλαιότερα καὶ ἡ Πανσλαβιστικὴ Ἐταιρεία τῆς Ρωσσίας ἦταν γενναῖος χορηγός, ποὺ δὲν εἶχε ἴσως παύσει ὀλίγοτερον τὴν συνδρομὴν τῆς καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸ 1900. Ἀπ' τὴν Βουλγαρικὴ ἑξαρχία ἢ τὴν Σόφια ἔρχονταν δωρεὰν καὶ τὰ βιβλία τῶν μαθητῶν. Ὡσὰν νὰ μὴ ἔφθινε ἡ ἡγεμονικὴ αὐτὴ γενναιοδωρία, διατηροῦσαν καὶ οἰκοτροφεῖα, ὅπου μάζευαν πτωχὰ παιδιά, τὰ ἔτρεφαν, τὰ ἐντινυαν, τὰ ἐστέγαζαν καὶ τὰ σπούδαζαν. Ἔδιναν δωρεὰν στὰ παιδιά τὴν πνευματικὴν μαζὶ μὲ τὴν ὕλικήν τροφή. Τὸ σύστημά των ἦταν ἰδεῶδες καὶ ἀσύλληπτο καὶ γιὰ τὰ πλουσιώτερα κράτη τοῦ κόσμου. Πολλοὺς ἔστελναν γιὰ ἀνώτερες σπουδὲς στὴ Σόφια. Κάθε γυμνάσιο ἢ παρθεναγωγεῖο εἶχε ἀναπόσπαστο τὸ οἰκοτροφεῖο του. Ὑπῆρχαν στὸ Μοναστήρι καὶ τὴν Θεσσαλονικὴν ἀνὰ ἓνα γυμνάσιο καὶ παρθεναγωγεῖο. Στὴ Θεσσαλονικὴ ὑπῆρχε καὶ ἐμπορικὴ σχολή. Ἐνας Γάλλος ἀξιωματικός, ὁ Λαμούς, ποὺ ὑπῆρξε μὲ ἄλλους συναδέλφους του στὶς Σέρρες γιὰ λογαριασμὸ τῶν «Ἑθνωπαϊκῶν μεταρρυθμίσεων» καὶ ἐτύπωσε τὸ 1919 ἓνα βουλγαρικώτατο βιβλίον «*Quinze ans d'histoire balkanique*» (δεκαπέντε χρόνια βαλκανικῆς ἱστορίας), ἀναφέρει μὲ ἀρκετὴ δόσι θαυμασμοῦ τὰ βουλγαρικὰ σχολεῖα τῆς Θεσσαλονικῆς. Δὲν παίρνει μόνον τὸν κόπο νὰ ἐξετάσῃ πῶς οἱ λίγοι, ὅπως τὸ ὁμολογεῖ, Βούλγαροι τῆς Θεσσαλονικῆς μποροῦσαν νὰ συντηροῦν τόσα σχολεῖα μαζί, μάλιστα καὶ μὲ οἰκοτροφεῖα. Παραδεχόταν, φάνηται, ὅτι ἡ μεσολάβησις τῆς γενναιοδωρίας τοῦ βουλγαρικοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ ἦταν κατὰ τὸ καθιερωμένο καὶ ἀδιαφιλονίκητο.

Τὰ ἑλληνικὰ γυμνάσια ἦσαν πολλαπλάσια. Στὴν Δυτικὴ π. χ. Μακεδονία ἀπέναντι στὸ μοναδικὸ βουλγαρικὸ τοῦ Μοναστηρίου ὑπῆρχαν ἑλληνικὰ στὸ Μοναστήρι, τὴν Κορυτσιά, τὴν Κοζάνη, τὴν Σιάτιστα, τὸ Τσοτύλι καὶ πλῆρες σχεδὸν στὴν Καστοριά. Στὴν Θεσσαλονικὴ ὑπῆρχαν καὶ τὰ ἰδιωτικὰ λύκεια Νούκα καὶ Κωνσταντινίδη. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι ὅλα τὰ ἑλληνικὰ συντηροῦνταν ἀπὸ κοινότητες καὶ κληροδοτήματα χωρὶς ἐπιβάρυνσι τρίτων. Οἰκοτροφεῖα, καὶ μάλιστα προπαγανδιστικῆς μορφῆς, δὲν εἶχαμε. Ὑπῆρχε μόνον στὸ Τσοτύλι γιὰ τὰ παιδιά τῶν χωριῶν τῆς περιφερείας καὶ

τά... άτακτα όλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἄλλὰ οἱ τρόφιμοι ἐπλήρωναν τὰ ἔξοδα τῆς διατροφῆς των, ὅπως καί τὰ δίδακτρα. Ὅταν ὅμως οἱ Βούλγαροι γιά τήν «λευτεριά» τῆς Μακεδονίας ἄρχισαν νά σκοτώνουν γραμμῆ ὑποδούλους Ἑλληνας, ἀναγκασθήκαμε καί ἡμεῖς νά ἰδρῦσουμε οἰκοτροφεία γιά τήν περισυλλογή τῶν παιδιῶν τῶν σκοτωμένων καί τῶν διωκομένων. Ἦσαν λιμπρὸ ἀντίδοτο τῶν ἄλλων προπαγανδῶν. Διεπράξαμεν ὅμως τὸ χονδρῶδες λάθος νά τὰ καταργήσουμε πρὶν ἀκόμα οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι τοῦ 1912-13 τελειώσουν. Ὑποτροφίες δὲν ὑπῆρχαν παρὰ μόνο τῶν κληροδοτημάτων. Δύο νέοι ἀπὸ τὸ Μοναστήρι ἐσπούδαζαν μὲ τὸ κληροδοτήμα τῶν ἀδελφῶν Δημητρίου ἢ Πινίκα, ἄλλοι τόσοι ἀπὸ τὸ Πισοδέρι ἢ τὸ Μοναστήρι μὲ τὸ Μοδέστειο κληροδοτήμα, ἄλλοι ἀπὸ τὴν Βλάση μὲ τὸ Βέλειο κλπ.

Τὴν ἴδια μέθοδο καί τακτικὴ ἀκολουθοῦσαν καί οἱ ἄλλες προπαγάνδες, ρουμανικὴ, σερβικὴ κλπ. Ἡ ρουμανικὴ ἦταν ἡ πλουσιώτερη. Τὰ παιδιὰ τῶν οἰκοτροφείων τῆς φοροῦσαν τὰ πολυτελέστερα ρούχα. Πλήρῳ γενναῖα ἓνα δάσκαλο καί μιὰ δασκάλα γιά ἓνα πολλές φορὲς ἢ δύο μαθητές. Κάποιο διάστημα ὁ χρυσὸς εἶχε κυριολεκτικὰ πλημμυρίσει τίς τσέπες τῶν ὁργάνων τῆς.

Ὅλα ὅμως αὐτὰ τὰ σχολεῖα, σὰν νά ἤθελαν ν' ἀποδείξουν ὅτι δὲν εἶχαν ρίζες, στεγάζονταν σὲ ἰδιωτικὰ σπίτια μ' ἐνοίκιο. Ὅλα ἀντιθέτως τὰ ἑλληνικὰ εἶχαν στήν διάθεσί τους ἰδιόκτητα κτήρια καί συχνότατα μέγαρα. Τὸ Γυμνάσιο Μοναστηρίου εἶχε ἓνα ἐπιβλητικὸ δωρικὸ μέγαρο μὲ μιὰ πελώρια σάλα γιά εορτὲς καί θεατρικὲς παραστάσεις καί μιὰ ἀπέραντη αὐλὴ. Τὰ τελευταῖα χρόνια εἶχε ἀποκτήσει καί ἓνα τελειότατο σουηδικὸ γυμναστήριο. Εὐρύχωρη καί μεγαλοπρεπὴς ἦταν καί ἡ γειτονικὴ «Μουσικεῖος Ἀστικὴ Σχολή». Εἶχε πάρει τ' ὄνομα ἀπ' τὸν δωρητὴ τῆς Μουσικοῦ, πού πέθανε στήν Ρουμανία καί ἐνδιαφέρθηκε μόνο γιά τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς γενέτειράς του. Τὸ ὠραιότερο καί μεγαλοπρεπέστερο κτήριο κατεῖχε τὸ Ἀνώτερο παρθεναγωγεῖο. Εἶχε στοιχίσει 3500 χρυσὲς αἰγυπτιακὲς λίρες στοὺς ἀδελφούς Δημητρίου. Τὰ σχολικὰ αὐτὰ κτήρια δὲν μποροῦσε οὔτε νά ὄνειρευθῆ τὸ ἐλεύθερο τότε βασίλειο. Ἐπικρατοῦσε γενικὰ στίς ὑπόδουλες ἑλληνικὲς κοινότητες ἓνας ὑπερβολικὸς κάποτε συναγωνισμὸς ν' ἀποκτήσῃ ἢ καθεμιὰ τὸ μεγαλύτερο καί μεγαλοπρεπέστερο σχολικὸ κτήριο.

Ὅλα τὰ σχολεῖα ἦσαν κοινοτοσυντήρητα. Εἶχαν πάντοτε καί προσοδοφόρα κτήματα. Ἡ ἑλληνικὴ κοινότης π.χ. Θεσσαλονίκης εἶχε καί ὅλη τὴν στοὰ Ἀγίου Μηνᾶ. Ἡ κοινότης Φλώρινας εἶχε ἀτελείωτη σειρὰ μαγαζιῶν. Τὸ ἴδιο γινόταν παντοῦ. Ἀλλὰ ὁ κύριος πόρος ἦταν οἱ εἰσφορὲς καί τὰ κληροδοτήματα τῶν μελῶν τῶν κοινοτήτων. Κάθε Μοναστηριώτης π.χ. κάπως νοικοκυρευμένος ἐπλήρωνε τακτικὴ συνεισφορὰ καί ὅταν ἀπέθνησκε ἄφηνε ἀπὸ ἓνα ποσὸ λίρῶν στὰ σχολεῖα, τὸ νοσοκομεῖο, τὴν ἐκκλησία καί ἀκόμα τὸ νεκροταφεῖο. Ἐὰν ὁ ἴδιος τὸ ξεχνοῦσε ἢ δὲν προλάβαινε, τὸν ἀνα-

πλήρως ἀναγκαίηται οἱ οἰκεῖοι καὶ κληρονόμοι του. Τὴν Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, πὸν ἐφόρτιζαν τὰ σχολεῖα, ἕνας γηραιὸς δημοδιδάσκαλος, ὁ Κτενῆς, ἐδιάβαζε τὸν κατάλογο τῶν δωρητῶν καὶ εὐεργετῶν. Κρατοῦσε περισσότερο ἀπὸ μισὴ ὥρα! Ὁ σπουδαιότερος εὐεργέτης ἦσαν οἱ δύο ἀδελφοὶ Δημητρίου, πὸν εἶχαν ἀποκτήσει μεγάλη περιουσία στὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν ἀφέρωσαν στὴν γενέτειρά τους. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ παρθεναγωγεῖο καὶ ἄλλα σχολεῖα εἶχαν ἀνεγείρει καὶ τὸ πελώριο κοινοτικὸ νοσοκομεῖο Ἐυαγγελισμός, πὸν δεχόταν καὶ ἐνοσήλευε δωρεάν, ὅπως δωρεάν ὑπηρετοῦσαν καὶ οἱ γιατροὶ του. Τὸ νοσοκομεῖο εἶχε πρωτοῦδρυνθῆ τὸ 1829. Ἀπὸ τοὺς τόκους τῶν κληροδοτημάτων τῶν ἀδελφῶν Δημητρίου ἐπροικίζονταν κάθε χρόνο μ' ἕκατὸ χρυσὸς λίρες ἢ καὶ μὴ ἀνὰ δύο κορίτσια τοῦ παρθεναγωγείου καὶ ἐσπούδαζαν στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν δύο ὑπότροφοι νέοι. Κληροδοτήματα εἶχαν καὶ τὸ Κρούσοβο, τὸ Μεγάροβο, τὸ Τύροβο, ἡ Νιζόπολις, ὅπως καὶ ὄλες οἱ μακεδονικὲς πόλεις καὶ κωμοπόλεις.

Βοηθοῦσαν τὰ σχολεῖα καὶ τὲς κοινότητες καὶ οἱ «συντεχνίες» (ἐσνάφια) καὶ οἱ συνοικιακοὶ «Σταυροί», μὰ παλιὰ καὶ ἰδιότυπη ὀργάνωσις, πὸν μὲ τὸν σταυρὸ ἰδίᾳ τῶν Θεοφανείων ἐμάζευε κατὰ συνοικίας χρήματα γιὰ φιλανθρωπικοὺς καὶ ἐκπαιδευτικοὺς σκοποὺς.

Ἡ μεγάλη ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου στὸ Μοναστήρι ἔκαμνε καὶ τραπεζιτικὰς ἐργασίας. Λεχόταν καταθέσεις καὶ δάνειζε χρήματα στὰ μέλη τῆς κοινότητος. Εἶχε καὶ δικὸ τῆς χαρτονομίσμα (καίμεδες) τῶν ὁ παρὰδων, πὸν κυκλοφοροῦσε καὶ στοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἑβραίους. Εἶναι εὐρύχωρη καὶ ὄμοια ἐκκλησία καὶ πολύτιμα τὰ ξυλόγλυπτά της. Γιὰ νὰ μπῆς ὅμως, πρέπει νὰ κατεβῆς ἀρκετὰ σκαλοπατία. Ὅταν κτιζόταν, δὲν ἄφησαν οἱ Τούρκοι νὰ ἰψωθῆ πολὺ καὶ οἱ καλοὶ χριστιανοὶ προχώρησαν πρὸς τὸ βάθος, ἀφοῦ δὲν μπορούσαν νὰ τὴν ἐπεκτείνουν πρὸς τὸ ὕψος.

Κατὰ τὸ 1901 ἦλθε στὸ Μοναστήρι ἀπ' τὴ Σόφια ἕνας Βούλγαρος ἀνώτερος διπλωματικὸς ὑπάλληλος, ὁ Ράντεφ, γιὰ νὰ πωλήσῃ στὴ βουλγαρικὴ κοινότητα ἕνα πατρικὸ του παιμπάλαιο, ἀλλὰ κεντρικὸ καὶ μὲ μεγάλη αὐτὴ σπιτι. Ὁ ἀποκοῦσαν ἐπὶ τέλους καὶ οἱ Βούλγαροι τὸ πρῶτο ἰδιόκτητο σχολικὸ κτήριο, ἔστω καὶ σαράβαλο, πὸν θὰ στέγαζαν τὸ γυμνάσιόν τους. Εἶχε κανονισθῆ τὸ τίμημα, κάπου 500 λίρες, καὶ ἡ καταβολὴ του σὲ τρεῖς ἢ τέσσαρες ἐτήσιες δόσεις. Λὲν ἔμνευε παρὰ ἡ ὑπογραφή τῶν σχετικῶν πωλητηρίων ἐγγράφων στὸ τουρκικὸ κτηματολόγιο (ταπιού-νταίρεσι). Παρουσιάσθηκε ὅμως τὴν τελευταία στιγμὴ ξαφνικὰ ἡ ἑλληνικὴ δημογεροντία καὶ ἐπρόσφερε τὸ διπλάσιο ποσὸ τοῖς μετρητοῖς. Καὶ ὁ Βούλγαρος διπλωμάτης ὑποχώρησε. Πάνω στὸ οἰκόμεδο τοῦ βουλγαρικοῦ σπιτιοῦ, πὸν θὰ γινόταν βουλγαρικὸ γυμνάσιον, ἡ ἑλληνικὴ κοινότης ἔκτισε τὸ μέγαρον, πὸν ἐχρησίμευε ὡς τὸ τέλος γιὰ ἑλληνικὸ προξενεῖον, καὶ κοντὰ σ' αὐτὸ τὸ γαλλικὸ προξενεῖον.

Λὲν ὑπερεῖχαν τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα μόνον στὴν ἐξωτερικὴ τους ἐμφάνισιν.

Ἦσαν γενικά καὶ ἀπὸ τοὺς ξένους ἀναγνωρισμένα ὡς τὰ καλύτερα. Στὸ γυμνάσιο Μοναστηρίου φοίτησαν καὶ Ἑβραῖοι καὶ παιδιὰ Εὐρωπαίων καὶ ἀκόμα καὶ Βουλγάρων. Εἶχε καὶ πλουσιωτάτη συλλογὴ ὀργάνων φυσικῆς καὶ χημείας, δωρεὰ τοῦ Δούμπα τῆς Βιέννης. Στὴν Ἀστική σχολὴ εἶχα συμμαθητὴ ἓνα παιδί τῆς σημαντικώτερης βουλγαρικῆς οἰκογενείας Ρόμπερ, πὸν δὲν ἔφυγε, παρὰ ὅταν τὸν ἔδιωξαν.

Δὲν μπορεῖ ἀτυχῶς νὰ λεχθῆ τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς ὑπαίθρου. Εἶχαν λειτουργήσει τὰ παλαιότερα χρόνια διδασκαλεῖα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ γιὰ λίγο διάστημα καὶ στὸ Μοναστήρι, πὸν ἔβγαλαν ἀρίστους δημοδιδασκάλους, ἀλλὰ λίγους. Ἐκλείσαν γλήγορα. Καὶ πολλοὶ ἀπόφοιτοὶ τῶν τράβηξαν γιὰ τὴν Μικρὰ Ἀσία, τὴν Κωνσταντινούπολι, τὴν Νότιο Ρωσσία, ὅπου οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες ἐπλήρωναν πλούσια τοὺς δασκάλους τῶν. Χρῆθ δημοδιδασκάλων καὶ δημοδιδασκαλισσῶν ἐτελοῦσαν τώρα οἱ ἀπόφοιτοὶ τοῦ γυμνασίου καὶ τοῦ παρθεναγωγείου. Γιὰ τὰ σλαβόφωνα μικρὰ χωριά δὲν εἶχαν ἀπομείνει παρὰ ὅσοι ἦσαν ἀνίκανοι καὶ ἄχρηστοι γιὰ οἰανδήποτε ἄλλη δουλειά. Ὁ Παῦλος Μελᾶς βρῆκε στὰ χωριά τῶν Κορεσιῶν, ὅπως γράφει στὰ πολῦτιμα γράμματά του, δασκάλους, πὸν ἦσαν κουτσοὶ καὶ καμπούρηδες καὶ μερικοὶ μόλις μιλοῦσαν τὰ ἑλληνικά. Ἐγνώρισα ὁ ἴδιος τὸ 1909 δάσκαλο τῆς περιοχῆς Φλώρινας, πὸν εἶχαν οἱ ἀποδείξεις του ἀντὶς ὑπογραφή ἓνα σταυρὸ καὶ τὸ κλασσικὸ «διὰ τὸν ἀγράμματο δύο μάρτυρες».

Τὸ σχολεῖο ἦταν συχνὰ ἓνα κοτέτσι στὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας, ὅπου τὸ φῶς καταστάλαζε ἀπ' τὸν φεγγίτη ἢ κανένα μικροσκοπικὸ παραθύρι τόσο ἀδύνατο καὶ θαμπό, ὥστε μόνο μὲ τὴν πνευματικὴ ἐργασία, πὸν γινόταν ἐκεῖ μέσα, μποροῦσε νὰ παραβληθῆ. Στὸ σχολεῖο αὐτὸ κατοικοῦσε, ἔτρωγε, κοιμῶταν ὁ «δάσκαλος». Τὸν χειμῶνα μαζεύονταν κοντὰ του σὲ θρανία ἢ ψάθες ὅσα νήπια ἤθελαν νὰ ξεφορτωθοῦν γιὰ λίγη ὥρα οἱ μητέρες τους. Πολλὲς φορὲς τὰ παιδιὰ ἐμάθαιναν νὰ διαβάζουν χωρὶς νὰ πολυκαταλαβαίνουν ἐκεῖνο πὸν διάβαζαν.

Ἀνάλογος καὶ ἀντάξιος ἦταν καὶ ὁ μισθὸς τῶν «διδασκάλων». Ἐφθανε τὰ 5 - 8 εἰκοσόφραγκα τὸ χρόνο, πὸν τᾶστελνε κατὰ τὸ πλεῖστο ὁ «Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων». Ὅταν ἦσαν φιλότιμοι οἱ ἔφοροι, ἔδιναν στὸ δάσκαλο πρόσθετη ἀμοιβὴ καὶ μερικὲς ὀκάδες τυρὶ καὶ μαλλί. Κυριώτερος χορηγὸς τοῦ Συλλόγου ἦταν τὸ Ἑλληνικὸ δημόσιο ταμεῖο. Ὑπῆρχαν στοὺς δασκάλους καὶ ἐξαιρέσεις. Πολλοὶ δὲν ἤξεραν πολλὰ γράμματα, εἶχαν ὅμως μέσα τους πίστι, ἐνθουσιασμό, φλόγα, πὸν ἀναπλήρωναν ὅλες τὶς ἑλλείψεις. Τὶς ιδιότητες αὐτὲς ἐκτιμοῦσε καὶ ὁ Χριστὸς περισσότερο ἀπὸ κάθε τι ἄλλο καὶ αὐτὲς εἶχαν κυριώτερα ἐφόδια καὶ οἱ Ἀπόστολοί του. Δὲν εἶχαν ἐπίσης παρασκευασθῆ γιὰ τὸ διδασκαλικὸ ἐπάγγελμα. Σιγὰ σιγὰ ὅμως τὸ ἀγάπησαν, τὸ ἀφομοίωσαν καὶ ἀφομοιώθηκαν

μ' αὐτὸ καὶ τὸ μετουσίωσαν σὲ μιὰ μαρτυρική διάθεσι, ὅσο καὶ οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ. Δὲν ἦσαν ὀλίγοι οἱ δάσκαλοι ποὺ ἐσφαγιάσθηκαν καὶ ἔπεσαν σὺν ἥρωες καὶ ἀληθινοὶ μάρτυρες. Ὁ Ζάλλης, ἕνας καμπούρης δάσκαλος ἀπ' τὴ Φλώρινα σὲ κάποιο κουτσοχώρι στὰ κριάσπεδα τοῦ Μορίζοβου, ἔγραψε τὸ 1906 μὲ ὕφος τοῦλάχιστο στρατάρχη μιὰ ἐπιτιμητική καὶ αὐστηρὴ ἐπιστολὴ στὸν ὄπλαρχηγὸ Γεώργιο Βολάνη γιὰ ἕνα αἵματηρὸ λάθος του. Ὁ Κρητικὸς καπετάνιος, ὅταν τοῦ διάβασαν τὸ γράμμα καὶ ἔμαθε πὼς ἦταν καμπούρης αὐτὸς ποὺ τὸ ἔγραψε, τοῦ ἐμήνυσε : «Διάλε τ' ἀπεθαμένα του, ποὺ γράφει σὺν ὑπουργός. Νὰ τοῦ κόψω θέλει τὴν καμπούρα». Δὲν θὰ καλοπερνοῦσε πραγματικά ὁ φτωχὸς δάσκαλος, ἂν δὲν προλάβαινε νὰ φύγῃ ἀπ' τὸ χωριό. Ὅταν πιά ἀναψε ὁ ἀγώνας καὶ ὅταν τὸ ἔθνος ἔστρεψε μὲ ἀγωνία τὴν προσοχή του στὴ Μακεδονία, ἰδρῦθηκαν στὸ Μοναστήρι καὶ ἄλλοῦ διδασκαλεῖα, ποὺ παρασκευάσαν πολυτίμους δημοδιδασκάλους καὶ δημοδιδασκάλισσες.

Μὲ πολλὴ δεξιότην ἐκμεταλλεύονταν οἱ Βούλγαροι τὶς ἐσωτερικὲς διαιρέσεις τῶν σλαβοφώνων χωριῶν. Ὅταν μιὰ μερίδα χωρικῶν τὰ χαλνοῦσε μὲ τὸν παπᾶ, τὸ δάσκαλο ἢ μιὰν ἄλλη καὶ ἀρχιζε λυσσαλέος μεταξὺ των γιὰ τὸ τίποτε κανυᾶς, παρουσιάζονταν ἀπὸ μηχανῆς σωτήρες οἱ Βούλγαροι. Πλησίαζαν τοὺς δυσαρεστημένους, τοὺς ἐκολάκευαν, τοὺς ἐρέθιζαν καὶ τοὺς ἐπρόσφεραν πρόθυμη τὴν συνδρομὴ καὶ τὸ ἀντίδοτο : ἕνα βούλγαρο παπᾶ ἢ δάσκαλο. Ἔτσι θὰ ἀγνοοῦσαν καὶ δὲν θὰ λογάριζαν τὸν παλιὸ παπᾶ ἢ δάσκαλο, τὴν πέτρα τοῦ σκανδάλου. Ἐξ αἰτίας ἑνὸς παπᾶ σὲ ἀρκετὰ χωριά ἐδημιουργήθηκαν βουλγαρικὲς μερίδες. Ξεσποῦσε τότε μιὰ τυφλὴ καὶ ἄγρια διαμάχη, ποὺ δὲν γνώριζε ὄρια, καὶ τὰ πάθη ἔφθαναν στὴ διαπασῶν. Ἐνθυμοῦμαι ἀπ' τὰ μικρὰ χρόνια ἕνα χωριὸ κοντὰ στὸ Μοναστήρι, τὸ Μπροῦσνικ. Εἶχε διαιρεθῆ σὲ δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα. Τὴν ἰδική μας παράταξι ἀποτελοῦσαν, ὡς συνήθως, οἱ καλύτεροι καὶ τιμιώτεροι νοικοκυραῖοι. Ὡς τόσο ἦσαν πρόθυμοι νὰ θυσιάσουν καὶ τὰ παιδιὰ τους καὶ νὰ ἐξοντώσουν καὶ τὰ παιδιὰ τῶν ἀντιπάλων τους, ποὺ ἦσαν πολλοὶ συγγενεῖς τους. Φανατικώτεροι ἐχθροὶ τῶν Βουλγάρων δὲν μπορούσαν νὰ βρεθοῦν.

Παραστατικὴν εἰκόνα μᾶς δίνει καὶ ἡ σχετικὴ ἱστορία τῆς Ξυλονπόλεως (Λιγκόβανη) τοῦ Λαχανᾶ, ὅπως προκύπτει ἀπ' τὴν ἀνέκδοτη μελέτη τοῦ Ἀθανασίου Πάσχου. Τὸ 1874 οἱ Ἕλληνες κατάρρεσαν τὸν μουχτάρη τους (πρόεδρον) Στογιάννην Τούγαν, γιὰτὶ δὲν δέχθηκε τὶς δέκα λίρες, ποὺ τοῦ ἐπρόσφερε βουλγαρικὴ ἐπιτροπὴ, καὶ ἔσπασε τὰ κεφάλια τῶν μελῶν της, ἀλλὰ ἔκαμε τὸ ἔγκλημα νὰ μὴ τοὺς ἀφήσῃ στὸν τόπο ! Τὰ χρήματα προέρχονταν χωρὶς ἀμφιβολία ἀπὸ κάποια πηγὴ πολὺ βορειότερη τῆς Σόφιας.

Τὸ 1875 ὁ ἐφημέριος Παπαγεώργης ἔγινε γιὰ δέκα μετζίτια Βούλγαρος καὶ πῆγε στὴ Ζάροβα νὰ μάθῃ τὰ βουλγάρικα γράμματα. Ἐκεῖ εὐθὺς τυφλάθηκε καὶ τυφλὸς ἐγύρισε στὸ χωριὸ του κάτω ἀπὸ τὰ γιουχαῖσματα

ἄλων. Σὲ λίγες μέρες ξεψύχησε. Στὸν τάφο του ἔγραψε ὁ Χαριζάνης: «Ἐνταῦθα σαπίζει ὁ Παπαγεώργης, ὁ ὁποῖος ἐπρόδωσε τὸ ἔθνος καὶ τὸν θεόν του ἀντὶ δέκα ἀργυρίων». Σὲ λίγο ὅμως ὁ Βούλγαρος μουχτάρης καὶ ὁ Τοῦρκος ἀστυνόμος κέρασαν τὸν Χαριζάνη ρακί, πὺν τὸν ἄπλωσε καταγῆς νεκρό. Ἦταν δηλητηριασμένη!

Ἐπειδὴ τὸ χωριὸ δὲν εἶχε παπᾶ, ἐκάλεσε ὁ κτηνοτρόφος Βασίλης Βαγγέλης τὸν ἐφημέριο τῆς Μπέροβας Παπαευάγγελο νὰ βαπτίσῃ τὰ δίδυμα παιδιὰ του. Τὴν ὥρα ὅμως πὺν γινόταν τὸ μυστήριο, μιὰ ομάδα Βουλγάρων ρίχθηκε ξαφνικὰ τοῦ παπᾶ καὶ τοῦ ξέσχισε τὰ ἄμφια καὶ τὰ γένεια. Ἐέσπασε ἀγρία συμπλοκή. Στὸ μεταξὺ τὰ δύο δίδυμα ἀνίγηκαν στὴν κολυμβήθρα!

Σοφώτερος ὁ Δῆμος Μπάλιος, προτίμησε νὰ πάη, ὅπως ὁ Μωάμεθ, ὁ ἴδιος στὸ βουνό, δηλ. στὴν Μπέροβα, καὶ νὰ βαπτίσῃ ἐκεῖ τὸ παιδί του. Ἄλλὰ στὸν δρόμο οἱ Βούλγαροι τοῦ ἔστησαν καρτέρι, τὸν πυροβόλησαν καὶ τὸν κυνήγησαν. Σπληρουνιάζει κι αὐτὸς τὸ ἄλογο, σφίγγει στὴν ἀγκαλιά του τὸ παιδί καὶ καλπάζει. Μὰ ὅταν ἔφθασε στὴν Μπέροβα, τὸ μωρὸ ἀπ' τὸ σφίξιμο καὶ τὸ τράνταγμα εἶχε ξεψυχήσει. Σ' ἀντίποινα πῆγε ὁ Τάντωφ στ' Ὀρλιακο καὶ χάθηκε, καὶ ὁ Μπίκωφ στὴ Νιγρίτα καὶ δὲν γύρισε.

Ὁ τότε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης καὶ μεγαλεπήβολος ἔπειτα πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' πῆγε στὴ Λιγκοβάνη νὰ ἱερουργήσῃ. Κάποια στιγμή μιὰ ομάδα Βουλγάρων τοῦ ἐπετέθηκε ἄξαφνα καὶ τοῦ λέρωσε τὰ γένεια. Ἐπακολούθησε συμπλοκὴ μὲ σπασίματα κεφαλιῶν, χειρῶν κ.λ.π.

Τὴν 25ην Μαρτίου 1883 ἦταν, φαίνεται, ἡ σειρά τῶν Βουλγάρων νὰ ἱερουργήσουν στὴν κοινὴ ἐκκλησία. Εἶχαν μάλιστα ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ ἀπ' τὰ μεσάνυχτα. Οἱ δικοὶ μας μὲ ἀρχηγὸ τὸν Χρηστο Μόσχο ἀπαίτησαν νὰ λειτουργήσουν αὐτοί, γιατί ἡ ἑορτὴ ἦταν κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὴ. Νέα σύγκρουσις, νέα αἱματοχυσία. Ἡ ἐκκλησία ἔμεινε στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ὁ Μόσχος ἔμεινε νεκρός! Τὸν ἄφησαν ξαπλωμένο σὲ μιὰν ἄκρη καὶ ἐσυνέχισαν ὡς τὸ τέλος ἀτάραχοι τὴν λειτουργία! Ἐπειτα ἔγινε ἡ κηδεΐα του.

Ἄλλη συμπλοκὴ τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα μὲ νεκρούς καὶ τραυματίες καὶ τὰ γένεια καὶ μαλλιά τοῦ Παπαχριστοφόρου λάφυρα στὰ χέρια τῶν Βουλγάρων. Τοῦ φτωχοῦ αὐτοῦ λευίτη ἐκλεψαν οἱ Βούλγαροι τὰ ἄμφια. Ἐπειδὴ δὲν εἶχε τὰ μέσα ν' ἀγοράσῃ ἄλλα, ἀναγκάσθηκε νὰ μετατρέψῃ τὸ ζωνάρι του σὲ πετραχῆλι. Οἱ Βούλγαροι ὅμως εἶχαν στείλει ἐφημέριο τὸν Παπαηλία, πὺν ἤξερε ἀκόμα καὶ καλὰ γαλλικά!

Ὁ νεαρὸς Στόιος Κίνης, πὺν φοίτησε στὸ γυμνάσιο Σεργῶν, ἀφήνει τὰ μαθητικὰ θρανία καὶ ἀνοίγει τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τῆς Λιγκοβάνης. Οἱ Βούλγαροι τὸν συκοφαντοῦν στοὺς Τούρκους ἀστυνομικούς, πὺν τοὺς εἶχαν τότε μὴ βρέξῃ καὶ μὴ στάξῃ, ὅτι ὕβρισε τὸν Σουλτάνο, ὠργάνωνε ἑλληνικὴ

ἐπαναστατική κίνησι κ.λ.π. Ὁ νεαρός διάσκαλος ἐξωρίσθηκε ἀπ' τοὺς Τούρκους καὶ σὲ λίγο δολοφονήθηκε ἀπ' τοὺς Βουλγάρους.

Μὲ τὴν ἐπανάστασι τῆς Κρήτης τὸ 1896 καὶ τὴν ἀντάρτικη δρᾶσι στὴ Μακεδονία ἐπολλαπλασιάσθησαν οἱ τουρκικοὶ διωγμοί. Ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἀθανάσιος ἔκαμε μιὰ μέρι τὸ τόλμημα νὰ ἱερουργήσῃ αὐθαίρετα καὶ προαξιοποιητικὰ στὴν κλεισμένη καὶ σφραγισμένη ἀπὸ χρόνια ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ. Οἱ Τούρκοι, βαλμένοι ἀπ' τοὺς Βουλγάρους, ξέσπασαν τὴν ἄλλη μέρι στοὺς προκρίτους. Ἐφυλάκισαν τοὺς Πάσχον, Χαΐδαν καὶ Μόσχον, καὶ ἐβασάνισαν σκληρὰ τοὺς Σίμηναν καὶ Ἀλιόμιον. Ἀναγκάσθηκε ὁ ὀπλαρχηγὸς κλειστὰν Κόριακις νὰ πιάσῃ τρεῖς Βουλγάρους τοῦ χωριοῦ, ποὺ ἐγύριζαν ἀπ' τὴν Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ ζητήσουν οἱ ἴδιοι οἱ Βούλγαροι τὴν ἀπόλυσι τῶν Ἑλλήνων χωριανῶν των.

Ἐκμετάλλευσαν ἐπίσης οἱ Βούλγαροι τὴν ἀνάγκη τῶν μητροπολιτῶν νὰ εἰσπράττουν ἀπ' τοὺς ὀρθοδόξους τὸν εἰδικὸ κεφαλικὸ φόρο (στεφανιάτικα). Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβῃ κανεὶς ποιὸν ἀντίκτυπο εἶχε σὲ πτωχοὺς χωρικοὺς, ποὺ ἐβίβαιναν συντριπτικοὶ κρατικοὶ φόροι καὶ τοὺς καλλιγεγοῦσαν χροσοφόρες καὶ σατανικὲς προπαγάνδες, τὸ πρόσθετο αὐτὸ χωράτσι. Ὁ Τσορμπατζόγλου περιέγραψε τὴν περίπτωσι ἑνὸς μητροπολίτη τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας, ποὺ τὸν εἶδε νὰ εἰσβάλλῃ μὲ κουστωδία Τούρκων χωροφυλάκων σ' ἓνα ἀθλιο χωριὸ-τσιφλίκι, γιὰ νὰ εἰσπράξῃ τὴν εἰσφορά. Οἱ χωρικοὶ κίτω ἀπ' τὴν βία τῶν τζινατομίδων ἐπλήρωσαν. Εἶπαν ὅμως τοῦ μητροπολίτη ὅτι, ἐὰν αὐτὸς ἢ οἰοσδήποτε ἄλλος ξαναπατοῦσε στὸ χωριό, θὰ τοῦ ἀμολοῦσαν τὰ σκυλλιά. Καὶ εὐθὺς τὴν ἄλλη μέρι πῆγαν καὶ δῆλωσαν ὅτι ἦσαν λιὰ Βούλγαροι σχισματικοί. Εἶναι περίεργο πῶς μὲ παρόμοια χάλια δὲν μᾶς ἀπαρνήθησαν περισσότερα χωριά. Εὐτυχῶς τὰ τελευταῖα χρόνια εἶχε παρῆθ' ἡμέριμινα ν' ἀντικατασταθῇ στὴν Μακεδονία ὁ προκλητικὸς φόρος μὲ ἄλλους ἀπ' ἄλλου φόρους καὶ τακτικὴ τῶν μητροπολιτῶν ἐπιχορήγησι. Τὸ ἑλληνικὸ δημόσιο εἶχε ἀναλάβει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ βάρους.

Τὸ κυριώτερο πάντοτε ἐπιχείρημα τῶν Βουλγάρων ἦταν ἡ γλῶσσα, τὸ σλαβικὸ ἰδίωμα. «Μὴν ἀπαρνήσθε τὴν γλῶσσαι σας» ἐκραύγαζαν. Ἡ τοπικὴ αὐτὴ διάλεκτος εἶναι σλαβικὴ καὶ συγγενεὴ ἀρκετὰ μὲ τὴν βουλγαρικὴ γλῶσσα. Εἶναι ὅμως τόσο πρωτόγονη καὶ πτωχὴ καὶ ἔχει τόσες λέξεις ἑλληνικὲς, καὶ μάλιστα παλιές, καθὼς καὶ τουρκικὲς καὶ ἄλλες, ὥστε μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ γλωσσικὸ μωσαϊκόν. Πολλὲς ὁμοιότητες καὶ ἐκφραστικὲς ταυτότητες ἔχει καὶ μὲ τὴν κουτσοβλαχικὴ καὶ ἀλβανικὴ. Τὸ ἄρθρο π. χ. ἐπιτάσσεται καὶ ἐπακολουθεῖ, ὅπως καὶ σ' αὐτές. Ὑπάρχουν καὶ σπάνιοι ἰδιωτισμοί (δὲν μοῦ τρώγεται, δὲν μοῦ πίνεται, δὲν μοῦ πηγαίνεται κ.λ.π.), ποὺ εἶναι κοινοὶ καὶ στὶς τρεῖς. Ὁ μακαρίτης Τσοῦλκας, ἄλλοτε γυμνασιάρχης, ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ 1906 σύγγραμμα γιὰ ν' ἀποδείξῃ τὴν ἑλληνικότητά της. Ὁ δημοδιδάσκαλος ἐπίσης Γεώργ. Γεωργιάδης ἔγραψε στὴν Ἔδεσσα

σχετική μελέτη. Οί ἄρχοντες τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ τῆς Μακεδονίας τοῦ Βαρδαρίου πασχίζουν σήμερα νὰ τὴν ἀναγάγουν σὲ χωριστὴ γλῶσσα, πού τὴν βάπτισαν μάλιστα «Μακεδονική», γιὰ σκοποὺς, πού ἔχουν πολὺ περισσότερη σχέσι μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ τὰ ἀρπακτικὰ σχέδιά των παρὰ μὲ τὴν γλωσσολογία.

Ἄλλ' ἀνεξάρτητα ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὲς ἀντιλήψεις καὶ βλέψεις τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ τοπικὴ διάλεκτος, ὅπως καὶ κάθε γλῶσσα, πολὺ ἀσήμαντο ρόλο ἔπαιξε στὴν διαμόρφωσι τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ πολὺ ὀλίγη σταθερότητα παρουσίασε. Ἡ σημαντικώτερη π.χ. βουλγαρικὴ οἰκογένεια τοῦ Μοναστηρίου Ρόμπερ, πού ἔδωσε πολλοὺς ἐπιστήμονες καὶ ἀξιωματικοὺς στὴν Βουλγαρία, μιλοῦσε στὰ σπίτια τῆς ἑλληνικῆς, ἐνῶ οἱ περισσότεροί Ἕλληνες δὲν εἶχαν μητρικὴ τὸν γλῶσσα τὴν ἑλληνικὴν. Τὴν εἶχαν καθιερώσει στὰ σπίτια των σχεδὸν μόνοι οἱ ἐπιστήμονες καὶ οἱ μορφωμένοι. Ὅταν ὅμως ἄρχισε ὁ ἔνοπλος ἀγώνας, ἐπιβλήθηκε αὐθόρμητα, ἀφοῦ ἄλλωστε γιὰ τὴν ἐπικράτησι τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας ἐγίνονταν ὅλες οἱ ἰσχύεις. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα διατήρησε πάντοτε κάποια ἀριστοκρατικότητα. Ἀκόμη καὶ στὰ χωριά ὅσοι καὶ ὅσες ἤθελαν νὰ ξεχωρίζουν ἀπ' τοὺς ἄλλους καὶ νὰ παριστάνουν τὸν ἀνώτερον καὶ ἀριστοκράτη μιλοῦσαν ἑλληνικὰ. Ὀλόκληρα χωριά ἔχουν ἀλλάξει γλῶσσα. Ἡ σλαβόφωνη σήμερον Καστανερὴ (Μπαρόβιτσα) τοῦ Πάϊκου μιλοῦσε πρὶν 150 χρόνια βλάχικα, ὅπως μὲ εἶχε διαβεβαιώσει ὁ καπετὰν Λάζος καὶ τὸ μαρτυροῦν οἱ τοπωνυμίες τῆς. Γιὰ πολλὰ ἄλλα χωριά λέγεται τὸ ἴδιον. Ὑπάρχει στὸ Μοναστήρι (Βιτώλια) μιὰ ἀκραιά συνοικία, πού λεγόταν Ἄρναουτ μαχαλᾶς, γιὰτὶ οἱ κάτοικοί τῆς προέρχονταν ἀπ' τὸ Μπιθκοῦκι καὶ ἄλλα ἀλβανόφωνα κέντρα τῆς περιοχῆς Κορυτσᾶς. Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας πολὺ λίγοι ἤξεραν τ' ἀρβανίτικα. Στὴ βλαχόφωνη Ἰζουμαγιὰ (Ἡράκλεια) τῶν Σερρῶν ἡ εὐπορώτερη καὶ περισσότερο μορφωμένη μερίδα εἶχε ἀποδεχθῆ τὴν ἑλληνικὴν, ὅπως καὶ ἐκείνη, πού ἐπιδόθηκε στὴν γεωργία, τὸ σλαβικὸ ἰδίωμα.

Ἡ κ. Μάργκαρετ Χάζλωκ, χήρα Ἄγγλου ἀρχαιολόγου, ἀρχαιολόγος ἡ ἴδια, πού εἶχεν ἔλθει ἀπ' τὸ 1921 στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἀπεσταλμένη τοῦ Πανεπιστημίου Ἀμπερτιν τῆς Σκωτίας γιὰ μελέτες στοὺς Βαλααῖδες (ἐλληνοφώνους Μουσουλμάνους τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς Νεαπόλεως) καὶ τοὺς Τούρκους τῆς Κοζάνης, ἔκαμε τὸ 1924, λίγο πρὶν τῆς ἐλληνοτουρκικῆς ἀνταλλαγῆς, ἀνθρωπομετρικὰς καταμετρήσεις σὲ πολλὰς ἑκατοντάδες σλαβοφώνων χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων τῆς Καρατζόβας (Ἀλμωπίας), ὡς καὶ βλαχοφώνων μουσουλμάνων τῆς Νότιας καὶ ἐλληνοφώνων χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων τῶν Γρεβενῶν. Βοήθη παντοῦ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς ἀνθρώπινο τύπον, ὅπως ἡ ἴδια μοῦ τὸ ἐδήλωσε. Ἐπιβεβαιώθηκε δηλ. ὅτι παρ' ὅλες τὶς διαφορὰς γλώσσας, θρησκείας, πολιτισμοῦ, τὸ ὑπόβαθρον τοῦ πληθυσμοῦ ἀ-

ποτελοῦσε ὁ ἴδιος ἀνθρώπινος τύπος, πού δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἄλλος ἀπ' τὸν ἀρχαῖο μακεδονικό.

Ἄς σημειωθῆ ὅτι ἀπὸ τὸ 1750 καὶ τὸ 1800 ἄρχισε στὴ Μακεδονία μιὰ ἀληθινὴ μετοικεσία λαῶν. Ἀπ' τὴν Πίνδο, τὸν Γράμμο, τὴν Μοσχόπολι, τὴν Φράσαρη καὶ τὴν Ἡπειρο, ὀλάκερα χωριὰ καὶ πληθυσμοὶ μετακινήθηκαν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ἔφθασαν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία, τὴν Θράκη καὶ τὴν Βουλγαρία. Κωμοπόλεις (Νίτσα, Λιανοτόπι κ. ἄ.), πόλεις (Μοσχόπολις, Μπιθκοῦκι, Γράμμοστα κ. ἄ.) ἔξαφανίσθηκαν. Τὸ Κρούσοβο καὶ ἄλλα χωριὰ, βλαχόφωνα καὶ ἀλβανόφωνα, τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῆς Φλώρινας, Μεγάροβο, Τύρονοβο, Νιζόπολις, Μπελκαμένη (Δροσοπηγή), Νεγόβανη (Φλάμπουρο), Λέχοβο κ.λ.π., σ' ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ᾤφειλαν τὴν ὑπαρξί τους, ὡς καὶ ἡ Τζουμαγιὰ τῶν Σερρών, τὰ Πορρόδια, τὰ Μεγάλα Λειβάδια τοῦ Πάϊκου, ἄλλα τοῦ Βερίμιου κ.λ.π. Στὸ Στρέμπανο (Ἀσπρόγεια) καὶ Νερέτη (Πολυπόταμος) τῆς Φλώρινας ἐγκαταστάθηκαν πλῆθος οἰκογένειες ἀπ' τ' Ἀγραφα καὶ τὰ Ζαγόρια τῆς Ἡπείρου, πού ἀφωμοιώθηκαν μὲ τοὺς ἐντοπίους. Στὸ Μοναστήρι εἶχαν ἔλθει καὶ οἰκογένειες ἀπ' τὸ Μεσολόγγι, πού ξέφυγαν μὲ τὴν ἔξοδο. Ἀπ' τὶς γιαιγιές μου μικρὸς εἶχα ἀκούσει ὅτι ἀνάμεσα στοὺς προγόνους μας ὑπῆρχαν καὶ προερχόμενοι ἀπ' τὸν Ἀσπροπόταμο τῆς Θεσσαλίας, τὴν Μοσχόπολι καὶ τὸ Μπιθκοῦκι καὶ ἀκόμα καὶ ἀπ' τὴν Ὀχρίδα! Δὲν ἔχει μελετηθῆ ἡ κίνησις αὐτή. Τὴν προκάλεσαν βέβαια καὶ οἱ ὑπερβασίες καὶ ἐπιδρομὲς τῶν Τουρκαλβανῶν. Τραγοῦδια τῆς Σιάτιστας καὶ τῆς Κοζάνης, καθὼς καὶ γράμματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πού τὰ βρῆκε ὁ Σπῦρος Λάμπρος στ' ἀρχεῖα τῆς οὐγγρικῆς ἡγεμονικῆς οἰκογενείας Ρακόζι, ὀμιλοῦν γιὰ ἐπιθέσεις καὶ λεηλασίες Ἀρβανιτᾶδων, πού εἶχαν ὑποστῆ οἱ δύο πόλεις (Πρωτανικὸς λόγος τοῦ Σπ. Λάμπρου τοῦ 1912). Καὶ αὐτὸ τὸ Μοναστήρι, πού ἦταν τότε ἔδρα τοῦ μπεϊλῆρ μπέη (ἀρχιστρατήγου) τῆς Ρούμελης, τῆς Εὐρωπαϊκῆς δηλ. Τουρκίας, εἶχε πάθει πολυήμερο ἀλβανικὸ πλατσικολόγημα. Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἦταν ἄσχετη στὴ μετακίνησι τῶσαν πληθυσμῶν καὶ ἡ δημογραφικὴ ἀκμὴ καὶ ὁ ὑπερπληθυσμὸς τῶν πτωχῶν καὶ ὄρεινῶν ἐκείνων μερῶν. Ἀκόμα στὰ νεώτερα τῆς Τουρκοκρατίας χρόνια οἱ Περιβολιῶτες ἐδημιούργησαν σημαντικὸ συνοικισμό στὸ Ἰστόκ πάνω στὸ Πέτρινο, ἀνάμεσα στὶς λίμνες Πρέσπας καὶ Ὀχρίδας, ὅπου καὶ ἀναχαίτισαν τὸ φθινόπωρο τοῦ 1913 μιὰ βουλγαρικὴ κατὰ τῶν Σέρβων ἐξέγερσι καὶ ἐπιδρομὴ. Παράλληλα παρατηρήθηκε ἀθρόα κάθοδος καὶ μουσουλμάνων Ἀλβανῶν, πού πῆρε μεγάλες ἐπίσης διαστάσεις. Δὲν ξέρομε ποία μορφή θὰ εἶχε ἡ Μακεδονία, ἂν ἡ ἀλβανικὴ πλημμύρα συνεχίζοταν ἕναν ἄλλο αἰῶνα. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸ Κόσσοβο ἐπικράτησε. Τὸ 1906 ὁ Ἑλληνας πρόξενος Σκοπίων σὲ σχετικὴ ἀναφορὰ του τὴν ἐχαρκτήριζε «ἀκράτητο χείμαρρο». Οἱ κάτοικοι ἔξ ἄλλου τῶν χωριῶν τοῦ Μοριχόβου εἶχαν τὴν παράδοσι, ὅτι κατὰγονται ἀπ' τὸν

Μωριά και τοῦ Λαιμοῦ (Ρόμπι) τῆς Πρέσπας ἀπ' τὴν Θεσσαλία. Ἐνάλο-
γες καὶ ἐπίσης παλιὲς παραδόσεις ὑπῆρχαν καὶ σὲ ἄλλα χωριά.

Ἡ βουλγαρική προπαγάνδα ἔκρυβε στὴν ὑπερβολή της καὶ τὰ σπέρ-
ματα τῆς ἀποτυχίας της, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες. Δὲν εἶναι βέβαια δύσκολο νὰ
βρῆ κανεὶς πτωχὰ παιδιά, γιὰ νὰ τὰ θρέψῃ, νὰ τὰ μεγαλώσῃ καὶ νὰ τὰ
σπουδάσῃ. Τότε μάλιστα ὁ κύριος καὶ μοναδικὸς σχεδὸν ἐχθρὸς γιὰ ὅλους
τοὺς σκλαβωμένους καὶ τυραννισμένους χριστιανοὺς ἦταν ὁ Τοῦρκος. Ἐπὶ
μὲ τις πολλὰς φροντίδες καὶ περιποιήσεις των τὰ κατάφεραν νὰ τὰ χάσουν
τὴν ὥρα ἀκριβῶς, πὺν τὰ χρειάζονταν. Οἱ περισσότεροὶ δηλ. ὑπότροφοι
καὶ καλύτεροι, πὺν σπουδαῖζαν στὴν Σόφια, κολλοῦσαν ἐκεῖ καὶ οὔτε γύρι-
ζαν νὰ κοιτάξουν τὴν γενέτειρα. Ἐπιστήμονες πὰ μὲ ἔξοδα τῆς βουλγαρικῆς
γιὰ τὴ Μακεδονία προπαγάνδας, σταδιοδρομοῦσαν στὴν Βουλγαρία. Τὸ
βουλγαρικὸ ἔδαφος μὲ τὸ βαρὺ καὶ δυσκίνητο λαὸ του ἦταν προσφορῶτατο.
Εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ μιὰ τοπικὴ τῶν σλαβοφώνων παροιμία: Ἐν θέ-
λης νὰ σὲ καταλάβῃ (ἀπεικασάτ) ὁ Γραικὸς γένεψε του, ὁ Βλάχος σφύριξέ
του. Κι ἂν θέλης νὰ σὲ νοιώσῃ ὁ Βούλγαρος (Σιόπης, χωρικὸς τῆς περιο-
χῆς Σόφιας) πάρε ξύλο». Ἐνοικιὸς ἐπίσης ἦταν σ' αὐτοὺς ὁ βουλγαρικὸς
στρατὸς καὶ ὁ δημοσιοῦπαλληλικὸς κλάδος. Δὲν εἶχαν κανένα συμφέρον νὰ
ξαναγυρίσουν στὴν Τουρκία. Ἐνομολογεῖ ὁ Μπράγκωφ (La Macédoine et
sa population chrétienne) καὶ ἐπαναλαμβάνει ὁ Ντραγκάνωφ (La Macé-
doine et les Reformes) τὴν πνευματικὴ ὑπεροχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Προ-
σπαθεῖ ὅμως νὰ τὴν δικαιολογήσῃ μὲ τὴν θεωρίαν, ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐπι-
στήμονες ἀναγκάσθησαν νὰ μείνουν ἢ νὰ φύγουν στὴ Βουλγαρία ἐξ αἰτίας
τῶν τουρκικῶν διωγμῶν! «Δυστυχῶς ἡ πόρτα τῆς γενετέρας εἶναι κλειστή,
λέγει, στοὺς νεαροὺς αὐτοὺς ἐπιστήμονες, πὺν δὲν ζητοῦν παρὰ νὰ χρησιμο-
ποιηθοῦν». Τίποτε δὲν εἶναι ἀναληθέστερο καὶ μάλιστα γιὰ τὴν παλαιότερη
τοῦ 1900 ἐποχῆ. «Τὰ βιλαέτια, γράφει, τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας—μαζὶ μὲ
τὴν Κωνσταντινούπολι φυσικά—ἀριθμοῦν ὅλο ὅλο δώδεκα ἰατροὺς καὶ ἔξ
δικηγόρους Βουλγάρους». Μονάχα ὅμως στὸ Μοναστήρι ὑπῆρχαν περισσό-
τεροι ἰατροὶ καὶ δικηγόροι Ἑλληνας! (23 ἰατροί, 17 δικηγόροι). «Εἶναι ἀπὸ
τὸ 1880 πολλοί, τονίζει, ἀπόφοιτοι τῶν βουλγαρικῶν γυμνασίων Μοναστη-
ρίου, Θεσσαλονίκης, τῶν παιδαγωγικῶν ἀκαδημιῶν Σκοπίων καὶ Σερ-
ρῶν. Μὲ μόνη τὴν διαφορὰ, ὅτι προτίμησαν ν' ἀλλάξουν κλίμα στὴν Βουλ-
γαρία, τὴν πραγματικὴ πατρίδα τους, ὅπου καὶ βρῆκαν τὴν τύχη τους. Εἶναι
450 οἱ καθηγητὲς στὴν Βουλγαρία, γράφει, πὺν εἶναι ἢ ἰσχυρίζονται ὅτι
εἶναι μακεδονικῆς καταγωγῆς, ὑπερτριακόσιοι οἱ ἀξιωματικοί, πολλὰς ἑκατον-
τάδες, ἂν μὴ καὶ χιλιάδες, οἱ γιατροί, οἱ διπλωμάτες, οἱ δημόσιοι ὑπάλλη-
λοι, οἱ δημοσιογράφοι, οἱ μηχανικοὶ κ.λ.π.»

Μὲ τοὺς δικούς μας γίνονταν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Εἴτε στὴν Ἀθήνα
εἴτε στὴν Εὐρώπη ἐσπουδαῖζαν, χωρὶς ὑποτροφίες πάντοτε ἢ ἄλλη ἐνίσχυσι,

ἔσπειναν νὰ ξανάρθουν ἀναγκαστικά στήν πατρίδα, γιατί ποιθενά ἄλλοῦ δὲν εἴρισκαν ἀποκοίμυι καὶ καταφύγιο. Ἡ τότε Ἑλλάς οὔτε καιρὸ οὔτε διάθεσι εἶχε νὰ σκεφθῆ γενικώτερα πράγματα. Ἔχω ἀκούσει ὅτι κάποτε στήν ἐποχὴ τοῦ Τρικούντη κατὰ τὸ 1885 ἢ 1886 εἶχε γίνει λόγος νὰ παραλάβουν ὅλη τὴν τελευταία τάξι τοῦ γυμνασίου Μοναστηρίου καὶ νὰ τὴν εἰσαγάγουν στήν Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων. Ἀλλὰ ἦταν ἀπὸ κείνα, πὸν λέγονται καὶ ποτὲ δὲν γίνονται. Τὸ 1896 σ' ἓνα μεγάλο καὶ πανηγυρικό τραπέζι γιὰ τὴ Μακεδονία, ὅπου ὁ Μπούφας καὶ οἱ ἄλλοι ὄπλαρχηγοὶ ἄρχιζαν τότε τὴν δρᾶσι τους, κάποιος ἐπίσημος εἶπε στήν πρόποσί του: «Θὰ διασχίσωμεν ξιφῆρεις ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν Μακεδονίαν. Ἀπὸ Μοναστηρίου μέχρι Βιτωλίων». Τὸ ἐλεύθερο ἔξ ἄλλου ἑλληνικὸ ἔδαφος παρουσίαζε πολλές ἀκάνθες καὶ τριβόλους, γιὰ νὰ σκεφθῆ νὰ σταδιοδρομήσῃ ἐκεῖ ἓνας νέος ἀπ' τὴ Μακεδονία. Ἔτσι ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπιστήμονες, γιατροὶ, δικηγόροι, φαρμακοποιοὶ, μηχανικοὶ κ.λ.π. ἦσαν Ἑλληγες. Οὐδὲν κακὸν ἄμεικτον καλοῦ. Ἑλληγες ἦσαν καὶ οἱ σιδηροδρομικοὶ καὶ τραπεζιτικοὶ ὑπάλληλοι, οἱ ἔμποροι, οἱ βιομήχανοι κ.λ.π. Ἑλληνικοὶ ἀποκλειστικά θίασοι ἔρχονταν τακτικά καὶ στὸ Μοναστήρι. Ἡ Βερῶνη καὶ ἡ Παρασκευοπούλου, πὸν ἦσαν τότε στίς δόξες τους, τὸ εἶχαν ἐπισκεφθῆ πολλές φορὲς μὲ τοὺς μεγάλους θιάσους των. Βουλγαρικὸς θίασος, σοβαρὸς τοῦλάχιστον, δὲν πάτησε ποτέ. Οἱ Ναουσαῖοι εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νὰ πραγματοποιοῦν τὴν θιαυμαστή τους βιομηχανικὴ ἐξόρμησι. Ὁ κ. Κῦρος Κύρτης εἶχε πάει τὴν ἄνοιξι τοῦ 1912 στήν Κωνσταντινούπολι, γιὰ νὰ πάρῃ τὴν κυβερνητικὴ ἄδεια νὰ ἐκμεταλλεθοῦν οἱ Ναουσαῖοι βιομήχανοι καὶ τοὺς καταρράκτες τοῦ Βλαντόβου (Ἄγρας). Ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ βέβαιο ὅτι, ἂν δὲν μεσολαβοῦσαν οἱ βαλκανικοὶ πόλεμοι, οἱ καταρράκτες, πὸν τόσα χρόνια τώρα κυλοῦν ἀργόσχολα τὰ νερά των παρ' ὅλες τίς μελέτες, τὰ μεγαλεπήβολα σχέδια καὶ τὴν σχετικὴ φιλολογία, πὸν κόστισε ὄγκους μελάνης, ὅσα καὶ τὰ νερά των, θὰ εἶχαν ἀπὸ τότε χρησιμοποιηθῆ. Κοντὰ στὸ Μοναστήρι εἶχε ἐπίσης ἰδρυθῆ στὸ Ντίχοβο ἓνα μεγάλο ὑφαντουργικὸ ἐργοστάσιο ὀλότελα ἐπίσης ἑλληνικό. Ἀτυχῶς δὲν εὐδοκίμησε, ἂν καὶ εἶχε πλούσιες ἐγκαταστάσεις καὶ ἄφθονα τρεχοῦμενα νερά. Ὁ ξενόφωνος λοιπὸν χωρικός, ἔβλεπε ἑλληνικὴν ἐτικέτα στὰ νήματα καὶ τὰ πανιά, πὸν ἀγόραζε, σ' Ἑλληνα γιατρό, φαρμακοποιοῦ, δικηγόρου ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ προσφύγῃ, ἀπὸ Ἑλληνα ἔμπορο ψούνιζε ἢ δανεϊζόταν καὶ τὰ κτήρια μόνον τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καὶ ἰδρυμάτων εἶχε νὰ θαυμάσῃ καὶ νὰ καμαρώσῃ. Ἐὰν πάλιν εἶχε ἀνάγκην ἀπὸ νοσοκομειακὴ περίθαλψι καὶ χειρουργικὴ ἐπέμβασι γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ἢ ἓνα μέλος τῆς οἰκογενείας του, δὲν ὑπῆρχε ἄλλο καταφύγιο παρὰ τὸ Ἑλληνικὸ κοινοτικὸ νοσοκομεῖο, ὅπου τὸν δεχόταν ἀμέσως καὶ δωρεάν. Ἐκτὸς δηλ. ἀπὸ τίς παραδόσεις καὶ τὴν ἐκκλησία, πὸν ἀσχοῦσαν πάντοτε σοβαρὴ ἐπιρροή, ὁ σλαβόφωνος χωρικός παντοῦ καὶ σ' ὅλα ἀντίκρυζε καὶ τὴν ἀδιαφιλονίκητη καὶ καταθλιπτικὴ ἑλληνικὴ

ὑπεροχή, πὸν τὴν θεωροῦσε καὶ ἰδική του. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπορο εἶναι ἡ βουλγαρική καὶ οἱ ἄλλες προπαγάνδες, χωρὶς νὰ ἐξαιροῦνται καὶ ἡ καθολική καὶ προτεσταντική, πὸν εἶχαν ἐπίσης τὸν Ἑλληνισμό γιὰ κύριο στόχο, «πρὸς κέντρο, τὶς περισσότερες φορές, ἐλάτιζαν». Ἐδειχνε ὁ Ἑλληνισμὸς ζωτικότητα καὶ δύναμι, πὸν οἱ ἐχθροὶ του καθόλου δὲν ἐφρανιάζονταν. Ἴσως καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ὀλιγώτερο ἐξένιζε σὲ μέρη ὅπως τὸ Μοναστήρι, ἡ Φλώρινα, ἡ Ἐδεσσα, ἡ Στρώμνιτσα, ἡ Γευγελή κ.λ.π., ὅπου ἔβλεπε ὁ ξενόφωνος χωρικός ὅτι καὶ οἱ ἐπιστήμονες καὶ οἱ πρόκριτοι γενικὰ Ἑλληνες δὲν εἶχαν, ὅπως καὶ αὐτός, μητρική τους γλῶσσα τὴν ἑλληνική.

Ἐξ ἄλλου ἡμεῖς ἕως τότε ἐκρατήσαμε τὴν ἀπελευθερωτικὴ σημαία. Ἑλληνες ἦσαν οἱ Τουρκομάχοι, Ἑλληνες καὶ τὰ θύματα τῶν Τούρκων. Ἐπαναστατικὴ κίνησις καὶ ἀντάρτικη δρᾶσις δὲν μποροῦσε κἂν νὰ ἐννοηθῆ ἄλλη ἀπ' τὴν ἑλληνική. Ἡ συμμετοχὴ τῆς Μακεδονίας στὴν ἐπανάστασι τοῦ 1821 καὶ τὰ δεινοπαθήματά της εἶναι μεγαλύτερα ἀπ' ὅ,τι ἔχει γίνει παραδεκτό. Πολλὰ χωριά στὴν περιφέρεια τῆς Φλώρινας καὶ μερικὰ κοντὰ στὴν πόλι τότε ἐξαφανίσθηκαν. Πολλὲς οἰκογένειες διατήρησαν τὴν παράδοσι, ὅτι ἕνας προπάππος των ἀγωνίσθηκε ἢ ἔπεσε στὸ Μεσολόγγι, τὴν Πελοπόννησο (Μόρα), τὴν Ρούμελη, τὰ Ψαρά κ.λ.π. Ὁ Κασομούλης ἀναφέρει στὰ ἀπομνημονεύματά του ὅτι τὸ 1824 ἐφρανίσθηκε στὸ Ναῦπλιο καὶ ἕνας Μοναστηριώτης ὀπλαρχηγὸς μὲ δύο περίπου ἑκατοντάδες ἀνδρῶν. Στὸ Μοναστήρι κατὰ τὸ 1860 ἔγιναν πολλὲς φυλακίσεις, ἐκτοπισμοὶ καὶ ἀπαγχονισμοὶ ἐξ αἰτίας τῆς «Λέσχης», ἐνὸς συλλόγου μὲ προοδευτικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ χαρακτῆρα, πὸν παρασκεύαζε ὅμως τὰ μέλη του, καθὼς φαίνεται, καὶ γιὰ τὰ ὄπλα. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἢ λίγο ἀργότερα ἔμεινε πολλὰ χρόνια στὶς φυλακὰς Μοναστηρίου, ὅπου καὶ πέθανε, ἕνας γέρος καὶ περίφημος γιὰ τὴν γενναία δρᾶσι του παπᾶς ἀπὸ τὸ Μποῦφι τῆς Φλώρινας. Στους τοίχους τῆς φυλακῆς ἔγραψε ἀκροστιχίδα, πὸν τὰ ἀρχικά της γραμματα σχηματίζουν τὰς λέξεις «ἐλευθερία» καὶ «Ἑλλάς». Στὸ Βαφὲ τῆς Κρήτης κατὰ τὴν Ἐπανάστασι τοῦ 1866 ἔπεσαν τρεῖς Μοναστηριῶτες φοιτητές. Ἐπακολούθησαν πολλὲς ἄλλες συλλήψεις, φυλακίσεις καὶ δίκες σχεδὸν κάθε δεκαετία στὸ Μοναστήρι, στὴν Καστοριά, στὴν Κλεισούρα (Πηχεώνικα, Μαυραγανικά, ἐξ αἰτίας ἐνὸς Ἑλληνοσ ὑπηκόου, τοῦ Μαυραγάνη, πὸν ἔγινε προδότης) κ.λ.π. Ἀδιάκοπη καὶ ἀτέλειωτη ἦταν καὶ ἡ ἀντάρτικη δρᾶσι. Πολλοὶ καπεταναῖοι ἔδωσαν καὶ ἀρκετὲς καὶ μεγάλες μάχες μὲ τὸν τουρκικὸ στρατό. Ἐκτὸς ἀπ' τὸν μεγάλο Ζάκα τῶν Γρεβενῶν, πὸν τὸ τραγούδι του «Ἐσεῖς βουνὰ τοῦ Γρεβενοῦ καὶ πεῦκα τοῦ Μετσόβου λίγο γιὰ χαμηλώσετε» ἦταν πασίγνωστο, εἶχαν γίνει καὶ πολλοὶ ἄλλοι στὴν Δυτικὴ Μακεδονία περίφημοι, ὅπως ὁ Ζουρκᾶς, ὁ Κωσταρέλος, ὁ Κολεγκίτσας καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Μαζί τους εἶχαν ταχθῆ καὶ οἱ ἐντόπιοι ὀπλαρχηγοὶ τῶν Κορρεσιῶν Ναούμης ἀπ' τὸ Κωστενέτσι (Ἱεροπηγή), πὸν μπῆκε μιὰ βραδεὶά

ραμαζανιοῦ μέσα στὴ Φλώρινα καὶ πῆρε σκλάβο του τὸν Τοῦρκο καϊμακάμη (ἔπαρχο), ὁ Νταλίπης ἀπ' τὴν Σφήκα (Μπέσφινα) καὶ ἄλλοι. Τὸ τραγούδι «Ναούμης πάει στὴ Φλώρινα» διασφύζεται καὶ χορεύεται καὶ σήμερα σ' ὅλη τὴν Δυτικὴ Μακεδονία.

Ναούμης πάει στὴ Φλώρινα

— μωρὲ Φλώρινα —

— ἄιντε — μ' ἐξήντα παλληκάρια.

— Γειά σου, Ναούμη, καπετάνε —

Ναούμης πάει στὴ Φλώρινα

— μωρὲ Φλώρινα —

— ἄιντε — πιάνει τὸν καϊμακάμη.

— Γειά σου, Ναούμη, καπετάνε.

Ἦταν ἡμέρα Κυριακὴ

— μωρὲ Κυριακὴ

— ἄιντε — ἡμέρα ραμαζάνι

— Γειά σου, Ναούμη, καπετάνε.

«Παιδιά, γιὰτ' εἶστε λέροβα,

— μωρὲ λέροβα —

— ἄιντε — γιὰτ' εἶστε λερωμένα;

— μέσ' στ' ἀσήμι φορτωμένα;

— Εἴμαστ' ἀπ' τὴν κλεφτουριά

— μωρὲ κλεφτουριά

— ἄιντε — κ' εἴμαστε λερωμένα

— μέσ' στὸ αἷμα βουτηγμένα».

Οἱ πρωτόγονοι καὶ ἀτίθασοι αὐτοὶ καπεταναῖοι εὐκόλα τῶριχναν κάποτε καὶ στὴν «κλεψιά». Ὁ Καταραχιῆς, ἓνας Θεσσαλὸς Σαρακατσάνος, ἐξελίχθηκε σὲ τρομερὸ ληστή, ἕως ὅτου ἐξωντώθηκε ἀπ' τοὺς συντρόφους του στὰ βουνὰ τοῦ Μοριχόβου. Ὅλοι τοὺς ἐφάνταζαν στὴν συνείδησι τοῦ ἀπλοϊκοῦ κοσμάκη σὰν ἡμίθεοι. Τὰ κλέφτικα τραγούδια ἔπαιρναν κ' ἔδιναν στοὺς γάμους, στὰ πανηγύρια, στὰ γλέντια. Τ' ἄκουε κανεὶς καὶ ἀπ' τὰ στόματα ἀνθρώπων, ποὺ δὲν ἤξεραν καὶ πολλὰ ἑλληνικά. Μικροὶ εἴχαμε ὁ καθένας μας ἀπὸ ἓνα εἰδικὸ τετράδιο «θησαυρό», ὅπου ἦσαν καταχωρημένα πλήθη «ἡρωϊκὰ ἄσματα» ἀπ' τὸ «ᾠ λιγυρὸν καὶ κοφτερὸν σπαθί μου» καὶ τὸ «Μαύρ' εἶν' ἡ νύχτα στὰ βουνὰ» ἴσα μὲ τὸ «Ἄχ τοῦ Κίτσου ἡ μάνα» καὶ τὸ τραγούδι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ «Νὰ γίνονταν οἱ κάμποι θάλασσα καὶ τὰ βουνὰ ποτάμια, νὰ πνίγονταν οἱ Τάταροι ποὺ φέρνουν τὰ φερμάνια». Τὸ κρύβαμε γιὰ τὸν φόβο τῆς τουρκικῆς ἀστυνομίας στὰ ἄδυνα τῶν σπιτιῶν. Ἀκόμα καὶ τὸ 1896 ἔπεσε ὁ ἡρωϊκὸς Μπρούφας, ἀπὸ κάποιον χωριὸ τοῦ

Τσοτλίου, στο Μορίχοβο. Είχαν επίσης δράσει τότε, όπως έλεγε και το σχετικό τραγούδι, και ο Τάκης ο Περόφανος απ' την Νιζόπολι στο Περιστέρι και ο Ζαρκάδας στα Καϊλάρια. Φαίνεται ότι η Έθνική Έταιρεία είχε απλώσει αρκετά πλατιά τους πλοκάμους της στη Μακεδονία. Τα ίδια της στελέχη επρωτοστάτησαν αργότερα στην έθνική κατά των κομιτατζήδων κίνηση. Στο Μοναστήρι είχαν συγκεντρωθή όπλα και στολές για την κατάρτιση ανταρτικών σωμάτων. Μιά ομάδα από είκοσι όκτω νέους, που οι περισσότεροι ήταν επιστήμονες και νοικοκυρόπουλα, ήταν έτοιμη να πάρη ευθύς την άνοιξη του 1897 τα βουνά με αρχηγό τον Κώτα. Η άδοξη τροπή του πολέμου ματαίωσε τα σχέδιά τους.

Γενική έξ' άλλου και ζωηρή εξέγερσις ξέσπασε σ' όλη την Μακεδονία, μόλις έγινε γνωστό το περιεχόμενο της συνθήκης του Άγιου Στεφάνου. Το συνέδριο του Βερολίνου καταλύσθηκε με διαμαρτυρίες και ψηφίσματα χωριών, σωματείων, κοινοτήτων κ.λ.π. Προκάλεσε ιδιαίτερη προσοχή το πλήθος των τηλεγραφημάτων και έγγραφων από την περιφέρεια Μοναστηρίου. Οι ξενόφωνοι Έδεσσαίοι επίσης έκαμαν πολυσέλιδο υπόμνημα τον Ιανουάριο 1877, που το διάσωσε ο δημοσιογράφος της Θεσσαλονίκης των χρόνων της Τουρκοκρατίας Νικ. Γκαρμπολᾶς στο σπάνιο τώρα βιβλίο του «Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε ἑλληνική». Για να εκτιμηθῆ ἡ σημασία και ἀξία τῶν διαμαρτυριῶν, δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι τὴν συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου καὶ τὴν Μεγάλῃ Βουλγαρίᾳ εἶχεν ἐπιβάλει μὲ μακρὸ πόλεμο ἡ «Ἀγία» τότε δι' ὅλους τοὺς ὑποδούλους χριστιανοὺς Ρωσσία καὶ ὅτι ὁ τουρκικὸς ζυγὸς σ' ὅλα ἐκεῖνα τὰ μέρη ἦταν τόσο σκληρὸς καὶ βάρβαρος, ὥστε οἰοδῆποτε χριστιανικὸ κράτος, καὶ μάλιστα καινούργιο, ὅπως ἡ Βουλγαρία, ἔπρεπε νὰ χαιρετισθῆ ἀπ' τοὺς πληθυσμοὺς σὺν εὐλογία θεοῦ.

ΟΙ ΚΟΜΙΤΑΤΖΗΔΕΣ

Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε βαθειὰς ρίζες καὶ στὶς ξενόφωνες περιφέρειες, ὅπως ὁμολογεῖ σι' ἀπομνημονεύματά του καὶ ὁ ἀρχικομιτατζῆς Πάντο Κλιάσεφ. Δὲν εἶχε πολὺ ἄδικο ὁ ἀνώτερος διπλωματικὸς ὑπάλληλος Ρίζωφ, πού ἔγραφε ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ τὸ 1899 στὸν ἡγεμόνα Φερδινάνδο, ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν εἶχε νὰ περιμένῃ ἄλλα κέρδη ἀπ' τὸ σχολεῖο καὶ τὴν ἐκκλησία καὶ ἔπρεπε πιά νὰ δράξῃ τὸ σπαθί! Ὅπου δὲν ἴσχυσε ὁ λόγος, ἔπρεπε νὰ ἰσχύσῃ ἡ ῥάβδος καὶ τὸ μαχαίρι. Ἀλλὰ χωρὶς τὸν ἄτυχό μας πόλεμο τοῦ 1897 εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν θὰ τολμοῦσαν οἱ Βούλγαροι νὰ προσφύγουν στὰ δραστικὰ μέτρα. Μὲ τὸν πόλεμο αὐτὸ εἶχαν ἐπιτύχει ἀπ' τὸν Σουλτάνο νὰ ἰδρῦσουν στὴ Μακεδονία βουλγαρικὰ προξενεῖα, πού λέγονταν τότε «ἐμπορικὰ πρακτορεῖα», γιατί ἡ Βουλγαρία ἦταν ὑποτελὴς ἡγεμονία, καὶ τέσσαρες βουλγαρικὲς μητροπόλεις, στὸ Μοναστήρι, στὴν Στρώμνιτσα, στὸ Με-

λένοικο καὶ τὴν Λίβρα. Εἶχαν καὶ ἐνωρίτερα οἱ Βούλγαροι ἐμπορευθῆ πρότασι τοῦ Τρικοῦπη γιὰ συνεργασία ἐναντίον τῆς Τουρκίας καὶ πῆραν ἀντάλλαγμα τῆς προδοσίας ἄδειες (βερίτια) γιὰ ἄλλες μητροπόλεις. Δύο φορὲς δηλαδὴ οἱ Βούλγαροι εἶχαν παίξει ἤδη ρόλο Ἰούδα Ἰσκαριώτη παίροντας ἀπ' τὸν Σουλτάνο μητροπολιτικὰς καὶ προξενικὰς ἔδρας ἀντὶς τριάντα ἀργύρια. Ὡς τόσο γέμισαν ὅλο τὸν κόσμον μὲ κραυγὰς, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἴμαστε οἱ προδοτὲς τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ ὑπηρετὲς τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς ἀπολυταρχίας, ἐνῶ τὸ μόνο, ποὺ μπορούσε νὰ μᾶς καταλογισθῆ, ἦταν νοσηρὸς ρομαντισμὸς καὶ ἀρελὴς ἐπιπολαιότης. Ἐσπευσαν τὴν ἄποκομίσουν ἀπ' τὸν πόλεμον τοῦ 1897 καὶ ἄλλα οὐσιωδέστερα ὠφελήματα. Νικηθῆκαν οἱ Ἕλληνες καὶ ἀπεκάλυψαν μεγάλη στρατιωτικὴ γυμνότητα. Τὸν ἀπελευθερωτικὸν ρόλον ἀνελάμβανε πιά ἡ Βουλγαρία, ποὺ εἶχε δώσει ἀπ' τὰ πρῶτα βήματα μὲ τὴν νίκη κατὰ τῆς Σερβίας στὴ Σλίβιτσα δείγματα τῆς στρατιωτικῆς τῆς ἀξίας. Ἦταν καὶ τὸ χαϊδεμένο παιδί τῆς Ἀγίας Ρωσσίας καὶ τῶν ἄλλων Μεγάλων Δυνάμεων. Ἐπρόβαλε τὴν πρωταθλήτη τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πάλης τοῦ στανουρῶ ἐναντίον τοῦ Τούρκου καὶ τὴν ἐμονοπώλησε.

* * *

Εἶχαν πάντοτε πολλὴν δύναμι οἱ μακεδονικὰς ὁργανώσεις στὴ Βουλγαρία. Ὁ Μπράγκωφ γράφει ὅτι τὸ ἐν τρίτον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Σόφιας ἦσαν Μακεδόνες ἢ ἐλέγονταν Μακεδόνες. Κατεῖχαν ἐπίσης τὰ κλειδιά στὴν βουλγαρικὴ διοίκησι καὶ τὸν ὀλοκρατικὸν ὁργανισμόν. Ἐπαιζαν σημαντικὸν ρόλον καὶ στοὺς κομματικοὺς ἀγῶνες. Δὲν ἦσαν πολὺ ξένοι καὶ στὴν δολοφονία τοῦ Σταμπούλωφ, πρωθυπουργοῦ ἀρκετὰ χρόνια καὶ σηματοφόρου τῆς ἀντιρωσσιακῆς πολιτικῆς. Τὶς ὁργανώσεις αὐτὰς ἠνωμένους μὲ τ' ὄνομα «Μακεδονοθρακικὸν κομιτάτο» ἔβαλε προπέτασμα ἢ βουλγαρικὴ κυβέρνησις, γιὰ νὰ σκεπάσῃ τὰ ἰδικὰ τῆς σχέδια καὶ τὶς δικὰς τῆς ἐνέργειες. Ἀπ' τὸ ὄνομα αὐτὸ προῆλθε καὶ ἡ λέξις «κομιτατζήδες», ποὺ ἔδωκαν οἱ Τούρκοι στὰ ὄργανα τοῦ κομιτάτου.

Τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1899 τὸ Μακεδονοθρακικὸν κομιτάτο ὑπόβαλε ὑπόμνημα στοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ποὺ εἶχαν ὑπογράψει τὴν Συνθήκη τοῦ Βερολίνου καὶ ζητοῦσε ἐξ ὀνόματος τοῦ χριστιανικοῦ μακεδονοθρακικοῦ λαοῦ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἀρθρου 23 τῆς Συνθήκης χωρὶς διάκρισι φυλῆς καὶ ἔθνους. Γιὰ νὰ μὴ κουρασθοῦν, φαίνεται, οἱ Εὐρωπαῖοι διπλωμάτες, συνώδευσαν τὸ ὑπόμνημα καὶ μὲ ἔτοιμο σχέδιον μεταορθμισέων. Ἐπρεπε ἡ «Εὐρώπη» νὰ καταλάβῃ στρατιωτικὰ τὴν Μακεδονία, Θράκη, νὰ ἐγκατασταθῆ «αὐτονομία» κατὰ τὸ πρόσφατον τότε ὑπόδειγμα τῆς Κρήτης. Πρῶτοντο, ἐννοεῖται, αὐτοὶ εἶχαν τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλία. Τὸ βουλγαρικὸν σχέδιον προχωροῦσε καὶ στὶς λεπτομέρειες. Καθώριζε τὰ σύνορα

«τῆς αὐτόνομης Μακεδονίας», ὥριζε ὅτι ὁ διοικητὴς (βαλῆς) καὶ ἡ ἀστυνομία θὰ ἦσαν ἀπ' τὴν «ἐπικρατοῦσα φυλή», ὅτι τὸ ἐν τέταρτο τῶν τοπικῶν εἰσοδημάτων θὰ πῆγαινε στὸ κεντρικὸ τουρκικὸ ταμεῖο κλπ. Ἐπειροῦσε ἐξ ἄλλου ὅτι, ἂν οἱ Μεγάλες Λυνάμεις δὲν ἐβιάζονταν νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τὶς διατάξεις τῆς Βερολινεΐας συνθήκης καὶ τὶς ὑποδείξεις τοῦ Μακεδονοβουλγαρικῶν κοιμητίου, οἱ πολυβασανισμένοι χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ θὰ ἀναγκάζονταν ἀπὸ τὴν ἀπελπισία των νὰ προβοῦν σὲ ἀπονενομημένα διαβήματα. Ὁ Βούλγαρος ἐπίσης πρωθυπουργὸς εἶχε δηλώσει τὸν Ἰανουάριον 1898 στὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴ Σόφριας ὅτι τὸ μόνο, ποὺ ζητοῦσε ἡ Βουλγαρία, ἦταν ἡ βελτίωσις τῆς θέσεως ὄλων τῶν χριστιανῶν τῆς Μακεδονίας μὲ τὴ μέθοδο τῆς αὐτονομίας.

Τῇ μελλοντικῇ αὐτόνομῃ αὐτῇ Μακεδονίᾳ εἶχαν κόψει οἱ Βούλγαροι στὰ δικὰ τους μέτρα. Τὴν παραγέμισαν μὲ τμήματα, ποὺ δὲν εἶχαν καμμία σχέσι μὲ τὴν ἱστορικὴ Μακεδονία, εἶχαν ὅμως τὸ προτέρημα νὰ περικλείουν πολλοὺς Βουλγάρους, καὶ ἀπέκοψαν ἄλλα, ποὺ ὑπῆρξαν ἡ κοιτίδα τῆς πραγματικῆς Μακεδονίας, εἶχαν ὅμως τὸ ἐλάττωμα νὰ περιλαμβάνουν πολλοὺς Ἑλληνας. Ὅλα τὰ μέρη, ποὺ ἔμειναν ἔξω ἀπ' τὰ βουλγαρικὰ καὶ σερβικὰ σύνορα καὶ ἀποτελοῦσαν τὰ τρία τουρκικὰ βιλαέτια, Σκοπίων ἢ Κοσόβου, Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου, τὰ βάρφισαν «Μακεδονία». Ἐὰν καὶ τὸ Νίς, τὸ Πιρότ, ἡ Βράνια δὲν εἶχαν προσαρτηθῆ τὸ 1878 στὴν Σερβία, θὰ εἶχαν σίγουρα καὶ αὐτὰ περιληφθῆ στὴν γενέτεira τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Τὸ 1904, ὅταν ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζεται τὸ πρόγραμμα τῶν μεταρρυθμίσεων τῆς Μυρστέγης καὶ ἐτοποθετήθηκαν οἱ Εὐρωπαῖοι ἀξιοματικοί, ἀποκαλύφθηκε καλύτερα πῶς ἐνοοῦσαν τὴν «ὑπὸ μεταρρυθμίσεις» καὶ μὲ αὐτόνομιστικὴ προοπτικὴ Μακεδονία οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ προστάτες των. Μέσα στὴ βουλὴ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ πρῶην πρωθυπουργὸς Ντάνεφ εἰδήλωσε καθαρά: «Ἡ αὐτονομία τῆς Μακεδονίας εἶναι γιὰ μᾶς μέσο καὶ ὄχι σκοπός» (Ἑλληνισμὸς 1905, σελ. 874).

Ξαναὑπόβαλαν τὸ σχέδιό τους οἱ Βούλγαροι στοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Μεγάλων Λυνάμεων. Ὁ Ἄγγλος ἐπιτετραμμένος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Γιούγκ τὸ ἐμελέτησε τὸν Μάρτιον 1902 καὶ ἔκαμε σχετικὴν ἔκθεσι, ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν Ἀγγλικὴ Κυανῇ Βίβλο. Σὲ κάθε σχεδὸν κεφάλαιο τοῦ περιφήμου αὐτοῦ σχεδίου ἐπαναλαμβάνεται στερεότυπα ἡ παρατήρησις: «ὅπως καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμιλία» καὶ τονίζεται: «σχεδιάζεται μιὰ νέα Ἀνατολικὴ Ρωμιλία μὲ τὰ ἴδια πιθανώτατα ἀποτελέσματα, ἀφοῦ ἡ βουλγαρικὴ διοίκησις θὰ ἔξῃ ἀπορροφήσει ἢ ἐκδιώξει τὰ ἄλλα στοιχεῖα». Ἐπειδὴ δὲ οὔτε ἡ Τουρκία ἐτρόμαξε ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα - τελεσίγραφο, ὥστε νὰ παραδώσῃ χωρὶς πόλεμο ὅλη σχεδὸν τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκία, οὔτε ἡ Εὐρῶπη συγκινήθηκε, ὥστε νὰ φορτωθῆ ἄλλα ντροβάλα ὕστερα ἀπ' τὰ κρη-

τικά, προχώρησε τὸ Κομιτάτο στὴν πραγματοποίησι τῆς ἀπειλῆς τοῦ ἄρ-
χισε ἔντιονη τὴν ἔνοπλη δράσι του.

Εἶχαν κάποια πείρα τοῦ κλεφτοπολέμου οἱ Βούλγαροι ἀπ' τὸ 1895, ὁπότε ἐξαπέστειλαν συμμορίες στὰ παραμεθόρια μέρη. Εἶδαν τότε ὅτι λίγα σώματα (τσέτες) καὶ σπασμωδικὲς ἐνέργειες χωρὶς συστηματικὴ προπαρασκευὴ καὶ ὀργάνωσι τοῦ ἐδιάφους ἔκαμαν μιὰ τρῦπα στὸ νερό. Σοφώτεροι τώρα καὶ πάντοτε θεικώτεροι καὶ σατανικώτεροι, ἔστρεψαν ὅλη τους τὴν προσοχὴ στὴν ὀργάνωσι τῶν πόλεων καὶ χωριῶν. Τὰ ἔνοπλα σώματα τῶν κομιτατζήδων ἐστηρίζονταν στὴν ὀργάνωσι καὶ τὴν ἐστήριζαν. Προχώρησαν στὸ ἔργο, θὰ μπορούσε νὰ εἰπῇ κανεὶς, μὲ τὴν πέννα καὶ μὲ τὴν πάλα. Ὁργάνωσις καὶ συμμορίες ἀλληλοσυμπληρώνονταν καὶ ἀλληλοβοηθοῦνταν. Ὁπου συναντοῦσαν διαταγὴ καὶ ἀπροθυμία, ἔπαιρνε τὸν λόγον ἡ σπάθα τῶν συμμοριτῶν. Δούλεψαν οἱ Βούλγαροι, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, μὲ πίστι, μεθοδικότητα, ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονὴ ἀληθινὰ ἀξιοθαύμαστη. Ἐνα ἀριστοτεχνικὸ δίκτυο ἀπλώθηκε σὰν τεράστιος πολύποδας σ' ὅλη τὴν χώρα. Ἄξιοι καὶ ἀξιοθαύμαστοι ἐπίσης ἦσαν καὶ οἱ πρῶτοι ἀρχηγοὶ συμμοριῶν, ἀξιωματικοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ βουλγαρικῆς στρατοῦ. Λαμπροὶ ὀργανωτές, ἐξαιρετοὶ ἀπόστολοι, δεινοὶ λαοπλάνοι, ἀλλὰ καὶ ἄνδρες γενναῖοι καὶ ἀποφασιστικοί, ἤξεραν νὰ πολεμοῦν ὡς τὸ τελευταῖο φυσίγγιο, ὅταν ἐκυκλώνονταν ἀπὸ τὸν τούρκικο στρατό, καὶ νὰ τινάζουν τὰ μυαλά τους στὸν ἄερα, ὅταν δὲν εὕρισκαν ἄλλη διέξοδο.

Τοὺς ἐβοήθησαν στὰ πρῶτα βήματα καὶ Ρῶσσοι ἀνεπίσημοι. Εἶχαν ἔλθει τότε ἀρκετὲς δωδεκάδες Ρῶσσοι «ἔμποροι γεωργικῶν ἐργαλείων» στὸ Μοναστήρι, ποὺ δὲν εἶχεν ἰδεῖ ποτὲ ἄλλοτε Ρῶσσους ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς προξένους. Περνοῦσαν ὅλες τὶς μέρες καὶ τὶς νύχτες στὰ χάνια καὶ τὰ καπηλεῖα, ὅταν δὲν ἔβγαιναν περιοδεῖα ἔξω στὰ χωριά. Εἶχαν μερικὰ δρεπάνια, ἀλλὰ δὲν εἶχαν τίποτε τὸ ἐμπορικὸ ἐπ' αὐτῶν τους. Ἦσαν πρωτότυποι ἔμποροι, ποὺ ἐξώδευαν πολλὰ καὶ εἰσέπρατταν λίγα. Ὅλα τὰ κέρδη καὶ ὅλα τῶν τὰ ἔσοδα δὲν ἔφθαναν οὔτε γιὰ πολλοστημόριο τῆς ρακῆς, ποὺ μὲ τόννους κατέβαζαν. Στὸν Ἄετο τοῦ Ἀμυνταίου ἡ πρώτη βουλγαρικὴ ἐκδήλωσις ἐσημειώθηκε μὲ τὴν ἐμφάνισι τῶν ψευτοδρεπινεμπόρων. Μόλις ἔφυγαν χωρὶς νὰ πωλήσουν οὔτε ἓνα δρεπάνι, ἐπρόβαλε ἡ πρώτη βουλγαρικὴ μερίδα στὸ χωριὸ ἀπ' τοὺς πτωχότερους. Ἐδωροδοκῆθηκαν ἔπειτα οἱ Τούρκοι καὶ διατάχθηκε τὸ μόνιωμα τοῦ σχολείου. Κατέφθασαν ἀμέσως τότε δύο δάσκαλοι καὶ δύο δασκάλες, μορφωμένοι καὶ καλοπληρωμένοι, ἐνῶ ἡμεῖς εἶχαμε ἓνα καὶ μονάκριβο, ποὺ τὸν πλήρωναν τὸ χωριὸ καὶ ἡ μητρόπολις Καστοριάς.

Τὸ Κομιτάτο πῆρε τὸ συμβολικὸ ὄνομα «Ἐσωτερικὴ μακεδονικὴ ἐπαναστατικὴ ὀργάνωσις» (Ε.Μ.Ε.Ο.), καὶ ἀκόμα σατανικώτερα πῆρε σταυρὸ καὶ εὐαγγέλιο στὸ χέρι καὶ μιὰ μεγάλη μίσκα στὸ πρόσωπο. Εἶχε ἀρπάξει τὸ ἀπελευθερωτικὸ μονοπώλιο. Φόρεσε καὶ τὸν μανδύαν τοῦ σταυροφόρου

και του Ιεραποστόλου. Δεν έννοοῦσε μάλιστα νὰ κρατήση γιὰ τὸν ἑαυτοῦ του τὰ ἀγαθὰ τῶν ἀγώνων και τῶν προσπαθειῶν του. Μὲ ὑπερχριστιανικὴ μεγαλοφυγία τὰ χάριζε προκαταβολικὰ σ' ὄλους τοὺς ὑπόδουλους χριστιανούς, δικαίους και ἀδίκους. Γιὰ τὸ κοιμῆτο ἴσχυε τότε οὐκ ἔνι Ἑλληὴν ἢ Ἰουδαῖος, πλούσιος ἢ πένης. Ὅλοι ἦσαν ἀδελφοί του στὴν δυστυχία και στὴν ἀναμενόμενη σωτηρία. Εἶχε ἀναστρέψει τὸ παλιὸ «ὄλοι νὰ χαθῆτε ἢ ὄλοι νὰ ἐλευθερωθοῦμε» στὸ «ὄλοι νὰ χαθοῦμε ἢ ὄλοι νὰ ἐλευθερωθοῦμε». Ἡ «Ἐσωτερικὴ ὀργάνωση», διακήρυτταν, ἀγωνίζεται γιὰ ὄλο τὸν μακεδονικὸ πληθυσμὸ χωρὶς νὰ ἐγγίξῃ τὰ ἔθνικὰ και θρησκευτικὰ αἰσθήματα κανενὸς ἀπ' τὰ διάφορα στοιχεῖα του. Μποροῦν νὰ πάρουν μέρος σ' αὐτὴν μὲ ἴσα δικαιώματα και ἴσες ὑποχρεώσεις ὄλοι, ὅσοι τυραννοῦνται και ὑποφέρουν. Ἡ Ὄργάνωσις θεωρεῖ ἰδικὸ τῆς καθένα, πὺν δὲν ὑποκύπτει στὴν τουρκικὴ τυραννία και εἶναι διατεθειμένος ν' ἀφιερῶσῃ τὶς δυνάμεις του στὴν κοινὴ ἀπελευθερωτικὴ ὑπόθεσι. Οἱ πράκτορες τοῦ κοιμῆτου, ὅπως οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, καλοῦσαν στὴν ἀνάστασι ὄλα τὰ ἔθνη.

Ἡ Ὄργάνωσις ὅμως ἐξ ἄλλου ἐγραφαν «ἔχει σκοπὸ νὰ διαδώσῃ τὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας και νὰ τιμωρήσῃ ὄλους ἐκείνους, πὺν ἔχουν ἐπιρροὴ και δὲν εἶναι πρόθυμοι νὰ βοηθήσουν τὸ ἔργο τῆς, νὰ ὀργανώσῃ και ἐτοιμάσῃ τὸν λαὸ και νὰ κτυπήσῃ τοὺς προδότες».

Οἱ πράκτορες τοῦ κοιμῆτου εἶχαν πολλοὺς τοὺς κλητοὺς, ἀλλ' ὀλίγους τοὺς ἐκλεκτοὺς. Σύνθημά τους εἶχαν και ἀδιάκοπα σὰν λάβαρο ἀνέμιζαν τὸ «Ἡ Μακεδονία γιὰ τοὺς Μακεδόνες». Ἦθελαν μόνο νὰ ξεκουμπισθῆ ὁ Τούρκος, ὁ ἀπιστος τύραννος, πὺν 500 χρόνια ἀπομυζοῦσε τὸ αἷμα και τὸν ἰδρωτὰ τῶν χριστιανῶν και τοὺς βασάνιζε, τοὺς ρήμαζε, τοὺς ἀτίμαζε, τοὺς ἔσφαζε. Δὲν τοὺς ἔννοιαζε τὸ μοῖρασμα τοῦ δέρματος τῆς ἀρκούδας. Πρόχειρη λύση ἦταν ἡ αὐτονομία και πρόχειρο παράδειγμα ἡ Ἑλβετία και ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία. Ἀκόμα και τὸ 1906 εἶχε τὸ θάρρος νὰ γράφῃ ὁ Ντραγκάνωφ στὸ ἔργο του «La Macédoine et les Reformes» ὅτι τὰ κοιμῆτα ἀγωνίζονταν γιὰ μιὰ Μακεδονία ἐλεύθερη, χωρὶς διακρίσι φυλῆς, και ὅτι δὲν περιμέναν νὰ μᾶς βροῦν συμμάχους τῶν Τούρκων! Ὁ Βίκτωρ Μπερὰρ προλογίζει στὸ βιβλίο και πλειοδοτεῖ. Ὁ Γάλλος ὅμως πρεσβευτὴς Σόφιας ἐγραφε στὶς 13 Αὐγούστου 1902: «Τὸ πρόγραμμα τοῦ κοιμῆτου συνοψίζεται στὸ «Ἡ Μακεδονία γιὰ τοὺς Μακεδόνες». Ἐκεῖνο ὅμως πὺν ἔννοεῖ εἶναι «Ἡ Μακεδονία γιὰ τοὺς Βουλγάρους». (Γαλλ. Κιτρίνη Βίβλος).

Βαρὺς ἦταν ὁ τουρκικὸς ζυγὸς στὰ μέρη ἐκεῖνα και ἀμέτρητες οἱ ὑπερβασίες τῶν Τούρκων ἰδιωτῶν. Οἱ κοιμῆταζῆδες τοὺς ἔκοψαν τὰ φτερὰ και ἔβαλαν χαλινὸ στοὺς ἀσύδοτους ψευτοπαλληκαροῦδες. Τὴν ἀρχὴ εἶχε κάμει ὁ Κώτας. Ἀπὸ τὸ 1898 ξεκαθάριζε γραμμὴ στὶς περιφέρειες Καστοριάς, Φλώρινας, Πρέσπας τοὺς τυραννικότερους και σκληρότερους μπέηδες και ἀγάδες. Τὰ ἔγνη του ἀκολούθησαν και οἱ νεοφερμένοι κοιμῆταζῆδες. Διῶλεσαν

τὸν ἀντιπαθητικώτερο καὶ μισητότερο ἀγῶν καὶ μὲ μιὰ ἐνέδρα τὸν ξέκαμναν. Ἀντιλαλοῦσε καὶ ἐβούιζε ὄλος ὁ τόπος ἀπ' τὸ κατόρθωμα, πού τὸ ἀνέβαζε καὶ ἡ σχετική προπαγάνδα ὡς τὸν ἕβδομο οὐρανό. Μὲ πόση π. χ. κορυφὴ ἱκανοποίησι εἶδαμε μιὰ μέρα τὸ 1902 στὸ Μοναστήρι ἐνα μεγάλο πληθὸς Τούρκων νὰ κηδεύῃ βουβὰ καὶ βλοσυρὰ τὸν Σεφκὴ ἀγῶν καὶ τὸν σύντροφό του! Ἦσαν δύο κρεμανταλάδες, οἱ χειρότεροι καὶ ἀγριώτεροι, πού εἶχαν καὶ ἀρκετοὺς φόνους Τούρκων στὴ γῆ τῶν. Γύριζαν καβάλλα στὰ ὑπερήφανα ἄτια τῶν, ὀπλισμένοι σὰν ἀστακοί, ἀπὸ κάποιον «τσιφλικὶ» μέσα στὸν κάμπο, σὲ λίγη ἀπόστασι ἀπ' τὴν πόλι. Μερικὲς σφαῖρες ἀπὸ ἓνα χωράφι σίκαλι τοὺς θέρισαν. Σὲ κάθε περιφέρεια ἐφρόντισαν οἱ κομιτατζήδες σὰν νέοι Ἡρακλεῖς ν' ἀπαλλάξουν τοὺς πολυβασανισμένους πληθυσμοὺς ἀπὸ ἓνα δράκο. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ παρασυρθοῦν καὶ νὰ μὴ ἐνθουσιαστοῦν; Ἀβυσσαλέο μίσος ἔτρεφαν ἐναντίον κάθε τι τοῦ τουρκικοῦ. Αἰῶνες σκλαβιάς εἶχαν ἐναποθέσει στὸ βάθος τῆς ψυχῆς τῶν ἓνα ὑπόστροφμα ἀπὸ φλογερό, ὅσο καὶ σιωπηλό, πάθος, πού δὲν περιέμενε παρὰ εὐκαιρία γιὰ νὰ ἐκδηλωθῇ. Σ' ἓνα χωριὸ τῆς Φλώρινας, τὴν Ἰτιά, δύο φτωχοὶ ξένοι Τούρκοι χωρικοὶ ἀπ' τὰ μέρη τῆς Πτολεμαΐδας, πού περνοῦσαν στὸν δημόσιον δρόμον, ἔγιναν ἐξελαστήρια θύματα καὶ ἀποδιοπομπαῖοι τράγοι ὄλων τῶν ἀμαρτιῶν τῆς φυλῆς τῶν. Ἐκεῖ πού στάθηκαν νὰ πιοῦν νερό, τοὺς ἔπιασαν ξαφνικὰ καὶ τοὺς ἔκαψαν σ' ἓνα φοῦρνον. Τὸ 1912 στὸν πόλεμον ἔγιναν θηριωδίες ἀκατονόμαστες ἀπὸ προβατανθρώπους, πού τοὺς ἔπαιρνε κανεὶς ἱκανοὺς μόνο νὰ ὀργώνουν σκυφτοί, ἄφωνοι, ἄβουλοι, ἄψυχοι, ὅσο καὶ τὰ ρομπότ, τὴν γῆ. Ἀκόμα καὶ γυναῖκες ἔσμπρωχαν τοὺς συζύγους τῶν νὰ βιάσουν Τουρκᾶδες. Οἱ Τούρκοι δὲν ἦταν γι' αὐτοὺς ἀπλῶς οἱ ἄπιστοι τύραννοι, ἀλλὰ κ' οἱ ἀχόρταχοι χωροδеспότες. Τοὺς ἔκλεβαν στὸ μοίρασμα τῆς παραγωγῆς, τοὺς ἐλήστευαν στὴν εἴσπραξι τῆς δεκάτης, τοὺς ἐπίεζαν, τοὺς τυραννοῦσαν. Δὲν ἐσέβονταν οὔτε κἄν τὴν τιμὴ καὶ τὴν ζωὴν τῶν.

Μὲ θαυμασμό καὶ ἐνθουσιασμό ἔβλεπαν τοὺς τρομεροὺς ἀγάδες νὰ μὴ τολμοῦν πιά νὰ ξεμυτιζοῦν στὰ χωριά. Ἦλθεν ἡ ἐποχὴ, πού ἔδιναν στὸν τσιφλικῶν καὶ τὸν δεκατιστῆ ὅ,τι αὐτοὶ ἤθελαν. Καὶ τοὺς ἔκαμε καὶ τεμενῶδες. Οἱ σκληροὶ ἀφεντάδες, πού ὄλο τὸ καλοκαίρι ἄλλοτε διανυκτέρευαν στὰ χωριά, καταβρόχθιζαν τὶς κόττες, τ' ἀνγά, τὸ βούτυρό τους, μὲ μηνύματα τώρα ἀπὸ μακρὰ ζητοῦσαν, ὅπως ὁ προφήτης τῶν, νὰ πάῃ τὸ βουνὸ σὲ συνάντησί τους. Ἔμασαν τὴν οὐρὰ κάτω ἀπ' τὰ σκέλη καὶ οἱ ἄγριοι συμπασῆδες, φύλακες, ἀγροφύλακες τῶν μεγάλων τσιφλικιῶν καὶ ἔφευγαν ἢ τὰ ἔφτιαναν μαζί τους. Ἡ εὐεργετικὴ καὶ μυστηριώδης Ὁργάνωσις ἀποδείκνυε εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἤξερε νὰ κτυπᾷ στὸ σταυρὸ τὸ κακὸ καὶ τοὺς κακοὺς καὶ νὰ καίῃ μὲ καινὸ σίδηρον τὶς πληγές. Ἦξεραν ἐπὶ πλέον οἱ ξένοι αὐτοὶ σταυροφόροι καὶ σωτήρες ν' ἀποθνήσκουν σὰν ἄνδρες καὶ σὰν ἥρωες, ὅταν πιάνονταν στὴ μάχη μὲ τοὺς ἄπιστους τυράννους. Ἔχυναν τὸ αἷμα καὶ

ἔδιναν τὴ ζωὴ, μόνο καὶ μόνο γιὰ ν' ἀνασάνουν οἱ καταφρονημένοι καὶ βασανισμένοι σκλάβοι. Πῶς νὰ μὴ τοὺς ἀγκαλιάσουν καὶ νὰ μὴ τοὺς ἀκολουθήσουν; Ἦσαν οἱ ἄγγελοι τ' οὐρανοῦ κάτω στὴ γῆ. Ζητοῦσαν χρήματα γιὰ ἀγορὰ ὄπλων; Ἔπρεπε νὰ τὰ δώσουν πουλῶντας καὶ τὰ βόδια. Θὰ τᾶβγαζαν ἐξ ἄλλου ἀπ' τὴ ράχι τῶν τοιφλικάδων. Μὲ τουρκικὲς πέτρες θὰ ἔσπαναν τὰ τούρκικα κεφάλια. Ζητοῦσαν ὀργάνωσι, νὰ μυηθοῦν δηλ. ὅλοι σὲ μιὰ μεγάλη γενικὴ ἀπελευθερωτικὴ προσπάθεια; Ὁφείλαν ἀμέσως νὰ δεχθοῦν. Δικὸς τους ἦταν ὁ ἀγῶνας καὶ δικό τους τὸ κέρδος. Δὲν πείραζε ἔπειτα καθόλου νὰ ἐπαιρναν πόστα καὶ ὀφρῖκια οἱ ταπεινοὶ καὶ καταφρονημένοι. Θὰ ἔδειχναν ὅτι ἤξεραν καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο νὰ κρατοῦν τὴν ἐξουσία καὶ νὰ κουμαντάρουν ἀνθρώπους καὶ πράγματα. Τί εἶχαν νὰ φοβηθοῦν; Μποροῦσε νὰ βρεθῆ ὑποδοχὴ μέσα σὲ μιὰ τόσο ἱερὴ καὶ ἁγία δουλειά;

Εἶχε ἀπὸ τότε εὐρύτατα διαδοθῆ ὅτι οἱ κοιμητῆρες ἐχρησιμοποίησαν καὶ τὸ νεοεφευρισμένο γραμμόφωνο! Τὴν νύχτα μέσα στὴν ἐκκλησία κάτω ἀπ' τὸ τρεμουλιαστὸ φῶς ὀλίγων κηριῶν, ὅπου εἶχαν συγκεντρωμένους τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς κατέκλυζαν μὲ τὰ κηρύγματα τῆς λευτεριάς, ἀκούοταν ξαφνικὰ ἀπ' τὸ βάθος τοῦ ἱεροῦ βήματος παράξενη, ὑποβλητικὴ καὶ ἀπόκοσμη, ἡ φωνὴ τοῦ θεοῦ, δηλ. τοῦ γραμμοφώνου, ποὺ ἔλεγε: «Κουράγιο. Ἦλθε ἡ ὥρα νὰ ξεπατωθῆ ὁ ἄπιστος Τούρκος. Κουνηθῆτε.»

Ἡ Ὄργάνωσις γρήγορα γιγαντώθηκε. Κάθε περιφέρεια εἶχε τὴν συμμορία της καὶ κάθε χωριὸ τὴν ἐπιτροπὴ, τὸν «σύνδεσμο», τὸν ὑπεύθυνο, τὴν «αὐτοάμυνα», τὴν ταμιακὴ ὑπηρεσία, τὸ «λαϊκὸ δικαστήριον» κ.λ.π. Τὸ ἰδικὸ μας Ε.Α.Μ. καὶ τὸ Κ.Κ.Ε. δὲν ἔκαμαν παρὰ ἀπλῆ ἀντιγραφή τοῦ βουλγάρικου προτύπου καὶ τῶν μεθόδων καὶ τετριπίων του. Ὅπλα κατέφθιναν μὲ φορτία, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὰ χρήματα μαζεύονταν ἀφθονα στὰ ταμεῖα. Τὰ ἐπλήρωναν εἶναι ἀλήθεια οἱ χωρικοὶ ὃ καὶ 10 λίρες τὸ καθένα, ἐνῶ ἐστοίχιζε ὁ «γκράς» ὀλιγώτερο ἀπὸ μιὰ στὸν Βόλο ἢ τὸν Πειραιᾶ. Ἀλλὰ δὲν ἦταν καιρὸς γιὰ ψιλοδουλειὲς καὶ μικροοικονομίες. Ἀφοῦ μὲ τὰ θαυματουργὰ ὄπλα θὰ ἐκέρδιζαν τόσα πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα οἱ χωρικοὶ, τί σημασία εἶχαν λίγες περισσότερες ἢ λιγώτερες λίρες; Ἐδιναν τὰ χρήματα καὶ περίμεναν τὰ τουφέκια. Ἦξεραν ἐξ ἄλλου οἱ ἀρχηγοὶ τῶν συμμοριῶν νὰ ἐπιβάλλουν τὴν ὑπακοή καὶ πειθαρχία. Ὅσοι δὲν ἤθελαν νὰ χάσουν χρήματα ἢ ἡσυχία ἔχαναν τὴν ζωὴ.

Ἦσαν ἀληθινὰ σκληροὶ οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κοιμητάτου, ὅταν ἔπρεπε νὰ παραδειγματίσουν. Στὸ Τσάπρι π.χ., ἓνα βουλγάρικο χωριὸ ἀνάμεσα Μοναστηρίου καὶ Ρέσνας στὰ ριζὰ τοῦ Περισταριοῦ, βρέθηκαν λογισμένοι τὴν ἀνοιξί τοῦ 1902 δέκα, οἱ καλύτεροὶ νέοι τοῦ χωριοῦ, ἀπὸ συμμορία κοιμητῆδων. Ὅπως ἔγινε ἔπειτα γνωστὸ, ἀποτελοῦσαν τὰ στελέχη τῆς μιλιταρίας (αὐτοάμυνας) τοῦ χωριοῦ καὶ δὲν ἔσπευσαν σὲ βοήθεια μιᾶς μικρῆς συμμορίας, ποὺ εἶχαν κυκλώσει πᾶνω στὸ βουνὸ μεγάλα τμήματα στρατοῦ

καὶ πληθὸς Τουρκαλβανῶν χωρικῶν. Ἐμάθαιναν ἔτσι ὅλοι ὅτι ἡ λιποψυχία καὶ ἀπάθεια κόστιζαν πολὺ ἀκριβὰ καὶ τὰ κεφάλια τῶν δειλῶν καὶ διστακτικῶν δὲν ἔστεκαν καθόλου γερά.

Ἡ ἐνθουσιασμὸς τοῦ πληθυσμοῦ ἦταν ἡ εὐθύτερη ὁδὸς πρὸς τὸν ἐκβουλαρισμὸν του. Ἀφοῦ ἀπ' τὴν Σόφια ἔρχονταν, βουλγαρικὰ μιλοῦσαν, Βούλγαροι, ἔστω καὶ «Μακεδόνες», ἦσαν οἱ σταυροφόροι καὶ θαυματουργοὶ ἀρχηγοί, δὲν ὑπῆρχε ἀμφιβολία ὅτι οἱ χωρικοὶ ἀπὸ εὐγνωμοσύνη, συνήθεια, κεκτημένη ταχύτητα θὰ τοὺς ἀκολουθοῦσαν πιστὰ ὡς τὸ τέλος πρὸς κάθε κατεύθυνσι. Δὲν εἶχαν ἄλλως τε πολὺ γερὰ ἀποκρυσταλλωμένη τὴν ἐθνικὴ συνείδησι οἱ περισσότεροι. Τὸ μόνον βέβαιο καὶ ἀναμφίβολο ἦταν ὅτι μισοῦσαν θανάσιμα τοὺς Τούρκους καὶ ἐλάτρευαν ἀπερίοριστα τοὺς ἀντιπάλους τῶν Τούρκων. Ὅσοι τοὺς πολεμοῦσαν δὲν χρειάζονταν ἄλλα πιστοποιητικὰ καὶ συστατικὰ.

Ἀπὸ ὑπερβολικὸ ὅμως ζῆλο καὶ ὑπέρμετρη πρόνοια οἱ Βούλγαροι ἐθεώρησαν ἀπαραίτητο νὰ πάρουν ριζικὰ μέτρα καὶ νὰ καθαρίσουν προκαταβολικὰ τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὰ ὑποπτα ἢ πιθανὰ ζιζάνια. Καὶ ἄρχισαν νὰ δολοφονοῦν γραμμὴ παπᾶδες, δασκάλους, προκρίτους, ποὺ ἦσαν ὑπόδουλοι ραγιαῖδες καὶ καθαροὶ Μακεδόνες ὅπως ὅλοι καὶ μισοῦσαν καὶ πολεμοῦσαν τοὺς Τούρκους ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι, φαίνονταν ὅμως πρόθυμοι νὰ παραμένουν πιστοὶ στὴν παλιὰ ἑλληνικὴ παράδοσι καὶ ἀπόθυμοι νὰ ἀκολουθήσουν τὴν καινούργια βουλγαροεξαρχικὴ ὑπόδειξι. Μὲ τὸ ἓνα χέρι κρατοῦσαν τὸ εὐαγγέλιο τῆς «ἐνώσεως καὶ λευτεριᾶς» τῶν ὑποδοῦλων καὶ μὲ τὸ ἄλλο ἐσκότωναν ἐκεῖνους, ποὺ θ' ἀπελευθέρωναν. Τὰ θύματά των ἦσαν πολλὰ, πολλαπλάσια ἀπὸ τοὺς λίγους κακοὺς ἀγᾶδες, ποὺ εἶχαν ξεκάμει καὶ εἶχαν γι' αὐτὸ ἠρωοποιηθῆ. Ἡ ἀριθμητικὴ διαφορὰ προδίδει καὶ ποιὸς ἦταν σὰ βαρύτερα σχέδια τοῦ κομιτάτου ὁ κυριώτερος στόχος κ' ἐχθρός. Ἐφρόντιζαν βέβαια νὰ κολλοῦν πάντοτε στὰ ἑλληνικὰ θύματα τὴν ρετσινιά τοῦ «τουρκοφίλου», «τουρκολάτρη», «προδότῃ» κ.λ.π. Τ' ἀπομνημονεύματα ὅμως τοῦ ἀρχικομιτατζῆ Πάντο Κλιάσεφ (Ματεριάλ ζὰ ἱστορία νὰ Μακεντούσκι Ζτιβένιε), ποὺ ἐτυπώθηκαν ἀπ' τὸ Ἰνστιτοῦτο μακεδονικῶν σπουδῶν στὴν Σόφια τὸ 1925, ἀνομολογοῦν ὅτι ἤδη τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1900 ἐπεχείρησαν μὲ ἄτιμη παγίδα νὰ δολοφονήσουν καὶ ἐτραυμάτισαν τὸν Κῶτα, ποὺ εἶχε ἀρχίσει ἐνωρίτερα καὶ συνέχιζε σκληρότερα τὸ ξεκαθάρισμα τῶν μπέηδων καὶ ἀγᾶδων. Ἀφῆναν νὰ ὑπονοηθῆ ὅτι καὶ αὐτὸς ἦταν «τουρκολάτρης»!

Ἦσαν πολλὰ τὰ θύματα. Ὁ Πάντο Κλιάσεφ σι' ἀπομνημονεύματά του βεβαιώνει ὅτι σκότωσε μὲ τὸν Τσακαλάρωφ παπᾶδες καὶ προκρίτους στὰ χωριά τῆς Καστοριάς καὶ Φλώρινας γιὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι ἦσαν «γραικομάνοι» καὶ «συλοβάτες τοῦ Ἑλληνισμοῦ». Οἱ Σέρβοι ὑπολόγισαν ὅτι μόνον τὸ 1899 καὶ 1900 ἐδολοφονήθηκαν ἀπὸ τοὺς κομιτατζῆδες Σέρβοι καὶ Ἑλ-

λγνες 175 στο βιλαέτι Μοναστηρίου και 193 στο βιλαέτι Σκοπίων. Έκυκλοφόρησε το καλοκαίρι του 1907 στο Παρίσι γαλλική μελέτη, που περιείχε με κάθε λεπτομέρεια και ημερομηνίες το ονοματεπώνυμο, την κατοικία, το επάγγελμα Έλλήνων της Μακεδονίας, που εσφαγιασθήκαν απ' τους «έλευθερωτές» της. Είναι 40 μεγάλες και πυκνοτυπωμένες σελίδες και περισσότερα από 1500 ονόματα! Σωστή εκατόμβη ή ακριβέστερα χιλιόμβη. 'Ο ίδιος ο Ρώσος πρεσβευτής στην Πόλι Ζηνόβιεφ έγραψε το 1901, όπως δημοσιεύθηκε στον «Έλληνισμό»: «Σκοποι τίμοι δέν μπορούν να έξυπηρετηθοῦν με τ' άτιμα μέσα των ανθρώπων του κοιμιτάου».

Καθρέπτης των βουλγαρικών άθλων είναι και η σειρά των Κυανών άγγλικών διπλωματικών βιβλων. Είχαν φαίνεται ειδικές πιστώσεις οι Άγγλοι πρόξενοι, για να ήμπορούν με εμπίστους άπεσταμένους να διερευνούν τα γεγονότα. Έγραφε τον Άπριλιον του 1902 ο γενικός πρόξενος Θεσσαλονίκης σέρ Μπιλιώτης: «Τό κοιμιτάο εγκατέστησε άληθινή τρομοκρατία σέ βάρος των χριστιανών... Ξανάρχισε τις δολοφονίες χριστιανών, μη Βουλγάρων». Τόν Οκτώβριο: «Βρέθηκαν σέ σκοτωμένους κοιμιτατζήδες μεγάλοι κατάλογοι προγεγραμμένων χριστιανών». Τόν Δεκέμβριο: «Σιγά σιγά έξαφανίζον εκείνους, που μένουν πιστοί στο Οίκουμεινικό Πατριαρχείο και στην έλληνική ιδέα.». Τηλεγράφησε επίσης την άνοιξη του 1903: «Σχεδιάζουν οι Βούλγαροι να κατασφάξουν ελληνικούς πληθυσμούς». Και δέν μπορεί να θεωρηθῆ ο σέρ Μπιλιώτης έχθρός των Βουλγάρων και φίλος των Έλλήνων. "Όταν έφευγε, πήγε επιτροπή από Βουλγάρες να τον άποχαιρετίση και με δάκρυα να τον εύχαριστήση.

'Ο Μάκ Γκρέγκορ, πρόξενος Μοναστηρίου, έγραψε επίσης: «'Ο Τσακαλάρωφ εδήλωσε στο Γαβρέσι (Γάβρο) της Καστορίας, ότι η ζωή ενός συντρόφου του κοιμιτατζῆ αξίζει όσο 500 χωρικών». Άναφέρει και τό έξῆς επεισόδιο: «'Ο βοεβόδας Άρσωφ πήρε σκλάβο τον έφορο του ελληνικού σχολείου της Μηλοβίστας Μοναστηρίου Γάκη Μούλαν και ζήτησε, για να τον άπολύση, 1200 λίρες. Τα λύτρα έμετρήθηκαν απ' τον πρόεδρο (μουχτάρην) του χωριού Σπύρον Τίρχαν. Άλλά ο αϊχμάλωτος δέν γύρισε!»

Οι Βούλγαροι όμως έσυνέχισαν ακούραστοι κι άτάραχοι τό διπλό παιχνίδι τους. Άνέμιζαν ψηλά την σημαία του σταυρου κατά των Τούρκων και της έλευθερίας των σκλάβων και κάτω απ' τις πτυχές της έσφαζαν πολλούς απ' εκείνους, που θ' άπελευθέρωναν! Οι κραηγές και φωνασίες των έσκέπαζαν τις οίμωγές των θυμάτων. Άπό θύτες παρουσιάζονταν θύματα και από υπόδικοι κατήγοροι!

Άρχισαν από τό 1901 και παραστάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων στην Σόφια. Άποτέλεσμά τους ίσως ήταν η αντικατάσταση του θηριώδους άρχηγου του κοιμιτάου Βόρις Σαράρωφ με τον καθηγητή Μιχαηλόφσκη. Γι' αυτόν είπε ο πρωθυπουργός Ντάνεφ στον Άγγλο πρεσβευτή της Σό-

φιας: «Εἶναι ἕνας ἰδεολόγος, πὸν ἀλλάζει κάθε μέρα γνώμη σύμφωνα μὲ τὶς τελευταῖες ἐντυπώσεις καὶ ὀλίτελα ἀνίκανος νὰ ἐγκρίνη τὴν ἐκκλησιαστικὴ μέθοδο τοῦ Σαράφωφ».

Τὸ κήρυγμα τῆς «συμφιλίωσης» ὄλον τῶν ὑποδοῦλων χριστιανῶν ξαναμπῆκε σ' ἐνέργεια. Οἱ φόνοι τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων ἦταν ἕνα λάθος, ὅπως θὰ ἔλεγαν οἱ Τοῦρκοι, γιαγκλὶς ὄλντοῦ, πὸν ἐβάρυνε μόνο τὸν Σαράφωφ καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μέθοδό του. Τὸν Αὔγουστο ὅμως τοῦ 1902 σὲ μὰ γενικὴ συνέλευσι ὁ Σαράφωφ ἀποσχίσθηκε καὶ κατασκεύασε δικὸ του κομιτάτο, γιὰ νὰ συνεχίσῃ ἀποφασιστικώτερα τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν λευτεριά τῆς Μακεδονίας καὶ τὴν ἀπάλλαγὴ τῆς ἀπὸ Τοῦρκους καὶ Ἑλλήνες. Οἱ Βούλγαροι εἶχαν τώρα δύο κομιτάτα. Τὸ ἕνα ἔρριχνε στὸ ἄλλο τὴν εὐθύνη τῶν κακουργημάτων καὶ ἀπ' τὶς στήλες τῶν δημοσιογραφικῶν τῶν ὀργάνων «Ρεφόρμ» (Μεταρρυθμίσεις), «Ρεβολιουσιονενηλίστ» (Ἐπαναστατικὸ φύλλο), ποτάμια βρυσιές, καταγγελιές· καὶ τὰ δύο μαζί ἔρριχναν στάχτη στὰ μάτια τοῦ κόσμου.

Ὁ Σαράφωφ ὡς τόσο ἔγινε δεκτὸς στὸ Παρίσι ἀπὸ ἀνθρώπους τῶν γραμμῶν καὶ τῶν τεχνῶν σὰν ὁ ἀσύλληπτος, ἀόρατος, ἀφθαστος, ἀπαράμιλλος διάδοχος τοῦ Τρανσβαλοῦ ἤρωα Ντέβυ καὶ εἶχε τὸ θάρρος νὰ πῆ στὴν Ρώμη νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθεια τῶν Γαριβαλδινῶν στὸ ἀπελευθερωτικὸ του ἔργον.

Δὲν περιφρονοῦσαν οἱ κομιτατζῆδες χρήματα μὲ ὁποιαδήποτε μέθοδο καὶ ἂν τὰ ἐτζέπωναν. Κάπου τὸ φθινόπωρο τοῦ 1901 αἰχμαλώτισαν κοντὰ στὴν ἄνω Τζουμαγιά τὴν γηραιὰ Ἀμερικανίδα μὲς Στόουν. Ἀναστατώθηκε ὅλη ἡ ὑφήλιος! Ὁ παγκόσμιος τύπος ἀσχολήθηκε πολὺν καιρὸ μὲ τὴν ρομαντικὴ περιπέτεια τῆς σεβάσμιας δεσποινίδας. Στὸ τέλος ἀναγκάσθηκε ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις νὰ πληρώσῃ ἀρκετὲς χιλιάδες λίρες λύτρα! Ἔτσι τὸ κομιτάτο ἐπέτυχε μ' ἕνα σμπάρο δύο σκοπούς: ρεκλάμα καὶ χρήματα.

Μπροστὰ στὴ δαιμονικὴ δραστηριότητα τῶν Βουλγάρων ἡμεῖς ἐμέναμε μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα καὶ ἐκλαίαμε τὰ θύματα καὶ τὴ μοῖρα μας. Ἡ θέσις μας ἦταν ἐξαιρετικὰ δύσκολη, ὅπως ὄλων ὅσοι στὶς κρίσιμες καὶ ἀποφασιστικὲς στιγμὲς ἀγῶνων καὶ ἀντιθέσεων στέκουν διστακτικοὶ καὶ ἀκαθόριστοι, ἐρμαφρόδιτοι καὶ νερόβραστοι. Ἄν συνωδοιοπορούσαμε μὲ τοὺς κομιτατζῆδες, θὰ καταντούσαμε ἀπλᾶ νευρόσπαστα τῶν μεγαλοβουλγαρικῶν σχεδίων. Ἄν πηγαίναμε μὲ τοὺς Τοῦρκους, θὰ καταλήγαμε κοινὸι ὑπηρετὲς τοῦ αἱματοβαμμένου καὶ τυραννικοῦ σουλτάνου Ἀμπτοῦλ Χαμίτ, πὸν τὸν ἐβάρυνε ἤδη ἡ φοβερὴ σφαγὴ τῶν Ἀρμενίων τοῦ 1896.

Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἀποκρούσει ἐπανειλημμένες προτάσεις τῆς τουρκικῆς (1898, 1899, 1901, Δεκεμβρίου 1902) γιὰ συμμαχία. Ἡ Ἑλλὰς ἦταν ὁ κυριώτερος προμηθευτὴς τῶν ὄπλων τοῦ κομιτάτου. Ὁ Σαράφωφ

σὲ δηλώσεις του στὴ Ζουρνάλ τῶν Παρισίων τῆς 30 Δεκεμβρίου 1903 ἀπειλοῦσε γῆν καὶ οὐρανὸν μὲ τὰ 80.000 ἑλληνικὰ ὄπλα «γκρά», ποὺ εἶχαν περάσει, ἄφηνε νὰ ἐννοηθῆ, στὰ χέρια του! Ἕλληνες ἦσαν τὰ περισσότερα θύματα Βουλγάρων καὶ Τούρκων. Ὡς τόσο βούιζε ὅλος ὁ κόσμος μὲ τις καταγγελίες Βουλγάρων καὶ ἀσπόνδων φίλων, ὅτι εἴμαστε οἱ σύμμαχοι τῆς τουρκικῆς ἀπολυταρχίας ἐναντίον τῆς βουλγαρομακεδονικῆς ἐλευθερίας! Ὁ Γάλλος καθηγητὴς καὶ θερμὸς ἄλλοτε φίλος μας Βίκτωρ Μπερὰρ σ' ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ του μᾶς εἶπε: «Τὸ 1895 ἐπάθατε οἰκονομικὴ χρεωκοπία. Τὸ 1897 στρατιωτικὴ. Προσέξατε μὴν πάθετε τώρα μὲ τὸ φιλοτουρκισμό σας χειρότερη χρεωκοπία, ἠθικὴ!»

Βούλγαροι καὶ Σέρβοι ἐπεχείρησαν πολλὰς φορὰς κάτω ἀπ' τὴν πίεσι τῆς ρωσικῆς διπλωματίας νὰ συμβιβασθοῦν. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1900 συναντήθησαν στὸ Νις οἱ βασιλεῖς των καὶ τὸν Μάρτιον τοῦ 1904 υπέγραψαν καὶ σχετικὴ συμφωνία. Ἐφθασάν καὶ σὲ τελωνειακὴ ἔνωση. Μὰ ὅλα πῆγαν χαμένα. Τὰ σύμφωνα ἔζησαν ὅσο καὶ τὰ ρόδα τοῦ Μαΐου. Οἱ Σέρβοι ζήτησαν νὰ καθορισθῆ ἡ «ζώνη τῆς ἐπιρροῆς» των στὴν Μακεδονία, τὸ κομμάτι δηλ., ποὺ θὰ ἤξεραν προκαταβολικὰ γιὰ ἰδικό τους. Οἱ Βούλγαροι ἐπρόβουλον τὴν ἐνότητα καὶ ἀκεραιότητα τῆς «Μακεδονίας» ὅπως αὐτοὶ τὴν ἐννοοῦσαν καὶ μόνη λύσι εὑρίσκαν τὴν αὐτονομίαν της. Ζήτησαν δηλ. καὶ τὴν πίττα οὐράκι καὶ τὸν ἑαυτοὺς χορτᾶτο. Γιὰ τὸν ὄρον «Μακεδονία» καὶ τὰ σύνορά της εἶχαν πολλὰς ἐπιφυλάξεις τότε οἱ Σέρβοι. Οἱ Βούλγαροι ἤθελαν τὴν μεγάλη καὶ ἐνιαία «Μακεδονία» μὲ θέρη καὶ ἐπιμονή, ποὺ θὰ ἐξήλεγε καὶ ὁ Φίλιππος.

Ἀπ' τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1900 μὲ τὴν ὑπ' ἀρ. 500 ἀναφορὰ του τὸ προξενεῖο Μοναστηρίου ἔγραφε: * «Ὀυδέποτε ὑπάρχει ἐλπίς βελτιώσεως τῆς ἐν Μακεδονία καταστάσεως, ἐπιβάλλεται δὲ ἡμῖν νὰ σκεφθῶμεν ὀριμώτερον διὰ τὴν ἄλλων μέσων πλὴν τῶν συνήθων θὰ δυνηθῶμεν νὰ μεταπολίσωμεν τοὺς κινδύνους, εἰς οὓς ἐκτίθενται ἔνεκα τῆς ἀδρανεῖας τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν τὰ ἐν Μακεδονία ἡμέτερα συμφέροντα». Μὲ πόση ἀνατολικὴ νωχέλεια ἐνεργοῦσαν οἱ τουρκικὲς ἀρχαὶ ἀπ' τὸν φόβον τῆς Ρωσσίας καὶ καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως μᾶς πληροφοροῦν οἱ προξενικὲς ἐκθέσεις τῆς 27ης Φεβρουαρίου 1902 ἀριθ. 475 τοῦ προξενείου Σερραίων: «Ἀπέναντι τῆς ἐπικινδύνου ταύτης καταστάσεως αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ σχεδὸν ἀδρανοῦν, εἰς οὐδεμίαν ἀποτολμοῦσαι νὰ προβοῦν σοβαρὰν ἐνέργειαν, περιοριζόμεναι ἀπλῶς εἰς ἄστοχα καὶ ἀνεπαρκῆ ἡμίμετρα» καὶ τοῦ προξενείου Μοναστηρίου 3ης Ὀκτωβρίου 1902 ἀριθ. 567. «Οἱ Τούρκοι εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἐργασθῶσι συστηματικῶς πρὸς ἐκρίζωσιν τοῦ κακοῦ. Δὲν βλέπουσι τοὺς ἐνόχους

* Τ' ἀποσπάσματα τῶν προξενικῶν ἐκθέσεων εἶναι ἀπ' τὸ σύγγραμμα τοῦ κ. Βλάχοῦ, Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος.

ἢ καὶ ἂν βλέπωσι δὲν καταδιώκουσι αὐτούς. Καταδικάζουσι ἐνίοτε τινὰς ἐξ αὐτῶν καὶ τὴν ἐπαύριον ἀπονέμουσι χάριν. Ἡ ἀστυνομία τῶν τυφλώττει καὶ ἡ ὕλη διοίκησης παραπαίει, τὰ δὲ πράγματα χωροῦσιν ὁλοὲν εἰς τὴν καταστροφὴν». Ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργὸς (μέγας βεζύρης) τῆς Τουρκίας εἶπε στὸν πρεσβευτὴ μας ὅτι ἡ θέσις τῆς Τουρκίας ἦτο πολὺ δύσκολη. Εἶχε τὰ χέρια δεμένα καὶ κατασπαταλοῦσε τὴν τελευταία δεκάρα τῆς γιὰ τὴν συντήρησιν μεγάλων στρατιωτικῶν δυνάμεων στὴ Μακεδονία. Μονάχα τυφλοὶ δὲν ἔβλεπαν ὅτι ἡ τουρκικὴ διοίκηση μὲ τὴν νοθευτικότητα, τὴν ἀνικανότητα καὶ τὴν διαφθορά τῆς δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ξεροζιῶσῃ τὸν κοιμηταιζήδισμὸ καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπομένως θὰ ἀντιμετώπιζε βέβαιη ἐξόντωση. Τὸ ἑλληνικὸ ὅμως κράτος, ποὺ εἶχε στὴ ράχι του τὴν ἡττα τοῦ 1897 καὶ τὸν φόβον τῶν παρεξηγήσεων, περιορίσθηκε στὸν ρόλον τοῦ ἀπλοῦ θεατῆ, ἀναποφάσιστο καὶ ἀναπροσανατολιστο. Κάθε ἄλλο παρὰ διάθεσι εἶχε νὰ προσφύγῃ σὲ ἄλλα ἔκτακτα μέσα «πλὴν τῶν συνήθων», ὅπως ἐσυμβούλευε ὁ πρόξενος Μοναστηρίου. Ἡ μόνη του ἐνέργεια ἦταν οἱ διαμαρτυρίαι πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις καὶ ἡ ἀντικατάστασις μερικῶν ἀνικάνων μητροπολιτῶν. Δὲν κατώρθωσε οὔτε τὴν ἀθρόα ἐξαγωγή ὄπλων γιὰ τοὺς κοιμηταιζήδες νὰ σταματήσῃ, ποὺ εἶχαν προορισμὸ νὰ στραφοῦν ἐναντίον του, καθὼς καὶ ἐναντίον κάθε τι τοῦ ἑλληνικοῦ. Ὁργάνωνε ὅμως ἡ Ἀθήνα συλλαλητήρια, μνημόσυνα καὶ συλλόγους. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «Ἐπίκουρον τῶν Μακεδόνων ἐπιτροπὴν» ὑπῆρχαν δύο ἄλλοι μακεδονικοὶ σύλλογοι, ποὺ τὰ πήγαιναν σὰν τὸ σκυλλὶ μὲ τὴ γάτα. Ὁ ἓνας ἦταν ἰδιοκτησία τῶν δύο ἀδελφῶν Γερογιάννη. Ἐβγαιναν καὶ ἐβδομαδιαῖες γαλλικὲς ἐφημερίδες, ποὺ ἦσαν ἀφιερωμέναι στὴ Μακεδονία καὶ καταχωροῦσαν μ' ἐπιμέλεια καὶ φωτογραφίας τὰ βουλγαρικὰ ἐγκλήματα. Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Νεοκλῆς Καζάκης ἄρχισε τότε τὴν λαμπρὴ του ἐκστρατεία γιὰ τὴν διαφώτισιν τῆς ξένης κοινῆς γνώμης. Στὴν ἐπιστροφὴ του ἀπ' τὴν Εὐρώπῃ ἡ φοιτητικὴ νεολαία τὸν ὑπεδέχθηκε μὲ τόσον ἐνθουσιασμὸ, ὥστε ξέξεψαν τ' ἄλογα κ' ἔσυρε αὐτὴ τὸ ἀμάξι. Ὁ πολὺς Στέφανος Δραγούμης ἔγραφε ἐπίσης καὶ μιλοῦσε ἀκούραστα γιὰ τὸν κίνδυνον τῆς Μακεδονίας καὶ δεχόταν στὸ γραφεῖο του τὴν προσφυγία τῆς. Κοντὰ του ὁ γαμβρὸς του καὶ νεαρὸς ἀξιωματικὸς Παῦλος Μελᾶς ἐπαθαινόταν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο γιὰ τὴν Μακεδονία. Οἱ σύλλογοι καὶ ὀργανώσεις τὰ κατάφεραν νὰ δίνουν βοήθημα στὰ θύματα τοῦ βουλγαρικοῦ διωγμοῦ, ποὺ κατάφευγαν στὴν ἑλληνικὴ πρωτεύουσα ἀνὰ πέντε (ἀριθ. 5) δραχμὰς τὴν ἐβδομάδα, γιὰ νὰ τραφοῦν, νὰ ντυθοῦν, νὰ στεγασθοῦν. Ὁ γενναιότερος χορηγὸς ἦτο μιὰ ξένη κυρία, ἡ κόμησσα Ριανκούρ. Ἀπὸ τὸ πρόξενεῖο Μοναστηρίου, ὅπου εἶχε τοποθετηθῆ, ὁ Ἰων Δραγούμης ἐξέπεμπε ἀλλεπάλληλα τὰ σήματα τοῦ Σ.Ο.Σ. τῆς Μακεδονίας. Ἐβγαλε τότε τὸ βιβλίον του «Ἡρώων καὶ μαρτύρων αἷμα», ποὺ ἦταν σπαρτακτικὴ κραυγὴ ἀγωνίας. Ζωηρὸς καὶ ἐνθουσιώδης καὶ πολυπράγμων ὁ

μητροπολίτης Καστορίας Καραβαγγέλης βρίσκονταν σὲ πυρετώδη κίνησι. Ἄλλὰ δύο μόνον ἄνδρες εἶχαν δείξει τὸν ἀληθινὸ δρόμο, ὁ Κώτας ἀπ' τὴν Ρούλια (Κώτα), ποὺ πολεμοῦσε Τούρκους καὶ Βουλγάρους, καὶ ὁ Βαγγέλης ἀπ' τὸ Στρέμπενο (Ἄσπρόγεια), ποὺ πολεμοῦσε τοὺς Βουλγάρους μὲ τὴν ἀνοχὴ τῶν πρώτων. Ἐπρεπε νὰ περάσουν τρία ἀκόμα χρόνια, νὰ χαθῆ πολὺτιμος καιρὸς, νὰ χυθῆ πολὺ αἷμα, νὰ θυσιασθοῦν ἀνεκτίμητα στελέχη, ὅπως ὁ Κώτας, ὁ Βαγγέλης καὶ πλείστοι ἄλλοι, γιὰ νὰ καταλάβουμε ὅτι λαοί, ποὺ θέλουν νὰ ζήσουν, πρέπει νὰ εἶναι ἔτοιμοι κάθε ὥρα καὶ στιγμή νὰ ὑπερασπίσουν μὲ τὸ σπαθὶ τὴν ὑπαρξί των.

Ἡ Τουρκία ἐπίσης δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ συγκεντρώη στρατεύματα στὴ Μακεδονία. Διατηροῦσε πάντοτε πολὺν στρατό. Τὸ Μοναστήρι π.χ. ἦταν ἕδρα τοῦ 3ου σώματος στρατοῦ ἢ ἀκριβέστερο στρατιάς. Δύο μόνον ἄλλα ἀνάλογα στρατιωτικὰ κέντρα εἶχε ἡ ἀπέραντη τότε αὐτοκρατορία, τὴν Ἄδριανούπολι καὶ τὸ Ἐρζερούμ. Τὸ Μοναστήρι ἀντίκριζε τέσσερα σύνορα, σερβικά, μαυροβουνιώτικα, βουλγαρικά καὶ ἑλληνικά, τόσο τὰ θεσσαλικά ὅσο καὶ τὰ ἠπειρωτικά, καὶ τὴν αἰώνια ταραγμένη Ἑλβανία. Εἶχε ἔτοιμα νὰ ξεκινήσουν μὲ τὴν πρώτη διαταγὴ πολλὰ τάγματα πεζικοῦ καὶ 100-150 κανόνια. Ὅπως ἔγραφε τὸ 1898 στὸν «Ἑλληνισμό» ὁ Παῦλος Καρολίδης, ἀποτελοῦσε ἡ πόλις αὐτὴ «τὸ περιμαχητότερον κέντρον τῆς Μέσης Μακεδονίας, ἀλλ' ἐκ τῆς κτήσεως ἢ ἀπωλείας τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ τύχη τῆς Μέσης, ἂν μὴ ὅλης Μακεδονίας, πολλῶ σπουδαιότερον τῆς Θεσσαλονίκης». Μιὰ ἀπ' τὶς διασκεδάσεις μας ἦταν νὰ παρακολουθοῦμε τὸ πρωτὶ μπροστά στοὺς ἀχανεῖς Κόκκινο καὶ Ἄσπρο στρατῶνες τὶς ἱππευτικὰς ἀσκήσεις τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τοῦ ἱππικοῦ μὲ τὰ μεγάλα οὐγγαρέζικα ἄλογα καὶ τ' ἀδιάκοπα πεσίματα. Τώρα τὸ Μοναστήρι εἶχε γίνει σωστὸ στρατόπεδο. Κάθε μέρα σχεδὸν ἐβλέπαμε νὰ ἔρχονται καὶ νὰ παρελαύνουν τάγματα ρεντίφηδων (ἐφεδρῶν) ἀπ' τὰ βάθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Συρίας καὶ Ἀραβίας, τῆς Ἑλβανίας κ.λ.π. Οἱ Τούρκοι εἶχαν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ τακτικὴ στρατιωτικὴ ἠθελία 7 χρόνια. Μόλις ἀπολύονταν, προτοῦ καλὰ καλὰ ξεκουρασθοῦν καὶ συγὰ προτοῦ κ' ἂν φθάσουν στὰ μακρυνὰ χωριά τους, ἔπαιρναν καινούργια ἐφεδρική πρόσκλησι γιὰ 6 καὶ κάποτε 12 καὶ 24 μῆνες! Πολλοὶ εἶχαν γηράσει στὸ στρατό. Οἱ πλούσιοι ἐπλήρωναν ἀντισῆκωμα 50 χρυσὲς λίρες ἢ ἔστελναν ἔμμισθο ἀντικαταστάτη (μπεντέλ). Ὅλο τὸ στρατιωτικὸ βῆρος, ὅπως καὶ τὸ φορολογικὸ, βαστοῦσαν οἱ πτωχοὶ χωρικοί. Γιὰ τοὺς ἀγαθοὺς Μικρασιάτες, Συρίους, Ποντίους κ.λ.π., ποὺ λέγονταν γενικὰ «Ἀνατολίτες», «Ντουντουμῆδες», «Ἀλιαμπακῆδες» εἶχε καταστήσει ἡ Μακεδονία σωστὸς ἐφιάλης. Στὸ ξυλεμπορικὸ κατὰστημα τοῦ θεῖου μου, ἐνθυμοῦμαι, φρουροῦσε πολλὰς ἐβδομάδες ἕνας καλοκάγαθος καὶ ἠλικιωμένος Σύριος, ποὺ δὲν ἤξερε παρὰ μόνο ἀραβικά. Ὅταν τὸν κερνοῦσαν καφέ ἢ

τσιγάρο ἔλεγε μὲ γοργότητα μηχανῆς ἀτέλειωτες εὐχαριστίες στὴ γλῶσσα του, ὅπου ἐκτὸς ἀπ' τὸ Ἰσλάχ δὲν ξεχώριζε κανεὶς οὔτε λέξι.

Σὰν νὰ μὴ ἔφθανε ἡ μεγάλη αὐτὴ κινητοποίησης τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, δημιούργησε ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις καὶ εἰδικὰ πρόσθετα τάγματα (Ιλαβὲ ταμποῦρ) ἀπὸ ἐντόπιους Μουσουλμάνους, ποὺ γιὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο εἶχαν ἐξαιρεθῆ ἀπ' τὴν ἄλλη στρατεύσει. Τοὺς εἶχε ντύσει μάλιστα καὶ εἰδικὴ στολὴ ἀπὸ μπλὲ ἐντόπιο σαγιακὶ μὲ κόκκινα γαϊτάνια, ποὺ ἔμοιαζε τὴ χωριάτικη φορεσιὰ (φαρδὺ σὰν σαλβάρι πανταλόνι, στενὸ στὶς κνήμες) καὶ εἶχε κάποια ἀνάλογια μὲ τὴν ἐμφάνισι τῶν Γάλλων Ζουάβιον. Τὰ τάγματα αὐτὰ ἀπ' ἄγριεμένους καὶ φανατισμένους Τούρκους καὶ Τουρκαλβανούς, χωρὶς τακτικὰ στελέχη καὶ πολλὴ πειθαρχία, ἔγιναν γλήγορα κίνδυνος θάνατος γιὰ τὰ χριστιανικὰ χωριά.

Τὰ οἰκονομικὰ χάλια τῆς Τουρκίας ἦσαν τότε τόσο μεγάλα καὶ ἡ λογιστικὴ τῆς ὑπηρεσίας τόσο ἀκατάστατη, ὥστε οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ ἀξιωματικοὶ καὶ μάλιστα οἱ κατώτεροι ἔπαιρναν τοὺς πτωχοὺς μισθοὺς τῶν μὲ καθυστέρησι πολλῶν μηνῶν. Σὲ τρία ἢ πέντε μηνιάτικα, ποὺ ἐδικαιοῦνταν, μόλις ἔπαιρναν τὸ ἓνα! Καθυστεροῦσε ἡ πληρωμὴ καὶ τῶν χορηγητῶν καὶ τροφοδοτῶν τοῦ στρατοῦ, ποὺ ἀναγκάζονταν συχνὰ νὰ ἐνοικιάζον ἀπωσδήποτε φόρους δεκάτης, γιὰ νὰ συμψηφίσουν «δοῦναι» καὶ «λαβεῖν». Ἡ μερίδα τοῦ λέοντος ἀπ' τὶς εἰσπράξεις πῆγαινε στὸ σουλτανικὸ ταμεῖο, ποὺ διατηροῦσε τὸ πλούσιο χαρέμι καὶ στρατιῆς ἀπὸ μαγεῖρους, κηπουροὺς, ὑπασπιστές, ὑπηρέτες καὶ ἀναριθμήτους χαφιέδες. Τότε καθιερώθηκε καὶ ἡ λέξι αὐτὴ. Ὁ Σουλτάνος δὲν ξεγνοῦσε τὴν παλιὰ συνήθεια καὶ τὰ περασμένα μεγαλεῖα, νὰ σκορπίζη πουγγιὰ γεμᾶτα χρυσὲς λίρες στοὺς εὐνοουμένους του, ἐνῶ ἔυπόλοιτοι καὶ πεινασμένοι ἦσαν οἱ στρατιῶτες καὶ οἱ ὑπάλληλοί του. Ὑπῆρχε καὶ τὸ ἰδιαίτερο ταμεῖο του, ποὺ μὲ πολλὴν ἐπιμέλεια καὶ προσοχὴ ἔβαζε χέρι σὲ κάθε προσοδοφόρο κτῆμα, ὅπως τὸ κέντρο τοῦ Λευκοῦ Πύργου τῆς Θεσσαλονίκης, μεταλλεῖο, τσιφλίκι ἢ ἄλλη ἐπιχείρησι. Ἡ ὑπηρεσία ἐπίσης τοῦ δημοσίου χρέους κατακρατοῦσε τακτικὰ μεγάλο ποσοστὸ τῶν ἐντοπίων πόρων, ποὺ ἔφθανε στὶς περισσότερες περιφέρειες στὰ 50 ὀ|ο καὶ 70 ὀ|ο. Γιὰ τοὺς ὑπαλλήλους καὶ τοὺς στρατιωτικὸς δὲν ἔμενε παρὰ τὸ ὑπόλοιπο, καθὼς καὶ τὰ πλεονάσματα τῶν ἄλλων βιλαετίων! Ἐπρεπε νὰ φθάσουν ἐμβάσματα ἀπ' τὸ Ἰκόνιο ἢ τὴ Δαμασκό, γιὰ νὰ πληρωθοῦν οἱ ὑπάλληλοι καὶ ἀξιωματικοὶ τῶν «τριῶν βιλαετίων», ποὺ λέγονταν μακεδονικὰ καὶ ἦσαν παραφορτωμένα μὲ στρατεύματα καὶ ἐπομένους καὶ ἔξοδα. Ἀπλήρωτοι, πεινασμένοι, χρεωμένοι ὑπάλληλοι, ἀξιωματικοὶ καὶ ἄλλοι λειτουργοὶ πολὺ ὀλίγο βέβαια μποροῦσαν νὰ κάμουν καλὰ τὴν δουλειά τους καὶ νὰ προβάλλουν ἀντίστασι στὸν πειρασμό. Τὰ χρήματα, ποὺ δὲν τοὺς ἔδινε ὁ Σουλτάνος καὶ Καλίφης, τὰ ἔπαιρναν ἀπ' τοὺς ἐχθροὺς του, τὰ ὄργανα τοῦ κομιτάτου, καὶ ἔκλειναν ὅπου ἦταν ἀνάγκη, τὰ μάτια ἢ, ἀκόμα

χειρότερα, ενεργοῦσαν μὲ τέτοιο βάρβαρο καὶ ἀνόητο τρόπο, ὥστε ἔστειλαν πολλοὺς στὰ βουνὰ νὰ ἐνωθοῦν μὲ τοὺς κομιτατζήδες. Δὲν ἦσαν λίγοι ἐκεῖνοι, ποὺ βγήκαν θέλοντας καὶ μὴ στὸ κλαρί, γιατί οἱ Τοῦρκοι τοὺς κυνηγοῦσαν νὰ τοὺς φυλακίσουν ἢ τοὺς ἔκαμαν τὸν βίο ἀβίωτο. Ἄλλεπάλληλες καὶ ἀτέλειωτες ἐπίσης ἀμνηστεῖες γιὰ «κατευνασμό» ἀποθράσυναν τοὺς κομιτατζήδες καὶ ἀποκαρδίωναν τοὺς ἀντιπάλους των. Στὸ εἰδικὸ «Ἐκτακτο δικάστηριο» πολλὲς φορές κατηγοροῦμενοι, ποὺ ἄκουσαν τὴν καταδικαστικὴ ἀπόφασιν σὲ «101 χρόνια φυλακῆ» (ισόβια) ἐφώναζαν : «Βάλτε ἄλλα ἑκατὸν ἓνα χρόνια ἀπὸ μέρος μας». Ἦξεραν ὅτι σὲ λίγους μῆνες θὰ ἦσαν ἐλεύθεροι.

Δὲν εἶναι ἐπομένως παραῖξενο, ἂν μ' αὐτὲς τὶς συνθήκες τὸ κομιτάτο κατακτοῦσε ὁλοένα ἔδαφος καὶ ἐρρίζωνε. Μὲ τὸ διπλὸ παιγνίδι τοὺς οἱ Βούλγαροι θαυματούργησαν. Λ ε υ τ ε ρ ι ἄ καὶ τ ρ ο μ ο κ ρ α τ ῖ α ἦσαν ὁ ἰδανικώτερος συνδυασμός. Ὅπου δὲν ἔπιανε ἡ πρώτη, ἔμπαινε σ' ἐνέργεια ἡ δεύτερη. Οἱ ἀναφορὲς τῶν προξενείων Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης, Σεργῶν ὁμιλοῦν γιὰ φόνους «κατὰ δεκάδας», πυροπολήσεις σπιτιῶν καὶ καρπῶν, ἀρπαγὲς ποιμνίων καὶ ἀγελῶν κλπ. Ἀρκετὰ χωριὰ εἶτε γιὰ νὰ ἐκδηλώσουν τὴν εὐγνωμοσύνη των πρὸς τοὺς «ἐλευθερωτὲς» εἶτε γιὰ νὰ ἐξασφαλισθοῦν ἀπ' τὶς ὑπερβασίεις των ἔσπευσαν νὰ δηλώσουν ὅτι εἶναι Βούλγαροι καὶ ὀπαδοὶ τῆς Ἐξαρχίας καὶ ἔπαυσαν νὰ εἶναι Ἕλληνες (Ροῦμ) καὶ πιστοὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ Πάντο Κλιάσεφ ἀνομολογεῖ σ' ἀπομνημονεῦματά του ὅτι χωριὰ δόλικερα τῶν Κορεστίων τῆς Καστοριάς, ποὺ τὰ εἶχε χαρακτηρίσει ὁ ἴδιος ὡς φανατικὰ «γραικομάνικα» καὶ εἶχαν δώσει ἤδη θύματα παλᾶδες καὶ προκρίτους, «ἀπετάχθησαν» ξαφνικὰ ἓνα πρωτὶ τῷ γραικομάνικῳ σατανᾷ καὶ συνετάχθησαν μὲ τὴν Βουλγαρικὴν ἔξαρχία καὶ τὴν ρομφαία τῶν Τσακαλάρωφ καὶ Κλιάσεφ. Μερικὰ ἄλλαξαν σὲ λίγες ἐβδομάδες πολλὲς φορές δόγμα καὶ ἐθνικότητα. Ἐπίσης ὁ Ντραγκάνωφ (La Macédoine et les Reformes) ἀναφέρει χωριὰ, ποὺ ἄρχισαν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ν' ἀναβλέπουν. Τὸ βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι μὲ τὸ κακὸ πολλὲς φορές, μὲ τὸ καλὸ ἄλλες, εἶχε δημιουργηθῆ δυνατὸ ρεῦμα ὑπὲρ τοῦ κομιτάτου καὶ τῶν σχεδίων καὶ ἐπιδιώξεόν του. Ὁ πρόξενος Μοναστηρίου ἔγραφε τὴν 3ην Ὀκτωβρίου 1902: «Κολοσσιαία μεταβολὴ ἐπῆλθεν εἰς τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν κομιτάτων, ἡ ἐξέλιξις δὲ προχωρεῖ φυσικώτατα καὶ ἴσως μετὰ τινα χρόνον τὰ κομιτάτα δὲν θὰ ἔχουν ἀνάγκην νὰ σκέπτονται διὰ τίνων μέσων θὰ ἐξαναγκάσωσι τοὺς Μακεδόνας νὰ ἐπαναστατήσωσι, διότι οὔτοι θὰ ἐξεγερθῶσι ἀφ' ἑαυτῶν».

Ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας εἶχε συνεγείρει τὶς ψυχὰς καὶ φουσκώσει τὰ μυαλά. Εἶδα, ἐνθυμοῦμαι, στὸ κατάστημα τοῦ θεῖου μου μερικὸς πελάτης γέροντος χωρικοῦ τοῦ κάμπου Μοναστηρίου, δουλοπαροίκους καὶ δουλοψύχους, ποὺ δὲν εἶχαν γνωρίσει τίποτε ἄλλο ἀπὸ δουλειά, σκλαβιὰ καὶ ὑποτα-

γή. Μαζί με τους μεγάλους τους πείραξα κ' ἐγὼ γιὰ τὴν Πόλι, πὺν θὰ ἔπαιρναν, σύμφωνα με μιὰ παλιά παροιμία, με τὰ ῥόπαλα. Ἄλλ' αὐτοὶ τὸ εἶχαν δεμένο στὸ μανδῆλι ὅτι ἡ Τουρκία δὲν εἶχε ζωὴ πολλῶν μηνῶν, ἂν μὴ καὶ ἑβδομάδων. «Πάει, πάει, ἐπανελάμβαναν, ἔφαγαν οἱ ἀγάδες τὸ ψωμί τους». Μόλις ἄρπαζαν τὰ ὅπλα καὶ τὰ τσεκούρια καὶ σήκωναν τὴν σημαία τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς λευτεριᾶς θάτρεχαν ἀμέσως νὰ τοὺς συντρέξουν ἡ Ἀγία Ρωσσία, ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία, τὸ Μαυροβούνι, ἢ... Ἑλλάδα. Εἴχαμε ἐπίσης ἐνοικιαστὴ σὲ κάποιον μαγαζί μας τὸν γέρο Σιούνταν, σχοινέμπορο καὶ χορηγητὴ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καταγωγῆς ἀπ' τὸ Κρούσοβο, καλὸν Ἑλληνα, πὺν εἶχε χάσει τότε τὸν μονάκριβο «ἐπαναστάτη» υἱό του σὲ συμπλοκὴ με τὸν στρατό. Μὲ πόσο πόνο καὶ πικρὴ ἱκανοποίησι ἐπανελάμβανε ὁ γέρος: «Χάθηκε τὸ παιδί μου γιὰ τὸν Χριστὸ καὶ τὴν ἐλευθερία. Γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὸν Σταυρὸ χάθηκε». Ὁ πρόξενος Μοναστηρίου ἔγραφε στὶς 23 Ἰουλίου 1903 (ἄρ. 1996): «Οἱ πληθυσμοὶ εἶναι πεπεισμένοι ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεώς των. Βλαχόφωνοι καὶ ἄλβανόφωνοι διάκεινται εὐμενῶς πρὸς τὸ κίνημα, ὄχι ἐπειδὴ εἶναι βουλγαρικόν, ἀλλ' ἐπειδὴ θεωροῦν αὐτὸ ἀπελευθερωτικόν, δι' ὃ καὶ πολλοὶ μετέχουσι τούτου, οἱ δὲ λοιποὶ δὲν δείκνυνται πρόθυμοι πρὸς ἀντίδρασιν. Τὸ κίνημα ἐν τοῖς διαμερίσμασι τῆς ἡμετέρας ἐπιρροῆς φέρει βουλγαρικὸν χαρακτήρα, μόνον διότι οἱ Βούλγαροι πρῶτοι ἔσχον τὴν πρωτοβουλίαν νὰ ὑποκινήσων αὐτὸ καὶ ὄχι διότι οἱ ἡμέτεροι ἀσπάζονται τοὺς ἰδιοτελεῖς βουλγαρικοὺς σκοπούς». Ὁ Μισέλ Παπαγιαρῆς στὸ «Μακεδονικὸ πρόβλημα» ὑπολόγιζε σὲ 2000 τοὺς ἰδικούς μας τῆς περιοχῆς Μοναστηρίου, πὺν εἶχαν παρασυρθῆ ἀπ' τὸ κομιτάτο. Οἱ περισσότεροὶ ὄπλαρχηγοὶ τοῦ μακεδονικοῦ ἀγῶνα εἶχαν ἐγκαινιάσει τὴν ἐνοπλὴ δρᾶσι τους με τοὺς κομιτατζήδες ὡς σύντροφοι καὶ συνάδελφοί των. Ἔχουν πάντοτε τόσο μαγνήτη τὰ συνθήματα τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ πολέμου κατὰ τῆς τυραννίας, ἔστω καὶ ἀπατεωνικά, καὶ τὴν ἀνυπομονησίαν τὰ νιάτα νὰ ἀγωνισθοῦν γιὰ ἓνα ἰδανικό, ἔστω καὶ ψεύτικο! Κάτι μᾶς δίδαξε καὶ ἡ σχετικὴ ἑλληνικὴ ἱστορία τοῦ 1942—1944. Κλασσικὸ παράδειγμα εἶναι ὁ Γεώργιος Σεϊμενιάκης. Ἦλθε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1903 με ἄλλους ἑννέα Κρητικοὺς νὰ πολεμήσῃ τοὺς Βουλγάρους με ἀρχηγὸ τὸν Βαγγέλη τὸν Στρεμπενιώτη καὶ προσχώρησε, ὅπως μ' ἔβεβαίωσε ὁ γηραιὸς καὶ λαμπρὸς Εὐθύμιος Καούδης, στὶς τάξεις των, γιὰ νὰ βρῆ τὸν θάνατο ἀπ' τὰ μαχαίρια των. Μεσολαβοῦσαν βέβαια οἱ σκοτωμοὶ τῶν παπᾶδων, τῶν προκρίτων, τῶν δασκάλων, πὺν οὔτε Τοῦρκοι οὔτε τσιφλικιοῦχοι καὶ τύραννοι ἦσαν. Ἀλλά, καθὼς καὶ ἡ πείρα τοῦ 1942—1944 τὸ ἔδειξε, μεμονωμένα ἢ καὶ ὁμαδικὰ ἐγκλήματα δὲν ἔχουν σὲ ταραγμένη καὶ τρικυμιώδη περίοδο τὸν κανονικὸ ἀντίκτυπο. Ποιὸς ἔχει καιρὸ νὰ σκεφθῆ τὸν «πλησίον», ὅταν ὁ ἴδιος κινδυνεύη! Εἶναι καὶ ἡ μαζικὴ δειλία μεγαλύτερη ἀπ' τὴν ἀτομική. Ἐμπρὸς στὰ μεγάλα γεγονότα καὶ κέρδη, πὺν ἀναμένονται, τὰ πα-

θήματα τῶν ὀλίγων γρήγορα λησιμονοῦνται. Καταντοῦν ἀσήμαντες λεπτομέρειες καὶ ἀναπόφηνες ζημίες. Δὲν λησιμονοῦσαν ἐξ ἄλλου οἱ πράκτορες τοῦ κοιματάτου νὰ καταδιώκουν καὶ «μετὰ θάνατον» τὰ θύματά των μὲ τὴν κατηγορίαν τοῦ «προδότη», «τουρκολάτρη» κλπ. Ἡ γαλλικὴ παρουσία «Συκοφαντεῖτέ, συκοφαντεῖτε, πάντοτε κᾶτι θὰ μείνη» ἔχει τὸν λόγο καὶ τὴν βᾶσι της. Καὶ ἡ σημαία τῆς ἐλευθερίας καὶ ὁ μανδύας τῆς σταυροφορίας ἐσκέπαζαν καὶ ἔγκλημα καὶ ἐγγχειρίδια. Τὸ 1902 δολοφονήθηκε στὸ Μεγάροβο, ἑλληνικώτατη βλαχόφωνη κωμόπολι, ὁ Τάκης Τσόνας, ἕνας ἔμπορος καὶ νοικοκύρης τῆς γειτονιάς μας. Εἶχε γίνει κοινὸ μυστικὸ ὅτι τὸν σκότωσαν Μεγαροβίτες μ' ἐντολὴ καὶ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ κοιματάτου. Οἱ συγγενεῖς μου καὶ ἰδιαίτερα ὁ θεῖός μου, ποὺ τὸν εἶχε φίλο καὶ συνεργάτη, εἶχαν ἔκμανῃ. Τὰ περισσότερα ὅμως παιδιὰ τῆς παρέας μου χειροκροτοῦσαν καὶ ἐθαίμαζαν τοὺς δολοφόνους, ἐνῶ ὁ πτωχὸς Τσόνας δὲν εἶχε γίνει ἐχθρὸς τῶν κοιματᾶτζήδων, γιατί ἦταν φίλος τῶν Τούρκων, ἀλλὰ ἔκαμε φίλους μερικοὺς Τούρκους, γιατί δὲν ἐθελουφλοῦσε στὰ σχέδια καὶ τὰ ἔργα τῶν Βουλγάρων. Ἀκόμα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1904 ὁ Παῦλος Μελάς βρῆκε ἕνα ἀγωγιάτη ἀπ' τὸ Παλιόκαστρο τῆς Σιάτιστας κοντὰ στὰ Θεσσαλικά σύνορα, ποὺ ἐξακολουθοῦσε ὡς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ νὰ κουβαλᾷ ὄπλα γιὰ τοὺς Βουλγάρους, ποὺ «ἦσαν χριστιανοὶ καὶ πολεμοῦσαν γιὰ τὴν λευτεριά τους» ἔλεγαν: ἐμεῖς πολεμοῦμε γιὰ νὰ κερδίσουν οἱ Ἕλληνοί». Ὑπῆρχε καὶ ἕνα ἑλληνικὸ τραγούδι τότε «Τσακαλάρωφ φώναξε, οὔρρα βρὲ παιδιὰ κλπ.», ποὺ ἐξυμνοῦσε τὸν Τσακαλάρωφ, τὸν θηριωδέστερο καὶ ἀντιπαθέστερο ἀρχικοιματᾶτζῆ!

Συχνὰ οἱ Βούλγαροι ἀρχηγοὶ τοποθετοῦσαν ἰδικούς μας μὲ τὸ στασιὸ στὶς ἐπιτροπές, τὶς ὑπηρεσίες καὶ τὰ «πόστα» τοῦ κοιματάτου, χωρὶς νὰ τοὺς μεταβιβάζουν καὶ οὐσιαστικὲς δυνάμεις, μόνον καὶ μόνον, γιὰ νὰ τοὺς ἐκθέσουν καὶ νὰ τοὺς δεσμεύσουν.

Ἐσχατο, ἀλλ' ὄχι ἐλάχιστο, εἶχαν οἱ ἄνθρωποι τοῦ κοιματάτου καὶ τὴν γῆ. Πρακτικοὶ ὅπως πάντοτε οἱ Βούλγαροι δὲν περιορίσαν τὶς ἐπαγγελίες τους στὸ θεωρητικὸ μόνον ἐπίπεδο. Ὅταν μὲ τ' ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας ὅλοι οἱ Τούρκοι ἤθελαν ξεπατωθῆ χωρὶς νὰ μείνη ρουθοῦνι, ἢ ξεκουμπισθῆ χωρὶς ν' ἀφήσουν πίσω τους οὔτε σκιά, θὰ ἔρχονταν βέβαια ἢ ἐλευθεριά καὶ ὁ χρυσοῦς αἰώνας, θὰ ἐγίνονταν παντοῦ δρόμοι, σιδηρόδρομοι, ἐργοστάσια, ὅπως στὴν Ἀμερική, τὰ παιδιὰ τους θὰ διορίζονταν ἀξιωματικοί, βαλῆδες, παπᾶδες, χωροφύλακες, δημόσιοι ὑπάλληλοι κ.λ.π. κ.λ.π. Ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκονομικὴ τους κατάστασι διὰ μιᾶς ριζικὰ σὴν μὲ μαγικὴ ράβδο θ' ἄλλαξε. Τὰ χωράφια, ποὺ ἀπὸ πάππο πρὸς πάππο αὐτοὶ ἐδοῦλεναν καὶ τὰ πότιζαν μὲ τὸν ἰδρῶτα τους καὶ ἄλλοι τὰ ἔτρωγαν, θὰ ἦσαν τώρα ἰδικὰ τους, ἀποκλειστικὰ καὶ ὀλότελα ἰδικὰ τους! Δὲν θὰ εἶχαν μπέηδες, ἀγᾶδες καὶ τσιφλικᾶδες στὸ σβέγκο τους. Θὰ ἦσαν οἱ ἴδιοι μπέηδες καὶ ἀγᾶδες. Ἰδικὴ τους θὰ ἦταν ὅλη ἡ παραγωγή. Κανείς, οὔτε ἀφέντης οὔτε δε-

κατιστής, δὲν θὰ μπορούσε νὰ πάρη καὶ ἓνα σπυράκι. Θὰ ἔλεγαν ὅλοι ἀντίο σκλαβιά, φτώχεια καὶ μιζέρια.

Τάββαλαν οἱ κομιτατζήδες καὶ μὲ τὰ κεντήματα τῶν γυναικῶν τῶν χωριῶν. Τ' ἀπαγόρευσαν καὶ «διὰ ροπάλου». Ἐφθασαν μάλιστα καὶ σὲ σκοτωμοὺς γυναικῶν. Ἦθελαν νὰ τὶς ἀπαλλάξουν, ἔλεγαν, ἀπ' τὴ σκλαβιά τῶν κεντημάτων καὶ τὴν ἄδικη σπατάλη τοῦ χρόνου, ποὺ ἔπρεπε νὰ τὸν χρησιμοποιήσουν γιὰ τὴν μόρφωσί τους. Πραγματικά οἱ χωρικές ἔχαναν χρόνια πολλὰ σκυμμένες μὲ τὴ βελόνα καὶ πολύχρωμες κλωστὲς στὰ πουκάμισα-φουστάνια τους καὶ ἰδιαίτερα στὰ μανίκια, τὸν ποδόγυρο, τὸ στήθος καὶ τὶς ποδιές. Ἦμπορεῖ νὰ μὴν εἶχε καλλιτεχνικὴ ἀξία ἢ καὶ γοῦστο ἢ ἐργασία τους, ἦταν ὅμως δύσκολη καὶ κοπιαστική. Οἱ δικοὶ μας ἔλεγαν ὅτι ἀπαγόρευσε τὸ κομιτάτο τὰ κεντήματα, καθὼς καὶ τ' ἀσημικὰ καὶ τὰ νομίσματα, ποὺ κρεμοῦσαν στὸ στήθος, γιὰτὶ ἦσαν κληρονομία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν χρόνων. Τὸ βέβαιο πάντως εἶναι ὅτι ἀργότερα τὰ ἑλληνικὰ σώματα, ὅπου ἐπικράτησαν, ἐπανεφεραν καὶ τὴν ἐλευθερία τῶν κεντημάτων καὶ ἔγιναν δεκτὰ μὲ ἀληθινὸ ἐνθουσιασμὸ ἀπ' τὸν γυναικόκοσμο.

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1902 ὠργανώθηκαν στὴν Σίπκα τῆς Βουλγαρίας μεγάλες ρωσοβουλγαρικὲς ἐορτὲς σ' ἀνάμνησι τῶν μαχῶν τοῦ τελευταίου ρωσοσοτουρκικοῦ πολέμου (1877-78). Ἔκαμε παρέλασι καὶ ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς μπροστὰ στὰ μνημεῖα ἐκείνων, ποὺ ἔπесαν γιὰ τὴν δημιουργία του. Εἶχε παρευρεθῆ καὶ ὁ πολὺς στρατηγὸς Ἰγνάτιεφ, ὁ ἐμπνευστὴς τῆς Συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου. Μὲ πανηγυρικὸ λόγο του ἀπὸ ἓνα μπαλκόνι τῆς Σόφιας ἀφῆκε τελευταία ὑποθήκη του στὸν βουλγαρικὸ λαό, νὰ μὴ ξεχάσῃ ποτὲ τὴν Βουλγαρία τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, νὰ ἀγωνίζεται ἀκούραστα γιὰ τὴν πραγματοποίησί της καὶ νὰ στηρίζεται ἀδίστακτα στὴν ἀδελφὴ καὶ μητέρα Ρωσσία. Εἶτε γιὰτὶ τὸ συνεπῆρε ὁ γενικὸς ἐνθουσιασμὸς εἶτε γιὰτὶ θέλησε νὰ ὑποσκελίσῃ τὸν Σαράφωφ, ποὺ εἶχε ἀγκαλιάσει τὴν ἀδιαλλαξία, τὸ κομιτάτο τοῦ Μιχαηλόφσκη - Τσόντσεφ ἔκαμε ἀπότομη στροφή καί, ἐνῶ ἔως τότε μιλοῦσε γιὰ μεταρρυθμίσεις καὶ εἰρηνικὴ βελτίωσι, ἐκήρυξε ξαφνικὰ τὴν «ἐπανάστασι» καὶ «ἔρριξε», ὅπως διαλάλησε, «τὸν κύβο». Πεντακόσιοι περίπου κομιτατζήδες μπῆκαν στὰ βόρεια τοῦ βιλαετίου Θεσσαλονίκης. Ὁ ἑφεδρὸς ἀντισυνταγματάρχης Γιάγκωφ, ποὺ καταγόταν ἀπ' τὴν Ζαγορίτσανη, ἔφθασε μὲ 40 - 50 ἄνδρες ἴσαμε τὴν περιφέρεια Καστοριάς καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγες ἐβδομάδες ξαναγύρισε στὴν Βουλγαρία μέσον Βόλου καὶ Ἀθῆνας. Τὸ κομιτάτο τοῦ Σαράφωφ ἐτήρησε αὐστηρὴ οὐδετερότητα. Ὁ Πάντο Κλιάσεφ στ' ἀπομνημονεύματά του, ἀφοῦ ἐπεχείρησε νὰ παρὰσύρῃ τὸν Γιάγκωφ σ' ἐκστρατεία κατὰ τοῦ Κώτα, τὸν κοροϊδεύει γιὰ τὴν σπασμωδικὴ καὶ ἀπαράσκευη ἐνέργειά του, καθὼς καὶ τὸ σχέδιό του νὰ κάψῃ τὴν Φλώρινα μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Κώτα καὶ τῶν φίλων καὶ ὁπαδῶν του χωρικῶν, ποὺ ὁ Κώτας ἐπιστράτευσε. Τὴν ἔπαθαν ἀρκετὰ χωριά τῆς

Τζουμαγιάν, τοῦ Ραζλόκ, τοῦ Πετριτσιοῦ, τῆς παραμεθορίου δηλ. περιοχῆς, ποὺ εἶχαν παρασυρθῆ ἀπ' τὴν «ἐπανάστασι καὶ τὸ ρίξιμο τοῦ κύβου», καὶ πολλὲς χιλιάδες ἀναγκάσθησαν νὰ ζητήσουν καταφύγιο ὡς πρόσφυγες στὸ βουλγαρικὸ ἔδαφος. Ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις δὲν ἄφηκε τὴν εὐκαιρία αὐτὴ χωρὶς νὰ τὴν ἐκμεταλλευνθῆ. Μὲ σχετικὴ διακοίνωσι στὶς Μεγάλαις Δυνάμεις τὸν Νοέμβριον τοῦ 1902 ἔλεγε : «Ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις δὲν ἐπιδιώκει ἔδαφικὴν ἐπέκτασι στὴ Μακεδονία. Δὲν ἤμπορεῖ ὅμως νὰ μὴν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν Μακεδονία, ἀπ' οὗ τόσοι Βούλγαροι πρόσφυγες ἦλθαν στὸ ἔδαφός της καὶ ἀναστάτωσαν τὴν κοινὴ γνώμη. Γιὰ νὰ πάψη ἡ προσφυγικὴ εἰσροή, εἶναι ἀνάγκη νὰ βελτιωθοῦν οἱ ὅροι τῆς ζωῆς τῶν πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας καὶ νὰ ἐφαρμοσθοῦν οἱ μεταρρυθμίσεις τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου».

Εἶχε ἀρχίσει κ' ἡ Εὐρώπη νὰ συγκινηταί. Οἱ Βούλγαροι ὑπῆρξαν πάντοτε διδάσκαλοι στὴν τέχνη τῆς προπαγάνδας. Οἱ ἄθλοι τῶν κοιμιτατζήδων παριστάνονταν μὲ τὰ ζωνρότερα χρώματα καὶ οἱ βασιβουζουκισμοὶ τῶν Τούρκων μὲ τὰ μελανώτερα. Ὅσο γιὰ μᾶς, δὲν εἴμαστε τίποτε ἄλλο παρὰ ὑπηρέτες καὶ χαφιέδες τοῦ «αἰμοσταγοῦς» Ἀμπτοῦλ Χαμήτ. Ἀπ' τὸ 1897 Ρωσσία καὶ Αὐστροουγγαρία εἶχαν μονοπωλήσει μὲ τὸ γειτονικὸ ἴσως δικαίωμα τὸ εὐρωπαϊκὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν τάξι καὶ τὴν εἰρήνην στὴν Βαλκανικὴ. Ἀρχισαν τώρα γιὰ λογαριασμὸ καὶ τῶν ἄλλων τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων νὰ διαθέτουν τὸ περισσευμα τῆς καρδιάς των γιὰ τὴν βελτίωσι τῆς τύχης τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν στὴν ταραγμένη Μακεδονία. Τὸ ἄρθρον 23 τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου καὶ ἀκόμα περισσότερο τὸ «δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου» τοὺς ἔδινε πάτημα καὶ δικαίωμα. Καὶ ἄρχισε μιὰ ἀτέλειωτη ἱστορία καὶ φιλολογία ἐπεμβάσεων καὶ «μεταρρυθμίσεων», ποὺ μόνον ἀποτέλεσμα εἶχαν νὰ χειροτερέψουν τὴν κατάστασι καὶ «περιπλέξουν τὰ συμπεπληρωμένα καὶ περιπεπλεγμένα πράγματα».

Ὑστερα ἀπὸ μερικὲς συστάσεις καὶ διαμαρτυρίαι στὴν Κωνσταντινούπολι καὶ τὴν Σόφια ἐγινε τὸν Ἰούλιον τοῦ 1902 τὸ πρῶτον αὐστρορωσσικὸν διάβημα στὴν ὀθωμανικὴν κυβέρνησι, νὰ πάρη τ' ἀνάλογα μέτρα γιὰ τὴν ἀποκατάστασι στὰ τρία ταραχώδη βιλαέτια Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου καὶ Σκοπίων ἢ Κοσόβου τῆς τάξεως, τοῦ νόμου καὶ τῆς ἰσοπολιτείας. Οἱ Τούρκοι ἔρριξαν πάλιν ὅλον τὸ βάρος καὶ τὴν εὐθύνην στὴν Βουλγαρία, ποὺ ὠργάνωνε καὶ ἔστειλε τὶς συμμορίες. Τὸν Νοέμβριον ὅμως ἀκολούθησε δευτέρον διάβημα τῶν δύο «ἐντολοδόχων Δυνάμεων», ποὺ μιλοῦσε γιὰ εἰσαγωγὴν διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων, ἀπαραιτήτων γιὰ τὴν βελτίωσι τῆς θέσεως τῶν κατοίκων καὶ τῆς ὅλης καταστάσεως. Τὴν νέα ἐπέμβασι προκάλεσε, καθὼς φαίνεται, ἡ «ἐπανάστασις» καὶ τὸ «ρίξιμο τοῦ κύβου» τῶν Μιχαηλόφσκη-Τσόντσεφ, οἱ ὑπερβασίαι τῶν Τούρκων καὶ ἡ συρροὴ τῶν προσφύγων. Τὴν αὐστρορωσσικὴν ἐνέργεια ὑποστήριξαν καὶ οἱ ἄλλαι Μεγάλαις Δυνάμεις καὶ

ιδιαιτάτα ἢ Γαλλία. Ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Σερβία, πού εἶχαν ἐνισχύσει τὴν Τουρκία μὲ τὴν προκαταβολικὴ ἀπόκρουσι τοῦ αὐτονομιστικοῦ σχεδίου τοῦ Μακεδονοθρακικοῦ κομιτάτου, ἔσπεισαν τώρα νὰ ἐπικροτήσουν τὴν αὐστρο-ρωσικὴ διακοίνωσι. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησι ἀναγκάσθηκε τότε τὴν «ἀνάγκη φιλολιμίαν ποιουμένη» νὰ προβάλῃ ἀνακαινιστὴς καὶ Λούθηρος τοῦ ἑαυτοῦ της. Εἶχε καὶ πλουσία πείρα ἀπ' τὰ τερτίπια, πού εἶχαν κάμει νὰ βουλιάζουν καὶ ἄλλοτε παρόμοιες εὐρωπαϊκὲς ἀξιώσεις. Ἔστειλε μιὰ ἐγκύκλιο στους τρεῖς βαλῆδες, διώρισε ἐπιθεωρητὴ τους τὸν Χουσεῖν Χιλιμὴ πασᾶν, ἕνα ἐξυπνότατο Μυτηλινιό, καὶ κατάρτισε μιὰ τετραμελὴ ἐπιτροπὴ νὰ παρακολουθῇ καὶ μελετᾷ ἀπ' τὴν... Κωνσταντινούπολι τὴν κατάστασι. Ἄλλὰ τὰ μέτρα αὐτὰ δὲν θεωρήθησαν γενικὰ ἀπ' ὄλους καὶ πολὺ δραστικά.

Τέλη Δεκεμβρίου ξεκίνησε ὁ Ρῶσος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν κόμης Λάιμστροφ γιὰ τὴν Βιέννη, νὰ συναντήσῃ τὸν Αὐστριακὸ συνάδελφό του Γκολουχόφσκη, ἀφοῦ πέρασε πρωύτερα ἀπ' τὴν Σόφια καὶ τὸ Βελιγράδι. Ἀπ' τὴν συνεργασία τῶν δύο ὑπουργῶν γεννήθηκε τὸ «Βιενναῖον πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων ἐν Μακεδονίᾳ».

Ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου καὶ ἐνωρίτερα ἢ Τουρκία ἐδοκίμασε πολλὰς προσπάθειες γιὰ μεταρρυθμίσι τοῦ γηραλέου καὶ σάπιου ὄργανισμοῦ της. Ἐκδόθησαν νόμοι, διατάγματα, ἐγκύκλιοι κλπ. καὶ ἔγινε μεγάλη φασαρία. Ἄλλ' ὅλα ἦσαν πολὺς θόρυβος γιὰ τὸ τίποτε. Διηγούνται ὅτι στὴν ἐποχὴ περίπου τῶν Κριμαϊκῶν κάποιος βαλῆς, πού διάβαζε σὲ μιὰ συγκέντρωσι ἀξιωματούχων καὶ προκρίτων σοιλιτανικὸ φιορμάνι γιὰ μεταρρυθμίσεις καὶ ἰσοπολιτεία τῶν χριστιανῶν καὶ θέλησε νὰ τὸ ἐπεξηγήσῃ, εἶπε: «Στὸ ἔξῃς δὲν θὰ λέτε «γκιαούρηδες» τοὺς... γκιαούρηδες. Ἄ παρντόν! τοὺς χριστιανοὺς ὑπηκόους!» Ἡ «γλῶσσα λανθάνουσα» τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἐνδόμυχο διάθεσι διερμήνευσε. Πῶς μπορούσαν νὰ νοιώσουν ἰσοπολιτεία καὶ ἰσονομία οἱ φουντοφόροι κρεμανταλάδες τῶν περιφερειῶν Μοναστηρίου, πού καθένας ἦταν κινητὸ ὄπλοστάσι καὶ εἶχαν συνειθίσει νὰ ζοῦν ἄεργοι σὲ βάρος τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν ἢ οἱ ὑπερήφανοι καὶ ἀλαζονικοὶ Τουρκαλβανοὶ μπέηδες, πού εἶχαν κακομάθει νὰ θεωροῦν τοὺς χριστιανοὺς κολλίγους τῶν κᾶτι ἀνώτερο τοῦ ζῆου καὶ κατώτερο τοῦ ἀνθρώπου; Καὶ πῶς ἦταν δυνατὸ νὰ γίνῃ σοβαρὸς λόγος γιὰ διοικητικὴ ἀνακαίνισι σ' ἕνα κράτος, ὅπου ὑπάλληλοι, ἀξιωματικοί, δικαστὲς ἦσαν κακοπληρωμένοι, ἀμόρφωτοι καὶ διεφθαρμένοι, οἱ χωροφύλακες πεινασμένοι, ἀστοιχείωτοι καὶ γηρασμένοι, δὲν ὑπῆρχε καμμία μονιμότης καὶ τάξις καὶ ἔλειπε στοιχειώδης κρατικὸς ὀργανισμὸς καὶ προϋπολογισμὸς, ἐπικρατοῦσε τὸ μπαχτσίς, τὸ χατίρι καὶ τὸ καπρίτσιο τῶν μεγάλων καὶ βασιλευαν ἄκρατος δεσποτισμὸς καὶ θεοκρατικὸς μεσαιωνισμὸς;

Στὴ Βιέννη οἱ δύο ὑπουργοὶ ἀποφάσισαν καὶ οἱ ἄλλες Μεγάλαι Δυνάμεις ἐπικύρωσαν, ἀφοῦ ἀπόρριψαν ρωσικὴ πρότασι γιὰ διορισμὸ χρι-

στιανοῦ διοικητῆ τῶν τριῶν βιλαετιῶν, νὰ διατηρήσουν τὸ τουρκικὸ καθεστῶς καὶ νὰ τὸ ἀναγεννήσουν. Ἐπιφορτίσθησαν νὰ ἐπιτελέσουν τὸ θαῦμα ὁ Ρῶσος καὶ ὁ Αὐστριακὸς πρεσβευτὴς Κωνσταντινουπόλεως. Βρῆκαν ὅτι δὲν χρειαζόταν παρὰ νὰ παραταθῆ ἄλλα τρία χρόνια ἢ ὑπηρεσία τοῦ Χιλμῆ πασᾶ μὲ τὸ δικαίωμα νὰ κάμνη χρῆσι καὶ τοῦ στρατοῦ, χωρὶς νὰ δικαιούται ὁ Σουλτάνος νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ, νὰ ἀναδιοργανωθῆ ἢ χωροφυλακὴ καὶ ἀστυνομία τῶν τριῶν βιλαετιῶν μὲ τὴν βοήθεια καὶ Εὐρωπαίων (Σουηδῶν καὶ Βέλγων) ἀξιωματικῶν, ποὺ θὰ προσλάμβανε στὴν ὑπηρεσία τῆς ἢ τουρκικῆ κυβέρνησι, νὰ καταταχθοῦν καὶ χριστιανοὶ χωροφύλακες ἀνάλογα μὲ τὴν σύνθεσι τοῦ πληθυσμοῦ καὶ νὰ ἀντικατασταθοῦν οἱ κακοὶ ὑπάλληλοι καὶ ἀξιωματικοί. Δὲν ἐλησμονήθη καὶ ἡ ἀμνηστεία, πανάκεια πάντοτε τῆς τάξεως καὶ τῆς εἰρήνης. Πράγματι κατατάχθησαν, ἐνθυμοῦμαι, στὸ Μοναστήρι τὴν ἄνοιξι τοῦ 1903 ἐλάχιστοι χριστιανοὶ «πολίτισδες» (ἀστυνόμοι ἢ ἀστυφύλακες) καὶ ἀρκετοὶ χωροφύλακες, οἱ περισσότεροι Ἄρβανιτόβλαχοι ἀπ' τὴν Πλιάσα τῆς Κορυτσᾶς καὶ ἄλλα μακρυνὰ χωριά, ποὺ γρήγορα γύρισαν στὰ πρόβατα καὶ τὰ μουλάρια τους.

Σπουδαιότερη ἴσως μεταβολὴ ἦταν ἡ οἰκονομικὴ. Καθένα ἀπὸ τὰ τρία βιλαετία θὰ εἶχε ἰδικὸ του χωριστὸ προϋπολογισμὸ μὲ διαχειριστὴ τὴν Ὄθωμανικὴ Τράπεζα, ποὺ θὰ πλήρωνε κανονικὰ τοὺς μισθοὺς ὑπαλλήλων καὶ ἀξιωματικῶν, καὶ ὁ φόρος τῆς δεκάτης δὲν θὰ ἐνοικιαζόταν πιά, ἀλλὰ θὰ βεβαιωνόταν ἀπ' εὐθείας στὶς κοινότητες. Ἔτσι γλύτωνε πραγματικὰ ὁ χριστιανικὸς ἰδιᾶ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἀπ' τὴν τρομερὴ πηγὴ τῶν δεκατιστῶν. Τὸ σύστημα ἐφαρμόσθη σὲ ἀρκετοὺς καζᾶδες μὲ ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Ὡς βάσι γιὰ τὰ ποσά, ποὺ κάθε χωριὸ ἐπλήρωνε, ἐχρησίμευε ὁ μέσος ὄρος τῆς τελευταίας πενταετίας. Ἄλλὰ στὴν εὐεργετικὴ μεταρρυθμισί ἀντέδρασε ἡ Διεθνὴς Ἐπιτροπὴ τοῦ Δημοσίου Χρέους, εἶδος ἰδιοῦ μας Διεθνοῦς Ἐλέγχου! Φοβήθηκε ὅτι δὲν θὰ μεγάλωναν τὰ προοριζόμενα γιὰ τὴν ὑπηρεσία τοῦ χρέους ἔσοδα.

Στὸ οἰκονομικὸ ζήτημα ἔδωσαν γενικὰ οἱ ξένοι ἰδιαίτερη σημασία. Ἡ ἰταλικὴ Πρασίνη Βίβλος δλάκερη καὶ ἡ γαλλικὴ Κιτρίνη σχεδὸν δλάκερη εἶναι ἀφιερωμένες στὴν οἰκονομικὴ πλευρὰ τῶν μεταρρυθμίσεων. Χάριν τῶν μεταρρυθμίσεων δέχθησαν οἱ ἕξ «Μεγάλαι Δυνάμεις» ὕστερα ἀπὸ πολλὰ παζαρεύματα ν' αὐξήσῃ ἡ Τουρκία, ποὺ ἐστέναζε κάτω ἀπ' τὴν δουλεία τῶν διομολογήσεων, τοὺς τελωνειακοὺς δασμοὺς ἀπὸ 8 0/ο σὲ 11 0/ο.

Ὅλοι, μεγάλοι καὶ μικροί, ἐπικρότησαν τὶς «μεταρρυθμίσεις» καὶ ὅλοι διατήρησαν τὴν δυσπιστία καὶ τὶς ἐπιφυλάξεις των. Πρῶτοι καὶ καλύτεροι οἱ δύο «ἐντολοδόχοι», ποὺ συνεργάζονταν ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ γιὰ τὴν «βελτίωσι» καὶ «εἰρήνευσι» καὶ ἀλληλοὑποβλέπονταν καὶ ἀλληλοὑποσκάπτονταν μὲ ἀδιόρθωτη καὶ ἀδιόκοπη λυκοφιλία. Εἰλικρινέστεροι ἴσως στὴν ἀποδοχὴ τῶν «μεταρρυθμίσεων» ἦσαν ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ

Σερβία, γιατί ξέφειγγε, προσωρινά τουλάχιστον, ὁ κίνδυνος τῆς αὐτονομίας, πού θά ἦταν, ὅπως ἐδήλωσε στόν ἀνταποκριτή τοῦ Νέου Ἐλεύθερου Τύπου τῆς Βιέννης ὁ Σέρβος βασιλιάς τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1903, «ἡ χ ε ι ρ ὅ τ ε ρ η λύσις τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος, ἀντίθετη πρὸς τὰ ἱστορικά δεδομένα καὶ ἱκανὴ μόνο νὰ ὑποδαυλίση τὰ πάθη καὶ τὸν ἀνταγωνισμό τῶν ἐθνικοτήτων». Ἡ Τουρκία κατάπιε τὸ πικρὸ ποτήρι μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἡ διχοστασία τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἢ ὁ πόλεμος μὲ τὴν Βουλγαρία θά ἐτερμάτιζε τὴν ὅλη περιπλοκή. Ἀλλὰ βρῆκε ἄλλο μελεᾶ ἀπ' ἐκεῖ πού δὲν περίμενε, ἀπ' τοὺς Τουρκαλβανοὺς τοῦ Κοσόβου, τῆς Ντίμπρας κλπ. Ἐστασίασαν ἐναντίον τοῦ σχεδίου τῶν μεταρρυθμίσεων καὶ ὑπὲρ τοῦ παλαιοῦ τουρκικοῦ καθεστώτος! Ἐδέησε ν' ἀρχίσῃ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἄλλην ἐκστρατεία στὰ ἄγρια βουνὰ μὲ τοὺς πολλοὺς ἀγριανθρώπους τοῦ Κοσόβου καὶ τοῦ Σκάρδου!

Ἡ βουλγαρικὴ ἐξ ἄλλου κυβέρνησις εὐχαρίστησε τὶς δύο Μεγάλες Δυνάμεις γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τους πρὸς τοὺς δυστυχισμένους χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Μακεδονίας, εὐχῆθηκε τὰ μέτρα των νὰ γίνουιν ριζικώτερα καὶ δραστικώτερα, διάλυσε τὰ κομιτάτα γιὰ τὸν τύπο, ἐφωλόκισε γιὰ τὰ μάτια λίγες μέρες τοὺς Μιχαηλόφσκη, Τσόντσεφ καὶ Σία καὶ παρουσιάσθηκε γενικὰ πρωταθλήτης τῆς εἰρηνεύσεως. Ἐστειλε μάλιστα τὸν Νάτσεβιτς στὴν Κωνσταντινούπολι νὰ ζητήσῃ γι' ἀντάλλαγμα καὶ ἀμοιβὴ ἀπ' τοὺς Τούρκους δύο νέες μητροπολιτικὲς ἔδρες στὴ Μακεδονία. Οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κομιτάτου, ἐννοεῖται, καὶ οἱ ὑπουργοὶ κάθε ἄλλο παρὰ εἰρήνευσι πραγματικὰ ἤθελαν. Ὁ Ντραγκάνωφ, ψευδώνυμο ὅπως τὸ Μπράγκωφ κάποιου Βουλγάρου διπλωμάτη, ἐτύπωσε τὸ 1906 τὸ πολυσέλιδο γαλλικὸ σύγγραμμά του «La Macédoine et les Reformes» γιὰ ν' ἀποδείξῃ ἀκριβῶς ὅτι ἡ μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια ἐχρεωκόπησε καὶ μόνη λύσις ἦταν ἡ αὐτονομία. Ἐβαλαν σὲ ἐνέργεια τότε καινούργια ἀπελευθερωτικὴ μέθοδος, τὶς ἀνατινάξεις! Οἱ Τούρκοι θά ἐκδιώκονταν εὐκολώτερα, ἐὰν καταστρέφονταν οἱ εὐρωπαϊκὲς περιουσίαι καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα στὴ Μακεδονία. Κάποιος ἀρχικομιτατζῆς ἐδήλωσε στόν ἀνταποκριτὴ τῆς Ἐφημερίδας τῆς Κολωνίας: «Θά μετατρέψουμε σὲ ἔρημο τὴ Μακεδονία. Ἐχομε πολλοὺς τόννους δυναμίτι καὶ φιάλες μὲ βακτηρίδια πανώλους!»

Πραγματικὰ στὶς 17 Ἀπριλίου τοῦ 1903 ἀνατινάχθη με δυναμίτιδα στὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης τὸ γαλλικὸ ἀτμόπλοιο Κουανταλιβίρ. Τὴν ἄλλη μέρα πετάχθη στόν ἀέρα ἡ Ὄθωμανικὴ Τριάπεζα, πού ἦταν ἐπίσης γαλλικὴ. Εἶχε τοποθετηθῆ στὰ θεμέλιά της ἡ δυναμίτις μὲ μιὰ σήραγγα ὑπόγεια, νεοσκαμμένη, πού ἄρχιζε ἀπὸ ἓνα γειτονικὸ βουλγάρικο μπαζιλικο. Οἱ μεμημημένοι πελάτες του ἔπαιζον τὸ χῶμα σὲ χαρτοσακκοῦλες! Βόμβες ρίχθησαν στὴν ἐγκατάστασι καὶ ἀγωγοὺς τοῦ φωταερίου, στὰ σταυροδρόμια, σὲ κτήρια κλπ. Μιὰ ἔπεσε στὴ γερμανικὴ λέσχη καὶ σκότωσε ἀδελφωμένους δύο Γερμανοὺς καὶ δύο Γάλλους.

Ἡ Ὄλη ἢ πόλις βυθίσθηκε στὸ σκοτάδι καὶ ὁ τρόμος ἀπλώθηκε παντοῦ. Οἱ Τοῦρκοι ξέσπασαν, ὅπως συνήθως, σὲ σφαγές καὶ σκότωναν ἀδιάκριτα ὅποιον «γκιαοῦρη» βρῆκαν. Ὁ Λαμοὺς ὑπολογίζει τὰ θύματα σὲ 200-300, ὁ Ἴταλὸς πρόξενος Ντὶ Ραβὲλ σὲ 80-100. Πολλοὶ Θεσσαλονικεῖς τοὺς ἀνέβαζαν σὲ 500. Ἐπάρχουν αὐτόπτες μάρτυρες, πὺν εἶδαν τὸν Ἄραπ μίνιμαση (Ἄραπην ταγματάρχην) νὰ σκοτώνη Βουλγάρους μὲ μιὰ πιστολιὰ στὸ στηῆθος, ἄλλοι ἀστυνομικοὺς καὶ βασιβουζοῦκους νὰ σφάζουν μὲ τὰ μαχαίρια καὶ πολλοὶ τὰ κάρρα τῆς δημαρχίας νὰ κουβαλοῦν πτώματα. Ὁ σωστὸς ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν, πὺν στὴν ἀναμπαμπούλα τοὺς ἔφαγε τὸ σκοτάδι, δὲν ἐξακριβώθηκε οὔτε θὰ ἐξακριβωθῆ. Ἦσαν καὶ πολλοὶ ξένοι ἀπ' τὸ ἔσωτερικό, ὅπως καὶ τὰ δύο ἑξαδέλφια τοῦ καπετάν Στέφου, πὺν πλήρωσαν γιὰ τοὺς Βουλγάρους. Ἀγριεμένος ὁ τουρκικὸς ὄχλος εἶχε συγκεντρωθῆ στὸς πάνω μαχαλάδες, ἔτοιμος νὰ χυμῆση πρὸς τὰ κάτω καὶ νὰ τὰ κάμη γῆς Μαδιάμ. Ἀλλὰ ἔτρεξε ὁ δραστήριος βαλῆς Φεχμὴ πασὰς καὶ τοὺς συγκράτησε. Γιὰ τὴν καλὴ τύχη ἄραξε ἐκείνη τὴν στιγμή ἓνα ἀτμόπλοιο μὲ δύο τάγματα ἐφῆδρων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, πὺν ἔσωσαν τὴν κατάστασι. Ὁ ἀντίκτυπος ἔφθασε στὸ Μοναστήρι. Τὴν ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἔγινε καὶ ἐκεῖ μικροσφαγὴ χριστιανῶν γιὰ τιμωρία τῶν δυναμιτιστῶν τῆς Θεσσαλονίκης! Τὴν σταμάτησε γρήγορα εὐτυχῶς ὁ βαλῆς Μοναστηρίου. Ὡς τόσο ὁ δράστης τῆς ἀνατινάξεως τοῦ Κουαντακιβιρ Παῦλος Σιάτεφ πιάσθηκε στὸ τραῖνο κοντὰ στὰ Σκόπια, καταδικάσθηκε σὲ θάνατο, πῆγε ἐξορία στὸ Φεζὰν τῆς Τριπολίτιδος καὶ μὲ μιὰ ἀπ' τὶς πολλὰς ἀμνηστεῖες ξαναγύρισε ἐλεύθερος στὰ ἔργα του! Ὁ Μάρκος Στογιάν, πὺν ἀναψε τὴν θρυαλλίδα τῆς Ὀθωμανικῆς Τραπεζῆς, τὰ ὁμολόγησε ὅλα καὶ μπροστὰ στὸν ἀνταποκριτὴ τοῦ Νέου Ἐλεύθερου Τύπου τῆς Βιέννης ἀποκήρυξε τοὺς ἀρχηγούς του ὡς κακούργους καὶ ἀνόητους. Τοὺς εἶχαν βεβαιώσει, εἶπε, ὅτι εὐθὺς μὲ τὶς ἀνατινάξεις ἢ Εὐρώπη θ' ἀποβίβαζε στρατεύματα καὶ θὰ καταλάμβανε τὴν Θεσσαλονίκη!

Δυναμιτιστικὲς ἀπόπειρες ἔγιναν τότε καὶ κατὰ σιδηροδρομικῶν γεφυρῶν, σταθμῶν, σιδηροδρόμων, καθὼς καὶ ἐπιβατικῶν τραίνων. Ἐνα τραῖνο μὲ ταξειδιῶτες σώθηκε ὡς ἐκ θαύματος ἀπ' τὴν καταστροφή. Οἱ σιδηροδρομοὶ ἦσαν ἐπίσης εὐρωπαϊκὴ περιουσία.

Γενικὴ κατακραυγὴ ὑποδέχθηκε σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη τὰ δυναμιτιστικὰ κατορθώματα. Ὁ «Παρισινὸς Χρόνος», βουλγαρικὸ ἔως τότε μεγάρφωνο, ἔγραψε μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ βουλγαροφίλου ἐπίσης Πρσεσανσέ: «Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις πρέπει νὰ περάσῃ στὸ λαϊμὸ τῶν κομιτατζήδων ὅχι τὴν θηλειὰ τῆς χρεμύλας, ἀλλὰ τὸ παρῆσημο τοῦ Ὀσμάνι!» Καὶ ὁ Γάλλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν παραπονέθηκε στὴ βουλή ὅτι οἱ κομιτατζήδες κτυποῦσαν τὰ ἰδρώματα καὶ τοὺς ὑπηκόους τῶν λαῶν ἀκριβῶς, πὺν τοὺς ἔδειξαν τὴν θερμότερη φιλία καὶ κατανόησι.

ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ (ΗΛΙΝΤΕΝ)

Τὴν 20ὴν Ἰουλίου 1903 ξέσπασε τέλος ἡ «γενικὴ ἐπανάστασις», ποὺ θ' ἀναποδογύριζε, ὅπως διακήρυτταν οἱ Βούλγαροι, γῆ καὶ οὐρανό. Εἶναι τὸ περίφημο Ἦλιντεν (ἡμέρα τοῦ Προφήτη Ἡλία), ποὺ τόσο θαυμάζουν, ἕμνοῦν, δοξολογοῦν ὅλοι οἱ Βούλγαροι κομιτατζήδες καὶ κομμουνιστὲς καὶ μερικοὶ Ἕλληνες, ποὺ ἀκολουθοῦν τοὺς τελευταίους καὶ ἀντιγράφουν τοὺς πρώτους. Τῆ νύχτα ἐφεγγαβόλησε ὅλος ὁ κάμπος. Ἐκαίαν οἱ κουλάδες (πύργοι) τῶν μπέηδων μὲ τὶς ἀποθήκες καὶ τὶς ἐγκαταστάσεις των. Οἱ χωρικοὶ ἱκανοποίησαν μὲ τὴ φωτιά τὸ προαιώνιο πάθος των. Δὲν εἶχε τελειώσει ἀκόμα καλὰ καλὰ ὁ ἄλωνισμὸς καὶ κήκαν σὲ πολλὰ τσιφλίκια καὶ ἰδικὰ τοὺς γεννήματα. Ἐνθουσιασμένοι ἀπ' τὴν πρώτη λαμπερὴ ἐπιτυχία, ἀναμμένοι ἀπ' τὶς φλόγες τῶν συμβόλων τῆς τυραννίας ξεκίνησαν νὰ καταλύσουν καὶ τὴν Τουρκικὴ Ἀυτοκρατορία! Οἱ περισσότεροι ἦσαν ὠπλισμένοι μὲ ρόπαλα καὶ τσεκούρια! Εἶχαν δώσει χρυσὲς λίρες γιὰ ὅπλα στοὺς ἀνθρώπους τοῦ κομιτάτου, ἀλλὰ τὰ τουφέκια δὲν φάνηκαν καὶ τὰ χρήματα πέταξαν. Οἱ ἄλλοι κρατοῦσαν παλιὰ μαρτίνια ἢ γκαῖδες μ' ἐλάχιστα φυσέκια. Ὅλοι ἐπίστευαν ὅτι οἱ Τοῦρκοι θὰ τῶβαν ἀμέσως στὰ πόδια καὶ θὰ ἔτρεχαν εὐθὺς σ' ἐνίσχυσι ὅλοι οἱ χριστιανοὶ βασιλιᾶδες ἀπὸ τὸν Τσάρο τῆς Ρωσσίας ὡς τὸν ἡγεμόνα τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τὸν κράλη τῆς... Γραικίας.

Δὲν ἦσαν βέβαια γιὰ μεγάλα πράγματα τ' ἄοπλα, ἀσύντακτα, ἀνοργάνωτα καὶ ἀπόλεμα αὐτὰ μπουλούκια. Οὔτε οἱ Βούλγαροι ἀρχηγοὶ περίμεναν ἀπὸ αὐτὰ σημαντικὴ ὀπωσθήποτε δρᾶσι. Ξεσήκωσαν τοὺς χωρικοὺς καὶ τῶν κάμπων καὶ τοὺς ἔστειλαν ἄρον ἄρον στὰ βουνία, γιὰ νὰ δημιουργήσουν ἀπλῶς ἐντύπωσι καὶ θύματα. Ἦμπορεῖ νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ θόρυβος ὑπῆρξε πολὺ μεγαλύτερος ἀπ' τὴν πραγματικὴ οὐσία. Οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κομιτάτου θὰ ἦσαν ἄξιοι νὰ καταδικασθοῦν σάν κοινοὶ δολοφόνοι καὶ ἐγκληματίες, εἰς δὲν ἐπὶ γαίαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὰ ἐρείπια καὶ τὰ αἵματα.

Καμμιά σύγκρισις δυνάμεων δὲν χωροῦσε. Ἀληθινὸ τουρκικὸ στρατόπεδο ἦταν ὅλη ἐκεῖνη ἡ περιοχὴ. Γεμάτοι οἱ ἀπέραντοι στρατῶνες τοῦ Μοναστηρίου καὶ τὰ παραρτήματά των καὶ ἐλεύκαζαν σὲ πολλὰ μέρη δόλογυρα ἀπ' τὴν πόλι πυκνὲς οἱ ἄσπρες κωνικὲς σκηνὲς τῶν στρατιωτικῶν κατασκηνώσεων. Κάτω ἀπ' τὰ παράθυρα τοῦ σπιτιοῦ μας περνοῦσαν ἀτέλειωτα τάγματα, ποὺ ἀντιπροσώπευαν ὅλες τὶς φυλὰς τοῦ μουσουλμανικοῦ Ἰσραήλ. Τακτικοὶ στρατιῶτες, ποὺ φαίνονταν καὶ ἀπ' τὸ κανονικὸ βῆμα τους, ποὺ ἀντέγραφαν συχνὰ τὸ πρωσσικὸ βιάδισμα «τῆς χήνας», ἐντόπιοι μὲ τὰ παρδαλὰ ροῦχα, ἰλιαβέδες ἄτακτοι στὴν πορεία, στὴν ἐμφάνισι καὶ τὴν ἐνέργεια, ἀλλ' ἀγριεμένοι καὶ ἀνυπόμονοι γιὰ ἐκδίκησι καὶ ἀρπαγὴ, ρεδίφηδες ἔρρεδροι λογιῆς λογιῆς, Ἀνατολίτες βαρεῖς, σκυθρωποὶ, μοιρολατρικοὶ μὲ τὸν

Ἄλλὰ στὸ στόμα καὶ στὴν ψυχὴ, πὺ θὰ μπορούσε γι' αὐτοὺς νὰ εἶπῃ κανεὶς ὅτι ὁ Ναπολέον γιὰ τοὺς Ρώσους: «Δὲν φθάνει νὰ τοὺς σκοτώσῃς, πρέπει καὶ νὰ τοὺς συμπρώξῃς γιὰ νὰ πέσουν», ζωηροὶ καὶ πεταχτοὶ μὲ τὰ γουρουνόσαρκα καὶ ἄσπρους σκούφους Ἄλβανοὶ τοῦ Ἑλμπασάν, τῶν Τιράνων, τοῦ Τεπελενιού κ.λ.π., πὺ γέμιζαν τὸν δρόμο καὶ τὴν γειτονιὰ μὲ τὰ μακρόσυρτα μὲ βοερὴ ὑπόκρουσι τραγούδια, πρόθυμοι πάντοτε γιὰ μάχη καὶ πλιάτσικο, ἀθλητικοὶ καὶ φανατισμένοι γκέγκηδες τοῦ Γκιλάν, τῆς Γιακόβας, τοῦ Ἰπέκ καὶ ἄλλων περιφερειῶν τοῦ Κοσόβου, πὺ μύριζαν ἀπὸ μακρὰ τὸν ἄγριο πολεμιστὴ, κυλοῦσαν ἀδιάκοπα σὰν θηριωμένο ποτάμι μὲ τὰ χωριστὰ «ταμπούρια» τους (τάγματα) καὶ τοὺς πολὺ λίγους πάντοτε ἀξιωματικούς των. Εἶχε ὁ στρατὸς καὶ πολλὰ κανόνια καὶ ἀπέναντι στοὺς γκράδες, τὰ μαρτίνια καὶ τὰ ρόπαλα τῶν ἐπαναστατῶν, γερμανικὰ μάουζερ νεωτάτου τύπου. Μερικὰ τμήματα μόνον τῶν «ἰλιαβὲ ταμποῦρ» ἦσαν ὀπλισμένα μὲ μαρτίνια. Μποροῦσε ὁ στρατὸς σὲ δύο ἕως τρεῖς ἡμέρες νὰ διαλύσῃ καὶ ἐξανεμίση ἐπανάστασι καὶ ἐπαναστάτες. Ἄλλὰ νωθροὶ οἱ ἀρχηγοὶ του κινήθηκαν γιαβὰς γιαβὰς (σιγὰ σιγὰ). Φοβήθηκαν, φαίνεται, ἐμπλοκὴ μὲ τὴν Βουλγαρία καὶ φασαρίες μὲ τὴν Εὐρώπη. Ἴσως καὶ ἐμεγαλοποίησαν τὸν κίνδυνον. Εἶχαν γνωρίσει τὸ πείσμα καὶ τὴν αὐτοθυσίαν, πὺ πολεμοῦσαν οἱ τακτικοὶ κομιτατζήδες.

Ὅλο τὸ κίνημα ἄλλως τε εἶχε περιορισθῆ σὲ στενὴ περιοχὴ μὲ κέντρον τὸ Μοναστήρι, στοὺς καζῶδες (ἐπαρχίες) Καστοριάς, Φλώρινας, Μοναστηρίου, Ρέσνας, Ὁχρίδας, Περλεπέ, Κιρτσόβου. Ἐπροτίμησε τὸ κομιτάτο τοῦ Σαράφωφ ἐκεῖνο τὸ μέρος, γιὰ ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ κίνημα ἦταν αὐτοφυές, ἀφοῦ εἶχεν ἐκδηλωθῆ τόσο μακρὰ ἀπ' τὰ βουλγαρικὰ σύνορα; Ἦταν ἐκεῖ τὸ ἔδαφος καλύτερα παρασκευασμένο; Ἄγνωστον. Κάποια κίνησι σημειώθηκε καὶ κοντὰ στὴν Ἀδριανούπολι καὶ στὰ βουλγαρικὰ σύνορα τοῦ βιλαετίου Θεσσαλονίκης. Ἦταν ὅμως μικρὴ καὶ καθαρὰ συμμοριακὴ.

Μέσα στὴν πόλι ὠργιάζαν οἱ φήμες. Ἀκούαμε τὸ πρῶτ' ὅτι ἔρχονται, ἔφθασαν οἱ ἐπαναστάτες καὶ τὸ βράδυ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐτοίμαζαν γενικὴ σφαγὴ. Ἐλεγαν τὴν μιὰ ὅτι εἶχαν ἀπελευθερωθῆ ὅλα τὰ γύρω μέρη, τὴν ἄλλη ὅτι οἱ Τοῦρκοι παντοῦ ἔκαιαν καὶ ρήμαζαν. Πολλοὶ εἶχαν ἀναγνωρίσει καὶ τὸν...Σαράφωφ μεταμφιεσμένο σὲ παπᾶ, χότζια, ζητιᾶνο, χωριάτη κ.λ.π.! Ὁ Τοῦρκος γείτονάς μας περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ἐπίστευε ὅτι, ὅπως ἓνας εἶναι ὁ Ἄλλάχ, μιὰ ἦταν κ' ἡ θεραπεία, ἡ γενικὴ σφαγὴ τῶν ἀπίστων. Παρ' ὅλα ὅμως τὰ παχειὰ του λόγια ἔβλεπε κανεὶς εὐκόλα τὴν ἀνησυχία καὶ τὸν φόβο καὶ στὴν δικὴ του ψυχὴ.

Δὲν ἦλθε βέβαια νὰ καθησυχάσῃ τοὺς φόβους μας καὶ ὁ φόνος τοῦ Ρώσου προξένου Μοναστηρίου Ρασκόφσκη ἀπὸ χωροφύλακες τὴν ὥρα, πὺ ἔμπαινε στὴν πόλι. Ἐρχονταν ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ Μπουκόβου, ὅπου παραθέριζε καί, ὅπως ἔλεγαν, συναντοῦσε τοὺς κομιτατζήδες. Ἐμπάτσισε

δύο Ἀλβανούς χωροφύλακας, γιατί δὲν τοῦ παρουσίασαν ὅπλα καὶ ἐκείνοι δὲν τοῦ τὴν χάρισαν. Τὸν βλέπαμε μὲ θαυμασμὸ καὶ δέος νὰ περνᾷ στὸ πασίγνωστο ὄρατο ἀμάξι του μὲ τὰ δύο κατὰμικρα ἄλογα καὶ ἓνα γιγαντόσωμο Κοζάικο. Ἄλλοτε ἔτρεχε καβιάλλα στὸ καλντερήμι μὲ τὶς δύο ὀλόξανθες θυγατέρες του. Ἦταν ἀληθινὸς ἐκπρόσωπος τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Ρωσσίας. Εἶχε πολλὰ χρόνια στὸ Μοναστήρι καὶ ἐγνώριζε ὅλο τὸν κόσμο. Ὁ πρόξενός μας εἶχε γράφει γι' αὐτὸν (246 ἀπὸ 26 Ἰανουαρίου 1902): «Υποβίβαζε τὸν ἑαυτό του πολλαίς οἰονεὶ εἰς πράκτορα τῆς Βουλγαρίας ἐν τῷ ἀποκλειστικῷ φιλοβουλγαρισμῷ του». Καὶ προξένους πᾶν τὸν Ρασκόφσκη θὰ εἶχε ὑπ' ὄψει του ὁ Αὐστριακὸς ὑπουργὸς τῶν ξεωτερικῶν, ὅταν ἔλεγε: «Οἱ Ρῶσοι πρόξενοι Μακεδονίας ἀκούουν περισσότερον τὶς ὁδηγίαις τῆς Πανσλαβιστικῆς Ἐταιρείας παρὰ τῆς κυβερνήσεώς των». Ὁ φόνος ἀναστάτωσε ὅλη τὴν Εὐρώπη ἀπ' τὸν φόβο νέων περιπλοκῶν, ἃν καὶ ἡ Ρωσσία ἦταν ἄσχημα μπλεγμένη μὲ τὴν Ἰαπωνία. Οἱ Τούρκοι ὅμως γιὰ καλὸ καὶ γιὰ κακὸ κρέμασαν εὐθύς τὴν ἄλλη μέρα δύο γύφτους, ποὺ ὁ Θεὸς ξέρει ἂν εἶχαν καμμιά σχέσι μὲ τὸν θάνατο τοῦ Ρασκόφσκη.

Σὲ λίγες μέρες μαθαίναμε τὴν φορικτὴ συμφορὰ τοῦ Κρουσόβου. Στὴν ὄρεινὴ καὶ εἰρηνικὴ βλαχόφωνη πόλι, ποὺ εἶχε λίγους Βουλγάρους καὶ διόλου Τούρκους, οἱ κομιτατζήδες καὶ οἱ ἐπιστρατευμένοι χωρικοὶ ἔστησαν ἀπ' τὸ βράδυ τῆς 20ῆς Ἰουλίου τὸ στρατηγεῖο καὶ ἓνα ξύλινο κανόνι. Ἐκαψαν τὸ διοικητήριον καὶ 37 γειτονικὰ σπίτια καὶ μαγαζιά, ὅλα ἑλληνικά, ἐσχότωσαν τὶς οἰκογένειαι τῶν Τούρκων δημοσίων ὑπαλλήλων, ἐνῶ οἱ λίγοι στρατιῶται καὶ χωροφύλακες ἔφυγαν ὅλοι ἀνενόητοι, καὶ ἐπέτελεσαν δύο δικούς μας, ποὺ ἦσαν «κατάσκοποι» τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἔργον τους ἦταν νὰ συγκεντρώσουν 1500 χρυσῆς λίρας, ἀπ' τοὺς ἰδικούς μας πάντοτε. Ἐτυχαν νὰ εὐρίσκωνται ἐκεῖ νὰ ξεκαλοκαιριάσουν καὶ λίγοι Κρουσοβίταις τῆς Αἰγύπτου.

Στὴν «Πατρίδα» τοῦ Βουκουρεστίου δημοσιεύθηκε στίς 27 Αὐγούστου τοῦ 1903 ἀπὸ αὐτόπτη Κρουσοβίτη ζωντανὴ καὶ λεπτομερὴς περιγραφή τῆς «ἀπελευθέρωσης». Συμφωνεῖ ἀπόλυτα μαζί της καὶ ἡ ἐκθεσις τοῦ Ἄγγλου γενικοῦ προξένου Θεσσαλονίκης σὲρ Μπιλιώτη, ποὺ καταχωρήθηκε στὴν ἀγγλικὴ Κυανὴ Βίβλο τοῦ 1903. Προσθέτει μάλιστα ὁ σὲρ Μπιλιώτης ὅτι ἀπ' τὰ ἑλληνικὰ σπίτια ἔμασαν οἱ κομιτατζήδες καὶ ὅλους τοὺς τετζερῆδες, γιὰ νὰ φκιάξουν ὀβίδες γιὰ τὸ ξύλινο κανόνι καὶ φυσέκια στὰ μυστικά χυτήρια τους! Εἶχαν διαδώσει ἐπίσης ὅτι «ἀπελευθερώθηκαν» καὶ τὸ Μοναστήρι καὶ τὰ Γιάννινα! Ἀπὸ σύγχρονα ἐντυπα ἐμάθαμε τώρα τελευταῖα ὅτι ἐγκαθιδρύθηκε τότε στὸ Κρούσοβο καὶ ἡ πρώτη λεύτερη Μακεδονικὴ Δημοκρατία.

Στίς 30 Ἰουλίου πρόβαλε ὁ στρατὸς τοῦ Μπαχτιάρ πασᾶ. Ἡ «πρῶτη λεύτερη Μακεδονικὴ Δημοκρατία» διαλύθηκε ἀμέσως πᾶν καπνὸς ὕστερα

ἀπὸ ζωῆ ἑννέα μόλις ἡμερῶν. Οἱ ὑπερασπιστὲς καὶ πρόμαχοί της ἐπροτίμησαν νὰ τὸ στρίψουν κανονικώτατα παίρνοντας μαζὶ λίρες καὶ τετζερῆδες. Ἔγνωστο εἶναι τί ἀπόγινε τὸ ἱστορικὸ ξύλινο κανόνι. Ὁ σὲρ Μπιλιώτης τοὺς ὑπολογίζει σὲ 300. Ἡ φήμη τοὺς ἔφερε περισσοτέρους. Εἶτε 300, ὅσοι καὶ τοῦ Λεωνίδα, εἶτε πολλαπλάσιοι ἦσαν, βέβαιο εἶναι ὅτι δὲν ἔρριξαν πολλὰς τουφεκιὰς. Στάθηκαν καὶ πολέμησαν μόνον μερικοὶ Κρουσοβίτες μετὸν Πίτο Γουλῆ ἐπὶ κεφαλῆς, πού εἶχε πιασθῆ στὸν χορὸ καὶ τὸν χόρευεν ὡς τὸ τέλος, ὡς τὸν θάνατο. Οἱ Τούρκοι κατὰ τὴν συνήθειά τους πλιατσικολόγησαν, ἔκαψαν, ρήμαξαν καὶ ἔσφαξαν τοὺς ἰδικούς μας. Εἶχε διαδοθῆ ὅτι ὁ Μπαχιῦρ πασᾶς εἶπε στοὺς στρατιῶτες του τὴν φράσι τῶν παλαιῶν Τούρκων κατακτητῶν καὶ πορθητῶν «Νὰμ μενίμ, μάλ σιζίν». (Ἡ δόξα δική μου, ἡ περιουσία δική σας). Κάηκαν 300 σπίτια καὶ πολλὰ καταστήματα καὶ ἀπογυμνώθηκαν 60 σπίτια καὶ 250 μαγαζιά. Ἦσαν ὅλα ἑλληνικά. Ὁ βουλγαρικὸς μαχαλᾶς ἔμεινε ἀθικτος! Οἱ ἐλευθερωτὲς ἐφρόντισαν νὰ δωροδοκήσουν, ὅπως βεβαιώνει καὶ ὁ σὲρ Μπιλιώτης, τὸν πασᾶ μετὰ τὰ χρήματα τῶν Ἑλλήνων, γιὰ νὰ ρημάξῃ τὰ ἑλληνικά σπίτια καὶ νὰ σεβασθῆ τὰ βουλγαρικά. Ἐκρεουργήθησαν 41 Ἑλληνες καὶ 3 Βούλγαροι (σχισματικοὶ) ἀναγράφει ὁ Μπιλιώτης. Διακρίθηκαν στὸ πλιατσικολόγημα Τούρκοι ἀπὸ χωριὰ τῆς περιφερείας, πού ἤξεραν καλὰ τὸ Κρούσοβο, καὶ στρατιῶτες τῶν ταγματῶν «Ἰλιαβέ».

Οἱ πρόσφυγες, πού ἔφθασαν τότε στὸ Μοναστήρι, διηγήθηκαν πράγματα, πού ἔκαναν νὰ παγώσῃ τὸ αἷμα τῶν Μοναστηριωτῶν. Τὰ κομμουνιστικὰ ἔντυπα ἔγραφαν ὅτι στὸ Κρούσοβο ἐκυμάτισε καὶ ἡ πρώτη «Μακεδονικὴ» σημαία. Δὲν ἐμάθαμε τότε ποῖα χρώματα εἶχε ἡ σημαία αὐτή, ἐάν, βέβαια, πραγματικὰ καὶ ὑπῆρξε. Ἔχω ἀκούσει ὁμως ἀπὸ χωρικοὺς τῆς περιοχῆς Ἀμυνταίου ὅτι εἶχαν γιὰ σημαία τὶς μέρες τοῦ Ἡλιντεν τὴν βουλγαρικὴν.

Τὸ περίεργο, ἀλλ' ὄχι ἀνεξήγητο, εἶναι ὅτι τὸ βουλγαρικὸ ἀρχηγεῖο ἐξέλεξε μετὰ ἰδιαίτερη προσοχὴ καὶ προτίμησι τὰ ἑλληνικὰ κέντρα, γιὰ νὰ στήσῃ τὰ μπαϊράκια του. «Ἀπελευθερώθηκαν» καὶ ἡ Κλεισούρα, ἡ Νέβεσκα (Νυμφαῖον), τὸ Πισοδέρι, ἀνθηρὲς καὶ πλούσιες βλαχόφωνες κωμοπόλεις. Εὐτυχῶς οἱ Τούρκοι, σοφώτεροι τώρα ἀπὸ τὸ πάθημα τοῦ Κρουσόβου, δὲν ἔστησαν καὶ ἄλλα τρόπαια ἀπὸ στάχτη καὶ αἷμα στὰ τρία κεφαλοχώρια.

Πολλὰ ἄλλα χωριὰ ἐκάηκαν ἀπ' τοὺς Τούρκους, ὅπως τὸ Ράκοβο (Κρατερό), πού τὸ ξανάκαψαν τὸ 1907 οἱ Βούλγαροι κομιτατζῆδες καὶ τὸ 1947 οἱ Ἑλληνες συναγωνιστὲς, ἡ Μπιτοῦσα (Παρώρι), τὸ Ἀρμένσκο (Ἄλωνας) τῆς Φλώρινας καὶ ἄλλα περισσότερα τῆς Καστοριάς. Τὸ σύνολο ξεπέρασε τὰ 100. Τοὺς ἔδωσε ἀργότερα ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ὅπως ἔγραψε ὁ Γάλλος πρόξενος Θεσσαλονίκης, ἡ ἀκριβέστερα ὑποσχέθηκε νὰ δώσῃ ἀνὰ μία λίρα γιὰ κάθε σπίτι νὰ τὰ ξαναφτιάξουν! Ἐκθεσις τοῦ Μητροπολίτη Καστο-

ορίας λέγει: «Τὰ γυναικόπαιδα εὐρίσκονται εἰς ἀπελπιστικὴν κατάστασιν διασκορπισμένα ἀνὰ τὰ ὄρη ἀνευ τροφῆς καὶ ἐπικουρίας. Πολλὰ ἔξ αὐτῶν κατέφυγον εἰς τὰς μονὰς τῶν Ἁγίων Ἀναγύρων καὶ τῆς Κλεισοῦρας... Φιλοξενῶ ἐντὸς τῆς μητροπόλεως ἄνω τῶν 100 προσφύγων ἐκ τῶν διαφόρων χωρίων». Εἶχα ἰδεῖ καὶ ἐγὼ μιὰ βραδεῖα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἕνα πλῆθος ἀπὸ ἑκατοντάδες γυναῖκες τῆς περιοχῆς τῶν Κορεστίων, ὅπως φαίνονταν ἀπ' τὶς φορεσιές, νὰ μπαίνη στὸ Μοναστήρι βουβό, μὲ τὴν πίκρα καὶ ἀπελπισία ζωγραφισμένη στὰ σκυφτὰ πρόσωπά των. Περιπάτησαν δεκάδες ὥρες, γιὰ νὰ ἐκθέσουν στοὺς προξένους καὶ τὸν βαλῆ τὰ χάλια των. «Ὅπουδῆποτε σταθμεῖ στρατός, λέγει ἡ ἀπὸ 4ης Σεπτεμβρίου ἀριθ. 677 ἀναφορὰ τοῦ προξένου Μοναστηρίου, ὑπάρχουν παράπονα κατ' αὐτοῦ, ὅπουθενδήποτε διέρχεται στρατὸς ἀκούονται διαμαρτυρίαι, εἴτε σλανόφωνα εἴτε βλαχόφωνα, ἀλβανόφωνα, ἑλληνόφωνα εἶναι τὰ χωριά. Ἐὰν κατὰ τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Σουλτάνου θὰ τιμωρηθῶσιν ὅλοι οἱ ἔνοχοι τῶν τουρκικῶν ὁμοτήτων, θὰ παρασταθῇ ἀνάγκη νὰ τιμωρηθῶσιν ἅπαντες οἱ στρατιῶται τοῦ αυτοκρατορικοῦ στρατοῦ, μηδενὸς ἐξαιρουμένου.»

Πολλὰ βουλγαροσχιματικά χωριά ἐνθυμήθηκαν τότε τὴν «Μεγάλην Ἐκκλησίαν», ὅπως λεγόταν ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος, καὶ ἔσπευσαν νὰ ζητήσουν τὴν προστασίαν της, ἀν καὶ τῆς εἶχαν ρίξει ἔως τότε ὅλες τὶς πέτρες τοῦ ἀναθέματος. Οἱ δραστήριοι καὶ ζωντανοὶ μητροπολίτες, ὅπου ὑπῆρχαν, μπόρεσαν νὰ τοὺς προσφέρουν πραγματικὰ πολύτιμες ὑπηρεσίες. «Προσηλθὸν ἐπίσης τότε εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν». Ἀλλὰ μόλις πέρασε ἡ μπόρα καὶ ξαναπρόβαλε ἡ κυριαρχία τῶν κομιτατζήδων, ξαναγύρισαν καὶ αὐτὰ στὸ «σχίσμα», δηλαδὴ στὸν βουλγαρισμό. Οἱ ἀλλαγές καὶ μεταπτώσεις δὲν ἦσαν καὶ πολὺ σπάνια φαινόμενα.

Τὸ κίνημα γρήγορα ἔσβυσε, ὅπως ὅλα τὰ πυροτεχνήματα, χωρὶς ν' ἀφήσῃ πίσω του παρὰ καπνὸ καὶ ἐρείπια. Τὰ τελευταῖα μόνον χρόνια ἔγινε πολὺς λόγος καὶ περισσότερος θόρυβος γιὰ τὸ «Ἡλιντεν» ἀπὸ Βουλγάρους καὶ Γιουγκοσλάβους ὁπαδοὺς τοῦ ἐθνικιστικοῦ διεθνισμοῦ καὶ ἰδικούς μας πιστοὺς τοῦ καθαροῦ ἀνθελληνισμοῦ. Ἀλλὰ μόνο σὲ μερικὰ ὄρεϊνὰ διαμερίσματα τοῦ Κιρτσόβου, τῆς Ὁχρίδας, τῶν Κορεστίων ἔγιναν σοβαρὲς κἄπως συγκρούσεις. Ὁ Κώτας ὑπῆρξε καὶ αὐτὴ τὴ φορὰ σκληρὸς ἀντίπαλος τῶν Τούρκων. Οἱ ἄλλοι χωρικοὶ καὶ μάλιστα τῶν κάμπων, ποὺ πῆραν τὰ βουνὰ εἴτε ἀπὸ ἐνθουσιασμό εἴτε ἀπὸ ἐκβιασμό, θυμήθηκαν γρήγορα ἀπαγοητευμένοι καὶ ἀγανακτισμένοι τὰ σπιτάκια των. Γέροι τῆς περιοχῆς Φλώρινας μὲ εἶχαν διηγηθῆ ὅτι σώθηκαν ἀπ' τὶς πρῶτες μέρες τὰ τρόφιμά τους καὶ τὶς πρῶτες τουφεκιές τὰ φουσέκια τους. Οἱ «ἐπαναστάτες» τῆς περιφερείας Ἀμυνταίου, μόλις ἀνακαταλήφθηκε ἀπ' τὸν στρατὸ τὸ Νυμφαῖον, ἔτρεξαν νὰ κρυφθοῦν στὰ καλάμια τοῦ βάλτου Ἀναγύρων (Ροῦτνικ). Ἐπειδὴ ὅμως τὰ περισσότερα γύρω χωριά ἦσαν τούρκικα καὶ ἔμειναν νησικοὶ ἔξ ἡμέρας,

ἀναγκάσθηκαν ν' ἀφήσουν τὰ κρησφύγετα καὶ νὰ παραδοθοῦν μὲ τὰ ὄπλα ἢ τὰ τσεκούρια στὸν στρατιωτικὸ διοικητὴ. Τὸν προσκύνησαν ἐπίσης πραγματικά. Εὐτυχῶς οἱ Τούρκοι τοὺς ἀφηγαν ἐλευθέρους ἢ ἔκλειναν τὰ μάτια. Ἔστειλαν μάλιστα καὶ ἐπιτροπὲς ἀπὸ νοικοκυραίους τοῦ Μοναστηρίου νὰ κηρύξουν ὅτι ὁ στοργικὸς καὶ φιλεὺσπλαχνος Σουλτάνος στὴ μεγαθυμία του τοὺς συγχωροῦσε καὶ δὲν εἶχαν νὰ φοβηθοῦν ἀπὸ κανένα τίποτε, ἂν γύριζαν στὴ δουλειά τους. Σὲ μιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶχε ὑποχρεωθῆ νὰ πάρῃ μέρος καὶ ἓνας ἡλικιωμένος θεῖος μου, ποὺ γύρισε ἀπ' τὴν «κατευναστικὴ» περιοδεία στὰ μέρη τοῦ Κιρτσόβου βαρεῖα ἄρρωστος.

Πιστὴν εἰκόνα καὶ τὸ ἀληθινὸ πνεῦμα τοῦ Ἡλίεντεν μᾶς δίδουν καὶ τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Πάντο Κλιίσεφ. Ὁμολογεῖ ὅτι στὶς 19 Αὐγούστου ὤρμησαν μὲ τὸν Τσακαλάρωφ στὸ Βατοχώρι (Μπρέσνιτσα), ποὺ βρίσκεται στὸ δημόσιο δρόμο Φλώρινας-Κορυτσᾶς, κρέμασαν, σκότωσαν καί...ἔκαψαν 4 γραικομάχους, ἐνῶ ὅλοι οἱ νεώτεροι ἄνδρες τοῦ χωριοῦ πολεμοῦσαν ἐκείνη τὴν στιγμή μὲ τὸν Κῶτα τοὺς Τούρκους στὴν Πρέσπα καὶ τὴν Βίγλα. Ὑπάρχει καὶ σχετικὸ γράμμα πρὸς τὸν Παῦλο Μελά ἀπ' τὸ Πισοδέρι τῆς 7ης Σεπτεμβρίου τοῦ Παπασταύρου Τσιάμη, ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὸ φρικτὸ ἔγκλημα. Τὸ ἐδημοσίευσε ὁ Στέφανος Δραγούμης (Γνάσιος Μακεδνός) στὴν «Μακεδονικὴ Κρίση.»

Οἱ Βούλγαροι δὲν πήγαιναν βέβαια γιὰ νίκες καὶ δόξες. Πρακτικοὶ ἄνθρωποι ἐπεδίωξαν μὲ τὸ κίνημα καὶ σκοποὺς πρακτικούς, τὴν ἐξέγερσι τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ παγκόσμιας κοινῆς γνώμης. Ἄν κήκων καὶ καταστράφηκαν χωριὰ καὶ ἐδεινοπάθησαν πληθυσμοί, λίγο τοὺς ἔννοιαζε. Ὅσο περισσότερα ἦσαν τὰ θύματα τόσο τὸ καλύτερο. Οἱ πολυτιμότεροι σύμμαχοί των πρὸς τὴν κατεύθυνσι αὐτὴ ὑπῆρξαν οἱ Τούρκοι. Μὲ τὴν μορῖα καὶ θηριωδία, τὸν ἐκνευρισμὸ καὶ φανατισμὸ τους, ἔπαιξαν περίφημα τὸ παιχνίδι τῶν χειροτέρων ἐχθρῶν τους. Τὰ πλιατσικολογήματα καὶ οἱ καταστροφὲς τοὺς κόστισαν πολὺ περισσότερο ἀπ' τὶς ζημιές, ποὺ προξένησαν. Δὲν ἦσαν καὶ οἱ Βούλγαροι ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ ἀγνοοῦσαν ἢ περιφρονοῦσαν τὴν προπαγάνδα. Ἐκαμαν θαυμάσια τὴν δουλειά τους καὶ μάλιστα μὲ δικὰ μας κόλλυβα, ὅπως στὸ Κρούσοβο, ὅπου μ' ἓνα σπάρο πέτυχαν δύο τρυγόνια, τὴν ἑλληνικὴ καταστροφὴ καὶ τὴν βουλγαρικὴ τῆς ἐκμετάλλευσι.

Γενικὴ ἀντιτουρκικὴ ἐξέγερσις ξέσπασε σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ ἐπανάστασις μεταπήδησε ἀπ' τὰ Κορέστια καὶ τὸ Κίρτσοβο στὸ Παρίσι καὶ τὸ Λονδίνο. Λησμονήθηκαν καὶ τὰ βουλγαρικὰ τερατουργήματα τοῦ Ἀπριλίου στὴν Θεσσαλονίκη (Ὁθωμανικὴ Τράπεζα, Κουανταλιβίρ, ἐπιβατικά τραίνα κ.λ.π.). Οἱ Ἄγγλοι ἐπίσκοποι ἐκινήθηκαν, οἱ φιλελεύθεροι κύκλοι ἐσυγκινήθηκαν, οἱ σύλλογοι τῶν φιλανθρώπων καὶ τῶν γεροντοκορῶν ἀναταράχθηκαν. Τότε συγκροτήθηκε ἀπ' τοὺς ἀδελφοὺς Μπῶξτον καὶ ἄλλους φιλελευθέρους πολιτικούς καὶ διανοουμένους τὸ Βαλκανικὸ κο-

μιτᾶτο τοῦ Λονδίνου, τὸ πρακτορεῖο δηλ. τοῦ βουλγαρικοῦ κοιμητιοῦ στὸ Λονδίνο. Ἀκόμα καὶ σήμερα οἱ Βούλγαροι, ὅπως ἔγραψε ἀπ' τὴν Σόφια Ἕλληνας ἀνταποκριτῆς, τιμοῦν καὶ γεραίρουν τοὺς ἀδελφοὺς Μπῶξτον, τὸν περίφημο ἀπεσταλμένο τῶν «Τάϊμς» Μπάουτσερ καὶ τὸν Γλάδστον. Στὸ Παρίσι τὸ παλιὸ γαλλικὸ φιλελεύθερο πνεῦμα καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ παράδοσις ἄστραψαν καὶ ἐβρόντησαν. Οἱ ἄλλοι μεγάλοι καὶ μικροὶ λαοὶ ξεσηκώθηκαν ἐπίσης μὲ ἀληθινὸ συναγερμὸ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν καταδυναστευομένων χριστιανῶν καὶ ἐναντίον τῆς τυραννίας καὶ τῶν ἀποχαλινωμένων Ἀσιατῶν. Οἱ Ρῶσοι πανσλαβιστῆς ἦσαν ἔτοιμοι νὰ κηρύξουν τὸν πόλεμο, ἂν καὶ ἡ χώρα τῶν εἶχε τώρα θανάσιμη ἐμπλοκὴ μὲ τὴν Ἰαπωνία. Ἄνεμος σταυροφορικὸς φύσηξε γενικὰ σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη. Ὁ «ἐρυθρὸς καὶ αἵμοσταγῆς Σουλτάνος, ποὺ δὲν στέγνωσε ἀκόμα ἀπ' τὰ χέρια του τὸ αἷμα τῶν Ἀρμενίων», «ἡ τουρκικὴ βαρβαρότης καὶ ἀπανθρωπία, ποὺ ἀποτελοῦσαν ἀναχρονισμὸ γιὰ τὴν Εὐρώπη», «τὸ μεσαιωνικὸ καθεστῶς τοῦ Γιλδής μὲ τοὺς πασάδες, τοὺς χαφιέδες, τὰ χαρέμια καὶ τὴν διαφθορά του», «ὁ ἄγριος τυφλὸς μουσουλμανικὸς φανατισμὸς» κ.λ.π. ἦσαν τίτλοι καὶ φράσεις, ποὺ κυριαρχοῦσαν σ' ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ. Μύδροι καὶ κερανοὶ ρίχθηκαν σὲ συγκεντρώσεις καὶ συλλαλητήρια ἐναντίον τοῦ Χαμίτ καὶ τῆς καμαρίλας του, ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ αὐταρχισμοῦ καὶ τῆς σαπίλας του. Ἡ ἀντιτουρκικὴ μπόρα μᾶς πῆρε καὶ ἐμᾶς, ποὺ παρουσίασαν οἱ Βούλγαροι γιὰ συμμάχους τῶν Τούρκων, ἐνῶ εἴχαμε καταντήσει τὰ κυριώτερα θύματά των.

Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐπεχείρησε ν' ἀντιδράσῃ. Ὁ πρωθυπουργὸς Μπάλφουρ σ' ἐπιστολῇ πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπο Κανταβρυγίας ἔγραψε γιὰ τοὺς κοιμητιζῆδες: «Ἐκαμαν χωρὶς δισταγμὸ πολλὰ ἐγκλήματα καὶ κατὰ δίδωξαν μὲ τὴν μεγάλη ὀμότητά τους χριστιανοὺς πατριαρχικοὺς». Ὁ ὑφυπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν κόμης Πέρσυ ἐδήλωσε: «Δημιουργοὶ τῆς φρικτῆς καταστάσεως στὴ Μακεδονία εἶναι ἐκεῖνοι ἀκριβῶς, γιὰ τοὺς ὁποίους καὶ συλλαλητήρια στὴν Ἀγγλία συγκροτήθηκαν καὶ φλογεροὶ λόγοι ἐκφωνήθηκαν». Ἀλλὰ τὸ ρεῦμα ἦταν ἀκράτητο. Ἐνα μεγάλο συλλαλητήριον στὸ Λονδίνο, ποὺ ὀργανώθηκε ἀπ' τὸ Βαλκανικὸ κοιμητιοῦ, ἐζήτησε νὰ διορισθῇ χριστιανὸς διοικητῆς τῶν τριῶν μακεδονικῶν βιλαετιῶν, ὅπως ἀκριβῶς ἤθελαν καὶ οἱ Βούλγαροι. Καὶ ἀναγκάσθηκε ὁ ἴδιος ὁ Μπάλφουρ νὰ δηλώσῃ ὅτι ἔβλεπε καὶ αὐτὸς τὴν ἀνάγκη τοῦ διορισμοῦ χριστιανοῦ διοικητῆ, ἀλλὰ ἀναμετροῦσε καὶ τὶς ἀνυπερέβλητες δυσκολίες. Ἐφθασαν στὸ Μοναστήρι ἀντιπροσωπεῖες φιλανθρωπικῶν συλλόγων καὶ ἐπιτροπῶν ἀπ' τὴν Εὐρώπη καὶ ἀκόμα καὶ τὴν Ἀμερικὴ, ποὺ μοίραζαν στοὺς ἀστέγους καὶ πυροπαθεῖς ροῦχα, τροφίμα καὶ χρήματα. Ἀλλὰ κατὰ παράξενο τρόπο περιώρισαν τὴν φιλανθρωπία τους μόνο σὲ Βουλγάρους. Αἰτήσεις ἑλληνικὰ γραμμένες δὲν ἐγίνονταν κἄν δεκτές.

Οἱ Τοῦρκοι προσπάθησαν ν' ἀντιδράσουν μὲ διαφεύσεις τῶν καταγγελιῶν καὶ ὑποσχέσεις τιμωρίας τῶν δραστῶν. Προσφέρθηκαν ἐπίσης ν' ἀποκαταστήσουν τοὺς ἀστέγους καὶ πρόσφυγας καὶ νὰ ξαναφτιάξουν τὰ καμμένα σπίτια. Στὴν προᾶξι, ἐννοεῖται, θὰ τᾶκαμναν ὅλα μὲ τὴν κλασσική τους ἀναβλητικότητα στὸ τέλος τοῦ αἰῶνα μας ἢ τοῦ κόσμου. Ἐνθυμήθηκαν τότε καὶ τὴν ἰδική μας φιλία. Ὁ μέγας βεζύρης ἐδήλωσε στὸν πρεσβευτὴ μας ὅτι Τοῦρκοι, Ἕλληνες καὶ Ρουμάνοι ἦσαν οἱ φυσικοὶ σύμμαχοι στὴν Βαλκανικὴ μπροστὰ στὸ σλαβικὸ κίνδυνο. Ἀλλὰ πρότασι τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως νὰ δώσουν οἱ Τοῦρκοι ὅπλα στὰ ἑλληνικὰ χωριά, γιὰ ν' αὐτοπροστατευθοῦν ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες, τὴν ἔρριξαν στὸν κάλαθο τῶν ἀχρήστων ἢ, ὅπως ἦταν ἡ καθιερωμένη φράσις, τὴν ἔβαλαν «μεντέρ ἄλτιντὰ» (κάτω ἀπ' τὸ μεντέρι τοῦ σοφᾶ, ὅπου κάθονταν). Καὶ ὅταν ὁ πρεσβευτὴς μας διαμαρτυρήθηκε, γιατί ἡ τουρκικὴ κυβέρνησι ἀναγνώρισε αἰφνιδιαστικὰ ρουμανικὴ καὶ σερβικὴ ἐθνότητα μὲ τὰ σχετικὰ δικαιώματα καὶ προνόμια, ἀποκρίθηκε ὁ μέγας βεζύρης ὅτι τὸ ἔκαμε ὁ ἴδιος ὁ Σουλτάνος χωρὶς νὰ τὸν συμβουλευθῆ. Οἱ Τοῦρκοι κερδοσκοποῦσαν στὴν ἀθεράπευτη εὐρωπαϊκὴ διχογνωμία καὶ τὴν κρίσιμη ρωσσοἰαπωνικὴ περιπλοκὴ. Στηρίζονταν ἐπίσης στὴν σταθερὴ γερμανικὴ συνδρομὴ καὶ ἀκόμα περισσότερο στὸν πολυάριθμο καὶ ἐτοιμοπόλεμο στρατὸ τους, πὺ ἔκανε τὴν Βουλγαρία νὰ κάτση φρόνιμα, μολονότι ἐκάλесе ἐφῆδρους «γιὰ γυμνάσια».

Οἱ Βούλγαροι ἐπλημμύρισαν τὸν κόσμον μὲ διαμαρτυρίες, ἐκκλήσεις, περιγραφὰς τῶν «μακεδονικῶν» ἠρωϊσμῶν, τῶν τουρκικῶν βασιβουζουκισμῶν, φωτογραφίες, ἄρθρα, φυλλάδια κλπ. Ἡ Ἐσωτερικὴ Ἐπαναστατικὴ Μακεδονικὴ Ὅργανωσις ἐζήτησε πάλιν μὲ θορυβώδη συλλαλητήρια στὴν Σόφια καὶ τίς ἄλλες πόλεις καὶ μὲ συγκινητικὰ τηλεγραφήματα πρὸς τίς Μεγάλες Δυνάμεις καὶ τὸν «πεπολιτισμένο κόσμον» νὰ διορισθῆ τὸ ταχύτερον χριστιανὸς διοικητὴς τῆς Μακεδονίας, γιὰ νὰ σταματήσουν τὰ δεινὰ τοῦ πολυβασανισμένου λαοῦ της. Ἄφηνε νὰ ἐννοηθῆ ὅτι, ἐὰν τὸ αἴτημά της δὲν γινόταν γρήγορα δεκτό, θὰ συνέχιζε δριμύτερη τὸ ἔργον της.

Οἱ «ἐντολοδόχοι» τῶν ἄλλων Μεγάλων Δυνάμεων καὶ ἐκπρόσωποι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, Αὐστροουγγαρία καὶ Ρωσσία, περιορίσθηκαν σὲ σύστασι πρὸς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησι γιὰ τὴν ταχύτερη ἐφαρμογὴ τῶν «μεταρρυθμίσεων» καὶ ἄμεση ἐπιβολὴ τῆς τάξεως καὶ στὴ βουλγαρικὴν γιὰ τὴν αὐστηρότερη ἐπαγρύπνησι τῶν συνόρων της. Τὰ βαθύτερα σχέδιά των καὶ τὴν ἐνδόμυχο διάθεσίν τους φανερώνει ἡ ἀγόρευσις τοῦ Αὐστριακοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν στὴν βουλή τὸν Δεκέμβριον 1903, ὅπου κοντὰ σὲ μᾶς ἐμνημόνευε σὰν φρόνιμα παιδιὰ καὶ τοὺς Σέρβους καὶ Ρουμάνους, πὺ ἀποτελοῦσαν ἐπίσης «σημαντικὸ μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας», καθὼς καὶ ἡ ὑποστήριξις, πὺ ἔδωκαν γιὰ τὴν ἀναγνώρισί τους ἀπ' τὴν τουρκικὴν κυβέρνησι. Εἶναι τὸ διαίρει καὶ βασίλευε σ' εὐρύτερη κλίμακα.

Τὸ δλοκαύτωμα τοῦ Κρουσόβου, τὸ ρήμαγμα τόσων χωριῶν, καθὼς καὶ ἡ βουλγαρική ἐπιβολὴ καὶ ἐπιβουλὴ στὴ Μακεδονία ἀναστάτωσαν καὶ τὸ ἑλληνικὸ βασίλειο. Ἄλλο ὅμως ἀποτέλεσμα δὲν εἶχαν παρὰ τὶς διαμαρτυρίες, τὰ συλλαλητήρια, τὰ ψηφίσματα καὶ τοὺς ἐράνους.

* * *

Τὸν Σεπτέμβριο ξεκίνησε γιὰ τὸ «μακεδονικὸ ζήτημα» ὁ τσάρος τῆς Ρωσίας καὶ ἦλθε μὲ τὸν ὑπουργό του τῶν ἐξωτερικῶν στὴν Αὐστρία, ὅπου συναντήθηκε μὲ τὸν Αὐστριακὸ αὐτοκράτορα καὶ τὸν ὑπουργό του τῶν ἐξωτερικῶν. Οἱ Ρῶσοι μὲ σύμφωνο, καθὼς φαίνεται, γνώμη καὶ τῶν Ἄγγλων ἐπρότειναν τὴν αὐτονομία, τὸν διορισμὸν δηλ. χριστιανοῦ διοικητῆ. Οἱ Αὐστριακοὶ ὅμως ἔφεραν ἀντιρρήσεις. Ἐγινε στὸ τέλος συμβιβασμὸς καὶ ἀποφασίσθηκε νὰ ἐπεκταθοῦν καὶ μεταρρυθμισθοῦν οἱ «μεταρρυθμίσεις». Εἶναι τὸ «Μυρστέγειον πρόγραμμα τῶν εὐρωπαϊκῶν μεταρρυθμίσεων». Στὴ μικρὴ αὐστριακὴ πόλι Μύρτσεγκ, ὅπου ἔγινε ἡ συνάντησις καὶ γεννήθηκε τὸ πρόγραμμα, ἀποφάσισαν οἱ δύο αὐτοκράτορες καὶ οἱ δύο ὑπουργοὶ τῶν ἐρήμων τῆς Τουρκίας μὲ τὸ δικαίωμα, ποὺ ἔδωκαν στὸν ἑαυτὸ τους, γιὰ νὰ φέρουν τὴν τάξι καὶ εἰρήνη, νὰ διορίσουν δύο ἀντιπροσώπους τῶν στὴ Μακεδονία, βοηθοὺς τοῦ Χιλμῆ πασᾶ καὶ ἐπιθεωρητῆς δηλ. τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητῆ, ποὺ θὰ τὸν παρέστεκαν σὰν σιὰ του παντοῦ. Οἱ δύο ἀντιπρόσωποι ἢ «πράκτορες», ὅπως ἐλέγονταν τότε, ἔφθασαν στὴν Θεσσαλονικὴ πρωτοῦ ἔλθῃ ἡ ἔγκρισις τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ἦσαν ὁ Μύλλερ, Αὐστριακός, καὶ ὁ Ντέμερικ, Ρῶσος. Γρήγορα ἔγινε γνωστὸ ὅτι ὁ Χιλμῆς τοὺς ἔπαιξε στὰ δάκτυλά του. Ὑποσχέθηκαν ἐξ ἄλλου οἱ δύο ἐντολοδόχοι αὐτοκράτορες ὅτι μόλις ἤθελε ἀποκατασταθῆ ἡ εἰρήνη, θὰ ἔκαμναν νέα διοικητικὴ διαίρεσι τῆς Μακεδονίας μὲ βάσι τὴν ἐθνολογικὴ σύστασι τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐλεγαν δηλαδὴ στὶς ἀντιμαχόμενες ἐθνότητες: «Κοιτάξτε, ἐπεκταθῆτε ὅσο μπορείτε περισσότερο». Ἐφθασαν καὶ οἱ «ὀργανωτῆς» τῆς χωροφυλακῆς ξένοι ἀξιωματικοί, Αὐστριακοὶ στὰ Σκόπια, γιὰ νὰ εἶναι κοντὰ στὴ Βόρειο Ἑλλάδα καὶ τὸ Κόσοβο, Ἴταλοὶ στὸ Μοναστήρι, γιὰ νὰ πλησιάζουν στὴν Νότια Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἠπειρο, Ρῶσοι στὴν Θεσσαλονικὴ, γιὰ νὰ ἐπιβλέπουν τοὺς ἄλλους δύο. Οἱ Γάλλοι πῆραν τὶς Σέρρες καὶ οἱ Ἄγγλοι τὴν Δράμα. Οἱ Ἴταλοὶ ἱκανοποιήθηκαν καὶ μὲ τὸν διορισμὸ τοῦ Ἴταλοῦ στρατηγοῦ Ντὲ Τζῶρτζη ὡς ἀρχηγοῦ τῆς χωροφυλακῆς. Μόνοι οἱ Γερμανοὶ δὲν θέλησαν νὰ στείλουν ἰδικούς των ἀξιωματικούς ἀπὸ σεβασμὸ καὶ εὐλάβεια πρὸς τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ Σουλτάνου.

Ὅλοι οἱ ξένοι αὐτοὶ ἀξιωματικοὶ ἦσαν καὶ ἔμειναν ξένοι, ἂν μὴ ἔχθοι, γιὰ μᾶς. Παντοῦ διατυπώθηκαν παράπονα ὅτι ὑποστήριζαν τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς ἄλλους ἀντιπάλους μας. Ἀντίκρου στὸ σπῆτι μας κατοικοῦσαν ὁ Ντὲ Τζῶρτζης, ἓνας ζωηρὸς ἀσπρομάλλης, καὶ ἄλλοι Ἴταλοὶ ἀξιωματικοὶ

καὶ ἐνθυμοῦμαι πόση ἀντιπάθεια εἶχαν γιὰ κάθε τι τὸ ἑλληνικό. Οὔτε ἀπ' τοὺς Γάλλους καὶ τοὺς Ἕγγλους ἦσαν εὐχαριστημένοι οἱ ἰδιοὶ μας στὶς Σέρρες καὶ τὴν Δράμα. «Βέβαιον εἶναι, ἔγραψε πολλές φορές τὸ φθινόπωρο τοῦ 1904 ὁ πρόξενος Σερρών, ὅτι οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐνταῦθα βουλγαρικῆς κινήσεως πρὸς ἀνυπολόγιστον ζημίαν τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν συμφερόντων. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς Verand τηρεῖ στάσειν ὁπωσδήποτε ἐφεκτικὴν, ἥτις προβαίνει μέχρις ἀδιαφορίας διὰ τὴν διαγωγὴν τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀξιωματικῶν καὶ καθιστᾷ καὶ αὐτὸν συνένοχον». Εἶναι εὐεξήγητα ἕως ἑνα σημεῖο τὰ παράπονα. Σ' ἐποχὲς ὀξυτάτων ἀντιθέσεων καὶ ἀποχαλινωμένων παθῶν ἢ ἀπλῆ, ψυχρὴ ἀμεροληψία τοῦ τρίτου ἐρμηνεύεται ἀπ' τοὺς ἐνδιαφερομένους προκατάληψι καὶ ἔχθρα. Ἄλλὰ σὲ πολλές περιπτώσεις δὲν ἐπρόκειτο γιὰ παρεξηγήσεις καὶ παρερμηνεῖς. Οἱ Βούλγαροι, ἐκτὸς ποῦ παρίσταναν τὸν πρωταγωνιστὴ τῆς ἐλευθερίας, ἤξεραν πάντοτε νὰ δουλεύουν τοὺς ξένους. Ὁ Γάλλος π.χ. ὑπολοχαγὸς τῶν Σερρῶν Λαμὸς πῆρε μιὰ καλὴ πρῶτα ἕνα ὥραϊο ἄλογο ἀπ' τὴν Βουλγαρία, δῶρο φίλου ἢ θαυμαστῶν του. Ὁ ἴδιος ἐτύπωσε τὸ 1919, μόλις τελείωσε ὁ πόλεμος τῆς πατρίδας του μὲ τὴν Βουλγαρία, ἀντισυνταγματάρχης πιά, ἕνα βιβλίον «Δεκαπέντε χρόνια βαλκανικῆς ἱστορίας» (Quinze ans d'histoire balkanique), ὅπου ἀποκαλύφθηκε βουλγαρικώτερος τῶν Βουλγάρων. Ἦσαν ἐξ ἄλλου σκοτεινὰ καὶ περίπλοκα τὰ σχέδια καὶ οἱ ἐπιδιώξεις μερικῶν τοῦλάχιστον ἀπ' τὶς Μεγάλαις Δυνάμεις, ποῦ ἀντιπροσώπευαν οἱ ἀξιωματικοὶ! Καθένας βέβαια εἶχε ἐπίσης τὶς ἰδιαίτερες προτιμήσεις του. Ἐνῶ οἱ Ἴταλοι στὸ Μοναστήρι ἦσαν ἀντίθετοί μας, ἄλλοι συναδέλφοι τῶν στὴν Καστοριά καὶ τὴν Κοζάνη ἦσαν φίλοι μας. Γιὰ τοὺς Ρώσους ἀξιωματικούς τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ὑπῆρχε δεύτερη γνώμη ὅτι ὑποστήριζαν σκανδαλωδῶς τοὺς Βουλγάρους. Ὁ Παγιαρὸς στὸ «Μακεδονικὸ Πρόβλημα» (L' Imbroglío macédonien) ἀναφέρει ὅτι ἕνας Σέρβος πρόξενος τοῦ εἶπε: «Ἄν ἕνας Βούλγαρος φάη μιὰ κλωτσιά, ἀναστατώνονται οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς Ἁγίας Ρωσσίας. Ὅταν ἑκατοντάδες Ἕλληνες ἢ Σέρβοι σφάζονται, παραμένει ἀσυγκίνητη ἡ Μεγάλη «Προσάτρια τῆς Ὀρθοδοξίας». Ὁ Δημήτριος Κεχαγιᾶς ἐπίσης, ποῦ τοῦ σκότωσαν τὸν υἱὸ οἱ κομιτατζῆδες, τοῦ εἶπε στὴ Γενεγλή: «Ὁ Ρῶσος ἀξιωματικὸς; Αὐτὸς εἶναι ὁ κυριώτερος ὑπεύθυνος γιὰ τὸν χθεσινὸ σκοτωμὸ τοῦ υἱοῦ μου. Τὸ καλπάκι του σκεπάζει τοὺς κομιτατζῆδες». Γιὰ τὸν Ρῶσο πάλι ἀξιωματικὸ τῆς Σιρῶνιτσας δὲν ἐδίσταξαν τὸ 1904 οἱ Σιρῶνιτσιῶτες πρόκριτοι νὰ ὑποβάλουν καὶ ἐπίσημη γραπτὴ καταγγελία στὸν Χιλμῆ πασᾶ καὶ τοὺς «πράκτορες» καὶ προξένους τῆς Θεσσαλονίκης, καθὼς καὶ στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὰ ὑπουργεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ἐπροστάτενε ἀναφανδὸν τοὺς κομιτατζῆδες, ξεσήκωνε τοὺς χωρικοὺς ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, ἔβγαζε φωτογραφίες μαζί μὲ κομιτατζῆδες καὶ τὶς μοίραζε στὰ χωριὰ κ.λ.π. Κι ὅταν τοὺς ρώτη-

σε τηλεγραφικά ὁ Χιλμής ἄν εἶναι γνήσιες καὶ δικές των οἱ ὑπογραφές, ἤλθαν οἱ ἴδιοι στὴν Θεσσαλονίκη νὰ τὶς ἐπιβεβαιώσουν.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἶχε κάμει περισσότερο ἴσως θόρυβο γιὰ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τῶν ἀξιωματικῶν παρὰ γιὰ τὴν παρουσίαν τους. Στὸ τέλος ὅλοι ὑποχώρησαν καὶ φόρεσαν τὸ φεσάκι ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ρώσους, πὺν διατήρησαν τὸ καλπάκι, καὶ τοὺς συμμάχους των Γάλλους, πὺν χάριν τους ἐκράτησαν τὸ πηλίκιον.

Οἱ ἀξιωματικοὶ ἦσαν ἐπιφορτισμένοι κυρίως μὲ τὴν διοργάνωσιν τῆς χωροφυλακῆς. Ἐπρεπε σύμφωνα μὲ τὸ «πρόγραμμα» νὰ συμμετάσχουν ἀνάλογα μὲ τὸν πληθυσμὸν καὶ οἱ χριστιανοί. Γρηγόρα ὅμως κατάλαβαν ὅτι τὸ καλύτερον ὑλικὸν μονάχα οἱ Τοῦρκοι μποροῦσαν νὰ δώσουν. Οἱ χριστιανοὶ γενικὰ πολὺ λίγη προθυμίαν εἶχαν νὰ καταταχθοῦν σὲ μιὰ χωροφυλακὴ, πὺν δὲν ἔπαψε νὰ εἶναι τουρκικὴ. Εἶχε ἀνοίξει τότε καὶ ἡ Ἀμερικὴ, ὅπου πῆγαιναν κοπαδιαστά. Οἱ κομιτατζήδες ἐξ ἄλλου, πὺν τόσο ξελαρυγγίζονταν γιὰ μεταρρυθμίσεις, τοπικὲς διοικήσεις καὶ αὐτονομίαις κλπ., κυνηγοῦσαν συστηματικὰ καὶ ἀλύπητα τοὺς χριστιανοὺς χωροφύλακες. Ἐσημείωσαν λοιπὸν καὶ σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο σωστὴν χρεωκοπίαν οἱ «Εὐρωπαῖοι» ἀξιωματικοὶ καὶ «πράκτορες». Ἐδημιούργησαν στὸ τέλος μιὰ δύναμιν χωροφυλακῆς καλύτερην ἀπ' τὴν παλιάν, πὺν ἀπαρτίζονταν κυρίως ἀπὸ ἀστοιχειώτους γέροντας, ἀλλὰ τόσο μικρὴ καὶ ὀλιγάριθμη, ὥστε οὔτε νὰ σκεφθῆ ἠμποροῦσε ἀντιμετώπισιν τῶν συμμοριῶν. Ὅλο τὸ βάρος τῆς διώξεως τῶν «ληστανταγῶν» τὸ κράτησε ὁ τουρκικὸς στρατός. Τὸ σύνολον τῶν ἀξιωματικῶν ἦταν 25 στὴν ἀρχὴν καὶ ἄλλοι 27 ἀργότερα, πὺν τοὺς δέχθηκε μὲ πολλὰς δυσκολίας καὶ ἀντιρροήσεις ἡ Τουρκία.

Οἱ ἐντολοδόχοι σύμμαχοι δὲν ἐλησμόνησαν καὶ τοὺς ρημαγμένους καὶ πυροπολημένους πληθυσμούς. Ἀποφάσισαν στὸ Μύρστεγκ νὰ ζητήσουν ἀπ' τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν καὶ τὴν στέγασιν, ἀποκατάστασιν καὶ ἀποζημιώσιν τους. Ἡξέραν βέβαια ὅτι ἡ Τουρκία ἐπιβαρυνμένη μὲ τὴν συντήρησιν τόσοσιν στρατοῦ οὔτε ὄρεξι οὔτε ἱκανότητι εἶχε νὰ ξαναφικίῃ πολλὰ σπίτια καὶ ν' ἀποζημιώσῃ τοὺς «ἄπιστους» ἐχθρούς της. Ἐστειλαν τὶς διακοινώσεις καὶ νότες οἱ Αὐστροοῦσοι γιὰ τὸν τύπον καὶ γιὰ τὸν τύπον ἔδωκαν καὶ οἱ Τοῦρκοι τὶς ὑποσχέσεις.

Ἐκαμαν ὅμως καὶ κάτι ἄλλο πολὺ οὐσιαστικώτερον καὶ σημαντικώτερον οἱ περίφημοι Αὐστροοῦσοι ἐντολοδόχοι. Μὲ ξαφνικὴ ἀπόφασιν τοὺς ἐξείρεσαν γιὰ λόγους οἰκονομίας....ἀξιωματικῶν καὶ γιὰ τὴν ἔπρεπε πρῶτα ἡ μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια νὰ στραφῆ στὶς περιφέρειαι, πὺν ἦσαν ἐστία τῶν β ο υ λ γ α ρ ι κ ῶ ν ταραχῶν, ὅπως ἐδήλωσαν στὰ κοινοβουλία των ὁ Αὐστριακὸς ὑπουργὸς Γκολουχόφσκυ καὶ ὁ Ἄγγλος ὑφυπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν λόρδος Πέρσυ, ἀπ' τὸ Μυρστέγειον Πρόγραμμα τὸ σαντζάκι Κορυστῶς, πὺν λογαριαζόταν ἀνέκαθεν μακεδονικόν, ἐκτὸς ἀπ' τὸν καζῶ Καστο-

ριᾶς, δλάκερο τὸ σαντζάκι Σερβίων, δηλ. τὶς ἐπαρχίες Σερβίων, Κοζάνης, Ἐλασσόνας, Γρεβενῶν, Πτολεμαΐδας, Νεαπόλεως, Σιάτιστας, τοὺς καζάδες (ἐπαρχίες) Βεροίας, Κατερίνης, Χαλκιδικῆς, τὴ νῆσο Θάσο! Ἔγινε μάλιστα ζήτημα καὶ γιὰ τὸν Λαγκαδά. Κατασκευάζαν δηλ. μιὰ Μακεδονία χωρὶς τὴ Μακεδονία καὶ τὴν ἀρχικὴ κοιτίδα της, παραφουσκωμένην πρὸς βορρᾶν μὲ ξένα παραγεμίσματα, πὺν δὲν εἶχε καμμιά σχέσι μὲ τὴν ἱστορικὴ Μακεδονία, ὅπως καὶ ἡ μεσαιωνικὴ ἐκεῖνη Μακεδονία, πὺν εἶχε μετατεθῆ στὴν Ἀδριανούπολη καὶ τὴν Θράκη! Ἡ Βουλγαρία τοῦ Ἁγίου Στεφάνου εἶχε ἀναστηθῆ! Ἦταν ὀλοφάνερο ὅτι ἡ παραμορφωμένη αὐτὴ Μακεδονία μὲ τὴν περικοπὴ τῶν ἑλληνικῶν διαμερισμάτων καὶ τὴν προσθήκην ἄλλων ξένων μὲ ξενικοὺς πληθυσμοὺς καὶ τὸ πέρασμά της ἀπὸ ἀθηνινὴ τράπεζα Προκορούστου θὰ ἦταν πιά εὐκόλη βουλγαρικὴ λεία.

Ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησι δέχθηκε νὰ ἐξαιρεθοῦν ἀπ' τὶς μεταρρυθμίσεις σύμφωνα μὲ τὴν ρωσικὴ ἐπιθυμία τ' ἀλβανικὰ διαμερίσματα Κοσόβου καὶ τοῦ βιλαετίου Μοναστηρίου (Ἐλμπασάν, Δίμπρα κλπ.), γιὰτὶ καὶ ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησι ζήτησε νὰ ἐπεκταθοῦν οἱ περιφέρειες αὐτὲς μεταρρυθμίσεις καὶ στὴν ὅλη Ἀλβανία καὶ τὴν Ἡπειρο.

Ἀναστατώθηκε ὅλη ἡ Ἑλλάς. Ἡ παγίδα ἦταν πολὺ χονδροκομμένη. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησι εἶχε πολλὰς φορὰς ζητήσει ἀπ' τὶς Δυνάμεις νὰ μὴ χαρακτηρίζεται Μακεδονία τοῦλάχιστον τὸ βιλαέτι Κοσόβου (Σκοπίων). Ἡ ἐπίσημη ἑλληνικὴ ἀντίληψις ἦταν, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπ' τὸ βιβλίον στὴν γαλλικὴ τοῦ Βασιλείου Κολοκοτρώνη, ὅτι τὰ μακεδονικὰ σύνορα φθάνουν ὡς τὴ Μπαμπούνα στὰ νότια τῶν Βελεσῶν, ὅπου σταματᾶ καὶ κατὰ τὸν γνωστὸ Σέρβο γεωγράφον Τσβίγιτς ἡ μεσογειακὴ ζώνη.

Ὁ ὄπλαρχηγὸς Δημ. Νταλίτς, ἀγράμματος χωρικός ἀπὸ τὸν Γάβρο τῶν Κορεστίων (Καστοριάς), πὺν ἔπεσε σὲ μιὰ ἐνέδρα κομιτατζήδων τὸ 1906, ἔλεγε ὅτι τὰ σύνορα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔφθναν πάνω ἀπὸ τὴν Γευγελὴ καὶ τὸ Ντεμίρ Καπὺν στὸν Ἀξιό, ὅπου φυτρώνουν καὶ οἱ τελευταῖες συκιές. Ἄλλη παράδοσις, πιθανώτατα μεσαιωνικὴ, τῆς περιοχῆς Μοναστηρίου τοποθετοῦσε τὰ σύνορα αὐτὰ στὸ «μπακιρένιο ἄλωνι», κάπου γύρω στὸν Περλεπέ. Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Νικ. Βλάχος στὸ πολῦτιμο σύγγραμμά του «Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος», πὺν ἐτυπώθηκε τὸ 1935, ξεχωρίζει πάντοτε καὶ γράφει «ἡ Μακεδονία» ἢ τὰ «δύο μακεδονικὰ βιλαέτια» καὶ τὸ βιλαέτι τῶν Σκοπίων.

Διαμαρτυρήθηκαν ἔντονα καὶ οἱ Σέρβοι. Θεωροῦσαν ἀνέκαθεν ὅλο τὸ Κόσοβο, ὅπου ἔπεσε στὴ περίφημη μάχη μὲ τοὺς Τούρκους ὁ τελευταῖος ἀνεξάρτητος θουλικὸς βασιλιᾶς τῶν Λάζαρος, σέρβικη κοιτίδα καὶ «Παλιὰ Σερβία». Ὁ σερβικὸς πληθυσμὸς του ἀρραιώθηκε μὲ τὴν ἀθρόα φυγὴ του στὴν Οὐγγαρία στὶς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ μὲ τὴν ἀκατάσχετη ἀλβανικὴ εἰσροὴ καὶ πλημμύρα. Τὰ Σκόπια ὑπῆρξαν ἡ πρωτεύουσα τοῦ μεγάλου με-

σαιωνικοῦ βασιλιᾶ καὶ αυτοκράτορά των Στεφάνου Ντουσιάν, πὸν ἔφθασε ὡς τὴν Θεσσαλία καὶ ἀπειλοῦσε καὶ τὴν Κωνσταντινούπολι. Ἐβλεπαν τώρα νὰ ἀποκόβεται τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ Κοσόβου ὡς ἄλβανικὸ (4 σαντζάκια) καὶ νὰ προσκολλᾶται τὸ σαντζάκι τῶν Σκοπίων στὴν περιοχὴ τοῦ «Μιρ-στεγείου Προγράμματος», στὴν ἐκκολαπτόμενη δηλ. αὐτόνομη Μακεδονία. Οἱ Βούλγαροι ἔξ ἄλλου, πὸν θεωροῦσαν μὲ τὴν ἀθεράπευτη μεγαλομανία τους καὶ τὸ Κόσοβο ἰδικό τους οἰκόπεδο, ὅπως παλαιότερα καὶ αὐτὴ τὴν Βοσνία, ὅπου ἐπεχείρησαν τὴν ἐποχὴ τοῦ Σχίσματος νὰ τοποθετήσουν Βούλγαρο μητροπολίτη, τοὺς καταπολέμησαν καὶ στὸ κομμᾶτι αὐτὸ μὲ λύσσα καὶ μ' ὅλα τὰ μέσα. Καὶ εἶχαν ἀναμφισβήτητη ὑπεροχὴ. Οἱ Αὐστριακοὶ ἀξιωματικοὶ ὑποστήριζαν, φαίνεται, περισσότερο τοὺς Βουλγάρους, ἂν καὶ ἡ Αὐστροουγγαρία ὡς ἐκείνη περίπου τὴν ἐποχὴ κρατοῦσε τὸ μονοπώλιο τῆς προστασίας καὶ τοῦ ἐμπορίου τῆς Σερβίας. Κάποιος Σέρβος πολιτικὸς καὶ πρῶην πρωθυπουργός, ὁ Καρασίβιν, εἶχε δηλώσει τὸ 1889 ὅτι ἡ σερβικὴ προσπάθεια καὶ προπαγάνδα ἔπρεπε ὅπωςδῆποτε νὰ φθάσῃ ὡς τὰ νότια τῆς κοιλάδας τοῦ Ἀξιῦ εἴτε Σέρβοι εἴτε Βούλγαροι, Μογγόλοι ἢ Κινεζοὶ καὶ ἂν ἦσαν οἱ κάτοικοι.

Ἄπ' τὸν Φεβρουάριο ἤδη τοῦ 1903 εἶχε δηλώσει ὁ Σέρβος βασιλιᾶς στὸν ἀνταποκριτὴ τοῦ Νέου Ἐλεύθερου Τύπου ὅτι ἡ «αὐτόνομη Μακεδονία» θὰ ἦταν ἡ χειρότερη λύσις καὶ δὲν θὰ στηρίζονταν στὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Ὁ Παγιαρὲς ἐπίσης ἀναγράφει δήλωσι τοῦ Σέρβου πρεσβευτῆ στὴ Σόφια Σίμιτς, ὅτι δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ οὔτε σκέψις γιὰ σερβοβουλγαρικὴ προσέγγισι, ὅσο οἱ Βούλγαροι θεωροῦσαν τὰ Σκόπια καὶ τὸ σαντζάκι των τμῆμα τῆς Μακεδονίας. Οἱ Σέρβοι τότε σ' ἐπαιρναν γιὰ ἐχθρὸ θανάσιμο καὶ πλαστογράφο τῆς ἱστορίας, ἂν τολμοῦσες νὰ εἰπῆς ὅτι ἦταν Μακεδονία καὶ ἡ σημερινὴ πρωτεύουσα τῆς «Μακεδονίας τοῦ Βαρδαρίου»! Μὲ τὴν ἐπιμονή τους κατάφεραν νὰ τοὺς ἐκχωρήσουν οἱ Βούλγαροι τὸ 1912 τὰ Σκόπια μὲ τὴν σχετικὴ συνθήκη τῆς συμμαχίας.

Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ Α. Τρινεγκόρσκυ, προπολεμικοῦ Σέρβου ἐπιστήμονος, «Γιουγκοσλαβικὲς μειονότητες τοῦ ἑξωτερικοῦ» (μετάφρασις Πολύζου), ὅλοι οἱ Σέρβοι ἱστορικοὶ καὶ γεωγράφοι ταυτίζουν τὴν κυρίως Μακεδονία μὲ τὴν σημερινὴ ἑλληνικὴ μὲ μόνη ἐπέκτασι στὴν Γευγελὴ καὶ Στρώμνιτσα. Ἀκόμα καὶ τὸ Μοναστήρι τὸ θεωροῦν τμῆμα τῆς λεγομένης «Παλιᾶς Σερβίας».

* *

Δὲν εἶχαν πιά λόγο οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κομιτάτου καὶ οἱ Βούλγαροι ὑπουργοί, πὸν κρύβονταν πίσω τους, νὰ τηροῦν τὰ προσήματα. Τὸ μακεδονικὸ ζήτημα εἶχε τοποθετηθῆ στὸ χειρουργικὸ τραπέζι τῆς διπλωματίας καὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα καὶ περισσότερο γρήγορα παρὰ ἀργὰ θάπαιρνε τὴ μοι-

ραία του λύσι, τὴν αὐτονομία. Εἶχαν τόσους φίλους, θανμαστὲς μὲ τὴν παραμορφωμένη καὶ μὴ μακεδονικὴ Μακεδονία, πὺ κατασκευάζαν προστάτες ὑποψηφίους συμμάχους! Οἱ δύο «ἐντολοδόχοι» τοὺς ἔδειξαν τὸν δρόμο. Δὲν εἶχαν αὐτοὶ παρὰ νὰ τὸν ἀκολουθήσουν καὶ νὰ ξεκαθαρίσουν τὴν Μακεδονία αὐτὴ ἀπ' ὅλα τὰ ζιζάνια. Καὶ ρίχθηκαν μὲ τὰ μούτρα. Πέταξαν τ' ἀπατεωνικά συνθήματα καὶ τὶς ψεύτικες μάρσκες καὶ πρόβαλαν ἀπροκάλυπτοι καὶ ὤμοι μὲ τὴν παλιά τους γνώριμη μορφή. Τὸ περίφημο «Ἡ Μακεδονία γιὰ τοὺς Μακεδόνες» ἔδωσε φανερὰ τὴν θέσι του στὸ «Ἡ Μακεδονία γιὰ τοὺς Βουλγάρους» καὶ ἡ «ἐλευθερία» ἔγινε ἡ σκληρότερη τυραννία καὶ τρομοκρατία. Ὅσοι δὲν ἦσαν Βούλγαροι δὲν εἶχαν κανένα λόγο νὰ ζοῦν. Γιὰ νὰ ἐκδιωχθοῦν οἱ πάνοπλοι Τοῦρκοι, ἔπρεπε νὰ ἐξοντωθῆ ὁ ὄπλος Ἑλληνισμός. Δὲν ἔπαιρναν κἂν τὸν κόπο νὰ χρησιμοποιήσουν τώρα τὴν ρετσινιά καὶ τὴν «πρόφασιν ἐν ἁμαρτίᾳ», ὅτι ἦσαν τὰ θύματα προδότες, τουρκόφιλοι κ.λ.π. Ἔφθανε ἡ ιδιότης τοῦ «γραικομένου». Ἦταν θανάσιμο ἀμάρτημα.

Ἄγριοι ξεχύθηκαν οἱ κομιτατζήδες. Φόβος καὶ τρόμος ἀπλώθηκε στὰ χωριά. Κτυποῦσαν τὶς κεφαλές, παπᾶδες, προκρίτους, δασκάλους, ὄλους, πὺ εἶχαν κάποια ἐπιρροή. Ἐπρεπε νὰ πᾶν νὰ φιλήσουν τὸ χέρι τοῦ Βουλγάρου μητροπολίτη ἢ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου καὶ νὰ δηλώσουν στὴν τουρκικὴ ἀρχὴ ὅτι δὲν εἶναι πιὰ «Ἕλληνες» (ρούμ), ἀλλὰ «Βούλγαροι». Ἄν δὲν ἤξερε νὰ διαβάξῃ ὁ παπᾶς βουλγαρικά, δὲν τοὺς πείραζε καὶ πολὺ. Ἦταν ἐλεύθερος νὰ κάμνῃ τὴν λειτουργία ἑλληνικά, ὅπως πρῶτα, μὲ μόνῃ τὴ διαφορὰ, ὅτι θὰ μνημόνευε τὸν Βούλγαρο ἑξαρχο καὶ ὄχι τὸν πατριάρχη. Σιγὰ σιγὰ θὰ τοῦ μάθαιναν ὀλίγα σλαβονικά, θὰ ἔπαιρναν κανένα παιδί του στὰ οἰκοτροφεία, θὰ τὸν μπερδεύαν στὶς δουλειές τοῦ κομιτάτου, πὺ νὰ βρεθῆ ἰέλοντας καὶ μὴ δεμένος μαζί τους. Τὸ σπουδαιότερο, τὸν ἐξουδετέρωναν καὶ ὀλάκερο τὸ χωριὸ περνοῦσε στὰ κιτάπια τῆς σχετικῆς τουρκικῆς ὑπηρεσίας γιὰ βουλγαρικό. Ἐνδιαφέρονταν καὶ γιὰ τὴν στατιστικὴ. Διενεργοῦσε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὁ Χιλμὴ πασᾶς μὲ πρόχειρη καὶ πρωτόγονη ἀπογραφὴ καὶ ἤθελαν νὰ ἐμφανισθοῦν ὅσο τὸ δυνατόν περισσότεροι. Σύμφωνα μὲ τὸ αὐτονομιστικὸ τὸν σχέδιο, πὺ εἶχαν ὑποβάλει καὶ στὶς Μεγάλες Δυνάμεις, ἡ πολυπληθέστερη φυλὴ θὰ εἶχε τὸν κύριο λόγο καὶ θὰ καθώριζε τὴν γλῶσσα, τὴν ἀστυνομία, τὰ διοικητικὰ ὄργανα κλπ. Στὸ Μοναστήρι ἦλθαν καὶ οἱ πρῶτοι «συμμοιορλόπληκτοι πρόσφυγες» σὺν γυναίξιν καὶ τέκνοις. Ἐβαλαν ἀρκετοὺς σὲ μερικά χαμόσπιτα παλιά, πὺ ἦσαν στὸ βάθος τῆς μεγάλης αὐλῆς τοῦ γυμνασίου μας καὶ ἐχρησίμευαν γιὰ ἀποθήκες.

Δὲν περνοῦσε ἑβδομάδα, καὶ κάποτε καὶ ἡμέρα, χωρὶς ν' ἀκουσθῆ ἕνα ἐγκλημα ἢ μὲ πολλοπλῆ σφαγή. Στὸ Μπρὸτ καταχρεουργήθηκε μέσα στὴν ἐκκλησία τὴν ὄρα, πὺ ἔκαμνε τὴν λειτουργία, ὁ παπᾶς μὲ τὸν ψάλτη, τὴν παπαδιά καὶ ἕναν ἄλλον. Ἐγράφε σχετικὰ ὁ πρόξενος Μοναστηρίου: «Ἐῦρο-

μεν τὸν λειτουργὸν τοῦ Ὑψίστου μετὰ τῆς ἱερατικῆς αὐτοῦ ἀμιφίσεως πνέοντα τὰ λοιπίδια. Χωρὶς οὐδόλως νὰ αισθανθοῦν οἶκτον πρὸς αὐτόν, οὐδὲ σεβασμὸν καὶ φόβον πρὸς τὸ θεῖον, ἐτόλμησαν νὰ τὸν κατακρουροῦν κυριολεκτικῶς, ἐπενεγκόντες κατ' αὐτοῦ ἐξήκοντα πληγὰς διὰ μαχαιρῶν» (930 τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου 1904). Ἄλλοι τόσοι, μὲ τὸν παπὰ ἐπίσης, ἐσφαγιασθήκαν στὸ Δομπρομέρι. Ἄπ' τὶς Κάτω Κλεινὲς τῆς Φλώρινας πέντε χωρικοὶ πῆγαν νὰ κόψουν ξύλα στὸ δάσος καὶ τοὺς ἔφεραν κομμένους τοὺς ἴδιους καὶ φορτωμένους στὰ μουλάρια! Ἦσαν ὁ Δημήτριος καὶ Ἰωάννης Γκέγας, Νικόλαος Ρακοβαλῆς, Ναοὺμ Τεμέλκος, Γεώργιος Στροῦτισης. Στὸν Ἄετὸ τοῦ Ἄμινταίου κατέσφαξαν οἱ κομιτατζήδες τοὺς Ἰλίαν Στεργίου, Δημήτριον Στεργίου, Ἡλίαν Στύλου, Στέφανον Ρόμπεν, Γεώργιον Τύπον καὶ δύο γυναῖκες μιὰ νύκτα, γιατί τοὺς εἶχαν ὀρκίσει ἐνωρίτερα σὲ τουφέκι καὶ σπαθὶ ὅτι θὰ γίνονταν καλοὶ καὶ πιστοὶ Βούλγαροι, ἀλλὰ ἐκεῖνοι δὲν φάνηκαν πολὺ πρόθυμοι στὴν ὑψηλὴ ἐπιταγὴ! Ὁ στρατηγὸς Ἀλέξανδρος Μαζαράκης στ' ἀπομνημονεύματά του ὑπολογίζει σὲ 285 τοὺς ἰδικούς μας, πὸν μόνον τὸ 1904 βρῆκαν τὸν θάνατον ἀπ' τὸ μαχαίρι τῶν κομιτατζήδων. Τὸ 1937 καὶ 1938 ἔγινε στὴ Φλώρινα ἔρανος, γιὰ ν' ἀνεγερθῆ ἓνα μαισωλεῖο, ὅπου νὰ λαξευθοῦν τὰ ὀνόματα ὅλων αὐτῶν τῶν ἀγνώστων ἡρώων καὶ μαρτύρων. Εἶχαν συγκεντρωθῆ πολλά. Δυστυχῶς μὲ τὰ σχέδια καὶ τὶς μελέτες μᾶς ἐπρόλαβε ὁ πόλεμος καὶ ἡ κατοχὴ καὶ ἔξανεμίσθησαν τὰ χρήματα τοῦ μνημείου στὴν Τράπεζα.

Στις 12 Μαρτίου 1904 ὁ Ἄγγλος πρόξενος Μοναστηρίου ἔγραφε: «Τρομοκρατικὴ ἐκστρατεία ἔχει ἐξαπολυθῆ ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες, γιὰ νὰ ἔξαναγκασθοῦν τὰ χωριά νὰ προσχωρήσουν στὴν Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία. Ἄπ' τὶς 27 Φεβρουαρίου ἕως σήμερα δέκα εἶναι τὰ θύματά τους, πὸν ἔγιναν γνωστὰ στὴν ὑπηρεσίᾳ μου» (Ἄγγλικὴ Κυανὴ Βίβλος 1904). Τὸ ἴδιο ὄργιο τοῦ αἵματος καὶ τῆς βίας ἀπλώθηκε σ' ὅλη τὴν Μακεδονία. Ὁ Παγιαρὲς εἶδε τὰ ἐρείπια καὶ τοὺς νεκροὺς μιᾶς οἰκογένειας ἀπ' τὸ Γραδεμπόρι τῆς Θεσσαλονίκης, πὸν εἶχε ἔξοντωθῆ. Ἡ γριὰ Βελίκα εἶχε 18 μαχαιριὲς ἐπάνω της. Ὁ σὲρ Μπιλιώτης ἔγραψε ὅτι μονάχα στὸ σαντζάκι Σερρών 100 Ἕλληνες (ἑλληνόφωνοι, σλαβόφωνοι, βλαχόφωνοι) ἔπεσαν θύματα τῶν κομιτατζήδων. Στὸ Ζύρνοβο τῆς Δράμας ἐπυρπολήθηκαν τὴν 10ην Ὀκτωβρίου 1903 ἀπὸ κομιτατζήδες πολλὰ σπίτια, ὅπως τηλεγράφησε στις 24 Ὀκτωβρίου ὁ πρόξενος Σερρών. Στὸ Ράμελ τῶν Γιαννιτσῶν σὲ μιὰ δόση ἐθανατώθηκαν ἑπτὰ Ἕλληνες. Παντοῦ θρῆνος καὶ ὄδυρμος. Ὁ Γάλλος γενικὸς πρόξενος Θεσσαλονίκης Στήγκ (ἀργότερα γενικὸς διοικητὴς Ἀλγερίου καὶ ὑπουργὸς) ἔγραφε στις 29 Αὐγούστου 1904 (Γαλλ. Κιτρίνη Βίβλος): «Οἱ κομιτατζήδες σκοτώνουν μὲ πρωτάκουστη ἀγριότητα ὄχι μόνον ἐκείνους, πὸν ἔχουν προγράψει, ἀλλὰ καὶ τὶς οἰκογένειές των καὶ καίουν τὰ σπίτια των». Στις 5 Ὀκτωβρίου ὕστερα ἀπὸ μιὰ περιοδεία στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία

ξανάγραφε: «Οἱ κομιτατζήδες διαπράττουν φόνους καὶ καθαροὺς λεηλασίες». Ὁ ἴδιος ὁ Λαμὸς στὸ βιβλίον του «Δέκα πέντε χρόνια βαλκανικῆς ἱστορίας» ἀναγκάζεται νὰ βεβαιώσῃ ὅτι οἱ κομιτατζήδες ἦσαν βίαιοι καὶ ἄγριοι καὶ δὲν ἔδιναν πεντάρα γιὰ τὴν ζωὴ τῶν συνανθρώπων τους. Δὲν ὑποχρέωναν ὅμως, προσθέτει, τοὺς καθαροὺς καὶ γνησίους Ἕλληνες νὰ γίνουν Βούλγαροι. Τοὺς ἀναγνώριξε, φαίνεται, τὸ δικαίωμα νὰ ἐκβιάζον καί, ὅταν τοὺς παράκουαν, νὰ θανατώνουν ὅλους ἐκείνους, ποὺ αὐτοὶ θὰ εὔρισκαν ὅτι δὲν ἦσαν καθαροὶ καὶ γνήσιοι Ἕλληνες ἑκατὸν καρατιῶν. Κουβαλοῦσαν ἴσως μαζί τους καὶ συνεργεῖα, ποὺ ἔκαμαν διύλισι καὶ ἀνάλυσι τοῦ αἵματος. Ὡς τόσο τὸ καλοκαίρι τοῦ 1904 ὁ βοεβόδας Τάνε «ἐσύστησε» στοὺς παπᾶδες καὶ τοὺς προκρίτους τοῦ Φλάμπουρου τῆς Φλώρινας «γιὰ τὸ καλὸ τους» νὰ γίνουν Βούλγαροι, μολονότι οἱ Φλαμπουριῶτες δὲν τὰ ξέραν ὄχι μόνον τὰ βουλγαρικὰ καὶ τὰ σλαβονικὰ, ἀλλ' οὔτε κἂν τὰ σλαβομακεδονικὰ.

Ὁ Παγιαρὸς στὸ «Μακεδονικὸ πρόβλημα» ἀποκαλύπτει ὅτι ὅλοι οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ τῶν Σερρῶν μὲ τὸν ἀρχηγὸ τους συνταγματάρχην Βερὰν ἐπὶ κεφαλῆς στὶς ἰδιαιτέρες συνομιλίαις ὕβρισαν πολλὰ φορὰς μὲ τίς βαρύτερες φράσεις μπροστά του τοὺς κομιτατζήδες καὶ τὰ ὄργια των. Ἀκόμα καὶ ὁ Ρῶσος συνταγματάρχης Σμπέρσκη, φιλοβούλγαρος ὡς τὸ κόκκαλο, ποὺ σὲ χωριὰ καὶ πολιτεῖαι τοῦ ἐσωτερικοῦ δὲν ἐννοοῦσε νὰ πλησιάσῃ παρὰ μόνον Βουλγάρους καὶ βουλγαρικὰ σπίτια, ἐσπατάλησε μιὰ μέρα, ἀναφέρει ὁ Παγιαρὸς, γιὰ τοὺς κομιτατζήδες ὅλο τὸ ὑβριστικὸ λεξιλόγιό του. Εἶχαν πάει μαζί στὴν Γκίτσιτσα τῆς Γευγελῆς, ὅπου ἀντίκρισαν καπνισμένα ἔρεπια καὶ 6—7 πτώματα. Ὑπῆρχαν καὶ γυναῖκες καὶ παιδιὰ! Τοὺς ἔκαψαν καὶ τοὺς ἔσφαξαν, γιατί, χωρὶς νὰ εἶναι καθαρόαιμοι καὶ γνήσιοι Ἕλληνες, ἐννοοῦσαν νὰ παραμένουν «γραικομάνοι». Ὁ Σμπέρσκη δὲν κουράσθηκε νὰ ξεφωνίξῃ: «οἱ ἄθλιοι, οἱ κακοῦργοι, οἱ ληστές, τὰ κτήνη κλπ.». Γιὰ τὸ φρικαλέο κακούρημα ἔγραφε ὁ διερμηνέας τοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης, ποὺ εἶχε πάει στὸ χωριό: «Ὁδηγηθέντες εἰς τὴν πρώτην οἰκίαν εὐρέθημεν πρὸ φρικτοῦ θεάματος. Πτώματα ἀνθρώπινα, ἄμορφα, ἀπληθρακωμένα καὶ φρικτῶς κερματισμένα ἔκειντο σωρευμένα ἐντὸς χώρου τινός, περιβεβλημένου ὑπὸ τεσσάρων τοίχων, πλησίον δὲ τῶν πτωμάτων χεῖρες καὶ πόδες καὶ ἄλλα τεμάχια ἀποσπασθέντα τῶν κορμῶν ἔκειντο». Μέσα στοὺς νεκροὺς ἦταν καὶ ἡ δασκάλα Παπαγεωργίου, μιὰ κοπέλλα 18 χρονῶν ἀπ' τὴν Γευγελή. Πρόλαβε πρὶν τὴν σκοτώσουν νὰ ρίξῃ μὲ τὸ πιστόλι τῆς στοὺς κομιτατζήδες. Καὶ ἓνας βοεβόδας βρέθηκε κτυπημένος ἀπὸ σφαῖρα πιστολιοῦ. Στὸν ἀνταποκριτὴ τῆς Βετσέρνα Πόστα τῆς Σόφιας Δασκάλωφ καὶ ὁ Αὐστριακὸς «πράκτορας» Μοῦλλερ ἐδήλωσε: «Οἱ κομιτατζήδες, ἐνῶ διαλαλοῦν ὅτι ἀγωνίζονται γιὰ τὴν μακεδονικὴ αὐτονομία, ἐργάζονται μὲ ὅλα τὰ ἀθέμιτα μέσα γιὰ τὴ Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία, πράγμα ποὺ τοὺς κοστίζει τὴν ἀγάπην τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν συμπάθειαν τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινῆς γνώμης». Ἐξ ἄλλου ὁ

Ἄγγλος πρεσβευτῆς στή Σόφια Μπουχάναν, πού πῆγε νά διαμαρτυρηθῆ στὸν Βούλγαρο πρωθυπουργό γιὰ τὰ κακουργήματα τῶν κομιτατζήδων, ἐτηλεγραφοῖσεν στὸ Φόρειν Ὅφρις: «Ὁ ἐξοχώτατος πρωθυπουργὸς ἀποδίδει στοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς πατριολογικοὺς τὰ τρομοκρατικὰ συνθήματα, πού ἐφαρμόζουσι, ἂν δὲν κάνω λάθος, μόνοι οἱ Βούλγαροι».

Ἄλλὰ ποίαν χρεῖαν ἔχομεν μαρτύρων; Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Βουλγαρίας, ὁ στρατηγὸς Πετκώφ, ὅπως ἀνεκοίνωσε τὸ Βουλγαρικὸ τηλεγραφικὸ πρακτορεῖο, φώναξε μέσα στὴ Βουλὴ (σοβράνιε) καθαρὰ καὶ ξάστερα: «Ἡ κυβέρνησις ἐπιδιώκει ν' ἀνακτῆσιν οἱ ὁμογενεῖς μας τῆς Μακεδονίας τὴν ἐθνικὴ βουλγαρικὴ συνείδησι καὶ τὸν βουλγαρικὸν τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρα!». Τί εἶδους ὁμογενεῖς ἦσαν αὐτοί, πού δὲν εἶχαν οὔτε ἐθνικὴ βουλγαρικὴ συνείδησι οὔτε ἐθνικὸ βουλγαρικὸν χαρακτῆρα, καὶ μὲ ποιά μέσα ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις θὰ τοὺς τὰ ἐμφυσοῦσε, δὲν μᾶς τὸ λέει ὁ πρωθυπουργός. Μᾶς τὸ ἐξηγεῖ ὁ Νάτσεβιτς, ἓνας τίμιος Βούλγαρος καὶ πρεσβευτῆς στὴν Κωνσταντινούπολι, πού διεμαρτυρήθηκε γιὰ τὰ ἐγκλήματα τῶν κομιτατζήδων καὶ στὸ τουρκικὸν καὶ στὸ βουλγαρικὸν ἔδαφος καὶ δημοσίευσε στὴν Βετσέρνα Πόστα τῆς Σόφιας (7ης Αὐγούστου 1907) τὸν ἐξῆς διάλογόν του μὲ τὸν ὑπουργόν τῶν στρατιωτικῶν στρατηγὸν Σάβωφ: «Εἶναι λοιπὸν ἀδύνατον, κύριε ὑπουργέ, νὰ καταλάβῃ ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως τὴν κολοσσιαία ζημία, πού γίνεται στὰ βουλγαρικὰ συμφέροντα ἀπ' τὴν δρᾶσι τῶν κομιτατῶν;— Εἶναι ἀδύνατον, ἀποκρίθηκε ὁ στρατηγὸς Σάβωφ. Ὁ πρωθυπουργὸς (στρατηγὸς Πετκώφ) δέκα χρόνια τώρα ξυπνᾷ καὶ κοιμᾶται μὲ τὰ κομιτατὰ καὶ ἔχει πάρει μέρος σ' ὅλες τὶς ἐνέργειαι, τὰ διαβούλια καὶ τὰ σχέδιά των!». Καὶ ὁ πρόην πρωθυπουργὸς Ντάνεφ ἐδήλωσε στὸν Παγιαρὸς (Μακεδονικὸ πρόβλημα): «Μάλιστα, ἐκάναμε λάθη πολλὰ καὶ μεγάλα. Εἴκοσι χρόνια ἀκούαμε ὅτι ἡ Μακεδονία εἶναι βουλγαρικὴ, ὅσο καὶ ἡ Βουλγαρία. Ὅταν βροῦκαμε ἀντίστασι καὶ εἶδαμε ὅτι τὰ πράγματα δὲν ἦσαν ὅπως τὰ φανταζόμεσθε, τὰ χάσαμε καὶ δὲν ξέραμε τί κάμνομε. Τὰ κομιτατὰ μας, ἀκαθοδήγητα, ἔκαμαν ἐγκλήματα τερατώδη».

Ὁ μητροπολίτης Καστορίας Καραβαγγέλης ἔγραφε στὸν Πατριάρχη: «Οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται ἢ νὰ διατάξῃ ἡ σεπτὴ καὶ λαοφίλητος Αὐτῆς φωνὴ τοὺς μητροπολίτας τῆς Μακεδονίας, ὅπως παραιτηθῶσι καὶ ἀφίσωσι τοὺς αἰμοβόρους λύκους νὰ ποιμάνωσι τὰ σπαράσσοντα καὶ αἰμάσσοντα ποίμνια ἡμῶν». Σὲ ἄλλη πάλι ἀναφορὰ του ἔλεγε: «Δέκα πέντε περίπου συμμορίαι, φέρουσαι μεθ' ἑαυτῶν ἐτοίμους ἀναφορὰς πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν κυβέρνησιν καὶ τὴν Ἐξαρχίαν, ἀποπτύσασαι πάντα χαλινὸν θεῖον καὶ ἀνθρώπινον, ἔθυσαν καὶ ἀπόλεσαν συμφώνως πρὸς τὴν ἐντολήν, τὴν ὁποίαν εἶχον, νὰ ὑποχρεώσωσι δηλ. τοὺς χωρικοὺς νὰ ἐκλέξωσι μεταξὺ τῆς Ἐξαρχίας ἢ τοῦ θανάτου». Καὶ ὁ Δράμας Χρυσόστομος, ὁ ἐθνομάρτυς Σμύρνης

στην Μικρασιατικήν καταστροφή, ἔγραφε : «Τὸ μέλλον φαίνεται ὡς νῦν ἀφεγγής καὶ ἀσέληνος».

Ζωντανὴν εἰκόνα μᾶς δίνει ἓνα γράμμα ἀπ' τὴν Γουμένισσα, πὺν ἔστειλε στὶς 2 Ἀπριλίου 1904 στὸν Παῦλο Μελά ὁ γιατρός Ἄγγελος Σακελλαρίου: «... Ἀπ' ἀρχῆς ὁ ἀγὼν διεξήχθη πεισματώδης μεταξὺ Γιαννιτσῶν καὶ Γευγελῆς, ὅπου περιλαμβάνονται 40 χωριά. Ἀντιστάσεως μὴ οὔσης, κατελήφθη τὸ πλεῖστον τοῦ τμήματος τούτου διὰ τῶν δολοφονιῶν, τῆς ἀμειλίχτου φορολογίας καὶ τῆς τρομοκρατίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν Κρίβρα, Μποροβίτσα, Μποεμίτσα, Γοργόπη, Πετρόβω, Βόζιτς, Βουσινόβω, Πέτικω, Τσερναρέκι ὑφίστανται εἰσέτι ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ κοινότητες, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης ἀληθές ὅτι ταῦτα διατηροῦνται τυπικῶς.... Περὶ τῆς Γουμενίτσας, τῆς κατεχούσης τὸ κέντρον τοῦ ὅλου αὐτοῦ τμήματος, πρέπει νὰ ἔχω τὸ μυαλό μου εἰς τὴν θέσιν του καὶ τὴν δύναμιν νὰ συγγράψω τόμον δλόκληρον, ὅπως δυνηθῶ νὰ σοῦ παράσχω ἀμυδρὰν ἰδέαν τοῦ βαθμοῦ καὶ τῶν ἀπειρῶν περιπετειῶν τοῦ ἀπεγνωσμένου ἀγῶνος.... Οἱ περισσότεροι τῶν ἀκραιφνῶν Ἑλλήνων κατεκρουρηθήθησαν ἢ ἐξεπατρίσθησαν φεύγοντες τὸν βέβαιον θάνατον.... Ὅταν λάβετε ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπὸ μηνὸς σχεδὸν ἐκοινοποιήθη ἀπὸ μέρους τοῦ κοιματάτου διαταγὴ εἰς τοὺς χωρικοὺς νὰ ὑποβάλωσι ἐπισήμως ἀναφορὰς ὅτι ἀσπάζονται τὸ σχίσμα, νὰ ἐτοιμάσωσι ἕκαστον χωρίον ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν οἰκογενειῶν ποσὰ ἀπὸ 5 μέχρι 50 λιρῶν πλὴν τῶν γενναίων ἀναγκαστικῶν εἰσφορῶν τῶν εὐπόρων, ὅτι οἱ κομητὰ (κομιτατζήδες) εἰσερχόμενοι εἰς τὰ χωρία προτιμῶσι τὰ ἑλληνικὰ καὶ εἰς τὰ μικτὰ προτιμῶσι τὰς ἑλληνικὰς οἰκίας διὰ λόγους εὐνοήτους.... Ὅταν παραδεχθῆτε ὅτι διὰ λόγους ἀνωτέρους διπλωματικούς αἱ Ὄθωμανικαὶ Ἀρχαὶ δὲν κάμνουσι ὅ,τι ἔπρεπε καὶ ἠδύναντο, ὅταν δὲ σκέπτονται περὶ δράσεως ἢ ἐκδικήσεως δὲν ποιοῦνται διάκρισιν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων.... Ἐγὼ κατήντησα πτώμα. Καθ' ἑκάστην ἀποστεροῦμαι φίλων καὶ συνεργατῶν πολυτίμων. Μέχρι τοῦδε κατεκρουρηθήθησαν 7 ἢ 8 ἐκ τούτων, μόνον καὶ μόνον διότι εἶχον σχέσεις μετ' ἐμοῦ, ἰσάριθμοι δὲ καὶ πλεον εἶναι προγεγραμμένοι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Εἶναι πολλοὶ οἵτινες τρέμουν καὶ νὰ διέλθωσι πρὸ τοῦ φαρμακείου, μήπως παρεξηγούμενοι καταδικασθῶσι εἰς θάνατον ἢ εἰς ραβδισμοὺς ἐπὶ τῆς κοιλίας μέχρι λιποθυμίας. Τὴν Μεγάλην Δευτέραν ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν κομιτατζήδων ὁ ἀγροφύλαξ Ἀλβανός, τὸ Μέγα Σάββατον ἐπληρώθη διὰ μαχαιρῶν ἐν μέσῳ Θεσσαλονίκης ὁ Κ. Αὐγέρης, πρῶην διδάσκαλος ἐν τῇ περιφερείᾳ Γευγελῆς...». Ἐλησμόνησε μόνον ὁ πατριώτης γιατρός νὰ γράψῃ ὅτι εἶχε καὶ αὐτὸς δεχθῆ βουλγαρικὰς σφαῖρας καὶ πληγωθῆ. Τὴν γλύτωσε σχετικὰ εὐθηνά. Πλήρωσε ὅμως γι' αὐτὸν ἀκριβὰ μιὰ γυναῖκα, ἡ Μαρία, σύζυγος Γεωργίου Πούλκη ἀπ' τὴν Γουμένισσα· τὴν ὥρα, πὺν γύριζε ἀπ' τὸ χωράφι μετ' τὸ παιδάκι τῆς 9 χρονῶν, τὴν ἔπιασαν οἱ κομιτατζήδες, Σουλτάντσεσ καὶ ἡ παρέα του, καὶ αὐτὴν τὴν ἔσφαξαν, τὸ παι-

δάκι τὸ τραυμάτισαν. Ἦταν ὁ μόνος μάρτυρας, πὸν εἶχε καταθέσει στὴν τουρκικὴν ἄστυνομία τὴν ἀλήθεια γιὰ τὴν ἐπίθεσι καὶ τὸν τραυματισμὸ τοῦ Σακελλαρίου. Τὸ κομιτάτο εἶχε ὑποσχεθῆ σ' αὐτὴν καὶ τὸν σύζυγό της συγχωροχάρτι καὶ ἀμνηστία, μὲ τὸν ὄρο ὅμως νὰ ἐνεργήσουν αὐτοὶ τὴν δολοφονία τοῦ γιατροῦ! Κ' ἐπειδὴ δὲν δέχθησαν, ἐθιανάτωσε τὴν γυναῖκα καὶ πλήγωσε τὸ παιδάκι!

Χαρακτηριστικὰ εἶναι καὶ τρία κομιταζήδικα γράμματα, πὸν διαφύλαξε ὁ Κάκκαβος. Τὸ ἓνα εἶναι τοῦ βοεδόδα Ἀποστόλ πρὸς κάποιον ἰδικὸ μας κτηνοτρόφο τσέλιγκα :

Δημήτρι Κεχαγιᾶ.

Μόλις πάρης τὸ γράμμα μου νὰ μοῦ στείλῃς ἀμέσως 30 λίρες.

5 Ἰουλίου 1904

Μὲ φιλικὸς χαρῆτισμὸς
Βοεβόδας Ἀποστόλ Πετκόφ

Εἶναι λακωνικώτατο. Ἀν ἔχει οὔτε πρόλογο οὔτε ἐπίλογο. Τραβίαι ἴσια στὸ ψητό, στὰ χρήματα.

Τὸ ἄλλο βρέθηκε στὸν ἀρχικομιτατζῆ Ἰβάν Καρασούλη, πὸν ἐξώντωσε μὲ τὴν τριανταμελῆ συμμορία του ὁ τουρκικὸς στρατὸς τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1905 κοντὰ στὸ Σμὸλ τῆς Γευγελῆς. Ἴδου τί γράφει:

Ἀδελφέ μας Ἰβάν.

Εἴμαστε σύμφωνοι στὸ ζήτημα τῆς τιμωρίας τῶν Γραικομάνων. (Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὅλοι οἱ κομιτατζήδες ὅλων τῶν παρατάξεων δὲν εἶχαν ποτὲ διαφωνία). Σοῦ στέλνομε τὸν σχετικὸ κατάλογο. Ἀπαγορέψαμε καὶ τὸ ἐμπόριο μὲ τοὺς Γραικομάνους. Δώσατε καὶ σεῖς ἀνάλογες διαταγές στὰ χωριά. Ἄν συναντήσετε τὸν Ἄγο Ντάνε καὶ τὸν Γρηγόρι Στρομνίτσολη, ξεκάμετέ τους. Εἶναι Γραικομάνοι καὶ προδότες οἱ ἄθλιοι. Ἀποφασίσαμε νὰ ξεκαθαρίσουμε καὶ τρεῖς Γραικομάνους τῆς πόλεώς μας, τὸν Χρηστο Σεκερτζῆ, τὸν διευθυντὴ τοῦ σχολείου, καὶ τὸν Βασίλι Σούεφ. Γνωρίσατέ μας ἂν πῆρατε τίς 40 λίρες, πὸν εἰσέπραξε ὁ Ἰβάν Ἄγκωφ ἀπ' τὸ χωριό του.

Ἔστερ. Ἀπαγορέψετε αὐστηρότατα νὰ πηγαίνουν οἱ χωρικοὶ σὲ χάνια Γραικομάνων, ὅπως ὁ Ραντίναλης καὶ ὁ Στόιτσες.

Τὸ τρίτο βρέθηκε στὴν τσάντα τοῦ βοεβόδα Τάσκα, τῆς περιφερείας Σερρών, πὸν τὴν πέταξεν ὁ γενναῖος ἀρχηγός, γιὰ νὰ σωθῆ ἀπὸ τὸ τουρκικὸ ἀπόσπασμα. Ἦταν ἀπὸ τοὺς λίγους Βουλγάρους, πιθανώτατα, δασκάλους τῶν Σερρών.

Ἀρχίζει ὡς ἐξῆς:

Τσεκούρι στὸν ντόκτορ Γιάννη (ιατρὸ Ἰωάννη Θεοδωρίδη).

Μολύβι στὸν Ἑλληνα πρόξενο.

Μαχαίρι στὸν Ἑλληνα Μητροπολίτη.

Εἴμαστε σὲ συνεννόησι μὲ πρόσωπο, πὸν θὰ καταφύγῃ στὸ σῶμα σας.

Ἐκ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἰωάννου πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Κλήμη, ἀποκαλύπτει τὸ πλῆθος τῶν ἐκπαθῶν καὶ τῶν ἀποβροχῶν τῶν Ἰουδαίων, καὶ τὸν πόλεμον τοῦ Ἰωάννου πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Κλήμη, καὶ τὸν πόλεμον τοῦ Ἰωάννου πρὸς τὸν Κλήμη καὶ τὸν Πέτρον.

Σέρρες 9 Αὐγούστου.

Ὁ ἀρχηγὸς δὲν ἀποδέχθηκε τὴν πρότασι. Στὴν ἀπάντησί του, ποὺ κατεσχέθηκε ἐπίσης ἀπ' τὸν τουρκικὸ στρατό, γράφει :

Τὸ ξεκαθάρισμα στὴν πόλι δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ παρὰ ἀπὸ ἀνθρώπους, ποὺ δὲν εἶναι ὑποπτοι καὶ ἔχουν τὸν καιρὸ καὶ τὴν δυνατότητα νὰ παρακολουθήσουν τὸν γιατρό. Οἱ δικοί μου ἀποκλείονται. Ἐπειτα ἡ πρᾶξι πρέπει νὰ γίνῃ ἀργά, γιατί τὸ μέρος εἶναι πολυσύχναστο. Ποιὸ εἶναι τὸ πρόσωπο, ποὺ θέλει νάρθῃ μαζί μου; Δὲν τὸν δέχομαι, ἂν δὲν κάμῃ πρῶτα ἕνα φόνον Γραικοῦ.

Τάσκα

Ὁ ντόκτορ Γιάννη, ἂν καὶ ὑποπρόξενος τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας, ἔμασε τὰ πράγματά του, μὴ μόνον ἀλλὰ καὶ τὸν περιεχομένον τῆς ἀλληλογραφίας, καὶ ἔφυγε ἀμέσως εἰς τὴν Ἀθήνα, ὅπου καὶ ἐγκατεστάθηκε μακρὸν ἀπὸ κομιτᾶτα, Τάσκηδες κ.τ.λ.

Στις 15 Ἰουλίου τηλεγραφοῦσε ὁ πρόξενος Θεσσαλονίκης Κορομηλάς ὅτι οἱ ζημίαι τῶν ὁμογενῶν Γουμενίτης ξεπερνοῦσαν τις 4.000 χρυσῆς λίρες.

Μιά μέρα ὁ ἴδιος ὁ ταμίας τοῦ κομιτᾶτου εἰς τὴν Ἔδεσσα, ἕνας σιδεραῖς, παρουσιάσθηκε εἰς τὸν βιομήχανον Γρηγόριον Τσίτση μέσα εἰς τὸ γραφεῖον του καὶ μὲ μιὰ ἀπόδειξιν εἰς τὸ χεῖρ τὸν ζήτησε χαράτσι γιὰ τὸ κομιτᾶτο 100 λίρες χρυσῆς. Ὁ μακαρίτης ὁ Τσίτσης τοῦ μέτρησε κάμποσες γροθιῆς καὶ τὸν παράδωσε εἰς τὴν ἀστυνομίαν.

Μᾶς ἐκήρυξαν ἐπὶ πλέον καὶ τὸν οἰκονομικὸν πόλεμον. Δὲν ἔφθανε ποὺ ἔκαιαν σπίτια, ρήμαζαν κτήματα, ἔκοβαν μωρεόδενδρα, καταστρεφαν ἀμπέλια, σκοτόνταν ποίμνια, ἀγέλες, ἄλογα, ἀλλὰ καὶ ἀπαγόρευαν εἰς τὰ χωριά νὰ ψουνίζουσι ἢ νὰ παλοῦσι εἰς τὰ ἐλληνικὰ καταστήματα. Καὶ ἐπειδὴ ὅλα σχεδὸν τὰ χωριά τὰ εἶχαν κάτω ἀπ' τὴν ἐπιρροὴν καὶ τρομοκρατίαν τους, ὁ ἀποκλεισμός ἐσήμαινε ἀληθινὴν καταστροφὴν τῶν ἐμποροεπαγγελματιῶν μας. Κανένας χωρικός δὲν τολμοῦσε νὰ τὸν παραβιάσῃ. Τὸν περιέμενε μεγάλο πρόστιμον, ἄγριος ξυλοδαρμός καὶ θάνατος.

Ἡ ἀνάστασις ἦταν ὅλη ἡ Μακεδονία.

Στὴν Θεσσαλονικὴν συγκροτήθηκε εἰς τὸν 7 Μαρτίου συλλαλητήριον τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἄγγλος πρόξενος, ἐναντίον τῶν βουλγαρικῶν

κακουργημάτων στον περίβολο της εκκλησίας. Είχαν συγκεντρωθῆ, ὅπως τοὺς ὑπολογίζει ὁ Ἕλληνας πρόξενος, περισσότεροι ἀπὸ 7.000. Ἐπειδὴ δὲν τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ μετακινηθοῦν ὅλοι, μιὰ ἐπιτροπὴ τοῦ συλλαλητηρίου ἐπέδωσε τὸ ψήφισμα στὸν Χιλμῆ πασᾶ καὶ στοὺς προξένους. Στὴν Καστοριά καὶ τὴν Φλώρινα συντάχθηκαν ὑπομνήματα ἀπ' εὐθείας γιὰ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις, πὸν διακήρυτταν ὅτι «θέλουν ἀγωνισθῆ μέχρι ἐσχάτων ὑπὲρ τῆς ἔμμονης εἰς τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν πίστιν», ὅπως τηλεγραφοῦσε ὁ πρόξενος Μοναστηρίου. Οἱ Μοναστηριῶτες ἀπειλήσαν ὅτι θὰ ἐσκότωναν μέσα στὴν πόλι 3 Βουλγάρους γιὰ κάθε Ἕλληνα, πὸν θὰ εἶχε δολοφονηθῆ ἔξω στὴν ὑπαίθρο, καὶ ἓνα ὑπόμνημά των πρὸς τὴν γαλλικὴ κυβέρνησι ἐτελείωνε μὲ τὴν φράσι : «Λαλοῦμεν ἑλληνιστί, βλαχιστί, ἀλβανιστί, βουλγαριστί, ἀλλ' οὐδὲν ἦντιον ἐσμὲν ἅπαντες Ἕλληνες καὶ οὐδενὶ ἐπιτρέπομεν ν' ἀμφισβητῆ τοῦτο».

Εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν οἱ Βούλγαροι βγῆκαν κερδισμένοι ἀπ' τὴν καινούργια τακτικὴ τῆς ὁμῆς βίας καὶ τῆς ἄγριας σφαγῆς. Κέρδισαν ἔδαφος. Ἄρκετὰ χωριὰ ἀναγκάσθηκαν νὰ προσχωρήσουν στὸ «σχίσμα», νὰ προσκυνήσουν δηλ. τὸν ἀντιπρόσωπο τοῦ Βουλγάρου Ἐξάρχου, μητροπολίτην ἢ ἀρχιερατικὸν ἐπίτροπον, νὰ δεχθοῦν Βούλγαρο παπᾶ ἢ δάσκαλο καὶ νὰ καταγραφοῦν στὰ στατιστικὰ βιβλία ὡς «μπουλγκάρ». Ἄλλὰ δὲν ἦσαν πάντοτε σταθερὰ τὰ κέρδη τῆς τρομοκρατίας. Ἐφανάτισαν ἀντιθέτως ἢ ἔκαμαν ἀδιαλλάκτους, μονίμους καὶ ἀκάμπτους ἐχθροὺς πολλοὺς, πὸν ἦσαν ἕως τότε ἀκαθόριστοι καὶ ἀδιάφοροι. Ὅλοι ἐκεῖνοι, πὸν εἶχαν παρασυρθῆ στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὰ ἀπελευθερωτικὰ κηρύγματα καὶ τ' ἀπατεωνικὰ συνθήματα, χωρὶς νὰ πάψουν καὶ νὰ πιστεύουν στὴν ἑλληνικὴ ἰδέα, ἐγκατέλειψαν τὴν ἀρχὴν τὴν τάξεις καὶ ὀργανώσεις των καὶ ἔγιναν οἱ ἐπικινδυνωδέστεροι ἀντίπαλοί τους. Ἀπ' αὐτοὺς προῆλθαν πολλοὶ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ καὶ ὀπλίτες. Ἐνα ζεστὸ κῆμα ἀπὸ μαρτυρικὴ διάθεσι καὶ προθυμίᾳ ἀπλώθηκε σὲ μέρη, πὸν πρότερα οὔτε ἕγνος κανεὶς μποροῦσε νὰ ὑποψιασθῆ. Σλαβόφωνοι χωρικοί, πὸν δὲν ἤξεραν παρὰ μόνον ὅτι ἦσαν χριστιανοὶ καὶ ἐχθροὶ τῶν Τούρκων καὶ εἶχαν μίαν ἀπλῆ ἑλληνορθόδοξον παράδοσι, στάθηκαν ἀκλόνητοι, ἂν καὶ ἔβλεπαν πολὺ καθαρὰ τὸν φοβερὸ κίνδυνον, πὸν ἀπειλοῦσε τὴν ζωὴ τὴν ἰδική τους καὶ τῶν παιδιῶν τους καὶ ὄλη τους τὴν παρουσίαν καὶ ἀπέθνησκον μὲ τὴν ἐγκαρτέρησι τῶν πρώτων χριστιανῶν. Καὶ ἀντίκρουσαν πολλὰς φορὰς οἱ κομιτατζῆδες χωρικούς, πὸν δὲν ἤξεραν λέξιν ἑλληνικὴν, καὶ τοὺς ἔβαζαν τὸ μαχαίρι στὸ λαιμό, γιὰ νὰ εἰποῦν ὅτι δὲν εἶναι Ἕλληνες, καὶ ἐκεῖνοι τοὺς ἀπαντοῦσαν στὴν γλῶσσα τους, ἐνῶ τὸ μαχαίρι προχωροῦσε στὴ σάρκα: «Εἶμαι Ἕλληνας (Γκρηκ σουμ)»!

Μέσα στὸ αἷμα ρίξωσε καὶ στὰ κόκκαλα ἐθεμελιώθηκε ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα. Ἀκόμα τὸ 1942 ἦλθαν στὰ χωριὰ τοῦ Μοριχόβου ἐπιστήμονες ἀπ' τὴν Σόφια νὰ μελετήσουν τὸ φαινόμενον τῶν σλαβοφώνων αὐτῶν χωρικῶν, πὸν ὕ-

στερα από σλαβική, σερβοβουλγαρική διοίκηση 30 ὄλων χρόνων ἐννοοῦσαν νὰ παραμένουν ἀμετάπειστοι καὶ ἀδιόρθωτοι γραικομάνοι!

Ὁ Τραϊκόφ, ἀκόλουθος τύπου τῆς Βουλγαρικῆς πρεσβείας Ἀθηνῶν, μοῦ ἔχει διηγηθῆ ὅτι κάποιος ἀξιωματικὸς τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὸ Μπούκοβο, ἓνα σλαβόφωνο, ἀλλὰ ἑλληνικώτατο χωριὸ κοντὰ στὸ Μοναστήρι, καὶ πῆγε νὰ τὸ ἐπισκεφθῆ τὸ 1911, ὅταν οἱ σχέσεις μας μὲ τοὺς Βουλγάρους εἶχαν ἀποκατασταθῆ, τοὺς ἔλεγε μὲ πολλὴν ἀπορία καὶ ἀγανάκτησι, μόλις γύρισε στὴν Σόφια, ὅτι οἱ συγγενεῖς του τὸν δέχθηκαν μὲ ἀρκετὴν ἐγκαρδιότητα, ἀλλὰ ἔσπευσαν νὰ τοῦ εἰποῦν: «Πόσο περισσότερο θὰ σὲ ἀγαπούσαμε, ἂν ἦσουν ἀξιωματικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ! Δὲν ἀφήνεις τοὺς «Σιόπηδες» (τοὺς Βουλγάρους) καὶ νὰ πᾶς στὴν Ἑλλάδα;»

Δὲν πέρασαν πολὺ καλύτερα μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ οἱ Σέρβοι, ἂν καὶ τὸν Μάρτιο τοῦ 1904 εἶχαν ὑπογράψει μαζί τους συνθήκη συμμαχίας καὶ τελωνειακῆς ἐνώσεως. Πρὶν ξηρανθῆ ἡ μελάνη, οἱ κομιτατζῆδες ξανάρχισαν τὸ ἔργο τους. Στις 29 Σεπτεμβρίου 1904 τηλεγράφησε ὁ Γάλλος πρεσβευτῆς Βελιγραδίου στὴν κυβέρνησί του ὅτι ὅλος ὁ σερβικὸς τύπος ἦταν γεμᾶτος πύρινα ἄρθρα γιὰ τὰ βουλγαρικὰ ἐγκλήματα στὸ Κόσοβο καὶ τὴν Μακεδονία καὶ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἀναγκάσθηκε νὰ τὰ σηλιτεύσῃ ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς (Γάλλ. Κιτρίνη Βίβλος).

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἀφοῦ συνεκέντρωσε στρατεύματα τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1904 καὶ ἐτοίμασε πόλεμο κατὰ τῆς Βουλγαρίας, τὴν ἰσχυρὰ ἦταν ἀπασχολημένη ἀσχημα μὲ τὴν Ἰαπωνία, σταμάτησε πάλιν ἀκίνητη καὶ παράλυτη. Ἄκουσε ἴσως τὶς συστάσεις τῶν ἄλλων Μεγάλων Δυνάμεων καὶ φοβήθηκε μονομερῆ ἐπέμβασι τῆς Αὐστρίας στὸ Κόσοβο καὶ πιθανώτερα ὁ περίφοβος καὶ διστακτικὸς καὶ ἀποφασιστικὸς μονάχα στὶς σφαγὲς τῶν Ἀρμενίων σουλτάνος Ἀμπτοῦλ Χαμῆτ καταλήφθηκε ἀπὸ καινούργια κρίσι φόβου καὶ γενικῆς καχυποψίας. Καὶ ἐνῶ ὁ Βούλγαρος πρωθυπουργὸς ἄρχισε νὰ μιλάῃ μελιστάλακτη γλῶσσα στὸν Ἕλληνα πρεσβευτῆ καὶ περιορίσθηκαν ὁ θόρυβος καὶ τὰ συλλαλητήρια τῶν «Μακεδόνων» τῆς Βουλγαρίας, ἄρχισεν ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ξαφνικὰ διαπραγματεύσεις μὲ τὸν ἀντιπρόσωπο τῆς βουλγαρικῆς Νάτσεβιτς. Μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ἀπαγόρευσι τῆς ἐξαγωγῆς στὸ τουρκικὸ ἔδαφος κομιτατζήδων, ποὺ εἶχαν πιά ἐπὶ τόπου πληθυνθῆ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης καὶ δὲν εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ ἄλλες ἐνισχύσεις, οὔτε χωροῦσε ἀκριβῆς ἔλεγχος στὴν κίνησί των ἀπὸ τὰ σύνορα, ζήτησαν οὔτε λίγο οὔτε πολὺ οἱ Βούλγαροι νὰ τοὺς δοθοῦν γιὰ ν τ ι ς π α ρ α σ ι (ἐννοίω τῶν δοντιῶν, ποὺ καταβροχθίζουσι ξένες τροφές), ὅπως ἔλεγαν οἱ Τοῦρκοι, ἐπέκτασι τῶν «μεταρρυθμίσεων» στὴν περιφέρεια Ἀδριανουπόλεως, νέα σχολεῖα, νέες μητροπολιτικὲς ἑδρες καὶ νέαν ἀμνηστεια! Οἱ Τοῦρκοι δέχθηκαν μονάχα τὴν ἀμνηστεια καὶ τὴν παραχώρησαν γιὰ πολλοστὴ φορὰ!

Ἔτσι δὲν θὰ ἔστελνε ἄλλους κομιτατζῆδες ἢ Βουλγαρία, ἀλλὰ θὰ τοὺς προμήθευαν οἱ φυλακῆς τῆς Τουρκίας.

* *

Ἦταν φανερὸ ὅτι μὲ αὐτὲς τὶς συνθῆκες θὰ εἴμαστε οἱ ἀνοητότεροι τῶν ἀνθρώπων, ἂν περιμέναμε νὰ ἐπιβάλουν οἱ Τοῦρκοι τὴν τάξι καὶ νὰ προστατέψουν τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμούς. Ἴσως καὶ ἔτριβαν κρυφὰ τὰ χέρια των ἀπὸ χαρὰ, γιατί οἱ κομιτατζῆδες τοὺς ἄφηναν ἡσύχους, ἔστρεφαν ἐπάνω μας ὅλη τους τὴν προσοχή καὶ τὸ μένος καὶ ἐγκαινίαζαν τὸ ἀπροκάλυπτο ἀλληλοφάγωμα τῶν γκiausθηδων. Ἀπ' τὸν Ἰανουάριο ἤδη τοῦ 1904 οἱ πρόξενοι Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης ἔγραφαν : «Εἰς ἦν θέσιν περιῆλθον νῦν τὰ πράγματα ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τὰ ἡμίμετρα τῆς διοικήσεως συντελοῦν εἰς τὴν ἐπιδεινώσιν τῆς καταστάσεως», «...ἢ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀποκατάστασις τῆς τάξεως ἀποδεικνύεται ἀδύνατος, οἱ σλαβόφωνοι χωρικοὶ βαθμηδὸν ἐκβιάζονται καὶ παρασύρονται καὶ ἡ θέσις ἡμῶν καθίσταται ὀλοὴν δυσχερεστέρα καὶ κρισιμωτέρα». Ὡς τόσο ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τηλεγραφοῦσε τὴν 8ην Μαρτίου 1904 (926) στὸ προξενεῖο Μοναστηρίου : «Τὸ Ὑπουργεῖον οὐδέποτε ἀπέκρουσε τὴν ἐν τῶν νομίμων ὁρίων ἄμυναν τῶν ὁμογενῶν τῆς Μακεδονίας κατὰ τῶν βιαιοπραγούντων! Χρειάζονται, φαίνεται, οἱ σφαζόμενοι Ἕλληνες ραγιαῖδες τὴν ἀδειά του, γιὰ νὰ ὑποβάλουν μηνύσεις στοὺς Τούρκους εἰσαγγελεῖς.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1903 εἶχαν σταλῆ 10 Κρητικοί, ἐκλεκτοὶ πραγματικὰ ἄνδρες, νὰ ἐνισχύσουν τὸν καπετὰν Βαγγέλη τὸν Στρεμπενιώτη, πὺ εἶχε σηκώσει φανερὰ τὴν σημαία τοῦ ἀντιβουλγαρικοῦ πολέμου. Ἀλλὰ μὲ τὰ φύλλα τοῦ φθινοπώρου ξαναγύρισαν ὅλοι πίσω στὴν Ἀθήνα καὶ ἀφέθηκε μόνος ὁ Βαγγέλης ν' ἀντιπалаίψη τὸν κομιτατζῆδικο πολὺποδα μὲ τὰ λίγα παιδιὰ, πὺ εἶχε ἀπὸ τὸ χωριὸ του (Ἀσπρόγεια) καὶ τὸ Λέχοβο.

Τὸν χειμῶνα τοῦ 1903-4 ἦλθε στὴν Ἀθήνα ὁ Κώτας, πὺ πολεμοῦσε στὴν περιφέρεια Καστοριάς- Φλώρινας ἀπὸ τὸ 1898 τοὺς Τούρκους καὶ ἀπ' τὸ 1900 Τούρκους καὶ κομιτατζῆδες. Ἡ παρουσία του ἀνατάραξε κάπως τὰ λιμνάζοντα νερά, ἀλλὰ γιὰ λίγες μέρες.

Ἀπ' τὸ Μοναστήρι εἶχεν ἀρχίσει μὲ πρωτοβουλία καὶ προώθησι τοῦ Ἰωνος Δραγοῦμη κάποια ὀργάνωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ ἰδιαίτερα τῆς Δυτικῆς, πὺ δὲν εἶχε ὅμως πολλὰ θετικὰ καὶ στερεὰ βάσεις καὶ ἦταν ἀρκετὰ ἐπιφανειακὴ. Πολὺς ἐνθουσιασμός, λίγα τὰ μέσα καὶ λιγώτερα τ' ἀποτελέσματα. Ἐλειπαν τὰ ὄπλα, τὰ χρήματα, ἡ πειθαρχία, ἡ ἐπιβολή, ἡ κεντρικὴ διεύθυνσις, ὁ σαφὴς προσανατολισμός καὶ ἡ κατευθυντήρια γραμμὴ, ἡ ἀποφασιστικότης, ἡ πνοή, τὰ κύρια δηλ. χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα μιᾶς μυστικῆς ἐπαναστατικῆς ὀργανώσεως. Ἀφοῦ τὸ ἑλληνικὸν κράτος δὲν ἤξερε ἀκόμη ποιὸν δρόμο ν' ἀκολουθήσῃ, πῶς ἦταν δυνατόν οἱ

υπόδουλοι νὰ ξέρον, μάλιστα σ' ἓνα «περιπελεγμένον σύμπλεγμα», ὅπως τὸ Μακεδονικόν, ὅπου διεσπαιρῶνόνταν ὅλες οἱ βλέψεις καὶ ἐπιρροές Βαλκανικῆς καὶ Εὐρώπης, τί πρέπει νὰ κάνουν καὶ πῶς νὰ τὸ κάμουν; Τὸ βουλγαρικὸ κράτος σύσσωμο εἶχε πέσει μὲ τὰ μούτρα καὶ μ' ὅλα τὰ μέσα στὴ Μακεδονία. Ὁ πρωθυπουργὸς του, ὅπως ἐδήλωσε ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν στρατηγὸς Σάβοφ, «δέκα χρόνια κοιμῶταν καὶ ξυπνοῦσε μὲ τὰ κοιμητήρια καὶ ἔπαιρνε μέρος σ' ὅλες τὶς συσκέψεις, τὶς ἐνέργειες καὶ τὰ σχέδιά των». Ἡ ἑλληνικὴ ὅμως κυβέρνησις ἔκανε ἓνα βῆμα πρὸς τὰ ἔμπροσ καὶ δύο πίσω, ἔπαιρνε μίαν ἀπόφασιν τὸ πρῶτ' καὶ τὴν ἀναποδογύριζε τὸ βράδιν καὶ ἔτρεμε τὶς παρεξηγήσεις, τοὺς κινδύνους καὶ τὴν σκιά της. Ὁ τότε πρωθυπουργὸς (Θεόδ. Δεληγιάννης) στὸν Λάμπρο Κορομηλά, πού πῆγε νὰ τοῦ μιλήσῃ γιὰ τὴν ἐπιτακτικὴν πλὴ ἀνάγκη ἑλληνικῆς δράσεως, ἄφησε καθαρὰ νὰ ἐννοηθῆ ὅτι φοβόταν, μήπως ἡ καινούργια ὀργάνωσις κατανοῦσε κομματικὸ ὄργανο στὰ χέρια τῶν ἀντιπάλων του γιὰ τὶς μεγάλες τότε μικροδιαφορὰς μικρῶν κομμάτων καὶ ἀνθρώπων.

Στὴν ζωὴ τοῦ μικροῦ καὶ ἀσθενικοῦ βασιλείου κυριαρχοῦσαν μὲ ἀπόλυτη μονοκρατορία οἱ στεῖροι ὅσο καὶ ἔμπαθεῖς κομματικοὶ ἀγῶνες. Γιὰ τὸν πατριωτισμὸ εἶχαν ἀπομείνει τὰ συλλαλητήρια, τὰ ψηφίσματα, τὰ μνημόσυνα καὶ φλογεροὶ σὲ ἀρχαίῃ καθαρεύουσα λόγοι καὶ ἄρθρα, πὺ ἐγκωμιάζαν τὰ προγονικὰ κλέη. Ὑπῆρχαν καὶ ἐκλεκτοὶ καὶ διορατικοὶ Ἕλληνες, Μακεδόνες καὶ μὴ, ἀνακατεμένους στοὺς μακεδονικοὺς συλλόγους καὶ μὴ, οἱ ἀδελφοὶ Γεωργιάννη, ὁ Ρουσόπουλος, ὁ Χαρίσης Πούλιος, ὁ Νεοκλῆς Καζάκης, ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, ὁ ἀκούραστος καὶ πρόθυμος πάντοτε πολὺς Στέφανος Δραγούμης, ὁ Χατζηγιαννάκογλου, ὁ Καλλέργης καὶ πολλοὶ ἄλλοι, πὺ ἔβλεπαν τὸν κίνδυνον, ἐννοιωθὰν τὴν καταστροφὴν καὶ κάθε λίθον κινουῦσαν γιὰ τὴν ἀποτροπὴν της. Εἶχεν ἐμφανισθῆ τῶρα καὶ ὁ Λάμπρος Κορομηλάς, ὠραῖος, εὐγλωττος, ἐνθουσιώδης, θετικὸς, τολμηρὸς, πὺ ἔρριξε στὴν διάθεσιν τῆς Μακεδονίας ὅλα τὰ προτερήματα καὶ ὅλην τὴν φλόγαν του. Πάνω ἀπ' ὅλους ἔστεκε ἡ εὐγενικὰ μορφή τοῦ Παύλου Μελά, πὺ εἶχε πάθει ψύχωση μὲ τὴν Μακεδονία, παθαινόταν γιὰ κάθε τι τὸ μακεδονικὸ καὶ ἦταν ἔτοιμος γιὰ κάθε προσπάθεια καὶ θυσία.

Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1904 φρόντισε ὁ Κορομηλάς νὰ ξεχωρισθοῦν ὀκτῶ νεαροὶ ἀνθυπολοχαγοὶ καὶ ὑπολοχαγοί, πὺ εἶχε ὁ ἴδιος ὑποδείξει καὶ νὰ ἀφιερωθοῦν στὴ μελέτη τοῦ χάρτη, τῆς οἰκονομίας, τῆς ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας καὶ τῆς ἐθνολογίας τῆς Μακεδονίας. Ἀρχισαν νὰ μαθαίνουν καὶ τὰ βουλγαρικά, ἀφοῦ τοὺς Βουλγάρους θὰ εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν. Λογάριαζε ὁ Κορομηλάς νὰ τοὺς τοποθετήσῃ σὲ μοναστήρια, ἐπιστάτες σὲ τιφλίκια, ὑπαλλήλους σ' ἐπιχειρήσεις κ.τ.λ. Εἶδε ὅμως ἀργότερα ὅτι τὰ πράγματα αὐτὰ δὲν ἦσαν καὶ πολὺ εὐκόλα.

Τὸν Μάρτιον ξεκίνησε γιὰ τὴν Μακεδονία μὲ τὸν Κώτα καὶ λίγους ἄν-

δρες ἐπιτροπή ἀξιωματικῶν ἀπ' τοὺς Ἀλέξανδρο Κοντούλην, λοχαγὸ καὶ ἀρχηγό της, τὸν Ἀναστάσιο Παπούλα, Πάνο Κολοκοτρώνη καὶ Παῦλο Μελά νὰ μελετήσῃ τὴν κατάστασι καὶ «ν' ἀναγνωρίσῃ» τὸ ἔδαφος. Πέρασαν μὲ πολλὴ δυσκολία τὰ σύνορα καὶ ἔφθασαν χωρὶς δυσάρεστα ἐπεισόδια στὴν περιφέρεια Καστοριάς. Τὰ θαυμάσια γράμματα τοῦ Μελά στὴν σύζυγό του φωτίζουν τὴν πορεία καὶ ἐργασία τους. Ἀπ' τὸ μοναστήρι τοῦ Τσιρολόβου, ὅπου τοὺς ὑποδέχθηκε, τοὺς περιποιήθηκε καὶ τοὺς ξεπροβόδισε ἕνας πανύψηλος, κατάλευκος καὶ ὠραῖος ἠγούμενος, πετάχθηκαν στὸ Γάβρο (Γαβρέσι), στὸ σπίτι τοῦ Νταλίπη—τὸ πρῶτο χωριό, ὅπου διανυκτέρευσαν—καὶ μπήκαν στὰ «βασιλεία» τοῦ Κώτα, ὅπως γράφει σ' ἕνα γράμμα του ὁ Κοντούλης. Γύρισαν πολλὰ χωριά τῶν Κορεστίων καὶ τῆς Πρέσπας, πῆγαν σ' ἐκκλησίες, ἐπισκέφθηκαν σχολεῖα καὶ μοίρασαν καραμέλες στὰ παιδιά, ἐδημηγόρησαν σὲ συγκεντρώσεις ἑλληνικά, σλαβομακεδονικά (ὁ Κώτας), ἀρβανίτικα ὁ Κοντούλης, ἔγιναν δεκτοὶ ἀπὸ πολλοὺς σὲ πολλὰ μέρη μὲ φιλιὰ καὶ δάκρυα καὶ γενικὰ πέρασαν καλύτερα ἀπ' τὰ εἰρηνικώτερα χωριά τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδας. Ὁ Κοντούλης σ' ἕνα γράμμα του πρὸς τὸν Στέφανο Δραγούμη ἀπ' τὴν Ρούλια (Κώτα) τῆς 17ης Μαρτίου ἔγραψε: «Ὅποια θὰ ἦτο ἡ θέσις τῶν πραγμάτων, ἂν ἀπὸ δύο ἐτῶν ἐγένετο ὅ,τι σήμερον!» Ἡ ἐπιτροπὴ ἔκαμε τὴν ἐκθεσί της πρὸς τὴν κυβέρνησι, πού ἦταν αἰσιόδοξη καὶ θερμὴ. Ἄγνωστο ὅμως, γιατί οἱ Παπούλας καὶ Κολοκοτρώνης ἔστειλαν κρυφὰ χωριστὴ ἰδική τους ἀντέκθεσι. Τί περισσότερο ἄραγε περίμεναν νὰ βροῦν; Ἡ προσφορὰ ἀνδρῶν νὰ πολεμήσουν μαζί τους ἦταν μεγάλη. Ἀκόμη μεγαλύτερος ἦταν ὁ βαθὺς καὶ ἄδολος ἐνθουσιασμός. Ἀντίκρουσαν σκηνές, πού μένουν γιὰ πάντα χαραγμένες στὴν ψυχὴ, ὅπως ἐκείνη τοῦ Παπασταύρου, πού ἦλθε στὸ Ἀναρτικὸ νὰ τοὺς χαιρετίσῃ «μεθυσμένος ἀπὸ ἐνθουσιασμό», ὅπως γράφει ὁ Μελάς, καὶ τραγουδῶντας τὸ «Μαύρ' εἶν' ἡ νύχτα στὰ βουνὰ» καὶ τὸ «Ὡ λιγυρὸν καὶ κοφτερὸν σπαθί μου, ἐσεῖς τὸν Τούρκον σφάζετε, τὸν τύραννον σπαράξατε!» Παρασύρθηκαν ὅλοι ἀπὸ τὸ τραγούδι τοῦ παπᾶ. Καὶ ὁ ἄρρωστος Παπούλας εἶπε ἕνα ὠραῖο κλέφτικο τραγούδι. Γηραιοὶ πρόκριτοι καὶ παπᾶδες, πού ἀναγνώριζαν τὸν Μελά ἀπὸ φωτογραφίες, ἔτρεμαν ἀπὸ σιωπηλὴ συγκίνησι, σὰν νὰ ἔβλεπαν Μεσσιάν! Ἀπὸ παντοῦ λογιῆς λογιῆς δῶρα μικρῆς ἴσως χρηματικῆς ἀξίας, ἀλλὰ μεγάλης ἠθικῆς, τοὺς ἔρχονταν ἀλλεπάλληλα. Ἀποθεωτικὴ διαδήλωσις ἦταν ὅλη τους ἡ διαδρομὴ. Ὁ Παῦλος Μελάς σὰν τῶμαθε ἔγινε ἑξαλλος καὶ ἐμονομάχησε μὲ τὸν Κολοκοτρώνη. Καὶ τὰ πράγματα ἀποκοιμήθηκαν πάλι.

Στὸ μεταξὺ ὁ Βαγγέλης ἔπescε σὲ μιὰ ἐνέδρα κομιτατζήδων, ἐνῶ ἐπῆγαινε ἀπ' τὸ Ἀμύνταιο στὸ χωριό του στίς 5 Μαΐου 1904. Καὶ στίς 2 Ἰουλίου αἰχμαλωτίσθηκε ὁ Κώτας μέσα στὸ χωριό του ἀπὸ τουρκικὸ ἀπόσπασμα μὲ τρεῖς ἄνδρες του, γιὰ νὰ ὀδηγηθῇ στὴν κρεμάλα. Χάθηκαν δύο ἀρχηγοί, καὶ μάλιστα ὁ δεῦτερος πολυτιμότετος, τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς, πού ἄρ-

χιζε ὁ ἀγώνας καὶ θὰ ἦσαν χρησιμώτατοι. Ἐξαφανίσθηκαν δύο στῦλοι, ποὺ θὰ βαστοῦσαν ὅλο τὸ βίαιος τῆς δριάσεώς μας σ' ὅλη τὴ νευραλγικὴ καὶ δύσκολη ἐκείνη περιοχὴ.

Κάποτε τὸ καλοκαίρι συστήθηκε τὸ «Μακεδονικὸ κομιτάτο» μὲ πρόεδρο τὸν δημοσιογράφου καὶ διευθυντὴ τοῦ «Ἐμπρὸς» Δημ. Καλαποθάκη. Τόσο πλούσια εἶχε τὰ μέσα, ὥστε στὸν Εὐθύμιου Καούδη, ποὺ ἔστειλε ἀρχῆς Αὐγούστου ν' ἀναπληρώσῃ τὸ κενὸ τοῦ Κώτα στὰ Κορέστια, δὲν τοῦ ἔδωσε παρὰ ὄπλα γκρά καὶ 12 μόνον ἄνδρες. Γιὰ νὰ ἐφοδιασθῇ μὲ κιάλια ὁ γενναῖος Κρητικὸς καπετάνιος, ποὺ εἶχε ἤδη ὑπηρετήσῃ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1903 μὲ τὸν Βαγγέλη καὶ τὴν ἄνοιξι τοῦ 1904 μὲ τὸν Κώτα, χρειάσθηκε νὰ κλέψῃ τὰς «διόπτρας» τοῦ πατέρα του, ἀποστράτου στρατηγοῦ, ἕνας νεόβγαλτος ἀξιωματικὸς, ποὺ ἔτυχε νὰ παρευρεθῇ καὶ εἶδε ὅτι κινδύνευε νὰ μαιτωθῇ ἢ ἀποστολῇ!

Ἄπ' τὸν Μάιο βρισκόταν γενικὸς πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη ὁ Λάμπρος Κορομηλῆς. Γιὰ νὰ μὴ γεννήσῃ καμμία ὑποψία, πρωτοδιωρίσθηκε στὴν Φιλιππούπολι, ὅπου ἔμεινε μόνον ἕνα ἐνάμισυ μῆνα. Ἐκτὸς ἀπ' τὸν ἐνθουσιασμό, τὴν μόρφωσι, τὴν ἐπιβλητικότητα καὶ τὸ γόητρο, ἀπέδειξε ὅτι εἶχε καὶ σωστὴ κατανόησι τοῦ τόπου καὶ τῶν ἀναγκῶν του. «Ἴνα ριψώμεν ρίζας βαθείας ἐν πάσῃ τῇ ὑπαίθρῳ χώρῃ (ἔγραψε τὴν 22αν Ἰουλίου 1904 ὑπ' ἀριθμ. 2534), πρέπει ν' ἀνοιξώμεν εἰς τοὺς Μακεδόνας τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ, τοῦ ναυτικοῦ, τῶν πρακτικῶν καὶ ἄλλων σχολῶν μας». Εἶναι ζήτημα ἂν ὕστερα ἀπὸ 45 χρόνια ἔχει κατανοηθῇ ἡ σημασία τῆς προτάσεως.

Ὁ Παῦλος Μελάς καθόταν ὅλους τοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνας στὰ κάρβουνα. Πετᾶχθηκε ἕνα διάστημα σὸν ζωέμπορος στὴν Κοζάνη καὶ στὴν Σιάτιστα, ὅπου, τὸν εἶχαν βεβαιώσει, ἕνα σῶμα ἐτοιμο τὸν περιέμενε. Βρῆκε πολλὴ προθυμία, περισσότερες ὑποσχέσεις καὶ ἀροκτὴ παραζάλη. Οἱ ἄνθρωποι τῆς Ὀργανώσεως εἶχαν τὶς καλύτερες διαθέσεις, ἀλλ' οὔτε τὰ μέσα οὔτε ἰδέα εἶχαν πῶς γίνονταν τὰ πράγματα αὐτά. Ξαναγύρισε πίσω ἄπρακτος. Στις 27 Αὐγούστου τέλος ξαναπέρασε τὰ σύνορα μὲ δικό του πιὰ σῶμα ἀπὸ 28 ἄνδρες. Τ' ὄνειρό του ἔπαιρνε τώρα σάρκα καὶ ὄστᾶ. Ἴσως οἱ ἀρμόδιοι τοῦ ἔδωσαν τὴν ἄδεια καὶ τὰ ἐλάχιστα μέσα, γιὰ νὰ τὸν ξεφορτωθοῦν. Εἶχε καταντήσῃ μὲ τὴν «μανία» του ὀχληρὸς. Δυσκολεύθηκε πολὺ, ταλαιπωρήθηκε καὶ κινδύνευε περισσότερο, γιὰ νὰ περάσῃ τὴν ἑλληνόφωνη ζώνη καὶ νὰ φθάσῃ στὴν περιφέρεια Καστοριάς. Δὲν ὑπῆρχαν ὀδηγοὶ καὶ σύνδεσμοι καὶ οὔτε σκιὰ οἰασθήποτε ὀργανώσεως. Ἐνας ληστοφυγῶδικος, ποὺ εἶχε προσκολληθῇ στὸ σῶμα, ἴσως ἀπὸ παρεξήγησι, —ἐνόμισε δηλαδὴ ὅτι πήγαινε γιὰ κλεφτοδουλειά— ἢ ἀπὸ σατανικὸ ὑπολογισμό, ἔσπευσε νὰ παραδοθῇ στοὺς Τούρκους καὶ νὰ τοὺς προδώσῃ, γιὰ νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν «χάρι»! Ἐναγκάσθηκαν νὰ κάμουν ἕνα κουραστικὸ γῦρο πάνω στὰ βουνὰ τῆς Σα-

μαρίνας και τῶν Ὀντρίων, ἐνῶ τουρκικὰ ἀποσπάσματα τοὺς εἶχαν διαρκῶς κατὰ πόδι.

Ἡ δόξα τοῦ Μελά εἶναι ὅτι νεαρός και πλούσιος κατώτερος ἀξιωματικός με γυναῖκα και παιδιὰ, μεγαλωμένος στην εὐμάρεια, ἀναθρεμμένος με εὐγένεια, ρίχθηκε πρωτοπόρος σ' ἓνα σκληρό, ἄγριο και βάρβαρο ἀγῶνα, πού ἀπαιτοῦσε ιδιότητες ὁλότελα ἀντίθετες με τὴν ἀνατροφὴ, τὴ μόρφωση και τὴν ψυχὴ του. Φόρεσε τσαρούχια, πού πλήγωναν τ' ἀσυνήθιστα πόδια του, κάπα, πού βαραίνει πολλές ὀκάδες, ὅταν βρέχεται, περπάτησε ὦρες πολλές και ἀτέλειωτες πάνω σὲ κατσάβραχα και μέσα σὲ βρεγμένα δάση, πέρασε ποτάμια, κοιμήθηκε μουσκεμένος και νηστικός στοῦ παγεροῦ ὕπαιθρο. Ἡ ψυχὴ ἔδινε τὴ δύναμη τῆς ἀντοχῆς. Ἡ ἴδια ὁμως ψυχὴ εἶχε και μεγάλες ἀδυναμίες σ' ἄλλες σκληρὲς ἀνάγκες τοῦ ἀμειλίχτου πολέμου. Παραχωροῦσε πρόθυμα με τὴν πρώτη μεσολάβησι ἢ παρακλήσι ἄφεισι ἀμαρτιῶν, ὅπως στα Ἀσπρόγεια, σὲ ἄτομα, πού τὰ εἶχαν προγράψει οἱ ἀρμόδιοι τῶν χωριῶν, και τοὺς μιλοῦσε για χριστιανικὴ ἀγάπη, ἐνῶ ἦσαν βυθισμένοι στοῦ ἑλληνικὸ αἷμα ὡς τὸν λαιμό. Ἐκλαψε με πικρὰ δάκρυα σὰν μωρὸ παιδί, ὅταν ὁ Φλωρινιώτης ὄπλαρχηγὸς και στενὸς φίλος του Λάκης Πιρζας και ἄλλοι σύντροφοὶ του πῆραν ἓνα παπᾶ και ἓνα χωρικό νὰ τοὺς πληρώσουν με τὸ ἴδιο νόμισμα τὰ πολλὰ κακουργήματά των! «Ἦταν για δεσπότης» ἔλεγαν μερικοί, πού ὑπηρέτησαν τὸ λίγο ἐκεῖνο διάστημα μαζί του. Ἡ ψυχικὴ ὁμως αὐτὴ εὐγένεια και ἀνωτερότης δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ ἔχη τὸν ἀντίκτυπό της. Τ' ὄνομά του ἀντιλάησε παντοῦ και ἔφθασε μ' ἓνα φωτοστέφανο θρύλων ὡς τὸ γυμνάσιό μας, ὅπου φοιτοῦσα. Ἐγινε φανερό και στοὺς πιὸ καθυστερημένους ἢ προκατειλημμένους χωρικούς ὅτι ὁ ξένος ἀρχηγὸς με τὴν ἀγνὴ εὐμορφιά και τὰ γλυκὰ χριστιανικὰ λόγια, πού πρόβαλε ξαφνικὰ στα βουνὰ τους, ἦταν κάτι διαφορετικώτερο και πολὺ εὐγενικώτερο ἀπ' τοὺς κομιτατζῆδες και παλιοὺς κλέφτες, πού εἶχαν ἕως τότε γνωρίσει.

Στὴ Νερῆτη (Πολυπόταμο) τῆς Φλώρινας ἔπεσε ὁ πρῶτος ἀντάρτης, Φίλιππος Καπετανόπουλος, φαρμακοποιὸς στοῦ Μοναστηρίου, πού ἀφῆκε τὸ φαρμακεῖο του και ἔτρεξε στὴ Μπελκαμένη (Δροσοπηγὴ) νὰ τὸν βρῆ, για νὰ ἐκδικηθῆ τὸν θάνατο τοῦ φίλου του Θεοδώρου Μόδη, πού εἶχαν δολοφονήσει ἐκεῖνες τὶς μέρες μέσα στοῦ μαγαζιῦ του οἱ Βούλγαροι. Εἶχαν πάει νὰ πιάσουν ἄμερικούς ἀμέσους και ἠθικούς αὐτουργοὺς πολλῶν ἑλληνικῶν φόνων στοῦ χωριό. Μὰ πρόβαλε στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα και μιὰ τουρκικὴ σφαῖρα βρῆκε τὸν ἐκλεκτὸ ἐπιστήμονα.

Στὴ Στάτιστα (Μελάς) ἔπεσε ἀπὸ τουρκικὴ ἐπίσης σφαῖρα και ὁ ὠραῖος, ὄνειροπόλος ἀρχηγός. Ὁ θάνατός του εἶναι παράξενος. Κανένας ἄλλος δὲν ἔπαθε οὐδὲ ἀμυχή. Εἶναι και μοιραῖος. Συγκλόνησε βαθύτατα τὸν ἐλεύθερο και ὑπόδουλο Ἑλληνισμό. Ὅπως ἔγραψε ὁ πενθερός του Στέφα-

νος Λραγούμης (Γνάσιος Μακεδνός) στὴ «Μακεδονικὴ κρίση», ἔλεγε ὁ Παῦλος Μελάς: «Ἐὰν τὸ αἷμα ἐνὸς ἀνδρὸς ποτίσῃ τὸ χῶμα τῆς Μακεδονίας, θὰ ξυπνήσουν οἱ κοιμισμένοι, θὰ πάρουν θάρρος οἱ τρομοκρατημένοι, θὰ ἐκπηδήσουν οἱ ἐκδικηταὶ καὶ σωτήρες». Ὑπῆρξε πραγματικὸς προφήτης. Τὸ δικό του αἷμα ἔκαμε τὸ θαῦμα.

Ο ΕΝΟΠΙΟΣ ΑΓΩΝΑΣ

Ὅλο τὸ ἔθνος ἦταν τώρα στὸ πόδι. Καμμιά δύναμις δὲν μπορούσε νὰ σταματήσῃ τὴν ὀρμή του. Ἐννοιωθε καὶ υπερηφάνεια, γιατί ἀπ' τὰ σπλάχνα του σὲ μιὰ μικρὴ καὶ καταφρονεμένη ἐποχὴ ξεπήδησε ἓνας τόσο μεγάλος καὶ εὐγενικὸς ἥρωας. Ὁ δρόμος εἶχε μὲ τὸ ἀγνότερο αἷμα χαραχθῆ. Ἄρχισε πιά συστηματικὸς ὁ πόλεμος. Ὁ μωσαϊκὸς νόμος ἔγινε καὶ ἑλληνικὸς. Δὲν θὰ ἦσαν δικό μας μονοπώλιο τὰ μοιρολόγια καὶ τὰ μνημόσυνα. Θὰ τὰ δοκίμαζαν καὶ ἄλλοι.

Ὁ νέος ἑλληνοβουλγαρικὸς πόλεμος ἀπλώθηκε στὰ βουνὰ καὶ τοὺς κάμπους, στὰ χωριά καὶ στὶς πολιτεῖες καὶ ἀκόμα στὶς ἴδιες πολλὲς φορὲς οἰκογένειες. Ὑπάρχουν παραδείγματα, πού ὁ ἀδελφὸς ἐσκοτώσε ἢ συνεργάσθηκε στὸν σκοτωμὸ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ υἱὸς στὴν δολοφονία τοῦ πατέρα! Δὲν ἔκαμε καμμιά διάκρισι τῶν ὄπλων, πού χρησιμοποιοῦσε. Ὁ σκοπὸς ἀγίαζε ὅλα τὰ μέσα. Σκότωναν οἱ Βούλγαροι; Σκοτώναμε καὶ ἡμεῖς. Ἐκαίαν; Ἐκαίσαμε. Οἱ Βούλγαροι πλαστογράφησαν χαρτιά, ἔβαζαν ὄπλα ἢ φυσίγγια, γιὰ νὰ ἐκθέσουν στοὺς Τούρκους ἰδικούς μας; Ἐχαλκεύσαμε καὶ ἡμεῖς ψεύτικα γράμματα καὶ βίλαμε βόμβες, γιὰ νὰ παραδώσουμε Βουλγάρους στὶς τουρκικὲς φυλακές. Τὸ πατριωτικὸ ἔγκλημα ἦταν ἔνδυμα γάμου καὶ γιὰ τὴν ἐκκλησία. Ὁ Παπασταῦρος τοῦ Πισοδεριοῦ στὸν Καρούδη, Κύρου, Νταλίπη καὶ τοὺς συντρόφους των, πού δὲν ἤλθαν παρὰ τὰ συμφωνημένα νὰ μεταλάβουν, γιατί εἶχαν βάψει στὸ μεταξὺ τὰ χέρια στὸ αἷμα, τοὺς εἶπε: «Ἄμπερ! Μπουνταλάδες εἰσθε ἐσεῖς; Δὲν ξέρετε ὅτι μ' αὐτό, πού κάματε, ξεπλύνετε ὅλες τὶς ἁμαρτίες σας;». Τὴν ἴδια ἀντίληψι εἶχαν σχεδὸν ὅλοι οἱ θρησκευτικοὶ λειτουργοί, μητροπολίτες καὶ παπᾶδες, Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι.

Ὁ Ντραγκάνωφ ἀναφέρει, γιὰ νὰ μᾶς δυσφημήσῃ, ὅτι τὴν 29η Νοεμβρίου 1905 στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ τῶν Σερρών, πού ἐώρταζε, ὁ ἐφημέριος Παπαστέφανος ἐκήρυξε ὅτι ὅποιος Ἕλληνας τιμωροῦσε Βούλγαρο θ' ἀγίαζε! Ἀπίθανη καὶ ὑποβολιμαία φαίνεται ἡ πληροφορία. Βέβαιο ὅμως εἶναι ὅτι μπορούσε νὰ ἦταν ἀληθινή. Τὸ πάθος γενικὰ εἶχε γίνῃ σωστὸ delirium tremens. Οἱ Βούλγαροι μητροπολίτες καὶ ἀρχιερατικοὶ ἐπίτροποι ἦσαν πάντοτε τοπικοὶ ἀρχηγοὶ τοῦ κομιτάτου, πού εὐλογοῦσαν καὶ ἐπρόσταζαν τὰ ἐγκλήματα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, παπάδων καὶ προκρίτων.

Ἐκεῖνο πού προεῖχε ἦταν ἡ καταστροφή τοῦ ἔχθρου. Ὅλοι οἱ σύμμαχοι ἦσαν εὐπρόσδεκτοι, εἴτε Τοῦρκοι εἴτε Γύφτοι εἴτε Εὐρωπαῖοι ἦσαν. Ἡμεῖς εἴχαμε τὴν φιλία τῶν Σέρβων, χωρὶς πολλὴν ἀξία καὶ σημασία. Οἱ Βούλγαροι τὴν συμμαχία τῶν Ρουμάνων, τῶν Ἀλβανῶν μπέηδων, τῶν καθολικῶν ἀποστολῶν, τῶν Αὐστριακῶν, τῶν Ρώσων κλπ. Οἱ Τοῦρκοι μοίραζαν μὲ ἰσότητα καὶ δικαιοσύνη τὰ κτυπήματα σὲ Βουλγάρους καὶ ἰδιوكούς μας σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τοῦ «διαίρει καὶ βασιλεύε». Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἦταν τὸ χαϊδεμένο παιδί τους, ὅπως καὶ τῶν Αὐστριακῶν καὶ ἄλλων.

Ὁ πόλεμος ἔφθασε καὶ στὶς στήλες τῶν παρισινῶν καὶ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων. Κοντὰ στὸ αἷμα χύθηκε καὶ πολλὴ μελάνη. Οἱ Βούλγαροι εἶχαν ἐνοικιάσει πολλὲς πέννες καὶ κινητοποιήσαν ἀρκετὰ ταλέντα, γιὰ νὰ τοὺς ἐξυμνοῦν καὶ νὰ μᾶς κεραυνοβολοῦν. Τὴν βραδεία, πού ἔπεσε ὁ Μελάς, αἰχμαλωτίσθηκε ἓνα κατάλυμα ἀπὸ 7 ἄνδρες, ἀπὸ 6 Κρητικούς καὶ τὸν Χριστ. Παναγιωτίδη ἢ Μαλέτσκο ἀπ' τ' Ἀσπρόγεια, ψυχογυιὸ καὶ πρῶτο παλληκάρι τοῦ Βαγγέλη. Τοὺς ἔφεραν στὶς φυλακὲς στὸ Μοναστήρι. Ἐνας ἀπ' αὐτούς, ὁ Γεώργιος Βολάνης, ἐδραπέτευσε ἀργότερα καὶ ἐξελίχθηκε σὲ περίφημο ἀρχηγὸ στὸ Μορίχοβο. Ὁ Μαρκάκης καὶ ἓνας ἄλλος ἔπεσαν μὲ 7-8 συντρόφους ἀπὸ τουρκικὰ μαχαίρια μέσα στὶς φυλακὲς Μοναστηρίου γιὰ τὴν τιμὴ πραγματικὰ τοῦ σταυροῦ. Ὁ Παναγιωτίδης ἔσφυγε ἐπίσης ἀπ' τὴ φυλακὴ ἀρχῆς τοῦ 1908. Ὡς τόσο βρέθηκαν εὐθὺς ἀπ' τὴν ἀρχὴ πρόξενοι καὶ ξένοι ἄσπονδοι φίλοι, πού μᾶς καταλόγισαν τὴν παρουσία τῶν 6 Κρητικῶν. Ἀποδείκνυε, ὑποστήριζαν, πὼς καθαρὴ ἐξωτερικὴ ἐπιδρομὴ ἦταν ἡ ἑλληνικὴ ἐπέμβασι καὶ ἄμυνα.

Τὸν Μελά ἤλθε ν' ἀναπληρώσῃ ὁ Κατεχάκης (Ρούβας) μὲ καινούργιο σῶμα. Πρῶτη του ἐνέργεια, πρὶν ἀκόμη φθάσῃ στὸν προορισμὸ του, τὸ Ἀνταρτικὸ (Ζέλοβο), ἦταν ἐπίθεσι τὴν νύκτα τῆς 13ης Νοεμβρίου σ' ἓνα γάμο στὸ Ζελενίτς (Σκληῖθρο) τοῦ Ἀμυνταίου γι' ἀντίποινα τῆς δολοφονίας τοῦ καπετὰν Βαγγέλη. Ἐγινε «αἱματωμένος» ὁ «γάμος». Συνταράχθηκε ἀμέσως τὸ σύμπαν. Οἱ πρόξενοι τῆς Ρωσσίας καὶ Αὐστρίας ἤλθαν εὐθὺς τρεχᾶτοι ἀπ' τὸ Μοναστήρι ἐπὶ τόπου καὶ οἱ πρεσβευτὲς τῶν δύο «ἐντολοδόχων Δυνάμεων» στὴν Κωνσταντινούπολι πῆγαν μὲ αὐστηρὴ διακοίνωσι στὴν «Ἐψηλὴ Πύλη» (τουρκικὸν ὑπουργεῖο τῶν ἐξωτερικῶν καὶ μέγας τοῦ μεγάλου βεζύρη), γιὰτὶ δὲν πρόλαβαν τὸ ἔγκλημα καὶ δὲν χολόσκαναν οἱ Τοῦρκοι γιὰ τὸ χριστιανικὸ ἀλληλοφάγωμα.

Ἄλλα σῶματα διευθύνθηκαν πρὸς τὴν Κεντρικὴ Μακεδονία. Εἶχε ἄδοξο τέλος τὸ μεγαλύτερο μὲ ἀρχηγὸ τὸν γηραιὸ καπετὰν Γεώργη Σιερίδη ἢ Σπανὸν ἀπ' τὸ Φλάμπουρο (Νεγοβάνι) τῆς Φλώρινας, πού ἀφῆκε πολλὰ νεροπρίονα καὶ μεγάλες ἀποθηκὲς ξυλείας στὰ δάση τῆς Ροδόπης καὶ τοῦ Πετσόβου κοντὰ στὰ βουλγαρικὰ σύνορα, ἐσχημάτισε ἓνα σῶμα ἀπ' τοὺς ἐρ-

γάτες του Ἀρβανίτες σάν κι' αὐτόν, σκότωσε πολλοὺς Τούρκους, γιὰ νὰ ἐκδικηθῆ τὸν φόνο τοῦ μοναχογιουῦ του, ἦλθε τὸν Αὐγούστο τοῦ 1902 μὲ τὸν Γιάνγκωφ στὴν περιφέρεια Καστοριάς, προφυλακίσθηκε στὴν Λάρισα, ἀπελάθηκε στὴν Ἰταλία κ.λ.π. Κοντὰ στὸν Ἅγιο Πέτρο τῶν Γιαννιτσῶν αἰχμαλωτίσθηκε ἀπ' τὸν τουρκικὸ στρατὸ χωρὶς ἀντίστασι τὸν Δεκέμβριο 1904, γιὰτὶ ἐνόμισε ὁ ἀρχηγός του ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ πολεμήσῃ μὲ τοὺς Τούρκους. Εἶχε σταματήσει στὸν Ἅγιο Πέτρο, ἐνῶ βιάδιζε γιὰ τὸ Μπέλες, γιὰ ν' ἀσχοληθῆ ὀλάκερο ἡμερονύκτιο μὲ τὴν ἀνάκρισι καὶ ἐκδίκασι δέκα Βουλγάρων χωρικῶν, πού ἐβαρύνονταν μὲ τὸν πρόσφατο σκοτωμὸ πολλῶν Ἑλλήνων συγχωριανῶν των. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ γερολύκος τῶν βουνῶν, πού ἀψηφοῦσε πάντοτε τουρκικὲς ἀρχὲς καὶ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα καὶ πολλοὺς Τούρκους ξέκαμε στὴν περιοχὴ τοῦ Πετσόβου χωρὶς νὰ πολυξετάξῃ ἂν εἶχαν καμμιά σχέσι μὲ τὸν θάνατο τοῦ υἱοῦ του, εἶχε παραζαλισθῆ τώρα μὲ τίς πολλὰ καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενες ὁδηγίαι καὶ συστάσεις, πού τοῦ εἶχαν φορτώσει.

Τὴν ὅλη διεύθυνσι εἶχαν στὴν Ἀθήνα τὸ «κομιτάτο» τοῦ Καλαποθάκη γιὰ τὸ βιλαέτι Μοναστηρίου καὶ ἄλλο γραφεῖο μὲ τὸν Ἀλέκο Μαζαράκη καὶ ἄλλους ἀξιωματικούς, ὡς ἀντιπροσώπους τοῦ Κορομηλά, γιὰ τὴν Κεντρικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Μακεδονία. Ὁ Κορομηλᾶς γενικὰ εἶχε συγκεντρώσει στὰ χέρια του ὅλη τὴν κίνησι τῆς Μακεδονίας μὲ ἐξαιρέσι τοῦ βιλαετίου Μοναστηρίου. Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ οἱ ἀποσπασμένοι στὰ προξενεῖα ἀξιωματικοί, πού εἶχαν στὴν ἄμεση δικαιοδοσία τους τὰ σώματα.

Ἡ ἀρχικὴ ἰδέα τοῦ Κορομηλᾶ νὰ καμουφλάρῃ τοὺς ἀξιωματικούς σὲ τσιφλίκια καὶ μοναστήρια δὲν ἦταν σοβαρῆ. Ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ θὰ εἶχαν κινήσει τίς γενικὲς ὑποψίες. Αἰχμάλωτοι τῆς μεταμφίσεως θὰ εἶχαν οἱ ἴδιοι ἀκίνητοποιηθῆ καὶ μὲ τὸ ἐλάχιστο κροῦσμα ἢ φυλακὴ θὰ ἦταν τὸ σίγουρο κατάντημα. Προτιμότερη ἀπ' ὅλες τίς πλευρὲς ἦταν ἡ ἐγκατάστασις των μέσα στὰ προξενεῖα μὲ μιὰ οἰανδήποτε διπλωματικὴ ιδιότητα.

Τέλη Αὐγούστου ἔφθασαν στὴν Θεσσαλονικὴ οἱ ὑπολοχαγοὶ Ἐξαδάκτυλος μὲ τὸ ψευδώνυμο Ἀντωνίου καὶ Κώστας Μαζαράκης μὲ τὸ Στεργάκης. Ἐμεινε ὁ Ἐξαδάκτυλος, μετεμψυχωμένος σὲ διπλωμάτη, ἴσαμε τὰ τέλη τοῦ Φεβρουαρίου 1908. Τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου ἦλθε καὶ ὁ ὑπολοχαγὸς Κάκκαβος, μεταβαπτισμένος σὲ Ζώη. Γιὰ νὰ μὴ γεννήσῃ ὑπόνοιες, πέρασε πρῶτα ἀπ' τὴν Σμύρνη σάν ἔμπορος. Ὅταν εἶδε ὅτι δὲν κίνησε τὴν περιέργεια κανενὸς καὶ ἀκόμα ὀλιγώτερο τῆς ἀστυνομίας, πῆγε ἤσυχα ἤσυχα καὶ ἐγκαταστάθηκε στὸ προξενεῖο. Ἐμεινε ὡς τὰ τέλη Ἰανουαρίου 1909, ἀφοῦ ἔκαμε ἤσυχα ἤσυχα πάντοτε πολὺ καλὰ τὴν δουλειά του. Τὸν Ὀκτώβριο ἔφθασαν καὶ ὁ λοχαγὸς Μωραΐτης (Ρουμελιώτης) καὶ ὁ ἀνθυπομοίραρχος Σπυρομήλιος (Σουρῆ). Παρ' ὅλα ὅμως τὰ ψευδώνυμα καὶ τὴν μεταμφίσει δὲν ἦσαν καὶ πολὺ ἄγνωστοι στοὺς ἐχθρούς. Μιὰ μέρα, πού ὁ «Στεργάκης» ἔστεκε

στὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῆς Ἐδεσσας μὲ ἐμφάνισι διπλωμάτη, περιηγητῆ καὶ ζωεμπόρου, ἕνας Βούλγαρος πρόκριτος Μοναστηρίου καὶ ἑλληνομαθῆς ὁ Ἄλέξανδρος Ἀλιπαραμάκωφ, ποὺ κατέβαινε ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα μαζί μὲ τὸν Παναγῆ Κύρτση μὲ τὸ τραῖνο τοῦ Μοναστηρίου, γύρισε ξαφνικὰ στὸν συνταξειδιώτη του καὶ τοῦ εἶπε : «Φαντάζεται ὁ κύριος αὐτός, ποὺ στέκει ἐκεῖ, πὼς δὲν ξέρουμε ποιὸς εἶναι;—Μπᾶ! ἀποκρίθηκε ὁ Κύρτσης. Εἶναι ἕνας προξενικὸς ὑπάλληλος. Νομίζω λέγεται Στεργάκης.—Ἴσως σᾶς γελοῦν ἐσᾶς, συνέχισε ὁ Βούλγαρος. Ἐμεῖς ξέρουμε καλά ὅτι εἶναι ὁ ὑπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Κώστας Μαζαράκης».

Οἱ Κωνσταντῖνος Μαζαράκης, Μωραΐτης καὶ Σπυρομήλιος ἔφυγαν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1905, γιὰ ν' ἀποβιβάσθουν ὕστερα ἀπὸ λίγες ἐβδομάδες κρυφὰ νύχτα στὸ Ἐλευθεροχώρι ἀρχηγοὶ σωμάτων. Ὁ Μαζαράκης, τώρα «Ἀκρίτας», γιὰ τὸ Βέρμιο, ὁ Μωραΐτης γιὰ τὸ Παῖικο καὶ τὴν Γευγελή, ὁ Σπυρομήλιος (Μπούας) γιὰ τὸ Καϊμακτσαλάν.

Στὸ προξενεῖον Θεσσαλονίκης ὑπηρετήσαν καὶ οἱ Ἄλέξανδρος Μαζαράκης (Ἰωαννίδης) καὶ Ἄλέξανδρος Ὀθωναῖος (Παλιμίδης) ἀπ' τὸν Δεκέμβριον 1905 ὡς τὸν Φεβρουάριον 1909 ὁ πρῶτος καὶ ἀπ' τὸν Δεκέμβριον 1907 ὡς τὸν Ἰούλιον 1909, ὁπότε ἀνακλήθηκαν ὅλοι οἱ ἀξιωματικοί, ὁ δεύτερος ὁ Ἄλέξανδρος Μαζαράκης, γιὰ νὰ συγκαλύψῃ τὴν ἀποστολὴν του τῆς Θεσσαλονίκης, τράβηξε πρῶτα στὴν Πόλι. Καὶ γράφει στὰ ἀπομνημονεύματά του: «Ποῦ νὰ φαντασθῶ τότε ἀνθυπολοχαγός, χωρὶς ἐλπίδα προαγωγῆς, ὅτι θὰ ἐγύριζα ἐντὸς ἐλαχίστων ἐτῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν στρατηγὸς μὲ μίαν μεραρχίαν». Ἐπίσης ὑπηρετήσε ἀπ' τὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰανουαρίου 1905 ὁ ὑπολοχαγὸς Ἀβραάμογλου (Ἀμβρακιώτης) ὡς τὸν Αὐγούστο 1905, ὁπότε πῆγε καπετάνιος γιὰ τὸ βουνὸ καὶ βρέθηκε ψευτογιατρός στὸ Ἐπταπύργιο. Ἐργάσθηκε ἀπὸ Αὐγούστο 1907 ἕως Νοέμβριον 1908 καὶ ὁ ὑπολοχαγὸς Κουρούκλης (Κολυβάς). Ὁ Κάκκαβος εἶχε στὸ γραφεῖο του βοηθὸ καὶ τὸν ἀνθυπαπιστὴ Ταβουλάρη. Ἐξ ἄλλου ὁ ὑπολοχαγὸς Ἄθαν. Νικολαΐδης (Σουλιώτης), μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ διευθυντῆ τῆς ἀσφαλιστικῆς ἐταιρείας «Ἀμοιβαία», πῆρε τὴν διεύθυνσιν τῆς ὀργανώσεως τῆς πόλεως ἀπ' τὸν Ἀπρίλιον 1906. Τὸν Ἰούνιον 1908 ἀναχώρησε μὲ ἀνάλογη ἀποστολὴν στὴν Πόλι. Τὸν διαδέχθηκε στὴν διεύθυνσιν τῆς ἐταιρείας καὶ τῆς ὀργανώσεως ὁ συνάδελφος του Λουκάς Σακελλαρόπουλος. Ἡ δεσπόζουσα μορφή ἦταν ὁ Κορομηλάς. Ὁ Κάκκαβος ὀμιλεῖ μὲ ἀπόλυτον σεβασμὸν καὶ ἐνθουσιασμὸν γι' αὐτόν. Ὁ Ἀλέξ. Μαζαράκης ἔγραψε στὰ ἀπομνημονεύματά του, ἦταν ὁ Κορομηλάς «ὁ ἀνθρωπος, ποὺ καμάρωσα περισσότερο εἰς τὴν ζωὴν μου». Ὑστερα ἀπ' τὴν ἀνακέρυξιν τοῦ νεοτουρκικοῦ συντάγματος (10 Ἰουλίου 1908) ὑπηρετήσαν στὸ προξενεῖον γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα οἱ λοχαγοὶ Μοσχονήσιος καὶ Μαστραπῆς (Μαρῆς) καὶ ὁ ὑποκτηνίατρος Ἀγγελακόπουλος.

Στὸ προξενεῖον Μοναστηρίου ἐργάσθησαν ἀπ' τὸ φθινόπωρον 1904 οἱ

Σπηλιάδης (Παρασκευαΐδης) και Κοντογούρης (Σίνης) και αργότερα ο Κωνσταντινόπουλος (Θεοδωριδής), Σαρηγιάννης (Σάρος), Δημήτριος Μιμήκος, ο άνθυποκτηνίατρος Σπύρ. Ζούζουλας και ο ύπολοχαγός Παπαθανασίου (Βάρσος). Τελευταίοι ήσαν οί Μανουῖσος Δερλερές και Ἰλέξανδρος Μερεντίτης, πού είχαν και περιπέτειες και πλήρωσαν και για τούς συναδέλφους των. Κυριαρχοῦσαν τώρα οί Νεότουρκοι, προκλητικοί για τούς μικροτέρους τουλάχιστον, ὅπως μᾶς θεωροῦσαν, και ἀγριεμένοι για τὸ αἰώνιο κρητικό ζήτημα ἐναντίον μας. Ἐνῶ τὸν Μάιο 1910 ἀναχωροῦσε ἀπ' τὸ Μοναστήρι ο Μερεντίτης, ἡ ἀστυνομία τοῦ ἔκαμε ἔρευνα στὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ Θεσσαλονίκης. Τοῦ βρῆκαν ἐπιλήψιμο γράμμα. Τὸν καταδίκασαν τρία χρόνια φυλάκισι. Βγήκε ἀπ' τὴ φυλακὴ Προύσας, ὅπου τὸν εἶχαν μεταφέρει, τὸν Ἰούλιο 1911 μὲ χάρι τοῦ Σουλτάνου, πού ἔκαμε τότε τὴν μεγάλη περιοδεία—προσκύνημα στὴ Θεσσαλονίκη και τὸ Μοναστήρι, τὸ «λίκνο» τῆς νεοτουρκικῆς ἐλευθερίας. Ὁ Δερλερές κατῶρθωσε νὰ διαφύγῃ μεταμφιεσμένος σὲ χανούμισσα μ' ἓνα ἀμάξι στὸ Γράτσκο, σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῆς γραμμῆς Θεσσαλονίκης—Σκοπίων, και ἀπ' ἐκεῖ στὴν Θεσσαλονίκη, ὅπου ἐπιβιβάσθηκε κρυφὰ σ' ἓνα ἀτμόπλοιο.

Στὸ προξενεῖο Σερρῶν ὑπηρετήσαν οί Κουρέβελις, Δημοσθ. Φλωριάς, πού ἔμεινε τὸν περισσότερο χρόνο, και Καψαμπέλης. Για τὴν Καβάλλα, ἴσως γιατί εἶναι πάνω στὴν θάλασσα, προτιμήθηκαν οί ἀξιωματικοί τοῦ ναυτικοῦ Μαυρομιχάλης και Τυπάλδος.

Ἐργάσθηκαν ἀκόμα ἀξιωματικοί και στὴν Θράκη, ὁ Στυλ. Γονατᾶς, ὡς ἐπιθεωρητὴς σχολείων και προξενικός (Γρηγορίου), και αργότερα, ὕστερα ἀπὸ τὸ νεοτουρκικὸ σύνταγμα, ὁ Γεώργιος Κονδύλης, ἀσφαλιστής, δηλ. ἀντιπρόσωπος ἀσφαλιστικῆς ἐταιρείας στὴν περιφέρεια Βιζύης, ὁ Κλείτος, ὁ Νταῆς στὶς Σαράντα Ἐκκλησίες. Πλήθος ἄλλοι ἀξιωματικοί ὑπηρετήσαν στὸ ἐσωτερικὸ μὲ διάφορες ὁ καθένας ιδιότητες. Ὁ Βλάσιος Τσιρογιάννης ἔμεινε τριάμισον χρόνια στὴν Στρώμνιτσα διευθυντὴς σχολείου και ἔγινε μὲ τὸ φεσάκι και τὸ μπαστούνι του σχεδὸν Στρωμνιτσιώτης. Εἶχε μεταμορφωθῆ στὴν Στρώμνιτσα στὸν ἔμπορο Τοπάλη και ὁ ύπολοχαγός Μητσόπουλος. Ἐπίσης οί ὑπίατροι Παπαβασιλείου (Σφέτσος) στὰ Γιαννιτσά, Κίτανος στὴν Ἄρδεαν, ὁ ύπολοχαγός Νεόκοσμος Γρηγοριάδης στὴν Ἐδεσσα και ἔπειτα στὴν Καστοριά, οί ὑπίαρχοι Βαρδῆς στὴν Ἀλιστρατὴ και Ἀλεξανδρούπολι, ὁ Βασίλειος Πανουσόπουλος στὴ Φλώρινα, πού βγήκε τὸ 1906 ἀρχηγὸς σώματος και αἰχμαλωτίσθηκε μὲ διαμπερὲς τραῦμα τοῦ στήθους στοὺς Ψαράδες (Νίβιτσα) τῆς Πρέσπας.

Τὸν Νεόκοσμο Γρηγοριάδη συνάντησα για πρώτη φορὰ τὸ 1909 στὸ προξενεῖο Μοναστηρίου, ὅπου μοῦ τὸν σύστησαν για γραμματέα τῆς μητροπόλεως Καστοριάς. Μὲ τὸ φεσάκι του και τὴν ὄλη καχεκτικὴ ἐμφάνισι τὸν πῆρα και ἐγὼ στὴν ἀρχὴ για ἓνα ἀπ' τούς Ἀνατολίτες, πού συνώδευαν

συχνά στην Μακεδονία τους μητροπολίτες. Στην Γευγελή εργάστηκαν ο επίλωχος Κλείτος (Κλεισούρας κ' έπειτα καπετάν Ντίμπρας) και ο αξιωματικός του ναυτικού Κακουλίδης, που βγήκε επίσης στο κλαρί (καπετάν Δράγας) και γρήγορα έφθασε στη φυλακή. Ο Κώστας Μαζαράκης διηγούνταν ότι ο Κακουλίδης δέν έδίσταξε να πάη άπλους ύπηρέτης, για να παρακολουθήση τον φίλο μας Γάλλο βουλευτή και δημοσιογράφο Μισέλ Παγιαρές στις περιοδείες του. "Όταν στην Πόλι τὸ 1919 ὁ συγγραφέας τοῦ L' Imbroglío Macédonien τὸν ἀντίκρουσε μὲ τὴν στολή και τὰ χρυσᾶ γαλιόνια τοῦ ναυάρχου, ἔτριβε τὰ μάτια του. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1905 μ' ἕνα μικρὸ σῶμα και τ' ὄνομα Δράγας βγήκε στὰ βουνὰ τῆς Γευγελῆς. Μὰ δέν ὑπῆρξε τυχερός. Αἰχμαλωτίσθηκε γρήγορα ἀπ' τὸν τουρκικὸ στρατό. Ἄλλ' ἂν και θαλασσινός, φθηνὰ τὴν γλύτωσε ἀπ' τὴν περιπέτεια τῶν βουνῶν. Ἐνας ὀπλίτης, ὁ Αὐγέρης, πῆρε πάνω του τὸ βάρος και τὸν τίτλο τοῦ ἀρχηγοῦ. Ἐδήλωσε ὅτι αὐτὸς ἦταν ὁ καπετάν Δράγας. "Όταν ὁ πρόεδρος τοῦ ἐκτάκτου δικαστηρίου Θεσσαλονίκης διάβασε τὴν καταδικαστικὴ ἀπόφασι, πὸν φόρωσε πολλὰ χρόνια φυλακὴ στὸν ψεύτικο ἀρχηγὸ και λίγους μῆνες στὸν πραγματικὸ, ἕνα πονηρὸ χαμόγελο φάνηκε στὰ χεῖλη του. Ἦξερε και ὁ ρεῖς μπέη ἐφέντης τὴν πλαστοπροσωπεῖα και εἶχε φροντίσει νὰ μὴ βγῆ ζημιωμένος.

Ο Κατεχάκης, ἀφοῦ ἔδρασε τὸν χειμῶνα 1904-5 ὡς καπετάν Ρούβας στὴν περιφέρεια Καστοριᾶς-Φλώρινας, ἐργάστηκε τὸ 1906 ὡς μηχανικὸς Ἀποστόλου στὴν Νάουσα και Ἔδεσσα, ἕως ὅτου σὲ μιὰ σύγκρουσι μὲ τὸν στρατὸ κοντὰ στὴ Νάουσα πληγώθηκε και ἔσπευσε νὰ ἐξαφανισθῆ. Ο τακτικὸς μηχανικὸς τοῦ ἐργοστασίου, ἕνας πρακτικὸς ἀλλὰ ἐξυπνότατος Ναουσαῖος, ἔτρεξε ἀλαφιασμένος στὸν ἐργοστασιάρχη Γρηγόριο Τσίτση νὰ τοῦ ἀναφέρῃ ὅτι ὁ καινούργιος μηχανικὸς τοὺς γέλασε. Δέν καταλάβαινε τίποτε ἀπὸ ὑδραυλικὰ και ὑδραυλικὴ μηχανικὴ!

Οἱ αξιωματικοὶ τῆς Θεσσαλονίκης εἶχαν χωρίσει τὴν περιφέρειά τους σὲ δύο τομεῖς. Ο Κάκκαβος πῆρε τὴν Στρώμνιτσα, τὴν Γουμένιτσα, τὰ Γιαννιτσὰ μὲ τὴν λίμνη, τὶς καλύβες και τὶς ναυμαχίες της, τὸν κάμπο Ρουμλοῦκι, τὴν Χαλκιδικὴ και τὴν ἐπαφὴ μὲ Σέρρες, Δράμα και Καβάλλα. Οἱ Ἐξαδάκτυλος και Ἀλέξ. Μαζαράκης διηύθυναν τὴν Γευγελή, Βέροια, Νάουσα, Ἔδεσσα και συνεργάζονταν μὲ τὸ Μοναστήρι.

Ἐπῆρχαν και ἰδιῶτες, πὸν εἶχαν προσφέρει πρόθυμα τὶς ὑπηρεσίες τους. Ο Βασ. Μάλλκος μὲ ράσα μέσα στὴ Φλώρινα, οἱ Κρητικοὶ φοιτητὲς Δημήτρο. Λαμπριάκης, Μιχ. Φραντζεσκάκης, Γ. Μανάτος στὰ χωριά της και ἄλλοι σὲ ἄλλα μέρη ὡς διδάσκαλοι, γραμματικοὶ μητροπόλεων, ὅπως ὁ ἀρχιμανδριότης Νίκανδρος στὴν Λοϊράνη και Καρατζόβα, ὁ Τζιβαρόπουλος στὴν Γευγελή και ἄλλοι. Στὴ Φλώρινα π. χ. ἐχρημάτισε ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Μπάλκον και Πανουσόπουλον ἀντιπρόσωπος τῆς ὅλης ὀργανώσεως και κεν-

τρικός διευθυντής και ὁ Νικ. Ζαμκίνος, δικηγόρος ἀπ' τὰ Γρεβενά, πὸν καταδικάσθηκε σὲ θάνατο, χωρὶς εὐτυχῶς καὶ νὰ ἐκτελεσθῆ. Ὁ Λαμπράκης, ἀφοῦ πέρασε πολλὲς κακοτοπιὲς στὴ Νεγόβανη (Φλάμπουρο), ὅπου π. χ. με ἄλλους δασκάλους συναδέλφους του καὶ προκρίτους τοῦ χωριοῦ ὑποδέχθηκαν ἕνα γηραλέο καὶ ἀγράμματο λοχαγὸ με τὸν ἑλληνικὸν ἐθνικὸν ὕμνο, πρῶγμα πὸν τὸ ἔμαθε ὁ ἑλληνομαθὴς καὶ ἑλληνομάχος μουνητῖρας (κατώτερος βαθμὸς τοῦ ἐπάρχου) Ζεϊνὲλ μπέης, ἔπασε γιὰ καλὰ στὴ φυλακὴ τὸ 1909 στὴ Φλώρινα γιὰ ἕνα γράμμα, πὸν ἐπεχείρησε νὰ καταπιῆ. Βγῆκε ἀπ' τὴ φυλακὴ Μοναστηρίου τὸ καλοκαίρι τοῦ 1911 με τὸ ταξίδι τοῦ Σουλτάνου. Ὁ Τουρκοκρατικὸς Μουσταφᾶ πασῶς, πὸν πῆγε στὸ «Κατὶλ - Χανὲ» (τόπος τῶν κακούργων) νὰ διαβάσῃ τὸ διάταγμα τῆς χάριτος καὶ ἔμαθε ὅτι ἦταν πατριώτης του, τοῦ εἶπε νὰ φροντίσῃ νὰ μὴ ξαναγυρίσῃ στὴ φυλακὴ, γιὰτὶ ὁ σουλτάνος μὰ φορὰ σὲ 400 χρόνια ἤλθε στὸ Μοναστήρι. Πῆγα καὶ ἐγὼ ψευτογραμματικὸς τῆς «Ἱερᾶς μητροπόλεως» στὴν Φλώρινα τὴν ἄνοιξι τοῦ 1909 καὶ ἔφυγα τρεχᾶτος στὴν Ἀθήνα τὸν Σεπτέμβριο, γιὰτὶ εἶχε διαταχθῆ ἡ σύλληψίς μου. Εἶχα στείλει ἀνταπόκρισι στὴν «Ἀλήθεια» τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ τοὺς βασιβουζουκισμοὺς τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν στὸ Φλάμπουρο, ὅπου ἕνα μικρὸ δικό μας σῶμα εἶχε ἐκεῖνες τὶς μέρες «ἐξαφανίσει» κάποιον ἔμπιστό τους. Ἡ ἐφημερίδα γιὰ λόγους ἰδικῆς τῆς ἀσφαλείας ἔβαλε φαρδεῖὰ πλατεῖα τὴν ὑπογραφή μου. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὑπηρετοῦσε δάσκαλος στὴν Ρέσνα ὁ ἀκόμα λοχίας τότε Ἰωάν. Τσαχτσίρας.

Εἶναι γνωστὴ ἡ σταδιοδρομία τῶν ἀξιωματικῶν, πὸν εἶχαν ἀποσπασθῆ στὰ προξενεῖα. Ἐργάσθηκαν οἱ πλεῖστοι με ὄλη τους τὴν ψυχὴ καὶ με πολλὴν ἀπόδοσι. Ἀξιουθαύμαστοι ἦσαν οἱ τότε πρόξενοι, οἱ Καλλέργης, Δημαρᾶς, Ευδάκης, Μαυρουδῆς τοῦ Μοναστηρίου, Κορομηλᾶς, Κανελλόπουλος τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Φ. Κοντογούρης, πὸν ὑπηρετήσε καὶ στὸ Μοναστήρι καὶ στὴ Θεσσαλονίκη, οἱ Τσαμαδὸς καὶ Σαχτούρης τῶν Σερρών, ὄχι μόνον θὰ περιποιοῦσαν τιμὴ σὲ κάθε εὐρωπαϊκὸ διπλωματικὸ κλάδο, ἀλλὰ εἶχαν καὶ διοικητικὰ καὶ ὀργανωτικὰ προσόντα. Στὴ Θεσσαλονίκη ἤξεραν πρὶν ἀπ' τὸν Χιλμῆ πασᾶ τὸ περιεχόμενον τῶν τηλεγραφημάτων καὶ ἐγγράφων, πὸν ἔπαιρνε. Ὁ Μαυρουδῆς σ' ἕνα παιγνίδι πόκερ με τὸν στρατιωτικὸν διοικητὴ Μοναστηρίου Φετῆ πασᾶ τὴν ἄνοιξι τοῦ 1912 ἔμαθε ὅλα τὰ μυστικὰ ἐνὸς κινήματος, πὸν σὲ λίγο ἐγκρέμισε τὴν κυριαρχία τῶν Νεοτούρκων τοῦ κομιτάτου «Ἐνωσις - Πρόοδος». Ὑπῆρχαν πολλὰ ἰδικὰ μας ὄργανα μέσα στὶς τουρκικὲς ὑπηρεσίες. Δὲν ἔπεφταν ὅμως καὶ οἱ Τοῦρκοι πολὺ κάτω. Μιὰ μέρα ὁ Χιλμῆ πασᾶς διάβασε τοῦ Κοντογούρη στὴ Θεσσαλονίκη τὰ πραγματικὰ ὀνόματα καὶ τοὺς βαθμοὺς ὄλων τῶν ἀξιωματικῶν, πὸν ὑπηρετοῦσαν στὰ προξενεῖα τῆς Μακεδονίας! Ὁ Κοντογούρης, ἐννοεῖται, ἀποκρίθηκε ὅτι κάποιος καλοθελητὴς διαβίβασε στὴν Λύτου Ἐξοχότητα ψεύτι-

κες πληροφορίες, γιά νά διαταράξη ἀπλῶς τίς φιλικές σχέσεις μεταξύ τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Ὑψηλῆς Πύλης.

Εἶχαν βρεθῆ στά προξενεῖα καί κατώτεροι ἐντόπιοι ὑπάλληλοι ἀληθινά ἔξοχοι. Οἱ Δημ. Βοσνιακός π. χ., Β. Ἀγοραστός, Τ. Κομῆς στό Μοναστήρι, δούλευαν 15 ὥρες τήν ἡμέρα μέ ἀνεξάντλητη ἐργατικότητα, διαχειρίζονταν χρήματα μέ ἀδιάβλητη τιμιότητα, κρατοῦσαν τοὺς κώδικες καί τὰ ἰδιαίτερα τῆς ὑπηρεσίας μέ ἀδιαπέραστη μυστικότητα. Ὁ ἐνθουσιασμός των συναγωνίζονταν μέ τήν φιλοπονία τους. Ὁ Βοσνιακός μποροῦσε νά γράφῃ τὰ κρυπτογραφικά γράμματα στοὺς ἀρχηγούς τῶν σωμάτων χωρὶς νά συμβουλευθῆ τὸν σχετικὸν κώδικα. Τὸν εἶχε μάθει ἀπ' ἔξω.

Εἶχαν καί οἱ Βούλγαροι ἀξιωματικούς στά προξενεῖα των, πὸν λέγονταν «πρακτορεῖα», γιατί ἡ Βουλγαρία ἦταν ἀκόμα τυπικὰ ὑποτελὴς στὴν Τουρκία. Στὴν Θεσσαλονίκη π. χ. ὑπηρετοῦσαν οἱ Πεέφ, ἀρχηγὸς ἀργότερα τοῦ βουλγαρικοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου, καί Ἀγαπητώφ. Ἡ μόνη διαφορὰ ἦταν ὅτι οἱ δικοὶ μας ἄλλαζαν συχνά, μόλις εἶχαν κατατοπισθῆ στὴ δουλειά τους, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι ἔμεναν ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος οἱ ἴδιοι. Δέκα χρόνια συνέχεια ἐργάσθηκε στὴν Θεσσαλονίκη καί ὁ πρόξενος Σιόπωφ. Κατασκεύασε μάλιστα καί ἐδημοσίευσε μέ τὸ ψευδώνυμο Μπράγκωφ καί ἐθνολογικοὺς στατιστικοὺς πίνακες, πὸν χρησιμοποίησαν πολλὲς φορὲς οἱ Βούλγαροι σὰν αὐθεντικά πορίσματα τῆς ἐπιστήμης καί τῆς ἀληθείας.

Ἐνα γκαρσόνι τοῦ Φλόκα ἐπεχείρησε μιὰ μέρα νά ἐμβολιάσῃ τοὺς δύο Βουλγάρους ἀξιωματικούς τῆς Θεσσαλονίκης μέ μικρόβια τύφου. Ἐβαλε ὁμοῦ τὸ σχετικὸ παρασκεύασμα σὲ φυλιτζάνι ζεστοῦ καφέ καί τὰ μικρόβια δὲν πρόφθασαν νά δράσουν στά σκληρὰ ἄλλως τε βουλγαρικά στομάχια. Οἱ δύο ἀξιωματικοὶ πάντως δὲν ἔβγαιναν ἔξω παρὰ μέ τὴν συνοδεία ἐνὸς «πολίτη» (ἀστυνόμου) καί ἐνὸς «γκαβαζή» (τουρκαλβανοῦ σωματοφύλακα). Ὅταν δολοφονήθηκε ὁ διερμηνέας τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου Ἀσκητής (2 Φεβρουαρίου 1908), δὲν ἔβγαιναν καθόλου ἀπ' τὸ προξενεῖο τους.

Εἶχε δοθῆ ἡ ἐντολὴ τότε σ' ἓνα ξανθὸν ἔφηβο τὸν Ἀ. Ζάννα νά προσπαθήσῃ νά εἰσδύσῃ στά ἄδута τοῦ βουλγαρικοῦ προξενείου μέσον τῆς ὁμορφῆς ὑπηρετριάς. Τὰ κατάφερε ἀρκετὰ καλά. Ἐφερε δυὸ περιστροφὰ καί πληροφορίες. Φαίνεται ὅτι ὁ νεαρὸς συνέχισε μέ πολὺ ζῆλο τὴν προσπάθεια καί ἀποστολὴ του καί ἔφθασε καί στὴν δεσποινίδα Σιόπωφ.

Ἴσως δὲν εἶχαν τόση ἄμεση ἐπαφὴ μέ τίς συμμορίες των οἱ Βούλγαροι ἀξιωματικοὶ τῶν προξενείων, ὅση οἱ δικοὶ μας. Περιορίζονταν, φαίνεται, στὴ γενικὴ «ἀφ' ὑψηλοῦ» διεύθυνσι. Στά δικὰ μας προξενεῖα ἔμπαινε πλῆθος ἀνθρώπων κάθε μέρα, καί ἀκόμα πολλοὶ χωρικοί, πὸν δὲν μποροῦσαν βέβαια νά ἔχουν καμμίαν ἐμπορικὴ δουλειά μέ τὸ προξενεῖο. Τραβοῦσαν γραμμὴ στά γραφεῖα τῶν ἀξιωματικῶν, ἔφερναν γράμματα τῶν καπεταναίων, ἀναφορὲς, πληροφορίες, παραλάβαιναν ἄλλα γράμματα, ὁδηγίες, χρήματα κλπ. Τὸ

προξενείο Μοναστηρίου έπαιρνε τὶς μέρες τοῦ παζαριοῦ ὄψι χανιοῦ! Ὁ Σαρηγιάννης ἠμποροῦσε νὰ συνεννοῆται ἄρκετὰ καλὰ στὸ ἰδίωμά τους με τοὺς χωρικοὺς, ποὺ δὲν ἤξεραν ἑλληνικά.

Πῶς ἀνεχόταν ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις τὴν κίνησι αὐτὴ εἶναι ἀκατανόητο. Ἴσως τὴν βάρυνε καὶ τῆς ἔδενε τὰ χέρια τὸ καθιερωμένο καθεστὼς τῶν διομολογήσεων. Ἐπέμβασις στὰ ἐσωτερικὰ τοῦ προξενείου θὰ προκαλοῦσε ἄμεση διαμαρτυρία ὄλων τῶν ἄλλων προξένων. Περιορίσθηκε νὰ ἐγκαταστήσῃ ἔξω ἀπ' τὰ προξενεῖα «καρακόλια» (ἀστυνομικοὺς σταθμοὺς), ποὺ κρατοῦσαν τὰ ὀνόματα ἐκείνων, ποὺ μπαινόβγαιναν. Δὲν ἦταν ὅμως δύσκολο νὰ κλείνουν οἱ κέρβεροι αὐτοὶ τὰ μάτια με λίγο μπαχτσίς. Τὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης εἶχε τὴν τιμὴ νὰ φρουρῆται ἀπὸ δύο караκόλια. Ἡμποροῦσε ὅμως νὰ μπῆ κανεὶς σ' αὐτὸ καὶ ἀπ' τὴν παρακειμένη Μητρόπολι (κατοικία καὶ γραφεῖα τοῦ μητροπολίτη) με μιὰ πορτοπούλα τοῦ μεσοτοῖχου.

Οἱ Τοῦρκοι ζήτησαν κάποτε τὴν ἀνάκλησι τοῦ Κορομηλά, ποὺ ἔξαναγκάσθηκε τὸ 1906 νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Θεσσαλονίκη. Ἀπομάκρυναν ἐπίσης ἄρκετοὺς μητροπολίτες, Μοναστηρίου, Δράμας, Γρεβενῶν, Καστορίας καὶ ἄλλους, ποὺ τοὺς κατηγόρησαν γιὰ ἐπαναστατικὴ δράσι.

Ὁ Ἰωακείμ Φορόπουλος, μητροπολίτης Πελαγονίας (Μοναστηρίου), ἦταν ἓνας μορφωμένος στὴν Γερμανία ἱεράρχης, νέος, ὑψηλὸς καὶ ἀδύνατος, ποὺ ἔκρυβε στὸ ἀσθενικὸ κορμί του δυνατὴ καὶ φλογερὴ ψυχὴ. Τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1906 εἶχα πάει με ἄλλα παιδιὰ τοῦ Γυμνασίου στὸ Ὁρέχοβο, ἓνα χωριὸ ὄχι πολὺ μακρὰ ἀπ' τὸ Μοναστήρι, χωμένο σὲ μιὰ ὑψηλὴ δασωμένη ρεματιά, ποὺ πανηγύριζε ἐκείνη τὴν ἡμέρα. Ἦταν καὶ πολὺς ἄλλος κόσμος, ὄλοι βέβαια ἰδικοὶ μας. Ἀπ' τὸ πρῶτ' ἔφθασε καὶ ὁ μητροπολίτης με δύο λαντὸν (ἀμάξια τότε πολυτελείας) καὶ ἄρκετοὺς «σοβαρῆδες» (ἔφιππους χωροφύλακες). Τὴν τιμητικὴ φρουρὰ τοῦ τὴν ἔδινε ὑποχρεωτικὰ καὶ ἀπαραίτητα ὁ βαλῆς, ὅταν ἔβγαινε γιὰ τὰ καθήκοντά του ἔξω στὰ χωριά, ἀφ' οὗτου τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1905 σώθηκε ὡς ἐκ θαύματος ἀπ' τὰ χέρια τοῦ βοεβόδα Ναούμ, ποὺ πλήρωσε με τὸ κεφάλι του τὸ ἱερόσυλο τόλμημα, στὸ χωριὸ Δράγος, ὅπου εἶχε πάει με τὸν Παρασκευαΐδη τοῦ προξενείου (ὑπολοχαγὸ Σπηλιάδη) καὶ ἄλλους νὰ ἱερουργήσῃ. Ἦθελε βέβαια ὁ βαλῆς καὶ νὰ παρακολουθῆ με τοὺς σοβαρῆδες του τὶς κινήσεις τοῦ ζωηροῦ μητροπολίτη. Ὑστερα ἀπ' τὴν λειτουργίαν ὁ Φορόπουλος πῆγε κατὰ τὰ συνηθισμένα νὰ ἐπισκεφθῆ τὰ σπίτια τοῦ παπᾶ, τῶν ἐφοροεπιτρόπων καὶ τῶν ἄλλων προκρίτων, ἐνῶ οἱ χωροφύλακες ἔτρωγαν ἓνα καλοψημένο σιτὴ σούβλα ἀρνί, ποὺ ἐπρόσφερε τὸ χωριὸ με ρακιὰ καὶ σχετικὰ μεζελίκια κάτω στὴν σκιὰ τῶν δένδρων.

Τὸ ἀπόγευμα, μόλις ἀπομακρύνθηκε ὁ μητροπολίτης με τ' ἀμάξια καὶ τὴν ἔφιππό του κουστωδιά, βλέπουμε ξαφνικά, ἐκεῖ ποὺ ἐτοιμαζόμαστε καὶ ἡμεῖς νὰ φύγουμε, νὰ ξεχύνονται ἀπ' τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ 50 περίπου

ἀντίρτες καὶ νὰ τὸ στρώνουν ἀμέσως στὸ χορό! Χόρευαν τὸ πεντοζάλι. Ἦσαν ὄλοι ὑψηλόσωμοι καὶ φτεροπόδαροι Κρητικοί. Μὲ τὰ μαῦρα μανδήλια στὸ κεφάλι, τὰ πολλὰ ἀσημικά, φουσεκλίκια, πιστόλια, μαχαίρια στὴ μέση καὶ τὸ στήθος καὶ μὲ τὰ μακρυνά τους ὑποδήματα, ποὺ τὰ κτυποῦσαν ὄλοι μαζί ρυθμικά μὲ τὰ χέρια, καὶ μὲ τὸν θυελλώδη πυρρήχιό τους μᾶς ἔκαμαν συγκλονιστικὴ ἐντύπωση. Μὲ πολλὴν ἐκπληξι παρατηρήσαμε ὅτι καὶ ἀρκετοὶ χωρικοὶ ἐχόρευαν καλὰ τὸν δύσκολο χορό. Στὸ κέντρο τῶν χορευτῶν ἀνεγνώρισα καὶ ἓνα ὀλόξανθο παλληκάρι ἀπ' τὴ γειτονιά μου, τὸν Πέτρο Χρίστου, ποὺ πέθανε στὴν κρεμάλα ὀπλαρχηγὸς τὶς μέρες ἀκριβῶς, ποὺ ἀνακηρύσσονταν τὸ νεοτουρκικὸ σύνταγμα καὶ ἀνοίγαν διὰ πλάτα ὄλες οἱ φυλακές. Τὰ σπίτια τῶν ἐφοροεπιτρόπων καὶ προκριτῶν, ποὺ εἶχε ἐπισκεφθῆ ὁ Μητροπολίτης, ἦσαν τὰ καταλύματα τῶν ἀνταρτῶν. Ὁ Μητροπολίτης τοὺς φίλησε ὄλους, τοὺς εἰλόγησε καὶ τοὺς ἔδωσε ἄφεσι ἁμαρτιῶν γιὰ ὅλα τὰ παλιὰ καὶ μελλοντικά ἁμαρτήματα καὶ ἐγκλήματα.

Σώματα καὶ ὄπλα περνοῦσαν τώρα ἀδιάκοπα τὰ σύνορα. Ὅλο τὸ ἔθνος, ἐλεύθερο καὶ ὑπόδουλο, εἶχε ριχθῆ στὸν ἀγῶνα. Εἶχαν ἔλθει νὰ πολεμήσουν παιδιὰ καὶ ἀπ' τὴν Στενήμαχο καὶ ἄλλα μέρη τῆς Βουλγαρίας καὶ ἀπ' τὸν Πόντο. Ἡ Κρήτη ὁμως εἶχε τὴν μερίδα τοῦ λέοντος. Ἐκατοντάδες τέκνα τῆς ἄφησαν τὰ κόκκαλα στὴν Μακεδονία.

Πρῶτοι ἦλθαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1903 δέκα Σφρακιανοὶ νὰ ἐνισχύσουν τὸν καπετὰν Βαγγέλη. Εἶχαν ἐφοδιασθῆ μὲ «νοφούζια» (ταυτότητες) ἀπ' τὴν Κοζάνη, τὴν Σιάτιστα καὶ ἄλλα χωριὰ τῆς περιφέρειᾶς ἐκείνης, ποὺ δὲν τοὺς φάνηκαν καὶ πολὺ χρήσιμα, γιὰτὶ δὲν ἄργησαν νὰ τοὺς μυρισθοῦν οἱ Τοῦρκοι. Ἦσαν Κρητικοὶ καὶ μὲ τὴν Ἐπιτροπὴ τῶν τεσσάρων ἀξιωματικῶν, καθὼς καὶ μὲ τὰ πρῶτα σώματα τοῦ Εὐθυμίου Κασοῦδη καὶ Παύλου Μελά. Ὅταν πιά μὲ τὸν θάνατο τοῦ Μελά ὁ ἀγῶνας ἄναψε, ὅλη ἡ Κρήτη καὶ ἰδιαίτερα ἡ Δυτικὴ τινάχθηκε «ἐπὶ ποδὸς πολέμου». Ἐγινε τὸ ἔμπεδό του. Ὅσοιδήποτε καὶ ὅπουδήποτε ἄνδρες καὶ ἄν χρειάζονταν, μποροῦσε νὰ τοὺς προσφέρει. Ἡ παλιὰ ἥρωϊκὴ παράδοσι, ἡ δίψα γιὰ ἄθλους καὶ περιπέτειες τῆς νέας γενεᾶς, ποὺ φιλοδοξοῦσε νὰ βαδίσει στὰ ἴχνη τῶν πατέρων καὶ πάππων, ὁ φωτιστέφανος τῆς παλληκαριᾶς, ποὺ εἶχε στολίσει στὴν συνειδήσει τῶν νησιωτῶν τοὺς πρῶτους Μακεδονομάχους, ὁ γενικὸς ἐνθουσιασμὸς κ.λ.π. εἶχε συνεγείρει καὶ ἀπλοϊκὰ χωριατόπουλα, ποὺ ἔβροσκαν ἤσυχὰ τὰ πρόβατά τους ἢ καλλιεργοῦσαν τὶς ἐλιές καὶ τ' ἀμπέλια τους. Δὲν εἶχαν καταλάβει ἴσως καλὰ καλὰ ποιά ἀκριβῶς ἡ ἀποστολὴ καὶ ὁ σκοπός. Τοὺς ἔφθανε ὅτι ὑπῆρχε κίνδυνος καὶ πόλεμος. Πολλοὶ ἀκολούθησαν γιὰ τὸ χатиρί ἐνὸς ἐξάδελφου 16ου βαθμοῦ, ποὺ εἶχε ὀνομασθῆ «καπετάνιος» ἢ εἶχε ἤδη σκοτωθῆ στὰ μακεδονικὰ βουνά, καὶ ἔπρεπε νὰ πάρουν τὸ αἷμα του πίσω. Καὶ ὁ σύντροφός μου Νικόλας Μαυρῆς βρέθηκε μὲ τὸν Γεώργη Βολάνη στὸ Μορίχοβο ἐξ αἰτίας μιᾶς ἀδικίας τοῦ ἀδελφοῦ του. Ὁ μεγαλύτε-

ρος δηλ. ἀδελφός, ἐνῶ εἶχε συμφωνηθῆ, ὅταν πρωτοέφηνε γιὰ τὴ Μακεδονία, ν' ἀφήσῃ σειρὰ νὰ πάῃ καὶ ὁ μικρότερος, ξαναέφηνε κρυφὰ γιὰ δευτέρη φορὰ φορτώνοντας στὴν ράχι του τὶς δουλειὲς τοῦ σπιτιοῦ. Καταγανακτισμένος γιὰ τὴν κατάφωρη ἀδικία ὁ Νικόλας Μαυρῆς, τὰ φόρτωσε ὅλα στὸν πετεινὸ καὶ ξεκίνησε κρυφὰ καὶ αὐτὸς μὲ τὸν Βολάνη. Ὁ Παῦλος Γ'ύπαρχος διστάζει ἀκόμα καὶ σήμερα νὰ πάῃ στὸ χωριό του, γιὰ νὰ μὴ ἀντικρούσῃ τὶς οἰκογένειες τῶν παιδιῶν, ποὺ τὸν ἀκολούθησαν «καπετάνιο» στὴν Μακεδονία καὶ δὲν γύρισαν πίσω.

Χωρικοὶ στὸ Μορίχοβο, ποὺ ἔμαθαν τὰ ἑλληνικὰ ἀπ' τοὺς Κρητικούς, τὰ μιλοῦσαν σὰν Κρητικοί. Καὶ ἄκουε κανεὶς κρητικούς ἰδιωτισμοὺς καὶ ἐκφράσεις σὰν τὸ «διάλε τσ' ἀπεθαμμένοι» ἀπὸ ἀνθρώπους, ποὺ φοροῦσαν ἄσπρες ὑποκαμίτσες καὶ γουρουντσάρουχα.

Μὲ τοὺς ἀξιωματικούς Πετροπουλάκη καὶ Τσιοτάκον ἔπεσαν καὶ ἀρκετοὶ συμπατριῶτες τοὺς Μανιάτες.

Ὁ ὑπέροχος Κώστας Γαρέφης ἦταν ἀπ' τὶς Μηλιῆς τοῦ Πηλίου, μεγαλωμένος στὴν Αἴγυπτο.

Οἱ περισσότεροὶ ἀρχηγοὶ ἦσαν, καὶ μάλιστα στὴν ἀρχή, ἀξιωματικοί, Κατεχάκης (Ρούβας), Τσιόντος (Βάρδας), Καλομενόπουλος (Νίδας), Τσιολακόπουλος (Ρέμπελος), Φαληρέας (Ζάκας), Ζήρας, Βλαχογιάννης, Παπᾶς (Βροντιάς), Πηγεὼν (Λαύρας), Παπανυγέρης, Κώστας Μαζαράκης (Ἀκρίτας), Μπουκουβάλας (Πετρίλος), Μπραντούνας (Καψάλης) καὶ ἄλλοι, ἀκόμα καὶ τοῦ ναυτικοῦ, ὅπως ὁ Δομέστιχας (Νικηφόρος). Μερικὲς δεκάδες ἐπίσης ὑπαξιωματικῶν, ὅπως οἱ Χρ. Καραπάνος, Γεώργης Κονδυλῆς, Βασίλειος Παπακώστας, Ἰωάννης Τσαχσίρας ὠνομάσθησαν τὸ 1909 ἀνθυπολοχαγοὶ γιὰ τὴν δράσι τους στὰ μακεδονικὰ βουνά.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀξιωματικοί, ποὺ πῆραν μέρος στὸ Μακεδονικὸν ἀγῶνα εἶτε ἀπ' τὰ βουνὰ εἶτε ἀπ' τὰ γραφεῖα, ὑπῆρξαν οἱ κύριοι δημιουργοὶ τοῦ «Στρατιωτικοῦ συνδέσμου» καὶ τοῦ «Κινήματος τοῦ Γουδιῆ» μὲ τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα καὶ συνέχεια τὴν πρόσκλησι τοῦ Ἑλευθ. Βενιζέλου καὶ τοὺς Βαλκανικοὺς καὶ ἄλλους πολέμους. Βαπτίσθηκαν σὲ μιὰ καινούρια καὶ ὑγιεινὴ ἀτμόσφαιρα, ἀντιμετώπισαν ἐχθροὺς, ἐπάλαψαν, εἶδαν τοὺς μεγάλους κινδύνους, ποὺ μᾶς ἀπειλοῦσαν, καὶ ἐννοίωσαν βαθειὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐξυγιάνσεως τῆς ὅλης πολιτικῆς μας καὶ τῆς γρήγορης στρατιωτικῆς μας περισυλλογῆς. Κ' ἐπειδὴ οἱ τότε πολιτικοὶ ἀρχηγοί, βυθισμένοι σὲ μιὰ παράξενη καὶ νοσηρὴ μικροκομματικὴ κραιπάλη, δὲν ἐννοοῦσαν νὰ συνέλθουν, πῆραν τὴν τολμηρὴ ἀπόφασιν καὶ ἔδρασαν οἱ ἴδιοι.

Πολλοὶ ἀναδείχθηκαν ἔξοχοι, ὅπως ὁ Ἄγρας, ὁ Φούφας, ὁ Βάρδας, ὁ Δομέστιχας, ὁ Κάλας κ.τ.λ. Τὸν Φούφα (Πακαδά) συνάντησα γιὰ πρώτη φορὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1907 στὴν ὄχθη τοῦ Ἀλιάκμονα. Ἐμεῖς πηγαίναμε γιὰ τὰ θεσσαλικὰ σύνορα καὶ αὐτὸς ἐρχόταν γιὰ τὴν δευτέρη ἢ τρίτη μακε-

δονική του έκστρατεία. Είχε περάσει με τούς λίγους άνδρες τὸ ποτάμι. Στὸ γυρισμὸ ἢ βάρκα παρασύρθηκε ἀπ' τὸ θολὸ καὶ ἀγριεμένο ρεῦμα καὶ πνίγηκε με τούς δύο βαρκάρηδες. Οἱ περισσότεροὶ άνδρες του εἶχαν ἀπομείνει στὴν ἀντίπερα ὄχθη καὶ ἐμεῖς, πὸν ἀνυπομονούσαμε νὰ βρεθοῦμε σὲ λεύθερο ἔδαφος, ἐμείναμε στὰ κρύα τοῦ λουτροῦ. Ἐπιβλητικὸς, σοβαρὸς, λιγόλογος ὁ Φούφας περιορίστηκε νὰ εἰπῇ: «Δὲν πειράζει. Θὰ περπατήσουμε λίγο περισσότερο». Πραγματικὰ αὐτὸς πῆρε τὸν ἀνήφορο, γιὰ νὰ βροῦν οἱ ὑπόλοιποι άνδρες του «πόρο» νὰ περάσουν τὸ ποτάμι, καὶ ἐμεῖς τὸν κατήφορο πρὸς τὴν Μονὴ τῆς Ζάμπορδας, ὅπου με ἓνα παλαμάρι, δεμένο σὲ δύο δένδρα πάνω ἀπ' τὸ φουσκωμένο ρεῦμα διαπεραιωθήκαμε στὴν δεξιὰ ὄχθη. Παρατήρησα τότε με πόση ἐκτίμησι καὶ εὐλάβεια μιλοῦσαν γιὰ τὸν λακωνικὸ ἀρχηγὸ οἱ παλαιότεροι ἀντάρτες, πὸν θεωροῦσε ὁ καθένας τὸν ἑαυτὸν του τὸ ἀνώτερο παλληκάρι τῆς γῆς.

Ὁ Γεώργης Παπαδόπουλος, ἐπίσης ἀξιωματικὸς τοῦ τότε οἰκονομικοῦ κλάδου, ξέπλυνε μιὰ διαχειριστικὴ του ἀνωμαλία, πὸν τὸν βάρυνε, με θάνατο ἀληθινὰ ἡρωϊκὸ. Εἶχε βγῆ με λίγους άνδρες ἀπ' τὴ λίμνη τῶν Γιαννισῶν. Κοντὰ στὸν Ἅγιο Πέτρο (Πέτροβο) μεγάλη δύναμις στρατοῦ τὸν ἐκύκλωσε στίς 22 Ἰανουαρίου 1907. Ἐφοῦ πολέμησε ὥρες πολλές, ἔπεσαν ἔξ άνδρες του καὶ βοήθησε νὰ γλυτώσουν τρεῖς πληγωμένοι, τίναξε τὰ μυαλά του στὸν ἀέρα.

Θαυμάσιοι ἀρχηγοὶ κλεφτοπολέμου, ἀν καὶ ἀγράμματοι, ὑπῆρξαν καὶ οἱ Κρητικοὶ Εὐθύμιος Καούδης, Γεώργιος Δικώνυμος, Μακρῆς, Γεώργιος Βολάνης, Ἰωάννης Καραβίτης, Ἐμμανουὴλ Κατσιγάρης, Γεώργιος Σκαλίδης, Εὐάγγελος Νικολοῦδης, Π. Γύπαρης, Σκουντρῆς, Γερογιάννης, Κλειδῆς, Παπαδάκης καὶ ἄλλοι.

Τὸ τεῦχος ἔχει τίς βιογραφίες ἀρκετῶν νεκρῶν ἐντοπίων ὀπλαρχηγῶν. Ἄπλοῖ χωρικοὶ ἦσαν σχεδὸν ὅλοι. Μερικοὶ δὲν ἤξεραν κἄν ἑλληνικά, ὅπως ὁ Μητρούσης, ὁ Κώτας, ὁ Λάζος Δουγιάμας, ὁ Παντελῆς Γκρέκος. Ἐκρῦβαν ὅμως καρτερίαν ἀνεξάντλητη, θάρρος ἀδάμαστο καὶ ἰκανότητες μοναδικές. Ὁ Κώτας ἰδιαίτερα εἶχε καὶ ἀναμφισβήτητα ἠγετικά προσόντα. Πέθαναν ὅλοι σὸν ἦρωες καὶ μάρτυρες.

Εἶχαμε ἀρκετὰ καὶ σοβαρὰ ἀτυχήματα τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1905. Ἄπ' τὰ τρία μεγάλα σώματα, πὸν ἀποβιβάσθηκαν τὸν Μάρτιο στὴν παραλία τοῦ Ἐλευθεροχωρίου, κοντὰ στίς ἐκβολές τοῦ Ἄξειοῦ, με ἀρχηγοὺς τούς τέως διπλωμάτες τοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης Κώστα Μαζαράκη, Μωραίτη καὶ Σπυρομήλιον, μονάχα τὸ πρῶτο ἔφθασε στὸν προορισμὸ του, στὸ Βέριο, ὅπου καὶ ἔδρασε ὅλο τὸ καλοκαίρι. Τὸ ψευδώνυμο τοῦ Μαζαράκη «Ἀκρίτας» εἶχε ἀποκτήσει μεγάλη φήμη καὶ ἀκουόταν καὶ ἀργότερα, ὅταν ὁ ἴδιος ὑπηρετοῦσε στὴν Ἀθήνα. Ὁ λοχαγὸς Μωραίτης, πρῶν «Ρουμελιώτης» καὶ τώρα καπετὰν «Κόδρος», ἐκεῖ πὸν βγῆκε ἀπ' τὴν λίμνη τῶν Γιαννι-

ταῶν καὶ βιάδιζε μὲ τὸ σῶμα του γιὰ τὸ Πάικο παρατήρησε κάποια κίνησι στὸ βουνό, κοντὰ στὰ Μεγάλα Λειβάδια. Κέντρισε τὸ ἄλογό του—πήγαινε καβάλλα, γιατί δὲν μπορούσε νὰ περπατήσει πολλές ὥρες—καὶ προχώρησε μπροστὰ νὰ κατοπιεύση τὸ ἔδαφος μὲ τὸν ὑπαρχηγό του ὑπολοχαγὸ Φραγκόπουλο, ἕνα λοχία καὶ τὸν σαλπικτή. Μὰ ἀπ' τὰ κλαδιὰ καὶ τοὺς βράχους τοὺς ὑποδέχθηκε μιὰ παταριά τῶν Τούρκων. Θερίσθηκαν καὶ οἱ τέσσαρες. Καὶ τὸ σῶμα διαλύθηκε. Ἦταν 19 Μαΐου 1905. Ἐνα ἀπὸ τὰ παιδιὰ του ὁ Νικόλαος Κοντοτόλιος ἀπ' τὸ Κολυνδρὸ ἔχασε τὸν δρόμο καὶ ἔπεσε πάνω στὴ φρουρὰ τῆς μεγάλης γεφύρας τοῦ Ἀξιοῦ. Τὸν κάλεσαν νὰ παραδοθῆ. Ἀποκρίθηκε μὲ τουφεκίς. Σκοτώθηκε ἀληθινὰ ἡρωικά, ἀφοῦ σκότωσε ἕνα Τούρκο λοχία (τσαούση) καὶ ἕνα στρατιώτη.

Ὁ Σπυρομήλιος (Μπούας) βιάδιζε γιὰ τὸ Καϊμακτσαλάν. Στὴ ρίζα του κτυπήθηκε μὲ κομιτατζήδες. Μιὰ σφαῖρα τοῦ τσάκισε τὸ πόδι. Τὸν σήκωσαν μὲ φορεῖο ἀπ' τὴν Ἄγρα καὶ ἔμεινε τρεῖς καὶ παραπάνω μῆνες κατάκοιτος στὴ Μακεδονία. Τὸ σῶμα του διαλύθηκε ἐπίσης. Ἀπ' τοὺς Χειμαριώτες καὶ Ἠπειρώτες του ἕνα μόνον μικρὸ τμήμα εἶχε ἀπομείνει στὰ βουνὰ τῆς Ἐδεσσας.

Δὲν εἶχε καλύτερη τύχη καὶ τὸ μεγάλο σῶμα τοῦ Νταφώτη, ποὺ ἀποβίβασθηκε στὴ Χαλκιδικὴ γιὰ τὸ Μπέλες. Ὁ ἰδιότυπος ἀρχηγός του εἶχε παρεξηγήσει ὀλίγε τὴν φύσιν τοῦ κλεφτοπολέμου καὶ τὴν δική του ἀποστολή. Κουβαλοῦσε μαζί του καζάνια συσσιτίου καὶ μεταγωγικά σὰν τακτικὸ στρατιωτικὸ σῶμα. Στὶς 2 Μαΐου κοντὰ στὰ Βασιλικά καὶ λίγη ὥρα ὕστερα ἀπ' τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Κακκάβου, ποὺ εἶχε πεταχθῆ ἀπ' τὸ προξενεῖο νὰ τοῦ μεταδώσῃ ὁδηγίς, κυκλώθηκε ἀπ' τὸν τουρκικὸ στρατό. Οἱ ἄνδρες του, ὅλοι σχεδὸν Κρητικοί, πολέμησαν σκληρά. Ἐνδεκα ἔπεσαν, οἱ ἄλλοι σκόρπισαν. Ἐέφυγαν γιὰ τὴν Παλιὰ Ἑλλάδα οἱ πλεῖστοι ἀπὸ μέσα ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη μὲ τίς βάρκες τοῦ προξενείου. Τὰ ἔμαθε καὶ ἡ ἀστυνομία καὶ γιὰ νὰ ἀνακαλύψῃ τὸν τρόπο καὶ τὸ δρομολόγιον τῆς διαφυγῆς, ἀποφάσισε νὰ ἐνεργήσῃ μὲ τὰ γνώριμα ἀστυνομικὰ τερτίπια. Παρουσιάσθη μιὰ μέρα στὸ προξενεῖο ἕνας Τουρκοκρητικὸς σὰν δπλίτης τοῦ Νταφώτη καὶ παρεκάλεσε νὰ τὸν βοηθήσουν στὴ φυγῆ. Οἱ διπλωμάτες - ἀξιωματικοὶ δὲν δυσκολεύθηκαν νὰ καταλάβουν μὲ ποιὸν εἶχαν νὰ κάμουν. Σ' ἕνα μικρὸ παραθύρι πάνω ἀπ' τὴν σκάλα ἔστεκε ἕνα ἀπ' τὰ πραγματικὰ παλληκάρια τοῦ Νταφώτη. Διαμαρτυρήθηκαν ἀμέσως ὅτι δὲν εἶχαν ἰδέα ἀπὸ τέτοιες δουλειές καὶ τὸν ἔδιωξαν. Ἐκάλεσαν ὅμως καὶ τὸν διοικητὴ ἑνὸς ἀπ' τὰ δύο «καρκαῶλια», ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθῆ στὶς δύο γωνίες τοῦ προξενείου, καὶ τοῦ ἐδήλωσαν ὅτι, ἂν ξανάστελναν ἄλλο κατάσκοπο, δὲν θὰ ἔβγαινε ζωντανὸς ἀπ' τὸ προξενεῖο.

Τὴν ἔπαθε στὴν Μπελκαμένη (Δροσοπηγὴ) τῆς Φλώρινας καὶ ὁ Καλομενόπουλος (Νίδας) παραμονὴ τοῦ Πάσχα, ἀφοῦ συνώδεψαν οἱ ἄνδρες του μὶ

τὰ ὄπλα «ὕπὸ μάλης» τὸν ἐπιτάφιο. Γιὰ πρώτη τότε φορὰ εἶδαν κατάπληκτοι καὶ ἐνθουσιασμένοι οἱ κάτοικοι παρόμοια τελετὴ. Αἰχμαλωτίσθηκε μὲ δύο ἄλλους ἐφεδρὸς ἀξιωματικούς καὶ 40 περίπου ἄνδρες. Μὲ ἄλλους τὸσους ἔφυγε ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Τσολακόπουλος (Ρέμπελος), ποὺ συνέχισε τὴν λαμπρὴ του δροῶσι στὸ Μορίχοβο. Ὁ Κρητικὸς καπετάνιος Λαμπρινός, ποὺ εἶχε περάσει ὅλο τὸν χειμῶνα στὴ Μπελκαμένη, ἔπεσε στὴν ἔξοδο μὲ λίγους ἄλλους. Ὁ Καλομενόπουλος φοροῦσε στὴ φυλακὴ τοῦ Μοναστηρίου ἓνα ὠραῖο ντουλαμᾶ. Ἐδραπέτευσε μόλις τὸν Μάρτιο τοῦ 1908. Τὴν ὥρα ποὺ ἔβγαινε καβάλλα ἀπ' τὸ Μοναστήρι μεταμφιεσμένος σὲ χωριάτη ἔπεσε ἀπ' τὸ ἄλογό του μπροστὰ ἀκριβῶς στὸν ἀστυνομικὸ σταθμό. Ὁ Μῆτσος Τανταλίδης ἢ Δάσκαλος ἢ Κουντουράς, ποὺ τὸν συνώδευε μὲ τὴν τσαγκάρικη ποδιὰ καὶ τὸ ταπεινὸ, σκυφτό, μουλουχτὸ ὕφος του καὶ ἄφηνε τὴν ἐντύπωσι, ὅτι ἦταν ὁ φρονιμώτερος, δειλότερος καὶ κουτότερος τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ εἶχε διαβολικὴν ἐξυπνάδα καὶ παράτολμο θάρρος καὶ πέθανε φτωχὸς μπαλωματῆς σχεδὸν στὴν Φλώρινα, τὸν ἄρχισε στὶς βρισιὲς στὰ βουλγαρομακεδονικά. Στους Τούρκους ἀστυνομικούς, ποὺ γελοῦσαν, εἶπε : «Μοῦ ἦπτε ὁ ἀθεόφοβος ὅλο τὸ κρασί καὶ δὲν μπορεῖ τώρα νὰ σταθῇ στὰ πόδια οὔτε στὸ ἄλογό του». Βοήθησαν στὸ τέλος καὶ οἱ Τούρκοι νὰ τὸν ξανανεβάσουν στὸ ζῶο. Ἐνας ὅμως «κομισέρης» εἶπε στὸ Μῆτσο : «Καλὰ θὰ κάμης νὰ κόψης τίς σχέσεις σου μὲ ὄλους αὐτοὺς τοὺς παλιοχωριάτες, μὴ πάρῃς καμμιά μέρα τὰ παιδιὰ σου στὸ λαιμό». Ἡ ἀτυχία καταδίωξε τὸν Καλομενόπουλο ὡς τὸ τέλος. Κοντὰ στὴν Βέροια, ἐνῶ βάδιζαν πρὸς τὸν Ὀλυμπο καὶ τὰ σύνορα, ἓνας γέρος ἀντάρτης σκότωσε τὸν λαμπρὸ Κρητικὸ καπετάνιο Μανώλη Κατσίγαρη, ποὺ θέλησε νὰ τὸν κατεβάσῃ ἀπ' τὸ ἄλογό του, γιὰ ν' ἀνεβῆ γιὰ λίγες ὥρες ὁ κουρασμένος λοχαγός. Πῆγε τότε θῦμα ἀπὸ ἐλληρικὴ σφαῖρα καὶ ἓνας βετεράνος τοῦ Μορίχοβου, Κρητικὸς ἐπίσης, ὁ Μανώλης Μυλωνάκης.

Στὸ Μουρίκι τὸ μεγάλο σῶμα τοῦ Βέργα (Μάνου) ἔδωσε μεγάλη μάχη μὲ τουρκικὸ τμήμα καὶ τὸ τσάκισε. Ἐπесαν πάρα πολλοὶ στρατιῶτες. Ἡ νίκη ὅμως ἦταν Καδμεία. Ἄρχισαν τόσο ἐντονη καὶ συστηματικὴ δίωξι οἱ Τούρκοι, ὥστε ὅλα τὰ νεοφερμένα σώματα τοῦ Βέργα, τοῦ Ζούκη, τοῦ Ρούβα, ποὺ εἶχαν κοστίσει κόπους καὶ ἔξοδα, ἀναγκάσθησαν νὰ ξαναπεράσουν τὰ σύνορα καὶ νὰ διαλυθοῦν. Ἀπόμεινε ὁ Βάρδας μόνος μὲ πολὺ λίγους.

Δὲν ὑπῆρξε τυχερώτερος καὶ ὁ ὑπολοχαγὸς Ἀβράσογλου λίγο ἀργότερα. Ὑπηρετοῦσε στὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης μὲ τ' ὄνομα Ἀμβρακιώτης. Ἄλλὰ ἐφιλοδόησε καὶ ἀρματωλικὲς δάφνες. Ἀρχὲς Αὐγούστου 1905 ξεκίνησε μ' ἓνα μικρὸ σῶμα γιὰ τὸ Μπέλες καὶ τὴν περιοχὴ Ρευγελῆς. Τὴν δευτέρη μέρα ὅμως ξημερώθηκε καταμεσῆς στὸν κάμπο τοῦ Κιλκίς κοντὰ στὸ Σαριγκιόλ. Ἦταν καὶ μέρα παζαρισῶ! Τοὺς εἶδε ὅλος ὁ κόσμος. Ἐτρεξε ὁ τουρκικὸς στρατός. Ἐπесαν στὴν σύγκρουσι ὁ Ἀλκιβιάδης Πολυχρόνης

καὶ ὁ «Πέτρος ἀπ' τὴν Στρώμνιτσα», «ἄγνωστος» πραγματικὰ «στρατιώτης» τοῦ πολέμου ἐκείνου. Ὁ Ἀβράσογλου καὶ ἄλλοι αἰχμαλωτίσθηκαν. Ἡ περιπέτειά του στὴ φυλακὴ δίνει τὴν πῶς χαρακτηριστικὴ καὶ ἀνάγλυφο εἰκόνα τῆς ὄλης τότε ἐποχῆς. Εἶχε τὴν καλὴ ἔμπνευσι νὰ δηλώσῃ ὅτι ἦταν γιατρὸς καὶ ὄχι ἀρχηγὸς καὶ ἀκόμα λιγώτερο ἀξιωματικὸς. Ἔτσι ἔφαγε μόνον ἕξι χρονάκια. Στὸ Ἑπταπυργίον ὅμως τὸν πῆραν στὰ σοβαρὰ γιὰ γιατρό. Ὅταν ἀρρώσταινε κανένας κατάδικος ἢ δεσμοφύλακας, καλοῦσαν ἀμέσως τὸν «ντοκτὸρ Γιάννη». Καὶ ὁ ντοκτορας ἔδινε γιὰ πανάκεια κινίνο. Μιὰ μέρα, πὺν τὸν κάλεσαν σὲ ἰατρικὸ συμβούλιον μ' ἓνα Ἑβραῖον πασᾶ καὶ γιατρό τοῦ γλυκοῦ νεροῦ, ὅπως αὐτός, ὁ τυχαῖος Ἀσκληπιάδης, καλὰ κατατοπισμένος γιὰ τὸν μεγαλοβαθμοῦχο συνάδελφο, παρέστησε τὸν πάνσοφο καθηγητὴ τῆς ἰατρικῆς. Δὲν θέλησε νὰ δραπετεύσῃ τὴν πρώτη φορὰ ἀπ' τὴ φυλακὴ, γιὰ τὴν θεώρησε ἀναξιοπρέπεια γιὰ ἓνα ἀξιωματικὸ - ὄχι πιά γιατρό - νὰ κουνουλωθῇ σ' ἓνα κάρρο μὲ ἀπορρίματα τῶν φυλακῶν. Ἐνας ἄλλος ἐποφελήθηκε ἀπ' τὴν ὑπερήφανη ἀκαταδεξία του. Ἐσφυγε ἀπ' τὴς φυλακῆς στὶς 6 Δεκεμβρίου 1906 χωρὶς νὰ χρειασθῇ κάρρα ἢ ἀπορρίματα ἢ μεταμφιέσεις. Ἐδραπέτευσεν ἀπ' τὴ μεγάλη εἴσοδο τοῦ Ἑπταπυργίου. Δύο προσυνεννοημένοι Ἀλβανοὶ δεσμοφύλακες ἔτρωγαν ἀπ' τὸ πρῶν ἐκείνη τὴν ἡμέρα λουκούμια μπροστὰ στοὺς ἄλλους συναδέλφους. «Γαῖδούρια εἴμαστε ἔμεῖς γιὰ νὰ μὴ τρῶμε λουκούμια; εἶπαν ἐκεῖνοι παραπονεμένοι. — Ἰσταῖ-φουλλάχ. Ὅριστε, πάρτε! ἀποκρίθηκαν». Καὶ τοὺς ἔδωσαν λουκούμια, πὺν τὰ εἶχε ζυμώσει ὁ ἰατρὸς Ζάννας μὲ μορφίνη. Ἐδωσαν ἀπ' τὰ ἴδια καὶ στοὺς χωροφύλακες τῆς εἰσόδου! Ἔτσι ὁ ντοκτὸρ Γιάννης μ' ἓνα ὑπαρχηγὸ τοῦ βγῆκαν μ' ὄλη τους τὴν ἡσυχία ἀπ' τὸν μεγάλο πυλῶνα τοῦ Ἑπταπυργίου μέρα μεσημέρι. Τράβηξαν στὸ σπίτι τοῦ Ζάννα, ἔπειτα στοῦ γιατροῦ Ἀντωνάκη καὶ τελευταῖα στοῦ Χατζηλαζάρου, πὺν ἦταν πρόξενος τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοὺς ἐξασφάλιζε ἰδεῶδες ἄσυλον. Ὁ Χιλμῆ πασᾶς ἐγίνε ἔξω φρενῶν. Ὁ ἓνας ἀπ' τοὺς δύο δεσμοφύλακες πέθανε ἀπ' τὸ ξύλον, χωρὶς κἂν νὰ τσιμπίσῃ τὴν ἀρκετὰ στοργυλὴ ἀμοιβή του. Ἐπρόσταξε ὁ Χιλμῆ πασᾶς νὰ γίνῃ ἔρευνα καὶ στὸ σπίτι τοῦ Ζάννα, πὺν ἦταν Ἕλληνας ὑπὴκοος καὶ γιατρὸς τῶν μπέηδων καὶ ἀγάδων. Ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας ἔκαμε τὸ βράδυ τὸ «μπασκίν» (ἔρευνα), τὴν ὥρα πὺν εἶχε καλεσμένους στὸ σπίτι, ἀφοῦ ἔνωρις τὸν προειδοποίησε μὲ ἔμπιστο πρόσωπο. Ὁ Ζάννας ὅμως, πὺν εἶχε πάρει ἐκεῖνο τὸν καιρὸ ἀνώτατο τουρκικὸ παράσημο, ζήτησε καὶ ρέστα. Διαμαρτυρήθηκε γιὰ τὴν προσβολὴ στὸ φίλον τοῦ ἀρχίατρο τοῦ Σουλτάνου. Κ' ἔφθασε τηλεγραφικὴ διαταγὴ ἀπ' τ' ἀνάκτορον τοῦ Γιλδίξ νὰ πάῃ ὁ Βαλῆ πασᾶς νὰ ζητήσῃ συγγνώμην ἀπ' τὸν γιατρό! Ἐπενέβη τότε ὁ πρόξενος Θεσσαλονίκης Κοντογούρης καὶ ἡ αἴτησις συγγνώμης μετατράπηκε σὲ ἀπλὴ ἐπίσκεψιν τοῦ Γενικοῦ διοικητῆ.

Ἡ ὁργάνωσι τῶρα τοῦ τόπου ἦταν τέλεια καὶ σωστή. Κάθε χωριὸ εἶχε τὴν ἐπιτροπὴν καὶ τοὺς ἀγγελιοφόρους ἢ ὁδηγούς του. Τὸ δίκτυο εἶχε ἀπλωθῆ παντοῦ καὶ δούλευε μὲ ἀκρίβεια ὠρολογιοῦ. Σὲ παρελάβαιναν ὁδηγοὶ ἀπ' τὰ θεσσαλικά σύνορα καὶ ἀπὸ ἀγγελιοφόρο σὲ ἀγγελιοφόρο καὶ ἀπὸ βουνὸ σὲ βουνὸ ἢ χωριὸ σὲ χωριὸ σ' ἔφεραν πέρα ἀπὸ τὴν σημερινὴν γιουγκοσλαβικὴ μεθόριον στὸ Περιστέρι, στὸ Μορίχοβο, στὴν Στρώμιτσα, σὰ βουνὰ τῆς Γευγελῆς. Ἐάν ἓνας ἀντάρτης ἔχανε τὸν δρόμον καὶ χάνονταν σ' ἓνα δάσος, ἔτρεχαν οἱ ἀγγελιοφόροι καὶ οἱ ὁδηγοὶ μὲ ἄλλους χωρικοὺς καὶ τὸν εὔρισκαν. Στὰ θεσσαλικά σύνορα ὑπῆρχαν ὁδηγοὶ συστηματικοὶ καὶ ἠμπορεῖ νὰ εἰπῆ κανεὶς ἐπαγγελματίες, πὺν ἤξεραν ὅλες τὶς πτυχὲς καὶ τὰ μονοπάτια τῆς παλιάς ὀροθετικῆς γραμμῆς. Ἐνας ἀπὸ δαύτους, παπᾶς καὶ ἐφημέριος σὲ κάποιον θεσσαλικὸν κουτσοχώρι καὶ περίφημος ὁδηγός, λίγο λαθρέμπορος καὶ παλαιότερα καὶ λίγο ληστής, ὅταν ἦλθε στὰ μέρη τῆς Κορυτσᾶς ὕστερα ἀπ' τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους τοῦ 1912-13 νὰ χαιρετήσῃ παλιούς φίλους του ὀπλαρχηγούς, πὺν εἶχαν ριχθῆ καὶ στὸν Ἡπειρωτικὸν ἀγῶνα, τοὺς εἶπε μὲ πικρὸ παράπονον. «Ποῦ τὰ παησάτε μωρέ, ποῦ τὰ πήγατε τὰ σύνορα !!» Ὁ ἄνθρωπος ἔχανε τὴν δουλειά του καὶ τὸ ψωμί του.

Εἶχε συστηματοποιηθῆ ἐπίσης ἡ μεταφορὰ μὲ πλοῖα ἀνδρῶν καὶ ὄπλων στὰ παράλια τῆς Κατερίνης, Θεσσαλονίκης, Χαλκιδικῆς. Τὸ ἴδιον δρομολόγιον ἀκολουθοῦσαν καὶ τοὺς ἴδιους ὁδηγοὺς χρησιμοποιοῦσαν καὶ τὰ φορτία μὲ τουφέκια, πὺν ἔμπαιναν ἀπ' τὰ βουνὰ τῶν συνόρων. Ὑπῆρχαν σὲ ὠρισμένα σημεῖα καὶ εἰδικὲς ἀποθήκες ὄπλων, ὅπως στὸ Βογατσικό, στὸ Γέμμα, στὸ Λέχοβο, τὸ Φλάμπουρο, Δροσοπηγή, Ἁγία Τριάδα τοῦ Πισοδερίου κ.λ.π., πὺν ἐλάχιστοι βέβαια τὶς ἤξεραν. Τουφέκια, πιστόλια, φυσέκια μεταφέρονταν καὶ μὲ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα στὴν Θεσσαλονίκη, εἴτε σὲ μπάλες ἐμπορευμάτων, πὺν περνοῦσαν καὶ ἀπὸ τὸ τελωνεῖο, εἴτε σὲ εἰδικὰ δέματα, πὺν τὰ ἔβγαζαν κρυφὰ ἀπ' τὰ πλοῖα ἔμπιστοι βαρκάρηδες. Ἐναποθηκεύονταν σὲ ἐμπορικὰ καταστήματα καὶ ἀποθήκες Τραπεζῶν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μὲ πολλοὺς κόπους καὶ κινδύνους διοχετεύονταν στὸ ἐσωτερικόν. Εἶχαν π.χ. εἰδικὸ σῆμα οἱ μπάλες ἀπὸ βαμβάκι γιὰ τὰ ἐργοστάσια Ἐδεσσας, Νάουσας, Βέροιας, πὺν περιεῖχαν ἐπιλήψιμα πράγματα. Ἐπαιρνε σχετικὸν τηλεγράφημα καὶ ὁ ἐργοστασιαρχὴς, γιὰ νὰ τὰ προσέξῃ περισσότερο. Οἱ Ἕλληνες ὑπάλληλοι τῶν σιδηροδρόμων, πὺν ἦσαν καὶ οἱ περισσότεροι, εἶχαν προσφέρει τότε πολυτιμότερες ὑπηρεσίες. Στὸ Ἀμύνταιο ἔφθαναν ὄπλα μὲ καραβάνια καὶ ἀπ' τὴν ἀποθήκην τοῦ Βογατσιοῦ. Ἀλλὰ μιὰ μέρα τοῦ 1906, πὺν ὁ Βογατσικιώτης ἀγωγιάτης Νάκος Τζιόλας εἶχε ἀδειάσει ἀπ' τὸ φόβον του ὀλάκερον μπουκάλι ρακῆς, γιὰ τὸ δρόμον Τοῦρκοι στρατιῶτες καβαλλίκεψαν γιὰ ξεκούρασι τὰ πέντε ἄλογά του, πὺν εἶχαν μέσα στὰ ἀρονοδέματα κοντὰ μάνλιχρον, ὕβρισε στὸ μεθύσι του τοὺς ἀδελφοὺς Χατζῆ, πὺν παρελάβαιναν τὰ τακτικά καὶ ἐπιλήψιμα ἐμπορεύματα καὶ τὰ λέγει ὅλα χαρτὶ καὶ καλαμάρι

στὸν «μουντίρη» (ὑπόπαρχο), ποὺ δὲν χώνευε κίολας τοὺς Χατζήδες, ἴσως γιατί ἤξερε καλά ἑλληνικά! Ὁ κομισέρης (ἀστυνόμος) ὅμως Γιαγιά ἐφέντης ἦταν φίλος τῶν Χατζήδων καὶ πρόφθασε, πρὶν κάμη τὴν ἔρευνα, νὰ τοὺς εἰδοποιήσῃ νὰ ἀδειάσουν τὰ ὅπλα ἀπ' τ' ἀρνοδέσματα. Ἐστρωσε ἐπίσης στὸ ξύλο τὸν Ἰτζιόλα, «τὸ ἄπιστο σκυλί», ποὺ μὲ τὸ μεθύσι του ἐσυκοφάντησε τοὺς εὐεργέτας του καὶ ἔβαλε σὲ ἄσκοπη κίνησι τὴν ἀστυνομία τοῦ Σουλτάνου.

Ἄλλη ἱστορία καὶ πολὺ μεγάλη ἦταν ἡ ἀποστολὴ τῶν ὅπλων στὰ χωριά. Χρειαζόταν παράτολμο θάρρος, ἀκούραστη δραστηριότης καὶ ἀνεξάντλητη ἐφευρετικότης, γιὰ νὰ μεταφερθοῦν ἀπὸ τοὺς σιδηροδρομικοὺς σταθμοὺς καὶ τὶς ἐμπορικὲς ἀποθῆκες στὰ χάνια καὶ τὰ κατάλληλα καταστήματα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ φορτωθοῦν σὲ μουλάρια μέσα σὲ ψάθες, σανίδια, δέσματα κλπ. Στὸ Μοναστήρι ὑπῆρχε εἰδικὴ ὑπηρεσία, ἐθελοντικὴ πάντοτε, γι' αὐτὴ τὴν δύσκολη δουλειά. Ὁ Λουκάς Κουντουρᾶς, ἓνας παλαίμαχος τῶν ἀγώνων καὶ ὑψηλὸς ἄνδρας, φοροῦσε καὶ τὸ καλοκαίρι πολλὰς φορὲς μακρὸν παλτό, γιὰ νὰ μπορῇ νὰ κρύβῃ κρεμασμένα πάνω του ὅπλα.

Στὸ Μοναστήρι μεταφέρθηκαν σιδηροδρομικῶς μεγάλες ποσότητες. Ἐνὰ δέκα ἔφθαναν στὴν Κοζάνη τὰ φορτία μὲ βραχύκανα μάνλιχερ, γκρά, περίστροφα ναγκάν, χειροβερμβίδες μὲ φυτίλι καὶ σύρμα, φυσίγγια κλπ. Οἱ Κοζανίτες Τσιβούλης, Χαρ. Λιάπης καὶ Δημήτριος Μαντρέλας καὶ ἄλλοι τὰ πήγαιναν μὲ τὰ κάρρα τους στὸ Ἀμύνταιο, ὅπου ὁ σιδηροδρομικὸς σταθμάρχης Ἀγοραστὸς μὲ τοὺς ἄλλους σιδηροδρομικοὺς καὶ τοὺς τοπικοὺς ἐμπόρους τὰ ἐφόρτωναν στὸ τραῖνο μὲ τακτικὲς φορτωτικὲς καὶ ψεύτικες διευθύνσεις. Ἀπ' τὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ ὁ Τουρκαλβανὸς καρραγωγέας Σιαῖν τὰ ξεφόρτωνε στὸ κατάστημα Μπὸν-Μαρσὲ τοῦ Ἀναστ. Δαλέγκα, στὰ σπίτια τῶν Λάλα, Π. Παγίνα καὶ ἄλλα καὶ κάποτε κατ' εὐθείαν στὸ προξενεῖο. Δὲν χάθηκε ποτὲ οὔτε ἓνα φυσίγγι.

Μιὰ καλοκαιρινὴ μέρα, ποὺ ἄργησε κάπως νὰ φανῇ ὁ Σιαῖν μὲ 14(!) κάσσεσ γεμάτες τουφέκια μάνλιχερ καὶ πιστόλια ναγκάν, ἀνησύχησε ὁ ὑπολοχαγὸς τοῦ προξενεῖου Σηπλιιάδης (Παρασκευαΐδης) καὶ μὲ τὸ Σπύρο Δούμα πήγαν στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ νὰ ἰδοῦν τί συμβαίνει. Ὁ Ναοὺμ Ραδίσης, ποὺ εἶχε τὴν μεταφορά, τοὺς ἔδειξε τότε τὸν «κομισέρην» τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Λιατῖφ ἐφέντην, ποὺ εἶχε ξαπλωθῆ ἀνύποπτος καὶ κοιμῶταν μακάριος ἐπάνω στὶς κάσσεσ! Στὸ τέλος ὁ ἀστυνόμος βοήθησε στὸ φόρτωμά τους στὸ κάρρο καὶ ἤπια τὸ βράδυ μὲ τὸν Ραδίση λίγα ποτήρια μύρα.

Ὁ μητροπολίτης Δοϊράνης Παρθένιος ἀπ' τὴν Σιάτιστα μιὰ μέρα, ποὺ γύριζε ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη στὴν ἔδρα του μὲ τὸ τραῖνο, ἔμεινε ὄλο τὸ ταξίδι ὄρθιος στὸ παραθύρι, σὰν νὰ ἤθελε ν' ἀποθανυμάσῃ τὸν κάμπο, ποὺ εἶχε πολλὰς φορὲς διασχίσει. Δύο Τοῦρκοι ἀξιωματικοί, ποὺ συνταξείδευαν,

παραχώρησαν με πολλήν εὐλάβειαν τὶς θέσεις τους στὸν Μητροπολίτη ἐφέντην. Ἄλλὰ ὁ ἱεράρχης δὲν ἐννοοῦσε νὰ ξεκολλήσῃ ἀπ' τὸ παράθυρο. Εἶχε κάτω ἀπ' τὸ ράσο του δύο μάνλιχερ, ποὺ δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ καθίσῃ καὶ οὔτε κἂν νὰ σκύβῃ.

Ὁ Κυριάκος, ἀπ' τὸ Χοῦμκος τῶν Σερρών, εἶχε ἀναλάβει ὅλη τὴν μεταφορὰ ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων ἀπὸ Θεσσαλονίκη στὶς Σέρρες. Τὰ κατὰ φερονε τόσο καλά, ὥστε οὔτε κἂν ἐνωχλήθηκε ποτὲ ἀπ' τὴν ἀστυνομία.

Ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη ἀποστέλλονταν καὶ στὴ Στρώμνιτσα περίστροφα, φυσίγγια καὶ βραχύκανα ὄπλα μὲ κόφες ἀπὸ λαχανικά καὶ σάκκους ἀπὸ ἐμπορεύματα. Τὰ φόρτωνε ὁ ἔμπορος Ζήσης Βέρος καὶ τὰ παραλάβαινε στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ Χουντόβου ὁ Λεωνίδας Παπαδιονυσίου, ποὺ τὰ μεταφόρτωνε σὲ ἄλογα καὶ μουλάρια, γιὰ νὰ φθάσουν ὕστερα ἀπὸ τέσσερες ὥρες πορεία στὴν Στρώμνιτσα.

Στὴν Θεσσαλονίκη τὸ ἐξοχικὸ καφεζυθοπωλεῖο «Ὀλυμπος» τοῦ Θωμᾶ Πανᾶ ἔξω ἀπ' τὴν πόλι πρὸς τὸν κάμπο τῆς Βεροίας καὶ τοῦ Ἄξιου ἐκτελοῦσε χρέη ἀποθήκης καὶ σταθμοῦ μεταφορᾶς. Ἀμάξια μὲ κυρίες, ποὺ πήγαιναν περίπατο στὴν ἐξοχή, ἔφερναν τὶς ἐπιλήψιμες κάσσες, βαλμένες κάτω ἀπ' τὰ καθίσματα καὶ τὶς φοῦστες τῶν γυναικῶν. Οἱ ἀστυνομικοὶ τῶν «καρικολιῶν» ποτὲ δὲν σταματοῦσαν νὰ ἐξετάσουν ἀμάξι, ποὺ εἶχε κυρίες. Ἀπ' τὸ ζυθοπωλεῖο χωρικοὶ παραλάβαιναν ἐλεύθερα πιά τὶς κάσσες, ἀφοῦ κατέβαζαν καὶ μερικά ποτήρια μύρας. Πλῆθος δηλ. ἀνθρώπων, ἀμαξᾶδες, γκαρσόνια, πελάτες κλπ., ἤξεραν τὸ μυστικὸ καὶ τὸ κρατοῦσαν.

Ὁ Γεώργιος Ρώμπαπας πήγαινε ἐπίσης ὄπλισμὸ ἀπ' τὰ πλοῖα στὸ Τουρπάλη-Χάνι καὶ τὶς ἀποθήκες τῆς τότε Τραπεζῆς Μυτιλήνης. Ἡ Τράπεζα αὐτὴ εἶχε ἐνοικιάσει μὲ ψεύτικο ὄνομα καὶ εἰδικὸ σπίτι στὸν Ἰππόδρομο, γιὰ νὰ χρησιμεύῃ σὰν κεντρικὴ ἀποθήκη ὄπλισμοῦ. Μιὰ μέρα ὅμως ἡ ἀστυνομία ἐπίασε τὴν ἀποθήκη αὐτὴ, ὅπως καὶ τὶς ἄλλες τῆς Τράπεζας, ὅπου ἐπίσης βρῆκε ἀρκετὰ ὄπλα. Ὁ ὑποδιευθυντὴς τῆς μακαρίτης Ζήσης κρύφθηκε εὐθὺς στὸ σπίτι τοῦ Σερέφα καὶ μεταμφιεσμένος σὲ τσομπάνο ἔφυγε ἔπειτα μὲ βάρκα. Ἐμείναν στὴ φυλακὴ μόνον οἱ δύο τραπεζιτικοὶ ἀποθηκάριοι Πλάσκας καὶ Κύρου.

Στὸ καφενεῖο τοῦ Βόγα ἔξ ἄλλου ἄφηναν οἱ πλοίαρχοι τὰ ἐπιλήψιμα γράμματα.

Ὁ ἴδιος ὁ Ἄ. Κορομηλᾶς εἶχε φτιάσει εἰδικὸ γελέκο, γιὰ νὰ τὸ φορτώνῃ ἀρκετὲς ὀκάδες φυσίγγια σὲ κάθε ἐπίσκεψί του σὲ ἑλληνικὸ ἀτιμόπλοιο. Τὰ περισσότερα ὄπλα στὴν Θεσσαλονίκη τᾶβγαζε ὁ βαρκάρης Κρητικός. Ὄταν τὸ βαπόρι ἐσάλπαρε τὸ βράδυ, μὲ τὸ πρῶτο σκοτάδι ὁ Κρητικὸς τὸ πλησιάζε βαθεῖα στὴ θάλασσα, ἔπαιρνε τὶς κάσσες μὲ τὸ πολῦτιμο φορτίο καὶ τὶς ξεφόρτωνε ἀργὰ τὴ νύχτα σὲ κανένα παραθαλάσσιο σπίτι, ὅπου τὸν περίμεναν ἄλλοι μνημένοι. Ἐπειδὴ μιὰ νύχτα δύο ἀστυνομικοὶ δὲν ἐννοοῦ-

σαν να ξεκολλήσουν απ' τή θέσι, όπου ο Κρητικός θα έβγαινε, σκηνοθετήθηκε ένας ψευτοκαυγᾶς με πιστολιές παραπέρα, όπου αναγκάστηκαν οι αστυνομικοί να τρέξουν.

Οι επιτροπές τῶν χωριῶν εφρόντιζαν για τήν απόκρυψη ὄπλων και στολῶν, για τήν κατασκευή κρυπτῶν, τήν διατροφή τῶν ὀπλιτῶν, τήν τακτοποίησι τῶν σκοπῶν (καραούλια), τήν κατανομή τῶν καταλυμάτων, τήν μετάδοσι τῶν πληροφοριῶν κ.λ.π. Εἶχαν γενικά τήν ὅλη διεύθυνσι καὶ διοίκησι τοῦ χωριοῦ. Μὲ τήν σειρά ἐδέχονταν οἱ χωρικοὶ στὰ σπίτια τους τὰ «καταλύματα», δηλαδή 3-8 ἀντάρτες, καὶ πήγαιναν «καραούλια», φύλαγαν δηλαδή στήν ἄκρη τοῦ χωριοῦ, μήπως ἔρχονταν Τοῦρκοι καὶ ἄλλοι ἀνεπιθύμητοι ἐπισκέπτες. Τῆ νύχτα τὰ караούλια ἦσαν πάντοτε ἄνδρες. Τὴν ἡμέρα ὁμως ἔκαμναν πολὺ καλὰ τὴν δουλειὰ αὐτὴ καὶ γυναῖκες. Πολλὲς φορές ἕνας τσομπάνος, ποὺ ἔστειλε σ' ἕνα ὑψωματάκι κοντὰ στὸ χωριό, ἢ ἕνας γεωργός, ποὺ ἔκαμνε πὼς δούλευε ἢ καθάριζε τὴν γῆ ἢ ἔφκειανε καμμιὰ ξηρολιθιά ἢ ἄνοιγε αὐλάκι κ.λ.π., ἐκτελοῦσε ἀπλῶς τὸ νομέρο του καὶ κατόπτευε μὲ προσοχὴ τὰ γύρω του. Πονηροὶ καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐπρόβαλλαν κάποτε ἀπ' ἐκεῖ, ποὺ κανεὶς δὲν τοὺς περίμενε καὶ βρίσκονταν μέσα στὸ χωριό, προτοῦ κανένα караούλι μεταδώσῃ τὸ σῆμα τοῦ κινδύνου. Ἄλλοτε πάλι πρωτόπειροι ἢ νευρικοὶ σκοποὶ ἔπαιρναν τὴ νύχτα γιὰ στρατιῶτες χωριανούς των, ὁπότε τὰ σώματα ἔφευγαν βιαστικά ἔξω ἀπ' τὸ χωριό ἢ τρύπωναν σὲ κρύπτες κάτω στὴ γῆ, ἀφήνοντας συχνὰ στὴ μέση τὸ φαγί.

Ἐφρόντιζαν ἐπίσης οἱ ἐπιτροποὶ νὰ μεταδώσουν στ' ἄλλα χωριά ἢ τὰ σώματα κάθε ἐμφάνισι στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος, ὡς καὶ κάθε ἐνδιαφέρουσα πληροφορία. Ἡ ὑπηρεσία τῶν πληροφοριῶν λειτουργοῦσε, ἤμπορεῖ νὰ εἰπῆ κανεὶς, πολὺ καλὰ. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν ἐγκαταστήσει σὲ πολλὲς κορυφὲς τὸ καλοκαίρι καὶ ὀπτικοὺς τηλεγράφους. Τὰ τηλεγραφικὰ καὶ τηλεφωνικὰ δίκτυα ἦσαν γιὰ τὰ χωριά τοῦλάχιστον ἄγνωστα. Ὡς τόσο οἱ ἄνθρωποι τῆς Ὄργανώσεως ξεπερνοῦσαν πολλὲς φορές σὲ ταχύτητα τὶς «διαβιβάσεις» καὶ «τηλεπικοινωνιῶν» τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους. Ἐνας ἀντάρτης π. χ. τοῦ Μοριχόβου, ὁ Λάμπρος, ποὺ πῆγε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1906 στὸ Μοναστήρι ἄρρωστος, γιὰ νὰ φύγῃ στήν πατρίδα του, καὶ δὲν βρῆκε ἢ νόμισε ὅτι δὲν βρῆκε ἀνάλογο ὑποδοχὴ ἀπ' τὸ «Κέντρον», τράβηξε πρῶτὴ στήν αστυνομικὴ διεύθυνσι καὶ παραδόθηκε καὶ τὰ ἐπρόδωσε ὅλα. Τὸ ἴδιο βράδυ ξεκίνησε μὲ μιὰ ἴλη ἵπκικοῦ γιὰ τὴν Γραδέσνιτσα τοῦ Μοριχόβου, νὰ πιάσῃ τὶς ἀποθήκες μὲ τὰ ὄπλα, τὰ πολεμοφόδια καὶ τὶς στολές. Ὁ Σωτήριος Σιμηήτσας ὁμως, ἕνας καλὸς πατριώτης, ἔφθασε μ' ἕνα καλὸ ἄλογο ντυμένος τούρκικα στὸ Μορίχοβο ἀρκετὲς ὥρες ἐνωρίτερα. Κι ὅταν τὸ πρῶτὸ ἢ ἴλη μαζί μὲ τὴν φρουρὰ τῆς Σταραβίνας κύκλωσε τὴν Γραδέσνιτσα καὶ ἔτρεξαν οἱ ἀξιωματικοὶ μὲ τὸν Λάμπρο στὶς ἀποθήκες, τὶς βρῆκαν ἄδειες! «Μᾶς πρόλαβαν! εἶπε τότε ὁ Λάμπρος στοὺς ἀξιωματικούς.

Πάμε». Συχνά ἐμάθαιναν τὰ χωριά τὸν ἐρχομὸ στρατιωτικοῦ ἀποσπάσμα-
τος, προτοῦ κἄν ξεκινήσῃ.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἐφρόντιζε ἐπίσης γιὰ τὸν οἰκονομικὸ πόλεμο καὶ γιὰ τὴν
διευθέτησι τῶν διαφορῶν. Ἀντιγράψαμε τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς ἀντα-
ποδίδαμε τὰ μαθήματα. Οἱ χωρικοὶ δὲν ἔπρεπε νὰ ψουνίζουν παρὰ ἀπὸ
ἑλληνικὰ καταστήματα καὶ νὰ μὴ πλησιάζουν στὶς πόλεις παρὰ Ἑλληνες.
Οἱ παραβάτες ἐτιμωροῦνταν μὲ πρόστιμα καὶ κάποτε μὲ ἀπειλὲς καὶ ξυλιές.
Ὁ ὄπλαρχηγὸς Θύμιος Καούδης διασφύζει ἓνα γράμμα τῆς ἐπιτροπῆς Μο-
ναστηρίου, πού τὸν ἐπρόσταζε «νὰ τιμωρηθῆ διὰ προστίμου ἐνὸς μετζητίου,
τὸ ὅποιον νὰ δοθῆ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωριοῦ» κάποιος χωρικός, γιατί
εἶχε ἀγοράσει κἄτι μικροπράγματα ἀπὸ ἓνα βουλγαρικὸ μαγαζὶ. Βρέθηκε
στὴν ἀνάγκη ἢ Ὁργάνωσις τοῦ Μοναστηρίου ν' ἀνοίξῃ καινούργια χάνια
καὶ κρεοπωλεῖα, ὅπου ἐτοποθέτησε νὰ τὰ διευθίνουν ἀνθρώπους, πού δὲν
εἶχαν ἰδέα ἀπ' αὐτὴ τὴ δουλειά' ἀκόμα καὶ ξένους καπελλοφόρους Παλιοελ-
λαδίτες. Ἐνας λεβεντόκορμος Κρητικός, ὁ Μανώλης, εἶχε ἀναλάβει τὴν διευ-
θύνσι ἐνὸς χανιοῦ χωρὶς νὰ καταλαβαίνει τὴν γλῶσσα πολλῶν πελατῶν του
καὶ ἀκόμα ὀλιγώτερο τὶς συνήθειες καὶ ἀνάγκες των. Ἀνοιχτόκαρδος ὅμως
καὶ ἀνοιχτοχέρης τοὺς σκλάβωνε ὅλους. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1906 ἦλθε στὰ
χωριά τοῦ Μοριχόβου γιὰ βερεσέδες καὶ χόρτασε χορὸ μὲ συμπατριῶτες του
ἀντάρτες. Σὲ λίγο ἀναγκάσθηκε νὰ τὰ παρατήσῃ ὅλα καὶ νὰ πάρῃ ἀντάρτης
τὰ βουνά. Σχηματίσθηκε στὸ Μοναστήρι καὶ εἰδικὴ εἰσαγγελία μὲ ἀρκετὰ κε-
φάλαια, γιὰ ν' ἀνοίξῃ καὶ διευθύνῃ φούρνους καὶ νὰ διώξῃ ἔτσι Βουλγά-
ρους, πού εἶχαν σχεδὸν τὸ μονοπώλιο αὐτῆς τῆς τέχνης.

Στὴν Στρώμνιτσα ἐπίσης εἶχαν σταλῆ ἕξ ἕως ἑπτὰ ἀπ' τὴν Ἀθήνα,
γιὰ νὰ κάμουν τὸν κασάπη, τὸν ἀγγουλά, τὸν καφετζῆ κλπ. (Σπύρος Σκούρ-
της, Γεωργιάδης, Μίμης Ἀντωνιάδης κ. ἄ.). Ὁ Σκούρτης, ἀνυπόμοτος,
δολοφονήθηκε μέσα στὴν πόλι ἀπὸ ὄργανα τοῦ κομιτάτου. Ὁ θάνατός του
προκάλεσε γενικὸ ξέσπασμα τῶν Στρωμνιτσιωτῶν, πού ἦσαν ἕως τότε τρομο-
κρατημένοι ἀπ' τὶς σφαγὲς καὶ τὶς ληστεῖες τοῦ Τσερνοπέεφ. Σὲ λίγους μῆ-
νες τοὺς εἶχε ἀρπάξει 5—6.000 χρυσὲς λίρες!

Ἀπαγορευόταν αὐστηρότατα καὶ ἡ προσφυγὴ στὰ τουρκικὰ δικαστήρια.
Τὶς διαφορὰς ἔλυαν οἱ ἐπίτροποι καὶ οἱ καπεταναῖοι. Σὲ πολλὰ χωριά ὑ-
πῆρχαν καὶ σχετικὰ ἀπὸ χωρικοὺς δικαστήρια. Τὸ δικαστήριον τῆς Γραδέσ-
νιτσας ἐδίκασε, καταδίκασε καὶ κρέμασε τὶς πρῶτες μέρες τῆς τουρκικῆς
μεταπολιτεύσεως (10 Ἰουλίου 1908) ἓνα χωριανὸ τους, πού τὸν εἶχαν βγά-
λει ἀπ' τὴν φυλακὴ μὲ ὅλους τοὺς καταδίκους καὶ ὑποδίκους, εὐθύς μόλις
γκρεμίσθηκε ἡ σουλτανικὴ τυραννία καὶ ἔλαμψε ἡ νεοτουρκικὴ ἐλευθερία.
Εἶχε πιασθῆ ἓνα χρόνον ἐνωρίτερα ἀπ' τοὺς Τούρκους καὶ μὲ τὸ πρῶτον ξύλο
φανερώσε μερικὰ κρυμμένα ὄπλα. Μετανόησε ἀργότερα καὶ φρόντισε νὰ ἐξι-
λεωθῆ. Ἀλλὰ γιὰ τοὺς Μοριχοβίτες ἦταν καὶ ἔμεινε ὁ «προδότης». Ξεκί-

νησε για τὸ χωριό του, ὅταν οἱ φυλακὲς ἄδειασαν, μὲ τὴν πεποίθησι, ὅτι ἡ γενικὴ ἀμνηστία θὰ εἶχε ξεγράψει καὶ τὸ παλιὸ ἀμάρτημά του. Αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ μοιραῖο λάθος του. Ἐνας Τοῦρκος ἀξιωματικός, ποὺ παρακολούθησε τὴν «δίκη» καὶ τὴν πῆρε στὴν ἀρχὴ γιὰ φάρσα, θέλησε κάποια στιγμή νὰ ἐπέμβῃ. Ἐνας ὅμως ὄπλαρχηγός, ποὺ ἐκτελοῦσε πρὶν λίγες μέρες χρέη εἰσαγγελέα στὸ δικαστήριο, τοῦ ὑπενθύμισε ὅτι τώρα εἶχαν ἐλευθερία καὶ ὁ κυρίαρχος καὶ ἐλεύθερος λαὸς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κάμνῃ ὅ,τι θέλει.

Εἶχε δημιουργηθῆ σὲ πολλὰ χωριά καὶ μιὰ ἐπικουρικὴ δύναμις ἀπὸ ἐνόπλους χωρικοὺς, «πολιτοφυλακὴ», κατὰ τὸ κομιτατζίδικο πρότυπο. Οἱ Βούλγαροι εἶχαν ἀναπτύξει καὶ τελειοποιήσει τὶς «μιλίτσιες» στὸν ὑπέρτατο βαθμὸ. Ἦμποροῦσαν νὰ συγκεντρώσουν ὠρισμένη νύχτα σὲ ὠρισμένο σημεῖο καὶ ἑκατοντάδες ὄπλοφόρους, ποὺ τοὺς πλαισίωναν μὲ τακτικὸς κομιτατζήδες καὶ τοὺς κρατοῦσαν σὲ τρομοκρατικὴ πειθαρχία. Μὲ τέτοιους ἐπιστράτους κυρίως ἔκαμαν τὴν ἐπίθεσι καὶ τὸ κάψιμο τῆς Γραδέσνιτσας, τοῦ Ρακόβου (Κρατεροῦ), τῆς Νεγόβανης (Φλάμπουρου) κ.τ.λ. Χωρικοὶ μὲ πολλοὺς κομιτατζήδες ξεκίνησαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1905, ὑπερπήδησαν τὶς κορυφές τοῦ Καίμακτσαλάν, ξεχύθηκαν ἀπ' τὰ δάση τοῦ Μοριχόβου καὶ κτύπησαν αἰφνιδιαστικὰ τὸ πρῶτὴ τὴν Γραδέσνιτσα, πῆραν πάλι τὸν ἀνήφορο ἀνάμεσα ἀπ' τὰ δάση, ξαναπέρασαν τὸ Καίμακτσαλάν καὶ σὲ 4-5 μέρες ξαναβρέθηκαν στὰ σπίτια καὶ στὰ χωράφια τοὺς φιλήσυχοι ραγιαῖδες καὶ φιλόπονοι γεωργοί. Χωρικοὶ ἐπίσης τοῦ Μοριχόβου, τοῦ Ρακόβου, τοῦ Φλάμπουρου, τοῦ Λεχόβου, Δροσοπηγῆς καὶ πολλῶν ἄλλων χωριῶν πῆραν μέρος ἐνοπλοὶ σὲ ἐπιχειρήσεις ἀνταρτικῶν σωμάτων ἐναντίον κομιτατζήδων ἢ τῶν ὀρμητηρίων τους. Δὲν ἐδίσταξαν πολλὲς φορὲς οἱ Μοριχόβιτες νὰ ξεθάψουν τὰ ὄπλα τους καὶ νὰ ἐπιτεθοῦν στὰ νῶτα τουρκικοῦ στρατοῦ, ποὺ εἶχε κυκλώσει ἀντάρτες. «Πολιτοφυλακὴ» εἶχαμε καὶ στὸ Πέτροβο (Ἅγιον Πέτρο), στὴν Στρώμνιτσα, τὴν Τσερναρέκα (Κάρπη), τὸ Μπάχοβο (Προμάχους), στὰ χωριά τοῦ Ρουμλουκιῦ καὶ ἰδιαίτερα στοῦ Γιδᾶ, ποὺ εἶχε καὶ δικό του ὄπλαρχηγό, τὸν Ἀποστόλη Ματόπουλο, καὶ πολλὰ ἄλλα.

Γιὰ νὰ σταθοῦν τὰ ἀνταρτικὰ σώματα καὶ νὰ δράσουν, χρειάζονταν τὴν ὀλόφυχη συνδρομὴ τοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ τὴν εἶχαν. Βοηθοῦσαν ὅλοι, μεγάλοι καὶ μικροί, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, μὲ ὅλα τὰ μέσα καὶ ὅλη τὴν καρδιά. Ἐνα πνεῦμα πάλης καὶ αὐτοθυσίας ἐπικρατοῦσε παντοῦ, ποὺ φανέρωνε ὅτι ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς ἦταν τώρα ἕτοιμος καὶ ὄρμος ν' ἀγωνισθῇ γιὰ τὴν ὑπαρξί καὶ τὴν ἐλευθερία του. Ἀγῶνας ἄλλως τε ὅπως αὐτός, πολύμορφος, πολυμέτωπος καὶ ὀλοκληρωτικός, δὲν μποροῦσε οὔτε κἀν νὰ ἐννοηθῇ χωρὶς τὴν ὀμόθυμη ὑποστήριξι ὅλων τῶν Ἑλλήνων, χωρικῶν καὶ πολιτῶν, πλουσιῶν καὶ πτωχῶν. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ὁ ἐνθουσιασμὸς ἦταν ἀληθινὰ συγκινητικός. Ὁ Παῦλος Μελάς μιλάει στὰ γράμματά του γιὰ τὰ βουβὰ δάκρυα, ποὺ εἶδε στὰ μῖτια πολλῶν γέρον καὶ σεβαστῶν παιδι-

δον, προκρίτων, δασκάλων, όταν τὸν πρωτοαντίκρισαν. Γηραλέοι παπᾶδες καὶ δημογέροντες καὶ ἓνας διδάσκαλος τοῦ Βογατσικοῦ ἀναροιχθήθηκαν πολ-
λὲς ὥρες ἓνα ἀπότομο βουνὸ μὲ ταγάρια ἀπὸ λουκούμια, γλυκά, ρακί, τσι-
γάρα, γιὰ νὰ τοὺς ἴδουν καὶ νὰ τοὺς μιλήσουν, καὶ ὅταν τοὺς εἶδαν, δὲν
μπόρεσαν ἀπ' τὴ συγκίνησι ν' ἀρθρώσουν λέξι! Πενήντα νέοι Βογατσικιῶ-
τες προσφέρθηκαν τότε νὰ καταταχθοῦν στὸ σῶμα.

Μαθητὴς τοῦ γυμνασίου εἶχα ἀναλάβει νὰ μεταφέρω τροφίμα στὶς φυ-
λακές, συχνὰ καὶ κρυφὰ γράμματα καὶ κάποτε καὶ μαχαίρια. Μὲ εἶχαν ὀρ-
κίσει καὶ μύησει στὴν Ὀργάνωσι σὲ ἡλικία 15 ἐτῶν. Ἡ μητέρα μου πρό-
θυμα δέχθηκε σπίτι μας πληγωμένους ἀντάρτες. Γυναῖκες τῆς γειτονιάς, ποὺ
τὸ μυρίσθηκαν, μᾶς παρακάλεσαν νὰ μὴ τὸ λησμονοῦμεν ὅτι εἶχαν κι αὐτὲς
καλὰ σπίτια, γιὰ νὰ φιλοξενήσουν ξένους φίλους. Δὲν τραγουδοῦσαμε παρὰ
κλέφτικα καὶ «ἡρωϊκά» τραγούδια. Ἀκόμα καὶ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς χοροὺς
τοὺς θεωροῦσαμε ἁμαρτία.

Πρέπει ἰδιαίτερα νὰ ἐξαρθῇ ἡ πίστις καὶ ἀφοσίωσις τῶν σλαβοφώνων
χωριῶν τοῦ Μοριχόβου καὶ τοῦ Περιστεριοῦ, τῶν βλαχοφώνων τῆς Φλώ-
ρινας, τοῦ Μπαχόβου, τῆς Καρατζόβας καὶ ἄλλων. Ὅ,τι καὶ ἂν εἶπῃ κα-
νεὶς γι' αὐτοὺς θὰ εἶναι λίγο. Ὅταν ἔφθιναν τὰ σώματα στὰ χωριὰ αὐτά,
ἐννοιωθὰν ἀσφάλεια καὶ ἐμπιστοσύνη, σὰν νὰ βρίσκονταν στὴν Ἑλλάδα. Ἡ
προδοσία ἀπὸ μέρος χωρικῶν ἦταν ἀγνωστὴ. Πολλὲς φορὲς στὰ χωριὰ τοῦ
Μοριχόβου καὶ τοῦ Περιστεριοῦ, ἐνῶ ἔμπαιναν σ' ἓνα σπίτι γιὰ κατάλυμα
Τούρκοι στρατιῶτες καὶ ἡμεῖς κλεινόμαστε σ' ἓνα δωμάτιο ἢ κατεβαίναμε
στὸ ὑπόγειο, μᾶς πλησίαζε κρυφὰ ἡ σπιτονοικοκυρὰ καὶ ψιθύριζε: «Μὴ
φοβάη! Μὴ φοβάη!» Οἱ Κρητικοὶ σύντροφοί μου ἄλλοτε χαμογελοῦσαν καὶ
ἄλλοτε ἀγανακτοῦσαν. «Ἄι τοὶ γιὰβεντισμένες, ἔλεγαν. Ποῦ ἀκούσθηκε νὰ
δίνουν κουράγιο γυναῖκες στοὶ ἄνδρες! Μᾶς πῆραν γιὰ μωρὰ παιδιὰ!».
Καὶ ἤξεραν πάρα πολὺ καλὰ οἱ γυναῖκες αὐτὲς ὅτι δὲν θὰ καλοπερνοῦσαν
καθόλου ἡ οἰκογένεια καὶ τὸ σπίτι τους, ἂν ἔπεφτε τουφεκιά! Ἄνδρες, γυ-
ναῖκες, παιδιὰ, μποροῦσαν νὰ βασανισθοῦν, νὰ σφαγοῦν, νὰ κομματιασθοῦν,
νὰ γδαρθοῦν, ἀλλὰ μιλιὰ δὲν ἔβγαине ἀπ' τὸ ἔρκος τῶν ὀδόντων των. Πο-
λοὺς σκότωσαν οἱ Τούρκοι στὸ ξύλο καὶ ἐπέρασαν οἱ Βούλγαροι στὸ μαχαί-
ρι χωρὶς νὰ βγάλουν τίποτε. Ἐχουν πιάσει οἱ Τούρκοι χωρικοὺς μὲ φορτία
τροφίμα, ποὺ προωρίζονταν — ἦταν ὀλοφάνερο — γιὰ κάποιο σῶμα. Τοὺς
ἔβαλαν ἀμέσως στὴ σκληρότερη δοκιμασία καὶ στὸ ἀγριώτερο ξύλο, γιὰ νὰ
εἰποῦν ποῦ βρισκόταν τὸ λημέρι. Στάθηκε ἀδύνατο νὰ τὸ μάθουν! Ἐνα
παιδάκι 14 ἐτῶν στὸ Μοριχόβο, ποὺ μᾶς εἶχε φέρει ψωμί καὶ γύριζε μ' ἓνα
γράμμα γιὰ τὴν ἐπιτροπή, ἔπεσε ξαφνικὰ στὰ χέρια ἐνὸς ἀποσπάσματος «κυ-
νηγῶν». Ἀπέθανε στὸ ξύλο, ἀλλὰ δὲν μαρτύρησε οὔτε ποῦ βρισκόμαστε
ἡμεῖς οὔτε ποιὰ ἦσαν τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς.

Ὁ Μπαρμιαστέφος ἀπ' τὸ Ὀρέχοβο κοντὰ στὸ Μοναστήρι, ποὺ δὲν

σκάμπιζε τὰ ἑλληνικά, ἤξερε ὅτι ἦταν καταδικασμένος νὰ τρώγῃ δυνατὸ ξύλο ἀπ' τὰ ἀποσπάσματα σὲ κάθε ἐπεισόδιο μεγάλο ἢ μικρό. Εἶχε φάγει πολλές φορὲς καὶ πολὺ ἄγριο. Εἶχε μείνει καὶ ἐβδομάδες ὀλάκερες ἄρρωστος καὶ σακατεμένος ἀπ' τὸν ξυλοδαρμό. Φρόντιζε λοιπόν, ὅταν γινόταν καμμιά συμπλοκὴ ἢ ἐξαφανίζόταν κανένας Τοῦρκος ἢ Βούλγαρος, ποῦ τὸν ἔτρωγε τὸ σκοτάδι, νὰ φορέσῃ χονδρὴ γούνα, ν' ἀδειάσῃ μεγάλη μπουκάλα ρακῆς καὶ νὰ παίξῃ τὴν γκαίντα του. Ἔτσι ὑποδεχόταν τὸ ξύλο «μετὰ μουσικῆς».

Στὸ βλαχόφωνο Μεγάροβο ὁ Νάκης Κολίτσας, ἐκεῖ ποῦ κατέβαινε τρεχᾶτος τέλη Αὐγούστου τοῦ 1905 ἀπ' τὸ Περιστέρι νὰ ἐτοιμάσῃ καταλύματα στὴν κωμόπολι γιὰ τὸ σῶμα τοῦ Δικωνύμου Μακροῦ, ποῦ ἐρχόταν πίσω του, ἔπεσε σ' ἐνέδρα τουρκικοῦ στρατοῦ. Οἱ Τοῦρκοι, καλὰ πληροφορημένοι καὶ ἄριστα κατατοπισμένοι ἀπὸ τοὺς λίγους ρουμανίζοντες, τὸν ἄρπαξαν καὶ τὸν κράτησαν κοντά τους. «Ἄν βγάλῃς μιλιὰ, σὲ σκοτώσα!» τοῦ ψιθύρισε ὁ ἀξιωματικός. Λίγη ὥρα ἀργότερα ἀκούσθηκαν πολλὰ καὶ βαριὰ βήματα κάτω στὴ ρεματιά. Ἄπ' τὴ στροφῆ τῆς ἐπρόβαλαν καὶ οἱ πρῶτοι ἀντάρτες, ποῦ κατέβαιναν ξέγνοιαστοὶ μὲ τὰ χέρια κρεμασμένα ἀπ' τὰ τουφέκια τους πίσω ἀπ' τὴ ράχι. Οἱ στρατιῶτες εἶχαν πιάσει τοὺς βράχους ἀπ' τὶς δύο μεριὲς τῆς ρεματιᾶς. Τὸ αὐγουστιάτικο φεγγάρι φάτιζε λαμπρὰ τοὺς βράχους καὶ ἄφηνε στὴν σκιά τὸ βάθος τῆς ρεματιᾶς, σὰν νὰ μὴ ἤθελε ν' ἀντικρύσῃ τὴ φορικτὴ σκηνή, ποῦ θ' ἀκολουθοῦσε. Ὁ Κολίτσας εἶδε τοὺς δύο πρῶτους ἀντάρτες καὶ πίσω ἀπ' αὐτοὺς τὸν Μακροῦ. Λίγο ἀκόμα καὶ ὄλο τὸ ξακουστὸ σῶμα θὰ ἐρχόταν κάτω ἀπ' τὶς μπουῦκες τῶν τουρκικῶν ὄπλων. Ξεφεύγει τότε ἀμέσως ἀπ' τὰ χέρια τῶν στρατιωτῶν, ποῦ τὸν κρατοῦσαν, πετιέται σ' ἓνα βράχο καὶ φωνάζει μ' ὅλες τὶς δυνάμεις του : «Πίσω, παιδιά. Πίσω γιὰ τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Τοῦρκοι ἐδῶ!». Τὸν σκότωσαν ἀμέσως. Τὸ σῶμα ὅμως γλύτωσε ἀπὸ βέβαιη καταστροφὴ. Πληγώθηκε ὁ Μακροῦς στὸ χέρι καὶ σκοτώθηκε ὁ λοχίας Λάμπρος ἀπ' τὴν Σμύρνη. Ὁ Τάσιος ἀπ' τὴν Σπάθα τοῦ Ἐλμπασάν γλύτωσε ὡς ἐκ θαύματος μὲ πολλὰ τραύματα στὰ πόδια. Ὁ Μακροῦς διακομίσθηκε στὸ Μοναστήρι. Ὁ Τάσιος νοσηλεύθηκε σ' ἓνα σπίτι. Μὰ κ' ἐκεῖ οἱ Τοῦρκοι τὸν κύκλωσαν. Ντύνεται τότε γυναῖκα, παίρνει δύο στάμνες στὸ χέρι καὶ βγαίνει ἀτάραχος νὰ πάρῃ νερὸ ἀπ' τὴν βρύσι. Δὲν ξαναγύρισε βέβαια πίσω.

Δύο τρεῖς ἐβδομάδες ἀργότερα σ' ἓνα γάμο τοῦ Μεγαρόβου, ὅπου γλεντοῦσε κ' ἓνας μονόφθαλμος Κρητικὸς ἀντάρτης, ὁ Κουρῆς, ντυμένος πολιτικά, ὤρμησε ξαφνικὰ μέσα μὲ στρατιῶτες ὁ ἴδιος ἀξιωματικός καὶ ἔπιασε τὸν Κρητικόν. Ἔπεσαν ὅμως ἐπάνω του ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύφη, οἱ πενθεροὶ καὶ συμπέθεροι καὶ ὄλοι οἱ καλεσμένοι τοῦ γάμου, ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Ἐφθασαν λαχανιασμένοι καὶ ὁ μουχτάρης, οἱ παπῦδες, οἱ δημογέροντες. Ὅλοι μ' ἓνα στόμα καὶ πολλὲς

φωνές τὸν διαβεβαίωσαν ὅτι ὁ ὑποπτος δὲν ἦταν Κρητικὸς καὶ ἀκόμα ὀλιγώτερο ἀντάρτης, ἀλλὰ φιλήσυχος χωριανὸς καὶ συγγενῆς των, ποὺ εἶχε μεγαλώσει στὴ Λάρισσα καὶ τώρα γύρισε ἀπ' τὴν Ἀμερική καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἤξερε οὔτε τούρκικα καὶ ἀρβανίτικα οὔτε βλάχικα καὶ βουλγάρικα. Τὴν ἄλλη μέρα πρωῖ-πρωῖ θὰ τὸν παρουσίαζαν οἱ ἴδιοι στὸ γραφεῖό του. Θὰ ἦταν λοιπὸν κρῖμα καὶ μεγάλη ἁμαρτία νὰ τοὺς χαλάση τὸν γάμο. Ὁ ὑπολοχαγὸς ὑποχώρησε. Ἐφραγαν γλυκὰ αὐτὸς καὶ οἱ ἄνδρες του καὶ ἤπια αὐτὸς μόνος καὶ κρασί, γιὰ νὰ δείξη ὅτι ἦταν ἐξευρωπαϊσμένος Τούρκος. Τὴν ἄλλη μέρα τοῦ ἔφεραν τὸν γέρο Κολίτσα, πατέρα τοῦ Νάκη, φρεσκοξουρισμένο καὶ λαμπροφορεμένο! Ἦταν ὁ μόνος μονόφθαλμος τοῦ χωριοῦ. Ἐφεραν ἐπίσης ἀπ' τὸ Μοναστήρι νύχτα παρὰ τὰ πολλὰ χιόνια καὶ δύο καπελλοφόρους Κρητικὸς κασάπηδες. Ὁ ἀξιωματικὸς δάγκασε ἀπ' τὴ λύσσα τὰ χεῖλη του χωρὶς νὰ εἰπῆ λέξι. Σὲ λίγες ὅμως μέρες βρέθηκε ὁ φτωχὸς Κολίτσας σκοτωμένος στὸ δάσος, ὅπου εἶχε πάει γιὰ ξύλα. Σχετικὴ ἀναφορὰ τοῦ ὑπολοχαγοῦ ἔλεγε ὅτι «τιμῆμα ἐνδόξου καὶ γενναίου αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ» συνάντησε στὸ δάσος μεγάλη συμμορία «ληστανταρτῶν», ποὺ τὴν καταδίωξε καὶ διασκόρπισε. Σκοτώθηκε ἓνας ἄπιστος ραγιάς, ποὺ χρησίμευε γιὰ ὁδηγὸς στοὺς κακοποιούς.

Ὁ Κουρῆς λίγες ἑβδομάδες ἀργότερα σὲ μιὰ ξαφνικὴ νυκτερινὴ συνάντησι τῶν σωμάτων Βλαχογιάννη, Μακρῆ, Τσιολάκη στὸν κάμπο τοῦ Μοναστηρίου-Φλώρινας μὲ μικρὴ βουλγάρικη συμμορία ἔπιασε ζωντανούς τρεῖς κομιτατζῆδες. Τοὺς πλησίασε ἔρποντας στὸ σκοτάδι καὶ τοὺς ἀκούμπησε τὸ πιστόλι στὸ κεφάλι. Μέσα στοὺς αἰχμαλώτους ἦταν καὶ ὁ δολοφόνος τοῦ Θεοδ. Μόδη. Τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1906 ἔπεσε καὶ ὁ ἴδιος μὲ ἓνα σύντροφό του σὲ νυκτερινὴ σύγκρουσι μὲ τουρκικὸ ἀπόσπασμα. Ἐπεσε καὶ ὁ Τούρκος ἀξιωματικὸς. Οἱ δύο ἀντάρτες τάφηκαν στὸ Μοναστήρι τοῦ Χριστοφόρου, τὸ σημαντικώτερο ἔξοχικὸ κέντρο τοῦ Μοναστηρίου, πραγματικὰ μαγευτικὸ, μὲ αἰωνόβια καὶ τεράστια δένδρα, ποὺ τὸν κορμὸ ἐπὶ ἄνδρες ἠνωμένοι μόλις μπορούσαν ν' ἀγκαλιάσουν. Πηγαίναμε συχνὰ καὶ ρίχναμε λουλουδία στοὺς δύο τάφους. Ἡ Νάουσα ἐπίσης ἦταν ἔξοχο ἀνταρτικὸ κέντρο. Ποτὲ σχεδὸν δὲν ἔλειπαν οἱ ἀντάρτες ἀπ' τὴν πόλι καὶ ἦσαν πάντοτε ἐκεῖ σὰν στὸ σπίτι τους.

Οἱ χωρικοὶ ἦσαν συχνὰ ὑποχρεωμένοι νὰ μεταφέρουν τὰ τρόφιμα τῶν ἀνταρτῶν σὲ μεγάλες ἀποστάσεις μὲ πολλοὺς κόπους καὶ περισσότερους κινδύνους ἀνάμεσα κάποτε καὶ ἀπὸ στρατιωτικὸς καταυλισμούς. Περπατοῦσαν πολλὲς φορὲς ὅλη τὴ νύχτα ἀνθρωποὶ καὶ ζῶα, γιὰ νὰ μᾶς φέρουν τροφὴ στὰ ὑψηλὰ καὶ μακρυνὰ λημέρια τοῦ Μοριχόβου. Οἱ κάτοικοι τοῦ Μπαχόβου (Προμάχων) βιάδιζαν ἐπὶ ἕως ὀκτὼ ὥρες, φορτωμένοι σακκιά μὲ ψωμὶ στὸν ὄμο, μέσα ἀπὸ χιόνια, πάγους, δάση, γκρεμοὺς τὸν χειμῶνα τοῦ 1906-7, ὅταν τὰ δύο σώματα τοῦ Μοριχόβου, Βολάνη καὶ Βρόντα, ἀναγκάσθηκαν νὰ ζητήσουν καταφύγιο στὴν περιοχὴ των.

Ἐπρεπε νὰ συνεργασθοῦν τὸ θάρρος, ἡ ἀφοσίωσις καὶ ἡ πανουργία τῶν χωρικῶν, γὰ νὰ μὴ πεινάσουν σὲ πολλές περιπτώσεις τὰ σώματα. Οἱ ιδιότητές των αὐτὲς ἦσαν περισσότερο ἀξιοθαύμαστες ἢ μία ἀπ' τὴν ἄλλη. Ἐνεξάντλητο τὸ θάρρος, ἀκλόνητη ἡ ἀφοσίωσις, ἀσύλληπτη ἡ ἐξυπνάδα των. Ἐβλεπε κανεὶς πολυμήχανη εὐφυΐα καὶ ζωηρὴ φαντασία σὲ βαρεῖς καὶ χονδροκοιμένους χωριάτες, ποὺ τοὺς ἔπαιρνες ἀνικάνους νὰ βροῦν δύο καὶ δύο πόσα κάνουν. Ἡ τυφλὴ καὶ ἀπεριόριστη πίστις καὶ ἀφοσίωσις ὄλου γενικὰ τοῦ πληθυσμοῦ ἦταν ἀπαραίτητη προϋπόθεσις στὰ χωριὰ ἰδίᾳ ἐκεῖνα, ὅπου τοῦ Περιστεριοῦ, ὅπου οἱ ἀντάρτες ἦσαν τρωγλοδύτες.

Ἦμπορεῖ νὰ διαιρεθοῦν σὲ τρεῖς κατηγορίες οἱ τρόποι καὶ οἱ ὅροι τῆς ζωῆς τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων. Πρώτη ἡ παλιὰ γνώριμη κλέφτικη καὶ λεβέντικη ζωὴ τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ δάσους. Ἡ κατηγορία αὕτη ἀποτελοῦσε τὸν κανόνα. Κρύα νερά, ζεστά ψητά, πεῦκο, ἔλατο, ὄξυ καὶ φτέρη ἦσαν τὸ ἔμβλημά της. Ὅπως καὶ οἱ παλιοὶ κλέφτες, εἶχαν καὶ οἱ ἀντάρτες τὰ λημέρια τους μέσα στὰ πυκνότερα σημεῖα τῶν δασῶν, κοντὰ σὲ κρυστάλλινη βροσὴ ἢ σὲ τρεχοῦμενα γάργαρα νερά. Ὑπῆρχαν ὠρισμένες τοποθεσίες στὰ δάση τοῦ Μοριχόβου, ποὺ διατηροῦσαν ἴσαμε τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἑλληνοβουλγαρικοῦ κλεφτοπολέμου τὰ ὀνόματα «Λημέρι τοῦ Καταραχιᾶ», τοῦ τρομεροῦ ἀρχιληστῆ, «Λημέρι τοῦ Μπροῦφα», τοῦ ἡρωικοῦ δπλαρχηγοῦ τοῦ 1896, τοῦ Ζούρκα καὶ ἄλλων παλαιοτέρων. Ἀραιὰ καὶ ποῦ τρύπωναν σὲ βαθιεῖς ρεματιές καὶ ὑψηλὲς κορυφὲς ἀνάμεσα ἀπὸ πελώριους καὶ πολύμορφους βράχους, σὲ σπηλιές καὶ πιστεριές. Σ' ἐποχὴ μεγάλων ἐξορμήσεων τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ λίγα χαμόκλαδα σὲ ἀνύποπτο μέρος, ἕνας ξηροπόταμος, μιὰ μισογκρεμισμένη καλύβη παρεῖχαν περισσότερη ἀσφάλεια ἀπ' τὰ μεγαλύτερα καὶ πυκνότερα δάση. Ὁ Καραλίβανος, ἕνας ληστής ἀπ' τὴν Παλαιὰ Ἑλλάδα, ποὺ ζήτησε ἄσυλο στὴν Τουρκία, ξανάγινε ληστής καὶ ἐξαγνίσθηκε στὸ τέλος ὡς ἐθνικὸς ἀγωνιστής, ὅταν αἰχμαλώτισε τὸν Σιμῶτα ἀπ' τὴν Κλεισοῦρα, ἔμεινε μὲ τὴν συμμορία καὶ τὸν σκλάβο του, ἕως ὅτου εἰσπράξῃ τὰ λύτρα, σ' ἕνα ἄνδρo, ἀραιὸ δασάκι κοντὰ στὴν Πτολεμαῖδα (τοῦ Χασάνκιοῦ ἢ Ἀσβεστόπετρας), ἐνῶ ὁ τουρκικὸς στρατὸς καὶ ἡ χωροφυλακὴ τὸν ἀναζητοῦσαν στὰ ψηλὰ βουνὰ καὶ δάση. Ἡμεῖς ἐπίσης εἶδαμε πολλὰς φορὰς, ξαπλωμένοι στὰ σπίτια τῶν χωριῶν, τοὺς κυνηγοὺς (ἀβτζῆ ταμποῦρ) ν' ἀναβαίνουν λαχανιασμένοι τὰ κατσάβραχα, γὰ νὰ μᾶς συναντήσουν. Ὑπῆρχαν καὶ στὰ μέρη τοῦ κλασσικοῦ τύπου κρύπτες ὑπόγειες μέσα στὰ σπίτια τῶν χωριῶν. Ἄλλα προωρίζονταν μόνο γὰ ὄπλα, στολές καὶ πληγωμένους ἢ ἄρρωστους ἀντάρτες. Σ' ἐξαιρετικὰς ὁλότελα περιπτώσεις ἕνα σῶμα μποροῦσε νὰ ἐμπιστευθῆ τὴν τύχη του σὲ κρυψῶνα καὶ νὰ ταφῆ ζωντανὸ στὴ γῆ.

Δεύτερη κατηγορία ἦταν ἐκεῖνη, ποὺ τὸ σπίτι καὶ ἡ κρυψῶνα ἀποτελοῦσαν τὸν κανόνα, καὶ τὸ βουνὸ καὶ τὸ λημέρι τὴν ἐξάίρεσι. Ζωντανότερο

παράδειγμα ἦσαν τὰ χωριά τοῦ Περιστεριοῦ ἢ Μπουφκόλ, ὅπως τᾶλεξαν οἱ Τοῦρκοι, ἀπ' τῆ Πρώτη κοντὰ στὴ Φλώρινα ἴσαμε τὸ Μπούκοβο κοντὰ στὸ Μοναστήρι μ' ἐπέκτασι ἴσαμε τὴ Νιζόπολι καὶ τὸ Τύρνοβο-Μεγίροβο. Ἡ πλευρὰ αὐτῆ τοῦ ὄρους, βορεινῆ, εἶχε λίγα δάση, πολλὰ χιόνια καὶ ἀρκετὰ τουρκαλβανικά χωριά στὰ σπλάγγνα του. Πολὺν κοντὰ ἐξ ἄλλου βρίσκονταν τὸ Μοναστήρι καὶ ἡ Φλώρινα μὲ τὶς μεγάλες φρουρές. Οἱ ὑπόγειες κρύπτες ἀντικατέστησαν τὰ βουνὰ καὶ τὰ δάση.

Εἶχαν πρωτοεγκαινιάσει τὸ σύστημα αὐτὸ οἱ κομιτατζῆδες. Προτιμοῦσαν νὰ μένουν πολὺ περισσότερο μέσα στὰ χωριά παρὰ ἔξω στὰ βουνά. Ἡμεῖς τοὺς μιμηθήκαμε στὰ μέρη τοῦλάχιστον ἐκεῖνα, ὅπου ἡ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων τὸ ὑπαγόρευε. Κάθε σπίτι εἶχε μία καὶ συχνὰ δύο ἢ καὶ τρεῖς «κρυψάνες». Κάθε κρυψάνα εἶχε καὶ δικό της τύπο καὶ σχέδιο. Ὅλες ἦσαν σκαμμένες στὴ γῆ. Ἄλλες ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι, κάτω ἀπὸ αὐλές, κῆπο, θυμωνιές, δρόμο κ. λ. π., ἄλλες μέσα στὸ σπίτι, κάτω ἀπὸ στάβλους, ἀχυρῶνα, κελάρι, τζάκι, βαρέλια κ.λ.π. Ἡ εἴσοδος συγκέντρωνε ὅλη τὴν προσοχὴ καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἔμπνευσι. Ἦταν μιὰ σκοτεινὴ καταπακτὴ, σκεπασμένη μὲ χονδρὴ πλάκα καὶ ὄγκους κοπιριάς, ἀχύρου, χόρτου, στὸ βάθος τοῦ στίβλου, τοῦ ἀχυρῶνα, τῆς φάτνης τῶν ζώων κ.λ.π. Ἄλλοτε ἡ πλάκα ἔμοιαζε ἀγκωνάρι, ἐντειχισμένο σὲ μιὰ γωνιά τοῦ τοίχου. Ὑπῆρχαν καὶ κρυψάνες, ὅπου ἔμπαινε κανεὶς ἀπὸ τὸ τζάκι, ἀπὸ μιὰ ντουλάπα γεμάτη πιάτα, ποτήρια, μπουκάλια, τσανάκια, ψωμιά, τυριά, φαγιά, ἀπὸ ψευτοκαρφωμένο πάτωμα, ἀπὸ ἀμπάρι μὲ διπλὸ πάτο, ἀπὸ θυρίδα, ὅπου μιὰ κόττα κλωσσοῦσε ἀνάμεσα ἀπὸ ἄχυρα καὶ πιτσιλιές. Ἡ φαντασία τῶν χωρικῶν εἶχε ὀργιάσει. Ἐδημιούργησαν ποικιλία σχεδίων καὶ πλοῦτο ρυθμῶν, πὺν θὰ ἔκανε καὶ τὸν πὺν εὐφάνταστο ἀρχιτέκτονα νὰ μείνῃ μὲ τὸ στόμα ἀνοικτό.

Στὸ Μοναστήρι τοῦ Δράγους ἐπάνω στὸ λόφο τῶν σημερινῶν ἑλληνογιουγκοσλαβικῶν συνόρων ἐπῆρχε μιὰ εὐρύχωρη, ὑπόγεια στοά, ὅπου ἔμπαινες ἀπὸ μιὰ ντουλάπα μὲ κινητὸ τοίχωμα καὶ πλούσιο ἐφοδιασμὸ σὲ μπουκάλια, πιάτα, ποτήρια, πιοτά, τρόφιμα κ.λ.π. καὶ ὅπου μ' ὅλη τὴν ἀνεσί σου μποροῦσες ν' ἀκοῦς τὶς κουβέντες τῶν Τούρκων ἀξιωματικῶν, πὺν φιλοξενοῦνταν πάνω σου.

Τὸ Μοναστήρι τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων κοντὰ στὴ Χόλιστα τῆς Καστοριάς, γιὰ ν' ἀποκτήσῃ τέλεια κρύπτη, μετακάλεσε τὸν χειμῶνα τοῦ 1904—5 εἰδικούς καὶ ἐμπίστους τεχνίτες ἀπὸ τὴ Βλάστη. Δούλεψαν ὅλη τὴν ἐβδομάδα καὶ τὸ Σάββατο εἶχαν ἀποτελειώσει τὸ ἔργο. Ἐμειναν ὅμως καὶ τὴν Κυριακὴ, γιὰ νὰ κυνηγήσουν. Ἄλλ' ὅταν γύριζαν μὲ ἀρκετοὺς λαγούς ἀπ' τὸ κυνήγι, τοὺς ἔβαλαν στὸ σημάδι καὶ αὐτοὺς ἄλλοι κυνηγοί, οἱ κομιτατζῆδες. Σκοτώθηκαν ὁ Ἀργυράκος Μπαστῆς ἀπ' τὴν Βλάστη καὶ ἓνας παπᾶς ἀπ' τὴν Κλεισοῦρα. Πληγώθηκαν ἄλλος Μπαστῆς καὶ ὁ Ντέλας, πατέρας τοῦ

μουσικοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ σώθηκαν ὡς ἐκ θαύματος. Πιόλαβαν καὶ αὐτοὶ νὰ ξεκάνουν μὲ τὰ δίκανα ἓνα κομιτατζῆ.

Παντοῦ κατασκεύαζαν μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια καὶ προσοχὴ κρύπτες γι' ἀνθρώπους καὶ πολεμοφόδια. Ἄλλὰ στὰ χωριά τοῦ Περιστεριοῦ καὶ μερικὰ ἄλλα τῆς Φλώρινας, ὅπως τὸ Φλάμπουρο, τὸ Λέχοβο, τὴ Δροσοπηγή, βρῆκε ἡ καινούργια τέχνη τὸ ἀποκορύφωμά της καὶ τὴν πληρέστερη ἀξιοποίησι. Στους ζωντανούς αὐτοὺς τάφους ἔμπαιναν τὰ σώματα κάθε ὥρα καὶ στιγμή, χειμῶνα καὶ καλοκαίρι. Μὲ τὸ πρῶτο σῆμα τοῦ κινδύνου, τὴν γνωρίζη δηλ. κραυγὴ «Τοῦρκοι! Τοῦρκοι!», ἄρπαζαν τὶς κάπες καὶ τὰ ὅπλα καὶ ἔτρεχαν στὴν καταπακτὴ. Ἡ οἰκογένεια βοηθοῦσε καὶ τοὺς σκέπαζε.

Τὸ κακὸ ἦταν ὅτι τὰ ἤξεραν καὶ οἱ Τοῦρκοι. Δὲν ξεποδαριάζονταν πιά στὰ βουνά καὶ τὰ κατσαβράχα. Τῶστρωναν στὰ χωριά καὶ μιὰ ἦταν ἡ δουλειά των, νὰ σκάβουν. Ἐπὶ στρατιῶτες καὶ μάλιστα τῶν εἰδικῶν ταγμάτων «κυνηγῶν» ἔγιναν σκαφτιάδες. Ὡπλισμένοι καὶ μὲ σκαπάνες καὶ φτυάρια ξεθεμελιῶναν ὑπόγεια, ἀχούρια, ἀποθήκες, αὐλές, δρόμους, ξεκάρφωναν πατάματα καὶ ντουλάπες, μετακινοῦσαν βαρέλια ἀπὸ κρασί, καδιά ἀπὸ τυρί, θυμωνιές ἀπὸ ἄχυρα καὶ χόρτα, ἀναποδογύριζαν καὶ ἀναστάτωναν ὅλα σὰν κυνηγοὶ ὄχι ἀνθρώπων, ἀλλὰ θαμμένων θησαυρῶν. Κρατοῦσαν συχνὰ καὶ μακρυά, σουβλερὰ δόρατα, ποὺ τρυποῦσαν χορτάρια, ἄχυρα, σιτάρια, σακκιά, χιώματα, πατώματα, βαρέλια, ντουλάπες, ροῦχα κ.λ.π. Ἀληθινὴ θεομηνία ἦταν πολλὰ φορὲς γιὰ τὰ χωριάτικα σπίτια τὸ πέρασμά των. Χρειαζόνταν οἱ χωρικοὶ πολλὰς μέρες καὶ περισσότερους κόπους, γιὰ νὰ τακτοποιήσουν ὀπωσδήποτε τὸ σπιτικό τους. Καὶ οἱ ἔρευνες διαδέχονταν συχνὰ ἢ μιὰ τὴν ἄλλην καὶ διακοῦσαν κάποτε ἡμέρες πολλὰς. Ὅταν μάλιστα εἶχαν ἀγριέψει οἱ Τοῦρκοι γιὰ κάποια «πράξι», ὁμαδικὸ δηλ. ἐγκλημα, ἢ εἶχαν ἰδεῖ προδοτικά ἔχνη στὰ χιόνια, συνέχιζαν ἡμέρες τὸν ἀποκλεισμό καὶ τὴν ἔρευνα τοῦ χωριοῦ, ἀπομονώνοντας στὸ σχολεῖο καὶ τὴν ἐκκλησία τὸν πληθυσμὸ του καὶ καταβροχθίζοντας τὰ τροφίματά του. Δεινοπαθοῦσαν ἄψυχα, πουλερικά, ζῶα, ἄνθρωποι. Ἐπεφτε καὶ ξύλο ἀλύπητο. Ἐδεραν συχνὰ χωριστὰ τοὺς ἄνδρες καὶ χωριστὰ τὶς γυναῖκες, καθὼς καὶ τὰ παιδιά, γιὰ νὰ μὴ ξέρη ὁ ἓνας τί κάνει ὁ ἄλλος. Οὓς ὁ Θεὸς συνέξευξε, ἐχώριζε ἢ ράβδος. Ἐξεραν ὅμως ὅλοι, μεγάλοι καὶ μικροί, ἐνωμένοι καὶ χωρισμένοι, πολὺ καλά τὸ μάθημά τους καὶ ἦταν τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατον νὰ τοὺς πάρη κανεὶς λόγια μὲ ὁσαδήποτε καὶ οἰαδήποτε βασανιστήρια. Γιὰ τὰ πολὺ μικρὰ μόνο παιδιά εἶχε παρῆ ἢ πρόνοια νὰ διδάσκωνται καὶ νὰ παίρνουν τοὺς ἀντάρτες γιὰ «Τοῦρκους», ὥστε, ὅταν τὰ ξεμονάχιαζαν οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ τὰ ρωτοῦσαν ἂν ἔρχωνται ξένοι ἄνθρωποι στὸ σπίτι, ἀπαντοῦσαν ἀφελέστατα ἐκεῖνα: «Ἐρχονται Τοῦρκοι!»

Ὅλο τὸ διάστημα τῆς ἔρευνας οἱ ἀντάρτες ἦσαν θαμμένοι στὴ γῆ. Κάθονταν ὄρες μακρὲς καὶ ἀτέλειωτες, συχνὰ καὶ ἡμέρες, βουβοὶ καὶ ἀκίνη-

τοι στὸ σκότος καὶ τὸ ἔρεβος, στὴν ὑγρασία καὶ τὴν μούχλα, χωρὶς τροφίμα καὶ ἀέρα, μὲ τὴν ψυχὴ στὸ στόμα. Μερικὲς κρυψάνες ἦσαν μικρὲς, κακοφκειαγμένες, ἀσφυκτικές, μὲ δύο πιθαμὲς νερό! Δὲν ἦσαν σπάνια τὰ παραδείγματα, ποὺ λιποθυμοῦσαν καὶ ἀκόμα καὶ ξεψυχοῦσαν στοὺς ζωντανούς τάφους οἱ κρυμμένοι. Ὑπῆρχαν περιπτώσεις, ποὺ βγῆκαν ἀπὸ μέσα τρελλοί! Εἶναι εὐκόλο νὰ φαντασθῇ κανεὶς τί ἐσήμαινε νὰ εἶσαι θαμμένος σ' ἓνα θεόκλειστο καὶ θεοσκοτεινο ὑπόγειο, νὰ σὲ παγώνουν ἡ ὑγρασία, τὸ κρύο, ἡ λάσπη, τὸ νερὸ καὶ ἀκόμα περισσότερο ὁ φόβος καὶ ἡ ἀγωνία, ν' ἀκοῦς μαζὶ μὲ τοὺς κτύπους τῆς ἀφηνιασμένης καρδιάς σου καὶ τοὺς γδούπους τῆς σκαπάνης πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι σου, νὰ νομίζης κάθε στιγμή καὶ κάθε δευτερόλεπτο πῶς τώρα θὰ σὲ ξετρυπώσουν καὶ νὰ μὴ βλέπης στὸ πηχτὸ σκοτάδι παρὰ ἓνα σχοινὶ πάνω ἀπ' τὸν τράχηλό σου, τὸ σχοινὶ τῆς κρεμάλας! Χρειάζονταν νεῦρα ἀτσαλένια καὶ ἓνας ἰδιότυπος ἥρωϊσμός, ποὺ ἔφθανε τὴν παχυδερμιά, γιὰ νὰ μποροῦσε νὰ βαστάξῃ κανεὶς στὴ φρικτὴ δοκιμασία. Ὅταν περάσαμε ἡμεῖς τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1907 ἀπ' τὸ Μορίχοβο στὰ χωριὰ τοῦ Περιστεριοῦ καὶ δοκιμάσαμε τὴ φρικτὴ τῶν κρυπτῶν καὶ ἐρευνῶν, ἀπορούσαμε πῶς βρισκόνταν συνάδελφοι, ποὺ ἔμειναν μῆνες καὶ χρόνια στὰ μέρη ἐκεῖνα.

Σὲ κρυψάνα εἶχαν αἰχμάλωτισθῆ ὁ Τσιολάκης, ἓνας παλιὸς κλέφτης, μὲ τὸ σῶμά του, ὁ Κοκκινάκης, ἓνας Κρητικὸς, ποὺ κρεμάσθηκε, ἄλλοι ἀντάρτες, ποὺ, γιὰ νὰ σωθοῦν, προὐδωσαν. Ὁ Κοζανίτης Κιουτσούκης προτίμησε νὰ τινάξῃ εὐθὺς τὰ μυαλά του. Τὴν ἄνοιξι τοῦ 1908 πιάσθηκε σὲ μιὰ τρυπα, ἀφοῦ πέρασε πολλὲς πόρτες, καὶ ὁ νεαρὸς Μοναστηριώτης ὀπλαρχηγὸς Πέτρος Χρίστου. Τὸν κατεδίκασαν ἄψε σβῦσε σὲ θάνατο. Ἡ φτωχὴ χήρα μάνα του ἔτρεξε, παρακάλεσε καὶ πέτυχε ἀναστολή. Μὰ τὴν παραμονὴ ἀκριβῶς τοῦ «Χουριέτ», τῆς νεοτουρκικῆς ἐλευθερίας καὶ μεταπολιτεύσεως, ποὺ ἄνοιξε διάπλατα ὅλες τὶς πόρτες τῶν φυλακῶν, τὸν κρέμασαν, γιὰτὶ στὸ Βίτσι ἄλλοι ἀντάρτες σκότωσαν τὸν ἑλληνομαθῆ καὶ ἑλληνομάχο «μουντίρη» τῆς Νέβεσκας (Νυμφαίου) Ζεϊνὲλ βέη, Ὁλβανὸ καὶ ἄλβανιστὴ, ποὺ ἦταν ὑπάλληλος τῆς Τουρκίας καὶ πράκτορας τῆς μελλοντικῆς Ὁλβανίας, ἐχθρὸς ἐπομένως τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ σύμμαχος τοῦ Βουλγαρισμοῦ.

Λιγότερα βάσανα εἶχαν τὰ βουλγαροχώρια. Ἦσαν λιγότεροι οἱ τακτικοὶ κοιμηταζήδες καὶ περισσότερα τὰ μέρη, ὅπου μποροῦσαν νὰ κρυφθοῦν. Δὲν τοὺς ἦταν καθόλου δύσκολο καὶ νὰ ξαναφορέσουν τὰ χωριάτικα καὶ νὰ ξαναγίνουν χωριάτες. Στὰ χωριὰ ἀντιθέτως τοῦ Περιστεριοῦ ἤξεραν καὶ οἱ ἀρμόδιοι Τοῦρκοι ὅτι βρισκόνταν πάντοτε ἀρκετὰ ἑλληνικὰ σώματα. Τόσο ἔσφιξαν τὰ πράγματα τὸν χειμῶνα τοῦ 1907—8, ὥστε τὰ σώματα τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀναγκάσθηκαν νὰ ζητήσουν καταφύγιο στὸ Μορίχοβο.

Σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ἔσωσε τὴν κατάστασι ἡ ἐτοιμότης τῶν γυναι-

κῶν. Οἱ θαμμένοι στὴ γῆ ἀντάρτες, πὸν ἔννοιωθαν τὸ κεφάλι τους νὰ βαραῖνη ἀπ' τὸ μολυσμένο ἀέρα, τὸ κορμί τους νὰ παγῶνῃ ἀπ' τὴν ἀνυπόφορη ὑγρασία καὶ τὸ στομάχι νὰ διαμαρτύρεται ἀπὸ τὴν ἐξακολουθητικὴ πείνα, ἀρχίζαν νὰ κτυποῦν μὲ τοὺς ὑποκοπάνους τῶν ὄπλων τὴν ὄροφὴ τῆς κρουσάνας, νομίζοντας ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχαν φύγει καὶ ἀπὸ ὑπερβολικὴ δειλία οἱ σπιτονοικοκυραῖοι δὲν τοὺς ἄνοιγαν. Ἔβαζαν τότε οἱ γυναῖκες μπροστὰ τὰ μικρὰ παιδιὰ καὶ μὲ τοιμπήματα, κτυπήματα καὶ μαλλιοτραβήγματα τὰ ἔκαναν νὰ βγάζουν τόσο διαπεραστικές καὶ στριγκές φωνές, ὥστε οἱ Τοῦρκοι ὄχι μόνον δὲν ἄκουαν τοὺς ὑποχθονίους γδούπους, ἀλλὰ καὶ ἀναγκάζονταν ν' ἀλλάξουν βιαστικά κατὰλυμα.

Τρίτη κατηγορία, ἡ παραδοξότερη καὶ μοναδικὴ ἴσως στὰ παγκόσμια χρονικά, ἦταν τοῦ Βάλτου τῶν Γιαννιτσῶν. Οὔτε βουνά, δάση, λημέρια, κρύα νερὰ ἐκεῖ οὔτε σπίτια, τζάκια καὶ ὑπόγειες κρουσάνες, ἀλλὰ μονάχα καλίβες, σχεδὸν πλωτές, καὶ μονόξυλα, πολλὰ καλίμια καὶ περισσότερα κουνούπια. Οἱ πολεμιστὲς τοῦ βουνοῦ εἶχαν γίνεи ναυτικοὶ καὶ οἱ συγκρούσεις τῶν ἑλληνοβουλγαρικῶν ναυμαχιῶν. Τὸ μέρος ἦταν τμῆμα τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ ἡ ἐξουσία τοῦ σουλτάνου σταματοῦσε στὴν ἄκρῃ τῆς λίμνης. Ἐπιχείρησαν δύο τρεῖς φορὲς οἱ Τοῦρκοι νὰ εἰσβάλουν μὲ βάρκες εἰδικές καὶ νὰ βομβαρδίσουν. Δὲν κατάφεραν ὅμως τίποτε. Ἐγένιστοι καὶ ἀνενόητοι οἱ ἀντάρτες καὶ κομιτατζῆδες ἐξακολούθησαν τὸν σκληρὸ πόλεμό τους. Ἡ Τουρκία σχεδὸν δὲν ὑπῆρχε γι' αὐτοὺς. Κυριαρχοῦσαν, ἐννοεῖται, στὴν ἀρχὴ μονοκρατορικά, ὅπως παντοῦ, οἱ Βούλγαροι. Ὁ Βάλτος ἦταν τὸ βασίλειό τους, πὸν ἀπειλοῦσε καταθλιπτικά τὰ γύρω χωριά καὶ ὀλάκερες ἐπαρχίες καὶ ἔφθανε ἡ σκιά του καὶ σ' αὐτὴ τὴ Θεσσαλονίκη. Σιγὰ σιγὰ ὅμως περιορίσθηκαν σὲ μιὰν ἄκρῃ τῆς λίμνης.

Ὁ παράξενος πόλεμος δὲν περιορίσθηκε στὰ βουνὰ καὶ τὰ χωριά. Πεδίο μάχης ἔγιναν καὶ οἱ πόλεις. Σκοτώνονταν Ἕλληνες, Βούλγαροι καὶ κάποτε καὶ ρουμανίζοντες στοὺς δρόμους καὶ τὰ σταυροδρόμια, στὰ μαγαζιά καὶ τὰ καφενεῖα. Ὑπῆρχαν ὀργανωμένες εἰδικές ὑπηρεσίες δολοφόνων «ὑπ' αἰμόν». Οἱ Βούλγαροι ἔκαμαν καὶ ἐδῶ ἀρχὴ χειρῶν ἀδίκων καὶ εἶχαν στὴν ἀρχὴ τὴν πρωτοβουλία καὶ ὑπεροχή. Ἦμποροῦσαν νὰ σκοτώνουν ὅποιον ἤθελαν καὶ ὁπότε ἤθελαν.

Στὸ Μοναστήρι ὁ ἰδιότυπος αὐτὸς πόλεμος πῆρε τὴν ἐντονώτερη μορφή του. Τριάντα καὶ πλέον Μοναστηριῶτες ἔπεσαν δολοφονημένοι ἀπὸ βουλγαρικὲς σφαῖρες στοὺς δρόμους τῆς γενέτειράς των. Περισσότεροι Βούλγαροι ἐπλήρωσαν μὲ τὴν ζωὴ τὰ ἐπίχειρα καὶ ἀντίποινα. Ὑπερεῖχαν στὴν ἀρχὴ οἱ Βούλγαροι καὶ ἀπ' τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1906 ὡς τὸ τέλος οἱ δικοὶ μας. Ὑπῆρχε στὸ Μοναστήρι ἀπ' τὸ 1902 μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἰωάνη Δραγούμη, πὸν ὑπηρετοῦσε τότε στὸ προξενεῖο τῆς πόλεως, κάποια ὑποτυπώδης ὀργάνωσις ἀπὸ τοὺς Ἀργύριον Ζάχον, Θεόδωρον Μόδην καὶ ἄλλους, ὅπως ὁ

Ναούμ Καλαρύτης, ὁ Λουκάς Κουντουράς, ὁ Δημήτριος Μάνος, ὁ Μιρασ-
τοῆς, ποὺ εἶχαν, καθὼς φαίνεται, ἐνεργὸ ἀνάμιξι καὶ σὲ παλαιότερες ἐπα-
ναστατικὲς κινήσεις τοῦ 1896 καὶ ἴσως τοῦ 1890 καὶ 1886. Ὁ Θεόδωρος
Μόδης εἶχε πρωτοστατήσει στὴν ἀπόπειρα δολοφονίας τοῦ Ἀποστόλη Μαρ-
γαρίτη, δημιουργοῦ καὶ πρωτεργάτη στὴ Μακεδονία καὶ Ἡπειρο τῆς ρου-
μανικῆς προπαγάνδας. Τὴν ἀνοίξει τοῦ 1904 οἱ Σπύρος Δούμας, ἔμπορος,
Σταύρος Νάλης καὶ Κωνσταντῖνος Μιχαῆλ ἢ Μόναχος, ἰατροί, καὶ ἄλλοι ἴ-
δρυσαν τὴν «Ἐσωτερικὴ ὀργάνωσι», ποὺ τὴν στήριζαν ἀπ' τὴν ἀρχὴ σὲ λε-
πομερῆ συνωμοτικὸ κανονισμὸ καὶ στερεὲς βάσεις. Δὲν εἶχαν τότε οὔτε
χρήματα οὔτε ὄπλα. Ἀποκαρδίωσι, ἀπαισιοδοξία, δυσπιστία κυριαρχοῦσαν.
Ἦλθε ὁ Σπ. Δούμας στὴ Θεσσαλονικὴ νὰ παραλάβῃ περιστροφὰ καὶ ὄπλα,
ποὺ θὰ τᾶστελναν ἀπ' τὴν Ἀθήνα. Δὲν βρῆκε παρὰ λίγα κρητικὰ μαχαίρια.
Οἱ ἐκλεκτοὶ ὅμως ἐκεῖνοι ἄνδρες προχώρησαν ἀπτόητοι καὶ ἀκλόνητοι στὸ
ἔργο. Καταρτίσθηκε μὲ ἀρχηγὸ τὸν Θεόδωρο Μόδη καὶ τὸ πρῶτο «ἐκτελε-
στικὸ» ἀπὸ νέους, ποὺ εἶχαν πρὶν παρασυρθῆ ἀπ' τὰ συνθήματα τοῦ κομι-
τάτου ἢ εἶχαν διακριθῆ σὲ καυγάδες καὶ μαχαιρώματα. Θ' ἀποτελοῦσαν τὴν
ἐνοπλὴ ἑλληνικὴ δύναμι, εἶδος ἀστυνομίας, ἔτοιμη ν' ἀνταποδώσῃ ἢ νὰ ἀρ-
χίσῃ τὰ αἵματηρὰ κτυπήματα. Δὲν εἶχαν προβῆ σὲ καμμιά ἐντυπωσιακὴ ἐνερ-
γεια. Μὰ ὅλος ὁ κόσμος τοὺς ἐννοίωθε, τοὺς καμάρωνε καὶ πῆρε θάρρος,
ὅπως ὅταν ξέρῃ κανεὶς ὅτι τὸν φυλάγουν φρουροί. Ἔγιναν μόνον μερικὲς
μικροσυμπλοκὲς μὲ Βουλγάρους καὶ Ρουμάνους, προκλήσεις καὶ ἐπιδείξεις,
ποὺ εἶχαν καὶ γενικώτερη σημασία γιὰ τὸ ἠθικὸ τοῦ λαοῦ.

Ἡ πρώτη πραγματικὴ καὶ λαμπρὴ ἑλληνικὴ νίκη ἐσημειώθηκε γύρω ἀπὸ
ἓνα νεκρό! Ὁ βαλῆς ὕστερα ἀπὸ συνεννόησι μὲ τὸν Χιλμῆ πασᾶ καὶ ἀπό-
φασι τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ βιλαετιοῦ (βιλαετὶ μετζλίσι ἰνταρε) τὸν
ἔδωσε στοὺς Ρουμάνους, γιατί εἶχε ἀδελφὸ νεοφώτιστο ρουμανίζοντα καὶ
ἤθελαν οἱ Τοῦρκοι νὰ ἐγκαινιασθῆ τὸ νεόκτιστο τεράστιο ρουμανικὸ νεκρο-
ταφεῖο, ποὺ ἦταν ἔως τότε μεγάλος ἀργόμισθος χωρὶς κανένα πελάτη. Ὁ
ἑλληνικὸς ὅμως πληθυσμὸς ἔκλεισε εὐθὺς τὰ καταστήματα, ἀπέκλεισε μὲ πυ-
κνὲς μᾶζες τὸ σπιτάκι, ὅπου κοίτονταν ὁ περιμάχητος νεκρὸς παρὰ τὴν κι-
νητοποίησι χωροφυλακῆς, στρατοῦ καὶ ἵππικου, ἀπέκρουσε τὶς ἐπιθέσεις τοῦ
πεζικοῦ, τὶς ἐπελάσεις τοῦ ἵππικου καὶ ἀνάγκασε μὲ τὸ ἀδάμαστο θάρρος
του τὸν βαλῆ πασᾶ καὶ τὸ μετζλίσι του νὰ «γλύψουν», ὅπως ἔλεγαν τότε
γιὰ τοὺς Τούρκους (ἔγλυφαν τὰ γραφόμενα, ὅταν ἤθελαν νὰ τὰ σβύσουν),
τὴν ὑπογραφή των καὶ νὰ θάψουν τὸν νεκρὸ σ' ἓνα οὐδέτερο τούρκικο
χωράφι!

Ὁ γενικὸς ἐνθουσιασμὸς ξέσπασε καὶ στὰ καινούργια καταστήματα,
ποὺ ἐφωδιάζονταν μὲ πελώριες γαλανόλευκες ἐπιγραφὲς «Ἀκρόπολις», «Παλ-
λάς», «Παρθενών», «Μέγας Ἀλέξανδρος» κ.τ.λ. Ἀλλὰ στίς 4 Σεπτεμβρίου
οἱ Βούλγαροι μᾶς ἐπεφύλαξαν μιὰ ὀδονηρὴ ἐκπληξι. Δύο ἀμούστακα μι-

χροκασιωμένα παιδιά, πού δὲν τὰ λογάριζε οὔτε τὰ ὑποπεύονταν κανεῖς, ὁ ἓνας μάλιστα ἀπὸ οἰκογένεια, πού περνοῦσε γιὰ ἑλληνική, ἐπυροβόλησαν τὸν Θ. Μόδη στὸ γραφεῖό του, τὸν τραυμάτισαν θανάσιμα καὶ ἐξέφυγαν ἀνενόητα! Εἶχαν βέβαια σκοτώσει ἢ πληγώσει ἕως τότε καὶ ἄλλους ἰδικούς μας μέσα στὴν πόλι μὲ τὴν πρόφασι, εἴτε ὅτι δὲν πλήρωσαν τὸ χαράτσι, πού τοὺς ἔβαλε τὸ κομιτάτο, ὅπως τὸν Δανάμπαση, εἴτε ὅτι ἦσαν συνεργάτες τῶν Τούρκων κ.λ.π. Ἡ δολοφονία ὅμως τοῦ Θ. Μόδη ἦταν καθαρὴ καὶ ἀπερίφραστη κήρυξις πολέμου. Κτύπησαν τὸν ἀρχηγὸ τοῦ ἑλληνικοῦ «ἐκτελεστικοῦ». Στὸ κατάστημά του ἔστεκαν ἄεργοι πολλὲς ὥρες πολλοὶ νέοι, πού δὲν εἶχαν καμμιά σχέση μὲ τὸ ξυλεμπόριο οὔτε καν μὲ οἰαδήποτε ἐπαγγελματικὴ δουλειὰ καὶ καταλάβαιναν καὶ τὰ μικρὰ παιδιά ὅτι εἶχαν κάποιον μυστικὸ σύνδεσμο μαζί του. Τὸ ἴδιο βράδυ ἐπετέθηκαν οἱ δικοὶ μας ἐναντίον ἑνὸς Βουλγάρου, πού ἔγινε ὅμως σὲ λίγες μέρες καλά. Δεύτερη ἐπίθεσις εἶχε τὴν ἴδια τύχη. Οἱ Βούλγαροι χτυποῦσαν στὸ σταυρό, οἱ δικοὶ μας στὸ βρόντο. Ἀποδείχθηκε ὅτι καὶ ἡ δημιουργία δολοφόνων ἀπαιτοῦσε συστηματικὴ ὀργάνωσι καὶ προσεκτικὴ προπαρασκευή. Ἦσαν ἐπίσης οἱ Βούλγαροι ἐφωδιασμένοι μὲ ἐξαιρετὰ ἐπιτάφαιρα βελγικὰ περιστροφὰ «Ναγκάν», οἱ δικοὶ μας μὲ ἔλεινὰ καὶ ἄχρηστα παλιοπίστολα, ὅπως τὸ παρατηρεῖ καὶ ὁ Ντραγκάνωφ. Δύο θαρραλέα παιδιά, πού ἄδειασαν ἀπὸ κοντὰ τὰ περιστροφὰ τους στὰ στήθη δύο προκρίτων Βουλγάρων (Δανιὴλ Ρίζωφ καὶ Ναοὺμ Χρίστωφ) σὲ κεντρικὰ μέρη τῆς πόλεως, ἐτρύπησαν σχεδὸν μόνον τὰ παλτά τους. Ὁ Ντραγκάνωφ ἀναφέρει ὅτι τὴν ὥρα, πού πήγαιναν πληγωμένο τὸν Ρίζωφ, Ἑλληνίδες ἀπ' τὰ παράθυρα τὸν ὕβριζαν καὶ τὸν γιουχαίζαν. Πέρασε ὄλος ὁ χειμῶνας τοῦ 1904—5 χωρὶς νὰ θρηνηθῶν καὶ οἱ Βούλγαροι θύματα. Τὸ 1905 ὁ αἱματηρὸς λογαριασμὸς ἰσοψήφισε. Ἀπ' τὴν ἀνοιξι ὅμως τοῦ 1906 οἱ μαθητὲς ξεπέρασαν τοὺς δασκάλους. Ἡ ἑλληνικὴ ὑπεροχὴ ἦταν ἀναμφισβήτητη. Σὲ μιὰ μέρα σὲ τρία κεντρικὰ σταυροδρόμια σωριάσθηκαν νεκροὶ τρεῖς σημαντικοὶ Βούλγαροι, πού εἶχαν μάλιστα καὶ ἰδικούς των Τουρκαλβανούς σωματοφύλακες. Σκοτώθηκε σὲ σταυροδρόμῳ καὶ ὁ Βούλγαρος γυμνασιάρχης Ν. Βολκάνωφ, πού διατηροῦσε ἓνα καὶ συχνὰ δύο Τουρκαλβανούς «γκαβάζηδες». Ἐπειδὴ τὰ ἀντίποινα ἐστρέφονταν συνήθως σὲ πρόσωπα τῆς ἴδιας τάξεως καὶ κατηγορίας, ἓνας νεοφερμένος καθηγητὴς τοῦ ἑλληνικοῦ γυμνασίου ἐξέλαβε ἐκεῖνες τὶς μέρες μιὰ βραδυνὴ κανονιὰ τοῦ ραμαζανιοῦ γιὰ δολοφονικὴ ἐπίθεσι ἐναντίον τοῦ σ' ἐκδίκησι τοῦ Βουλγάρου γυμνασιάρχου. Ἐπίσης ὁ προδότης ὁ Λάμπρος δέχθηκε δύο σφαῖρες στὴν καρδιά, ἐκεῖ πού ἐκτελοῦσε ὑπηρεσίαν ἐπὶ κεφαλῆς περιπόλου ἀπὸ μισὴ ντουζίνα χωροφύλακες καὶ στρατιῶτες. Ἔως ὅτου νὰ καταλάβουν οἱ ἄνδρες του τί ἔγινε καὶ νὰ ετοιμάσουν τὰ ὄπλα τους, ὁ τιμωρὸς ἐκδικητὴς εἶχε ἐκτελέσει τὴν ἀποστολὴν του καὶ ἔξαφανισθῆ. Ἐνας ἄλλος πάλιν, πρῶην ἀντάρτης, πού, γιὰ νὰ γλυτώσῃ τὴν κρεμάλα, ἐπρόδωσε καὶ ἔγινε ἀστυνομικὸς, ἐδη-

λητριάσθηκε μαζί με τούς συνοδούς του χωροφύλακες, ἐνῶ ἔτρωγαν γιαούρτι σ' ἓνα τούρκικο γαλακτοπωλεῖο, ἔμπιστο τῆς ἀστυνομίας.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἶχε πάρει, σημειωτέον, δρακόντεια μέτρα. Αἱ περίπολοι πυκνότερες, κάθε γωνία καὶ μόνιμος φρουρός, χωροφύλακες, ἀστυνομία, στρατὸς στὸ πόδι. Ἦταν τὸ Μοναστήρι καὶ μάλιστα τὸ κεντρικὸ του τμήμα, τὸ ἰδικὸ μας, κυριολεκτικὰ στρατοκρατούμενη πόλις. Σὲ ἄγριο κυνηγητὸ ἔβαλε ἡ ἀστυνομία τὰ παιδιά, πὺν τὰ ἤξερε ἢ τὰ ὑπωπεύονταν πὺς ἀνῆκαν στὸ ἐκτελεστικὸ. Γιὰ τὴν παραμικρότερη ἀφορμὴ ἔτρωγαν πολλὰ χρόνια φυλακὴ. Ὅσοι πιάνονταν μὲ περιστροφή καταδικάζονταν σὲ εἰρκτὴ στὰ βάρη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀναγκάσθηκαν νὰ τὸ ἀφήνουν σὲ κανένα γειτονικὸ μπακάλιο ἢ φούρνο. Πολλὲς φορὲς μιὰ ζητιάνα, ἓνας λουστρός, ἓνας κουλουραῖς, πὺν ἔστεκε σὲ μιὰ γωνιά, κρατοῦσε τὸ πιστόλι, πὺν τὸ παίρνε στὴν κατάλληλο στιγμή ὁ ἐκτελεστής.

Ὅσοι πιάνονταν γιὰ φόνο ἢ ἀπλὸ τραυματισμὸ καταδικάζονταν χωρὶς πολλὴ διαδικασίαν σὲ κρεμάλα. Οἱ Βούλγαροι ἄρχισαν τότε νὰ χρησιμοποιοῦν παιδιά κάτω τῶν 15 χρόνων, πὺν τὰ ἐξαιροῦσε ὁ τουρκικὸς νόμος ἀπ' τὴν ἐσχάτη τῶν ποινῶν. Τὸ ἑλληνικὸ «ἐκτελεστικὸ» ἐξακολούθησε τὴν δρᾶσί του ἀπτόητο. Οἱ Βούλγαροι πρόκριτοι διατηροῦσαν ὁ καθένας ἓνα ἢ δύο Τουρκαλβανοὺς σωματοφύλακες. Στούς ἰδικούς μας εἶχε ἀπαγορευθῆ. Ἐπρεπε νὰ ἔχουν ἐμπιστοσύνη στὸ ἐκτελεστικὸ, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι Σπαρτιᾶτες εἶχαν γιὰ τεῖχος τὰ στήθη τους. Ζητοῦσαν δανεικὰ καὶ οἱ ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας «παιδιά» τοῦ ἐκτελεστικοῦ. Ὑπῆρχαν παιδιά, ὅπως ὁ μικροσκοπικὸς Πέτρος ἢ Πέτλετος, πὺν εἶχαν τρεῖς φόρους στὸ παθητικὸ των καὶ ἔτρεχαν πρῶτοι μὲ τούς ἀστυνομικοὺς νὰ σηκώσουν τὰ θύματα! Ἐνας ἄλλος ἐκέλεσε τὸν περιφερειακὸ ἀρχηγὸ τοῦ κομιτάτου γιὰ τὴν ὑπαιθρο στὸ κέντρο τῆς βουλγαρικῆς συνοικίας καὶ ἔφυγε μὲ τὸ πιστόλι στὸ χέρι ἀνάμεσα ἀπ' τὴ βουλγαρικὴ ἐκκλησία. Ἐνας θεόκουτσος καὶ ἀπὸ τὰ δύο πόδια ἐσκότωσε ἓνα Ρουμᾶνο μέσα στὸ διοικητήριον. Χωροφύλακες, πολίτηδες, στρατιῶτες, κλητῆρες, ὑπάλληλοι, πὺν ἔτρεχαν καὶ στριφογύριζαν ἀλαφιασμένοι νὰ βροῦν τὸν δράστη, τὸν ἔπιασαν μόνον, ὅταν Τούρκοι ἀπὸ ἓνα ἀντικρυνὸ καφενεῖο τὸν ὑπέδειξαν. Ὁ Χιλμῆ πασαῖς, πὺν βρισκόταν ἐκεῖνες τὶς μέρες στὸ Μοναστήρι, εἶπε μισοσαστεῖα, μισοσοβαρὰ στὸν πρόξενό μας Δημητρά: «Ἀρχισα νὰ σᾶς φοβᾶμαι τούς Ἕλληνας, ἀπ' ὅτου εἶδα ἓνας τόσο σακατεμένος ἄνθρωπος νὰ ἔχη τὸ κουράγιο καὶ νὰ κάμνη ἓνα τόσο φοβερὸ ἔγκλημα μέσα στὸ διοικητήριον!»

Ὁ πόλεμος ἦταν καὶ μέσα στὴν πόλι ὀλοκληρωτικὸς. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἦσαν στὴν πρώτη γραμμῆ. Ὅλοι ἦσαν ὠργανωμένοι, ὅλοι πλήρωναν μηνιαία εἰσφορὰ καὶ ὅλοι ἐκτελοῦσαν διατεταγμένη ὑπηρεσία. Γυναῖκες συνεσταλμένες, δειλές, πὺν ἔτρεμιαν στὴν ἐμφάνισι ἑνὸς Τούρκου καὶ δίσταζαν νὰ μιλήσουν σ' ἓνα ἄνδρα, ἀναδείχθηκαν θαυμάσιες γιὰ τὴ μεταφορὰ ὕλων,

γραμμάτων, τὴν ἀπόκριψι καὶ φυγάδευσι ἀνταρτῶν ἢ ἐκτελεστῶν κ.λ.π. Ὅταν ἀποφρασιζόταν κάποιος φόνος σ' ὠρισμένη θέσι, μεταβιβάζονταν ἡ διαταγὴ μέσο τῶν τοπικῶν ἀρχηγῶν (τριανδρίας) στὴ σχετικὴ γειτονιά. Ἐπρεπε ὅλες ἐκεῖνες τὶς μέρες οἱ πόρτες τῶν σπιτιῶν νὰ εἶναι ἀνοικτές καὶ οἱ σπιτονοικοκυρὲς ἄγρυπνες. Ὁ ἐκτελεστὴς ἔμπαινε στὴν πρώτη πόρτα, πού εὗρισκε ἀνοικτή. Ἡ σπιτονοικοκυρὰ τὴν ἔκλεινε ἀμέσως καὶ τὸν βοήθοῦσε μὲ καρέκλες καὶ σκάλα νὰ πηδήσῃ τὸ μεσότοιχο, νὰ βρεθῆ σ' ἄλλη αὐτὴ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ σὲ ἄλλη. Ἐφθανε γρήγορα καὶ ἡ ἀστυνομία. Ἐως οὗτου ὅμως ἀνοῖξε τὴν πόρτα ἡ ζαλισμένη ἢ μισολιποθυμισμένη νοικοκυρὰ, ὁ δρᾶστης εἶχε βρεθῆ σὲ ἄλλο δρόμο, ὅπου καὶ χάνονταν τὰ ἴχνη του. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν κλείσει τὶς πορτοποῦλες τῶν μεσοτοιχῶν, πού χρησίμευαν γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ ἐπικοινωνία τῶν γειτονικῶν σπιτιῶν. Κατάργησαν σιωπηλὰ καὶ τὸ νόμο, πού ἀπαγόρευε τὴν εἴσοδο τῆς ἀστυνομίας σ' ἓνα σπίτι χωρὶς τὴν παρουσία τοῦ οἰκείου μουχτάρη (παρέδρου ἢ προέδρου). Ἄλλὰ τί μπορούσαν νὰ κάμουν μπροστὰ στὴ γενικὴ συνωμοσία τοῦ πληθυσμοῦ; Ἡ σπιτονοικοκυρὰ ὁμολογοῦσε ὅτι ἄκουσε πυροβολισμοὺς καὶ εἶδε εὐθύς νὰ μπαίνη στὸ σπίτι τῆς ἓνας ἄγνωστος μὲ τὸ πιστόλι στὸ χέρι, νὰ κλείνῃ τὴν πόρτα, νὰ πηδᾷ τὸν μεσότοιχο τῆς αὐτῆς καὶ νὰ ἐξαφανίζεται. Αὐτὴ ἀπὸ τὸν τρόμο τῆς λιγοθύμησε. Ἡ ἀστυνομία ἦταν δυνατὸ νὰ τῆς καταλογίσῃ εὐθύνη, γιατί δὲν εἶχε μέρα μεσημέρι σὲ μιὰ μεγάλη πόλι διπλομανταλωμένη τὴν πόρτα;

Θαυμαστὲς σὲ πατριωτισμὸ, ἐνθουσιασμὸ καὶ αὐτοθυσία ὑπῆρξαν καὶ οἱ «κοινές» γυναῖκες. Ἦθελαν ἴσως νὰ ἐξαγνισθοῦν στὴν συνείδησί τους καὶ νὰ δώσουν κάποιο ἰδανικὸ στὴ ζωὴ τους. Ἡ Κία (Βασιλική), πού διατηροῦσε μὲ τὴν ἀδελφὴ τῆς «οἶκον», εἶχε ὅλους τοὺς τίτλους νὰ ἀνακηρυχθῆ ἡρωίδα καὶ ἁγία. Τὰ παράτησε ὅλα καὶ ὀλημερίς, χεμιῶνα, καλοκαιρί, μὲ ἥλιο, μὲ βροχὴ καὶ χιόνια ἔτρεχε, φορτωμένη πίτες, τρόφιμα, ρούχα, γράμματα στὶς φυλακές. Ἡ «σκέπη» τῆς εἶχε κολλήσει ἀπ' τὸν ἰδρῶτα καὶ τὴ βροχὴ στὸ κεφάλι, τὰ ρούχά τῆς ἔσταζαν νερά. Καὶ ἦταν προφρηματικὴ! Ὅταν παρουσιαζόταν μεγαλύτερη ἀλλοῦ ἀνάγκη ἢ κίνδυνος, ἄφηνε γιὰ μιὰ στιγμὴ τὶς φυλακὲς καὶ πήγαινε νὰ κουβαλήσῃ περίστροφα ἢ τουφέκια, νὰ ὀδηγήσῃ, κρύψη, φυγαδέψῃ ἐκτελεστὴ ἢ ἀντάρτη. Ἐτρεχε μὲ γράμματα ἢ προφορικὰς ὀδηγίεσσι γιὰ τὰ σώματα καὶ ἔξω στὰ χωριά. Στὶς φυλακὲς τὴν ὑποδέχονταν μὲ ἴσο ἐνθουσιασμὸ Ἕλληνες φυλακισμένοι — ἦσαν πολλὰς ἑκατοντάδες — καὶ Τοῦρκοι φύλακες. Ἐπαίξε πρῶτο ρόλο στὴ διαφυγὴ τῶν καταδίκων ὀπλαρχηγῶν καὶ ἀνταρτῶν, Βολίνη, Καλομενοπούλου καὶ ἄλλων. Ὅταν ἡ νεοτουρκικὴ μεταπολίτευσις ἔβαλε τέρμα στὸν ἀγῶνα, ἐγύρισε ἡσυχῇ στὴν παλιὰ δουλειὰ τῆς. Δὲν δεχόταν μόνον ἐκείνους, πού εἶχαν συνεργασθῆ μαζί τῆς στὸ φωτεινὸ διάλειμμα τῆς ταπεινῆς ζωῆς τῆς.

Ἀνάλογη προθυμία καὶ δρᾶσι ἔδειξαν τῆς ἴδιας κατηγορίας γυναῖκες καὶ στὴ Θεσσαλονικὴ. Ὁ Γεώργ. Πεντζίκης, ὁ Βόγας, ὁ Μυλωνᾶς καὶ ἄλ-

λοι πιάσθηκαν ἀπ' τὴν ἀστυνομία λίγες ὥρες μόλις ρίχθηκαν κάμποσες σφαῖρες ἐναντίον τοῦ Ρουμάνου ἐπιθεωρητῆ Δούμα, ποὺ δειπνοῦσε σὲ κάποιον κεντρικὸ ἐστιατόριο. Ὁ Πεντζίκης καὶ ἄλλοι δύο τὴν γλύτωσαν εὐθυσυά, γιατί οἱ τρόφιμες ἐνὸς «οἴκου» ἐβεβαίωσαν μ' ἓνα στόμα καὶ πολλοὺς ὄρκους ὅτι ἐκείνη τὴν ὥρα διασκέδαζαν μαζί τους. Ἐμπλέξαν μόνο μὲ τις συμβίες τους, ποὺ δὲν ἐννοοῦσαν νὰ παραδεχθοῦν ὅτι ἡ κατάθεσις ἐκείνων ἦταν πατριωτικὴ ὑπαγόρευσις χωρὶς καμμιὰ βási.

Ἡ «Ἐσωτερικὴ ὀργάνωσις» τοῦ Μοναστηρίου εἶχε ἄρτιο τὸ δίκτυο καὶ πολλὰ τὰ τμήματά της. Τὸ Ἀνώτατο συμβούλιο ἀπὸ 12 μέλη ἦταν ἡ κεφαλή. Ὑπῆρχαν τὰ τμήματα τοῦ ἐκτελεστικοῦ, τοῦ οικονομικοῦ, τοῦ δικαστικοῦ, τῆς ὑπαίθρου, τῶν μεταφορῶν καὶ ἄλλα μικρότερα. Τριανδριές διητύθουν τις συνοικίες. Ἡ ὀργάνωσις αὐτὴ ἐκτὸς ἀπ' τις τακτικὰς εἰσφορές, τὰ πρόστιμα, τὰ ἐνσημα, μικρὰς ἄλλες φορολογίες εἶχε σημαντικὸ πόρο καὶ ἀπ' τοὺς μετανάστες, ποὺ ἔφευγαν τότε κοπαδιαστὰ στὴν Ἀμερικὴ. Ἦσαν χωρικοὶ ἀπὸ ἑλληνικὰ καὶ βουλγαρικὰ χωριά. Τὰ χρήματα ὅμως γιὰ τὸ ταξίδι, τὰ δανείζονταν μὲ ὑψηλοὺς βέβαια τόκους καὶ ἀρκετοὺς ὅμως γιὰ τὴν πληρωμὴ κινδύνους ἀπὸ ἰδικούς μας τοῦ Βλάχ-τσαρσι (Βλάχικης ἀγορᾶς). Τοὺς εἴχαμε ἐπομένως στὸ χέρι. Ὑποχρεώθηκαν λοιπὸν οἱ πράκτορες τῶν ἀτμοπλοικῶν ἐταιρειῶν τόσο οἱ Ἕλληνες, ὅσο καὶ ὁ Γάλλος Ραοὺλ Βινέ, ποὺ ἦλθε καθηγητὴς τῶν γαλλικῶν στὸ ἑλληνικὸ γυμνάσιο καὶ κατέληξε μεγάλος ἐχθρὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, νὰ πληρώνουν ἀπὸ ἓνα χρυσὸ εἰκοσόφραγκο γιὰ κάθε μετανάστη εἴτε Ἕλληνας εἴτε Βούλγαρος ἦταν.

Ὁ οικονομικὸς ἐπίσης πόλεμος ἦταν σ' ὅλη τὴν ἐντασί του. Ἀπαγορευόνταν στοὺς ἰδικούς μας νὰ ψουνίζον ἀπὸ κατάσταση μὴ ἑλληνικὴ. Οἱ Ἑβραῖοι ἐννοίωσαν τόσο δυνατὸ τὸν ἀντίκτυπο τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ὥστε προσφέρθηκε ἡ Ἰσραηλιτικὴ κοινότης νὰ πληρῶνῃ στὸ ταμεῖο τῆς Ὄργανώσεως 1000 καὶ ἔπειτα 2000 χρυσὰς λίρας κάθε χρόνο γιὰ ν' ἀρθῆ. Φόρο στὴν Ὄργάνωσι πληρώνει καὶ ἡ ξυλεία, ποὺ ἔρχονταν ἀπ' τὰ δάση τοῦ Μοριχόβου.

Εἶχε ὅμως καὶ μεγάλα βάρη ἡ Ὄργάνωσις. Τὰ παιδιά τοῦ «ἐκτελεστικοῦ» ἔπαιρναν στὴν ἀρχὴ μισὴ λίρα ἢ ἓνα τέταρτο τῆς λίρας τὸ μῆνα γιὰ πιότη. Ἀργότερα ἡ ἀπολαυὴ τους αὐξήθηκε. Οἱ ἀρχηγοὶ καὶ διμοιρίτες ἐπληρώνονταν καὶ δύο λίρες τὸν μῆνα. Ἐνα χρηματικὸ βραβεῖο δινόταν γιὰ τις «καλὰς ἐκτελέσεις», τις ἐπιτυχημένους δηλ. δολοφονίες. Πολλοὶ ἦσαν ἐπίσης ἐκεῖνοι, ποὺ εἶχαν παραμελήσει τις δικὰς των δουλειὰς καὶ ἀφιερῶνθ' ὀλοκληρωτικὰ στὶς ὑποθέσεις καὶ τὰ ἔργα τῆς Ὄργανώσεως. Οἱ ἄποροι ἀπ' αὐτοὺς ἔπρεπε νὰ συντηρηθοῦν. Ἡ Ὄργάνωσις διατηροῦσε μὲ κεφάλαια καὶ ἔξοδά της καὶ κερνεῖα καὶ ἄλλα καταστήματα σ' ἐπίκαιρα σημεῖα. Ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερο βίαιος ἀντιπροσώπευαν οἱ φυλακισμένοι καὶ οἱ νεκροί. Ποτὲ δὲν ἔμειναν χωρὶς περιθάλψι καὶ τακτικὰ βοηθήματα οἱ οἰκογένειές των.

Ἐπὶ τὸ δικαστήριον ἀπὸ δικηγόρους καὶ μεγαλεμπόρους μὲ πρόεδρον τὸν δικηγόρον Κων. Μακρῆ, ποὺ συνεδρίαζε στὰ παραρτήματα τῆς Μητροπόλεως καὶ ἐπάσχιζε νὰ λύσῃ κυρίως συμβιβαστικὰ τὶς σοβαρὰς κληρονομικὰς, κτηματικὰς, οἰκονομικὰς καὶ ἄλλας διαφορὰς. Ἐπὶ τὸ παράλληλον καὶ ἓνα δικαστήριον ἐπαναστατικώτερον, λεγόμενον καὶ «ἐποπτικόν», ποὺ ἐξεδίκασε τελεσίδικα ὅλες τὶς διαφορὰς καὶ ἰδιαιτέρως παραβάσεις, ἔβγαζε ἀποφάσεις καὶ ἔβαλε πρόστιμα καὶ ἄλλες βαρύτερες καὶ κάποτε βαρύτερες κυρώσεις. Συνεδρίαζε στὸ κοινοτικὸ νοσοκομεῖο. Στὴν ἀρχὴ οἱ δικαστὲς φοροῦσαν μάσκες ἢ κρυβόταν πίσω ἀπὸ ἓνα παραπέτασμα. Τὶς ἐρωτήσεις ἔκαμνε ὁ Δ. Χατζόπουλος, νεοφερμένος τότε καθηγητὴς τοῦ γυμνασίου, βιομήχανος καὶ γερουσιαστὴς ἀργότερα, ποὺ σὰν ξένου δὲν ἦταν γνωστὴ ἡ φωνὴ του. Ἐπειτα ὅμως, ὅταν ἡ Ὁργάνωσις εἶχε ἀνδρωθῆ καὶ ἐπιβληθῆ, πέταξαν καὶ προσωπίδες καὶ παραπετάσματα. Πολλὰ φορὰς γὰρ γυναικοκαυγάδες μαζεύονταν στὸ νοσοκομεῖο ὀλίγη γειτονιά. Ἐνας κουρέας, Ἕλληνας ὑπὴκοος, ποὺ εἶχε φίλους καὶ χαρτόπαιζε μὲ πολλοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ μπέηδες καὶ ἔκαμνε τὸν παλληκαρᾶ, γέλασε περιφρονητικὰ στὴν πρώτη κλήσιν νὰ ἐμφανισθῆ στὸ δικαστήριον. Ὅταν ὅμως δύο παιδιὰ τοῦ ἐκτελεστικοῦ τὸν πῆραν ἀπ' τὸ σπιτί καὶ τὸν ὠδήγησαν στὸ νοσοκομεῖο, εἶδε ἄλλους συντρόφους τῶν παραταγμένων στὴν αὐλὴ καὶ τὶς σκάλες καὶ ἀντίκρουσε θρονασμένον σὲ μίαν μεγάλην αἴθουσαν τὸ δικαστήριον (Λάκης Μιλῶσης, Κωνσταντίνος Γραμματικοῦ, Λάκης Κοντούλης, Πέτρος Οἰκονόμου κ. ἄ.) ψυχρό, σοβαρό, ἐπιβλητικόν, μὲ ἄλλα «παιδιὰ» στὴν εἴσοδον ἀκίνητα καὶ βλοσυρὰ σὰν Πρωῦσσοι φρουροί, τᾶχασε, ἔπεσε εὐθύς στὰ γόνατα καὶ ἔβαλε τὰ κλάμματα. Ὁ Παρζίτας ὅμως πλήρωσε μὲ τὴ ζωὴ τὸ πείσμά του. Τοῦ εἶχαν ἐπιβάλλει πρόστιμον μισθὸν λίρα, γιὰτὶ εἶχε πάει μὲ ἄλλους στὸν γάμον ἑνὸς συγγενοῦς του Ρουμάνου. Ἀρνήθηκε νὰ πληρώσῃ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἔσπευσαν νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τὴν ἀπόφασιν. Τὸ πρόστιμον διπλασιάσθηκε. Ὁ Παρζίτας πάλιν ἐδυστρόπησε. Παρουσιάσθηκε ἔπειτα τρίτον «παιδί» μὲ ἀπόδειξιν τῶρα τριῶν λιρῶν. Ὁ Παρζίτας ἔβαλε τὶς φωνὰς καὶ ἀπείλησε ὅτι θὰ εἰδοποιήσῃ τὴν ἀστυνομίαν. Ἐνα ἄλλο «παιδί» τοῦ ἐκτελεστικοῦ τότε τὸν ἄπλωσε εὐθύς νεκρό! Ὁ φόνος του ἀποδόθηκε στοὺς Βουλγάρους καὶ ἡ κηδεὶα ἐγένετο μὲ ὅλην τὴν ἐπιβλητικὴν πομπὴν καὶ συγκινητικὴν μεγαλοπρέπειαν, ποὺ συνῴδενε στὴν τελευταίαν κατοικίαν τὰ πραγματικὰ θύματα τοῦ κομιτάτου, μ' ἔξοδα, ἐννοεῖται, τῆς Ὁργανώσεως.

Τοῦχοι, ποὺ εἶχαν κτήματα σὲ χωριὰ ἀνταρτοκρατούμενα, καὶ Ἑβραῖοι, ποὺ εἶχαν δοσοληψίας μὲ ἰδικούς μας, προτιμοῦσαν συχνὰ τὰ δικαστήρια αὐτὰ ἀπ' τὰ ἐπίσημα. Ἡ ἀστυνομία, ὅσες φορὰς ἐπεχείρησε νὰ πιάσῃ τὸ δικαστήριον «ἐπ' αὐτοφώρῳ», δὲν τὰ κατάφερε. Ἦταν τόσο ἀπέραντον τὸ νοσοκομεῖον καὶ ἄγρυπνοι οἱ φύλακες! Προλάβαν οἱ δικαστὲς καὶ ὑπόδικοι νὰ ἀνακατευθοῦν μὲ τοὺς ἀρρώστους. Ἐγένετο ὅμως καὶ ἀφορμὴ νὰ δη-

μιουργηθῆ καὶ μιὰ ἐπικίνδυνα κρίσις. Θέλησαν νὰ ἐξαναγκάσουν ἓνα ἀπ' τοὺς καλοὺς προκρίτους, τὸν Γιάγκο Δανάμπαση, νὰ τακτοποιήσῃ κάποια παλιὰ κτηματικὴ διαφορὰ μὲ μακρυνὸ συγγενῆ του. Ἐκεῖνος πείσμωνσε καὶ τὸ «παιδί», πού πῆγε νὰ τὸν τρομοκρατήσῃ, τὸ ἀντιπυροβόλησε. Φαίνεται ὅτι ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ προξενείου εἶχεν ἐξωθήσει περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἔπρεπε τὰ πράγματα. Ὁ πρόξενος Δημαρᾶς, μόλις τᾶμαθε, ἔγινε ἔξω φρενῶν. «Δὲν ἤρθαμε ἐδῶ, εἶπε πολὺ σωστά, γιὰ νὰ βάλουμε τοὺς ἰδικούς μας νὰ ἀλληλοσκοπιῶνται». Ἀποσοβήθηκε ἄλλη ἀνεπανόρθωτη ἐνέργεια. Ὁ μακαρίτης ὁμως Δανάμπασης, ὑπερήφανος καὶ σκληροτράχηλος «ταιορμπατζῆς» (πρόκριτος, μεγαλονοικοκύρης), ἐνώθηκε μὲ ἄλλους ἐπίσης δυσαρεστημένους ἀπ' τὴν Ὁργάνωσι καὶ κατώρθωσαν ν' ἀποσπάσουν μερικὰ «παιδιά» τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ ἐσκάρωσαν ἀντιοργάνωσι. Λίγο ἔλλειψε νὰ μεταφτυευθῆ στὸ Μοναστήρι τὸ φαινόμενο τοῦ ἀλληλοσπαραγμοῦ τῶν βουλγαρικῶν κομιτάτων! Ἐπικράτησαν εὐτυχῶς δευτέρες σκέψεις σοφώτερες καὶ μετριοπαθέστερες. Ὑπῆρχε καὶ εἰδικὸ τμήμα τοῦ ἐκτελεστικοῦ, πού δὲν σκότωνε οὔτε πυροβολοῦσε, ἀλλὰ ἀπλῶς ξυλοκοποῦσε καὶ ἔλουζε μὲ μελάνη τοὺς τιμωρουμένους.

Ἄξιζε νὰ ἀποκτήσῃ ἡ Ὁργάνωσις τοῦ Μοναστηρίου εἰδικὴ μονογραφία. Ὁ πρόξενος Μοναστηρίου ἔγραψε σὲ σχετικὴ ἔκθεσί του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν ἐξωτερικῶν τὴν 3ην Δεκεμβρίου 1906 μὲ ἀριθμ. Υ.Ε. 424 : «Ἐχομεν εὐτυχῶς ἐδῶ ἄνδρας προθύμους, οὓς ὁ ἔνθερος πατριωτισμὸς καὶ ἡ ἄγρυπνος νοημοσύνη καθιστοῦν πολυτίμους συνεργάτας. Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ τύχη, ἦν ἐπιφυλάσσει ἡμῖν τὸ μέλλον, οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐκτίσαντο ἀπὸ τοῦ νῦν δικαιώματα ἐπὶ τῆς αἰωνίου εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους». Σὰν νὰ εἶχε προβλέψει τὴν κακὴ μοῖρα τοῦ Μοναστηρίου ὁ πρόξενος. Ἐπίσης στὴν ἀπὸ 20ῆς Ἰουνίου 1908 (ἀριθ. 317) ἀναφορὰ του ὁ τότε ἀπασπασμένος στὸ προξενεῖο Ἀδριανουπόλεως μὲ τὸ ψευδώνυμο Σ. Γρηγορίου Στυλιανὸς Γονατᾶς, σημειώνει ὅτι τὸ 1908 ἄρχισε ἡ ὀργάνωσις καὶ τῆς Θράκης μὲ ὑπόδειγμα τὸν κανονισμὸ καὶ τὸ σύστημα τοῦ Μοναστηρίου. Γράφει ἔξ ἄλλου ὁ Ἀλέξ. Μαζαράκης στ' Ἀπομνημονεύματά του : «Τὸ Μοναστήρι ὑπῆρξεν ἡ ζωηροτέρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐστία κατὰ τὰ ἔτη αὐτά».

Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχουν πιά ἐκεῖνοι, πού διηθῦναν καὶ ἔζησαν τὴν Ὁργάνωσι καὶ ἦσαν σὲ θέσι νὰ περιγράψουν τὴν δρασί της μὲ κάθε ἀκρίβεια καὶ λεπτομέρεια. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ὅλοι ἀναδείχθησαν λαμπροὶ πατριῶτες καὶ θαυμαστοὶ ὀργανωτῆς, ἄξιοι νὰ καταχωρηθοῦν σὲ χρυσοῦ βίβλο. Ἐπιβάλλεται ὁμως ν' ἀναφέρουμε καὶ μερικὰ ὀνόματα ἐκτὸς ἐκείνων, πού ἐμνημονεύθησαν, τοῦ Σπ. Δούμα, Στ. Νάλη, Κ. Μονάχου, Θ. Μόδη, ὅπως τῶν καθηγητῶν Παν. Νάκα, Εὐαγ. Τάνου (τοῦ ἀνωτάτου συμβουλίου), Βασίλ. Νώτη, Δημ. Μάρκου, τοῦ ὑπερόχου γυμνασιάρχου Ἄλ. Ζουμετίκου, Ἄν. Ι. Τσάλη (τοῦ ἀνωτάτου συμβουλίου), Ἀναστ. Γ. Τσάλη, Γεωργ. Μάντιση, Ναοὺμ Ραδίση, Ἀναστ. Νάλτσα, τῶν Δημ. Νίτσα, Πέτρου Οἰκονόμου, Νικ.

Μιλώση, Π. Βαβούκα, Ί. Κόνιου, Πόπη, Μπέλα (τοῦ ἔκτελεστικοῦ), τῶν ἱατρῶν καὶ δικηγόρων Μασσάλη, Ματλῆ, Νάκα, Βαφειάδη, Ἀγγελοπούλου, Τσιγκαρά, Γραικοῦ, Μακρῆ, Χρηστίδη, Καραΐα, Ἀμβρόση, τῶν Ἀναστασίου καὶ Ντίνου Δαλέγκα, Νικ. Χατζημιχαήλ, Ἀλεξ. Πέτση, Χρ. καὶ Θεοδ. Μιλώση, Δημ. Τσώγκου, Τζέρου, Ν. Κουταλῆ, Κωνστ. Γραμματικοῦ, Κ. Ἰωαννίδη, Τόμση, Δ. Ἰωαννίδη καὶ τῶν παπᾶδων, Παπαγγελῆ, Παπαθανάση, Παπασπύρου καὶ ἄλλων, πὸν ἀγωνίσθηκαν στὴν πρώτη γραμμῆ. Ὁ Παπαγγελῆς, ὅταν ὥρμιζε τὰ παιδιὰ τοῦ ἔκτελεστικοῦ στὸ Εὐαγγέλιο καὶ σ' ἓνα περίστροφο καὶ ἓνα μαχαίρι, τὰ ἔλεγε : «Ὁρκίσεσθε ὅτι δὲν θὰ τρέμη τὸ χέρι καὶ ἡ καρδιά σας, ὅταν θὰ κρατᾶτε τὸ πιστόλι ἢ τὸ μαχαίρι; Ὁρκίσεσθε ὅτι θὰ σκοτώσετε ἀδίστακτα ὅποιον διαταχθῆτε; Ὅτι θὰ προτιμήσετε νὰ αὐτοκτονήσετε παρὰ νὰ προδώσετε τοὺς συντρόφους σας;» Ὁ ἱατρός Σταῦρος Νάλης, ἀπὸ τοὺς πρώτους, πὸν ἴδρυσαν καὶ διεύθυναν τὴν Ὁργάνωσι, «ψυχρὸς, θετικὸς, χαλύβδινος σὰν Ἀγγλος», ὅπως ἔλεγε ὁ φίλος καὶ συνεργάτης του Σπῦρος Δούμας, πὸν εἶχε ἐπίσης τὶς ἴδιες ιδιότητες, εἶχε πληροφοριοδότη καὶ ὄργανό του ἓνα ἀπ' τὰ μέλη τῆς κεντρικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔδωσε τὸ 1914 τὸν «ἀργυροῦν σταυρὸν τοῦ Σωτήρος» σὲ δεκατέσσαρες Μοναστηριῶτες γι' ἀποζημίωσι ἴσως, γιὰ τὰ ἑλληνοσερβικὰ σύνορα ἔμειναν ὀριστικά, ὅπως τὸ 1913 εἶχαν χαραχθῆ.

Στὴν Θεσσαλονίκη τὴν ἐπιτροπὴ ἀποτελοῦσαν οἱ Ί. Μαργαρόπουλος καὶ Ἀλ. Μάλτος, ἱατροί, οἱ Κων. Τουρναβούκας, Ἀργ. Ζάχος, Ἰω. Ἐμίρης, Γεώργ. Σαμαράς, Δημ. Παπαγεωργίου, ἐπίσης καὶ ὁ Κων. Ἀγγελάκης. Τὴν ἀρχηγία τοῦ ἔκτελεστικοῦ εἶχε ὁ Γεώργ. Πεντζίκης. Ἡ Ὁργάνωσι ἐδῶ δὲν εἶχε τὴν ἔκτασι καὶ σύνθεσι τῆς μοναστηριώτικης οὔτε διατηροῦσε δικαστικά καὶ ἄλλα παρόμοια παρακλάδια. Ἐπιτελοῦσε ὅμως πολὺ καλὰ τὴν ἀποστολὴ της. Ἡ στρατολογία τῶν ἀνδρῶν τοῦ ἔκτελεστικοῦ δὲν παρουσίαζε πολλὰς δυσκολίας οὔτε χρειαζόταν εἰδική, ὅπως τὸ Μοναστήρι, προπαρασκευή. Σ' ἓνα λιμάνι βρῖσκονταν εὐκολώτερα οἱ κατάλληλοι γι' αὐτὴ τὴ δουλειά. Ἡ ἰδιοτυπία τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν ὅτι ἔκαμε χρῆσι καὶ νεκρανέστησε καὶ κουμποῦρες καὶ τρομπόνια. Ἐκτὸς ἀπ' τὴν δολοφονία τοῦ Ἀσκητῆ, διερμηνέα τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου, στίς 22 Φεβρουαρίου 1908 καὶ λίγους παλαιότερους τραυματισμούς, ὅπως τοῦ Αὐγέρη, δὲν εἶχαν καταφέρει οἱ Βούλγαροι μεγάλα πράγματα μέσα στὴν πόλι. Ἡ ἐκκαθάρισις, πὸν προκάλεσαν οἱ δυναμιτιστικὰς ἐνέργειες τοῦ Ἀπριλίου 1903, ἦταν, φαίνεται, ἀρκετὰ δραστική. Τὸ ἑλληνικὸ ἔκτελεστικὸ ἀντιθέτως ἐκτίπησε ὄχι μόνον Βουλγάρους, πὸν κατοικοῦσαν καὶ ἔμειναν στὴν πόλι, ἀλλὰ καὶ ξένους Βουλγάρους, Ρουμάνους, Ἀλβανούς, πὸν περνοῦσαν ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη. Ὅπως ἀναγράφει ὁ φιλοβούλγαρος Λαμοῦς στὸ βιβλίον του, οἱ Βούλγαροι ὠνόμασαν τὴν Μεγάλῃ ἑβδομάδα τοῦ 1908 γιὰ τὰ πολλὰ παθήματά των

στήν πόλι, «στρσίνα νεντέλα», ἀπό «στράστνα». Ἐνας καθηγητῆς διηγείται ὅτι ὁ θεῖός του, πού εἶχεν ἔλθει ἐκείνη τὴν ἐποχὴ στὴν Θεσσαλονίκη ἀπ' τὸν Πειραιᾶ γιὰ ἐμπορικὴ δουλειὰ καί, μόλις βράδυσσε, πῆγαινε βιαστικὸς στοῦ ξενοδοχείου του, ἀκολούθησε γιὰ μεγαλύτερη ἀσφάλεια στὸν ἔρημο δρόμο ἕνα παπᾶ, πού κατὰ τύχη συνάντησε. Ξάφνου ἕνας τρομακτικὸς κρότος ἀντήχησε, ἦταν τρομπόνι, καί ὁ παπᾶς, ἦταν Βούλγαρος, ἀπλώθηκε νεκρὸς στὴ μέση τοῦ δρόμου. Ὁ ἔμπορος ἔσπευσε νὰ φύγῃ τὴν ἄλλη μέρα γιὰ τὸν Πειραιᾶ.

Ἐπιτροπὲς καὶ ὀργάνωσι, ἄλλοῦ μεγαλύτερη, ἄλλοῦ μικρότερη, εἶχαν καὶ ὅλες οἱ μακεδονικὲς πόλεις. Μέσα στὰ Γιαννιτσά, ὅπου οἱ Βούλγαροι μὲ τὴν βοήθεια τῆς κομιτατζήδικης ρομφαίας εἶχαν σημειώσει ἀξιόλογη ἐπέκτασι, κατώρθωσαν οἱ Ἕλληνες νὰ ἐκδικηθοῦν μὲ τὸν καθιερωμένο τότε τρόπο τὸν θάνατο τοῦ Χριστοῦ Χατζηδημητρίου, τῆς Σοφίας Βαρελά, τοῦ Ἀθανασίου Οἰκονόμου, τοῦ Γεωργίου Χατζηγεωργίου, τοῦ γέρο Καραπατάκη, τὸν τραυματισμὸ τοῦ Ἰωάν. Βλάχου, Γ. Ζωγράφου κ.λ.π.

* * *

Εἶχε καλλιεργηθῆ στὴν εὐρωπαϊκὴ ἰδίᾳ κοινὴ γνώμη ἀπὸ ἀσπόνδους φίλους ὁ θρύλος ὅτι οἱ Τοῦρκοι συστηματικὰ ὑποστήριζαν τὰ ἑλληνικὰ σώματα. Τίποτε δὲν εἶναι ἀναληθέστερο. Ἀπ' τὸ φθινόπωρο τοῦ 1904, ὅταν πρωτοφάνηκαν τὰ ἑλληνικὰ σώματα, ὁ Κορομηλᾶς σὲ μίαν ἔκθεσί του ἐτόνισε ὅτι οἱ Τοῦρκοι βρίσκονταν «πρὸ διλήμματος». Ἦθελαν τὰ ἑλληνικὰ σώματα γιὰ ἀντίρροπο στοὺς Βουλγάρους, ἀλλὰ φοβοῦνταν τὴν ἐπικρατείᾳ τους, γιὰτὶ μᾶς θεωροῦσαν περισσότερο ἐπικινδύνους. Ἐκαλλιέργησαν, ἐννοεῖται, τὸν θρύλο μὲ ἀφθαστὴ μαεστρία οἱ Βούλγαροι, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ Ντραγκάνωφ, πού ἀφιερώνει ὑπερεκατονπενήντα σελίδες καὶ ἀμέτρητα ψέμματα γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ. Ὁ τουρκικὸς λαὸς γενικὰ εἶχε πάντοτε σὲ ὑψηλότερο σκαλοπάτι ἀπ' τοὺς ἄλλους ραγιαδες τὸ «βασιλικὸ γένος» τῶν «Οὐροῦμ» (Ρωμαίων). Ὅπως συχνὰ οἱ ἴδιοι τὸ ἔλεγαν, τὰ ἱερὰ κιτάπια τῶν ἔγραφαν ὅτι ἀπὸ ἐμᾶς πῆραν τὰ μέρη αὐτὰ καὶ σ' ἐμᾶς θέλημα τοῦ Ἀλλὰ ἦταν μιὰ μέρα νὰ τ' ἀποδώσουν. Ἄν βρίσκονταν στὴν ἀνάγκη νὰ ἐκλέξουν ἀνάμεσα σὲ μᾶς, τοὺς Βουλγάρους καὶ ἄλλους, δὲν χωραεὶ καμμιὰ ἀμφιβολία ὅτι θὰ προτιμοῦσαν ἀδίστακτα ἐμᾶς. Τὸ 1912 οἱ Τοῦρκοι τῆς Φλώρινας χάλασαν τὸν κόσμον, ἔστειλαν νύκτα καὶ εἰδικὴ ἀντιπροσωπεῖα, γιὰ νὰ ἐπιτύχουν παραδόσι στοῦ ἑλληνικὸ ἱππικὸ, πού ἦταν ἀκόμα μακρὰ, ἐνῶ ὀλάκερο σερβικὸ σύνταγμα πεζικοῦ εἶχε καταυλισθῆ στὰ πρόθυρα σχεδὸν τῆς πόλεως. Τὴν ἴδια προσπάθεια ἔκαμαν καὶ οἱ Τοῦρκοι τοῦ Μοναστηρίου, πού δὲν στάθηκε δυνατὸ ἀτυχῶς νὰ τελεσφορήσῃ. Εἶναι γνωστὴ καὶ ἡ ὀλόφυξη συνδρομῆ τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὸν πόλεμό μας τοῦ 1913 μὲ τοὺς Βουλγάρους, πού τοὺς εἶχαν φερθῆ πραγματικὰ μὲ ἀνήκουστη βαρβαρότητα. Ἀλλ' ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἴσαμε τὴν ὑποστή-

ριξι τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων καὶ τῆς ἐπαναστατικῆς μας δράσεως ἢ ἀπόστασις εἶναι μεγάλη καὶ ἀγεφύρωτη.

Βασικὴ γραμμὴ τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς ἀποτελοῦσε πάντοτε τὸ δόγμα τοῦ «διαίρει καὶ βασίλευε». Ἐνίσχυναν πραγματικὰ τοὺς μικροὺς καὶ ἀδυνατάτους, ὅπως οἱ Ρουμάνοι καὶ οἱ Σέρβοι, καὶ κατάφεραν μὲ ἀκριβοδικαὴ ἰσότητα τὴ μάλιστα στοὺς ὤμους τοὺς ἰδικούς μας καὶ τοὺς βουλγαρικούς. Ἐκλείναν τὰ μάτια καὶ μᾶς βοηθοῦσαν ἀληθινά, ὅπου εἴμαστε πολὺ ἀδύνατοι, ὅπως βοηθοῦσαν καὶ τοὺς Βουλγάρους, ὅπου ἐκεῖνοι ἦσαν ἀσθενέστεροι. Στὸ Μοναστήρι ἀπὸ τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1906 ἔστρεψαν ὅλη τὴν μῆνι ἐναντίον μας, ὅταν εἶδαν νὰ κλίνη ἀποφασιστικὰ ἢ πλάστιγγα πρὸς τὸ μέρος μας. Ἐκτὸς ἐκείνων, πού σωρηδὸν μὲ ἐλάχιστη ἀφορμὴ καταδικάζαν σὲ βαρύτερες ποινές, ἐξαπέστειλαν πολλοὺς καὶ ἐξορία. Τοὺς Ἄν. Νάλσαν, Ναοῦμ Καλαρῦτην, Λουκᾶν Κουντουράν, Δημ. Μάννην καὶ ἄλλους τέσσερες ἐκτόπισαν μὲ ἀπλῆ διοικητικὴ διαταγὴ στὸ Πογραντέτς τῆς Ἀλβανίας, ὅπου ἔμειναν ἕως τὴν ἀνακήρυξι τοῦ συντάγματος. Ὅταν ὁ Χιλμῆ πασαῖς πῆρε τὴν εἶδησι, ὅτι στὸ Μοναστήρι μιὰ μέρα τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1906 τρεῖς Βούλγαροι ἔπεσαν νεκροὶ σὲ τρία σημεῖα τῆς πόλεως, ξεκίνησε εὐθὺς ἀπ' τὴν Θεσσαλονικὴ καὶ ἦλθε στὸ Μοναστήρι μὲ τὸν Αὐστριακὸ καὶ τὸν Ρῶσο «πράκτορα». Δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο ὅτι θὰ ἔκαμνε τὸν ἴδιο κόπο, ἂν Ἕλληνες ἦσαν τὰ θύματα. Ἐσπευσε μάλιστα νὰ στείλῃ πρὸς τὶς δικαστικὰς καὶ ἀστυνομικὰς ἀρχὰς Μοναστηρίου καὶ τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα: «Ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες (Οὐρουμ) ἐδολοφόνησαν ἡμέρα μεσημέρι σὲ κεντρικοὺς δρόμους τῆς πόλεώς μας τρεῖς προκρίτους καὶ φιλησύχους Βουλγάρους, πάρετε ἐναντίον τους τὰ δραστικώτερα μέτρα καὶ καταδικάσετε τοὺς ὑπευθύνους μὲ τὴν μεγαλύτερη αὐστηρότητα». Ἀντίγραφο τοῦ τηλεγραφήματος κατώρθωσε νὰ πάρῃ ὁ τότε δικηγόρος Τραϊανὸς Νάλης καὶ ἔκαμε χρῆσιν αὐτοῦ στὴν Τουρκικὴ βουλὴ ἀργότερα, ὅταν αὐτὸς ἦτο βουλευτὴς Μοναστηρίου καὶ ὁ Χιλμῆ πασαῖς ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν καὶ εἰσηγητὴς φιλοβουλγαρικῶν καὶ ἀνθελληρικῶν μέτρων, ὅπως ὁ νόμος «περὶ ἀμφισβητουμένων ἐκκλησιῶν».

Ὅπως βγαίνει ἀπ' τὸ ἀρχεῖο τοῦ καίμακάμη τῆς Ἐδεσσας, οἱ τουρκικὰς ἀρχὰς τὴν ἐπαύριο ἀκριβῶς τῆς καταστροφῆς ἀπὸ κομιτατζῆδες τοῦ μαρτυρικοῦ Ρακόβου (Κρατεροῦ) πῆραν παντοῦ αὐστηρότατα καὶ δραστικώτατα μέτρα κατὰ τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων γιὰ τὸν φόβο δῆθεν τῶν ἀντιποίνων! Ἀποκαλυπτικώτατα εἶναι ἐν γένει τὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου αὐτοῦ. Ἀσχολοῦνται πολὺ περισσότερο μὲ τὶς ἐμφανίσεις καὶ τὴν δίωξι τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων παρὰ τῶν βουλγαρικῶν. Ὑπάρχουν ἐγκύκλιον ν' ἀπαγορευθῆ ἢ ἔξοδος τῶν Ἑλλήνων προξένων στὴν ὑπαιθρο, νὰ συλληφθοῦν Ἕλληνες ψευτοασφαλιστές, ψευτομεταλλειολόγοι, νὰ περιορισθοῦν Ἕλληνες καθηγητές, πού διδάσκουν στρατιωτικὴ γυμναστικὴ στὰ ἑλληνικὰ γυμνάσια κ.λ.π. Μιὰ διαταγὴ τῆς Ὑψηλῆς πύλης (50-16903) λέγει : «Ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες σκό-

τωσαν ὁπὼ Βουλγάρους κοντὰ στὸ Τεκελί (Σίνδο) καὶ ξέφυγαν καὶ φωνάζουν στὴν Βουλγαρία ὅτι ὑποστηρίζουμε τοὺς Ἕλληνας, πάρτε καὶ ἐντείνετε τὰ μέτρα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων». Παράξενη μόνον ὕσο καὶ χαρακτηριστικὴ εἶναι μία ἐγκύκλιος, ποὺ ἀπαγορεύει τὶς περιοδεῖες τῶν Ἀμερικανῶν ἱεραποστόλων. Θὰ τοὺς θεωροῦσαν, φαίνεται, οἱ Τοῦρκοι συνεργάτες τῶν κομιτατζήδων. Μὲ τηλεσίγραφο τοῦ Χιλμῆ πασᾶ ἐξ ἄλλου ἀπομακρύνθηκαν ἀπ' τὶς θέσεις των ὁ Α. Κορομηλᾶς, οἱ μητροπολίτες Φορόπουλος Πελαγωνίας (Μοναστηρίου), Ἀγαθάγγελος (Γρεβενῶν), Χρυσόστομος Δράμας, ὁ ἐθνομάρτυς τὸ 1922 Σμύρνης, Καραβαγγέλης Καστοριάς καὶ ἄλλοι.

Μᾶς ἐπρόσφεραν πολύτιμη ὑποστήριξι Τοῦρκοι χωρικοί, ὅπως καὶ ἀξιοματικοὶ καὶ ὑπάλληλοι, εἴτε γιατί τοὺς πληρώναμε εἴτε γιατί εἶχαν θύματα ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες καὶ ἤθελαν νὰ τοὺς ἐδικτηθοῦν. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1905 ὁ Βλαχογιάννης, ὁ Μακρῆς, ὁ Τσολάκης εἶχαν καταλύσει στὸ σπίτι ἑνὸς πλουσίου Τούρκου τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, τοῦ Νταοῦτ ἀγᾶ, ἐνῶ οἱ ἄνδρες των ἦσαν διασκορπισμένοι στὰ χριστιανικὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ. Ἕνας ἀντάρτης, Λιάπης, ποὺ ἤξερε νὰ κάνη πολὺ καλὰ τὸ «ναμάζ» καὶ νὰ παριστάνη θαυμάσια τὸν μουσουλμάνο, ρώτησε κάποια στιγμή τὸν οἰκοδεσπότη: «Τί λές, μπαμπᾶ; Δὲν κάνω ἁμαρτία, ποὺ εἶμαι μὲ τοὺς Ἕλληνας; —» Ὁχι, παιδί μου, ἀποκρίθηκε ὁ Νταοῦτ ἀγᾶς. Εἶναι καὶ αὐτοὶ γκιασούρηδες καὶ σκυλιά. Μ' ἄλλοίμονό μας, ἂν πέσουμε στὰ χέρια τῶν Βουλγάρων». Μᾶς βοήθησαν ἐπίσης καὶ μπέηδες, ποὺ εἶχαν ὅμως τσιφλίκια σὲ μέρη ἀνταρτοελεγχόμενα, ὅπως π.χ. ὁ Ραχμῆ βέης, ὁ περίφημος ἔπειτα νεότουρκος βαλῆς Σμύρνης. Ἄν ἔκαμναν διαφορετικά, τὰ εἰσοδήματα καὶ τὰ κτήματά των πήγαιναν χαμένα. Δὲν ἐδίσταξε ὁ ἴδιος ὁ βαλῆ πασᾶς Μοναστηρίου νὰ ζητήσῃ ἀπ' τὸν Ἀλέξ. Μαζαράκη στὸ Μοναστήρι τὴν ἀνοίξι τοῦ 1908 τὴν ἐπέμβασί του, γιὰ νὰ εἰσπράξῃ ἀπὸ ἕνα τσιφλίκι κοντὰ στὴν Γευγελή τὸ γεώμορο!

Ἀλλὰ ἐμμίσθους Τούρκους χωρικούς καὶ συνεργάτες μπέηδες εἶχαν καὶ οἱ Βούλγαροι. Εἶχαν ἐπὶ πλέον τὴν ἀμέριστη καὶ ἀνεπιφύλακτη ὑποστήριξι τῶν ἀλβανιστῶν μπέηδων, ποὺ κατεῖχαν τὰ κλειδιά στὴν διοίκησι καὶ τὸν στρατό, ὅπως ὁ μουντίρης ἐκεῖνος τῆς Νέβεσκας Ζεϊνὲλ μπέης, ποὺ ἀναγκάσθηκε τὸ σῶμα τοῦ Δεληγιαννάκη νὰ τὸν ξεκάμῃ στὸ Βίτσι. Τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ ὄπλαρχηγοῦ Λάκη Νταϊλάκη ἀπ' τὸ Βερνίκι τῆς Καστοριάς καὶ ἤδη τῆς Ἀλβανίας, ποὺ ἔδρασε στὴν περιοχὴ τῆς Βίγλιστας, ὁμιλοῦν ἀδιάκοπα γιὰ τὴν βουλγαροαλβανικὴ ἐναντίον μας συμμαχία καὶ ἐπιμαχία. Στὸ βάθος τῆς ψυχῆς του ἔκρυβε πάντοτε ὁ Ἀλβανικὸς λαὸς τὴν πίστι, ὅτι Ἕλληνες καὶ Ἀλβανοὶ εἴμαστε ὁμόαιμοι καὶ συγγενικοὶ λαοί. Τὸ ἔνστικτο τοῦ ἐπισήμαινε τὸν σλαβικὸ κίνδυνο. Ἐξαίρεσι ἀποτελοῦσαν πολλοὶ μπέηδες, καταγόμενοι ἀπ' τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Νότιο Ἀλβανία, συχνὰ καὶ ἑλληνομαθεῖς, ποὺ συνδύαζαν λαμπρὰ τ' ἀγαθὰ καὶ τὰ προνόμια τοῦ Ὀθωμανοῦ ἄρχοντα καὶ ἀκόμη τοῦ Ὀθωμανοῦ ἀνωτέρου ὑπαλλήλου καὶ στρατιωτικοῦ

μέ τὰ ὄνειρα τῆς Μεγάλης ἴσαμε τὴν Πρέβεζα καὶ τὴν Ἑδεσσα, ἂν μὴ καὶ τὴν Θεσσαλονίκη, Ἀλβανίας. Γι' αὐτοὺς ὁ Ἑλληνισμὸς ἦταν ὁ κυριώτερος ἐχθρὸς καὶ οἱ ἐχθροὶ τοῦ σύμμαχοί των. Ἐπαιρναν ἄλλως τε τὶς ἐμπνεύσεις καὶ ὀδηγίες ἀπὸ κέντρα, ποὺ εἶχαν τὶς ἔδρες στὸ Βουκουρέστι καὶ τὴν Σόφια.

Ἐμεῖς εἶχαμε τὴν βοήθεια τῶν ὀλίγων Τουρκοκρατικῶν. Ὁ Συνασὴ βέης, διερμηνέας τοῦ βαλῆ Μοναστηρίου, ὑπῆρξε πολύτιμος. Φοροῦσε ὁμοιόχρωμο παλτὸ μὲ τὸν Ἀναστ. Νάλτσα, διερμηνέα τῆς Μητροπόλεως. Τὰ κρεμοῦσαν τὸ βράδυ στὸ καφενεῖο, ὅπου εἶχαν μεγάλη παρέα ἄλλων Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Ὅταν ἔφευγαν, ἔπαιρνε ὁ ἕνας τὸ παλτὸ τοῦ ἄλλου καὶ εὔρισκε τὰ σχετικὰ σημειώματα, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ καμμία ιδιαίτερη καὶ ὑποπτη συνομιλία στὸ καφενεῖο. Τὸν τότε καθηγητὴ Δ. Χατζόπουλο, ποὺ τὸν εἶχαν πιάσει στὰ Γρεβενὰ καὶ τὸν ἔριξαν στὴν φυλακὴ τῶν Σερβίων, φρόντισε καὶ τὸν ἔφεραν στὸ Μοναστήρι. Καὶ μιὰ βραδεῖα τὸν παραλαβαίνει ἕνας χωροφύλακας καὶ τὸν φέρνει στὸ ἐστιατόριο, ὅπου ἡ παρέα τοὺς εἶχε ἐτοιμάσει πλούσιο τραπέζι. Ὁ Χατζόπουλος ἐπλήρωσε τὰ ἔξοδα, ἀλλὰ ἀπολύθηκε καὶ τιμωρήθηκαν ὁ «κομισέρης», ποὺ τὸν ἔπιασε, καὶ ὁ Ρουμάνος βοηθὸς του, ποὺ τὸν κατάδωσε.

Ὅπως βεβαιώνεται ἀπ' τὴν σχετικὴ στατιστικὴ τοῦ Χιλμῆ πασαῖ, περισσότερες συγκρούσεις εἶχε ὁ τουρκικὸς στρατὸς μὲ τὰ ἑλληνικὰ σώματα παρὰ μὲ τὰ βουλγαρικά. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1907 π. χ. ἔγιναν 48 συμπλοκὲς μὲ 238 ἀντάρτες νεκροὺς. Τὸ σῶμα τοῦ Βολάνη κτυπήθηκε μὲ τὸν στρατὸ στὸ Μοριχόβο περισσότερες φορὲς ἀπ' ὅλες τὶς βουλγαρικὲς συμμορίες ὄλων τῶν γειτονικῶν περιφερειῶν. Τὶς ἐκστρατεῖες ἐναντίον τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων τοῦ Μοριχόβου καὶ Περιστεριοῦ διοργάνωνε ὁ λοχαγὸς τότε καὶ ἐπιτελάρχης τῆς εἰδικῆς στρατιωτικῆς διοικήσεως Ἐνβέρ, ἔπειτα Ἐνβέρ πασᾶς, Νταμάτ Ἐνβέρ πασᾶς καὶ ἀπόλυτος δικτάτωρ τῆς Τουρκίας στὸν πρῶτο Εὐρωπαϊκὸ πόλεμο. Αὐτὸς ἐξόντωσε καὶ τὰ σώματα Σκαλίδη καὶ Φιωτάκη στὶς προσβάσεις τοῦ Μοριχόβου. Περισσότεροι ἦσαν ἐπίσης καὶ οἱ Ἑλληνες φυλακισμένοι, καθὼς πολὺ σωστὰ τὸ παρατήρησε καὶ ὁ «Παρισινὸς Χρόνος» τῆς 3ης Ἀπριλίου 1906. Στὴ φυλακὴ Μοναστηρίου ἦσαν σχεδὸν διπλάσιοι ἀπ' τοὺς Βουλγάρους. Δὲν ἔστειλε καὶ τὸ ἔκτακτο εἰδικὸ δικαστήριον (φέρκ-ιλαντέ) Μοναστηρίου περισσότερους Βουλγάρους ἀπὸ ἰδικούς μας στὴν κρεμάλα. Τὸ δικαστήριον αὐτὸ ἀπὸ τρεῖς Τούρκους, ἕνα Ἑλληνα καὶ ἕνα Βούλγαρο «ἄξᾶδες» συνεδρίαζε τὸν χαιμῶνα σ' ἕνα ἐτοιμόρροπο σαράβαλο, ὅπως ἦταν ἡ «Θεόσωστη Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία» καὶ τὸ καλοκαίρι κατέβαινε στὴν αὐλὴ κάτω ἀπὸ μιὰ μεγάλη σκηνή. Στὴν ὅλη ἀλλόκοτη ἐμφάνισί του ἐδέσποζε ἡ μεγάλη, πλούσια καὶ κατάμαυρη γενειάδα τοῦ Βουλγάρου «ἄξᾶ» Δημητρώφ. Ἐτρεφαν γενειάδα καὶ οἱ περισσότεροι Τούρκοι δικαστές. Ὁ πρόεδρος Ἀβδουᾶ Ἀσμῆ, ἕνας σοφὸς κι ἀγαθὸς σα-

ρικοφόρος, βαθειά μνημένος στα μυστήρια της Ισλαμικής θεολογίας και νομολογίας, είχε το μισοφέγγαρο στην καρδιά και στα μάγουλα και το πηγούνι του. Ὁ μαύρος ὕμως τρίχινος καταρράκτης τοῦ Δημητρώφ τοὺς σκέπαζε ὅλους προκλητικούς και αὐθάδης, ὅπως προκλητική και αὐθάδης ἦταν και ἡ ὄλη στάσις του. Ἄν ἔλεγε πολλὰ λόγια παρὰ μόνον «ἐνοχος» γιὰ κάθε Ἕλληνα και «ἀθῶος» γιὰ κάθε Βούλγαρο. Τόσο τὸν εἶχαν συχαθῆ οἱ Τοῦρκοι συναδέλφοί του, ὥστε ἐζήτησαν πολλές φορές τὴν ἀντικατάστασί του. Ἄλλὰ τὸν ὑπεστήριζαν ὁ Ρῶσος και ὁ Αὐστριακὸς «πράκτορες». Ἄν ἦταν κἄν νομικός, ἀλλὰ ἀπλὸς καθηγητής!

Ὁ Ὁ Ἀβδουῶ Ἀσμῆ ἐγινε ἀργότερα στὴν Κωνσταντινούπολι ὑπουργὸς και Σειχοῦλ-ἰσλιάμης (ἀρχηγὸς τῆς Μουσουλμανικῆς ἐκκλησίας και θρησκείας). Αὐτὸν ἐκάλεσε ὁ Κεμάλ, ὅταν νικητῆς μας (γαζῆ) θέλησε νὰ ἐπιβάλλῃ τὶς ριζοσπαστικὲς καινοτομίες του. Ἐπειδὴ ὁ ἀρχηγὸς τῶν πιστῶν τόλμησε νὰ προβάλλῃ ἀντιρροήσεις, ὠχυρωμένος πίσω ἀπ' τὸ Κοράνι, ὁ Κεμάλ τοῦ πέταξε τὸ Ἱερὸ βιβλίον στὸ κεφάλι, κραυγάζοντας: «Ἐνας ξυπόλυτος Βεδουῖνος (ὁ Μωάμεθ), πὸν τὰ τίναξε πρὶν τόσους αἰῶνες, θὰ μᾶς κανονίξῃ και σήμερα τί ροῦχα θὰ φοροῦμε και τί κάλυμμα θὰ ἔχουμε στὸ κεφάλι;»

Ἄψευδέστερη ἀπόδειξις τῶν πραγματικῶν τουρκικῶν διαθέσεων ἀπέναντί μας εἶναι τὸ φορικτὸ δράμα, πὸν ξετυλίχθηκε στὴ φυλακὴ αὐτὴ τὴν 3ην Ἰουνίου 1906. Εἶχε βρεθῆ ἐκεῖνο τὸ πρωτὶ ἓνας σταυρὸς ἀπὸ ἀκαθαρσίες, ζωγραφισμένος στὸν τοῖχο τοῦ ἀποχωρητηρίου ἐνὸς θαλάμου. Οἱ Ἕλληγες ἀναστατώθηκαν. Οἱ Βούλγαροι ἀδιαφόρησαν. Μιὰ ἑλληνικὴ ἐπιτροπὴ πῆγε νὰ διαμαρτυρηθῆ γιὰ τὴν θανάσιμη προσβολὴ στὸν διευθυντή. Ὁ μουντιρ μπέη ἐφέντης προθυμοποιήθηκε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἱεροσούλους, ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ τοῦ ὑποδείκνυαν και ἀποδείκνυαν ποιοὶ ἦσαν. Καὶ ἐπρόσταξε εὐθὺς ἄμεση και αὐστηρότατη ἔρευνα τῶν Ἑλλήνων. Ὅταν οἱ πύργες ἀνοιξαν γιὰ τὸ κανονικὸ διάλειμμα (παϊντός), ξεχύθηκαν στὴν στενὴ αὐλὴ οἱ δικοὶ μας μὲ διαμαρτυρίες, φωνές, κραυγές, βρυσιές. Τοῦ κάκου ὁ Καραλίβανος τοὺς συνιστοῦσε προσοχή, ψυχραιμία και κλείσιμο στοὺς θαλάμους. Ὁ Μπεσίμ, ἓνας Τοῦρκος κατὰδικος, πὸν τοῦ εἶχε ἰδιαίτερη ἐκτίμησι και φιλία γιὰ τὰ ληστρικά του κατορθώματα, τοῦ εἶχε σφυρίξει στ' αὐτὶ ὅτι κάτι μαγεύρουν οἱ Γκέγκηδες και ἄλλοι Τουρκαλβανοί, συμπρωγμένοι ἀπὸ τρεῖς μπέηδες φυλακισμένους, πὸν περνοῦσαν τὴ μέρα τους στὴν αὐλὴ μὲ τὸ τάβλι και τὴ νύκτα στὸ κονάκι τους μὲ τὸ χαρέμι. Ἴσως νὰ εἶχαν τὴν οὐρά τους και οἱ Βούλγαροι. Μὰ πὸν νὰ συγκρατηθοῦν οἱ ἀγριεμένοι ἱππότες τοῦ σταυροῦ! Ὁ Ντῆμκος, ἓνας Μοριχοβίτης ἀνιάρτης μὲ χωριάτικα ροῦχα, εἶπε: «Γιὰ τὸ Χριστὸς και Σταυρὸς εἴμαστε ἐντῶ καπετὰν Καραλίβανι». Ἄλλοι φώναζαν ὅτι ἔπρεπε νὰ γλείψουν τὶς ἀκαθαρσίες ἐκεῖνοι, πὸν τὶς ἔκαμαν και ἦσαν συνειθισμένοι νὰ γλείφουν τὴ μελάνη και τὴν ὑπογραφή τους. Ἄλλοι ζωηρότεροι ἐκραύγαζαν ὅτι μὲ αἷμα μόνον μποροῦσαν νὰ ξεπλυθοῦν. Ξα-

φρικὰ καὶ χωρὶς καμμιά ἀφορμὴ ὁ Σέρτ Ἀλῆ, ἕνας ἄγριος Τουρκαλβανὸς ἀπ' τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς συνωμοσίας, ἔσπασε μ' ἕνα σταμνὶ τὸ κεφάλι τοῦ Νάκου Χασιώτη. Πῆραν τὸν τραυματία οἱ ἀξιωματικοὶ Καλομενόπουλος, Λεόντιος καὶ Σταυριανόπουλος, νὰ τὸν ἰδῆ ὁ διευθυντής. Τὴν ἴδια στιγμή πληθὸς Γκέγκηδες καὶ Τοῦρκοι χύθησαν διὰ μιᾶς μὲ τροχισμένες κάμες καὶ μεγάλα μαχαίρια στοὺς ἀόπλους δικούς μας. Οἱ στρατιῶτες τῆς φρουρᾶς, οἱ χωροφύλακες, οἱ δεσμοφύλακες τοὺς πετοῦσαν ξιφολόγχες, μαχαίρια, ρόπαλα μὲ τὶς κραυγές: «Βαράτε τοὺς γκιαούρηδες». Ἀρκετοὶ στρατιῶτες πῆραν καὶ ἐνεργὸ μέρος στὴν ἐπίθεσι. Τὸν Κορυτσαῖο Κώτση, ποὺ ἔτρεξε ἀπὸ τὸ παράρημα νὰ βοηθήσῃ τὸν φίλο του Κόλα Μωραΐτη, ποὺ πάλευε μὲ ἕνα ξύλο κληματαριάς ἐναντίον πολλῶν πανόπλων Γκέγκηδων, τὸν ἐλόγησαν ἐκεῖ, ποὺ πηδοῦσε τὰ κάγκελα. Ἡ γριὰ Μωραΐταινα, ποὺ εἶχε τρία ἄλλα παιδιά στὸ βουνὸ καὶ ἔφθανε ἐκείνη τὴν στιγμή μὲ μιὰ πίτα γιὰ τὸν Κόλα τῆς, σὰν εἶδε νὰ σπάνῃ τὸ ξύλο στὰ χέρια του, ἀφοῦ ἄπλωσε νεκρὸ ἕνα Γκέκα, καὶ νὰ πέφτῃ κάτω ὁ ἴδιος, βουτηγμένος στὸ αἷμα, πέταξε τὴν πίτα καὶ ἔτρεξε μ' ὅλη τὴν δύναμι τῶν γεροντικῶν ποδιῶν τῆς νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν Μητροπολίτη. Δύο ὥρες βάσταξε ἡ ἀνιση πάλῃ ἢ ἀκριβέστερα ἢ σφαγή. Ἐπτὰ Ἑλληνες ἔπεσαν νεκροὶ καὶ 60—70 πληγώθηκαν. Τρεῖς τέσσαρες ἀπέθαναν λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὶς πληγές. Τὰ θύματα θὰ ἦσαν περισσότερα, ἂν δὲν κρατοῦσαν μὲ δύο μαχαίρια, ποὺ τὰ γλύτωσαν ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ μουντιέ μπέη ἐφέντη, ὁ Γιαλίρης καὶ ὁ Μπενούκας τὴν εἴσοδο ἐνὸς μεγάλου θαλάμου, ὅπου βρῆκαν καταφύγια οἱ περισσότεροι Ἑλληνες. Δὲν μάτωσε οὔτε μύτη βουλγαρική. Οἱ πρωταθλητὲς τοῦ σταυροῦ καὶ ὑπέρμαχοι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκράτησαν αὐστηρὴ οὐδετερότητα καὶ ἄψογη στάσι.

Ἐφεραν τοὺς ἐπτὰ νεκροὺς γεμάτους αἷματα στὸ κοινοτικὸ νοσοκομεῖο, ὅπου γυναῖκες ὄλων τῶν τάξεων καὶ κατηγοριῶν τοὺς ἔπλυναν, τοὺς ἔντυσαν, τοὺς ἔκλαψαν καὶ μοιρολόγησαν. Τὴν ἄλλη μέρα ὄλος ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς παρηκολούθησε τὸν ἐνταφιασμὸν. Δύσκολο νὰ φαντασθῆ κανεὶς ὑποβλητικώτερη κηδεῖα. Μπροστὰ τὸ ἕνα πίσω ἀπ' τ' ἄλλο τὰ ἐπτὰ φέρετρα. Τὰ κρατοῦσαν στὰ χέρια νέοι. Τ' ἀμέτρητο πληθὸς ἐβάδιζε βουβό, σιωπηλό, σὰν νὰ εἶχε κοπῆ ἀπ' τὸν πόνο ἢ λαλιά του, μὲ τὰ φεσάκια γιὰ πρώτη φορὰ στὸ χέρι. Ἡ πομπὴ πέρασε παρὰ τὴν ἀστυνομικὴ ἀπαγόρευσι κάτω ἀπὸ ὅλα τὰ προξενεῖα τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ἐπειδὴ ἡ ἀστυνομία εἶχε ἐμποδίσῃ τὰ στεφάνια, πῆγαινε μπροστὰ ἕνα παιδάκι μ' ἕνα σταυρὸ ἀπὸ βυσσινὶ τριαντάφυλλα, ὅπως τὸ αἷμα τῶν παλληκαριῶν, ποὺ εἶχε χυθῆ στὴ φυλακὴ γιὰ τὴν τιμὴ τοῦ σταυροῦ. Ὑστερα ἀπὸ λίγες μέρες ἔγινε ἡ ταφὴ ἄλλων τριῶν πληγωμένων τῆς φυλακῆς. Ἡ ἀστυνομία κινήθησε μὲ ὑποκοπάνους καὶ σπαθιά τὶς γυναῖκες, ποὺ ἐπιχείρησαν νὰ τοὺς συνοδεύσουν στὸ νεκροταφεῖο. Ἡ γριὰ Κομῆ καὶ μιὰ ἄλλη ἔμειναν πολλοὺς μῆνες στὸ κρεββάτι ἀπ' τὰ ἀστυνομικὰ κτυπήματα.

Ὁ Ντραγκάνωφ στὸ ἔργο του «La Macédoine et les reformes» δὲν λέγει οὔτε λέξι γιὰ τὴν φορικτὴ αὐτὴ σφαγὴ, ἐνῶ ἀναφέρει μιὰ ἀνώδυνη ἑλληνοβουλγαρικὴ μικροσυμπλοκὴ στὶς ἴδιες φυλακὲς τὸ 1905, γιὰ ν' ἀποδείξῃ πάντοτε τὸν φιλελληνισμὸ τῶν Τούρκων. Χάριν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ γέμισε ἀτέλειωτες σελίδες μὲ τ' ἀμέτρητα ἐπεισόδια, τὸ ἓνα ἀνακριβέστερο ἀπ' τὸ ἄλλο. Περιγράφει π. χ. μὲ πολλὰ λεπτομέρειες πῶς τὴν 10ην Νοεμβρίου 1905 ἐπιάσθηκε ἀπ' τὴν ἀστυνομία στὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ Μοναστηρίου μὲ δύο ἐπιλήψιμα γράμματα, πὺ τὰ δημοσιεύει, ὁ Μουράτ, ὑπάλληλος τοῦ δικηγόρου Νίκου Τσιγκαρά, «ἀρχηγὸ τῶν Ἑλλήνων τρομοκρατῶν». Δὲν πέρασαν, λέγει, οὔτε τρεῖς μῆνες καὶ ὁ Μουράτ ἀφέθη ἐλεύθερος καὶ ὁ Τσιγκαράς οὔτε ἐνωχλήθηκε. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ὁ φτωχὸς Μουράτ ἐδοκίμασε πολλὰς ἐβδομάδες σκληρὰ καὶ φορικτὰ βασανιστήρια, γιὰ νὰ ὁμολογήσῃ ποιὸς τοῦ ἔδωσε τὸ γράμμα, πὺ τὸ κατάπιε, καὶ δὲν ἦταν ἐπομένως δυνατὸ νὰ δημοσιευθῇ ἀπὸ τὸν Ντραγκάνωφ, καὶ καταδικάσθηκε πολλὰ χρόνια φυλακῆ. Ὡς τὸ τέλος τῆς δίκης ἐπανελάμβανε ὅτι τοῦ ἔδωσε τὸ γράμμα ἓνας ἄγνωστος Ἑβραῖος. Ἐπίσης ὁ μακαρίτης Τσιγκαράς ἐπιάσθηκε ἀπ' τὴν ἀστυνομία στὴν Θεσσαλονικὴ, ὅπου εἶχε ζητήσει καταφύγιο. Ὡς τόσο καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ντραγκάνωφ ὁμολογεῖ ὅτι ἀνάμεσα στὰ θύματα τοῦ «ματωμένου γάμου» τοῦ Ζέλενιτς ἦσαν καὶ ἓνας Τούρκος νεκρὸς καὶ ἓνας «φιλοβούλγαρος» μπέης πληγωμένος.

Βελτιώθηκε κάπως καὶ ἡ διπλωματικὴ μας κατάστασις. Ἐπαψε ὁ πρωτάκουστος ἀκρωτηριασμὸς τῆς Μακεδονίας, πὺ ἐφιλοτέχνησαν οἱ μεγάλοι πατέρωνες καὶ θερμοὶ προστάτες της. Μπήκαν πιά στὸ «Πρόγραμμα» τῶν μεταρρυθμίσεων καὶ οἱ καζᾶδες τοῦ σαντζακίου Σερβίων, πὺ εἶχαν ἀφεθῆ στὰ περιθώρια, γιὰ τὸ ἐβαρύνονταν μὲ τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα ὅτι ἦσαν καθαρὰ ἑλληνικοί.

Τοποθετήθηκε στὴν Κοζάνη ὁ Ἴταλὸς λοχαγὸς Καστόλντι. Ὅσοι τὸν γνώρισαν καὶ ἰδιαίτερα ὁ Λεκὸς τῆς γενικῆς διοικήσεως Μακεδονίας, πὺ ὑπρέτησε ὡς διερμηνέας μαζί του, βεβαιώνουν ὅτι τὸσον αὐτὸς ὅσον καὶ ὁ λοχαγὸς Βιτσέντσι τῆς Καστοριάς, πὺ ἦταν μάλιστα καὶ ἑλληνομαθής, κάθε ἄλλο παρὰ ἐχθρικές διαθέσεις εἶχαν ἀπέναντί μας. Τὸ φθινόπωρο π. χ. τοῦ 1907 ἀναστατάθηκε ἡ Κοζάνη ἀπὸ ἀνδρες συλλήψεις γιατρῶν καὶ προκριτῶν. Ἐνας ἀνιάρτης πληγωμένος εἶχε πιασθῆ, εἶπαν, πὺ τὰ ὁμολόγησε ὅλα. Πῆγε ὁ Καστόλντι νὰ ἰδῇ τὸν αἰχμάλωτο. Τὸν κρατοῦσε ἡ ἀστυνομία στὰ ἀδυτὰ της. Ἐπιβεβαίωσε εὐκολὰ ὅλες τὶς τρομερὲς γιὰ τοὺς Κοζανίτες ἐπιστήμονες καὶ νοικοκυραῖους καταθέσεις του. Δὲν ἐδυσκολεύθηκε ὅμως καὶ ὁ Καστόλντι νὰ καταλάβῃ μὲ ποιὸν εἶχε νὰ κάμῃ. Ἦταν ἓνας τρελλὸς ἀπ' τὸ Σιάνι, πὺ εἶχε δραπετεύσει ἀπ' τὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου τῆς Βεροῖας, τὸ γενικὸ τότε φρενοκομεῖο τῆς Δυτικῆς καὶ Κεντρικῆς Μακεδονίας. Τὸ περίφημο τραῦμά του στὸ χέρι δὲν ἦταν παρὰ

ἀπ' τὴν βαρεῖα ἀλυσίδα, πού τὸν εἶχαν δεμένο. Ὁ διευθυντὴς τῆς ἀστυνομίας τὸν ἐχρησιμοποίησε καὶ ἐτύλιξε στὰ χαρτιά του τοὺς καλύτερους Κοζανίτες, γιατί αὐτοὶ ἀκριβῶς εἶχαν διακόψει τότε τὸ τακτικὸ ἀπὸ τρεῖς λίρες ἐπίδομα, πού τοῦ ἔδιναν κάθε μῆνα, γιὰ νὰ κλείνῃ κάποτε τὰ μάτια. Μὲ ἀναφορὰ τοῦ Καστόλντι ἔφθασαν στὴν Κοζάνη ὁ ἴδιος ὁ Χιλμῆ πασᾶς μὲ τοὺς δύο Αὐστρορώσους «πράκτορες» καί, ἀφοῦ εἶδαν καὶ αὐτοὶ τὸν αἰχμάλωτο, ἐπρόσταξαν τὴν ἀπόλυσι τῶν φυλακισμένων καὶ τὴν τιμωρία τοῦ ἀστυνομικοῦ διευθυντῆ.

Τὴν παραμονὴ ἐπίσης τῆς πρωτοχρονιάς τοῦ 1908 πῆρε ὁ Καστόλντι κρυπτογραφικὸ τηλεγράφημα τῆς Ἰταλικῆς πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως νὰ πάῃ στὴν Καστοριά καὶ νὰ παρευρεθῆ στὴν ἔρευνα τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου κατοικοῦσε ὁ συνάδελφός του Βιτσέντσι, πού ἀπουσίαζε τότε μὲ ἄδεια. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἶχε βásiμες πληροφορίες ὅτι σ' αὐτὸ τὸ σπίτι ὑπῆρχαν κρυμμένα σοβαρώτατα ἔγγραφα. Ξεκίνησε ὁ Ἰταλὸς λοχαγός, ἀφοῦ εἰδοποίησε μέσον τῆς Μητροπόλεως Κοζάνης τοὺς ἰδικούς μας τῆς Καστοριάς. Ἡ ἔρευνα ἔγινε μὲ ὄλους τοὺς τύπους καὶ κανόνες. Ἦσαν παρόντες ὁ καϊμακάμης, ὁ εἰσαγγελέας, ὁ δήμαρχος, ὁ ἀστυνόμος κ.λ.π. Κάποια στιγμή παρουσιάσθη καὶ ὁ σπιτονοικοκύρης, γιαντρός Λουκάς, πού μὲ πολλὴ ζωηρότητα καὶ ἀπίστευτο θάρρος διαμαρτυρήθηκε γιὰ τὴν προσβλητικὴ ἔρευνα. Εὐθὺς ἔπειτα παρουσίασε ἕνα μάτσο χαρτιά, πού τὰ εἶχε μὲ πολλὴν ἐπιμέλεια κρυμμένα. Ὁ καϊμακάμης τὰ ἄρπαξε. Ἦσαν ἀντίγραφα ἐπιστολῶν του πρὸς τὸν βασιλέα Γεώργιο, τὸν Διάδοχο, τὸ Γενικὸ ἐπιτελεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, τὸν πρωθυπουργό, τὸν Στέφανο Δραγούμη κ.λ.π., πού μιλοῦσαν γιὰ χιλιάδες ἀντάρτες καὶ ἑκατομύρια χρυσῆς δραχμῆς! Τὰ πρωτότυπα τῶν γραμμάτων αὐτῶν εἶχεν ἰδεῖ ἡ τουρκικὴ λογοκρισία τῶν ταχυδρομείων καὶ εἰδοποίησε τὴν τουρκικὴ κυβέρνησι. Ἰταλοὶ ὅμως καὶ Τοῦρκοι γρήγορα κατάλαβαν ὅτι ὁ ἐπιστολογράφος καὶ γιαντρός ἦταν τρελλός.

Ὁ λοχαγὸς Βιτσέντσι εἶχε ἕνα χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν περιφημο τότε ἀνταποκριτὴ τῶν «Ταίμς» τοῦ Λονδίνου καὶ μεγάλο φιλοβούλγιστο Μπάουτσερ. Τοῦ εἶχε ζητήσει ὁ Ἄγγλος δημοσιογράφος νὰ πῆγαιναν κάπου μὲ βάρκα. Ἡ ἡμέρα ξημέρωσε βροχερή. Ὁ Ἰταλὸς ἐνόμισε ὅτι ἡ ἐκδρομὴ θὰ ἔμενε γιὰ ἄλλη φορὰ. Ἀλλὰ τὴν ὠρισμένη ὥρα ἐπρόβαλε ὁ Ἄγγλος, τυλιγμένος σὲ ἀδιάβροχα ἀπ' τὸ κεφάλι ἴσαμε τὰ πόδια. Ἀναγκάσθηκαν νὰ μποῦν στὴν βάρκα. Τοὺς ἀκολούθησε καὶ ὁ διερμηνεὺς τοῦ Βιτσέντσι, Κων. Ζιουλιῆς. Ξαφνικὰ λέγει ὁ Μπάουτσερ τοῦ Ζιουλιῆ νὰ ρωτήσῃ τὸν βαρκάρη τί εἶναι. «Καστοριανός, ἀποκρίθηκε ὁ βαρκάρης. — Ὅχι, ὄχι αὐτό. Τί ἐθνικότητος εἶναι, ἐπέμεινε ὁ Ἄγγλος. — Ἕλληνας, ἐτόνισε ὁ βαρκάρης. — Ποῦ βρέθηκε Ἕλληνας ἐδῶ πάνω; ἐρώτησε μὲ ἀπορία ὁ Μπάουτσερ». Ὁ βαρκάρης στὴν ἀρχὴ τᾶχασε. Ἐπειτα ρώτησε καὶ αὐτὸς μὲ ἀπορία: «Δὲν εἶμαι Ἕλληνας; Καὶ τί εἶμαι; — Βούλγαρος. — Καὶ τί εἶναι τοῦ λόγου

του; ἐρώτησε ὁ βαρκάρης τοὺς Βιτσέντσι καὶ Ζιουλῆ. — Εἶναι Ἕλληνας, πού γράφει στὶς ἐφημερίδες. — Ὅχι, δὲν εἶναι Ἕλληνας! ἐτόνισε σοβαρώτατα ὁ Καστοριανός. — Καὶ τί εἶμαι; ἐρώτησε μὲ τὴ σειρά του ὁ Μπάουτσερ. — Εἶναι Γερμανός ἢ Ρῶσος! Ἔτσι νὰ τοῦ πῆτε, παρακαλῶ, τοῦ κυρ λόρδου». Γέλασαν ὅλοι καὶ περισσότερο ὁ Μπάουτσερ. « Ἀπέδειξε νομίζω μὲ τὴν ἀπάντησι ὁ βαρκάρης μας, παρατήρησε ὁ Βιτσέντσι, ὅτι εἶναι καλὸς καὶ γνήσιος Ἕλληνας. — Καὶ κατ' εὐθείαν ἀπόγονος τοῦ Ὀδυσσεά, ἐσυμπλήρωσε ὁ Μπάουτσερ».

Ὁ Ντραγκάνωφ γράφει ὅτι ὁ Βιτσέντσι ἐγίνε ἀφορμὴ νὰ παραδοθοῦν στοὺς Τούρκους ἕξ κοιμητῆδες σὲ κάποιο χωριὸ τῆς γιουγκοσλαβικῆς σήμερα Πρέσπας, πού καταδικάσθηκαν ἀπ' τὸ δικαστήριον παρὰ τὶς ὑποσχέσεις του σὲ δεσμά.

* * *

Ὁ ἀγώνας γινόταν ὀλοένα ἐντονώτερος, πλατύτερος, σκληρότερος. Οἱ Βούλγαροι εἶχαν ἀντιπερισπασμὸ ἀπ' τοὺς Σέρβους καὶ τὰ σώματά των. Ἐμεῖς προστατεύαμε ὅσο μπορούσαμε τὴν σερβικὴ κίνησι. Ἐνας δύο Σέρβοι, πού ὑπῆρχαν στὸ Μοναστήρι, τρόφιμοι τοῦ σερβικοῦ προϋπολογισμοῦ, δολοφονήθηκαν ἀπὸ ὄργανα τοῦ κοιματάου. Ὁ Κίρκοβιτς, γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν σερβικῶν σχολείων καὶ κύριος ἐκπρόσωπος τῆς σερβικῆς προπαγάνδας, πού εἶχε πανδρευθῆ στὸ Μοναστήρι, κατέφευγε γιὰ κάθε ζήτημα σὲ μᾶς, πού μᾶς θεωροῦσε, ἔλεγε, κάτι περισσότερο ἀπὸ συμμάχους. Σ' ἐκδήλωσι, φαίνεται, εὐγνωμοσύνης ἐπρωτοστάτησε τὸ 1924-1928, πανίσχυρος βουλευτὴς στὴν κυβέρνησι καὶ τὸ παλάτι, σὲ μιὰ ἀκατανόητη καὶ ἀνόητη κίνησι, πού μᾶς ζητοῦσε μὲ ἄρθρα, ψηφίσματα, συλλαλητήρια καὶ ἀμέτρητο θόρυβο, ὀλάκερη τὴν Μακεδονία γιὰ τὸν λόγο, ὅτι εἶχε 300-500.000 γνήσιους Σέρβους ὑποδούλους! Μιὰ ἀπόπειρα νὰ συναντηθοῦν τὰ ἑλληνικὰ σώματα τοῦ Μοριχόβου μὲ σερβικὰ τῆς βορείως τοῦ Πετλεπέ περιοχῆς δὲν κατωρθώθηκε νὰ πραγματοποιηθῆ.

Ἐμεῖς εἶχαμε ἀνοικτὴ πληγὴ ἀπ' τὴν ρουμανικὴ προπαγάνδα, πού ἀγκάλιασαν μὲ πολὺ ἐνθουσιασμὸ οἱ Βούλγαροι καὶ ἐπροστάτευαν μὲ ἀπεριόριστη προθυμία οἱ Τούρκοι, οἱ Αὐστριακοί, οἱ Ρῶσοι καὶ ὅλοι γενικὰ οἱ ξένοι. Οἱ Τούρκοι, γιὰ νὰ μείνουν πιστοὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ «διαίρει καὶ βασίλευε», οἱ Αὐστριακοί, γιὰ νὰ στρέψουν τὴν προσοχὴ τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ ἀπ' τοὺς ἀδελφούς του τῆς Τρανσυλβανίας στοὺς ἀγνώστους πτωχοὺς συγγενεῖς τῆς Πίνδου καὶ γιὰ νὰ περιπλέξουν ἴσως περισσότερο τὸ περίπλοκο μακεδονικὸ πρόβλημα, οἱ Ρῶσοι, γιὰ νὰ ἐξασθενήσουν τὸν Ἕλληνισμό. Ὅλοι αὐτοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ἤθελαν νὰ ξυλευθοῦν ἀπ' τὴν αἰωνόβιο δρυὶν, πού ἦταν ἔτοιμη, ἐνόμιζαν, νὰ πέσῃ.

Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα εἶχεν ἀρχίσει τριάντα περίπου χρόνια ἐνω-

ρίτερα με απόστολο και πρωτεργάτη τὸν Ἀπόστολο Μαργαρίτη, ἓνα σατανικὸ πρόφην διδάσκαλο ἀπ' τὴν Ἀβδέλα τῶν Γρεβενῶν. Ἔτρεφε τὸ φιλόδοξο σχέδιο ν' ἀνατρέψῃ ἱστορία καὶ παραδόσεις αἰῶνων καὶ νὰ ταυτίσῃ δύο χωριστοὺς λαούς, Ρουμάνους καὶ Κουτσοβλάχους, πὺν τοὺς χώριζαν ὁ Δούναβις, οὖρεα σκιοέντα, ἡ ἱστορία, ἡθῆ, ἔθιμα καὶ νοσοτροπία, πὺν ἐκτὸς ἀπὸ κάποια μακρυνὴ γλωσσικὴ συγγένεια, τίποτε δὲν τοὺς ἔνωε. Οἱ Ρουμάνοι, κατ' ἐξοχὴν γεωργοί, σπάταλοι καὶ ἔκλυτοι, οἱ Κουτσοβλάχοι, κατ' ἐξοχὴν μὴ γεωργοί, λιτοδίαυτοι, αὐστηροί. Ὅσοι Κουτσοβλάχοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἀπὸ διακόσια καὶ τριακόσια χρόνια σὲ ρουμανικὰ μέρη, ποτὲ δὲν ἐθεώρησαν τὸν ἑαυτὸ τους ἓνα ἢ ἀδελφὸ μὲ τοὺς Ρουμάνους καὶ ποτὲ δὲν τὸν λογάρισαν ξένο στὸν Ἑλληνισμό. Ἐὰν ἀφήκαν δωρεὰς καὶ κληροδοτήματα, τὰ ἀφιέρωσαν στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ ἰδρύματα τῆς γενέτειράς των ἢ καὶ τῆς Ρουμανίας. Εἶναι γνωστὸς καὶ ὁ ρόλος πὺν ἔπαιξε τὸ 1821 ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος, Κουτσοβλάχος ἀπ' τὸ Βλαχολεῖβαδο, στὴ θανάτωσι τοῦ Βλαδιμηρέσκου, πρωτομάρτυρα τῆς ρουμανικῆς ἰδέας. Φαίνεται μάλιστα ὅτι οἱ Κουτσοβλάχοι δυσκολώτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο μαθαίνουν νὰ μιλοῦν καλὰ καὶ σωστὰ τὰ ρουμανικά.

Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἦταν ὄγληρῆ καὶ ἐπικίνδυνη, γιατί ὑπονόμεινε τὰ κύρια ἑλληνικὰ εἰρήματα στὴ βόρεια μὴ ἑλληνόφωνη ζώνη.

Εἶναι παράξενο πὺς παρασύρθηκαν καὶ οἱ Ρουμάνοι πολιτικοὶ στὴν στεῖρα προσπάθεια, πὺν δὲν εἶχε πάντως τίποτε νὰ προσπορίσῃ στὴν χώρα τους. Ἔχει, φαίνεται, τόσην ἔλξι καὶ δύναμι πάντοτε ἡ ψευτοπατριωτικὴ δημαγωγία! Κοντὰ τους, στὴν Σερβία, στὴν περιφέρεια τοῦ ποταμοῦ Τιμόκ ὑπῆρχαν συμπαγεῖς γνήσιοι ρουμανικοὶ πληθυσμοί, ὅπως καὶ ἄλλοι μικρότεροι στὸ Βιντὶν καὶ ἄλλα μέρη τῆς Βουλγαρίας. Δὲν κέντρισαν ποτὲ σοβαρὸ τὸ ἐνδιαφέρον τους! Κυκλωμένοι ἀπὸ Σλάβους, ἐχθροὶ μὲ τοὺς Οὐγγρους, δὲν ἐδίσταζαν νὰ τὰ χαλάσουν μὲ τὸ μόνο σοβαρὸ μὴ σλαβικὸ λαὸ τῆς Βαλκανικῆς, πὺν πάντοτε νὰ τοὺς ὠφελήσῃ μοροῦσε καὶ ποτὲ νὰ τοὺς βλάβῃ γιὰ τὴν ὑποθετικὴ κατάκτησι τῶν ὀλιγαρίθμων Κουτσοβλάχων, σκορπισμένων σὲ Μακεδονία, Ἡπειρο, Θεσσαλία, Ἀλβανία καὶ συνυφασμένων ἀπὸ χίλια χρόνια σφικτὰ μὲ τὸν Ἑλληνισμό. Εἶχε λεχθῆ ἀπὸ τότε ὅτι σχεδίαζαν νὰ τοὺς χρησιμοποιήσουν σὰν ἀντάλλαγμα καὶ τράμπα ἀλογοπαζαριοῦ στοὺς Βουλγάρους γιὰ τὴν γραμμὴ Τουτρακάν-Μπαλτζίκ, πὺν τὴν πῆραν τὸ 1913 μὲ τὴν συνεργασία τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἔχασαν τὸ 1940 μὲ τὴν ἀντίδρασι τῶν συμμάχων των Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν! Ἀλλὰ τόση μακιαβελικὴ προβλεπτικότης φαίνεται ἀπίστευτη. Μεταξὺ Ρουμανίας καὶ Βουλγαρίας ἔστεκε ἄλυτο τὸ ζήτημα ὅλης τῆς Δόμπρουτζας, πὺν δὲν τὴν λησμόνησαν καθόλου οἱ Βούλγαροι. Ἡ πιθανώτερη ἐξήγησις εἶναι ὅτι ἡ ἠλιθιότης συχνὰ διευθύνει τοὺς λαούς. Εἶχαν ἄλλως τε οἱ Ρουμάνοι ἀρπάξει ἑλληνικὰ κληροδοτήματα καὶ μᾶς πολεμοῦσαν μὲ «ἰδικές μας πέτρες».

“Ολη ἡ προπαγάνδα καὶ προσπάθεια στηριζόταν στὸ χρῆμα καὶ μόνο τὸ χρῆμα. Τὸ σκόρπιζαν χωρὶς φειδῶ καὶ λογαριασμό! Σχολεῖα, οἰκοτροφεῖα, ὑποτροφίες, μισθοί, ἐπιμίσθια, ἐπιχορηγήσεις ἦσαν τὰ κύρια μέσα. “Ἐπαιρναν τὸ παιδί ἀπ’ τὴν στάνη καὶ τὸ σπούδαζαν στὸ πανεπιστήμιο Βουκουρεστίου χωρὶς νὰ ἐξοδέψῃ πεντάρα. Ἐτζέπωνε μάλιστα τακτικά ὁ πατέρας του καὶ στρογγυλὴ ἀποζημίωσι!

Τὸ 1900 συναντήθηκαν στὴν Ἀμπάζια τῆς Δαλματίας ὁ Γεώργιος τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ Κάρολος τῆς Ρουμανίας. Φαίνεται ὅτι ἡ αὐστρογερμανικὴ διπλωματία μπροστὰ στὴ βουλγαρικὴ δρᾶσι, ποὺ εἶχε ἤδη ἀρχίσει, ἔσμπρυνε πρὸς τὴν συνεννόησι τὰ δύο μὴ σλαβικὰ κράτη τῆς Βαλκανικῆς. Ἐγινε τότε καὶ μία ἐκδρομὴ Ρουμάνων φοιτητῶν στὴν Ἀθήνα, ποὺ ἀφῆκε κληρονομία τ’ ὄνομα τ ρ α γ ι ἄ σ κ α ἀπ’ τὸ σκοῦφο, ποὺ φοροῦσαν καὶ κουνούσαν οἱ Ρουμάνοι φοιτητές, ὅταν φώναζαν τὸ «τραγιάσκα» (ζήτω). Ἀλλὰ ἡ θέρημ γρήγορα ἐξατιμίσθη καὶ ὁ μῆνας τοῦ μέλιτος λίγο βόσταξε. Λησμονήθηκαν καὶ οἱ δηλώσεις τοῦ Ρουμάνου ὑπουργοῦ τῆς παιδείας Χάρετ, ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστορία τῶν Ρουμάνων «ἀδελφῶν» τῆς Πίνδου ἦτο μιὰ μεγάλη φάρσα, ποὺ εἶχε μόνο σκοπὸ καὶ ἀποτέλεσμα νὰ καλοτρέφῃ καὶ παχαίνει ἀργομίσθους.

Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ξαναγύρισε δριμύτερη καὶ ἡ ρουμανικὴ δρᾶσις ξανάρχισε ἐντονότερη, ὅταν ἀκριβῶς καὶ ἡ βουλγαρικὴ πίεσι ἦταν μεγαλύτερη. Ποτὲ ἄλλοτε ἡ Ρουμανία δὲν ἐξώδευε τὰ χρήματά της μὲ τόση σπατάλη καὶ καμιὰ ἄλλη φορὰ δὲν εἶχε κινητοποιήσει σὲ τόση ἔκτασι ὕλα της τὰ μέσα. Οὔτε τὸ πάθημα τοῦ Κρουσόβου ἔγινε μάθημα. Τὴν ἐποχὴ, ποὺ οἱ Βούλγαροι εἶχαν βάλει σὲ ἐφαρμογὴ ἀπροκάλυπτα καὶ ὤμα τὴν ἀρχή, ὅτι κανένας μὴ Βούλγαρος δὲν εἶχε θέσι στὴ Μακεδονία καὶ ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις της ἀπ’ τοὺς Τούρκους εἶχε προϋπόθεσι τὴν ἀπαλλαγὴ της ἀπὸ τοὺς μὴ Βουλγάρους, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς προπαγάνδας βάλθηκαν μὲ λύσσα νὰ πλήξουν ἀπ’ τὰ νῶτα τὸ μόνο στοιχεῖο, ποὺ μπορούσε νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσῃ. Ἀκούαμε καὶ ἐβλέπαμε κάθε μέρα στὸ Μοναστήρι σφαγές, ἀρπαγές, ἐμπρησμούς, ἐκβιασμούς τῶν κομιτατζήδων, ἐδεχόμεστε τοὺς «συμμοριοπλήκτους» καὶ τὰ ἀπωρφανισμένα θύματά των καὶ εἶχαμε ἀπ’ τὴν ἄλλη μεριά στὴν πλάτη τοὺς Ρουμάνους ἐθναποστόλους καὶ τὶς ἐνέργειες καὶ ραδιουργίες των. Ἀρκετὲς πηγερὲς νύχτες τὸν σιβηρικὸ χειμῶνα 1903-4 ἀγρύπνησαν στοὺς δρόμους πλήθη ἀνθρώπων, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν μετατροπὴ ἑνὸς σπιτιοῦ σὲ ρουμανικὴ ἐκκλησία, κατοχυρωμένη μὲ σουλτανικὸ φερμάνι. Εἶχαν ἀναγκασθῆ καὶ οἱ Τούρκοι νὰ κρατήσουν στὸ ὑπαιθρο κάτω ἀπ’ τὴν ἀνυπόφορη παγωμένη πάχνη (σινιακι) τμήματα χωροφυλακῆς καὶ λόχους στρατοῦ. Εἶναι γνωστὴ καὶ ἡ περιπέτεια τοῦ νεκροῦ, ποὺ ἐπεχειρήσε ὁ βαλῆς νὰ δωρήσῃ στοὺς Ρουμάνους, γιὰ νὰ ἐγκαινιάσουν τὸ μεγάλο καὶ ἄδειο νεκροταφεῖο των. Ὑποχρεώθηκε ὅμως ἀπ’ τὴν ἐξέγερσι τοῦ ἑλληνι-

κοῦ λαοῦ νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν δωρεὰ καὶ νὰ «γλείψῃ» τὴν ὑπογραφή του μαζί μὲ τὴν σχετικὴ ἀπόφασιν τοῦ συμβουλίου του.

Καὶ τὸ χειρότερον εἶχαν φθάσει οἱ Ρουμάνοι καὶ στὴν ἠλιθιότητα καὶ τύφλωσιν νὰ συνάψουν στενὴ συμμαχία καὶ ἐπιμαχία μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ τὶς συμμορίες των!

Στὶς 28 Φεβρουαρίου 1903 ἔγραφε ὁ Ἕλληνας γενικὸς πρόξενος Θεσσαλονίκης σὲν Μπιλιώτης ἀπ' τὴν Γευγελή, ὅπου εἶχε πάει περιοδεῖα: «Ἐδῶ στὴν Γευγελή, ὅπου καὶ στὴν Στρώμνιτσα, συνεχίζεται τὸ σύστημα τῶν ἐκβιασμῶν. Οἱ κομιτατζήδες ζοῦν σὲ βάρος κυρίως τῶν Ἑλλήνων, γιὰ νὰ τρώγουν καλὰ καὶ νὰ τοὺς ἐκθέτουν. Οἱ περισσότεροι μένουσιν ἐν Βλαχοχώρια, ὅπου οἱ ρουμανίζοντες (Roumanophiles), δηλ. οἱ πανσλαβιστῆς (Pan-slavistes), ὑποστηρίζονται ἀπὸ τοὺς κομιτατζήδες καὶ καταπιέζουσιν δυνατὰ (actively) τοὺς Ἑλληνόβλαχους (Grecophiles or Greco-vlahs)». Ἡ ἴδια Ἕλλητικὴ Βίβλος δημοσιεύει καὶ ἄλλη ἐκθεσίς τοῦ διαδόχου τοῦ Μπιλιώτη, Graves, πού ἀναφέρει: «Ἐνῶ οἱ Ἑλληνόβλαχοι ταυτίζονται μὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ παρὰ τὰ δεινοπαθήματά τους ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στρατὸ καὶ τοὺς βασιβουζούκους δὲν κινεῦνται κατὰ τοῦ τουρκικοῦ κράτους, οἱ Βλάχοι, πού ἔχουσιν παρασυρθῆ ἀπ' τὴν ρουμανικὴ προπαγάνδα, δείχνουσιν σὲ πολλὰς περιπτώσεις φανερὴ συμπάθεια γιὰ τοὺς κομιτατζήδες. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι αὐτοὶ τοὺς ἐκάλεσαν κατὰ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1903 στὶς βλάχικας πόλεις Κρούσοβο, Κλεισούρα, Νέβεσκα, Μιλοβίστα κ.λ.π.»

Ὁ Παγιαρὲς ἐπίσης ἀναγράφει ὅτι πολλοὶ Ρουμανόβλαχοι καὶ ἰδιαίτερα στὴν Καρατζόβα ἦσαν τακτικοὶ ἔνοπλοι κομιτατζήδες, μερικοὶ μάλιστα, πού τοὺς ἀναγράφει μὲ κάθε λεπτομέρεια τὰ ὀνόματα, καὶ ἀρχηγοὶ βουλγαρικῶν συμμοριῶν. Ἡμπορεῖ ἐξ ἄλλου νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ κομιτατζήδες καὶ ἀρχικομιτατζήδες αὐτοὶ τῆς Καρατζόβας (Ἄλμωπίας) εἶχαν στὸ τέλος ἐκβουλγαρισθῆ καὶ ἦσαν περισσότεροι Βούλγαροι παρὰ Ρουμάνοι.

Ἐξ ἄλλου τὸ Ἑλληνικὸ πρόξενοιο Θεσσαλονίκης ἔγραφε στὶς 28 Μαΐου 1904 ὅτι ὁ περιβόητος ἀρχικομιτατζῆς Ἀποστόλ ἔστειλε οὐκ ἄξιόν του ἐν βλαχοχώρια τῆς Καρατζόβας νὰ λειτουργοῦν πιά στὶς ἐκκλησίες των ρουμανικὰ καὶ ὄχι ἑλληνικὰ καὶ νὰ μνημονεύουσιν τὸν Βούλγαρον Ἐξάρχον καὶ ὄχι τὸν Πατριάρχον. Ἄν ἀπειθοῦσαν, θὰ τοὺς ἔθαψε, ἔγραφε, χωρὶς κανένα παπᾶ. Καὶ σ' ἀπόδειξι ὅτι δὲν τοῦ ἦταν δύσκολον τὰ προχωρήσῃ ἀπ' τὰ λόγια ἐνέργειαι, σκότωσε μὲ φρικτὰ βασανιστήρια τοὺς Στέφανον Πρόιον καὶ Στόγγην Μουράτκου καὶ πῆρε ἐν βουνῷ σκλάβους πολλοὺς συγγενεῖς προκρίτων.

Ἄλλο οὐκ ἄξιόν ἔστειλε στὶς 10 Ἰουνίου 1904 ἐν Μεγάλας λειβάδιαι τοῦ Παΐκου, πού ᾄριζε νὰ ἰδρῦσούν ρουμανικὸ σχολεῖον καὶ νὰ κλείσούν τὸ ἑλληνικόν.

Στὶς 28 Σεπτεμβρίου βρέθηκε κομματιασμένος ὁ Σίμος Χρίστου ἀπ'

τὴν Ὀσιανὴ μὲ τὸ ἐξῆς σημεῖωμα στὸ λαιμὸ του: «Καταδικάσαμε τὸν Σίμο Χριστό, γιὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὁ θάνατός του παράδειγμα καὶ δίδαγμα στοὺς γραικομένους Βλάχους, ποὺ δὲν καταδέχονται νὰ ὑπακούουν στὶς διαταγὰς τοῦ κομιτάτου» (ὑπογρ. Μαμπιανλῆς).

Στὶς 26 Νοεμβρίου βουλγαρικὴ συμμορία ἔκαψε τὸ σπίτι τοῦ παπᾶ τῆς Λουγκούτσας Παπαστογιάννη, ἐσκότωσε μὲ 22 μαχαιριές τὴν παπαδιά, τὴν νύμφη καὶ ἄλλες γυναῖκες, καθὼς καὶ τὸν υἱὸ του, ποὺ πρόλαβε ὁμως νὰ ἀρπάξῃ ἓνα ὄπλο, νὰ σκοτώσῃ δύο κομιτατζῆδες καὶ νὰ σώσῃ τὸν πατέρα του. Τὴν ἴδια ὥρα ἄλλη συμμορία κατακρεοῦργησε τὸν Γεώργιο Ρογκότη μπροστὰ στὰ μάτια ὅλης τῆς οἰκογενείας του. Καὶ τὸ ἐγκλημὰ των; Δὲν συμμορφώθηκαν μὲ τὴν διαταγὴ τοῦ κομιτάτου νὰ παραδεχθοῦν ὅτι ἦσαν γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν Δακῶν. Στὸ μαχαίρι τῶν κομιτατζῆδων εἶχαν ἀναθέσει οἱ Ρουμάνοι τὴν ἀφύπνισι τῶν λησμονημένων «ἀδελφῶν τῆς Πίνδου». Ὁ Παγιαρὲς εἶδε τότε τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας Παπαστογιάννη, ποὺ διεσώθηκαν καὶ ἔφριξε.

Ἡ Ρεβολουσιόνεν Λίστ (ἐπαναστατικὸ φύλλο), ὄργανο τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 κομιτάτου «Ἐσωτερικὴ ὀργάνωσι», ἀφοῦ ἔφαλε τὸν ἐξάφαλμο στὶς συμμορίες τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 κομιτάτου Βέρχοβιστ (στρατηγοῦ Τσόντσεφ), ἔγραψε ὅτι δὲν λέγει τίποτε καὶ γιὰ τὰ κατορθώματα τοῦ Ἰβάν Καρασουύλη καὶ Ἀλέξ. Ποροῦ στὰ ἑλληνοβλαχικὰ χωριὰ τῆς Γευγελῆς, γιὰτι καὶ οἱ δύο ἦσαν πὰ νεκροί. Ἐπίσης ἡ ἔκθεσις τοῦ Βουλγάρου διπλωμάτη, ποὺ ἐδημοσίευσε τὸ 1907 ἡ Φόσισε Τσαίτουγκ, ὁμιλεῖ γιὰ τὴν συνεργασία Βουλγάρων καὶ Ρουμάνων κομιτατζῆδων καὶ ἀκόμη καὶ γιὰ τὶς γκρίνιες των. Προσθέτει μάλιστα ὅτι ἡ Βουλγαρικὴ ἔξαρχία δὲν ἦταν πολὺ ἐνθουσιασμένη γιὰ τὴν προστασία, ποὺ εἶχε ἐπιδαμπεύσει στὴν ρουμανικὴ προπαγάνδα. Καὶ στὰ ἀρχεῖα τοῦ καϊμακάμη τῆς Ἐδεσσας ὑπάρχουν τηλεγραφήματα τοῦ βαλῆ Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ καϊμακάμη τῆς Βεροίας γιὰ κινήσεις βουλγαρορουμανικῶν συμμοριῶν, ποὺ ἐτοιμάζονταν νὰ προσβάλουν τὸ Κάτω Σέλι καὶ ἄλλα δυσανάγνωστα στὴν τουρκικὴ γραφὴ χωριά. Ὡς τόσο στὴν Γαλλικὴ Κιτρινὴ Βίβλο ὑπάρχει διακοίνωσις τῆς ρουμανικῆς κυβερνήσεως τοῦ Μαρτίου 1905, ποὺ ζητᾷ νὰ ἐνώσουν ὅλες οἱ Μεγάλαι Δυνάμεις τὶς προσπαθείαι των στὴν Κωνσταντινούπολι γιὰ τὴν ἀναγνώρισι τῆς ρουμανικῆς ἐθνότητος στὴ Μακεδονία, «ποὺ δὲν δέχθηκε νὰ συνεργασθῇ μὲ τοὺς ταραξίαι Βουλγάρους κομιτατζῆδες καὶ ἄλλους».

Ἡ στάσις αὐτὴ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας εἶχε, ὅπως ἦταν ἀναπόφευκτο, καὶ ὀδυνηρὸ ἀντίκτυπο γιὰ ἀρκετοὺς ὀπαδοὺς των. Στὴν ταραγμένη ἐκείνη ἐποχὴ, ποὺ ἐβασίλευε ὁ νόμος τῆς ζούγλας καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐστοίχιζε πολλὰ πράγματα, ἔπεσαν μερικοὶ ρουμανίζοντες νεκροὶ ἀπὸ ἑλληνικὴ ἐνέργεια σὲ χωριὰ καὶ πολιτείες. Ἦσαν ἐχθροί! Τοὺς εἴχαμε γιὰ συμμάχους τῶν Βουλγάρων καὶ κατασκόπους τῶν Τούρκων. Κά-

ποτε ἦσαν περισσότερο ἐπικίνδυνοι καὶ ἀπ' τοὺς Βουλγάρους. Ἄνθρωποι, χωριά, στάνες, ποιμνία, δέχθηκαν ἐπιθέσεις.

Ἄλλὰ ὁ ἀντίκτυπος ἔφθασε καὶ μακρύτερα, στὴν Ρουμανία. Τὰ ἔξοδα πλήρωσαν οἱ ξενητεμένοι Ἕλληνες. Ἄγριος ἀνθελληνικὸς διωγμὸς ξέσπασε στὴν ἡμερὴ καὶ πλούσια χώρα τοῦ Δούναβι. Ὅλα ἐκεῖνα τὰ φτωχόπαιδα καὶ τσομπανόπουλα, ποὺ πῆραν καὶ τὰ σπούδασαν στὰ πανεπιστήμιά τους οἱ Ρουμάνοι, βρῆκαν τώρα τὴν εὐκαιρία νὰ δείξουν τὸν ρουμανικὸ πατριωτισμὸ τους. Πρωτοστάτησαν ἀπὸ τότε σὲ κάθε ἀνθελληνικὴ κίνησι σὲ μιὰ χώρα, ποὺ ἡ ἰθύνουσα τοῦλάχιστον τάξις τόσο ἑλληνικὸ ἔχει αἷμα. Ἐγιναν ὁ βραχνᾶς τῶν ἐκεῖ ὁμογενῶν μας καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις καὶ κίνδυνος γι' αὐτὴ τὴν Ρουμανία. Αὐτοὶ ἐγκαινίασαν στὴν Ρουμανία καὶ τὶς δολοφονίες πολιτικῶν ἀνδρῶν. Ἀπὸ τὰ πρῶτα θύματά των ὑπῆρξε καὶ ὁ Παπαδημητρίου, ἕνας γηραιὸς ἔμπορος ἀπ' τὸ Μοναστήρι, Κουτσόβλαχος καὶ Ρουμάνος ὑπῆκοος. Τὸν δολοφόνησαν καὶ ὁ δολοφόνος ἀθώωθηκε ἀπὸ τὸ ρουμανικὸ δικαστήριον, γιατί ὁ γέρος, ἂν καὶ ἦταν «Ρουμάνος τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν ἰθαγένεια», ἐννοοῦσε νὰ παραμένῃ μέσα στὴν Ρουμανία, ὅπου γέρασε καὶ πλούτισε, ἀδιόρθωτος Γραικομάνος.

Τὸν Σεπτέμβριον 1905 διακόπηκαν καὶ οἱ διπλωματικὲς μας σχέσεις μετὰ τὴν Ρουμανία. Ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν ἑξωτερικῶν Δημ. Ράλλης, ὀρμητικὸς πάντοτε καὶ δξύθυμος, εἶχε ζωηρὸ ἐπεισόδιο μετὰ τὸν Ρουμάνον πρεσβευτὴ. Καὶ ὁ Ρουμάνος ὑπουργὸς τῶν ἑξωτερικῶν Λαχοβάρη ἐδήλωσε στὴν Βουλὴ ὅτι ἡ Ρουμανία θὰ μᾶς εἶχε κηρύξει τὸν πόλεμον, ἐὰν εἶχε κοινὰ σύνορα μαζί μας!

Ἐγιναν καὶ πολλὰ λάθη ἀπὸ μέρους μας. Μερικὰ ἐγκλήματα κατὰ Ρουμάνων δὲν ἦσαν ἀπαραίτητα καὶ μερικὲς ὁμαδικὲς σφαγὲς κατὰ Βουλγάρων καὶ ἐπιθέσεις κατὰ χωριῶν, ὅπως τῆς Ζαγοριτσάνης στὴν περιφέρεια Καστοριάς, δὲν ἦσαν οὔτε κἂν χρήσιμες. Τὸ 1906 ἐφαρμόσθησαν μετὰ προσεκτικὴ προπαρασκευὴ καὶ ἐπιτελικὴ τακτικὴ οἱ ἀνθελληνικοὶ διωγμοὶ στὴν Βουλγαρία. Περισσότεροι ἀπὸ 20.000 Ἕλληνες τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας οὐκ ἔχθησαν γυμνοί, πρόσφυγες στὴν Ἑλλάδα. Οὔτε οἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, ποὺ εἶχαν ἐγγυηθῆ τὴν ἀσφάλεια καὶ ἰσοπολιτεία τῶν πληθυσμῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ὅταν εἶχε δημιουργηθῆ σὲ αὐτόνομη πολιτεία, οὔτε ἡ Τουρκία, ποὺ εἶχε ὑποτελῆ ὅλη τὴν Βουλγαρικὴ ἡγεμονία, συγκινήθησαν.

* * *

Τέτοια ἦταν ἡ φύσις καὶ μορφή τῆς πάλης καὶ τόση ἡ λύσσα καὶ μαγνία της, ὥστε πολὺ δύσκολα ἤμποροῦσαν νὰ ἀποφευχθοῦν ὑπερβολὲς καὶ ὑπερβασίεις. Ἀπὸ παντοῦ ὅλοι ἔσμπρωχναν στὴ μεγαλύτερη ἀγριότητα καὶ τὴν ἐντονώτερη βιαιότητα. Ὅλοι θὰ ἤθελαν, ὅπως ὁ Νέρων, νὰ εἶχαν οἱ ἔθνικοι ἐχθροὶ — ὅλοι οἱ μὴ Ἕλληνες — ἕνα λαιμὸ, γιὰ νὰ τὸν κόψουν μετὰ χεῖρια των. Τὸ ἕνα ἐγκλημα ὠδηγοῦσε στὸ ἄλλο. Ἡ ἐκδίκησι στὴν ἀντεκ-

δίκησι. Ἦταν πόλεμος ἀληθινὰ ὀλοκληρωτικός, μὲ ἀπεριόριστο πάθος καὶ χωρὶς οἴκτο. Ὡς τόσο ἐκεῖνοι, ποὺ διεύθυναν ἀπὸ μέρους μας τὸν ἀγῶνα, δὲν ἔδειξαν πάντοτε τὴν ἀνάλογη ψυχραιμία, μετριοπάθεια καὶ σταθερότητα. Γίνονταν ἀποδοκιμασίες καὶ ἐπιπλήξεις, ὅταν ἓνας ὀπλαρχηγὸς κτυποῦσε αὐθαίρετα χωρὶς διαταγὴ ἓνα χωριό, ἀλλὰ ἔμεναν συχνὰ στὸ χαοτὶ. Τὸ «Κέντρον» Μοναστηρίου ἐκάλεσε σ' ἀπολογία τὸν Ἰ. Καραβίτη, γιατί σ' ἓνα χωριὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1905 ἔστειλε στὸν ἄλλο κόσμον 17 χωρικοὺς, ἐνῶ εἶχε διαταγὴ μονάχα γιὰ τέσσαρες, τὰ μέλη τῆς βουλγαρικῆς ἐπιτροπῆς. Ὁ Καραβίτης, ποὺ ἀναγκάσθηκε νὰ σκοτώσῃ ὅλους, διότι κανεὶς τοὺς δὲν ἐννοοῦσε νὰ ὑποδείξῃ τοὺς τέσσαρες καταζητούμενους οὔτε κἀν τὸ ἰδικό του ὄνομα (!), ἀπάντησε ὅτι καὶ ὁ Ἡρώδης εἶχε κατασφάξῃ χιλιάδες βρέφη, γιὰ νὰ βρῆ τὸ ἓνα, χωρὶς καὶ νὰ τὸ ἐπιτύχῃ. Τὸ «Κέντρον» ἔκαμε πὼς δὲν πήρε τὴν ἀπολογία. Ὁ Καραβίτης εἶχε τὸ πρῶτο καὶ μόνο τότε σ' ὅλη τὴν περιοχὴ τοῦ Περιστεριοῦ μικρὸ σῶμα καὶ ἦταν περισσότερο ἀπὸ ἀναντικατάστατος. Δὲν καταβλήθηκε μεγάλη πάντοτε προσπάθεια γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τῶν καπεταναίων. Παλαιοὶ κλέφτες καὶ ληστὲς θεωρήθηκαν καλοὶ γιὰ τὸ νέο δύσκολο καὶ λεπτὸ ἔργο. Μερικοὶ ὀπλαρχηγοὶ ἐνόμιζαν ὅτι ὅσο περισσότερους χωρικοὺς ἐσκότωναν τόσο μεγαλύτερο θρίαμβο ἐξασφάλιζαν. Ἀτίθασοι καὶ παράφοροι ἀρχηγοί, ὅπως ὁ Σκαλίδης, ὁ Φιωτάκης, ποὺ ἀποκηρύχθηκαν καὶ διατάχθηκαν νὰ φύγουν στὴν Ἑλλάδα, ἐστασίασαν καὶ μὲ μιὰ τρέλλα ἀληθινὰ ἠρωϊκῆ ἐβάδισαν πρὸς βέβαιο θάνατο. Ἐχρησιμοποιήθηκαν μεγάλα σώματα ἀπὸ 60, 80, 100 ἄνδρες, δυσκίνητα καὶ ἄχρηστα. Ἐγιναν ἀντιθέτως οἰκονομίες στὸ κεφάλαιο τοῦ ὀπλισμοῦ. Ἐχρησιμοποιήθηκαν κυρίως τὰ παλιὰ καὶ βαρεῖα τουφέκια «γκρά», ἐνῶ ξεσποῦσαν πολλοὶ καυγάδες σὲ κάθε σῶμα γιὰ τὴν κατοχὴ τῶν ὀλίγων μάνλιχερ' καὶ ἦσαν οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Τοῦρκοι ὀπλισμένοι μὲ καινούργια ἐπαναληπτικὰ ὅπλα. Μικρότερα σώματα καὶ καλύτερα ὀπλισμένα καὶ περισσότερο διαλεγμένα θὰ ἦσαν ἀποτελεσματικώτερα. Στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία προτιμήθηκαν τὰ μικρά, ἀπὸ δέκα περίπου ἄνδρες, σώματα. Δὲν ἔγινε ἐπίσης ὅ,τι ἔπρεπε οὔτε δόθηκε πάντοτε ἡ ἀνάλογη προσοχή, γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν ὅσο τὸ δυνατό περισσότερο ἐντόπια στελέχη.

Ὡς τόσο δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὅτι ὁ ὅλος ἀγῶνας δὲν σημείωσε ἐπιτυχία. Παρουσίασε ἐπίσης σελίδες ἠρωϊσμοῦ καὶ αὐτοθυσίας, ποὺ δὲν εἶναι κατώτερες ἀπὸ τίς ἄλλες τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας. Μὲ πόση προθυμία ἔτρεχε ἓνα σῶμα σὲ βοήθεια τοῦ ἄλλου! Στὸ Μορίχοβο πάρα πολλὲς φορὲς ἓνα σῶμα, ποὺ μὲ πολλοὺς κόπους ἔφευγε ὡς ἐκεῖνη τῇ στιγμῇ τὴν τουρκικὴ δίωξι καὶ «ἐλούφαζε», ὠρμοῦσε, μόλις ἄκουε τίς πρῶτες τουφεκίες, σὲ βοήθεια ἄλλου, χωρὶς νὰ λογαριάζῃ ἂν δεκαπλάσιοι ἢ πενήνταπλάσιοι ἦσαν οἱ Τοῦρκοι. Οἱ εἴκοσι ἄνδρες τοῦ σώματος Βολάνη, ποὺ δὲν μῆς εἶχαν ἀφήσει νὰ σταθοῦμε σὲ χλωρὸ κλαδί πολὺ καιρὸ οἱ «ἀβτζήδες»

(κυνηγοί) και ἀπ' τὰ χαράματα ἐκείνης τῆς ἡμέρας εἶχαμε συγκρουσθῆ με Τούρκους, διὰ μιᾶς σὺν αὐτόματα στὸ πρῶτο ἄκουσμα πυροβολισμῶν, πὺ ἐσήμαιναν ὅτι ὁ Καραβίτης πολεμοῦσε, πέταξαν κάπες και σακκίδια, ἀναρριχήθησαν ἀπότομους ἀνήφορους, κατρακύλησαν κατήφορους και γκρεμούς και ἐκτύπησαν ἀκάθεκτοι ἀπ' τὰ νῶτα τὸν στρατό, πὺ εἶχε κυκλωμένο στὸ δάσος τὸν Καραβίτη. Οἱ δέκα ἄνδρες του, πὺ εἶχαν ἀπομείνει ὡς ἐκείνη τὴν ὥρα ζωντανοί, γλύτωσαν τὸν θάνατο ἢ τὴν αἰχμαλωσία. Ἐργότερα ὅταν ἔφθασε στὴν περιφέρεια ἐκείνη και τὸ σῶμα Βρόντα ((Παπᾶ), Λαύρα (Πηχεῶν) και Γ. Κονδύλη, πὺ συχνὰ τὸ ἓνα σῶμα ἔσπευδε σὲ βοήθεια τοῦ ἄλλου, χωρὶς κἂν νὰ ὑπάρχη κάποτε και ἀνάγκη.

Στὸ τέλος τοῦ πολέμου ἡ προόδός μας ἦταν φανερή. Ὅχι μόνον δὲν χάσαμε ἔδαφος, πὺ ἦταν ὅπωςδὴποτε καταδικασμένο, ἐὰν συνεχίζαμε τὴν παθητική μας στάσι, ἀλλὰ και ἐκερδίσαμε ἄλλο. Ἐὰν ἐξαιρεθῆ ἡ περιοχὴ Κορεστῶν - Πρέσπας, ὅπου ἡ ἀπώλεια τοῦ Κῶτα, τοῦ Κύρου, τοῦ Νταλίπη και ἄλλων εἶχε ἀποτέλεσμα τὴν στασιμότητά μας, παντοῦ ἄλλου, σὲ πόλεις και χωριά, προχωρήσαμε. Ἐκαψαν βέβαια οἱ Βούλγαροι τὸ 1907 στὴν περιφέρεια τῆς Φλώρινας τὰ δύο πολύτιμα ἐθνικὰ ὄρημητῆρια Ράκοβο (Κρατερό) και Νεγόβανη (Φλάμπουρο) και ἄργότερα τὸ Τσεγκέλι και Πολόκ, δύο χωριουδάκια στὰ κράσπεδα τοῦ Μοριχόβου, πὺ τὰ εἶχαμε μᾶλλον γιὰ ἐρμαφρόδιτα, τὴν ἑλληνική συνοικία στὸ Ζύροβο (Κάτω Νευροκόπι) τῆς Δράμας και στὸ Νησί τῆς Ἐδεσσας, βαιοπράγησαν και ἄλλου. Σκοτώθηκαν ἐπίσης τὸ 1906 ἀπ' τοὺς Βουλγάρους 365 Ἕλληνες σύμφωνα με τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ἄλεξ. Μαζαράκη και 223 σὲ μέρος τοῦ 1907. Ἐμαρτύρησε στὰ χέρια τῶν κομιτατζήδων ὁ Ἄγρας και ἔπεσε στὴν ἐπίθεσι κατὰ τοῦ Παλιοχωριοῦ ὁ Φούφας. Ἄλλὰ περισσότερα ἦσαν τὰ καμμένα βουλγάρικα χωριά και περισσότεροι οἱ Βούλγαροι νεκροί. Ἄπλωσε νεκροὺς τὸ πιστόλι τοῦ Γαρέφη τοὺς ἀρχιβοεβοδάδες Λουκᾶ και Καρατάσο και σὲ πολλὲς συμπλοκὲς οἱ κομιτατζῆδες ἴββαλαν στὰ πόδια, ἀφοῦ ἄφησαν νεκροὺς και αἰχμαλώτους στὰ χέρια μας. Τὴν νύκτα τῆς 24ης Ὀκτωβρίου 1906 ἔπεσε ὁ Βολάνης σὲ μιὰ ἐνέδρα κομιτατζήδων κοντὰ στὴν Πόλτσιστα τοῦ Μοριχόβου. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ μὴ πάθῃ κανένας τίποτε και νὰ αἰχμαλωτισθῆ ἓνας νεαρὸς και καρηκομῶν κομιτατζῆς. Ὁ ἴδιος πάλιν Βολάνης παραμονὴ τοῦ νεοτουρκικοῦ κινήματος ἐκτύπησε στὴ θέσι Οὐζοῦν - ἀγάτς - μετερίζια κοντὰ στὸν Ἄγιον Ἀθανάσιο τῆς Ἐδεσσας μιὰ βουλγαρική συμμορία, ξέκαμε τὸν βοεβόδα Πόγουτσεφ και αἰχμαλώτισε τὸ ἄλλογο τοῦ ἀρχιβοεβόδα Γζόλε, πὺ ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες πῆρε μέρος στὴν ἑλληνική παρέλασι τοῦ Μοναστηρίου.

Στις 28 Ἰουνίου 1907 οἱ Σταῦρος Χατζηχαρίσης, Χρῖστος Στογιαννίδης και Παντελῆς Ἀθ. Θεοδώρου, κάτοικοι Ἄρνισσας, με δύο Τούρκους ἐπίσης χωρικοὺς ἀπ' τὴν Παναγίτσα ἐξώντωσαν τυχαίως και μοιραίως τὸν παλιὸ και περιβόητο βοεβόδα Τάνε με τοὺς τρεῖς συντρόφους του. Πληροφο-

ρήθησαν δηλ. ὅτι στὰ καλίβια τῆς Μπέγνας, πάνω ἀπ' τὴν λίμνη τοῦ Ὁστρούβου, ἐνοσηλευτόταν ἀπὸ μιὰ γριὰ ἕνας πληγωμένος κομιτατζῆς. Ἐβγαλαν λοιπὸν οἱ τρεῖς ραγιαῖδες τὰ κρυμμένα ὄπλα των καί, μόλις νύκτωσε, ξεκίνησαν μὲ τοὺς δύο Τούρκους. Ἡ ἔρευνά των ὅλη τὴν νύκτα δὲν εἶχε ἀποδώσει τίποτα. Τὰ χαράματα ὅμως, ὅταν ἡ καμπάνα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἀρχισε νὰ κτυπᾷ, εἶδαν ξαφνικὰ σ' ἕνα λειβάδι ἕνα περήφανο ἄλογο δεμένο καὶ κοντὰ του τέσσερες ὄπλοφόρους κοιμισμένους. Τοὺς πλησίασαν μὲ πολλὴ προσοχὴ καὶ χωρὶς κανένα θόρυβο, νὰ ἰδοῦν τί ἀνθρωποὶ ἦσαν. Ἀνασηκώθηκαν καὶ οἱ τέσσερες ὄπλοφόροι. Ἦσαν Βούλγαροι! Οἱ τρεῖς Ἑλληγες καὶ δύο Τούρκοι χωρικοὶ τότε μὲ μιὰ δύο μπαταριῆς τοὺς ξανακοίμησαν γιὰ πάντα. Ὁ Χατζηχαρίσης παρέδωσε τὴν τσάντα τοῦ ἀρχηγοῦ μὲ τὰ ἔγγραφα στὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης.

Ὁ Γούδας κτύπησε τὸ Σμίλεβο, μεγάλο ὄρεινὸ βουλγαροχώρι στὰ βόρεια τῆς Ρέσνας, ὅπου πολλὰ κομιτατζήδικα συνέδρια εἶχαν συγκροτηθῆ. Ὁ Δικώνυμος Μακρῆς μπῆκε μιὰ νύχτα στὸ Λισολαῖ, ἕνα ἀπομονωμένο χωριὸ ἀνίμεσα στὸ Μοναστήρι καὶ στὸν Περλεπέ, ὅπου οἱ λίγοι Βούλγαροι εἶχαν ἐπιβληθῆ μὲ τὴν βοήθεια τῶν κομιτατζήδων. Πῆρε μερικοὺς, πὺν δὲν ξαναγύρισαν στὰ σπίτια τους. Ἡ τουρκικὴ ἀρχὴ ὠδήγησε τὴν ἄλλη μέρα δέκα ἰδικούς μας στὴ φυλακὴ. Ἡ δίκη των στὸ ἔκτακτο δικαστήριον Μοναστηρίου ἀφῆκε ἐποχὴ. Ὅταν τοὺς ρωτοῦσαν ποιᾶς ἐθνικότητος ἦσαν, σήκωναν τοὺς ὤμους. Τὸ χωριὸ εἶχεν ἀλλάξει στὰ κρατικὰ τεφτέρια πολλὲς φορὲς μιλετ (ἐθνικότητα) καὶ ἦταν τελικὰ καταχωρημένο ὡς βουλγάρικο. Πονηρότατα καὶ αὐτοὶ παρέστησαν τὸν Βούλγαρο παρὰ τὶς διαμαρτυρίες τῶν συγγενῶν τῶν θυμάτων καὶ ἀθώωθηκαν χωρὶς πολλὴ διαδικασία, ἀφοῦ ὡς Βούλγαροι τῶν ἐπισήμων κρατικῶν βιβλίων δὲν μπορούσαν νὰ ἔχουν σχέσι μὲ τὰ ἐγκλήματα ἑλληνικῶν σωμάτων.

Τὰ σώματα τοῦ Μορίχοβου ἔφθναν στὰ πρόθυρα τοῦ Περλεπέ. Ὁ κάμπος τοῦ Μοναστηρίου εἶχε σχεδὸν ξεκαθαρισθῆ. Ἐνα χωριό, τὸ Μπλιανικ, πὺν περνοῦσε ἐνωρίτερα γιὰ οὐδέτερο ἢ καὶ βουλγαρικό, ἀπέκρουσε μὲ τὰ ἰδικὰ του ὄπλα ἐπίθεσι κομιτατζήδων. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς λίμνης τῶν Γιαννιτσῶν ἦταν στὰ χέρια μας. Μικρὰ, ἀλλὰ δραστήρια, ἀπὸ ἐντόπιους σώματα, εἶχαν ἀπλωθῆ καὶ ριζῶσει στὶς περιφέρειες Γευγελῆς, Δοϊράνης, Στρώμνιτσας καὶ ἐμφανισθῆ καὶ σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ τῆς Ὁχοῖδας. Στὰ μέρη τῆς Κορυτσᾶς καὶ τοῦ Μόραβα ἄλλα μεγαλύτερα σώματα εἶχαν ἀποκτήσει πολλὰ σταθερὰ καὶ ἀσφαλῆ ὀρηκτήρια.

Ὁ Ντραγκάνωφ ἀναφέρει πολλοὺς φόνους Βουλγάρων ἀπὸ Γραικομάβους στὶς περιφέρειες Γευγελῆς, Στρώμνιτσας, Πετρίτση, Νευροκοπίου κ.λ.π. Μιὰ ἐπιτροπὴ προκρίτων Βουλγάρων τῆς Γευγελῆς εἶχεν ἔλθει, γράφει, τὸ 1906 στὴν Θεσσαλονίκη νὰ διαμαρτυρηθῆ γιὰ τοὺς φόνους στὸν Χιλμῆ πασά. Ἀλλὰ τὴν ἡμέρα, πὺν γύριζε, σκοτώθηκε ὁ υἱὸς τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Χα-

τζημήτση ἔξω ἀπ' τὴν Γευγελή καὶ τὴν ἄλλη μέρα ἕνας Βούλγαρος πρόκριτος μέσα στὴν πόλι.

Οἱ ὀλίγοι Βούλγαροι τῆς Δράμας καὶ Καβάλλας ἐκμηδενίσθηκαν καὶ ἀρκετὲς ἑκατοντάδες ἀπ' ὅλη τὴν Ἐνατολικὴ Μακεδονία μετανάστευσαν στὴν Βουλγαρία. Ὅπως ἀναγράφει ἡ ἔκθεσις τοῦ Βουλγάρου διπλωμάτη, ποὺ ἐδημοσίευσε ἡ «Φόσιση Τσαίτουγκ», στὴν πόλι τῶν Σερρών εἶχαν ἀπομείνει δύο Βούλγαροι καὶ δέκα ἔξ χωριὰ τῆς περιοχῆς ἐκείνης χάθηκαν γιὰ τὸν Βουλγαρισμό, ἐτάχθηκαν δηλ. μαζί μας. Ὅσο γιὰ τὴν Θεσσαλονίκη εἶναι ἀρκετὸ ἐκεῖνο, ποὺ ἀναφέρει ὁ Λαμούς, ὅτι δηλ. οἱ Βούλγαροι ὠνόμασαν τὴν Μεγάλῃ Ἑβδομάδα τοῦ 1908 «φοβερὴ ἑβδομάδα». Τὴν πασχαλινὴ ἀνάστασι στὴν βουλγαρικὴ ἐκκλησία ἐματαίωσαν ἐκείνη τὴν χρονιά μὲ βαρελότα, κουμποῦρες καὶ πιστόλια ὀλίγοι ζωηροὶ ἰδικοὶ μας νέοι. Ἀπὸ ὅλους μόνον ὁ δημοσιογράφος Βασ. Μεσολογγίτης ἔπεσε στὰ χέρια τῆς ἀστυνομίας. Ἀλλὰ τὸ πρῶτὸ τοῦ Ἰφάσχα μὲ ἕνα καλαθάκι κόκκινα αὐγά ἀφέθηκε ἐλεύθερος. Ὁ βαλῆς εἶχε ἀληθινὴ ἀδυναμία γιὰ τὰ πασχαλινὰ αὐγά. Ὅταν ἀκόμη ἦταν ἄσημος ἐφέντης στὴν Κωνσταντινούπολι, ἕνα παιδάκι τῆς γειτονιάς τοῦ ἔφερε δῶρο σ' ἕνα πανέρι ὀλίγα κόκκινα αὐγά. Εὐθύς ἔπειτα ἕνας ὑπασπιστὴς τοῦ σουλτάνου τὸν κάλεσε στ' ἀνάκτορα τοῦ Γιλδίτζ, ὅπου χειροτονήθηκε ξαφνικὰ πασᾶς καὶ βαλῆς! Ὁ γιατρὸς Ζάννας, ποὺ ἤξερε τὸ ἐπεισόδιο, ὑπέδειξε στοὺς γονεῖς τοῦ Μεσολογγίτη τὸν ἀσφαλῆ τρόπο τῆς σωτηρίας του.

Χαρακτηριστικώτατο εἶναι καὶ τὸ ἐπεισόδιο, ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἀλέξ. Μαζαράκης. Τὴν ἀνοίξι τοῦ 1908, ποὺ ὑπηρετοῦσε στὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης, πῆγε στὸ Μοναστήρι γιὰ ὀλιγόμερο ταξεῖδι, γιὰ νὰ συνεννοηθῆ πιθανώτατα μὲ τοὺς συναδέλφους του ἀξιωματικοὺς τοῦ ἐκεῖ προξενείου. Ἀλλ' εὐθύς ἀπ' τὸ πρῶτὸ τῆς ἄλλης μέρας τὸν κάλεσαν νὰ ἐμφανισθῆ μπροστὰ στὸν βαλῆ. Τὸ λιγώτερο, ποὺ περιέμενε, ἦταν διαταγὴ ἀπελάσεως. Ἀλλὰ ποῖα ἦταν ἡ ἐκπληξίς του, ὅταν εἶδε τὸν βαλῆ πασᾶ, σατράπην ἑνὸς ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων, νὰ παρακαλῆ αὐτὸν τὸν ξένο «Γιουνανλῆ» (Ἑλληνα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα), ποὺ τὸν ἤξερε καὶ ἀξιωματικὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, νὰ μεσολαβήσῃ ὅπωςδήποτε καὶ νὰ φροντίσῃ νὰ τοῦ πληρώσουν τὸ γεώμορο οἱ χωρικοὶ τῆς Ὀσμανῆς κοντὰ στὴν Γευγελή, ὅπου εἶχε τσιφλίκι! Ἡ Γευγελή, σημειωτέον, εὐρίσκονταν στὴν ἀποκλειστικὴ δικαιοδοσία καὶ ἀρμοδιότητα τοῦ Μαζαράκη. Τὸ ἤξερε φαίνεται καὶ αὐτὸ ὁ πασᾶς. Γιὰ νὰ δείξῃ μάλιστα ὁ ἀνώτατος ἐκπρόσωπος τοῦ σουλτάνου στὸν κατώτερο Ἑλληνα ἀξιωματικὸ καὶ ψευτοδιπλωμάτη ὅτι εἶχε καὶ ὅλο τὸ δίκαιο μαζί του, τοῦ παρουσίασε καὶ τοὺς σχετικὸς τίτλους ἰδιοκτησίας!

Ἡ ἑλληνικὴ ἔξ ἄλλου ὑπεροχὴ στὶς πόλεις ἦταν τώρα ἀναμφισβήτητη. Σταμάτησαν σχεδὸν οἱ βουλγαρικὲς ἐπιθέσεις μέσα στὶς πόλεις καὶ οἱ Βούλγαροι μὲ τὴν σειρὰ τους πιά δέχονταν κτυπήματα καὶ ἔδιναν θύματα. Ὁ οἰκονομικὸς μας ἐπίσης ἀνταποκλεισμός, ποὺ ὑποχρέωνε τοὺς ἰδικούς μας χω-

ρικούς να μη συναλλάσσονται παρὰ μὲ ἰδικούς μας μόνο ἐμπόρους καὶ ἐπαγγελματίες, ἐτόνωσε τὶς τάξεις αὐτές, πὸν εἶχαν φοβερὰ δεινοπαθήσει ἀπ' τὸν οἰκονομικὸ πόλεμο τοῦ κομιτάτου.

Ἐψευδῆς ἀπόδειξις ὅτι τὰ βουλγαρικὰ πρᾶγματα δὲν πῆγαιναν περιφρημα εἶναι οἱ ἀδιάκοπες διαμαρτυρίαι των γιὰ τὴν δρᾶσι τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων, ὁ ἐνθουσιασμός των γιὰ τὶς ἀγγλικὲς προτάσεις στὸ μακεδονικὸ ζήτημα, κι ἀκόμα περισσότερο ἢ ἀδιάκοπη προσχώρησις στὶς τάξεις μας παλαιῶν βοεβοδάδων καὶ κοιμηταζήδων. Ἀντίθετο παράδειγμα δὲν ὑπῆρξε κανένα.

Οἱ Τούρκοι, ἐνῶ ἐνεργοῦσαν τὸν χειμῶνα τοῦ 1907-8 καὶ τὴν ἀνοιξι τοῦ 1908 ἄγριο διωγμὸ τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων καὶ βάρβαρη πίεσι τῶν Ἑλλήνων χωρικῶν στὶς περιφέρειες μάλιστα Μοναστηρίου καὶ Κορυτσᾶς, χαλάρωσαν τὰ μέτρα των κατὰ τῶν Βουλγάρων, γιὰτὶ ἐφοβοῦνταν τὶς ἐπεμβάσεις τῆς Ρωσίας καὶ ἄλλων Μεγάλων Δυνάμεων, ὅπως ἐδῆλώσε στὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴ ὁ ἴδιος ὁ μέγας βεζύρης καὶ στὸν Ἑλληνα πρόξενο τοῦ Μοναστηρίου αὐτὸς ὁ βαλῆς.

Δὲν πρέπει ὡς τόσο νὰ παραγνωρίσουμε τὸν φανατισμὸ, τὴν αὐτοθυσία καὶ τὸ σκληροτράχηλο πείσμα τῶν Βουλγάρων. Οἱ κοιμηταζήδες πολεμοῦσαν μὲ τοὺς Τούρκους μὲ ἀληθινὸ ἥρωισμὸ. Ὀλίγοι, κινκλωμένοι ἀπὸ πολυάριθμο στρατό, κατῶρθωναν συχνὰ νὰ ξεφύγουν τὴν νύκτα μὲ τολμηρὴ ἔξοδο. Σπανιώτατα αἰχμαλωτίζονταν. Ἄλλ' ἀπέναντί μας ἔδειχναν σὲ πολλὰς περιπτώσεις δισταγμὸ καὶ δειλία, πὸν μόνον κληρονομικὸ αἴσθημα κατωτερότητας μποροῦσε νὰ ἐξηγήσῃ. Τὰ ἑλληνικὰ σώματα γενικὰ δὲν τοὺς πολυλογάριαζαν καὶ ἐπιζητοῦσαν τὴν σύγκρουσι μαζί τους μὲ πραγματικὴ προθυμία καὶ ἐνθουσιασμὸ.

Τὸ βουλγαρικὸ νόσημα ἦταν κυρίως ἐσωτερικὸ. Οἱ ἀρχικοιμηταζήδες ἀλληλοσκοπιῶνονταν μὲ ὕψη λύσσα ἐσκότωναν τοὺς ἰδικούς μας χωρικούς. Ὁ Σαράφωφ, ὁ γενικὸς ἀρχηγός, δολοφονήθηκε ἀπ' τὸν Πανίτσα, δεξι χεῖρι τοῦ Σαντάσκη, «προστατευομένου τοῦ Γεννάδιεφ, εὐνοουμένου τῆς Αὐλῆς». Ἔπεσε ἀπὸ συντροφικὲς σφαῖρες καὶ ὁ Γκαρβάνωφ καὶ ἄλλοι. Ἐέσπασε ἀπὸ τότε τὸ ἄγριο ἀλληλοφάγωμα, ἀληθινὸ δολοφονικὸ ὄργιο, πὸν βάσταξε δεκαετηρίδες, καὶ μεγάλο πλῆθος ἀστέρων πρώτου μεγέθους τοῦ κοιμηταζήδισμοῦ, ὅπως ὁ Ἀλεξάντρωφ, Πρωτογέρωφ καὶ Σία, ἔστειλε στὸν ἄλλο κόσμον. Τὸ ρωμαϊκὸ ρητό, ὅτι οἱ λύκοι δὲν εἶναι γιὰ τοὺς λύκους λύκοι, ἀποδείχθηκε στὴ βουλγαρικὴ περίπτωσι ὅτι δὲν ἔχει πάντοτε ἐφαρμογὴ.

Κοντὰ στὸ αἷμα ἔχυσαν οἱ κοιμηταζήδες γιὰ τὸν ἐσωτερικὸ τους ἀνταγωνισμὸ καὶ ἀμέτρητη μελάνη. Τὸ δημοσιογραφικὸ ὄργανο τοὺς ἐνὸς κοιμηταίου ἐκτόξευε κατὰ τῶν ἀρχηγῶν, ὑπαρχηγῶν καὶ ὀπλαρχηγῶν τοῦ ἄλλου ὅλες τὶς βουσιὲς τοῦ βουλγαρικῦ λεξιλογίου καὶ ὅλες τὶς καταγγελίαις τοῦ πρωτογόνου βουλγαρικῦ πάθους. Οἱ μισοὶ ἀρχικοιμηταζήδες καὶ κοιμηταζήδες ἦσαν γιὰ τοὺς ἄλλους μισοὺς κλέφτες, ληστὲς, δολοφόνοι, προδότες

κ.λ.π. Ἐλληλοσπαράσσονταν μὲ τὴν σφαῖρα καὶ τὴν πέννα. Ἦλθαν καὶ οἱ ἀποκαλύψεις τοῦ Νάτσεβιτς καὶ ἄλλων διανοουμένων καὶ πολιτικῶν Βουλγάρων, πού ἔβγαλαν στὴν ἐπιφάνεια ὅλα τὰ ἄπλυτα. Ὁ πρόην ἀρχηγὸς τοῦ κοιματάτου, καθηγητὴς Μιχαηλόφκη, σὲ μιὰ γενικὴ συνέλευσι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1907 εἶπε : «Ἐξωπλίσαιμε συμμορίες καὶ τὶς ἐξαποστείλαμε στὴ Μακεδονία. Στὸ βουλγαρικὸ ἔδαφος ὄργανώθησαν καὶ οἱ δυναμιτιστικὲς ἐπιθέσεις κατὰ τῶν ἰδρυμάτων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὴ Μακεδονία. Καὶ τὸ ὄργιο αὐτὸ συνεχίζεται μὲ τὴν ἔγκρισι καὶ ἐπίβλεψι τῶν ὑπουργῶν! Ἐντρέπομαι, γιατί ὑπῆρξα πρόεδρος τοῦ Κοιματάτου τὸ 1903. Ἀλλὰ ἔχω δύο ἐλαφρυντικά. Πρῶτο : Μὲ γέλασαν καὶ μοῦ ἔκρυβαν τὴν ἀλήθεια. Δεύτερο... Ἀλλὰ φοβοῦμαι νὰ μιλήσω. Δὲν εἶσαι ἀσφαλὴς στὴ Βουλγαρία, ὅταν λέγῃς τὴν ἀλήθεια». Ἡ «Φύσισε Τσαΐτουγκ» τοῦ Βερολίνου ἐδημοσίευσε μυστικὴ ἔκθεσι Βουλγάρου διπλωμάτη καὶ ἀπεσταλμένου τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως, πού περιώδεψε τὸ 1907 ὅλη τὴ Μακεδονία. Ἀναφέρει τρομερὰ πράγματα, πού ἐξηγοῦν ἐπίσης τὴν βουλγαρικὴ ἀδυναμία. Ἀνακοίνωσις τοῦ Βουλγαρικοῦ πρακτορείου τῆς 9ης Ἰουλίου 1907 χαρακτήρισε τὴν ἔκθεσι «ἰδιωτικὴ καὶ γνωστὴ σὲ πολλούς». Ἀλλὰ ποιὸς ἰδιώτης θὰ μπορούσε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ νὰ ἀλωνίσῃ τὴν Μακεδονία, νὰ συνομιλήσῃ μὲ Βουλγάρους καὶ ξένους προξένους, μὲ ξένους ἀξιωματικούς, νὰ τοῦ ἀνοίξουν οἱ ξένοι τὴν καρδιά καὶ νὰ εἰσχωρήσῃ στὰ ἄδυστα τῶν κοιματάτων ;

Ἡ ἔκθεσι, πού τυπώθηκε καὶ σὲ γαλλικὸ φυλλάδιο, «*Le brigandage en Macédoine. Un rapport confidentiel au Gouvernement bulgare.* Berlin, Alfred Unger, Editeur) ἀναφέρει : Τὸ κοιμᾶτο, γιὰ νὰ τρομοκρατήσῃ τοὺς Ἕλληνας τῆς Δράμας, ἔστειλε τρία ὄργανά του, πού ἔρριξαν βόμβες. Ἐσκοτώθηκαν ἓνας Ἕλληνας καὶ ἓνας Τοῦρκος καὶ πληγώθηκε ἓνας Ἑβραῖος. Ἀλλὰ καὶ διώχθηκαν ἀπὸ τὴν πόλι ὅλοι οἱ Βούλγαροι. Προσπάθεια σαράντα χρόνων πῆγε σὲ μιὰ μέρα χαμένη.

Οἱ κοιματζῆδες κτύπησαν τὴν Κλεπόσνα τῆς Ζίχνας. Ἐδολοφόνησαν ὃ Ἕλληνας, 2 παιδάκια καὶ ἔκαψαν 7 ἑλληνικὰ σπίτια. Ἀποτέλεσμα : Ἐφυλάκισαν οἱ Τοῦρκοι 27 Βουλγάρους καὶ ἐδημιούργησαν οἱ Ἕλληνες ἀνταρτικὸ σῶμα.

Κοιματζῆδες ἐσκοτώσαν στὸ δρόμο τῆς Στρούμνιτσας ἓνα γέρο Γραικομάνο καὶ στὸ Κουτσέλοβο 7 βουλγαροφώνους Ἕλληνας. Ἀποτέλεσμα : Ἀγρίεψαν οἱ συγγενεῖς τῶν θυμάτων καὶ παράδωσαν στὴν τουρκικὴ ἀρχὴ ἐπιλήψιμα ἔγγραφα, πού ὠδήγησαν πολλοὺς Βουλγάρους στὴ φυλακὴ.

Σὲ σκοτωμένους κοιματζῆδες τῆς συμμορίας Τάσκα τῆς περιφέρειας Σερρών βρῆκε ὁ στρατὸς 65 γράμματα. Ὁ Χιλμῆ πασῶς τὰ ἐφωτοτύπωσε καὶ τὰ μοίρασε στοὺς προξένους. Δὲν γινόταν σ' ὅλα λόγος παρὰ γιὰ σφαιρὲς καὶ σκοτωμούς.¹

1. Μέσα σ' αὐτὰ ἦταν πιθανώτατα καὶ ἐκεῖνο, πού ἀρχίζει μὲ τὸ «*τσεκούρι στὸν*

Μέσα στην Θεσσαλονίκη έζητησε τὸ κοιμᾶτο ἀπ' τὸν δημοδιδάσκαλο Κῶτσο Ματζιάνωφ τρεῖς λίρες. Ὁ εὐλογημένος ὁ δάσκαλος κἀθησε καὶ ἔγραψε ὑπόμνημα διαμαρτυρίας ἀπὸ 180 σελίδες! Μὲ κάποια τυχαία ἔρευνα ἔπεσε τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ στὰ χέρια τῆς ἀστυνομίας καὶ ἔρριξε στὶς φυλακὲς 23 Βουλγάρους, ποὺ οἱ 13 ἦσαν καθηγητὲς τῶν δύο γυμνασίων.

Στὸ Γκορτσουμπράτ τῶν Σερρών οἱ Βούλγαροι χωρικοὶ χάρις στὶς ἀντιθέσεις τῶν κοιμᾶτων διαρρέθηκαν καὶ αὐτοί, ἀλληλοεξωντώθηκαν καὶ ἀλληλοκαταγγέλθηκαν. Πολλοὶ ἐφυλακίσθηκαν καὶ οἱ Τριανταφύλλωφ καὶ Ἡλίεφ κρεμάσθηκαν.

Τὴν 3ην Ἀπριλίου 1907 ὁ βοεβόδας τῆς περιοχῆς Σερρών Μπακάλωφ ἐσκότωσε ἓνα Βούλγαρο παπᾶ καὶ πολλοὺς ἄλλους, ποὺ κατονομάζει ἢ ἔκθεσις, παραδόθηκε στοὺς Τούρκους, ἔγινε ὄργανό τους καὶ ξανάγινε ἔπειτα ἀρχηγὸς τοῦ κοιμᾶτου τῶν Βερχοβιστῶν!

Τὸν Μάρτιο 1907 ἐπρόσταξε τὸ κοιμᾶτο ἄνω Τζουμαγιάς νὰ ἐνταθῆ ἢ φορολογία. Ἐκακοποιήθηκαν καὶ δολοφονήθηκαν πολλοὶ καὶ ἐφυλακίσθηκαν περισσότεροι. Στὸ σπῆτι τοῦ Δημήτρη Ἀγγέλωφ βρέθηκαν τὰ ἀρχεῖα τοῦ κοιμᾶτου, ποὺ ἀποδείκνυαν ὅτι εἶχαν εἰσπραχθῆ ἀπὸ τὴν φτωχὴ ἐκείνη περιφέρεια 8000 λίρες χρυσές! Γέμισαν οἱ φυλακὲς ἀπ' αὐτούς, ποὺ εἶχαν πληρώσει τὰ χρήματα. Οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν ἄνω Τζουμαγιάς καὶ Μελενίκου ὑπόβαλαν στὸ βουλγαρικὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης ἀναφορά, ὅπου διεκτραγωδοῦσαν τὰ μαρτύριά τους ἀπὸ τοὺς κοιμᾶτζήδες. Δὲν ὑπῆρχε οἰκογένεια, ἔγραφαν, ποὺ νὰ μὴ εἶχε ἓνα ἢ δύο θύματα. Ἀναγκάσθηκαν στὸ τέλος πολλὰ χωριά, ποὺ κατονομάζει ἢ ἔκθεσις, (Μέσκοβο, Κιλισὲ μαχαλέ, Ὀστόβα, Βλαλί, Βρέτσι, Ἡλιάσκα, Λιλιάνοβα, Στάγερ, Λέσκα, Βακούφ, Βρέτσι καὶ ἄλλα) νὰ πάρουν ὅπλα ἀπὸ τοὺς Τούρκους, γιὰ νὰ προστατέψουν τὸν ἑαυτό τους ἀπὸ τοὺς τουρκομάχους!

Γιὰ τὸν Σαντάσκη λέγει ἡ ἔκθεσις ὅτι ἔκαμε τὸ μεγαλύτερο κακὸ στὴν Βουλγαρία καὶ ὅτι ἦταν βλάχικης καταγωγῆς. Γιὰ τὸν Τσερνονπέεφ ὅτι ἦταν πρῶην λοχίας τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ καὶ μέγας ληστής. Γιὰ τὸν βοεβόδα πάλιν τῆς περιφέρειας Δράμας Ντόκτορα ἀναφέρει ὅτι ἐπρόσταξε κάποιον Ντήμωφ νὰ παντρέψῃ μ' ἓνα ἀκόλουθό του τὴν κόρη του Κίταν, ποὺ ἦταν ἀρραβωνιασμένη μὲ κάποιον ἄλλο. Πατέρας καὶ κόρη ἀναγκάσθηκαν νὰ τὸ σκάσουν στὶς Σέρρες καὶ νὰ ταχθοῦν μὲ τὴν ἑλληνικὴ παράταξι.

Στὴν περιφέρεια Σερρών, ἀναφέρει ἡ ἔκθεσις, δέκα ἔξ ὅλα χωριά ξεσηκώθηκαν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Θὰ ἦσαν προφανῶς παλιὰ ἰδικὰ μας, ποὺ εἶχαν ἐξαναγκασθῆ ἀπὸ τὴν τρομοκρατία τῶν κοιμᾶτζήδων νὰ δηλώσουν ὅτι ἦσαν πιά «Μπουλγάρ». Στὴν πόλι τῶν Σερρών δὲν εἶχαν ἀπομείνει σύμφωνα μὲ τὴν ἔκθεσι παρὰ δύο μονάχα Βούλγαροι.

ντόκτορ Γιάννη, μολύβι στὸν Ἑλληνα μητροπολίτη, μαχαίρι στὸν Ἑλληνα πρόξενο· καὶ τὸ καταχωροῦμε σελ. 70.

Ὁ Γάλλος συνταγματάρχης Βερνάν, γράφει ὁ ἀνώνυμος διπλωμάτης, τοῦ παραπονέθηκε γιὰ τὴν φιλικὴ στάσι τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὰ ἑλληνικὰ σώματα καὶ τοῦ ὁμολόγησε ὅτι ἐνήργησε νὰ μετατεθῆ ὁ Γάλλος ὑποπρόξενος Σερρών, γιατί ἦταν φιλέλληνας. Βεβαιώνει ἐπίσης ὅτι οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ τῶν Σερρών ἦσαν φιλοβούλγαροι, ὅπως καὶ ὁ Ἴταλὸς τοῦ Μοναστηρίου, ποὺ ἀλληλογραφεοῦσαν καὶ μὲ τὸν Ἄγγλο ὑπουργὸ τῶν ἔξωτερικῶν σὲρ Ἔντουαρτ Γκρέϋ(!) καὶ ὅτι καλὸς φίλος τῶν Βουλγάρων ἦταν καὶ ὁ Ἴταλὸς πρόξενος Θεσσαλονίκης. Ὁ Ἄγγλος πρόξενος Θεσσαλονίκης ἐσύστησε στὸν συντάκτη τῆς ἐκθέσεως γιὰ πανάκεια τὴν παραχώρησι συντάγματος στὴ Μακεδονία καὶ ὁ Ρῶσος στρατηγὸς Σχ. τὸν διαχωρισμὸ τῆς σὲ τρία κομμάτια.

Ἡ ἐκθεσις ὑπολογίζει ὅτι ὑπῆρχαν τότε στὴν Μακεδονία 57 βουλγαρικὲς συμμορίες ἀπὸ 558 συνολικὰ ἄνδρες. Καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἔπρεπε τὰ κομιτᾶτα νὰ διαλυθοῦν, νὰ ἀρχίσῃ εἰρηνικὴ ἐκπολιτιστικὴ ἐργασία καὶ νὰ ἀνασυγκροτηθοῦν πάλιν, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ αὐστηρὸν ἔλεγχο τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως. Γιὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν θὰ χρειάζονταν κάθε χρόνο 500.000 χρυσᾶ φράγκα ἀπὸ τὸν βουλγαρικὸ προϋπολογισμό. Ὁ διπλωμάτης δηλ., ποὺ εἶδε ἀπὸ κοντὰ τὰ χάγια καὶ ὄργια τῶν κομιτατζήδων, μόνη λύσι βρῆκε τὴν διάλυσι καὶ σὲ νέες βάσεις ἀνασυγκρότησί τους. Γιὰ νὰ μὴ ξεπέφτουν στὴν ληστεία καὶ νὰ ὑπακούουν στὶς ὁδηγίες τῆς κυβερνήσεως, ἐπρότεινε νὰ πληρώνωνται ἀπὸ τὸ κυβερνητικὸ ταμεῖο.

Τὸ σημεῖο, ὅπου οἱ Βούλγαροι παρ' ὅλες τὶς διαιρέσεις καὶ τὰ χάγια τῶν ὑπῆρξαν ἀνυπέρβλητοι, εἶναι ἡ προπαγάνδα καὶ ἡ ψευδολογία. Ἐξηκολούθησαν νὰ κατακλύζουν τὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα μὲ ἔντυπα ὄλων τῶν εἰδῶν. Τὸ βιβλίον τοῦ Ντραγκάνωφ «La Macédoine et les reformes» εἶναι κλασσικὸ ὑπόδειγμα. Γεμίζει 160 καὶ πλέον σελίδες μὲ ὀνόματα, ἡμερομηνίες, γεγονότα, γιὰ ν' ἀποδείξῃ ὅτι Τοῦρκοι, Ἕλληνες, Σέρβοι δὲν ἔκαναν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ καταδιώκουν, νὰ σφάζουν, ν' ἀδικοῦν κ.λ.π. τὰ ἄκακα βουλγαρικὰ ἀρτία. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῶν ἀναγραφομένων δὲν χολοσκάνει. Πιστεύει στὴν γαλλικὴ παροιμία, ὅτι ἀπ' τὴν συκοφαντία κάτι πάντοτε μένει. Ἀναφέρει βουλγαρικὰ χωριά, ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἔκαναν ἄδικες συλλήψεις, καὶ στὴν ἐπαρχία Κατερίνης (Ἁγία Μαρίνα)! Χαρακτηρίζει ὡς βουλγαρικὰ χωριά τὶς ἑλληνικὲς ἀρχοπόλεις, ὅπως τὸ Ράκοβο (Κρατερὸ) τῆς Φλώρινας, τὸ Μπρότ τοῦ Μοναστηρίου, γιὰ ν' ἀυξήσῃ πάντοτε τὸν ἀριθμὸ τῶν τυραννομένων Βουλγάρων! Διαστρέφει τὰ γεγονότα χωρὶς κανένα ἐνδοιασμό.

Τέρμα στὴν ἀναστάτῳσι καὶ αἱματοχυσία ἔβαλε ἡ νεοτουρκικὴ μεταπολίτευσις. Οἱ νεαροὶ καὶ ζωηροὶ ἀξιωματικοὶ ξεσηκώθηκαν καὶ ἀνέτρεψαν τὸ θεοκρατικὸ καὶ σάπιο καθεστῶς τοῦ Ἀμπτοῦλ Χαμητ καὶ τῆς καμαρίλας τοῦ ἀπὸ ἀγάπη περισσότερο γιὰ τὴν πατρίδα τους παρὰ γιὰ τὶς λαϊκὲς ἐλευθερίες. Ἐβλεπαν καθαρὰ ὅτι ἡ Μακεδονία, ὀλίγηρη δηλ. ἡ Εὐρωπαϊκὴ

Τουρκία, κινδύνευε σοβαρώτατα νὰ χαθῆ γι' αὐτούς. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς στὰ τρία βιλαέτια ἦταν πολὺς, πειθαρχικὸς, σκληραγωγημένος καὶ ὅπως πάντοτε λαμπρὸς. Τὰ τάγματα τῶν «κυνηγῶν» καὶ τὰ ἄλλα τακτικὰ τμήματα ἦσαν ἐξαιρετα. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἔφεδροι (ρεντίφ), ποὺ στέλλονταν ὕστερα ἀπὸ θητεία πολλῶν χρόνων νὰ φρουρήσουν χωριὰ καὶ βουνά, ἂν καὶ ἡλικιωμένοι τὴν ὥρην οἰκογενειάρχες καὶ ντυμένοι κουρέλια, ἐκτελοῦσαν χωρὶς παράπονα καὶ μὲ μοιρατρικὸ ἀνατολίτικο αὐτοματισμὸ τὸ καθήκον τους. Ἐννοεῖται ὅτι ὅλες τὶς θυσίες καὶ τὶς προσπάθειές των ἢ κατάστασις ὀλοένα χειροτέρευε καὶ ἡ χειρουργικὴ μηχανὴ τῶν ξένων γκiausούρηδων προχωροῦσε διαρκῶς βαθύτερα στὴν σάρκα τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1905 εὐρωπαϊκὸς στόλος κατέλαβε τὸ τελωνεῖο τῆς Μυτιλήνης, γιὰ νὰ ἀναγκάσῃ τὴν τουρκικὴ κυβέρνησιν νὰ δεχθῆ τὴν ἐγκατάστασιν στὴν Θεσσαλονικὴ Διεθνoῦς οἰκονομικῆς ἐπιτροπῆς, ποὺ θὰ εἶχε τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν οἰκονομικῶν τῶν τριῶν βιλαετιῶν.

Ἡ λυκοφιλία τῶν δύο «ἐντολοδόχων», Αὐστρίας καὶ Ρωσίας, ποὺ εἶχαν ἀναλάβει ἀπὸ τὸ 1897 τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν Βαλκανικὴν, ἔπαθε τὴν ἄνεπανάρθωτον κλονισμόν. Ἡ Αὐστρία εἶχε φροντίσει κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ρωσικοῦ πολέμου νὰ ἀποσπᾷ τὴν συγκατάθεσιν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως γιὰ τὴν ἔνωσιν τῶν βοσνιακῶν σιδηροδρόμων μὲ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴ Θεσσαλονίκης—Βελιγραδίου στὴν Μητροβίτσα, ποὺ ὑπερφάλαγγιζε τὴν Σερβίαν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ νέα πρωταθλητὴς τῆς μακεδονικῆς σωτηρίας ἐπρόβαλε ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ποὺ εἶχε περιορισθῆ ἕως τότε νὰ βομβαρδίζῃ τὶς ἄλλες Μεγάλες Δυνάμεις μὲ σχέδια καὶ ὑπομνήματα. Δὲν ἔκρυβε καθόλου τὴν σκέψιν τῆς ἡ Ἄγγλια, ὅτι ἡ μόνη λύσις τοῦ μακεδονικοῦ προβλήματος ἦταν ὁ διορισμὸς χριστιανοῦ διοικητῆ τῶν τριῶν βιλαετιῶν, δηλ. ἡ αὐτονομία. Γιὰ τὸ «Μακεδονικὸ ζήτημα» πῆγε καὶ ὁ Ἄγγλος βασιλεὺς καὶ συνάντησε τὸν Φραγκίσκον τῆς Αὐστρίας.

Τὸν Σεπτέμβριον 1907 (15)28) ἡ Αὐστρία καὶ Ρωσία γιὰ λογαριασμὸν καὶ τῶν ἄλλων Μεγάλων Δυνάμεων ἐπέδωσαν διακοίνωσιν στὰ τρία βαλκανικὰ κράτη νὰ σταματήσουν ὁπωσδήποτε τὴν ἔξοδο συμμοριῶν ἀπὸ τὸ ἔδαφος των. Ἐρμηνεύοντας τὸ ἄρθρον 3 τοῦ «Προγράμματος τῆς Μύρστεγκ», ποὺ ἐνόμισαν ὅτι εἶχε συντελέσει μὲ τὴν παρερμηνείαν του στὴν ἐπίτασιν τοῦ ἐνόπλου ἀνταγωνισμοῦ καὶ ἀλληλοφαγώματος, ἐδήλωσαν ὅτι δὲν θὰ γινόνταν, προτοῦ ἀποκατασταθῆ ἡ τάξις, ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις τῆς Μακεδονίας σύμφωνα μὲ τὰ ἐθνολογικὰ δεδομένα. Ἀπ' τὴν Τουρκίαν ἐξήτησαν νέες «μεταρρυθμίσεις» στὸ κεφάλαιον τῆς δικαιοσύνης. Ἡ Βουλγαρία δέχθη μὲ ἐνθουσιασμὸν τὴν «ἐρμηνείαν», ποὺ ὑποβοηθοῦσε τὴν αὐτονομίαν τῆς «ἐνιαίας καὶ ἡνωμένης» Μακεδονίας. Ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ σερβικὴ κυβέρνησις διαμαρτυρήθησαν. Ἡ ἑλληνικὴ ἐξήτησε γιὰ πολλοστὴ φορὰ νὰ καθορισθῶν τέλος πάντων τὰ ὄρια τῆς Μακεδονίας καὶ ν' ἀποχωρισθῆ ὀλίγωρον τὸ βι-

λαέτι τῶν Σκοπίων (Κοσόβου), πού εἶχε πολλοὺς Τουρκαλβανούς καὶ καμμιά σχέσι μὲ τὴν ἱστορικὴ Μακεδονία.

Τὸν Ἰανουάριο καὶ Μάρτιο τοῦ 1908 ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησι ἐπρότεινε στὶς Μεγάλες Δυνάμεις νὰ διορισθῇ χριστιανὸς ἢ μουσουλμάνος διοικητὴς τῶν τριῶν βιλαετιῶν ἀνεξάρτητος ἀπ' τὸν σουλτάνο, νὰ περιορισθῇ ὁ τουρκικὸς στρατὸς καὶ νὰ αὐξηθῇ ἡ χωροφυλακὴ! Οἱ Βούλγαροι ἀλάλαξαν ἀπὸ ἐνθουσιασμό. Καὶ τὸν Ἰούνιο συναντήθηκαν στὸ Ρεβάλ τῆς Βαλτικῆς ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ τσάρος τῆς Ρωσίας. Ἦταν φανερὸ ὅτι παρ' ὅλη τὴν γερμανικὴ ὑποστήριξι ἡ τουρκικὴ κυριαρχία στὴ Μακεδονία δὲν εἶχε πολὺ καιρὸ ζωῆ.

Οἱ Νεότουρκοι συνωμότες ἐργάσθηκαν μὲ ζῆλο καὶ σύστημα. Τὸν χειμῶνα ἤδη τοῦ 1907-8 ἔστειλαν μήνυμα στὸ Ἑλληνικὸ προξενεῖο, ὅτι θὰ τὸ ἀνατίναζαν στὸν ἀέρα, ἐὰν συνεχιζόταν ἐντατικὴ ἢ ἑλληνικὴ δρᾶσι μέσα στὴν πόλι. Ἡ ἀπειλὴ εἶχε συνέπεια νὰ ματαιωθῇ ἡ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Βουλγάρου ἀξιωματικοῦ, πού ἦταν ἀποσπασμένος στὸ Βουλγαρικὸ προξενεῖο. Τὸν Μάιο καὶ Ἰούνιο ἄρχισαν ἀπροκάλυπτες πιά ἐπαναστατικὲς ἐκδηλώσεις. Ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ δολοφονήθηκαν μέσα στοὺς στρατῶνας. Ἐνας πασᾶς, εἰδικὸς ἀπεσταλμένος τοῦ σουλτάνου, ἔπεσε διάτρητος ἀπὸ σφαῖρες τὴν ὥρα, πού ἔδινε στὸ τηλεγραφεῖο ἓνα τηλεγράφημα γιὰ τ' ἀνάκτορα. Ὁ λοχαγὸς Νιαζῆ βῆς ἀπ' τὴν Ρέσνα βγῆκε στὰ βουνὰ Ρέσνας - Ὀχρίδας μὲ νεοτουρκικὴ συμμορία καὶ νεοτουρκικὴ σημαία. Οἱ Νάλτσας, Καλαρρῦτης, Κουντουρᾶς καὶ οἱ ἄλλοι Μοναστηριῶτες, πού ἦσαν ἐξορία στὸ Πογραντέτς, ἀπελευθερώθηκαν ἀπ' τοὺς ἀντάρτες αὐτοίς, πολλὰς μέρες προτοῦ φθάσῃ τὸ «χουριέτ» (ἐλευθερία) στὸ Μοναστήρι. Τὸ ἀπόγευμα τέλος τῆς 10ης Ἰουλίου ἓνα πλήθος ἀξιωματικῶν μπῆκε στὸ ἐξοχικὸ καφενεῖο «Τέρψη» καὶ μὲ ζητωκραυγὲς «Γιασασίν χουριέτ, ἀνταλέτ, μουσαβὰτ» (Ζήτω ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰσότης, ἡ δικαιοσύνη) ἐπρόσταξαν τὴν ὀρχήστρα ἀπὸ Αὐστροτσεχοπολωνέζες νὰ παίξουν τὴν Μασσαλιώτιδα. Ἡ ἐπανάστασις εἶχε κηρυχθῆ ἀναίμακτη, ἀφοῦ οἱ στρατῶνες ἦσαν ἡ ἐστία καὶ πηγὴ τῆς. Τὴν ἴδια νύχτα τὸ «χουριέτ» ἐταξείδεψε σιδηροδρομικῶς στὴν Θεσσαλονίκη.

Μιὰ μικρὴ δηλ. παρέα ἀξιωματικῶν εἰσώρμησε ἀπὸ βραδὺς σ' ἓνα καφενεῖο, ὅπου ἐσύχναζαν ἄνθρωποι τῆς Ὀργανώσεώς μας. Ἦσαν τότε ἐκεῖ οἱ Κ. Γραμματικοῦ, Α. Κοντούλης, Α. Μιλώσης καὶ ἄλλοι δέκα. Κάθησε αὐτόκλητη μαζί τους, τοὺς κέρασε οὔζο, κερᾶσθηκε, τοὺς εἶπε γιὰ τὰ μεγάλα καινούργια πράγματα, πού σὲ λίγο θὰ ἔβλεπαν, καὶ τοὺς πῆρε ἐλευθερωτὲς αἰχμαλώτους στὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ. Ἄλλοι ἀξιωματικοὶ μὲ ἰσαριθμοὺς Βουλγάρους εἶχαν ἤδη προσηγηθῆ. Ἐνα τραῖνο γεμάτο ἀνόπλους ἀξιωματικούς, σημαῖες καὶ ἐπιγραφὰς «Γιασασίν χουριέτ» κ.λ.π. ξεκίνησε στὸ σκοτάδι. Σὲ κάθε σταθμὸ δεχόταν μὲ σφυρίγματα καὶ ὁμοβροντίες ἐπιτροπὲς καὶ ἄφηνε ἄλλες, ἐνῶ ἄλλοι πυροβολισμοὶ ἀπ' τὶς πόλεις Φλώρινα, Ἐδεσσα, Νάουσα, Βέροια χαιρετοῦσαν τὸ θριαμβευτικὸ στὸ σκοτάδι πέρασμά του. Στὸν

σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῆς Θεσσαλονίκης ἔφθασαν ἀργὰ τὸ πρωί. Μιὰ βαθειὰ σιωπὴ ὑποδέχθηκε τὰ σφυρίγματα τοῦ τραίνου καὶ τὶς τουφεκιές τῶν ἀξιωματικῶν. Καὶ οἱ ζωηρότεροι ἄλλαξαν τότε χρῶμα. Οἱ Ἕλληνες, ποὺ βρέθηκαν μὲ τὸ στατιὸ ἐπαναστάτες κατὰ τοῦ «κραταιοτάτου, ἐνδοξοτάτου, γενναιοτάτου» κ.λ.π. σουλτάνου, ἐνόμισαν ὅτι ἔφθασε ἡ τελευταία τους στιγμή. Στὸ δρόμο φίλοι τους Ἕλληνες σιδηροδρομικοὶ τοὺς ἔδωκαν νὰ καταλάβουν μὲ νοήματα ὅτι ἐπῆγαιναν ὅλοι γιὰ τὴν κρεμάλα! Μὰ κάποια στιγμή ἀκούσθηκαν ἀραιοὶ πυροβολισμοὶ καὶ ἀπ' τὴν πόλι, ποὺ σιγὰ σιγὰ ἐπλήθαιναν καὶ σίμωναν. Καὶ εὐθύς ἔπειτα ἄρχισαν νὰ καταφθάνουν μὲ ὅλα τὰ διαθέσιμα ἀμάξια ἀξιωματικοί, ὑπάλληλοι, μπέηδες καὶ πρὸ παντὸς ντονμέδες καὶ ντονμέδισες (ἐκμουσουλμανισμένοι Ἑβραῖοι), ποὺ ἀνέμιζαν τοὺς φερετζέδες των καὶ οὐρλιαζαν «Γιασασίν χουριέτ». Λόγοι καὶ ζητωκραυγές, φιλιὰ καὶ ἐνθουσιασμοὶ ἐπισφράγισαν τὸν ἐρχομὸ καὶ τὴν ἐγκατάστασι τῆς ἐπαναστατικῆς τριλογίας τοῦ χουριέτ, ἀνταλέτ, μουσαβάτ. Ὅλο τὸ πλῆθος προχώρησε μὲ λάβαρα, ζητωκραυγές, τουφεκιές στὴν στενὴ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ πλατειούλα, πλαισιωμένη μὲ καφενεῖα καὶ μπουραρίες, ποὺ φέρει ἀπ' αὐτὴν τὴν ἡμερομηνία τ' ὄνομα τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἐπανάστασις ἐπεκράτησε. Οἱ φυλακὲς ὅλες ἀνοιξαν. Ἀπ' τὰ βουνὰ κατέβηκαν ἀντάρτες καὶ κομιτατζήδες καὶ ἔγιναν δεκτοὶ μὲ ἀνθοδέσμες, φιλιὰ καὶ προσφωνήσεις ἀπὸ ἀξιωματικοὺς καὶ χοτζάδες καὶ μὲ ἄδολο ἐνθουσιασμὸ ἀπὸ τοὺς ἰδικούς των πληθυσμούς. Χαρακτηρίσθηκαν πρόδρομοὶ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἀνταρτοπόλεμος καὶ ἡ αἱματοχυσία ἐσταμάτησαν. Ἡ θεοκρατικὴ Τουρκία ἔγινε χώρα, ὅπου ἀνθίσει τὸ δημοκρατικώτερο σύνταγμα. Καὶ οἱ θρησκείες, φυλὲς καὶ ἐθνικότητες, ποὺ ἀλληλοσφάζονταν τόσα χρόνια μὲ τόση λύσσα, βρέθηκαν ξαφνικὰ ἰσότιμα ἀδέρφια καὶ οἱ «μεταρρυθμίσεις», τὰ μεγάλα σχέδια, οἱ «πράκτορες», οἱ ξένοι ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι οἰκονομολόγοι πῆγαν διὰ μᾶς ὅλοι περίπατο.

Σταμάτησε τότε ὁ ἔνοπλος ἑλληνοβουλγαρικὸς πόλεμος χωρὶς νὰ πιάψῃ καὶ ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ διαμάχη. Τὸ 1909 καὶ 1910 ξαναέδρασαν μικρὲς βουλγαρικὲς συμμορίες καὶ λίγα ἑλληνικὰ σώματα. Τὸ 1911 ἄρχισε κάποια ἑλληνοβουλγαρικὴ προσέγγισι. Ἀκολούθησαν οἱ βαλκανικοὶ καὶ οἱ εὐρωπαϊκοὶ καὶ παγκόσμιοι πόλεμοι. Καὶ ἡ διαμάχη συνεχίζεται μὲ ἄλλες μορφές καὶ καινούργια συνθήματα, ἀλλὰ μὲ τὸ ἴδιο πάντοτε περιεχόμενο. Ἡ βουλγαρικὴ ἐπιβουλὴ καὶ ἀπληστία συνεχίζει πρωτόγονη, ἀκούραστη καὶ ἀνεξάντλητη, μὲ ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονὴ ἀξιοθαύμαστη τὴν προσπάθειά της γιὰ τὴν πραγμάτωσι τῆς «μεγάλῃς ἰδέας», ποὺ ποτὲ δὲν ἐγκατέλειψε. Ἡ Μακεδονία καὶ τὸ Αἰγαῖον εἶναι ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπός. Παρουσιάσθηκε τελευταῖα ἀπροκάλυπτη καὶ ἡ γιουγκοσλαβικὴ μεγαλομανία νὰ διεκδικήσῃ μὲ λεόντιο ὄρεξι καὶ καταπληκτικὴ ταχυδακτυλουργία τὴν ἴδια κληρονομία καὶ λεία.

Ὁ καυγαῖς των εἶναι γιὰ τὸ πάπλωμά μας.

ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΑΓΩΝΙΣΤΑΙ

Ο ΚΩΤΑΣ

Ἦμουν μαθητὴς στὸ γυμνάσιο τοῦ Μοναστηρίου, ὅταν ἓνα βροχερὸ πρῶτὶ (27 Σεπτεμβρίου 1905) ἔγινε ξαφνικὰ γνωστὸ ὅτι κρέμασαν τὸν Κώτα. Πετάξαμε ἀμέσως βιβλία καὶ τετράδια καὶ πεταχθήκαμε στὴ πλατεῖα Ἄτ - παζάρ (ἀλογοπάζαρο), ὅπου γίνονταν οἱ ἀπαγχονισμοί. Τὸ πρόσωπο τοῦ κρεμασμένου ἦταν γεμᾶτο κτυπήματα καὶ τὰ ροῦχά του ἔσταζαν αἷμα. Ὁ γενναῖος καπετάνιος, καὶ ὅταν τὸν ἀνέβαζαν στὸ σχοινί, ἐπάλαιψε ὡς τὴν τελευταία στιγμή.

Τὸν εἶχα ἰδεῖ πολλές φορές στὴ φυλακὴ Κατὶλ - χανέ (τῶν κακούργων), ὅπου πηγαίναμε μὲ τρόφιμα καὶ κρυμμένα γράμματα γιὰ τοὺς ἀντάρτες καὶ τοὺς ἄλλους ἰδικούς μας καταδίκους.

Μέσο ἀνάστημα, σχεδὸν κοντός, ὅλος κόκκαλα, τένοντες καὶ νεῦρα, δὲν εἶχε οὔτε ἓνα δράμι λίπος. Τὸ στῆθός του ἦταν γυμνὸ ἀπὸ τσαπράζια, σταυρούς, ἀσημικά καὶ τὸ παραμικρότερο στολίδι, πὺν τόσον ἀγαποῦσαν οἱ παλιοὶ κλέφτες καὶ ἀρματολοὶ καὶ ἀντάρτες. Στὴν ὅλη ἀσκητικὴ μορφὴ του ξεχώριζαν ἡ μεγάλη φαλάκρα, τὰ μικρὰ μάτια καὶ τὰ μακρὰ μουστάκια, πὺν ἔπεφταν ἀπεριποίητα πρὸς τὰ κάτω. Μονάχα στὴν κινηματογραφικὴ ταινία «Τάρας - Μπουλμπα» ἔχω ἰδεῖ μορφὲς ἀρχηγῶν Κοζάκων σὰν τὴν δική του, πρωτόγονες, ἀσιδέρωτες καὶ ἀδάμαστες, σὰν τὶς δυνάμεις τῆς φύσεως. Μικρὸς τὸ δέμας ἔκρυβε ψυχὴ καὶ σωματικὴ ρώμη γίγαντα. Ὅταν τὸν κάλεσαν στὸ γραφεῖο τοῦ διευθυντῆ τῶν φυλακῶν τὴν παραμονὴ τοῦ ἀπαγχονισμοῦ μὲ τὴν πρόφασιν νὰ τοῦ ζητήσουν κάποια πληροφορία, χρειάσθηκε νὰ πέσουν ἐπάνω του πολλοὶ χωροφύλακες καὶ δεσμοφύλακες, γιὰ νὰ πορῶσουν νὰ τοῦ περάσουν τὶς χειροπέδες. Κι ὅταν τὸν ὠδηγοῦσαν στὴ πλατεῖα τοῦ Ἄτ - παζάρ, ἐκτύπησε μὲ τὶς χειροπέδες καὶ ἔρριξε κάτω δύο γιγαντώσους δεσμοφύλακες καὶ διάσπασε τὴν ζώνη τῶν λογχοφόρων στρατιωτῶν. Ἄν ἤξερε τοὺς δρόμους καὶ δὲν ἔπεφτε γιὰ τὴν κακὴ του τύχη σὲ μιὰ περίπολο θὰ εἶχε ξεγλυτώσει. Εἶχε παρασκευασθῆ ἐπίσης ἡ διαφυγὴ του ἀπ' τὴ φυλακὴ καὶ θὰ εἶχε σίγουρα ξεφύγει, ἂν ἀργοῦσε λίγες μέρες ἢ ἐκτέλεισός του. Δραπέτευσε λίγο ἀργότερα ὁ Γεώργιος Βολάνης, ἓνας νεαρὸς καὶ ἀγράφματος χωρικός ἀπὸ τοὺς Λάκκους τῆς Κρήτης, πὺν ἀναδείχθηκε μεγάλος ἀρχηγὸς στὸ Μορίχοβο, γιὰ νὰ πέσῃ τὰ χρόνια τῆς κατοχῆς στὴν Κρήτη. Μιὰ ταπεινὴ καὶ «κοινὴ» γυναῖκα, ἡ Κία, εἶχε διοργανώσῃ τὴν δραπέτευσιν μὲ ἄφθαστο θάρρος καὶ ἀπαράμιλλη μαεστρία, ὅπως προθυμότητα

πάντοτε καὶ ἀφιλοκερδέστατα ριχνόταν στὶς δυσκολώτερες ἐπιχειρήσεις καὶ ἐπικινδυνότερες περιπέτειες.

Γεννήθηκε τὸ 1863 στὴ Ρουίλια, ἓνα χωριό, πὸν φέρνει τώρα τ' ὄνομά του καὶ βρίσκεται στὴν δασωμένη καὶ ἀτέλειωτη ρεμματιά, πὸν ὀδηγáει ἀπ' τὸ Πισοδέρι στ' ἄλβανικὰ σύνορα. Στὸ χωριό του δοῦλεψε γεωργός, μπακάλης, χαντζῆς, κηροποιός, τσαγκάρης, σωστός δηλ. πολιτεχνίτης. Ἄλλὰ τὸ κύριο ἔργο του ἦταν τὸ ἄσπονδο μῖσος καὶ τὸ ἀκατάβλητο θάρρος ἐναντίον τῶν μπέηδων καὶ ἀγάδων, πὸν εἶχαν γίνει ἀληθινὴ πληγὴ γιὰ τὸ χωριό του καὶ ὅλα γενικὰ τὰ χριστιανικὰ χωριά.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ τουρκικὸς ζυγὸς στὰ μέρη ἐκεῖνα ἦταν βαρύτερος καὶ σκληρότερος ἀπὸ παντοῦ ἄλλοῦ. Τὸ εἶχαν παρακάμει ἰδίᾳ οἱ Τουρκαλβανοί. Γύριζαν πάνοπλοι, ζοῦσαν ἄεργοι, πλιατσικολογοῦσαν ἀσύδοτοι. Οἱ χριστιανοὶ χωρικοὶ ἦσαν γενικὰ κολλῆγοι καὶ δουλοπάροικοι στὰ τουρκικὰ τσιφλίκια καὶ τὸ μόνο δικαίωμα καὶ λόγον ὑπάρξεως εἶχαν νὰ δουλεύουν. Δὲν ἦσαν κύριοι οὔτε κáν τοῦ οἰκογενειακοῦ των ἀσύλου καὶ αὐτῆς τῆς τιμῆς. Ἐὰν συναντοῦσαν στὸν δρόμο ἓνα οἰονδήποτε Τοῦρκον, ἔπρεπε νὰ κατέβουν ἀπ' τὸ ἄλογο ἢ τὸ γαϊδούρι των καὶ ταπεινὰ νὰ τοῦ ποῦν: «Πολλὰ τὰ ἔτη σου, ἀγά».

Ἐπῆρχε τότε ὁ Κασίμ μπέης, ἓνας Τουρκαλβανὸς ἀπ' τὴν Καπεστίτσα, τὸ πρῶτο ἄλβανικὸ χωριό, πὸν συναντοῦμε στὸν δρόμο τῆς Κορυτσᾶς. Εἶχε ἓνα μεγάλο καὶ πλούσιο τσιφλίκι στὴν καρδιὰ τοῦ κάμπου τῆς Φλώρινας. Εἶχε ἐπίσης ἓνα ὑδρόμυλο κοντὰ στὴ Ρουίλια κ' ἓνα χάνι μέσα στὸ χωριό. Ἄπληστος, ὅπως ὅλοι, ἀχαλίνωτος σ' ὅλα, ἐφρόντιζε μὲ τὰ δικὰ του μέσα νὰ μὴ βρίσκεται ἐνοικιαστὴς γιὰ τὸ ἄλλο χάνι τοῦ χωριοῦ, πὸν ἀνῆκε στὴν ἐκκλησία, γιὰ νὰ τσεπώνῃ ἔτσι αὐτὸς μεγαλύτερα ἐνοίκια ἀπ' τὸ δικό του. Ὁ Κώτας ἀψήφησε τὴν ἀπαγόρευσι τοῦ μπέη καὶ ἐνοίκιασε τὸ ἐκκλησιαστικὸ χάνι. Δέχθηκε πολλὲς φροφές πολλὲς σφαῖρες ἀγνώστων, πὸν ἦσαν οἱ πολὺ γνωστοὶ ἄνθρωποι τοῦ Κασίμ. Ἄλλὰ τὸ χάνι δὲν τὸ ἄφησε. Εἶχε μάλιστα καὶ τὸ ἀνήκουστο γιὰ κείνη τὴν ἐποχὴ θράσος νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τοῦ ἰδίου τοῦ μπέη γιὰ τὸν λόγο, ὅτι οἱ ἀνοικονόμητοι ἄνθρωποι του, κεχαγιαῖδες, σουμπασηῖδες καὶ σωματοφύλακες, Τουρκαλβανοί, σάν κι αὐτόν, καὶ θρασύτατοι, ὅπως αὐτός, ἔκοψαν τὸ νερὸ τὴν στιγμὴ, πὸν ἐπότιζε ἡ Κώτανα, γιὰ νὰ δουλέψῃ καὶ σὲ ἀκανόνιστη ὥρα ὁ μπέικος μύλος, καὶ τὴν ὕβρισαν. Χαρακτηριστικὸ ἐπίσης τοῦ θάρρους καὶ τοῦ πείσματος του εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς ἐπεισόδιο. Τὸ 1896 ἦταν μουχτάρης, δηλ. πρόεδρος τοῦ χωριοῦ. Ἐνας ἀξιωματικὸς, πὸν ἦλθε στὴ Ρουίλια μὲ ἀπόσπασμα, νὰ κυνηγήσῃ τοὺς ἀντάρτες, πὸν εἶχαν ἀρχίσει τότε νὰ ἐμφανίζονται μὲ τοὺς Μπρούφα, Ζαρκάδα, Τάκη Περίφανο κ.λ.π., τοῦ ἐζήτησε νὰ ὑπογράψῃ ἀπόδειξι ὅτι ἐπλήρωσε τὰ τρόφιμα, πὸν εἶχαν καταναλώσει οἱ ἄνδρες του. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἶχε πάρει, φαίνεται, μέτρα, γιὰ νὰ σταματήσῃ κáπως τὶς καταχρή-

σεις τῶν ὀργάνων της. Ὁ Κώτας ἀρνήθηκε νὰ σφραγίσῃ τὴν ἀπόδειξι, ἀφοῦ τὰ τρόφιμα δὲν εἶχαν πληρωθῆ. Ὁ ἀξιωματικὸς τὸν ἔστρωσε τότε στὸ ξύλο τόσο ἄγρια, ὥστε οἱ σύμβουλοι (ἄξιαδες) ἔτρεξαν νὰ πάρουν ἀπ' τὸ γραφεῖο τὴν κοινοτικὴ σφραγίδα καὶ νὰ σφραγίσουν τὴν ἀπόδειξι χωρὶς νὰ τοῦ εἰποῦν τίποτε. Παρὰ τὰ χάγια του εἶχε τὸ κουράγιο ὁ Κώτας νὰ πάῃ τὴν ἄλλη μέρα στὴν Καστοριά καὶ νὰ καταγγείλῃ τὸν βάρβαρο ἀξιωματικὸ στοὺς ἀνωτέρους του. Γύρισε πίσω, κρατῶντας θριαμβευτικὰ στὸ χέρι ὀλίγα γρόσια, τὸ ἀντίτιμο τῶν τροφίμων καὶ τῶν ξυλοκοπημάτων.

Ὁ καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν Παντελῆς Νάκας, θεῖός μου, καὶ ὁ βιομήχανος Νικόλαος Καζάσης, ποὺ ἀπέθαναν πρὶν λίγα χρόνια στὴν Θεσσαλονίκη, μ' ἐβεβαίωσαν ὅτι τὴν ἀνοιξι τοῦ 1897 μαζί μὲ 28 ἄλλους Μοναστηριώτες, ποὺ ἦσαν οἱ περισσότεροὶ νοικοκυρόπαιδα καὶ ἐπιστήμονες, εἶχαν προμηθευθῆ τὰ ὄπλα καὶ τὶς στολές, γιὰ νὰ βγοῦν στὰ βουνὰ ἀντάρτες μὲ ἀρχηγὸ τὸν Κώτα. Τὸ ραγδαῖο ὅμως καὶ ἄδοξο τέλος τοῦ πολέμου ἐκείνου ἐματαιώσε τὰ σχέδιά των. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι εἶχεν ἀναπτύξει ἀπὸ τότε καὶ ἄλλη κρυφὴ καὶ ἄγνωστη δρᾶσι, ποὺ ἦταν γνωστὴ στοὺς κύκλους τῆς Ἐθνικῆς ἐταιρείας, ποὺ παρασκεύαζεν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἐπαναστατικὴ ἐνέργεια στὴν Κρήτη καὶ τὴ Μακεδονία. Ἄλλως δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ πῶς ἕνας ἄσημος καὶ ἄγνωστος χωρικὸς ἀπὸ ἕνα μικρὸ καὶ ἀπόμερο χωριό, ποὺ δὲν ἤξερε μάλιστα ἑλληνικά, θὰ διωριζόταν ἀρχηγὸς ἑνὸς τόσο σημαντικοῦ ἀνταρτικοῦ σώματος. Τὰ μεταγενέστερα γεγονότα ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ἐκλογὴ κάθε ἄλλο παρὰ ἀτυχῆς ἦταν.

Ὁ ἄδοξος πόλεμος τοῦ 1897, ποὺ ἐματαιώσε τὰ σχέδια τῶν 30 ὑποψηφίων ἀνταρτῶν τοῦ Μοναστηρίου, δὲν ἐστάθηκε ἱκανὸς νὰ σταματήσῃ καὶ τὸν Κώτα. Τὴν ἀνοιξι τοῦ 1898 μαζί μὲ τὸν Παῦλο Κύρου καὶ ἕνα ἄλλο χωρικὸ ἔστησε καρτέρι σὲ μερικὲς πέτρες καὶ χαμόκλαδα ἀνάμεσα Πισοδέρι καὶ Ἀνταρτικό, ἀρκιὰ μακρὰ ἀπ' τὴν Ρούλια. Ἀπ' τὴν Φλώρινα ἐρχόταν καβάλλα στὸ περῆφανο ἄλογό του πίνοπλος ὁ Κασίμ μπέης στὴν Καπεσιτίτσα μὲ Τουρκαλβανούς σωματοφύλακες, ἀρματωμένους ἐπίσης σὺν ἄστακούς. Μὲ λίγες τουφεκιὰς τοὺς γκρεμίσαν ὅλους νεκρούς. Ἀναστατώθηκαν οἱ τουρκικὲς ἀρχαὲς Καστοριάς, Φλώρινας, Κορυτσᾶς, Μοναστηρίου. Ὁ Κασίμ μπέης ἦταν προσωπικότης, ποὺ εἶχε ἐπιρροὴ καὶ σ' αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολι. Οἱ βασιβουζουκισμοὶ του, τὸσον ἄλλως τε γενικοὶ καὶ συνεπιθιμένοι, δὲν ἦσαν λόγος νὰ μὴ ἀπολαμβάνῃ ὅλη τὴν ὀφειλόμενη στὴν καταγωγὴ καὶ τὴν ἀξία του ἐκτίμησι, ἀφοῦ εἶχε καὶ ὅλα τὰ μέσα νὰ στέλνῃ δῶρα στοὺς Ἀλβανούς πασάδες. Μὰ πῶς μποροῦσαν κἄν νὰ σκεφθοῦν οἱ ἀρμόδιοι δικαστικοὶ καὶ ἀστυνομικοὶ ὅτι θὰ εὐρίσκονταν ἀπλοὶ ραγιαῖδες, ποὺ θὰ τολμοῦσαν νὰ σηκώσουν φονικὸ χέρι σ' ἕνα τόσο μεγάλο μπέη; Ὁ Κώτας δούλευε πάντοτε σκυφτὸς στὰ χωράφια, τὸ χάνι, τὸ τσαγκαράδικο, τὰ κεριὰ καὶ οἱ ἄλλοι δύο σύντροφοὶ του στὰ χωράφια καὶ τὰ πρόβια τῶν. Ἐστρεψαν ἀναγκα-

στικά τὴν προσοχή καὶ τὴν ἔρεινά τους σ' ἄλλους Ἕλληνοὺς μπεήδες, προσωπικούς ἐχθρούς τοῦ Κασίμ. Ἐφυλάκισαν μάλιστα καὶ τὸν Χουσεῖν μπέη Καραϊσκάκη. Ἦταν καθιερωμένη τακτικὴ στὶς σχέσεις τῶν μπεήδων ἡ δολοφονία τοῦ ἐχθροῦ μὲ ἀφωσιωμένους ὑπηρέτες καὶ πιστοὺς μπράβους. Ἐπίμονες ὅμως φήμες ἄρχισαν, ἔστω καὶ ἀδέσποτες, νὰ κυκλοφοροῦν καὶ δὲν θ' ἀργοῦσαν οἱ ἀρχεὺς νὰ μυρισθοῦν τὴν ἀλήθεια.

Ἀποχαιρέτησε τότε ὁ Κώτας πανηγυρικὰ ὄλους τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους στὸ χωριὸ καὶ ἀναχώρησε γιὰ τὸ ἐξωτερικό. Πῆρε τὸ διαβατήριό του στὴ Φλώρινα καὶ ξεκίνησε. Μὰ λίγους σταθμοὺς παρακάτω ἀφῆκε τὸ τραῖνο, ξαναγύρισε κρυφὰ στὰ βουνὰ τῶν Κορεστίων καὶ Πρέσπας, ὅπου συγκέντρωσε ὀλόγυρά του μερικοὺς ἀποφασιστικοὺς ἄνδρες. Προσπάθησε στὴν ἀρχὴ νὰ κρατήσῃ μυστικὴ τὴν παρουσία του, γιὰ νὰ μὴ πληρώσῃ γι' αὐτὸν ἡ οἰκογένειά του. Μὰ τὰ ἔργα του ἐκραύγαζαν καὶ ἐγέμιζαν ἀντίλαλο ὅλο τὸν τόπο. Ἄρχισεν ἀληθινὴ ἐκστρατεία ἢ ἀκριβέστερα σταυροφορία. Ὅπου ὑπῆρχαν μπεήδες ἢ ἀγᾶδες τσιφλικιοῦχοι, ἐνοικιαστῆς δεκάτης, σουμπασηδες καὶ κεχαγιᾶδες (ἀντιπρόσωποι τῶν τσιφλικιούχων), ἀγροφύλακες, δημόσιοι ὑπάλληλοι, ποὺ τὸ παραξύνωναν — καὶ ὁ Θεὸς μονάχα ξέρει πόσο μεγάλη ἦταν ἡ ἀφθονία τους — ἐμφανιζόταν ξαφνικὰ ὁ Κώτας σὺν τὸ ἀδυσώπητο χέρι τῆς Νεμέσεως καὶ τοὺς πλήρωνε μὲ τὴ σειρὰ των γιὰ ὅλα τὰ παλαιὰ καὶ πρόσφατα ἀνομήματά τους.

Ἡ ὄρεινὴ καὶ δασωμένη ἐκείνη περιοχὴ δὲν ἦταν φτωχὴ καὶ ἀπὸ κλέφτικες παραδόσεις. Διατηροῦνταν ἀκόμα ζωντανοὶ οἱ θρυλοὶ τοῦ Ναούμη ἀπ' τὴν Ἱεροπηγή, ποὺ εἶχε ἀπαγάγει μέσα ἀπ' τὴ Φλώρινα βράδυ ρομαζανιοῦ τὸν καϊμακάμη (ἐπαρχο) καὶ ποὺ τὸ τραγοῦδι του «Ναούμης πάει στὴ Φλώρινα» εἶναι πάντοτε γνωστὸ στὴ Δυτικὴ Μακεδονία, τοῦ Νταλίτη ἀπ' τὴ Σφήκα, τοῦ παλαιοῦ Κύρου ἀπ' τὸ Ἀνταρτικὸ καὶ τῶν ξένων Κολέγκιζα, Καταραχιᾶ, Ζούρκα κ.τ.λ., ποὺ εἶχαν δώσει καὶ μερικὲς καλὲς μάχες μὲ τοὺς Τούρκους. Μὰ ὅλοι αὐτοὶ ἦσαν λίγο ἀντάρτες καὶ περισσότερο ληστές. Μεταπηδοῦσαν ἀπ' τὴ μιὰ ιδιότητα στὴν ἄλλη πολὺ εὔκολα, ἀνάλογα μὲ τὸ φρεγγάρι. Ὁ Κώτας θὰ τοὺς εἶχε ἕως στὴν ἀρχὴ γιὰ πρότυπο. Μὰ εὐθὺς τοὺς ξεπέρασε. Καὶ ἦταν κάτι τὸ πολὺ διαφορετικώτερο. Ἀληθινὸς ἱππότης, χωρὶς φόβο καὶ χωρὶς κηλίδα, δὲν εἶχε λερώσει τὰ χέρια μὲ καμμιά κλεψιά καὶ ἀνομία. Ἦ ἀγνότης του αὐτὴ καὶ ὁ ὅλος χριστιανικὸς ἀσκητισμὸς του ἀποτελοῦσαν καὶ τὴν κυριώτερη δύναμί του.

Ἦστερα ἀπ' τὸν Κασίμ μπέη ξέκαμε διαδοχικὰ τὸν Ἀμπετὶν μπέη ἀπ' τὴν Καστοριά, τὸν Νουρη μπέη ἀπ' τὸ Ἄργος Ὁρεστικό, τὸν Τζεμάλ μπέη ἀπ' τὴν Κορυτσᾶ, τὸν Νουρη καπετᾶν ἀπ' τὴν Φλώρινα, ἕνα πρόην ληστή, ποὺ εἶχε μεταβάλει σὲ τιμάρια του τὸ Τρίβουνο καὶ τὸ Μελά (Στάτι-στα), τὸν Ταῖρ ἀγᾶ καὶ ἄλλους.

Εἶναι δύσκολο σήμερα νὰ καταλάβουμε τὴν ἀπίχησι, ποὺ εἶχαν τότε

οἱ φόνοι αὐτοὶ στὴ συνείδησι τῶν πληθυσμῶν. Ὅλοι τοῦτοι οἱ μπέηδες καὶ ἀγάδες ἦσαν ἀληθινοὶ τυραννίσκοι, πὺν δὲν ἐσέβονταν τίποτε, δὲν σταματοῦσαν ἔμπρὸς σὲ τίποτε καὶ τὰ πλιατσικολογοῦσαν ὅλα μὲ τὴν τουρκαλβανικὴ μέθοδο, «αὐτό, ὄρέ, μοῦ τὸ χαρίζεις, αὐτὸ μοῦ τὸ δίνεις, αὐτὸ τὸ παίρνω, αὐτὸ εἶναι δικό μου». Ἡ Τουρκία, σημειωτέον, εἶχεν ἐκδώσει νόμους, πὺν τιμωροῦσαν τοὺς «δυναστες» (μουτεγαλίπ), μὰ οἱ νόμοι εἶχαν ἀποκοιμηθῆ. Οἱ μπέηδες τοὺς ἔγραφαν στὰ παλιά των παπούτσια. Πάνοπλοι, τολμηροί, ἄφοβοι, μὲ ἰδικούς των ὄπλοφόρους, ἀφωσιωμένους μέχρι θανάτου, δὲν ἦσαν εὐκόλη λεία γιὰ κανένα. Γηραλέος ζοῦσε στὴ Φλώρινα ὡς τὴν ἑλληνοτουρκικὴ ἀνταλλαγὴ ὁ Γιουσοῦφ μπέης, Τουρκαλβανὸς τσιφλικᾶς. Στὰ νιάτα του, ὅταν εἶχε κατεβάσει μερικὰ ποτηράκια καὶ ἤθελε νὰ ἐπιδειχθῆ στους συντρόφους καὶ φίλους του, ἔβαζε ἓνα μῆλο στὸ κεφάλι τοῦ μονάκριβου νιοῦ του, πὺν ἔγινε ἔπειτα μέλος τῆς Ἑλληνικῆς βουλῆς, καὶ τὸ πυροβολοῦσε μὲ τὸ πιστόλι ἀπὸ 50 μέτρα, ἕως ὅτου τὸ κτυποῦσε. Ἐπανελάμβανε δηλ. πολλὰς φορὰς τὸν πολυθρύλητο ἄθλο τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου.

Ὁ Κώτας γιὰ τοὺς πολυβασανισμένους πληθυσμοὺς ἔγινε ξαφνικὰ ὁ προστάτης καὶ σωτήρας, ἄγγελος πρωτοστάτης καὶ μεσσίας. Ἦταν ὁ νέος Ἅγιος Γεώργιος, πὺν σκότωσε ὄχι ἓνα, μὰ εἴκοσι δράκους. Εἶχε θεοποιηθῆ. «Τὸν εἶχαν ὅλα τὰ χωριά σὰν Θεό», λέγει καὶ ὁ γέρο Θύμιος Καοῦδης, ὁ λαμπρὸς Κρητικὸς καπετάνιος, πὺν ἔκαμε μαζί του ἀρχετοὺς μῆνες. Εὐσεβὴς καὶ θεοφοβούμενος χριστιανὸς πῆγαινε ὕστερα ἀπὸ κάθε φόνο στὴν Ἁγία Τριάδα τοῦ Πισοδερίου, ἓνα βυζαντινὸ μοναστήρι, χωμένο κάτω ἀπὸ αἰωνόβιες ὄξυές, ἐνήστευε μιὰ μέρα καὶ ἔπειτα γονατιστὸς ἀναβε μιὰ μεγάλη λαμπάδα στὴν εἰκόνα τῆς Παναγιάς. Ἄγνωστο εἶναι ἂν τὸ ἔκαμνε, γιὰ νὰ ζητήσῃ συγχώρησι γιὰ τὸ αἷμα, πὺν ἔχυσε, ἢ νὰ τὴν εὐχαριστήσῃ γιὰ τὴ βοήθεια, πὺν τοῦ ἔδωσε. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἦταν καλὸς καὶ ἅγιος χριστιανός, πὺν ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἐξόντωσι τῶν μπέηδων δὲν εἶχε ἄλλα ἁμαρτήματα στὸ παθητικὸ του καὶ ἐκτιμοῦσε ἰδιαίτερα τὴν Ἁγία Τριάδα. Τῆς ἔκτισε μάλιστα καὶ δωμάτια γιὰ ἐκείνους, πὺν πῆγαιναν ἐκεῖ νὰ προσκυνήσουν. Ἄλλὰ οἱ κομιτατζήδες τοῦ 1905 ἔκαψαν καὶ τὴν παλιὰ ἐκκλησία καὶ τὰ καινούργια κτίσματα.

Ἐνα ἀπὸ τὰ θύματά του, ὁ Ταῖρ ἁγᾶς, ἦταν Τουρκαλβανὸς εἰσπράκτορας τοῦ ταμείου Καστοριάς. Μαζί μὲ τρεῖς σουβαρηδες (ἔφιππους χωροφύλακες) Τουρκαλβανούς, τοῦ σχοινοῦ καὶ τοῦ παλουκιοῦ σὰν κι αὐτόν, γύριζε διαρκῶς τὰ χωριά. Φαγᾶς, μπεκρῆς, μασκαρᾶς, εἰσέπραττε λίγα καὶ καταβρόχθιζε πολλὰ. Ἐνα πρωτὶ τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1899 ἔφθασε μὲ τὴ συνοδεία του στὴ Ποσδιβίστα (Χαλάρα). Τῶστροσε εὐθὺς στὸ φαγοπότι. Ἄρνι ψητό, κότες τηγανητές, πίτες παχειές, ρακί, κρασί. Ἄλλο φαγὶ παράγγειλε γιὰ τὸ βράδυ. Δὲν ἔφερναν, ἔλεγε, οἱ χωρικοὶ τοὺς φόρους καὶ ἔτσι ἦταν ὑποχρεω-

μένος νὰ παραμείνη καὶ τὴν νύχτα στὸ χωριό. Ὅταν παρουσιάζονταν νὰ πληρώσῃ τοὺς ἀτελείωτους φόρους καμμιά ὄμορφη γυναῖκα μὲ ἄνδρα ξηνητευμένο—καὶ ὁ Ταῖρ εἶχε ἀκριβέστατο κατάλογο γιὰ ὅλες—ὁ καλὸς εἰσπράκτορας βουτουῖσε καὶ ξαναβουτουῖσε τὸ καλέμι του στὴ μελάνη, ἀνακάτεψε καὶ φυλλομετροῦσε τὰ τεφτέρια, ἔστριβε τὸ μουστάκι καὶ ξανάστριβε τοιγάρα, ἀδειαῖζε ποτήρια ρακῆς, ἐνῶ ἡ φτωχὴ γυναῖκα ἔστεκε μαρμαρωμένη. Καὶ τ' αὐτιά του ἀκόμα γελοῦσαν. Μόλις βράδυνασε καὶ τὸν ὠδηγοῦσε ὁ μουχτάρης (πρόεδρος) Κολίτσας σ' ἓνα καινούργιο σπίτι, πὺν εἶχε ὀρισθῆ γιὰ κατάλυμα, ὁ Ταῖρ ἀγᾶς κάμνει ἀπότομη στροφὴ καὶ τραβάει ἴσα στὸ σπίτι τοῦ ἴδιου τοῦ προέδρου.

— Δὲν εἶναι ἐδῶ τὸ κατάλυμα, Ταῖρ ἀγᾶ, ἐφώναξε τρομαγμένος ὁ πρόεδρος.

— Θὰ μὲ βάλῃς καὶ μένα, ὄρὲ Κολίτσα, ἀγγαρεία σὲ φτωχόσπιτο σὰν τοὺς ζαπτιέδες;

— Τὸ ἄλλο σπίτι, Ταῖρ ἀγᾶ, εἶναι καινούργιο καὶ πολὺ καλύτερο ἀπ' τὸ δικό μου. Πᾶμε νὰ τὸ ἰδῆς, εἶπε μισοαρβανίτικα ὁ μουχτάρης, γιὰ νὰ τὸν καλοπιάσῃ, ἀλλάζοντας χρώματα στὸ πρόσωπό του.

— Δὲν πηγαίνω πουθενά. Κουράσθηκα. Θὰ μείνω, βάλλαχι μίλλαχι, ἀπόψε στὸ σπίτι σου. Δὲν μὲ θέλεις;

— Ἐκεῖ ἔχομε τὴν ἐτοιμασία, τὰ φαγιά, Ταῖρ ἀγᾶ.

— Φέρετα ἐδῶ. Θὰ περισσέψῃ ἔτσι κάτι καὶ γιὰ τοὺς δικούς σου.

— Ἐχω τὴν μπάμπω ἄρρωστη.

— Ἐχεις καὶ ἄλλους ἀνθρώπους σπίτι σου.

Ὁ πρόεδρος ἔγινε κερί. Κατάλαβε ὅτι ὁ κανγᾶς ἦταν γιὰ τὶς δύο νύφες του. Ἐκάμε τὴν τελευταία προσπάθεια.

— Στ' ὀρκίζομαι σὰν παιδιὰ μου, ἀγᾶ. Στὸ ἄλλο σπίτι θὰ περάσῃς ἀπόψε καλύτερα. Ἄκουσέ με. Αὔριο ἔλα σπίτι μου καὶ μείνε δυὸ τρεῖς βραδεῖές, θᾶχω καὶ τὴν ἐτοιμασία μου.

— Αὔριο, μεθαύριο. Σὲ εἶχα, ὄρὲ Κολίτσα, γιὰ φίλο. Τὸ ξέρεις, ὄρὲ, ὅτι ὁ Ἰσμαῖλ πασαῦς εἶναι θεῖός μου καὶ ὁ σαντραζάμης (προϋπουργός) Φερὶτ πασαῦς ἐξάδελφός μου; Βάλλαχι μίλλαχι.

— Ἐγὼ εἶπα. Ἄφου τὸ θέλεις! Μιὰ στιγμή νὰ πάω μέσα νὰ ἐτοιμάσω τὴν κάμαρη.

Ἄφου ἔφεραν τὸ ἄρνι καὶ τὶς κότες, ἔδιωξε ὁ Ταῖρ τὸν ἀγροφύλακα καὶ ἔκλεισε τὶς πόρτες. Φαρδεῖς πλατεῖς οἱ τέσσερες αὐτόκλητοι φιλοξενούμενοι στρώθηκαν στὶς βελέντζες καὶ τῷρριξαν στὴ ρακοποσία καὶ μεξοδοφαγία. Τὰ τουφέκια, τὰ φυσεκλίκια, τὰ πιστόλια, τὰ κράμασαν στὸν τοῖχο. Παράγγειλε ἔπειτα ὁ Ταῖρ νὰ ὀρθοῦν οἱ δυὸ νύφες τοῦ Κολίτσα, πὺν οἱ ἄνδρες τοὺς ἦσαν σὰν ξένα, νὰ στρώσουν τὸ τραπέζι, νὰ χύσουν νερό, γιὰ νὰ πλύνουν τὰ χέρια καὶ νὰ κάτσουν μαζί τους νὰ φάγουν καὶ νὰ τραγουδήσουν.

— Μὲ λέγουν Ταῖρ ἀγᾶ, ὄρὲ Κολίτσα, ἔχω ἐξάδελφο καὶ τὸν σαντραζάμη, εἶπε στὸν ἀποσβολωμένο Κολίτσα. Σκέψου, βάλλαχι μπίλλαχι, θὰ βάλω φωτιὰ καὶ μαγαίρι.

Εἶχε πάθει ὅλα τὰ μέτρα τοῦ ὁ Ταῖρ. Τὸ σπίτι κλεισμένο, τέσσερες ἄνδρες αὐτοὶ πάνοπλοι, ὁ πρόεδρος γέρος, μόνος καὶ ἄοπλος.

Ἄνοιγει ὁμως τότε ἡ πόρτα καὶ μπαίνει μέσα ὁ Κώτας.

— Σοῦ φέρνω, Ταῖρ, τοῦ εἶπε ἀρβανίτικα, ἑπτὰ νύφες.

Τόσα ἦσαν καὶ τὰ παλληκάρια του. Τοὺς πιάνει καὶ τοὺς ρίχνει σὲ μιὰν ἀπάτητη σπηλιά. Οἱ χωρικοὶ ἐκράτησαν τόσο καλά τὸ μυστικό, ὥστε οἱ ἀρχεὺς ἐπίστεψαν ὅτι ὁ Ταῖρ καὶ ἡ κουστωδία του εἶχαν κάμει φτερά μὲ τὰ χρήματα τοῦ Σουλτάνου καὶ Καλίφη στὴν Ἀλβανία.

Ἡ φήμη τοῦ Κώτα πέρασε γρήγορα τὰ ὄρια τῶν Κορεστίων καὶ τῆς Πρέσπας. Ἐφθασε πρεσβεία ἀπ' τὸ Μποῦφι, πού τὸν παρακάλεσε νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τρεῖς ἀγᾶδες, πού τοὺς εἶχαν γίνε ἀνυπόφοροι μελεᾶδες. Τουρκαλβανοὶ ἀπ' τὴ γειτονικὴ Ἄνω Κλέστινα (Ἄνω Κλεινάς) τῆς Φλώρινας ἐνοικίαζαν τακτικὰ καὶ σχεδὸν μονοπωλιακὰ τὴν δεκάτη τοῦ χωριοῦ. Καὶ δὲν περιορίζονταν μόνον στὶς συνειθισμένες καὶ καθιερωμένες καταχορήξεις, πού ἀνέβαζαν τὸν γεωργικὸ φόρο ἀπὸ 12, 1)2 ο)ο, εἰς 20 ο)ο, 25 ο)ο, 30 ο)ο καὶ ἀκόμα καὶ 40 ο)ο, ἀλλὰ ἐννοοῦσαν καὶ νὰ γλεντοκοποῦν στὸ χωριὸ καὶ νὰ εἶναι πρῶτοι καὶ καλύτεροι σὲ κάθε χριστιανικὴ ἐορτὴ καὶ πανηγύρι. Ἦλθαν καὶ τὸ Πάσχα τοῦ 1900. Μά, ὅταν ἔφευγαν γιὰ τὴν Ἄνω Κλέστινα, φορτωμένοι κόκκινα αὐγά, ψητά, γλυκά, ἀφοῦ ἔφαγαν ἓνα περίδρομο, ὁ Κώτας τοὺς ἐξαπέστειλε ἐκεῖ, ἀπ' ὅπου δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ξαναπειδείξουν τὸν ὑπέρμετρο φιλοχριστιανικὸ ζῆλό τους.

Ὁ φόνος τοῦ Ἰζεμάλ μπέη ἀπ' τὴν Κορυτσά εἶχε συνδεθῆ μ' ἓνα ἐπεισόδιο, πού χαρακτηρίζει τὴν σιδηρένια πειθαρχία, πού ἐννοοῦσε νὰ ἐπιβάλλῃ ὁ Κώτας στοὺς ἀτιθάσους ἄνδρες του. Εἶχε δώσει αὐστηρὲς διαταγὰς νὰ γίνῃ ὁ φόνος τοῦ μπέη κοντὰ στὴν Καπεστίτσα, γιὰ νὰ μὴ ἐνοχοποιηθοῦν χριστιανικὰ χωριά. Ὁ ἴδιος ξεκίνησε μὲ τοὺς μισοὺς ἄνδρες του καὶ τὸν ψυχογιό του, Ἀρβανιτόβλαχο ἀπὸ τὴν Πλιάσα τῆς Κορυτσᾶς καὶ περίφημο ἔπειτα ἀρχικομιτατζῆ, Μῆτρο Βλάχον, οἰκογενειακῶς μὲ τὸν πατέρα καὶ τὰ ἀδελφία του, νὰ «πατήσουν τὴν πόστα», ὅπως λέγονταν τότε, νὰ ἀρπάξουν μὲ ἄλλα λόγια τὴν χρηματαποστολή, πού ἔστειλε ἡ τουρκικὴ διοίκησης ἀπ' τὸ Μοναστήρι στὰ Γιάννινα. Ἐπιασαν κατάλληλη θέσι κοντὰ στὸ χωριὸ Σβέζντα καὶ τὴ λίμνη τῆς Μεγάλης Πρέσπας, κάτω στὰ ριζώματα τοῦ θρυλικοῦ ἀπ' τὸν Ἰταλικὸ πόλεμο Ἰβάν, ἐσκότωσαν καὶ ἐσκόρπισαν τοὺς συνοδοὺς σουβαρῆδες (ἐφίππους χωροφύλακες) καὶ αἰχμαλώτισαν τὸ χρυσοφόρο ἀμάξι. Μὰ ἀνθρακες βγῆκε ὁ θησαυρός. Πονηρότεροι οἱ Τοῦρκοι εἶχαν τοποθετήσει τὰ χρήματα σ' ἓνα ταπεινὸ ἀμάξι χωρὶς καμμιά προφύλαξι καὶ συνοδεία, πού εἶχε προσπεράσει ἀπαρατήρητο καὶ ἀνενόητο. Ὁ-

ταν γύρισε ὁ Κώτας καὶ ἔμαθε πὸς ὁ φόνος τοῦ Τζεμάλ βέη ἔγινε κοντὰ στὸ Ἰύρνοβο καὶ τὴ Ρούλια, μακριὰ ἀπ' τὴν Καπεστίτσα, καὶ εἶχαν συλληφθῆ καὶ ἄλλοι πολλοὶ χριστιανοί, ἀφοπλίζει ἀμέσως τοὺς δυὸ ὑπαρχηγούς τοῦ Σπύρον Παρασκευαΐδην ἀπὸ τὸν Λαιμὸ τῆς Πρέσπας καὶ τὸν Γιώργη ἢ Γκέγκι Βλάχον ἀπ' τὴ Μπελίτσα τῆς Ὀχριδας, τοὺς χαστουκίζει καὶ τοὺς διώχνει. Ἐξάλλοι ἐκεῖνοι βρίσκουν βπλα στὴ Σφήκα, δπλίζονται καὶ αἰχμαλωτίζουν τὰ παιδιὰ τοῦ Κώτα. Δὲν ξεύρω ἂν ἐδοκίμασε τ' ἀγαθὰ τῆς αἰχμαλωσίας καὶ ὁ στρατηγὸς τώρα Σωτήριος Κώτας. Τρέχει καὶ ὁ Κώτας καὶ πιάνει τὰ παιδιὰ τοῦ Παρασκευαΐδη, ποὺ φοιτοῦσαν στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τοῦ Ἄνταρτικοῦ. Ἐτσι μὲ τίς ἀμοιβαῖες αἰχμαλωσίες καὶ τὰ παιδομαζώματα ἔγινε ὁ συμβιβασμὸς καὶ ἀποκαταστάθηκε ἡ παλιὰ συνεργασία. Οἱ δυὸ ὑπαρχηγοί, πειθαρχικοὶ πιά σὰν κορίτσια, τοῦ ἔμειναν πιστοὶ ὡς τὸν τάφο. Τόση ἐπίσης ἦταν καὶ ἡ ἐπιβολή του, ὥστε ἔστειλε ἕνα ἀπὸ τὰ παιδιά του μέσα στὴν Καστοριά νὰ σκοτώσῃ ἕνα Τοῦρκον. Τὸ παλληκάρι πραγματικὰ μέσα στὸ παζάρι ἡμέρα μεσημέρι ξέκαμε μὲ λίγες πιστολιές τὸν ἀγὰ καὶ ξέφυγε πρὸς τὸν Ἀπόσκεπο καὶ τὰ Κορέστια. Τὸν πρόφθασε ὁμοῦς τὸ ἵππικὸ καὶ τὸν ἐξετέλεσεν ἐπὶ τόπου.

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι παρ' ὅλη τὴν ἐκατόμη Τουρκαλβανῶν μπέδων καὶ ἀγάδων ὑπάρχει καὶ ἀρβανίτικο τραγούδι, ποὺ ἐξυμνεῖ τὸν Κώτα. Ἀναγνώριζε, φαίνεται, ὁ ἀλβανικὸς λαὸς τῆς περιοχῆς Κορυτσᾶς ὅτι τὰ θύματα του δὲν ἦσαν ἀθῶες περιστερές. Πραγματικὰ δὲν κτυποῦσε ὁ Κώτας παρὰ μόνον ἐκείνους, ποὺ ἄξιζαν πολλὰς ἀδικίες, ὅπως τὸ βεβαιώνει καὶ ἔκθεσις τοῦ Ἄγγλου γενικοῦ προξένου Θεσσαλονίκης σὲρ Μπιλιώτη, δημοσιευομένη στὴν ἀγγλικὴ Κυανὴ Βίβλο. Τοὺς ἄλλους, ποὺ κοίταζαν ἡσυχὰ τὴν δουλειὰ τους καὶ δὲν τυραννοῦσαν τὸν κοσμάκη, δὲν τοὺς πείραζε καὶ ὅταν ἦσαν ἀλλόθρησκοι δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ τουρκικὰ ὄργανα. Μία φορὰ, ποὺ βρίσκονταν σπῆτι του καὶ ἦσαν μαζεμένοι πολλοὶ χωρικοί, πέρασε ἀπ' ἐκεῖ κοντὰ ἕνα ἀπόσπασμα χωροφυλακῆς. Τρεῖς βραδυπόροι ζαπτιέδες, ποὺ εἶδαν τὸν μαζεμένο κόσμον, ἐρώτησαν γελῶντας μήπως ἦταν μέσα καὶ ὁ καπετάνιος. Ὁ Κώτας ἐπρόσταξε νὰ τοὺς εἰποῦν ὅτι τοὺς καλοῦσε νὰ τὸν ἐπισκεφθοῦν. Ἦλθαν καὶ ἐκεῖνοι, χαχανίζοντας γιὰ τὸ ἀστεῖο. Ἀλλὰ βρέθηκαν ξαφνικὰ μπροστά του. Τοὺς καθυσέχασε, τοὺς κέρασε καφὲ καὶ τσιγάρα καὶ τοὺς εἶπε ὅτι δὲν εἶχαν νὰ φοβηθοῦν τίποτε ἀπὸ μέρους του, ὅσο ἐκτελοῦσαν τὸ καθῆκόν τους καὶ δὲν καταπίεζαν τοὺς χριστιανούς. Ἀλλὰ μιὰ φορὰ, ποὺ βιάδιζε μέρα στὸ δρόμον μὲ μόνον τὸν Σπύρον Παρασκευαΐδη, βλέπει νὰ τὸν πλησιάζουν τέσσερες ζαπτιέδες, ποὺ ἔρχονταν ἀπ' τὴν ἀντίθετη διεύθυνσι. Χωρὶς νὰ χάσῃ τὴν ψυχραιμίαν του κάθησε σταυροπόδι στὴν ἄκρη τοῦ δρόμου καὶ ἄρχισε νὰ στρίβῃ τσιγάρο. Προσπέρασαν καὶ οἱ χωροφύλακες, σὰν νὰ εἶχαν συναντήσῃ κανένα τσομπανῆκο. «Οὐδ' ἄμπαρ, τουγκιάτ» (ὥρα καλή, γειά σας), τοὺς χαιρέτησε ὁ Κώτας. «Τουγκιατέτη» (ἀντιγεία σου),

ἀποκρίθησαν οἱ ζαπτιέδες καὶ ἐξακολούθησαν ἡσυχοὶ τὸν δρόμο τους καὶ ἡσυχώτερος αὐτὸς τὸ κάπνισμά του.

Στὸ μεταξὺ ἔκαμαν τὴν ἐμφάνισί των σ' ἐκεῖνα τὰ βουνὰ καὶ μερικοὶ ἄλλοι σταυροφόροι καὶ τουρκομάχοι. Οἱ κομιτατζήδες. Παρουσιάσθηκαν γεμάτοι κι αὐτοὶ πόνο γιὰ τὰ βάσανα τῶν χριστιανῶν καὶ μῖσος γιὰ τὶς ἀθλιότητες τῶν Τούρκων. Οὔτε λέξι δὲν ἔλεγαν γιὰ Βουλγαρία καὶ Βουλγαρισμό. Τὸ μόνο, πού τοὺς ἐνδιέφερε, ἦταν ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν μαρτυρικῶν χριστιανῶν τῆς Μακεδονίας καὶ ἡ ἐκδίωξις τῶν τυραννικῶν ἀπίστων. Τὰ μετέπειτα ἦσαν δουλειὰ τῶν μεγάλων. Ἐπλησίασαν τὸν Κῶτα, τὸν ἐμύησαν, τὸν ἕμνησαν, τὸν δοξολόγησαν, τὸν προσκύνησαν καὶ ἐζήτησαν τὴν εὐλογία του. Ἦταν γι' αὐτοὺς ὁ μεγάλος πρόδρομος καὶ ἀνυπέρβλητος διδάσκαλος. Τὸν εἶχαν πνευματικὸ πατέρα, σοφὸ καθοδηγητὴ καὶ ἀνώτατο ἀρχηγό. Ἦμποροῦσε τώρα κάπως καὶ νὰ ξεκουρασθῆ. Τὸ μεγάλο ἔργο του θὰ τὸ συνέχιζαν ἐκεῖνοι, ὅσο τοὺς ἦταν δυνατό. Δὲν τοῦ ζήτησαν παρὰ νὰ συστήσῃ στοὺς χωρικοὺς νὰ τοὺς θεωροῦν καὶ αὐτοὺς σὰν ἰδικὰ του παιδιὰ, ὅπως καὶ ἦσαν.

Ὁ Κῶτας δὲν εἶχε κανένα ἀπολύτως λόγο νὰ τὰ βάλῃ εὐθὺς μαζί τους. Ἀπομονωμένος στὰ βουνὰ δὲν εἶχε καμμιά ἀπὸ πουθενὰ σύνδεσι, ἐνίσχυσι, διαφώτισι καὶ ἄλλο στήριγμα ἀπ' τὴν ἰδική του παλληκαριά καὶ τὴν ἀφοσίωσι τοῦ πληθυσμοῦ. Χριστιανὸς ἦταν καὶ πολεμοῦσε καὶ αὐτὸς τοὺς Τούρκους. Ἦ ἐμφάνισι βέβαια Βουλγάρων σὲ κεῖνα τὰ μέρη, πού εἶχαν γνωρίσει ὡς τότε δόξες καὶ κάποτε βρωμιές τῆς ἑλληνικῆς μονάχα κλεφτουριάς, ἦταν κάτι τὸ παράξενο. Καταπατοῦσαν οἱ νεοφερμένοι ξένα οἰκόπεδα. Ἀλλὰ συμβαίνουν πάντοτε τόσα παράδοξα σ' αὐτὸν τὸν κόσμο! Εἶχε μεσολαβήσει ἔπειτα καὶ ὁ οἰκτρὸς πόλεμος τοῦ 1897, πράγμα πού εἶχαν οἱ Βούλγαροι ἐκμεταλλευθῆ καὶ δὲν ἄφηναν νὰ λησμονηθῆ.

Σιγὰ σιγὰ ὅμως ἄρχισε νὰ βλέπῃ ὅτι οἱ σύμμαχοί του περιορίζονταν περισσότερο σὲ λόγια παρὰ σὲ ἔργα. Ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν ὀργάνωσι παρὰ τὴν δρᾶσι. Ἐσκότωναν χριστιανούς, παπᾶδες, δασκάλους παρὰ Τούρκους. Τοὺς κολλοῦσαν βέβαια τὴν ρετσινιὰ τοῦ προδότη καὶ τουρκολάτρη κ.λ.π. Μὰ πῶς τόσο καιρὸ δὲν βρέθηκαν χριστιανοὶ νὰ τὸν προδώσουν καὶ αὐτὸν στὰ δικά του χωριά! Ἐφερναν ἐπίσης ὅπλα γκρὰ ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, πού τὰ πουλοῦσαν ἀναγκαστικὰ στοὺς θεόφτωχους χωρικοὺς 6 καὶ 10 λίρες τὸ καθένα, ἐνῶ ἡ τιμὴ των στὸν Βόλο, στὴ Λάρισα, στὸν Πειραιᾶ δὲν ἦταν παραπάνω ἀπὸ μιὰ. Χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνει καὶ νὰ τὸ θέλῃ ἄρχισε νὰ κρατᾷ σὲ κάποια ἀπόστασι τοὺς συμμάχους. Οὔτε ἡ ἰδιοσυγκρασία του ταίριαζε μὲ τὴν ἀκατάσχετη λογοκοπία, τὴν ἀδιάκοπη ὀργανωσιομανία καὶ τὴν σκοτεινὴ τους καὶ μυστηριακὴ συνωμοτικότητα.

Οἱ κομιτατζήδες ἀπ' τὴν ἄλλῃ μεριά τὸν εἶδαν εὐθὺς ἔξ ἀρχῆς σὰν ἓνα παλαιοντολογικὸ ὑπόλοιπο, ἀνίκανο νὰ προσαρμολογῆ στὰ καινούργια δύ-

γματα και ἐπικίνδυνο στὰ παλιά των σχέδια, πού εἶχαν κάθε λόγο νὰ ξεκάμουν, μολὶς κάποιος οἴζωναν. Σύμφωνα μὲ τὴν θεωρία τους οἱ ἐθνικοαπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες, γιὰ νὰ τελεσφορήσουν, χρειάζονται πειθαρχία μονολιθική, ἐνότητα ἰδεολογική καὶ ὑποταγὴ τυφλὴ στὰ κελεύσματα τῶν μεγάλων, ὅσον-δήποτε μικροὶ καὶ ἂν εἶναι. Οἱ δύστροποι εἶναι χειρότεροι ἀπ' τοὺς χειρότερους ἐχθρούς. Εἶναι ἀναρίθμητες οἱ δολοφονικὲς ἀπόπειρες καὶ παγίδες, πού τοῦ μαγείρεψαν καὶ τοῦ ἔστησαν.

Ἡ δόξα τοῦ Κώτα, ὁ γιγάντιος ἀληθινὰ ἄθλος του, εἶναι ὅτι ἀνάμεσα στὶς συμπληγάδες τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας ἀπ' τὴν μιὰ μεριά καὶ τοῦ πανισχύρου κομιτάτου ἀπ' τὴν ἄλλη κατώρθωσε νὰ σταθῆ καὶ νὰ κρατηθῆ καὶ νὰ συνεχίση ἀκούραστα τὸ νικηφόρο διμέτωπο ἀγῶνά του. Σὰν μεσαιωνικὸς βαρῶνος ἐγκατέστησε ἀπόλυτη τὴν κυριαρχία του σὲ πλῆθος χωριὰ τῶν Κορεσιῶν καὶ τῆς Πρέσπας, πού τὰ βιάσταξε ἐλεύθερα ἀπ' τὶς ὑπερβασίεις τῶν Τουρκαλβανῶν τυραννίσκων καὶ τὶς ἀθλιότητες τῶν ἐλευθερωτῶν κομιτατζήδων. Ἀποτελοῦσαν ἀληθινὴ νησίδα μέσα σὲ μιὰ θάλασσα ἀνθαιρεσιῶν, διαρπαγῶν, καταστροφῶν καὶ αἵματος. Ὡρισμένως ὁ ἀγρᾶμματος καὶ ἀμόρφωτος αὐτὸς χωρικός δὲν ἦταν φτιαγμένος ἀπὸ κοινὸ ὕφασμα. Εἶχε ὅλα τὰ προσόντα τοῦ γεννημένου ἀρχηγοῦ.

Ἐπάρχει ἓνα πολύτιμο καὶ ἀποκαλυπτικώτατο βουλγαρικὸ βιβλίο, πού θὰ ἔπρεπε, ἂν ξέραμε τὴν δουλειά μας, νὰ τὸ εἶχαμε μεταφράσει στὴν ἐλληνικὴ καὶ ἄλλες ξένες γλῶσσες. Εἶναι τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ ἀρχικομιτατζῆ Πάντο Κλιάσεφ «Ματεριάλ ζὰ ἱστόρια νὰ Μακεντόνσκα ζιτιβένιε», πού ἐκδόθηκαν τὸ 1925 στὴ Σόφια ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο μακεδονικῶν σπουδῶν. Ἔχουν δηλαδὴ ὅλο τὸ κύρος τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου καὶ τὴν ἐπιστημότητα τῆς βουλγαρικῆς ἐπιστήμης. Ἐνας βουλγαρομαθὴς μοῦ μετέφρασε τὰ κυριώτερα σημεῖά του.

Ὁ συγγραφέας του, νεαρὸς βουλγαροδιδάσκαλος στὴν ἀσήμαντη βουλγαρικὴ μειονότητα τῆς Κρυσταλλοπηγῆς (Σμαρδεσίου) καὶ περιφερειακὸς γραμματέας τοῦ κομιτάτου τῆς περιοχῆς — οἱ αἰῶνες καὶ οἱ ὀργανώσεις ἀντιγράφουν ἀλλήλους — σπεύδει ἐξ ἀρχῆς ν' ἀναγνωρίση (σελ. 11) ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε βαθύτατες ρίζες σ' ὅλη ἐκείνη τὴν περιφέρεια. Μονάχα σὲ δυὸ χωριὰ οἱ Βούλγαροι εἶχαν ὑπεροχή. Ὅλα τ' ἄλλα ἦσαν ἐλληνικά (γραικομάνικα) εἴτε στὸ σύνολο εἴτε στὴ μεγάλη πλειοψηφία τους. Τὸν Κώτα δὲν τὸν χωνεύει ὁ δάσκαλος καὶ «γραμματέας» ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή. Δὲν ταίριαζαν τὰ χινῶτά τους. Ἄλλη γλῶσσα μιλοῦσε καὶ ἄλλες ἐπιδιώξεις εἶχε ὁ καθένας. Οἱ πρῶτοι ἀγωνιστές, γράφει (σελ. 28), ἦσαν ἀγρᾶμματοὶ καὶ ἄξεστοὶ ἄνθρωποι, πού νόμιζαν κύριο ἔργο τὸν σκοτωμὸ τῶν μπέηδων. Πῶς λοιπὸν νὰ συνεννοηθῆ κανεὶς μὲ ἀνθρώπους, πού προτιμοῦσαν νὰ σκοτώνουν ὠπλισμένους σὰν ἀστακοὺς μπέηδες, μὲ πανόπλους σωματοφύλακες, ἀντὶ ἀόπλους παπᾶδες καὶ δασκάλους;

Ὁ γραμματέας ἐννοοῦσε νὰ ἐπιβάλλῃ τὴ «γραμμὴ τῆς Ὁργάνωσης» καὶ τὴν «ἐνότητα τοῦ ἀγῶνα». Οἱ ἀπροσάφοστοι σκληροκέφαλοι καὶ ἀντιδραστικοὶ δὲν εἶχαν κανένα λόγο ὑπάρξεως. Χάριν τοῦ «ἱεροῦ ἀγῶνα ἐνάντια στὸν Τοῦρκο κατακτητὴ» ἔπρεπε νὰ λείψουν καὶ οἱ πρόδρομοι καὶ πρωταθλητὲς του. Τὸν Ὀκτώβριον ἤδη τοῦ 1900 παρακάλεσε ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς Παῦλε Χριστῶφ τὸν Κώτα νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν δρασί του καὶ στὴν Καρατζόβα, γιὰ νὰ τὴν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ μερικοὺς αἰμοβόρους μπέηδες καὶ νὰ τὴν ὀργανώσῃ. Ὁ Κώτας δέχθηκε. Στὸ δρόμον ὅμως, ἐκεῖ ποὺ βιάδιζε τὴ νύχτα ἀνάμεσα Βεύη καὶ Κέλη τῆς Φλώρινας, οἱ συνοδοιπόροι του κοιτατζήδες σύμφωνα μὲ ρητὴ διαταγὴ τοῦ ἀρχηγείου, ὅπως ρητῶς ἀνομολογεῖ ὁ Κλιάσεφ, τὸν πυροβόλησαν ξαφνικὰ ἀπὸ πίσω καὶ τὸν πλήγωσαν. Ὁ Κώτας ἔπεσε ἀμέσως κάτω καὶ κατώρθωσε ν' ἀμυνθῇ καὶ νὰ ξεφύγῃ. Γύρισε στὰ χωριά του μὲ μιὰ βαρεῖα πληγὴ στὴν πλάτη. Ἀγριεμένος γιὰ τὴν ἀτιμία, ἄρχισε ἀμείλικτη δίωξι τῶν κοιτατζήδων, ποὺ τοὺς καταδίωξε ὡς τὸ Νεστόριο. Ἀρχηγοὶ τότε εἶχαν διορισθῇ στὴν περιφέρεια Κορεστῶν μερικοὶ νεαροὶ καπεταναῖοι (βοεβόδοι) τοῦ γλυκοῦ νεροῦ, πρῶν ὑπηρέτες, ξένοι στὸν τόπον (ἀπ' τὸν Περελέ). Ἄν ὑπῆρχε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ κράτος ἑλληνικόν, ποὺ ἔβλεπε πέρα ἀπὸ τὴ μύτη του, θ' ἀγκάλιαζε τὸν Κώτα, θὰ τὸν ὑποστήριζε, γιὰ νὰ μὴ σταθοῦν σὲ χλωρὸ κλαρὶ οἱ κοιτατζήδες σ' ὅλη ἐκείνη τὴν περιοχὴ. Ἄλλὰ δὲν ὑπῆρχε. Μόνος ὁ Κώτας βάσταζε τὸν διμέτωπον ἀγῶνα.

Τὸ κοιμῆτο ἐπεχείρησε νὰ τὸν καταπραῖνῃ μὲ τὸ τουρκικὸ «γιανλὶς ἄλντοῦ» (ἔγινε λάθος). Ἐρριξε ὅλον τὸ σφάλμα στὸν βοεβόδα Τάνε καὶ τοὺς συντρόφους του, ποὺ ἔκαμαν τὴν δολοφονικὴ ἀπόπειρα καὶ ἦσαν ἔνοχοι γιὰ τὴν ἀποτυχία τῆς. Ὁ τελευταῖος ὅμως σκοπός, δηλ. ἡ «ἐκκαθάριση», παρέμεινε ὁ ἴδιος καὶ ἀναλλοίωτος. Ὁ Κλιάσεφ ὁμολογεῖ (σελ. 40) ὅτι τὸν κάλεσε σὲ φαγοπότη καὶ σύσκεψιν στὸ Μοσχοχώρι μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ τὸν ξεκάμῃ μὲ ὄλους τοὺς ἄνδρες του. Ἄλλὰ ὁ παλιὸς καὶ πολὺπειρος καπετάνιος δὲν ἦταν τόσον ἀφελής, γιὰ νὰ πέσῃ στὴν παγίδα ἐνὸς νεαροῦ βοεβόδα, ἔστω καὶ δασκάλου καὶ γραμματικοῦ.

Τὸν τίμιον αὐτὸ ρόλον ἀνάλαβε ἔπειτα ἓνα ἄλλο πρόσωπον, ἀνώτερον καὶ ἐνδοξότερον, ὁ Τσακαλάρωφ. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1901 ἔφθασε μὲ ψεύτικον διαβατήριον ἀπ' τὴν Ἀθήναν, ὅπου ἀντιπρόσωπος τοῦ κοιμῆτου διενεργοῦσε τὴν προμήθειαν καὶ ἀποστολὴν τῶν ὄπλων. Ἦλθε, ὅπως γράφει ὁ Κλιάσεφ, ἀπλῶς, γιὰ νὰ κανόνισῃ μερικὰ ζητήματα τῆς μεταφορᾶς τῶν ὄπλων καὶ νὰ ξαναγυρίσῃ στὸ πόστον του στὴν ἑλληνικὴ πρωτεύουσα. Ὡς τόσο δὲν θεώρησε περιττὸ νὰ ξεκαθαρίσῃ ἓνα ἐπικίνδυνον Γραικομάνον. Ἐκάλεσε κι αὐτὸς τὸν Κώτα, γιὰ νὰ τοῦ μεταδώσῃ νέα καὶ χαριετισμοὺς ἀπ' τὴν Ἀθήναν. Ὁ σκοπὸς ἦταν πάντοτε ὁ ἴδιος, ἡ δολοφονία. Ἄλλ' ἐκεῖνος δὲν ἀπήντησε. Ἦλθαν μόνον οἱ ὑπαρχηγοὶ τοῦ Κώτα Παρασκευαΐδης καὶ Γκέκας. Ὁ Τσακαλάρωφ ἀποφάσισε κι αὐτοὺς νὰ τοὺς ξεκάμῃ, ὅπως ἐπίσης γράφει ὁ

Κλιάσεφ. Ἀνέθεσε στὸ βοεβόδα Μοσκώφ νὰ κάμῃ τὸ ἴδιο στὸν Κώτα σ' ἓνα ἄλλο χωριό, ὅπως πάντοτε ὁμολογεῖ ὁ Κλιάσεφ. Μὰ ἡ προδοσία ἐνὸς κομιτατζῆ, τοῦ Βάντσε, πού ἐμφανίσθηκε τὴ μέρα ἐκείνη μ' ἓνα μεγάλο τουρκικὸ ἀπόσπασμα, ἔσωσε τὴν κατάστασι καὶ τοὺς προγεγραμμένους. Σὰν πέρασε ἡ μπόρα τῶν στρατιωτικῶν ἐκκαθαριστικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐνθυμήθηκε πάλι ὁ Τσακαλάρωφ τὸν Κώτα. Γιὰ νὰ τὸν ἐκθέσῃ, τὸν ἐπρόσταξε νὰ δολοφονήσῃ τὸν Ἑλληνα παπᾶ τῆς Ζουπάνιστας (Λεύκης) Παπαργύρη. Τὸν ἐξακατήρισε τουρκόφιλο, γιατί δὲν ἐννοοῦσε νὰ γίνῃ Βούλγαρος καὶ ὄργανό του. Ἡ διαταγή, ὅπως ἦταν φυσικό, ἔμεινε γράμμα νεκρό. Διατάχθηκε τότε ὁ βοεβόδας Πετρώφ νὰ παραστήσῃ τὸν δυσαρεστημένο, νὰ καταφύγῃ στὸν Κώτα, νὰ τοῦ ἀποσπιάσῃ τὴν ἔμπιστοσύνη καὶ νὰ τὸν δολοφονήσῃ, ὅπως γράφει πάντοτε ὁ Κλιάσεφ. Μὰ καὶ τὸ σχέδιο αὐτὸ δὲν εἶχε καλύτερη τύχη.

Ὁ ὄπλαρχηγὸς Λάκης Νταϊλάκης, πού ὑπηρετήσε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὀπλίτης στὸ σῶμα τοῦ Κώτα, γράφει στὰ ἀπομνημονεύματά του ὅτι τοὺς κάλεσαν γιὰ συνάντησι καὶ συνεννόησι κ.λ.π. οἱ ἀρχικομιτατζῆδες καὶ ταυτόχρονα τοὺς ἔστησαν καρτέρι στὴν βρύσι Κραΐικο κοντὰ στὴν Κρυσταλλοπηγή, ὅπου, πίστευαν, θὰ σταματοῦσαν ὁ Κώτας καὶ οἱ ἄνδρες του νὰ δροσιθοῦν. Ὁ γερολύκος ὅμως τοῦ βουνοῦ πέρασε 200 καὶ περισσότερα μέτρα μακρὰ ἀπ' τὴ βρύσι καὶ σταμάτησε κρυφὰ λίγο παρὰ πέρα. Εἶδαν τότε τοὺς κομιτατζῆδες νὰ συγκεντρώνωνται στὴ βρύσι καὶ ἀκουσαν τὴν φωνὴ τοῦ βοεβόδα Καρσάκωφ νὰ διαμαρτύρεται καὶ νὰ ὑβρίζῃ, γιατί ὁ Κώτας δὲν κουράστηκε νὰ τοὺς ξεφεύγῃ. Μὲ ὅλο τὸ δίκαιό τους τοὺς ἐφιλοδώρησαν εὐθὺς ἀρκετὲς σφαῖρες, πού εἶχαν ἀποτέλεσμα, ὅπως γράφει ὁ Νταϊλάκης, νὰ μείνουν δύο κομιτατζῆδες νεκροὶ στὴ βρύσι. Λίγες μέρες ἀργότερα ἄνδρες τοῦ Κώτα ἐπλήγωσαν βαρειά τὸν Καρσάκωφ.

Γεμάτοι πιά ἱερὴ ἀγανάκτησι, διότι ὁ Κώτας δὲν ἀφηνόταν νὰ δολοφονηθῆ, ἀποτάνθηκαν οἱ Τσακαλάρωφ καὶ Κλιάσεφ στὸ γενικὸ ἀρχηγεῖο τοῦ κομιτάτου. Ἐφίθασαν στὰ Κορέστια ὁ Γκότσε Ντέλτσεφ καὶ ἓνας ἀντιπρόσωπος τοῦ ὑπαρχηγείου Μοναστηρίου. Ὁ «μεγάλος» Ντέλτσεφ ἦλθε σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν Κώτα, τοῦ εἶπε ὅτι ἀπεδοκίμαζε τὶς ἐνέργειες τῆς ξυνωρίδας Τσακαλάρωφ - Κλιάσεφ, καὶ τὸν κάλεσε νὰ συνεχίσῃ ἐλεύθερα τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων, πού ἔμπαινε πιά σ' ἀποφασιστικὴ φάσι. Σ' ἐπισφράγισι τῆς «συμφιλίωσης» τὸν κάλεσε σὲ κοινὸ τραπέζι στὸ Μακροχῶρι (Κονομπλάτη). Ἀνύποπτος ὁ Κώτας ἦλθε στὸ Μακροχῶρι χωρὶς νὰ πάρῃ κανένα προφυλακτικὸ μέτρο, ἀφοῦ θὰ ἦταν φιλοξενούμενος μιᾶς τόσοσ ὑψηλῆς προσωπικότητος τῆς κομιτατζηδικῆς ἱεραρχίας. Ἀλλὰ ὁ μέγας, ὁ ἀγνός, ὁ ἄσπιλος καὶ ἀμόλυντος «ἥρωας», πού τόσοσ ἐξύμνησαν οἱ Βούλγαροι κομιτατζῆδες καὶ οἱ Ἑλληνες κομμουνιστές, καὶ τὸ ὄνομά του «Γκότσε» δανεῖσθηκαν πολλοὶ μεταγενέστεροι ἐθνοαπελευθερωτὲς καὶ ἐθνοσωτῆ-

ρες είχε πάρει την απόφασι, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ Κλιάσεφ, νὰ δολοφονήσῃ τὸν φιλοξενούμενό του, μόλις τὸ τραπέζι τελείωνε, γιὰ νὰ μὴ πῆν ἴσως νηστικός στὸν ἄλλο κόσμο. Ἐπὶ Θεὸς ἀπὸ μηχανῆς γιὰ τὸν Κώτα ἐπρόβαλε πάλιν ἰσχυρὸ τουρκικὸ ἀπόσπασμα, ποὺ ἔκαμε νὰ σκορπίσουν καὶ νὰ τὸ βάλουν στὰ πόδια ὅλα αὐτὰ τὰ ἄξια καὶ τίμια πρωτοπαλλήκαρα τῆς Μακεδονικῆς ἐλευθερίας. Ὡς τόσο ὁ Τσακαλάρωφ ἐπέμεινε καὶ πύλι νὰ μὴ χάσουν τὴν εὐκαιρία καὶ ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπ' τὸν Κώτα. Δὲν δέχθηκε ὅμως ὁ Γκότσε Ντέλτσεφ, γιατί μέσα στὸν κίνδυνο καὶ τὴ παραζάλη δὲν ἤθελε καὶ ἄλλη περιπλοκή.

Ἡ μῆνις τοῦ Τσακαλάρωφ ξέσπασε τὴν ἄλλη μέρα σὲ τρεῖς φτωχῆς γυναῖκες, ποὺ τὶς ἔσφαξε μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια καὶ μὲ τόσην ἀγριότητα, ὥστε προκάλεσε τὴν κατάπληξι καὶ αὐτοῦ τοῦ παλιοῦ ληστῆ Μήτρου Βλάχου, ὅπως γράφει πάλιν ὁ Κλιάσεφ. Ἐπὶ δὲν λησμόνησε καὶ τοὺς δικούς μας παπᾶδες καὶ προκοίτους ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ποὺ ἔζησε πολλὰ χρόνια στὴν Ἀθήνα, ὅπου λογάριζε νὰ γυρίσῃ καὶ ὁπόθεν ἔφερνε τὰ ὄπλα. Σκότωσε στὴν Βασιλειάδα (Ζαγορίτσανην) τὸν «στυλοβάτη τοῦ Ἑλληνισμοῦ», ὅπως τονίζει ὁ Κλιάσεφ, Καραμάτσον καὶ στὰ Χάλαρα (Ποσδιβίστα) τὸν ἐφημέριο Παπαργύρη καὶ τὸν Γιάντση, ποὺ ὁ ἴδιος ἀπομνημονευματογράφος δὲν κατηγορεῖ γιὰ προδότες καὶ τουρκοφίλους, μὰ γιὰ ἀπλοὺς Γραικομάνους καὶ μέλη ἑλληνικῆς ὀργανώσεως, ὡς ν' ἀπαγορευόνταν σ' ἄλλα ἄτομα καὶ ἄλλες ὀργανώσεις νὰ πολεμήσουν ἐναντίον τῶν κοινῶν τυράννων. Εἶχε, λέγει, πληροφορίες ὁ Τσακαλάρωφ ἀπ' τὴν Ἀθήνα, ὅτι οἱ Γιάντση καὶ Παπαργύρης συνεργάζονταν μυστικὰ μὲ τὸν Κώτα, τὸν μητροπολίτη καὶ ἄλλους Ρωμοὺς τῆς Καστοριάς.

Ὁ Τσακαλάρωφ ἐξακολούθησε ἀρκετὰ χρόνια ἀκούρατος τὸ ἔργο του τῆς ἐξοντώσεως καὶ τοῦ ξεριζώματος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐπλήρωσε τὰ ἐπίχειρα τῆς κακίας του ἀργὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1913 στὸν Ἑλληνοβουλγαρικὸ πόλεμο, ὅταν μπῆκε ἀπ' τὰ σερβοκρατούμενα μέρη στὴν περιφέρεια τῆς Φλώρινας καβάλλα σὲ περήφανο ἄλογο μὲ μεγάλη συμμορία βετεράνων κομιτατζήδων, γιὰ νὰ κηρύξῃ τὴν ἐπανάστασι καὶ ξεπατώθηκε σὲ τρεῖς μέρες ἀπὸ τοὺς ἐνόπλους χωρικούς.

Στις 2 Αὐγούστου 1902 ἔγινε ἓνα ὦραϊο, ὅσο καὶ χαρακτηριστικὸ, ἐπεισόδιο, ποὺ τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ Κλιάσεφ. Μοῦ τὸ διηγήθησαν ὡς ἑξῆς τὸ 1936 στὴν Φλώρινα ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Κώτα Δημήτριος, ποὺ ἦταν δικηγόρος, καὶ ἡ χήρα τοῦ ἀρχηγοῦ, ποὺ ζοῦσε τότε. Παρουσιάσθηκε μιὰ μέρα μπροστὰ στὸν Κώτα ἓνας ρωμαλέος καὶ νέος ἀκόμα ἄνδρας, ἀναστατωμένος, ἀναμαλλιασμένος, ξεσχισμένος σὰν κυνηγημένο ζῶο, μονοσάνδαλος, τῶνα πόδι ξυπόλυτο καὶ ματωμένο τὸ ἄλλο, ὁ Βαγγέλης ἀπ' τὸ Τρίβουνο (Τίρσια). Ὅλη ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ ὄψις του ἐπρόδιδαν ἄνθρωπο, ποὺ εἶχε διατρέξει σοβαρῶτατο κίνδυνο καὶ ὑποστῆ μεγάλο κλονισμό καὶ θλῖψι.

— Τί θέλεις; τὸν ρώτησε ὁ Κώτας. Νὰ μοῦ πῆς τὴν ἀλήθεια. Ἄλλοί-
μονό σου, ἂν μοῦ πῆς κ' ἓνα ψέμμα.

— Τὴν ἀλήθεια, καπετάνιε. Ἦρθα... ἦρθα... νὰ μὲ σώσης. Νὰ μὲ
λυπηθῆς... Νά... νὰ μὲ πάρῃς κοντά σου. Ὁ Τσακαλάρωφ καὶ ὁ Κλιάσεφ
μ' ἐπιασαν χθὲς καὶ μὲ πῆγαιναν σήμερα νὰ μὲ σφάξουν. Τοὺς ξέφυγα ἀπ'
τὰ χέρια καὶ τὸ μαχαίρι. Πήδησα καὶ ἔτρεξα στὰ χαμόκλαδα σὺν ἀγρίμι.
Μοῦρριξαν πολλὲς τουφεκιές. Μὲ βλέπεις πῶς κατάντησα.

— Μὰ γιατί; Τί τοὺς ἔκαμες;

— Κ' ἐγὼ δὲν ξεύρω. Δὲν ἔκαμα τίποτε. Εἶμαι ἓνας καλὸς χριστιανός,
ποῦ βοήθησα μ' ὄλη μου τὴ ψυχὴ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐλευθερίαν. Ἀποφά-
σισαν νὰ μὲ σκοτώσουν, ἴσως γιατί σ' ἓνα γάμο τίς προάλλες εἶπα: «Γιὰ μᾶς
εἶναι μοναχὰ ὁ καπετὰν Κώτας. Αὐτὸς ξεπαστρεύει τοὺς ἀγᾶδες καὶ δὲν
πειράζει τοὺς χριστιανούς».

— Ἀλήθεια λές, μωρέ; τοῦ εἶπε κοιτάζοντάς τον κατάματα.

— Ἀλήθεια, καπετάνιε, ὅσο εἶναι ὁ Χριστὸς Θεὸς μας. Κ' ἐγὼ δὲν ξέ-
ρω περισσότερα.

Ἡ πραγματικὴ, φαίνεται, ἀλήθεια ἦταν, ὅπως γράφει ὁ Κλιάσεφ, ὅτι
ὁ Βαγγέλης αὐτὸς εἶχε μερικὲς ἀνωμαλίες στὸν λογαριασμό τῆς μεταφορᾶς
τῶν ὄπλων.

— Καὶ ποὺς τοὺς ἐμποδίζει κι αὐτοὺς νὰ σκοτώνουν Τούρκους μπέ-
ηδες καὶ ὄχι ξαρομάτωτους παπᾶδες; Τὰ σκυλλιά. Καὶ μένα πάσχισαν πολλὲς
φορὲς νὰ μὲ βαρέσουν μὲ παμπεισιά.

— Εἶναι χειρότεροι κι ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καπετάνιε.

— Καλά. Ἀφοῦ τὸ θέλεις, μείνε.

— Νὰ μοῦ γλυτώσης καὶ τὴ γυναῖκα καὶ τὰ δύο παιδάκια μου, καπε-
τάνιε.

— Τὴ γυναῖκά σου! Τί ἔπαθε ἡ γυναῖκά σου;

— Τὴν ἐπιασαν κι αὐτή.

— Γιατί;

— Δὲν ξέρω. Ποῦ νὰ ξέρω ὁ κακομοίρης; Γιὰ νὰ τὴν σφάξουν. Πού-
λησα τὰ καλύτερα χωράφια μου, γιὰ νὰ τὴν πάρω.

— Οἱ παλιοὶ κλέφτες, εἶπε τότε ὁ Σπῦρος Παρασκευαΐδης στ' αὐτὴ
τοῦ ἀρχηγοῦ του, δὲν πλησιάζουν γυναῖκα. Οἱ Τσακαλάρωφ καὶ Κλιάσεφ
καὶ ἡ παρέα τους νταλαβερίζονται ὅλο μὲ ξένες γυναῖκες.

— Εἶναι βλέπεις γραμματισμένοι, εἶπεν ὁ Κώτας. Οἱ παλιοὶ ἦσαν ἀ-
γράμματοι σὺν καὶ μᾶς.

Γυρίζοντας ἔπειτα στὸν Βαγγέλη, τοῦ εἶπε:

— Πῆγαινε τώρα νὰ φᾶς κάτι καὶ νὰ ξεκουρασθῆς. Αὔριο τὰ ξαναλέμε.

Οἱ ὑπαρχηγοὶ καὶ τὰ πρωτοπαλλήκαρα τοῦ Κώτα ἔφεραν ἀντιρροήσεις
γιὰ τὸν Βαγγέλη. Τοὺς φάνηκε ὑποπτος. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ Κώταινα. Δύο παι-

διὰ ἅπ' τὸ γειτονικὸ κάπως στὸ Τρίβουνο Μακροχωῖρι, πού τὸν ἤξεραν, φώναζαν περισσότερο. Ὁ Κώτας δὲν τοὺς ἄκουσε καὶ τὸν δέχθηκε στὸ σῶμά του.

Ἐπρόσταξε νὰ τοῦ δώσουν ὄπλο γκρὰ καὶ ἓνα πιστόλι.

Ὁ Βαγγέλης ἔσκυψε καὶ τοῦ φίλησε τὸ χέρι.

— Δικά μου; Καὶ τὸ πιστόλι! Μοῦ τὰ δίνεις; Σὲ μένα!

— Ἄμ' τί θέλεις, καὶ μένε; Νὰ φορῆς πετραχήλι ἐδῶ πού ἔπεσες; Κοίταξε μονάχα νὰ φανῆς ἄξιος. Θέλω λίγους συντρόφους μὰ καλοὺς καὶ πιστοὺς.

— Θὰ κάμω, καπετάνιε, ὅ,τι μπορῶ. Μονάχα πού...

— Τί πάλι;

— Νά... πῶς νὰ τὸ πῶ. Ἦὰ παλληκάρια μοῦ φαίνεται ὡς πὼς δὲν με θέλουν. Δὲν μοῦ ἔχουν ἐμπιστοσύνη.

— Μὴ σὲ νοιάξῃ γι' αὐτό. Ἐγὼ ὀρίζω. Θὰ μείνῃς μαζί μου στὸ ἴδιο κατάλυμα.

— Στὸ ἴδιο κατάλυμα; Θὰ κοιμῶμαστε στὸ ἴδιο μέρος καὶ θὰ τρῶμε μαζί;

— Ναὶ θὰ τρῶμε μαζί καὶ θὰ κοιμᾶσαι μαζί. Σὲ πειράζει;

— Εὐχαριστῶ, καπετάνιε, ναὶ εὐχαριστῶ πολὺ. Σπολλάετη.

Τὴν τρίτη μέρα ἅπ' τὸ πρωὶ παρουσιάσθηκε ὁ Βαγγέλης περισσότερο χλωμός, ταραγμένος καὶ ἀναστατωμένος, παρὰ τὴν πρώτη μέρα. Πέφτει στὰ γόνατα καὶ βάνει τὰ κλάμματα.

— Καπετὰν Κώτα, σφάξε με. Πάρε καὶ τὸ τουφέκι καὶ τὸ πιστόλι. Μοῦ καὶν τὰ χέρια καὶ τὰ δάχτυλα.

— Τρελλάθηκες, μωρέ; Τ' εἶν' αὐτά, πού τσαμπουνᾶς;

— Καπετάνιε, κ' ἐγὼ δὲν ξέρω πιά. Ὅλη νύχτα δὲν ἔκλεισα μάτι. Σφάξε με. Δὲν βαστῶ πιά. Πάρε τὸ τουφέκι καὶ τὸ πιστόλι. Ἐνα ἄνθρωπο ὡς καὶ σένα.

— Βρὲ παιδί, τί ἔπαθες; Ἐλα στὰ συγκαλά σου. Ἄν θέλῃς νὰ φύγῃς, φύγε. Δὲν σὲ κρατῶ μετὰ τὸ ζόρι. Ἄν εἶναι γιὰ τὴ γυναϊκά σου, κάνε λίγη ὑπομονή. Θὰ δοῦμε. Ἐχει ὁ Θεός.

— Ὅχι, ὄχι, σφάξε με. Μοῦ πρέπει. Εἶμαι ἓνας ἄπιστος, ἓνας ἄτιμος. Σοῦ εἶπα ψέμματα.

— Τί; Ψέμματα εἶπες;

— Δὲν τοὺς ξέφυγα. Μ' ἔστειλαν κ' ἔρριξαν τὶς τουφεκιές, γιὰ νὰ ξεγελάσουν τὸν κόσμο καὶ σένα.

— Ποιοί;

— Ὁ Τσακαλάρωφ, ὁ Πόπωφ, ὁ Κλιάσεφ.

— Σ' ἔστειλαν πάει νὰ πῆ νὰ ῥθῆς κοντὰ μου, νὰ τρῶς τὸ ψωμί μου, νὰ κοιμᾶσαι μαζί μου καὶ νὰ μοῦ τὴν ἀνάφη; Ὁραία δουλειά. Μὲ δικό μου τουφέκι καὶ πιστόλι κιόλας!

— Ἄτιμε, παλιόσκυλλο, θέλεις γδάρσιμο! φώναζαν ὅσοι ἦσαν ἐκεῖ,

παλληκάρια καὶ χωριάτες, ἔτοιμοι νὰ σύρουν τὰ μαχαίρια καὶ τοὺς σουγιάδες.

— Ὁ Κώτας τοὺς κάρφωσε στὴ θέσι τοὺς μὲ μιὰ ματιά.

— Γι' αὐτὸ λοιπὸν σ' ἔστειλαν; Γύρισε στὸν Βαγγέλη.

— Γι' αὐτό. Σφάξε με, κομματιάσε με. Μὰ ἐγὼ δὲν ἤθελα.

— Τότε γιατί ἤρθες;

— Κ' ἐγὼ δὲν ξέρω. Μὲ γέλασαν, μ' ἐβίασαν. Μοῦ ἔταξαν πολλά. Μὰ σὰν σὲ εἶδα, τὸ κατάλαβα πὼς δὲν μποροῦσα νὰ τὸ κάμω. Εἶσαι τόσο καλός. Κάτι μ' ἔτρωγε μέρα νύχτα μέσα μου.

— Ὁ Κώτας τὸν κοίταξε μὲ ἀπορία καὶ οἶκτο, κουνῶντας τὸ κεφάλι.

— Ἔρχεσαι νὰ μὲ σκοτώσης καὶ τὴν τρίτη μέρα μοῦ τὸ φανερώσεις. Δὲν σὲ καταλαβαίνω.

— Κ' ἐγὼ δὲν τὸ καταλαβαίνω. Κάτι μ' ἔσμπρωχνε. Τώρα ξαλάφρωσα. Κάνε με ὅ,τι θέλεις. Τ' ἀξίζω. Μὰ στ' ὀρκίζομαι στὴ ψυχὴ τῆς μάνας μου, δὲν τὸ ἤθελα ἀπ' τὴν ἀρχή.

— Ὡς τόσο ἤρθες καὶ μοῦ εἶπες ἓνα σωρὸ ψέμματα.

— Μὲ γέλασαν, μ' ἐβίασαν, μοῦ ἔταξαν καί....

— Λέγε λοιπὸν. Τί σοῦ ἔταξαν;

— Ἐξήντα λίρες. Μοῦ ἔδωκαν τὶς δέκα. Νὰ μὲ κάμουν καὶ βοεβόδα.

— Ἔτσι ντέ. Καθαρὲς κουβέντες. Κ' ἡ ἱστορία τῆς γυναίκας σου; Εἶναι κι αὐτὴ ψεύτικη;

— Τοὺς πῆραν ἀληθινά, γιὰ νὰ τὸ μάθῃ ὁ κόσμος καὶ σὺ καὶ νὰ τοὺς ἔχουν στὰ χέρια.

— Ἄν δὲν τὰ κατάφερες νὰ μὲ σκοτώσης, θάχανες τὶς 50 λίρες, τὸ καπετανλίκι καὶ τὴ γυναῖκα μὲ τὰ παιδιὰ σου.

— Ὁ Βαγγέλης ξανάβαλε τὰ κλάμματα.

— Ἔλα, μὴ κλαῖς. Δὲν σοῦ κάμνω τίποτε. Δὲν φταῖς ἐσύ. Αὐτοὶ οἱ ἄτιμοι!

— Κλαίω τὴ γυναῖκά μου καὶ τὰ παιδιὰ. Θὰ τοὺς σφάξουν, ἄμα τὸ μάθουν. Ἄφησέ με νὰ πάω νὰ τοὺς γλυτώσω ἢ νὰ σκοτωθῶ.

— Ποῦ τοὺς ἔχουν;

— Στὴν Κονομπλάτη.

— Καλά. Θὰ πᾶμε μαζί οὐδ' ἀπόψε. Δὲ μπορεῖ σὺ νὰ εἶσαι μαζί μας καὶ ἡ γυναῖκά σου μὲ τοὺς ἄλλους. Δὲν σοῦχω κ' ἐγὼ ἐμπιστοσύνη ὅσο εἶναι στὰ χέρια τοὺς. Φοβᾶμαι μὴ ξαναμετανοιώσης.

Ἐσεστράτευσαν πραγματικά τὸ ἴδιο βράδυ. Σερνόμενοι στὴν κοιλιά ἔπιασαν τὸ φτωχὸ χωριό, ποὺ ἦταν καραούλι, τὸν ἔδωσαν σ' ἓνα δένδρο, μπῆκαν στὸ χωριό, πῆραν τὴ γυναῖκα μὲ τὰ δυὸ παιδιὰ καὶ ἔφυγαν σὰν φαντάσματα χωρὶς νὰ πάθῃ κανένας ἄλλος εἶδησι. Τράβηξαν γιὰ τὸ Τρίγωνο. Ὁ Κώτας μὲ τὸν Σπύρο κατέβηκαν στὸ χωριό καὶ οἱ ἄλλοι ἔμειναν πάνω στὸ δάσος.

Οἱ κομιτατζήδες, ὅταν ἔμαθαν τὴ νικητερινὴ ἀπαγωγή, φρένιυσαν. Ὁρμησαν λυσσαλέοι πίσω τους. Κατὰ τὸ μεσημέρι ἔφθασαν κι αὐτοὶ στὸ Τρίγωνο καὶ μοιράσθηκαν σὲ καταλύματα. Κανένας δὲν τοὺς φανέρωσε πὺς τὴν ἴδια στιγμή στὸ ἴδιο χωριὸ βρισκόταν καὶ ὁ Κώτας μ' ἓνα μονάχα σύντροφο. Ἐνας ὅμως χωρικός, ποὺ δὲν ἤξερε τίποτα, τοὺς εἶπε πὺς ἐκεῖ, ποὺ θέρριζε ἓνα χωράφι του στὸ βουνό, εἶδε πέντε ἕως ἕξι συντρόφους των μέσα στὸ δάσος. Οἱ κομιτατζήδες κατέλαβαν ποῖοι ἦσαν οἱ σύντροφοὶ τους αὐτοὶ καὶ ἔτρεξαν νὰ τοὺς κυκλώσουν. Χύμηξαν καὶ οἱ Κώτας καὶ Σπῦρος νὰ τοὺς κτυπήσουν ἀπὸ τὰ νῶτα. Ἄρχισε ἡ μάχη. Σ' ἐνίσχυσι τῶν κομιτατζήδων ἦρθαν ἄλλοι συναδέλφοί τους καὶ σὲ βοήθεια τοῦ Κώτα Ζελοβίτες καὶ Πισοδερίτες. Ἡ φρουρὰ τοῦ Πισοδερίου προτίμησε νὰ κρατήσῃ αὐστηρὴ καὶ ἄψογο οὐδετερότητα στὸν πόλεμο τῶν γκαιοῦρηδων.

Τρία παλληκάρια τοῦ Κώτα, ἡ μισὴ σχεδὸν δύναμις του, ἐκείνη τὴν ἡμέρα ἔπесαν γιὰ τὴν καινούργια Ἑλένη τῶν Κορεστίων. Ὑπερδιπλάσιοι κομιτατζήδες ἔχασαν τὴν ζωὴ τους γιὰ τὰ μαῦρὶ της μάτια.

Ὁ Πόποφ θαύμασε σ' ἐκείνη τὴ σύγκρουσι τὴν παλληκαριά, τὴν εὐθυβολία καὶ εὐκινησία τοῦ Κώτα.

— Ἐξοχο τουφέκι, ἔλεγε, καὶ ἄφθαστος ἄνδρας. Κρῖμα, ποὺ δὲν τὸν ἔχουμε μαζί μας.

— Κρῖμα, ποὺ δὲν τὸν ξεκάναμε ἀκόμα, εἶπε ἀμείλικτος ὁ Ἰσακαλάρωφ.

Γιὰ τὴν συμπλοκὴ αὐτὴ μιλάει καὶ ἔκθεσις τοῦ Ἄγγλου προξένου Θεσσαλονίκης, δημοσιευμένη στὴν ἀγγλικὴ Κυανῆ Βίβλο. Ἐβγαίνει τότε κάθε χρόνο ἀγγλικὴ βίβλος (κυανῆ), γαλλικὴ (κιτρινῆ), ποὺ περιεῖχαν ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ «φλέγον» μακεδονικὸ ζήτημα. Ἐγραφε: Ὁ Ἄγγλος προξένος ἀνεβάζει τοὺς νεκροὺς τοῦ Κώτα σὲ δύο καὶ τοῦ Ἰσακαλάρωφ σὲ πέντε. Ἀναγράφει ὅμως ὅτι εἶχε ὁ Κώτας 22 ἄνδρες καὶ ὁ Ἰσακαλάρωφ 30, ἐνῶ ἡ διαφορὰ ἦταν πολὺ μεγαλύτερη. Προσθέτει δὲ ὁ προξένος: Τὰ χάλασε ὁ Κώτας μὲ τὸν Ἰσακαλάρωφ, γιατί εἶχε τὴν γνώμη, ὅτι ἡ παρέα τοῦ Ἰσακαλάρωφ καταπίεζε καὶ τυραννοῦσε τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς καὶ τοὺς ἐλήστευε. Ζήτησε ἐπίσης ὁ Κώτας νὰ μὴ προσβάλουν οἱ συμμορίες παρὰ μόνο τίς τουρκικὲς ἀρχὲς καὶ τοὺς «κ α κ ο ὺ ς» Τούρκους ἰδιῶτες καὶ νὰ παύσουν τὸν ἐκβιασμὸ τῶν χωριῶν νὰ γίνουν βουλγαρικὰ καὶ σχισματικὰ. Ὁ Ἰσακαλάρωφ, σὰν διάδοχος τοῦ Πετρώφ, ἤθιλε νὰ ἐξαφανίσῃ ὅλα τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα καὶ ἐκκλησίαις ἀπ' τὸ βιλαέτι Μοναστηρίου.

Ἄλλη ἀγγλικὴ ἔκθεσις, τοῦ Μάικ Γκρέγκορ, ἀναγράφει: Ὁ Ἰσακαλάρωφ κηρύττει στὴν Κρυσταλλοπηγὴ (Σμαρδέσι) καὶ τὰ γύρω χωριὰ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι γιὰ τοὺς Βουλγάρους χειρότεροι ἐχθροὶ καὶ ἀπ' τοὺς Τούρκους καὶ ὅτι, γιὰ νὰ λέγεται κανένας καλὸς Βούλγαρος, πρέπει νὰ ἔχη βουτήξει τὰ χέρια του στὸ αἷμα ἐνὸς τουλάχιστον Ρωμοῦ. Ἡ ἴδια ἔκθεσις ἀνιαιφέρει ὅτι κοντὰ στὸν Ἄλωνα (Ἀρμένσκο) μὲ διαταγὴ αὐτοῦ τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ

Σαράφωφ ἐκτελέσθηκε μαζί με τὴν γυναῖκά του ὁ Γκέλες. Ἦταν ὁ Βαγγέλης, πού εἶχε σταλῆ μετὴν γνωστὴ ἀποστολὴ στὸν Κώτα καὶ συγχωρεθῆ ἀπ' τὸν φιλάνθρωπο ἀρχηγό.

Τέλη Αὐγούστου ἔφθασε στὰ Κορέστια μετὰ 40—50 ἄνδρες ὁ Γιαγκῶφ, ἔφεδρος συνταγματάρχης τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ. Καταγόταν ἀπ' τὴν Βασιλειάδα καὶ ἀνῆκε στὴν ἀντίθετη μετὸν Σαράφωφ μερίδα τοῦ κομιτάτου. Ὁ Κλιάσεφ ἀσχολεῖται πολὺ μαζί του. Εἶναι φανερὸ ὅτι χωρίζονταν αὐτὸς καὶ ὁ Τσακαλάρωφ μαζί του ἀπὸ κομματικές, ἀλλὰ καὶ προσωπικὲς διαφορές. Ὁ Γιαγκῶφ κατηγοροῦσε τὸν Τσακαλάρωφ ὅτι εἶχε φάγει πολλὰς ἑκατοντάδες λίρες τοῦ κομιτάτου. Ὁ Τσακαλάρωφ τοῦ ἀνταπέδιδε τὰ ἴσα καὶ τοῦ καταλόγιζε ὅτι εἶχε καταπιεῖ πολλὰς ἑκατοντάδες ναπολεόνια. Ὁ Γιαγκῶφ πλησίασε μόνον τὸν Κώτα καὶ τὸν Μητροβλάχο καὶ κράτησε σ' ἀπόστασι τοὺς Τσακαλάρωφ, Κλιάσεφ καὶ Σία, πού δὲν ἔπαυσε νὰ τοὺς κακολογῆ. Οἱ Τσακαλάρωφ καὶ Κλιάσεφ ἔφθασαν ὡς τὸ σημεῖον νὰ δημηγορήσουν στοὺς ἄνδρες του, γιὰ νὰ τοὺς ξεγελοῦν ἐναντίον τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν καὶ τοῦ «Γραικομάνου» προδότη, τουρκολάτρη (!) Κώτα.

Ὁ Κλιάσεφ κοροΐδευε στ' ἀπομνημονεύματά του τὴν ἀνυπομονησίαν τοῦ Γιαγκῶφ νὰ κηρύξῃ τὴν ἐπανάστασι καὶ τὴν ἐκστρατεία του νὰ καταλάβῃ τὴ Φλώρινα. Πραγματικὰ ὁ Κώτας ἐπιστράτευσε 300—400 ἀπὸ τὰ δικά του χωριά καὶ ξεκίνησε μετὸν Γιαγκῶφ νὰ κτυπήσῃ τὴ Φλώρινα καὶ νὰ κάψῃ μερικὸς τούρκικους μαχαλαδες. Ἡ ἐπιχείρησις ἀπέτυχε χωρὶς κἂν νὰ ἐκδηλωθῆ. Φαίνεται ὅτι τὰ ὄργανα τοῦ κομιτάτου ἀντέδρασαν, κατακράτησαν τὸ πετρέλαιο, πού εἶχε ἀναλάβει νὰ μεταφέρῃ ὁ Προδανὸς καὶ εἰδοποίησαν τοὺς Τούρκους. Ἡ ἀπόπειρα πάντως ἔγινε γνωστὴ καὶ ἐκινολογήθη καὶ ἀπὸ τὰ εὐρωπαϊκὰ τηλεγραφικὰ πρακτορεῖα. Ὁ Γιαγκῶφ σὲ λίγο ἀναχώρησε γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Μαζί του ἦταν μετὰ μερικὸς ἄνδρες καὶ ὁ καπετὰν Γιώργης Σιερίδης ἢ Σπανὸς ἀπ' τὸ Φλάμπουρο (Νεγόβανη) τῆς Φλώρινας, σουλιώτικης καταγωγῆς. Εἶναι παρὰξενον πῶς δὲν τὸν ἀναφέρει καθόλου ὁ Κλιάσεφ.

Ὁ καπετὰν Γιώργης εἶχε μεγάλες ἐπιχειρήσεις ξυλείας, μετὰ νεροπρίονα, ἐγκαταστάσεις, ἀποθηκὲς, καραβάνια ὑποξυγίων κ.λ.π. στὰ δάση τῆς Ροδόπης, τοῦ Πετσόβου, βορείως τῆς Δράμας καὶ τῶν Σερρῶν. Τὴν ἄνοιξι τοῦ 1901 σ' ἓνα τουρκικὸ χωριό, ὅπου εἶχε ἀποθηκὴν, μερικὸι Τούρκοι σκότωσαν τὸν μοναχογιὸν του, γιὰ νὰ τὸν ληστεύουν. Ὁ καπετὰν Γιώργης τότε ἀφῆκε σύξυλα νεροπρίονα καὶ ἐγκαταστάσεις, ἔδωξε τοὺς περισσότερους ἐργάτες καὶ ἀγωγιάτες καὶ κράτησε μόνον 18, πού κατὰγονταν ἀπ' τὸ Φλάμπουρο, τὴν Αἰρδα καὶ ἄλλα χωριά τῆς Κορυθαῖς. Μ' αὐτοὺς ἄρχισε ἓνα ἄγριο καὶ σκληρὸ πόλεμον ἐναντίον ὅλων τῶν Τούρκων. Μιά μέρα μόνον κατακρούργησε εἴκοσι χωρικοὺς ἀπ' τὸ τουρκοχώρι, ὅπου εἶχε σκοτωθῆ ὁ υἱὸς του. Σκόρπισε παντοῦ τὸν τρόμον καὶ φόβον σ' ὅλη ἐκείνη τὴν περιοχὴ.

Τὸ κομιτάτο τὸν εἶχε μὴ στάση καὶ μὴ βρέξη. Τὸν χειμῶνα πέρασε τὰ γειτονικά ἐκεῖ βουλγαρικά σύνορα καὶ μπῆκε στὸ ἔδαφος τῆς «Ἡγεμονίας». Σὰν εἶδε τὰ πράγματα ἀπὸ κοντά, κατάλαβε τί κρύβονταν πίσω ἀπ' τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τοῦ κομιτάτου. Μὴ μπορῶντας ὁμως νὰ γυρίσῃ στὴν πατρίδα του οὔτε ἀλλοῦ πουθενὰ ν' ἀναχωρήσῃ, ἔμεινε πολλοὺς μῆνες στὴ Σόφια, ἕως ὅτου βρῆ κατάλληλη εὐκαιρία νὰ ξεφύγῃ. Μόλις ἔμαθε ὅτι ὁ Γιαγκῶφ πήγαινε γιὰ τὴν περιφέρεια Καστοριάς, ξεκίνησε κι αὐτὸς μαζί του. Πολλὲς φορὲς εἶπε ἀρβανίτικα τοῦ Μητροβλάχου:

— Ντροπή σου, ὄρε Μῆτρο, ν' ἀφήσῃς τὸν Κῶτα καὶ νὰ πᾶς μ' ἕνα λυσιδιάριο σκυλλὶ σὰν τὸν Τσακαλάρωφ.

— Ἐννοια σου, ἔννοια σου, καπετὰν Γιώργη, θὰ τὰ διορθώσω, τὸν διαβεβαίωνε ὁ Ἄρβανιτόβλαχος.

Πῆγε καὶ εἶδε τοὺς δικούς του στὸ Φλάμπουρο καὶ τὴν Δροσοπηγή. Ἀναχώρησε μαζί μὲ τὸν Γιαγκῶφ στὴν Ἑλλάδα. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Βούλγαρος ἔφυγε ἐλεύθερα καὶ μάλιστα μὲ τιμὲς γιὰ τὴ Βάρνα ἀπ' τὸν Βόλο, γιὰτὶ ἐνδιαφέρθηκε, ὅπως εἶπαν, γι' αὐτὸν ἢ ρωσικὴ πρεσβεία τῶν Ἀθηνῶν, ὁ καπετὰν Γιώργης ἔμεινε ἀρκετὲς ἐβδομαῖδες στὰ ἀστυνομικὰ κρατητήρια τῆς Λάρισσας ὡς ὑποπτος καὶ στὸ τέλος τὸν ἔκαμαν ἀπέλασι στὴν Ἰταλία. Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1904, ὅταν ἔπεσε ὁ Μελάς, τὸν θυμῆθηκαν καὶ τὸν κάλεσαν, γιὰ νὰ τοῦ ἀναθέσουν σῶμα, προωρισμένο νὰ δρῶσῃ στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία, ποὺ δὲν τὴν πολυῆξερε. Ἐφερε μερικὲς ἀντιρροήσεις στὴν ἀρχὴ γιὰ τὰ ὅπλα γρά, ποὺ τοῦ ἔδιναν, τὴν ἐποχὴ, ποὺ οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ὀπλισμένοι μὲ μάουζερ καὶ οἱ Βούλγαροι μὲ μάνλιχερ. Ὡς τόσο δέχθηκε καὶ βρέθηκε γρήγορα μ' ἀρκετὰ μεγάλο σῶμα στὴ θέσι του. Κοντὰ ὁμως στὸν Ἅγιο Πέτρο (Πέτροβο) τῶν Γιαννιτσῶν κυκλώθηκε ἀπὸ μεγάλη δύναμι τουρκικοῦ στρατοῦ. Εἶτε γιὰτὶ εἶχε πραγματικὰ διαταγὴ εἶτε γιὰτὶ τὴν παραξήγησε, παραδόθηκε χωρὶς ἀντίστασι. Καταδικάσθηκε ἀπ' τὸ ἔκτακτο δικαστήριον Θεσσαλονίκης τὴν 10ην Ἀπριλίου 1905 αὐτὸς σὲ φυλάκισι 2 1)2 χρόνων καὶ οἱ ἄνδρες του σὲ πολὺ ἐλαφρότερες ποινές. Ἀπέθανε τὸ 1929 στὸ Φλάμπουρο, τὴν γενέτειρά του.

Τὸ παράξενο εἶναι ὅτι, ὅπως ἀποκαλύπτει ὁ Κλιάσεφ, εἶχαν μὲ τὸν Τσακαλάρωφ διαταγὴ νὰ φύγουν καὶ αὐτοὶ τὸν χειμῶνα στὴν Ἑλλάδα! Θὰ πήγαιναν ἴσως νὰ ζητήσουν παράσημα γιὰ τοὺς «Ἰγραικομάνους», ποὺ εἶχαν σκοτώσει μὲ ὅπλα, ἀπ' τὴν Ἑλλάδα φερμένα! Εἶχαν ὁμως, φαίνεται, ἀκριβέστερη ἀντίληψι τοῦ «γνώθι σαυτὸν» καὶ δὲν τὸ κούνησαν, παρ' ὅλο ποὺ τὰ πράγματα εἶχαν πολὺ γι' αὐτοὺς στενέψει. Ὅπως ὁ Κλιάσεφ ὁμολογεῖ, ὕστερα ἀπ' τὸ φόνον τοῦ Κύρτη, τοῦ Παπαῦ, τοῦ Βασίλη μ' ὀλάκερη τὴν οἰκογένειά του καὶ ἄλλων στὴν Κρυσταλλοπηγὴ κανένα πιά χωρὶς ἐκτὸς τὸ Δενδροχωῖρι δὲν τοὺς δεχόταν καὶ ὅλα τοὺς εἶχαν κηρύξει ἀποκλεισμὸν σὰν τοὺς χολεριασμένους.

Ἐπῆρχε τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1903 ἡ πληροφορία στὸ Μοναστήρι, πού τὴν ἀναφέρει καὶ ὁ Στέφανος Δραγούμης (Γνώσιος Μακεδνός) στὴν «Μακεδονικὴ Κρίση 1904-1907», ὅτι ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος Μοναστηρίου σ' ἐπιτροπὴ κατοίκων τῆς Κρυσταλλοπηγῆς ἐσύστησε νὰ φροντίσουν νὰ συμβιβάσουν τὸν Κώτα μὲ τὸ κομιτάτο καί, ἂν δὲν τὸ ἐπιτύχουν, νὰ τὸν ξεκάμουν σὺν ληστή. Ὁ ἴδιος πρόξενος ἐσυμβούλευε χωρικοὺς ἀπ' τὰ Κορέστια καὶ τὴν Πρέσπα νὰ μὴ παραδώσουν τὰ κρυμμένα ὄπλα των στὶς τουρκικὲς ἀρχές, γιὰ νὰ συνεχισθῆ ἡ ἀναταραχὴ, πού ἐξυπηρετοῦσε τ' αὐστριακὰ σχέδια πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην. Εἶχε κυκλοφορήσει ἐπίσης τὴν ἴδια ἐποχὴ στὸ Μοναστήρι ἡ πληροφορία, ὅτι Τούρκοι καὶ Βούλγαροι μαζὶ εἶχαν ἀναθέσει σ' ἓνα ρουμανίζοντα χωροφύλακα τὴν δολοφονία τοῦ Κώτα.

Τὸν Ἀπρίλι τοῦ 1903 συναντήθηκαν οἱ Τσακαλάρωφ καὶ Κλιάσεφ μὲ τὸν γενικὸ ἀρχηγὸ Σαράφωφ καὶ τὸν ὑπαρχηγὸ Νταμιὰν Γκρούεφ, πού ἔκαμαν, καθὼς φαίνεται, τὴν τελευταία περιοδεία τους καὶ ἐπιθεώρησι, πρὶν ἐξαπολίσειν τὴν ἐπανάστασι. Τὸν Σαράφωφ τὸν ἔβλεπαν τὴν ἴδια ἐποχὴ οἱ ἀρχές τοῦ Μοναστηρίου πότε μὲ γένεια καὶ ράσα παπᾶ, πότε μὲ τὸ σαρίκι χότζια, ἄλλοτε μὲ χωριάτικα κ.λ.π. Εἶχε καταντήσει στὴν ἀνήσυχο φαντασίαν τους νέος Μοντεχριστός καὶ ἀσύλληπτο φάντασμα. Ὁ ἀρχηγὸς ὅμως καὶ ὑπαρχηγὸς τῶν Κορεστίων ὠμίλησαν περισσότερο γιὰ τὸν Κώτα παρὰ γιὰ τὸ ἐπαναστατικὸ τους κίνημα καὶ ἔμειναν ὅλοι σύμφωνοι, ὅπως γράφει ὁ Κλιάσεφ, νὰ καταστραφῆ ἡ Καρχηδών, νὰ ἐξοντωθῆ δηλ. ὁ Κώτας. Ὁ Γκρούεφ ἔφερε κάποια ἀντίρρηση, μὰ κι αὐτὸς γρήγορα τὴν ἀπόσυρε καὶ προσυπόγραψε τὴν καταδίκη. Ἡ δυσκολία μόνον ἦταν ὅτι δὲν εὐρυσκοταν τὸ ποντίκι, πού θὰ κρεμοῦσε τὸ κουδούνι στὸ λαιμὸ τῆς γάτας. Ἐκεῖνη ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ ὁ Κώτας εἶχε πιάσει καὶ ξεκάμει ἓνα βαθμοφόρο κομιτατζῆ ἔξω ἀπ' τὸ Ἀνταρτικό.

Στὸ κίνημα τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1903, ἡμέρας τοῦ Προφήτου Ἡλίου, τὸ περίφημο Ἡλιντεν, ὁ Κώτας δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ πάρῃ ἄθελά του μέρος. Ἐβλέπε τὸ ἄδοξο τέλος του καὶ τὸ ἄσχολο ρήμαγμα τῶν χωριῶν, ἀφοῦ ἡ ἐπίσημη Βουλγαρία κατ' ἀντίθεσι μὲ τὴν Ἑλλάδα τοῦ 1897 δὲν ἐννοοῦσε νὰ κινήθῃ. Ἦξερε ἐπίσης ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ καὶ ὑπαρχηγοὶ τῶν κομιτατζήδων καταστροφῆς ἀκριβῶς καὶ ἐρείπια χριστιανικῶν χωριῶν ἐπιδίωκαν, γιὰ νὰ ἐξεγείρουν μὲ αὐτὰ τὴν κοινὴ εὐρωπαϊκὴ γνώμη. Ἀλλ' ἐὰν καθόταν ἡσυχος καὶ οὐδέτερος, ὅταν οἱ πληθυσμοὶ τῆς περιοχῆς Μοναστηρίου ξεσηκώνονταν μὲ τὸν σταυρὸ καὶ τὴν σημαίαν τῆς λευτεριάς καὶ μὲ ὄπλα καὶ τσεκούρια νὰ καταλύσουν τὴν Τουρκικὴ αὐτοκρατορία, ὅλοι ἐκεῖνοι, πού τέσσαρα χρόνια δὲν ἔπαυαν νὰ τοῦ ἐξυφαίνονιν παγίδες καὶ δολοφονίες καὶ νὰ σκοτώνουν χριστιανούς ἀντὶ Τούρκους, θὰ τὸν κατηγοροῦσαν στοὺς πληθυσμοὺς γιὰ συνεργάτη τῶν Τούρκων καὶ προδότη τοῦ ἀγῶνα. Θὰ τοῦ φόρτωναν καὶ τὴν εὐθύνη τῆς ἀποτυχίας καὶ τοῦ σωροῦς τῶν ἐρειπίων. Ἀναγκάσθηκε νὰ παραμερίσῃ ὅλα ὅσα οἱ Τσακαλάρωφ καὶ Σία τοῦ εἶχαν κάμει καὶ νὰ συνεργασθῆ μαζὶ

τους. Πῆρε όμως τὰ μέτρα του μέσον τοῦ μητροπολίτη καὶ τῶν προκρίτων Καστοριάς νὰ μὴ πάθουν τὰ χωριά του ἀπ' τοὺς Τούρκους, ὅπως καὶ πραγματικά δὲν κήηκαν. Ἐπιστροφίτευσε τὰ χωριά αὐτὰ καὶ ὥρμησε στὴν Πρέσπα. Ἐκίκλωσε τὸ πρῶτο τουρκοχωῶρι, τὴν Λευκώνα (Πόπλι), ὅπου ἔκαψε καὶ ἀρκετὰ σπίτια παρ' ὅλη τὴ λυσσαλέα ἀντίστασι τῶν Τουρκαλβανῶν κατοίκων τῆς. Ἐνα ἀπ' τὰ στοιχεῖα τῆς κατηγορίας στὴ δίκη του ἦταν καὶ ἡ καταστροφή τοῦ χωριοῦ. Μ' ἓνα μέρος τῆς δυνάμεώς του ἔδωσε κρατερὴ μάχη κάτω στὸν κάμπο, κοντὰ στὸ Πλατύ, μὲ δύο σχεδὸν τουρκικὰ τάγματα, ποὺ ἔρχονταν σὲ βοήθεια τῆς Λευκώνας. Ἐπλεσε ἐκεῖ πολεμῶντας γενναῖα ἓνα ἀπ' τὰ καλύτερα παλληκάρια, ὁ Σπῦρος Παρασκευαΐδης. Ἐνας ἄλλος ἀπ' τὸ Τρίγωνο (Ἄστιμα) εἶχε δεχθῆ στὴ μάχη ἕξι σφαῖρες μᾶσουξο καὶ μαρτίνη, ποὺ τὸν εἶχαν κάμει κόσκινο. Ἐγινε ὅμως καλὰ χωρὶς καμμιά λατρικὴ περιθάλψι καὶ τὸν βοήηε τὴν ἄνοιξι τοῦ 1904 ὁ Παῦλος Μελάς στὸ χωριό του πολὺ γερὸ καὶ ἀθλητικό. Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μάχης μὲ μεγάλη συμμορία κομιτατζήδων τοῦ Ἄρσοφ ἔμεινε ἀκίνητη καὶ οὐδέτερη λίγο παρατέρα. Περιωρίσθηκε ν' ἀπολαύσῃ τὸ θέαμα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι θὰ ἔκαμνε καὶ εὐχῆς νὰ βοηθήσῃ ὁ Ἄλλὰχ τοὺς Τούρκους νὰ ξεκάμουν τὸν Κώτα καὶ τοὺς συντρόφους του. Ἀντιμετώπισε ἐπίσης ὁ Κώτας στὴ Βίγλα τοῦ Πισοδεριοῦ καὶ τὸν ὄγκο τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ποὺ προχωροῦσε ἀπ' τὴ Φλώρινα.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ οἱ Τσακαλιάρωφ καὶ Κλιάσεφ ἔκαμαν κάτι τὸ πραγματικά ἀνήκουστο καὶ τερατιῶδες. Ὅπως ὁμολογεῖ ὁ Κλιάσεφ, μῆρκαν στὶς 19 Αὐγούστου, στὴ βράσι τοῦ Ἡλιντεν, στὸ ἔρημο ἀπὸ ἄνδρες Βατοχωῶρι (Μπρέσνιτσα), ἔκαψαν τὸ σπίτι τοῦ προκρίτου καὶ φίλου τοῦ Κώτα Γιάννη Ζαΐκου, σκότωσαν τὸν πατέρα καὶ τὸν ἄρρωστο ἀδελφὸ του, κρέμασαν τὸν πρόεδρο καὶ τὸν ἀγοροφύλακα, ἐνῶ ὁ Ζαΐκος καὶ ὅλοι οἱ ἄνδρες τοῦ χωριοῦ πολεμοῦσαν μὲ τὸν Κώτα τοὺς Τούρκους στὴν Πρέσπα καὶ τὴ Βίγλα! Καὶ ὑπάρχουν σήμερα Ἕλληνες, ἑλληνόφωνοι τοῦλάχιστον ἄνθρωποι, ποὺ θαυμάζουν καὶ ἐκθειάζουν τὸ Ἡλιντεν καὶ τοὺς ἥρωες αὐτῶν τῶν ἀτιμιῶν.

Ἐπάρχει καὶ σχετικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Παῦλο Μελά ἀπ' τὸ Πισοδέρι τοῦ μαρτυρικοῦ Παπασταύρου, ποὺ τὴν δημοσίευσεν ὁ Στέφανος Δραγουμήης (Γνάσιος Μακεδνός) στὴ «Μακεδονικὴ Κρίσις». Ἴδου ἡ ἐπιστολή:

«Ἀγαπητέ μοι ἐν Χριστῷ ἀδελφὲ κύριε Παῦλε Μελά εἰς Ἀθήνας.

Πρὸ 15 ἡμερῶν οἱ κομιτατζήδες, συλλαβόντες 4 παιδιὰ ἀπὸ τὸ Πισοδέρι ἀνήλικα, ἐνῶ ἐπῆγαν εἰς τὸ Γέρομαν, τὰ ἔσφαξαν καὶ μέχρι σήμερον δὲν ἠύραμεν τὰ πτώματά των. Ὑστερον ἐπῆγαν αἱ μητέρες των καὶ τοὺς ἐζητοῦσαν μετὰ δακρύων, ἵνα τοὺς δώσουν τὰ σώματα τῶν δολοφονηθέντων. Ἄλλ' οἱ κομιτατζήδες τοὺς εἶπαν μόνον ἀπειλιάς, ὅτι θὰ καταστρέψουν τὸ Πισοδέρι.

Ὁ Τσακαλιάρωφ ἐπῆγε εἰς τὴν Μπρέσνιτσαν (Βατοχωῶρι) μετὰ 400 ὀπαδῶν· πρῶτον συνέλαβε τὸν Γεώργ. Καριολάνην, μουχτάρη ἑλληνορθόδοξον, τὸν

ἀνεβίβασε εἰς τὸ ζῶν του καὶ τὸν ἔδεσε μὲ σχοινιά καί, ἀφοῦ τὸν ἔφερε εἰς τὸ μεσοχώρι κάτω μιᾶς ἀπιδέας, ἐκεῖ τὸν κράμασε καὶ μὲ τὰς λόγχας τὸν τροποῦσε. Δεύτερον περιεκύκλωσε τὴν οἰκίαν τοῦ Ζαΐκου, ὅστις ἀντέστη, φρονεύσας τὸν Νάστον, πρωτοπαλλήκαρον τοῦ Τσακαλάρωφ, ἐνῶ ἔσπανε τὴν πόρτα μὲ τὸν πέλεκυν, ἔτερον δὲ ἐπλήγωσε θανατηφόρως. Ὁ Τσακαλάρωφ διέταξε νὰ καύσουν μὲ πετρέλαιον τὸ σπίτι, ὃ δὲ Λάμπρος Ζαΐκος ἔκαμε μὲ τὸν ἐβδομηκοντούτη πατέρα του ἔξοδο καὶ ἐπληγώθησαν καὶ οἱ δύο. Ὁ Τσακαλάρωφ τὸν ἔφερε ξεψυχῶντας εἰς τὸ μεσοχώρι καὶ οἴφιας χόρτα καὶ ἄχυρον ἐπάνω του, τὸν ἔκαυσε. Συνέλαβε καὶ τὸν συγγενῆ του Ἄλ. Ζαΐκον καὶ ἀφοῦ τὸν ἔκοψε τὰ χέρια, τοῦ ἔβγαλε τὰ μάτια καὶ ἀπέθανε.

Εὐχομαι τῷ Θεῷ περὶ τῆς καλῆς διαφυλάξεως.

Ἐν Πισοδερίῳ τῇ 6ῃ Σεπτεμβρίου 1903.

Ὁ ἐν Χριστῷ ἀδελφός

Παπασταῦρος»

Ὅπως ἦταν φυσικό, ἀφῆκε τότε ὁ Κώτας τοὺς περισσότερους ἄνδρες του νὰ γυρίσουν στὰ σπίτια των. Ἔτσι καὶ βοήθησε νὰ γλυτώσουν τὰ χωριά του τὴν καταστροφή. Ἄλλως τε οἱ Τοῦρκοι εἶχαν περάσει πιά τὴν Βίγλα καὶ ξεχυθῆ στὰ χωριά μὲ τὴν βοήθεια βέβαια τοῦ Τσακαλάρωφ, πὸν φρόντιζε νὰ σκοτώη πιστοὺς χριστιανοὺς καὶ δούλους παρὰ νὰ πολεμῆ τοὺς «ἄπιστους καὶ τυράννους».

Ὁ Νταϊλάκης στ' ἀπομνημονεύματά του γράφει ὅτι στίς 28 Αὐγούστου ὁ Κώτας γιὰ ἐκδίκησι ἴσως τῆς σφαγῆς τοῦ Βατοχωρίου ἔπιασε στὴν θέσι Λίσετσα τὸν γενικὸ ἀρχηγὸ τοῦ κομιτάτου τῆς περιοχῆς Καστοριάς-Φλώρινας Αἰζαρο Παπατραϊκῶφ καὶ τὸν ἐθανάτωσε. Στὴν ἴδια θέσι οἱ κομιτατζῆδες τοῦ εἶχαν στήσει τρομερῆ ἐνέδρα, πὸν θὰ στοίχιζε ἴσως τὴν ζωὴ ὄλου τοῦ σώματος Κώτα, ἐὰν δὲν προλάβανε νὰ τοὺς εἰδοποιήσῃ ὁ Ναοῦμ Γιάμος ἀπ' τὸ Τύρνοβο. Ἔσπευσε ὁ Κώτας νὰ τοὺς στήσῃ μὲ τὴ σειρά του ἐνέδρα λίγο παρὰπέρα, ἀλλὰ ξαφνικῆ ἐμφάνισις τουρκικοῦ στρατοῦ ἔσωσε τοὺς κομιτατζῆδες ἀπὸ τὴν φορὰ.

Ἄλλ' ἐκτὸς ἀπ' τὸ βιβλίον τοῦ Κλιάσεφ, πὸν στάζει χολή, αἷμα καὶ ὄμη εἰλικρίνεια, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, πὸν ἀποπνέουν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἀνωτερότητα. Εἶνε ἡ βιογραφία τοῦ Κώτα ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Ἀλέξανδρον Κοντούλη καὶ τὰ γράμματα τοῦ Μελά, πὸν ἠμποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ψυχικὰ μαργαριτάρια καὶ ἱστορικὰ ντοκουμέντα. Ἔχουν γραφῆ ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴν ἐπὶ τόπον, κάτω ἀπὸ τὸ ἄμεσο περιβάλλον καὶ τίς πρώτες χωρὶς ἐνδιάμεσα ἐντυπώσεις.

Τὸν χειμῶνα τοῦ 1903-4 πῆγε ὁ Κώτας στὴν Ἀθήνα νὰ ἰδῆ τὰ παιδιὰ του καὶ νὰ τὰ εἰπῆ μὲ τοὺς ἀρμοδίους. Τὸν Μάρτιον ξαναγύρισε πίσω. Εἶχε μαζί του καὶ ἐπιτροπὴν ἀξιωματικῶν ἀπὸ τοὺς Ἀλέξανδρον Κοντούλη, τότε λοχαγὸν καὶ μετέπειτα ἀντιστρατήγον, τὸν Ἀναστάσιον Παπούλα, τὸν τραγικὸν ἀρχιστρατήγον τῆς Μ. Ἀσίας, τὸν Γιώργον Κολοκοτρώνη, πὸν ἔπεσε στὸν Ἑλ-

ληνοβουλγαρικό πόλεμο τοῦ 1913, καὶ τὸν Παῦλο Μελά. Τοὺς ἔστειλε ἡ κυβερνήσις νὰ κάμουν «ἀναγνώρισι» τοῦ ἐδάφους καὶ νὰ μελετήσουν τὴν δυνατότητα τῆς ἐνόπλου ἐθνικῆς ἀμυνας. Ὁ ἴδιος ὁ Διάδοχος τοὺς εἶχε δεχθῆ στὸ γραφεῖο του, γιὰ νὰ τοὺς ἀποχαιρετήσῃ. Ἦσαν μαζί οἱ ὄπλαρχηγοὶ Παῦλος Κύρου ἀπὸ τὸ Ἀνταρτικό, ἀπὸ τοὺς ὑπαρχηγούς τοῦ Κώστα, ὁ Λάκης Πιρζας ἀπ' τὴ Φλώρινα, τρία παιδιὰ τοῦ Κώστα καὶ λίγοι ἄλλοι. Οἱ ἀξιωματικοὶ εἶχαν πάρει καὶ ἀπὸ ἓνα συνοδὸ σὰν ψυχογιὸ ἢ ὑπασπιστή, ὁ Κοντούλης τὸν Εὐθ. Καούδη, ὁ Κολοκοτρώνης τὸν Δικώνημο Μακρῆ, ὁ Π. Μελάς τὸν Περᾶκη καὶ ὁ Παπούλας ἓνα πατριώτη του Ἀκαρῶνα. Οἱ τρεῖς πρῶτοι ἦσαν Κρητικοί, πὺν εἶχαν προὑπηρητήσῃ τὸ περασμένο καλοκαίρι μὲ τὸν καπετὰν Βαγγέλη τὸν Στρεμπενιώτη στὴ Μακεδονία. Οἱ Καούδης καὶ Μακρῆς ἀναδείχθησαν λίγο ἀργότερα θαυμάσιοι καὶ πολύτιμοι ὄπλαρχηγοί.

Εὐτυχῶς ὁ Π. Μελάς ἔγραφε κάθε μέρα ἀπὸ ἓνα καὶ κάποτε δύο γράμματα στὴν σύζυγό του. Μᾶς εἶναι σήμερα ἀνεκτίμητοι ὁδηγοὶ γιὰ τὴν τότε κατάστασι. Ἀλλὰ φωτίζουν καὶ τὸν πατριωτικὸ ἐνθουσιασμὸ καὶ τὴν ψυχικὴ ἀγνότητα τοῦ ἀληθινὰ ἐξαιρετικοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου. Ἐγραφε ἀπ' τὴν Χαλκίδα στίς 25 Φεβρουαρίου 1904.

«...Σᾶς συλλογίζομαι ὅλους μὲ λατρείαν, ἀλλὰ δὲν κλαίω πλέον. Ἀπειναντίας ἢ ἀνάμνησις τόσων ἀγαπητῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα μὲ τόσας εὐχὰς μὲ παρακολουθοῦν, ἀντὶ νὰ μὲ ἀδυνατίξῃ μ' ἐνισχύει καὶ μ' ἐνθαρρύνει εἰς ὅ,τι ἔχω νὰ κάμω. Πρέπει ὅλοι σας νὰ εἴσθε εὐχαριστημένοι, ἂν ὄχι ὑπερήφανοι, διὰ τὴν μέλλουσαν διαγωγὴν μου. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ πρὸς σέ, τὰ παιδιὰ καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους κατηύκοντός μου, ἢ συναίσθησις, ὅτι θὰ φέρω ἐκεῖ πάνω ὀλίγον θάρρος, ἐλπίδα καὶ παρηγορίαν, ἀρκεῖ νὰ μὲ παρηγορήσῃ διὰ τὸν χωρισμόν...»

Χασομέρησαν καὶ ταλαιπωρήθησαν πολλὰς μέρες, ἕως ὅτου κατορθώσουν νὰ περάσουν κρυφὰ τὰ θεσσαλικὰ σύνορα καὶ νὰ προχωρήσουν γοργὰ στὸ μακεδονικὸ ἔδαφος. Τὸ πρῶτο γράμμα τοῦ Μελά ἀπ' τὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας γι' αὐτὸν τῆς 8ης Μαρτίου ἀρχίζει μὲ τὸ «Ζήτω ἡ Μακεδονία». Παρ' ὅλο τὸ κρῦο καὶ τὴν κακοκαιρία ἔφθασαν γρήγορα στὴν γειτονιὰ τῆς Καστοριᾶς μὲ μόνον ἐπεισόδιο τὸν κίνδυνον, πὺν διέτρεξε ὁ Κολοκοτρώνης, νὰ πνιγῆ στὸν ποταμὸ Βενέτικο, διότι ἔγειρε τὸ σαμάρι καὶ ἔπεσε μὲ τὸ κεφάλι στὰ νερὰ ἀπὸ συμπάθεια ἴσως πρὸς τὸν Ἥλια (Γκαντούση) ἀπ' τὸ Ἀνταρτικό, πὺν εἶχε προλάβει ἐπίσης νὰ πέσῃ ἓνα δευτερόλεπτο ἐνωρίτερα.

Ἡ παρουσία των, γνωστῆ στοὺς μνημένους ὅσα μέτρα κι ἂν εἶχαν παρῆ, προκάλεσε στὸ Βογατσικὸ βουβὰ καὶ θερμὰ δάκρυα τῶν παπῶδων καὶ δημογερόντων καὶ τὴν προσφορὰ 58 νέων νὰ τοὺς ἀκολουθήσουν καὶ στὴν Καστοριὰ ἐνθουσιώδεις καὶ θορυβώδεις ἐκδηλώσεις, πὺν εἶχαν ἀποτέλεσμα νὰ φυλακισθοῦν τέσσαρες ἀπ' τὴν ἀστυνομία καὶ νὰ ἐπιτηρῆται ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης.

Ἄπ' τὸ μοναστήρι τοῦ Γαιριλόβου κοντὰ στὴ λίμνη ξεκίνησαν γιὰ τὸν Γάβρο (Γαβρότσι) καὶ τὸ βασιλεῖο τοῦ Κώτα. Τὸν εὐλόγησε καὶ τοὺς ξεπροβόδισε ὁ ἡγούμενος, ἐντόπιος χωρικός, ὄρθαιότατος καὶ πανύψηλος γέρος, μὲ «παιριάστημα Πρώσσου ἀξιωματικοῦ», ὅπως γράφει ὁ Μελᾶς, «μὲ κατάλευκα τὰ γένεια καὶ τὴν κόμην, μὲ δέσμα χωρίς ρυτίδες, λεπτὸν καὶ λευκότεον». Ὁδηγὸν εἶχαν τὸν Μῆτρο Παπαναστασίου, προεστὸν καὶ πλούσιο νοικοκύρη τοῦ χωριοῦ του Μαυροκάμπου (Γσερνολίστας), ποὺ ἀναγκάσθηκε ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες νὰ τὸ ἀφήσῃ καὶ νὰ γυριεῖ γυμνὸς καὶ ἀνέστιος πρόσφυγας μὲ τὴ γυναῖκα καὶ τὰ τέσσερα παιδιὰ του στὴν Καστοριά. Τὸν ἐξάδελφό του καὶ πατέρα τριῶν τέκνων πρὶν ἔξι μῆνες τὸν κράμασαν οἱ κομιτατζήδες, ἀφοῦ τύλιξαν τὰ ἔντερά του στὸ λαϊμό, σὲ μιὰ δροῦ, ποὺ τοὺς τὴν ἔδειξε, ὅταν πέρασαν κοντὰ της. Στὸ δρόμο παρὰ τὸ σκοτάδι, τὴ βροχή, τὰ νερά, ἐπέμεινε ὁ Κώτας νὰ λοξοδρομήσουν, γιὰ νὰ ἰδῇ στὸ Σίστεβο τὴ χήρα μ' ἑπτὰ παιδιὰ ἐνὸς συντρόφου του τοῦ Ἰωάν. Παπαναστασίου, ποὺ εἶχε δολοφονήσει ὁ Τσακαλάρωφ, καὶ νὰ τῆς δώσῃ μιὰ λίρα γιὰ τὸ Πάσχα. Γράφει ὁ Μελᾶς: «Ἡ καὶμένη ἢ γυναῖκα πέφτει κλαίουσα εἰς τὰς ἀγκύλας τοῦ Κώτα, ὁ ὁποῖος κλαίει καὶ αὐτὸς μαζί της. Εἶναι ἀπίστευτον εἰς αὐτὸν τὸν σιωπηλὸν καὶ φαινομενικῶς ψυχρὸν ἄνθρωπον τί εὐαίσθητος καρδιὰ κρύπτεται». Στὴν ἄμοιρη γυναῖκα ἔδωσε κρυφὰ καὶ ὁ Μελᾶς μιὰ λίρα. Τὴν ἄλλη μέρα τὸ ἔμαθε ὁ Κώτας καὶ τὸν εὐχαρίστησε «μετὰ δακρῶν», ὅπως γράφει σ' ἄλλο γράμμα του ὁ Μελᾶς, ποὺ προσθέτει: «Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν εἶναι κοινός. Δὲν τὸν κρίνω μόνον ἀπὸ τὰ κατορθώματά του, τὰ ὁποῖα εἶναι θετικὰ καὶ πραγματικὰ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς του, ποὺ πολλῶς ἕως τώρα εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκτιμήσω».

Ὅταν ἔφθασαν στὸ Γάβρο, τοὺς ὑποδέχθηκαν στὸ σπίτι τοῦ Νταλίτη, ἐνὸς ἀπὸ τὰ παλληκάρια τοῦ Κώτα, πλήθος σκυλιά, κότες, γουρούνια καὶ ταραγμένα πρόσωπα μὲ «δαδιά». «Μόλις ὅμως ἀναγνωρίζουν τὸν Κώτα, γράφει ὁ Μελᾶς, ἀμέσως γέλοια καὶ χαρὰ διαδέχονται τὴν ἀνησυχίαν. Εἶναι ἀπερίγραπτος ἡ εὐτυχία, ποὺ προκαλεῖ ἡ παρουσία καὶ ἐπίνοδος τοῦ Κώτα. Τὸν λατρεύουν ὅλα αὐτὰ τὰ χωριά».

Τὸ πρῶτ' ἐπισκέφθηκαν τὸ σχολεῖο, ὅπου τὰ παιδιὰ ἤξεραν πολλὴ «παιδαγωγικὴν τεχνολογίαν» καὶ λίγα ἑλληνικά, τὸ μεσημέρι καταβρόχθισαν τρεῖς πίτες, μιὰ μὲ αὐγά καὶ γάλα, τὴ δεύτερη μὲ τυρὶ καὶ τὴν τρίτη νηστίσιμη μὲ κρομμύδια καὶ τὸ ἀπόγευμα ρητόρευσαν στὸς συγκεντρωμένους προύχοντες τοῦ χωριοῦ ὁ Κώτας πρῶτος καὶ ἔπειτα ὁ Κοντούλης, Μελᾶς καὶ οἱ ἄλλοι. «Ὁ Κώτας μὲ τὴν φανταστικὴν στολὴν του (τουρκοαλβανική), γράφει ὁ Μελᾶς, γονατιστὸς ἐνώπιόν των. τοὺς ὠμιλοῦσε εἰς τὸ βουλγαρομακεδονικὸν ἰδίωμα μὲ πολὺν ἐνθουσιασμὸν καὶ πολλὴν διπλωματίαν διὰ τὰ διάφορα ζητήματά μας. Ἡμεῖς οἱ Μακεδόνες, τοὺς εἶπε, διὰ ν' ἀποκτήσωμεν τὴν ἐλευθερίαν, ἔχομεν δύο δρόμους ἐμπροστά μας. Ἐκλέξατε σεῖς ποῖον θέ-

λετε. 'Ο ένας πηγαίνει εις την Βουλγαρίαν' είναι δρόμος, πού βασιῶ 30 μέρες, και είναι γεμάτος ἀγκάθια, πού θά μᾶς γδάρουν, ὡς πού νά φθάσωμεν ἐκεῖ. 'Ο ἄλλος πηγαίνει εις την Ἑλλάδα εις τρεῖς μέρες και είναι ὠραῖος και καθαρός».

'Ο Κώτας τούς ἔδειχνε ἐπίσης και ἀρχαῖα νομίσματα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου και Φιλίππου, πού τὰ κρατοῦσε πάντοτε πάνω του. «Ξέρετε, ἔχουν ὅλα ἑλληνικά γράμματα, τούς ἔλεγε. Ἔχετε βρεῖ και σεῖς. Ἔχετε ἰδεῖ καμμιά φορὰ και κανένα μέ βουλγαρικά γράμματα; Ἑλληνικά γράμματα ἔχουν και ὅλες οἱ παλιές ἐκκλησίες και τὰ παλιὰ βιβλία μας. Πρέπει λοιπὸν ἀναγκαστικὰ νά εἴμαστε Μακεδόνες Ἕλληνες. Νά λεγώμαστε Μακεδόνες και νά γινώμαστε Βούλγαροι δὲν γίνεται».

Τὴν νύχτα ἔφυγαν γὰρ τὸ χωριὸ τοῦ Κώτα Ρούλια, τώρα Κώτα, ὅπου τούς ὑποδέχθηκαν οἱ 10 ἄνδρες τοῦ Κώτα μέ τουρκικες στολές, βλαχόκαλτσες, ἄσπρες κάπες και ἀθλητικὰ ἀναστήματα, ὅπως γράφει ὁ Μελαῖς, και πολλοὶ χωρικοί. Τὴν ἡμέρα εἶχαν πάλιν ἐπισκέψεις στὸ σχολεῖο, ὅπου ὁ δάσκαλος μιλοῦσε «ἀρκετὰ ἄσχημα ἑλληνικά(!)», ὁμιλίες μέ τούς τρεῖς παπᾶδες τοῦ χωριοῦ και τούς κατοίκους, γεῦμα μέ κασικᾶκι ψητὸ τοῦ Κώτα και κόττες πιλάφι σὲ κεσέδες ἀπὸ γιαούρτι γὰρ τὴν ἔλλειψη πιάτων τοῦ σπιτονοικοκυρη. Τὸ βράδυ εἶχαν ἓνα ἀτύχημα. Ἔνα ἀπ' τὰ παιδιὰ τοῦ Κώτα πλήγωσε κατὰ λάθος ἀρκετὰ βαρεῖὰ ἓνα χωρικόν. «Ἡ ἀπόγνωσις τοῦ Κώτα μᾶς συγκινεῖ», γράφει ὁ Μελαῖς. Τὸν ἀπόσεκτο αὐτὸν ἀντάρτη εἶχε σχολὸ νά διώξῃ ὁ Κώτας ἐκεῖνο τὸ βράδυ. Γιὰ νά μὴ φύγῃ ὁμως νηστικός, τὸν κράτησε νά δειπνήσῃ και ἔγινε τὸ δυστύχημα. 'Ο τραχὺς και ἀμόρφωτος ὄπλαρχηγὸς ἦταν πραγματικὰ σ' ὅλη τὴν κυριολεξία ἄνθρωπος και χριστιανός.

«Τὸ σπίτι τοῦ Κώτα, γράφει ὁ Μελαῖς στὶς 18 Μαρτίου ἀπ' τὴ Ρούλια, εἶναι τὸ πτωχικώτερον τοῦ χωριοῦ. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἄλλη μιὰ ἔνδειξις τῆς ἐντιμότητος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου». Ὡς τόσο στὴν Κυανὴ Ἀγγλικὴ Βίβλο ὑπῆρχεν ἀναφορὰ τοῦ Ἀγγλοῦ προξένου Μοναστηρίου, πού ἀντίθετα μέ τὴν ἔκθεσι τοῦ συναδέλφου του τῆς Θεσσαλονίκης γράφει ὅτι ἡ ὅλη δροῦσις τοῦ Κώτα περιορίσθηκε σὲ χρηματικὸς ἐκβιασμοὺς τῶν χωρικῶν, ἐνῶ στοὺς Βουλγάρους κομιτατζῆδες ἀποδίδονται πολλὰ ἐγγλήματα, πού δὲν εἶναι ὁμως ὅλα βεβαιωμένα και ἀποδεδειγμένα ἐκτὸς ἓνα, πού εἶχε θῦμα τὸν Ἕλληνα ἐφημέριο κάποιου χωριοῦ. Τὸ βέβαιο ὁμως εἶναι ὅτι μία μόνο πρᾶξι ἐπιχείρησε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ ὁ Κώτας, πού θά μπορούσε νά χαρακτηρισθῇ ληστρική. Ἡ ἀπόπειρα ν' ἀρπάξῃ τὴν χρηματαποστολὴ τοῦ τουρκικοῦ δημοσίου ἀπὸ τὸ Μοναστήρι στὴν Κορυτσά και τὰ Γιάννινα, πού ἀπέτυχεν.

Εἶχαν ἐτοιμασθῆ νά φύγουν γὰρ τὸ Τρίγωνο (Ὅστιμα), ἀλλὰ χιόνιζε δυνατὰ ὅλη τὴ νύχτα. Ἀναγκάσθηκαν νά μείνουν και τὴν ἄλλη μέρα στὴ Ρούλια, ἀλλάζοντας καταλύματα. Τὸ ἀπόγευμα τούς ἐπεσκέφθηκε ἐπιτροπὴ τοῦ Πισοδερίου ἀπ' τὸν «μουχτάρην» (πρόεδρον) Χασόπουλον, τὸν παντο-

πόλη Γκόγκον και τὸν Χατζηκώστην. Τοὺς φίλησαν μὲ συγκίνησι, συνεσταλμένοι στὴν ἀρχή, ξεσπᾶσθαι ἐπειτα. Ὅταν εἶδαν καὶ ἐπρόσεξαν τὸν Μελά, ποὺ ἐφρόντιζε νὰ κοῦβεται, γιὰ νὰ μὴν ἀναγνωρισθῆ, ὁ Χασόπουλος τοῦ εἶπε :

- Εἶδα στοῦ Παπασταύρου μιὰ φωτογραφία σου.
- Θᾶναι κανενός, ποὺ μοῦ μοιάζει.
- Δὲν πειράζει· καὶ ἂν δὲν εἶσαι ἐσὺ ἐκεῖνος, θὰ σὲ ἀγαποῦμε σὺν ἐκείνῳ.

Ὅταν ἔγινε κουβέντα γιὰ τὸν ἀρχιμανδριτὴ καὶ μεγάλο δωρητὴ Μόδεστο, γύρισε ὁ ἀνεπιός του Χατζηκώστης καὶ λέγει τοῦ Μελά.

— Τὸν γνωρίζεις καλά, καπετὰν Ηιαῦλο.

«Φοβᾶμαι, ἔγραψε εὐθὺς ὁ Μελάς στὴν γυναῖκά του, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μείνῃ μυστικὴ ἢ ἐδῶ παρουσία μου. Ἀλλὰ πρὸς Θεοῦ μὴ τὸ εἴπητε εἰς τοὺς ἐπισήμους, διότι θὰ φοβηθοῦν καὶ δὲν θὰ θελήσουν νὰ ἔξακολουθήσω ἐγώ».

Σὺν νὰ εἶχε προαίσθησι, ὅτι θὰ τὸν ἀνακαλοῦσαν γρήγορα.

Ἐφθασαν καὶ ἀγγελιαφόροι μὲ δῶρα ἀπ' τὴν Καστοριά, ἓνα βελουδένιο χρυσοκέντητο σκουφο γιὰ τὸν Μελά τοῦ Μητροπολίτη, τσιγάρα, πισιά, φροῦτα κ.λ.π. ἀγνωστων.

Ἀπ' τὴν Ρούλια πῆγαν στὸ Τρίγωνο (Ὅστιμα), ὅπου ἐγνωρίσαν καὶ τὸν «καλὸν» ἐφημέριον Παπαλουκά, ποὺ εἶχε χάσει ξαφνικὰ τὴν παπαδιά του, γιὰτὶ ἓνας ἀπεσταλμένος εἰσπράκτορας τοῦ Ἰσακαλάρωφ τοὺς ζήτησε μεγάλο χαράτσι, καὶ τὸ Ἀνταρτικὸ (Ζέλοβο), ὅπου μὲ πολὺν ἐνθουσιασμὸ καὶ ἀνυπομονησία τοὺς περίμεναν. Εἶχαν κ' ἐδῶ ἐπισκέψεις σὲ σχολεῖα καὶ ἐκκλησίες, ὑποδοχὲς ἐπιτροπῶν ἀπὸ ἄλλα χωριά, συγκεντρώσεις χωρικῶν καὶ ἀγορεύσεις κ.λ.π. Ὁ Μελάς στὸ γράμμα του ἀπ' τὸ Ζέλοβο τῆς 21ης Μαρτίου ἄρχισε νὰ θαυμάζῃ καὶ τὴ ὁητορικὴ του δεινότητα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι μὲ τὸν ἄδολο ἐνθουσιασμὸ καὶ τὴν ἅγια ψυχὴ του θὰ ἦταν περισσότερο ἀπὸ εὐγλωττος.

Στὸ Ἀνταρτικὸ θέλησαν νὰ μεταλάβουν. Ἀλλὰ τὸ ἀνέβαλαν γιὰ τὴ Μεγάλῃ Πέμπτῃ. Ἐκκλησιάσθησαν ὁμῶς μ' ὅλο τὸν ἄλλο κόσμον, ἀναψαν μεγάλες λαμπάδες, κουβέντιασαν στὸ νῆρθκα μὲ τοὺς γέροντες, ἔκαμαν ἐπισκέψεις σὲ πολλὰ σπίτια, δέχθησαν δῶρα (λουκούμια, τσιγάρα, ροῦχα κ.λ.π.) ἀπ' τὴ Φλώρινα, ἐπισκέψεις τῶν προκρίτων τοῦ χωριοῦ καὶ ἔκαμαν γενικὰ τίποτε ὀλιγώτερο τίποτε περισσότερο ἀπ' ὅ,τι μποροῦσε νὰ γίνῃ σ' ἓνα χωριὸ π. χ. τῆς Ἀττικῆς.

Εἶδαν καὶ τὸν Βούλγαρο πρᾶκτορα στὸ χωριὸ Χατζηπαῦλον. Ὁ Μελάς ἀγρίεψε κάπως καὶ ὑψωσε τὸν τόνο τῆς φωνῆς, ὅταν εἶπε «μ ω ρ ἐ» Χατζηπαῦλο. Ἀλλ' αὐτὸ ἦταν ὅλο. Τὸν ἀφῆκαν νὰ φύγῃ ἐλεύθερος καὶ ἀνενόχλητος. Εὐχαριστήθηκαν μάλιστα, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὸ γράμμα, γιὰτὶ ὁ

Χατζηπαιῶλος δὲν εἶχε τὴν ἀδιακρισία νὰ τοὺς ἐνοχλήσῃ πολλὴν ὥρα μὲ τὴν παρουσία του.

«Ἦλθε νὰ μᾶς ἰδῆ, γράφει ὁ Μελάς, καὶ ὁ Παπασταῦρος (ὁ περίφημος ἐφημέριος Πισοδεριοῦ, ποὺ ἐμαρτύρησεν ὕστερα ἀπὸ δύο χρόνια). Ἄπερίγραπτος ἦ χαρὰ του. Μοῦ ἐχάρισεν ἓνα σουγιᾶν καὶ ἓνα κομβολόγι. Εἶναι σχεδὸν μεθυσμένος ἀπὸ ἐνθουσιασμόν. Τραγουδεῖ τὸ «Μαύρη εἶν' ἡ νύχτα στὰ βουνὰ» καὶ τὸ «λιγερόν καὶ κοπτερόν σπαθί μου» καὶ τὸν βοηθοῦμεν ὅλοι «ἐν χορῶ». Οἱ παριστάμενοι ἐνθουσιάζονται. Κατόπιν ὁ Παπούλας μὲ ὄλην τὴν ἀδιαθεσίαν του μᾶς εἶπε ἓνα ὠραῖο κλέφτικο τραγοῦδι. Ἡ βαθειὰ καὶ γλυκεῖα φωνή του ὡς καὶ τὸ μελαγχολικὸν συνάμα καὶ ἐνθουσιαστικὸν τοῦ ἕσματος μᾶς συνεκίνησεν ὅλους».

Θεορὰ λουτρὰ ἐνθουσιασμοῦ ἦταν ἡ περιοδεία ἐκεῖνη καὶ βουβὰ ἠφραίστρια οἱ ἄνθρωποι καὶ ἰδιαίτερα οἱ ἱερωμένοι. Ἦμποροῦσαν ἐλεύθερα νὰ κινουῦνται, ν' ἀγορεύουν καὶ νὰ κοιμοῦνται, γιατί τοὺς φύλαγαν στὰ καραούλια τῆ μέρα γυναῖκες, τῆ νύχτα ἄνδρες. Τὸ σύστημα ἀσφαλείας, ὅπως γράφει καὶ ὁ Μελάς, λειτουργοῦσε θαυμάσια. Ἐπειδὴ ἀπ' τὸ Τύρνοβο πέρασαν 15 στρατιῶτες, ἡ πληροφορία μεταδόθηκε ἀμέσως στὸ Τρίγωνο καὶ ἀπ' ἐκεῖ εἰδικὸς ἀγγελιαφόρος τὴ μετέφερε στὸν Κώτα στὸ Ἀνταρτικόν.

Ὁ Κοντούλης, ὁ Μελάς, ὁ Πιρζας καὶ ὁ Κώτας μὲ 8 παλληκάρια του πῆγαν στὶς Καρυές (Ὁρόβνικ) τῆς Πρέσπας, ὅπου τοὺς περίμεναν στὸ κρῦο καὶ τὸ σκοτάδι οἱ εἰδοποιημένοι χωρικοὶ καὶ σιωπηλὰ τοὺς ὠδήγησαν στὰ καταλύματα.

Τὸ ἀπόγευμα εἶχαν τὶς καθιερωμένες συγκεντρώσεις ἀγορῶν ἀπ' τὶς Καρυές καὶ τὰ γύρω. Ἐπειδὴ πολλοὶ δὲν ἤξευραν ἑλληνικά, τὸν λόγο εἶχαν ὁ Κώτας, ποὺ τοὺς μιλοῦσε στὰ βουλγαρομακεδονικά, καὶ ὁ Κοντούλης, ποὺ τοὺς ρητόρευε στὴ γλῶσσα τοῦ Σκεντέρβη. Ἐσημείωσε τόσην ἐπιτυχίαν, ὥστε «ὁ γέρον μουχιάρης τοῦ Λάγκ (Μικρολίμνης), γράφει ὁ Μελάς, σηκώνεται, τὸν φιλεῖ καὶ λέγει: «Νὰ μᾶς ζήσῃ ὁ βασιλίας μας, ποὺ μᾶς θυμήθηκε. Δόστε μας ὄπλα κ' ἔννοια σας».

Ὁ ἐφημέριος τῶν Καρυῶν Παπαστέφανος τοὺς εἶδε τὸ βράδυ. Κάποια στιγμή μὲ πολλὴν ἐκπληξί τὸν ἄκουσε ὁ Μελάς νὰ τοῦ λέγῃ: «Σὲ ξέρω. Σὲ εἶδα εἰς τοῦ Παπασταύρου, ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπε: «ὅταν ἔλθῃ αὐτός, τότε θὰ γίνουν μεγάλα πράγματα». Ὁ Θεὸς νὰ σὲ βοηθήσῃ, παιδί μου». «Ἦτον τόση ἡ χαρὰ του, συνεχίζει ὁ Μελάς, διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ σωτήρος τῆς Μακεδονίας, ὥστε ἐλποῦμην φοβερά, ποὺ τὸν διέψευσα. Ἄλλὰ δὲν ἠδυνήθην νὰ τὸν γελᾶσω καὶ μοῦ ἔκαμε νόημα ὅτι θὰ κρατήσῃ τὸ μυστικόν». Ὁ γέρο παπᾶς δὲν ἔπεσε ἔξω. Εἶχεν ἀνακαλύψει πραγματικὰ τὸν σωτήρα τῆς Μακεδονίας, ποὺ τὴν ἔσωσε μὲ τὸν θάνατό του, ὅπως ἀκριβῶς ἔκαμε καὶ ὁ Χριστός.

Λογάριαζαν νὰ πᾶν τὴ νύχτα στὴν Καλλιθέα (Ρούνταρι), ὅπου τοὺς περίμεναν ἄλλες ἐπιτροπὲς ἄλλων χωριῶν. Μιὰ γυναῖκα ὅμως ἀπὸ τὸν Ἅγιο

Γερμανό (Γέρομαν) τοὺς ἔφερε τὴν εἶδησι, ὅτι ὁ Ἄρσωφ μὲ 70 κοιμιτατζῆδες ἦταν ἔξω ἀπ' τὸ χωριό τους καὶ ὅτι ἐκεῖνο τὸ βράδυ 40 Τούρκοι στρατιῶτες μὲ τοὺς εἰσπράκτορες τοῦ φόρου αἰγοπροβάτων θὰ πήγαιναν στὴν Καλλιθέα νὰ κάμουν αἰφνιδιαστικὴ ἔρευνα καὶ ἔλεγχο.

Ἀναγκάσθηκαν ν' ἀναβάλουν τὴν ἀναχώρησι γιὰ τὴν ἄλλη νύχτα. Ἀλλὰ τὸ μεσημέρι, ἐκεῖ πού ἔπαιρναν τὸν καιρὸ τους, «καταφθάνει ἓνας γέρος δραγάτης βρώμικος, ἐλεινός, μισότρελλος, ρακένδυτος», πού τὸ ρίχνει στὸ...χορὸ καὶ ἔπειτα δίνει ἓνα κρυπτογραφικὸ γράμμα ἀπ' τὸ Μοναστήρι. Ἡ τουρκικὴ πρεσβεία ἔκαμε παραστάσεις καὶ ἔπρεπε ὁ Μελάς ν' ἀναχωρήσῃ ἀμέσως γιὰ τὴν πρωτεύουσα! Κεραυνὸς γιὰ τὸν Μελά. Ἐτοιμάζει τὴν παραίτησί του ἀπ' τὸν στρατό, ἀπειλεῖ νὰ σκοτωθῇ. Ὁ λοχαγὸς καὶ ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς Κοντούλης τοῦ ὑπενθυμίζει τότε τὸν λόγο τῆς τιμῆς, πού τοῦ εἶχε δώσει, ὅτι θὰ πειθαρχοῦσε πρόθυμα πάντοτε στὴν διαταγὴ του. Ἀναγκάζεται νὰ ὑποκύψῃ. Ἐφυγε στὸ Μοναστήρι μὲ συνοδεία τοῦ Λάζου Τσιάμη, ἀδελφοῦ τοῦ Παλασταύρου, καὶ ἀπ' ἐκεῖ μ' ἓνα ψεύτικο διαβατήριο, ἓνα κόκκινο φεσάκι καὶ τριμμένα ροῦχα καὶ μὲ τὴ βοήθεια πρὸ παντὸς τῶν Ἑλλήνων σιδηροδρομικῶν ἔφθασε στὴ Θεσσαλονικὴ καὶ ἔπειτα στὸν Πειραιᾶ. Στις Καρυὲς σταματοῦν καὶ τὰ ἀνεκτίμητα γράμματά του. Τ' ἄλλα τρία μέλη τῆς ἐπιτροπῆς μὲ τὸν Κώτα πήγαν στὴ Δροσοπηγὴ (Μπελκαμένη), Ἀσπρόγεια (Στρέμπενο), ὅπου εἶδαν καὶ τὸν καιετὰν Βαγγέλη, Λέχοβο, Γέρομαν. Περίμεναν ἄδικα ὡς τὶς 8 Μαΐου στὸ Βογατσικὸ νεότερες διαταγὲς καὶ ὁδηγίες ἀπ' τὴν κυβέρνησι, πού δὲν φαίνονταν καθόλου.

Οἱ ἀξιωματικοὶ τράβηξαν γιὰ τὴν Ἀθήνα καὶ ὁ Κώτας γιὰ τὰ χωριά του. Μαζί του τώρα εἶχε καὶ τοὺς Κρητικούς Εὐθ. Καούδη, Λικώνυμον Μακρῆν καὶ Περάκη, καθὼς καὶ τοὺς Παῦλον Κύρου, Δημ. Νταλίπην, Σίμων Ἀρμεντσιώτην, Ἡλίαν Γκαντούσην. Περγῶντας ἀπ' τὸ Τύροβο ὁ Κώτας ἔπιασε καὶ ἔδωσε ἓνα χωρικὸ ἄλλοτε ψευτοδάσκαλο, πού εἶχε διαδώσει ὅτι ὁ Κώτας ἔφυγε μὲ τοὺς ἀξιωματικούς στὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς ἀρῆκε στὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ. Ὁ Καούδης τοῦ ἔδωσε μιὰ μὲ τὸ ραβδί καὶ ἔσυρε τὸ μαχαίρι. «Ὁχι, ὄχι, εἶπε ὁ Κώτας, ντὲν κάνει, κριστιανὸς εἶναι».

Στὴ Ρούλια πήραν μήνυμα, ὅτι ἓνας ἀπεσταλμένος θὰ τοὺς ἔφερε στὸ Τρίγωνο ἔγγραφα ἀπ' τὸ Μοναστήρι. Πήγαν δρομαῖοι. Ὁ Κώτας καὶ ὁ Καούδης κατέβηκαν στὸ χωριό, οἱ ἄλλοι ὄλοι ἔμειναν στὸ βουνό. Τὰ μεσάνυχτα ὅμως ἀντὶ τοῦ ἀπεσταλμένου ἔφθασε τουρκικὸ ἀπόσπασμα καὶ τοὺς ἐκύκλωσε μέσα στὸ Τρίγωνο. Τὰ κατάφεραν νὰ ξεφύγουν καὶ οἱ δυὸ μὲ τὰ τσαρούχια ἀπὸ χέρι καὶ τὴν ψυχὴ στὸ στόμα χάρις σ' ἓνα περαστικὸ σύννεφο, πού σκέπασε ἐκείνη τὴ στιγμὴ τὴν πάνσέληνο.

Ἐγινε ἔπειτα κάτι τὸ ἀνεξήγητο καὶ ἀκατανόητο. Δώδεκα ἀπ' τοὺς βετεράνους του, πού τόσα χρόνια εἶχαν μείνει τόσο πιστοὶ τοῦ Κώτα καὶ τόσους ἀγῶνες εἶχαν κάμει μὲ τοὺς κοιμιτατζῆδες μαζί του, τὸν ἀφήσαν ξαφνικὰ

καὶ ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μέρες ἐξωντιώθηκαν ὅλοι ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στρατὸ στὴ Μικρολίμνη. Τί ἐμεσολάβησε; Ἐκλίνε ὀριστικὰ στὴ δύσι του τὸ ἄστρο τοῦ Κώτα;

Τὸ κομιτᾶτο καὶ ὁ σατανᾶς ἔβαλαν βέβαια τὴν οὐρά τους. Ἔσπειραν τὰ ζιζάνια, ἔβαλαν σὲ κίνησι τὴν «διαφώτισι» καὶ «καθοδήγησι». Λιέδωσαν οἱ πράκτορες στοὺς ἀπλοϊκοὺς ἄνδρες ὅτι θὰ τοὺς ἐξετόπιζαν Κρητικοὶ καὶ Παλαιολλαδίτες καὶ αὐτοὶ θὰ καταντοῦσαν ὑπηρέτες. Ὁ Κώτας, ἐπίσης ἔλεγε, πῆρε τσουβῆλια λίρες, πὺν τὰ κράτησε ὅλα γιὰ τὸν ἑαυτοῦ, δὲν εἶναι πιά ὁ ἴδιος, γέγρασε, οἱ ψευτοαξιωματικοὶ δὲν ἦσαν ὅλοι Ἕλληνες, ὁ ἓνας, πὺν μιλοῦσε ὅλο ἀρβανίτικα, ἦταν Τοῦρκοζοζο κ.λ.π.

Τὸ μεγαλύτερο ὁμως κακὸ ἔκαμε, καθὼς φαίνεται, αὐτὴ ἡ ἐπιτροπὴ ἀξιωματικῶν μὲ τὸν τρόπο, πὺν ἔφυγε καὶ διαλύθηκε. Ἔδωσε ὑποσχέσεις πολλές, γέννησε ἐλπίδες περισσότερες καὶ ἀντὶς ὅπλα, ἐνισχύσεις, θετικὴ ἐργασία ἔφθασαν ἐκεῖ πάνω ἀόριστες φῆμες γιὰ διαφωνίες καὶ μονομαχία τοῦ Π. Μελά μὲ τὸν Κολοκοτρώνη.

Ἡ ἐπιτροπὴ στὴν ἐπίσημη τελικὴ ἔκθεσί της ἀπὸ 16ης Ἀπριλίου πρὸς τὴν κυβέρνησι ἐτόνιζε ὁμόφωνα τὴν ἀνάγκη καὶ δυνατότητα ν' ἄρχιζε ἀμέσως χωρὶς χρονοτριβὴ ὁ συστηματικὸς ἔνοπλος ἀγῶνας. Ἀφιέρωνε ἰδιαίτερο κεφάλαιο στὸν Κώτα καὶ ἐθαύμαζε τὴν δραῖσι καὶ ἐπιρροή του. «Ἐχει, ἔγραφε, ἀφωσιωμένα χωριά, τὰ ὁποῖα εἶναι ἔτοιμα εἰς τὸ νεῦμά του νὰ κινηθῶσι ...τῆδε κακεῖσε». Ἐνας ἄνθρωπος, πὺν τὰ κατορθώνει αὐτὰ κάτω ἀπ' τὸ δίξυγο πῦρ μιᾶς μεγάλης αὐτοκρατορίας, ὅπως ἡ Τουρκία, καὶ μιᾶς παντοδύναμης καὶ ἀδυσώπητης οργανώσεως, ὅπως τὸ βουλγαρικὸ κομιτᾶτο, κάθε ἄλλο βέβαια παρὰ κοινὸς εἶναι.

Οἱ Παπούλας ὁμως καὶ Κολοκοτρώνης ἔκαμαν κρυφὴ ἀντέκθεσι, πὺν ἐκλόνισε κυβέρνησι καὶ ἀρμοδίους. Ὁ Μελάς, σὰν τὸ ἔμαθε, ἐξύβρισε ἔξαλλος τὸν Κολοκοτρώνη, τὸν κάλεσε σὲ μονομαχία καὶ τὸν πλήγωσε. Ὁ Καουδὴς διηγεῖται ὅτι μιὰ μέρα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1904, πὺν πήγαινε μὲ τὸν Μελά ἀπ' τὴν ὁδὸν Σταδίου στὴν ὁδὸν Βουλῆς, ὁ Μελάς σταμάτησε μπροστὰ στὸν ἔφιππο ἀνδριάντα τοῦ Κολοκοτρώνη τὸν ἀγριοκοίταξε καὶ ξεφώνησε: «Νὰ χαρῆς τὸν ἔγγονο σου! Καλὸ βλαστάρη μᾶς ἄφησες».

Τὶ περισσότερο ἄραγε οἱ Κολοκοτρώνης καὶ Παπούλας ἤθελαν νὰ ἰδοῦν; Ἡ «ἀναγνώρισι» τους σὲ μιὰ ξένη ὄρεινὴ περιφέρεια μὲ ξένο καὶ ἐχθρικὸ στρατὸ καὶ ἀντίπαλη καὶ ἐχθρικοτάτη ὁργάνωσι πῆρε τὴ μορφὴ ἐκλογικῆς περιοδείας. Ὅπως μαρτυροῦν τὰ γράμματα τοῦ Μελά, παντοῦ, ἀπ' τὸν Γάβρο ὡς τὶς Καρυές τῆς Πιρέσπας, εἶχαν ὑποδοχές, ἐσορτές, συγκεντρώσεις, δημηγορίες κ.λ.π. σὰν στὸ σπίτι τους. Εἶναι ζήτημα ἂν σὲ πολλὰ ὄρεινὰ τμήματα τῆς Πι. Ἑλλάδος μὲ τοὺς ληστοφυγοδίκους των θὰ εὑρισκαν τόσην ἀσφάλεια καὶ ἄνεσι. Ὁ Κοντούλης ἐπίσης σὲ μιὰν ἐπιστολὴ του ἀπ' τὴ Ρούλια τῆς 17ης Μαρτίου πρὸς τὸν Στέφανο Δραγούμην ἔγραφε :

«Παρὰ τὰς προσδοκίας τῶν αὐτοῦ διστακτικῶν εὐρισκόμεθα ἀνὰ τὰς ἐπαρχίας Κισσορίας καὶ Προσπας ἐντελῶς ἀσφιάεις, ἐνθουσιασμένοι δὲ ἐκ τῆς ὑποδοχῆς τῶν Μακεδόνων χωρικῶν, οἵτινες ἐκπέμπουσι φωνὴν ἀνακουφίσεως καὶ χαρᾶς ἐπὶ τῇ ἀρίξει ἡμῶν, καλῶς ἐννοοῦντες τὸν σκοπὸν τῆς περιοδείας μας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Κόβα, ὅστις ἐξασκεῖ ἐπιρροὴν ἀληθῶς ἡγεμονικὴν. Πιστεῖω ὅτι καὶ εἰς τὰς ἄλλας περιφερείας δὲν θὰ εἶναι τὸ ἔργον ἡμῶν δυσχερές. Ὅμιλεῖ ὁ Κόβας μετὰ ρητορικῆς δεινότητος πρὸς τοὺς ἐκ τῶν χειλέων του ἀνηρημένους χωρικούς, οἵτινες τὸν θαυμάζουν».

Ὁ Κοντούλης ἀπ' τὸ γράμμα αὐτὸ παρέλειψε τὴν τελευταία φράσι στὴ βιογραφία του τοῦ Κόβα, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὸ βιβλίον τοῦ Στεφ. Δραγοῦμη (Γνασιῦ Μακεδονοῦ) «Μακεδονικὴ Κρίση 1904-1907», ποῦ δημοσιεύει ἐπίσης τὴν ἐπιστολή. Εἶναι ἡ φράσις αὐτή: «Ὅποια θὰ ἦτο ἡ θέσις τῶν πραγμάτων, ἂν ἀπὸ δύο ἐτῶν ἐγένετο ὅ,τι σήμερον;» Θὰ ἤμποροῦσε ὁμως νὰ προσθήσῃ κανεὶς: «Ὅποια θὰ ἦτο ἡ θέσις τῶν πραγμάτων, ἂν καὶ τὴν ἄνοιξι τοῦ 1904 ἐγίνονταν ὅ,τι ἔπρεπε καὶ δὲν χάνονταν ἄδικα μαζὶ μετὰ τὸν Κόβα καὶ τὸν Βαγγέλῃ καὶ ὅλο ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι;» Ὅπως φαίνεται ἀπ' τὸ γράμμα αὐτὸ καὶ ἄλλα δύο τοῦ Μελά, ἦσαν ἀρκετοὶ τότε στὴν κλεινὴ πρωτεύουσα «διστακτικοὶ» καὶ «δύσπιστοι», ποῦ, ἀπογοητευμένοι ἀπ' τὸν πόλεμον τοῦ 1897 καὶ τὰ ἐσωτερικὰ χάλια, θεωροῦσαν χαμένο τὸ παιγνίδι στὴ Μακεδονία καὶ φιλοδοξοῦσαν νὰ ἴδουν τὴν Ἑλλάδα νεκρωμένο ἀρχαιολογικὸ μουσεῖον. Ὁ Μελάς τοὺς ὠνόμαζε «παληανθρωπάκους». Ἐγραφε ἀπ' τὸ Ζέλοβο στὸν Ἰωάννα Δραγοῦμη τὴν 21η Μαρτίου: «Εἶμαι ὁ εἰτυχεστέρος τῶν ἀνθρώπων. Ἐξεπληρώθη τ' ὄνειρό μου. Ἡ ἐργασία μου ἐπιτυγχάνει πληρέστατα μετὰ ὅλας τὰς ἀπογοητευτικὰς ὁμιλίας τῶν παληανθρωπάκων...» καὶ στὴν σύζυγόν του ἀπ' τὴ Ρούλια τὴν 19η Μαρτίου: «Τότε βλέπομεν πόσον ἐνθουσιασμὸν κλείουν εἰς τὰ στήθη των ὅλοι αὐτοὶ οἱ σιωπηλοὶ ἐξ ἐπιβεβλημένης ἀνάγκης πατριῶται, τοὺς ὁποίους οὐδέποτε οἱ ἐπίσημοί μας ἠδυνήθησαν νὰ γνωρίσουν.... Ἐνας ἐπίσημος εἰς τὰς Ἀθήνας μοῦ ἔλεγεν ὅτι ἀμφέβαλλεν ἂν θὰ εὐρωμεν 30—40 ἀνθρώπους προθύμους νὰ μᾶς βοηθήσουν. Βέβαια ὁ Χ... καὶ ὁ Ψ... θὰ ἦτο θαῦμα ἐὰν εὐρισκαν ἔστω καὶ ἕνα».

Καὶ ὁμως βρέθηκαν ἐκεῖ πάνω μπροστὰ στὸν πλὸ ἄδολο ἐνθουσιασμὸν καὶ πραγματικὸ συναγεράμιον. Πολλοὶ εἶχαν καταταχθῆ στὸ σῶμα καὶ πολὺν περισσότερον προσφέρονταν νὰ καταταχθῶν. Ὅπλα παντοῦ ὅλοι ζητοῦσαν, ὅπως καὶ ὁ μουχτάρης τῆς Μικρολίμνης καὶ ἀκόμα καὶ ὁ ἀγροφύλακας Καρυῶν, ποῦ εἶχε φάει ἕνα χρόνον ἐνωρίτερα τόσο ἄγριο ξύλον ἀπ' τοὺς Τούρκους, γιὰ νὰ ἐξαναγκασθῆ νὰ παραδώσῃ τὸ παλιτοῦφεκό του, ὥστε ἔμεινε ἐξ ἡμῶν ἀρρωστος καὶ παράλυτος. Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρικοῦ Παπασταύρου, ποῦ ἦλθε νὰ τοὺς χαιρετήσῃ μετὰ τὸ «Μαύρη εἶν' ἡ νύχτα στὰ βουνὰ» καὶ τοὺς ἔκαμε νὰ τραγουδήσουν ὅλοι «ἐν χορῶ», καθὼς καὶ οἱ ἄλλες τῶν τριῶν

προκρίτων τοῦ Πισοδερίου καὶ τοῦ γέρου παλᾶ τῶν Καρυῶν, ποὺ ἀναγνώρισαν ἀπὸ κάποια παλιὰ φωτογραφία τὸν Μελεῖ καὶ εἶδαν στὸ πρόσωπό του τὸν σωτήρα καὶ μεσσία, τοῦ γέρου προέδρου Μικρολίμνης, ποὺ φώναξε: «Νὰ μᾶς ζήσει ὁ βασιλιάς», μόλις ὁ Κοντούλης τελείωσε τὴν ἀρβανίτικη ἀγόρευσί του, τὰ βουβὰ καὶ θεριὰ δάκρυα, ποὺ εἶδαν στὰ μάτια τῶν παπᾶδων καὶ δημογερόντων τοῦ Βογατσικοῦ καὶ ἄλλων χωριῶν, ἔχουν ἐπικό καὶ συγκλονιστικὸ μεγαλεῖον.

Περίφημα ἐπίσης λειτούργησε καὶ ἡ ὑπηρεσία πληροφοριῶν καὶ συνδέσεων. Ἀγγελιαφόροι καὶ σύνδεσμοι πηγαινοέρχονταν στὰ χωριά, τὴν Φλώρινα, τὴν Καστοριά, τὸ Μοναστήρι. Δὲν ἐσημειώθηκε κανένα ἀτύχημα οὔτε τὸ παραμικρότερο ἐπεισόδιο. Ἐνας γέρος «βρώμικος, ἔλεινός, μισότρελλος, ρακένδυτος» ἔφερε τὸ κρυπτογράφημα τοῦ Προξενείου Μοναστηρίου, ποὺ ἀνακαλοῦσε τὸν Μελεῖ. Ἐνας ἄγνωστος χωρικός ἀπ' τὴν Μικρολίμνη ἔφερε γράμμα τοῦ Ἰωνοῦ Λογαίου καὶ ἄλλοι ἄλλα. Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Μελεῖ μόνη ἤθελε εἰδικὴ ὑπηρεσία. Ἐγραφε κάθε μέρα στὴ σύζυγό του, ἀλλὰ καὶ ἔπαιρνε γράμματά της στὰ Κορέστια. Ὁ ἔρχομός ἐπίσης τῆς ἄγνωστης ἐκείνης γυναίκας ἀπ' τὸν Ἅγιο Γερμανὸ (Γέριαν), ποὺ τοὺς εἰδοποίησε στὴς Καρυὲς τῆς Πρέσπας γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Ἄρσωφ μὲ 70 κομιτατζήδες καὶ τὴν μετάβασί στὴν Καλλιθέα 40 Τούρκων στρατιωτῶν μὲ ἀποστολὴ νὰ κάμουν ἔρευνες τὴν ἴδια βραδεία, ποὺ λογάριάζαν νὰ βρεθοῦν καὶ αὐτοὶ ἐκεῖ, μαρτυρεῖ ὅτι καὶ τὸν Ἅγιο Γερμανό, πρωτεύουσα τῆς Πρέσπας, ἀγρυπνοῦσε τμημα τῆς Ὀργανώσεως, ποὺ ἤξερε πάρα πολὺ καλὰ τὴν δουλειά του. Δὲν πρέπει νὰ λησμονιέται ὅτι καθέννας ἀπ' τοὺς ἀρσενικούς καὶ θηλυκούς αὐτοὺς συνδέσμους καὶ ἀγγελιαφόρους διέτρεχε ἄμεσο κίνδυνο νὰ σφαγῆ, νὰ γδαρῆ, ν' ἀνασκολοπισθῆ, ἐὰν καὶ ἐλαχίστη πληροφορία ἔφθανε στ' αὐτιὰ τῶν κομιτατζήδων. Τί παραπάνω λοιπὸν οἱ Κολοκοτρώνης καὶ Παπούλας ζητοῦσαν; Ἡθελαν νὰρθοῦν οἱ Ἐσακαλάρωφ, Κλιάσεφ καὶ Σία, νὰ πέσουν στὰ γόνατα καὶ νὰ τοὺς φιλήσουν τὸ χέρι;

Καὶ σήμερα ὁποιος ἔξερει τὸν τόπο τρίβει ἀπὸ ἐκπληξί τὰ μάτια του γιὰ τὴν ἀξιοθαύμαστη κατάστασι, ποὺ τότε ὑπῆρχε.

Οἱ Κολοκοτρώνης καὶ Παπούλας διατύπωσαν, λέγεται, τὴν γνώμη, ὅτι ἔπρεπε νὰ περιμένουμε νὰ δημιουργήσουμε πρῶτα δυνατὸ στρατὸ καὶ στόλο καὶ ἔπειτα νὰ σκεφθοῦμε τὴ Μακεδονία. Ἀμφίβολο ὅμως ἦταν ἂν καὶ οἱ Βούλγαροι θὰ ἔδειχναν παρόμοια ὑπομονή.

Ἦστερα ἀπ' τοὺς 12 παλιούς ὀπαδούς, ποὺ πῆγαν νὰ βροῦν τὸν θάνατο ἀπ' τοὺς Τούρκους στὴ Μικρολίμνη, ἔφυγαν τοῦ Κώτα πρῶτα οἱ Περάκης, Λικόννημος Μοκρῆς καὶ Κύρου καὶ ἔπειτα ὁ Καούδης, ποὺ τοῦ εἶχε ἰδιαίτερη ἀγάπη καὶ ἔλεγαν ν' ἀποθάνουν μαζί. Ὁ Κώτας δὲν τοῦ ἔδινε στὴν ἀρχὴ τὴν ἀπαραίτητη ἄδεια, γιὰ νὰ τὸν παραλάβῃ ἓνας ὁδηγὸς νὰ τὸν φέρῃ στὴν

Καστοριά. «'Ορὲ καπετὰν Θύμιο, τοῦ εἶπε ἑλληνοτουρκικά, εἶπαμε ἀποτά-
νωμε μεραμπέρο. Μά... ὦρα καλή». Καὶ τὸν φίλησε.

Τοὺς ἀκολούθησαν καὶ οἱ Νταλίτης καὶ Σίμος.

“Ὀλοι τους, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ φίλοι του χωρικοί, τοῦλεγαν νὰ φύγη κι
αὐτὸς στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ ξαναγυρῆ σὲ λίγο μὲ πολλὴ δύναμη, ἄφθονα
μέσα καὶ τὴν ὁμόθυμη ὑποστήριξι ὅλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Σκληροτράχηλος
ὁ ἀρχηγὸς τῶν Κορεστίων καὶ ριζωμένος στὸ χῶμα, ὅπως οἱ βράχοι καὶ τὰ
δέντρα των, ἐννοοῦσε νὰ μείνῃ ἔστω καὶ μόνος, γιὰ νὰ προστατέψῃ μὲ τὴν
φήμη του πιά ὅλους ἐκείνους, πού τὸν εἶχαν βοηθήσει καὶ ἀκολουθήσει ἀπ’
τὴν πρώτη στιγμὴ.

Στις 2 Ἰουλίου αἰχμαλωτίσθηκε ἀπὸ στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα, κρυπτό-
μενος μὲ τρεῖς καινούργιους ὀπαδούς, ὁ ἕνας ἀπ’ τὸ Πισοδέρι, οἱ ἄλλοι ἀπ’
τὰ χωριά τῆς Κορυτσᾶς, σὲ μιὰ ὑπόγεια κρύπτη τοῦ χωριοῦ του. Τὸ κομι-
τάτο ἐπέτυχε νὰ τὸν ἐξουδετερώσῃ στὴν κατάλληλη στιγμὴ.

Ἔχει κυκλοφορήσει καὶ μιὰ φήμη, ὅτι τὴν προδοσίαν τὴν ἔκαμε ὁ Μη-
τροπολίτης Καστορίας! Εἶναι τόσο τερατώδης, ὅσο καὶ ἀνόητη. Γιὰ ποιὸ
λόγο ὁ Καραβαγγέλης θὰ ἀνοσιουργοῦσε; Ὁ Θύμιος Καούδης, πού ἔμεινε
περισσότερο ἀπ’ τοὺς ἄλλους μὲ τὸν Κώτα καὶ εἶχε πολὴν καιρὸ μαζὶ του
τὸν Παῦλο Κύρου, τὸν Νταλίτη καὶ ἄλλους, τὸ διαφεύδει μὲ τὸν κατηγο-
ρηματικώτερο τρόπο.

“Ὅταν ἡ σύζυγος τοῦ Νταλίτη ἔμαθε τὴν τρομερὴ εἶδησι, ἄρπαξε τὰ
παιδιά της κ’ ἐφυγε εὐθὺς στὴν Καστοριά. Ἐλείψε πιά ἐκείνος, πού ἡ βα-
ρειὰ σκιά του τοὺς προστάτευε.

Ὁ Ἄλ. Κοντούλης, πού ἐγνώρισε καλύτερα τὸν Κώτα, γιὰτὶ συνεννο-
οῦνταν μαζὶ του ἀρβανίτικα, ἐξέδωσε τὸ 1931 τὴν βιογραφία του ἀπὸ 59
σελίδες. Καὶ ἦταν τόσο μεγάλος ὁ θαυμασμὸς καὶ ἐνθουσιασμὸς του γιὰ
τὸν τραχὺ καὶ ἀμόρφωτο ὄπλαρχηγό, ὥστε ἔγινε στὰ γεράματα κιὼ ποιητής.
Τὸ βιβλιαράκι του τελειώνει μὲ στίχους, ἀφιερωμένους στὸν Κώτα, πού φέρο-
νουν φαρδεῖα πλατεῖα τὴν ὑπογραφή: Ἀλέξανδρος Κοντούλης, ἀντιστράτηγος.

Ο ΒΑΓΓΕΛΗΣ

Ύψηλός, ωραίος, επιβλητικός άνδρας, όλόισος και κυπαρισσένιος, όπως όλόισια, μονοκόμματα και χωρίς συμβιβασμούς ήταν και η ζωή του. Γι' αυτόν ο έχθρός ήταν έχθρός και ο έχθρός του έχθρου σύμμαχος και φίλος. Μια που οι Βούλγαροι του κοιτάτου μᾶς είχαν κηρύξει τὸν πόλεμο και σκότωναν ὅποιον προλάμβαναν, ἔπρεπε και ἡμεῖς, ἂν θέλαμε νὰ ζήσουμε, νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσουμε μὲ ὅλα τὰ ὅπλα και ὅλα τὰ μέσα. Ἡ σωτηρία ήταν μαζί μὲ τὸν μωσαϊκὸ ὁ ὑπέρτατός μας νόμος και κάθε βοηθὸς και σάμμαχος εὐπρόσδεκτος και πολύτιμος.

Δούλευε κτίστης, γαλατᾶς κάπου στὴν Πόλι. Οἱ Τοῦρκοι τὸν ἔδιωξαν γιὰ δεύτερη φορὰ και τὸν ἔστειλαν ἔξωριὰ στὸ χωριὸ του τὸ Στρομέμενο (Ἀσπρόγεια), πού βρίσκεται στὰ ριζὰ τοῦ Βίτσι και πάνω στὸ δρόμο Ἀμυνταίου —Λεχόβου—Καστοριάς και ὅπου εἶχε γεννηθῆ τὸ 1876. Οἱ κάτοικοί του, σλαβόφωνοι τώρα, κατάγονται ὅλοι σχεδὸν ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, τ' Ἀγραφα και τὴν Τσαμουριά. Τὸν πῆραν γιὰ ἄνθρωπο τοῦ βουλγαρικοῦ κοιτάτου (κομιτατζῆ). Καταγινόταν, φαίνεται, ὁ Βαγγέλης στὴν Πόλι μὲ τὰ ὅπλα και ἐγύμναζε ἄλλους συμπατριωτῆς του. Ἀρχετὰ χρόνια ὕστερα ἀπ' τὸν θάνατό του ἔδειχναν στὸ Παπάσκιοϊ τὴ φουστανέλλα, πού φοροῦσε στὰ καρναβάλια.

Εἶτε εἶχε «ὀργανωθῆ» στὸ κοιτάτο εἶτε ὄχι ὁ Βαγγέλης στὴν τουρκικὴ πρωτεύουσα, ἔπρεπε μὲ τὰ μούτρα, θέλοντας και μὴ, στὴν δουλειὰ τοῦ κοιτάτου, μόλις γύρισε στὸ χωριὸ του. Μὰ γρήγορα τοῦ μπῆκαν ψύλλοι στ' αὐτιά. Ἐβλέπε νὰ σκοτώνονται μονάχα Ἕλληνες παπαδες και πρόκριτοι, γιατί ἦσαν Ἕλληνες, και νὰ μιλοῦν μεταξύ τους οἱ ἀρχηγοὶ μονάχα γιὰ Βουλγαρία και Βουλγαρισμὸ. Ἐνα ἀπ' τὰ θύματα ἦταν και ὁ γηραιὸς Παπαδημήτρης, ἐφημέριος τοῦ χωριοῦ του. Τὸν διώρισαν ὡς τόσο μιὰ μέρα ἀρχηγὸ «ὑπεύθυνου» στὸ χωριὸ του και ἄλλα βορεινότερα χωριά ἴσα μὲ τὶς Πέτρες και τὸν Ἅγιο Παντελεήμονα. Τοὺς εἶπε νὰ πάρη στὴν δικαιοδοσία του και τὰ γειτονικά, Λέχοβο, Κλεισούρα, Γέρμαν, Λόσνιτσα, Κωσταράζι, πού θὰ τὰ ὠρῶνανε ἐπίσης και θὰ τὰ εἰτοίμαζε γιὰ τὴν ἐπανάστασι.

— Αὐτά... Χμ... ἄστα, τοῦ ἀποκρίθησαν.

— Γιατί ;

— Δὲν μᾶς κάνουν. Πῶς νὰ στὸ ποῦμε.

— Μὰ γιατί δὲν μᾶς κάνουν; Ἀναλαβαίνω ἐγὼ νὰ τὰ ὀργανώσω. Ἐξέρω, θέλουν νὰ πολεμήσουν κ' ἔχουν καλὰ παλληκάρια.

— Δὲν μᾶς κάνουν, βρὲ ἀδελφέ. Δὲν μᾶς χρειάζονται, πῶς τὸ λένε. Δὲν τὸ καταλαβαίνεις :

— Δὲν καταλαβαίνω γιατί δὲν μᾶς χρειάζονται καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ καὶ Μακεδόνες, σκλάβοι σὰν κ' ἐμᾶς, ποὺ θέλουν νὰ πολεμήσουν τοὺς Τούρκους.

Πῆρε τότε τὸ λόγο ὁ ἀνώτερος ἀρχηγὸς Ποπῶφ.

— Κουτῶς εἶσαι ἢ τὸν κουτὸ μᾶς παρυσταίνεις; Τί τὰ θέλομε τὰ ἑλλη-
νικά καὶ γραικομαϊνικά χωριά;

— Μά... μά... πῶς; Γιὰ σταθῆτε. Θ' ἀποκλείσουμε τοὺς Γραικοὺς ἀπ' τὸν κοινὸ ἀγῶνα; Δὲν εἶναι καὶ αὐτοὶ σκλάβοι καὶ ἐχθροὶ τῶν Τούρκων;

— Εἶναι ἐχθροὶ μας, ὅσο καὶ οἱ Τούρκοι.

— Χειρότεροι ἀπ' τοὺς Τούρκους, διώρθωσε ὁ Κόλης ὁ Μακρνανιώτης.

— Μὰ ἀπ' τὴν Ἑλλάδα παίρνομε τὰ ὄπλα καὶ λέμε στὸν κόσμον πὼς πο-
λεμᾶμε σὰν χριστιανοὶ γιὰ τὸν σταυρὸ καὶ τὴν ἐλευθερίαν χωρὶς νὰ ξεχωρί-
ζουμε Γραικοὺς καὶ Βουλγάρους καὶ ν' ἀνακατώνωμε Ἑλλάδα καὶ Βουλ-
γαρία.

— Κάμνομε τὴν δουλειά μας.

— Ἐγὼ δὲν τὰ καταλαβαίνω ἀντὶ τὰ πράγματα.

— Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὰ καταλαβαίνης. Πρέπει μονίχα νὰ ὑπακούης.

— Θὰ σκεφθῶ.

— Τὸ κεφάλι, ποὺ σκέπτεται ἔτσι πολὺ, δὲν στέκεται πολὺ καιρὸ στὸν
ῥόμό του.

— Θὰ σκεφθῶ, ξαναεἶπε μὲ πείσμα.

Ὁ Βαγγέλης ὡς τόσο σκέφθηκε καὶ ἀφιερώθηκε στὸ σπίτι καὶ τὰ λίγα
χωράφια του. Τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν ὀργάνωσι τᾶστειλε περίπατο.

Δὲν ἔπαφταν ὅμως νὰ τὸν σκέπτονται καὶ οἱ ἄλλοι. Μιὰ μέρα, ποὺ κα-
θόταν μαζί μὲ τὸν Παπαδημήτρη τὸ νεώτερο σ' ἓνα μύλο, ἐπρόβαλαν ξαφνικά
οἱ Ποπῶφ, Μάρκωφ καὶ Σία.

— Ἄϊ, τί λές; τὸν ρώτησαν. Τὸ σκέφτεσαι ἀκόμα;

Ξανόρχισε ἡ συζήτησις ἐντονιώτερη. Οἱ ἀρχικομιτατζῆδες ἐπέμειναν νὰ
πάρῃ τὸ «πόστο» τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Κορεστίων. Ὁ Βαγγέλης ἀρνήθηκε. Τοῦ
ἐπρότειναν νὰ ἐκλέξῃ ἄλλη περιφέρεια, ὅπου θὰ ἦτο ἀρχηγός, ἀλλὰ ἀσφαλέ-
στατα κάτω ἀπ' τὴ γῆ. Ὁ Βαγγέλης σηκώθηκε κ' ἔφυγε χωρὶς νὰ τοὺς χαι-
ρετήσῃ.

Γιὰ τὴ φοβερὴ καὶ τρομερὴ αὐτὴ «προδοσίαν» ἦλθαν νὰ τὸν συγγυρίσουν
μιὰ ἀπ' ἐκείνες τίς νύχτες οἱ σύντροφοι καὶ συναγωνιστές του κομιτατζῆδες.
Τὸν κάλεσαν σὲ σύσκεψιν, ἐζήτησαν ἔπειτα νὰ τοὺς δεχθῆι στὸ σπίτι. Ἐκινη-
τοποίησαν καὶ τοὺς πρὸ σεβαστοὺς προύχοντες τοῦ χωριοῦ. Ὁ Βαγγέλης ὁ-
μως οὔτε ἔβγαυε ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι οὔτε τοὺς δεχόταν μέσα. Ὅταν εἶδαν καὶ
ἀπόειδαν ὅτι δὲν ἔβγαυε κανένα ἀπ' τὰ κλασσικά γιὰ τὴν εὐκόλη δολοφονία
κόλλα, κατέφυγαν στὴ βία. Ἀλλὰ καὶ ὁ Βαγγέλης ἀντέταξε βία. Πολέμησε

όλη νύχτα μὲ μόνο βοηθὸ τὴν ἀδελφὴ του Σοφία καὶ ἓνα ἄλλο σύντροφο. Κοιτᾷ τὰ μεσάνυχτα μιὰ παρῆα κοιτατζῆδες πλησίασαν καὶ ἄρχισαν ν' ἀνεβαίνουν μὲ μιὰ σκάλα ἀπ' τὸ πίσω μέρος τοῦ σπιτιοῦ. Ἡ Σοφία τότε ἄφησε τὸ τουφέκι καὶ τοὺς πέταξε στὰ μάτια μιὰ ὀχρὰ πιπέρι! Μέσα σ' αὐτὴ τὴν σύγχυσι βγήκε ἔξω ὁ Βαγγέλης καὶ τοὺς κυνήγησε σ' ἀρκετὴ ἀπόστασι μακρὰ ἀπ' τὸ χωριό.

Τὸ πρῶτ' ἔγινε χροφὰ μιὰ πραγματικὴ σύσκεψι τοῦ Παπαδημήτρη καὶ τῶν προκρίτων Νικολ. Νικολαΐδη, Ἄστερ, Βολιώτη, Βαγγέλη Σίσκου καὶ ἄλλων. Τὸν γέρο Παπαδημήτρη, τὸν πρεσβύτερο, εἶχαν ψήσει οἱ κοιτατζῆδες ἓνα χρόνο ἐνωρίτερα. Ὁ υἱὸς του χειροτονήθηκε νέος ἀκόμα, γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὸ λειτουργημα καὶ τ' ὄνομά του, καθὼς καὶ τὴν παράδοσι καὶ τὸ μαρτύριό του. Τὸν Νικολαΐδη ἓνα χρόνο ἀργότερα τὸν κοιμίτιασαν στὸ ἀμπέλι του, ὅπου δούλευε. Ἡ κόρη του, ποὺ ἀντίκρουσε τὴν σκηνή, ἔπαθε παρὰ ἄλλοι τῶν ποδιῶν της καὶ ὁ υἱὸς του ἀκράτεια τῆς κύστεως. Ἀποφάσισαν νὰ φύγουν ἀμέσως οἱ Βαγγέλης καὶ Παπαδημήτρης γιὰ τὴν Καστοριά, ἀφοῦ περάσουν ἀπ' τὸ μοναστήρι τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων τῆς Χόλιστας, ὅπου ἠγοούμενος ἦταν ὁ χωριανὸς τῶν ἱερομόναχος Παπαρηγόριος Νικολαΐδης. Πέρασαν τὴν νύχτα στὸ μοναστήρι καὶ τὸ πρῶτ' παρουσιάσθησαν μὲ τὸν ἠγοούμενο μπροστὰ στὸν μητροπολίτη Καραβαγγέλη. Ὁ Βαγγέλης τοῦ τὰ εἶπε ὅλα. Ὁ ἐνθουσιώδης δεσπότης βρήκε τὸν ἄνθρωπο, ποὺ ζητοῦσε. Τὸν ὄρκισε καὶ τοῦ ἔδωκε θάρρος μὲ ἄλλο «ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας του» καὶ ὀλίγα ἐφόδια ἀπ' τὸ γλίσχρο ὑστέρημά του. Ὁ Βαγγέλης γύρισε στ' Ἀσπρόγεια μὲ τὸ κεφάλι καὶ τὴν σημαία ὑψηλά. Συγκέντρωσε ὀλόγυρά του ἄλλα ὀκτὼ παιδιὰ ἀπ' τὸ χωριό του καὶ τὸ Λέχοβο καὶ ἐκήρυξε πᾶ ἀποκαλύπτο τὸν πόλεμο στὸ κοιτᾶτο καὶ τὰ ὄργανά του.

Μιὰ μέρα ὁ βοεβόδας Κόλε τοῦ ἔστησε ἐνέδρα. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ἦταν νὰ σκοτωθοῦν δύο κοιτατζῆδες. Τὴν ἴδια τὴν βραδεία, ποὺ παντρευόταν ἡ μονάκριβη καὶ ἡρωϊκὴ ἀδελφὴ του Σοφία, ἀφῆκε τὸν γάμο καὶ πῆγε στὰ πουρνάρια, ψηλὰ στὸ Ράδος, γιὰ κοιτατζῆδες. Σκότωσε ἐκεῖ τὸν ἀρχικοιτατζῆ Κίρτσε.

Οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶχαν κανένα λόγο νὰ μὴ κλείνουν τὰ μάτια. Στὴν ἀρχὴ δυσπιστοῦσαν, ἔπειτα καὶ βοηθοῦσαν. Ὁ Βαγγέλης ἐπίσης δὲν εἶχε κανένα λόγο ν' ἀποκρούσῃ τὴ βοήθειά των. Τοῦ ἔφθιανε ὅτι ἦσαν ἐχθροὶ τῶν Βουλγάρων. Θὰ συμμαχοῦσε καὶ μὲ τὸν σατανᾶ ἐναντίον ἐκείνων, ποὺ ἤθελαν καὶ αὐτὸν νὰ δολοφονήσουν καὶ τὴν πατρίδα του νὰ ἐξανδραποδίσουν.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1903 ἔπῃρε καὶ τὴν πρώτη ἐπίσχυσι ἀπ' τὸ ἐλεύθερο κράτος. Ἦσαν οἱ Εὐθύμος Καούδης, Λικιώνυμος Μακοῆς, Περίκης, Λαμπρινός, Βρανᾶς, Μπουνάτος, Ζουρίδης, Καντουνάτος, Γεώργ. Σεϊμένης, ὅλοι Κρητικοὶ καὶ μάλιστα Σφρακιανοί. Τοὺς ἔστειλε ὁ Παῦλος Μελάς. Τοὺς εἶχε συστήσει ὁ Τσόντος Βάρδας, Σφρακιανὸς καὶ ὁ ἴδιος. Ἦσαν οἱ πρῶτοι Κρη-

τικοί, πὸν ἄνοιξαν τὸν δρόμο πρὸς τὴν Μακεδονία, μὲ τόσο κρητικὸ αἷμα βαμμένον. Ἀπλοῖκοι ἄνθρωποι τοῦ βουνοῦ, μὲ δουλειῆς μερικοὶ στὴν Ἀθήνα, δὲν ἤξεραν καλὰ καλὰ τί θὰ ἔκαμναν ἐδῶ πάνω οὔτε ἴσως τί ἦταν καὶ τοῦ βρισκόταν ἡ Μακεδονία. Τοὺς εἶπαν ὅτι πήγαιναν σὲ πατριωτικὴ ἀποστολή, πὸν χρειάζονταν ἄνδρες μαρτυροκαπιτισμένους καὶ ἀποφασιστικούς. Καὶ ἔτρεξαν. Στὴ μάχη τοῦ Βαφὲ τῆς Κρήτης τὸ 1866 ἔπесαν καὶ τρεῖς Μοναστηριῶτες φοιτητές. Ἡ Κρήτη ἀνταπόδιδε τώρα ἑκατονταπλάσια τὴν θυσία τους.

Οἱ πρῶτοι 10 τοῦ Βαγγέλη ὑπῆρξαν ἡ πρωτοπορεία τῆς σταυροφορίας, πὸν ἔρριξε μὲ ἀλλεπάλληλα κύματα τὰ παιδιὰ τοῦ ὠραίου νησιοῦ στ' ἄγρια καὶ ἀχόρταγα σὰν τὸν κρητικὸ Μινώταυρο βουνά μας. "Ὅλοι ἔπαιξαν τὸ κεφάλι τους στὰ μακεδονικὰ βουνὰ μὲ ἀφελῆ γενναιότητα καὶ μιὰ κρυφὴ λαχτάρα γιὰ ἀγῶνες, περιπέτειες καὶ δόξα, συμπρωγμένοι ἀπ' τὴν ὀρμὴ μιᾶς γενναίας ράτσας καὶ τὶς παραδόσεις ἀτελειῶτων ἐπαναστάσεων καὶ πατριωτικῶν πολέμων. Ἀπ' τὴν πρώτη δεκάδα μερικοὶ ἔπесαν στὴ Μακεδονία, ἄλλοι ἀπέθαναν. Ζῆ ἀποτραβηγμένος καὶ πτωχὸς στὴ Θεσσαλονίκη ὁ Καουδῆς, ὑπέργηρος τώρα καὶ σχεδὸν τυφλός, πὸν διατηρεῖ ὅλη τὴν παλιὰ σεμνότητα καὶ δρθοφροσύνη του.

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ φαντασθῆ κανεὶς τὰς ἐντυπώσεις των, ὅταν ἔφθισαν στὰ Ἀσπρόγεια. Στὴν Κρήτη εἶχαν γνωρίσει μονάχα ἀγῶνες ἐναντίον ἀπίστων, πὸν δὲν ἤξεραν παρὰ μόνον ἑλληνικά. Στὸ Στρέμπενο βρέθηκαν ξαφνικὰ μέσα στὸ περιπλεγμένο καὶ μεροδεμένο μακεδονικὸ σύμπλεγμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἔβλεπαν ὅτι τὸν παλιὸ καὶ γνωρίμο ἐχθρό, τὸν Τοῦρκο, θὰ εἶχαν ἐδῶ, προσωρινὰ τοῦλάχιστον, σὰν φίλο καὶ κύριο ἐχθρὸ τὸν Βούλγαρο, πὸν παρίστανε τὸν πρωταγωνιστὴ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐναντίον τῶν Τοῦρκων. Ἡ σύγκρισις καὶ ὁ κλονισμὸς ἦταν τόσο μεγάλος, ὥστε ἔγινε ἀργότερα κἀτι, πὸν ἔξηγεῖ καὶ πῶς τόσοι καλοὶ Ἕλληνες εἶχαν στὴν ἀρχὴ παρυσυρθῆ ἀπ' τὰ ἀπατηλὰ συνθήματα τοῦ βουλγαρικοῦ κοιμητίου. Ἐνας ἀπ' τοὺς 10, ὁ Γιῶργης Σεϊμένης, ἀφῆκε κρυφὰ τοὺς συντρόφους του καὶ πέρασε στὸ ἀντίθετο στρατόπεδο, ὅπως διηγεῖται ὁ Εὐθύμιος Καουδῆς, ὅπου καὶ βρῆκε τὸν θάνατο ἀπ' τὸ μαχαίρι τοῦ Τσακαλάρωφ κοντὰ στὴν Ζαγορίτσανη. Ἡ ἐπίθεσις τοῦ 1905 ἐναντίον τοῦ χωριοῦ αὐτοῦ ἀπ' τὸ σῶμα Βάρδα δὲν εἶναι ὀλότελα ἄσχετη καὶ μὲ τὸ τραγικὸ, ὅσο καὶ χαρακτηριστικὸ ἐπεισόδιο.

Εὐτυχῶς οἱ 10 Σφακιανοί, πὸν ἦσαν ὅλοι καπεταναῖοι ἢ ὑποψήφιοι καπεταναῖοι καὶ δὲν ἀναγνώριζαν κανένα μεταξὺ τους ἀνώτερο, βρῆκαν στὸ πρόσωπο τοῦ Βαγγέλη ἀληθινὸ καὶ φυσικὸ ἀρχηγό, πὸν τοὺς ἐπιβλήθηκε ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή. Τοὺς παρουσίαζε γιὰ Κοζανίτες, Σιατιστινοὺς, Τσοτωνλιῶτες. Τοὺς εἶχε ἐφοδιάσει καὶ μὲ τὶς σχετικὰς ταυτότητες (νοφούζια). Μὰ τὴν ἄλλη μέρα ἀπ' τὸ πρῶτὸ βλέπουν νὰ μπαίνη στὸ σπιτί τοῦ Βαγγέλη, ὅπου

βρίσκονταν, τὸν ἐπιλοχία (μιάς τσιασὺς) Ρουστέμ βέη καὶ νὰ τοὺς χαιρετήη ξαφνικὰ μὲ τὸ «Ἄϊ, κοπέλια! Εἶντα χαμπάρια;» Ἰνὸμσιαν πὼς ἀνοίξε ἡ γῆ νὰ τοὺς καταπιῇ. Ἄρχισαν νὰ ἐτοιμάζονται κιόλας, γιὰ νὰ τὸ δύνουν. Ἐφθασε ὁμως σὲ λίγη ὥρα ὁ μητροπολίτης, ποὺ τοὺς καθισίχασε, ἀφοῦ τοὺς εἰλόγησε καὶ ἐφύλησε. Πέρασαν τὴ νύχτα ὅλοι μαζί στὸ γειτονικὸ μοναστήρι τῆς Παναγίως. Ὁ Ρουστέμ σηκώνεται ξαφνικὰ ὕστερα ἀπ' τὸ δεῖπνο καὶ τραγουδάει τὸ «Σὲ γνωρίζω ἀπ' τὴν κόψη» κ.λ.π.

— Τρελλάθηκες, Ρουστέμ; Τοῦ φώναζε ὁ μητροπολίτης. Θὰ μῆς πάρης ὅλους στὸ λαιμὸ σου.

— Μήπως, δεσπότη μου, δὲν ξέρω τὴν καταγωγή μου; Εἶμαι κ' ἐγὼ Ἕλληνας, ὅσο καὶ σεῖς.

Ὁ Ρουστέμ βέης, υἱὸς καὶ ἀνεμὸς πασιδάων ἀπ' τὰ μέρη τοῦ Λεσκοβίκα εἶχε τελειώσει ἀθηναϊκὸ γυμνάσιο. Ἦταν ἐπὶ κεφαλῆς σ' ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ στρατιῶτες Λεσκοβικιῶτες, ποὺ τὸν εἶχαν σὰν Θεό. Στενὸς φίλος μὲ τὸν Βαγγέλη, ἔγινε στενότερος μὲ τοὺς Κρητικούς.

Τὴν ἄλλη μέρα ὁ Βαγγέλης πῆρε τοὺς παλιούς καὶ νέους, ὅλους ὅλους 20, ἄνδρες του καὶ τραβήξε γιὰ τὸ Φλάμπουρο, τὸ Νυμφαῖο, τὴν Περικοπὴ καὶ ἀπ' ἐκεῖ στὶς κορυφές τοῦ Βίτσι. Ἀλώνισε πολλὰς μέρες τὰ βουνὰ καὶ τὰ δάση. Μὰ οἱ κομιτατζήδες, ποὺ παρίσταναν τὸ θηρίο καὶ δάγκωναν σίδερο, εἶχαν ξεαφανισθῆ. Ὅχι μόνον δὲν τόλμησαν νὰ τὸν κτυπήσουν, μὰ ἐφρόντισαν νὰ καθοῦν ὀλότελα τὰ ἴχνη τους. Περιορίσθηκαν νὰ τὸν παρουσιάζουν μὲ τοὺς ἀνθρώπους των στὰ τουρκικὰ ἀποσπίσματα γιὰ συμμορία κομιτατζήδων, γιὰ νὰ ἔχη μεροδέματα μαζί τους. Ἐπισκέπτονταν τότε συχνὰ οἱ κομιτατζήδες τὸ Φλάμπουρο (Νεγόβανη) καὶ ἰδιαίτερα ὁ βοεβόδας Γίανε, ποὺ «φιλικὰ» ἔδινε στοὺς κατοίκους του νὰ καταλάβουν ὅτι τὸ συμφέρον τους ἦταν νὰ γίνουν Βούλγαροι, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἤξεραν βουλγαρικά.

Τώρα ὁ Βαγγέλης ἔστησε μαζί μὲ μερικοὺς Φλαμπουριῶτες ἐνέδρα σὲ μιὰ μεγάλη συμμορία κομιτατζήδων, ποὺ θὰ περνοῦσε ἔξω ἀπ' τὸ Φλάμπουρο. Σκότωσαν τρεῖς καὶ αἰχμαλώτισαν ἓνα. Θὰ εἶχαν ξεκάμει περισσοτέρους, εἰάν δὲν ἐφοβόνταν στὴν ἀρχὴ μήπως εἶχαν νὰ κίμουν μὲ τουρκικὸ στρατό. Λίγο ἔλειψε νὰ σκοτωθῆ ἑκείνη τὴ νύχτα κατὰ λάθος καὶ ὁ Καούδης. Οἱ Φλαμπουριῶτες ἔκρυψαν τὸ πρῶτὰ τὰ ὅπλα. Πῆρε ὅλο τὸ βάρος καὶ τὴν τιμὴ ὁ Βαγγέλης. Εἶχε ὁμως φασαρίες μὲ τοὺς ἀξιωματικούς μιᾶς διλοχίας, ποὺ ἔδρευε στὸ Φλάμπουρο. Ἀγρίεψαν, γιὰτὶ δὲν τοὺς εἰδοποίησε νὰ πάρουν μέρος καὶ αὐτοὶ στὴν ἐνέδρα. Παρ' ὀλίγο γὰ πληρώση πολὺ ἀκριβὰ τὴν νυκτερινὴν προσπίθειά του καὶ νὰ στραφῆ ἐναντίον του στὸ τέλος ἡ παιγίδα, ποὺ ἔστησε στοὺς ἄλλους.

Τὴν ἡμέρα τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1903 (Ἡλιντεν) ὁ Βαγγέλης πῆγε ἔξω ἀπὸ ἓνα χωριὸ κοντὰ στὴν Κλεισοῦρα καὶ ἔβρισε τοὺς ἄνδρες του νὰ φρονιάζουν μὲ ὅλη τὴ δύναμί τους «Ὀῦρρα... οἰῦρρα». Ἐβρούξε ὅλος ὁ τόπος. Οἱ συγκεν-

τροωμένοι κομιτατζήδες, πού είχαν τρυπώσει στη φτέρη και τὰ χαμόκλαδα, νόμισαν τότε ὅτι τοὺς δίδονταν τὸ σύνθημα τοῦ κινήματος. Ἀφῆκαν τὰ κρησφύετα και πετάχθηκαν με ζητωκραυγές και «οὐρρα» και αὐτοί. Ὁ Βαγγέλης θέρωσε περισσότερους ἀπὸ μιὰ δωδεκάδα.

Ὅπως γράφει ὁ Ἴων Δραγούμης στὸ «Μαρτύρων και ἡρώων αἷμα», μονάχα αὐτὸς πολέμησε καλά τοὺς κομιτατζήδες, πού ὄρμησαν νὰ καταλάβουν τὴν Κλεισούρα. Δὲν ὑποχώρησε παρὰ ἀφοῦ εἶδε ὅτι κινδύνευε νὰ κυκλωθῆ ἀπ' τὸ μεγάλο πλῆθος των και κόντευαν νὰ σωθοῦν τὰ φυσέκια του. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ λίγες μέρες τοὺς κυνήγησε με τὸν Ρουστὲμ ἴσια με τὴν Βίγλιστα. Τὴν σύγκρουσι τῆς Κλεισούρας ἀναγράφει και ἡ Ἀγγλικὴ Κυανῆ Βίβλος τοῦ 1904. Τονίζει μάλιστα ὅτι ἡ φρουρὰ ἀπὸ 200 στρατιῶτες τῆς Κλεισούρας τῶβαλε αἰσχρά, ἄνανδρα και προδοτικά στὰ πόδια γιὰ τὰ Καϊλάρια (Πτολεμαῖδα).

Μέσα στὸν κατακλυσμὸ τοῦ φανατισμένου ἀπ' τὸ κίνημα τουρκικοῦ στρατοῦ, πού δὲν ἔκαμνε καμμιά διάκρισι μεταξὺ τῶν γκαιούρηδων, πῆρε ὅλα τὰ μέτρα, ὥστε νὰ μὴ πάθουν τίποτε τὰ δικά του χωριά, Ἀσπρόγεια, Λέχοβο, Κλεισούρα, Φλάμπουρο, Σκληῆρο κ.λ.π.

Τὸν χειμῶνα οἱ Κρητικοὶ ἔφυγαν στὴν Ἀθήνα. Ἐμεινε ὁ Βαγγέλης με τὰ παλιὰ παλληκάρια του ἀπ' τ' Ἀσπρόγεια και τὸ Λέχοβο.

Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν ἀξιωματικῶν εἶχε στὸ πρόγραμμά της τὴν ἄνοιξι τοῦ 1904 νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ και αὐτὸν και νὰ ἰδῆ ἀπὸ κοντὰ τὴν κατάστασι και στὴν ἰδική του περιοχὴ. Ἡ ἀπότομη ἀνάκλησις τοῦ Μελά μᾶς στέρησε και ἀπὸ τὰ γράμματά του, πού θὰ ἦσαν ὁ καλύτερος ὁδηγός μας. Ἦμπορεῖ ὅμως νὰ θεωρηθῆ βέβαιο ὅτι πέρασαν ἀπ' τ' Ἀσπρόγεια τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς εἴτε ὅλα εἴτε μόνος ὁ Κοντούλης. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι ἀπ' τὸ σπίτι τοῦ Βαγγέλη παρακολούθησε ὁ Κοντούλης με τὰ κιάλια κινήσεις ἢ ἀσκήσεις τουρκικοῦ τάγματος, πού γίνονταν λίγα χιλιόμετρα κάτω ἀπ' τ' Ἀσπρόγεια.

Γεμᾶτος ἐνθούσιασμοὸ και ἐλπίδες ὁ Βαγγέλης ετοιμάσθηκε νὰ βγῆ στὸ κλαρὶ και ν' ἀρχίσῃ τὸν διμέτωπο κατὰ Βουλγάρων και Τούρκων ἀγῶνα. Πετάχθηκε γιὰ τὶς τελευταῖες συνεννοήσεις και στὸ Μοναστήρι. Μὰ τὴν 5η Μαΐου 1904, ἐκεῖ πού γύριζε ἀπ' τὸ Μοναστήρι και τὸ Ἀμύνταιο στὸ χωριό του, ἔπεσε σ' ἐνέδρα κομιτατζήδων. Λέγεται ὅτι και ὁ ἴδιος ὁ Μητροβλάχος πῆρε μέρος στὴν ἐνέδρα. Τόση ἦταν ἡ αὐτοπεποιθήσις και ἀφοβία τοῦ Βαγγέλη, ὥστε δὲν δέχθηκε καμμιά συνοδεία οὔτε σκέφθηκε καμμιά προφύλαξι. Κομιτατζήδες, κρυμμένοι στὴ ψηλὴ βρίζα κοντὰ στὸ Πεδινό, τὸν γκρέμισαν ἀπ' τὸ ἄλογό του νεκρό.

Ἐνα τραγούδι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔλεγε :

«Μὴ λησμονῆτε, βρὲ παιδιὰ, τὸν θάνατο τοῦ Μόδη,
τοῦ Παπαπέτρου τὸν σφαγμὸ, τὸ ἄτιμο τὸ βόλι,

πού ἔφαγε τὸν Βαγγέλη μας, τ' ἀτίμητο παλληκάρι,
τὸν καπετὰν Βαγγέλη μας, τ' ἀτρόμητο λιοντάρι.

Ἐν τῷ Μελάς στὸ γράμμα του ἀπ' τὸ Στρέμπενο τῆς 16ης Σεπτεμβρίου γράφει : « Ἦλθε νὰ με ἐπισκεφθῆ καὶ ἡ χήρα τοῦ Βαγγέλη, ὠραιότατη νέα, μετὰ τὸ κοριτσάκι της μόλις 2 ἐτῶν. Εἶναι ἀπαρηγόρητη, διότι χθὲς τὸ βράδυ ἔμαθεν ὅτι οἱ κομιτατζῆδες ἐφόνευσαν τὸν ἀδελφὸ της, διδάσκαλον εἰς τὴν Μηλόβισταν τοῦ Μοναστηρίου. Ἦλθεν καὶ ἡ καυμένη ἡ ἀδελφὴ τοῦ καπετὰν Βαγγέλη. Μὲ συνεκίνησε πολὺ ἡ συγκίνησίς της, ὅταν μᾶς εἶδε... Εἶδα καὶ τὸν τάφον τοῦ μακαρίτου Βαγγέλη. Εἶναι χωρὶς σταυρὸν. Θὰ παραγγείλω μαρμάρινον εἰς τὸ Μοναστήριον ».

Ὅπως λέγει καὶ ὁ γέρο Καούδης, θὰ ἦταν ἄλλη ἡ κατάστασις, ἂν τὰ σώματα, τὸ ἰδικὸ του, τοῦ Μελά καὶ τ' ἄλλα, εἶχαν προλάβει τὸν Βαγγέλη καὶ τὸν Κώτα, προτοῦ δολοφονηθῆ ὁ ἓνας καὶ φυλακισθῆ ὁ ἄλλος.

Τὸν θάνατον τοῦ Βαγγέλη ἀναφέρει καὶ ἡ Ἀγγλικὴ Κρανῆ Βίβλος τοῦ 1904. Τὸν ὀνομάζει ποτορίους, δηλ. σπουδαῖον, σημαντικόν. Προσθίεται ὁ Ἄγγλος πρόξενος Μοναστηρίου Μὰκ Γκρέγκορ ὅτι τῆ μοιρὰ του θ' ἀκολουθήσῃ πιθανώτατα καὶ ὁ Κώτας, ὁ τελευταῖος μετὰ λίγους ἄνδρες ὑπερασπιστῆς τῶν ἑλληνικῶν δικαίων. Ὑπῆρξε ἄδικος πολλὰς φορὰς γιὰ μᾶς ὁ Μὰκ Γκρέγκορ. Ἀλλὰ στὸ σημεῖον αὐτὸ ὑπῆρξε προφητικὸς. Δὲν πέρασαν πολλὰς ἑβδομάδας καὶ ὁ Κώτας κρίθηκε σιδηροδέσμιος στὶς τουρκικὰς φυλακὰς, γιὰ νὰ ὀδηγηθῆ καὶ στὴν κρεμάλα.

Ὁ Ντραγκάνωφ ἀναφέρει ὡς ἀπόδειξι τῆς χρεωκοπίας τῶν « μεταρρυθμίσεων » καὶ τῆς κακοδικίας τῶν δικαστηρίων τὴν καταδίκη ἀπ' τὸ ἔκτακτον δικαστήριον Μοναστηρίου τὴν 13ην Ἰουλίου 1905 δύο ὀργάνων τοῦ κομιτάτου, πού εἶχαν πάρει μέρος στὴν δολοφονία τοῦ Βαγγέλη, στὴν ὑπερασπίσθη καὶ δρακόντεια γι' αὐτὸν ποινὴ τῶν 10 χρόνων φυλακῆς, ἴσως γιὰ τὸν χαρακτηρίζει « περίφημον κατὰσκοπον » (Fameu espioin). Μία ἀμνηστία ἀπ' τὶς συνειθισμένους μποροῦσε, ἐννοεῖται, νὰ περιορίσῃ οὐσιαστικὰ τὴν « βαρειά » ποινὴ στὸ ἓνα δέκατον αὐτῆς.

Ο ΠΑΥΛΟΣ ΚΥΡΟΥ ΚΑΙ Ο ΔΗΜ. ΝΤΑΛΙΠΗΣ

Τὰ παλιότερα χρόνια ὁ μπέης τοῦ Ἐνταρτικοῦ (Ζελόβου) εἶχε ἐκδώσει φριμάνι ἢ οὐκᾶτιο νὰ περνοῦν ἀπ' τὸν κουλά (πύργο) του καὶ νὰ τοῦ φιλοῦν τὸ χέρι, πρὶν πᾶν στὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, οἱ νεόνυμφες, ὅταν τιμοῦσε μὲ τὴν παρουσία του τὸ χωριό. Ἀν ξέρομε ἂν τὰ τιμαριωτικά του δικαιοῦματα προχωροῦσαν καὶ παραπέρα. Πέντε νεαροὶ Ζελοβίτες καὶ ὑποψήφιοι γαμβροὶ ντύθηκαν μιὰ μέρα γυναικεῖα καὶ πῆγαν νὰ παίξουν σ' ἓνα ἀπόμερο νερόμυλο ἀντίκρυ ἀπ' τὸν κουλά. Τὰ παιγνίδια τους, φαίνετα, ἦσαν ἀρκετὰ σκανδαλιάρικα. Εἶδε ἀπ' τὰ παραθύρια του τὰ προκλητικὰ κορίτσια ὁ μπέης καὶ ἔτρεξε κοντὰ τους μὲ τὴν πρόθεσι βέβαια νὰ μὴ περιορισθῇ τώρα σ' ἀπλᾶ χειροφιλήματα. Βοήθηκε ὅμως εὐθύς θαμμένος κάτω ἀπ' τὸ μύλο. Τὸ ἴδιο ἔπαθαν ὁ ἓνας πίσω ἀπ' τὸν ἄλλο καὶ οἱ πέντε σειμμένηδες ἢ σωματοφυλάκες του, Τουρκαλβανοὶ ὅπως αὐτός. Οἱ δρόστες τοῦ ἐγκλήματος καθοσιώσεως κατὰ τοῦ ἱεροῦ προσώπου τοῦ μπέη καὶ τῆς σωματοφυλακῆς του πῆραν τὶς οἰκογένειές των καὶ ἔφυγαν μακρυνά, ἀφοῦ ἔληλάτησαν τὸν κουλά. Ἔμεινε μόνος ὁ Ναούμ Κύρου, πὸν πῆρε τὰ βουνιά. Ἔγινε τουρκομάχος κλέφτης. Δὲν ἄργησε νὰ βρῆ καὶ συντρόφους του τὸν Ζούφα, τὸν Τσολάκη καὶ ἄλλους.

Ἔρχονταν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ὀπλοφόροι καὶ ἀπ' τὴν Παλαιὰ Ἑλλάδα, ἄλλοτε ἀντίρτες, ἄλλοτε ληστές καὶ συχνότερα καὶ τὰ δυό. Ὁ Ναούμης διατηροῦσε στενὲς καὶ ἐγκάρδιες σχέσεις μαζί τους εἴτε πῆγαινε μ' αὐτοὺς εἴτε δροῦσε χωριστά. Οἱ ξένοι ὅπωςδήποτε ἔφευγαν τὸν χειμῶνα, ὅπως οἱ Σαρικατσαναῖοι καὶ τὰ χελιδόνια. Ὁ Ναούμης ἦταν ριζωμένος στὸν τόπο του. Ἀργότερα πῆρε κοντὰ του καὶ ἓνα νεαρὸ τσομπανόπουλο ἀπ' τὴ Σφήκα, πὸν δούλευε στὸν Νταλίπη, ἓνα ἀγῶ ἀπ' τὴ Λευκώνα. Ἐπειδὴ κάποια μέρα τὸ ἀφεντικό του τὸν μπάτσισε, ὁ τσομπανᾶκος τοῦ εἶπε: «Γρήγορα θὰ μ' ἀκούσης καὶ μένα νὰ μὲ λὲν Νταλίπη καὶ νὰ μὲ τρέμης». Πῆγε εὐθύς καὶ βρῆκε τὸν Κύρου. Ἔγινε σύντροφος καὶ ψυχογιός του, γνωστός πᾶ μὲ τ' ὄνομα Νταλίπης. Ζοῦσε ἀκόμα τὸ 1907 ὄρατος ὀγδονταπεντάρης γέρος στὴν Ἀθήνα.

Ἀπ' τὴν Ἱεροπηγὴ (Κωστανέτσι) ἦταν ὁ ἄλλος Ναούμης, πὸν πῆρε αἰχμάλωτο τὸν καϊμακάμη (ἔπαρχο) Φλώρινας καὶ τραγουδιέται ἀκόμη τὸ τραγοῦδι του «Ναούμης πάει στὴ Φλώρινα».

Ὁ Ναούμης Κύρου ἐξακολούθησε ἀρκετὰ χρόνια νὰ γυρίζῃ τὰ βουνὰ καὶ νὰ πολεμῆι τοὺς Τούρκους. Ὁ Ἄμπεντίν μπέης, γιὰ νὰ τὸν ἐκδικηθῇ,

ἔπιασε δύο συγγενεῖς του, τὸν Μαῦρο καὶ τὸν Βέινο, καὶ τοὺς κάρφωσε σ' ἓνα δένδρο στὶς Καρυές τῆς Πρέσπας.

Σὲ μιὰ συμπλοκὴ στὴ Σέλτσα, κοντὰ στὸ Ἀνταρτικό, σκοτώθηκε ὁ σύντροφός του Τσολάκης καὶ σ' ἓνα μοναστήρι κοντὰ στὴν Καστοριά ὁ Ζούρκας.

Κάποτε ἦλθε καὶ ἡ δική του σειρά, ἡ μοιραία στιγμή γιὰ ὅλους τοὺς κλέφτες καὶ ἀντάρτες. Κάποιος προδότης στὸ Τρίγωνο ἔβαλε ἀφιόνι ἢ ἄλλο ναρκωτικὸ στὸ κρασί του. Ἔτρεξαν οἱ μπέηδες καὶ ἀγάδες ἀπ' τὴν Λευκώνα καὶ τὸν ἀποτελείωσαν. Τὸ κεφάλι του τὸ γύρισαν μ' ἓνα παλούκι θριμβευτικά στὰ χωριά καὶ τὴν Καστοριά, ὅπου καὶ ἔμεινε πολλὲς μέρες ἐκτεθειμένο στὸ παζάρι, γιὰ νὰ ἴδουν οἱ ἄπιστοι ραγιᾶδες πῶς τιμωροῦνται ἐκεῖνοι, ποὺ τολμοῦσαν νὰ σηκώσουν κεφάλι στὴν Τουρκία.

Ἐγγονός του ἦταν ὁ Παῦλος Κύρου, ἀπ' τὸ Ἀνταρτικό ἐπίσης, ποὺ ἐβάδισε στὰ ἴχνη του. Ἀρχισε ἐνωρὶς κι αὐτὸς νὰ κλαδεύη μὲ τὸν Κώτα μπέηδες. Πῆρε μέρος σ' ὅλες σχεδὸν τὶς ἐκστρατεῖες καὶ ἐπιχειρήσεις του, ἀκόμα καὶ σ' ἐκείνην, ποὺ εἶχε γίνει γιὰ τὴν χρηματαποστολὴ τῆς Κορυτσᾶς καὶ τῶν Ἰωαννίνων καὶ εἶχε ἀποτέλεσμα νὰ πιάσουν τὸ ἀμάξι καὶ νὰ χάσουν τὰ χρήματα.

Στὸ μεταξὺ εὗρισκε καιρὸ νὰ μαζεύη κτίστες ἀπ' τὰ χωριά τῶν Κορεσιῶν καὶ νὰ τοὺς πηγαῖν γιὰ δουλειὲς στὴ Παλαιὰ Ἑλλάδα χωρὶς, ἐννοεῖται, διαβατήρια καὶ χαρτιά. Ἀν εἶχε πολλοὺς λόγους νὰ πλησιάζη τὶς τουρκικὲς ἀρχές. Μάζευε ἐπίσης ἀπὸ Τούρκους καὶ τουρκοχώρια κυνηγετικά σκυλιὰ (γκέγκικα) καὶ τὰ δώριζε σὲ δημάρχους, ἀστυνόμους, ἐργολάβους κ.λ.π. Ἐκαμνε τὴν εἴσοδό του στὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ ἔδαφος μ' ἓνα πλῆθος πίσω του ἀνθρώπων καὶ σκύλων.

Τὴν ἄνοιξι τοῦ 1903 ὁ Δημ. Νταλίπης, βλαστὸς μιᾶς οἰκογενείας σελιγκάδων ἀπ' τὸ Γάβρο (Γαβρέσι), ποὺ κατέβαιναν κάθε φθινόπωρο μὲ τὰ γιδοπορόβατά τους στὴ Χαλκιδική, πιάσθηκε μ' ἓνα Βούλγαρο καὶ «ὑπεύθυνον» τοῦ κομιτάτου στὸ χωριό τους, ποὺ ἤθελε νὰ τοὺς ἀρπάξη ἓνα χωράφι μὲ τὸ δικαίωμα, ποὺ ἔχουν οἱ τύραννοι καὶ κάποτε οἱ ἐκπρόσωποι καὶ σατράπες τῶν τυραννομάχων ἐθνικοαπελευθερωτῶν νὰ τὰ θέλουν ὅλα δικιά τους. Ἐπλήγωσε τὸν οἰκοπεδοφάγο «ὑπεύθυνον» καὶ τὴν γυναῖκά του καὶ κατέφυγε στὸν Κώτα. Ποῦ ἄλλοῦ μπορούσε νὰ πάη; Οἱ Τοῦρκοι θὰ τὸν φυλάκιζαν, οἱ κομιτατζήδες θὰ τὸν κομματίαζαν. Ὁ Κώτας τοῦ κόλλησε τ' ὄνομα «Νταλίπης», γιὰ νὰ τοῦ ὑποδείξη πρότυπο τὸν ὁμώνυμο πρόην «κλέφτη» ἀπ' τὴν Σφήκη.

Ὁ Κύρου, ὁ Νταλίπης καὶ ὁ Σῖμος Ἀρμεντσικιώτης ἦσαν ὕστερα ἀπ' τὸν θάνατο τοῦ Σπύρου Παρασκευαΐδη τὰ καλύτερα, πιστότερα καὶ ἑλληνικώτερα παιδιὰ τοῦ Κώτα.

Ὁ Νταλίπης ἐκήρυττε πάντοτε ὅτι σύμφωνα μὲ κάποια προφητεία, ποὺ αὐτὸς μονάχα ἤξερε, τὰ ἑλληνικὰ σύνορα θὰ ἐφθάναν ὁπωςδήποτε

μιά μέρα ἕως ἐκεῖ, πού φητρώνει ἡ σικιά. Ἐννοοῦσε τὸ Τίφρες πάνω ἀπ' τὴν Γευγελή καὶ τὸ Ντεμιρ—καποῦ.

Ἔγιναν καὶ οἱ τρεῖς ἐκλεκτοὶ καπετάνιοι.

Ὁ Κύρου εἶχε τὴν ιδιότητα νὰ ξέρη πιθαμὴ μὲ πιθαμὴ ὅλη τὴν Λυτική Μακεδονία μὲ ὅλα τὰ μονοπάτια της. Εἶχε καὶ φίλους καλοὺς σ' ὅλα τὰ χωριά της.

Τὸν χειμῶνα τοῦ 1903-4 κατέβηκε μὲ τὸν Κώτα στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ ἐκθέσουν στοὺς πολὺ λίγους, πού ἐνδιαφέρονταν τότε γιὰ τὴ Μακεδονία, ὅτι ἡ κατάστασις εἶχε φθάσει σὲ κρίσιμο σημεῖο καὶ δὲν ἔπαιρνε πιά ἄλλη ἀναβολὴ ἢ δρωσὶς μας, ἂν δὲν θέλαμε νὰ τὴν πάθουμε, ὅπως «αἱ μωραὶ παρθένου» τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ Κώτας ἤθελε νὰ ἰδῆ καὶ τὰ παιδιὰ του, καθὼς καὶ τὴν πρωτεύουσα, ἀφοῦ δὲν εἶχε ἀπομακρυνθῆ ποτὲ ἄλλοτε ἀπ' τὰ χωριά καὶ τὰ βουνά του. Μαζὶ ξεκίνησαν γιὰ τὴν περιφέρειά τους τὴν ἄνοιξι τοῦ 1904 μὲ τὴν ἐπιτροπὴ τῶν ἀξιωματικῶν (Κοντούλη, Μελά, Παπούλα, Κολοκοτρώνη), πού τὴν ἔστειλε ἡ κυβέρνησις νὰ μελετήσῃ καὶ ἀναγνωρίσῃ τὸ ἔδαφος, «ὅπως κοσκινίζουν ὅλη μέρα καὶ οἱ γυναῖκες, πού δὲν θέλουν νὰ ζυμώσουν».

Ὁ Π. Μελάς σ' ἓνα γράμμα του ἀπ' τὸ Κονσκό (Γαλατερὴ) τῆς Σιάτιστας στὶς 12 Μαρτίου γράφει γιὰ τὸν Κύρου: «Ἄν φαντάζεσαι τί περιεργος τύπος εἶναι ὁ Παῦλος. Ἡ ἀγαθότης του εἶναι μοναδική. Οἱ Κρητες μας (Καούδης, Δικώνυμος Μακρῆς καὶ Περάκης), οἱ ὁποῖοι τὸν λατρεύουν, τὸν πειραζοῦν (μὲ καλοσύνην ἐννοεῖται) καὶ τότε βλέπεις τὸν Παῦλον εὐχαριστημένον καὶ ἀκούοντα καλοκάγαθα τὰ πειράγματά των. Τὸ σιγαρέττο δὲν βγαίνει ἀπὸ τὸ στόμα του καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς εὐχαριστήσεις του εἶναι νὰ μᾶς διηγῆται χωρὶς νὰ γελᾷ τὰ παιγνίδια, πού ἔπαιζε εἰς τοὺς Βουλγάρους. Ἔχει μοναδικὴν ἐπιτηδειότητα εἰς ὅλα, ἀλλ' ἰδίως εἰς τὸ νὰ συνδέεται μὲ τοὺς καλυτέρους, ἀλλὰ καὶ καταλληλοτέρους ἀνθρώπους διὰ τὴν ἐργασίαν του. Εἰς ὅλα τὰ χωριά ἔχει τοιοῦτους καλοὺς καὶ πιστοὺς φίλους».

Τὸν ἔστειλαν στὴν Γαλατερὴ νὰ βρῆ τρόφιμα καὶ κανένα ὄδηγὸ μὲ ἄλογα, γιὰ νὰ φορτώσουν τὰ πράγματά τους. Δὲν εἶχε κανένα φίλο στὸ ἄγνωστο, ἀπόκεντρο καὶ ὄρεινὸ αὐτὸ χωριό. Σὲ λίγο ὅμως γύρισε μὲ ψωμί καὶ τυρὶ, καρῦδια, σῦκα, κρασί, δυὸ ἄλογα καὶ τὸν καινούργιο φίλο του τὸν Γούλαν, «πού ἐκλαίεν ἀπὸ χαρὰν καὶ ἐνθουσιασμόν», γράφει ὁ Μελάς. «Ὁ Παῦλος ὁ μυστηριώδης τὸν εἶχε φανατίσει» συνεχίζει ὁ Μελάς. Στὸν ἄγνωστον αὐτὸ Γούλα ἔδωσε ὁ Μελάς ἓνα μετζίτι (ἓνα πέμπτο σχεδὸν τοῦ χρυσοῦ εἰκосоφράγκου), «διὰ νὰ πῆ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας». «Ὅχι κρασί, ἀποκρίθηκε ὁ Γούλας, θὰ τὸ κάμω λαμπάδα».

Τὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι τὴ προηγούμενη ἡμέρα εἶχαν ἄλλον ὄδηγὸ ἀπὸ τὸ Παλιόκαστρο, Γεώργιον, «εὐφρέστατον καὶ προθυμώτατον», πού τοὺς ὁμολόγησε ὅτι πρὶν λίγες μέρες εἶχε περάσει πρὸς τὰ πάνω ἀρκετὰ ὄπλα γιὰ

τοὺς Βουλγάρους, «ποὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν λευθεριά», καὶ ὅπως τοὺς ἔλεγαν, «ἡμεῖς πολεμιᾶμε καὶ οἱ Ἕλληνες θὰ τὰ χαροῦν». Τότε δηλ. ἀκόμα τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἐπέτρεπε ἢ τοὐλάχιστον δὲν εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ ἐμποδίξῃ τὴν ἐξαγωγή ὄπλων γιὰ τὸ βουλγαρικὸ κομιταῦτο, ποὺ ἐστρέφονταν πιά μόνον κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδικούς μας μόνον τώρα ἐσκοτώανε.

Ἡ ἀξία τοῦ Παύλου ἀποδείχθηκε τότε σ' ὅλη της τὴν ἔκτασι. Τὸ ἐτερόκλητο ἐκεῖνο ἄθροισμα ἀπὸ ἀξιωματικούς, Κρητικούς καὶ ἄλλους πρωτοπόρους καὶ πρωτοπείρους ἀντάρτες, ποὺ ἔκαμνε τὸ πρῶτο καὶ παρθενικὸ πέρασμα στὴ Μακεδονία, ἐφθασε γρήγορα, ἀναπαιτικά καὶ ἀσφαλέστατα στὸ Βογατσικό, ἐνῶ τὸν Αὐγουστο τῆς ἴδιας χρονιάς, ὅταν ὁ Μελάς ξαναβγήκε μὲ τακτικὸ σῶμα χωρὶς νὰ ἔχη τὸν Παῦλον, ταλαιπωρήθηκε πολλὰς μέρες (12), παραπλανήθηκε πολλὰς φορὰς καὶ ἐκινδύνεψε περισσότερες, γιὰ νὰ διαλύσῃ τὴν ἴδια μικρὴ ἀπόστασι.

Γιὰ τὸ μοναστήρι τοῦ Τσιρολόβου ξεκίνησαν μέσα ἀπ' τὸ ἐξωκλήσι τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου πάνω στὸ ἀπότομο βουνὸ τοῦ Βογατσαϊκοῦ, ὅπου μὲ πολὺ δύσκολη καὶ ἐξαιρετικὰ κοπιαστικὴ πορεία ἤλθε παρὰ τὰ χρόνια καὶ τὰ πάχη του ὁ διδάσκαλος Ἀθ. Ἰατροῦ νὰ τοὺς χαιρετήσῃ καὶ νὰ τοὺς μιλῆσῃ «μ' ἕνα ταγάρι λουκούμια, οὔζο καὶ παξιμάδια» στὸν ὄμο. Ἀλλ' ἀπ' τὴ συγκίνησι κόπηκε ἡ γλῶσσά του καὶ μίλησαν τὰ δάκρυά του. Τὸν φίλησαν δακρυσμένοι καὶ οἱ ἀξιωματικοί. Εὐθὺς ἔπειτα ἔκαμαν τὴν ἐξαντλητικὴ ἀνάβασι στὸ ἐρημικὸ ἐξωκλήσι καὶ δύο παπαῖδες μὲ δύο δημογέροντες τοῦ Βογατσαϊκοῦ, ποὺ, «φοβερὰ ἐπίσης συγκινημένοι», τοὺς ἀνεκοίνωσαν ὅτι τὸ Βογατσικό εἶχε ἔτοιμα 50 παιδιά νὰ πάρουν τὰ ὄπλα. Μόλις ξεκίνησε τὸ σῶμα ἀπ' τὸ ἐξωκλήσι, ἡ πυκνὴ ομίχλη, ποὺ τὰ σκέπαζε ἕως τότε ὅλα, διαλύθηκε ξαφνικά καὶ πρόβαλαν μπροστά τους κοπάδια πρόβατα. Ὁ Κώτας τότε καὶ ὁ «πολύς», ὅπως γράφει ὁ Μελάς, Κύρου, ποὺ φοροῦσαν τουρκικὰς στολὰς καὶ μιλοῦσαν τουρκικά, σίμωσαν τοὺς τσομπάνους καὶ τοὺς μίλησαν τουρκικά, γιὰ νὰ τοὺς δώσουν τὴν ἐντύπωσι, ὅτι ἦσαν Τούρκοι στρατιῶτες, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἔεκοβαν μακρύτερα.

Ὁ Νταλίτης εἶχε μείνει ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα μὲ τ' ἄλλα παιδιά τοῦ Κώτα πάνω στὰ χωριὰ τῶν Κορεστίων. Τὸ σπῖτι του ἦταν τὸ πρῶτο, ὅπου σταμάτησε τὸ σῶμα τῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τοῦ Κώτα στὴν πορεία του ἀπ' τὸ μοναστήρι τοῦ Τσιρολόβου γιὰ «τὰ βασίλεια» τοῦ Κώτα. Γράφει ὁ Μελάς: «Εἰσερχόμεθα κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ σπῖτι τῆς οἰκογενείας ἑνὸς τῶν παλληκαριῶν τοῦ Κώτα. Μᾶς ἀνοίγει τὴν αὐλόθυρα μιὰ νέα χωρική, ἡ ὁποία μᾶς φωτίζει μὲ δ ᾱ δ α. Ἡ αὐτὴ εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη μέσα της τρέχουν σὰν τρολλὰ πλῆθος μικρῶν γουρουνιῶν, κατσικιῶν καὶ ἀρνιῶν, ποὺ ἐξύπνησαν καὶ ἐτρόμαξαν. Εἰς τὸν ἐξώστην τοῦ χαγιατιοῦ προβάλλουν λογιῶν λογιῶν τρομαγμένα γυναικόπαιδα, γέροντες, γρηῆς, νέες, νέοι, παιδιά καμμιὰ δεκαπενταριά. Μόλις ἀναγνωρίζουν τὸν Κώτα ἀμέσως

γέλοια καὶ χαρὰ διαδέχονται τὴν ἀνησυχίαν!» Ἀνάμεσα στὰ «δεκαπενταριά» αὐτὰ παιδιὰ ἦταν ἀσφαλῶς καὶ ὁ τώρα βουλευτὴς καὶ συνταγματάρχης Ἰ. Αναστ. Νταλίπης, υἱὸς τοῦ καπετάνιου, καθὼς καὶ ὁ ἀδελφὸς του, μηχανικός, ποὺ εἶχαν φωτισθῆ ἀπὸ μικροὶ μὲ δαδί.

Ὁ Νταλίπης ἦταν ἕνας ἀπ' τὰ 10 παλληκάρια τοῦ Κώτα, ποὺ ὑποδέχθηκαν στὴν Ρούλια τὸν ἀρχηγό τους καὶ τοὺς ἀξιωματικούς, ποὺ τοὺς ἔκαμε τόσο «λαμπρὰν ἐντύπωσιν τὸ παράστημά των». «Εἶναι ὅλοι ὁμοιόμορφα ἐνδεδυμένοι», γράφει ὁ Μελάς, «μὲ στολὰς τουρκικὰς, βλαχόκαλτσες καὶ ὠραιῆς ἄσπρες κάπες. Ὅλοι τους μᾶλλον ὑψηλοῦ ἀναστήματος, τὰ δὲ σώματά των εἶναι καθ' αὐτὸ ἀθλητικὰ». Εἶχε ὁ Νταλίπης καὶ μιὰ μακροκνή συγγένεια μὲ τὸν Μητροβλάχο.

Τὸ καλοκαίρι ὁ Παῦλος, ὁ Νταλίπης καὶ ὁ Σίμος (ὁ Ἀρμεντσκιώτης) βρέθηκαν στὴν Ἀθήνα. Ἐφυγαν πρῶτοι ὁ Δικώνομος Μακρῆς, ὁ Περάκης καὶ ὁ Κύρου καὶ ἔπειτα ὁ Καούδης, ποὺ ὑποπετεύθηκε ὅτι κάποιος ἀπ' τὰ παιδιὰ τοῦ Κώτα (Τσίλος) ἤθελε νὰ τὸν δολοφονήσῃ, πρᾶγμα ποὺ προκαλοῦσε τὰ γέλοια τοῦ Κώτα. Ὁ καλὸς Θύμιος Καούδης ἔμεινε τρεῖς μέρες στὸ Γάβρο, στὸ πατριαρχικὸ σπίτι τοῦ Νταλίπη, γιατί κανένας δὲν ἀναλάμβανε νὰ τὸν ὀδηγήσῃ στὴν Καστοριά χωρὶς ρητὴ ἄδεια τοῦ Κώτα. Δέχθηκε τέλος ὁ ἀρχηγὸς μὲ πόνο ψυχῆς νὰ χωρισθῆ τὸν ἀγαπητότερο σύντροφο καὶ νὰ τοῦ θεωρήσῃ τὸ διαβατήριον. Τὴν προηγουμένη ὅμως ὁ σημερινὸς βουλευτὴς καὶ μικρὸ τότε παιδί Ἰ. Αναστ. Νταλίπης ἐκτύπησε μ' ἕνα σουγιὰ τὸν Κρητικὸ καπετάνιο, ποὺ τὸν πείραζε. Ἐφυγαν τελευταῖοι καὶ οἱ Νταλίπης καὶ Σίμος. Ἐπίμονες συστάσεις καὶ θερμὲς παρακλήσεις ἀπ' ὅλες τὶς μεριῆς νὰ ἀποσυρθῆ προσωρινὰ καὶ ὁ Κώτας στὴν Ἑλλάδα ἔμειναν χωρὶς ἀποτέλεσμα, σὰν νὰ τὸν κρατοῦσε μιὰ ἀκαταμάχητη δύναμις, ὅπως ἡ μοῖρα, καρφωμένον στὸ μοιραῖο χῶμα.

Ὁ Παῦλος Κύρου τοὺς ὠδήγησε ὅλους, Κρητικούς καὶ Μακεδόνες, στὰ θεσσαλικὰ σύνορα. Στὴν Ἀθήνα ἔπαιζαν οἱ τρεῖς ἀπ' τὸ γραφεῖο τοῦ ἀειμνήστου Στεφ. Δραγοῦμη γιὰ λογαριασμὸν τῆς «Ἐπικούρου τῶν Μακεδόνων ἐπιτροπῆς» ἀνὰ πέντε (ἀρ. 5) δραχμὰς τὴν ἐβδομάδα! Τὸ ταλλαράκι δὲν ἔφθανε οὔτε γιὰ τὸ τσιγάρο τοῦ Παύλου, ποὺ τὸ κρατοῦσε ἀδιάκοπα στὸ στόμα. Τοὺς συντηροῦσε ὁ Θύμιος Καούδης, ποὺ ἄρχισε νὰ δουλεύῃ ὑπεργολίβος σὲ κάποιον πατριώτη του. Ὁ Νταλίπης προτίμησε νὰ πάῃ σὲ κάποιον ἐπαρχία καὶ νὰ δουλέψῃ μὲ κτίστες χωριανούς του.

Μέσα τοῦ Ἰουλίου 1904 ἔκαλεσε μιὰ μέρα στὸ γραφεῖό του τὸν Καούδη ὁ διευθυντὴς τῆς ἡφαιμερίδας «Ἐμπρὸς» μακαρίτης Δημ. Καλαποθάκης, ποὺ εἶχε ἀναλάβει τότε τὴν προεδρία τοῦ ἑλληνικοῦ κοιμητῆτου γιὰ τὸ βιλαέτι Μοναστηρίου. Ἦσαν ἐκεῖ καὶ οἱ ἐπίσης νεκροὶ τώρα Γεώργ. Μπαλτατζῆς καὶ Ἰωάννης Λημ. Ράλλης.

—Τί εἶδες, καπετάνιε, τὸν ρώτησαν, στὴ Μακεδονία, ποὺ πῆγες δύο φορές;

— Είδα πὸς οἱ Βούλγαροι σκοτώνουνε ἀράδα τοὺς δικούς μας κ' ἐμεῖς καθόμαστε μὲ χέρια σταυρωμένα. Χάσαμε τώρα τὸν καπετὰν Κώτα καὶ τὸν καπετὰν Βαγγέλη. Κ' ἐγὼ μονάχα κατέω τί ἄντρες ἦσαν. Ἐν πάῃ ἔτσι...

Οἱ τρεῖς ἀντιπρόσωποι τῆς νεοσύστατης τότε ἑλληνικῆς ὀργανώσεως ἀλληλοκοιτάχτηκαν. Ἡ ἀπάντησις ἦταν μᾶθημα.

— Θέλεις νὰ ξαναπᾶς στὴ Μακεδονία, ρώτησε ὁ Καλαποθάκης, καὶ εἶσαι ἔτοιμος;

— Φεύγω οὐδὲ αὖριο.

— Τί θέλεις, καπετάνιε;

— Σαραντα ἢ τοῦλάχιστον τριάντα ἄνδρες, τουφέκια μάνλιχερ καὶ κιάλια.

Ἄρχισε ἓνα ἀτέλειωτο παζάρευμα. Λέχθηκε τέλος ὁ Καούδης νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον Βουλγάρων καὶ Τούρκων μὲ 12 μονάχα ἄνδρες, ὅσοι ἦσαν καὶ οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, καὶ μὲ ὅπλα γκρά, ὅταν οἱ Τούρκοι ἦσαν ὀπλισμένοι μὲ μάουζερ καὶ οἱ περισσότεροὶ κομιτατζήδες μὲ μάνλιχερ. Γιὰ τὰ κιάλια ὅμως ἔμεινε ἀνένδοτος.

— Χωρὶς κιάλια, εἶπε μὲ τὸ δίκιό του καθαρὰ καὶ ξάστερα, δὲν τὸ κουνῶ.

Κόντευε νὰ ματαιωθῇ ὅλη ἡ προσπάθεια. Πετάχθηκε τότε ἓνας ἀμούστακος καὶ νεόβγαλτος ἀξιωματικός, πού παρέστεκε ἕως τότε σιωπηλὸς σὲ μίαν ἄκρη.

— Στάσου, καπετάνιε, εἶπε ξαφνικά. Ὁ πατέρας μου, πού εἶναι στρατηγὸς ἀπόστρατος, ἔχει καλὰ κιάλια. Θὰ τὰ κλέψω καὶ θὰ στὰ φέρω τὸ βράδυ.

Καὶ κράτησε τὴν ὑπόσχεσί του. Ὁ Καούδης δὲν ἔμαθε τ' ὄνομα τοῦ νεαροῦ αὐτοῦ ἀξιωματικοῦ, πού ἔγινε αἰτία νὰ ξεκινήσῃ τὸ πρῶτο σῶμα καὶ ν' ἀνάψῃ ὁ ἀγώνας. Ἐνας πρόην ληστής, ὁ Μπολᾶς, εἶχε σταλῆ μὲ ἄλλο μικρὸ σῶμα λίγες μέρες πρωτύτερα, μὰ πῆγε ὡς τὰ σύνορα καὶ γύρισε εὐθὺς πίσω.

Ὁ καπετὰν Θύμιος ἔτρεξε νὰ βρῆ τοὺς φίλους του Κύρου καὶ Σίμων καὶ νὰ τοὺς μεταδώσῃ τὸ μεγάλο ἄγγελμα. Ὁ Νταλίπης ἔλειπε στὴν ἐπαρχία καὶ δὲν ἤξεραν τὴν διεύθυνσί του. Πῆρε τοὺς δυό, τὸν Ἰωάννην Σιμανίκα ἀπ' τὴ Νάουσα, πού ἐξελίχθηκε σὲ λαμπρὸ καπετάνιο, καὶ τοὺς Κρητικὸς Καλογεράκη, Νεστάρη, Σεϊμένη, Λευκαρουδάκη, τὸν Ζουλῆ, ἓνα στρατιώτην, πού ἐλιποτάχτησε ἀπ' τὸ λόχο του, γιὰ νὰ πολεμήσῃ στὴ Μακεδονία. Ἀναχώρησαν χωρὶς ἀναβολή. Στὴ Λάρισα ὁ Σίμος ἔπαιθε κήλη καὶ γύρισε στὴν Ἀθήνα νὰ ἐγχειρισθῇ. Στὴν Καλαμπάκα βρῆκαν τὰ τουφέκια (γκρά), μὰ ὄχι καὶ τίς κάπες. Οἱ ἀπλοῖκοι ὅμως καὶ ἀμόρφωτοι ἐκεῖνοι ἄνδρες προτίμησαν νὰ ξεκινήσουν γιὰ τὰ μακεδονικὰ βουνὰ χωρὶς κάπες παρὰ νὰ χασομερήσουν καὶ λίγες μέρες.

Ὁ Παῦλος, ἰδανικὸς ὀδηγός, τοὺς πέρασε γρήγορα καὶ σίγουρα ἀπ'

τὴν δύσκολη συνοριακὴ ζώνη. Μὰ ὁ Ἀγακίδης, ποὺ ἦταν μαζί, τοὺς ἔπεισε παρὰ τὶς ἀντιρροήσεις τοῦ Παῦλου νὰ τραβήξουν ἴσα στὸ Τσοτύλι, ὅπου ὁ πατέρας του ἦταν γυμνασιάρχης ἢ καθηγητής, καὶ νὰ διανυκτερεύσουν. Ἀλλὰ δὲν τοὺς δέχθηκαν. Πῆγαν καὶ στὸ γειτονικὸ Μαρτίσι, ὅπου ὁ Ἀγακίδης εἶχε, ὅπως ἔλεγε, συγγενεῖς. Βοῆξαν κ' ἐκεῖ τὶς πόρτες κλειστὲς καὶ ξημερώθηκαν κάτω στὸν κάμπο, στὸ δημόσιο δρόμο, κοντὰ στὴν ἔδρα τουρκικῆς μεραρχίας!

— Τὸ ἔλεγα, τζάνημ, ἐγὼ, εἶπε ὁ Παῦλος, βρίζοντας καὶ τὸν πτωχὸ Ἀγακίδη.

Τοὺς πῆρε τότε, ἀνέβηκαν γρήγορα σ' ἓνα παρακείμενο βουνὸ (Ντέμπλα), πέρασαν βιαστικὰ τὴ γέφυρα τοῦ Σμίξι στὸν Ἀλιάκμονα καὶ ἔφθασαν στ' ἀμπέλια τοῦ Κωσταράζι, ὅπου καὶ τρύπωσαν.

Εἶδαν τότε ἐκεῖ ἓνα λόχο στρατοῦ νὰ ψάχνη τὰ ὑψώματα γύρω ἀπ' τὴ γέφυρα. Κατὰ τύχη τοὺς εἶδε στ' ἀμπέλια ὁ Τουρκαλβανὸς ἀγροφύλακας τοῦ χωριοῦ Γιασάρ. Ὁ Παῦλος πῆγε κοντὰ του καὶ τοῦ μίλησε. Κι ὅταν σὲ λίγη ὥρα πρόβαλε ἓνας ἄλλος λόχος στρατοῦ, διαβεβαίωσε ὁ Γιασάρ τὸν διοικητὴ του ὅτι στὴν περιοχὴ του δὲν εἶχε φύλλο κουνηθῆ οὔτε ἓνας κἂν ξένος ἐμφανισθῆ.

Στὸ Βογατσικὸ καὶ τὸ Λέχοβο προμηθεύθηκαν ἀπὸ βοσκοὺς παλιὲς ξεφτισμένες κάπες. Κι ἀπ' τὸ Λέχοβο τραβήξαν μέσον Μπελκαμένης (Δροσοπηγῆς) γιὰ τὸ Ζέλοβο (Ἀνταρτικὸ). Βιάζονταν ὁ Καούδης νὰ ξαναἰδῆ τὰ λημέρια καὶ βασιλεία τοῦ Κῶτα.

Τοὺς δέχθηκαν μὲ ἀνοικτὲς δλόθερμες ἀγκαλές. Ἦσαν τὸ Ἀνταρτικὸ καὶ τὸ Πισοδέρι τὰ μόνια χωριά, ποὺ κρατοῦσαν ἀκόμα στὴν καταθλιπτικὴ βουλγαρικὴ πίεσι ὕστερα ἀπ' τὴν ἐξουδετέρωσι τοῦ Κῶτα. Τὸν Μάιο, ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ καλοκαιρινοῦ καὶ τὴν ὥρα, ποὺ ἦταν μαζωμένος ὅλος ὁ κόσμος στὴν ἐκκλησία, πρόβαλαν ξαφνικὰ οἱ κομιτατζῆδες. Πρόλαβαν ὅμως πολλοὶ ἄνδρες ν' ἀρπάξουν τὰ τουφέκια καὶ ἐκινητοποιήθηκαν μὲ τσεκούρια καὶ πέτρες οἱ γυναῖκες μὲ τὴν παπαδιά τοῦ Παπαηλία ἐπὶ κεφαλῆς, ποὺ εἶχε, ὅπως γράφει ὁ Μελᾶς, ὠραιότατα δλόξανθα παιδάκια. Οἱ κομιτατζῆδες ἔκαναν μεταβολή.

Ἀλλὰ τῶρα εἶχαν ἀναφανῆ τὰ πρῶτα βουλγαρικὰ ζιζάνια στὸ χωριό. Ὁ Κῶτας ἦταν φυλακὴ. Ἐλεύθεροι οἱ κομιτατζῆδες μποροῦσαν νὰ σφάζουν ἀνενόχλητα. Ὁ πρόεδρος Ἀνταρτικοῦ Λάμπρος Νικολάου, ἐνῶ πήγαινε στὴν Καστοριά, βρέθηκε σφαγμένος μὲ 19 μαχαιριές. Τὴν ἴδια τύχη εἶχαν καὶ οἱ πρόκριτοι Βασίλειος Λαντζάκης πρῶτα καὶ Ναοῦμ Μῆρτσος ἔπειτα τὴν ὥρα, ποὺ πήγαιναν στὸ Πισοδέρι. Καὶ ὁ Χατζηπαῦλος, ποὺ μὲ τόση χριστιανικὴ μεγαλοψυχία τοῦ εἶχε δώσει τὸν Μάρτιο ὁ Μελᾶς ἄφεισι ἁμαρτιῶν, ξεσπάθωσε καὶ ὠργιάζε. Εἶχε πάρει, ἔλεγαν, 200 λίρες ἀπ' τὸ κομιταῖτο, γιὰ νὰ σπάσῃ τὴν ἀντίστασι τοῦ ἀδάμαστου χωριοῦ.

Είχαν κλείσει στὰ περισσότερα χωριά καὶ τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ὅσο θαμπὸ καὶ σκοτεινὸ κι ἂν ἦταν τὸ φῶς, ποὺ ἔδιναν. Ἄλλο κεφάλαιο εἶναι τὰ τότε σχολικά μας χάλια. Ὁ Μελᾶς βρῆκε δάσκαλο στὸ Γάβρο ἓνα παιδί, ποὺ εἶχε μάθει τὰ γράμματα στὴ νυκτερινὴ σχολὴ τοῦ Παρνασσοῦ στὴν Ἀθήνα, ὅπου κουβαλοῦσε τὴν ἡμέρα λάσπες. Στὸ ἴδιο τὸ χωριὸ τοῦ Κῶτα τὰ παιδιὰ τοῦ σχολείου ἔλεγαν, ὅπως γράφει ὁ Μελᾶς τὸν Μάρτιο τοῦ 1904, μερικὰ τραγούδια, ποὺ δὲν ξεχώριζε κανεὶς ἂν ἦσαν ἑλληνικά, τουρκικὰ ἢ κινέζικα. Ἄπ' ὅλα δύο μόνον καταλάβαιναν ὅπωςδῆποτε τὰ ἑλληνικά. Στὸ Τρίγωνο (Ῥοστιμα) ὑποδέχθηκε τὸν Μελᾶ ἓνας καμπούρης 16 χρονῶν, ποὺ ἔπαιρνε μισθὸ 7 εἰκοσόφραγκα τὸ χρόνο. Οἱ ἀνάπηροι καὶ σημαδεμένοι ἀπολάμβαναν, φαίνεται, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἰδιαίτερη προτίμησι γὰρ τὴ μεταλαμπάδευσι τῶν σχολικῶν φώτων. Καμπούρα ἦταν καὶ ἡ δασκάλα τοῦ Ἀνταρτικοῦ, ἐκπαιδευτικῆς μητροπόλεως γιὰ ὅλη τὴν περιφέρεια, κουτσὸς ἂπ' τὸ ἓνα πόδι ὁ ἓνας δάσκαλος καὶ κουτσὸς ἂπ' τὰ δύο, καμπούρης καὶ κοντροεβηθούλης ὁ ἄλλος καὶ διευθυντῆς τοῦ σχολείου Νικόλαος Τραϊνοῦ ἢ Σιδέρης, ποὺ ἦταν καὶ κουρέας, τσαγκάρης, σαμαρᾶς, ἀναφορογράφος, διαθηκογράφος, ὁμολογογράφος κ.λ.π. Εἶχε ὅμως ὁ Κουσασιμόδος αὐτὸς ψυχὴ καὶ φωτιὰ. Παρ' ὅλους τοὺς θησαυροὺς, ποὺ τοῦ ἔταξαν οἱ Βούλγαροι, καὶ τὶς ἀπειλές, ποὺ τοῦ ἔξετόξευσαν, ἔμεινε πιστὸς καὶ ἀσάλευτος στὸ καθῆκον τοῦ διδασκάλου καὶ τὸ μωσαϊκὸν τῶν ἐπαγγελμάτων του. Τὸ 1873 ἴδρυσεν τὸ πρῶτο σχολεῖο στὸ νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας. Ἀργότερα τὸ προβίβασε καὶ τὸ μετακόμισε στὴν ἀποθήκη τῆς ἐκκλησίας. Ἐκτίσεν ἔπειτα καινούργιο σχολεῖο μὲ 5 λίρες, ποὺ ἐπρόσφερε ἡ ἐκκλησία. Τὸ 1911 τέλος ἄρχισε τὴν ἀνέγερσιν καινούργιου, μεγάλου καὶ ωραίου σχολείου μὲ χρήματα τῶν ξενητεμένων στὸν Καναδᾶ καὶ τὴν Ἀμερικὴν Ζελοβιτῶν. Μὰ ὅτι ἔφτιαναν τὴν ἡμέρα οἱ μαστόροι τὸ χαλοῦσαν τὴν νύχτα οἱ Βούλγαροι. Ἀναγκάσθηκαν νὰ τοὺς παραμονέψουν κρυμμένοι μιὰ βραδειὰ οἱ δικοὶ μας. Ἀρχισε εὐθύς ἄγριος πόλεμος μὲ τὰ τοῦβλα καὶ τὶς πέτρες τοῦ σχολείου καὶ μὲ τὸ ἀποτέλεσμα νὰ σπάσουν πολλὰ κεφάλια. Ἐτρεξε ὁ ἀστυνομικὸς σταθμάρχης καὶ ἔπιασε πολλοὺς, γιὰ νὰ τοὺς στείλῃ δεμένους στὴν Καστοριά. Οἱ περισσότεροι ἦσαν δικοὶ μας. Παίρνει τότε ὁ γεροδάσκαλος ἓνα ἂπ' τὰ σφυριά του, τρυπάει τὸ κεφάλι του καὶ παρουσιάζεται καταματωμένος στὸν τσιαούση, ποὺ τοῦ εἶχε πολὺ σεβασμὸ. Ὅλοι οἱ δικοὶ μας ἀπολύθηκαν καὶ οἱ Βούλγαροι ἐσύρθηκαν στὴ φυλακὴ τῆς Καστοριάς. Ἄλλ' ὅπως τὰ καλὰ παλληκάρια, ποὺ ξέρουν κι ἄλλα μονοπάτια, κατάφεραν νὰ ἐκδοθῇ ἐκεῖ διαταγὴ τῶν ἀρχῶν, γιὰ νὰ κατεδαφισθῇ τὸ αὐθαίρετο (χωρὶς εἰδικὴν ἄδεια) καὶ ἀσκέπαστο σχολεῖο. Εἰδοποιεῖται ἂπ' τὸν μητροπολίτη ὁ γεροδάσκαλος καὶ ρίχνονται εὐθύς ὅλοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, μεγάλοι καὶ μικροί, μὲ τὰ μοῦτρα στὴ δουλειὰ. Χάλασαν ἀκόμα καὶ δικὰ τους σπίτια, γιὰ νὰ ἐξοικονομήσουν ὑλικά. Κι ὅταν ἔφθασαν τὴν ἄλλη μέρα οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἀρχῆς, βρῆκαν τὸ

σχολεῖο στεγασμένο. Ἡ κατεδάφισις του πιὰ δὲν ἦταν δυνατή. Τὸν δάσκαλο αὐτόν, ὅπως καὶ ἄλλους, ἀπέλυσε τὸ 1913 χωρὶς καμμιά σύνταξι ἢ ἀποζηνίωσι τὸ ἑλληνικὸ κράτος «ἐλλείψει προσόντων».

Ὁ Καούδης δὲν ἔκαμνε βῆμα χωρὶς τὸν Παῦλο, ποὺ ἦταν σύμβουλος, ὀδηγὸς καὶ ἀνεκτίμητος γνώστης προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ ὄλων γενικὰ τῶν μονοπατιῶν καὶ περασμάτων.

Ἔτρεξαν νὰ τοὺς καλωσορίσουν καὶ νὰ τοὺς καλέσουν νὰ πᾶν στὰ χωριά τους ἐπιτροπὲς καὶ ἀπὸ τὰ μακρυνότερα, ὅπως ἡ Ρούλια, ὁ Γάβρος καὶ ἄλλα. Μὰ δὲν τοὺς ἄφηναν οἱ Ζελοβίτες. Ἀπειλοῦσαν οἱ κοιμιτατζήδες ὅτι ἀπ' τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη θάλασσαν τοὺς δέκα αὐτοὺς ψωριάρηδες καὶ ὠπλισμένους μὲ παλιογκράδες Ἕλληνες καὶ θὰ τοὺς ἔρριχναν στὴ λίμνη τῆς Πρέσπας νὰ τοὺς φᾶν τὰ ψάρια καὶ οἱ βατράχοι. Πραγματικὰ μιὰ νύχτα, ποὺ ἦσαν στὸ δάσος τῆς Ἀγίας Τριάδας, ἔφθασε ἡ εἶδησι, ὅτι ἐκεῖνη τὴν βραδεῖά θὰ πύγαιναν πολλοὶ κοιμιτατζήδες στὸ Τρίγωνο. Ἔτρεξαν ἀμέσως οἱ δικοὶ μας νὰ πιάσουν θέσεις ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ καὶ νὰ τοὺς στήσουν καρτέρι. Ἀργησε ὁμοῦς ὁ Παῦλος στὸ Ἀνταρτικὸ, ὅπου πῆγε νὰ εἰδοποιήσῃ καὶ τὸ χωριὸ του καὶ νὰ διαπιστώσῃ τὴν πληροφορία, καὶ ὅταν ἔφθασαν οἱ 12 ἀντάρτες στὸ Τρίγωνο, βοήκων θρονασμένους μέσα στὰ σπίτια του τοὺς φίλους. Ἐπιασαν τότε τὰ ὑψώματα πάνω ἀπ' τὸ χωριὸ μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἔβγαιναν τὴν αὐγὴ οἱ κοιμιτατζήδες στὸ βουνό. Μὰ ἐκεῖνοι δὲν τὸ κούνησαν. Ὅπως ὁ Μωάμεθ, ποὺ πῆγε στὸ βουνό, ἀφῆκαν καὶ αὐτοί, ὅταν καλοξημέρωσε, τὸ βουνὸ καὶ κατέβηκαν στὸ χωριό. Τοὺς ὑποδέχθηκαν πυκνότητα ἀπὸ παντοῦ πυρὰ. Ἦσαν 80—90 Βούλγαροι. Μὲ πολλὴ δυσκολία κατώρθωσαν εὐτυχῶς νὰ πιάσουν ἓνα βουναλάκι καὶ πολεμοῦσαν ἀπ' ἐκεῖ ὅλη τὴν ἡμέρα. Μὰ τρεῖς ἄνδρες τοῦ Καούδη ἀποκλείσθηκαν στὸ χωριό, οἱ Σκουντρῆς, Ντίνες καὶ Ζιουλῆς. Ὁ Ντίνες τὰ κατάφερε καὶ τρύπωσε σ' ἓνα συγγενικὸ του σπίτι. Τὸν Ζιουλῆ ἔκρυψε καὶ τὸν ἔσωσε μιὰ ἀξιοθαύμαστη χωριατοπούλα, ἡ Λένα. Ὁ Σκουντρῆς πολέμησε μόνος ἀπὸ ἓνα σπίτι καὶ ἀφοῦ τὸ ἀνατίναξαν μὲ δυναμίτι καὶ πλήγωσαν τὸν ἴδιο, ξεγλύστρησε σ' ἓνα κῆπο μὲ φασόλια καὶ καλαμπόκια, ὅπου καὶ τρύπωσε.

Τὴν ἴδια μέρα ἄλλοι κοιμιτατζήδες κτύπησαν τὸ Ἀνταρτικὸ. Πολέμησαν παλληκαρίσια οἱ χωρικοί, ἐνῶ ἡ βαρεῖά φωνὴ τοῦ Τραϊκοῦ Λαντζάκη ἔβριζε καὶ προκαλοῦσε τοὺς Βουλγάρους καὶ ὁ Γιαγκος, ἓνας ἐξάδελφος τοῦ Μητροβλάχου, τοῦ φώναζε ἑλληνικά, βλάχικα καὶ βουλγαρικά: «Δὲν ντρέπεσαι, ἐξάδελφε, νὰ πᾶς μὲ τοὺς ἀρχονδευίους; Ντρέπιασες ὅλο τὸ σόι μας». Ἐφθασε μ' ἐνίσχυσι ἀπ' τὸ Πισοδίρι καὶ ὁ Παπασταῦρος χωρὶς καλυμαῆχι, ζωσμένος ἄρματα καὶ φουσελίκια. Ἡ σύγκρουσις αὐτὴ κατέβασε γενικὰ τὸ ἠθικὸ τῶν Βουλγάρων καὶ ἀνύψωσε τῶν Ἑλλήνων. Σκοτώθηκαν ἀρκετοὶ κοιμιτατζήδες καὶ ἓνας πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ ἀρχικοιμιτατζῆ Κιρσάκιωφ.

Ὁ «μπίμπασης», στρατιωτικὸς διοικητὴς τῆς Φλώρινας, ἔσπευσε νὰ

στείλη στὸ Ἀνταρτικὸ καὶ στὸ Τρίγωνο κουτιὰ μὲ τὰ καλύτερα μυρωδάτα τσιγάρα, πὸν δὲν προωρίζονταν βέβαια γιὰ μόνους τοὺς χωριάτες. Ὡς τόσο ἔπρεπε νὰ φοβοῦνται τοὺς Τούρκους «καὶ δῶρα φέροντας». Γράφει ἡ 4658 ἀπὸ 21ης Δεκεμβρίου 1904 ἀναφορὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης: «Οἱ Τούρκοι εὐρίσκονται εἰς πολὺν δύσκολον ψυχολογικὴν κατάστασιν. Καὶ θέλουσι τὰ ἑλληνικὰ σώματα, φρονοῦντες ἀφ' ἑνὸς ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα κατὰ τῶν Βουλγάρων, φοβούμενοι ἀφ' ἑτέρου μὴ τυχόν ἢ δι' αὐτῶν ἐπικράτησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπιφέρει μείζονα δι' αὐτοὺς κακά!» Ὁ Μητροβλάχος ἔστειλε ἓνα γέρο, τὸν Ναοῦμη ἀπ' τὸ Μακροχώρι καὶ ἐζήτησε νὰ προσχωρήσῃ στὶς τάξεις μας μὲ μοναδικὸ ὄρο νὰ διατηρηθῇ ἀρχηγὸς καὶ νὰ μορφωθοῦν τὰ δύο παιδιὰ του στὴν Ἀθήνα. Ὁ Καοῦδης καὶ ὁ Παῦλος δέχθησαν μ' ἐνθουσιασμό τὴν πρότασι καὶ ἀναφέρθησαν στὸ Μοναστήρι.

Καὶ ὁ Καρσάκωφ σὲ μιὰ σύσκεψι κομιτατζήδων, πὸν μελετοῦσαν νὰ κάψουν τὸ Λέχοβο, ὅπου ἦσαν πολὺ λίγοι οἱ ἀντάρτες, τοὺς εἶπε ν' ἀναβάλουν τὴν ἐπιχείρησι γιὰ τὶς ἑλληνικὰς καλέντες, γιατί, ἂν οἱ λίγοι αὐτοὶ ἀντάρτες εἶναι Κρητικοὶ ἢ ἄλλοι, ὅπως ἐκεῖνοι τοῦ Τριγώνου, κτυποῦν στὸ σταυρὸ ἀπὸ χίλια μέτρα. Ἦσαν πραγματικὰ ὄλοι οἱ ἄνδρες τοῦ Καοῦδη, ὅπως καὶ ὁ Νταλίπης, ἐξαίρετοι σκοπευτές.

Εἶχαν ὅμως τὸ παράπονο, ἴδια ὁ Σκουντρῆς, ὅτι δὲν ἦσαν «ἐν τάξει» μὲ τὴ θρησκεία καὶ δὲν μεταλάμβαναν τὴν Θεῖα Κοινωνία. «Ντὰ μποροῦμε, μορφὲς παιδιὰ, τοὺς ἔλεγε ὁ Καοῦδης, καλὸς καὶ ἅγιος ἐπίσης χριστιανός, νὰ κάνουμε ἐμεῖς αὐτὰ τὰ πράγματα, πὸν τρῶμε ὅ,τι βροῦμε καὶ ὅταν τὸ βροῦμε;» Τ' ἄκουσε ὁ Παπασταῦρος.

— Γι' αὐτὸ χολοσκάνετε, μπρὲ παιδιὰ; τοὺς εἶπε. Ἐλάτε μεθαῦριο τὴν Κυριακὴ τὸ πρωτὶ στὴν Ἀγία Τριάδα' θὰ ῥθῶ καὶ ἐγὼ μὲ τὸ δυσκοπότηρο. Νηστεύετε τρεῖς ἢ δύο μέρες, ἂν μπορέσετε. Ἐλάτε στὴν Ἀγία Τριάδα καὶ μὴ οὔς νοιάζη.

Ἀλλὰ τὴν πρώτη ἀπ' τὶς τρεῖς μέρες τῆς νηστείας καὶ προσευχῆς ἔστειλαν τὸν Ντίνε νὰ φέρῃ ἀπ' τὸ Τρίγωνο ἓνα συγγενῆ του Στότζικον, πὸν ἦταν πράκτορας τοῦ κομιτάτου. Τὸν Ντίνε δὲν τὸν χώνευε καθόλου καὶ δὲν τοῦ εἶχε ἐμπιστοσύνη ὁ Παῦλος. Τὸν ἔστειλαν, γιὰ νὰ τὸν δοκιμάσουν καὶ νὰ τὸν ἐκθέσουν. Ὁ Ντίνεξ ἔκαμε καλὰ τὴν δουλειὰ καὶ ἔφερε δεμένο στὸ λημέρι τὸν θεῖό του, πὸν δὲν ξαναγύρισε πιά στὸ χωριό του. Τὴν δευτέρη μέρα ἔκαμαν ἓνα μπακίλη ἀπ' τὴν Λευκώνα, πὸν τὸν εἶχε προγράψῃ ὁ ἴδιος ὁ Παπασταῦρος. Τὴν ἡμέρα τοῦ Σαββάτου ἔμαθαν ξαφνικὰ ὅτι θὰ περνοῦσε γιὰ τὸ σπῖτι του ὁ περίφημος Χατζηπαῦλος, πὸν ἐρχόταν ἀπ' τὸ Μοναστήρι. Τοῦ ἔστησαν καρτέρι ἀνάμεσα Ἀνταρτικὸ καὶ Πισοδέρι καὶ τὸν σκότωσαν καὶ αὐτὸν στὴν ἴδια θέσι, πὸν εἶχαν σφαγιασθῆ καὶ οἱ Βασίλειος Λαντζάκης καὶ Ναοῦμ Μῆρτσος. Ἐνόμισαν πιά ὅτι δὲν εἶχαν ἔνδυμα γίμου γιὰ τὴν Θεῖα Κοινωνία καὶ οὔτε τόλμησαν νὰ πᾶν στὴν Ἀγία Τριάδα.

Κοντὰ τὸ μεσημέρι ὅμως τῆς Κυριακῆς ἦλθε καὶ τοὺς βρῆκε ἀγριεμέ-
 νος ὁ Παπασταῦρος.

— Τί γενήκατε, ἀμπρέ; Κοροϊδεύετε μὲ μένα καὶ τὴν Θεϊαν Μετάληφιν;

— Τὸ καὶ τό, παππούλη.

— "Αμπρε, μπουνταλάδες εἰσθε σεῖς; Λέν ξέρετε ὅτι μ' αὐτό, ποὺ κά-
 ματε, ξεπλύνετε ὅλες τὶς ἁμαρτίες σας; Πᾶμε στὴν 'Αγία Τριάδα. "Ἐχω ἐκεῖ
 τὸ ἅγιο δισκοπότηρο.

Τῆ νύχτα, ποὺ ἔπασε στὴν Στάτιστα (Μελᾶ) ὁ Παῦλος Μελᾶς, πῆραν
 ἀργὰ εἶδησι ἀπ' τὶς τουφεκιές. Ξεκίνησαν ἀμέσως. Μὰ στὴ μέση τοῦ δρό-
 μου σταμάτησε ἀπότομα ὁ Κύρου καὶ παρ' ὅλα τὰ παρακάλια τοῦ Καούδη
 δὲν δέχθηκε νὰ προχωρήσῃ. Χωρὶς αὐτὸν οἱ ἄλλοι δὲν μποροῦσαν νὰ κά-
 μουν βῆμα ἀνάμεσα στοὺς δασωμένους γκρεμοὺς καὶ στὸ βαρὺ σκοτάδι.

— Ξημερώνει, ἐπαναλάμβανε ὁ Παῦλος, καὶ μποροῦμε νὰ πέσουμε ἀ-
 νάμεσα στοὺς Τούρκους καὶ κομιτατζήδες.

Λέν φάνηκε κανένας ἀπ' τοὺς ἄνδρες τοῦ Μελᾶ, ποὺ εἶχαν διασωθῆ.
 "Αν εἶχαν προχωρήσει, θὰ μποροῦσαν ἴσως νὰ σώσουν τὸν Γιώργη Βολάνη
 καὶ ἕξ ἄλλους, ποὺ παραδόθηκαν τὸ πρῶτ' στὸν τουρκικὸ στρατό, ἀφοῦ πο-
 λέμησαν ὅλη τὴν νύχτα, κυκλωμένοι σ' ἓνα σπίτι. Ὁ Π. Μελᾶς εἶχε πέσει
 πρὶν πολλὰς ὥρες, ἀπ' τὴν ἀρχή.

Ὁ Καούδης ὑπωπτεύθηκε ἀργότερα ὅτι ἡ ἀπροθυμία καὶ τὸ πείσμα
 τοῦ Παύλου δὲν ἦσαν ἄσχετα μὲ τὸ τάλληρο, ποὺ ἔπαιρνε στὴν Ἀθήνα
 ἀπ' τὸ γραφεῖο τοῦ πενθεροῦ τοῦ Μελᾶ γιὰ τροφή, κατοικία καὶ τσιγάρα
 μιᾶς βδομάδας.

Ὁ Καούδης καὶ ὁ Κύρου περιμάζωξαν τοὺς σκορπισμένους ἄνδρες τοῦ
 σώματος Μελᾶ μὲ τοὺς Καραλίβανο καὶ Πίρζα καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυ-
 μίαν των τοὺς ὠδήγησαν στὴ Μπελκαμένη (Δροσοπηγή). Ἐκεῖ ὁ Καούδης
 ἐπῆρε ἐπείγον σημεῖωμα τοῦ κέντρου Καστοριάς νὰ πεταχθῆ ἀμέσως στὸ
 Βογατσικό, ὅπου εἶχε φθάσει καινούργιο σῶμα μὲ ἀρχηγὸ ἀξιωματικὸ τὸν
 καπετὰν Ρούβαν (Κατεχάκη) καὶ νὰ τὸν καθοδηγήσῃ. Δὲν ἔπρεπε νὰ τὴν
 πάθῃ καὶ ὁ δεύτερος ἀξιωματικὸς, ὅπως καὶ ὁ Μελᾶς, ἔγραφε ὁ μητροπο-
 λίτης, ὁπότε θὰ ἐκινδύνευε νὰ ματαιωθῆ ὅλος ὁ ἀγώνας. Μέσα στοὺς 35
 ἄνδρες τοῦ Κατεχάκη (ἔπειτα στρατηγοῦ καὶ ὑπουργοῦ) ἦσαν καὶ οἱ Νταλί-
 πης καὶ Σίμος ἀπ' τὰ πρωτοπαλλήκαρα τοῦ Κώτα.

Στὸ Λέχοβο ὁ Καούδης σκέφθηκε ὅτι ἦταν καιρὸς πιά νὰ ἐκδικηθῆ καὶ
 τὴν δολοφονία τοῦ καπετάνιου του, τοῦ Βαγγέλη τοῦ Στρεμπενιώτη. Ἐκείνη
 τὴν ἡμέραν ἀκριβῶς, 13)26 Νοεμβρίου, ἦλθε νὰ τοὺς βρῆ καὶ ὁ Γραμμενό-
 πουλος ἀπ' τὸ Ζέλενιτς, γιὰ νὰ τοὺς ἀνακοινώσῃ ὅτι τὴν ἄλλη νύχτα θὰ
 γίνονταν στὸ χωριὸ του μεγάλος γάμος, ὅπου θὰ παραβρίσκονταν καὶ οἱ ση-
 मानτικώτεροι Βούλγαροι ἀπ' τ' ἄλλα χωριά καὶ ἀκόμα καὶ ἀπ' τὴ Φλώρινα
 καὶ τὸ Μοναστήρι. "Ἄλλο, ποὺ δὲν ἦθελαν. Ἐνας Τοῦρκος ἀπ' τὸ Ζέλενιτς,

ὁ Σούλιος, τοὺς ὠδήγησε καὶ τοὺς τοποθέτησε χωρὶς κανεὶς νὰ πάρῃ εἶδησι. Μόνη παράκλησι διατύπωσε νὰ περιμένουν λίγη ὥρα, ἕως ὅτου θὰ πήγαινε σπίτι του καὶ θὰ ἔξασφαλίξει τὸ ἄλλοθι. Ὁ μεγάλος γάμος βουτήχθηκε στὸ αἷμα. Πρωτοστάτησαν ὁ Νταλίπης, ὁ Κιουτσούκης ἀπ' τὴν Κοζάνη, ποὺ ὕστερα ἀπὸ δύο χρόνια αὐτοκτόνησε σὲ μιὰ ὑπόγεια κρύπτη κοντὰ στὸ Μοναστήρι, γιὰ νὰ μὴ αἰχμαλωτισθῇ. Κάθησε χρόνια στὴ φυλακὴ τοῦ Μοναστηρίου καὶ ὁ Σούλιος παρὰ τὰ προφυλακτικὰ μέτρα του καὶ τὸ ἄλλοθι.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι στὶς 8 Δεκεμβρίου 1904 οἱ πρεσβευτὲς Ρωσίας καὶ Αὐστρουγγαρίας ἐπέδωσαν διακοίνωσι στὴν Ὑψηλὴ Πύλη, ποὺ τὴν δημοσίευσε ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησι Βίβλος, γιὰ τὸ ἔγκλημα τοῦ Ζέλενιτς. Καταλογίζουσι εὐθύνες στὴν τουρκικὴ κυβέρνησι, γιὰτὶ δὲν κινήθηκε ἐκεῖνη τὴ νύχτα ἢ φρουρὰ τῆς Νέβεσκας (Νιμφαίου) καὶ γενικὰ δὲν ἐσυγκινουῦνταν οἱ τοπικαὶ ἀρχαί, ὅταν χριστιανοὶ ἀλληλοσφάζονταν. Ἄπ' τὴ νότα αὐτῆ βγαίνει ὅτι ὁ Ρῶσος καὶ ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος Μοναστηρίου ἔτρεξαν εὐθὺς τὴν ἐπομένῃ ἐπὶ τόπου, ἐνῶ δὲν ξεκόλλησαν ἀπ' τὶς πολυθρόνες τῶν γιὰ σφαγὰς Ἑλλήνων, ποὺ ἔγιναν πολὺ πλησιέστερα στὸ Μοναστήρι. Ἡ ἴδια ἢ διακοίνωσις ὁμολογεῖ ὅτι οἱ κομιτατζήδες κατακρεούργησαν ὕστερα ἀπὸ 5 ἡμέρας ὀκτὼ «αἰθώους» Ἑλληνας ἀγωγιάτες—ἦσαν ἀπ' τὴν Κοζάνη—χωρὶς ὅμως καὶ νὰ πληροφορεῖ, ἐὰν μετακινήθηκαν αὐτὴ τὴν φορὰ οἱ δύο πρόξενοι.

Στιγματίζει τὴν πράξι καὶ ὁ Ντραγκάνωφ (La Macédoine et les reformes σελ. 249 καὶ 250), ποὺ δὲν ἀφιερώνει οὔτε μιὰ λέξι γιὰ τὶς σφαγὰς καὶ τὰ ἔγκλήματα τῶν κομιτατζήδων. Στὸν κατάλογο τῶν θυμάτων, ποὺ δημοσιεύει, ὑπάρχει καὶ ἓνας Τοῦρκος νεκρὸς καὶ ἓνας «φιλοβουλγαρος» μπεῖς πληγωμένος. Ἐνῶ ὁ Ρῶσος καὶ ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος διαπίστωσαν, λέγει, ὅτι μὲ τοὺς ἀντάρτες ἦσαν καὶ «ἐλληνίζοντες» χωρικοὶ ἀπ' τ' Ἀσπρόγεια καὶ τὴν Δροσποτηγῆ, ἡ τουρκικὴ ἀρχὴ δὲν τοὺς ἐνώχλησεν, ἀλλὰ φυλάκισεν ὡς ὑπόπτους μόνον τέσσαρες «ἐλληνίζοντες» κατοίκους τοῦ ἰδίου τοῦ Ζέλενιτς.

Μόλις οἱ Κατεχάκης καὶ Καούδης ἐφθασαν στὸ Ἀνταρτικὸ, προσκάλεσε ὁ Μητροβλάχος σὲ μάχη τὸν «γαλονᾶ» ἀπὸ μιὰ δασωμένη ράχη. Οἱ δικοὶ μας τοῦ εἰχθήκαν παρηνθῆς. Μὰ ὁ Μητροβλάχος ὕστερα ἀπὸ μιὰ δυὸ ὄρες ἐποχώρησε καὶ ἔξαφανίσθηκε στὸ δάσος. Τὸ σχέδιό του ἦταν νὰ προκαλέσῃ τοὺς Ἑλληνας, ὀρητικοὺς καὶ ζωηροὺς πάντοτε, νὰ τρέξουν στὶς τουφεκιὰς οἱ Τοῦρκοι καὶ νὰ βρεθοῦν οἱ πρῶτοι ἀνάμεσα ἀπὸ δύο πυρὰ. Ἡ κλασικὴ τακτικὴ του αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν τελεσφόρησε.

Ὁ χειμῶνας 1904--5 ἦταν βαρύτερος. Ὁ Κατεχάκης ἔπαθε κίλη. Θὰ ἦταν πολὺ δύσκολο καὶ περισσότερο ἐπικίνδυνο νὰ περάσουν τόσους μῆνες καὶ μὲ τόσα χιόνια στὸ Ἀνταρτικὸ. Οἱ Τοῦρκοι ὕστερα ἀπ' τὸ ματωμένο γάμο τοῦ Ζέλενιτς εἶχαν ἀγοριέψει. Πῆραν καὶ σχετικὴ διαταγὴ ἀπ' τὸ Μο-

ναστήρι. Ἐφυγαν λοιπὸν ὅλοι, Κατεχάκης, Καούδης, Κύρου, Νταλίπης καὶ λοιποὶ γιὰ τὰ ἀσφαλῆ λημέρια τοῦ Βογατσικοῦ, Ἐράτειρας, Κωσταραζιοῦ, Γέφυρας κ.λ.π.

Τὴν ἄνοιξι τοῦ 1905 ἐτοιμαζόταν ὁ Καούδης νὰ ξαναγυρῆ στὸ Ἄνταρτικὸ μὲ τοὺς Κύρου, Νταλίπην καὶ Σίμον. Περίμενε καὶ καινούργια δύναμι ἀπ' τὴν Ἀθήνα, ποὺ θὰ ἐνίσχυε τὸ σῶμά του. Μὰ ἐκεῖνος, ποὺ ἀνάλαβε νὰ τὴν ὀδηγήσῃ, τὴν κράτησε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του. Προχώρησε γιὰ τὰ βουνὰ τῆς Φλώρινας σὰν ἀνεξάρτητος ὄπλαρχηγός, χωρὶς νὰ ρωτήσῃ γιὰ τὸν Καούδη, ποὺ ἀνυπομονοῦσε στὸ Βογατσικό. Ὁ καλὸς καὶ σεμνὸς Θύμιος ἀναγκάσθηκε νὰ φύγῃ γιὰ τὰ σύνορα. Ματαιώθηκε καὶ ἡ πολυτίμος προσχώρησις τοῦ Μητροβλάχου, ποὺ σ' αὐτὸν μονάχα εἶχε ἐμπιστοσύνην.

Ὁ Κατεχάκης ἐργάσθηκε ἔπειτα μέσα στὴ Νάουσα, μεταμορφωμένος σὲ μηχανικὸ ἐργοστασίῳν, μὲ τὸ ψευδώνυμο Ἀποστόλου. Μὲ τὴ σεμνότητα καὶ τὴ σοβαρότητά του κατώρθωσε νὰ μὴ γεννήσῃ καμμιά ὑποψία στὶς τουρκικὰς ἀρχάς, ἕως ὅτου τὸν Δεκέμβριον 1906 πληγώθηκε σὲ μιὰ συμπλοκῇ μὲ τὸν τουρκικὸ στρατὸ ἔξω ἀπ' τὸ Κοροράνι.

Ὁ Παῦλος καὶ ὁ Νταλίπης πῆγαν μὲ τὸν Βάρδα στὰ βουνὰ καὶ τὰ χωριά τους. Δὲν τὰ πήγαιναν, φαίνεται, καὶ πολὺ καλά μαζί του. Κάποιο διάστημα ἔμειναν μόνοι καὶ ἀποχωρισμένοι οἱ δύο τους στὸ Ἄνταρτικὸ.

Ὁ Νταλίπης εἶχε κατεβῆ μὲ τὸν Γύπαρη, τὸν Στέφο καὶ τὸν Λαμπίρη στὸ χωριὸ του, τὸ Γάβρο, νὰ ἐτοιμάσῃ ψωμιὰ καὶ κριάρια, ποὺ τὰ βρῆκε ὁ Γύπαρης τὰ παχύτερα ἀπ' ὅσα εἶχε ἰδεῖ, γιὰ τὸ σῶμα, ποὺ λημέριαζε μὲ τὸν Βάρδα ἐπάνω ἀπ' τὸ χωριό. Μὰ ξαφνικὰ τοὺς ρίχθηκαν πολλοὶ κομιτατζῆδες καὶ στὴν τετράδα κάτω καὶ στοὺς πολλοὺς ἐπάνω. Ὅστερα ἀπὸ ὀλόήμερη μάχη κατώρθωσαν νὰ ξεγλυτώσουν πρὸς τὸ Ἄνταρτικὸ, ἀφοῦ ἀφῆκαν σ' ἓνα σπίτι δύο βαρειά πληγωμένους, ποὺ τὸν ἓνα ἐκομμάτιασαν οἱ Βούλγαροι καὶ ἐπρόλαβε ὁ ἄλλος ν' αὐτοκτονήσῃ.

Τὸν χειμῶνα, ἐπίσης βαρύντατο ὅπως τοῦ 1904, ἔφυγαν στὴν Ἑλλάδα. Τὴν ἄνοιξι τοῦ 1906 ξαναγύρισαν πάλιν στὰ Κορέστια μ' ἓνα κοινὸ δικὸ τους σῶμα, ἐνωμένοι καὶ ἀχώριστοι πιά καπεταναῖοι. Εἶχαν καὶ ἓνα ἰδιαιτερο σύνδεσμο. Ὁ Καούδης εἶχε βαπτίσει ἀνὰ ἓνα κοριτσάκι τοῦ καθενὸς καὶ τοὺς εἶχε δώσει τ' ὄνομά του, Εὐθυμία.

Ἡ γυναῖκα τοῦ Νταλίπη, ὅταν ἔμαθε ὅτι θὰ ξανάβγαινε στὰ βουνὰ, τοῦ ἔγραψε νὰ ἡσυχάσῃ πιά καὶ νὰ κοιτάξῃ τὰ παιδιὰ του, ποὺ εἶχαν μείνει στοὺς πέντε δρόμους. Ἡ φτωχὴ γυναῖκα, μόλις εἶδε νὰ περνᾷ φορτωμένους ἄλυσίδες γιὰ τὴ φυλακὴ ὁ Κώτας, πῆρε τὰ μικρὰ παιδιὰ της καὶ ἔφυγε στὴν Καστοριά. Βολόδερνε ἐκεῖ μὲ τὴ φτώχεια. Τὸ πλούσιον ἄλλοτε σπίτι της εἶχε τώρα σκορπίσει. Καὶ ἂν ἤθελε κανεὶς συγγενὴς νὰ τὴν βοηθήσῃ, δὲν τὸ ἐπέτρεπαν οἱ κομιτατζῆδες. Μὰ ἔξυπνη καὶ ἐνεργητικὴ γύριζε στὴν ἀγορὰ τὶς μέρες τοῦ παζαριοῦ καὶ ἔπιανε ψιλὴ κουβέντα μὲ τὶς χωρικὰς.

Συγκέντρωνε έτσι πληροφορίες, πού έγιναν αίτια άρκετοί κοιμητατζήδες νά ξεπατωθοῦν.

ἘΟ Νταλίπης άποκρίθηκε στή σύστασί της ὅτι, ἐάν τοῦ ξανίγραφε γιά τέτοιο πρᾶγμα, θά τήν χώριζε παρευθῆς καί παραχορήμα. Πῶς μπορούσε νά σκέπεται αὐτὸς τὰ παιδιά του, ὅταν ξένοι ἔρχονταν νά σκοτωθοῦν στὰ μακεδονικά βουνά;

Ἡ κατάσταση στὰ Κορεστια ἦταν τὸ 1906 πολὺ δύσκολη. Οἱ κοιμητατζήδες εἶχαν πληθυνθῆ καὶ τὰ δικά μας στελέχη στὰ χωριά ἔξοντωθῆ ἢ άπομακρυνθῆ. Οἱ δυὸ ἐντόπιοι καπεταναῖοι κατῶρθωσαν νά κρατηθοῦν μονάχα μὲ τὴν πείρα καὶ τὴν γνώσι τοῦ τόπου καὶ κάθε πτυχῆς του.

Γιὰ νά ξεουδετερώσουν τοῦλάχιστον τὸν κίνδυνο ἀπ' τὴ στρατιωτικὴ φρουρὰ τοῦ Πισοδερίου, ὁ Νταλίπης πλήρωνε κάθε μῆνα τρεῖς λίρες στὸν διοικητὴ της. Πῆγαινε καὶ ἄφηνε τὰ χρήματα σὲ μιὰ γωνιά τῆς Ἁγίας Τριάδας, πού τὴν εἶχαν κάψει ἤδη οἱ Βούλγαροι. Ἐρχόταν καὶ ὁ ἀξιωματικός καὶ τᾶπαιρνε, κáμνοντας πὼς δὲν ἔβλεπε τὸν Νταλίπη, πού ἦταν λίγο πιραπέρα ἀνάμεσα στὰ δένδρα. Ἐτσι ἦταν ἐν τάξει ὁ Τοῦρκος βαθμοφόρος ἀπέναντι στὸν σουλτάνο καὶ τὴ συνείδησί του, ἀφοῦ δὲν ἔπαιρνε τίς λίρες ἀπ' τὸ χέρι ἐνὸς «λησταντάρη».

Τὴν 19ην Νοεμβρίου 1906 ἔπεσε ὁ Νταλίπης σὲ μιὰ βουλγαρικὴ ἐνέδρα στὸ Πρέβαλι, στὸν δρόμο πρὸς τὴν Πρέσπα. Τὸν ἀφῆκαν παραπεταμένο καὶ παραμορφωμένο σὲ μιὰ ρεματιά. Ἐρῆθαν τὴν ἄλλη μέρα γυναῖκες ἀπ' τὸ Ἄνταρτικό, τῆς οἰκογενείας Κύρου, νά τὸν νεχροκομίσουν. Τὸν ἀναγνώρισαν ἀπὸ κάποια πληγὴ στὸ πόδι του. Τὴν ἄλλη νύχτα ἔπεσε σ' ἄλλη ἐνέδρα κοντὰ στὸ Τρίγωνο καὶ ὁ Παῦλος.

Ἐπεσαν οἱ δυὸ ἐθνικοὶ στυλοβάτες τῶν Κορεστίων. ἘΟ ὄπλαρχηγὸς Νταϊλάκης, πού δολοφονήθηκε τὸν Σεπτέμβριον 1941 ἀπ' τοὺς Βουλγάρους, γράφει στὰ ἀπομνημονεύματά του ὅτι δύο ὕποπτοι ἀπ' τὰ χωριά τῶν Κορεστίων, πού τοὺς κατονομάζει, εἶχαν πάει μὲ ἄλλους δύο στὴν Ἀθήνα καὶ κατατάχθηκαν ἀντάρτες μὲ τὸν ἀποκλειστικὸ σκοπὸ νά δολοφονήσουν αὐτὸν καὶ τὸν Βάρδα. Ἐπειδὴ ὁ Νταϊλάκης εἶχε πάει τὰ μέτρα του καὶ εἶδαν ὅτι δὲν θά μπορούσαν νά πραγματοποιήσουν τὰ σχέδιά των, πῆγαν τὸ φθινόπωρο τοῦ 1906 ὁ ἕνας ἕστερ' ἀπ' τὸν ἄλλο στὸ σῶμα τοῦ Παύλου καὶ Νταλίπη, πού τοὺς δέχθηκαν παρ' ὅλες τίς ἀντίθετες συστάσεις του. ἘΟ Νταϊλάκης τονίζει ὅτι αὐτοὶ προεκάλεσαν τὴν ἐξόντωση τῶν δύο καπεταναίων.

Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἄρκετὰ παρᾶξενο καὶ ἀνεξήγητο ἦταν νά πέσουν σὲ δύο τόσο σατανικὲς καὶ διαδοχικὲς ἐνέδρες οἱ δύο παλαιοί, πολύπειρο καὶ πολῦτιμοὶ ὄπλαρχηγοί.

Ο ΛΑΚΗΣ ΚΑΙ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΝΤΑΓΛΑΚΗΣ

Ήσαν ἀπ' τὸ Βερνίκι, κοντὰ στὴν Βίγλιστα, τὸ τελευταῖο σλαβόφωνο χωριὸ πρὸς τὴν ἀλβανόφωνη ζώνη, πὸν παραχωρήθηκε τὸ 1924 μὲ τὰ «δεκατέσσαρα χωριὰ» στὴν Ἑλλάδα.

Ὁ μεγαλύτερος ἀδελφὸς Λάκης (Νικόλαος), ἕνας ἀπ' τοὺς παλαιότερους ὄπλαρχηγούς, ἄφησε ἰδιόχειρα ἀπομνημονεῖματα, πὸν ἔχουν ζωηρὸ ἐνδιαφέρον. Μᾶς δίνουν μιὰ παραστατικὴ εἰκόνα τῆς περιοχῆς ἐκείνης, ὅπου Βούλγαροι, Ἑλλήνοι καὶ Ρουμῖνοι εἶχαν κάμει συμμαχία καὶ ἐπιμαχία ἐναντίον μας, καὶ ἀναγράφουν ἐπεισόδια, πὸν εἶναι περιέργα καὶ χαρακτηριστικά.

Ὁ πρόλαππὸς του, γράφει, Κώστας Ντέλιος ἢ Νταϊλάκης ἐγκαινίασε τὸ ἐπαναστατικὸ στάδιο τῆς οἰκογενείας. Κάποιος Τουρκαλβανὸς Σαλῆ μπέης πᾶσχιζε μὲ τὴ μέθοδο τῆς τρομοκρατίας νὰ κάμει τσιφλίκι του τὸ χωριό. Ἐκείνη τὴν σκοτεινὴ ἐποχὴ, κατὰ τὸ 1800—1830, ἦταν συνειθισμένο φαινόμενο ν' ἀρπάζουν μερικοὶ μπέηδες ὀλάκερα κεφαλοχώρια. Ἔχω ἰδεῖ π. χ. ἕνα τουρκικὸ πωλητήριον, ὅπου ἐμφανίζονται ὅλοι οἱ κάτοικοι ἑνὸς χωριοῦ τῆς Προέσπας, τοῦ Ντρενόβου, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, νὰ πωλοῦν στὸν Ἑλλήνον μπέη τὰ σπίτια, τ' ἀλώνια, τὰ χωράφια, τ' ἀμπέλια, τὸ δάσος καὶ ἀκόμα καὶ τὰ νερὰ καὶ τὸν ἀέρα τοῦ χωριοῦ γιὰ λίγα χρήματα. Ἐπίσης στὴ Βεύη καὶ σ' ἄλλα χωριὰ τῆς Φλώρινας ἔγιναν σκληροὶ, ἀλλὰ μάταιοι ἀγῶνες, γιὰ νὰ διασωθοῦν ἀπ' τὸ νύχια ἄλλων μπέηδων. Ὁ Κώστας Ντέλιος εἶχε τὸ θάρρος μαζὶ μὲ τοὺς Σκρέκο, Σταυρούκα καὶ Μούζιο ν' ἀντισταθῆ. Κατώρθωσε μάλιστα νὰ φέρῃ ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολι εἰδικὸ φαρμάκι, πὸν κατοχύρωνε τὸ χωριό. Ἐπειδὴ ὁμοίως δὲν εἶχε πιά ζωὴ ἀπ' τοὺς ὀπλοφόρους τοῦ Σαλῆ μπέη, πὸν ἀσύδοτοι ἐγκληματοῦσαν ἀνενόητα, πῆρε τὰ βουνὰ καὶ ἔγινε, ὅπως γράφει ὁ τριεγγονὸς του, «ἀρματολὸς καὶ κλέφτης».

Ἐνας ἕγγονός τοῦ Σαλῆ μπέη, ὁ Ντεμιρ ἁγῆς, εἶχε ἐγκατασταθῆ ἀπ' τὸ 1897 στὸ Βερνίκι ἀγοροφύλακας, πραγματικὰ ὅμως ντερεβαναγας. Ἐδίδανε καὶ χρήματα στοὺς χωρικοὺς μὲ τόκον 50 ο)ο—100 ο)ο. Εἶχε καταλάβει καὶ σημαντικὴ κοινοτικὴ ἔκταση. Μὲ τοὺς συντρόφους του, τῆς ἴδιας μ' αὐτὸν πίστεως, ἔτρωγε κ' ἔπινε σὲ βάρος τῶν χωρικῶν.

Τὴν 21ην Μαΐου 1909, ἐκεῖ πὸν ἐφευγαν ἀπ' τὴν ἐκκλησίαν, ἄκουσε ὁ Λάκης, παλληκάρι 20 χρονῶν τότε, τοὺς γέροντας τοῦ χωριοῦ νὰ θρηνηθοῦν γιὰ τὰ μαρτύριά τους ἀπ' τὸν Ντεμιρ ἁγῆ. «Καὶ δὲν βρέθηκε ἕνας χωριανός, τοὺς εἶπε, ν' ἀπαλλάξῃ τὸ χωριὸ ἀπ' αὐτὸ τὸ θηρίο; —Σοῦτ, μὴ μᾶς

ἀκούσουν, τοῦ ἀποκρίθηκαν. Καὶ ποιὸς τολμᾷ νὰ τὰ βάλῃ μὲ τὸν Ντεμίρ ἀγᾶ;» Ὁ Αἰζὴς δὲν χάνει καιρὸ. Χυμᾷ μ' ἓνα μαχαίρι στὸν ἄγριο σατραπῆ. Ὁ Ντεμίρ ἀγᾶς πρόφθασε νὰ τὸν πυροβολήσῃ καὶ νὰ τὸν πληγώσῃ ἐλαφρά. Ὁ Νταϊλάκης τὸν ἀποτελείωσε μὲ 90 μαχαίριές! Ἐτοιμάσθηκε πᾶ νὰ φύγῃ. Ἔπεσαν ὅμως ἐπάνω του οἱ δημογέροντες καὶ ἄλλοι πρόκριτοι καὶ τοῦ ὑπενθύμισαν ὅτι θὰ ξεσποῦσε ἄγρια ἡ μῆνις τῶν Ἀλβανῶν στοὺς ἰδικούς του καὶ σ' ὄλο τὸ χωριό. Ἀναγκάσθηκε λοιπὸν νὰ παραδοθῆ στὴν τουρκικὴ ἀρχὴ μὲ τὸ μαχαίρι καὶ τὸν ντουναμαῖ του (σὰν τὸν εὐζωνικὸ) ματωμένο. Τὸν κατεδίκασε τὸ δικαστήριον Κορυτσᾶς σὲ 15 χρόνια δεσμιά. Ἐνδιαφέρθηκαν τότε γι' αὐτὸν οἱ καλοὶ Κορυτσαῖοι πατριῶτες Μπόριας, Ἰωάν. Δάρδας, Ἐφραΐμ Γκίνης, Β. Γιουγλῆς, Βίμπλης ἱατρός, Νότσκας, ὁ μητροπολίτης Κορυτσᾶς, ὁ θεῖός του Ἰλιάς Κοβατσίδης, ἔμπορος στὴν Βίγλιστα ἀπ' τὴν Κρυσταλλοπηγὴ, καὶ ἄλλοι. Ἀποτελοῦσαν, καθὼς φαίνεται, κάποια πατριωτικὴ ὀργάνωσι στὴν Κορυτσά. Δὲν ἦταν καὶ μικρὸ γεγονὸς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ νὰ σκοτώσῃ ἓνας νεαρὸς χριστιανὸς χωρικὸς ἓνα τόσο φοβερὸ ἀγᾶ, ὅπως ὁ Ντεμίρ. Ἔμασαν ἐράνουσ, κινήθηκαν, ἐκινήτοποίησαν φίλους καὶ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ ἐπέτυχαν στὸ τέλος, ὅπως γράφει, «ἀναθεώρησι τῆς δίκης». Τὴν παραμονὴ τῆς νέας δίκης ἔδωσαν ὁ Ἐφραΐμ Γκίνης καὶ ὁ Ἰλιάς Κοβατσίδης στὸν πρόεδρο τοῦ δικαστηρίου ἓνα μαντήλι μὲ 500 χρυσὲς λίρες. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ν' ἀθωωθῆ καὶ στίς 19 Ὀκτωβρίου νὰ βγῆ ἀπ' τὴ φυλακὴ. Ἐξαορακτερίσθη, φαίνεται, ὅτι «διετέλει ἐν ἀμύνη». Ἡ δυσκολία τώρα ἦταν πῶς νὰ βγῆ ἀπ' τὴν Κορυτσά. Οἱ Τουρκαλβανοὶ εἶχαν πιάσει ὅλα τὰ γύρω μονοπάτια. Ὁ Νταϊλάκης ὀπλίσθη μὲ δύο περιστροφὰ, βρῆκε ἓνα τολμηρὸ Μοναστηριώτη ἀμαξᾶ καὶ τράβηξε πᾶνω στὸ δημόσιον δρόμον ἴσια γιὰ τὴν Βίγλιστα. Στίς ομάδες Ἀλβανῶν, ποὺ συνάντησαν, ἀπάντησε ὁ ἀμαξᾶς ὅτι εἶχε τὸ χαρέμι ἐνὸς δυνατοῦ μπέη. Ἔτρεξε ὄλο τὸ χωριό, ἄνδρες, γυναῖκες, κορίτσια μὲ τὰ παιδιὰ τοῦ σχολείου νὰ τὸν χαιρετήσουν. Τὸν ὑποδέχθηκαν σὰν σωτῆρα καὶ ἐλευθερωτῆ, ὅπως καὶ πραγματικὰ ἦταν. Ὁ Ντεμίρ ἀγᾶς εἶχε καταντήσῃ ὁ βραχνᾶς τοῦ χωριοῦ. Τοὺς χαίνοῦσε ἀκόμα καὶ τὶς ἑορτὲς καὶ πανηγύρεις, ὅπου αὐτόκλητος μὲ τοὺς τρεῖς ἰσαξίους συντρόφους του πήγαινε, ἔπαιρνε τὴν πρωτοκαθεδρία καὶ γιὰ ψύλλου πῆδημα προκαλοῦσε καυγᾶδες. Ὁ Νταϊλάκης τοὺς χαιρέτησε, τοὺς εὐχαρίστησε καὶ τοὺς ἀποχαιρέτησε. Πῆγε στὰ βουνὰ νὰ ἀνταμώσῃ τὸν Κῶτα. Ἔτσι ἄλλη μὰ ἐκδούλευσι ἐπρόσφερε στὸ χωριό. Δὲν θὰ τολμοῦσαν οἱ Τουρκαλβανοὶ νὰ κάμουν γι' ἀντεκδίκησι ἄλλα ἐγκλήματα, ἀφοῦ ἤξεραν ὅτι βρισκόταν ὁ ἴδιος στὰ βουνὰ μὲ τὸ φόβητρό του, τὸν Κῶτα, καὶ θὰ μπορούσε νὰ τοὺς τὰ πληρώσῃ μὲ τόκο καὶ ἐπιτόκιο.

Περιγράφει τώρα ὁ Νταϊλάκης τὴν «σατανικὴ» δρᾶσι τῶν κομιτατζήδων, ποὺ ἐκήρυτταν «Ἕλληνας καὶ Βούλγαροι ἐνωμένοι νὰ πολεμήσωμε τοὺς Τούρκους» καὶ ἔτσι ἐστερέωσαν τὴν ὀργάνωσί τους, ἐνῶ τὸ πραγματικὸ πρό-

γραμμά τους ήταν να «έξοντώσουν τον Έλληνισμό και όχι τους Τούρκους». Αναφέρει επίσης τα ονόματα των Έλλήνων προκρίτων απ' τα διάφορα χωριά, που είχαν μυρισθῆ τα σχέδια και τους σκοπούς των κομιτατζήδων και συνεργάζονταν με τον Κώστα και τον μητροπολίτη Καστορίας. 1) 'Απ' τὸ Πισοδέρι ἦσαν οἱ Παπασταῦρος, Λάζαρος Τσιμίτης, Μιχαὴλ Χασόπουλος καὶ ἄλλοι. 2) 'Απ' τὸ Ἀνταρτικὸ οἱ ἀδελφοὶ Λαντζάκηδες, Τράϊκος, Μιχαὴλ, Σίμος καὶ Γεώργιος, Ναοὺμ Μίρτσος καὶ Ἡλίας Μίρτσος, Ἡλίας Γκαντούσης, οἱ διδάσκαλοι Νικόλαος καὶ Σίμος, ὁ Κύρου καὶ ἄλλοι. 3) 'Απ' τὸ Βατοχώρι οἱ Γιάννης Ζαΐκος, Τράϊκος Ζαΐκος, Λάζαρος Ζαΐκος, Γιάννης Πάνος, Πέτρος Παπαγεωργίου, Χρῖστος Παπαγεωργίου, Γεώργιος Καραολάνης. 4) 'Απ' τὴν Κρυσταλλοπηγὴ οἱ Ἡλίας, Γεώργιος, Ζήσης καὶ Χαράλαμπος Κοβατσίδης, Λάζαρος Κλετσίδης, Νικόλαος Γκίτσος, Γάκης Γκίτσος, Ἰωάννης Γκίτσος, Λάζαρος, Γιάννης καὶ Νικόλαος Κίρτσος, Κώστας Τζατζιάς, Βασίλειος Καράτζιας, Ἀθαν. Καράτζιας, Λάμπρος καὶ Κώστας Κοροβέσης, Χρῖστος Πεπελίδης, Παπαχρῖστος Μακρῆς, Φίλιππος Μακρῆς. 5) 'Απ' τὸ Βερνίκι Κώστας Νταϊλάκης, Χρῖστος Πασαλῆς, Νέλιος Σταύρου, Λάζαρος Πίνκος, Παῦλος Σιαίνης. 6) 'Απ' τὴν Ἱεροπηγὴ Βασίλειος Τσιμάνης, Τράϊκος Ἐμμανουὴλ, Μιχαὴλ Καρσιάκος, Στέφανος Καρσιάκος, Ἀντώνιος Τερζῆς, Γιάννης Γούλιος, ὁ διδάσκαλος Πέντσος, Παναγιώτης καὶ Χρῖστος Καλίνης, Πέτρος Μπίτσος, Γιάννης καὶ Τρύφωνας Ρούκας. 7) 'Απ' τὸν Ἅγιο Δημήτριο οἱ ἀδελφοὶ Γούλιου, Παπαγεωμανός, Ναοὺμ Δημητριάδης. 8) 'Απ' τὸ Λενδροχώρι Παπαδημήτρης, Λουμπουριδῆς, Τσιμάνης. 9) 'Απ' τὰ Χάλαρα Γεώργιος Κολίτσας, Παπαηλίας, Λάμπρος Παπαδόπουλος. 10) 'Απ' τὴν Τσερνόλιστα (Μαυρόκαμπος) Δημήτριος Παπαδόπουλος. 11) 'Απ' τὴν Κραγιώνα Β. Σεκαλίδης καὶ Χρῖστος Λοβιάτσος. 12) 'Απ' τὸ Κώστα Βασίλειος Παπαδόπουλος καὶ Ἀπόστολος Τοπάλης. 13) 'Απ' τὸ Τύροβο Ναοὺμ Γιάννου, Λάζαρος καὶ Φώτης. 14) 'Απ' τὸν Ἀπόσκεπο Ἀπόστολος Λουκάκης, Ζήσης Οὐζούνης, Χατζημιάγκας. 15) 'Απ' τὴν Λεύκη Παπαργύρης, Ναοὺμ Ἀποστολίδης, Ἀναστάσιος Ἀποστολίδης, Ἀναστάσιος Νικολάου, Λάζαρος Ἀποστολίδης. 16) 'Απ' τὸ Σιδηροχώρι Χρῖστος Θεοχώρης καὶ Νικ. Χρῖστου. Εἶναι βέβαια ἐκεῖνοι, πὸν περισσότερο ἐγνώρισε καὶ φυσικὰ καὶ ἐνθυμήθηκε.

Οἱ Τσακαλάρωφ, Κλιάσεφ καὶ Σία ἀντέδρασαν μετὰ τὸν γνῶριμό τους τρόπο. Μετὰ δολοφονίες καὶ σφαγές «ἐφόνευσαν», γράφει, τὸ 1902 τὸν Λάζαρο Κίρτσο απ' τὴν Κρυσταλλοπηγὴ μέσα στὸ χωριό, τὸν Παπαηλία απ' τὰ Χάλαρα, τοὺς Βασίλειον Τσιμάνη, Χρῖστο Γιουρμούκη καὶ Τράϊκο Ἐμμανουὴλ απ' τὴν Ἱεροπηγὴ, τὸν Βασίλ. Σεκαλίδη απ' τὴν Κραγιώνα, τὸν Νάκη Χρῖστον απ' τὸ Σιδηροχώρι, τὸν Βασίλειο Οὐζούνη απ' τὸν Ἀπόσκεπο καὶ ἄλλους πολλοὺς. Τὸ 1904 ἐπίσης ἐσκοτώσαν τὸν Ναοὺμ Μίρτσον απ' τὸ Ἀνταρτικὸ, τὸν Ἀναστ. Γούλιον απ' τὸν Ἅγιο Δημήτριο, τὸν Ἀν-

τόνιο Τεοζή απ' την Ίεροπηγή, τὸν Ναούμ Γιάγκου απ' τὸ Τύρνοβο. Τὸ 1905 ἐφαρμάκωσαν τὸν δάσκαλο Ίεροπηγῆς Πέντσον. Τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα τοῦ 1907 δύο κομιτατζήδες, μεταμφιεσμένοι σὲ γυναῖκες, ἀπλώσαν νεκρὸ μέσα στὴν Βίγλιστα τὸν Γιώργο Κοβατσίδη. Τὴν πρωτοχρονιά πάλι ἔπιασαν κοντὰ στὸ Βερνίκι τὸν Π. Νταιλάκη καὶ τὸν κομμάτιασαν. Στὶς 7 καὶ 17 Ἰουλίου τῆς ἴδιας χρονιάς ἐσκότωσαν ἐπὶ πλεόν τοὺς Χαράλαμπου Κοβατσίδη καὶ Χρῆστον Παπαλίδη ἀπὸ τὴν Κρυσταλλοπηγή. Τὸν τελευταῖον τὸν κρέμασαν σὲ μιὰ ἰτιά τοῦ χωριοῦ. Ἦσαν καὶ οἱ πέντε θεῖοι τοῦ Νταιλάκη. Σωστὴ ἐκατόμβη ἐπρόσφερε ἡ οἰκογένεια. Δυστυχῶς καὶ ἀργότερα τ'όχε ἡ μοῖρά της νὰ συνεχισθῇ σκληρότερη ἡ αἰμορραγία ἀπὸ χέρια μάλιστα, ποὺ δὲν ἦσαν ὀλότελα βουλγαρικά.

Τὸν Μάιο 1902 ὁ Κώτας, γράφει ὁ Νταιλάκης, διαμαρτυρήθηκε ἄλλη μιὰ φορὰ στὸν Τσακαλάρωφ γιὰ τοὺς ἐκβιασμοὺς τῶν χωριῶν νὰ γίνουν βουλγαρικά καὶ τοῦ μῆνυσε ὅτι, ἐὰν ἐξακολουθοῦσε τὸ ἴδιο βιολελί, θὰ βρισκόταν στὴν ἀνάγκη νὰ παρατήρη τοὺς Τούρκους καὶ νὰ τοῦ κηρύξῃ ἀμείλικτο τὸν πόλεμο. Ὁ Τσακαλάρωφ διαμαρτυρήθηκε κι αὐτὸς καὶ ἔσχισε τὰ ρούχια του γιὰ τὴν παρεξήγησι. Νὰ πιέση χωρὶά αὐτὸς καὶ νὰ πειράξῃ τρίχα χριστιανοῦ; Τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατο! Ἐν σκότῳνε καμμιά φορὰ κανένα χριστιανό, τὸ ἔκαμνε μὲ πολλὴ λύπη του καὶ μόνο καὶ μόνο, γιὰτὶ εἶχε θετικὲς πληροφορίες ὅτι ἦταν προδότης. Καὶ τὸν κάλεσε νὰ συναντηθοῦν κοντὰ στὴν Κρυσταλλοπηγή, γιὰ νὰ ἀρθοῦν ὀριστικὰ οἱ παρεξηγήσεις, νὰ ἐκριζωθοῦν οἱ ραδιουργίες, νὰ ἀποστομωθοῦν οἱ καλοθελητὲς καὶ ἀπερίσπαστοι, ἀδελφωμένοι ν' ἀφιερωθοῦν στὸν ἱερό γιὰ τὴν «λευτεριά» ἀγώνα. Στὸ μεταξὺ ἔστησε καὶ τὴν σχετικὴ ἐνεδρῶλα στὴν θέσι Κράϊκο, ὅπου ὑπάρχει καὶ μιὰ βρύσι. «Εἶχε τὴν ἰδέα, γράφει ὁ Νταιλάκης, ὅτι διαβαίνοντας εἰς τὴν βρύσιν αὐτὴν θὰ συγκεντρωθοῦμεν ὅλοι ἐκ τοῦ σώματος πρὸς πόσιν καὶ εἰς τὴν συγκέντρωσιν ἐπάνω νὰ μᾶς πυροβολήσουν, διὰ νὰ μᾶς ἐξοντώσουν πάντας. Ἄλλὰ εἶχαμεν καὶ ἡμεῖς τὰς ἰδέας μας διὰ τὰς ἀπιστίας του καὶ διαβαίναμεν πάντοτε ἀπὸ τὰ ὑποπτα σημεῖα μακρὰν καὶ προφυλακτικῶς. Ἦτο δὲ περὶ τὰς δύο ἡ ὥρα τῆς νυκτός, εἶχεν καὶ φεγγαράκι, διαβαίναμεν μὲ τὴν τακτικὴν πορείαν καὶ σχέδια ἀρματωλῶν καὶ κλεφτῶν καὶ 200 μέτρα μακρὰν ἀπὸ τὴν βρύσιν, ὅποτε οἱ Βούλγαροι μᾶς ἀντελήφθησαν ὅτι διαβαίνομεν μακρὰν ἀπὸ τὰς ἐνέδρας των καὶ ἔκαμαν μίαν μικρὰν κίνησιν καὶ ἀμέσως σταματήσαμεν, διὰ νὰ κατασκοπεύσωμεν καλῶς ἄραγε ἡ κίνησις αὐτὴ ἀπὸ τί ἦτο, δηλ. ἀπὸ τουρκικὸ στρατὸ ἢ ἀπὸ Βουλγάρους. Καὶ εἶδομεν νὰ γίνεταί συγκέντρωσις ἀνθρώπων εἰς τὴν βρύσιν. Οἱ Βούλγαροι ἐνόμιζαν ὅτι ἡμεῖς τραβάμε διὰ τὸ Σμαρδέσι (Κρυσταλλοπηγή), ὡς ἐκ τούτου ἀκούσαμεν τὴν φωνὴν τοῦ βοεβόδα Καρσάκωφ νὰ ὑβρίζῃ τὸν καπετὰν Κώτα, διότι δὲν δύνανται νὰ τὸν βάλουν ποτὲ ἐντὸς τῆς ἐνέδρας. Τότε ἐξακριβώσαμεν πλεόν ὅτι πράγματι οἱ Βούλγαροι μᾶς εἶχαν στήσει ἐνέδρα καὶ δὲν συγκρατήθημεν, παρὰ διέταξεν ὁ Κώτας νὰ πυρο-

βολήσωμεν, όπου ἐγονεύθησαν δύο ἐξ αὐτῶν». Ἔλεσαν δηλ. οἱ κομιτατζήδες στὸν λάκκο, ποῦ γι' ἄλλους εἶχαν σκάψει.

Στις 20 Μαΐου ἄνδρες τοῦ Κώτα ἔστησαν μετὰ τὴ σειρά τους ἐνέδρα καὶ ἐπλήγωσαν βαρεῖα τὸν Κασαλάωφ.

Στις 28 Αὐγούστου ἔπιασε ὁ Κώτας στὴν θέσι Λίστισα τὸν γενικό ἀρχηγὸ τοῦ κομιτατίου γιὰ τὴν περιφέρεια Καστοριάς - Φλώρινας Λάζαρο Παπατριαϊκόφ καὶ «τὸν κατεδίκασε εἰς θάνατον», ὅπως γράφει ὁ Νταϊλάκης. Στὴν ἴδια ἀκριβῶς θέσι ὁ γενικός ἀρχηγὸς μετὰ τοὺς Τσακαλάωφ καὶ Κλιάσεφ εἶχε στήσει ἐνέδρα, όπου ὀλίγερο τὸ σῶμα τοῦ Κώτα θὰ διέτρεχε τὸν ἔσχατο κίνδυνον, ἐὰν δὲν προλάβαινε νὰ τοὺς εἰδοποιήσῃ ὁ Ναούμη Γιάμος ἀπὸ τὸ Τύρνοβο. Ὁ Κώτας τότε ἔκαμε εὐθὺς ἀπίοτη ἀναστροφή, ποῦ τὴν θαυμάζει γιὰ τὴν στρατηγικότητά της ὁ Νταϊλάκης, καὶ τοὺς ἔστησε αὐτὸς τώρα ἐνέδρα, όπου 95 0/0, ὅπως γράφει, θὰ ἔπεφταν. Ἀλλὰ γιὰ τὴν καλὴ τύχη τῶν Βουλγάρων ἐπρόβαλε ἐκείνη τὴν στιγμὴ μεγάλο στρατιωτικὸ τμήμα.

Ὁ Νταϊλάκης σοφίστηκε τώρα νὰ δολοφονήσῃ τὸν Τσακαλάωφ, παριστάνοντας τὸν ὁπαδὸ καὶ συνεργάτη του, ἀφοῦ συνεννοήθηκε μετὰ τοὺς Ἑφρ. Γκίνην καὶ Μπόριαν τῆς ἐπιτροπῆς Κορυτσᾶς καὶ Ἡλ. Κοβατισίδη τῆς Βίγλιστας. Νομίζει μάλιστα ὅτι καὶ ὁ Κρητικός Γεώργιος Σεϊμενιάκης γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ εἶχε ἀφήσει τὸν καπετὰν Βαγγέλη καὶ τοὺς πατριῶτές του καὶ πῆγε μετὰ τὸν Τσακαλάωφ, γιὰ νὰ βρῆ τὸν θάνατον. Ἐσκηνοθέτησε ἓνα καυγᾶ μετὰ τὸν Κώτα, ἔσφιξε μερικὲς τουφεκιὰς στὸν ἀέρα καὶ ἐνώθηκε στίς 25 Σεπτεμβρίου μετὰ τοὺς Πάντον Κωστάνα, Εὐάγ. Βλάχο, Πάνο καὶ Λάμπρο, ποῦ ἦσαν ὅλοι «παλαιοὶ καὶ τακτικοὶ ὁπαδοὶ τοῦ καπετὰν Κώτα, ἀλλὰ τοῦ εἶχαν φύγει καὶ εἶχαν σχηματίσει ξεχωριστὸ ἰδικὸ τῶν σῶμα μετὰ ἐπικεφαλῆς τὸν Πάντο Κωστάνα, μετὰ πρόγραμμα οὐδ' ἐτερο, οὔτε δηλ. μετὰ τὸν Κώτα οὔτε μετὰ τὸν Τσακαλάωφ, καθαρὸ κατὰ τῶν Τούρκων». Τὸν Δεκέμβριον ἔφυγε στὴν Χότσιστα καὶ τ' ἄλλα χωριὰ τῆς Κορυτσᾶς νὰ περάσῃ τὸν χειμῶνα καὶ νὰ περιμένῃ τὴν κατάλληλη εὐκαιρία, γιὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιόν του, ἀφοῦ καὶ ὁ Τσακαλάωφ ἀπουσίαζε στὴν Βουλγαρία. Τὴν ἀνοιξὶ ἔμαθε ὅτι τὸ μικρὸ σῶμα τοῦ Κωστάνα, εἶχε προσχωρήσει στὸν Κλιάσεφ. Ἐτρεξε τότε κι αὐτὸς καὶ ἐνώθηκε μαζί τους, πρὶν φθάσῃ ὁ Τσακαλάωφ, ποῦ θὰ γύριζε σὲ λίγο στὰ Κορέστια, ὅπως διέδιδαν οἱ κομιτατζήδες. Ἔτσι δὲν μποροῦσε νὰ γεννηθῆ καμμιά ὑπόνοια σὲ βάρος του. Ὁ Τσακαλάωφ ὅμως πούθενά δὲν φαινόταν. Εἶχε παρατείνει τὴν παραμονή του στὴν Σόφια, γιὰ νὰ χορτάσῃ ἴσως δόξα καὶ γλέντι. Καὶ μιὰ μέρα ὁ Κλιάσεφ ἔπιασε τὸν Ναούμη Γιάμο, ποῦ ἔρχονταν μ' ἓνα κρυπτογραφικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν Νταϊλάκη. Ὁ Γιάμος δὲν ἔχασε τὴν ψυχραιμίαν του. Βλέποντας ὅτι ὁ Κλιάσεφ θὰ τοῦ ἔκαμνε ἔρευνα, ἔβγαλε καὶ παράδωσε μονάχος του τὸ σημεῖωμα: «Βοῆκα, βοεβόδα, καὶ τοῦτο τὸ χαρτί. Δὲν ξέρω τί πράγμα εἶνε. Μοῦ φάνηκε παράξενο. Τὸ βοῆκα κάτω ἀπ' τὴ γέφυρα ἐδῶθε ἀπ' τὴ Βίγλιστα. Εἰ-

ζα κατεβή ἀπ' τ' ἄλογο. Εἶπα θὰ εἶνε κᾶτι γιὰ τοὺς ἰδικούς μας». Ὁ Κλιάσεφ, πὺν κατᾶλαβε μὲ τὴν πρώτη ματιὰ ὅτι ἦταν κοντογραφίημα ξένο, ἔκαμε πὺς τὰ πίστεψε, γιὰ νὰ βοῆ καιρὸ νὰ ξεκαθαρίση καλὰ καλὰ τὴν ὑπόθεσι καὶ ὅλους τοὺς μυημένους. Ὁ Νταϊλάκης ἐπίσης κατᾶλαβε ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν πιὰ δύσκολα καὶ τὸ ἴδιο βράδυ τῶσκασε γιὰ τὸ Βερνίκι. Προσπίθησε νὰ πείση καὶ τὸν Γιάμο νὰ φύγη μαζί του, μὰ ὁ φτωχὸς καὶ καλὸς ἐκεῖνος χωρικός εἶχε πολλὴν ἐμπιστοσύνη στὴν ἐξυπνιάδα καὶ τὴν ψυχραιμία του. Θὰ ἔφρουγε, εἶπε, ἂν ἔβλεπε ἄσχημες διαθέσεις. Λέν πρόφθασε ὅμως τίποτε ἄλλο νὰ ἰδῆ παρὰ τὸν Χάρο. Σὲ λίγο ὁ Κλιάσεφ τὸν ξεκαθάρισε.

Ἀπ' τὸ χωριὸ του ὁ Νταϊλάκης εἰδοποίησε μὲ τὸν Γιάννη Πασαλῆ τὴν ἐπιτροπὴ τῆς Βίγλιστας ἀπ' τοὺς Ἰλίαν Κοβατσίδην, θεῖόν του, Ναοὺμ Στιάσαν (Κορυσταῖο), Βασίλειον Λυάκον (Πισοδερῖτη), Χρῖστον Καλίναν καὶ Βασίλειον Καράτζιαν (Κρυσταλλοπηγιώτας) νὰ στείλουν ἄνθρωπο νὰ τὸν περιμένη στὴ θέσι Τσοῦκα ἔξω ἀπ' τὴν Βίγλιστα. Ἔστειλαν πραγματικὰ τὸν Σπύρο Νιάτσον. Μὰ ὁ εὐλογημένος ξέχασε τὸ σύνθημα. Τοῦ κάκου ὁ Νταϊλάκης σφύριζε σιγανὰ πολλὴν ὥρα καὶ κτυποῦσε μὲ ἀνυπομονησία καὶ ἀγωνία τὸ πόδι του καταγῆς. Κάποια στιγμή ἄκουσε Σπυ-σπυ-σπυ καὶ ρο-ρο-ρο. Ὁ εἰδικὸς ἀπεσταλμένος, ἀφοῦ δὲν θυμόταν τὸ σύνθημα, θυμήθηκε τ' ὄνομά του καὶ τὸ χρησιμοποίησε γι' ἀναγνώρισι. Σὲ μιὰν ἄκρη τῆς Βίγλιστας τοὺς περίμεναν οἱ Ἰλ. Κοβατσίδης, Ν. Στίαςας καὶ Βασ. Λυάκος καὶ τὸν ὠδήγησαν στὸ μαγαζὶ τοῦ Στίαςα. Ὁ Λυάκος κρατοῦσε καὶ ἓνα μεγάλο φανάρι στὸ χέρι, πὺν ἔδιωγνε ὄχι μονάχα τὸ σκοτάδι, ἀλλὰ καὶ κάθε ὑποψία. Μιλοῦσαν ἐπίσης δυνατὰ γιὰ ἐμπορεύματα καὶ λογαριασμούς. Στὴν Βίγλιστα ὑπῆρχαν τάγμα στρατοῦ, ἀστυνομία, χωροφυλακὴ, Βούλγαροι, φιλοβούλγαροι μπέηδες καὶ πολλὰ ἐρεινητικὰ καὶ καχύποπτα μάτια.

Ὑστερα ἀπὸ δέκα μέρες πῆγε στὴν Κορυστά, ὅπου ἔμεινε στὸ σπίτι τοῦ ἐμπόρου Τοῦση Μπόρια. Συναντήθηκε πολλὲς φορὲς μὲ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς. Καὶ ἐκεῖ ἡ κατάστασις δὲν ἦταν ρόδινη οὔτε εὐκολη. Δὲν ὑπῆρχαν Βούλγαροι. Ὑπῆρχαν ὅμως ρουμανίζοντες καὶ Ἀρβανίτες μπέηδες, μισελληνικώτεροι ἀπὸ κάθε ἄλλον, πὺν κρατοῦσαν καὶ τὰ κλειδιά τῆς τουρκικῆς διοικήσεως. Τὸν Γιάννη Λάρδα π. χ. ἐπιχείρησαν ὄργανα τῶν ἄλβανιστῶν καὶ Ρουμάνων νὰ τὸν δολοφονήσουν. Τὸν πυροβόλησαν καὶ τὸν πλήγωσαν μέρα μεσημέρι, τὴν ὥρα πὺν πήγαινε σπίτι του. Ἀντιπυροβόλησε, γιὰ νὰ ἀμυνθῆ, καὶ ὁ Δάρδας. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ριχθῆ πληγωμένος στὴ φυλακὴ ὁ Δάρδας καὶ ν' ἀφεθοῦν ἀνενόχλητοι οἱ δολοφόνου.

Στὶς 20 Λεκεμβρίου πῆγε ὁ Νταϊλάκης στὴν Δάρδα καὶ σ' ἄλλα χωριτιανικὰ χωριὰ τῆς Βίγλιστας - Κορυστᾶς νὰ ὀργανώση ἐπιτροπές, ἀγγελιαφόρους, συνδέσμους κ.λ.π. Σχημάτισε ἐπίσης καὶ τὸ πρῶτο ἐκεῖ ἐλληνικὸ σῶμα. Ὁ χειμῶνας ἐκεῖνος ἦταν πολὺ βαρὺς. Τὸ χιόνι ἔφθινε 1 1/2 μέτρο. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἦλθε καὶ τὸν βοήθη στὸ Γιουράσι, ντυμένος ἄρβανίτικα, ὁ

Φώτης Παπαματζάρης, Καστοριανός, ἐγκατεστημένος στήν Κορυτσά, πού τοῦ ἔφερε ὁδηγίες. Πέρασε μάλιστα καί πάνω ἀπ' τὸν Μοριάβα.

Συνεργάτες εἶχε στήν Δάρδα τοὺς Γρηγ. Μακρῆ, Γρηγ. Σουλιώτη, Κώστ. Κόντο, τὸν δημοδιδάσκαλο Φρόντσο, στήν Γράψη τοὺς Εὐάγ. Γράψη, Ἰλ-λία Γράβο, Χρ. Πικούλη, Θωμ. Θεμελῆ, στή Χότσιστα τοὺς Παπαθανάση, Β. Τερπίνη, ἀδελφοὺς Ἀφεζόλη, Κώστ. Ἀφεζόλη, Παντ. Λεμίνη, Χρ. Ἰ-λιόπουλο, στήν Μπρασίτσα τοὺς ἀδελφοὺς Κυριαζῆ καί τὸν Ἀποστόλη, σὺ Γιουράσι τὸν Ἰωάν. Βασιλείου, στήν Σίνιτσα τοὺς Παντ. Κιόντη, Γιάννη Θεμελῆ καί τὸν Λάμπρο Παπαδημήτρη, πρόσφυγα ἀπ' τὸ Λενδροχώρι τῆς Καστοριάς, στή Ζίτσιστα τοὺς Γάκη Πετρόπουλο, δημοδιδάσκαλο Βασιλει-άδη καί τὸν ἱερομόναχο Εὐλόγιο Κουρίλα, μετέπειτα μητροπολίτη.

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1905 πῆγε μὲ τὸ σῶμά του στήν Κυρτσίστα τῆς Κα-στοριάς, ὅπου οἱ κομιτατζῆδες ἀσκοῦσαν ἄγρια τρομοκρατία. «Μεγάλην χαράν, γράφει, ἠσθάνθησαν καί ἐνθαρρύνθησαν ἐκ τῆς παρουσίας μου». Κα-λοὶ πατριῶτες ἦσαν ἐκεῖ οἱ Παντελῆς, Μέλιος, Ζήσης καί Γάκης Ἰωάννου, Θανάσης Σκόκλος, Δημ. Νανόπουλος, Παναγ. Φιλίππου, Λαμόπουλος καί Πέντσος, διδάσκαλος.

Τέλη Φεβρουαρίου ἀπ' τὸ Παπράσκο καί ἀπ' τὸ σπίτι τοῦ Λαζ. Ζή-σου ξεκίνησε γιὰ τὴν Καστοριά, ντυμένος ἀρβανίτικα, μ' ἓνα περιστροφὸ καί δύο βόμβες ἐπάνω του. Κοντὰ στήν πόλι διασταυρώθηκε μὲ ἓνα ἀπόσπα-σμα. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἀντιυπολοχαγὸς τοῦ εἶπε ἀρβανίτικα: «Ὡρα καλή σου, ὄρε πατριώτη, ἀπὸ ποῦ ἔρχεσαι καί πῶς λέγεσαι; — Ἀπ' τὴν Κορυτσά καί λέγομαι Ἰσμαήλ», ἀποκρίθην ὁ Νταιϊάκης, χωρὶς νὰ σταματήσῃ τῆλογο. Στὴν εἴσοδο τῆς Καστοριάς τὸν περίμεναν οἱ Μ. Μπατρίνος, ἱατρός, Βασ. Τσιμάνης, Γιάννης Ζάϊκος καί Γεώργ. Κοβατσίδης. Ἐκαμαν πὼς δὲν τὸν ἐγνώριζαν καί, πηγαίνοντας αὐτοὶ μπροστὰ αὐτὸς πίσω, τὸν ὠδήγησαν στὴ Μητρόπολι. Ἐμεινε στήν Καστοριά δύο σχεδὸν μῆνες στὸ σπίτι τοῦ Παναγ. Τερζάκη. Μὲ τὴν ἐπιτροπὴ τῶν Κορεστίων ἀπ' τοὺς προκρίτους χωρικοὺς Ἰω. Ζάϊκον, Γεώργ. Κοβατσίδην, Βασίλ. Τσιμάνην, Παπαργύρη, Χρ. Θεοχάρην, Δημ. Παπαδόπουλον, Ἀποστ. Λούκαρη καί τὸν Καστοριανὸ ἱατρὸ Μ. Μπατρίνο κατέστρωσαν τὰ σχέδια καί ἔκαμαν τὴν προπαρασκευα-στικὴ ἐργασία γιὰ σοβαρὴ δρᾶσι στήν περιφέρεια ἐκείνη, μόλις σηκώνονταν τὰ χιόνια. Πῆγε δύο φορὲς στὸ Κωσταράζι μὲ τοὺς Ζάϊκο καί Κοβατσίδη νὰ συνεννοηθῆ μὲ τὸν ὀπλαρχηγὸ Εὐθ. Καούδη. Ἐπιασαν στὸ μεταξὺ καί ἓνα γράμμα ἀπ' τὴν Σόφια γιὰ μιὰ γυναῖκα ἀπ' τὴν Κρυσταλλοπηγή, τὴν Λιάτσκα. Φαινόταν ἀθῶο οἰκογενειακὸ γράμμα. Ὅταν ὁμως τὸ πέρασε μὲ τὸ ὕψος, πού εἶχε βρεῖ στὸν ἀρχηγὸ Λάζ. Παπατραϊκῶφ, ἀποκαλύφθηκε μιὰ σπουδαιότατη διαταγὴ τοῦ ἀνωτάτου ἀρχηγείου τοῦ κομιτάτου πρὸς τὸν ἀρχικομιτατζῆ Πάντο Κλιάσεφ. Ἐγραφε ἡ Σόφια ὅτι τώρα, πού θ' ἄρχιζε συστηματικὴ ἑλληνικὴ δρᾶσις, ἔπρεπε ὅλα τὰ ὄργανα τοῦ κομιτάτου, οἱ ἀρ-

χηγοὶ τῶν συμμοριῶν καὶ συμμοριῶτες ν' ἀλλάξουν ριζικὰ τακτικῇ, νὰ φέρονται ὅσο τὸ δυνατὸν καλύτερα καὶ μαλακώτερον στοὺς χωρικούς, νὰ περιποιῶνται ἰδιαίτερα τὰ βλαχόφωνα καὶ ἀλβανόφωνα χωριά καὶ νὰ πληρῶνουν πλουσιώτερα τοὺς βλαχοφώνους καὶ ἀλβανοφώνους, πὺν ὑπηρετοῦσαν στὶς συμμορίες. Ὁ σκοπὸς ἦταν νὰ περιορισθῇ μὲ κάθε θυσία ἡ ἑλληνικὴ δρασίς στὴν ἑλληνόφωνη μονάχα ζώνη.

Ἀπ' τὴν Καστοριά ὠργάνωσε τὸν φόνο κάποιου Πασκάρωφ, πὺν πήγαινε ἀπ' τὴν πόλι σ' ἓνα χωριὸ τῶν Κορεστίων μὲ 400 λίρες τοῦ κομιτάτου ἐπάνω του. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ χρήματα τὰ πῆραν αὐτοί, πὺν τοῦ πῆραν καὶ τὴν ζωή.

Πῆρε μέρος καὶ στὴν ἐπίθεσι καὶ σφαγὴ τῆς Ζαγορίτσανης, πὺν προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ. «Ὁ ἀρχηγὸς Βάρδας, γράφει, εἶχε πρόγραμμα καὶ λόγον ἐτοίμασε νὰ συγκεντρώσῃ εἰς τὸ μεσοχώρι τοὺς χωρικούς, διὰ νὰ τοὺς ὀμιλήσῃ. Ἄρκετοὶ χωρικοὶ ἐγνώριζαν τὸ ἀνωτέρω πρόγραμμα τοῦ ἀρχηγοῦ Βάρδα καὶ ἐτοιμαζόντο πρὸς ὑποδοχὴν μας κ.λ.π. Ἀλλὰ ἦσαν μερικοί, πολὺ ὀλίγοι εἰς κάθε χωρίον, ἄμυαλοι καὶ ὡς συμφεροντολόγοι φανατισμένοι πρὸς τὸν βουλγαρισμὸ καὶ οἱ ὅποιοι ἦσαν οἱ τεμπέληδες τοῦ χωρίου καὶ ὡς τοιοῦτοι ἦσαν καὶ μασάδες τῶν κομιτατζήδων καὶ ἐξοῦσαν εἰς βάρος τῶν κακόμοιρων χωρικῶν· οἱ τοιοῦτοι κατόπιν διαφόρων τρόπων πίεσεων ὑποκίνησαν τοὺς χωρικούς, διὰ νὰ ἀντισταθοῦν ἐνόπλιως ἐναντίον μας».

Εὐθὺς ἔπειτα ἔφυγαν μὲ τὸν Καούδη στὴν Ἀθήνα, γιατί οἱ κομιτατζήδες στὰ Κορέστια, ὅπου δροῦσαν, ἦσαν ὅλοι ὀπλισμένοι μὲ μάνλιχερ, ἐνῶ οἱ δικοὶ τους ἄνδρες δὲν εἶχαν παρὰ παλιὰ ὄπλα γκρά.

Τὴν 3η Μαΐου ὁ Νταϊλάκης ξαναπέρασε τὰ σύνορα μ' ἓνα καινούργιο σῶμα. Μεσάνυχτα κοντὰ στὸ Παλιοχώρι τῶν Γρεβενῶν κτυπήθηκε μ' ἓνα στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα χωρὶς καμμιά ἀπώλεια. Μέσον Μεγάλου Σπηλαίου, Σαμαρίνας, Ἀετομηλίτσας ἔφθασε στὴν Δάρδα. Ἦλθεν ἐκεῖ μιὰ ἀντιπροσωπεΐα τῆς ἐπιτροπῆς Κορυτσῆς ἀπ' τοὺς Δάρδαν, Μπόριαν καὶ Πλαστήρα νὰ συνεννοηθῇ μαζί του γιὰ τὴν ἀντιμετώπισι τῆς ἀλβανορουμανοβουλγαρικῆς κινήσεως, πὺν ἦταν τότε σ' ὄλη της τὴν ἔντασι. Ὁ Νταϊλάκης ἔκαμε μιὰ ὀρεινὴ ναυτικὴ ἐπίδειξι σ' ὅλα τὰ ὑποπτα μέρη καὶ προχώρησε ἔπειτα τολμηρὰ στὰ χωριά πέραν τῆς λίμνης τῆς Μεγάλης Πρέσπας, στὰ ριζὰ τοῦ Πέτρεινου Ὁρους, πὺν τὰ πλιασκολογοῦσαν οἱ κομιτατζήδες. Τὴν 5ην Ἰουνίου συγκρούσθηκε στὴ Σόνα - Γκόρα μὲ τὴν ἀλβανορουμανικὴν συμμορίαν τοῦ Κότσκα καὶ Νάστα. Σκοτώθηκε ὁ Νάστας, ἄλλοτε πρωτοπαλλήκαρο τοῦ ἀρχιληστή Ἰσμαὴλ Δαρδούσια, καὶ πληγώθηκε βαρεῖα ὁ ὀπαδὸς του Λάμε ἀπ' τὰ μέρη τῆς Ὀχρίδας. Λαβῶθηκε καὶ ἐλαφρὰ στὸ χέρι ἓνας ὀπλίτης τοῦ σώματος Σπῆρος Τσοῦτσας. Ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ σταθῇ στὸν ἄξενο ἐκεῖνο τόπο ἀπ' τὰ ἀποσπλάσματα, ἀποσύρθηκε στὸ μοναστήρι τοῦ Προφήτη Ἥλια τῆς Χότσιτσας. Ὑστερα ἀπὸ συνεννόησι μὲ τὴν ἐπιτροπὴ τῆς Βίγλιτσας ἀπο-

φρασίσθηκε νὰ κατευθυνθῆ τὴν ὁδὸν πρὸς τὰ Κορέστια. Ἡ τροφοδοσία θὰ γινόταν ἀπὸ μέσα ἀπ' τὴν Βίγλιστα, γιὰ νὰ μὴ μάθουν οἱ κομιτατζήδες τὴν παρουσία του. Μιὰ νύχτα εἶχε πιάσει ἕνα μονοπάτι ἀνάμεσα Βερνίκι - Μοσχολόρι, ὅπου, εἶχε θετική ἀληθοφροσύνη, θὰ περνοῦσε ἡ συμμορία Κλιάσεφ - Καρσάκωφ. Ἀλλὰ τὸν πῆραν εἶδησι τὰ σκυλλιά ἐνὸς κοπαδιοῦ. Σίμωσε καὶ ὁ τσιομπάνος νὰ ἰδῆ τί ἔτρεχε. Ἀναγκάσθηκε νὰ τὸν πιάσῃ. Ἐκείνη ἀκριβῶς τὴν στιγμή ἔφθανε καὶ ἡ βουλγαρική συμμορία. Ἄκουσε τὸν θόρυβο καὶ ἐλοξοδρόμησε.

Ὁ Νταϊλάκης ξαναγύρισε στὴν Χότσιστα. Στὸν δρόμο κτυπήθηκε μετὰ τὴν συμμορία τοῦ Γιοβάντσωφ ἀπ' τὴν Ὀχρίδα χωρὶς ἀποτέλεσμα. Συναντήθηκε ἔπειτα στὸ Βογατσικό μετὰ τὸ σῶμα τοῦ Πηρζέφον καὶ στὴν Ἐράτσειρα μετὰ τὸν Βάρδα καὶ ξαναγύρισε στὸ Βογατσικό, ὅπου ὁ Βασ. Ἀγοραστὸς τοῦ προξενείου Μοναστηρίου καὶ οἱ Γ. Παπαγεωργίου καὶ Δημ. Βιτσόπουλος τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Ἄργους Ὀρεστικοῦ τοῦ ἔφεραν τὴ διαταγὴ νὰ ἐξοντώσῃ ὁποσοδήποτε τὸν Κοσμᾶ καὶ δύο ἄλλα ἐπικίνδυνα ὄργανα τοῦ κομιτάτου. Ἐββαλε τοὺς ἄνδρες του σὲ τρεῖς βάρκες καὶ τρία μερὸνυχτα παραμόνευαν ἀκίνητοι μέσα στὰ καλάμια καὶ τὰ κουνούπια τῆς λίμνης κοντὰ στοὺς Δουπιάκους. Πέρασαν δύο φορὲς στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα πολὺ κοντὰ τοὺς χωρὶς νὰ τοὺς μυρισθοῦν. Δὲν πέρασαν μόνον ἐκεῖνοι, ποὺ χάριν τοὺς εἶχαν γίνει καλαμοδαῖτοι σὰν τὰ βατράχια. Ἀποφάσισε τότε νὰ κληρονομήσῃ τὸ πουλὶ στὴ στεριά, μέσα στὴ φωλιά του. Θεὸς ἀπὸ μηχανῆς γιὰ τὸ σῶμα εἶχε ἐμφανισθῆ ἐκείνη τὴν ἡμέρα ὁ Γεώργιος Σούλιος ἀπ' τὴν Κορτσά, χωροφύλακας τῆς τουρκικῆς χωροφυλακῆς, ποὺ ἀφῆκε τὸ καρακόλι καὶ τὸ σῶμά του καὶ ἤλιθε νὰ ἐργασθῆ μαζί μ' ἐκείνους, ποὺ εἶχε ταχθῆ νὰ πολεμήσῃ, μαζί μετὰ τὸν ὄπλισμό καὶ τὴν στολὴ του. Ἐπειθανάγκασε ὁ Νταϊλάκης τὸν ἀγγελιαφόρο Μπατσέλα νὰ τοὺς βάλῃ κρυφὰ τὴ νύχτα σ' ἕνα ξηρομο σπίτι μέσα στὸ χωριό, ὅπου μοναχά τὸ βουλγαρικὸ μαχαλά ἦταν ὁ Κοσμᾶς. Ὁ Σούλιος τὴν ἄλλη μέρα μετὰ τὴν στολὴ καὶ τὸν ὄπλισμό τοῦ ὄργάνου τῆς τάξεως τὸν κάλεσε ἀπ' τὸ σπίτι του στὸ μεσοχώρι γιὰ ὑπηρεσία καὶ ἐκεῖ μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ κατάπληκτου κόσμου τὸν ἄπλωσε νεκρό.

Ὁ Σούλιος ἔγινε ἔπειτα λαμπρὸς ὀπλαρχηγός. Πέθανε πτωχὸς πρόσφυγας στὴν Φλώρινα.

Ὁ Νταϊλάκης συγκροτήθηκε ἀργότερα κοντὰ στὴν Γράμμοστα μετὰ ἀλβανική συμμορία Λιάπηδων μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ ξαναφανοῦν οἱ μεγάλοι αὐτοὶ πλιατσκαδόροι στὸν Γράμμο καὶ στίς 25 Ἀυγούστου πῆρε μέρος μ' ἄλλα σώματα στὴν ἐπίθεσι τῆς Ὀσνίτσανης.

Τὴν 1η Σεπτεμβρίου ξεκίνησε ἀπ' τὴ Χότσιστα γιὰ τὰ Κορέστια. Στὸν δρόμο, ἐκεῖ ποὺ περνοῦσαν τὸν κάμπο τοῦ Δεβόλη (Βίγλιστα), ἄκουσαν πίσω τοὺς πολλὰ βήματα. Τὸ μέρος ἦταν γυμνὸ καὶ ὀλόϊσιο σὰν δίσκος. Δὲν ὑπῆρχε οὔτε καν μιὰ ρεματιά. Οἱ ἄνδρες κουρασμένοι δὲν μποροῦσαν νὰ

τρέξουν ἢ καὶ ἀπλῶς νὰ βιασθοῦν. Εὐτυχῶς ὁ ἓνα χωράφι ἦσαν κάμποσοι σωροὶ ἀπὸ κοπριά. Ὁ Νταϊλάκης ἐπρόσταξε τοὺς 15 ἄνδρες του νὰ προσπαθήσῃ ὁ καθένας νὰ συμμαζωχθῇ ὅσο μπορούσε πιὸ κολλητὰ πίσω ἀπὸ ἓνα σωρό. Τὰ βήματα σίμωσαν καὶ τοὺς προσπέρασαν. Ἦταν δλάκερος λόχος στρατοῦ.

Νύχτα ἐφθάσαν στὸ Βερνίκι. Ἐπιασε εὐθὺς δύο «καραούλια», χωρικοὺς δηλ., πὺν ἐφύλαγαν γιὰ λογαριασμὸ τῶν κομιτατζήδων. Πρὶν ξημερώσῃ βρέθηκαν στὸ γειτονικὸ Μοσχοχώρι. Αἰχμαλώτισε καὶ ἐκεῖ ἄλλους δύο ἦσαν μάλιστα ἀπὸ ἐκείνους, πὺν τοὺς ζητοῦσε μὲ τὸ κερί. Ἀπ' αὐτοὺς ἔμαθε πὺς βρίσκονταν μέσα στὸ χωριὸ οἱ Κλιάσεφ, Μητροβλάχος, Καρσάκωφ καὶ ἄλλοι. Γιὰ νὰ τοὺς ἐξευτελίσῃ, κάθεται καὶ τοὺς γράφει νὰ βγοῦν ἔξω νὰ πολεμήσουν. Ἐδῶσε τὸ γράμμα στοὺς δύο αἰχμαλώτους, πὺν προῶριζε γιὰ πολὺ μακρυνότερο ταξίδι, καὶ τοὺς πρόσταξε μὲ ἀπειλὴ πολλῶν θανάτων ν' ἀνακοινώσουν τὸ περιεχόμενό του στοὺς χωρικούς, ἂν οἱ κομιτατζήδες κρατοῦσαν ἐχεμύθεια.

Οἱ βοεβοδάδες, ἔννοεῖται, δὲν τὸ κούνησαν. Μπῆκαν στὶς κρύπτες καὶ προτίμησαν νὰ ἀναθέσουν τὴν τιμὴ τῆς συναντήσεως στὸν τουρκικὸ στρατό. Ἐστειλαν στὴ Βίγλιστα ἓνα ἀπὸ τοὺς τρεῖς Ἀλβανούς, πὺν εἶχαν μαζί τους, τὸν Τεφίκ ἀράπη. Στρατὸς καὶ Τουρκαλβανοὶ μὲ τὸν Χουσεῖν μπέη, μεγάλο θαυμαστὴ καὶ θερμὸ φίλο τῶν Βουλγάρων, ἄρχισαν νὰ ἐτοιμάζονται γιὰ τὴν ἐκστρατεία. Ἀγγελιαφόροι ἐπίσης ἔφυγαν στὰ χωριά νὰ εἰδοποιήσουν τοὺς ἄλλους κομιτατζήδες. Τὰ εἶδε ὁμοῦ καὶ ἡ ἐπιτροπὴ Βίγλιστας καὶ μὲ τὸν Σπύρο Νάτσα εἰδοποίησε τὸν Νταϊλάκη. Δὲν χάνει αὐτὸς καιρὸ καὶ πιάνει ἀμέσως 30 Ἀλβανούς ἀπ' τὴν Βίγλιστα, πὺν εἶχαν πάει στὸ δάσος γιὰ ξύλα. Μ' ἓνα ἀπ' αὐτοὺς γράφει τοῦ Χουσεῖν μπέη ὅτι θὰ τοὺς σκοτώσῃ ὅλους, ἂν μαζί μὲ τὸν στρατὸ ξεκινοῦσαν ἐναντίον του καὶ ἰδιῶτες μασιμπουζοῦκοι. «Τοῦτο θὰ πράξω, ἔγραφε, πολὺ δικαίως, διότι σεῖς ἦσθε πολῖται καὶ δὲν δικαιοῦσθε νὰ ἔλθετε μὲ τὸν στρατὸ καὶ νὰ καταδιώξετε ἐμέ. Μόνον ὁ στρατὸς δικαιοῦται. Ἀλλὰ ἐσεῖς ἐπειδὴ μῖσος θρέφετε κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων ἐρχεσθε νὰ καταδιώξετε ἐμέ, διὰ νὰ ὑποβηθῆσθε τοὺς Βουλγάρους». Ὁ ἀπελεύθερος ἀπεσταλμένος διασταυρώθηκε στὴ θέσι Σέλιτσα ἀνάμεσα Βίγλιστα καὶ Βερνίκι μὲ μεγάλο στρατιωτικὸ τμήμα καὶ τὸν Χουσεῖν μπέη ἐπὶ κεφαλῆς πολλῶν πανόπλων Τουρκαλβανῶν, πὺν ἔρχονταν γιὰ καταδίωξι. «Μὲ δάκρυα στὰ μάτια, διότι εἶχεν υἱὸν καὶ ἀδελφὸν μὲ τοὺς συλληφθέντας Τουρκαλβανούς ξυλᾶδες, ἔδῶσε τὸ γράμμα στὸν Χουσεῖν μπέη». Ὁ μπέης καὶ ὁ διοικητὴς τοῦ τμήματος ἀξιωματικός, ἐπίσης Τουρκαλβανός, συνεσκέφθησαν τότε καὶ ἀπεφάσισαν νὰ μὴ γυρίσουν ἀμέσως πίσω στὴν Βίγλιστα, ἀλλὰ νὰ προχωρήσουν «πρὸς ἀντιθέτους ὁμοῦ διευθύνσεις». Καὶ μὲ τὸν ἴδιο ἀπεσταλμένο εἰδοποίησαν τὸν Νταϊλάκη.

Τὸ μπουλούκι τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἐθελοντῶν κατευθύνθηκε πραγματικὰ

πρὸς μέρη, ὅπου δὲν ὑπῆρχε καμμιά πιθανότητα νὰ συναντήσουν τὸ ἑλληνικὸ σῶμα. Τὸ ἀπόγευμα ἐπρόβραλαν οἱ κοιμηταζῆδες καὶ ἔνοπλοι χωρικοί, πὺν ἔρχονταν νὰ βοηθήσουν τοὺς κλεισμένους στὸ Βερνίκι βοεβοδάδες. Ὁ Νταϊλάκης ἔπιασε τὶς κατάλληλες θέσεις, γιὰ νὰ τοὺς ὑποδεχθῆ. Ἐκεῖ κοντὰ ὅμως ἦταν μιὰ ὑψηλή, ἀπότομη καὶ βραχώδης κορυφή, ὅπου εἶχε ἐνθρονησθῆ ἓνα «μεγάλο ὄρνιο». Οἱ κοιμηταζῆδες καὶ οἱ χωριάτες τὸ πῆραν γιὰ τὸ καρπούλι τοῦ Νταϊλάκη, πὺν τὸν φαντάσθησαν ταμπουρωμένον ψηλά, ἀνάμεσα στοὺς ἀπροσπέλαστους βράχους καὶ προτίμησαν νὰ στρίψουν.

Νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος χωρὶς μάχη ὁ Νταϊλάκης ἔστειλε ἓνα ὕβριστικὸ γράμμα στοὺς τρυπωμένους στὸ χωριό του βοεβοδάδες: «Σεῖς ἔστείλατε τοὺς χωρικοὺς μὲ κόττες καὶ πίτες νὰ μᾶς φέρουν καὶ νὰ μᾶς παρακαλοῦν νὰ σᾶς ἀφήσωμεν καὶ δὲν ἐξήλθατε νὰ πολεμήσωμεν». Ἐκαμε ἓνα γῦρο στ' ἄλλα χωριά, πὺν πρόθυμα τὸν δέχθησαν, καὶ πῆγε στὴν Ἁγία Τριάδα τοῦ Πισοδερίου νὰ συναντήσῃ τὰ σώματα Βάρδα, Καούδη, Βλαχογιάννη. Μαζὶ ὅλοι μπῆκαν στὸν Ἅγιο Γερμανό. Ὁ Βλαχογιάννης τράβηξε γιὰ τὸ Περιστέρι καὶ οἱ ἄλλοι γύρισαν στὰ Κορῆστια.

Ὁ Νταϊλάκης ξαναγύρισε πάλι στὴν περιφέρεια τοῦ Βερνικιοῦ. Εἶχε μάθει ὅτι οἱ κοιμηταζῆδες ἔδειραν ἀλύπητα μιὰ καλὴ γυναῖκα ἀπ' τὸ χωριό του, τὴν Ζωίτσα Μαρκούλη, πὺν εἶχε τὸ θάρος νὰ τοὺς πῆ: «Σὰν τὰ ποντίκια κρύβεσθε στὶς κρυψάνες σας, δὲν πᾶτε νὰ πολεμήσετε μὲ τὸν Λάκη. Ἐμᾶς μονάχα μᾶς βασανίζετε». Ἄνδρες δὲν εἶδε πονθενά. Μόνο στὴ θέσι Κουρμπέτσι βρῆκε 50 γυναῖκες καὶ κορίτσια, πὺν εἶχαν πάει γιὰ ξύλα. Γιὰ νὰ ἐκδικηθῆ τὴν Ζωίτσα, τὶς ἔβαλε νὰ μᾶσουν «γουμαροαγαθία». Θὰ τ' ἀλώνιζαν ξυπόλυτες! Τὰ κορίτσια τοῦ διηγῆθησαν μὲ κλάματα ὅτι στὸ μεταξὺ εἶχαν ἔλθει στὸ χωριό πολλοὶ κοιμηταζῆδες μαζὶ μὲ τὴν ἀλβανικὴ συμμορία τῶν Τσερτσιζ, Φουάτ καὶ Κιανῆ μπέηδων καὶ τὴν ρουμανικὴ τῶν Κότσκωνα καὶ Πλιάσα. Ἐκαμαν, φαίνεται, συγκέντρωσι τῆς τριπλῆς συμμαχίας. Τρομοκρατημένοι ἀπὸ τότε οἱ χωρικοὶ καὶ μὴ ξέροντας ποιὸν ν' ἀκούσουν καὶ ποιὸν νὰ παρακούσουν, ἐκλείσθησαν στὰ σπίτια τους καὶ δὲν ἔκαμαν βῆμα ἀπ' τὸ χωριό.

— Ἄφοῦ οἱ ἄνδρες σας δὲν ἔρχονται, τοὺς εἶπε ὁ Νταϊλάκης, δὲν θὰ σᾶς ἀφήσω οὔτε σᾶς νὰ βγῆτε μιὰ σπιθαμὴ ἀπ' τὸ χωριό.

Ἐνόμιζε ὅτι ἔτσι θὰ τὶς τιμωροῦσε καὶ θὰ τὶς ἐκβίαζε. Ἄλλὰ γυναῖκες καὶ κορίτσια τοῦ ἀποκρίθησαν «δμόφωνα»:

— Ἄχ, καπετάνιε, ὁ Θεὸς ὅλα τὰ καλὰ νὰ σοῦ δώσῃ, εἰν κάμης τοῦτο, διότι ἡμεῖς οἱ γυναῖκες γενήκαμεν ἄνδρες, ἐργαζόμεθα ἔξω, κάμνομεν ἐργασίες τῶν ἀνδρῶν καὶ οἱ ἄνδρες μας ἔγιναν γυναῖκες, κάθονται στὸ σπίτι καὶ κάμνουν ἐργασίες τῶν γυναικῶν!

Ἴπποτικὸς ὁ Νταϊλάκης, ὅχι μονάχι τοὺς χάρισε τὸ ἀλώνισμα τῶν «γουμαροαγαθιῶν», ἀλλὰ καὶ ἔδωσε τὴν ποιητὴ διαταγὴ τοῦ γενικοῦ ἀποκλεισμοῦ.

Στις 24 τοῦ Νοεμβρίου πῆρε διαταγή ἀπ' τὸ κέντρον Μοναστηρίου νὰ πεταχθῆ στὴν περιφέρεια Βίγλιστας-Κορυτσᾶς, ὅπου κάποιος Νάκος Λιάος, Ρουμῖνος, τέως πρωτοπαλλήκαρο τοῦ Τσακαλιάρωφ, παρασκεύαζε ἐπικίνδυνη δρᾶσι. Μὲ πολλὴ δυσκολία πέρασε τὸν κλοιό, πού τὸν εἶχε περισφίξει. Δέχθηκε μάλιστα καὶ τουφεκιᾶς ἀπὸ μερικὰ τουρκαλβανικὰ χωριά, ὅπου κανένας δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ τὸ σκεφθῆ ὅτι θὰ περνοῦσε. Ἐνα παλληκάρι του, ὁ Χρῖστος Πάντσιος ἀπ' τὴν Κορυτσά, πληγώθηκε στὸν ὦμο ἀρκετὰ βαρειά. Στὸν Προφήτη Ἡλία τῆς Χότσιστας πῆρε ἄλλο ἔγγραφο τῆς ἐπιτροπῆς Κορυτσᾶς γιὰ τὸν Λιάο, ὅτι ἐτοιμάζει ἄλβανορουμανικὸ σῶμα κ.λ.π. Ὁ Νταϊλάκης κατῶρθωσε, γράφει, τὴν 8ην Δεκεμβρίου στὴ θῆσι Ντοῦ Λούμρα (δύο ποτάμια) κοντὰ στὴ Χότσιστα ν' ἀρπάξῃ τὸν Λιάο αὐτὸν ἀπ' τὰ χέρια 8 ἐνόπλων Ἀλβανῶν, πού εἶχε μαζί του, καὶ νὰ τὸν ἐκτελέσῃ μπροστὰ τοὺς. Τοὺς Ἀλβανοὺς ἄφησε ἐλευθέρους.

Οἱ Βούλγαροι τότε ἔδωσαν, ὅπως γράφει, 300 λίρες στὸν φίλο τους Χουσεῖν μπέη, γιὰ νὰ φροντίσῃ νὰ ἐξοντωθῆ ὅπωςδὴποτε ὁ Νταϊλάκης. Ὁ Χουσεῖν μπέης ἐκάλεσε τὸν Γάκιο Πετρόπουλο ἀπ' τὴν Ζήτσιστα, πού ἔκαμνε σύμφωνα μὲ διαταγὴ τῆς ἐπιτροπῆς Κορυτσᾶς τὸν ἄλβανιστὴ καὶ φίλο τῶν μπέηδων καὶ τῶν ἀρχῶν, καὶ τοῦ ἔταξε μεγάλο χρηματικὸ ποσό, ἂν μποροῦσε νὰ μάθῃ τὸ μέρος ἀκριβῶς, ὅπου τὸ σῶμα βρισκόταν. Κινητοποιήσε καὶ πολλὰ ἄλλα λαγωνικά. Ὁ Πετρόπουλος τὰ εἶπε ἀμέσως τοῦ καπετάνιου. Ὡς τόσο στις 15 Φεβρουαρίου 1906 στρατὸς πολλὰς ἑκατοντάδες ἐκύκλωσε τὴν Χότσιστα, ὅπου ὁ Νταϊλάκης κρυβόταν, καὶ ἄρχισε συστηματικὴ ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι ἔρευνα. Τοὺς πρόδωσε κάποιος Ρουμῖνος. Τὸ χιόνι ξεπερνοῦσε τὸ ἓνα μέτρο. Ὁ Νταϊλάκης ἀνυπότακτος κατέφυκε, ἀποφασισμένος νὰ παλῆσῃ ἀκριβὰ τὸ τομάρι του. Γιὰ τὴν καλὴ του ὅμως τύχη εἶδε ἓνα Τουρκαλβανὸ γείτονα νὰ στέκῃ μπροστὰ στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ των. Τὸν πιάνει τότε, τὸν τραβάει μέσα καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ τοὺς δεχθῆ στὸ ἰδικὸ του σπίτι. Ἐτσι ἡ ἔρευνα στὸ χριστιανικὸ σπίτι, ὅπου ἀρχικὰ εἶχε καταλύσει, δὲν ἔβγαλε τίποτε. Τὰ μεσάνυχτα ὁ Γκανῆ τοὺς ἔβγαλε ἀπὸ τὸ χωριὸν περπατώντας, γιὰ νὰ μὴ φανοῦν στὸ χιόνι τὰ ἴχνη, μέσα ἀπὸ ἓνα ποτάμι. Ἐπειδὴ τὰ χιόνια εἶχαν ἀποκλείσει τὰ βουνὰ καὶ ὁ στρατὸς τ' ἄλλα χωριά, τράβηξε ὁ Νταϊλάκης ἴσια στὸ σπίτι τοῦ Γάκιου Πετρόπουλου στὴν Ζήτσιστα. Στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα φρουροῦσε τὸν Πετρόπουλο ἐναντίον ἀκριβῶς τοῦ Νταϊλάκη.

Οἱ μπέηδες, οἱ Βούλγαροι, οἱ Ρουμῖνοι ἀνέθεσαν τώρα σ' ἓνα δάσκαλο τῆς Χότσιστας νὰ ἐξακριβώσῃ τὸ καταφύγιον τοῦ Νταϊλάκη καὶ νὰ τὸ καταδώσῃ. Ἀγροπνοῦσεν ὅμως ὁ Γάκιος Πετρόπουλος. Εἰδοποίησε τὴν ἐπιτροπὴ Κορυτσᾶς καὶ ἐκεῖνη διέταξε τὸν Νταϊλάκη ν' ἀπαλλάξῃ τὴν Χότσιστα ἀπ' τὸν ἀπιστο δάσκαλο. Ἡ ἀλληλογραφία του ἀποκάλυψε ὅτι ἀπὸ καιροῦ «δυσὶ κυρίοις ἐδούλευε».

Ἀκούραστοι οἱ Βούλγαροι ἐμηχανεύθησαν ἄλλο σχέδιο. Ἐβίβαν μερικοὺς ἐμπίστους χωρικοὺς ἀπ' τὸ Βερνίκι νὰ προσποιηθοῦν ὅτι τὰ χάλασαν μαζί τους καὶ νὰ καλέσουν τὸν Νταϊλάκη. Τὸ πρωὶ τῆς 3ης Μαΐου τὸ σώμα βρέθηκε ἀνύποπτο πάνω ἀπ' τὸ χωριό. Ἦλθαν ἐκεῖ καὶ τοὺς εἶδαν τρεῖς, οἱ πῶο σημαντικοί, ἀπ' τοὺς «δυσωρεστημένους» καὶ «μετανοιωμένους». Τὴν νύχτα θὰ τὸν δεχόταν πανηγυρικὰ μέσα στὸ χωριό. Πρὶν ὅμως ἀλέκτωρ λαλήση καὶ περάση πολλὴ ὥρα, εἰδοποιεῖ τὸ καραούλι, πὸν εἶχε βάλει κορυφὰ ὁ Νταϊλάκης σὲ μιὰ ὑψηλὴ κορυφῆ, ὅτι στρατὸς ταυτόχρονα σίμωνε ἀπ' τὴν Βίγλιστα, τὴν Κρυστάλλοπηγὴ καὶ τὴν Σφήκα. Ἡ θέσις του ἦταν ἀπελπιστική. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριά ἡ λίμνη τῆς Πρέσπας καὶ ἀπ' τὴς ἄλλες τουρκαλβανικὰ καὶ ἄλλα ἐχθρικὰ χωριά. Γύρο γύρο ὁ στρατὸς προχωροῦσε. Ὁ Νταϊλάκης διευνθύνθηκε ἀποφασιστικὰ πρὸς τὸ δάσος Σφήκας. Γιὰ νὰ ἐπισημοποιήσῃ τὸ πέρασμά του, ἔκοψε σὲ μικρὰ κομματάκια πολλὰ χαρτιά του. Κίβνει ἔπειτα ἀπότομη στροφή καὶ ξεγλιστράει πρὸς τὰ κάτω, στὴν ὄχθη τῆς λίμνης, κοντὰ στὸ μικρὸ τουρκαλβανικὸ χωριὸ Ζαγοράδετσι. Κανένας ποτὲ δὲν μποροῦσε νὰ φαντασθῆ ὅτι θὰ εἶχε τὸ θάρρος νὰ τρυπώσῃ ἐκεῖ. Ἐνα μάτι ἂν τὸν ἔβλεπε, ἦταν ὀριστικὰ καὶ τελεσίδικα καταδικασμένος. Τὴν ἄλλη μέρα πάλιν ἔπιασε τὸν δρόμο Βερνικιοῦ-Βίγλιστας, κουρνιασμένος σὲ μερικὰ ἀναιμικὰ χαμόκλαδα, ὅπου οὔτε λαγὸς δὲν θὰ τολμοῦσε νὰ τρυπώσῃ. Πέρασαν πλάι τους τ' ἀποσπίσματα. Προσπέρασαν καὶ Τουρκαλβανοὶ καὶ ἄλλοι χωρικοί, πὸν ἔψαχναν γιὰ λογαριασμὸ τοῦ στρατοῦ τὸ ἔδαφος. Κανένας δὲν τοὺς μυρίσθηκε. Ἐφαγαν ἀπ' τὴν πείνα καὶ τὴν δίψα ἀγριόχορτα, πὸν τοὺς φάνηκαν σὰν «ψητὸ ἀρνί». Τὸ ἀπόγευμα ὅμως, ὅταν πῶο ἡ στρατιωτικὴ κίνησις εἶχε κοπάσει, φάνηκαν ἀπ' τὴν Βίγλιστα οἱ τρεῖς καλοὶ φίλοι, πὸν τὸν εἶχαν καλωσορίσει χθὲς καὶ καλοπροδώσει. Καὶ τοὺς ἀλήρωσε.

Τέλη Μαΐου συγκεντρώθηκαν πάλι στὸ Βερνίκι οἱ βοεβοδάδες Κλιύσεφ, Κασάκωφ, Σίτωφ, Ντομπρολίτση, οἱ Ἄλβανοὶ Τσερτσιζ, Φουάτ, Κιανῆ μπέηδες καὶ ὁ Ρουμάνος Κότσονα νὰ δώσουν μὲ τὴν ἐπίδειξί τους θάρρος στὸ χωριό. Θέλησαν νὰ δείξουν τὴ δύναμί τους κυρίως στοὺς γέρους γονεῖς τοῦ Νταϊλάκη. Πετάχθηκε ὅμως εὐθὺς στὸ πόδι ὄλο τὸ χωριὸ καὶ τοὺς ἐμπόδισε νὰ τοὺς πειράξουν. Φοβόταν τὴν ἀντεξδίκησι τοῦ υἱοῦ. Ἐπρεπε νάχη πραγματικὰ ὁ Νταϊλάκης πολλὴν ἐμπιστοσύνη σὺν ἑαυτὸ του, γιὰ νὰ ἀρῆνη τοὺς γέρους του σὲ χωριό, πὸν τὸ ἔξουσίαζαν οἱ κοιματατζῆδες.

Ἀρχὸς Ἰουλίου πῆρε διαταγὴ ἀπ' τὸ κέντρο Μοναστηρίου νὰ πάη στὴν Ἁγία Τριάδα τοῦ Ηιοσοδερίου πρὸς συνάντησι τοῦ Βάρδα. Στὸν δρόμο λημέριασε σὲ πολλὰ μέρη καὶ φανερώθηκε σὲ πολλοὺς χωρικοὺς, γιὰ νὰ σηματοπισθῆ ἡ ἐντύπωσις ὅτι τὰ ἑλληνικὰ σώματα εἶχαν πλημμυρίσει τὰ Κορέστια. Στὸ βουνὸ ὅμως τῆς Βάριμπας ἐληρωφορήθηκε ἀπὸ τὸν Μπλατσιώτη κτηνοτρόφο Νάνο ὅτι ἐκεῖνες τὴς μέρες εἶχε γίνει συμπλοκὴ τοῦ Βάρδα μὲ τὸν τουρκικὸ στρατό, ἔπεσαν δέκα ἰδιοὶ μὴς καὶ ὅτι κάποιος Β. Λιοῦχος

ἀπ' τὸ Μοσχοχώρι, πὺν εἶχε καταταχθῆ στὴν Ἀθήνα μαζί μὲ τρεῖς ἄλλους στὸ σῶμα τοῦ Βάρδα, πῆρε 4 Κρητικούς, πὺν εἶχαν ἀποκοπῆ στὴ συμπλοκή, καὶ τοὺς ὠδήγησε στὸ Μοσχοχώρι, γιὰ νὰ συναντήσουν δῆθεν τὸν Νταϊλάκη καὶ πραγματικὰ γιὰ νὰ τοὺς παραδώσῃ στὸν Μητροβλάχο. Ὁ Νταϊλάκης γράφει ἀμέσως στὴν κοιμητικὴ ἐπιτροπὴ καὶ τὸν «ὑπεύθυνον» τοῦ Μοσχοχωρίου ὅτι, ἂν δὲν ἀφήνονταν ἐλεύθεροι οἱ Κρητικοί, θὰ ἔκαμε τὸ χωριὸ καὶ θὰ περνοῦσε «ἐν στόματι μαχαίρας» ὅλους τοὺς κατοίκους του, μικροὺς καὶ μεγάλους. Ἀγρίεψε, γιὰτὶ εἶχε κάμει καὶ χρῆσι τοῦ ὀνόματός του ὁ Λιοῦκρος, γιὰ νὰ παραπλανήσῃ τοὺς Κρητικούς. Ἡ ἐπιτροπὴ δὲν ἄργησε νὰ ἀπαντήσῃ. Ὁ Μητροβλάχος τοὺς ἔδωσε κατηγορηματικὴ ὑπόσχεσι, ἔγραψαν, νὰ στείλῃ σώους καὶ ἀκεραίους τοὺς αἰχμαλώτους στὸ Κωσταράζι. Δὲν ἀναφέρει ὅμως ὁ Νταϊλάκης ἂν ἡ ὑπόσχεσις τοῦ ἀρχικομιτατζῆ ἐκρατήθηκε. Ἐπιμένει ἀντίθετα πολὺ ὅτι ὁ Λιοῦκρος καὶ οἱ τρεῖς ἄλλοι, πὺν ὁ ἓνας σκοτώθηκε στὴ συμπλοκή, εἶχαν σταλῆ ἐπίτηδες ἀπὸ τὸν Κλίάσεφ στὴν Ἀθήνα νὰ καταταχθοῦν ἀντίρτες, γιὰ νὰ δολοφονήσουν αὐτὸν καὶ τὸν Βάρδα. Ἀποδίδει μάλιστα τὸν παραξένο ἀληθινὰ φόνον σὲ δυὸ μέρη τῶν ὀπλαρχηγῶν Κύρου καὶ Νταϊλίπῃ σὲ δυὸ ἀπ' αὐτούς, πὺν τοὺς δέχθηκε στὸ σῶμά του ὁ Κύρου παρ' ὅλες τὶς ἐπίμονες ἀντιρρήσεις του. Ὁ Νταϊλάκης εἶχε προτείνει νὰ σταλοῦν καὶ οἱ δυὸ πίσω στὴν Ἀθήνα.

Στὴν Ἁγία Τριάδα τοῦ Πισοδερίου ὁ Βάρδας τοῦ ἔφερε δῶρον ἀπὸ μέρος τοῦ προέδρου τοῦ Ἑλληνικοῦ κοιμητάτου Λ. Καλαποθιάκη ἓνα γερμανικὸ πιστόλι. Ἦσαν μαζί καὶ τὰ σώματα τοῦ Κολίτσα, τοῦ Σκουλούδη καὶ τοῦ Κύρου. Μὰ ἡ θέσις ὄλων ἦταν πολὺ δύσκολη. Τάγματα κυνηγῶν (ἀβτζη-ταμποῦρ) μὲ εἰδικὰ σκυλιὰ καὶ Ἀλβανοὺς ἀξιωματικούς ἐνεργοῦσαν συστηματικὴ καὶ ἀδιάκοπη δίωξι. Οἱ κοιμητατζῆδες εἶχαν τρυπώσει στὶς κρύπτες τῶν χωριῶν καὶ μὲ τὰ ὄργανά τους καθωδηγοῦσαν τοὺς ἀξιωματικούς ἐναντίον τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων. Καὶ τὸ «Κέντρον» Μοναστηρίου ἐμήνυσε τοῦ Βάρδα νὰ ἀποσυρθοῦν προσωρινὰ ὅλοι στὰ χωριὰ τοῦ Μοράβα καὶ τῆς Κορυτσᾶς. Ἐκεῖ ὅμως πὺν περνοῦσαν ἀπ' τὴ Σέλτσα ἀνάμεσα Ἀνταρτικὸ καὶ Καρυές, ἔπεσαν σὲ ἐνέδρα τοῦ στρατοῦ. Τὸ σῶμα σκόρπισε. Ὁ Βάρδας μὲ δώδεκα ἄνδρες βρέθηκε στὴν ὄχθη τῆς Μικρᾶς Πιρέσπας κοντὰ στὶς Κρανιές, οἱ Νταϊλάκης, Κύρου, Κολίτσας, Σκουλούδης μὲ 50 ἄνδρες τραβήξαν στὸ βουνὸ τῆς Σφήγας. Ὁ Νταϊλάκης ἔδωσε προσταγὴ νὰ μὴν πατήσῃ κανένας σὲ μονοπάτι, ἀλλὰ νὰ βαδίσουν ὅλοι πάνω στὰ χόρτα καὶ τὰ φύλλα τοῦ δάσους. Τὸ πρῶν ἀκούσθησαν πάλι τουφεκιές. Κάποιον στρατιωτικὸν τμημα, πὺν ζευνοῦσε τὸ δάσος, εἶδε δυὸ ἀντίρτες ξαπλωμένους καὶ τοὺς πυροβόλησε. Ἦσαν οἱ νεκροὶ τῆς νυκτερινῆς ἐνέδρας, πὺν εἶχαν ξεψυχήσει σὲ κείνη τῇ θέσι.

Μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Νάνου βρῆκαν τὸν Βάρδα καὶ φρομί. Τὴν ἄλλη μέρα λημέρουν πάλι στὴν ἄκρη τῆς λίμνης, παριπέρα, σὲ μέρος ἐπικίνδυνον

καὶ γι' αὐτὸ ἀσφαλέστερο. Κοντὰ τὸ μεσημέρι εἶδαν δυὸ λόχους τοῦ στρατοῦ τῆς Βίγλιστας σ' ἀπόστασι 400 μόλις μέτρων νὰ δέρονουν καὶ νὰ βασανίζουν ἀπάνθρωπα ἓνα τσομπανόπουλο τοῦ Νάνου, γιὰ νὰ μαρτυρήσῃ πὸ ἦσαν κρυμμένοι οἱ «Γιουνάν» λησταντάρες. Τὸ παιδί ἐπαναλάμβανε: «Λὲν ξέρω, δὲν εἶδα, δὲν εἶδα, δὲν ξέρω».

Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1907 ἀναχώρησε ὁ Νταϊλάκης γιὰ τὰ ἑλληνικὰ σύνορα μὲ δύο ὁπαδούς του. Φόρεσαν χωριάτικα καὶ ὠπλίσθησαν μόνον μὲ περιστοροφα. Ὅταν ὅμως ἔφθασε στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν, ἐφιλοδόχησε καὶ ἄλλους ἄθλους. Στὴ Βλαχοκρανιά ἔμενε μ' ἓνα τίγμα στρατοῦ ὁ Κατσαμάκας, ἓνας πρόφην ληστής καὶ τώρα Ρουμάνος, πὸν εἶχε δημιουργήσῃ πολλοὺς μπελᾶδες καὶ φασαρίες στὰ σώματα. Ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἐξόντωσί του πῆγαν χαμένες. Ἡ γριὰ ἀλεποῦ ἤξερε νὰ φυλάγεται καὶ καταλάβαινε τὶς κακοτοπιές. Ὁ Νταϊλάκης ἀποφάσισε νὰ μεταμφιεσθῇ σὲ Ἕλβανὸ μπῆθ καὶ νὰ μεταμφίεση τὰ δυὸ παλληκάρια του σὲ Ἕλβανούς σωματοφύλακες, νὰ μπῆ φανερὰ στὴν Κρανιά καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ἐκεῖ, ὅπου οἱ ἄλλοι τὴν εἶχαν πᾶθει. Θὰ σκότωνε τὸ βράδυ τὸν Κατσαμάκα στὸ καφενεῖο ἢ στὸ μεσοχώρι καὶ θὰ τῷσκαζε. Ἔστειλε τὸν ἀγγελιαφόρο του Βισάνσκο στὴ Κορυτσὰ νὰ τοῦ φέρῃ τὶς σχετικὰς στολές. Στὸ μεταξὺ αὐτὸς γύριζε στὸ Μοναστήρι τοῦ Μοναχίτη καὶ τὰ περὶχωρα τῆς Κρανιάς νὰ πάρῃ μία ἰδέα τοῦ τόπου καὶ νὰ κανονίσῃ τὸν τρόπο τῆς φυγῆς του, ὅταν θὰ εἶχε ἐπιτελέσει τὸν νέο ἄθλο. Τὸ πρωτὶ τῆς 10ης Δεκεμβρίου, μεταμφιεσμένος σὲ μπῆθ, μὲ τοὺς δυὸ ψευτοτουρκάλβανους σωματοφύλακες κοντὰ του μπῆκε σ' ἓνα ἀπόμερο φτωχικὸ σπιτάκι τοῦ Μοναχίτη. Τὴν ἄλλη μέρα θὰ πῆγαινε καβάλλι ἀπ' τὸ δημόσιο δρόμο στὴν Κρανιά. Μὰ ἄλλαι μὲν βουλαι ἀνθρώπων, ἄλλα δὲ θεὸς καὶ Κατσαμάκας κελεύει. Πρὶν φθάσῃ τὸ μεσημέρι βρέθηκε τὸ σπιτί κυκλωμένο ἀπ' τὸ στρατὸ τοῦ Κατσαμάκα. Παρ' ὅλες τὶς μπῆθικες διαμαρτυρίες καὶ τὶς φωνές του τὸν ὠδήγησαν στὸ φρέσκο τῶν Γρεβενῶν κ' ἔπειτα στὶς φυλάκας Μοναστηρίου. Βρῆκε ἄλλους 400 ἰδικούς μας κλεισμένους ἐκεῖ, πὸν τοῦ ἔκαμαν, γράφει, συντροφία.

Παραλέμφθηκε στὸ εἰδικὸ ἕκτακτο δικαστήριον (φῆφκ-ἰλαντέ). Ἡ ἱερὰ συμμαχία Βουλγάρων, Ἕλβανῶν, Ρουμάνων κινητοποίησε τώρα ὅλα τὰ μέσα, γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν θανατικὴν καταδίκες του. Οἱ μηνύσεις ἔπεσαν βροχῆ καὶ οἱ μηνυτὲς ἐσημάτισαν διαδήλωσι. Τοῦ φόρτωναν ὅλα τὰ ἐγκλήματα, τὰ περισσότερα ξένα. Τοῦ καταλόγισαν 86 φόνους! Παρουσιάσθησαν καὶ μαυροφῶρες μὲ μωρὰ παιδιὰ καὶ σπαρακτικὰ κλάματα, πὸν δὲν εἶχε καμμιά σχέσι μὲ τὴν ἀπορφάνισί τους ὁ Νταϊλάκης. Ζήτημα εἶναι καὶ ἂν ἦσαν καὶ πραγματικὰ χῆρες. Κάθε δέκα μέρες εἶχε καὶ καινούργιον δικαστήριον. Ἀρχετοὶ ἀπ' τοὺς κατηγοροὺς του ἔδωσαν νὰ καταλάβῃ ὅτι εἶχαν ἐξαναγκασθῇ ἀπὸ τοὺς κομιτατζῆδες νὰ ἐπιδώσουν τὶς ψευτοκαταγγελίες καὶ νὰ ψευδομαρτυρήσουν.

Ἄλλ' ἀγρουπνοῦσαν καὶ οἱ δικοὶ μας. Καταλάβαιναν καὶ οἱ Τοῦρκοι δικαστὲς ὅτι οἱ περισσότεροὶ μνηστῆς καὶ μάρτυρες ἦσαν στρατολογημένοι. Ὁ Βούλγαρος «ἀζᾶς» τοῦ δικαστηρίου Λημητρῶφ μὲ τὰ πολλὰ μαῦρα γένεια καὶ τὰ λίγα λόγια, πὺν παρακολουθοῦσε συνήθως ἀδιάφορος, ὀλύμπιος καὶ περιφρονητικὸς τὴν διαδικασίαν, χάλασε κόσμον αὐτῇ τῇ φορᾷ, γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ δικαιοσύνην γιὰ τὶς χῆρες καὶ τὰ ὄρφανά. «Τὸ ξέρομε, τοῦ εἶπε ὁ πρόεδρος. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἔνοχοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἀθῶοι».

Καταδικάσθη ὁ Νταϊλάκης στὶς 13 Ἀπριλίου 1908 σὲ ἰσόβια κάθειρξι (101 χρόνια φυλακὴ, ὅπως ἔλεγαν οἱ Τοῦρκοι). Καὶ τὴν 10ην Ἰουλίου τῆς ἴδιας χρονιάς μὲ τὴ νεοτουρκικὴ μεταπολίτευσιν βγήκε ἔξω, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι εἴτε πολιτικοὶ εἴτε κοινοὶ κατάδικοι ἦσαν. Κάθησε καὶ αὐτός, τέως κατάδικος, σὲ συμφιλιωτικὰ τραπέζια μὲ τοὺς «ἤρωες» Νιαζή, Ἐμβέρ καὶ μὲ ἀπελευθερωτικὸς ἀρχικομιτατζήδες, φιλήθη με χοτζιαῖδες, χαμάληδες, Βουλγάρους, Ἀλβανούς, Ρουμάνους καὶ γενικὰ πῆρε μέρος στὶς ἀτελείωτες πανηγύρεις τῶν ἡμερῶν τοῦ χουριέτ. Ἐγκαταστάθη στὴ Βίγλιστα, γιὰ νὰ μπορῇ νὰ παρακολουθῇ τὰ χωριά τῶν Κορσεσιῶν. Μὰ οἱ κομιτατζήδες εἶχαν ἀπειλήσει μὲ θάνατον κάθε χωρικό, πὺν θὰ πῆγαινε νὰ τὸν ἰδῇ. Τὸν Ἀντώνιο Σταυρόπουλο ἀπ' τὸ Μοσχόχωρι τὸν κράτησαν δεμένο καὶ νηστικὸ πολλὰς μέρας, γιὰ τὸν εἶχε κρυφὰ ἐπισκεφθῇ. Ἀναγκάσθη ὁ Νταϊλάκης νὰ πηγαίη αὐτὸς πρὸς τὸ βουνό.

Στὸ Ἀνταρτικόν, ὅπου τὸν Ὀκτώβριον πῆγε μὲ τοὺς παλαιούς ὀπλαδοὺς τοῦ Κύρου Γούλιο ἀπ' τὸν Ἄγ. Δημήτριον, Νικ. Παναγιωτόπουλον καὶ τοὺς Ἰ. Ζαΐκο καὶ Π. Παπαδόπουλον ἀπ' τὸ Βατοχώρι, εἶχε ἐπεισόδιον μὲ μερικὸς κομιτατζήδες, πὺν τὸν εἶχαν ὑβρίσει ἀπὸ μακρὰ καὶ ἀναγκάσθησαν νὰ τοῦ ζητήσουν συγγνώμην ἀπὸ κοντά. Ἄλλα ἐπεισόδια εἶχε στὴν Ἱεροπηγή, ὅπου κομιτατζήδες θέλησαν νὰ ἐξευτελίσουν ἓνα πρῶφην ὀπλίτην του. Ἄλλὰ οἱ περισσότεροι κίνδυνοι ἦσαν ἀπ' τοὺς Νεοτούρκους. Στὶς 16 Φεβρουαρίου 1909 τὸν κάλεσε ὁ «κρμισέρης» (ἀστυνόμος) Βίγλιστας καὶ τοῦ εἶπε νὰ δίνῃ παρῶν δύο φορὰς τὴν ἡμέραν στὴν ἀστυνομίαν καὶ νὰ δηλώνῃ ποῦ θὰ πηγαίη, ὅταν θὰ βγαίη ἔξω ἀπ' τὴν Βίγλιστα, γιὰ τὸν οἱ Βούλγαροι ἔκαμαν πολλὰ παράπονα ὅτι πῆγαινε καὶ τρομοκρατοῦσε τὰ χωριά τους. Πολιτικώτερος ὁ καϊμακάμης (ἐπαρχος) τοῦ εἶπε ὅτι τὰ μέτρα ἦσαν γιὰ τὸ καλὸν του. Ὅταν θὰ ἤξερε ἢ ἀρχὴ ποῦ βρίσκεται κάθε μέραν καὶ ὥρα, δὲν θὰ μποροῦσαν οἱ Βούλγαροι νὰ τὸν συκοφαντήσουν! Καταλάβαινε ὅμως καλὰ καὶ ὁ Νταϊλάκης ὅτι ἤθελε νὰ ξέρῃ τὸ νεοτουρκικὸν τζεμιέτ τὰ δρομολογία του, γιὰ νὰ μπορῇ εὐκολώτερον νὰ τὸν ξεκάμῃ.

Τέλη Φεβρουαρίου 1909 πῆγε διαταγὴ τοῦ «Κέντρου» Μοναστηρίου νὰ πάη στὸ Ἄργος Ὀρεστικόν (Χρούπιστα). Ἐκαμε τὴν σχετικὴν δήλωσίν του στὴν ἀστυνομίαν καὶ ξεκίνησε ὅχι ὅμως μὲ τὸ δικό του ἄλλογον, πὺν τὸ ἤξεραν ὅλοι, ἀλλὰ μ' ἐκεῖνον τοῦ Γάκιου Πετροπούλου καὶ μεταμφιεσμένος σὲ Τοῦρκο

ἀξιωματικό! Όταν πλησίασε στο Ἄργος, ξαναφόρεσε τὴν ἰδική του ἐνδυμασία. Τὸν ὑποδέχθηκαν τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς Παπαγιαννάκης, Τάσκος Λιάκος, Νάσιος Φλώκας καὶ ἓνας λαμπρὸς ἀντίρρησης, ὁ Χρ. Τσαούσης. Εὐγενέστατος ἦλθε νὰ τὸν χαιρετήσῃ καὶ ὁ διοικητὴς τῆς χωροφυλακῆς. Τὸν ρώτησε στὸ τέλος ποῦ θὰ ἔμενε, γιὰ νὰ ἔπαιρνε τὰ κατάλληλα μέτρα προστασίας του ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Ὁ Νταϊλάκης ἐδήλωσε ὅτι θὰ κοιμῶταν στὸ ξενοδοχεῖο τοῦ Ν. Φλώκα. Κοιμήθηκε ὅμως στὸ σπίτι τοῦ Φλώκα. Τὰ μεσάνυχτα ἦλθαν στὸ ξενοδοχεῖο, ζητῶντας δωμάτια, τέσσαρες ταξειδιῶτες μὲ βουλγαρικὰ ὀνόματα καὶ φορεσιές, ποὺ φαίνονταν ἀπὸ μακρὰ Τοῦρκοι. Ἄνοιξαν γραμμὴ ὅλες τὶς πόρτες, γιὰ νὰ διαλέξουν δὴθεν δωμάτιο, πραγματικὰ ὅμως γιὰ νὰ ἰδοῦν τὸν Νταϊλάκη καὶ νὰ τὸν συγυρίσουν. Τὴν ἄλλη μέρα ἦλθε πάλι ὁ μοίραχος καὶ μὲ τὴν ἴδια μελιστάλαχτη εὐγένεια τοῦ ἐσύστησε νὰ φύγῃ τὸ ταχύτερο, γιὰτὶ οἱ Βούλγαροι σχεδίαζαν νὰ τὸν δολοφονήσουν καὶ δὲν μποροῦσε αὐτὸς νὰ ἔχῃ τὴν εὐθύνη. Ὁ Νταϊλάκης ἀναγκάσθηκε νὰ φύγῃ. Ἄλλ' ἀντὶ νὰ γυρίσῃ στὴν Βίγλιστα, ὅπως ἐδήλωσε, πῆρε ἀντίθετη διεύθυνσι πρὸς τὸ Βογατσικό.

Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν πιάσει αὐτὴ τὴ φορὰ ὅλους τοὺς δρόμους. Εἶχαν ὅμως πάρει τὰ μέτρα τους καὶ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς. Ἔστειλαν παιδιὰ τοῦ σχολείου ν' ἀνιχνεύσουν τὸν δρόμον. Ὁ Τσαούσης τὸν κράτησε πολλὴ ὥρα στὸ κουβεντολόγι στὴν ἔξοδο τῆς πολίχνης. Κάποια στιγμή εἶδαν τὸν μοίραχο καὶ τὸν «μουντίση» νὰ γυρίζουν ἀπὸ περίπατο, ποὺ δὲν τὸν συνείθιζαν καθόλου. Εὐθὺς ἔπειτα ἦλθαν τρεχῆτα ἀπ' τὴν ἴδια διεύθυνσι τὰ παιδιὰ - ἀνιχνευτὲς καὶ πρῶτος ὁ Ἀργύρης Κοῦσλος ἀνακοίνωσε ὅτι κάτω στὴ βρύσι «Μουφάρ» εἶδαν νὰ παραφυλᾶν πέντε ἔνοπλοι, ποὺ φαίνονταν Βούλγαροι, ἐνῶ ἦσαν Τοῦρκοι. Ξαναγύρισε στὸ Ἄργος καὶ ὕστερα ἀπὸ δύο μέρες κουφὰ τὴ νύχτα ἔφυγε ὄχι πιά γιὰ τὴν Βίγλιστα ἢ τὸ Βογατσικό, μὰ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ σύνορα. Ἀπ' τὰ Γρεβενὰ μ' ἓνα Τοῦρκο, ποὺ ἔπιασε, ἔστειλε γράμμα τοῦ «μουντίση»: «Ἐκηρύξατε τὸ σύνταγμα! ἡμᾶς ἐδώσατε ἀπὸ μιὰ μεριὰ ἀμνηστία καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην καταρτίσατε τὸ τζεμιὲτ νὰ μᾶς δολοφονήσῃ. Τὸ πρόγραμμά σας εἶνε τούρκικο καὶ ὡς ἐκ τούτου βάρβαρο! θὰ δολοφονήσετε τὸ πολὺ 2-5, οἱ ἄλλοι ὅμως θὰ φύγωμεν στὰ βουνά».

Στὴν Ἀθήνα τὸν δέχθηκε ἡ κεντρικὴ ἐπιτροπὴ ἀπ' τοὺς Φλωριά, Τσιρογιάννη, Βάρδα, Πίσα μὲ πρόεδρο τὸν Λαγκλῆ. Ἀποφασίσθηκε νὰ τὸν ξαναστεύουν στὴν Μακεδονία καὶ εἰδικὰ στὴν περιφέρεια Βίγλιστας—Καστοριάς—Κορυτσαῖς, μὲ τὴ μεγαλύτερη ὅμως μυστικότητα. Ἀκόμα καὶ στὰ παλληκάρια του εἶπε ὅτι φεύγουν κουφὰ χωρὶς τὴν ἄδεια ἢ γνῶσι τοῦ κομιτάτου ἢ ἄλλου κανενός. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ ὄπλα τὰ πῆραν ἀπ' τὴν ἀσβεστοκάμινο ἐνὸς Κορυτσαίου, τοῦ Ἡλία Γιάντη, ἔξω ἀπ' τὰ Τρίκαλα, ὅπου τὰ εἶχε φέρει ὁ τότε ἐπιλοχίας Καβράκος, ποὺ, στρατηγὸς πιά, εἶχε τὸν Λεκέμβριο τοῦ 1944 τόσο οἰκτρὴ τύχη.

Ἔμεινε στὴ Μακεδονία ὡς τις ἀρχὲς τοῦ Δεκεμβρίου. Οἱ νέοι Τοῦρκοι εἶχαν ὀργανώσει συστηματικὴ δίωξι, χωρὶς ὅμως ἀποτελέσματα. Μιὰ φορὰ μονάχα ἔπεσε σὲ μιὰ ἐνέδρα τους ἀνώδυνη.

Τὸν Μαΐο τοῦ 1910 ξαναπέρασε τὰ σύνορα. Στις 2 Αὐγούστου κοντὰ στὴ Λιβανίτσα εἶχε συμπλοκὴ μετὰ τὴν ἀλβανοβουλγαρικὴ συμμορία Φουὰτ βέη-Γιοβάντσωφ. Αὐτόκλητος ἐπρόβαλε καὶ ὁ στρατὸς καὶ ἐπακολούθησε σύγκυσις καὶ κομπούζιο. Τὴν γλύτωσε πάλι μετὰ μιὰ ἐλαφρὴ πληγὴ στὸ λαιμὸ τοῦ Νάκου Φούντα.

Στις 25 Μαΐου 1911 ξαναβρέθηκε πάλι στὴ Μακεδονία. Ξεκίνησε μαζί μετὰ τὸν Στέφο, ποὺ τράβηξε γιὰ τὴν περιφέρεια Μοναστηρίου, ἐνῶ αὐτὸς διευθύνθηκε στὸν Γράμμο. Ἐκεῖ οἱ Ἀλβανοὶ ὀπλαρχηγοὶ Σαλῆ Μπούτκα, Ντέμο Ζούκο καὶ Μερσὶν Ἀράπη λήστευαν τὰ χωριά μετὰ τὴ μέθοδο τῆς στρατολογίας. Τοὺς καλοῦσαν δηλ. νὰ καταταχθοῦν στὶς συμμορίες των καὶ ὅσοι δὲν ἀποδέχονταν τὴν τιμὴ ἐπλήρωναν ἀντισῆκωμα ὅπως καὶ στὸν τουρκικὸ στρατό. Ἔτσι ζητοῦσαν ἀπ' τὴν Ἀετομηλίτσα γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ἀλβανικοῦ κομιτάτου καὶ ἴσως καὶ τῆς τζέπης των 400 χρυσὲς λίρες, ἀπ' τὴν Γράμμοστα ἄλλες τόσες, ἀπ' τὸ Γιαννοχώρι 200, ἀπ' τὴν Σμίλιτσα 150. Ἐφορολόγησαν καὶ τὸν μεγαλοκτηνοτρόφο Βαγγέλη Ἄγον μετὰ 150 λίρες. Ἀλλά, πρὶν περάσῃ ἡ προθεσμία τοῦ τελεσιγράφου, ἔφθασε ὁ Νταϊλάκης. Κάθησε εὐθύς καὶ ἔγραψε τοῦ Σαλῆ Μπούτκα, ποὺ ἔγινε ἐνδοξος ἀργότερα μετὰ τὴ νέα καταστροφὴ τῆς Μοσχόπολης τὸ 1916, νὰ μὴ ξαναενοχλήσῃ τὰ ἐλληνικὰ χωριά, νὰ γυρῶσι πίσω τὰ χρήματα, ποὺ πῆρε, καὶ νὰ μὴ ξαναπεράσῃ στὸ ἐξῆς πέρα ἀπ' τὸ βουνὸ Τσομπάνι. Ὁ Σαλῆ Μπούτκα ἀποκρίθηκε ὅτι ἐκτελοῦσε διαταγὰς τοῦ ἀλβανικοῦ κομιτάτου καὶ θὰ φροντίζε νὰ μὴ προχωρήσῃ πέρα ἀπ' τὸ ὄριο, ποὺ χώριζε τὰ βασίλεια Μπούτκα καὶ Νταϊλάκη. Γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν χρημάτων, ποὺ εἶχε τζεπώσει, οὔτε λόγο, ἐννοεῖται, ἔκαμε.

Ἐπιασε ἔπειτα ἄλλους Ἀλβανὸς ἀποστόλους τῶν ἀλβανικῶν φιλοδοξιῶν καὶ παραδόσεων, ποὺ εἶχαν ἔλθει ἀπ' τὴν χώρα τῶν Λιάπηδων στὸν Γράμμο, γιὰ ν' ἀπαλλάξουν τὴν Ἀετομηλίτσα ἀπὸ κάμποσα μουλάρια. Τοὺς ἄφησε ἐλευθέρους, ἀφοῦ ἐλευθέρωσαν τὰ τετράποδα. Ἐπισκέφθηκε ἀργότερα στὴν στάνη του τὸν περίφημο Σελινίτσα βέη. Εἶχε στὴν ἀρχὴ σκοπὸ νὰ τὸν ξεκάμῃ. Ἡ ἐπιτροπὴ ὅμως Κορυτσᾶς τὸν ἐπρόσταξε νὰ καλλιεργήσῃ φιλικὰς σχέσεις μαζί του. Φίλοι τώρα καὶ μπουραζέρηδες ἔφαγαν ἀρκετὰ ἀρνιά ψητά, ἤπιαν μπόλικο κρασί καὶ ἀδελφωμένοι προχώρησαν νὰ συναντήσουν στὸ χωριὸ του τὸν γενικὸ ἀρχηγὸ τῶν «ἐπαναστατῶν» καὶ ἀκριβέστερα φυγοδίκων Ἀλβανῶν Σαλῆ Μπούτκα. Ἀὐτὸν βρῆκαν τὸν ἴδιον. Τοὺς φιλοξένησαν ὅμως οἱ δύο ἀδελφοὶ του καὶ ὁ ὑπαρχηγὸς του Χουσεῖν Ἀράπη στὴν στάνη τοῦ Πιτούλη, μετὰ τὰ κόλλυβα δηλ. τοῦ χριστιανοῦ τσέλιγκα.

Στὸ μεταξύ ἓνας λοχαγὸς ἀποσπασματάρχης εἶχε ξεσπάσει ἄγριος κατὰ

τῶν χριστιανῶν χωρικῶν καὶ κτηνοτρόφων. Ἐπίασε τοὺς ἀδελφοὺς Καράτζια ἀπ' τὴν Ἀετομηλίτσα, ξυλοφόρωσε καὶ ἐπέισε ἄλλους. Ὁ Νταιλίγκης τοῦ ἔγραψε τότε: «Δὲν λαμβάνετε ὑπ' ὄψιν σας ὅτι, ἐὰν οἱ κτηνοτρόφοι δὲν μὲ τροφοδοτήσωσι καὶ μὲ προδώσωσι, δὲν θὰ τοὺς δέρω, ὅπως ἐσεῖς, ἀλλὰ θὰ τοὺς κόψω;» Ὁ ἀξιωματικὸς ἔστειλε τὸ γράμμα στὸν μουτσαρίφη (νομάρχη) Κορυτσᾶς. Ἐκεῖνος ἐκάλεσε εὐθύς τὸν θεῖο τοῦ Νταιλίγκη καὶ πρόεδρον τῆς ἐπιτροπῆς Βίγλιστας Ἰλίαν Κοβατσίδη καὶ τὸν πρόεδρο Κορυτσᾶς Ἐφρ. Γκίνη καὶ τοὺς εἶπε ὅτι, ἐὰν δὲν τὰ κατάφερον νὰ πείσουν τὸν Νταιλίγκη εἴτε νὰ παραδοθῆ εἴτε νὰ ξεκουμπισθῆ, θὰ τοὺς ἔστειλε ἑξορία στὰ βάρη τοῦ Κορυδισιάν. Ἀναγκάσθησαν νὰ τοῦ γράψουν νὰ ἔλθῃ καὶ νὰ παρουσιασθῆ ἄφοβα, γιατί ὁ πασᾶς τοῦ εἶχε ἐξασφαλίσῃ χάρι. Σχετικὸ γράμμα μὲ ρητὴ ὑπόσχεσι ἀμνηστείας τοῦ ἔστειλε καὶ ὁ μουτσαρίφης μπέης πασᾶς.

Ἐνας ἄλλος λοχαγὸς ἀργότερα, ποὺ εἶχε ἐστρατεῦσαι ἐναντίον του στὰ μέρη τῆς Πελάτης, ἔλεγε ἀδιάκοπα στὸν ὁδηγὸ του, τὸν πριονῶ Χρῆστο: «Ἄνοιξε τὰ μάτια σου, ὀρὲ Χρῆστο, νὰ μὴ πέσουμε ἀπάνω στοὺς ληστανάγτες (ἑσκιᾶ) καὶ σκοτωθῆ κανένας στρατιώτης μου. Θὰ σὲ σκοτώσω εὐθύς ἐσένα. Κατάλαβες;» Τὸ κατάλαβε καὶ ὁ Χρῆστος καὶ τοὺς ὠδήγησε σὲ τόπους, ὅπου δὲν ὑπῆρχε κανένας φόβος νὰ πέσουν ἐπάνω σὲ ληστανάγτες.

Τὸν Ἰούνιο 1912 ξαναπέρασε τὰ σύνορα. Τὰ ὄπλα αὐτῆ τῆ φορὰ ἀφῆραν στὴν ἀσβεστοκάμινο Γιάντση τῶν Τρικκάλων σ' ἓνα ἀμάξι οἱ ὑπίλαρχοι Φιλ. Πηγεῶν καὶ Βερύκιος. «Καλὴν ἀντάμωσι στὴ Μακεδονία», τοῦ εἶπαν οἱ δύο ἀξιωματικοί, ὅταν μεσάνυχτα ἐχώρισαν. Πραγματικά, γράφει ὁ Νταιλίγκης, ξανασυναντήθησαν στὴν Βίγλιστα, ὅπου αὐτὸς ἦταν μὲ τὸ σῶμά του καὶ ἐκεῖνοι ἔφθισαν μὲ τὴν ἴλη των.

Ἐδῶ τελειώνουν τὰ ἀπομνημονεύματα.

Ἐπάρχουν μόνον πιστοποιήσεις τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Ζαχαροπούλου ἀπ' τὴν Βίγλιστα καὶ τοῦ συνταγματάρχου Κοντούλη ἀπ' τὴν Κορυτσά, ποὺ ἐξαιροῦν τὴν δρᾶσι καὶ τὶς ὑπηρεσίες τοῦ Νταιλίγκη στὸν πόλεμο.

Ὅλα ὅμως αὐτὰ δὲν τὸν ἐμπόδισαν νὰ συμμερισθῆ τὴν τύχη ἄλλων συναδέλφων του καὶ νὰ ζητήσῃ καταφύγιον στὸ Μοναστήρι, γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν φυλακὴν στὴν Ἑλλάδα.

Τὸ 1924, ὅταν τὸ Βεργίσι παραχωρήθη μὲ τὰ «δεκατέσσαρα χωριά» στὴν Ἀλβανία, ὁ Λάκης μὲ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Γιάννη, ἓνα λεβεντόκορο ἄνδρα, ποὺ ἐξημάτισε τὸν περισσότερον καιρὸ ὑπαρχηγὸς του, ἐγκαταστάθηκαν στὴν Κορομηλιά τῆς Καστοριάς. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ ἐποικισμοῦ τοὺς παραχώρησε τὸν σχετικὸ ἀγροικὸ κλήρο. Ὡς ὑπολοχαγὸς «ἐκ Μακεδονομάχων» ἐπιστρατεύθηκε ἀργότερα ἀρκετὲς φορὲς ὁ Λάκης καὶ ἐχρησιμοποιήθη ἀποσπασματάρχης στὴν ἀλβανικὴ μεθόριον κατὰ Βουλγάρων κομιτατζήδων καὶ Ἀλβανῶν ληστῶν.

Ὅταν οἱ Γερμανοὶ μᾶς ὑποδούλωσαν καὶ οἱ Ἴταλοι πῆραν δανεικὰ ἀπ'

αὐτοὺς τὴν ἐπαρχία Καστοριάς, πολλοὶ ἐβυστησαν στὰ δύο ἀδελφία νὰ φύγουν στὴν πόλι ἢ καὶ μακρύτερα. Θεώρησαν ὅμως ἐντροπὴ νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ χωριὸ σ' ἐποχὴ, ποὺ οἱ Βούλγαροι ἐκτραχηλισμένοι πολλαπλασίαζαν χωρὶς ἀρχὴ καὶ τέλος τὶς προκλήσεις καὶ αὐθάδειές των. Τὴν ἡν Ὀκτωβρίου 1941 ὁ Λάκης Νταϊλάκης δολοφονήθηκε ἀνάμεσα Κορομηλιά καὶ Λεύκη ἀπὸ βουλγαρικὴ ὁμάδα, ποὺ εἶχαν ὀργανώσει τὸ κοιτάτο τῆς Σόφιας καὶ ὁ περίφημος ἔπειτα γιὰ τὴν δρᾶσί του στὸ ΕΑΜ Λαζ. Τερπόφσκη ἢ Ζησιάδης ἀπ' τὸ Δενδροχώρι. Ὁ ἀδελφός του Γιάννης ἦταν φυλακὴ, ὅπου τὸν κράτησαν 8 μῆνες οἱ Ἱταλοί.

Τὴν 21ην Μαρτίου 1943 σφάζεται μετὸν ἀγριώτερο τρόπο στὴ Λάγκα ὁ Γιάννης Νταϊλάκης ἀπὸ τμήμα τοῦ ΕΛΑΣ μετὸν ἀρχηγὸ πάλι τὸν Τερπόφσκη. Τὴν ἴδια μέρα στὴν Καστοριά οἱ Ἱταλοὶ τουφέκιζαν τὸν υἱὸν τοῦ Μανουήλ, μαθητὴ τοῦ γυμνασίου. Διηγοῦνται αὐτόπτες μάρτυρες ὅτι τὴν ὥρα, ποὺ τὸν κτυποῦσαν μετὸν πέτρες, ξύλα καὶ μαχαίρια, φώναξε ὁ Γιάννης Νταϊλάκης στοὺς δημίους τους: «Βαρᾶτε σκυλλιά. Μὰ ἡ Ἑλλάδα δὲν πεθαίνει. Θὰ τὰ πληρώσετε μιὰ μέρα».

Στὶς 15 Αὐγούστου 1943 πιάνεται ἀπὸ τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ καὶ ΣΝΟΦ ὁ δευτέρος καὶ τελευταῖος υἱὸς τοῦ Γιάννη Δημήτριος καὶ δοκιμάζει τὴν ἴδια φρικτὴ τύχη μετὸν πατέρα του, ποὺ τὴν ἀντιμετωπίζει μετὸν ἴδιο σταυρὸ ἠρωϊσμό! Ἡ χήρα Ἰωάννου Νταϊλάκη ἀποθνήσκει λίγο ἀργότερα ἀπὸ κακώσεις καὶ κακουχίες.

Ἡ οἰκογένεια δάκερη ἐμαρτύρησε.

Ὁ δικηγόρος καὶ βουλευτὴς Κοζάνης Στ. Σαμαρᾶς τὸν Δεκέμβριον 1944, ἐποχὴ ἐλασοκρατίας, ὅταν ἦταν φυλακισμένος στὸ στρατόπεδο Κοζάνης, παρακλήθηκε ἀπὸ κάποιον συγκαταρούμενόν του ἀπ' τὰ χωριὰ τῆς Καστοριάς νὰ τοῦ συντάξῃ ὑπόμνημα διαμαρτυρίας, γιὰτὶ βοισκόταν ἀκόμα στὴ φυλακὴ, ἐνῶ εἶχε πᾶρει μέρος στὴν «ἐκτέλεσι» ἐνὸς τόσο σπουδαίου μοναρχοφασίστα, ὅπως ὁ Λάκης Νταϊλάκης!

Ο ΚΑΠΕΤΑΝ ΣΤΕΦΟΣ

Στις 11 'Ιουνίου τοῦ 1904 ἔγινε στὸ Μοναστήρι ἓνα παραῤῥενο ἐπεισόδιο. Ἀπέθανε ἓνας φτωχὸς ἀνθρωπάκος, ποὺ γιὰ τὴν κακὴ του τύχη εἶχε ἀδελφὸ νεοφιρότιστο ρουμανίζοντα. Ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα ἦταν τότε σ' ὄλη τὴν δοῦσι καὶ βρούσι της. Σκοροπούσε δηλ. χορήματα καὶ μὲ τὰ δύο χέρια. Ἐφθινε νὰ δηλώσῃς πὼς εἶσαι Ρουμάνος καὶ ἀμέσως ἔπαιρναν τὰ παιδιὰ σου, τὰ ἔτρεφαν, τὰ ἔντυναν καὶ τὰ σπούδαζαν ἴσα μὲ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Βουκουρεστίου, ὀλότελα δωρεάν. Ἐλὶ πλέον σοῦ ἔδιναν καὶ τακτικὰ μισθὸ κάθε μῆνα σὲ χρυσὰ ναπολεόνια γιὰ χαρτζιλίκι. Εἶχε κατασκευάσει τότε ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα στὸ Μοναστήρι ἓνα τεράστιο νεκροταφεῖο, περικλεισμένο μὲ νέα βαθυλωνιακὰ τεῖχη, ποὺ χωροῦσε ὅλους τοὺς Ρουμάνους Μακεδονίας, Ἑπείρου, Ἀλβανίας καὶ πάσης Ἑηροκαμπίας, νεκροὺς καὶ ζωντανούς. Ἀναγκάσθηκε σ' ἀπάντησι ἡ ἔφορεία τοῦ κεντρικοῦ ἑλληνικοῦ νεκροταφεῖου νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ ἰδικὸ της, νὰ τὸ περιφράξῃ καὶ νὰ τὸ ἐφοδιάσῃ μὲ προπύλαια ἀκόμη μεγαλοπρεπέστερα καὶ ἐπιβλητικώτερα.

Τὸ ρουμανικὸ νεκροταφειακὸ μεγαθήριο εἶχε καὶ ἓνα ἐλάττωμα. Ἦταν ἓνας μεγάλος ἀργόμισθος. Δὲν φιλοξενοῦσε οὔτε ἓνα λείψανο. Ὁ θάνατος ἐπομένως τοῦ φτωχοῦ Χριστοῦ ὑπῆρξε γι' αὐτὸ μάννα ἐξ οὐρανοῦ. Ὁ ἀδελφὸς ἐκάλεσε τοὺς δύο ρουμανοπαπᾶδες, ποὺ πρὶν λίγο μόλις καιρὸ εἶχαν περάσει τὴν ὁδὸν τῆς Δαμασκοῦ καὶ ἐφωτίσθηκαν μὲ τὴν χρυσῇ λάμπῃ τῶν ρουμανικῶν εἰκοσαφράγκων χωρὶς κᾶν νὰ μάθουν ρουμανικά, καὶ ἐτοίμασαν μεγαλόπρεπη κηδεῖα, τὴν πρώτη «παρθενικὴ» ρουμανικὴ κηδεῖα, μὲ στεφάνια, μὲ τοὺς οἰκοτρόφους τοῦ ρουμανικοῦ λυκείου, νεκροφόρα, ποὺ εἶχαν δανεισθῆ ἀπ' τοὺς Βουλγάρους, κ.λ.π. Ξεσηκώθηκε ὁμως τότε ἡ ἀδελφή, ποὺ εἶχε δεῖξει πλατωνικὸ μόνον ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν φτωχὸ ἀδελφὸ ὅσο ζοῦσε, καὶ ἔσχισε τὰ ροῦχά της, σὺν ἔμαθε πὼς ἐπρόκειτο νὰ κηδευθῆ μὲ τοὺς δύο ἀφορισμένους παπᾶδες καὶ νὰ ταφῆ στὸ νεκροταφεῖο, ὅπου κάθε καλὸς χριστιανὸς ἀντὶς νὰ κάμνῃ τὸ σταυρὸ του ἔπρεπε νὰ ρίχνῃ μιὰ πέτρα. Σήκωσε φωνὴ διαμαρτυρίας καὶ ὁ Ἑλληνας ἐφημέριος τῆς ἐνορίας, ποὺ ἱεροουγοῦσε τὸν Χριστὸ καὶ εἶχε φροντίσει νὰ νοσηλευθῆ ἀρκετὸ καιρὸ στὸ πελώριο νοσοκομεῖο τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ὁ «Εὐαγγελισμὸς». Πετιάχθηκε στὸ πόδι καὶ ὄλη ἡ γειτονιὰ γιὰ τὸ ἀπειλούμενο μαγάρισμά της καὶ τὴν ἀρπαγὴ τοῦ φτωχοῦ γείτονα ἀπ' τοὺς δύο γ ο υ μ α ρ ο π α π ᾶ δ ε ς, ὅπως ἔλεγαν τοὺς ρουμανοπαπᾶδες, καὶ μὲ ξύλα καὶ πέτρες, κακὴν κακῶς, τοὺς διώχνει μαζί μὲ τὴν

ἀκολουθία τους. Τὰ στεφάνια ἔγιναν κομμάτια καὶ ἡ βουλγαρική νεκροφόρα βρέθηκε ἀνάποδα γυρισμένη.

Ὁ Μισέλ Παγιωφές στὸ βιβλίο του *L'Imbroglie Macédonien* (τὸ μακεδονικὸ πρόβλημα) γράφει ὅτι δὲν εἶχε ἀντικρούσει πλῆθος τόσο ἔξאלλο καὶ ἀγριεμένο, ὅσο ἐκεῖνο, ποὺ εἶδε αὐτὴ τὴν ἐποχὴ μὲ τὸν Γάλλο πρόξενο Γκωτιέ στὸ Μοναστήρι νὰ κινηγᾶ, νὰ γιουχαΐζῃ, νὰ φτύνῃ καὶ νὰ δέγγῃ τὸν Παπαευθύμιο, ποὺ εἶχε πρὶν λίγο καιρὸ πωληθῆ γιὰ τριάκοντα ἀργύρια στὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα χωρὶς νὰ ξέρῃ ρουμανικὰ καὶ οὔτε κἄν κουτσοβλάξικα. Ἀναγκάσθηκε νὰ ἐπέμβῃ ὁ Γάλλος πρόξενος, γιὰ νὰ τὸν γλυτώσῃ ἀπ' τὰ χέρια τους.

Ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία ἔσπευσε νὰ κινητοποιηθῆ μὲ τὸν ἴδιο τὸν Ἀλλάϊ μπέη καὶ διευθυντὴ ἐπὶ κεφαλῆς. Ἀλλὰ φωνὴ λαοῦ ὀργῆ θεοῦ. Βρέθηκε καὶ μπροστὰ σὲ μιὰ διαφορὰ γιὰ τὴν κατοχὴ ἐνὸς νεκροῦ, ποὺ πρώτη φροῦ ἀσφαλῶς παρουσιάζονταν στὰ χρονικὰ τῶν ἀστυνομικῶν ὄλου τοῦ κόσμου. Περιωρίσθηκε λοιπὸν νὰ κατὰσχῃ τὸν ἐπίδικο νεκρὸ καὶ ν' ἀναφερθῆ στὸν βαλῆ.

Ὁ μελᾶς τώρα φορτώθηκε στοὺς ὄμους τοῦ πασᾶ. Εἶχε ὅλη τὴν καλὴ διάθεσι νὰ περάσῃ «ἐν στόματι μαχαίρας» ὅλους τοὺς ἀπίστους, σ' ὁποιοδήποτε δόγμα, γένος ἢ αἵρεσι καὶ ἂν ἀνῆκαν, παρὰ ν' ἀσχοληθῆ μ' ἓνα γελοῖο ζήτημα, ποὺ οὔτε ὁ σοφὸς Σολομῶν δὲν θὰ μπορούσε νὰ λύσῃ. Ἀλλὰ δυστυχῶς γι' αὐτὸν εἶχαν περάσει οἱ ἔνδοξοι χρόνοι, ποὺ μπορούσαν ἡ Τουρκία καὶ οἱ πασᾶδες της νὰ κάμνουν ἐλεύθερα ὅ,τι ἤθελαν.

Φουσαῖτος καὶ βιαστικὸς τὸν ἐπισκέφθηκε ὁ Ρουμάνος πρόξενος μὲ δύο ρεμάλια τῆς παρασυναγωγῆς του, διαμαρτυρήθηκε γιὰ τὴν κακοποίησι τῶν δύο παλαῶδων καὶ τῶν μαθητῶν καὶ ἐζήτησε τὴν ἀπόδοσι τοῦ νεκροῦ. Ὁ βαλῆς ἤξερε καλὰ πόση στοργὴ ἔτρεφε γιὰ τὴ νεογέννητη ἐθνικότητα τῶν Βλάχ ἢ Οὐλάχ ἢ σουλτανικὴ πολιτικὴ τοῦ διαίρει καὶ βασίλευε καὶ πόσο ἐνδιαφέρον ἔδειχνε γι' αὐτὴν μιὰ ἀπ' τὶς δύο «ἐντολοδόχους Μεγάλες Δυνάμεις τῶν εὐρωπαϊκῶν μεταρρυθμίσεων», ἡ Ἀὐστρουγγαρία, ποὺ ἐπέδωκε νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴ τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ ἀπ' τοὺς ἀδελφούς του τῆς Τρανσυλβανίας στοὺς μακρυνούς καὶ ἀγνώστους καὶ πτωχοὺς συγγενεῖς πέραν τοῦ Αἴμου, ὅπως ἔλεγαν πολλοί, ἢ νὰ προσθέσῃ νέο στοιχεῖο ἀναταραχῆς στὸ περιπλεγμένο σύμπλεγμα τῆς Μακεδονίας, ὅπως ὑποστήριζαν ἄλλοι. Ἡ ἄλλη «ἐντολοδόχος Δύναμις», ἡ Ρωσία, πλειοδοτοῦσεν, ἦταν κοινὸ μυστικό, σὲ κάθε τι, ποὺ ἐξασθένιζε τὸν Ἑλληνισμό. Ὅπως ἦταν φυσικό, ἔσπευσε ὁ πασᾶς ν' ἀναγνωρίσῃ τ' ἀπαράγραπτα καὶ ἀναφαίρετα δίκαια τῶν Ρουμάνων στὸν νεκρὸ μὲ τὸν ὄρον νὰ γίνῃ ἡ κηδεῖα του γογγόρα καὶ χωρὶς ἐπίδειξι.

Εὐθύς ὁμως ἔπειτα δέχθηκε ὁ βαλῆς μιὰν ἄλλη πολὺ σοβαρῶτερη ἐπιτροπή. Ἦσαν ὁ μητροπολίτης Πελαγονίας μὲ τὴν δημογεροντία καὶ κοι-

νοτική αντιπροσωπεία, τούς καλύτερους δηλ. Ιλεριγκελὲν (προκρίτους) καὶ τσορμπιτζήδες (νοικοκυραίους) τῆς πόλεως. Σὺν ἄξιος ἀντιπρόσωπος τῆς Ὑψηλῆς πύλης, ποὺ εἶχε γίνει τὸ διπλωματικὸ τότε σχολεῖο τοῦ κόσμου, ἐχορησιμοποίησε ὅλη τὴν εὐστροφία τῆς διπλωματίας καὶ ὅλη τὴν γλυκύτητα τῆς τακτικῆς τῆς Πύλης, γιὰ νὰ τοὺς καθησυχάσῃ καὶ τοὺς ἀποκοιμίσῃ. Θὰ συγκαλοῦσε τὸ ἀπόγευμα τὸ διοικητικὸ συμβούλιο (μετζλίσι ἰνταρῆ) τοῦ βιλαετίου, ποὺ μέλη του ἦσαν καὶ ὁ μητροπολίτης καὶ ἀρχετοὶ ἀπ' τοὺς προκρίτους, καὶ ἄφησε καθαρὰ νὰ ἐννοηθῆῖ ὅτι παλαιὸς φίλος καὶ θαυμαστής τοῦ «βασιλικῷ γένους τῶν Ροῦμ» θὰ ἔδινε τὴν ψήφο του σύμφωνα με τὶς δίκαιες καὶ νόμιμες ἀπόψεις των. Στὸ μεταξύ ἡ ἀστυνομία καὶ οἱ Ρουμάνοι θὰ εἶχαν θιάφι, ὅπως τὸ περιέμενε, τὸν νεκρὸ καὶ δημιουργήσει τετελεσμένο γεγονός. Οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι τὸν εὐχαρίστησαν με πολλοὺς τεμενάδες, τὸν διαβεβαίωσαν γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνην των στὸ πατρικὸν ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἀκριβοδίκαιη δικαιοσύνη του, ὥστε νὰ θεωρήσουν καὶ περιττὸ κάθε τηλεγράφημα στὰ Πατριαρχεῖα, ἐδεήθησαν γιὰ τὴν κραταίωσι καὶ μακροήμερενσι τοῦ μεγάλου, ἐνδόξου κ.λ.π. σουλτάνου καὶ πατισῆ, τὸν εὐχαρίστησαν καὶ πάλιν καὶ...πῆραν τὰ μέτρα των. Κι ὅταν ἀστυνομικοὶ πῆγαν μ' ἓνα κλειστὸ ἀμάξι κ' ἓνα Ρουμάνο παλᾶ μέσα ν' ἀπαγάγουν κρυφὰ τὸν νεκρὸ, βρέθησαν μπροστὰ σ' ἓνα πυκνὸ πλῆθος, ποὺ τοὺς ἐφραξε τὸν δρόμο.

Συγκαλεῖται τότε βιαστικὰ τὸ «διοικητικὸ συμβούλιο τοῦ βιλαετίου» καὶ μετὰ τὴν ψήφο Τούρκων, Βουλγάρων, Ἑβραίων ἐπιδικάζεται ὁ νεκρὸς στοὺς Ρουμάνους. Ὁ βαλῆς εἶχε πάρει ἤδη τηλεγραφικῶς τὴν συγκατάθεσι ἀπ' τὴν Θεσσαλονίκη τοῦ «ἐπιθεωρητῆ» καὶ ὑπερδιοικητῆ τῶν τριῶν βιλαετίων Χιλμῆ πασᾶ, ποὺ τὸν εἶχαν ὀνομάσει οἱ δικοὶ μας γιὰ τὴν τρυφερότητά του πρὸς τὴν ρουμανικὴ προπαγάνδα «Χιλμέσκου». Ἐκαμαν ὄλοι τὸν λογαριασμὸ χωρὶς τὸν ξενοδόχο.

Τὸ σήμαντρο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (οἱ καμπάνες ἦσαν ἀπαγορευμένες) ἀρχίζει ἀμέσως νὰ κτυπᾷ δυνατὰ, βιαστικά, σὰν νὰ κήρυττε τὴν ἐπανάστασι. Τὰ ἑλληνικὰ μαγαζιά κλείουν. Τ' ἀκολουθοῦν τὰ ἐβραϊκὰ καὶ ὁ πανικὸς μεταδίδεται στὰ λίγα ἄλλα. Ὁλη ἡ ἀγορὰ ἐρημώθηκε. Σὲ πυκνὰ κύματα οἱ Ἕλληνες συρρέουν καὶ ἀποκλείουν τὸ σπῆτι, ὅπου βρῖσκονταν ὁ πολυπάθος νεκρὸς. Ὁ βαλῆς ἔστειλε πεζοὺς καὶ ἐφίππους χωροφύλακες, ποὺ τότε μόλις εἶχαν ἀναδιοργανώσει οἱ ξένοι ἀξιωματικοὶ τῶν «μεταρρυθμίσεων», Ἴταλοὶ στὸ Μοναστήρι, γιὰ νὰ εἶναι κοντὰ στη Νότιο Ἀλβανία καὶ τὴν Ἡπειρο, ἐκίνητοποίησε λόχους τακτικῷ στρατοῦ καὶ ἴλες ἱππικοῦ. Ἐκαμαν ἔφοδο οἱ πεζοὶ μετὰ τοὺς ὑποκοπάνους καὶ τὶς λόγγες, ἐπέλασι οἱ καβαλλαραῖοι μετὰ τὰ σπαθιά. Μὰ τὸ ἀνθρώπινο τεῖχος ἔμεινε ἀσάλευτο καὶ ἀδιάσπαστο. Οἱ φιλήσυχοι Μοναστηριῶτες, πλούσιοι καὶ πτωχοί, μεγάλοι καὶ μικροί, εἶχαν ξεσπάσει ἕξαλλοι, σὰν νὰ ζητοῦσαν εὐκαιρία νὰ δείξουν τὴν δύναμί τους, καὶ φαίνονταν πρόθυμοι νὰ θυσιάσουν δέκα φορὲς

τήν ζωή του ὁ καθέννας γιὰ τὸ φτωχὸ καὶ ἄσημο λείψανο. Ὁ Νικόλαος Μάικου, ἓνας ρωμιᾶλέος ἄνδρας ἀπ' τὸ Κορῦσοβο, ποὺ δολοφονήθηκε ἀργότερα ἀπ' τοὺς Βουλγίρους, ἀναποδογύρισε ἓνα σοβαρῆ (ἔριππο χωροφύλακα) μαζί μὲ τὸ ἄλογό του. Ἐγινε φανερὸ ὅτι, μόνο ἂν πυροβολοῦσε ὁ στρατὸς στὸ ψαχνό, θὰ ἐπιτύγγανε τὴν διάλυσι τῆς λαϊκῆς μάζας. Ἀλλὰ θὰ χυνόταν αἷμα καὶ μάλιστα πολὺ, πρῶγμα ποὺ εἶχαν κάθε λόγον ν' ἀποφύγουν ὅπως δὴποτε οἱ Τοῦρκοι. Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ τὸ «Μακεδονικὸ ζήτημα» ἦταν στὴν ἡμερησία διάταξι τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας καὶ κοινῆς γνώμης καὶ στὸ ἐπίκεντρον τοῦ παγκοσμίου ἐνδιαφέροντος. Ἀναρίθμητα ἄρθρα ἐγράφονταν, ἀτελείωτα βιβλία ἐκδίδονταν, ψηφίσματα συντάσσονταν, λόγοι σὲ συγκεντρώσεις, συλλαλητήρια, κοινοβούλια ἀπὸ ὑπουργούς, ἀρχιεπισκόπους, πρωθυπουργούς ἐκφωνοῦνταν, νότες ἀνταλλάσσονταν, κράτη συναλλάσσονταν, ὑπουργοί, βασιλεῖς, αὐτοκράτορες, τσάροι ταξείδευαν καὶ συναντιοῦνταν. Ἀναγκάσθηκε λοιπὸν ὁ βαλῆ πασᾶς νὰ συγκαλέσῃ ξανά τὸ «μετζίσι ἵνταρε» καὶ νὰ γλύψῃ, ὅπως ἔλεγαν τότε γιὰ τοὺς Τοῦρκους, τὴν ὑπογραφή καὶ ἀπόφασί του. Πῆρε ἡ ἀστυνομία τὸν νεκρὸ καὶ τὸν ἔθαψε σ' ἓνα οὐδέτερο τουρκικὸ χωράφι. Ὁ ἑλληνικὸς θρίαμβος ἦτο περιφανής.

Στὸ κεντρικώτερο σημεῖο τῆς διαπάλης εἶχε σταθῆ σωστὸς βράχος ὁ γυμνασιάρχης μας, ὁ ἀείμνηστος Ἀλέξανδρος Ζουμετικός, ἓνας σοφὸς καὶ ἀπέριττος ἄνδρας, μὲ μακρὰ γκοῖζα μουστάκια καὶ κοντὰ λόγια, ποὺ εἶχε σπουδάσει πολλὰ χρόνια στὴν Γερμανία καὶ προτίμησε νὰ μείνῃ γυμνασιάρχης στὴν γενέτειρά του παρὰ νὰ πάῃ καθηγητὴς πανεπιστημίου στὴν Ἀθήνα. Ἡμεῖς τῶν μικροτέρων τάξεων τὸν βλέπαμε μὲ σεβασμὸ καὶ δέος. Κοντὰ του εἶδαμε ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα γιὰ πρώτη φορὰ ἓνα γιγαντόσωμο, ροδοκόκκινο καὶ ἀμούστακο παλληκάρι, ποὺ δὲν ἔπαυε νὰ γελᾷ, νὰ φωνάζῃ, νὰ πειράζῃ καὶ νὰ προκαλῆ τοὺς Τοῦρκους. Ἦταν ὁ Στέφανος Γρηγορίου.

Ὁ Στέφος ἄφησε εὐτυχῶς ἰδιόχειρα ἀπομνημονεύματα, ποὺ δίδουν μιὰ γραφικὴ καὶ παραστατικὴ εἰκόνα τῆς ζωῆς του καὶ τῆς ὅλης ἐποχῆς.

Δούλευε παιδί ἀκόμα ἀπ' τὸ 1902 στὴ Θεσσαλονίκη κοντὰ σὲ δυὸ ἑξαδέλφια του. Μὰ ὅταν ἔσκασαν οἱ βόμβες τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου, ποὺ ἀνατίναξαν (15-28 Ἀπριλίου 1903) στὸ λιμάνι Θεσσαλονίκης τὸ γαλλικὸ ἀτμόπλοιο Κουαντακιβίρ καὶ τὴν Ὀθωμανικὴ Τράπεζα Θεσσαλονίκης (17 Ἀπριλίου), ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία τὸν ἔπιασε ὡς ὑποπτο γιὰ τὸν λόγο ὅτι ἦταν Μοναστηριώτης, τὸν ξυλοφόρτωσε ἄγρια καὶ τὸν πέταξε στὰ μπουντρούμια τοῦ Ἐπταφυργίου χωρὶς καμμιά δίκη ἢ ἀνάκρισι, ἀφοῦ ἔστειλε στὸν ἄλλο κόσμο, χωρὶς καμμιά δίκη ἢ ἀνάκρισι ἐπίσης, τὰ δύο ἑξαδέλφια του. Κάποτε ἀργὰ θυμῆθηκαν τὸν Στέφο οἱ Τοῦρκοι, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸν στείλουν σιδηροδέσμιο στὸ Μοναστήρι ἢ ἀκριβέστερα στὶς φυλακὲς τοῦ Μοναστηρίου, ὅπου ἔμεινε ἄλλους τέσσαρες μῆνες. Κάποια μέρα τέλος πάντων εὐδόκησαν νὰ τὸν ἀπολύσουν. Ὁ νεαρὸς Στέφος, ὅπως ἦταν φυσικό, ἔπνε

τά μένεα ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ὅποιοσδήποτε ἄλλος στή θέσι του θὰ εἶχε τρέξει εὐθὺς νὰ συναντήσῃ τοὺς κομιτατζήδες, τοὺς κυριώτερους ἐχθροὺς των. Ὁ Στέφος ὁμως πῆγε στὸ σῶμα τοῦ Κώτα, πού μόνος καὶ ἀπομονωμένος πολεμοῦσε στὰ Κορέστια καὶ τὴν Πρέσπα Τούρκους καὶ Βουλγάρους.

Λίγες μέρες ἢ ἑβδομαίδες πρὶν τὸ ἐπεισόδιο τοῦ νεκροῦ εἶχε κατεβῆ ἀπ' τὰ βουνά. Τὸν βλέπαμε ἔπειτα μαζί μὲ τὸν ἀχώριστο φίλο του Περικλῆ Χατζηστεφάνου ἢ Πάκια, ὑψηλόσωμο σὰν κι αὐτόν, τὸν Ἀλέξανδρον Νέτσιον ἢ Σάντρην, πολυτεχνίτη, ξυλουργό, γκαρσόνι, ἠθοποιό, ταχυδακτυλουργό καὶ πάντοτε ἐρημοσπίτη, τὸν Μήσια, πού εἶχε ἐπονομασθῆ Πατσαρέας, γιατί εἶχε δεῖρει ἓνα φερώνυμο Ρουμάνο, καὶ ἄλλους, ὅλους μιὰ παρέα, ὀλίγο κουτσαβάκηδες καὶ μεκρηῆδες καὶ πολὺ καπετὰν φασαρήδες νὰ γυρίζουν τοὺς δρόμους, τίς ταβέρνες, τὰ καφενεῖα, νὰ προκαλοῦν, νὰ πιάνονται μὲ Βουλγάρους καὶ Ρουμάνους, νὰ εἶναι πρῶτοι καὶ καλύτεροι γιὰ κάθε ἑλληνικὸ κατᾶστημα ἢ ταβέρνα, πού τότε πρωτοάνοιγε μὲ πελώρια γαλανόλευκη ταμπέλα «Ἀκρόπολις—Παρθενῶν—Παλλὰς—Μέγας Ἀλέξανδρος κ.λ.π.», καὶ νὰ ἔρχεται σὲ συχνὴ ἐπαφὴ μὲ πρόσωπα, πού ἦσαν τὰ ζωηρότερα καὶ πατριωτικώτερα τοῦ ἐμπορικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ κόσμου. Τοὺς συναντοῦσα τακτικὰ στὸ κατᾶστημα τοῦ θεῖου μου, πού φαινόταν καθαρὰ πὼς τὸν φρουροῦσαν. Εἶχαν ἐπονομασθῆ τὸ «ἰσναφι τῶν βαρβάτων».

Δὲν ἀργήσαμε καὶ οἱ μικρότεροι νὰ καταλάβουμε ὅτι οἱ ἄεργοι αὐτοὶ νέοι ἐκτελοῦσαν κάποια μυστικὴ ὑπηρεσία καὶ εἶχαν εἰδικὴ ἀποστολή. Τὸ ὄνομα τοῦ «ἐκτελεστικοῦ» ἔφθασε σιγὰ σιγὰ καὶ στ' αὐτιά μας. Εἶχαμε πιὰ καὶ ἐμεῖς στὴν πόλι μιὰ ἐνοπλὴ δύναμι, εἶδος ἀμυντικοῦ θώρακος καὶ ἐπιθετικοῦ ὅπλου. Ἦμποροῦσαν οἱ κομιτατζήδες ἀνενόχλητοι νὰ καίουν καὶ νὰ σφάζουν στὴν ὑπαιθρο, ἀπόλυτοι καὶ ἀνεξέλεγκτοι κύριοί της, καὶ νὰ εἶχαν στὴν πόλι τοὺς ὄργανωμένους δολοφόνους των, πού ἀντίγραφό τους ἦταν ἀργότερα ἡ ΟΠΛΑ. Ἦμποροῦσαν στὴν Ἀθήνα καὶ ἄλλοῦ καὶ ἀκόμα καὶ μέσα στὸ Προξενεῖο μερικοὶ ἀπαισιόδοξοι διπλωμάτες νὰ εἶχαν ξεγορίσει τὴν Κεντρικὴ τοῦλάχιστον, ἀν μὴ καὶ ὀλίκερη, Μακεδονία. Οἱ Μοναστηριώτες εἶχαν πάρει καὶ παραπάρει κουράγιο. Πῶς μποροῦσαν νὰ βγοῦν μπροστὰ στὰ ξεφτέρια τοῦ «ἰσναφι τοῦ τῶν βαρβάτων» καὶ τοῦ «ἐκτελεστικοῦ» τὰ παλιόπαιδα, πού θὰ εἶχαν τυχὸν στρατολογήσει οἱ Βούλγαροι στὴν πόλι; Ὁ Στέφος εἶχε τὴν πολύμηνο φυλάκισι καὶ τὴν ὑπηρεσία του στὸ σῶμα τοῦ Κώτα. Ὁ Πάκιας καὶ οἱ ἄλλοι εἶχαν στὸ ἐνεργητικὸ τους κανγαδες, μαχαίρωματα, δοσοληψίες μὲ τὴν ἀστυνομία καὶ τίς φυλακὰς καὶ ἀκόμα καὶ σημαντικὴ δρᾶσι στὶς τάξεις τοῦ κομιτάτου, ὅπου εἶχαν, ὅπως τόσοι ἄλλοι, στὴν ἀρχὴ παρασυρθῆ μὲ τὰ ἀπατεωνικὰ συνθήματά του. Ἐφθασαν μάλιστα οἱ Μοναστηριώτες ν' ἀπειλήσουν σ' ἓνα ὑπόμνημά των πρὸς τὰ Πατριαρχεῖα ὅτι θὰ ἐσκότωναν στὴν πόλι τρεῖς Βουλγάρους γιὰ κάθε Ἑλληνα πιπᾶ καὶ πρόκριτο, πού θὰ ἐσφαζαν οἱ κομιτατζήδες στὰ χωριά. Ἦ ἐποχὴ, πού σκό-

τωναν ἀτιμώρητα, φορολογοῦσαν ἀσύδοτα, τρομοκρατοῦσαν ἀσύστολα, εἶχε περῶσει.

Τὴν 4ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1904 δολοφονήθηκε μέσα στὸ κατάστημά του ὁ ἀρχηγὸς τοῦ «ἐκτελεστικοῦ» Θεόδωρος Μόνης ἀπὸ τὰ παιδιά τῶν Βουλγάρων, πὸν δὲν τοὺς ἔδινε πεντάρια κανεῖς. Εἶχε διατάξει ἐκεῖνες τὶς μέρες τὸν Στέφο καὶ τὴν παρῆα του νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὸ κατάστημα, ἴσως γιὰτὶ εἶχαν προκαλέσει τὴν προσοχὴ τῆς ἀστυνομίας. Τὸ ἴδιο βράδυ ὁ Στέφος μὲ τὸν Πάκια ἄπλωσαν βουτηγμένον στὸ αἷμα μὲ μαχαίρια ἓνα Βούλγαρο χαντζῆ καὶ μεγάλο κομιτατζῆ, ἀφοῦ πλήγωσαν τὸν συνοδό του. Ἄλλὰ σὲ λίγες μέρες ὁ χαντζῆς βγῆκε ζωντιανὸς ἔξω καὶ ὁ Στέφος μὲ τὸν Πάκια μπῆκαν μέσα στὴ φυλακὴ. Μόλις ἀποφυλακίσθηκαν, ξανακτύπησαν ἄλλο χωρὶς καλύτερα πάλι ἀποτελέσματα. Ἀποδείχθηκε ὅτι καὶ οἱ δολοφονίες ἤθελαν μεγάλη προπαρασκευὴ καὶ μεγαλῦτερη ὀργάνωσι. Οἱ Βούλγαροι μᾶς πέρασαν καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ τὰ γυυλιὰ. Κτυποῦσαν στὸ σταυρό. Τὰ ὄργανά των, νεαρὰ ἐργαζόμενα παιδιά, πὸν φαίνονταν τὰ φιλησυχώτερα καὶ ἐργατικώτερα τοῦ κόσμου χωρὶς καμμιά προἱστορία καὶ χωρὶς καμμιά προκλητικὴ δρᾶσι, εἶχαν διδαχθῆ πολὺ καιρὸ καὶ μὲ πολλὴ ἐπιμέλεια καὶ προσοχὴ τῆ δουλειά τους καὶ ἔννοιωθαν πίσω τους κάθε ὥρα καὶ στιγμὴ συστηματικὴ τὴν ἐπαγρύπνησι καὶ ἀκατάβλητη τὴν δύναμι τῆς ὀργανώσεώς των. Ἦσαν ἐπίσης ὀπλισμένα μὲ ἐξαιρέτα ἐπτάσφαιρα περιστροφὰ Ναγκάν, ἐνῶ οἱ δικοὶ μας εἶχαν προμηθευθῆ, δὲν ξέρω ἀπὸ ποῦ, μερικὰ πανάθλια πιστόλια, ὀλότελα ἄχρηστα. Αὐτο νεοσύλληκτα παιδιά τοῦ «ἐκτελεστικοῦ», πὸν δὲν ἔπαρην καὶ τὴν ἥσυχη δουλειά τους στὰ μαγαζιά καὶ τοὺς μαστόρους των, εἶχαν τὸ παράτολμο θάρρος ν' ἀδειάζουν σὲ κεντρικοὺς δρόμους μέρα μεσημέρι τὰ περιστροφὰ των ἀπὸ πολὺ κοντὰ σὲ δυὸ σημαντικοὺς καὶ σπουδαίους Βουλγάρους, τὸν Ναοῦμι Χριστόφ καὶ Νιανιήλ Ρίζωφ. Μὰ οἱ σφαῖρες μόλις τὰ πατὰ των κατώρθωσαν νὰ διαπεράσουν. Φαντάζεται κανεῖς τί ἐπηρεολούθησε. Οἱ ἀπαισιόδοξοι, οἱ γκρινιάρηδες, οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ἔσπευσαν νὰ ρίξουν τὸν λίθον τοῦ ἀναθέματος ἐναντίον τῶν δημιουργῶν καὶ ἀρχηγῶν τῆς ὀργανώσεώς μας. Πολλοὶ ἐπίστευαν ὅτι εἴμεθα ὀλότελα ἀκατάλληλοι καὶ ἀνίκανοι γιὰ τὸ ἔργο τοῦ δολοφόνου. Οἱ φρόνιμοι συνιστοῦσαν νὰ μὴν προκαλοῦμε καὶ νὰ φροντίσοιμε νὰ τὰ σιῶσοιμε μὲ τοὺς Βουλγάρους, μιὰ πού, φρῶς φανερό, δὲν μπορούσαμε νὰ τὰ βγάλουμε πέρα μαζί τους. Λέν πέρασε ὅμως πολὺς καιρὸς καὶ ἄρχισαν καὶ οἱ Βούλγαροι νὰ θρηνοῦν θύματα καὶ μιὰ μέρα τρεῖς δικοὶ τους, πὸν εἶχαν καὶ Τουρκαλβανοὺς σοματοφύλακες, ἔπεσαν σύξυλοι νεκροὶ σὲ τρία κεντρικώτατα σημεῖα τῆς πόλεως, πὸν τὴν φρουροῦσαν πυκνοὶ σκοποὶ τῆς ἀστυνομίας καὶ χωροφυλακῆς καὶ περίπολοι τοῦ στρατοῦ.

Τὸ χειμῶνα ἐβδομήντα νέοι Μοναστηριώτες καὶ ὁ Στέφος πῆγαν στὸν Πόρο νὰ καταταχθοῦν στὸ ναυτικὸ καὶ νὰ γυμνασθοῦν στὰ ὅπλα ἀπὸ ναῦ-

τες και διόπους. Ποιά σοφή κεφαλή διάλεξε τὸ ναυτικὸ γιὰ τὴν ἐξάσκησι ἀνθρώπων, ποὺ δὲν εἶχαν ἰδεῖ θάλασσα καὶ προωρίζονταν νὰ πολεμήσουν στὰ βουνὰ καὶ δάση, εἶναι ἀπὸ τὰ ἀνεξιχνίαστα μυστήρια.

Τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1905 ὁ Στέφος ξεκίνησε γιὰ τὴ Μακεδονία μὲ τὸ σῶμα τοῦ Βέργα, δηλ. Π. Μάνου, γνωστοῦ πολιτευτῆ τῆς Κρήτης καὶ ποιητῆ. Βρέθηκε κάποιος καλοδιελητής, γράφει στ' ἀπομνημονεύματά του ὁ Στέφος, ποὺ ἔσπευσε νὰ μεταδώσῃ στὸν ἀρχηγὸ τὴν περισπούδαστη πληροφορία, ὅτι ὁ Στέφος ἦταν... Βούλγαρος κατάσκοπος! Ὁ Μάνος συγκαλεῖ ἀμέσως τοὺς ὑπαρχηγούς του καὶ ἀποφασίζουν ὁμόφωνα ὅλοι τὸν θάνατό του, μόλις θὰ περνοῦσαν τὰ σύνορα. Κατὰ καλὴν τύχη κάτι μυρίστηκε ὁ Στέφος. Παρουσιάσθηκε στὸν ἀρχηγό, τοῦ διηγεῖται τὸ παρελθόν του καὶ τοῦ ζητάει πίστωση χρόνου καὶ ζωῆς, ἕως ὅτου θὰ ἔπαιρναν πληροφορίες ἀπὸ τὸ Κέντρον τοῦ Μοναστηρίου καὶ ἀπὸ Μοναστηριώτες ἄλλων σωμάτων. Ἐβαλε τίς φωνές γιὰ τὸν ἀδικούμενο σύντροφο καὶ ὁ Παῦλος Γύπαρης, ἀμούστακο τότε παλληκάρι στὸ σῶμα Μάνου. Τὸ λάθος εὐτυχῶς ἐπανορθώθηκε, προτοῦ γίνῃ ἀνεπανόρθωτο.

Ἡ Γαλλικὴ Κιτρινὴ Βίβλος δημοσιεύει διακοίνωσι ἀπὸ 25 Ἀπριλίου 1905 τοῦ Τούρκου πρεσβευτῆ στὸ Παρίσι Μουνιὲρ πασι πρὸς τὴν γαλλικὴ κυβέρνησι, ὅπου ἀναφέρει ὅτι ὁ ταραξίας τῆς Κρήτης Μάνος μὲ 300 Κρητικοὺς ξεκίνησε γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ ζητᾷ ἀπὸ τὸν Γάλλο ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν Ντελκασὲ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν σχετικὴ διαμαρτυρία τῆς Ὑψηλῆς πύλης (ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως) πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἴδια βίβλος δημοσιεύει καὶ τὴν ἀπὸ 13 Μαΐου ἀναφορὰ τοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ Ἀθηνῶν, ποὺ πιστοποιεῖ ὅτι τόσον ἀπὸ μέρους του, ὅσον καὶ ἀπὸ μέρος τῶν συναδέλφων του τῶν ἄλλων «Μεγάλων Δυνάμεων», ἔγιναν τὰ σχετικὰ διαβήματα πρὸς τὸν τότε ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν Α. Σκουζέν. Γίνεται λόγος στὸ ἔγγραφο αὐτὸ καὶ γιὰ τὸν ναύσταθμο τοῦ Πόρου.

Ὁ Στέφος πέρασε στὸ σῶμα τοῦ Βάρδα. Πῆρε μέρος στὴ μεγάλη μάχη στὸ Μουρίκι, ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἔπαθαν καταστροφὴ, μὲ ἀποτέλεσμα ὅμως νὰ ἀγριέψουν τόσον, ὥστε νὰ ἀναγκασθοῦν διὰ τὰ μεγάλα σώματα (Βέργα, Ρούβα, Ζούκα καὶ ἄλλα), ποὺ μόλις εἶχαν περάσει τὰ σύνορα, νὰ τὰ ξαναπεράσουν καὶ νὰ διαλυθοῦν. Ἀπόμεινε μόνος ὁ Βάρδας μὲ λίγους. Γιὰ νὰ γλυτώσῃ κι αὐτὸς τὴν τουρκικὴ δίωξι, ἀφῆκε τὴν Νότιο Μακεδονία καὶ προχώρησε πρὸς βορρᾶν στὸ ὄρος Βίτσι τῆς Φλώρινας. Ὑπηρετοῦσεν ἐκεῖ ὁ ἀνθυπίαρχος Φιλόλαος Πηχεῶν ἀπ' τὴν Καστοριά μὲ 12 ἄνδρες. Μὲ διαταγὴ τοῦ Βάρδα ἀποσπιάσθηκε ὁ Στέφος κοντὰ του καὶ ἔγιναν 13. Μὲ ἄλλους τόσους ἦταν ἐκεῖ καὶ ὁ Κρητικὸς Γεώργιος Δικιώνυμος ἢ Μακρῆς ποὺ πρωτοέβγαυε καπετάνιος. Τὰ δυὸ σώματα μαζὶ ἐκτόπησαν μιὰ συμμορία κομιτατζήδων κοντὰ στὴν Περικολή. Τὸν Ἰούλιον ὁ Πηχεῶν ἔφυγε γιὰ τὴν Ἀθήνα καὶ ὁ Στέφος, μεταμφιεσμένος σὲ χωριάτη, γιὰ τὸ Μοναστήρι.

Πῆρε εὐθύς διαταγὴ νὰ πάη στὴ Φλώρινα, ποὺ δὲν τὴν ἤξερε καθόλου, καὶ νὰ ξεκάμη ἓνα σημαντικό Βούλγαρο, τὸν Κῆνεφ. Ἐφθάσε ἡμέρα Πέμπτη καὶ φιλοξενήθηκε στὴ Μητρόπολι. Ὁ φόνος ὠρίσθηκε γιὰ τὴν Κυριακὴ τὴν ὥρα τοῦ περιπάτου. Ὁ Στέφος μὲ ὄδηγὸν τὸν Μῆτο Πίρζα στάθηκε σ' ἓνα μικρὸ καφεενεδάκι στὴν ἔξοδο τῆς πόλεως πρὸς τὸν Ἅγιο Γεώργιο. Ἐνα μικρὸ κοριτσάκι τοῦ ἔδειξε τὸν μελλοθάνατο, ὅταν πέρασε γιὰ περίπατο μὲ δυὸ ἄλλους φίλους καὶ ὁμοίους του. Φοροῦσε ἄσπρα. Τοὺς κτύπησε ὁ Στέφος στὴν ἐπιστροφή ἀπὸ ἓνα ἀντικρουτὸ ἐρείπιο μὲ τὸ «μαυροβουνιώτικο» περιστροφικό, ποὺ τοῦδωκαν στὴ Φλώρινα γιὰ πιὸ σίγουρο. Ἄνοιξε μιὰ μεγάλη πληγὴ στ' ἄσπρα ροῦχα τοῦ Κῆνεφ, ποὺ βουτήχθηκαν ἀμέσως στὸ αἷμα. Ἔπεσε καὶ ὁ ἴδιος φαρδύς-πλατύς. Καταδίωξε τότε τοὺς συντρόφους του καὶ πλήγωσε στὸν μηρὸ ἓνα ἀπ' αὐτούς, ποὺ ἦταν βουλγαροδιδάσκαλος. Ἀναστατώθηκε ὅλη ἡ πόλι καὶ σκόρπισαν ὅλοι οἱ περιπατητές. Τὰ «μαυροβουνιώτικα» ἔκαμναν τρομερὸ κρότο. Μέσα στὴ σύγχυσι ἔχασε ὁ Στέφος τὸν ὄδηγὸ του. Βρέθηκε μόνος καὶ ξένος σὲ ξένη πόλι πάνω σ' ἓνα γειτονικὸ γεφύρι. Πέταξε τὸ δύσχερο «μουροβουνιώτικο» στὸν ποταμὸ καὶ ἔβγαλε τὸ ἰδικό του περιστροφικό. Ἀστυνομικοὶ καὶ στρατιῶτες ἔτρεχαν τώρα πρὸς τὴν διεύθυνσί του. Μερικοὶ Τοῦρκοι, ποὺ ἔστεκαν ἐκεῖ κοντά, τῶβαλαν στὰ πόδια, μόλις εἶδαν τὸ περιστροφικό στὰ χέρια του. Ἀληθινὸς ἀπὸ μηχανῆς θεὸς παρουσιάσθηκε τότε ἓνας γέρος καὶ ἄγνωστος χότζιας. Τὸν ἀγκάλιασε, τὸν φίλησε καὶ τὸν ὠδήγησε ἀπὸ πόρτα σὲ πόρτα σ' ἓνα ἀπόμερο τουρκικὸ σπίτι. Ὁ ἰδιοκτῆτης του, γιὰ νὰ τὸν καθησυχάσῃ, τοῦ ἔφερε καφέ, ρακί κ' ἓνα ὄπλο γκαρὰ μὲ δύο ἀρομάθες φυσέκια. Καὶ τοῦ εἶπε : «Μὴ σὲ νοιάζῃ. Οἷτε ὁ πολυχρονεμένος σουλτάνος μας δὲν μπορεῖ νὰ σὲ πιάσῃ ἐδῶ μέσα». Ὁ Κῆνεφ τὴν γλύτωσε παρ' ὅλη τὴν μεγάλη του πληγὴ. Ὁ βουλγαροδιδάσκαλος ἀπέθανε ἀπὸ τὸ ελαφρότερο τραῦμά του στὸν μηρὸ.

Ὁ Στέφος ἔμεινε 8 μέρες, φιλοξενούμενος μπείκα σὲ τουρκικὰ σπίτια καὶ μάλιστα τὰ καλύτερα τῆς Φλώρινας. Τρεῖς Τοῦρκοι τὸν πῆραν ἔπειτα καὶ τὸν ἔβγαλαν, μεταμφιεσμένο σὲ Τοῦρκο, στὸ Βίτσι κοντὰ στὴ Δροσοπηγή.

Κατατάχθηκε ἀμέσως στὸ ἐνισχυμένο τώρα σῶμα τοῦ Βάρδα. Ὑπαρχοὶ ἦσαν ὁ Παῦλος Κύρου ἀπὸ τὸ Ἀνταρτικὸ, γερολύκος τῶν βουνῶν, ὁ Δημήτριος Νταλίπης ἀπὸ τὸν Γάβρο καὶ οἱ δυὸ Κρητικοί, Παῦλος Γύπαρης, ὁ γνωστὸς ἀπὸ τὴν κατοπινὴ δρᾶσί του συνταγματάρχης καὶ πολιτευτῆς, καὶ ὁ ἐξάδελφος τοῦ ἀρχηγοῦ Μιχαὴλ Τσόντος. Τραβήξαν γιὰ τὰ Κορέστια καὶ Πρέσπα μὲ ὄδηγὸ τὸν Κύρου, ποὺ ἤξερε ὅλα τὰ μονοπάτια. Ἡ κατάσταση ἐκεῖ ἦταν ἐξαιρετικὰ δύσκολη ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τοῦ Κῶτα. Μόνα κέντρα καὶ ὀρηκτῆρια εἶχαν ἀπομείνει τὸ Ἀνταρτικὸ καὶ τὸ Πισοδέρι μὲ τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Τριάδας καμμένο ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες. Ὁ Μητροβλάχος, ὁ Ἀρβανιτόβλαχος ἄλλοτε συνεργάτης τοῦ Κῶτα, ὁ Πάντο Κλιάσεφ, ποὺ ἀφῆκε τ' ἀποκαλυπτικώτατα ἀπομνημονεύματα, ὁ

Καρσάκωφ και ἄλλοι κομιτατζηδικοὶ ἀστέρες μεσουρανοῦσαν. Ὡς τόσο τὸ ἑλληνικὸ σῶμα ἄρχισε ν' ἄλωνίζῃ ὅλα ἐκεῖνα τὰ χωριά, Τρίγωνο, Τύροβο, Κώτα, Σφήκα κ.λ.π. Στὸ τελευταῖο βρῆκαν καὶ ἔτοιμα ψητὰ, προωρισμένα γὰρ τοὺς ἀντιπάλους των. Εἶχε ὁ Στέφος στὴν Σφήκα καὶ ἔρωτική περιπέτεια μὲ μιὰ ὁμορφῆ χωριατοπούλα, πὺν τὸν ἀπασχολεῖ ἀρεκτὰ καὶ στ' ἀπομνημονεύματά του. Εἶχε ἀναλάβει νὰ τὴν ἀνακρίνῃ, ἐκεῖνη ἀρρώστησε βαρεῖα ἀπ' τὸν ἔρωτα καὶ τὸν καῦμό του καὶ αὐτὸς μ' ἓνα ξυνὸ μῆλο τὴν ἔκαμε καλά.

Κοντὰ στὴ Σφήκα εἶχαν καὶ μία σύγκρουσι στὸ δάσος μὲ τοὺς κομιτατζῆδες. Οἱ δικοὶ μας ταῦς ρίχθησαν μὲ τὴ συνειθισμένη τους ὀρμὴ κ' ἔμειναν νικητὲς καὶ τροπαιοῦχοι στὸ πεδίο τῆς μάχης. Σὲ λίγο ὅμως ἐπρόβαλε ὁ στρατὸς καὶ ἀκολούθησε νέα μεγαλύτερη συμπλοκὴ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ πληγωθοῦν δυὸ ἀντίρτες, ὁ Βασίλειος Κορνάρας ἀπ' τὸ Μοναστήρι καὶ ὁ Λάζ. Μαλούτας ἀπ' τὴν Κοζάνη, ἐνῶ ὁ Μητροβλάχος ἀπολάμβανε ἀπὸ μακρὰ ἡσυχος τὸ θέαμα. Ἡ φυγὴ ὅμως τῶν κομιτατζῆδων, ἔστω καὶ προσχεδιασμένη, εἶχε τὸν ἀντίκτυπὸ της στὰ χωριά. Ὁ κόσμος πηγαίνει πάντοτε μὲ τὸν νικητὴ.

Τὸ σῶμα ξεκίνησε γιὰ τὸ Γάβρο, κέντρο τῶν Κορσετίων καὶ πατρίδα τοῦ Νταλίπη. Λημέριασε πάνω στὸ δάσος. Τέσσαρες ἄνδρες, ὁ Νταλίπης, ὁ Γύπαρης, ὁ Στέφος, ὁ Λαμπίρης, κατέβηκαν στὸ χωριὸ νὰ ετοιμάσουν τὸ ψωμὶ καὶ τὰ σφαγτὰ, πὺν τὰ βρῆκε ὁ Γύπαρης τὰ παχύτερα, πὺν εἶχε ἔως τότε ἰδεῖ. Αἰφνιδιαστικὰ ὅμως οἱ κομιτατζῆδες ἐκτύπησαν τὸ σῶμα ἐπάνω στὸ λημέρι καὶ ἄλλοι τοὺς τέσσαρες κάτω στὸ χωριὸ, ἐνῶ τρομαγμένα τὰ γυναικόπαιδα ἔβαζαν τὶς φωνὲς καὶ τοὺς ὀλολυγμούς. Τὴν νύχτα μόνον τὰ κατάφεραν οἱ τέσσαρες ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴν ἐπιμελητεῖα νὰ ξεφύγουν πειναλέοι καὶ θεονήστοικοι καὶ οἱ ἴδιοι, ἀφοῦ τὰ ὀλόπαχα ἀρνιά των τῆσσαν αὐτὴ τὴ φορὰ ἄλλοι, καὶ νὰ φθάσουν ἕστερα ἀπὸ δύο νύχτες καὶ πολλὰς περιπέτειες στὸ Ἀνταρτικό. Λέν ἄργησε νὰ τοὺς συναντήσῃ ἐκεῖ ὁ Βάρδας, πὺν τοὺς θεωροῦσε χαμένους, ὅπως καὶ αὐτοὶ εἶχαν ξεγράψει ἐκεῖνον καὶ τοὺς ἄνδρες του. Εὐτυχῶς ὅλες οἱ ἀπώλειές μας ἦσαν ἓνας νεκρὸς καὶ δύο βαρεῖα πληγωμένοι, πὺν τοὺς παράλαβε ὁ ἀδελφὸς τοῦ Νταλίπη. Τὸ μυρσίσθηκαν ὅμως οἱ κομιτατζῆδες καὶ τὸν ἓνα τὸν κοιμάτιασαν ὁ ἄλλος πρόλαβε καὶ αὐτοκτόνησε.

Τὸ σῶμα ἐξακολούθησε τὸ ἔργο του, ἐπιδρομὲς δηλ., ὀργάνωσι, διδασκαλίαι στὰ χωριά μὲ τὶς ἀπαραίτητες ἐκτελέσεις, πυρπολήσεις, συγκρούσεις καὶ τὶς ὅχι ὀλιγώτερο ἀπαραίτητες ἐπίσης ἰδικές του ἀπώλειες.

Ὁ Παῦλος Κίρου π. χ. ἔξεστράτευσε μὲ 20 ἄνδρες ἐναντίον τοῦ Βουλγάρου παπᾶ τοῦ Ἄλωνι. Ἐξω ἀπ' τὸ χωριὸ ἔπιασαν ἓνα ἔτριπτο χωρικὸ, πὺν τὸν ἔπεισε ὁ Στέφος μὲ τὴν εὐγλωττία τῆς κίμης του νὰ γίνῃ ὀδηγὸς των. Ὁ φτωχὸς ἄνθρωπος ἐπρόβαλε μόνον ὄρο. νὰ τοῦ δώσουν μιὰ κίπα

καὶ μαῦρο μανδύλι στὸ κεφάλι, γιὰ νὰ μὴ τυχὸν τὸν ἀναγνωρίσουν οἱ χωριανοὶ του. Μὲ τὴν βοήθεια τοῦ μασκαρεμένου ὁδηγοῦ πέτυχαν νὰ πιάσουν τὸν παπᾶ καὶ τὸν Βούλγαρο ψάλλη, ποὺ ἔτρεξε ἔνοπλος σὲ βοήθειά του καὶ μερικὸς ἄλλους. Τοὺς τελευταίους ἄφησαν ἐλευθέρους. Ὁ Στέφος ἀπορεῖ καὶ στ' ἀπομνημονεύματά του μὲ τὴν πανικόβλητη φυγὴ των. Μόλις ἀπολύθηκαν, τῶβραλαν στὰ πόδια μ' ὄλη τὴ δύναμί των καὶ κάπου-κάπου γύριζαν πίσω τὸ κεφάλι νὰ βεβαιωθοῦν μὴ τυχὸν μετάνοιωσαν αὐτοί, ποὺ τοὺς ἔπιασαν καὶ τοὺς ἄφησαν.

Ἐπειδὴ κείνη τὴν ἐποχὴ καταρρευοργήθηκε μέσα στὴν ἐκκλησία τῆς Σκοπιᾶς ὁ ἐφημέριος Παπακωνσταντῖνος Σταμπουλῆς, ἐνῶ τὰ τύμπανα ἐνὸς βουλγάρικου γάμου κτυποῦσαν ἐκκωφαντικά, γιὰ νὰ μὴν ἀκουσθοῦν πυροβολισμοὶ καὶ κραυγές, ἐπιφορισθῆκε ὁ Στέφος νὰ ἐξοντώσῃ γιὰ ἐξιλέωσι καὶ συμψηφισμό τὸν Βούλγαρο ἀρχιερατικὸν ἐπίτροπο τῆς Φλώρινας. Μεταμφιεσμένος σὲ χωριάτη κατέβηκε στὴ Φλώρινα τὴν ἡμέρα ἀκριβῶς, ποὺ ὁ τυχερὸς ἐπίτροπος ἀναχωροῦσε στὴν Κωνσταντινούπολι. Συνέχισε τότε καὶ αὐτὸς τὸ ταξίδι του πρὸς ἀντίθετη διεύθυνσι, πρὸς τὸ Μοναστήρι, ὅπου τὸ «κέντρον» θεωροῦσε χρησιμώτερη τὴν παρουσία του.

Ὁ Στέφος ἐνοστάλησε πάλι τὰ βουνά. Μὲ ἄλλους φίλους του κατατάχθηκε στὸ σῶμα τοῦ Ἰωάννη Καραβίτη, ποὺ εἶχε τότε πρωτοεμφανισθῆ στὴν περιοχὴ μεταξὺ Φλώρινας καὶ Μοναστηρίου, γνωστὴ μὲ τ' ὄνομα «Περιστέρι». Ἡ ἀρχή, ποὺ εἶναι τὸ «ἤμισυ τοῦ παντός», ἦταν γιὰ τὸν ἄξιο καπετάνιο δύσκολη. Τὰ περισσότερα χωριά ἐξακολουθοῦσαν νὰ κύπτουν κάτω ἀπ' τὴν στερεωμένη βία τῶν κομιτατζήδων. Ὁ βοεβόδας Ναοῦμ ἀπ' τὸ Δράγος, ποὺ εἶχε ξεφύγει μὲ τὸ πιστόλι του ἀπ' τὰ χέρια τῶν Τούρκων ἀστυνομικῶν στὸ Μοναστήρι, ἦταν «πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα τρομοκρατῶν». Ὡς τόσο τὰ κατάφερνε ὁ Καραβίτης λαμπρά. Τὰ περισσότερα χωριά εὐκαιρία ζητοῦσαν ν' ἀπαλλαγῶν ἀπ' τὸν κομιτατζήδικο ζυγὸ, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ πολλὰ ἄλλα εἶχε κηρύξει τὸν πόλεμο καὶ ἐναντίον τῶν γυναικείων κεντημάτων καὶ στολῶν. Μιὰ μέρα στὸ μικρὸ δάσος τοῦ Ἑθνικοῦ ὁ Καραβίτης μὲ τὸν Στέφο καὶ 9 ἄλλους ἄνδρες συγκρούσθηκαν μὲ τὸν Ναοῦμ, ποὺ εἶχε κινητοποιήσει καὶ τίς αὐτοάμυνές του. Ὁ βοεβόδας πληγώθηκε ἐλαφρὰ καὶ δύο ἄνδρες του ἔπεσαν. Λίγες μέρες ἀργότερα ἀκολούθησε καὶ ἡ ἐξόντωσις του, ὅπου ὅλοι τότε εἶδαν τὸν δάκτυλο τῆς θείας πρόνοιαις.

Εἶχε πάει ὁ μητροπολίτης Πελαγονίας (Μοναστηρίου), ὁ περιφημος Ἰωακείμ Φορόπουλος, νὰ ἱερουργήσῃ στὸ Δράγος, ἓνα παραμεθόριο σήμερα γιουγκοσλαβικὸ χωριό, γενέτειρα τοῦ Ναοῦμ. Μαζί του εἶχε συντροφιά καὶ τὸν προξενικὸ ὑπάλληλο Παρασκευαΐδην, ὑπολοχαγὸ δηλ. Σπηλιάδη. Μόλις ὁ μητροπολίτης τελείωσε τὴν ἱερουργίαν καὶ ἔβγαине μὲ τὸν Σπηλιάδη ἀπ' τὴν ἐκκλησίαν, ὥριμσε ἀπὸ ἓνα συγγενικό του σπῆτι ἐναντίον των ὁ Ναοῦμ μὲ τὴν συμμορίαν του. Φαίνεται ὅτι οἱ συγγενεῖς του τὸν ἀπασχόλησαν ὥρα

στο σπίτι, για να τον χασομερήσουν, έως ότου θά ξεμπερδεύει ο μητροπολίτης με την ιεροτελεστία και θά ξφρευγε. Λέγεται ότι ο Ναούμ είχε πέσει εκείνη την ημέρα σ' ένα ακατανόητο βαρύν ύπνο, που υπήρξε μοιραίος για αυτόν και σωτήριος για τον Ιεράρχη. Ο Φορόπουλος κι ο Σπηλιιάδης πρόλαβαν να τρυπώσουν στο σπίτι ενός απ' τους εφοροεπιτρόπους. Άνοιξαν φωνητά ο γκαβάζης του μητροπολίτη Άλχη και ο Ναούμ Ραδίσης, ψευτοδάσκαλος τότε στο χωριό, και μερικά παιδιά του «έκτελεστικού», που τους ακολουθούσαν, με τους γκράδες οι πρώτοι, με τα περιστροφά οί άλλοι. Ξέθαναν επίσης τὰ κρυμμένα όπλα και οί δύο υιοί του οίκοδεσπότη. Ο Ναούμ είχε έκμανη, βλέποντας να του ξεφεύγουν απ' τὰ χέρια δύο τόσο μεγάλα λαυράκια, και δέν ήξερε τί έκαινε. Έτρεξαν στη σύγκρουσι οί τρεις Άρβανιτόβλαιο φύλακες του μοναστηριού Δράγος (Προφήτη Ήλία), που είχε τοποθετήσει η Μητρόπολι, καθώς και ένας ένωμοτάρχης με λίγους χωροφύλακες, που έφθασαν στην κατάλληλη ώρα αυτή τή φορά. Έπεσαν ο άμαξάς του μητροπολίτη και ένα απ' τὰ παιδιά του «έκτελεστικού». Πλήρωσαν όμως με τὸ κεφάλι των οί έξ «άντίχριστοι» τήν άνόσια επίθεσι κατά του μητροπολίτη. Όλη η πόλις, μεγάλοι και μικροί, έτρεξαμε μ' άμάξια, άλογα και πόδια ως τὸ Δράγος να συγκαροῦμε και ύποδεχθούμε τον λαοφιλή μητροπολίτη. Είδαμε και τους νεκρούς κοιτατζήδες. Ο Ναούμ ήταν ένας ύψηλόσωμος ώρατος άνδρας. Οί άλλοι πέντε ήταν κακομοίρηδες και κακοφτιαγμένοι.

Ο Στέφος ξαναγύρισε με διαταγή του «κέντρον» στο Μοναστήρι. Πώς έγίνονταν τὰ σύρτα φέρτα αυτά μεταξὺ βουνοῦ και μιās πόλεως, που είχε πολυπληθῆ χωροφυλακή και άστυνομία, άναδιωργανωμένες μάλιστα από Εύρωπαίους άξιωματικούς και ένα Ίταλό στρατηγὸ και ολάκερη στρατιά τακτικού στρατού, είναι απ' τ' ακατανόητα. Δέν ήμπορει να λεχθῆ ότι η άστυνομία έκλεινε τὰ μάτια. Μας κυνηγοῦσε τώρα, όσο τουλάχιστο και τους Βουλγάρους. Είχε χάσει πιθανώτατα τον πούσουλα. Έγκαταστάθηκε οπωσδήποτε στην πόλι και άνοιξε σαν φρόνιμος νοικοκυράκος ένα καφεενδάκι. Η διαφορά μόνον ήταν ότι τὸ κατάστημα ήταν τῆς οργανώσεως και η πελατεία του άνθρωποι της.

Ένα άπόγευμα Κυριακής, ένθυμοῦμαι πολὺ καλά, εκεί που περπατούσα μ' ένα συμμαιητῆ στον κεντρικό δρόμο Μοναστηρίου και έπρόκειτο να διασταυρωθῶ, χωρίς βέβαια και να χαιρετήσω, με τον Βούλγαρο μητροπολίτη, που κατέβαινε απ' τήν αντίθετη διεύθυνσι με τελετουργική μεγαλοπρέπεια, και τον Βούλγαρο πρόξενο και δύο γκαβάζηδες (σωματοφύλακες), είδα να προβαίνουν ξαφνικά από ένα παρακείμενο οίνοπωλείο τρεις νέοι και να πλησιάζουν απ' τὰ νῶτα τους Βουλγάρους επισήμους χωρίς να γίνουν άντιληπτοί οὔτε απ' τους γκαβάζηδες. Παρά τὰ ψεύτικα μυστικάκια άναγνώρισα τον Στέφο. Έννοιωσα εύθῆς τὰ γόνατά μου να λυγίζουν. Με ταχύτητα άστρεπῆς άναπαρέστησα τήν σκηνή, που θ' ακολουθούσε και μποροῦσε νάχη

καὶ ἐπάνω μου ὀδυνηρὸ ἀντίκτυπο. Θὰ ἦταν ἡ ἑλληνικὴ ἀπάντησις στὴν ἀπόπειρα τοῦ Ναοῦμ στὸ Λράγος σύμφωνα μὲ τὴν καθιερωμένη τότε ἀρχὴ νὰ πληρώνουν οἱ ἀντίπαλοι κάθε θῦμα μὲ ἰδικούς των τῆς ἴδιας περιόπου τάξεως καὶ τοῦ ἴδιου ἐπαγγέλματος. Δύο γυναῖκες, πὸν βιάδιζαν μπροστὰ μίας, σταμάτησαν ἐπίσης ἀτόματα, ἄφρονες σὰν νᾶγιναν στῆλες ἄλατος. Ἄλλὰ τὴν στιγμή ἐκεῖνη πρόβαλε μιὰ δόλακερη ἴλη ἱππικοῦ, πὸν κατέβαινε τροχάδην. Ὁ Στέφος ἔστριψε καὶ τοὺς εἶδε. Ὑστερα ἀπὸ κάποιον δισταγμὸ ἔκαμε νόημα στοὺς δύο συντρόφους του ν' ἀποσυρθοῦν. Χώθησαν σ' ἓνα στενοσόκακο, πὸν ὠδηγοῦσε στὸν αὐλόγουρο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Λημητρίου, ἰδεῶδες καταφύγιον σ' αὐτὲς τὶς δουλειές, ἀφοῦ εἶχε ἔξοδο σὲ τρεῖς διαφορετικούς δρόμους.

Ἄλλη μιὰ μέρα ὁ Στέφος κέρασε μερικὰ ποτηράκια τὸν ἑαυτὸ του καὶ τραβῆξε γιὰ τὴν βουλγάρικη συνοικία Γενῆ-Μαλέ μὲ δύο περιστροφὰ ἐπάνω του καὶ ἓνα μαχαίρι. Κατέβασε κ' ἐκεῖ ἄλλα ποτηράκια καὶ ἄρχισε ἔπειτα δυνατὰ καὶ μεγαλόφωνα νὰ βρίζη τοὺς Βουλγάρους μέσα στ' ὄρητῆριό τους. Τοῦ ρίχθηκαν πολλοί. Μαχαίρωσε δύο καὶ τὰ κατάφερε νὰ τὴ γλυτώσῃ εὐθηνὰ μὲ λίγα μονάχα μελανιάσματα στὸ πρόσωπο. Γιὰ τὴν τρέλλα του αὐτῆ, παραπονεῖται σ' ἀπομνημονεύματα, δέχθηκε ἀντὶς εὐαρέσκεια ἐπιπλήξι. Ἡ ὀργάνωσις τώρα εἶχε ἀνδρωθῆ καὶ ἀπαιτοῦσε ἀπ' τὰ ὄργανά της αὐστηρὴ πειθαρχία, τάξι καὶ σεμνότητα. Ἀναφέρει τὸ ἐπεισόδιον καὶ ὁ Ντραγκάνωφ φυσικὰ παραμορφωμένο. Μιὰ ὁμάδα, λέγει, Ἑλληνες τρομοκράτες τὴν 8ην Ἰανουαρίου 1906 διέτρεξαν τὴν βουλγαρικὴ συνοικία, ὑβρίζοντας, ἀπειλῶντας καὶ κτυπῶντας τοὺς Βουλγάρους μέσα στὸ βασίλειό τους. Ὁ Λάμπο Ράντισεφ, γράφει, αὐτοκτόνησε. Θὰ εἶναι σίγουρα ἓνας ἀπ' ἐκείνους, πὸν εἶχε μαχαίρωσει ὁ Στέφος. Ἀναφέρει ἄλλως τε σ' ἀπομνημονεύματα ὅτι κάποιος ἀπὸ δαίτους καὶ πέθανε, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐφανερώσαν οἱ Βούλγαροι, γιὰτὶ εἶχε, φαίνεται, δοσοληψίες μὲ τὴν ἀστυνομία ὁ μακαρίτης.

Τὴν ἀνοίξι τοῦ 1906 ἓνα πρῶτὸ μιὰ σφαῖρα ἀπλώσε νεκρὸ στὸ κεντρικώτερον σταυροδρόμι τῆς πόλεως τὸν Βούλγαρον γυμνασιάρχην Χρ. Βολκάνωφ, ἀνθρώπον περισσότερον τῶν ὀπλων παρὰ τῶν γραμμάτων. Ὁ Τουρκαλβανὸς σωματοφύλακός του πῆρε εἶδησι, ὅταν ἡ δουλειὰ εἶχε τελειώσει. Τὸν φονιά τὸν εἶδε νὰ τρέξῃ σ' ἓνα κἀβετο πρὸς τὸν κεντρικὸ δρόμον στενὸ καὶ νὰ μπαίνη σὲ μιὰ πόρτα ἢ γυναῖκα τοῦ γυμνασιάρχου. Εἶπε εὐθὺς στὶς ἀρχές ὅτι ἦταν ἓνα παιδί ἀμούστακο, κοντό, ἀδύνατο καὶ μελαχροινό. Ἐπιβεβαίωσε τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἡ νοικοκυρὰ τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου ὁ ἄγνωστος μὲ τὸ πιστόλι στὸ χέρι μπῆκε, πέρασε ἀπ' τὴν πορτοῦλα σὲ ἄλλο σπίτι καὶ ἀπ' ἐκεῖ βγήκε στὸ δρόμον. Ἦταν πράγματι ἓνα ἀπ' τὰ καινούργια παιδιά τοῦ «ἐκτελεστικοῦ», ὁ Σταῖρος Πέτρου ἢ Τσάβες, πὸν δούλευε ὑπηρετὴς σ' ἓνα μαγαζὶ καὶ ἐξακολούθησε ἡσυχὰ τὴ δουλειὰ του καὶ ὕστερα ἀπ' τὴν πρῶτὴν του. Ὁ σύντροφός του Λιάκης Γκεζίτης δὲν χροεῖσθηκε νὰ ἐπέμβῃ. Ἡ ἀστυνομία, γιὰ νὰ

δείξη τὴν ὕπαρξί της, ἔπιασε τὸν Στέφο καὶ τὸν Πάκια, ἂν καὶ ἦσαν ὀλίγελα ἀθῶοι τοῦ αἵματος τοῦλάχιστον αὐτοῦ, καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶχαν φροντίσει νὰ ἐξασφαλίσουν τὸ «ἄλλοθι». Ἡ χήρα τοῦ γυμνασιάρχου, ὅταν τοὺς παρουσίασαν μπροστά της καὶ ἔμαθε τὸ παρελθόν τους, ἔσχισε τὰ ροῦχά της ὅτι αὐτοὶ ἦσαν οἱ δράστες. Τὸ τουρκικὸ ὅμως δικαστήριον κατάλαβε τὰ ἐλατήρια τῆς μεταστροφῆς, ἀφοῦ οἱ Στέφος καὶ Πάκιας κάθε ἄλλο παρὰ κοντοὶ, μελαχροῖνοὶ καὶ ἀδύνατοι ἦσαν, καὶ τοὺς ἔβγαλε μὲ ἀπαλλακτικὸ βούλευμα. Ὁ Ντραγκάνωφ στὸ ἔργον του «Ἡ Μακεδονία καὶ οἱ μεταρρυθμίσεις» ἀναφέρει τὸ ἐπεισόδιον. Ἐπιμένει ὅτι ἡ χήρα ἀναγνώρισε τὸν δράστη. Ἡ φιλαλήθειά του ὅμως εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε ἀναγράφει ὡς τόπον, ὅπου ἔγινε ὁ φόνος τοῦ Βολκάνωφ, τὴν Κοζάνην.

Ἦλθε τώρα ἡ σειρά, ποῦ μὲ τόση ἀνυπομονησία περίμενε ὁ Στέφος, νὰ ξαναδράσῃ μέσα στὴν πόλιν. Τὰ καινούργια καὶ νεόβγαλτα παιδιὰ τοῦ «ἐκτελεστικοῦ» εἶχαν βάλει τὰ γυαλιὰ στοὺς βετεράνους. Πῆρε διαταγὴ νὰ σκοτώσῃ μαζί μὲ τὸν παλιὸ φίλον καὶ σύντροφόν του Ἀλέξανδρον Νέτσιον ἢ Σάντρες τὸν ξυλουργὸν καὶ γείτονά του Λάζαρον Μπελοζέλωφ, καταγόμενον ἀπ' τὸν Περγλεπὲ καὶ ἀνακατωμένον στὴν δολοφονία τοῦ Θεοδ. Μόδη. Ὁ Στέφος καὶ ὁ Σάντρες τὴν 2αν Ἰουνίου τοῦ 1906 χώθησαν σ' ἓνα μπακάλικο στὸ ἴδιον ἀκριβῶς σταυροδρόμι, ποῦ εἶχε κτυπηθῆ ὁ γυμνασιάρχης, καὶ ἔχωσαν τὰ περιστροφά των σ' ἓνα σακκὶ φασόλια. Ὁ Στέφος εἶχε ἐντολὴ νὰ πυροβολήσῃ τὸν μαραγκὸν καὶ ὁ Σάντρες τὸν σωματοφύλακά του. Ἡ κίνησις στὸ δρόμον ἦταν μεγάλη. Δύο φρουροὶ χωροφύλακες ἔστεκαν σὲ μιὰ γωνιά καὶ δύο στρατιῶτες στὴν ἄλλη. Μιὰ μικρὴ περίπολος περπατοῦσε ἐπίσης μὲ βῆμα σχεδὸν σημειωτὸ στὴν ἴδια θέσει. Μόλις πρόβαλε ὁ μαραγκός, ὁ Στέφος ἀρπάζει τὸ περιστροφον, πηδάει ἔξω, φυτεύει μιὰ σφαῖρα στὸ κεφάλιν του, χάνεται στὸν κόσμον, μπαίνει σ' ἓνα ἀντικρινὸν καφενεῖο καὶ ἀπ' ἐκεῖ σ' ἓνα στενοσόκακον. Ἐγίναν ὅλα μὲ τόση ταχύτητα, ὥστε οὔτε ὁ σωματοφύλακας οὔτε ὁ Σάντρες κι ἀκόμα λιγώτερον οἱ ἀνθρώποι τῆς τάξεως πρόλαβαν νὰ κινηθοῦν. Οἱ ἀστυνομικοὶ τὸν εἶδαν νὰ τρέχῃ στὸ δαιδαλικὸ στενοσόκακον, ἀλλὰ τὸν ἔχωσαν ἀμέσως πίσω ἀπὸ μιὰ γωνιά. Ἐτρέξαν κι αὐτοὶ χωρὶς νὰ ξέρουν ἂν ἐξακολούθησε τὴν τρεχάλα ἢ τρύπωσε σὲ καμμιὰ ἀπ' τὶς πολλὰς πόρτας. Ὁ Στέφος μπῆκε στ' ἀρχοντικὸ σπίτι τοῦ Σταύρου Δούμα, ἔκλεισε πίσω του τὴν πόρτα, πήδησε τὸν μεσότοιχον, πέρασε μιὰ ἄλλη αἰθλή καὶ καταστάλαξε στὸ σπίτι τοῦ ἱατροῦ Ἀμβρόση. Οἱ τρεῖς νεαρὲς ἀδελφές του τὸν ἔκρυψαν καὶ τὸ βράδυν τὸν ἔντυσαν γυναικεῖα, τὸν πῆραν ἀγκαζέ, πέρασαν μαζί πολλοὺς δρόμους καὶ τὸν ἄφησαν σ' ἓνα μακρινὸν καὶ ἀπόκεντρο σπίτι. Ὑστερον ἀπὸ λίγες μέρες ἔφυγε γιὰ τὸ πλησιέστερον χωριό, τὸ Λάχτσι, μεταμφιεσμένος σὲ χωριάτη μ' ἓνα σακκὶ σπανιά στὸν ὄμο. Ὁ Ντραγκάνωφ (σελ. 313) ἀναφέρει τὸν φόνον τοῦ Λαζ. Μπελοζέλωφ καὶ ἀνομολογεῖ ὅτι ἔγινε μέρα μεσημέρι στὸν κεντρικώτερον καὶ πολυανθρωπώτερον

δρόμο τοῦ Μοναστηρίου. Προσθέτει ὅμως ὅτι ὁ δολοφόνος ἐπιάσθηκε ἀπ' τοὺς διαβάτες. Ἐναγράφει ἐπίσης ὅτι τὴν ἴδια μέρα, σχεδὸν τὴν ἴδια ὥρα, ἐσκοτώθηκαν ἀπὸ «τρομοκράτες», ὄργανα τοῦ Ἑλληνικοῦ κομιτάτου Μοναστηρίου, μέσα στὴν πόλι τρεῖς ἄλλοι «πρόκριτοι» καὶ «φιλήσυχοι» Βούλγαροι, οἱ Βασίλ Τουφεκτοῆφ, Σπύρο Μπρασνάρωφ καὶ Λαζάρ Ντογραματζήφ. Ὁ Ντραγκάνωφ καὶ πλειοδοτεῖ. Τρεῖς ἦσαν ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα οἱ νεκροὶ Βούλγαροι. Ὁ Ντραγκάνωφ ἀναφέρει τὸν Μπελοζέλκωφ δυὸ φορές, τὴν τελευταία φορὰ μὲ τὸ ἐπάγγελμά του (Ντογραματζήφ, ξυλουργός).

Ἐνόμιζε ὁ Στέφος ὅτι ὁ φίλος καὶ σύντροφός του Σάντρες εἶχε δειλιάσει τὴν τελευταία στιγμή. Ἐκεῖνος ὅμως ἐκτυποῦσε τὸ ἴδιο βράδυ ἕναν ἄλλο σημαντικὸ Βούλγαρο στὸ ἄλλο ἄκρο τοῦ ἴδιου κεντρικοῦ δρόμου. Δύο στρατιῶτες, πού ἔτυχαν ἐκεῖ κοντά, τὸν κυνήγησαν. Ὁ Σάντρες τοὺς πυροβόλησε καὶ τοὺς ἀνάγκασε ν' ἀλλάξουν διεύθυνσι. Ὁρμησε κ' ἕνας ἀξιωματικὸς μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι. Τὸ πιστόλι τοῦ Σάντρες τὸν ἔκαμε κι αὐτὸν νὰ τὸ ξαναβάλῃ στὴ θήκη. Ὁ Σάντρες ἀναχώρησε γιὰ τὴν Ἀθήνα, μεταμφιεσμένος σὲ Ἑβραῖο, μέσον Κορυτσᾶς καὶ Ἰωαννίνων. Ἐκεῖ τὸν βρῆκε καὶ ὁ Στέφος.

Ἐπῆρχε διαταγὴ νὰ φεύγουν στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μὴ μένουν στὰ σώματα ὅλα τὰ παιδιὰ τοῦ «ἐκτελεστικοῦ», πού εἶχαν κάμει φόνους. Συγκέντρωναν ἐπάνω τους ὅλη τὴν μῆνι τῶν Τούρκων καί, σὰν ἔπεφταν στὰ χέρια τους καὶ δὲν ἐπρόδιναν, τοὺς περιέμενε χωρὶς πολλὰς διατυπώσεις τὸ σχοινὶ τῆς κρεμάλας. Ἐνα τέτοιο παιδί, ἄφητο καὶ λιγάκι ἀνισόροπο, πού εἶχε πιασθῆ σὲ μία ὑπόγεια κρύπτη, ὅπου ὁ σύντροφός του Κιουτσούκης ἀπ' τὴν Κοζάνη προτίμησε νὰ τινάξῃ τὰ μυαλά, λιποψύχησε καὶ τὰ ξέρασε ὅλα. Πολλὰς δωδεκάδες Μοναστηριωτῶν καὶ χωρικῶν ἐφυλακίσθησαν. Χρειάσθηκε νὰ κινητοποιηθῆ ἡ μάνα του, γιὰ νὰ πεισθῆ νὰ τ' ἀναιρέσῃ ὅλα στὸ δικαστήριον. Ἀποφυλακίσθησαν τότε ὅλοι οἱ ἄλλοι. Αὐτὸς ὅμως καταδικάσθηκε. Ὅταν τοῦ περνοῦσαν τὴ θηλειά, εἶπε: «Σκύλλα μάνα, μὲ πῆρες στὸ λαιμό».

Ὁ μακαρίτης Δ. Καλαποθιάκης, διευθυντὴς τοῦ «Ἐμπρός» καὶ πρόεδρος τοῦ Ἑλληνομακεδονικοῦ κομιτάτου, ἀγάπησε ἰδιαίτερα καὶ τοὺς δύο. Τὸν Στέφο μάλιστα εἶχε καὶ ἀκόλουθό του. Ἀλλὰ δὲν ἦταν ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους, πού μποροῦσαν νὰ ἡσυχάσουν καὶ πολὺ. Τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1907 ξαναῆλθε στὴ Μακεδονία, ὄπλαρχηγὸς πιά, στὸ σῶμα τοῦ ἀνθυποφαρμακοποιοῦ Τόμπρου (Ρουπακιᾶ). Δεύτερος ὑπαρχηγὸς ἦταν ὁ παλαίμαχος Σιδέρης ἀπ' τὸ Γιαννοχώρι. Πεδίῳ δράσεως τοὺς εἶχε ὀρισθῆ ἡ περιφέρεια τῆς Βίγλιστας μ' ἐχθρὸ τὶς βουλγάρικες συμμορίες τῶν Καστανοχωριῶν καὶ τὶς ἀλβανικὰς τοῦ Μοράβα καὶ τῆς Κορυτσᾶς. Πάνω ἀπ' τὴν Δάρδα ἀνακάλυψαν μιὰ ἐξαμελῆ συμμορία ἀλβανιστῶν ἀπ' τὸ ψωμί, πού τοὺς πῆγαιναν δυὸ Ἀρβανιτόβλαχοι. Δύο πληγωμένους Ἀλβανοὺς ἔπιασε τὴν ἄλλη μέρα ὁ στρατός.

Μαζὶ μὲ τὸ καινούργιο σῶμα τοῦ Λαχτάρρα ἔξεστράτευσαν ἐναντίον ἐνὸς χωριοῦ στὰ Καστανοχώρια. Ἐφθασαν ἐκεῖ ἀπ' τὸ Γιαννακοχώρι ἕστερα

ἀπὸ πορείᾳ ἐπτὰ ὡρῶν. Μέσα στὸ χωριὸ βρῖσκονταν ὁ Καρσάκωφ μὲ 15 κομιτατζήδες. Τοὺς πῆρε ὅμως γιὰ στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα καὶ βγήκε ἔξω. Οἱ δικοὶ μας ἔπιασαν τὸν Βούλγαρο διδάσκαλο, τὸν βουλγαρόπαπα καὶ 10 ἄλλους, γιὰ νὰ τοὺς «κατηχήσουν», ὅπως γράφει ὁ Στέφος. Ἄν ἄργησε ὅμως ἡ συμπλοκὴ μὲ τοὺς κομιτατζήδες, ὅποτε ἡ κατήχησις ἔδωσε τὴν θέσι τῆς σ' ἄλλη δραστηκώτερον ἐνέργεια. Τὰ δύο ὅμως σώματα γρήγορα βρέθηκαν σὲ δύσκολη θέσι καὶ λίγο ἔλειψε νὰ συναντήσουν στὸν ἄλλο κόσμον τοὺς κατηχουμένους. Ἦσαν στὸν κάμπο. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς κομιτατζήδες καὶ τοὺς αὐτοαμυνίτες, ποὺ ἔτρεξαν καὶ ἀπὸ ἄλλα χωριά, ἔφθασαν καὶ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα καὶ ἀνοπλοὶ Τοῦρκοι χωρικοί. Εὐτυχῶς οἱ τελευταῖοι προτίμησαν νὰ παρακολουθήσουν οὐδέτεροι τὸν ἀλληλοσπαραγμὸ τῶν γκριασούρηδων. Σκοτώθηκαν ὁ Καρσάκωφ καὶ δύο κομιτατζήδες καὶ ἀρρώστησε ἢ πληγώθηκε ἀπὸ πέσιμο ὁ Ρουπακιῶς. Πρὶν ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Ἀθήνα, μοίρασε τὸ βασίλειον καὶ τοὺς ἄνδρας τοῦ στοὺς δύο ὑπαρχηγούς. Στὸν Στέφο ἔδωσε τὸν Μοράβα καὶ στὸν Σιδέρη τὰ Καστανοχώρια καὶ τὸν Γράμιον.

Ὁ Στέφος ἐργάσθηκε ὅλο τὸ καλοκαίρι στὴν ὀργάνωσιν καὶ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν χωριῶν τοῦ θρυλικοῦ ἀπ' τὸν ἑλληνοϊταλικὸ πόλεμον βουνοῦ. Στὴν Λάρδα δέχθηκε τὴν ἐπίσκεψιν τῆς μάνας καὶ ἀδελφῆς του, ποὺ ἦλθαν ἀπ' τὸ Μοναστήρι νὰ τὸν ἰδοῦν. Τὸ φθινόπωρον ἀναχώρησε καὶ αὐτὸς μὲ τοὺς ἄνδρας του γιὰ τὴν πρωτεύουσα. Μὰ δὲν ἤσυχασε παρὰ 10 μόνον μέρες. Στὴν Ἀθήνα βρῖσκονταν οἱ πρόην κομιτατζήδες τοῦ Μοριχόβου Τσίτσος καὶ Μπραγιάννης, ποὺ εἶχαν προσχωρήσει μὲ ὅλην τὴν συμμορίαν στὸ σῶμα τοῦ Βρόντα. Εἶχαν κτυπηθῆ δυὸ φορές μὲ τὸν Βολάνη. Κι ὅταν ἔμαθαν ὅτι ὁ φοβερὸς Κρητικὸς ἔφυγε, πλησίασαν στὸ τέως ἐχθρικὸ γι' αὐτοὺς στρατόπεδον. Ἡ πρώτη συνάντησις ἔγινε μὲ τὸν μακαριτὴν Γεώργιον Κονδύλην. Ὁ Στέφος διωρίσθηκε ἀρχηγὸς τῶν καὶ ξεκίνησαν πάλιν γιὰ τὸ Μοριχόβο. Ἄν πῆραν αὐτὴ τὴν φορὰ τὸ καθιερωμένον δρομολόγιον Καλαμπάκα—Γρεβενὰ—Παλιόκαστρο—Βογασιτὸ—Λόσνιτσα—Λέχοβο—Μπελκαμένη ἐξ αἰτίας, καθὼς φαίνεται, τῶν τουρκικῶν μέτρων, ἀλλὰ τοῦ Ὀλύμπου. Ὁ ὄπλαρχηγὸς τῆς περιοχῆς Ἰωάννης Εὐαγγελόπουλος, ποὺ ἐκθειάζει ὁ Στέφος γιὰ τὴν ὄλην δρασί του, καθώρισε καὶ διευκόλυνε τὴν πορείαν τῶν. Ξεκουράσθηκαν τρεῖς μέρες μέσα στὴν Νάουσα, ὅπου πέρασαν ἀρχοντικά. Οἱ Τσίτσος, Μπραγιάννης καὶ οἱ ἀφελεῖς καὶ πρωτόγονοι ἄνδρες τῶν, ἔμειναν κατάπληκτοι ἀπ' τὸν πλοῦτον, τὴν πολυτέλειαν, τὴν φιλοξενίαν καὶ τὶς περιποιήσεις τῆς πόλεως. Ἀπ' τὴ Νάουσα μέσον Νησιοῦ καὶ τῆς θρυλικῆς σήμερον Παναγίτσας, τότε τουρκοχωριοῦ, ἔφθασαν στὸ Μοριχόβο. Στὴν πλαγιὰ τοῦ Καϊμακτσαλᾶν τοὺς ἔπιασε τρομερὴ χιονοθύελλα. Τρύπωσαν σὲ ἄδειες καλοκαιρινῆς κλύβης Σαρακατσαναίων, ὅπου πείνασαν, ἀλλὰ καὶ σώθηκαν.

Στὸ Μοριχόβο βρῖσκονταν τότε τὰ σώματα Παπαβγέρον ἢ Γκούρα, ὑπολοχαγεῶν, μὲ τὸν Ἄντ. Ζώνη, τοῦ Ἐμμ. Νικολοῦδη, Κρητικοῦ, καὶ

τοῦ Περδίου ἢ Νεράντζη, Σιατιστινοῦ. Ἐπίσης καὶ τοῦ Ἑμμ. Κατσιγάρη, Κρητικοῦ, ποὺ εἶχε τὴν δικαιοδοσίαν του στὴν Καρατζόβα. Ὁ Στέφος πῆρε τὸν τομέα τῆς Μπέσιστας, τὴν χειρότερη δηλ. καὶ δυσκολώτερη μερίδα. Ἀπ' τὴ Μπέσιστα καταγόταν ὁ Τσίτσος. Ὑποπτη καὶ ἐπικίνδυνη ἄλλοτε, εἶχε μετὰ τὴν προσχώρησίν του βελτιωθῆ. Ἦ ἄλλα ἦσαν ἐρμαφρόδιτα ἢ καὶ ἐχθρικά. Ἄν εἶχαν ὅλα καμμίαν ἀπολύτως ἀναλογία μετὰ τὰ παλιὰ καὶ δλόηρυχα δικὰ μας χωριά, ὅπως ἡ Γραδέσνιτσα, ἡ Γρούνιτσα καὶ τ' ἄλλα.

Ἐπειδὴ ἔμαθαν ὅτι στὸ Ζίχοβο, γενέτειρα τοῦ Μπραγιάννη, οἱ κομιτατζῆδες, γιὰ νὰ τιμωρήσουν τὴν ἀποστασία του, ἔσφαξαν τὸν ἀδελφὸ του καὶ ἄρπαξαν τὰ παιδιὰ του, ξεκίνησε τὸ σῶμα τὸν Δεκέμβριον, στὴν καρδιά τοῦ χειμῶνα, νὰ τιμωρήσῃ τοὺς τιμωροὺς. Ἐνα χρόνον ἔνωρίτερα τὸ σῶμα τοῦ Βολάνη εἶχε ἀφήσει πολλὰ ἔχνη τοῦ διάβα του ἀπ' τὸ ἴδιο χωριό. Εἶχαν τὴν καλὴ τύχη νὰ συναντήσουν τὸ κομιτατζῆ Τότσκο στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ. Τὸν πυροβόλησαν καὶ τὸν πλήγωσαν. Ἐτρεξε εὐθὺς ὁ Μπραγιάννης καὶ τοῦ βύθισε στὸ στηθὸς τὸ μαχαίρι μετὰ τὸ ἐπιφώνημα: «Μπορῶ τώρα ν' ἀποθάνω». Ὁ Τότσκος εἶχε σκοτώσει τὸν ἀδελφὸ του. Οἱ ἄλλοι, ὅπως γράφει ὁ Στέφος, τὸν λυπήθηκαν καὶ τὸν ξαναπυροβόλησαν. Τὸ χωριὸ τοὺς δέχθηκε τώρα μ' ἐνθουσιασμὸ καὶ παγούρια ρακῆς γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀπ' τὸν Τότσκο. Δὲν εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι δὲν θὰ ἐώρταξε μετὰ τὸν ἴδιον τρόπο, ἐὰν καὶ ἄλλοι βρισκόνταν στὴν θέσιν τοῦ Τότσκου.

Κοντὰ στὸ Ζίχοβο βρίσκεται ἡ Βιτωλίτσα, ἔδρα τότε διλοχίας. Οἱ Τούρκοι ἄκουσαν τοὺς πυροβολισμοὺς καὶ ξεκίνησαν γιὰ τὸ χωριό. Τὰ κικρούλια, ὅπως ἦταν φυσικὸ, τοὺς εἶδαν. Τὸ σῶμα τῶσκασε ἀπ' ἀντίθετη διεύθυνσιν στὸ δάσος, ἀφήνοντας στὴ μέση παγούρια καὶ πανηγύρια. Δύο ἄνδρες πῆγαν νὰ πάρουν νερὸ ἀπὸ μιὰ πηγὴ, ὁ ἓνας παλιὸς ἀπ' τὴ Μπέσιστα, ὁ ἄλλος, Ἡλίας, καινούργιος ἀπ' τὴ Πόλιτσα, ποὺ εἶχε ἀδελφὸ κομιτατζῆ καὶ ἐξάδελφο ἀρχικομιτατζῆ. Κοντὰ στὴ βρύσιν ἐλημέριαζε σὲ μιὰ καλύβα ὁ βοεβόδας Μάρκος μετὰ 13 ἄνδρες καὶ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἡλία. Ὅταν τοὺς εἶδαν, ρίχθηκαν νὰ τοὺς πιάσουν. Ἐκεῖνοι ἀντιστάθηκαν. Ἄρχισε συμπλοκή. Ἐτρεξε ὅλο τὸ σῶμα καὶ ἐκύκλωσε τοὺς κομιτατζῆδες. Ἐτρεξε ὅμως καὶ ὁ στρατὸς καὶ ἐκύκλωσε ὅλους. Ὁ Στέφος μετὰ τὸν Μπραγιάννη καὶ 7 ἄνδρες βρέθηκαν σὲ δύσκολη θέσιν. Ἀνάμεσα ἀπὸ δυνὸ πυρὰ πολιορκητῆς καὶ πολιορκούμενοι εἶχαν τὸ κύριον βάρος τῶν Τούρκων. Ἀναγκάσθηκαν σιγὰ σιγὰ νὰ συμπτυχθοῦν πρὸς τὸν ποταμὸ Τσέρνα καὶ νὰ ὀχυρωθοῦν στοὺς γιγαντιαίους βράχους τῆς δεξιᾶς ὄχθης του. Πρὸς τὸ ποτάμι ἔφυγε, πυροβολώντας καὶ πυροβολούμενος ἀπὸ Ἕλληνας καὶ Τούρκους, καὶ ὁ Μάρκος. Ρίχθηκε εὐθὺς στὰ νερά, γιὰ νὰ πνιγῆ, ὅπως ὅλοι τὸ περίμεναν. Περναίει ὅμως τὸ ποτάμι, βγαίνει στὴν ἄλλη ὄχθη, στρέφει, πυροβολαίει, σκοτώνει ἓνα ἀντάτη, πληγώνει ἄλλον, ὅπου κανένας δὲν τὸ περίμενε. Τὸν κάρφωσαν στὸ τέλος κι αὐτὸν σ' ἓνα βράχο.

Ὁ Στέφος καὶ ἡ παρέα του ἀντιμετώπιζαν τώρα μόνοι ὄλον τὸν στρατό. Βιάστικε ἡ μάχη 10 ὥρες. Τέσσαρες ἀντάρτες πληγώθηκαν. Ὁ Μπραγιάννης καὶ ἓνας γνώριμός του λοχίας, ὁ Ἰσμαήλ Τσιαούς, πολεμοῦσαν πίσω ἀπ' τοὺς βράχους ὄχι μόνο μὲ σφαῖρες, μὰ καὶ μὲ βρυσιές καὶ μὲ περράγματα. Οἱ Τοῦρκοι ἄρχισαν καὶ τὸν πετροπόλεμο. Κυλοῦσαν ἀπὸ παντοῦ μεγάλες πέτρες καὶ βράχους. Κοντὰ τὰ μεσάνυχτα οἱ ἀντάρτες ἔβγαλαν τὰ τσαρούχια, ἔβαλαν στὴ πλάτη τοὺς πληγωμένους καὶ ἀθόρυβα στὸ πηχτὸ καὶ παγερὸ σκοτάδι ξεγλύστρησαν. Μιὰ φουρτούνα ἦλθε παραγγελία νὰ ξεπαγιάση καὶ νὰ τυφλώση τοὺς Τούρκους.

Ἀρχὲς Ἰανουαρίου τοῦ 1908 τὰ σώματα Στέφου, Ἐμμ. Νικολοῦδη καὶ Περδίκας ἐξεστράτευσαν ἐναντίον τῆς συμμορίας Βασιλῶφ, πού κούρνιαζε σὲ μιὰ καλύβα στὰ δάση τῆς Πόλτσιστας. Τὴν κύκλωσαν. Ἐφθασε ὅμως ὁ στρατὸς καὶ κυνήγησε μαζὶ κυκλωμένους καὶ κυκλωτές.

Στις 8 Φεβρουαρίου ὁ Στέφος βρισκόταν μὲ τὸ σῶμά του στὴ Μπέσιστα. Τὰ χαράματα λόχος στρατοῦ τοὺς ἔζωσε. Κατώρθωσαν νὰ ξεφύγουν μὲ δύο μόνο λαβωμένους, Ὁ διοικητὴς ὅμως τοῦ λόχου, ἀπὸ τοὺς νεαροὺς καὶ ζωνηροὺς ἀξιωματικούς, πού δημιούργησαν τὸ νεοτουρκικὸ κίνημα, τοὺς πῆρε ἀπὸ κοντὰ. Πήγαινε ὁ ἴδιος πάντα μπροστὰ μὲ λίγους στρατιῶτες καὶ τὸν σαλπικτή. Γιὰ τὸ σῶμα ξάνοιγε εὐκόλη διέξοδος πρὸς τὸ Ψώβικ. Προτίμησε ὅμως ὁ Στέφος τὴν ἀντίθετη καὶ δυσκολώτερη διεύθυνσι, γιατί φοβήθηκε παγίδα στὴν ἄλλη, τὴν ἀνοικτή. Ἀκολούθησε τὸν εὐκόλο δρόμο μονάχα ὁ Γιωργούλας. Ἐνόμισε ὅτι τὴν γλύτωσε εὐθηνά. Ξαφνικὰ ὅμως βλέπει μπροστὰ του ὀλάκερο λόχο κυνηγῶν, πού εἶχε περάσει τὴν νύχτα στὸ μοναστήρι τοῦ Τσέμπρην καὶ ἔτρεχε τώρα στὸν κρότο τῶν ὄπλων. Ὁ Γιωργούλας χῶθηκε σ' ἓνα χαντάκι καὶ ἄρχισε νὰ τοὺς ρίχνῃ. Οἱ Τοῦρκοι, σὰν εἶδαν πὼς ἦταν μόνος, σταμάτησαν τὰ πυρά των καὶ προχώρησε ὁ ἀξιωματικός, γιὰ νὰ τοῦ πῆ νὰ παραδοθῆ. Ὁ Γιωργούλας τὸν ξάπλωσε νεκρό. Διδάχθηκε ὅμως καὶ αὐτὸς κάπως ἄργα ὅτι οἱ εὐκόλοι δρόμοι δὲν εἶναι πάντοτε οἱ καλύτεροι.

Στὸ μεταξὺ τὸ κυνηγητὸ τοῦ σώματος ἐξακολουθοῦσε συστηματικὸ καὶ ἀμείλικτο. Ἐνας ἀντάρτης πληγώθηκε, ἓνας ἄλλος λαβωμένος αἰχμαλωτίσθηκε. Τὰ δύο στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα πλησίαζαν νὰ ἐνωθοῦν. Ὁ Στέφος βρέθηκε μόνος, κατάμονος σὲ μιὰ ρεματιά. Τὰ φυσέκια του βρίσκονταν στὸ τέλος καὶ πρόβαλε ἀντίκρου του ὁ νεαρὸς ἀξιωματικός μὲ λίγους στρατιῶτες. Πίστεψε πὼς ἔφθασε ἡ τελευταία του στιγμή. Ἄρχισε νὰ καταστρέφῃ τὰ ἔγγραφα, πού εἶχε ἐπάνω του, ετοίμασε καὶ τὸ πιστόλι του, γιὰ νὰ τινάξῃ τὰ μυαλά του. Ἀλλὰ τότε ἔπεσαν ξάφνου πολλὲς καὶ ἀνέλπιστες μπαταριές, πού ἔκαναν τὸν νεαρὸ ἀξιωματικὸ νὰ τὸ βάλῃ αὐτὸς τώρα στὰ πόδια. Ἦσαν τὰ σώματα Κατσιόγρη, Νικολοῦδη, Περδίκας, πού ἔφθαναν σὲ βοήθεια μαζὶ καὶ μὲ τὸ σῶμα Παναγιώτη Γεργοριάννη, πού εἶχε ἀναγκασθῆ

ἀπὸ τὸν ἄγριο τουρκικὸ διωγμὸ στὰ χωριά τοῦ Περιστεριοῦ νὰ ζητήση καταφύγιο στὸ Μορίχοβο. Εἶχαν κινητοποιηθῆ ἐπίσης καὶ οἱ ἔνοπλοι χωρικοὶ τῆς Γραδέσνιτσας καὶ τῶν ἄλλων χωριῶν. Ἔπλεσαν 6 ἀντάρτες καὶ ἀρκετοὶ μὲ τὸν Μπραγιάννη πληγώθηκαν.

Στὸ Μορίχοβο ἔφθασαν τὸν Μάρτιο, ὅπως γράφει ὁ Στέφος, ἀπὸ τὶς φυλακὲς Μοναστηρίου ὁ ὑπολοχαγὸς Καλομενόπουλος, ὁ ὑπαξιωματικὸς Μπενούκας, ποὺ εἶχαν αἰχμαλωτισθῆ στὴ Δροσοπηγὴ (Μπελκαμένη) τὴν ἄνοιξι τοῦ 1905, ὅταν βιάδιζαν μὲ τὸ πρῶτο σῶμα γιὰ τὸ Μορίχοβο, καὶ ὁ Χρῖστος Παναγιωτίδης ἢ Μαλέτσκος, ποὺ εἶχε αἰχμαλωτισθῆ στὴ Στάτιτσα, ὅταν ἔπεσε ὁ Μελάς.

Ὁ Καλομενόπουλος τὴ στιγμῇ, ποὺ ἔβγαине ἀπὸ τὸ Μοναστήρι καβάλλα καὶ ντυμένος χωριάτικα, ἔπεσε ἀπ' τὸ ἄλογο μπροστὰ ἀκριβῶς στὸν ἀστυνομικὸ σταθμὸ. Ἐὰν κατάφερε νὰ βγῆ ἀπ' τὴν πόλι στὸν κάμπο μὲ τὴν βοήθεια τοῦ συνοδοῦ τοῦ Μήτσου ἢ Τσαγκάρη ἢ Δασκάλου ἢ Ταυταλίδη, ἐνὸς μεσόκοπου λαϊκοῦ τύπου μ' ἐμφάνισι κουτὴ καὶ ἐξυπνάδα καταπληκτικὴ καὶ μὲ τὴν συνδρομὴ τῶν... ἀστυνομικῶν, ποὺ τὸν ὑποβάσταξαν, γιὰ νὰ ξανανεβῆ στὸ ἄλογο. Ἡ κατοχυρία παρακολούθησε τὸν Καλομενόπουλο καὶ παραπέρα. Στὸ δρόμο γιὰ τὰ θεσσαλικά σύνορα κοντὰ στὴν Παλατίτσα τῆς Βεροίας ἐξ αἰτίας τοῦ χωρὶς αὐτὸς νὰ φταίη, ἀπλῶς καὶ μόνο γιὰ νὰ καβαλλικέψη λίγες ὥρες ἓνα ἄλογο, σκοτώθηκαν ἀπὸ ἓνα ἄλλο γηραιὸ ἀντάρτη καὶ ἰδιοκτήτη τοῦ ἀλόγου, ὁ Μανώλης Κατσιγάρος, λαμπρὸς Κρητικὸς καπετάνιος, καὶ ὁ Μανώλης Μυλωνάκης, βετεράνος τοῦ Μοριχόβου.

Δὲν ἄργησε νὰ ξεσπάσῃ καὶ στὸ Μορίχοβο ἡ μπόρα τοῦ τουρκικοῦ διωγμοῦ, ποὺ εἶχε ρημάξει τὰ χωριά τοῦ Περιστεριοῦ. Ἐφθασαν εἰδικὰ στρατιωτικὰ τμήματα, πολὺπειρα πιά σ' αὐτὲς τὶς δουλειές. Ὁλη τὴν προσοχὴ καὶ μανία τὴν συγκέντρωσε ἰδίᾳ ἡ Γραδέσνιτσα. Ἦξεραν ὅτι οἱ κάτοικοί της πρῶτοι πάντοτε ἔτρεχαν νὰ ξεθάψουν τὰ κρυμμένα ὄπλα καὶ νὰ κτυπήσουν ἀπὸ τὰ νῶτα τὸν τουρκικὸ στρατό. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 1543 ἀπὸ 28ης Μαρτίου 1908 ἔκθεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ προξενείου Μοναστηρίου ἀναγράφει: «Στρατός, εἰσελθὼν εἰς τὴν Γραδέσνιτσαν τοῦ Μοριχόβου, συνέλαβεν πλείστους χωρικούς, οὓς ὑπέβαλε εἰς τρομερὰς κακώσεις, καὶ τοὺς ἐξηνάγκασεν νὰ παραδώσουν ὄπλα. Συνέλεξε 25 ὄπλα καὶ ἀνεκάλυψε 20 κρύπτας, ἀνασκάψας πολλὰς οἰκίας».

Ἐξαγόρασαν δηλαδὴ οἱ χωρικοὶ τὴν ἡσυχία μὲ τὴν παράδοσι τοῦ ἐνὸς τρίτου τῶν ὄπλων καὶ τῶν κρυπτῶν. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν πάρει πράγματι μέτρα σοβαρὰ καὶ ριζικά. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἰσχυρὲς μόνιμες φρουρὲς σὲ πολλὰ χωριά καὶ τὴν ἀδιάκοπη κίνησι τῶν εἰδικῶν «ταγματῶν κυνηγῶν» (ἀβτζή-ταμποῦρ) εἶχαν ἐγκαταστήσει σ' ὅλες τὶς κορυφὲς σταθμοὺς ὀπτικοῦ τηλεγράφου γιὰ τὴν εὐκολώτερη μετάδοσι τῶν πληροφοριῶν καὶ διαταγῶν. Τὴν ἄνοιξι τοῦ 1908 βιάθησαν νὰ ξεπατώσουν τὰ ἰδικὰ μας τὰ χωριά, ἐνῶ δὲν

ἐνόησαν τὰ βουλγαρικά. Ἐβισάνισαν τοὺς φτωχοὺς χωρικοὺς μας μὲ τὰ φρικτότερα βισανιστήρια.

Τὸν Ἀπρίλιο ξαναπρόβαλε στὸ Μορίχοβο μὲ 40 ἄνδρες ὁ Γεώργιος Βολάνης, πὸν τὸνομά του μόνον σκόρπιζε ἀρκετὸ τρόμο σὲ μεγάλη γύρω ἀκτίνα.

Στὴν πλαγιὰ τοῦ Καϊμακτσάλων κοντὰ στὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο εἶχε κτυπήσει μιὰ βουλγαρική συμμορία καὶ αἰχμαλώτισε τὸ ἄλογο τοῦ βοεβόδα Τζόλε. Βολάνης τώρα, Στέφος καὶ ἄλλοι ξανιάρχισαν ἔντονη τὴν δράσι, μόλις κάπως κόπασε ἡ τουρκικὴ ὄργη καὶ διώξις.

Σ' ὅλη αὐτὴ τὴ σκληρὴ καὶ αἱματηρὴ προσπάθεια ἔβαλε τέλος ἡ νεοτουρκικὴ ἐπανάστασις, πὸν ἄρχισε ἀπὸ τὸ Μοναστήρι τὴν 10ην Ἰουλίου 1908, ἡμέρα ἐθνικῆς ἑορτῆς γιὰ τὴν νέα Τουρκία.

Ἄλλα τὰ σώματα τοῦ Μοριχόβου, τοῦ Περιστεριοῦ, τοῦ Βίτσι συγκεντρώθηκαν στὸ Μεγάροβο, πάνω ἀπ' τὸ Μοναστήρι, καὶ κατέβηκαν μιὰ δόλολαμπρη καλοκαιρινὴ μέρα στὴν πόλι. Ὁ Βολάνης φοροῦσε εὐζωνικὸ ντουλαμά, φορτωμένος πάντοτε ἀσημικά, οἱ Καραβίτης καὶ Μακρῆς χακὶ στολῆς καὶ μακρὰ ὑποδήματα, ὁ Στέφος φουστανέλλα λερὴ καὶ οἱ ἄλλοι ἀνάλογα ὁ καθένας μὲ τὸ γοῦστό του. Οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἔκαμαν θερμὴ ὑποδοχὴ καὶ οἱ Ἕλληνες ἀποθεωτικὴ. Ἀπ' τὸ μπαλκόνι τῆς Στρατιωτικῆς σχολῆς, ὅπου ἐσπούδασαν καὶ οἱ Μουσταφᾶ Κεμάλ, Ἐνβερὸ καὶ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῆς νέας Τουρκίας, τοὺς προσφώνησε ὁ Κενὰν μπέης, ἓνας μεγαλοκτηματίας καὶ μεγαλοσοφειλέτης μπέης, πὸν εἶχε ἀνακηρυχθῆ ὁ ἐπίσημος ρήτορας καὶ διεριθηνέας τοῦ χουριέτ. Ἀκολούθησαν τραπέζια ἀπὸ μέρος τῆς Νεοτουρκικῆς λέσχης καὶ τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος, ἑορτὲς καὶ πανηγύρια κ.λ.π. Οἱ Κρητικοὶ ἔφυγαν. Ὁ Βολάνης πῆγε καθάλα στὸ ἄλογο τοῦ βοεβόδα Τζόλε, πὸν εἶχε αἰχμαλωτίσει. Ὁ Στέφος ἔμεινε.

Ξανάνοιξε πάλι ἓνα καφεεδάκι, πὸν ἔζησε ὅσο καὶ τὰ ρόδα τοῦ Μαΐου. Κάπου κάπου χανόταν πάλι γιὰ μερικὲς μέρες. Ἐπαιρνε 3 - 4 παιδιὰ, ἔβγαιναν ἔξω, ξαναφοροῦσαν τὶς ἀνταρτικὲς στολῆς καὶ τὸν ὄπλισμὸ καὶ ἔκαμαν μιὰ ἐπιθεώρησι, πὸν ἦταν περισσότερο πολεμικὴ ἐπίδειξι στὰ μακρυνὰ καὶ διστακτικὰ χωριά. Σὲ μιὰ τέτοια περιοδεΐα διεσταυρώθηκε μὲ ἓναν Ἐβραῖο γυρολόγο. Ὁ πτωχὸς ἄνθρωπος, σὺν ἀντίκρουσε στὴν ἐρημιὰ τοὺς ἀγριανθρώπους καὶ τὴν χατζάρα τοῦ Στέφου, βγαλμένη ἀπ' τὴ θήκη της, πᾶγωσε.

— Ἀμάν, ἐφέντημ. Ἐχω ἔξ μικρὰ παιδιὰ. Πάρτε ὅσα χρήματα ἔχω ἐπάνω μου. Χαλάλι. Εἶπε τουρκικά, ἐνῶ τὰ χεῖλη καὶ τὰ γένεια του ἔτρεμαν.

— Δὲν εἶμαι Τοῦρκος, ἀποκρίθηκε ἀγριεμένος ὁ Στέφος τουρκικά.

— Ἀμάν, γκοσποντίν, ἔχω ἔξι μικροῦτσικα παιδιὰ, ξαναεἶπε βουλγάρικα ὁ Ἐβραῖος.

— Δὲν εἶμαι, σκύλλε, Βούλγαρος, ἀποκρίθηκε ὁ Στέφος περισσότερο ἀγριεμένος βουλγάρικα.

— Ἀμιάν, ἐρέντη, ἔξωκολούθησε ὁ Ἑβραῖος ἀρβανίτικα.

— Ἄν εἶμαι ξυπόλυτος Ἀρβανίτης, εἶπε ὁ Στέφος στή γλῶσσα τῶν Σκιπιταραίων.

Ὁ Ἑβραῖος τᾶχασε. Εὐθὺς ἔπειτα ἓνα χαμόγελο ἀπλώθηκε στὸ πρόσωπό του.

—”Α, κύριος καπετάνιε. Ντὲ φοβᾶται τόρα.

Ἐβγαλε μάλιστα καὶ τὴν ταμπακίερα του νὰ τοὺς κερᾶση τσιγάρα.

Οἱ Νεότουρκοι προσπάθησαν στὴν ἀρχὴ νὰ τὸν πάρουν μαζί τους. Ὁ Νιαζῆ μπέης τῆς Ρέζνας, ὁ περίφημος «ἤρωας» τῆς νεοτουρκικῆς ἐπαναστάσεως, τὸν κάλεσε μιὰ μέρα στὸ κονάκι του καὶ τοῦ πρόσφερε καφέ, τσιγάρο καὶ μιὰ καλὴ δημόσια θέσι. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Στέφος ἀρνήθηκε τὸν διορισμό, γιατί δὲν ἤξερε γράμματα, εἶχε καλὴ τώρα δουλειά, ἤθελε πιά νὰ ἡσυχάση κ.λ.π., ὁ μπέης τὸν ἔδωξε μὲ ἀγριεὲς βρυσιὲς καὶ ἀπειλές. Τὸν ξανακάλεσε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1909, ὅταν ἄρχισε ἡ ἐκστρατεία τῶν μακεδονικῶν μεραρχιῶν κατὰ τοῦ σουλτάνου Ἀβδούλ Χαμίτ, ποὺ ποδοπάτησε τὸ χουριέτ καὶ τὸ σύνταγμα, ποὺ μόλις εἶχε ὀρκισθῆ νὰ τὸ φυλάγη καὶ νὰ τὸ προστατεύη. Ξεκινοῦσαν γιὰ τὴν Πόλι μέρα νύχτα τὰ τραίνα, γεμᾶτα τουρκικὸ στρατὸ καὶ Τουρκαλβανοὺς φενταῆδες (ἐθελοντῆς) τοῦ Νιαζῆ, ποὺ εἶχαν μεταμορφωθῆ ἑσφιρικὰ ἀπὸ τυραννικοὺς ἀγαδες σὲ ριζοσπαστικοὺς καὶ τυραννοφάγους δημοκράτες, ἐνῶ διάφοροι χοτζάδες καὶ οὐλεμάδες τοὺς ἀποχαιρετοῦσαν στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ μὲ πυρίνους λόγους, ποὺ ἦσαν κυρίως ἐκκλήσεις, εὐχὲς καὶ κατάρες στὸν Ἀλλιάχ, ἀντηχοῦσαν ὅμως στὸ σκοτάδι μὲ ὑποβλητικὴ ἀληθινὰ μεγαλοπρέπεια. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Στέφος τοῦ ἀρνήθηκε ἄλλο, γιατί εἶχε τὴ δουλειά του, τὴν οἰκογένεια, ἤθελε νὰ ἡσυχάση κ.λ.π., τὸν ξανάδωξε μὲ ἀγριώτερες βρυσιὲς καὶ ἀπειλές. Μερικοὶ κοιμητατζῆδες καὶ ἰδιαίτερα ὁ Σαντάσκη, ἀρχηγὸς καὶ ἐκπρόσωπος τῶν Βερχοβιστιῶν, δὲν ἐδίσταζαν νὰ πάρουν μέρος στὴν ἐκστρατεία φενταῆδες (ἐθελοντῆς) τῆς νεοτουρκικῆς ἐλευθερίας.

Δὲν ἦσαν θεωρητικὲς μονάχα οἱ ἀπειλὲς τοῦ Νιαζῆ. Μιὰ νύχτα στὴν πυρκαϊὰ ἑνὸς μεγάλου ἐμπορικῶν καταστήματος ἓνας ἄγνωστος ἀστυνομικὸς τὸν πυροβόλησε. Ἄλλη μιὰ μέρα δύο νεαροὶ Τουρκαλβανοὶ τοῦ εἶχαν καρτέρι στὸ δρόμο. Ἐφθάναν καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς Μακεδονίας πληροφορίες, ὅτι οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἦταν ὁ στόχος ἐπιθέσεων «ἀγνώστων», ποὺ ἦσαν πολὺ γνωστοὶ ἀστυνομικοί. Τὸ αἰώνιο κρητικὸ ζήτημα ἔχυνε λάδι στὸ φλογερὸ ἀνιελληνικὸ πάθος τῶν νεοτούρκων.

Ἀναγκάσθηκε νὰ φύγη στὴν Ἀθήνα, ὅπου παντρεύθηκε μιὰ Ρωσίδα πρόσφυγα, τὴν Ντάσια. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1911 μὲ τὴ γυναϊκά του κ' ἓνα μικρὸ σῶμα ἔκανε ἓνα γῦρο στὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Ὁ Τσίτσος καὶ ὁ Μπραγιάννης βρέσκονταν ἤδη στὸ Μορίχοβο. Τὴν παραμονὴ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων ξαναβρέθηκε μὲ νέο σῶμα στὴ Μακεδονία. Ἐβιάδισαν μαζί μὲ τὸ σῶμα τοῦ Ἀντωνίου Ζώη στὴν περιφέρεια Καστοριάς. Κοντὰ στὴ Σιά-

τιστα κυπήθηκαν ἀπὸ τὴν αὐγὴ μὲ τὸν Ἄριφ καπετάν, πρόφην ληστή, ποὺ εἶχε συγκροτήσει ὁμάδα ἀτίκτων γιὰ τὴν δίωξι τῶν τακτικῶν ἀνταρτῶν. Ἦσαν πολὺ ἀνώτεροι σὲ ἀριθμὸ, ἀλλὰ κατώτεροι σὲ ὄπλισμό. Ἐφθασε ὁμως τὸ ἀπόγευμα καὶ τουρκικὸς στρατός. Εὐτυχῶς ἦλθε καὶ ἡ νύχτα σκοτεινὴ καὶ βροχερὴ, ποὺ διευκόλυνε τὴν φυγὴ τῶν ἀνταρτῶν. Οἱ Τοῦρκοι τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι, ποὺ ὀλοένα ἐπλήθαιναν, ἔπιασαν τὰ γῦρο βουνά, βέβαιοι ὅτι τὸ πρῶτ θὰ τοὺς ἔπιαναν στὴ φάκι. Ὁ Ἄριφ καπετάν ἤξερε πιθαμὴ πρὸς πιθαμὴ τὸ ἔδαφος. Τὰ δύο σώματα ὁμως τρύπωσαν στὰ βάτα ἐνὸς ξηροποτάμου κάτω στὸν κάμπο, ὅπου δὲν πῆγαινε ποτὲ ἡ φαντασία κανενὸς Τούρκου, χωρὶς νὰ ἐξαιρεθῆ καὶ ὁ Ἄριφ, νὰ τοὺς ζητήσῃ. Καὶ τὴν ἄλλη νύχτα ἔκαμε ὁ Στέφος, ὅπως γράφει, ἓνα ἀκόμη τολμηρότερο διάβημα. Ἄφησε τοὺς Τούρκους νὰ ξεποδαριάζονται στὰ κατσάβραχα καὶ αὐτὸς μπῆκε στὴ Σιάτιστα ἴσια στὰ σπίτια τῶν μελῶν τῆς «ἐπιτροπῆς», ποὺ ἦσαν καὶ ἀπὸ τὰ καλύτερα. Τὸ στῶσαν στὸ φαγοπότι καὶ στὸ ξεκούρασμα, ἐνῶ κάτω σχεδὸν ἀπ' τὰ παράθυρά των περνοῦσαν τάγματα Ἀλβανῶν μὲ τὰ βοερά καὶ μονότονα τραγοῦδια των γιὰ τὰ σύνορα. Ὁ Στέφος ἀποθανυμάζει στ' ἀπομνημονεύματά του καὶ τὶς πολεμικὲς ἀρετές, ποὺ ἔδειξε ἡ γυναῖκά του στὴ μάχη τῆς Σιάτιστας.

Ἡ κήρυξι τοῦ πολέμου τοὺς βρῆκε στὸ Βογατσικό. Συγκροτήθηκε εὐθύς συγκέντρωσις καὶ διαδήλωσις μὲ ζητωκραυγὲς καὶ κωδωνοκρουσίαις ὑπὲρ τοῦ πολέμου καὶ ὄχι βέβαια ὑπὲρ τῆς Τουρκίας. Ὁ Ζῶης τράβηξε γιὰ τὴ Φλώρινα καὶ τὸ Μορίχοβο καὶ ὁ Στέφος γιὰ τὴ Γέριμα, ὅπου ἐκήρυξε ἐπίσης τὴν ἐπανάστασι, καὶ γιὰ τὴ Βλάτση, ὅπου τὴν εἶχαν κηρύξει οἱ Μπλατσιῶτες. Ἀπ' τὴ Βλάτση τὰ σώματα Καούδη καὶ Στέφου καὶ πολλοὶ ἔνοπλοι Μπλατσιῶτες κατέβηκαν στὸ Ἐμπόριο καὶ τὴν Ἀναράχη. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ πολυάριθμοι καὶ ἀνόπλιοι Τοῦρκοι κάτοικοι τοὺς διαμήνυσαν ὅτι δὲν εἶχαν πολλὴ διάθεσι νὰ παραδώσουν τὰ ὄπλα σὲ ἀντάρτες καὶ σὲ ραγιαδες καὶ κυκλοφόρησε φήμη, ὅτι κάπου ἐκεῖ κοντὰ βρίσκονταν καὶ ὁ Ἰζεμὺλ βέης μὲ πολλοὺς ὄπλοφόρους, ἐπρόσταξαν οἱ δυὸ καπεταναῖοι τὰ δυὸ χωριά νὰ ἐτοιμάσουν φαγιὰ καὶ καταλύματα γιὰ τάγματα, συντάγματα καὶ πυροβολαρχίαι. Καὶ αὐτοὶ μὲ τρόπο τῷσκασαν πίσω γιὰ τὴ Βλάτση. Τὴν ἐπομένη ἔγινε ἡ μάχη τοῦ Ναλμπάν κιόι. Ἀντάρτες καὶ Μπλατσιῶτες ξανακατέβηκαν, ἀσφαλεῖς πιά, νὰ ἐπισκεφθῶν τὰ τουρκοχώρια τοῦ κάμπου τῆς Πτολεμαΐδας. Στὴ μέση ὁμως τοῦ δρόμου ἀγγελιαφόρος τοὺς ἀνακοίνωσε ὅτι τὸ Βογατσικὸ καίονταν καὶ ζητοῦσε βοήθεια. Ἀναγκάσθηκαν νὰ ξαναγυρῶσιν πάλι γιὰ δευτέρη φορὰ πίσω.

Στὸ πυρπολημένον Βογατσικὸ συγκεντρώθηκαν ὅλα τ' ἀνταρτικὰ σώματα μὲ τὸν ἴδιον τὸν «Γενικὸ ἀρχηγό», λοχαγὸ Κατεχάκη. Ὁ Στέφος μὲ τὸν Νικολοῦδη ἀναχώρησαν στὸ Μαύροβο τῆς Καστοριάς, ὅπου οἱ Τοῦρκοι κάτοικοι μὲ ἀτελείωτα παζαράκια παραδίδονταν καὶ δὲν παραδίδονταν. Μά, ὅ-

πως πολὺ σωστά λέγει ἡ παροιμία, «τὸ πρόσωπο εἶναι σπαθὶ» καὶ μάλιστα, ὅταν συνοδεύεται μὲ τουφέκια καὶ χατζύρια. Ἔσπευσαν οἱ δύστροποι καὶ φανατικοὶ χωρικοὶ νὰ παραδώσουν τὰ ὄπλα, μόλις ἔκαμαν τὴν ἐμφάνισί των τὰ δύο σώματα. Μὲ μιὰ βάρκα ἔφθασαν ἀπ' τὴν Καστοριά ἕνας ἀστυνόμος (πολίτης) καὶ ἕνας χωροφύλακας, ποὺ δὲν ἤξευραν ὅτι εἶχε καταληφθῆ τὸ Μαυροχώρι. Μὲ τὸν ἀστυνομικὸ εἶχε ὁ Στέφος παλιούς λογαριασμούς. Τὸν εἶχε μπατσίσει κανένα καιρὸ μέσα στὸ γραφεῖο τῆς ἀστυνομικῆς διευθύνσεως στὸ Μοναστήρι. Τώρα, ποὺ τὸν εἶχε στὰ χέρια του καὶ ὁ ἀγᾶς ἔτρεμε σὰν φύλλο στὸν ἄνεμο, περιορίσθηκε, ὅπως γράφει στ' ἀπομνημονεύματά του, μὲ κάποια δόσι αὐταρεσκείας σὲ συστάσεις καὶ παραινέσεις ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῆς τάξεως δὲν πρέπει ποτὲ ν' ἀτακτοῦν. Ἄλλες τρεῖς βάρκες γεμᾶτες στρατὸ ἔφθασαν ἐπίσης ἀπ' τὴν Καστοριά. Ὁ Στέφος μὲ τοὺς ἄνδρες του, κρυμμένος σ' ἕνα χαντάκι τῆς ὄχθης, τοὺς ἄφησε νὰ πλησιάσουν πολὺ κοντὰ καὶ εὐθύς ἔπειτα μὲ πυκνὸ πῦρ τοὺς ἀνάγκασε νὰ παραδοθοῦν, ὅσοι, ἐννοεῖται, δὲν εἶχαν προφθάσει, ὅπως ὁ λοχαγὸς Ἰσμαὴλ βέης, νὰ παραδώσουν τὴν ψυχὴ των στὸν Ἀλλάχ. Ἀπὸ τρεῖς ἄλλες βάρκες, ποὺ ἔφθασαν ἀργότερα γεμᾶτες πάντοτε στρατὸ, ἢ μία βυθίστηκε αὐτανδρος καὶ στὶς ἄλλες δύο μονάχα πέντε εἶχαν ἀπομείνει ζωντανοί. Ὁ Στέφος ἐπρόσταξε τοὺς Τούρκους χωρικοὺς νὰ ἐνταφιάσουν μὲ ὅλους τοὺς τύπους τῆς θρησκείας των τοὺς νεκροὺς καὶ μὲ τίς σχετικὰς τιμὰς τὸν λοχαγό. Ἔστειλε ἐπίσης ζωντανούς στὸν Κατεχάκη τοὺς αἰχμαλώτους. Κράτησε ὅμως γιὰ τὸν ἑαυτὸ του δύο ἀπ' τὰ Γρεβενά, ποὺ εἶχαν πάρει μέρος, ὅπως γράφει, στὴν δολοφονία τοῦ μητροπολίτη Αἰμιλιανοῦ, καὶ ἕνα Ἐβραῖο χωροφύλακα ἀπ' τὴν Καστοριά, ποὺ εἶχε λογγίσει πρὶν λίγες μέρες στὸ ἴδιο χωριὸ τὴν εἰκόνα τοῦ βασιλέως Γεωργίου. Αὐτοὺς τοὺς δίκασε καὶ καταδίκασε ὁ ἴδιος. Ὑστερα ἀπὸ παραάλησι τοῦ διδασκάλου Διαμαντῆ Μαντοπούλου ἔτρεξε μαζί μὲ τὴ γυναῖκά του στὸ σπίτι τοῦ πλουσίου Τοῦρκου Σεφεντὶν ἀγᾶ, ὅπου εἶχαν εἰσβάλει ἄλλοι ἀντάρτες μὲ ὄχι καλὰς διαθέσεις. Τοὺς ἔδιωξε καὶ ἔβαλε δική του φρουρά. Ὁ ἀγᾶς ἔπεσε στὰ γόνατα, γιὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ, καὶ οἱ χανούμισσες φίλησαν τὰ χέρια τῆς καπετάνισσας! Στὴν ὑπερχριστιανικὴ αὐτὴ συμπεριφορὰ του πρὸς τὸν μουσουλμανικὸ πληθυσμὸ ὑπῆρχαν, ἐννοεῖται, καὶ μερικὲς ἐξαιρέσεις, ποὺ δὲν ἀναγράφονται στ' ἀπομνημονεύματά του. Μερικοὶ φτωχοὶ π.χ. «Βαλαᾶδες», ποὺ συνώδευσαν τὸν μπέη τους εἰς τὸ Ἀμύνταιο, βρῆκαν στὸν γυρισμὸ οἰκτρὸ θάνατο στὴν Βλάστη. Λίγες μέρες ἀργότερα, ὅταν ἡ Ε' μεραρχία ἔπαθε τὴν καταστροφὴ τοῦ Σόροβιτς (Ἀμυνταίου) καὶ ἔφθασε στὴν Καστοριά μὲ τρία τίγματα καὶ τρία ὀρειβατικά ὁ Μεχμέτ πασάς, βάζοντας φωτιὰ στὰ χριστιανικὰ χωριά, πετάχθηκαν οἱ Τοῦρκοι τοῦ Μαυρόβου καὶ ἔσφαξαν 30 καὶ περισσότερους Ρωμιούς χωρικοὺς των. Ὁ ἴδιος ὁ Σεφεντὶν ἀγᾶς ἔβαλε τὸν υἱὸν του Χαφοῦζ βέη νὰ σκοτώσῃ μπροστὰ στὰ μάτια τῆς κόρης του, ἐπίσης δασκάλας, τὸν φτωχὸ Μαντόπουλο, ποὺ εἶχε καταφυ-

γει γιά μεγάλητερη ἀπώλεια στό κονάκι του! Ὁ Στέφος, πού δέν ἦταν πρωτόβγαλτος σ' αὐτά τὰ πράγματα, ἐκφράζει ὅλη τὴν ἀγανάκτησι καὶ τὸν ἀποτροπιασμό του σ' ἀποινημονεύματα. Εἶχαν διαδώσει μάλιστα, γράφει, οἱ χανούμισσες τοῦ Σεφεντίν ὅτι τρεῖς Τούρκοι ἀξιοματικοὶ πῆραν σκλάβια τὴν «καπετάνισσα», πού τῆς εἶχαν φιλήσει ἀπὸ εὐγνωμοσύνη τὸ χέρι.

Τὰ λίγα ἀνταρτικὰ σώματα μὲ τὰ λιγώτερα πολεμοφόδια δὲν μπόρεσαν νὰ συγκεντρώσουν τοὺς Τούρκους. Ἀναγκάσθηκαν ν' ἀποσυρθοῦν στὴ Σιάτιστα. Ἐκεῖ κατέφυγαν γυνὰ καὶ ξυπόλυτα καὶ τὰ γυναικόπαιδα τοῦ Βογατσικοῦ καὶ ὄλων τῶν γύρω χωριῶν. Τὴν 3ην Νοεμβρίου ἔπειλε ὁ Μεχμέτ πασῆς μπουγιουρντί στοὺς μουχτάρηδες καὶ ἀγίδες τῆς Σιάτιστας, νὰ διώξουν τοὺς ἀντάρτες, νὰ παραδώσουν τ' ἄρματα καὶ νὰ στείλουν ὀμήρους δέκα προκρίτους στὴ Δειψίστα (Νεάπολι). Εἶχαν φύγει κι ἀπ' τὴν πόλι αὐτὴ γιὰ τὴν Κοζάνη τὰ εὐζωνικὰ τάγματα τοῦ Γενίδη. Εὐτυχῶς, τὴν ὥρα πού οἱ Στατιστινοὶ κατατρομαγμένοι ἐδιάβαζαν τὸ γράμμα τοῦ πασῆ, ἔφθινε ὁ Ἠπίτης μὲ δύο τάγματα καὶ τρία πεδινὰ κανόνια καὶ Γαριβαλδινούς. Τὴν ἄλλη μέρα ὁ Μεχμέτ πασῆς, πού ἀγνοοῦσε τὴν ἄφιξι τῶν ἐνισχύσεων, ἐπιτέθηκε μὲ ὀρμὴ καὶ ἀποφασιστικότητα μέσα ἀπ' τὴν πυκνὴ ὀμίχλη, πού τὰ σκέπαιζε ὄλα. Στρατιῶτες, ἀντάρτες, πολῖτες πολέμησαν ὅλοι γενναῖα καὶ πρὸ ὄλο τὸν αἰφνιδιασμό, τὴν ἀντάρα καὶ τὴ σύγχυσι γρήγορα κυνήγησαν τοὺς Τούρκους μὲ ζητωκραυγὲς καὶ κωδωνοκρουσίες.

Ὅταν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1915 πέρασα ἀπ' τὴ Σιάτιστα καὶ ρώτησα ἕνα παιδάκι 8 ἐτῶν ἂν εἶναι ἀπὸ τὴν «Γεράνεια» ἢ τὴν «Χώρα», τοὺς δύο μαχαλαῶδες τῆς, μοῦ ἀποκρίθηκε μὲ ἀπροσμέτρητη ὑπερηφάνεια, κάνοντας καὶ ἕνα περιφρονητικὸ μορφασμὸ πρὸς τὴ Χώρα.

— Εἶμαι ἀπ' τὴ Γεράνεια.

— Γιατί δὲν ἀγαπῆς τὴ Χώρα; τὸ ρώτησα.

— Γιατὶ ἐ μ ε ἰ ς οἱ Γερανειώτες σηκώσαμε τὸ 1912 τὰ κανόνια, πολεμήσαμε καὶ κυνηγήσαμε τοὺς Τούρκους. Οἱ Χωριῶτες δὲν ἔκαμαν τίποτε.

Ἡ ὅλη κατάσταση εἶχε πιά ριζικὰ ἀλλάξει. Οἱ τουρκικοὶ καὶ μουσουλμανικοὶ πληθυσμοί, πού εἶχαν νομίσει γιὰ μιὰ στιγμή μὲ τὸ ἀτύχημα τῆς Ε' μεραρχίας ὅτι ξαναγύρισαν τὰ χρόνια τῶν παλαιῶν καὶ μεγάλων σουλτάνων, ἐπλήρωσαν ἀκριβὰ τὸ ἀναχρονιστικὸ καὶ βάρβαρο ξέσπασμά των. Στὸ Γιάγκοβο, ἕνα ἑλληνόφωνο μουσουλμανικὸ χωριὸ Βαλαϊδῶν, πολλὲς γυναῖκες ἀντέγραψαν τὸ δρᾶμα τοῦ Ζαλόγγου. Σὺν εἶδαν χριστιανούς «ραγιῶδες», ἀντάρτες, Σιατιστινοὺς, χωριῶτες νὰ χυμοῦν στό χωριό, νὰ σφάζουν, νὰ καίουν, ν' ἀρπάζουν πράγματα, γυναῖκες καὶ κορίτσια προτίμησαν νὰ ριχθοῦν στὰ βαθιὰ νερὰ τοῦ ποταμοῦ.

Ὁ Στέφος τράβηξε γιὰ τὴν Καστοριά, πού εἶχε ἤδη καταληφθῆ ἀπ' τὴν Γ' μεραρχία, ἀφοῦ, ἐννοεῖται, πέρασε ἀπὸ ἀρκετὰ τουρκοχώρια. Στὸ σῶμά του εἶχε τώρα καὶ ἀρκετοὺς Μαυροχωριῆτες, πού εἶχαν γλυτώσει τὴ

σφαγή τῶν Τούρκων συγγωριανῶν τους. Ἔβριλε ὅλα τὰ δυνατά του ν' ἀνακαλύψῃ τὸν Σεφεντιν καὶ τὴν οἰκογένειά του, πού ὄχι μόνον τὸν ἐπότισαν χολῆν καὶ ὄξος γιὰ εὐγνωμοσύνη, ἀλλὰ—τὸ φοβερότερο καὶ ἀσυγγώρητο—εἶπαν ὅσα εἶπαν γιὰ τὴν αἰχμαλωσία ἀπὸ Τούρκους ἀξιωματικούς τῆς καπετάνισσας. Βοῆξε τὸν υἱό του Χαφούζ, πού εἶχε κατασφάζει τὸν φτωχὸ διδάσκαλο, κρυμμένο σ' ἓνα ἑλληνικὸ σπίτι. Ἐπειδὴ ὁ φρουραρχος ἕστερα ἀπὸ διαβήματα προστατῶν του ἐζήτησε νὰ τοῦ τὸν παραδώσῃ, τὸν ἔστειλε στὸ φρουραρχεῖο μὲ συνοδεία τριῶν ἀνταρτῶν ἀπ' τὸ Μαυροχώρι, πού εἶχε ξεκίμει τοὺς συγγενεῖς των ὁ μπέης. Στὸν δρόμο ὁ Τούρκος ἐπιχείρησε νὰ φύγῃ καὶ οἱ συνοδοὶ του τὸν πυροβόλησαν.

Ὁ Στέφος παρακολούθησε μὲ τὸ σῶμά του τὴν Γ' μεραρχία ὡς τὴν Βίγλιστα καὶ Κορυστά. Ἐκεῖ ἔφθασε καὶ ἡ διαταγὴ νὰ διαλυθοῦν τ' ἀνταρτικὰ σώματα. Ὁ Στέφος ὑπόβαλε τότε ὑπόμνημα στὸν στρατηγὸ Δαμιανὸ νὰ κτυπήσῃ καὶ ξεκίμῃ τοὺς συγκεντρωμένους στὴν Κρυσταλλοπηγὴ κομιτατζῆδες, νὰ φορτωθῇ αὐτὸς ὅλη τὴν εὐθύνη καὶ ἀποδιοπομπαίος τραγὸς τῶν Ἑβραίων νὰ φύγῃ στὸ ἐξωτερικόν. Τὸ σχέδιό του δέχθηκε τὰ συγκαρητήρια τοῦ στρατηγοῦ, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν ἔγκρισιν.

Ὁ Στέφος μὲ τὴν σύζυγό του ἀναχώρησαν πιά στὴν Ἀθήνα νὰ ξεκουρασθοῦν. Μὲ πολλὴν ὑπερηφάνεια γράφει ὅτι ὅλες οἱ ἐφημερίδες ἐδημοσίευσαν φωτογραφίες τῆς συμβίας του μὲ τὴ πολεμικὴ της στολὴ καὶ ἄρθρα μὲ τὴ δράσιν της. Ἀλλὰ ξαφνικὰ ἔφθασε ἀπ' τὴ Βέροια κλήσις τοῦ «Ἀνωτέρου διοικητοῦ χωροφυλακῆς Μακεδονίας» ν' ἀπολογηθοῦν διὰ φόνους, ληστείες κλπ. Τούρκων στὸ Μαυροχώρι, τὴν Καστοριά καὶ ἄλλα χωριά. Ἀναγκάσθηκαν ν' ἀφήσουν τὴν Ἀθήνα καὶ τὰ ἐπινίκια καὶ ν' ἀναχωρήσουν στὴ Βέροια. Ἀφέθηκαν προσωρινὰ ἐλεύθεροι.

Βρέθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη, ὅταν ἄρχισε ὁ ἑλληνοβουλγαρικὸς πόλεμος. Ὁ Στέφος ἔτρεξε νὰ πάρῃ μέρος στὴν ἐπιχείρησιν ἐναντίον τῶν ὠχυρωμένων στὴν Ἁγία Σοφία Βουλγάρων καὶ νὰ γίνῃ ἀρχηγὸς ἑνὸς τμήματος Κρητῶν χωροφυλάκων καὶ στρατιωτῶν. Κ' εὐθὺς ἔπειτα ἀναγκάσθηκε νὰ φύγῃ γιὰ τὸ Μοναστήρι. Νέα ἐντάλματα συλλήψεως τὸν κατεδίωκαν. Οἱ πρῶτες δικαστικὲς ἀρχὲς Μακεδονίας τὰ κατάφεραν νὰ ἔχουν τοὺς περισσότερους ὄπλαρχηγούς στὴ φυλακὴ καὶ ἄλλους (Στέφρον, Νταϊλάκην κ.λ.π.) πρόσφυγες στὸ σερβοκρατούμενο Μοναστήρι! Ἔκριναν τὰ γεγονότα καὶ τὰ πράγματα τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἀνατροπῆς μιᾶς ἐχθρικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀκόμα καὶ τὰ πλαισιώτερα μὲ τὰ μέτρα καὶ στίγματα τῆς εἰδυλτικῆς εἰρήνης.

Ἀπ' τὸ Μοναστήρι τὸν ἔφερε καινούργια μπόρα, ὁ «Ἡπειρωτικὸς ἀγὼν». Ἡ «προσωρινὴ ἐπιτροπὴ» τὸν θυμῆθηκε. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1914 ξεκίνησε ἀπ' τὴν Φλώρινα μὲ 40 ἄνδρες, ὅλους μακεδονομάχους, καὶ τὴ γυναῖκά του γιὰ τὴ Βίγλιστα. Στὸ δρόμο τοὺς ἔπιασε τρομερὴ χιονοθύελλα. Ὁ Στέφος καὶ σ' ἀπομνημονεύματά του μιλάει μὲ συγκίνησιν γιὰ τὴ χειρο-

νομία τῶν «ἐπιτρόπων» ἢ «προσωρινῶν ὑπουργῶν» Μπούσιου καὶ Σούρλα, ποὺ εἶχαν συναντήσει στὸ δρόμο καὶ δέχθηκαν νὰ πάρουν στὸ ἀμάξι τους τὴν καπετάνισσα.

Ἐγκατέστησε τὸ στρατηγεῖόν του στὸ Γιαννοχώρι καὶ μὲ τοὺς λόγους του καὶ τὸ παράστημα, ὅπως γράφει, τῆς γυναίκας του κατώρθωσε νὰ συνεχίσει τὰ χωριά τοῦ Ἀνατολικοῦ Γράμιου καὶ νὰ πολλαπλασιάσει τὴν δύναμί του. Ἔδωσε μάχες μὲ τακτικούς καὶ ἀτάκτους Ἀλβανοὺς στὴν Ἀριζα, Σίνιτσα, Κιουτέζα, Μπόζιγρρατ κ.λ.π. Ἀλλ' εἶχε πάλι ἱστορίες. Σ' ἓνα χωριὸ τῆς Καστοριάς, ὅπου εἶχε πάει γιὰ προμήθεια τροφίμων καὶ πολεμοφοδίων, τὸν ἔπιασαν καὶ τὸν πήγαν στὶς φυλακὲς Καστοριάς κι ἀπ' ἐκεῖ μὲ συνοδεία πάντοτε στὶς φυλακὲς Φλώρινας. Τοῦ διατύπωσαν δέκα τρεῖς κατηγορίες, τὴ μιὰ γελοιωδέστερη ἀπ' τὴν ἄλλη, ὅτι δηλ. στὴν Καλὴ Βρύσι πῆρε ἀπ' τὸν πρόεδρο ψωμιὰ καὶ ἀρνιά γιὰ τοὺς ἄνδρες του, ἓνα ἄλογο γιὰ τὴν μεταφορὰ των κ.λ.π. καὶ ὅτι δὲν ἐξεδόθησε τὸ μεγάλο καὶ ὠχυρωμένο ἀλβανικὸ χωριὸ Μπόζιγρρατ, γιὰτὶ δωροδοκήθηκε. Ὅπως ἦταν φυσικὸ, ἀφέθηκε ἀμέσως ἐλεύθερος ἀπ' τὶς δικαστικὲς ἀρχές. Ὁ Στέφος ἐπιμένει στ' ἀπομνημονεύματά του ὅτι τοῦ τὰ σκάρωσε ὄλ' αὐτὰ ἓνας μοιραρχος, ποὺ ἤθελε νὰ τοῦ παραστήσει τὸν στρατάρχη καὶ τοῦ εἶχε ζητήσει νὰ πλιατσικολογήσει τὰ γυναικόπαιδα ἐνὸς ἀλβανικοῦ χωριοῦ καὶ νὰ τοῦ δώσει γιὰ τὴ φαινή ἴσως ἰδέα τὰ μέσα. Ὁ Στέφος, σωφρονισμένος τώρα ἀπ' τὰ παθήματα μαθήματα, παράτησε τ' ἄρματα καὶ τοὺς ἀγῶνες καὶ ἀφιερῶθηκε στὴν δουλειὰ καὶ τὸ σπιτικό του. Ἐγίνε πραγματικὰ ὑποδειγματικὸς οἰκογενειάρχης καὶ νοικοκύρης.

Τόχε ὅμως ἡ μοῖρά, του καὶ ὅταν ἤθελε ν' ἀγιάσει, νὰ μὴν τὸν ἀφήνουν οἱ διαβόλοι. Εἰσέλασε ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος, ἔφθασαν στὸ Μοναστήρι οἱ Βούλγαροι, ἦλθαν ὀλίγοι Σέρβοι καὶ Γάλλοι στὴ Φλώρινα. Κ' ἓνα πρωτὸ τοῦ Ἰουλίου 1916 ἀκούσθηκαν πολλὲς κανονιές. Ὁ Στέφος ἐνόμισε ὅτι θὰ ἦταν καμμιά ἀπ' τὶς συνειθισμένες ἀεροπορικὲς ἐπιδρομὲς πρὸς τὸ Μοναστήρι. Μὰ ξάφνου μαθαίνει, ἔφθασαν οἱ Βούλγαροι! Τρέχει ἀμέσως, καβαλλικεύει τὸ ἄλογό του, πετιέται σ' ἓνα ἄλλο μὲ τὰ νυκτικά της σχεδὸν ἢ γυναικὰ του καὶ φεύγουν μὲ καλπασμό, ἀφήνοντας τὸ σπίτι δλάνοικτο. Παίρνουν μαζί τους μόνον τὸν Τσίτσον, Μπραγιάννην καὶ ἄλλους συντρόφους. Ἦταν ἀντιβενιζελικός καὶ ἀντισυμμαχικός. Μὰ ὅλα κι ὅλα! Μὲ τοὺς Βουλγάρους δὲν μποροῦσε νὰ κάμει μαζί χωριό. Τράβηξαν ἀπ' τὰ βουνὰ γιὰ τὴν Καστοριά. Στὸ δρόμο συνάντησαν καὶ ἄλλους φυγάδες μακεδονομάχους, πολῖτες καὶ χωριάτες, ποὺ εἶχαν παλιούς λόγους νὰ τρέμουν τὴν βουλγαρικὴ κατοχή, καθὼς καὶ Σέρβους, Γάλλους, Ζουάβους κ.λ.π. Βρέθηκε στὸ τέλος ἀρχηγὸς φάλαγγος, ποὺ ἦταν τὸ πιὸ ἐτερόκλητο μωσαϊκὸ ἀπὸ τάξεις, ιδιότητες καὶ φυλές. Στὴν Καστοριά ἦταν καὶ ὁ πρῶτος Γάλλος πρόξενος Μοναστηρίου Ντεμπέρν, ποὺ πήγαινε στὴν Κορυτσά. Ἀφοῦ ὅμως οἱ Βούλγαροι εἶχαν πλη-

σιάσει τὴν Καστοριά καὶ κόψει τὸν δρόμο γιὰ τὴν Κορυθαί, ἀναγκάσθηκε ὁ Γάλλος διπλωμάτης νὰ μπῆ κι αὐτὸς στὴν φάλαγγα τοῦ Στέφου καὶ νὰ ξεκινήσει μαζί του γιὰ τὴν Βλάστη, ὅπου βρῆκαν ἐγκάρδια ὑποδοχή. Στὸν δρόμο μερικοὶ χωρικοὶ βγῆκαν ἀπὸ ἓνα χωριουδάκι μὲ τὰ γιορτινά τους ροῦχα καὶ λουλούδια στὰ χέρια νὰ τοὺς καλωσορίσουν. Τοὺς πῆραν γιὰ βουλγαρικὴ προφυλακὴ. Ὁ Στέφος τοὺς εὐχαρίστησε μὲ μιὰ τσιγγὰ καὶ κλωτσιές, ὅπως καὶ τοὺς ἄξιζε.

Ὁ Γάλλος πρόξενος καὶ ὁ Γάλλος ἀστυνομικὸς, ποὺ εἶδαν ἀπὸ κοντὴ τὴν ἐπιβολὴ καὶ ἱκανότητά του, τὴν γνῶσι τῶν προσώπων καὶ πραγματικῶν ἐπρότειναν στὸ γαλλικὸ στρατηγεῖο τὴν χρησιμοποίησί του. Ἐκλήθηκε ἀμέσως στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ διευθυντὴς τοῦ 2ου γραφείου, περίφημος τότε λοχαγὸς Ματιέ, τοῦ ἀνέθεσε τὸν καταρτισμὸ σώματος ἀπὸ 200 ἄνδρας μὲ τὴν ἀποστολὴ νὰ κυνηγήσει τοὺς κομιτατζήδες καὶ τοὺς κατασκόπους καὶ νὰ παρενοχλήσει τοὺς Γερμανοβουλγάρους. Τὴν ἀνώτερη ἀρχηγία ἐκράτησε ὁ Κινέ, τακτικὸς Commissaire de la Sûreté (ἀστυνόμος). Ὁ Στέφος συγκέντρωσε τότε παλαιούς ἀντάρτας μὲ τοὺς ἀχωρίστους τοῦ Μπραγιάννη καὶ Τσίτσου, πρόσφυγες ἀπ' τὸ Μοναστήρι καὶ τὴν βουλγαροκρατούμενη περιφέρεια τῆς Φλώρινας καὶ ἀρκετοὺς τυχοδιώκτες κ' ἐξεστράτευσε ἀπ' τὴν Κοζάνη πρὸς τὰ γνῶριμά του Βλάστη, Βογατσικό, Μαυροχώρι, Κορέστια. Ἐπίασε ἄλογα τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ, ἓνα Βούλγαρο στρατιώτη αἰχμάλωτο, κατασκόπους Τούρκους καὶ Βουλγάρους, ποὺ τοὺς παράδωσε, ὅπως γράφει, στὸν διοικητὴ γαλλικοῦ συντάγματος ἱππικοῦ. Ἐβαλε ἐπίσης φωτιὰ σὲ ὠρισμένα σπίτια μερικῶν χωριῶν, ὅπου θερμότερη ἦταν ἡ ὑποδοχὴ τῶν Βουλγάρων καὶ ὀρεμτικώτερη ἢ φυγὴ ὠρισμένων κατοίκων μαζί τους. Τὸ σῶμά του πῆρε μέρος στὴν πολυήμερη μάχη γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Φλώρινας καὶ φαίνεται ὅτι τὸ τμῆμα ἰδίᾳ τοῦ Μπραγιάννη ἔκαμε πολὺ καλὰ τὴν δουλειά του. Εἶχε καὶ ἀρκετοὺς νεκροὺς καὶ πληγωμένους. Μέσα στὴν πόλι ἀνακάλυψε, ὅπως γράφει, σπίτια, ποὺ μετάδιδαν σήματα στὸν βουλγαρικὸ στρατό, ποὺ βρισκόταν στ' ἀντικρυνὰ ὑψώματα, καὶ ποίμνια ἀκάκων προβάτων, ποὺ ἐπρόδιναν μὲ τὴν ἰδιότυπη τοποθέτησί των τὴν θέσι τοῦ γαλλικοῦ πυροβολικοῦ! Ἐτουφέκισε, τ' ὁμολογεῖ, σύμφωνα μὲ τὴν διαταγὴ τοῦ στρατηγοῦ, νοικοκυραίους καὶ τσιομπαναραίους, ὅλους Τούρκους καὶ Βουλγάρους, καθὼς καὶ παλαιούς κομιτατζήδες, ποὺ εἶχαν πυροβολήσει γαλλικὰ μεταγωγικά, καὶ ἄλλους, ποὺ ὁμολόγησαν, ὅπως γράφει, ὅτι ἦσαν στὴν ὑπηρεσία τῶν Γερμανοβουλγάρων. Στὰ δυτικὰ κράσπεδα τῆς πόλεως, κοντὰ στοὺς μύλους Σαπουντζή, ἓνα τμῆμά του ἔπιασε, ὅπως γράφει, Βουλγάρους στρατιώτες, μεταμφιεσμένους σὲ ζουάβους, καὶ κομιτατζήδες, μεταμορφωμένους σὲ χωρικούς. Ὁ Θεὸς καὶ ἡ ψυχὴ του, καθὼς καὶ οἱ ψυχὲς τῶν θυμάτων μόνον ξέρουν, ἐὰν ἀληθινὰ τόσο φοβερὰ καὶ τρομερὰ πράγματα τοὺς ἐβάρυναν.

Ἔμεινε στή Φλώρινα 17 μέρες. Τότε ὁ Κινέ ἀναχώρησε στή Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ τὸν προσκόλλησε στήν 114 γαλλικὴ ταξιαρχία.

Τὴν 6ην Σεπτεμβρίου πῆρε διαταγὴ ἀπ' τὸν στρατηγὸ Κορντονιὲ νὰ πῆρῃ στή Βίγλιστα καὶ νὰ προστατέψῃ τὶς συγκοινωνίες τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ τῆς Κορυτσᾶς ἀπ' τοὺς κομιτατζῆδες. Ἄφησε στή Φλώρινα 25 ἄνδρες, γιὰ νὰ κρατήσουν τὴν τάξι καὶ νὰ ἐκτελέσουν χρέη χωροφυλακῆς. Σ' ὅλα τὰ χωριά, πὺν πέρασε, ἀποτύπωσε βαθιὰ τὰ ἕγνη. Ἐτουφέκισε, γράφει, παλιοὺς κομιτατζῆδες, νέους συνεργάτες τῶν Γερμανῶν—Βουλγάρων, ἔκαψε σπίτια φυγάδων κ.λ.π. Στὸ Τύροβο τῶν Κορεστίων συγκρότησε στρατοδικεῖο μὲ συμμετοχὴ καὶ δύο χωρικῶν - δικαστῶν, γιὰ νὰ τιμωρήσῃ 6 ἄνδρες του, πὺν εἶχαν βιάσει μιὰ γυναίκα. Εἶχε σκοπὸ, γράφει, νὰ τουφεκίσῃ κι αὐτοὺς. Μὰ ἦσαν πολλοὶ καὶ οἱ χωριάτες - στρατοδίκες ἔσχισαν τὰ ροῦχά τους. Περιωρίσθητε λοιπὸν νὰ τοὺς ἀφοπλίσῃ, νὰ τοὺς ξεγυμνώσῃ καὶ νὰ τοὺς διώξῃ. Μὲ τὸν βουλγαρικὸ στρατὸ κτυπήθηκε ἀρκετὲς φορὲς πάνω ἀπ' τὴ λίμνη τῆς Μικρῆς Πιρέσπας. Ὁ Γάλλος διοικητὴς μιᾶς ἐπιλαρχίας «σπαήδων», πὺν εἶχε ἔδρα τῆς τὴν Κρυσταλλοπηγή, ἦταν κατενθουσιασμένος μαζί του. Μὰ ξαφνικὰ πῆρε γράμμα τοῦ Κινέ νὰ ἔλθῃ ἀμέσως μόνος του στή Φλώρινα. Ὁ Γάλλος ἐπιλαρχος τοῦ σύστησε νὰ μείνῃ καὶ ἀναλάβαινε αὐτὸς νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὸν ἀστυνομικὸ. Ὁ Στέφος ὅμως ἐθεώρησε ὑποχρέωσί του νὰ ὑπακούσῃ στὸν πρῶτο ἀρχηγό του. Ἀναχώρησε γιὰ τὴν Φλώρινα, ἀφήνοντας ἀντικαταστάτῃ τὸν Τσίτσο καὶ ἐφωδιασμένος μὲ γράμμα τοῦ ἐπιλάρχου γιὰ τὸν Κινέ, ὅτι ὁ Στέφος ἦταν πολῦτιμος καὶ ἔπρεπε νὰ γυρίσῃ ἀμέσως πίσω. Ὁ Commissaire de la Sûreté κράτησε τὸ γράμμα τοῦ ἐπιλάρχου καὶ ἐξήτησε ἀπ' τὸν Στέφο ὅλα τὰ ἔγγραφα καὶ τὶς διαταγές, πὺν εἶχε, γιὰ νὰ συντάξῃ, ὅπως εἶπε, τὴν ἐκθεσί τῆς δράσεως τοῦ σώματος. Τὴν ἄλλη μέρα ὅμως τὸν ἔβαλαν πρῶτ' πρῶτ' σ' ἓνα αὐτοκίνητο καὶ δεμένο τὸν ἔστειλαν στή Θεσσαλονίκη μὲ κατεύθυνσι στή Μασσαλία. Τὸν θεώρησαν μόνον ὑπεύθυνον γιὰ τὸ πλιατσικολόγημα τῆς Φλώρινας καὶ τοῦ φόρτωσαν ὅλες τὶς ἀμαρτίες, πὺν ἐβάρυναν καὶ τὸν Κινέ καὶ τοὺς προϋσταμένους τοῦ Κινέ. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐποχὴ ὁ Μπαμπάσηφ, ἀρχηγὸς τακτικοῦ σερβικοῦ ἀνταρτικοῦ σώματος, στρατιωτικώτατα συντεταγμένου καὶ στενότητα μὲ τὸ στρατηγεῖο συνεργαζομένου, σκότωσε χωρὶς σκιά δίκης περισσότερους στὰ χωριά τοῦ Ἀμυνταίου ὡς ὑπόπτους ἢ κατασκόπους καὶ ὄχι μόνον δὲν ἐνωχλήθητε καθόλου, μὰ καὶ φόρτωσαν τὸ στήθος του παράσημα ὅλοι οἱ μεγάλοι σύμμαχοι. Τὰ κατάφερε ὁ Στέφος νὰ μείνῃ στή Θεσσαλονίκη. Ἀλλὰ βροχὴ τώρα ἔπεφταν οἱ καταγγελίες γιὰ τὶς διαρπαγές, τοὺς τουφεκισμούς, τοὺς ἐμπρησμούς κ.λ.π., ἰδικούς του καὶ ξένους. Τὸν κατηγοροῦσαν ἀκόμα καὶ γιὰ τὸν παλαιότερο ἀντιβενιζελισμό του. Κάθε ὥρα καὶ στιγμὴ περίμενε νὰ τουφεκισθῇ καὶ αὐτὸς τώρα μὲ τὴ σειρά του. Πολλὲς φορὲς μάλιστα εἶχε διαδοθῇ ὅτι ἐκτελέσθητε.

Ἀποδίδει τὴν σύλληψι καὶ τὴν περιπέτειά του σὲ μερικοὺς πλουσίους Ἑβραίους Μοναστηριώτες, ποὺ διενεργοῦσαν στὴ Φλώρινα μὲ τὰ βουλγαροκρατούμενα μέρη ἐκτεταμένο λαθρεμπόριο ἐμπορευμάτων καὶ χρυσοῦ μαζί μ' ἓνα μεγαλέμπορο τότε τῆς Φλώρινας καὶ ἔμαθαν ὅτι τοὺς ἔπιασε ἐνοχοποιητικὰ γράμματα.

Ἔμεινε πολλοὺς μῆνες στὶς γαλλικὲς φυλακὲς. Τὸ μόνο καλὸ ἦταν ὅτι ἔγραψε ἐκεῖ τ' ἀπομνημονεύματά του. Τελειώνουν μὲ τὴ φράσι: «Ἐξὶ μῆνες πέρασαν καὶ ἐγὼ ἀκόμη βρισκομαι φυλακῇ». Κάποτε οἱ Γάλλοι τὸν παράδωσαν στὴν ἑλληνικὴ δικαιοσύνη. Τὸν κράτησε κι αὐτὴ ἄλλους μῆνες καὶ χρόνια καὶ τοῦ δημιούργησε ἀτέλειωτες δίκες. Κατὰ τὸ 1920 τὸν συναντήσαμε μιὰ βραδεῖά στὴν Ἔδεσσα, παραμονὴ μιᾶς ἀπ' τὶς χωρὶς ἀρχὴ καὶ τέλος δίκες του, στὸ κακουργοδικεῖο τῆς πόλεως. Μᾶς διηγήθηκε τόσα νόστιμα ἐπεισόδια ἀπ' τὶς τουρκικὲς, ἑλληνικὲς καὶ γαλλικὲς φυλακὲς καὶ μὲ τόσο πηγαῖο χιοῦμορ, ὥστε ἀναστατώσαμε τὸ καφεζυθεστιάτοριο καὶ ὁ τότε καθηγητὴς Κοζάνης καὶ ἤδη γυμνασιάρχης ἐν Ἀθήναις κ. Ἰθάν. Διάφας ἀναγκάσθηκε ἀπὸ ἓνα ἀκράτητο νευρικὸ γέλοιο ν' ἀποχωρήσῃ.

Στὸ μεταξὺ αὐτοκτόνησε μὲ τὸ πιστόλι τῆς ἡ πρώτη σύζυγός του, ἡ Ρωσίδα Ντάσια. Ἐκυκλοφόρησε καὶ ἡ ἀπίθανη διάδοσις ὅτι αὐτὸς τὴν σκότωσε. Ἀτυχῶς τ' ἀπομνημονεύματα δὲν προχωροῦν πέρα ἀπ' τὶς γαλλικὲς φυλακὲς, γιὰ νὰ ξέρουμε ἂν ὁ παλιὸς ἐρωτικὸς πυρετός του ἔπαθε καμμιὰ ξαφνικὴ πτώσι.

Οἱ ἔνορκοι Ἔδεσσας, Βέροιας καὶ Θεσσαλονίκης τὸν ἀπάλλαξαν διαδοχικὰ καὶ πανηγυρικὰ ἀπ' ὅλες τὶς κατηγορίες. Ἀπὸ τότε ὁ Στέφος ἐχρησιμοποιήθηκε πολλὰς φορὰς ὡς ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς «ἐκ μακεδονομάχων» ἐναντίον συμμοριῶν.

Τὸ 1922 μιὰ μικρὴ τουρκαλβανικὴ συμμορία ἀπ' τὸ σερβικὸ ἔδαφος μᾶς δημιούργησε στὴν περιφέρεια τῆς Φλώρινας μεγάλους μπελαδες. Περιοῦσε τὰ σύνορα, ἔπιανε κανένα νεοφερμένο ἀπ' τὴν Ἀμερικὴ χωρικὸ ἀπ' τὸ Μποῦφι, τὴν Ἀγία Παρασκευή, τὸν Ἄλωνα, τὸ Τρίβουνο, ἐτζέπωνε σὲ λίγη ὥρα 500, 800, 1000 ἢ καὶ περισσότερα χρυσᾶ εἰκοσόφραγκα καί, ἕως ὅτου πάρουν εἶδησι αἱ ἀρχές, ξαναγύριζε στὴ Σερβία. Ἐκινητοποιήθηκαν στρατός, χωροφυλακὴ, ὁ Στέφος. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἓνα μηδενικόν. Τὰ σύνορα ἦσαν ὄρεινά, δασωμένα καὶ ἀπέραντα. Ἡ «δουλειὰ» τελειῶνε σὲ λίγες ὥρες καὶ οἱ Σέρβοι ἐξακολουθοῦσαν παρ' ὅλα τὰ διαβήματα νὰ κλείνουν τὰ μάτια καὶ νὰ ἀνοίγουν στοὺς κλέφτες τὴν παλάμη! Ἐχρησιώθηκε νὰ πειθαναγκασθῇ ὁ Σελῆμ, ἓνας ἄλλος Τουρκαλβανὸς ἀπ' τὰ ἴδια παραμεθόρια χωριὰ τῆς Σερβίας, παλαιὸς ἐπίσης λήσταρχος καὶ καταδικασμένος ἀπ' τοὺς Σέρβους σὲ θάνατο, νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἰδιότυπὴ ἐκστρατεία, γιὰ νὰ δοθῇ τέλος στὶς ἐπιδρομὰς καὶ τοὺς ἐπιδρομεῖς. Πέρασε καὶ ὁ Σελῆμ κρυφὰ τὰ σύνορα καὶ ὕστερα ἀπὸ τρεῖς ἑβδομάδες ξαναγύρισε μὲ τρεῖς κεφάλια σ' ἓνα

τορβᾶ! Μέσα ἦταν καὶ τὸ κεφάλι τοῦ νεαροῦ ἀρχηγοῦ τῆς συμμορίας Τελᾶ. Μαζὶ μὲ τὸν Σελῆμ εἶχαν συνεκστρατεύσει καὶ οἱ παλαιοὶ μακεδονομάχοι, Κώστας Μποϊκοβίτης καὶ Βασίλης Μηλουσίδης ἀπ' τὸ Κρατερό, ἂν καὶ οἱ Τουρκαλβανοὶ κλέφτες εἶχαν σεβασθῆ τὸ χωριό τους καὶ ἄλλοῦ στρέψει τὴν προσοχὴ καὶ τὶς ἐπιχειρήσεις των.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1923 ἐχρησιμοποιήθηκε ὁ Στέφος μὲ τὸν Καραβίτη στὸ νομὸ Κοζάνης ἐναντίον τῶν ληστοσυμμοριῶν Γιαγκούλα καὶ Καντάρα.

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1925 ἡ περιφέρεια τῆς Φλώρινας ξαναχρειάσθηκε τὶς ὑπηρεσίες τοῦ Στέφου. Εἶχε κάμει τὴν ἐμφάνισί του ἀπ' τὸ σερβικὸ ἔδαφος μὲ μικρὴ συμμορία ὁ Βούλγαρος Ἰλαρχος καὶ ἀρχικομιτατζῆς Γκιρόφσκη, ποὺ κατώρθωσε νὰ βάλῃ πόδι καὶ ρίζες σὲ ἀρκετὰ χωριά τοῦ κάμπου. Μὲ τὸ πρῶτο χιόνι ἔφυγε στὴν Ἀλβανία, ἀφοῦ ὁμως ἔρριξε στὸ καφενεῖο «Διεθνῆς» τῆς Φλώρινας δυὸ χειροβομβίδες, ποὺ ἐπλήγωσαν βαριὰ δέκα εἰρηνικοὺς πελάτες του καὶ καλοὺς Ἕλληνας. Εὐθύς ἔπειτα σημειώθηκε ἓνα παράξενο καὶ χαρακτηριστικὸ φαινόμενο. Σ' ὅλες τὶς πόλεις τῆς «Σερβικῆς Μακεδονίας» διοργανώθηκαν μεγάλα παλλαϊκὰ συλλαλητήρια ἐναντίον τῆς ἐλληνικῆς βαρβαρότητος καὶ τυραννίας. Οἱ βόμβες τοῦ «Διεθνoῦς» ἦσαν σύμφωνα μὲ τὶς βεβαιώσεις τῶν ρητόρων «ἐλληνικὴ προβοκάτσια» καὶ τὰ θύματα γνήσιοι καὶ καθαροί καὶ ὑπόδουλοι Σέρβοι. Παράλληλα παλιοὶ γνωστοὶ Βούλγαροι ἀπὸ χωριὰ τῆς Πτολεμαίδος, τῆς Ἐδέσσης, τῆς Φλώρινας, ἄρχισαν νὰ δίνουν ἀθρόες δηλώσεις καὶ αἰτήσεις στὸ σερβικὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης ὅτι ἦσαν Σέρβοι 100 καρατιῶν, βασανισμένοι ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν τυραννίαν, ποὺ ἐχρειάζονταν σερβικὴ προστασία. Ὁ σερβικὸς τύπος, χωρὶς νὰ ἐξαιροῦνται καὶ οἱ σοβαρώτερες ἐφημερίδες τοῦ Βελιγραδίου, μᾶς ἐκήρυξαν ἐκκωφαντικὸ χαρτοπόλεμο γιὰ τὰ μαρτύρια τῶν 300 χιλιάδων Σέρβων δούλων μας. Πρωτοστατοῦσε στὴν ἀνθελληνικὴ κίνησι ὁ βουλευτὴς Κίρκοβιτς, πανίσχυρος στὴν κυβέρνησι καὶ τὴν αὐλή, ποὺ τὸν εἶχαμε ὑποβοηθήσει καὶ προστατέψει καὶ ἡμεῖς στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, γιὰ νὰ ἐκτελῆ τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιθεωρητῆ τῶν σερβικῶν σχολείων. Ἦξερε καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον τί πρᾶγμα ἦταν οἱ νεοβάπτιστοι αὐτοὶ Σέρβοι, ποὺ συγκέντρωναν τώρα πολυθόρυβο τὸ ἐνδιαφέρον του καὶ ἐπιχείρησαν πολλὰς φορὲς ἄλλοτε νὰ τὸν δολοφονήσουν. Ἄλλοι ἐπίσης Σέρβοι πολιτικοὶ δὲν ἔπεφταν κάτω. Ἐνα εἶδος ἀνθελληνικοῦ συναγωνισμοῦ εἶχε προκηρυχθῆ μεταξύ τους. Ἡ ἐκστρατεία, ποὺ ἄρχισε 20 ἀκριβῶς χρόνια ἀργότερα ἐναντίον μας ἀπὸ τὴν Γιουγκοσλαβία τοῦ Τίτο, Βλάχωφ, Κολισέφσκη καὶ Σία, εἶχε τὸ ὑπόδειγμά της στὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ἡ «Πολίτικα», ἡ «Πράβδα» καὶ ἄλλες ἐφημερίδες τοῦ Βελιγραδίου ἐδημοσίευσαν μὲ μαῦρα πλαίσια καὶ δακρυβρεκτὰ ἐλεγεία τὰ ὀνόματα Σέρβων ἐθνομαρτύρων ἀπὸ τὸ Ἀμύνταιο, τὴ Βεύη, τὸ Κλειδί, τὸ Ξινὸ Νερό, τὶς Πέτρες, τὴν Κέλλη, ποὺ τοὺς εἶχαμε ἄγρια καὶ κανιβαλλικὰ σφαγιάσει.

Και ἦσαν ἐκεῖνοι ἀκριβῶς, πού εἶχε τουφεκίσει ὡς ἐπικινδύνους κατασκόπους καὶ Βουλγάρους τὸ 1916 ὁ ἐθνικός των ἥρωας καὶ κατάφοτος παρῆσημα Μπαμπούνσκη! Ἀναγκάσθηκα νὰ ἀπαντήσω ἀπὸ τὶς στήλες τῆς «Μακεδονίας» καὶ τοῦ «Messenger d' Athènes», γιὰ νὰ σιωπήσουν.

Στὸ Μοναστήρι ἔβγαине μὲ χρήματα τοῦ σερβικοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν ἢ «Γιούζνα Ζβένζντα» (Νότιος Ἀστέρας), πού δὲν εἶχε ἄλλην ἀποστολὴ καὶ ἄλλον προορισμὸ παρὰ νὰ μᾶς ὑβρίζη ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος, νὰ μᾶς συκοφαντῇ ἀπ' τὸ πρῶτὸ ὡς τὸ βράδου καὶ νὰ διεκτραγωδῇ ἀπ' τὰ βάρη τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδίας τῆς τὰ βάσανα καὶ μαρτύρια τῶν 500.000 «ὑποδούλων» ἀδελφῶν τῆς. Ἦσαν ἀνεκδιήγητα σὲ θράσος καὶ ἀναιδεια τὰ γραφόμενά τῆς. Δημοσίευε τακτικὰ φωτογραφίες πασιγνώστων κομιτατζήδων καὶ ἀρχικομιτατζήδων, πού μετακαλοῦσαν μὲ τὴν τύφλωσί τους οἱ Σέρβοι ἀπ' τὴ Βουλγαρία καὶ τὴν Ἀλβανία, γιὰ νὰ τοὺς ἐμφανίσουν τραγικὰ θύματα τοῦ διωγμοῦ μας. Τὸ ὄνομα τοῦ Στέφου ἔπαιρνε καὶ ἔδινε στὶς στήλες τῆς. Ἦταν ὁ τύραννος, ὁ διώκτης, ὁ κασάπης τῶν Σέρβων καὶ τὸ κόκκινο παννὶ τους.

Ἄς μὴ νομισθῇ ὅτι ὅλος αὐτὸς ὁ θόρυβος ἦταν στὸν ἀέρα. Μὲ τὶς «συμφωνίες Παγκάλου», πού εὐτυχῶς καταγγέλλθηκαν, εἶχεν ἐπιτύχει ἢ σερβικὴ κυβέρνησις, ὅπως ἡ Μεγάλῃ Αἰκατερίνη μὲ τὴν συνθήκη τοῦ Κιουτσουκ Καϊναρτζῆ, τὸ δικαίωμα τῆς προστασίας τῆς «σερβικῆς μειονότητας» (!) στὴ χώρα μας, ἐνῶ ἤξεραν καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ ὅτι δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἕνας Σέρβος στὴν ἑλληνικὴ Μακεδονία στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας καὶ ὑπῆρχαν πάρα πολλοὶ καὶ πάρα πολὺ καλοὶ Ἕλληνες στὴ σερβικὴ, πού εἶχαν τώρα ἀπογυμνωθῆ ἀπὸ τὰ σχολεῖα, τὶς ἐκκλησίαις καὶ ὅλα τὰ προαιώνια ἰδρύματά τους.

Ὁ ἰδιοκτῆτης καὶ διευθυντὴς τῆς «Γιούζνα Ζβένζντα» Χατζηπόποβιτς ἐδολοφονήθηκε μὰ μέρα μέρα μεσημέρι στὸ Μοναστήρι ἀπὸ ἀγνώστους καὶ στὸ ἴδιο σταυροδρόμι, ὅπου ὁ Στέφος εἶχε σκοτώσει τὸν Μπελοζέλκωφ καὶ ὁ Τσαβὲς τὸν βουλγαρογυμνασιάρχη. Ὅπως ἦταν φυσικὸ, ἡ δολοφονία ἀποδόθηκε στοὺς Ἕλληνες καὶ ἡ ὀργάνωσις του στὸν Στέφο. Ἡ σερβικὴ ἀστυνομία ἐπίασε ἀρκετοὺς ἰδικούς μας, ἰδίᾳ σιδηροδρομικούς, καὶ ἐτοιμάσθηκε νὰ στοιβάξῃ στὶς φυλακὰς πολλὰς ἑκατοντάδες. Παρουσιάσθηκε τότε στὸν ἀστυνομικὸ διευθυντὴ ὁ Σελήμ, πού εἶχε ἀμνηστευθῆ ἀπὸ τοὺς Σέρβους ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐξόντωσι τοῦ Τελά καὶ διατηροῦσε τώρα καφενεῖο στὸ Μοναστήρι, καὶ τοῦ ἐξήτησε νὰ ἐξετάσῃ πρῶτα τί ἀπόγιναν τρεῖς «πρόσφυγες» καὶ ὑπόδουλοι «ἀδελφοί», πού εἶχαν φθάσει ἐκεῖνες τὶς μέρες ἀπ' τὴ Σόφια. Εἶχαν ξεφανισθῆ. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς «τρούικας» Λιπίτκας ἀπ' τὸ Πεδινὸ τοῦ Ἀμυνταίου, παλαίμαχος καὶ γηραλέος κομιτατζῆς, εἶχε περάσει ἤδη κρυφὰ τὰ ἑλληνοσερβικὰ σύνορα. Ταξείδευσε μ' ἕνα βλάχικο καραβάνι ἀπὸ τὴν Φλώρινα σὰν ἕνας κουρασμένος καὶ ἄκακος γέρος καὶ τὴ στιγμῇ, πού ἐτοιμαζόταν νὰ περάσῃ κοντὰ στὸ Μοσχοχώρι τὰ ἀλβανοελληνικά, πιά-

σθηκε από έναν υποδεκακέα δλότελα «τυχαίως και μοιραίως». Οί Σέρβοι αναγκάσθηκαν τώρα να καταπιούν την γλώσσά τους. Ἀποδείχθηκαν καταγέλαστα ὄργανεττα τῶν Βουλγάρων, πού ἐπιχείρησαν με τήν δολοφονία τοῦ Χατζηπόποβιτς νά διαταράξουν ἀκόμη περισσότερο τίς ἀρκετά ταραγμένες ἑλληνοσερβικές σχέσεις.

Εὐθύς ἀμέσως σ' ἓνα κεντρικό δρόμο στό Μοναστήρι ὁ παλαιός και περίφημος ἀρχικομιτατζῆς Κῆρστε Λεόντε ἀπό τὸ Νεοχωράκι τῆς Φλώρινας, πού ἀπολάμβανε πολλοὺς μῆνες τώρα περιποιήσεις, δόξες και τιμές σάν ὑπόδουλος Σέρβος, ἀπλώθηκε φαρδὺς πλατὺς ἀπὸ Σέρβους χωροφύλακες νεκρὸς με τὸ κλασσικό αἰτιολογικό «ὄτι ἐπιχείρησε νά δραπετεύσῃ».

Ὁ Στέφος ἐξακολούθησε ν' ἀλωνίζη λίγα ἀκόμη χρόνια τὰ βουνὰ μ' ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμα ἐναντίον τῶν κομιτατζήδων, πού μᾶς ἐπισκεπτόταν ἀραιὰ ἀραιὰ και γιὰ ἐλάχιστες μέρες ἀπὸ τὰ ἀλβανικά και τὰ σερβικά σύνορα. Εἶχε τόσον ἀγριέψει και ὁ ἴδιος, ὥστε δὲν δυσκολεῦθηκε καθόλου νά παραστήσῃ τὸν κομιτατζῆ σὲ δύο ξυλοκόπους ἀπὸ ἓνα βουλγαροχώρι, πού τοὺς συνάντησε στό δάσος. Τοῦ ἄνοιξαν ἀμέσως τὴν καρδιά και τὴν ἀγάλη. Καταλαβαίνει κανεὶς τὴν κατάπληξι και τὸν τρόμο τους, ὅταν εἶδαν με ποὶόν εἶχαν νά κάμουν. Εὐτυχῶς γι' αὐτοὺς ὁ Στέφος δὲν εἶχεν ἀνεκαθεν πολλὲς ἀγάπες και συμπάθειες με τοὺς εἰσαγγελεῖς και τὰ δικαστήρια και τὴν γλύτωσαν με λίγο γερὸ ξύλο.

Βρῆκε ὅμως τὸν δάσκαλό του ὁ Στέφος σ' ἓνα μικρὸ τσομπανάκο. Τοῦ εἶπε ἐμπιστευτικά ὅτι τὴν περασμένη νύκτα τοῦ ζήτησαν ψωμί σ' ἓνα μακρυνὸ σημεῖο τοῦ βουνοῦ τρεῖς κομιτατζήδες. Ὁ Στέφος ξεποδαριάστηκε πολλὲς νύχτες και μέρες χωρὶς νά βρῖσκη πουθενὰ κανένα ἴχνος. Στὸ τέλος ἀνακάλυψε ὅτι ὁ μικρὸς ἐπλάσε τὸ παραμῦθι τῶν κομιτατζήδων, γιατί ἤθελε νά ἐκδικηθῆ ἓνα ἀγροφύλακα, πού ἦταν με τὸ ἀπόσπασμα και τὸν εἶχε μπατοσίσει ἐκεῖνες τίς μέρες γιὰ κάποια ἀγροζημία.

Τὸ 1929—1930 σταμάτησαν πιὰ δλότελα οἱ ἐπισκέψεις τῶν κομιτατζήδων ἀπὸ τὰ σύνορα και ἡ ἀνάγκη τῶν εἰδικῶν ἀποσπασμάτων. Ὁ Στέφος ἀφιερῶθηκε στὴν οἰκογένεια και στὴ δουλειά του.

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1941, ὅταν εἶδε νά καταφθάνουν ἀπὸ τὸ Μοναστήρι πανικόβλητα κοπάδια ἀπὸ Σέρβους και νά προχωροῦν ἀκάθεκτοι οἱ Γερμανοὶ χωρὶς νά βρῖσκουν πουθενὰ ἀντίστασι, ἔφυγε με τὴν οἰκογένειά του ἀπὸ τὸν δεύτερο γάμο στὴν Ἀθήνα. Γύρισε πίσω στὴ Φλώρινα τὸν Αὐγουστο. Ὁ Γερμανὸς φρούραρχος και στοργικὸς φίλος τῶν Βουλγάρων τὸν κάλεσε ἀμέσως και τοῦ δήλωσε ὅτι με τὴν παραμικρότερη κίνησί του θὰ τὸν τουφέκιζεν εὐθύς σάν σκυλλί. Οἱ Βούλγαροι εἶχαν προλάβει νά κάμουν τὴν σχετικὴ εἰσήγησι.

Τὸν Νοέμβριο 1942 τὸν ἔπιασαν οἱ Γερμανοὶ μαζί με 7 ἄλλους (γυμνασιόρχην, γενικὸν ἐπιθεωρητήν, ἱατρὸν Χατζητάσην) και τοὺς κράτησαν

ἀρκετές μέρες. Πέρασαν οἱ φυλακισμένοι τὶς μακρὲς ὥρες τῆς ἀγωνίας μὲ τὶς ἀνεξάντλητες ἀρηγήσεις τοῦ ἀπὸ τὴν πολυτάραχη ζωὴ του καὶ τὶς τουρκικὲς, ἑλληνικὲς καὶ γαλλικὲς φυλακὲς, ποῦ εἶχε γνωρίσει.

Στὶς 18 Φεβρουαρίου τοῦ 1943 οἱ Γερμανοὶ μ' ἔπιασαν μὲ τὸν ἱατρὸν πάλιν Χατζητάσην καὶ τὸν ἐξάδελφόν μου καὶ μᾶς ἔστειλαν στὸ στρατόπεδο Παύλου Μελά τῆς Θεσσαλονίκης μὲ τὴν κατηγορίαν, ὅτι ἐτοιμάζαμε ἐπανάστασιν, ποῦ θὰ κουτροβιλοῦσε κεφάλια Γερμανῶν καὶ Βουλγάρων στοὺς δρόμους τῆς Φλώρινας. Ὁ Στέφος φοβήθηκε ὅτι δὲν ἔ'αργοῦσε καὶ ἡ δική του σειρά. Οἱ Βούλγαροι ἀγρυπνοῦσαν. Πῆρε τὸν υἱόν του Ἐλαμεινώνδα Γρηγορίου, ἓνα ἀγγελόμορφο καὶ παρθενικὸ παλληκάρι, μαθητὴ τῆς σχολῆς τῶν Εὐελπίδων καὶ φοιτητὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, 4—5 ἐνωμοτάρχες καὶ τὸν ἀεροπόρο Καντύλη καὶ τράβηξε γιὰ τὴν γνώριμὴ του Βλάστη. Ὁ υἱός του καὶ οἱ ἄλλοι κατατάχθηκαν ἀμέσως στὶς ὀμάδες τοῦ Ε.Λ.Α.Σ. Αὐτὸς ἔμεινε λίγες μέρες στὸ σπίτι τοῦ παλαιοῦ μακεδονομάχου καὶ φίλου του Στέργιου Κούντουρα νὰ ξεκουρασθῆ. Τὴν 24ην Μαΐου τὸν κάλεσαν οἱ «νέοι ἀντάρτες» στὸ γειτονικὸ Σιάφι (Σισιάφι) νὰ συσκεφθοῦν γιὰ τὴν ἐπέκτασι τοῦ «ἀνταρτικοῦ» στὴν περιφέρεια τῆς Φλώρινας. Τοῦ ἔστειλαν εἰδικὸ ἄλογο καὶ τὸν δέχθηκαν μὲ πολλὰς τιμὲς καὶ περιποιήσεις, ἀληθινὰ «μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων». Καὶ τὸ πρωῖ τὸν σκότωσαν μὲ πέτρες καὶ ξύλα. Στους κατάπληκτους χωρικοὺς, ποῦ τὸν ἤξεραν ἀπὸ τὰ παλιὰ καὶ ἄρχισαν νὰ διαμαρτύρωνται καὶ νὰ ὀλολύζουν, εἶπαν ὅτι μὲ εἶχε καταδώσει στοὺς Γερμανοὺς, ποῦ μὲ τουφέκισαν. Τὴν ἴδια μέρα κατέσφαξαν καὶ τὸν υἱόν του! Καὶ λίγες μέρες ἀργότερα τὴν Μεγάλῃ ἐβδομαΐδα κατακρεοῦργησαν καὶ τὸν Στέργιο Κούντουρα, μακεδονομάχο, ὄπλαρχηγό, ἀδελφὸ μακεδονομάχου καπετάνιου.

Οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ Ε.Α.Μ. καὶ Κ.Κ.Ε. θέλησαν νὰ ἀποδώσουν τὸ φορικτὸ ἔγκλημα στὸ προσωπικὸ πάθος τοῦ Κέντρου ἢ Σλομπόντα, ποῦ εἶχε πραγματικὰ παλιὰς κτηματικὲς καὶ οἰκογενειακὲς διαφορὰς μὲ τὸν Στέφο. Τὸν συναγωνιστὴ ὅμως αὐτόν, ποῦ σ' ἓνα «ἱερὸ ἀγώνα γιὰ τὴ λευτεριά, σωτηρία καὶ ἐπιβίωσι τοῦ λαοῦ» βρῆκε τὴν κατάλληλη εὐκαιρία νὰ κορέσῃ τόσον ἄγρια καὶ τόσον ἄτιμα τὸ προσωπικὸ πάθος του καὶ μάλιστα καὶ σὲ βῆρος ἑνὸς ἀθώου παιδιοῦ, ὅπως ὁ Ἐλαμεινώνδας Γρηγορίου, ἀντὶς νὰ τιμωρήσουν τὸν προβίβασαν γιὰ τὸ κατόρθωμά του σὲ «καπετάνιο μεραρχίας», δηλαδὴ μέραρχο.

Ἐκαμαν καὶ μίαν ἄλλη ἄτιμία. Διαβεβαίωσαν τὴν χήρα καὶ τὶς δυὸ θυγατέρες του ὅτι ἐξακολουθοῦσε νὰ ζῆ καὶ νὰ πολεμᾷ μεγάλος καπετάνιος μὲ ψευδώνυμο τοὺς Γερμανοὺς στὸν Ὀλυμπο. Τὸ πίστεψαν ἀκόμη καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Γερμανοὶ, ποῦ τοῦ εἶχαν ὀργανώσει μνημόσυνα στὴ Θεσσαλονίκη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τοῦ ἀπογυμνώσουν τὸ σπίτι, ὅπως ἔκαμαν στοὺς πραγμα-

τικοὺς ἑλασίτες, καὶ νὰ ἐξορίσουν τὴ γήρα καὶ τὶς δυὸ θυγατέρες του γυμνὰς καὶ ἑλεεινὰς στὴ Θεσσαλονίκη.

Ἡ ζωὴ τοῦ Στέφου εἶχε συνυφανθῆ μετὰ τὴ μακεδονικὴ ἱστορία τῶν τελευταίων 40 χρόνων. Ὑπῆρξε πολυτάραχη καὶ αἱματόβροκτη, ἡρωϊκὴ καὶ τραγικὴ, ὅπως ἡ μοῖρα τῆς Μακεδονίας.

Ο ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΖΩΗΣ

Λούλευε εισπράκτορας στὸ Μοναστήρι κάποιας συντεχνίας ἢ συνοικίας. Φρόνιμος, ἥσυχος, μελίχιος, τὸν ἔπαιρνες γιὰ τὸν εἰρηνικώτερο τῶν ἀνθρώπων. Στους γάμους μονάχα καὶ τὰ πανηγύρια ξεσποῦσε μὲ πάθος καὶ μεράκι στὰ κλέφτικα τραγούδια. Ἦταν περίφημος καὶ γιὰ τὰ γερά του πόδια.

Τὴν ἡμέρα τοῦ ἁγίου Γεωργίου τὸ 1903 στὸ Μοναστήρι ὁ τουρκικὸς ὄχλος ἄρχισε σφαγὴ χριστιανῶν χωρὶς καμμιά διάκρισι ἂν ἦσαν φίλοι τῶν κομιτατζήδων ἢ ἐχθροὶ των, Βούλγαροι ἢ Ἕλληνες. Ὅλοι οἱ γκιαούρηδες ἦσαν σκυλλιά ἄσπρα ἢ μαῦρα. Ἀγρίεψαν οἱ ἀγᾶδες τοῦ Μοναστηρίου, γιὰ τὴν Θεσσαλονίκη οἱ κομιτατζήδες ἀνατίναξαν τὴν 15ην καὶ 17ην Ἀπριλίου τὸ γαλλικὸ ἀτμόπλοιο «Γουαντακιβιρ» καὶ τὴν Ὁθωμανικὴ Τράπεζα. Χρειάσθηκε 6—7 μέρες, γιὰ νὰ μεταδοθῆ ἡ ἱερὰ ἀγανάκτησις ἀπ' τὸ ἓνα βιλαέτι στὸ ἄλλο. Εὐτυχῶς ὁ βαλῆς κατώρθωσε νὰ προλάβῃ γενίκευσι τῆς σφαγῆς. Ἐνα πλῆθος φανατισμένοι Τουρκαλᾶδες στρίμωξαν ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα τὸν Ἀντώνη σ' ἓνα στενοσόκακο. Σώθηκε ὡς ἐκ θαύματος, τρυπώνοντας σ' ἓνα ἐβραϊκὸ σπίτι. Εὐθὺς ἔπειτα ἐξαφανίσθηκε. Στους μαθητικούς μας κύκλους ἄρχισε σιγὰ σιγὰ νὰ διαδίδεται πὼς ἔφυγε στὰ βουνὰ νὰ πολεμήσῃ τοὺς Τούρκους «γιὰ τῆς πατρίδος τὴν ἐλευθερίαν, γιὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν τὴν ἁγίαν».

Δύσκολο εἶναι νὰ ξεκαθαρίσω σήμερα τὰ αἰσθήματα, πού τότε μᾶς συνεῖχαν. Μισοῦσαμε τοὺς Βουλγάρους, τραγουδοῦσαμε δυνατὰ καὶ ζωηρὰ τὸ «Τοῦ Πανσλαβισμού ἡ ψώρα Μακεδόνας δὲν μολύνει», ἀκούαμε κάπου κάπου καὶ τὰ ἐγκλήματα τῶν κομιτατζήδων στὴν ὑπαιθρο. Ἀλλὰ ἦσαν τόσον ἀνυπόφοροι καὶ οἱ Τούρκοι! Τὰ γεγονότα τοῦ ἁγίου Γεωργίου μᾶς εἶχαν ὄλους καταταράξει καὶ κατατρομάξει. Παρ' ὅλη τὴν προστασία, πού μᾶς ἔταξε ὁ γείτονας καὶ φίλος μας Τούρκος, εἶχα φροντίσει τότε νὰ δανεισθῶ γιὰ πρόσθετη ἀσφάλεια ἀπὸ ἓνα θεῖό μου ἓνα παλιὸ τουφέκι, πού εἶχε λίγες χαλασμένες καὶ ἄχρηστες σφαιρες.

Ὁσηδήποτε ἀποστροφὴ καὶ ἂν εἶχαν οἱ μεγάλοι καὶ μορφωμένοι γιὰ τὰ σχέδια καὶ τὰ ἔργα τῶν κομιτατζήδων, ἡμεῖς οἱ μικροί, μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ βέβαιο, ὅπως καὶ ὁ μικρὸς κοσμάκης, τοὺς συμπαθοῦσαμε καὶ συχνὰ τοὺς θαυμάζαμε. Χριστιανοὶ ἦσαν, πού πολεμοῦσαν τὸν ἄπιστο καὶ βάρβαρο τύραννο. Τὸ ὄραμα τῆς ἐλευθερίας κρύβει πάντοτε τὴν σαγήνη! Εἶχε φθάσει ὡς ἐμᾶς ὁ ἀντίλαλος τῶν κατορθωμάτων τοῦ Κώτα, πού ξεκαθάρισε τὸν ἓνα πίσω ἀπ' τὸν ἄλλο σκληροὺς μπέηδες καὶ ἀγᾶδες στὰ χωριά τῶν Κορε-

στίων, τῆς Πρέσπας, τῆς Φλώρινας. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ μᾶς ἦταν σχεδὸν ἄγνωστο. Τὸ ἔργο του εἶχε ὀπισθογραφηθῆ στὸ ἐνεργητικὸ τοῦ ἀνωνύμου κοιμητάτου, ποὺ δὲν εἶχε πάψει ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ νὰ τοῦ στήνῃ παγίδες καὶ νὰ τοῦ ἐτοιμάζῃ δολοφονικὰς ἐνέδρες. Εἶδαμε ἔπειτα μὲ τὰ μάτια μας τὴν κηδεῖα τοῦ Σεφκῆ ἀγῶ καὶ τοῦ συντρόφου του, ποὺ ξέραμε τὰ κατορθώματα καὶ τὰ καμώματά των. Συγκεχυμένες ἐξ ἄλλου καὶ ἀλληλογρονθοκοπούμενες ἦσαν οἱ πληροφορίες γιὰ τοὺς φόνους τῶν παπάδων καὶ προκριτῶν στὰ μακρυνὰ χωριά. Οἱ λίγοι καὶ «ἐπαίοντες» τοὺς εἶχαν βέβαια γιὰ ἐθνομάρτυρες. Οἱ πολλοὶ καὶ ἀπληροφόρητοι σήκωναν μὲ ἀπορία καὶ σχεδὸν ἀδιαφορία τοὺς ὤμους, ὅταν δὲν πίστευαν τὶς σατανικὰς σπερμολογίαις τῶν δολοφόνων. Πολλὴ συζήτησις καὶ ἀμφισβήτησις εἶχε γίνοι καὶ γιὰ τὸν φτωχὸ Τάκη Τσόνα, ποὺ τὸν ξέραμε ὅλοι, τὸν εἶχαμε ἰδεῖ βουτηγμένον στὸ αἷμα. Ἄπ' τὴ νεκρῶσιμη ἀκολουθία τῶν συκοφαντιῶν καὶ τῆ μεταθανάτιο ἠθικῆ δολοφονία κάτι πάντοτε ἔμενε, ὅπως ἀκριβῶς τὸ λέγει καὶ ἡ σχετικὴ γαλλικὴ παροιμία.

Ὁ Ζῶης εἶχε τὴν καλὴ τύχη νὰ πέσῃ σὲ καλὸ ἀρχηγό, τὸν γέρο Κόλε (Ντεντοκόλε), ἓνα καλοκάγαθο καὶ ντόμπρο ἀγρότη ἀπὸ ἓνα χωριὸ στὰ κράσπεδα τοῦ Μοριχόβου, τὸ Ντομπροβένι, ποὺ μπορούσε νὰ θεωρηθῆ περισσότερο ἰδικὸς μας παρὰ Βούλγαρος. Τὸ ἴδιο σχεδὸν ἦταν καὶ ἓνας ἄλλος ἀρχηγὸς ἀπ' τὴν Κρουσεβίτσα τοῦ Περλεπέ, ποὺ εἶχε πάρει καὶ τὸν τίτλο τοῦ πασᾶ καὶ λεγόταν Τολὲ πασᾶς. Οἱ δυὸ καλοὶ ὅσο καὶ ἀγρόματοι κοίταζαν μόνον νὰ ξεθυμάνουν στοὺς Τούρκους καὶ ἀγνοοῦσαν ὀλότελα τὰ βαθύτερα σχέδια τοῦ κοιμητάτου. Δὲν εἶχαν βάψει ποτὲ τὰ χέρια τους σὲ χριστιανικὸ αἷμα. Ὁ Ζῶης ἔγινε γρήγορα γραμματικὸς, ἐπιτελάρχης, ὑπαρχηγός, μυστικοσύμβουλος των. Ἐκαμε αὐτὸς ὅ,τι μπορούσε, γιὰ νὰ τοὺς κρατήσῃ μακρυνὰ ἀπ' τὰ ἀνθελληνικὰ ἐγκλήματα καὶ τὰ φιλοβουλγαρικὰ κινήματα.

Τὸ βράδυ τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1903 ἐσχύθησαν μὲ τουφεκιὰς, ζητωκραυγὰς, «Χριστὸς ἀνέστη» καὶ σταυροφόρα φλόμπουρα στὸν κάμπο. Πολλὰ μπεῖκα κονάκια ἔγιναν πυροτεχνήματα μὲ τὶς ἀποθήκες καὶ ὅλο τὸ περιεχόμενό των. Ἄναιψαν καὶ κόρωσαν ἀπὸ ἐνθουσιασμό καὶ οἱ ψυχὰς τῶν χωρικῶν. Εἶχε φθάσει ἡ μεγάλη ὥρα τοῦ ριζικοῦ λυτρωμοῦ. Ὁ Ζῶης προσπάθησε νὰ τοὺς προσγειώσῃ. Ἄλλὰ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ὑπῆρχαν ἀκόμα Τούρκοι στὸ πρόσωπο τῆς γῆς; Φρόντισε νὰ βάλῃ καὶ κάποια τάξι καὶ σειρὰ στὸν κυκεῶνα καὶ τὸ χάος. Ἐλεγε στὸν κόσμον ν' ἀποσυρθοῦν τὸ γρηγορώτερο πάνω στὰ βουνὰ τοῦ Μοριχόβου μὲ τροφίμα καὶ ἐφόδια. Πολὺ λίγοι τὸν ἄκουσαν. Γιατί θ' ἄφηναν οἱ ἄνθρωποι τὸ γλέντι τῆς λευθεριάς καὶ τὸ πλιατσικολόγημα τῶν μπεϊκῶν ὑπολειμμάτων;

Πέρασαν οἱ πρῶτες λίγες μέρες πραγματικὰ σὰν μέρες Λαμπρῆς χωρὶς νὰ ξεμυτήσουν πουθενὰ οἱ ἀγᾶδες. Οἱ Τούρκοι εἶχαν δώσει στὴν ἀρχὴ μεγαλύτερη σημασία στὸ κίνημα ἀπ' ὅ,τι ἀληθινὰ ἄξιζε. Ἄλλὰ μόλις κινήθηκε

ὁ στρατός, διαλύθηκαν διὰ μιᾶς τὸ πανηγύρι καὶ τὸ μεθύσι. Φάνηκαν ὅλα τὰ χάλια τῶν ἐλευθερωτῶν καὶ τῶν ἐλευθερωμένων. Λέν ὑπῆρχε καμμιά σοβαρὴ προπαρασκευή. Οἱ περισσότεροὶ ἐπαναστάτες εἶχαν ἐξορμήσει, ὀπλισμένοι μὲ ρόπαλα καὶ τσεκούρια! Ὅλιγοὶ εἶχαν κανένα σκουριασμένο γκρά ἢ μαρτίι με ἐλάχιστα φουσέκια. Σώθηκαν γρήγορα καὶ τὰ τρόφιμα. Οἱ ὀλολυγμοὶ καὶ ὀλοφυρμοὶ τῶν γυναικοπαίδων γέμισαν τὰ βουνὰ καὶ τὰ φαράγγια. Τρομαγμένα καὶ ζαλισμένα κοπάδια ἔμοιαζαν τ' ἀσύντακτα πλήθη. Ὁ τρελλὸς ἐνθουσιασμός τῶν πρώτων ἡμερῶν ἔδωσε τώρα τὴν θέσι του σ' ἓνα τυφλὸ πανικό. Μὲ τίς πρώτες τουφεκιᾶς καὶ μικροσυμπλοκὲς ὁ πανικός ἐγίνε καὶ ἄλλοφροσύνη.

Οἱ Ζῶης, Ντεντοκόλες, Τολε πασᾶς γρήγορα κατάλαβαν ὅτι τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν ἀπολέμων καὶ πανικοβλήτων χωρικῶν ἦτο ἓνα ἄχρηστο καὶ νεκρὸ βάρος, ποὺ ἔπρεπε τὸ γρηγορώτερο νὰ τὸ ξεφορτωθοῦν. Τοὺς εἶπαν λοιπὸν ὅτι ἡ ἐπανάστασι ἐγίνε, ὁ σκοπὸς ἐπέτυχε καὶ δὲν εἶχαν πιά παρὰ νὰ γυρῖσουν στὰ σπίτια καὶ τίς δουλειᾶς των. Καὶ οἱ «ἐπαναστάτες», ἄνδρες καὶ γυναῖκες μὲ τὸ κεφάλι σκυφτό, τὴν ψυχὴ βαρεῖα καὶ τὸ στομάχι ἄδειο, ἔφυγαν στὰ χωριά τους, περιμένοντας ἀπ' τὴ μεγαλοψυχία τοῦ μπέη, ποὺ εἶχαν ρημάξει, ἄφρεσι ἀμαρτιῶν καὶ προστασία.

Στὰ βουνὰ ἀπόμειναν ὀλιγοὶ, οἱ καλύτεροὶ. Μὲ αὐτοὺς καὶ τοὺς παλιοὺς ἄνδρες των ἀποσύρθηκαν οἱ τρεῖς ἀρχηγοὶ στὰ ἄδυστα τῶν δασῶν τοῦ Μοριχόβου. Συγκρούσεις μὲ τὸν στρατὸ δὲν εἶχαν παρὰ λίγες καὶ ἀσήμαντες. Ἰν' αὐτὸ πιθανώτατα καὶ δὲν ἐσημειώθηκαν καταστροφὲς χωριῶν σ' ὅλη ἐκεῖνη τὴν περιοχὴ. Εἶχαν καὶ τὴν πρόνοια οἱ τρεῖς φρόνιμοι ἀρχηγοὶ νὰ μὴ κάψουν τὰ λίγα τούρκικα σπίτια τοῦ Παραλόβου, τοῦ μόνου χωριοῦ σ' ὅλη τὴ μεγάλη ἔκτασι, ποὺ εἶχε καὶ Τούρκους. Τὰ ἐρεῖπια τῆς ἐπαναστάσεως ἀντιπροσώπευαν μονάχα ἡ στάχτη καὶ τὰ συντριμμια τῶν μπέικων «κουλάδων», ἐγκαταστάσεων καὶ ἀποθηκῶν. Μάχη κάπως σοβαρὴ στοὺς βράχους τῆς Ψάνιστας εἶχαν δώσει μ' ἓνα τάγμα Μικρασιατῶν «ρεντίφηδων», ποὺ εἶχαν καὶ ἀρκετὲς ἀπώλειες οἱ «Καστοριανοὶ» χωρικοί, δηλαδὴ οἱ κομιτατζήδες τῆς περιφερείας Καστοριάς, ποὺ εἶχαν ζητήσει καταφύγιο στὸ Μοριχόβο. Τοὺς ἔλεγον καὶ «Γραικοὺς», γιατί ἑλληνικὰ τραγουδία τραγουδοῦσαν ἀδιάκοπα.

Ἡ «ἐπανάστασις τοῦ Ἡλιντεν» ὀπωσδήποτε τελείωσε χωρὶς ν' ἀφήση εὐτυχῶς ἀνεπανόρθωτες καταστροφὲς στὰ μέρη ἐκεῖνα. Ἡ νίκη καὶ ἐπιβολὴ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἦταν ἀδιαφιλονίκητη. Ἡλθαν οἱ φῆμες γιὰ τίς συναντήσεις τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τὰ σχέδια τῶν μεγάλων «μεταρρυθμίσεων» νὰ δώσουν λίγη παρηγοριὰ καὶ ἐλπίδα στοὺς τάλαιπωρημένους πληθυσμούς. Ἀλλ' ἀμέσως ἔπειτα ἔφθασαν ἄλλα δυσάρεστα μαντάτα, ἡ καινούργια «γραμμὴ» τοῦ κομιτάτου, ποὺ ἤθελε τώρα φανερὰ καὶ ἀπροκάλυπτα ν' ἀπελευθερώσῃ τὴν Μακεδονία ἀπ' τὸν ἄοπλο Ἑλληνισμό, ἀφοῦ δὲν μπόρεσε νὰ

τὴν ἀπαλλάξει ἀπ' τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, καὶ ἐκήρυξε ἄγριο πόλεμο κατὰ εἰρηνικῶν παπᾶδων, δασκάλων, προκρίτων ἀντὶ τῶν τυραννικῶν μπεήδων καὶ τῶν αἰμοβόρων ἀγάδων.

Ὁ Ζῶης διαμαρτυρήθηκε, φώναξε. «Γι' αὐτὸ βγήκαμε στὰ βουνά;» εἶπε μιὰ μέρα, πὺν συναντήθηκαν, τοῦ γέρο Νικόλα καὶ τοῦ Τολέ πασᾶ. Οἱ δυὸ γέροι κούνησαν μὲ ἀπελπισία τὸ κεφάλι. «Παίρνουν τὸν κόσμον στὸ λαιμὸ τους. Ἄς ὄψονται» εἶπε σιγὰ ὁ Νιεντοκόλες. Ὁ Τολέ πασᾶς ἐπρόσθεσε· «Δὲν τὰ καταλαβαίνω καὶ ἐγὼ αὐτὰ τὰ πράγματα. Τρελλάθηκαν οἱ μεγάλοι καὶ γραμματισμένοι».

Στὸ μεταξὺ οἱ φόνοι καὶ ἐκβιασμοὶ Ἑλλήνων πολλαπλασιάζονταν στὰ χωριά. Ἐκμυστηρεύονταν στὸν Ζῶη καὶ οἱ πρόκριτοι τοῦ κυρίως Μοριχόβου ὅτι ὁ Τράϊκο καὶ ἄλλοι καινούργιοι βοεβοδάδες ἄρχισαν καὶ αὐτοὺς νὰ τοὺς πιέζουν καὶ ἀπειλοῦν, γιὰ νὰ γίνουν Βούλγαροι. Τέλη Δεκεμβρίου τοῦ 1903 ἀποφάσισε ὁ Ζῶης νὰ φύγη. Καταλάβαινε ὅτι κινδύνευε περισσότερο ἀπ' τοὺς συναδέλφους παρὰ ἀπ' τὸν στρατό. Πῆγε καὶ ἀποχαιρέτησε τὸν Νιεντοκόλε.

— Φεύγεις τὸ λοιπὸν καὶ μᾶς ἀφήνεις; τοῦ εἶπε κοιτάζοντας χάμω ὁ γέρος.

— Τί νὰ κάμω ἐδῶ πάνω πιά, παπποῦ;

— Καὶ τί νὰ κάμω μόνος ἐγὼ μ' αὐτὰ τ' ἀγρίμια;

— Ἔλα καὶ σύ.

— Ποῦ νὰ πάω; Στὸ χωριό μου; Καὶ ἀπὸ ποιοὺς νὰ πρωτοφυλάγουμε; Ἄπ' τοὺς Τούρκους γιὰ τοὺς συντρόφους;

— Δὲν μπορῶ νὰ μείνω περισσότερο, παπποῦ. Χρειάζεται ν' ἀρχίσουμε ἄλλο πιά ἀγῶνα. Ἐγιναν ἀνυπόφορα τὰ σκυλλιά.

— Ἐχεις δίκιο, παιδί μου. Ὁ Θεὸς μαζί σου. Ὅσο ζωὴ ἐγώ, θὰ κοιτάζω νὰ προλάβω μεγαλύτερα κακά. Μὲ τὴν εὐχὴ τοῦ Θεοῦ ἄμε στὸ καλὸ, παιδί μου.

Στις 9 Μαρτίου τοῦ 1904 ἐξωντώθηκε ἀπ' τὸν τουρκικὸ στρατὸ ὁ γέρος στὸ Πεταλινὸ τοῦ Μοριχόβου, ὅπου ἀργότερα καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ὀπλοχηγοὶ ἔχυσαν τὸ αἷμά των. Λίγες μέρες ἀργότερα, ζωσμένος ἐπίσης ἀπὸ τουρκικὸ ἀπόσπασμα, ἔπεσε σ' ἓνα χωριὸ τοῦ Περλεπέ καὶ ὁ Τολέ πασᾶς. Δὲν εἶναι βέβαιο ἂν δὲν εἶχαν τὴν οὐρὰ τους οἱ ἄνθρωποι τοῦ κομιτάτου στὴν κατάδοσι καὶ κύκλωσι τῶν δύο ἀρχηγῶν καὶ μάλιστα τοῦ πρώτου, πὺν ἦταν ὁ περισσότερο ἀπροσάρμοστος στὴν καινούργια «γραμμὴ» του.

Στὸ Μοναστήρι ὁ Ζῶης πέρασε ἀπαρητήρητος ἀπ' τὴν ἀστυνομία. Ὑπῆρχε βέβαια καὶ ἡ γενικὴ ἀμνηστία, πὺν εἶχει δώσει ὁ σουλτάνος, δὲν ἐβοήθησε ὅμως ὀλίγο καὶ ἡ σεμνὴ ἐμφάνισις καὶ τὸ μειλίχιο καὶ φιλήσυχο ὕφος του. Τὸν εἶδα πολλὰς φορὰς στὸ κατάστημα τοῦ θείου μου. Μοῦ ἔκαμε μάλιστα ἐντύπωσι ἡ θερμὴ ὑποδοχὴ καὶ ἡ προσοχὴ καὶ ὁ σεβασμὸς, πὺν τοῦ ἔδειχνε. Τὸν ἤξερε καλὰ ὁ μακαρίτης.

Δὲν τὸν εἶδαμε ποτὲ ν' ἀνακατεύεται μὲ τὸν Στέφο καὶ τοὺς ἄλλους ζωηροὺς νέους τοῦ «ἐκτελεστικοῦ», πὸν τότε εἶχε ἀρχίσει νὰ ὀργανώνεται. Ἡ ἰδιοσυγκρασία του δὲν ἦταν γιὰ ἐπιδείξεις, φισαρίες, καυγάδες. Ζοῦσε ἀποτραβηγμένος μὲ τὴν προσοχὴ καὶ τὴν ψυχὴ του στραμμένη ὀλοκληρωτικὰ πρὸς τὸ Μορίχοβο. Ἄνυπομονοῦσε, γιὰτὶ χανόταν τζάμπα καὶ ἄδικα ὁ καιρὸς, ἐνῶ ἡ βουλγαρικὴ πίεσις ἐκεῖ πάνω ὀλοένα δυνάμωνε. «Ἐως πότε θὰ κοπροσκυλλιάζω ἐδῶ;» τὸν ἄκουσα μιὰ μέρα νὰ λέη στὸν θεῖό μου καὶ τὸν γιατροῦ Μόναχο. «Ἄν ἤξερα ἔτσι, δὲν θὰ τὸ κουνοῦσα ἀπ' τὸ Μορίχοβο καὶ ἄς μὲ δολοφονοῦσαν οἱ κομιτατζῆδες. Οἱ ἄνθρωποὶ μας ἐκεῖ ὑποφέρουν καὶ μὲ ζητοῦν. Ἄς πάω ἐπὶ τέλους μόνος. Ἄν χάσωμε ἐκεῖνα τὰ χωριά, εἴμαστε χαμένοι». Ἄλλὰ τοῦ συνιστοῦσαν πάντοτε ὑπομονή. Τώρα θὰ ἐρχόταν ἡ ἐπιτροπὴ τῶν 4 ἀξιωματικῶν, πὸν θὰ μελετοῦσε ἐπὶ τόπου τὰ πράγματα, ὅπου νῆναι θὰ ἔβγαινε ἡ μεγάλη ἀπόφασις γιὰ τὴν συστηματικὴν πιά δρᾶσι καὶ ἄμυνα ὀλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ, σήμερα αἴριο θὰ ἐξωρομοῦσαν τὰ μεγάλα, ὀργανωμένα καὶ μὲ περίσσια ὀπλα σώματα. Καὶ κυλοῦσαν οἱ μῆνες καὶ ἔβδομάδες.

Πέρασε τέλος πάντων ὁ Μελάς τὰ σύνορα καὶ πλησίαζε ἀρχῆς Σεπτεμβρίου στὰ βουνὰ τῆς Φλώρινας. Στὶς 4 τοῦ ἴδιου μηνὸς ἔπεσε μέσα στὸ γραφεῖό του ἀπὸ βουλγαρικὴ σφαῖρα ὁ θεῖός μου Θεόδωρος Μόδης. Ὁ φίλος καὶ συνεργάτης του φαρμακοποῖδς Φίλιππος Καπετανόπουλος ἔτρεξε, γιὰ νὰ τὸν ἐκδικηθῆ, νὰ συναντήσῃ τὸν Μελά καὶ ἔπεσε ἀπὸ τουρκικὰς σφαῖρες κοντὰ στη Νερέτη (Πολυπόταμο) τῆς Φλώρινας, πρῶτος νεκρὸς ἀντάρτης τοῦ νέου ἀνταρτοπολέμου. Ὁ Ζῶης δὲν κρατήθηκε πιά. Χωρὶς νὰ περιμένη ἄλλες ὀδηγίες καὶ διαταγὰς ἔφυγε γιὰ τὰ χωριά τοῦ Μοριχόβου νὰ ἐκδικηθῆ, ὅπως αὐτὸς ἤξερε, τὸν θάνατο τῶν δύο φίλων του. Μαζὶ του πῆρε καὶ τρεῖς Τυρνοβίτες, πὸν εἶχαν ὑπηρετήσῃ στὸ Μορίχοβο στὰ χρόνια τοῦ Μπροῦφα καὶ παλαιότερα. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς ἦταν καὶ ὁ γέρος Μπάρμπα-Σπῦρος, σύντροφος ἤδη αὐτοῦ τοῦ καπετὰν Ναούμη, πὸν εἶχε ἀπαγάγει τὸν καίμακάμη τῆς Φλώρινας. Ζοῦσε τώρα γιὰ τὸ τσιγάρο καὶ τὴν ρακὴ. Πῆγε ἐπίσης μαζὶ του σὲ λίγο καὶ ὁ Ἄγγελῆς, πὸν γέρασε κλητήρας στὴ νομαρχία τῆς Φλώρινας. Ἐτρεξαν νὰ καταταχθοῦν καὶ νὰ τὸν ἐνισχύσουν καὶ δυὸ παιδιὰ ἀπ' τὸ Μπάρχοβο (Προμάχους) τῆς Καρατζόβας, πὸν εἶχαν κληρηθῆ ἀπὸ τοὺς κομιτατζῆδες. Ἐτσι σχηματίσθηκε ἕνα μικρὸ σῶμα, ἀπομονωμένο ἀπ' ὀλο τὸν ἄλλο κόσμο, κυκλωμένο ἀπ' τοὺς κομιτατζῆδες, ἀλλὰ θεμελιωμένο γερὰ στὸ ἔδαφός του καὶ ἀληθινὰ θαυματουργό. Τὰ ἑπτὰ κύρια χωριά τοῦ Μοριχόβου ἐσχημάτισαν εὐθὺς μιὰ ἐλεύθερη καὶ πολεμικὴ ὀμοσπονδία, πὸν ἐκήρυξε τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ κομιτάτου καὶ ἐδημιούργησε ἀδιάσπαστο μέτωπο σ' ὀλα τὰ πλευρὰ της. Τὸ καλὸ παράδειγμα τὸ ἔδωσε πρῶτα ἡ πρωτεύουσά της, ἡ Γραδέσνιτσα. Ὁ βοεβόδας Τραῖκο θέλησε μιὰ νύκτα νὰ βιάη χέρι μὲ τὴν συνειθισμένη του μπαμπεσιὰ στοὺς δύο παπᾶδες τοῦ χωριοῦ, Παλαμάρκον

καὶ Παπαδημήτρη, καὶ τὸν γραμματοδιδάσκαλο Γιάννη Μαρκούλη. Τοὺς χρειαζόταν νὰ τοὺς ρωτήσῃ κάτι, νὰ τοὺς συμβουλευθῇ κ.τ.λ. «Νὰ μοῦ τοὺς φέρετε γρήγορα καὶ χωρὶς ἄλλο, εἶπε στὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς. Βιάζομαι». «Ἐννοιά σου, βοεβόδα' θὰ τρέξουμε νὰ τοὺς φέρουμε» ἀποκρίθηκαν ὁ Σκρέκος, ἕνας ἄφοβος καὶ τετραπέρατος χωρικός, ὁ Σουδίας ψηλόλιγνος, ὅλος πετσί καὶ κόκκαλο, περίφημος πεζοπόρος, ποὺ ὑπερέτησε ὀπλίτης καὶ ὀδηγὸς στὰ σώματα σ' ὅλη τὴν διάρκεια τοῦ ἀγώνα καί, ὅταν ὑπῆρχε ἀνάγκη νὰ μεταδοθῇ γρήγορα μιὰ πληροφορία ἢ διαταγή, ἄφηνε τὸ τουφέκι καὶ ἀνοίγε φτερωτὰ τὰ μακρὰ του πόδια, καὶ οἱ ἄλλοι ἐπίτροποι. Ἐτρεξαν πράγματι, ἀλλὰ γιὰ νὰ φέρουν τὰ ὄπλα καὶ ὄχι τὰ θύματα. Οἱ κοιμηταζῆδες ἀναγκάσθηκαν νὰ τὸ βάλουν στὰ πόδια. Τοὺς κυνήγησαν ὅλη τὴ νύχτα οἱ χωρικοί.

Ἡ ὄλη ἢ ὀργάνωσις τοῦ κοιμητάτου ἐστράφηκε τώρα ἐναντίον τοῦ. Ἐπιτροπές, αὐτοάμνες, σύνδεσμοι κ.τ.λ. ἔγιναν τὰ ὄργανα τῆς ἐλληνικῆς παρατάξεως καὶ ἄμυνας. Ὅ,τι μὲ πολλοὺς κόπους τόσα χρόνια εἶχε ἐτοιμάσει πῆγε διὰ μιᾶς χαμένο. Πέρασαν σ' ἐχθρικά χέρια καὶ τὰ ὄπλα, ποὺ εἶχε συγκεντρώσει. Κοιμηταζῆς δὲν ξαναπάτησε σ' ἐκεῖνα τὰ χωριά.

Εἶναι ἀκατανόητο πὼς τὸ κοιμητῆρο δὲν ἐφρόντισε νὰ κινητοποιήσῃ ἀπ' ἄλλου μεγάλες δυνάμεις καὶ νὰ ξεκαθαρίσῃ εὐθύς τὴν κατάστασι, πρὶν ἢ ἀντεπανάστασις ριζώσῃ. Δὲν φανιάζονταν, φαίνεται, ὅτι τόσο τρομερὸ ἐλληνικὸ φρούριο θὰ ξεφύτρωνε ἐκεῖ πάνω. Περιορίσθηκε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς σκληροτράχηλους χωρικοὺς τὴν ὄρα, ποὺ πῆγαιναν στὸ παζάρι. Ἀτέλειωτες ἐνέδρες τοὺς ἔστηναν οἱ κοιμηταζῆδες καὶ ἀμέτρητα εἶναι τὰ θύματα, ποὺ οἱ Μοριχοβίτες ἔδωσαν. Οἱ φτωχοὶ ἄνθρωποι ἀναγκάσθηκαν ν' ἀφήσουν τὸ παζάρι τοῦ Περλεπέ, ὅπου διοικητικὰ ἀνῆκαν (καζῆ τοῦ Περλεπέ). Πῆγαιναν μονάχα στὸ Μοναστήρι νὰ πωλήσουν τὴν ξυλεία, τὰ τυριά, τὰ μαλλιά τους καὶ νὰ πάρουν τὰ χρεϊώδη τους καὶ συχνὰ καὶ ὄπλα. Ἀλλὰ τὸ Μοναστήρι ἀπείχε δέκα ὀλάκερες ὥρες. Καὶ κάθε ρεματιά, βράχος, κλαδί, γεφύρι, ἦταν καὶ μιὰ παγίδα, κάθε σχεδὸν πιθαμὴ κίνδυνος—θάνατος. Κάθε χωράφι ἐπίσης τὸ καλοκαίρι, σπαρμένο μὲ σιτάρι ἢ καλαμπόκια, ἔκρυβε καὶ μιὰ ἐχθρική ἐνέδρα. Γιὰ τοὺς ταλαίπωρους αὐτοὺς ἀνθρώπους ἕνα ταξείδι ὡς τὸ παζάρι ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἀληθινὴ πορεία πρὸς τὸ μαρτύριο. Πῆγαιναν νὰ πωλήσουν καὶ ν' ἀγοράσουν ὀλίγα φτωχὰ πράγματα καὶ ἄφηναν στὸν δρόμο τὰ κόκκαλά των.

Στὴ γέφυρα τοῦ Ἐριγῶνα (Τσέρνα), κοντὰ στὸ μοναστήρι τοῦ Τσέμπρεν, κατέσφαξαν οἱ κοιμηταζῆδες μία ἀπ' ἐκεῖνες τὶς μέρες 6-7 χωρικοὺς, ποὺ πῆγαιναν γιὰ ξυλεία στὴν πόλι. Ἀναγκάσθηκε ὁ Ζῶης νὰ πιάνῃ μὲ τοὺς λίγους ἄνδρες του καὶ μερικοὺς ἔνοπλους χωρικοὺς τὸν δρόμο τὶς μέρες τῆς ἐβδομαδιαίας ἀγορᾶς, γιὰ νὰ τοὺς προστατεύσῃ. Ἀλλ' ἀπ' τὸ ποτάμι ἕως τὸ Μοναστήρι ἡ ἀπόστασις ἦταν πολὺ μεγαλύτερη καὶ κινδυνωδέστερη. Γεμάτος «ἀκάνθιας καὶ τριβόλους» ἦταν καὶ αὐτὸς ὁ κάμπος. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν

ἐγκαταστήσει γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν παζαριωτῶν τὰ συνειθισμένα τους «καρκόλια» καὶ στρατιωτικὲς περιπολίες. Ἄν εἶδαν ὅμως πολλὴ προστασία καὶ προκοπὴ οἱ χωρικοί. Ἐκαμναν τὸ σταυρὸ τους καὶ ξεκινουσαν μὲ ἀπάθεια, ποὺ ἔφθανε τὰ ὄρια τῆς στρωϊκότητος. Ὁ Θεὸς ἦταν μεγάλος. Ἐφρόντιζαν μόνο νὰ πηγαίνουν περισσότεροι μαζί, ἂν καὶ ὅλοι ἄοπλοι, σὰν νὰ ἤθελαν νὰ ἐπιμερισθῇ σὲ πολλοὺς ἢ συμφορὰ. Ὑστερα ἀπὸ 2-3 χρόνια, ὅταν ἀρκετὰ χωριά, ποὺ χρησιμοποιεῖσαν ἕως τότε ὡς κοιμητήρια δρομητήρια, ἦλθαν μαζί μας, ἐξαφανίσθηκαν σχεδὸν τελειωτικὰ οἱ κίνδυνοι. Τέλη τοῦ 1905 ἐξώντωσαν οἱ δικοὶ μας κοντὰ στὸ Πετάλινο τὸν βοεβόδα Ντέμκο; κύριο ὄργανωτὴ τῶν ἐνεδρῶν κατὰ τῶν παζαριωτῶν. Στρατιωτικὴ φρουρὰ ὑπῆρχε μονάχα στὴν Σταραβίνα. Ἦ ἄλλα χωριά, καθὼς καὶ τὰ ἀμέτρητα μανδριά, καλύβια, πριόνια, σκορπισμένα ὕλα σὲ μεγάλες ἀποστάσεις στὰ βουνὰ ἢ τὰ δάση, ἦσαν ὀλότελα ἀφρούρητα καὶ ἀπροστάτευτα. Ὡς τόσο δὲν εἶχαν καθόλου θύματα ὕλον ἐκεῖνο τὸν χειμῶνα. Οἱ κοιμητατζήδες ἔμειναν μακριὰ ἀπ' τὴν περιοχὴ, σὰν νὰ ἐνοιωθῶν κάποιον σεβασμὸ ἢ τρόμον πρὸς τὸ ἱερὸ ἔδαφός της. Ἡ φήμη εἶχε εἰκοσαπλασιάσει, φαίνεται, τὴν δύναμι τοῦ Ζῶη. Φαντάσθηκαν ἴσως ὅτι ἦσαν πάνοπλοι οἱ βοσκοὶ καὶ προναῖδες καὶ φρούρια τὰ μαντριά καὶ τὰ καλύβια των, κι ἄς ἔκαμναν λιτανεῖες γιὰ ἓνα παλιοτούφεκο οἱ φτωχοὶ ἄνθρωποι.

Ἀποδόθηκε ἐπίσης ἡ ἐλευθερία στὰ κεντήματα. Τὴν χαιρέτησε μ' ἐνθουσιασμὸ ὁ γυναικόκοσμος καὶ οἰχθῆκε μὲ μεγαλύτερη τώρα ὁρμὴ στὴν καλλιτεχνία τῆς κλωστής. Προσπάθησε μόνο ὁ Ζῶης νὰ σταματήσῃ τὸ κακὸ ἔθιμον τοῦ γάμου μικρῶν παιδιῶν μὲ πληθωρικὲς γυναῖκες. Ἦταν ἡ γυναῖκα ἐργατικὸ κεφάλαιο τόσο σημαντικὸ καὶ ὑπολογίσιμο, ὥστε φρόντιζε ὁ πατέρας τοῦ γαμβροῦ νὰ τὸ ἀποκτήσῃ τὸ γρηγορώτερον καὶ ὁ πατέρας τῆς νύμφης νὰ τὸ χάσῃ τὸ βραδύτερον. Γιὰ ἀποζημιώσει ἔπαιρνε ὁ τελευταῖος καὶ κάμποσα χρήματα.

Τὸ Μορίχοβο εἶναι ἓνα ἀπόμειρον καὶ τραχὺ ὄροπέδιο στὴν βόρεια πλευρὰ τοῦ Καϊμακτσαλάν, κίτω ἀπὸ τὴν πολεμικὴ ἐκκλησίτσα, ποὺ ἔστησαν οἱ Σέρβοι τὸ 1919 ἀπὸ τουφέκια, κάνες, σύρματα καὶ ἄλλα πολεμικὰ εἶδη σὲ μνήμη τῶν νεκρῶν τους στὴν ψηλότερη κορυφὴ (2500 περίπου μέτρα). Ὁρίζεται δυτικὰ μὲ τὴν βαθειὰ ἀπότομη καὶ χαώδη κοίτη τοῦ Τσέρνα (Ἐριγῶνα), τὴν περίφημη ἀπὸ τὰ ἀνακοινωθέντα τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου Boucle de la Tserna (καμπὴ τῆς Τσέρνας). Εἶναι πλούσιο σὲ βραχῶδεις κορυφές καὶ ἀπόκρημνες ρεματιές καὶ προπαντὸς σὲ πυκνὰ καὶ ἀπέραντα δάση ἀπὸ γιγαντιαῖα ὀλίβια πεῦκα, ἔλατα καὶ ἐλάχιστα δένδρα καὶ ὄξυες. Εἶχε ἐπὶ πλεόν πολλὰ στὸ δάσος νεροπριόνια, πολλὰ σαρακατσάνικα τὸ καλοκαίρι κονάκια καὶ ἀναρίθμητα χωριάτικα καλύβια, σκορπισμένα σὲ χωράφια καὶ βουνὰ καὶ πλαγιές. Εἶχε δηλ. ὅτι χρειαζόταν γιὰ ἓνα ἰδεῶδες καταφύγιον καὶ ὄρητηριον κλεφτῶν καὶ ἀνταρτῶν. Ἀλλ' εἶχε πάνω ἀπ'

ὅλα τοὺς κατοίκους του. Εἶναι ὅλοι σλαβόφωνοι. Ὀλίγοι ἤξεραν ἑλληνικά. Ὡς τόσο εἶναι ζήτημα ἂν σ' ὄλο τὸν ὑπόδουλο καὶ ἐλεύθερο Ἑλληνισμό ὑπῆρχαν τέτιοι Ἑλληνες. Δὲν εἶναι ὀλίγα τὰ παραδείγματα χωρικῶν, πού τοὺς ἔβαζαν τὸ μαχαίρι στὸ λαιμὸ οἱ κομματιζήδες καὶ τοὺς ἔλεγαν «Πέστε ὅτι δὲν εἶστε Ἑλληνες καὶ σᾶς χαρίζομε τὴν ζωή». Καὶ ἐκεῖνοι ἀπαντοῦσαν βουλγάρικα· «Εἴμαστε Ἑλληνες!» Καὶ ἔσφάζονταν. Εἶχαν τὴν παλιὰ παράδοσι, ὅτι κατάγονταν ἀπ' τὸν Μωριᾶ καὶ γι' αὐτὸ εἶχε πάρει ὁ τόπος του τ' ὄνομα Μορίχοβο.

Μεγάλοι καὶ μικροὶ, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἠμποροῦσαν νὰ σφαγοῦν, νὰ κρεμαστοῦν, νὰ κομματιαθοῦν, νὰ γδαρθοῦν, μὰ λέξι προδοτικὴ δὲν τοὺς ἔπαιρνες. Δὲν σημειώθηκε καμμιά ποτὲ προδοσία. Ὁ Γ. Κονδυλῆς, λοχίας τότε, ἐπιχείρησε μὲ τρεῖς ἄλλους κατ' ἐντολὴ τῶν ἀρχηγῶν καὶ ἀξίωσι τῆς ἐπιτροπῆς νὰ στραγγαλίση μ' ἓνα σχοινὶ πάνω στὸ χιόνι μιὰ γοιὰ ἀπ' τὴν Σταραβίνα. Μὰ βρῆκε περισσότερες δυσκολίες παρὰ στὴν κατάκτησι τῆς ἀντιβασιλείας. Ἡ γοιὰ ξαναζωντάνεψε καὶ ἀποδείχθηκε ὅτι ἔπλενε τὰ ροῦχα τῶν Τούρκων ἀξιωματικῶν καὶ τοὺς ἐπρόσφερεν καὶ ἄλλες ὑπηρεσίες, μὰ ὄχι καὶ πληροφορίες.

Τὸ 1930, πού περάσαμε ἀπ' τὸ σερβικὸ ἔδαφος μὲ δύο αὐτοκίνητα ἀπ' τὴν Φλώρινα γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας στὴν κορυφὴ τοῦ Καϊμακτσάλαν, ἔβλεπε κανεὶς ζωγραφισμένη τὴν βουβὴ ἀγαλλίασι στὰ πρόσωπα γυναικῶν καὶ παιδιῶν, μόλις κατάλαβαν ὅτι εἴμαστε Ἑλληνες. Ἀκόμα τὸ 1942 πῆγε ἐκεῖ ἐπιτροπὴ καθηγητῶν τῆς Σόφιας νὰ ἰδῆ ἀπὸ κοντὰ τὸ φαινόμενο ἀνθρώπων, πού δὲν ἤξεραν ἑλληνικά, ἀλλὰ παρέμεναν ἀγύριστοι Ἑλληνες ὕστερα ἀπὸ σλαβικὴ κατοχὴ καὶ διοίκησι (σερβικὴ καὶ βουλγαρικὴ) 30 ὅλων χρόνων.

Στὰ ἐλάχιστα χαρτιά, πού βρέθηκαν στὸ σπίτι τοῦ Ζώη ὕστερα ἀπὸ τὸν τραγικὸ θάνατό του, εἶναι καὶ ἓνας κατάλογος σὲ τριπλοῦν, πού περιέχει τὰ ὀνόματα τῶν σφαγιασμένων ἀπὸ κάθε χωριὸ μαρτύρων τῆς ἑλληνικῆς ιδέας. Τὸν καταχωροῦμε παρακάτω.*

* Κατάλογος τῶν μαρτύρων: 1) Γ ρ α δ ἔ σ ν ι τ α: Σταῦρος Μήτρου, Στογιάννης Βόλτης, Ἰωάν. Πέιος, Τραϊανὸς Σιεπάνης, Χρῖστος Μήτρου, Ἰωάν. Χρῖστου, Πέτρος Μήτρου, Πέτρ. Πέτκου, Δημ. Ἰωάννου, Στόϊκος Δημητρίου, Δημ. Γκιούρος, Λάζ. Πριωνᾶς, Δημ. Δολεβάτσιος, Στογ. Πέτκου, Στόϊκος Μήτρου, Μήτρος Κώστα, Πέιος Μλαδένης, Στόϊκος Κικιρίκος, Κωνστ. Τραϊῆκος, Ἰωάν. Μέντης, Γεώρ. Σούντης, Χρ. Μήτκου, Πέτρ. Χρῖστου, Προΐτης Χρῖστου, Σταῦρος Βελένκος, Τρ. Γιόσκος, Παῦς Δημήτριος, Δημ. Σουδίας, Χρ. Μήτκος. 2) Σ τ α ρ α β ἱ ν α: Στόϊκος Ἰωάννου, Δημ. Κραῖος, Τραϊῆκος Μήτρου, Ἰωάν. Μήτρου, Δημ. Χρῖστου, Ἰωάν. Πέτκου, Ἰωάν. Στεφάνου. 3) Β ο υ δ ι μ ἔ ρ τ σ ι: Χρ. Ἰωάννου, Χρ. Νεδάνου, Δημ. Πέτκου, Πέτρος Ζώλης, Χρῖστ. Δημητρίου, Βέλκος Δημητρίου, Χρ. Στογιάννου, Πέτρος Μήτρου, Δημ. Στογιάννου. 4) Γ ρ ἄ ν ι τ α: Β. Μήτρου, Βόλτης Βασιλείου, Πέτρ.

Τὸ 1896 ἔδρασε καὶ ἔπεσε στὸ Μορίχοβο ὁ καπετὰν Μπρούφας, ἕνας γενναῖος πραγματικὰ καὶ σεμνὸς ὄπλοαρχηγὸς ἀπὸ τὴν περιφέρεια τοῦ Βοΐου. Ἐφῆκε στὴν Λάρισσα χήρα καὶ ὄρφανὰ. Ἡ «Ἐθνικὴ Ἐταιρεία», ποὺ τὸν ἔστειλε, τοὺς ἔδωσε κάτι, ὅταν διαλύθηκε κάτω ἀπὸ τὴν γενικὴ κατακραυγὴ τοῦ 1897. Ἐπειτα δὲν γύρισε κανεὶς νὰ τοὺς κοιτάξῃ.

Παλαιότερα ὅλοι οἱ μεγάλοι κλέφτες εἶχαν ἐκτιμήσει ἐπίσης τὰ προσόντα τοῦ Μοριζόβου. Τὴν ἐποχὴ, ποὺ ἄρχισε ὁ ἀγώνας, ἦταν πασίγνωστο τὸ λημέρι τοῦ Καταραχιᾶ, ἑνὸς Σαρακατσάνου ἀπὸ τὴν Ρούμελη, ποὺ ἄρχισε τὴν σταδιοδρομίαν του κατὰ τὸ 1880 ὡς ἀρχηγὸς ἀναρτητῶν καὶ κατέληξε τρομερὸς καπετάνιος ληστῶν. Ἄνῃκε τὸ Μορίχοβο στὸν καζᾶ τοῦ Περλεπέ καὶ εἶναι σήμερα τμῆμα τῆς «Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας τοῦ Βαρδαρίου» τῆς Γιουγκοσλαβίας, χωρὶς νὰ ἔχη κανένα δημοκρατικὸ δικαίωμα.

Τὴν ἀνοίξι τοῦ 1905 ἔφθασε τέλος τὸ πρῶτο μεγάλο τακτικὸ ἀπὸ 40 περίπου ἄνδρες σῶμα μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ρέμπελο, τὸν ἀνθυπολοχαγὸ δηλαδὴ Χρῖστο Τσολακόπουλο, ποὺ ἀπέθανε μέραρχος, ἀφοῦ διακρίθηκε στοὺς Βαλκανικοὺς καὶ τὸν πρῶτο Εὐρωπαϊκὸ πόλεμο. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ σώματος μὲ τὸν ἀρχικὸ διοικητὴ του ὑπολοχαγὸ Καλομενόπουλο εἶχεν αἰχμαλωτισθῆ ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στρατὸ στὴν Μπελκαμένη (Δροσοπηγὴ) τῆς Φλώρινας. Ὁ ἀγώνας τώρα ἄναψε παντοῦ.

Εἶχαν ἔτσι τὴν εὐκαιρίαν νὰ μάθουν οἱ Βούλγαροι πόσον ὀρθὸ καὶ σοφὸ εἶναι τὸ ρητὸ τοῦ Χριστοῦ «πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μάχαιρᾳ ἀποθανοῦνται». Ὡς τόσο κατώρθωσαν τὸ καλοκαίρι οἱ κομιτατζῆδες νὰ συγκεντρώσουν μὲ αὐστηρὴ μυστικότητα τὶς συμμορίες καὶ τὶς αὐτοάμυνες καὶ νὰ ἐπιπέσουν αἰφνιδιαστικὰ κατὰ τῆς Γραδέσνιτσας σὲ μέρα καὶ ὥρα ποὺ ἀπουσίαζαν καὶ τὸ σῶμα καὶ οἱ περισσότεροὶ ἄνδρες τοῦ χωριοῦ. Ἡ φτωχὴ πρωτεύουσα τοῦ Μοριζόβου ἔγινε σωρὸς ἀπὸ ἐρείπια. Εἴκοσι σχεδὸν ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς ἐκρεουργήθηκαν. Ὁ ἡρωϊκὸς Παπαδημήτρης ἐμαρτύρησε. Τὴν στιγμὴ, ποὺ ὁ Βούλγαρος λειτουργὸς τοῦ Ὑψίστου πατᾶ Γκιούρος, ἀπὸ ἕνα χωριὸ τῆς Καρατζόβας, ἐβύθιζε στὸ λαίμω τοῦ μιὰ λόγχῃ, ὁ Παπαδημήτρης ζητωκραύγαξε γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Πατριαρχεῖον. (Ἀναφορὰ Ἑλληνικοῦ προξενείου Μοναστηρίου 623 τῆς 16-7-1905). Ὅπως ἀναγράφει ἡ ἴδια ἀναφορὰ δυὸ ἐβδομάδες ἀργότερα ὁ βοεβόδας Τράϊκος, αὐτὸς ποὺ

Στοιγιάννου, Ἰωάν. Σερβίδης, Στέφ. Μήτρου. 5) Ζώβικ: Γεώρ. Μιάκος, Πέϊος Πηλινός. 6) Μάκοβι: Χρ. Νάϊδος, Δαμιανὸς Γιόσης, Κόλιας Στογιάννου, Στογ. Μιάκος, Ἰωάν. Μπιάρδας, Ἡλ. Ρομάνος, Γεώρ. Νάϊδος, Μαθ. Γεωργίου, Χρ. Μπέλης, Χρ. Κουβάσιας. 7) Μπρότ: Παπαστούσης καὶ ἡ παπαδιά του, Κώστας Σιάλης, Βελιάνης Θεοδώρου. 8) Ἰβενι: Χρ. Σουγκάρης. 9) Πόλτσιστα: Χρ. Γιόρας, Βασ. Γλάμνος, Τράϊκος Μέσκος. 10) Σκοτσιβίρι: Ἄθαν. Γεωργίου, Γιόσκος Γεωργίου, Ἄθ. Κούζας, Στόϊτσος Χριστοῦ. 11) Γέπαφτσι: Νάϊδος Στογιάννη.

εἶχε ρεζιλευθῆ τὸν χειμῶνα στὴν Γραδέσνιτσα, ἔπιασε στὸ Δομπρομίρι, ἕνα χωριὸ τοῦ κάμπου Μοναστηρίου, τὸν παπᾶ καὶ 4 προκρίτους καὶ «πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὄλων τῶν χωρικῶν, ὑποχρεωθέντων νὰ προσέλθουν καὶ παραστοῦν εἰς τὸ θέαμα, ἐβασάνισε αὐτοὺς ἐπὶ δύο ὥρας κατασπαρασσῶν ἰδία χειρὶ διὰ τῆς λόγχης τὰ στήθη αὐτῶν».

Δὲν πρόλαβε ὁ Ρέμπελος τοὺς κομιτατζῆδες ὕστερα ἀπ' τὸν ἄθλό τους στὴν Γραδέσνιτσα παρὰ μόνο τὴν ὀπισθοφυλακὴ τους, ποὺ κι αὐτὴ χιῆθηκε στὸν ὠκεανὸ τῶν δασῶν. Μόνο οἱ Σαρακατσαναῖοι τῶν Καλυβιῶν Σουλτογιάννη τοὺς κτύπησαν. Ἄλλη μιὰ φάλαγγα βουλγαρικὴ, ποὺ πήγαινε νὰ κάψει τὸ χωριουδάκι Πετάλινο, τὴν σταμάτησε ἕνας ὑπαρχηγὸς τοῦ σώματος μὲ λίγους ἄνδρες, ὁ Παναγιώτης Φιωτάκης.

Δὲν καθόταν, ἐννοεῖται, καὶ ὁ Ρέμπελος μὲ σταυρωμένα χέρια. Ἐκαψε δυὸ χωριὰ στὴν διεύθυνσι τοῦ Περλεπέ, τὸ Πουτουρούς καὶ Τσαρνίτσани. Πληγώθηκαν τότε βαριὰ στὰ πόδια ἀπὸ σφαῖρες γὰρ ἢ μαρτίνοι δυὸ Κρητικοί, οἱ Πεντεράκης καὶ Δελάκης. Οἱ φίλοι μας Τοῦρκοι τοῦ Παραλόβου τοὺς ἔφεραν κρυφὰ στὸ Μοναστήρι, ὅπου ἐνοσηλεύθηκαν δυὸ σχεδὸν χρόνια στὸ κοινοτικὸ νοσοκομεῖο. Ἐπειδὴ δὲν ἤξεραν οὔτε λέξι τουρκικὰ, βουλγαρικὰ ἢ ἄλλη καμμιά τοπικὴ γλῶσσα, τοὺς παρουσίασαν γιὰ Σαρακατσαναῖους, ποὺ εἶχαν τραυματισθῆ ἀπ' τοὺς κομιτατζῆδες τὴ μέρα ποὺ ἔκαψαν τὴν Γραδέσνιτσα. Ἡ ἀστυνομία ἤλθε, τοὺς εἶδε, πῆρε τίς καταθέσεις των καὶ ἔστειλε τὴν σχετικὴ ἔκθεσι στοὺς Εὐρωπαίους ἀξιωματικούς. Ἦταν ἕνα νέο δεῖγμα τοῦ λυσσαλέου ἀλληλοφαγώματος τῶν ἀπίστων.

Μὲ τὴν ἐπίθεσι αὐτὴ ἀσχολεῖται καὶ ὁ Ντραγκάνωφ (σελ. 255). Στὸ πρῶτο, γράφει, κήκαν 14 σπίτια μ' ἐλάχιστα θύματα καὶ στὸ Τσαρνίτσани 10 σπίτια χωρὶς κανένα θῦμα ἀπ' τὸν πληθυσμό. Γιὰ τὴν πυρπόλησι τῆς Γραδέσνιτσας, ὅπου πολὺ περισσότερα σπίτια καὶ ἄνθρωποι ἔγιναν στάκτη, δὲν διαθέτει οὔτε μιὰ γραμμὴ. Γενικὰ γράφει πολλὰ γιὰ τὰ ἐπεισόδια τοῦ πολέμου στὴν περιοχὴ τοῦ Μοριχόβου. Τὰ παραμορφώνει συστηματικὰ ὅλα. Ἀκόμα καὶ ἐπιθέσεις κομιτατζῆδων κατὰ ἐλληνικῶν χωριῶν, ὅπως τὸ Σκοτσιβίρι, τίς μετατρέπει σὲ ἐγκλήματα Ἑλλήνων κατὰ Βουλγάρων! (σελ. 264).

Τὸ φθινόπωρο ἀναχώρησε γιὰ τὴν Ἀθήνα ὁ Ρέμπελος. Ἦρθε μεταμφιεσμένος σὲ Τοῦρκο χωρικὸ στὸ Μοναστήρι καὶ ἐταξείδευσε μὲ τὸ τραῖνο στὴ Θεσσαλονικὴ μεταμορφωμένος σὲ εἰρηνικὸ ζωέμπορο.

Τὴν 8ην Ὀκτωβρίου ἔπιασαν στὸ Πετάλινο σὲ συμπλοκὴ μὲ τὸν στρατὸν ὁ ὀπλαρχηγὸς Κρόμβας (ἀνθυπολοχαγὸς Μαρίνος Λιμπερόπουλος) καὶ τέσσαρες ὀπλίτες, ὁ Ἄθαν. Μπινέκος ἀπ' τὸ Μοναστήρι, ὁ Χρῖστος Σουγαράκης ἀπ' τὸ Ἰβενι, ποὺ τοῦ εἶχαν θιάψει ζωντανὲς τὴν ἀδελφὴ καὶ τὴν μητέρα του οἱ κομιτατζῆδες, καὶ δύο Σαρακατσαναῖοι. Ὁ φοιτητὴς καὶ ὀπλαρχηγὸς Ἰλίας Φαρμάκης (Κούντουρας) ἀπ' τὴν Βλάστη κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ.

Τὸν Νοέμβριον ἔφθασαν μὲ 10 ἄνδρες ὁ καθένας οἱ δύο νεαροὶ Κρητικοὶ

όπλαρχηγοί, ό Γ. Σκαλίδης και ό Εὐάγγελος Νικολούδης, πού είχαν δράσει και μέ τόν Μελά. Ὁ Ζώης ἀναχώρησε πιά νά ξεκουρασθῆ δικαιοματικά στήν Ἀθήνα. Δέν μπορούσε ἄλλως τε νά τῷ ταιριαζῆ ό μετρημένος αὐτός ἀνθρώπος μέ τόν παράφορο Σκαλίδην, πού ἡ παλληκαριά του ἔφθανε τὰ ὄρια τῆς τρέλλας.

Ξαναγύρισε τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1906 μέ τὸ σῶμα τοῦ Βρόντα (ἀνθυπὶ-λάρχου Βασιλ. Παπα) ὡς ὑπαρχηγός μέ τόν ἀνθυπὶλάρχο Φιλόλαον Πηχεῶνα. Στό ἴδιο σῶμα ὑπηρετοῦσε λοχίας τότε και ό Γεώργιος Κονδύλης, ό μετέπειτα ἀντιβασιλεύς.

Στό μεταξὺν είχαν γίνει μεγάλα πράγματα στό Μορίχοβο. Τὸ «Κέντρον» τοῦ Μοναστηρίου, οἱ ἀπεσπασμένοι δηλ. στό προξενεῖο μέ διπλωματικά τρικαντὸ ἀξιωματικοί, πού είχαν συνειθίσει μέ «τὴν τυφλὴν και ἀπεριόριστον ὑποταγὴν παντός κατωτέρου πρὸς πάντα ἀνώτερον» και δέν μπορούσαν ν' ἀνεχθοῦν τίς ἀταξίες τῶν δύο νεαρῶν καπεταναίων, τοὺς διέταξαν νά φύγουν στήν Ἑλλάδα. Τοὺς ἔκοψαν μάλιστα τὸν ἐφοδιασμό και τὴν μισθοδοσία, τὸ ἓνα δηλ. εἰκοσάφραγκο τὸν μῆνα, πού ἦταν γιὰ τὴν τροφή, τὸ πλύσιμο, τὸ μπάλωμα κ.τ.λ. Ὁ Νικολούδης ἐπειθάρχησε, γιὰ νά πῆσῃ τὸν Μαῖτο στὶς γυμνὲς ράχες τῆς Κέλλης. Ὁ Σκαλίδης εἶπε «Μιὰ πού μᾶς διώχουν, ἄς φύγουμε παιδιὰ κ' ἐμεῖς». Ἐφυγε, ἀλλὰ τράβηξε πρὸς τὸ Μοναστήρι! Πέρασε τὴν Τσέρνα και μέ δύο γκαίντες μπροστὰ πῆρε σβάρνα ὄλα τὰ χωριά τοῦ κάμπου και τῶν ριζωμάτων, τὰ περισσότερα ἐρμαφρόδιτα και ἀρκετὰ βουλγαρικά, ἀφοῦ μάλιστα ξέκαμε στό Ἴβενι 16 χωρικούς γιὰ ἐκδί-κῃσι τῆς μάνας και τῆς ἀδελφῆς τοῦ Χριστοῦ και Πέτρου Σουγαράκη, πού τίς είχαν θάψει ζωντανὲς οἱ Βούλγαροι. Κατάπληκτοι ἔβλεπαν οἱ ἄνθρωποι τὰ λεβεντόκορμα αὐτὰ τρελλόπαιδα, φορτωμένα ἀσημικά, κουρέλια και ψεῖρες, νά γυρίζουν χειμῶνα καιρὸ μέ γκαίντες και χορούς στόν κάμπο και νά προκαλοῦν μιὰ στρατιά! Λίγες μόλις ἑβδομάδες ἐνωρίτερα ό στρατός εἶχε ἐξοντώσει ἐκεῖ κοντὰ στό μοναστήρι τοῦ Παραλόβου τὴν συμμαχία τοῦ Σουγάρε ἀπὸ 24 κομιτατζῆδες. Ἡ ἀνήκουστη τόλμη ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, τὸ δροῦμα τοῦ Ἴβενι ἀπὸ τὴν ἄλλη και ἡ γενικὴ τῶν πραγμάτων τροπὴ ἔφεραν κεραυνοβόλα ἀποτελέσματα. Ἐτρεξαν ὄλοι στό Μοναστήρι νά ὑποβάλουν μέ τίς καθιερωμένες διατυπώσεις τὴν δῆλωσι, ὅτι ἦσαν «Ροῦμ» και ὄχι «Μπουλγκαρ».

Ὁ Ντραγκιάνωφ ἀναφέρει ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἀρκετὰ βουλγαρικά χωριά ἐκβιάσθηκαν ἀπ' τὴν ἑλληνικὴ τρομοκρατία νά προσχωρήσουν στήν ἑλληνικὴ παράταξι. Τὸ «Κέντρον», πού ἔβλεπε τώρα ὅτι ἡ τρέλλα ἀξίζει κάποτε πολὺν περισσότερο ἀπὸ τὴ μεγαλύτερη σοφία, ἔσπευσε ν' ἀνακαλέσῃ τὴν ἀποκῆρυξι, νά τοῦ στείλῃ χρήματα, στολές, ὑποδήματα και νά τὸν ἐξορκίσῃ νά γυρίσῃ ἀμέσως στό Μορίχοβο, γιὰ νά μὴ πᾶν χαμένοι οἱ κόποι και οἱ καρποί. Ὁ Σκαλίδης ξεκίνησε καβάλλα. Μὰ στό δρόμο χαιομέρησε δύο μέρες, γιὰτι ἄκουσε πὸς ό βοεβόδας Τραΐκος εἶπε ὅτι ό Σκαλίδης πῆγε νά τρυ-

πόση ἀπ' τὸν φόβο του στὰ χωριά στὰ φουσιάνια τῶν γυναικῶν. Ἐπίασε τὴν ἐρωμένη του στὸ Ράπες καὶ τοῦ παράγγειλε ὅτι δὲν θὰ τὴν ἄφηνε, ἂν δὲν ἐρχόταν ν' ἀναμειτρηθῇ σὺν ἄντρας μαζί του. Ἀντὶ ὅμως τοῦ Τραΐκου ἦλθαν οἱ Τοῦρκοι. Ἀπὸ βράχο σὲ βράχο κατώρθωσε νὰ φθάσῃ ὡς τὸ ποτάμι. Μὰ ἡ Τσέρνα εἶχε γίνει ἀπ' τὰ χιόνια πὸν ἔλειωναν ἀδιάβατη. Ἐμποδίσθηκαν ἀπὸ τ' ἀποσπάσματα οἱ χωρικοὶ τοῦ Μπρότ, πὸν ἐπιχείρησαν νὰ πλησιάσουν μὲ βάρκες. Ἐπесαν ὅλοι οἱ ἄνδρες τοῦ σώματος, οἱ δέκα χωριανοὶ καὶ συγγενεῖς τοῦ καπετάνιου καὶ οἱ ἑπτὰ Μοριχοβίτες. Σχετικὴ ἀναφορὰ τοῦ προξενείου Μοναστηρίου ἀναγράφει: «Ἀφοῦ ἐξηντλήθησαν τὰ φυσίγγια ὁ Γ. Σκαλίδης ἔθραυσε τὸ ὄπλον. Ἀφοῦ ἐξήντησε τὰ φυσίγγια τοῦ περιστρόφου, τὸ ἔρριψε εἰς τὸν ποταμόν. Μεθ' ὃ ὤρμησε κραδαίνων μάχαιραν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ».

Πολλὰ χρόνια ἔπειτα τραγουδοῦσαν στὸ Μοναστήρι, στὸ Μορίχοβο καὶ σ' ὅλη τὴν περιοχὴ τὸ «Ἵπεσχέθη (κάποτε καὶ ὕπεσε κέφθη) ὁ Σκαλίδης γιὰ νὰ πάη στὸν Περλεπέ...». Τὴν ἐπιχείρησι κατὰ τοῦ Σκαλίδη διηθῆνε ὁ λοχαγὸς τότε Ἐνβέρ καὶ ἀργότερα Ἐνβέρ πασᾶς, Νταματ Ἐμβέρ πασᾶς κ.τ.λ.

Τὴν ἀνοιξὶ εἶχε φθάσει ὁ Γεώργιος Βολάνης μὲ 20 ἄνδρες. Ἄλλους τόσους ἔχασε στὴν μάχη Στρεμπένου—Λεχόβου. Νεαρὸς καὶ ἀγρόματος κι αὐτὸς χωρικός ἀπὸ τοὺς Λάγκους τῆς Κρήτης, γενναῖος ὅσο καὶ ὁ Σκαλίδης, ἀλλὰ φρονιμώτερος, εἶχε σκορπίσει τὸν τρόμο στοὺς Βουλγάρους καὶ τὸν σεβασμὸ στοὺς Τοῦρκους. Ἐξ ἄνδρες του κοίτονταν πληγωμένοι στὰ χωριά, ὅταν ἦλθε ὁ Βρόντας (ἀνθυπὶλαρχος Βασ. Παπᾶς) μὲ τὸν ἀνθυπὶλαρχο Πηγεῶν, τὸν Ἀντώνιο Ζῶη καὶ τὸν Γεώργιο Κονδύλη. Τοὺς εἶχαν κυκλώσει ἀπαράτητοι οἱ Τοῦρκοι μιὰ χαραυγὴ στὴ Μπέσιστα, μὰ ἀναγκάσθηκαν ἀπὸ τὸ θράσος του ν' ἀποχωρήσουν ντροπιασμένοι. Ἐκεῖνες ἀκριβῶς τὶς μέρες γύριζε ἀπὸ τὸ Δομπρομίρι, ὅπου πῆρε τὸ αἷμα τοῦ παπᾶ καὶ τῶν τεσσάρων ἄλλων, πὸν τοὺς εἶχε λογίσει τὴν περασμένη χρονιά ὁ Τραΐκος.

Εἶχε φιλοξενηθῆ ἔξ ἄλλου στὸ Μορίχοβο γιὰ λίγο καιρὸ καὶ ὁ ἠρωϊκὸς καὶ παρθενικὸς Κ. Γαρέφης, ἕως ὅτου μιὰ μέρα τοῦ Αὐγούστου πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς Καρατζόβας ἀρπάξε ἀπὸ τὰ μεγάλα του γένεια σὲ μία σαρακατσάνικη καλύβα τὸν βοεβόδα Καρατάσο καὶ τὸν σκότωσε μὲ τὸ πιστόλι του μαζί μὲ τὸν συναδέλφόν του Λούκα, λοχαγὸ τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ. Πληγώθηκε δυστυχῶς καὶ ὁ ἴδιος καὶ πέθανε στὴν Γραδέσνιτσα.

Ὁ Βρόντας καὶ ὁ Βολάνης χώρισαν τὸ Μορίχοβο σὲ δυὸ βασίλεια. Τὸ ἀνατολικὸ μὲ πρωτεύουσα τὴν Γραδέσνιτσα πῆρε ὁ Βολάνης, τὸ ἄλλο μὲ τὴν Γρούνισα ὁ Βρόντας. Ὁ στρατός, ἐννοεῖται, ἀγνοοῦσε καὶ συχνὰ ἔσβυνε τὰ σύνορα. Ἐκεῖνο, πὸν δὲν μπόρεσε νὰ χαλάσῃ, ἦταν ἡ ἀδελφικὴ συνεργασία τῶν δύο ἀρχηγῶν. Μιὰν αὐγὴ ὁ Βρόντας, ἐκεῖ πὸν ἔβγαине ἀπὸ τὴν πρωτεύουσά του, ἀλλάξε κάμπους τουφεκιᾶς μ' ἓνα στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα. Ὁ Βολάνης τὶς ἄκουσε στὴν Γραδέσνιτσα καὶ ὀρμιάει ἀμέσως σὲ βοήθεια. Συ-

ναντάει στο δρόμο ένα καραβάνι με σανίδια. Τὰ ξεφορτώνει, καβυλλικεύει τὰ μουλάρια, περνάει πάνω ἀπὸ τὴν Σταράβινα, ὅπου ἐστάθμευε μία διλοχία καὶ φθάνει καλπάζοντας στὴν Γρουίνιστα. Μὲ κατὰπληξι εἶδαμε στὸ χωριό, ὅπου ἦμουν πληγωμένοι, τὸ ἀντάρτικο ἱππικό. Ἕνας λόχος ἔφθασε τὸ ἀπόγευμα πίσω του ἀπὸ τὴν Σταραβίνα. Ὁ Βολάνης ἄλλαξε μερικὲς τουφεκιὲς μαζί του καὶ ἔφυγε στὸ βουνό. Ἔτρεξε τώρα μὲ τὴν σειρὰ του ὁ Βρόντας καὶ ξανακτυπήθηκε μὲ τὸν στρατό.

Τὴ μέρα τῆς πρωτοχρονιάς ἐώρταζε ὁ Βρόντας (Βασίλης). Τὰ δυὸ σώματα συγκεντρώθηκαν ἀπὸ τὸ πρωτὶ στὴν πλατεία τῆς Γραδεσνίτσας. Ὁ Ζῶης ἔσυρε πρῶτος τὸ χορὸ ἐπάνω στὸ χιόνι, ἐνῶ δυὸ γκαίνιτες κρατοῦσαν τὸν ρυθμὸ καὶ πολλὰ κριάρια παραπέρα στριφογύριζαν στὴ φωτιά. Ξαφνικὰ ἀκουσθῆκε ἡ κραυγὴ «Τοῦρκοι, Τοῦρκοι». Ἀμέσως χορευτές, γκαίνιτες, κριάρια ἔγιναν ὅλα ἄφαντα. Ὁ στρατὸς ἔφυγε, ξαναἦλθε, ξανάφυγε, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ φύγουν καὶ τὰ δυὸ σώματα ἔξω στὰ χιόνια καὶ νὰ ἐορτάσουν οἱ ἄνδρες τὴν ἐορτὴ τοῦ ἀρχηγοῦ θεονήσιτοι καὶ παγωμένοι.

Τὰ Φῶτα βρέθηκαν τὰ δύο σώματα στὴ Μπέσιστα. Τὴν αὐγὴ τοὺς ἦλθε γι' αὐτόκλητὴ ἐπίσκεψη ἡ φρουρὰ τῆς Βιτολίστας. Τὰ σώματα κατάφεραν νὰ πιάσουν ἕνα ὑψωμα στεφανωμένο μὲ γιγαντιαίους βράχους. Ἄρχισε ἡ συμπλοκή. Κατὰ τὸ μεσημέρι οἱ Τοῦρκοι, ποὺ ἦσαν κάτω στὸν ἀνοικτὸ κάμπο, τῶβαλαν στὰ πόδια. Οἱ ἀντάρτες τοὺς κυνήγησαν. Ἄλλ' ἀκουσθῆκαν τουφεκιὲς ἀπ' τὰ νῶτά τους. Ἦταν ἡ φρουρὰ τῆς Σταραβίνας, ποὺ ἔφθανε μὲ κυκλωτικὴ κίνησι. Κι αὐτὴν ὅμως ἄλλοι τὴν κύκλωσαν. Οἱ χωρικοὶ τῆς Γραδεσνίτσας. Ξέθαψαν τὰ κρυμμένα ὄπλα καὶ ἔτρεξαν στὸ πεδίο τῆς «μεγάλης μάχης». Οἱ ἀντάρτες ὅπωςδὴποτε ξανάπιασαν τὸ ὄχυρό τους. Μερικοὶ Κρητικοὶ τοῦ Βολάνη, ποὺ ἔσερναν μαζί τους ἕνα αἰχμάλωτο, ὅταν εἶδαν σκοτωμένους τὸν γραμματικὸ τους Τζοτζόλη Βασίλειο, ποὺ εἶχε μάθει τὰ γράμματα στὴ φυλακὴ, καὶ τὸν Κανδυλάκη, τὸν ξέκαμαν ἀμέσως μὲ τὰ ἀσηματὰ μαχαίρια τους, προτοῦ προφθάσουν ἄλλοι νὰ τοὺς συγκρατήσουν.

— Βρὲ παιδιά! Βρὲ παιδιά! Ἔτρεξε ὁ Ζῶης, ποὺ ἔτυχε ἐκεῖ κοντά. Ξεχνάτε πὼς ἔχομε καὶ χειμῶνα;

— Φοβάσαι μὴν κρυώση, καπετὰν Ἀντώνη; ἦταν ἡ ἀπάντησις.

Ὁ Ζῶης ἐκούνησε τὸ κεφάλι.

Ὁ Βρόντας ἔγινε ἔξω φρενῶν. «Δὲν ἔχομε νὰ κάνουμε μὲ τακτικούς στρατιῶτες» τοῦ εἶπε ὁ Κονδύλης. Σκέφθηκαν νὰ τὸν παραχώσουν τοῦλάχιστο, γιὰ νὰ μὴ τὸν βροῦν οἱ συνάδελφοί του. Μὰ τὸ μέρος ἦταν βραχῶδες καὶ ἐπρόβαλαν καὶ ἄλλα στρατιωτικὰ τμήματα.

Τράβηξαν τὰ δύο σώματα γιὰ τὸ καλοκαιρινὸ λημέρι τοῦ Βολάνη στὸ δάσος, ποὺ ἦταν παλαιότερα καὶ λημέρι τοῦ Καταραχιῶ. Οἱ καλύβες ἀπὸ κλαδιά ἔστεκαν στὴ θέσι τους, μὰ γεμάτες χιόνια καὶ πάγους. Τὶς καθάρισαν μὲ

τὰ μαχαίρια καὶ τὰ νύχια. Μὰ σὲ 2—3 μέρες ἔφθασε τὸ μήνυμα, ὅτι πλημ-
 μύρισε ὄλος ὁ τόπος στρατό. Ἀγριεμένοι οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες
 γιὰ τὴν σφαγὴ τοῦ αἰχμαλώτου ἀπέκλεισαν τὰ χωριά καὶ ἐρευνοῦσαν
 προσεκτικὰ κάθε μονοπάτι στὰ χιόνια. Ὁ Ἐνβὲρ διηύθυνε πάλι τὴν ἐπιχεί-
 ρησι. Δὲν ὑπῆρχε ἄλλη σωτηρία παρὰ νὰ φύγουν ἀπὸ τὸ Μορίχοβο καὶ ὅσο
 γρηγορότερα τόσο καλύτερα.

— Νὰ γιατί σᾶς μίλησα γιὰ τὸν χειμῶνα, εἶπε ὁ Ζώης, μὲ τὸ πατρικό
 του ὕφος στὰ Κρητικόπουλα, ποὺ εἶχαν μαχαιρώσει τὸν στρατιώτη. Τώρα
 μονάχα ὁ Θεὸς καὶ ἡ Καρατζόβα μποροῦν νὰ μᾶς σώσουν.

Δὲν ὑπῆρχε ἄλλη διέξοδος. Νὰ διέσχιζαν τὸ Μορίχοβο, νὰ περνοῦσαν τὴν
 Τσέρνα καὶ νὰ ζητοῦσαν καταφύγιο τόσοι ἄνδρες σὲ κανένα κουτσοχώρι τοῦ
 κάμπου, ὅπως ἐπρότεινε κάποιος, θὰ ἦταν καθαρὴ αὐτοκτονία.

Ἡ Καρατζόβα (Ἀλμωπία) ἦταν πίσω ἀπὸ τὸ ὄρος. Εἶχε καὶ τὸ σπου-
 δαῖο προσὸν νὰ ὑπάγεται στὸ βιλαέτι Θεσσαλονίκης καὶ οἱ πασᾶδες τῆς δὲν
 θὰ εἶχαν πιθανώτατα προσβληθῆ ἀπὸ τὴν μανία καὶ λύσσα τῶν συναδέλφων
 τῶν τοῦ Μοναστηρίου. Συμβαίνει καὶ ἄλλοῦ ν' ἀποτελοῦν κάθε ἐπαρχία καὶ
 κάθε ὑπηρεσία χωριστὸ καπετανᾶτο καὶ ἀνεξάρτητο βασίλειο.

Μεσάνυχτα ἀφῆκαν οἱ ἀντάρτες τὸ λημέρι τοῦ Βολάνη καὶ τοῦ Κατα-
 ραχιά καὶ κατέβηκαν σ' ἓνα πριόνι, ὅπου θᾶβρισκαν, ὅπως εἶχε συμφωνηθῆ,
 τροφίμα. Τὸ βρῆκαν κλειστὸ καὶ ἔρημο. Πεινασμένοι, παγωμένοι πῆραν
 τότε τὸ ποτάμι καὶ ἄρχισαν ὄρες πολλὲς καὶ ἀτέλειωτες νὰ τὸ ἀνεβαίνουν
 στοὺς πάγους, στὰ παγωμένα νερὰ καὶ τὶς γυαλιστερὲς πέτρες, γιὰ νὰ χαθοῦν
 τὰ ἴχνη τους. Κάποτε βγῆκαν στὴν στεριά, δηλ. στὰ χιόνια. Ὁ Ζώης καὶ ὁ
 Σουδίας, χωρικός ἀντάρτης ἀπὸ τὴν Γραδέσνιτσα, βιάδιζαν μπροστά. Γιὰ
 δρόμο ἢ ἔστω καὶ τὸ στενότερο μονοπάτι οὔτε λόγος νὰ γίνῃ. Τὸ χιόνι
 ἔφθανε τὰ δυὸ μέτρα καὶ ὀλοένα ψήλωνε. Στὴν κορυφὴ φουρτούνα καὶ σύν-
 νεφα σκέπαζαν καὶ τὰ χιόνια. Ὁ προσανατολισμὸς σ' αὐτὸ τὸν κατακλυσμὸ
 θὰ ἦταν τὸ ὄγδοο θαῦμα. Μικρὸ λάθος ἐξ ἄλλου ἐσήμαινε ὀλικὴ καταστρο-
 φή. Τὸ μόνο καθαρὸ καὶ σίγουρο χωριὸ ἦταν τὸ Μπάχοβο. Ὅλα τ' ἄλλα
 τουρκικά, ἀνάμικτα ἢ βουλγάρικα. Ὅπουδήποτε ἄλλοῦ κι ἂν ξέπεφταν ἦ-
 σαν ὀριστικὰ καὶ τελειωτικὰ καταδικασμένοι, ἀφοῦ πίσω θὰ εἶχαν τὸ βουνό,
 τὰ χιόνια καὶ τὸ πλημμυρισμένο Μορίχοβο καὶ μπροστὰ τὰ τουρκοχώρια,
 τὸν κάμπο καὶ τὸν τουρκικὸ στρατό. Ἄρχισαν ὡς τόσο νὰ κατεβαίνουν.
 Ἄν τοὺς εἴρισκε ἡ νύχτα σὲ κείνο τὸ ὑπαιθρο, θὰ ἦσαν πάλι χαμένοι.
 Περνοῦσαν χιόνια, βράχους, ρεματιὲς καὶ ἓνα ἄγρια καὶ παρθένο δάσος,
 χωρὶς νὰ ξέρουν ἂν βιάδιζαν πρὸς τὴν σωτηρία ἢ τὴν καταστροφὴ. Κάποια
 στιγμή, ποὺ ἓνα πεσμένο θεώρατο πεῦκο ἔφραζε τὸν ἀνύπαρκτο δρόμο, ὁ
 Ζώης, βουτηγμένος στὸν ἰδρώτα καὶ τὸ χιόνι, μὲ χρούσταλλα πάγου στὰ
 γένεια καὶ τὰ μουστάκια του, ἔσυρε τὸ περίστροφο, γιὰ νὰ τινάξῃ τὰ μυαλά
 του. Εἶχε τὴν ἐντύπωσι, ὅτι εἶχαν πάρει λανθασμένο δρόμο καὶ αὐτὸς ἦταν

ἡ αἰτία τοῦ χαμοῦ 60 ὄλων ἀνδρῶν. Κάποιος εὐτυχῶς τὸν κράτησε.

Τὸ σούρουπο μέσα στὸ σκοτεινὸ ἀπὸ τὰ κλαδιά καὶ τὰ χιόνια δάσος ἀκούσθησαν γαυγίσματα σκύλων. Ἦσαν Μπαχοβίτικοι! Ἔπεσαν ἀπάνω ἀκριβῶς σὲ τσομπάνικα καλύβια τοῦ Μπαχόβου. Δυὸ ὄρες πίσω καὶ ψηλότερα καταυλίζονταν τὸ σῶμα τοῦ Μπαχοβίτου καπετὰν Τσότσου ἀπὸ τὸν πατέρα του, τὸν θεῖό του καὶ τρία ἑξαδέλφια του καὶ τὸν γηραιό καπετὰν Ζαρκάδα, ἄλλοτε ἀντάρτη, ἄλλοτε λήσταρχο. Εἶχαν σωθῆ!

Ἔμειναν ἐκεῖ 40 σχεδὸν μέρες μ' ἓνα μόνο μικρὸ διάλειμμα, πὸν γύρισε στὴν Γρχδέσνιτσα ὁ Βολάνης καὶ ἔσπευσε ἀκόμα γρηγορώτερα νὰ ξαναγαυρίση πίσω. Ἡ δουλειά τους ἦταν νὰ κόβουν ξύλα καὶ νὰ τὰ καῖν στὶς ἐλάτινες καλύβες, καθὼς καὶ νὰ ἐξοντώνουν τὰ ζωῦφια, πὸν τὸ καθένα ἦταν καὶ μιὰ ὕδρα μ' ἑκατὸ κεφαλές. Οἱ Μπαχοβίτες ἔφεραν τὸ ψωμὶ στοὺς ὤμους των μὲ νυκτερινὲς πορεῖες 6-7 ὥρῶν ἐπάνω σὲ χιόνια, πάγους, βράχους καὶ γκρεμνοὺς καὶ μέσα ἀπὸ χιονισμένα πυκνὰ δάση, προάγγελιοι τοῦ θρυλικοῦ χωριοῦ, πὸν 40 χρόνια ἀργότερα ἐδημιούργησε τὸν ἐθνικὸ προμαχῶνα, πὸν λέγεται σήμερα Πρόμαχοι.

Παρ' ὅλη ὅμως αὐτὴ τὴν ἀκνησία καὶ πιθανώτατα ἐξ αἰτίας τῆς ἐσημειώθηκε ἐκεῖ πάνω καὶ ἓνα στασιαστικὸ κίνημα. Στὸ σῶμα τοῦ Βρόντα ὑπηρετοῦσε καὶ ἓνας γίγας, ὁ Παναγιώτης Φιωτάκης, ἀπὸ τὴν Κρήτη. Εἶχε ξανάρθει δύο ἄλλες φορές στὸ Μορίχοβο. Τὴν δευτέρη φορὰ μὲ δικό του σῶμα ἀπὸ 40 ἄνδρες. Ἀλλὰ τοῦ κατελόγισαν ἀποτυχία καὶ πρὸ παντὸς ἀπροθυμία νὰ βοηθήσῃ τὸν Σκαλίδη τὴν ὥρα, πὸν τὸν κτυποῦσε ὁ στρατὸς ἀπ' ὅλες τὶς μεριὲς στοὺς μοιραίους βράχους τῆς Τσέρνας. Καὶ προτίμησε νάρθῃ ἀπλὸς διμοιρίτης ἢ ὀπλίτης στὸ Μορίχοβό μὲ τὸν Βρόντα παρὰ νὰ μείνῃ ἄεργος στὴν Κρήτη ἢ τὴν Ἀθήνα. Πολύπειρος καὶ πολυμήχανος, μὲ τὴν γνώσι τοῦ τόπου καὶ τῶν ἀνθρώπων, μὲ τὸ ἐπιβλητικὸ παράστημα καὶ τὴν ἐπιβλητικώτερη παλληκαριά του — στὴ μάχη τῆς Μπέσιστας πυροβολοῦσε ὀλόρθος — ἔκαμε ἐντύπωσι στοὺς ἄνδρες τοῦ Βρόντα. Ἀναγνώριζαν ἴσως τὴν ἀδικία, πὸν τοῦ εἶχε γίνει. Καὶ ἓνα πρῶτὸ δηλώνουν ξαφνικὰ 17 τοῦ Βρόντα καὶ ἓνας τοῦ Βολάνη, ὅτι δὲν δέχονται καὶ δὲν θέλουν ἄλλον ἀρχηγὸ καὶ καπετάνιο παρὰ μόνο τὸν Φιωτάκη! Τοὺς μίλησαν ὁ Βρόντας, ὁ Πηχεῶν, ὁ Κονδύλης, μεσολάβησε πολλὲς φορές ὁ Ζώης, πὸν ὅλοι ἐκτιμοῦσαν καὶ ἐσέβονταν, τοὺς ἀπειλήσαν καὶ μὲ σύγκρουσι. Ἐκεῖνοι ἔμειναν ἀγύριστοι, ἀμετάπειστοι, ἀγριεμένοι. Ὅταν ξαναγύρισαν τὰ δύο σῶματα στὸ Μορίχοβο, ἦλθαν κι αὐτοὶ λίγο ἀργότερα καὶ ἔστησαν τὸ χωριστὸ στρατηγεῖό τους στὴν περιοχὴ τῆς Γρούνιστας.

Τὸν Φεβρουάριο ἀναχώρησε ὁ Βολάνης μὲ τὸ σῶμά του γιὰ τὰ σύνορα. Ἀπὸ βραδὺς ἔγινε κοινὸ τραπέζι τῶν δύο σωμάτων καὶ τρικουβερτο γλέντι. Ἐπάνω στὸ μεθύσι του ἓνας Ἀρβανίτης ἀντάρτης τοῦ Βρόντα, ὁ Βαγγέλης, ἀκουμπᾶ ξαφνικὰ τὸ πιστόλι του στὸ κεφάλι τοῦ Κονδύλη, πὸν τὸν πείραζε,

καὶ τραβῆ δυὸ φορὲς τὴν σκανδάλη. Ἔπαθε ἀφλογιστία! Πῆρε φωτιά τὴν τρίτη φορά. Μὰ ἀργὰ πιά. Πλήγωσε ἐλαφρὰ στὸ πόδι ἓναν παρακαθήμενο ἀντάρτη.

Ἦλπιζαν τώρα ὁ Φιωτάκης καὶ οἱ ἀντάρτες του ὅτι ὁ ἀρχηγὸς καὶ τὸ Κέντρον θ' ἀναγκάζονταν ὀπωσδήποτε νὰ ἔλθουν σὲ συνεννόησι μαζί τους. Μὰ καὶ ἐκεῖνοι ἔμειναν μὲ τὴ σειρά τους ἀγύριστοι καὶ ἀμετάπειστοι. Ἀποκηρυγμένος καὶ ἀποδιωγμένος τότε ὁ Φιωτάκης, ὅπως ὁ Σκαλίδης, χωρὶς μισθὸ καὶ ἐφόδια, ἐβάδισε ἀποφασιστικά στὰ ἴχνη τοῦ Σκαλίδη. Πέρασε τὴν Τσέρνα καὶ χύθηκε στὰ χωριά τοῦ κάμπου. Τοὺς κύκλωσε ὁ στρατὸς κοντὰ στὸ μοναστήρι τοῦ Παραλόβου. Ἔπεσαν ὅλοι ὡς τὸν τελευταῖο. Ὁ Φιωτάκης ἔσπασε τὸ ὄπλο του καὶ τίναξε μὲ τὸ πιστόλι τὰ μυαλά του, ὅπως ὁ Σκαλίδης.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ σ' ἀντιστάθμισμα δέχθηκαν ὁ Ζώης καὶ ὁ Κονδύλης στὸ Σέλο-Μαναστιρ τὴν προσχώρησι τοῦ Τσίτσου καὶ Μπραγιάννη μὲ 20 ἄνδρες, ὅλους ἀπὸ τὰ γειτονικά χωριά. Ὁ Τσίτσος ἦταν ἀπὸ τὴν Μπέσιστα, ὁ Μπραγιάννης ἀπὸ τὸ Ζίχοβο. Ἀποτελοῦσαν τὴν βουλγαρικὴ συμμορία, πού εἶχε συγκροσθῆ δύο φορὲς μὲ τὸν Βολάνη. Ἐφρόντισαν ἀπὸ τότε νὰ ἐπανορθώσουν ὅ,τι κακὸ εἶχαν κάμει καὶ ἔμειναν πιστοὶ ὡς τὸ τέλος μαζί μας.

Τὸν Αὐγουστο ἔφυγε καὶ ὁ Βρόντας γιὰ κάτω, γιὰ τὴν Θεσσαλία. Ὁ Ζώης ἔμεινε μὲ τὸ καινούργιο σῶμα τοῦ Γκούρα (ὑπολοχαγοῦ Παπαυγέρου). Ἦταν τὸ στοιχεῖο τοῦ Μοριχόβου.

Μιά μέρα ὁ Χιλμῆ πασᾶς εἶπε στὸν Ἑλληνα πρόξενο Θεσσαλονίκης Κοντογούρη, πού πῆγε νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ:

— Ἔχω καὶ κάτι, πού ἴσως σᾶς ἐνδιαφέρει. Πῆρα αὐτὴ τὴν στιγμή τηλεγράφημα ἀπὸ τὸ Μοναστήρι ὅτι σκοτώθηκε ὁ Ζώης. Κρίμα. Ποιὸς τοῦ φταίει; Γιατί ν' ἀφήση τὴν ἡσυχία του καὶ νὰ πάη στὰ βουνά;

Ὁ Κοντογούρης ἐσιώπησε. Κατάλαβε ὅτι ὁ πασᾶς εἶχε πάρει τὸν Ζώη τοῦ Μοριχόβου γιὰ τὸν Ζώη τοῦ προξενείου, τὸν στρατηγὸ δηλ. Κάκκαβο, πού ὑπηρετοῦσε τότε στὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης μὲ τίτλο διπλωμάτη καὶ ψευδώνυμο Ζώη. Δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ βγάλῃ ἀπὸ τὸ μυαλὸ τοῦ πασᾶ τὴν ἐντύπωσι, ὅτι ὁ Ζώης—Κάκκαβος δὲν εἶχε παύσει νὰ ὑπάρχῃ.

Λίγες ὅμως μέρες ἀργότερα ὁ Χιλμῆ πασᾶς, γιὰ νὰ διασκεδάσῃ τὴν θλίψι τοῦ Κοντογούρη, τοῦ ἀνακοίνωσε: «Πῆρα νεώτερο τηλεγράφημα ἀπὸ τὸ Μοναστήρι. Ὁ Ζώης ζῆ».

Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ὁ Ζώης εἶχε κτυπήσει μιὰ βουλγαρικὴ συμμορία κάτω στὸν κάμπο κοντὰ στὸ Μπάιτς. Στὶς τουφεκιᾶς ὅμως ἔτρεξε ἓνα τουρκικὸ ἀπόσπασμα, πού ἔτυχε κοντά. Οἱ κομιτατζήδες πρόλαβαν καὶ ξέφυγαν, ἀφήνοντας ἓνα νεκρό. Ὁ Ζώης εἶχε περιέλθει σὲ πολὺ δύσκολη θέσι. Κατὰ καλὴ τύχη περνοῦσε τὴν ὥρα αὐτὴ ἀπὸ τὸ χωριὸ ὁ Σωτήρης Σιμίντσας, ἓνας λαμπρὸς πατριώτης ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, πού πῆγαινε καβάλλα ντυμένος τούρ-

και να μεταφέρει μίαν επείγουσα διαταγή στο Μοριχόβο. Οι στρατιώτες έπιασαν τον παράξενο αυτόν Τοῦρκο, που είχε το κουράγιο να περνά μόνος από μέρη, που τα έλυμαίνονταν «λησταντάρτες» (έσκια) Έλληνες (Γιουνάν) και Μπουλγκάρ, και τον έφεραν στον άξιωματικό τους. Βρέθηκαν ευτυχώς φίλοι. Μαζί κατέβαζαν κάθε βράδυ σ' ένα καφενείο πολλά εικοσιπεντάρικά ούζο. Ο άξιωματικός διέταξε άμέσως αποχώρησι του άποσπάσματος. Και παρουσίασε, φαίνεται, στην σχετική αναφορά τον σκοτωμένο κομιτατζή για τον Ζώη.

Τον Ιανουάριο 1908 αναχώρησε και ο Ζώης για την Αθήνα.

Βρίσκονταν ακόμη εκεί, όταν ξέσπασε η νεοτουρκική επανάσταση. Έσπευσε ευθύς να γυρίση στην πατρίδα του. Είχε φθάσει στο Μοναστήρι την ημέρα, που έκαμναν την θριαμβευτική τους είσοδο τα έλληνικά σώματα. Οι παλιοί του σύντροφοι, μόλις τον είδαν, θέλησαν να τον πάρουν μαζί τους. Ήταν ο παλαιότερος. Ο Ζώης όμως προτίμησε να κρυφθῆ πίσω απ' το ένθουσιασμένο πλήθος.

Ο νεοτουρκικός μήνας του μέλιτος δέν βάσταξε και πολύ. Οι Τοῦρκοι γλύτωσαν μιὰ και καλή με το «σύνταγμα» των από τις «μεταρρυθμίσεις», τους Ευρωπαίους «πράκτορας», την άσπονδο φιλίαν και άνοικονόμητη «προστασία των δύο έντολοδόχων Δυνάμεων» και τον άμεσο κίνδυνο του άκρωτηριασμού. Δέν απαλλάχθηκαν όμως και από τον φανατισμό τους, θρησκευτικόν άλλοτε, έθνικιστικό τώρα.

Ο Ζώης φρόντιζε να παραμένη πάντοτε στη σκιά. Έκαμνε μόνο μερικῆς περιοδείες στα χωριά του Μοριχόβου, για να τα ένισχύη και τα τονώνη.

Το καλοκαίρι του 1909 έγινε ένα παράξενο και πολύχρωμο συλλαλητήριο. Συγκεντρώθηκαν κάτοικοι τῆς πόλεως και μεγάλα πλήθη χωρικών με τ' άσπρα πουκάμισσα και τα παρδαλά ρουῆά των να διαμαρτυρηθοῦν για την άπόφασι τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως και βουλῆς να δοθοῦν οι παλιῆς έλληνορθόδοξες εκκλησίαι των χωριών στους σχισματικούς Βουλγάρους, όπου είχαν αυτοί κάποια πλειοψηφία. Ωμίλησαν πολλοί ρήτορες, γιατροί, δικηγόροι, διδάσκαλοι, που διάβασαν τα χειρόγραφα τους και αυτοί μόνοι άκουσαν τη φωνή τους. Καλύτερος, ζωηρότερος, παραστατικώτερος και πολὺν ρητορικώτερος ήταν ένας άπλοϊκός χωριάτης από τη Βελούσινα, που άπλῶ και σταράτα, χωρίς χαρτιά και χειρόγραφα, έτόνισε στο βουλγαρομακεδονικό ιδίωμα ότι τις εκκλησίαι αυτές τις έκτισαν άνθρωποι τώρα πεθαιμένοι με τον αποκλειστικό σκοπό να εῖναι έλληνικῆς και πατριαρχικῆς και ότι επομένως οὔτε ἡ τουρκικῆ κυβέρνηση οὔτε ο Τοῦρκος Σείχουλισλάμης δέν είχαν το δικαίωμα να τις διαθέσουν άλλοῦ, πριν τουλάχιστο ξεσηκώσουν από τον τάφο τους νεκρούς και πάρουν την συγκατάθεσί τους.

Το πλήθος ένθουσιασμένο τότε διηυθύνθηκε στο Διοικητήριο με τη μεγαλύτερη τάξι και ἡσυχία, να επιδώση το σχετικό ψήφισμα. Άλλά στο

μέγαρο τοῦ βαλῆ πασι τοὺς περιέμενε ἀληθινὴ ἐνέδρα. Ἐκατοντάδες κρυμμένοι χωροφυλάκες καὶ στρατιῶτες ὄρμησαν ξαφνικὰ καὶ μὲ τὰ ὑποκόπανα κτυποῦσαν ἀλύπητα κεφάλια καὶ πλάτες. Οἱ φτωχοὶ χωρικοί, πὸν πρώτη φορὰ ἔβλεπαν συλλαλητήρια καὶ ἐφόδους χωροφυλάκων, τάχασαν. Πολλοὶ κρημνίσθησαν ἀπὸ τὴν ψηλὴ ὄχθη κάτω στὸ ποτάμι, ὅπου ἔβλεπε κανεὶς νὰ ἐπιπλέουν στὰ νερὰ ἢ νὰ κυλιῶνται στὶς λίσπες οἱ ἄσπρες καὶ πολύχρωμες στολές τους. Ὁ Ζῶης ἐβάδιζε ἐπὶ κεφαλῆς Μοριχοβιτῶν. Ἐνας τσαούσης, πὸν τὸν ἤξευρε, ῥιχθῆκε ἐπάνω του μὲ κουστωδία χωροφυλάκων καὶ τοὺς ὑποκοπάνους ὑψωμένους. Ὁ Ζῶης ἔκαμε δυὸ βήματα πίσω καὶ ἔφερε τὸ χέρι στὸ περίστροφο. Ὁ Θεὸς ξέρει τί θὰ ἐπακολουθοῦσε, ἐὰν ἔρριχνε. Εὐτυχῶς ἐπενέβηκε ἓνας μπέης, πὸν τὸν ἤξευρε, καὶ τὸν πῆρε σ' ἓνα τούρκικο καφενεῖο.

Ἦσυχος, φρόνιμος ὁ Ἀντώνης, φρόντιζε πάντοτε νὰ ζῆ στὴ σκιά. Ἐνας φίλος του ὅμως Τοῦρκος ἤλθε μιὰ μέρα καὶ τοῦ ἀνακοίνωσε ἐμπιστευτικὰ ὅτι τὸ Νεοτουρκικὸ κομιτάτο, ἡ ἴδια δηλ. ἡ ἐπίσημη ἀρχή, εἶχε ἀποφασίσει νὰ τὸν δολοφονήσῃ, ὅπως τὸ εἶχε κάμει μὲ ἀστυνομικὰ ὄργανα καὶ γιὰ τὸν φίλο του Παῦλο Νεράντζη ἢ καπετὰν Περγίκαν στὴ Σιάτσιτα.

Τὸ μακεδονικὸ κλίμα γινόταν πάλι βαρὺ καὶ ὀλοένα χειρότερου μὲ τὸ Κρητικὸ ζήτημα καὶ τ' ἀτελείωτα συλλαλητήρια, ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἀπειλοῦσαν ὅτι θὰ πῆγαιναν στὴν Κρήτη καὶ μὲ τὰ ὑποδήματα. Θέλησε νὰ ξαναγυρίσῃ καὶ νὰ ξαναδράσῃ στὸ πιστό του Μορίχοβο, μὰ δὲν τοῦ τὸ ἐπέτρεψαν. Ἀναγκάσθηκε νὰ φύγῃ στὴν Ἀμερική, γιὰ νὰ μὴν εἶναι βάρος σὲ κανένα.

Στὸν Νέο Κόσμο ἄρχισαν νὰ καταφθάνουν σιγὰ σιγὰ παράξενες πληροφορίες. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Βούλγαροι τάσιαζαν στὴ Μακεδονία. Τὸ πρᾶγμα ἦταν ἀπίστευτο, μὰ ἀληθινό. Ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ προσέγγισις εἶχε ξεκινήσει καὶ προχωροῦσε κουτσὰ στραβὰ σ' ἓνα δρόμο «μετ' ἐμποδίων», γεμάτο ἀγκάθια καὶ παγίδες. Οἱ κομιτατζήδες δὲν ξεχνοῦσαν ὀλότελα τὴν παλιά τους τέχνη καὶ σκότωναν ποῦ καὶ ποῦ κανένα Ἕλληνα. Κ' οἱ δικοὶ μας δὲν ἐπεφταν πολὺ κάτω. Ὑποβοηθοῦσαν ὅμως τὴν προσέγγισι ἐκεῖνοι ἀκτιβῶς, πὸν κάθε λόγον καὶ συμφέρον εἶχαν νὰ τὴν ἐμποδίσουν, οἱ Νεότουρκοι.

Εἶχε φθάσει τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1911 στὸ Μοναστήρι μ' ἀρκετὰ τάγματα μεγαλοσώμων στρατιωτῶν τοῦ Ἐρζερούμ ὁ στρατηγὸς Σεφκὲτ Τουργούτ πασᾶς, ἀφοῦ ἀλώνισε τὴν Ἀλβανία καὶ ἐτσάκισε μιὰν ἀπὸ τὶς ἀτέλειωτες ἐπαναστάσεις της. Τὴν ἡμέρα τοῦ Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου) οἱ ξένοι αὐτοὶ στρατιῶτες μὲ ἀστυνομικοὺς ἐπλημμύρισαν τοὺς δρόμους καὶ ἄρχισαν γραμμὴ συλλήψεις. Ὁ ὑποφαινόμενος κατέφυγε ἀμέσως στὸ σπίτι τοῦ Τοῦρκου γείτονα καὶ φίλου, ὅπου ἔμαθε ὅτι εἶχαν ἤδη συλληφθῆ πολλὰς ἑκατοντάδες Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι, μαζὶ μάλιστα μὲ τὸν τότε μητροπολίτη Μοναστηρίου καὶ ἔπειτα Λήμνου Στέφανον. Στὸ τούρκικο σπίτι ἤλθε σὲ λίγο καὶ ὁ μουχτάρης τῆς συνοικίας, ἓνας χονδρὸς μὲ ἀντερῖα καὶ καλοκάγαθος ἄνθρωπος, ὁ Βάντσιος, καὶ μοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι ἡ ἀστυνομία ζητοῦσε καὶ τὸν Γιῶργη

υῖὸν Χριστοῦ — οἱ Τοῦρκοὶ ἀγνοοῦσαν τότε τὰ ἐπίθετα — καὶ ἂν τὰ κατάφερνε νὰ στείλῃ κανέναν ἄλλο στὴ θῆσι μου στὸν Κόκκινο Στρατῶνα, θὰ ἔβγαινα ἔξω, εἰδεμὴ καλὰ ἤμουν ἐκεῖ, ὅπου εὐρισκόμουν. Σὲ δύο ὧρες ξαναγύρισε ὁ Βάντσιος καὶ ἐξήγησε θριαμβευτικὰ τοιγάρου, καφὲ καὶ ρακί. Ὁ Γεώργιος Χριστοῦ, δηλ. ἐγώ, εἶχε συλληφθῆ! Μποροῦσα πιά νὰ βγῶ ἔξω καὶ μάλιστα νὰ ἐπισκεφθῶ τοὺς κρατουμένους στὸν Κόκκινο Στρατῶνα. Ὁ ἀντικαταστάτης μου ἦταν ἕνας ἔμπορος ἐγκατεστημένος πολλὰ χρόνια στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ εἶχεν ἔλθει ἄρρωστος ἐκείνη τὴ χρονιά γι ἀλλαγὴ κλίματος, διπλάσιός μου τοῦλάχιστον στὴν ἡλικία. Παρόμοια λάθη εἶχαν γίνει καὶ ἄλλα ἀρκετά. Οἱ Τοῦρκοὶ ἄρχισαν ν' ἀπολύνουν σιγὰ σιγὰ τοὺς κρατουμένους. Ἐκράτησαν μόνον 60 περίπου δικούς μας, τοὺς πιὸ «ὑποπτοὺς», καὶ τοὺς πέρασαν ὕστερα ἀπὸ μερικὲς ἐβδομάδες ἀπὸ τὸ στρατοδικεῖο. Μέσα σ' αὐτοὺς ἦταν καὶ ὁ ἔμπορος τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἄκουσε τὴν κατηγορία, ὅτι ἦταν φοιτητῆς τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Γιουνάν (Ἑλλάδας), πρῶην ἀντάρτης, θρασὺς ἀρθρογράφος κ. τ. λ.

Ὅταν ὁ Ζῶης εἶδε ὅτι τὰ πράγματα ἀγρίευν, ἔσπευσε ν' ἀφήσῃ τὴν Ἀμερικὴ. Βρέθηκε μ' ἕνα σῶμα στὸ Βογατσικὸ τὴν ἡμέρα, ποὺ ὁ πόλεμος ἔεσπασε. Βάδισε μαζί μὲ τὸ σῶμα τοῦ Στέφου ἕως τὴν περιφέρειαν Καστοριῶς. Ἐκεῖ τὸν ἄφησε καὶ τραβήξε γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Φλώρινας.

Στὶς 8 Ὀκτωβρίου κτύπησε τὴν ἀστυνομικὴ δύναμι τῆς Κλεισούρας καὶ τὴν ἀνάγκασε νὰ πάρῃ πόδι. Λίγες μέρες ἀργότερα ἔδωσε ἄλλη σοβαρῶτερη μάχη μὲ τὸν τουρκικὸ στρατὸ κοντὰ πάλι στὴν Κλεισούρα. Εἶχε μεσολαβήσῃ τότε τὸ ἀτύχημα τῆς Ε' μεραρχίας καὶ ἡ ἐπανεμφάνιση τῶν Τούρκων. Ὁ Ζῶης δὲν παρασύρθηκε ἀπ' τὸ γενικὸ ρεῦμα φυγῆς πρὸς νότον. Μπῆκε στὴν Φλώρινα, προτοῦ φθάσῃ ὁ στρατός, καὶ ἔβαλε πρῶτος τὴν ἑλληνικὴ σημαία. Μόλις ἦλθε τὸ στρατηγεῖο φώναξε, ἔτρεξε, τσίριξε, χάλασε κόσμο. Στὸ τέλος ἐπέτυχε ἕνα λόγῳ τοῦ 16ου συντάγματος καὶ μαζί μὲ τὸ σῶμά του ἔτρεξε στὸ ἀγαπημένον του Μορίχοβο, ποὺ τὸ εἶχαν λησμονήσῃ καὶ οἱ Σέρβοι. Ἐγκατέστησε τὴν ἑλληνικὴ κυριαρχία σ' ὅλη τὴν ὄρεινὴ ἔκτασι, ποὺ ἔφθανε ὡς τὸ Βέρσκο, στὰ πρόθυρα τοῦ Περλεπέ. Οἱ Σέρβοι βρέθηκαν μπροστὰ σὲ αἰφνιδιαστικὸ τετελεσμένον γεγονός. Στὰ χαρτιά του ὑπῆρχε καὶ ἕνα γράμμα ὑπολοχαγοῦ, ποὺ τοῦ ἔγραφε ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ «καταλάβῃ», ὅπως τοῦ ζητοῦσε, καὶ τὸ Μάκοβο στὸ ξάνοιγμα τοῦ κάμπου Μοναστηρίου, γιὰτὶ δὲν εἶχε δύναμι κ.τ.λ. Τὰ ἠρωϊκὰ καὶ μαρτυρικὰ χωριὰ τοῦ Μοριζόβου ἔμειναν ἑλληνικὰ ὅλο τὸν χειμῶνα καὶ τὴν ἀνοιξὶ ὡς τὸ θέρος τοῦ 1913. Στὴν Βιτόλιστα, ἔδρα τοῦ τάγματος, ὑληρέτησε ὁδηγὸς ἕνας ἀπ' τοὺς ὀπλίτες τοῦ Ζῶη, ὁ Πέτρος Σουγαράκης ἀπ' τὸ Ἰβενι, τῆς οἰκογενείας, ποὺ εἶχε ἐξοντωθῆ ἀπὸ Βουλγάρους καὶ Τούρκους. Μὲ τὴν ὀριστικὴ χάραξι τῶν ἑλληνοσερβικῶν συνόρων παραχωρήθηκαν στὴν Σερβία σ' ἀντάλλαγμα ἄλλων χωριῶν, ποὺ εἶχαν προλάβει νὰ καταλάβουν οἱ Σέρβοι στὸν

κάμπο τῆς Φλώρινας κοντὰ στὴν πόλι. Διαμαρτυρήθηκαν οἱ χωρικοί, ἔστειλαν τηλεγραφήματα καὶ ψηφίσματα, κατέβηκαν μὲ μαῦρες σημαῖες ὡς τὴν Φλώρινα. Πῆγαν δυστυχῶς ὅλα χαμένα. Οἱ κυβερνήσεις καὶ ἡ διπλωματία δὲν ἔχουν εὐαίσθητο αὐτί.

Πικραμένος καὶ ἀηδιασμένος ὁ Ζώης ἀποσύρθηκε στὴ Φλώρινα. Μὲ τὸν μακεδονομάχο ἐπίσης Πέτρον Χατζητάση ἄνοιξαν ἓνα καλὸ ἐμπορικὸ κατάστημα. Ἦλθαν ὁμως τὸ καλοκαίρι τοῦ 1916 οἱ Βούλγαροι, ἔπειτα οἱ Γάλλοι, οἱ Ρῶσοι, οἱ Σέρβοι καὶ ὅλες οἱ φυλές. Τὸ κατάστημα λεηλατήθηκε καὶ ἔγινε θρῦψαλα. Αὐτοὶ ἔφυγαν στὴν Ἀθήνα. Ἐξῆσε ἀπὸ τότε μὲ τὸν ταπεινὸ μισθὸ τοῦ δημοτικοῦ παιδονόμου καὶ μιὰ ἀσήμαντη σύνταξι. Καὶ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1941, σὰν εἶδε τὰ γερμανικὰ τάγες νὰ κατακλύζουν τὸν τόπο καὶ φαντάσθηκε πὼς ὅλα πιά εἶχαν χαθῆ, τίναξε τὰ μυαλά του στὸν ἀέρα στὸ Φλάμπουρο, σὰν νὰ φοβήθηκε μήπως χάσῃ τὸν φτωχὸ του μισθό. Σ' ὅλη τὴν Γαλλία στὴν τραγικὴ κατάρρευσί της βρέθηκε μονάχα ἓνας Γάλλος καὶ αὐτὸς γέρος ἀπόστρατος στρατηγός, ποὺ ἔκαμε τὴν ἴδια μεγάλη χειρονομία.

Ο ΠΑΥΛΟΣ ΡΑΚΟΒΙΤΗΣ

Πῆγε νὰ ἐργασθῆ μ' ἄλλους χωριανούς του ἀπὸ τὸ Ράκοβο (Κρατερό) στὴν Ἀλβανία σ' ἓνα δάσος. Γρήγορα τὰ χάλασε μ' ἓνα Ἀλβανὸ μπέη καὶ ἔγινε αἰτία νὰ τὸ σκάσουν κρυφὰ καὶ ἄναυλα καὶ οἱ ἄλλοι. Πῆγε στὴν Ἀμερικὴ ὕστερα ἀπὸ τὸ κάψιμο τοῦ χωριοῦ του ἀπὸ τοὺς Τούρκους (Αὐγούστου 1903). Ἔφυγε κι ἀπ' ἐκεῖ κρυφὰ καὶ ἄναυλα. Σκότωσε σ' ἓνα καυγᾶ δύο Βουλγάρους. Δὲν εἶχε οὔτε τὰ ἔξοδα τῆς ἐπιστροφῆς. Πλήρωσαν τὸ εἰσιτήριο τοῦ ἄλλου. Τρελλοπαῦλο τὸν ἔλεγαν ὅλοι στὸ χωριό.

Ὅταν γύρισε (φθινόπωρο τοῦ 1905) ὁ ἀγώνας εἶχε ἀνάψει καὶ κορώσει. Ρίχθηκε ἀμέσως μέσα μ' ὅλη τὴν ψυχὴ καὶ ὅλη τὴν καρδιά του. Ἦταν ἡ εὐκαιρία, πού περιμένε, καὶ ἡ δουλειά, πού γι' αὐτὴν ἦταν πλαισμένος. Ἔγινε γρήγορα ὄπλαρχηγός. Ἦταν στὸ στοιχεῖό του. Οἱ χωριανοὶ του, πού δὲν ἔπαψαν ποτὲ νὰ τὸν καμαρώνουν, ἔλεγαν «Καπετάνιος ἔγινε. Μυαλό δὲν ἔβαλε. Θεὸς νὰ μᾶς φυλάξῃ ἀπὸ καμιὰ μεγάλη του τρέλλα».

Κοντός, ὅλος νεῦρα καὶ κόκκαλα, ἐπιβάλλονταν ἀμέσως μὲ τὴν τόλμη καὶ τὴν παραφορά του. Καταλάβαινε καθέννας ὅτι δὲν δυσκολεύονταν καὶ πολὺ ὁ μικρὸσωμος αὐτὸς διαβολάνθρωπος νὰ σύρῃ τὸ περιστροφό του. Γύριζε στὸ χωριὸ μὲ τὴν ὄμορφη στολὴ τοῦ Κρατεροῦ, τὸ πιστόλι στὴ μέση καὶ μπότες λουστρίνι, καὶ ὅταν φιλοξενοῦσε Τούρκους. Ὁ γέρο Θύμιος Καουδῆς λέγει· «Ὁ Παῦλος δὲν ἤξερε τί θὰ πῆ φόβος. Δὲν τὸν ἔννοιωθε». Ἡ τζέπη του ἦταν πάντα τρύπια, εἴτε σὲ πόλι εἴτε σὲ χωριὸ ἢ βουνὸ βρισκόταν. Σκορποῦσε τὰ χρήματα μὲ ἡγεμονικὴ ἀπλοχεριά. Οἱ χωριανοὶ του, πού γύριζαν ἀπ' τὴν Ἀμερικὴ μὲ λίγες οἰκονομίες, τοῦ ἔδιναν πρόθυμα δανεικὰ καὶ ἀγύριστα.

Ἦταν ὁ μόνιμος καπετάνιος τοῦ «Περιστεριοῦ», ὅπως λέγονταν ἡ περιοχή ἀνάμεσα Φλώρινα καὶ Μοναστήρι ἀπ' τὴν Πρώτη ὡς τὸ Μπούκοβο, καὶ εἶχε ὅλα τὰ πολλὰ χωριά της πιστὰ καὶ λαμπρά, μ' ἐξαίρεσι δυὸ τριῶν παλαιῶν βουλγαρικῶν. Δροῦσαν καὶ εἶχαν δράσει ἐκεῖ καὶ ἄλλα σώματα μεγαλύτερα. Μὰ ὕστερα ἀπὸ ὠρισμένο χρόνο ἔφευγαν. Ὁ Παῦλος ἔμενε.

Τὸ ἰδιαιτέρου χαρακτηριστικὸ τῆς περιοχῆς ἦσαν οἱ κρύπτες (κρυψάνες). Κάθε σπίτι εἶχε μὰ καὶ συχνὰ δυό. Κάθε κρυψάνα εἶχε δικό της σχέδιο. Ὅλες ἦσαν σκαμμένες στὴ γῆ. Ἀληθινοὶ τρογλοδύτες ἦσαν οἱ ἀντάρτες. Μπαινοἰβγαιναν στὶς κρύπτες μέρα καὶ νύχτα, χειμῶνα καὶ καλοκαίρι.

Ἀπαραίτητη δουλειὰ τῶν ἀρχηγῶν ἦταν καὶ ἡ συστηματικὴ ὁργάνωσις

τῶν χωριῶν μὲ ἐπιτροπές, δικαστήρια, συνδέσμους κ.τ.λ. Χωρὶς αὐτὴν δὲν θὰ μπορούσαν νὰ σταθοῦν οὔτε στιγμὴ. Τῇ μέρᾳ, πού φθάσαμε ἀπ' τὸ Μορίχοβο στὴν Ἁγία Παρασκευή, εἶδα τὸν Βάρδα νὰ κοπιάζῃ καὶ νὰ ἰδρώνῃ, γιὰ νὰ λύσῃ τὶς ἄλλυτες δασικὲς διαφορὲς τριῶν χωριῶν. Ὁ Παῦλος στὴν δουλειὰ τῆς διοργανώσεως ἐργάσθηκε μὲ πολλὴν ἐπιτυχία.

Αὐστηρὸς ἦταν καὶ ὁ οἰκονομικὸς πόλεμος. Ἀκόμα καὶ οἱ μετανάστες γιὰ τὴν Ἀμερικὴ—χιλιάδες τότε ἔφυγαν γιὰ τὸν Νέο Κόσμο—ἔπρεπε ν' ἀναχωρήσουν μ' Ἑλληνα πράκτορα. Αὐτὸς ἐπλήρωνε γιὰ τὸν καθένα φόρο στὴν ὀργάνωσι μιὰ λίρα.

Ὁ Θύμιος Καοῦδης, ὁ γηραλέος τώρα Κρητικὸς καπετάνιος, διατηρεῖ μιὰ σχετικὴ διαταγὴ, πού εἶχε πάρει ὡς ὄπλαρχηγὸς τῶν χωριῶν τοῦ «Περιστεριοῦ» τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1906. Ἴδου ἡ διαταγὴ.

Διὰ τὸν καπετὰν Εὐθύμιον.

Ὁ ἐκ Ρακόβου (Κρατεροῦ) Φίλιππος Παύλου μετὰ τοῦ υἱοῦ του ἐπανελθόντος ἐξ Ἀμερικῆς ἠγόρασε τὴν 19ην Δεκεμβρίου 3 μιντάνια ἀπὸ τὸν Βούλγαρον Βάντσιον Ὁχριδαλὴ (ἀπ' τὴν Ὁχρίδα) ἂν καὶ τὸν εἰδοποίησαν οἱ ἡμέτεροι.

Νὰ τιμωρηθῇ λοιπὸν διὰ προστίμου ἐνὸς μετρητίου τὸ ὁποῖον νὰ δοθῇ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου.

Ἐπίσης ὁ ἐκ Ρακόβου Στογιὰν (χαντζῆς εἰς τὸ χωρίον του) συνεννοεῖται ἐνταῦθα μὲ τὸν χαντζῆν Δῆμκο Περλέπελην καὶ τοῦ στέλνει πελάτας καὶ ψωνίζει ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Νὰ τοῦ ἀπαγορευθῇ ἡ πολλὴ φιλία μὲ τὸν ρηθέντα Δῆμκο Περλέπελη ἐπὶ ἀπειλῇ αὐστηρᾶς τιμωρίας.

Μοναστήριον 20 Δεκεμβρίου 1906

Ἡ ἐπιτροπὴ

Ὁμοίως ν' ἀπαγορευθῇ εἰς ὅλους τοὺς χωρικοὺς τῆς περιφερείας σας ἰδίᾳ τῶν χωριῶν Μπίτουσα (Παρώρι) καὶ Βελουσίνα ὅπως μεταβαίνουνσι ὅταν ἔρχονται ἐνταῦθα εἰς τὸ χάνι τοῦ Ντῆμε Λαχτσάν. Τὴν προσεχῆ Παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον θὰ γίνῃ ἡ ἀγορὰ τῶν χοίρων εἰς τὸν περίβολον τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Συνεπῶς νὰ διαταχθῶσι ἅπαντες οἱ χωρικοὶ νὰ φέρωσι ἐκεῖ τοὺς πρὸς πώλησιν χοίρους των».

Τὴν παραμονὴ ἀκριβῶς τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1906 στὸ Δράγος, ἕνα σερβικὸ τώρα χωριὸ πάνω στὰ σύνορα, εἶχε πάει ἐνωρὶς ὁ κόσμος στὴν ἐκκλησίαν νὰ μεταλάβῃ ἀπὸ τὸ χερί τοῦ Παπαγιάννη, χαντζῆ, ἀρχιμανδρίτη καὶ ἐφημέριου τοῦ χωριοῦ. Τὸ χιόνι ἦταν πολὺ καὶ τὸ κρῦο δριμύ. Μιὰ παγερὴ καταχνιά (σινιάκι) σκέπαζε τὸ χωριὸ καὶ ὅλο τὸν κάμπο. Τυλιγμένος στὴ μαύρη κάπα του ἤλθε στὴν ἐκκλησίαν νὰ μεταλάβῃ καὶ ὁ Ντῆμκος, πού εἶχε γυρίσει πρὶν λίγες μόλις μέρες ἀπ' τὴν Ἀμερικὴ. Ἀνῆκε σὲ οἰκογένεια ὑποπιτῆ καὶ συγγενικὴ τοῦ βοεβόδα Ναοῦμ. Ἀπ' τὸ σπιτί τους μάλιστα ξεκί-

νησε ὁ Βούλγαρος ὀπλαρχηγὸς τὴν ἡμέρα, ποὺ ἐπιχείρησε νὰ πιάσῃ ἢ νὰ σκοτώσῃ τὸν Μητροπολίτη Πελαγονίας (Μοναστηρίου) Ἰωάννη Φορδούλο, ποὺ εἶχεν ἔλθει νὰ λειτουργήσῃ στὸ χωριὸ μὲ τὸν προξενικὸν ὑπάλληλο Παρασκευαΐδη (λοχαγὸ Σπηλιᾶδη) καὶ ἔφαγε τὸ κεφάλι του μὲ 5 ἄλλους κομιτατζήδες. Εἶπαν μερικοὶ πὼς φρόνιμο θάταν νὰ πιασθῇ. Μὰ ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ χωριοῦ δὲν τοὺς ἄκουσε. Ποιὸς θὰ τολμοῦσε νὰ κουνήσῃ τὸ μικρὸ δακτυλάκι του σὲ μιὰ περιφέρεια, ὅπου τόσο μεγάλη καὶ παντοκρατορικὴ ἦταν ἡ ἑλληνικὴ κυριαρχία καὶ ἐπιβολή; Ξάφνου ὁ Ντήμκος βγάξει ἀπ' τὴ κάπα του ἓνα κοντὸ μάνλιχερ καὶ ἀρχίζει νὰ πυροβολᾷ μέσα στὴν ἐκκλησία. Ξάπλωσε νεκροὺς μπροστὰ στὴν ὄραία πύλη τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ποὺ τὸν προστάτεψαν, τὸν Λάζαρο Ἀρζάνη, Τόλην, Τάτσιον, Γκιόρσεν Ραχοβίτη, Χρίστον Γιαγκουλίδη. Ὁ γέρο ἀρχιμανδρίτης καὶ χατζῆς μὲ τὰ κάτασπρα γένεια ἀναταραγμένα καὶ τὰ μαλλιά του ἀνωρθωμένα καὶ τὰ μάτια του γουρλωμένα ἀπὸ τὴν κατάπληξι καὶ φρίκη, κρατῶντας στὸ ἓνα χέρι τὸ δισκοπότηρο καὶ δείχνοντας μὲ τ' ἄλλο τὸ στήθος του φώναζε: «Κτύπα κ' ἐδῶ σκύλλε... Σκότωσε καὶ μένα, ποὺ σ' ἐβάπτισα καὶ σὲ στεφάνωσα!» Ὁ Ντήμκος τὸν ἐσεβιάσθηκε. Κ' εὐθὺς ἐξαφανίσθηκε τυλιγμένος πάλι στὴν κάπα του στὸν χιονισμένον καὶ ἀνταριασμένον κάμπο. Ἐγινε βοεβόδας στὴν περιοχὴ τοῦ Περλεπέ.

Ἀγριεμένος καὶ λυσσιασμένος κατέβηκε ἀπ' τὸ Κρατερὸ ὁ Παῦλος. Ἦταν καὶ χωριανὸς καὶ στενὸς συγγενῆς του ὁ Γκιόρσες. Σύμφωνα μὲ τὸν τότε ἄγραφο νόμο ἔβαλε φωτιά καὶ λεπίδι σ' ὅλα τὰ συγγενικά τοῦ Ντήμκου σπίτια. «Ὁφθαλμοὺς ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδοντοστοιχίαν ἀντὶ ὀδόντος» ὥριζε τότε ὁ μωσαϊκὸς νόμος. Κατάφεραν οἱ δικοὶ μας ν' ἀποδοθῇ καὶ ἡ νέα ὀμαδικὴ σφαγὴ στοὺς κομιτατζήδες. Τὸ χωριὸ ἦταν ἑλληνικό. Ποιὸς ἄλλος μπορούσε νὰ τὴν διαπράξῃ; Τὸ πίστεψαν οἱ Τοῦρκοι, ἀναγκάσθησαν νὰ τὸ παραδεχθῶν καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἀξιωματικοὶ τῶν «μεταρρυθμίσεων». Μερικὲς ὅμως ἑβδομάδες ἀργότερα αἰχμαλωτίσθηκε ἓνας ἀντάρτης, ὁ Καμηλάκης, ποὺ ἐνόμισε ἀπαραίτητο νὰ κρατᾷ μὲ τὰ λίγα κολυβογράμματά του καὶ λεπτομερέστατο ἡμερολόγιο. Περιέγραφε ἐκεῖ μὲ τὸ νῦ καὶ μὲ τὸ σίγμα πὼς οἱ συγγενεὶς καὶ οἰκεῖοι τοῦ Ντήμκου ἐπλήρωσαν γιὰ τὸ ἔγκλημά του μὲ ἀναστροφή τοῦ ἀρχαίου «ἀμαρτίαι γονέων παιδεύουσι τέκνα». Ἐπλήρωσε καὶ αὐτὸς μὲ τὸ σχοινὶ τῆς κρεμάλας τὴ πολυπραγμοσύνη του.

Λίγες μέρες ὕστερα ἀπ' τὴς διπλὲς φρικαλεότητες τοῦ Ἀράγος βρέθηκε ὁ Παῦλος μὲ τὸ σῶμά του στὴν Πρώτη (Καμπάνιτσα). Ἐμεινε χωρὶς νὰ τὸ προσέξῃ οὔτε αὐτὸς οὔτε ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ χωριοῦ σ' ἓνα σπίτι, ὅπου ἦταν παντρεμένη μιὰ ἀπ' τὸ Ἀράγος, ἀπ' τὴς οἰκογένειες, ποὺ εἶχαν ἐξοντωθῆ. Ἡ φτωχὴ γυναίκα στὴν ἀπελπισία καὶ τὸν πόνο τῆς εἶχεν ἀντικαταστήσει τὸ πλατὺ ἄσπρο μανδύλι, ποὺ φοροῦν πάντοτε σὲ κείνα τὰ χωριά, μὲ ἓνα μαῦρο. Δὲν γύρισε βέβαια νὰ κοιτάξῃ καὶ πολὺ λιγώτερο νὰ μιλήσῃ τοῦ

Παύλου. Τοῦ ἔρχιχνε μόνο κάτω ἀπ' τὸ μαῦρο μανδῆλι της κρυφὲς ματιές, γεμᾶτες μῖσος καὶ ἀποτροπιασμό. Τὴν αὐγή, προτοῦ ξημερώσει, κυκλώθηκε τὸ χωριὸ ἀπὸ δυὸ λόγους «κυνηγῶν». Ὁ Παῦλος τρύπωσε εὐθὺς στὴν κρυψάνα. Τὸ ἴδιο ἔκαμαν καὶ οἱ ἄνδρες δύο ἄλλων καταλυμάτων. Ὁ διοικητὴς τοῦ ἀποσπάσματος, νεαρὸς ἀξιοματικὸς ἀπ' τὸ Μοναστήρι, ποῦ ἤξευρε καλὰ τὶς γλώσσες τοῦ τόπου καὶ τὶς πονηρίες τῶν χωρικῶν, πῆρε τὸν μουχτάρη, τὸν παπᾶ καὶ τοὺς δημογέροντες (ἀγᾶδες) τοῦ χωριοῦ, ποῦ διαμαρτύρονταν καὶ ἐγγυῶνταν μὲ τὸ κεφάλι τους ὅτι δὲν ὑπῆρχαν «ξένοι καὶ κακοὶ ἄνθρωποι» στὸ χωριὸ τους καὶ τοὺς ἔδειξε πατήματα στὸ χιόνι, ποῦ ἔδειχναν ὀλοκάθαρα ὅτι οἱ «κακοὶ ἄνθρωποι» εἶχαν μπῆ στὸ χωριὸ καὶ καλοστρωθῆ στα σπίτια του. Κ' ἐπειδὴ ἐκείνοι κατέβασαν τὸ κεφάλι καὶ σήκωσαν τοὺς ὤμους γιὰ τὸ ἀνεξήγητο φαινόμενο, τοὺς φιλοδώρησε πολλὰς καμτσικιὲς στα μούτρα καὶ τοὺς πέταξε δεμένους στὸ ὑπόγειο τοῦ σχολείου. Ἐκεῖ στοιβάζε καὶ τοὺς ἄνδρες τοῦ χωριοῦ. Κουβάλησε καὶ τὶς περισσότερες γυναῖκες στὴν ἐκκλησία. «Ὁὐὰ ξετρυνώσω ὀπωσδήποτε, εἶπε σ' ἄνδρες καὶ γυναῖκες, τὸν Παῦλό σας. Ἄν χρειασθῆ, θὰ μείνω ἐδῶ δυὸ καὶ τρεῖς καὶ τέσσερες καὶ περισσότερες μέρες. Φαγὶ δόξα τῷ Θεῷ ἔχετε. Ἡ θὰ τὸν πιάσω ἢ θὰ τὸν κάμω νὰ ψοφήσῃ στὴν τρυπὰ του σὰν ποντικὸς ἀπὸ τὴ πείνα καὶ τὴν ἀσφυξία. Ἄν τινάξουν καὶ πολλοὶ ἀπὸ σᾶς τὰ πέταλα ἀπ' τὴ πείνα καὶ τὸ κρῦο, «μεταλίκι» δὲν δίνω. Τέτοια κεφάλια ποῦ ἔχετε!»

Ἄρχισε ἔπειτα ἡ γενικὴ καὶ συστηματικὴ ἔρευνα καὶ ἀνασκαφῆ. Στρατιῶτες ὀπλισμένοι καὶ μὲ σκαπάνες καὶ δόρατα ἔψαχναν, ἀναποδογύριζαν καὶ ἀνέσκαπταν τὸ κάθε σπίτι, τὸ κάθε ἀχούρι καὶ τὸ κάθε δωμάτιο. Εἶχαν ληφθῆ παράλληλα καὶ ὅλα τὰ μέτρα, ὥστε νὰ μὴ κινηθῆ ψυχὴ καὶ νὰ μὴ πλησιάσῃ κανεὶς στὶς κρυψάνες τῶν ἀνταρτῶν νὰ τοὺς πῆ ἢ νὰ τοὺς δώσῃ κάτι. Ὁ ἀξιοματικὸς ἤξερε πολὺ καλὰ τὴν δουλειά του. Γιὰ πρώτη φορὰ τᾶχασαν καὶ οἱ καλοὶ καὶ πιστοὶ Καμπασιτσιῶτες.

Τὸ βράδυ ὁ ἀξιοματικὸς μὲ δύο νεωτέρους συναδέλφους του ἔμεινε στὸ σπίτι, ὅπου ἦταν καὶ ἡ γυναίκα μὲ τὸ μαῦρο μανδῆλι ἀπ' τὸ Δράγος. Συζοῦσε μὲ τὴ πενθερά, τὸ γέρο καὶ σακάτη πενθερό, δύο συννυφάδες καὶ ἓνα τσοῦρνο παιδιά. Ἡξερε ὁ ἀξιοματικὸς τὴν ἱστορία καὶ τὴν παρουσία της. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ξαπέστειλε στὴν ἐκκλησία τὶς γυναῖκες τοῦ σπιτιοῦ. Κάποια στιγμή τῆς εἶπε :

— Καλὰ τὰ παθαίνετε. Δὲν βοηθᾶτε καθόλου.

— Ἄχ μπέη, ἀποκρίθηκε ἐκείνη. Ἄν ἤξερα ποῦ βρίσκεται τὸ σκυλλί, θὰ τὸν ἔπνιγα μὲ τὰ δικά μου χέρια.

Ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ χωριοῦ καὶ ἡ ἔρευνα βᾶσταξαν ὅλη τὴ νύχτα καὶ συνεχίσθηκαν μὲ τὴν ἴδια ἐπιμονὴ καὶ τὴν ἄλλη μέρα. Τὸ μεσημέρι, τὴν ὥρα ποῦ οἱ ἀξιοματικοὶ ἤλθαν νὰ γευματίσουν στὸ σπίτι καὶ νὰ ζεσταθοῦν στὴ σόμπα, ἀκούσθηκαν κτυπήματα ἀπ' τὴ διεύθυνσι τῆς κρυψάνας τοῦ Παύλου.

«Κτυπάει κιάλας. Νά σκάση ἐκεῖ πού εἶναι!» εἶπε ἡ γυναῖκα μὲ τὸ μαῦρο μανδήλι. Οἱ ἄλλες ὅμως ἔβαλαν ἀμέσως μπροστά τὸ συνειθισμένο κόλπο. Τσίμπησαν, κτύπησαν, ξεμάλλιασαν τὸ τσοῦρμο τῶν παιδιῶν. Ὑψώθηκε μιὰ συναυλία ἀπὸ στριγκές φωνές, ἱκανὴ νὰ σκεπάση καὶ ὁμοβροντίες τοπομαχικῶν. Ἔνας ἀπ' τοὺς ἀξιωματικοὺς ἄνοιξε τὴν πόρτα καὶ ἔρριξε μιὰ ἀνήσυχη ματιὰ στὸ δωμάτιό τους. Μὰ οἱ ὑποχθόνιοι γδοῦποι συνεχιζόνταν ὀλοένα περισσότεροι καὶ δυνατώτεροι. Ἦταν φανερὸ ὅτι οἱ θαμμένοι κάτω στὴ γῆ δὲν μπορούσαν νὰ βαστάξουν περισσότερο.

— Θεέ μου! Τί θὰ γίνη; Τί θὰ γίνη; ἔλεγε μὲ ἀγωνία, κάνοντας τὸ σταυρό της ἡ γριά.

— Εἶναι ἱκανὸς ὁ τρελλο - Παῦλος, εἶπε μιὰ ἀπ' τὶς συννυφάδες, νὰ ρίξη καὶ πιστολιές ἐκεῖ κάτω.

Ὁ γεροσακάτης πενήθερός ἔκαμνε ἐπίσης τὸ σταυρό του καὶ ἔκλαιε μὲ σιωπηλὰ τρεμάμενα χεῖλη.

Σηκώνεται τότε ἡ γυναῖκα μὲ τὸ μαῦρο μανδήλι καὶ χωρὶς νὰ πῆ λέξι τραβάει στὴν κάμαρα τῶν ἀξιωματικῶν.

— Ἄδικα χάνεις, λέγει τοῦ λοχαγοῦ, τὸν καιρό σου καὶ βασανίζεις τοὺς στρατιωτῆς σου. Ὁ σκυλλο - Παῦλος δὲν εἶναι ἐδῶ.

— Καὶ τὰ πατήματα στὸ χιόνι;

— Φόρεσαν γουρουνοτσάρουχα καὶ ξαναβγῆκαν. Θὰ τὸ φυσᾶ καὶ δὲν θὰ κρυώνη ὁ Ἄντεμ μπέτης, ἔλεγε γελῶντας.

— Ἄ, τὸν ἄτιμο! Κατάλαβες ποῦ πῆγαν;

Ἡ γυναῖκα ἔσκυψε στὸ αὐτί του.

— Στὴν Ὀψιρίνα (Ἐθνικό). Θαρρῶ στὸ σπίτι τοῦ Λάμπρου.

Ὁ στρατὸς ξεκίνησε ἀμέσως. Ἀφῆκε στὴ μέση ἀποκλεισμό, ἔρρευσε, ἀνασκαφές καὶ τοὺς στοιβαγμένους στὸ σχολεῖο καὶ τὴν ἐκκλησίᾳ κατοίκους.

Ὁ Παῦλος, μόλις βγῆκε ἀπ' τὴν κρυψάνα, ζήτησε ρακὴ. Κόντεψε νὰ μπῆ στὸ τζάκι, γιὰ νὰ ζεσταθῆ. Ἐναν ἀντάρτη τὸν ἔβγαλαν λιπόθυμο οἱ δύο συννυφάδες. Ὁ Παῦλος, ὅταν συνῆλθε καὶ ἔμαθε τὶς λεπτομέρειες, κοίταξε τὴ γυναῖκα μὲ τὸ μαῦρο μανδήλι μ' ἕνα χαμόγελο εὐαρεσκείας καὶ εὐχαριστίας.

— Ἄς ἔχη χάρι, πού εἶναι σήμερα τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους, εἶπε ἐκείνη, ἀκουμπισμένη στὸν τοῖχο μὲ τὰ χέρια χωμένα στὰ μανίκια, ἀφοῦ κατέβασε χαμηλότερα στὸ πρόσωπό της τὸ μαῦρο μανδήλι.

Ἐκτύπησε ἀργότερα ὁ Παῦλος κ' ἕνα χωριὸ τοῦ κάμπου. Πενήντα ἔνοπλοι Κρατεριώτες τὸν ἀκολούθησαν καὶ ὀκτῶ ἀπ' τὸ Ἐθνικό (Ὀψιρίνα). Σκοτώθηκε στὴν ἐπιχείρησιν αὐτὴ καὶ ἕνας νεαρὸς ἀντάρτης ἀπ' τὸ Μοναστήρι, ὁ μαθητὴς Ἡλίας, πού εἶχε πυροβολήσει ἕνα Βούλγαρο φουρνάρι μέσα στὴν πόλι, ὑπερέτησε λίγο καιρὸ μὲ τὸν Βολάνη στὸ Μορίχοβο, ξαναγύρισε στὸ Μοναστήρι καὶ κατέληξε στὸ σῶμα τοῦ Παύλου, γιὰ νὰ τεματίσῃ ἐκείνη τὴ νύχτα καὶ τὶς σπουδές καὶ τὴ ζωὴ του.

Τὸν Αὐγούστο καὶ Σεπτέμβριο τοῦ 1907 σκότωσε πάνω στὸ βουνὸ σὲ δυὸ δόσεις πολλοὺς χωρικοὺς ἀπὸ ἄλλα ξένα καὶ ἐχθρικά χωριά, ποὺ τὸν εἶχαν ἀπειλήσει καὶ καταδώσει, ὅπως ἄκουσε. Μέσα στὰ θύματά του ἦταν καὶ ὁ ζουμπάρος του. Ἄρχῃς τοῦ Ὀκτώβρη μιὰ μέρα Δευτέρα, ποὺ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄνδρες τοῦ Κρατεροῦ ἀπουσίαζαν στὸ παζάρι στὸ Μοναστήρι νὰ κάμουν τὶς προμήθειές των καὶ ν' ἀγοράσουν τὰ χρειώδη 20 γάμων, ποὺ θὰ γίνονταν, ἦλθε στὸ χωριὸ ἀπ' τὴν διεύθυνσι τοῦ βουνοῦ ἓνας Τοῦρκος ἀξιωματικός με στρατιῶτες, ποὺ ἔκαμε παράξενη ἀνακοίνωσι. Οἱ Βούλγαροι, εἶπε, συγκέντρωσαν πολλὰς δυνάμεις ἀκόμα κι ἀπ' τὴ μακρυνὴ περιφέρεια τῆς Ὀχριντας, γιὰ νὰ κἀμουν τὸ Ράκοβο. Αὐτὸς εἶχε διαταγὴ νὰ τοὺς προστατέψῃ. Γι' αὐτὸ θάπιανε μ' ἓνα λόχο μιὰ ἐπίκαιρη θέσι πάνω ἀπ' τὸ χωριό. Οἱ χωρικοὶ πῆραν τὰ λόγια του γιὰ κόλπο. Φαντάσθηκαν ὅτι ἤθελε νὰ τοὺς κάμῃ νὰ βγάλουν ἀπ' τὶς τρυπες τὰ ὅπλα των καὶ νά'λλθῃ ξαφνικά νὰ τὰ βρῆ. Ἔστειλαν ὁποσοδήποτε νὰ εἰδοποιήσουν γιὰ καλὸ καὶ κακὸ τὸν Παῦλο, ποὺ βρισκόταν στὸ Παζάρι.

Τὸ ἀπόγευμα ἐπρόβαλε ἓνα τμήμα ἀνδρῶν, ποὺ εἶχε ὅλη τὴν ἐμφάνισι στρατιωτῶν καὶ μάλιστα «κυνηγῶν», ἀπ' τὴ διεύθυνσι ἀκριβῶς, ποὺ θὰ εἶχε πιάσει ὁ ἀξιωματικός. Ὅπως ἦταν φυσικὸ οἱ χωρικοὶ δὲν τοῦ ἔδωσαν καμμιά σημασία καὶ προσοχή. Μὰ ἓνας χωριανός, ποὺ ἔκοβε ἐκεῖ κοντὰ πλιθάρια, τρέχει ἀλαφιασμένος καὶ φωνάζει μ' ὅλη τὴν δυνάμει του: «Χωριανοί, κομιτατζήδες! Βούλγαροι ἔρχονται!» Φωτιές, οὐθρὰ καὶ οὐρλιαχτὰ ἐπιβεβαίωσαν ἀμέσως τὴν πληροφορία του. Τὰ περισσότερα σπίτια ὕστερα ἀπ' τὴν καταστροφὴ τοῦ 1903 ἦσαν σκελασμένα με ἄχυρα. Ἡ φωτιὰ εὐκόλα ἀπλώθηκε. Μέσα στὴν παραζάλη, τοὺς καπνοὺς καὶ τοὺς ὀλολυγμοὺς τῶν γυναικῶν, ποὺ ἔφευγαν με τὰ μωρὰ στὴν ἀγκαλιά τους πρὸς ὅλες τὶς διευθύνσεις, οἱ λίγοι ἄνδρες, ποὺ ἔτυχαν στὸ χωριό, ἔβγαλαν τὰ κρυμμένα ὅπλα καὶ ἄρχισαν ν' ἀμύνονται ἀπ' τὰ σπίτια τοῦ κάτω μαχαλά. Ἦσαν καὶ τὰ μόνα, ποὺ διασώθηκαν.

Ἔτρεξε ὁ Παῦλος με τὸ σῶμά του κ' ἓνα ἄλλο, ποὺ ἦταν μαζί του. Πρόλαβε μόνον τὴν ὀπισθοφυλακὴ τῶν κομιτατζήδων καὶ σκότωσε τρεῖς ἀπ' τοὺς ἐπιδρομείς. Σὰν εἶδε τὸ χωριὸ του ἐρείπια καὶ τὸ σπίτι με τὸν γέρο καὶ παράλυτο πατέρα του στάχτη, τράβηξε τὸ περιστροφο νὰ ξεσπάσῃ στὸν συνάδελφό του ὀπλαρχηγό, ποὺ τὸν εἶχε ἐμποδίσει νὰ τρέξῃ εὐθύς, μόλις ἔμαθαν τὴν ἐμφάνισι τοῦ ἀληθινοῦ ἢ ψεύτικου ἀξιωματικοῦ. Τὸν συγκράτησαν οἱ ἄλλοι. «Σήμερον τὸ χωριὸν Ράκοβον, ἀναγράφει ἡ 853η ἀπὸ 18 Ὀκτωβρίου 1907 ἀναφορὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ προξενείου πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν, παρουσιάζει σωροὺς ἐρειπίων, μόλις δὲ αἱ διασωθεῖσαι ὀλίγαί οἰκίαι προδίδουν ὅτι δὲν ἀπεσβέσθη ἀπ' αὐτὸ πᾶν ἴχνος ζωῆς».

Στὸ ἐμπιστευτικὸ ἀρχεῖο τοῦ Τοῦρκου ἐπάρχου (καϊμακάμη) τῆς Ἔδεσ-

σας, πού ἐδημοσίεψε ὁ κ. Βασδραβέλλης, βρέθηκαν καὶ τρία κρυπτογραφικὰ τηλεγραφήματα, σχετικὰ μὲ τὴν πυρπόλησι τοῦ Κρατεροῦ. Τὸ πρῶτο ὑπ' ἀριθ. 138 ἦταν ἐγκύκλιος γιὰ τὸν συντονισμό τῶν ἐνεργειῶν ὅλων τῶν ἀρχῶν στὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν συμμοριῶν. Ὁ βαλῆς (γεν. διοικητῆς) Μοναστηρίου εἶχεν εἰδοποιήσει τὶς στρατιωτικὰς ἀρχὰς γιὰ τὴν ἐπιχειρημένη προσβολὴ τοῦ χωριοῦ. Ἡ χωροφυλακὴ ὅμως δὲν πῆρε εἶδησι οὔτε καμμιά ἀνακοίνωσι καὶ ἔτσι δὲν κουνήθηκε. Τ' ἄλλα δύο (141 καὶ 152) συνιστοῦσαν αὐστηρὴ ἐπαγρύπνησι καὶ ἔντονη δίωξι τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων, γιὰτι εἶχε παρατηρηθῆ μεγάλη ἐλληνικὴ ἐξέγερσις ἐξ αἰτίας τοῦ καφίματος τοῦ χωριοῦ. Γιὰ τὸν σκοπὸ μάλιστα αὐτὸν εἶχαν ἀποσπασθῆ ἤδη τρία τάγματα πρὸς τὰ ἐλληνικὰ σύνορα. Ἡ καταστροφὴ δηλ. τοῦ μαρτυρικοῦ χωριοῦ εἶχε τὸ ὀξύμωρο ἀποτέλεσμα νὰ ἐνταθῆ ὁ διωγμὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων.

Ἀργότερα ὁ Παῦλος συγκρούσθηκε μὲ τὸν στρατὸ μέσα στὴν Γραδέσνιτσα, ἓνα ἀπ' τὰ πατριωτικότερα χωριά, πού βρίσκεται σήμερα στὸ γιουγκοσλαβικὸν ἔδαφος σὲ μιᾶς μόλις ὥρας ἀπόστασι ἀπ' τὰ σύνορα. Κατώρθωσε νὰ τὴν γλυτώσῃ χωρὶς καμμιά ἀπώλεια. Μὲ τοὺς περισσοτέρους ἀνδρες του τραβήξε ἴσια γιὰ τὸ Μορίχοβο. Πέντε ἄλλοι μὲ τὸν ὑπαρχηγὸ Κώστα Μποϊκοβίτη, ἐπίσης Ρακοβίτη, ἔφυγαν γιὰ τὸ Κρατερό. Ἐπειδὴ κ' ἐκεῖ ὁ στρατὸς εἶχε κατακλύσει χωριὸ καὶ βουνά, τρύπωσαν σ' ἓνα μύλο, ὅπου ξεκουράσθηκαν πολλὰς μέρες ξαπλωμένοι, ἐνῶ οἱ φτωχοὶ στρατιῶτες γύριζαν τὰ χιονισμένα βουνὰ καὶ ἔσκαβαν τὰ σπίτια, γιὰ νὰ τοὺς βροῦν.

Βαρὺς ἦταν ὁ χειμῶνας τοῦ 1907—8 καὶ ἀκόμα βαρύτερος ὁ τουρκικὸς διωγμὸς. «Πολλὴ μαυρίλα πλάκωσε» στ' ἄμοιρα τὰ χωριά. Τὰ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα ἐξεστράτευσαν ἀγριεμένα μὲ τὴν διαταγὴ καὶ τὴν ἀπόφασιν νὰ ξεμπερδέφουν ὅποσδήποτε μὲ τὴν ἀνταρσία στὰ καμποχώρια τοῦλάχιστον τοῦ Περιστεριοῦ. Ἐκύκλωναν πολλὰ χωριά μαζί καὶ τὰ κατέκλυζαν πολλὰς ἡμέρας. Ἐσκαβαν, ἀναποδογύριζαν, γκρέμιζαν, ἀρπάζαν καὶ πρὸ παντὸς ἐφυλάκιζαν καὶ ἔδεραν. Δὲν ζητοῦσαν μονάχα κρύπτες καὶ ἀντάρτες, μὰ καὶ ὄπλα. Ὅπως τονίζουν οἱ ἐκθέσεις τοῦ προξενείου Μοναστηρίου τοῦ Ἰανουαρίου—Μαρτίου 1908 οἱ Τούρκοι στὸ Ἐθνικόν, Ἁγία Πάρασκευή, Πολυπλάτανον, Παρώρι, Πρώτη καὶ στὰ γιουγκοσλαβικὰ τόξα Δράγος, Γραδέσνιτσα, Βιστρίτσα, Βελουσίνα, Μπούκοβο, Ὁρέχοβο εἶχαν ἐφαρμοσθεῖ τὰ σκληρότερα μέτρα καὶ τ' ἀπανθρωπότερα μέσα. Καὶ σὺν νὰ μὴν ἔφθανε ὅλη αὐτὴ ἡ συμφορὰ, ἦλθε καὶ ἄλλη, ἀκόμη χειρότερη, ἡ προδοσία. Ἐνας ἀντάρτης ἀπὸ τὸ Τύρνοβο, ὁ Θεόδωρος Βλιάχος, πού αἰχμαλωτίσθηκε σὲ μιὰ κρυψάνα, γιὰ νὰ γλυτώσῃ τὴν κρυψάνα, ἔγινε προδότης, καί, γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν προδοσίαν, ἔγινε Ρουμάνος. Ἀστυνόμος (χομισέρης) πιὰ, ἂν καὶ εἶχε στὸ ἐνεργητικὸν του ἐκτὸς ἀπ' τὴν ιδιότητα τοῦ ἀντάρτη καὶ τὴν ἐκτέλεσι ἑνὸς Βουλγάρου μέσι στὴν πόλιν, γύριζε μὲ μεγάλο ἀπό-

σπασμα ένα ένα τὰ δύσμοιρα χωριά. Καί ἤξερε ὀνομαστικά τὰ μέλη τῶν ἐπιτροπῶν, τοὺς συνδέσμους, τοὺς ἀγγελιαφόρους, καθὼς καὶ τὶς κρυψάνες καὶ τὰ ὄπλα! Φόβος καὶ τρόμος, θρήνος καὶ ὄδυρμος ἀπλώθηκαν σ' ὅλη τὴν περιοχὴ. Εὐτυχῶς μιὰ μέρα, ἐκεῖ πού ἔτρωγε γιογούρτι μαζί μὲ δύο Τούρκους ἀστυνομικούς σ' ἓνα τουρκικὸ γαλακτοπωλεῖο, ἔμπιστο τῆς ἀστυνομίας, στὸ Μοναστήρι, ἔπεσε κάτω μὲ φρικτοὺς πόνους καὶ σπασμούς. Οἱ δύο Τούρκοι ἀστυνομικοὶ ἀπέθαναν. Αὐτὸς τὴν γλύτωσε ὕστερα ἀπὸ βαρεῖα ἀρρώστεια. Βλέποντας ὅμως ὅτι ἡ τρομερὴ ὀργάνωσι τοῦ Μοναστηρίου κατώρθωνε νὰ βάλῃ τὸ χεράκι της καὶ στὰ πιδὸ σίγουρα καὶ ἔμπιστα μέρη καὶ ὅτι πια' ὄλα τὰ μέτρα, πού ἔπαιρνε, καὶ τὴν κοστωδιά, πού εἶχε, θὰ πλήρωνε ὀπωδὴποτε τὴν ἀτιμία του μὲ τὴν ζωὴ του, ἔφυγε ἀμέσως, γιὰ νὰ σωθῆ, στὴν Ρουμανία.

Ἐνας ἄλλος, Λάκης, πού εἶχε ἐπίσης ὑπηρετήσει σὲ σώματα, γύρισε στὸ Μοναστήρι, ὅπου παρασύρθηκε κι αὐτὸς ἀπ' τὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα στὴν προδοσία, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ διαλαλήσῃ. Τὸν πλεύρισε ὁ Μήσιος Πατσαρέας, τοῦ παρέστησε τὸν ὁμοιοπαθῆ καὶ ὁμοιδεάτη καὶ τὸν ἔπεισε ν' ἀναλάβουν μαζί τὴν κατασκευὴ μιᾶς μεγάλης κρύπτης στὸ δεύτερο καὶ ἀπόμερο ἑλληνικὸ νεκροταφεῖο τῆς πόλεως, γιὰ νὰ τὴν καταδώσουν στὴν κατάλληλῃ ὥρα. Ὁ λάκκος αὐτὸς ἔγινε ὁ τάφος τοῦ Λάκη.

Λίγο ἔλειψε νὰ τὴν πάθουν τότε τὰ ἴδια χωριά ἀπὸ δευτέρῃ ἔκδοσι προδοσίας, ὅπως τοῦ Θόδωρου. Ἦταν ἓνας πρῶην κομιτατζῆς ἀπὸ τὸ Τρίβουνο, πού γι' ἄγνωστη αἰτία παραδόθηκε στοὺς Τούρκους καὶ τὰ πρόδωσε ὅλα. Ὑστερα ἀπὸ λίγο καιρὸ γι' ἄγνωστη πάλιν αἰτία τὰ χάλασε μαζί τους. Τὸν ἔβαλαν φυλακὴ στὴ Φλώρινα. Κατώρθωσε νὰ δραπτεύσῃ. Κ' ἐπειδὴ δὲν εἶχε μοῦτρα νὰ γυρίσῃ στοὺς κομιτατζῆδες, ζήτησε καταφύγιο στοὺς ἀντάρτες. Ἐκαμε ὅλο σχεδὸν τὸν χειμῶνα μὲ τὸ σῶμα τοῦ Παύλου καὶ γνώρισε ὅλα τὰ χωριά, τὶς ἐπιτροπές, τὶς κρυψάνες. Μιὰ μέρα ὅμως, πού βρῖσκονταν στὸ Ὁρέχοβο πάνω ἀπ' τὸ Μοναστήρι, ζήτησε ξαφνικὰ ἀπ' τὴν νοικοκυρὰ τοῦ καταλύματος, μιὰ φτωχὴ χήρα, ἓνα χωριάτικο κοστῶμι τοῦ μακαρίτη, γιὰ νὰ πάῃ στὴν ἐκκλησία ν' ἀνάψῃ ἓνα κερί, ἀφοῦ ἔδωσε στὰ δυὸ παιδάκια της ἀπὸ ἓνα ὀλάκερο μετζίτι (ἓνα τέταρτο σχεδὸν εἰκοσοφράγκου). Ἡ γυναίκα ἐτοίμασε τὰ ρούχα καὶ ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν ὑπαρχηγὸ τοῦ Παύλου Κώστα Μποϊκοβίτην, πού βρῖσκονταν ἐπίσης στὸ Ὁρέχοβο μὲ τὸ σῶμα τοῦ Κρητικῆ Κλειδῆ. Ὁ Μποϊκοβίτης ἀφῆκε τὸν Λῆμο νὰ βγῆ ἀπ' τὸ κατάλυμά του, μεταμορφωμένος σὲ χωριάτη, καί, ὅταν τὸν εἶδε νὰ παίρνῃ ἀντὶς γιὰ τὴν ἐκκλησία τὸν δρόμο γιὰ τὸ Μοναστήρι, τὸν ἄπλωσε ἀμέσως νεκρὸ. Ἐπάνω του βρῆκαν λεπτομερέστατο σημεῖωμα γιὰ τὶς ἐπιτροπές, τοὺς ἀγγελιαφόρους, τὶς κρυψάνες, τὰ ὄπλα!

Τὴ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα ὁ Παῦλος μὲ τὸ σῶμά του ἦταν στὸ Μποϊκοβο, ἓνα μεγάλο χωριὸ κοντὰ στὸ Μοναστήρι, ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα ἐθνικὰ ὄρη-

τήρια. Τὸν εἰδοποίησαν τὴν ἀγὴ τὰ κραισούλια τοῦ χοριοῦ ὅτι ἔρχονταν στρατός. Πῆρε ἀμέσως τὴ μεγάλη ρεματιά γιὰ τὸ Ὁρέχοβο. Οἱ κουρβάνες δὲν ἦσαν τώρα πολὺ ἀσφαλεῖς καὶ οἱ Τοῦρκοι ἦσαν πολὺ ἀγριεμένοι ἕξ αἰτίας ἰδίᾳ τοῦ ἐξαφανισμοῦ τῶν τριῶν Τουρκαλβανῶν ἀγροφυλάκων τῆς Ζλουκούκιανης. Οἱ δύο ὅμως ὑπαρχηγοὶ καὶ χοριανοὶ τοῦ Παύλου Κώστας Μποϊκοβίτης καὶ Βασίλης Μαλεγιῶργος μὲ δύο καταλύματα ἀργὰ εἰδοποιήθηκαν. Τοὺς πρόλαβε ὁ στρατὸς στὴν μεγάλη ρεματιά. Οἱ λίγοι ἀντάρτες τρύπωσαν σ' ἓνα κοίλωμα, λαμπρὰ προστατευμένο, καὶ ἄρχισαν τὴ μάχη. Βάσταξε πολλὲς ὥρες. Ἔτρεξαν ἄλλες δυνάμεις ἀπ' τὸ Μοναστήρι. Τὸ ἀπόγευμα ἓνας ἀνώτερος ἀξιωματικός, ἀφοῦ ἐπρόσταξε τὰ παύσουν τὸ πῦρ οἱ στρατιῶτες, προχώρησε ἀκάλυπτος μὲ τὸν σαλπικτή, φωνάζοντας: «τεσλίμ, τεσλίμ (παραδοθῆτε)». Τὸν παράδωσαν εὐθὺς στὶς ἀγκάλες τοῦ Ἀλλὰχ καὶ τῶν οὐρὶ τοῦ παραδείσου. Καὶ στὴν σύγχυσι, πὺν ἐπακολούθησε, ἴσκασαν, ἂν καὶ οἱ τέσσαρες ἦσαν πληγωμένοι. Μονάχα ἓνας, ὁ Τραϊανὸς Παυλίδης ἀπὸ τὸ Κρατερό, αἰχμαλωτίσθηκε.

Ὁ Παῦλος ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά ἔπεσε ξαφνικὰ κοντὰ στὸ Ὁρέχοβο στὴ φρουρὰ τοῦ ὑδραγωγείου τῆς πόλεως κ' ἓνα ἄλλο ἀπόσπασμα, πὺν κατέβαιναν ξέγνοιιστα νὰ βοηθήσουν τοὺς μαχομένους ἔξω ἀπ' τὸ Μπούκοβο συναδέλφους. Ἄδειασαν ἀμέσως ἐπάνω τους τὰ ὄπλα καὶ σκότωσαν ἓνα ἀνθυπολοχαγὸ καὶ μερικοὺς στρατιῶτες. Πληγώθηκε καὶ ὁ Παῦλος στὸ χέρι. Ἔτρεξε σὲ βοήθειά του ὁ Καραβίτης, πὺν ἦταν στὸ Ὁρέχοβο. Τὰ δυὸ σώματα κατάρθρωσαν νὰ διασπᾶσουν τὴν ζώνη τῶν στρατιωτῶν καὶ ξέφυγαν στὸ δάσος μὲ τὴν πρόθεσι νὰ πάρουν τὶς ψηλὲς βουνοκορφές τοῦ Περιστεριοῦ. Μὰ εἶχαν προλάβει νὰ τὶς πιάσουν οἱ Τουρκαλβανοὶ τῆς Ζλουκούκιανης, ξεφρενιασμένοι πάντοτε γιὰ τὴν ἐξαφάνισι τῶν τριῶν ἀγροφυλάκων. Οἱ ἀντάρτες ἔκαμαν ὄπισθεν στὸ δάσος καὶ γλίστρησαν ἀθέατοι στὸ Ὁρέχοβο στὸ σπῆλι τοῦ Μπαρμπαστέφου. Ἦταν ἓνας ἀκμαῖος γέρος καὶ καλὸς νοικοκύρης, πὺν εἶχε φάγει τὴ νύχτα ξεθεωτικὸ ξύλο ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα καὶ τώρα μὲ τὴν γκαῖντα καὶ μιὰ μπουκάλα ρακῆς ἐθεράπευε τὶς ἀμέτρητες κατάμαυρες καὶ ματωμένες πληγές του! Ἐφθασαν ἀγριεμένοι καὶ οἱ Τοῦρκοι. Ἐνας Ζλουκουκιανιώτης, πὺν τὸν ἔξερε καλά, τοῦδωσε μιὰ προκαταβολὴ μὲ τὸ ραβδί στὴν πονεμένη ράχη του. Ὁ Μπαρμπαστέφος σύρθηκε στὸν ἀξιωματικὸ: «Ἄμιάν, μπέη ἐφέντη, εἶπε μὲ τὴν ἐμφάνισι ἀνθρώπου, πὺν δὲν ἔχει πολλὲς ὥρες ζωῆς. Δὲν βαστῶ πιά. Πασχίζω νὰ δώσω κουράγιο στὸν ἑαυτὸ μου μὲ τὴ ρακὴ. Μὰ δὲν ξέρω ἂν τὴν γλυτώσω αὐτὴ τὴ φορὰ. Εἶμαι στὰ τελευταῖά μου. Κάμετέ με ὅ,τι θέλετε. Ἡ μπάμπω μου θὰ σᾶς δείξῃ ἐκεῖνο, πὺν ζητάτε». Ἡ γριά Στέφαινα τοὺς ὠδήγησε πραγματικὰ σὲ μιὰ καλοχτισμένη καὶ τεχνικώτατη κρυψάνα. Ἦταν ἄδεια! Ἡσύχασε ὁ ἀξιωματικός. Ἡσύχα-

σαν περισσότερο και οι άντάρτες, που ήσαν τρυπωμένοι σε άλλη, ειρύτερη και ακόμια τεχνικώτερη κοπή.*

Όταν ανακηρύχθηκε το νεοτουρκικό σύνταγμα ο Παύλος βρισκόταν στην Αθήνα. Ήλθε κι αυτός στο Κρατερό με ψαθάκι και μαστορίνι πιά, να χαιρετήσει την ελευθερία και τα ελεύθερα χωριά του Περιστεριού. Άρχες του Σεπτέμβρη έφθασαν και εκδρομείς απ' την Σόφια, να συγχαρούν και προσκυνήσουν την πόλι, που ήταν το «λίκνο» της νεοτουρκικής ελευθερίας. Ο δήμος Μοναστηρίου παράγγειλε για το βράδυ το καθιερωμένο δείπνο προς τιμήν των αρχηγών της εκδρομής στο Σιάκ Ότελ (Ξενοδοχείον της Ανατολής), το πολυτελέστερο κέντρον της πόλεως. Από ένωρις όμως ο Παύλος με μιὰ πολύ μεγάλη παρέα έπιασαν το κέντρο του κέντρου και τ'όρριξαν στο γλέντι. Έπιναν μπίρα και τραγουδοῦσαν. Τα «Τί γυρεύουν οι Βούλγαροι στη Μακεδονία», «Του Βουλγαρισμού η ψώρα», «Πάνω σε τρίκορφο βουνό μάνα και θυγατέρα δυο» έπῆραν και έδωσαν. Η δρχήστρα του μεγάλου καφεξυθεστιάτοριου από Αύστροτσέχους και Αύστροτσεχοπολωνέζες αναγκάσθηκε να σιωπήσει. Έμεσολάβησε και παρεκάλεσε ο δήμαρχος, ένας καλοκάγαθος μπέης, έλεμβήθηκε και άγριεψε ο αστυνομικός διευθυντής.

— Τώρα, που αποκτήσαμε την ελευθερία, είπε, και ήλιαν οι γείτονές μας να μᾶς χαιρετήσουν, έχουμε και ημείς υποχρέωση να τους περιποιηθούμε. Είναι και υποχρέωση της ελευθερίας.

— Γι' αυτή την ελευθερία χύσαμε και ημεις το αίμα μας, μπέη εφέντη, αποκρίθηκε ο Παύλος. Προς τιμή της εορτάζουμε και ημεις απόψε. Θέλετε να μᾶς εμποδίσετε για το χατήρι των ξένων; Και τί ελευθερία θὰ ήταν

---

* Οι ύπαρχοι Κώστας Μπόικοβίτης και Βασίλης Μαλεγεώργος ανεχώρησαν στην Αμερική ύστερα απ' τη νεοτουρκική μεταπολίτευσι. Ο Κώστας γύρισε το 1911, εϋθύς μόλις έμαθε τον θάνατο του Παύλου. Φρόντισε όμως πρωτίτερα να ξεμπερδέψει στο Μιντλετόουν δυο Βουλγάρους. Ο ένας μάλιστα, Στέφος, ήταν χωριανός των, που είχε μετοικήσει πριν πολλά χρόνια στο Μοναστήρι και άπειλούσε τότε να έλθη απ' τον Νέο Κόσμο βοεβόδας και να ξανακάμη την γενετείρά του. Έδρασε ο Κώστας μ' ένα ιδιό του μικρό σώμα το 1911, 1912 και 1913. Έπειτα λησμονήθηκε απ' όλους, όπως και όλοι οι άλλοι. Το 1926 ο Κώστας και ο Βασίλης αναγκάσθηκαν ν' αναχωρήσουν μ' ένα πριόνι στον όμο, για να δουλέψουν άπλοι και κοινοί πριονάδες στην Κρήτη. Τους είδαν ο Γεώργ. Βολάνης και άλλοι καπεταναίοι, τους περιποιήθηκαν. Γύρισαν έτσι με την παρηγοριά, ότι τουλάχιστον οι παλιοι συνάδελφοι δέν τους λησμόνησαν. Ο Βασίλης πέθανε πριν τον πόλεμο. Ο Κώστας ζῆ. Όταν διατάχθηκε από τις στρατιωτικές άρχές η άνόητη εκκένωση του Κρατερού, για να καη για τρίτη φορά από τους Έλληνες κομιτατζήδες τώρα (ο Ιουνίου 1947), ο γέρο Κώστας πήρε το γέριχο τουφέκι του, τρύπωσε άπαρατήρητος στο χωριό, που ήταν γεμάτο συμμορίτες, σκότωσε ένα καλοντυμένο καπετάνιο, που ξεχώριζε απ' τους άλλους, και τόβαλε στα πόδια. Τους έκαμε κάτι να πληρώσουν για την καταστροφή του μαρτυρικού χωριού.

αυτή, ἂν δὲν ἔχη τὸ δικαίωμα κάθε ἐλεύθερος πολίτης νὰ τραγουδίῃ ἑλεύθερα σ' ἓνα κέντρον;

Ὁ καταστηματάρχης καὶ τὰ γκαρσόνια, ὅλοι Ἕλληνες, ἐσυμφώνησαν πληρέστατα μὲ τὴν ἄποψιν τοῦ καπετάνιου καὶ τὴν ἐρμηνεία, πού ἔδωκε τῆς ἐλευθερίας. Παρατάχθηκε ἔξω ἀπ' τὸ καφενεῖο καὶ ἓνας δλάκερος λόγος στρατοῦ μ' ἔφ' ὄπλου λόγην. Μὰ οὔτε καὶ ἡ δική του παρουσία μπόρεσε νὰ σταματήσῃ τὸν θόρυβο καὶ τ' ἀτέλειωτα καὶ πολὺ ὀλίγο φιλόξενα τραγούδια τῆς παρέας.

Κάποια στιγμή σηκώθηκε ἓνας ἀπ' τοὺς ἐκδρομεῖς, βουλευτῆς Σόφιας, καθὼς εἶπαν, καὶ μίλησε. Μὲ μελίρροτη εὐγλωττία καὶ μελιστάλακτη εἰρήνεια ἀνέπτυξε βουλγαρικὰ ὅτι ἦλθαν νὰ συγχαροῦν ὅλους γιὰ τὸ μεγάλο ἀπόκτημα τῆς ἐλευθερίας, ὅτι τώρα Τοῦρκοι, Βούλγαροι, Ἕλληνες εἶναι ἴσοι καὶ ἀδελφοί, ὅτι μὲ τὴν ἱστορικὴ χειρονομία τῶν Νεοτούρκων ἐξασφαλίζεται ἡ εἰρήνη καὶ ἡ πρόοδος σ' ὅλη τὴν Βαλκανικὴ γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς κ.λ.π. Πετάχθηκε εὐθὺς πάνω σ' ἓνα τραπέζι ὁ Παῦλος καὶ ἄρχισε μὲ πραγματικὴ καὶ πηγαία εὐγλωττία ν' ἀγορεύῃ βουλγαρομακεδονικά. Τὴν ἐλευθερία ἀγαποῦμε καὶ ἡμεῖς περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον. Ἐκτιμοῦμε κι αὐτούς, πού ἔκαμαν τὸν κόπο νὰ ἔλθουν νὰ μᾶς συγχαροῦν. Μ' αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς πρέπει καὶ νὰ μᾶς χορτάσουν λόγους σὲ μιὰ ξένη γλῶσσα, πού ἡμεῖς δὲν τὴν ξέρομε, δὲν τὴν καταλαβαίνομε καὶ δὲν τὴν θέλομε. Ἄν δὲν τοὺς ἀρέσῃ ἡ παρουσία μας ἔδῳ σ' αὐτὸ τὸ καφενεῖο, πού εἶναι ἰδικό μας, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα καφενεῖα καὶ χάνια, ὅπου ἡμποροῦν νὰ πᾶν καὶ νὰ βροῦν ἀνθρώπους, πού ταιριάζουν περισσότερο στὰ χνῶτά τους.

Τὸ Σιάρχ Ὅτελ (Ξενοδοχεῖον τῆς Ἀνατολῆς) ἔκλεισε ἐκεῖνο τὸ βράδυ πολὺ ἔνωρίς. Ὑστερα ἀπὸ μερικὲς μέρες ὁ Παῦλος ἔπινε πάλι μπίρα μὲ ἄλλη παρέα σ' ἓνα ἄλλο ἑλληνικὸ πάλι κέντρο τὸ Σελιανικ Ὅτελ (Ξενοδοχεῖον τῆς Θεσσαλονίκης). Ὅπως πάντοτε αὐτὸς εἶχε τὸ γενικὸ πρόσταγμα. Ἄπ' τὸ βάθος ὅμως τοῦ καφενεῖου ἓνας ἄγνωστος, πού καθόταν μ' ἓναν ἄλλο σὲ μιὰ γωνιά, παράγγειλε ξαφνικά στὸ γκαρσόني ἀπὸ ἓνα μεγάλο ποτήρι μπίρας (κρίκερ) γιὰ ὅλη τὴν παρέα.

— Ποιὸς εἶσαι σύ, μωρέ, πού θὰ κερᾶσῃς τὸν καπετὰν Παῦλο; τοῦ εἶπε ἀγριεμένος.

Ὁ ἄγνωστος ἐπλησίασε.

— Εἶμαι ὁ Ντῆμκος, εἶπε στὸ βουλγαρομακεδονικὸ ἰδίωμα.

Ὁ Παῦλος ἄνοιξε διάπλατα ἀπὸ κατάπληξι τὰ μάτια.

— Ὁ Ντῆμκος ἀπ' τὸ Δράγος; ξαναρώτησε.

— Ἐγὼ ὁ ἴδιος.

Ἦταν ὁ βοεβόδας Ντῆμκος, πού ἐσκότωσε τοὺς τέσσαρες μέσα στὴν ἐκκλησία καὶ ἔγινε ἀφορμὴ νὰ ξεπατωθοῦν ὅλοι οἱ δικοὶ του.

Ἡ παρέα τοῦ Παύλου καὶ ἡ πελατεία τοῦ καφενεῖου, πὸν ἤξεραν τὸ ἀβυσσαλέο χιόσμο, πὸν χώριζε τοὺς δύο, τῆχαν.

— Κάτσε, τοῦ εἶπε ὁ Παῦλος ὕστερα ἀπὸ κάποιο δισταγμό.

— Ἦθελα νὰ γνωρισθοῦμε. Νὰ ξεχάσουμε τὰ παλιά. Εἴμαστε, καθὼς ξέρεις, καὶ συμπέθεροι, Παῦλε.

Κέρασε ὁ Ντήμκος, κέρασε ὁ Παῦλος, ξανακέρασαν οἱ δύο τους. Πάνω στὸ πιωτὸ ἦλθε ἡ κουβέντα καὶ γιὰ τὰ χωριά τοῦ Πεολεπέ, ὅπου ἦταν τὸ καπετανᾶτο τοῦ Ντήμκου.

— Θᾶλεγα νὰ ἐρχόσουν, Παῦλε, νὰ τὰ ἰδῆς, εἶπε μὲ τὸ μισοκακόμοιρο ἴφος του ὁ Ντήμκος, τώρα, πὸν ἔχομε χουριέτ. Νὰ μπορέσω νᾶρθω κ' ἐγὼ στὸ Ράκοβο νὰ ἰδῶ τὴν θεία μου. Μόνος ἄνθρωπος, πὸν μοῦ ἀπόμεινε. Μὰ ξεύρω. Μᾶς ἀποφεύγεις καὶ μᾶς φοβάσαι.

— Ποιός; Ἐγὼ νὰ φοβηθῶ; Δὲν φοβάμαι κανένα. Πᾶμε οὐδὲ τώρα.

— Πᾶμε, ἀφοῦ τὸ θέλεις.

Ἔπεσαν ἐπάνω στὸν Παῦλο οἱ φίλοι, τὰ γκαρσόνια, ὁ καταστηματάρχης, ὅλοι οἱ ἄλλοι θαμῶνες τοῦ καφενεῖου. Ἔμεινε ἀμετάπειστος. «Μὴ σᾶς νοιάζῃ, ἐπαναλάμβανε. Ξέρω καλὰ τὴ δουλειά μου».

Πῆραν τ' ἄλογα ἀπ' τὰ χάνια καὶ χύθηκαν στὸν κάμπο. Φρόντιζαν μόνον νὰ μὴ προσπεράσῃ οὔτε ἓνα δάκτυλο ὁ ἓνας τὸν ἄλλο μὴ τυχὸν τοῦ τὴν ἀνάγῃ ξαφνικά ὁ σύντροφος.

Στὴν Κουκουρετσάνη ἔτρεξαν νὰ τοὺς καλωσορίσουν χωρικοί, πρόκριτοι, οἱ νοικοκυραῖοι τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου κατέλυσαν. Ὁ Παῦλος ἐπρόσταξε νὰ μὴ πλησιάσῃ κανένας ἀπολύτως. Πέρασε ὅλη τὴ νύχτα σ' ἓνα δωμάτιο μὲ μόνη τὴ συντροφιά τοῦ Ντήμκου, πὸν τὸν εἶχε παρέα καὶ ὁμιρο, κρατῶντας ἀδιάκοπα τὸ ἓνα ἀπ' τὰ δυὸ πιστόλια του στὸ χέρι καὶ κουβεντιάζοντας γιὰ τὴν Ἀμερικὴ καὶ τὴν τρικυμισμένη ζωὴ τους. Τὴν αὐγὴ, προτοῦ ξημερώσῃ, πήδησε στὸ ἄλογό του, πὸν ἔστεκε στὴν αὐτὴ ὅλη τὴ νύχτα σελωμένο καὶ ἔτοιμο, καὶ ἔξαφανίσθηκε.

Ἄνταπόδωσε τὴ φιλοξενία στὸ Κρατερό, ὅπου φίλεψε δυὸ μέρες τὸν Ντήμκο καὶ τοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ ἰδῇ τὴν θεία του.

Ἦθελε ὁ Ντήμκος νὰ παρασύρῃ σὲ παγίδα τὸν Παῦλο, γιὰ νὰ ἐκδικηθῇ; Ἐξαῦλωμένος ἀπ' τὴν ἀνείπωτη συμφορὰ του καὶ μετανιωμένος ἴσως γιὰ τὸ δικό του φρικτό, ὅσο καὶ ἀνόητο ἔγκλημα, ἤθελε νὰ λησμονηθῇ τὸ παρελθόν, νὰ συμψηφισθοῦν τὰ αἵματα καὶ νὰ ξαναφειάξῃ τὸ ρημαγμένο ἀπ' τὴν δική του τρέλλα πατρικό του σπίτι; Εἶναι καὶ θὰ παραμείνῃ ἄγνωστο.

Στις 20 Ἰουλίου τοῦ 1909 ἡμέρα τοῦ Προφήτη Ἰλιά ἐπανηγύριζε τὸ μοναστήρι στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου ἐπάνω ἀπ' τὸ Δράγος καὶ τὰ σημερινὰ ἑλληνογιουγκοσλαβικά σύνορα. Τὸ πρῶτὸ συναντήθηκαν κάτω στὸ χωριὸ ὁ Παῦλος, πὸν εἶχεν ἔλθει ἀπὸ βραδὺς καὶ ὁ Ντήμκος, πὸν ἔφθασε τὴν αὐγὴ.

Ξεκίνησαν ν' ἀνεβῶν μαζί τὸν ἀνήφορο γιὰ τὸ μοναστήρι. Τὰ δυὸ περιήφανα καπετάνικα ἄλογα πήγαιναν πλάϊ πλάϊ. Ὁ δασομένος λόφος ἐβούρζε ὄλος ἀπὸ φωνές, τραγούδια, γαίντες, νταούλια. Εἶχε γίνει σωστή μετοικεσία Βαβυλῶνος. Ὅλα τὰ γύρω χωριά εἶχαν ἀδειάσει καὶ κουβαλήθηκαν στὸ πανηγύρι μὲ κάρρα, βωδάμαξες, ἄλογα, γαϊδουρία καὶ τὰ πόδια. Ὁ πράσιнос λόφος ἄσπριζε ἀπ' τὰ ἄσπρα σὰν φουστanfλλα ὑποκάμισα τῶν ἀνδρῶν, πὸν ὄλοι τώρα φοροῦσαν ζῶνη καὶ καλτσοδέτα γαλανόλευκη καὶ ἀσπροκοκκινομανροκιτρίνιζε ἀπ' τὶς πολυκέντητες φορεσιές τῶν γυναικῶν, πὸν εἶχαν ἀνακίσει μὲ τὴν ἐπικράτησι τῶν ἐλληνικῶν σωματίων καὶ τὴν ἐλευθερία τοῦ κεντήματος, προγεγραμμένου αὐστηρότατα ἀπ' τοὺς κομιτατζήδες. Εἶχεν ἔλθει καὶ πολὺς κόσμος ἀπ' τὸ Μοναστήρι καὶ τὴ Φλώρινα μὲ κάρρα καὶ πολυτελῆ λαντόνια. Μεγάλο ἐπίσης ἀπόσπασμα τουρκικῆς χωροφυλακῆς γιὰ τὴν τήρησι τῆς τάξεως ἐσημείωνε τὴν παρουσία του. Σάφνου ὁ Παῦλος σπηρουνίζει τ' ἀλλογὸ του, ἀδειάζει στὸ στήθος τοῦ Ντήμκου τὸ πιστόλι του μὲ ταχύτητα ἀστραπῆς καὶ ἐξαφανίζεται πρὸς τὸ Κρατερό, πρὶν προλάβουν νὰ κινηθοῦν οἱ τζιανταραμάδες. Εἶχε μάθει ὅτι ὁ Ντήμκος σὲ χωριανούς του, πὸν τὸν ρωτοῦσαν πὸς τὸν ἀφῆκε νὰ τοῦ ξεφύγη ἀπ' τὴ Κουκουρετσιάνη, εἶχε ἀποκριθῆ: «Τοῦ ετοιμάζω κάτι καλύτερο».

Λύσσαϊζαν ἐναντίον του οἱ τουρκικὲς ἀρχές. Δὲν ἔκλαψαν βέβαια τὸν θάνατο ἐνὸς γκισούρη κομιτατζῆ. Ἐθεώρησαν ὅμως θανάσιμη προσβολὴ ἰδική τους καὶ τῆς Νέας Τουρκίας τὴν συνταρακτικὴν πράξι τοῦ Παύλου. Στὴν δίωξι καὶ τὸ κυνηγητὸ πῆρε μέρος ἀδελφωμένος μὲ τὸν στρατὸ καὶ τὴν χωροφυλακὴ ὁ βοεβόδας Τζόλε ἀπ' τὴν Βεύη, πὸν συνέχιζε τώρα τὴν ἀπελευθερωτικὴν του δρᾶσι μὲ ἐνοικιάσεις φόρων δεκάτης καὶ τσιφλικίων σ' ἀντικατάστασι τῶν παλαιότερων μπέηδων. Μιὰ βραδεῖα στὴν Φλώρινα μέσα σ' ἓνα γαλατιάδικο μιὰ σφαῖρα τὸν ἄπλωσε κι αὐτὸν νεκρό.

Ἀργότερα ὅταν ἄρχισε ἡ ἐλληνοβουλγαρικὴ προσέγγισις ἦλθαν ἄλλοι βοεβόδαδες καὶ κομιτατζήδες στὸ Κρατερό νὰ ἐπισφραγίσουν καὶ πανηγυρίσουν μαζί μὲ τὸν Παῦλο τὴν κωφορὸν ἀδελφότητα τῶν ἀλληλοσφαζομένων ἕως τότε λαῶν. Εἶχε πάρει, ἐννοεῖται, ὅλα τὰ μέτρα του, ὥστε νὰ μὴ σκανδαλισθοῦν οἱ φιλοξενοῦμενοι νὰ τοῦ πληρώσουν μὲ καμμιὰ μαχαιριὰ ἢ σφαῖρα τὴν φιλοξενία. Μιὰ νύχτα ὅμως τὸ 1911, ἐκεῖ πὸν κοιμῶταν, τὸν σκότωσε ἓνα ἀπ' τὰ παλληκάρια του, ὁ Νασύμης ὁ Πισοδερίτης, πὸν εἶχε κάμει τρία χρόνια μαζί του. Τὸν ξέκαμαν κι αὐτὸν γρήγορα οἱ Κρατεριῶτες, ἂν καὶ πολλὰ ντράβαλα στὸ κεφάλι καὶ πολλὲς ἀφαιμάξεις στὸ πορτοφόλι εἶχαν, ὅσο ζοῦσε ὁ παράφορος, ἀλλὰ καὶ ἀτρόμητος τρελλο-Παῦλος.

Ο ΤΣΟΥΤΣΟΣ

(Βέσκος ἢ Μπαχοβίτης)

Ἄρχηγὸς τοῦ πατέρα του καὶ τῶν θείων του! Ἦταν δηλ. ἀρχηγὸς μικροῦ σώματος ἀπ' τὸν πατέρα του, τοὺς θείους του καὶ τ' ἀδέλφια καὶ ἐξαδέλφια του. Ὁ πατέρας του Χρῖστος Βέσκος εἶχε περάσει τὰ 70! Δὲν ἦταν πολὺ νεώτερος ὁ ἕνας τοῦλάχιστον θεῖός του. Εἶχε ἀναγκασθῆ ὅλη ἡ οἰκογένεια νὰ πάρῃ τὰ βουνὰ ἐξ αἰτίας τῶν Τούρκων καὶ τῶν ἀνοησιῶν των. Δὲν ἐχρειάσθηκε βέβαια νὰ πάῃ πολὺ μακρυνά. Πάνω ἀπ' τὸ χωριὸ τους, τὸ θρυλικὸ Μπάχοβο (τώρα Προμάχος), ὑψώνονται ἄγρια, δασωμένα ἀλπικὰ τὰ βουνά, πὺ χωρίζουν τὴν Καρατζόβα (Ἄλμωπία) ἀπ' τὸ Μωρίχοβο καὶ τὴν Ἑλλάδα ἀπ' τὴν Γιουγκοσλαβία. Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἐχώριζαν ἐπίσης τὸ βιλαέτι Θεσσαλονίκης ἀπ' τὸ βιλαέτι Μοναστηρίου. Ἐκεῖ ἐπάνω ἔσπασε τὸ βουλγαρογερμανικὸ μέτωπο τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1918 καὶ ἔγινε ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου.

Οἱ κομιτατζῆδες βροῦκαν τὸ μικρὸ οἰκογενειακὸ σῶμα στὰ βουνά. Ὁ Τσότσος πῆγε μαζί τους, ἀφοῦ δὲν μποροῦσε νὰ κάμῃ καὶ ἀλλιῶς. Ἐμπρὸς γκρεμὸς, οἱ Τούρκοι, πίσω ῥέμα, οἱ κομιτατζῆδες. Ἐφρόντισε μόνο νὰ μείνῃ παράμερα, στὴ σκιά, ἀπομονωμένος καὶ λησμονημένος σύμφωνα μὲ τὴ τακτικὴ τοῦ «λάθε βιώσας». Μία ἦταν ἡ προσπάθειά του νὰ μὴ πάθῃ τίποτε τὸ χωριό, πράγμα πὺ καὶ ἐπέτυχε.

Ἄλλὰ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1904 πάμπολλοι φρουσῆτοι καὶ ἀγριεμένοι κομιτατζῆδες μὲ ἀρχηγὸς τὸν Καρατάσο, τὸν Χατζῆ, τὸν Κιόρη ἐκύκλωσαν τὸ Μπάχοβο καὶ συγκέντρωσαν ὅλους τοὺς χωρικοὺς στὸ σπίτι τοῦ ἐφημερίου Παπαδημήτρη Οἰκονόμου. Πῆραν τὸν λόγο οἱ τρεῖς βοϊβοδάδες καὶ ἐπρόβουσαν ὅλοι μιὰ καὶ τελεσιγραφικὴ ἀπαίτησι νὰ πάρῃ τὸ χωριὸ ν' ἀναγνωρίζῃ τὸν Ἑλληνα μητροπολίτη «Μογλενῶν καὶ Φλώρινης», πὺ εἶχε τὴν ἔδρα του στὴ μακρυνὴ Φλώρινα, καὶ νὰ γίνῃ σχισματικὸ, ἀφοῦ οἱ Βούλγαροι ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν «λευτεριά» καὶ εἶχε τὸ χωριὸ μητρικὴ του γλῶσσα τὸ τοπικὸ σλαβόφωνο ἰδίωμα. Γιὰ νὰ δώσουν, φαίνεται, νὰ καταλάβουν καλύτερα οἱ χωρικοὶ τὴ βαρῦτητα τῶν λόγων τους, ἐκομμάτιασαν ἐκεῖ μπροστά τους ἕνα φτωχὸ ἄνθρωπο, τὸν Μλαδένη Δημητρίου Μποζίνου ἀπὸ τὴν Ἴδα (Στραϊστα), πὺ βρέθηκε γιὰ τὴν κακὴ του τύχη ἐκεῖνὴ τὴν ἡμέρα στὸ Μπάχοβο καὶ εἶχε κάμει τὸ θανάσιμο ἔγκλημα, ὅπως τὸν κατηγοροῦσαν, νὰ συνοδέψῃ τὸν μητροπολίτη στὴν Ἀρδέα. Ὁ Τσότσος μὲ τοὺς δικούς του ἐ-

φρόντισε ἢ ἔτυχε νὰ εἶναι αὐτὴ τῆ μέρα μακρὰ ἀπ' τὸ χωριό του. Δὲν ἔπαυε ὁμως κρυφὰ νὰ τὸ ἐνθαρρύνῃ.

Μαζώχθηκαν τότε οἱ πρόκριτοι τοῦ χωριοῦ καὶ ἔστειλαν τὸν ἄλλο ἐφημέριό τους, τὸν Παπαδημήτρη Παπανικολάου, στὴ Θεσσαλονίκη νὰ εἰπῇ στοὺς προξένους, μητροπολίτες καὶ ἀρμοδίους ὅτι τὸ κτένι ἔφθασε πιά στὸν κόμμο καὶ ἔπρεπε ν' ἀντιμετωπισθῇ ὁ κίνδυνος δραστικώτερα.

Λὲν πέρασε πραγματικὰ πολὺς καιρὸς καὶ ἐπρόβαλε τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ σῶμα στὸ Μπάχοβο. Ὁ Ἰσότσοσ καὶ ἡ οἰκογένειά του αὐτὸ ἀκριβῶς περιέμεναν. Ἔστρεψαν εὐθύς τὰ ὄπλα κατὰ τῶν κομιτατζήδων. Καὶ τὸ Μπάχοβο ἔγινε ὁ ἀτιράντατος ἐθνικὸς προμαχῶνας στὰ βόρεια τῆς Ἑδεσσας. Ἀπ' τὸν Σεπτέμβριο ἤδη τοῦ 1904 δύο νεαροὶ Μπαχοβίτες εἶχαν καταταχθῆ στὸ πρῶτο μικρὸ ἑλληνικὸ σῶμα, ποὺ εἶχε καταρτισθῆ στὸ γειτονικὸ Μοριχόβο ἀπ' τὸν Ἀντώνιο Ζῶη.

Ἐδρασαν πολλὰ σώματα, ὅταν ὁ ἀγῶνας φούντωσε στὴν περιοχὴ ἐκείνη μὲ κέντρο καὶ βᾶσι πάντοτε τοὺς Προμάχους, ὁ Ξενοφώντας, ὁ γερολύκος τῶν βουνῶν Ζαρκάδας, ὁ Κώστας Γαρέφης, ὁ Μανώλης Κατσίγαρης, ὁ Χρῖστος Καραπάνος, ὑπαξιωματικὸς τότε, καὶ ἄλλοι.

Ὁ παρθενικὸς καὶ ἡρωϊκὸς Γαρέφης ἐσκότωσε τὸν Αὐγουστο τοῦ 1906 μὲ τὸ πιστόλι του σὲ μιὰ σαρακατσάνικη καλύβα πάνω ἀπ' τὸ Τσερνέσοβο τοὺς δυὸ μεγάλους ἀρχικομιτατζήδες Λούκα καὶ Καρατάσο. Χωρὶς νὰ περιμένῃ τὰ παλληκάρια του ὤρμησε μέσα στὴν καλύβα καὶ ἔπιασε τὸν Καρατάσο ἀπ' τὰ γένηα. Δέχθηκε καὶ αὐτὸς μιὰ σφαῖρα στὴν κοιλιά. Πέθανε ἀπ' τὸ τραῦμά του στὴν Γραδέσνιτσα τοῦ Μοριχόβου, πρὶν τὸν προλάβῃ ζωντανὸ ὁ γιατρός, ποὺ ἦλθε βιαστικὰ ἀπ' τὸ Μοναστήρι πρὸς χάριν του. Τὸ Τσερνέσοβο πῆρε ἀπὸ τότε τ' ὄνομά του. Ἦταν μιὰ ἐξαιρετικὴ μορφὴ, ποὺ ἐσυνδύαζε ἀφίπαστη τόλμη καὶ γενναιοῦτητα, μὲ σπάνια καλωσύνη καὶ σεμνότητα.

Ὁ Λούκα εἶχε τὸν βαθμὸ τοῦ λοχαγοῦ στὸν βουλγαρικὸ στρατό. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Παγιαρὲς, εἶχε πάει τὸν χειμῶνα τοῦ 1905-6 στὴ Σόφια καί, ἀφοῦ γλεντοκόπησε ἀρκετὰ στὰ νυκτερινὰ κέντρα τῆς Σόφιας, ξανάφυγε τὴν ἄνοιξι ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει γιὰ τὴν Μακεδονία, ὅπου ἐπανήρχετο, καθὼς τὸ διαλαλοῦσε, δοιμύτερος καὶ σκληρότερος. Ὅταν ὁ Παγιαρὲς ἐρώτησε τὸν διευθυντὴ τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν πῶς ἡ βουλγαρικὴ κυβερνήσις ἐπέτρεπε καὶ μάλιστα ἀναφανδὸν τὴν ἔξοδο ἀρχισυμμοριτῶν καὶ συμμοριῶν, ὁ Βούλγαρος διπλωμάτης τὸν πῆρε, γιὰ νὰ τοῦ δείξῃ τὸν Λούκα σ' ἓνα ἀπ' τὰ νυκτερινὰ κέντρα. Ἀλλά, μολονότι τὰ γύρισαν ὅλα, ὁ μέγας βοεβόδας πουθενὰ δὲν βρέθηκε.

Τραγικὸ θάνατο εἶχε καὶ ὁ Μανώλης Κατσίγαρης, ποὺ ἔκαμε τὸν περισσότερο καιρὸ στὴν περιφέρεια ἐκείνη καὶ ἦταν ὁ μόνιμος σχεδὸν ἀρχηγὸς τῆς. Ἦταν ἓνας γενναῖος ἐπίσης, ὅσο καὶ τραχὺς καὶ ἔμπειρος Κρητικὸς κα-

πετινίος. Τὴν ἀνοίξει τοῦ 1908 ἀναχωροῦσε ἀπὸ τὸ Μορίχοβο γιὰ τὴ Θεσσαλία καὶ Ἀθήνα. Εἶχε πάρει μαζί του ἀπ' τὸ Μορίχοβο καὶ τὸν λοχαγὸ Καλομενόπουλο, ποὺ τότε μόλις εἶχε δραπετεύσει ἀπ' τὶς φυλακὲς Μοναστηρίου. Στὸν δρόμο κοντὰ στὴ Παλατίτσα καὶ τὴ Βέργη τῆς Βέροιας φώναξε στὸ Μπαρμπανικόλα, ἓνα παλιὸ ἀντάρτη καὶ παλαιότερο ληστή, ποὺ πήγαινε καβάλλα σ' ἓνα ἀγορασμένο ἄλογό του νὰ παραχωρήσῃ γιὰ λίγο διάστημα τὸ ζῶό του στὸν λοχαγό. Ὁ Μπαρμπανικόλας δὲν ἄκουσε ἢ ἔκαμε πὼς δὲν ἄκουσε. Τρέχει τότε ὁ Κατσιγάρης θυμωμένος καὶ τὸν κατεβάζει ἀπ' τὸ ἄλογο μὲ τὸ ζόρι καὶ πολλὰ «διάλε τσ' ἀπεθαιμένοι». Ὁ γέρο κλέφτης δὲν χάνει καιρὸ καὶ τὸν σκοτώνει μὲ μιὰ τουφεκιά. Ἐπιχείρησε νὰ ἐπέμβῃ ὁ Μανώλης Μυλωνάκης, ποὺ ἔτυχε ἐκεῖ κοντὰ. Τὸν σκοτώνει καὶ αὐτὸν καὶ ξεφανίζεται στὰ χαμόκλαδα. Ξετυλίχθηκαν ὅλα τόσο γοργὰ καὶ βιαστικά, ὥστε οἱ ἄλλοι ἄνδρες, μονάχα ὅταν εἶδαν τοὺς δύο νεκροὺς καὶ τὸ ἄλογο τοῦ Μπαρμπανικόλα χωρὶς τὸν νοικοκύρη του, κατάλαβαν τί εἶχε συμβῆ.

Ὁ Μυλωνάκης, ἓνα ἀγράμματο ὄλο κέφι καὶ σπιροτάδα παλληκάρι ἀπ' τὴν Κρήτη, εἶχεν ἔλθει στὸ Μορίχοβο τὸ φθινόπωρο τοῦ 1905 μὲ τὸ σῶμα τοῦ Παναγιώτη Φιωτάκη. Πληγώθηκε σὲ μιὰ συμπλοκὴ μὲ τὸν στρατό. Ὅταν ὁ Φιωτάκης ἔφυγε γιὰ τὴν Ἀθήνα, ἔμεινε μὲ τὸν Βολάνη. Ξαναπληγώθηκε. Ὅταν ὁ Βολάνης ἔφυγε, ἔμεινε μὲ τὸν Βρόντα (ὕπilaρχο Παπᾶ), ἂν καὶ γκρινίαζε πρωτύτερα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, γιὰ νὰ φύγουν. Πληγώθηκε πάλι γιὰ τρίτη φορά. Ὅταν καὶ ὁ Βρόντας ἔφυγε, ἔμεινε πάλι μὲ τὸν διάδοχό του, γκρινιάζοντας πάντοτε καὶ νοσταλγώντας τὴν Κρήτη. Τὴν ἀνοίξει τέλος τοῦ 1908 ἀναχώρησε μὲ τὸν Κατσιγάρη, γιὰ νὰ βοῆ τὸν θάνατο ἀπὸ σφαῖρα ἐλληνικὴ καὶ συναδελφικὴ.

Τὸ Μορίχοβο ἦταν τώρα τ' ὄρητήριο καὶ καταφύγιο ὄλων τῶν ἐλληνικῶν σωμάτων τῆς περιοχῆς ἐκείνης καὶ ὁ Τσότσος τὸ κυριώτερο στήριγμά των. Ἀπ' ἐκεῖ περνοῦσαν καὶ τὰ σώματα, ποὺ πήγαιναν ἢ ἔρχονταν ἀπ' τὸ Μορίχοβο. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1905 ὁ Κατσιγάρης καὶ ὁ Τσότσος κτυπήθηκαν μὲ κομιτατζήδες. Ἔπесαν δύο παλληκάρια του, ὁ Καραγιαννάκης ἀπ' τὴν Κρήτη καὶ ὁ Βασίλης Ζάνας ἀπ' τὸν Ἅγιο Δημήτριο τῆς Κατερίνης. Ἐπληγώθηκαν τρεῖς ἄλλοι, οἱ Δημήτριος Σαμαρᾶς καὶ Κυριάκος Ἀποστόλου ἀπ' τὴ Νότιο Μακεδονία καὶ ὁ Χρυσοχεράκης ἀπ' τὴν Κρήτη.

Στὶς 10 Ἰανουαρίου τοῦ 1907 ἀναγκάσθηκαν ἀπὸ μιὰ μεγάλη καὶ ἀποφασιστικὴ τουρκικὴ καταδίωξι τὰ δύο σώματα τοῦ Μορίχοβου, Βολάνη καὶ Βρόντα, νὰ ζητήσουν καταφύγιο στὴν περιφέρεια τοῦ Μαχόβου. Εἶχαν τὴν ἐλπίδα ὅτι ἐδῶ, ἀφοῦ ἦταν ἄλλο «βιλαέτι», θὰ φουσοῦσε ἄλλος ἀέρας. Καὶ δὲν διαψεύσθηκαν. Οἱ πασάδες τοῦ Μοναστηρίου δὲν καταδέχθηκαν νὰ ζητήσουν τὴν βοήθεια τῶν συναδέλφων των τῆς Θεσσαλονίκης. Δὲν ἐφαντάζονταν ἴσως ὅτι τὰ δυὸ σώματα, ποὺ εἶχαν περπατήσει πολλὰς ὥρες ἐπάνω στὸ παγωμένο ποτάμι τῆς Γραδέσνιτσας, γιὰ νὰ χαθοῦν τὰ ἴχνη τους, θ' ἀ-

ποτολμοῦσαν στήν καρδιά τοῦ χειμῶνα τὸ πέρασμα τοῦ μεγάλου ὄρους (Νίτζ, συνέχεια τοῦ Καϊμακτσαλάν), ὅπου ἀντιμετώπιζαν τὸν βέβαιο κίνδυνο νὰ ταφοῦν στὰ χιόνια.

Ὁ Τσότσος μὲ τὸν γέρο Ζαρκάδα, ποὺ δὲν εἶχε κανένα ἰδικό του ὀπαδό, τοὺς ὑποδέχθηκαν. Οἱ ξένοι ξαφνιασθήκαν στήν ἀρχή, ὅταν τοὺς πρωτοεῖδαν. Ἐντὶς γιὰ τὴν καθιερωμένη στολή φοροῦσαν οἱ ὑψηλόσωμοι ἄνδρες τοῦ Τσότσου τὰ χωριάτικά τους, μεταποιημένα κάπως «ἐπὶ τὸ κομ-
τατζηδικώτερον». «Μὴ φοβᾶῖς τώρα ἐντῶ, καλῶς ἤρτατε» τοὺς εἶπαν καὶ ἔτρεξαν μὲ τσεκούρια νὰ φιάσουν γιὰ τοὺς ἔξαντλημένους «πρόσφυγες» κα-
λύβες ἀπὸ πράσινα κλαδιὰ ἐλάτης.

Τὸ λημέρι ἦταν σὲ μιὰ μικρὴ ἀλπικὴ κοιλάδα, σκεπασμένη ἀπὸ πεῦκα, ὄξυες καὶ ἔλατα καὶ στεφανωμένη δλόγυρα ἀπὸ γιγαντιαίους πολύμορφους βράχους, ποὺ ἔμοιαζαν μὲ τιτανικὸ χορό. Ἐκεῖ κοντὰ εἶναι τὰ γιουγκοσλαβικὰ σήμερα σύνορα. Τὸ χιόνι ἔφθανε καὶ ξεπερνοῦσε τὰ δύο μέτρα. Εἶχε σχη-
ματίσει καὶ πάνω στὸ παρθενικὸ δάσος ἓνα ἀδιαπέραστο θόλο, ποὺ στολίζον-
ταν καὶ μὲ πολλοὺς σταλακτίτες ἀπὸ πάγο. Ὅταν ἀραιὰ καὶ ποῦ ἔβγαине ὁ ἥλιος πίσω ἀπ' τοὺς ἀνθρωπόμορφους βράχους μὲ μιὰ ρόδινη ἀποθέωσι,
ἡ κοιλάδα ἔπαιρνε ξαφνικὰ φαντασμαγορικὴ ὄψη. Τὰ πεῦκα καὶ ἔλατα ἐγί-
νονταν χριστουγεννιάτικα δένδρα, τὸ στρωμένο κατὰ γῆς χιόνι βασιλικὸ χαλὶ
τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ διαμάντια καὶ ζαφείρους καὶ οἱ κρεμασμένοι ἀπ' τὰ
κλαδιὰ καὶ τοὺς βράχους σταλακτίτες πολυέλαια ἀπὸ τὸ εὐγενέστερο κρύ-
σταλλο τῆς Βοημίας. Βαθεῖα γαλήνη καὶ σιωπὴ βασίλευαν. Κάποτε ἀκού-
ονταν ἀπὸ μακριὰ τὰ γαυγίσματα τῶν σκύλων ἀπ' τὰ μανδριά, ποὺ ἦσαν
κάτω πολὺ χαμηλά. Οἱ βοσκοὶ ἀναγκάζονταν νὰ γκρεμίζον πελώριες ὄξυες,
γιὰ νὰ δώσουν τὰ μικροσκοπικὰ μάτια τῶν τροφῆ στὰ πειναλέα γίδια.
Μόλις νύχτωνε, ἀντηχοῦσε ἀπ' τὴν καλύβα τῶν ἠφωρῆ τοῦ γέρο Βάνου, θεῖου
τοῦ Τσότσου, ποὺ ἐννοοῦσε νὰ ἔξαντλῆ κάθε βράδι τὸ ρεπερτόριο τῶν λυ-
πητερῶν μονότονων τραγουδιῶν του.

Ὁ Γεώργιος Κονδύλης, λοχίας τότε καὶ διμοιρίτης τοῦ Βρόντα, ἀντι-
βασιλεὺς ἀργότερα, εἶχε πολλὲς φιλίες καὶ κουβέντες μὲ τοὺς ἄνδρες τοῦ Τσό-
τσου καὶ δοσοληφίες μὲ τὴν καλύβα τῶν. Εἶχεν ἀρχίσει κιάλας νὰ μιλάῃ τὸ
τοπικὸ βουλγαροφώνο ἰδίωμα. Μὲ τὸν ὑποφαινόμενο μονάχα εἶχε ὁ Κονδύ-
λης πολλοὺς καυγάδες γιὰ τὸ ἄλυτο ζήτημα, ἂν περισσότερο ἀξιοθαύμαστος
ἦταν ὁ Ναπολέον τῆς ἱστορίας ἢ ὁ Ἀρτανιάν τῶν Τριῶν Σωματοφυλάκων
τοῦ Ἁλ. Λουμᾶ. Μιὰ μέρα ἔκαμε καὶ σωστὸ πραξικόπημα καὶ προνοντσια-
μέντο γιὰ τὴν κατοχὴ ἑνὸς βιβλίου. Ἐνας Κορητικὸς εἶχε στὸ σακκιδιὸ του
τὸν Ἐρωτόκριτο. Δὲν ἤξερε γράμματα, ἤξερε ὅμως ἀπ' ἔξω ὄλο σχεδὸν τὸ
ἔργο τοῦ Κορνάρου καὶ τὶς περιπέτειες τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ τῆς Ἀρετού-
σας. Μοῦ τὸν εἶχε δώσει νὰ τὸν διαβάζω καὶ νὰ παρικολοῦθῶ ἀπ' τὸ βιβλίο
κοντὰ στὴ φωτιὰ τὴν ἀπαγγελία του, ὅταν εἶχε διάθεσι. Ὁ μακαρίτης ὁ

Κονδύλης θέλησε νὰ τὸ ἀρπάξῃ. Ἦταν τὸ μόνο βιβλίον καὶ ἔντυπον, ποὺ ὑπῆρχε στὰ τρία σώματα. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1907, ὅταν ξαναβρέθηκε στὴν ἀνάγκη τὸ σῶμα τοῦ Βρόντα νὰ καταφύγῃ στὴν περιοχὴ τοῦ Μπαχόβου, χόρευε μιὰ μέρα ὁ Κονδύλης μὲ μιὰ γκαίιντα πάνω ἀπ' τὸ χωριό. Ἀλλὰ ξαφνικὴ ἐμφάνισι τουρκικοῦ ἀποσπάσματος διέλυσε γλέντι καὶ χορὸ στὴν ἀκμὴ των.

Τὰ δύο σώματα τοῦ Μοριχόβου ἔμειναν τὸν χειμῶνα στὴν πολικὴ κοιλάδα 40 ὅλες μέρες. Πετᾶχθηκε στὸ μεταξὺ ὁ Βολάνης στὴν Γραδέσνιτσα, γιὰ νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ ἀργότερα καὶ ὁ Βρόντας. Μὰ εὐθὺς γύρισε τρεχιᾶτος πίσω. Τὰ τάγματα τῶν «κυνηγῶν» (ἀβτζήδων) δὲν εἶχαν ἀπομακρυνθῆ ἀπ' τὸ Μοριχόβο καὶ τὴν ἡμέρα, ποὺ ἔφθανε ὁ Βολάνης στὴ Γραδέσνιτσα, πλημμύρισαν ξαφνικὰ ὅλα τὰ χωριά.

Μιὰ ἦταν ἡ ἀπασχόλησι τῶν ἀνδρῶν ἐκεῖ πάνω· νὰ κόβουν ξύλα καὶ νὰ τὰ βάζουν στὴν ἀσβεστη φωτιά. Τὸ ψωμί μᾶς τῶφεραν οἱ Μπαχοβίτες. Μὲ πόση συγκίνησι βλέπαμε νὰ καταφθάνῃ τὴν αὐγὴ στὸ λημέρι κάθε τρεῖς τέσσερες μέρες μία φάλαγγα ἀπὸ 8—10 χωρικούς, φορτωμένους χιόνια καὶ σάκκους μὲ ψωμιά! Ἐξικνουσαν, ἀπὸ τὸ βράδυ, περπατοῦσαν φορτωμένοι ὅλη τὴ νύχτα πάνω ἀπὸ χιόνια, πάγους καὶ γκρεμνοὺς μέσα σ' ἄγρια καὶ παρθένα δάση χωρὶς νὰ λογαριάζουν λύκους, Τούρκους καὶ κομιτατζήδες. Μᾶς ἔλεγαν τὸ «καλημέρα», ἄφηναν τὰ σακκιά καὶ ἔφευγαν, σὰν νὰ εἶχαν κάμει τὸ ἀπλούστερο καὶ εἰκολώτερο τῶν πραγμάτων. Εἴχαμε συνειθίσει μὲ τὴν ἠρωϊκὴ αὐτοθυσίαν καὶ στωϊκὴ ἐγκαρτέρησι τῶν ξενοφόνων χωρικῶν τοῦ Μοριχόβου. Μ' αὐτὴ ἡ προσπάθεια τῶν Μπαχοβιτῶν, ποὺ δέχονταν τόσο πρόθυμα νὰ μετατραποῦν σὲ ὑποζύγια —τὰ μουλάρια δὲν μποροῦσαν νὰ προχωρήσουν στὰ βαθιὰ χιόνια— καὶ νὰ βαδίζουν νύκτες μὲ τὰ βαριὰ σακκιά στὸν ὄμο μὲ τέτοιες συνθήκες καὶ τόσοι κινδύνους, ἦταν ἀληθινὸς καὶ ἀφθαστος ἄθλος. Καὶ τὸ ψωμί των ἀπὸ πολὺ καλαμπόκι καὶ ἐλάχιστο σιτάρι, ἀληθινὰ ἀφραῖτο, μᾶς φάνηκε τὸ γλυκύτερο, ποὺ εἴχαμε ἕως τότε δοκιμάσει.

Στις 14 Ἰουλίου τοῦ 1907, ἐκεῖ ποὺ γύριζε ὁ Τσότσος μὲ τὸν Γεώργιο Στούπη καὶ Γεώργιο Τανούρη ἀπ' τὸ χωριό, ἔπεσε σ' ἐνέδρα τῆς καινούργιας συμμορίας τοῦ Μιλάνωφ, ποὺ περίμενε νὰ πιάσῃ χωρικούς. Στὸν κρότον τῶν ὄπλων ἔτρεξαν οἱ ἄλλοι ἄνδρες τοῦ σώματος καὶ ἔνοπλοι χωρικοί. Οἱ κομιτατζήδες, ἂν καὶ πολλοί, ἀναγκάστηκαν νὰ τὸ βάλουν στὰ πόδια. Ἐπεσε ὁ Γεώργιος Στούπης ἢ Μαλέτσκος. Ἐχασε ὅμως καὶ ὁ Μιλάνωφ τρεῖς ἄνδρες καὶ τὸ πόδι του. Ὅταν στὸν Βαλκανικὸ πόλεμον τοῦ 1912 συνάντησε στὰ Σκόπια μερικοὺς Μπαχοβίτες, τοὺς εἶπε· «Πέστε χαιρετισμοὺς στὸν καπετὰν Τσότσο». Καὶ ἀναστέναξε, κοιτάζοντας τὸ σακατεμένον πόδι του.

Στις 3 Δεκεμβρίου τοῦ 1907 ὁ Τσότσος κ' ἓνα σῶμα τοῦ Μοριχόβου εἶχαν ἄλλη συμπλοκὴ μὲ κομιτατζήδες. Ἐπεσαν δυὸ παιδιὰ ἀπ' τὰ χωριὰ τοῦ Μοριχόβου, ὁ Στόϊκος Τόσιου καὶ Στόϊκος Χρίστου.

Τὸ φθινόπωρο ἐκείνου τοῦ ἔτους εἶχαν καταφύγει στὸ σῶμα καὶ δυὸ κυνόδοκοι Τοῦρκοι ἀπ' τὸ Βορινὸ τῆς Ἀλμωπίας. Εἶχαν ὑποσχεθῆ ὅτι θὰ ζοῦσαν καὶ θ' ἀπέθνησκαν μαζί με τοὺς καινούργιους συντρόφους των. Μιὰ μέρα ὅμως ὁ ἐξάδελφος τοῦ Τσότσου τοὺς ἄκουσε —σλαβόφωνοι ἦσαν κι αὐτοὶ— νὰ κρυφοκουβεντιάζουν καὶ ν' ἀναφέρουν ὑποπτα πράγματα. Τοὺς ἐπίασαν τότε καὶ τοὺς ἔδεσαν. Καὶ οἱ δυὸ Τοῦρκοι σύντροφοι ὡμολόγησαν ὅτι τοὺς εἶχε στείλει κάποιος μπέης συνεργάτης τῶν Βουλγάρων, ποὺ τοὺς ὑποσχέθηκε ἀνὰ 100 λίρες γιὰ τὸ καθένα ἀπ' τὰ κεφάλια τοῦ Τσότσου, τοῦ πατέρα του καὶ τοῦ θείου του.

Τὸ Βουλγαρικὸ κομιτάτο ἔκαμε προσπάθεια νὰ ξεκάμη καὶ τοὺς δύο θείους του, ποὺ εἶχαν ἀπομείνει στὸ χωριό. Παρουσιάσθηκε μιὰ μέρα στὰ σπίτια των ἕνας ἄγνωστος, ἀπεσταλμένος δῆθεν ἐνὸς φίλου των ζωεμπόρου ἀπ' τὴν Ἑδεσσα, ν' ἀγοράσῃ ζῶα. Τὸν ὑπωπτεύθηκαν καὶ τὸν παρέδωσαν δεμένον στὴν τουρκικὴ ἀστυνομία, ὅπου ἀναγκάσθηκε ἐπίσης νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τὸν εἶχε στείλει γνωστὸς Βούλγαρος πράκτορας μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν, ὅτι θὰ τοῦ ἔδινε 50 λίρες γιὰ καθένα ἀπ' τὰ κεφάλια τῶν δύο οἰκείων τοῦ καπετάνιου.

Αἱ γυναῖκες, μητέρες, ἀδελφές καὶ θυγατέρες τοῦ Τσότσου καὶ τῶν ἀνδρῶν του κάτω στὸ χωριὸ ὅσες φορὲς εἶχαν ἐνοχλήσεις καὶ πιέσεις ἀπ' τὴν ἀστυνομία καὶ τὸν στρατὸ παρουσίαζαν γράμματά των μετὰ κανονικὰ γραμματόσημα καὶ ταχυδρομικὰς σφραγίδες, ποὺ ἔλεγαν ὅτι ἔφευγαν ἀπ' τὴν Ἀθήνα γιὰ τὴν Ἀμερικὴ καὶ ἄλλα ἀπ' τὴν Ἀμερικὴ, ποὺ ἐβεβαίωναν ὅτι εἶχαν φθάσει ἐκεῖ καὶ εἶχαν πιάσει κιόλας δουλειά. Ἔτσι τὰ μέλη τοῦ οἰκογενειακοῦ σώματος βρισκόνταν σύμφωνα μετὰ τὶς σφραγίδες τῶν ταχυδρομείων ταυτόχρονα στὸ βουνὸ καὶ τὴν Ἀμερικὴ.

Ὁ Τσότσος μετὰ τὸν Καραπάνο καὶ ἄλλους ὄπλαρχηγοὺς εἶχαν συγκεντρωθῆ μιὰ μέρα τὸν χειμῶνα τοῦ 1907—8 μέσα στὴ Νάουσα. Σὲ παρόμοιες περιπτώσεις εἶχαν καθιερώσει οἱ ἀδελφοί, ἐξάδελφοι, υἱοὶ καὶ ἀνεψιοὶ ὀπλιῖτες τὴν τακτικὴ νὰ σκορπίζουν στὰ διάφορα καταλύματα, γιὰ νὰ μὴ πᾶν ὅλοι μαζί χαμένοι, ἂν τύχαινε νὰ ἔχουν καμιὰ κακὴ ὥρα καὶ κακὸ συναπάντημα. Τὰ μεσάνυχτα ὁ γέρος θεῖος τοῦ Τσότσου, ποὺ ἀγρυπνοῦσε στὸ παραθύρι, εἶδε ὑποπτες σκιές. Ἦσαν Τοῦρκοι στρατιῶτες, ποὺ τοὺς κύκλωναν. Εἶδοποίησε εὐθὺς τοὺς συντρόφους του καὶ τὰ γειτονικὰ καταλύματα καὶ ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι καὶ ἀπὸ αὐτὴ σὲ αὐτὴ ἔφευγαν, πρὶν ξημερώσῃ.

Μετὰ τὴ νεοτουρκικὴ μεταπολίτευσι τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1908 ὁ Τσότσος καὶ οἱ ἄνδρες του ἀφῆκαν, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι, τὰ ὄπλα καὶ ξαναγύρισαν στὰ χωράφια, στὰ πρόβατα καὶ τὰ πιτέρια των.

Ξαναπῆρε τὰ ὄπλα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1912, παραμονὴ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων. Προτίμησε νὰ φύγῃ στὰ γνώριμα βουνά του παρὰ νὰ βρεθῆ

στήν τουρκική φυλακή, όπου εξεστράτευσαν οι ζαπτιέδες (χωροφύλακες) να τὸν ὀδηγήσουν. Γύρω του συγκεντρώθηκαν καὶ ὅλοι οἱ στρατεύσιμοι τοῦ χωριοῦ, πὸν προτίμησαν ἐπίσης τὰ βουνὰ ἀπ' τὰ τουρκικὰ τάγματα, ὅπου τοὺς καλοῦσαν νὰ πολεμήσουν τοὺς χριστιανούς συμμάχους. Μὲ αὐτοὺς καὶ τὸν ἀρχιμανδρίτη Νίκανδρον, ἀρχιερατικὸ ἐπίτροπο Καρατζόβας, πὸν εἶχε ἀνασκουμπώσει τὰ ράσα του καὶ μ' ἓνα ὄπλο στὸν ὄμο καὶ πολλὰ φυσέκια στὸ στήθος εἶχε πάρει τὰ βουνὰ, κατέλαβε «ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου» τὴν πρωτεύουσα τῆς Ἀλμωπίας Ἀρδέαν (τότε Σούμποςκο) καὶ ἔστησε τὴν ἑλληνικὴ σημαία χωρὶς νὰ ματώσῃ μύτη καὶ χωρὶς τὰ σημειωθῶν ἔκτροπα τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1912. Καὶ ἦσαν τότε οἱ περισσότεροι κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας καὶ τῆς πρωτεύουσας Τούρκοι ἢ ἀκριβέστερα μουσουλμάνοι φανατικοί, ὅσο τουλάχιστον καὶ οἱ γνήσιοι Τούρκοι. Μόλις τὴν 4ην Νοεμβρίου, ὕστερα δηλ. ἀπὸ 8 μέρες, ἔφθασε ἐκεῖ ὁ ἑλληνικὸς στρατός. Εἶχαν φροντίσει νὰ διαδοθῇ ὅτι ἦσαν πολλὲς ἑκατοντάδες μὲ πολλοὺς Κρητικούς, ἀποφασισμένοι νὰ κάψουν γραμμὴ τὰ τουρκοχώρια, ἐὰν ἤθελε ἐνοχληθῆ καὶ ὁ τελευταῖος χριστιανός.

Πρὸς τιμὴν τοῦ Τσότσου καὶ τῶν Μπαχοβιτῶν πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι δὲν ἐπροσβλήθηκαν ἀπ' τὴν γενικὴ τότε ἐπιδημίαν τῶν διαρπαγῶν καὶ λεηλασιῶν. Καὶ ἂν κατὰ ἐπλιασκολόγησαν, ἦσαν τὰ ὄπλα, πὸν εἶχαν οἱ Τούρκοι ἀγᾶδες καὶ μπέδες. Χωρὶς νὰ καταδεχθῶν νὰ τοὺς ψάξουν πῆραν μόνον τὰ ὄπλα, ὅπως καὶ ἀπὸ μερικοὺς ξένους Τουρκαλβανούς, πὸν ἐκυνήγησαν καὶ ἐσκοτώσαν. Ἄλλοι, πὸν πέρασαν ἀργότερα, βρῆκαν ἐπάνω τοὺς ἀσκετὲς λίρες.

Μὲ τοὺς Μπαχοβίτες βρῆκαν πολλοὺς μελεᾶδες καὶ βουλγαρικὰ τμήματα στρατοῦ καὶ κομιτατζήδες, πὸν ἔφθασαν ἀργότερα στὴν Ἀρδέα γιὰ ἐπισφράγισι τῆς συμμαχικῆς ἀλληλεγγύης. Τοὺς ἐπαιρναν γιὰ Βουλγάρους καὶ ξανοίγονταν. Καὶ δέχονταν ξαφνικὰ κλωτσιὰς καὶ κάποτε καὶ πιστολιές.

Σεμνός, φρόνιμος, φιλόνομος ξαναγύρισε τελειωτικὰ πιά ὁ Τσότσος στὰ πρόβατα, στὰ λίγα χωραφάκια καὶ τὰ πιέρια του. Μόνον καμμιὰ ἐμφάνισι κομιτατζήδων τὸν ἔκαμνε νὰ θυμηθῇ τὰ παλιά του. Τὸ 1923 ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴ του καὶ οἱ Σέρβοι τοῦ μεθοριακοῦ τομέως ἐναντίον ἑνὸς Τουρκαλβανοῦ ληστή, τοῦ Κανιόση, πὸν εἶχε ρημάξει τοὺς Σαρακατσαναίους καὶ ἄλλους κτηνοτρόφους τοῦ σερβικοῦ ἐδάφους.

Ἀπέθανε τὸ 1941 μὲ τὴν κατοχὴ, σὰν εἶδε τοὺς Γερμανοὺς νὰ κυριαρχοῦν καὶ τοὺς Βουλγάρους ν' ἀσχημονοῦν. Ἐνας υἱὸς του εἶχε πέσει στὴν Ἀλβανία. Τοὺς ἄλλους δυὸ ἐτουφέκισαν οἱ Γερμανοί.

Ἀλλὰ τὸ Μπάχοβο, τώρα Πρόμαχοι, ἐσυνέχισε καὶ χωρὶς τὸν καπετάνιο του τὴν παλιὰ ἥρωϊκὴ του παράδοσι. Ξανάγινε ὁ ἀδάμαστος καὶ πολύτιμος προμαχώνας. Μὲ ἀρχηγὸ τὸν Γεώργιο Βέσκο, ἀνεμῖδ ἀπ' ἀδελφὸ τοῦ Τσότσου, πὸν ὀνομάσθηγε ἐπιζιῶτατα ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς καὶ ἔχισε ἀπὸ δολοφονικὴ νύκτῃ τὸ ἓνα του πόδι, διμοιρίζτες τοὺς Δημήτριο Μητρέν-

Εὐστάθιο Βέσκο, Ἄλέξ. Νέμιση, Παναγ. Σιώρη καὶ Ἄριστ. Κουκούλη, ἐμφυχωτὴ καὶ πνευματικὸν ὄδηγὸν τὸν παλαίμαχο δημοδιδάσκαλο Ἀθανάσιον Δημητρίου, τὸ γενναϊότερο, ἀποφρασιτικώτερο, καρτερικώτερο χωριὸ ὅλης Ἰσως τῆς Ἑλλάδος. Ἄν καὶ βρίσκεται πάνω στὰ γιουγκοσλαβικὰ σύνορα καὶ κάτω ἀπὸ ἄγρια βουνά, ἀψήφησε εὐθὺς ἀπ' τὴν ἀρχὴ τὸν συμμοριτισμὸ καὶ τὶς ἐπιθέσεις του καὶ ἐστάθηκε ἀκούραστο, ἀκατάβλητο, ἀδάμαστο. Ὅλοι οἱ κάτοικοί του, ξενόφωνοι, ἀλλὰ ἑλληνόψυχοι ἀκριτεῖς, ἔγιναν, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, λαμπροὶ στρατιῶτες καὶ σοφοὶ διδάσκαλοι τῆς ὀχυρωματικῆς καὶ ἔκμαν τοὺς Προμάχους ἀπροσπέλαστο φρούριον καὶ ἄφθαστο ὑπόδειγμα.

ΣΗΜ.— Ὁ ἀρχιμανδρίτης Νίκανδρος Παπαϊωάννου διαφύλαξε τὰ ὀνόματα τῶν περισσοτέρων ἀπ' τοὺς ἄνδρες τοῦ σώματος τοῦτόσου, πού εἶχαν τὴν ἀνήκουστη τόλμη νὰ καταλάβουν στὶς 28 Ὀκτωβρίου 1912 τὴν Ἀρδέα, πρωτεύουσα ἐπαρχίας, καὶ νὰ στήσουν τὴν ἑλληνικὴ σημαία, μιὰν ἐβδομάδα προτοῦ προλάβῃ ὁ ἑλληνικὸς στρατός.

Ἄπὸ τοὺς Π ρ ο μ ἄ χ ο υ ς : 1) Τσότσος, ἀρχηγός, 2) Πέτρος Χρ. Βέσκος, 3) Χρῆστος Δημητρίου, 4) Χρῆστος Δημητρίου Ρεσίτσας, 5) Γεώργιος Εὐαγγέλου, 6) Δημ. Εὐαγγέλου, 7) Τσιότης Ἀναστάσιος, 8) Κωνσταντῖνος Ἰβάνης, 9) Δέλιος Τραϊανῶ, 10) Τραϊκὸς Πέτρου, 11) Νικόλαος Μπακάλης, 12) Χρῆστος Στοίτσας, 13) Χρῆστος Σπῆκου, 14) Ἀθαν. Δημητρίου.

Ἄπὸ τὸ Γ α ρ έ φ η : 15) Πέτκος Κωνσταντῖνου, ὑπαρχηγός, 16) Γεώργιος Κωνσταντῖνου, 17) Μιλτιάδης Κωνσταντῖνου, 18) Τραϊανὸς Μήτσιου, 19) Ἀναστάσιος Πέγχιος, 20) Κωνσταντῖνος Μλαντίνης.

Ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΑΜΝΑΛΗΣ

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1904 ἡ κοινωνία τῶν Σερρῶν ἦταν ἀνάστατη, γιατί κάποιος Σερραῖος ἔμπορος ἔδινε τὸ σπίτι του στοὺς Βουλγάρους νὰ στεγάσουν σχολεῖτο κ' ἔτσι νὰ εἰσπράττει μεγαλύτερο ἐνοίκιο.

Κεῖνες τὶς μέρες ἔτυχε νὰ βροῖσκειται στὶς Σέρρες ἓνα ἀμούστακο παιδί ἀπὸ τὴν Ράμνα τῆς περιφέρειᾶς Σερρῶν, ποὺ ἔγινε ἔπειτα γνωστὸ ὡς Γιάννης Ράμναλης. Δὲν ἤξερε παρὰ λίγα ἑλληνικά. Πῆρε ὅμως τὸ ζήτημα κατὰκαρδα. Δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ παλεύουν στὰ χωριά φτωχοὶ κι ἀγράμματοι ἄνθρωποι, νὰ κινδυνεύουν κάθε ὥρα καὶ στιγμή, νὰ καίονται καὶ νὰ σφάζονται ἀπὸ τοὺς κομιτατζῆδες καὶ μέσα στὴ μεγάλη πολιτεία ἓνας πλούσιος ἔμπορος νὰ μεταβάλλη στὰ καλὰ καθούμενα τὸ σπίτι του σὲ βουλγαρικὸ σχολεῖτο γιὰ τριάκοντα ἀργύρια! Πῆρε λοιπὸν τὴν ἀπόφασί του. Θὰ γίνονταν ὁ ἐρμηνευτὴς τῆς κοινῆς γνώμης τῆς πολιτείας καὶ ἡ τιμωρὸς ρομφαία της. Δὲν χάνει καιρὸ. Χωρὶς νὰ συνεννοηθῆ μὲ κανένα, χωρὶς νὰ διαταχθῆ ἀπὸ κανένα βυθίζει μιὰ βραδεῖά τὸ μαχαίρι του στὴν πλάτη τοῦ ἐμπόρου.

Οἱ ἀρμόδιοι τῶν Σερρῶν ἀναγκάσθηκαν νὰ τὸν κούψουν κάμποσο καιρὸ κ' ἔπειτα νὰ τὸν στείλουν στὴν Θεσσαλονίκη. Οἱ ἀρμόδιοι τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ οἱ Κάκκαβος καὶ Ἐξαδάκτυλος, δὲν ἤξεραν τί νὰ κάνουν. Ὁ Γιάννης Ράμναλης μὲ τὰ ἑλληνοβουλγαρικά του ζητοῦσε νὰ τὸν στείλουν σὲ ἀνταρτικὸ σῶμα. Ἐκεῖνοι ὅμως δὲν τὸν θεωροῦσαν πολὺ ἄξιο γιὰ τὴν βραδεῖά καὶ σοβαρὴ αὐτὴ δουλειά. Ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρὰ ὅμως ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ τὸν συλλάβῃ καμμιά μέρα ἡ ἀστυνομία. Ἔτσι ἀναγκάσθηκαν νὰ τὸν στείλουν τὴν ἄνοιξι τοῦ 1905 στὸ μικρὸ σῶμα τῆς Καλινδρείας μὲ ἀρχηγὸ τὸν Σακελλαρόπουλο. Τὸ σῶμα αὐτὸ τὸ διατηροῦσε κυρίως ὁ Χαρίσης, ἰδιοκτῆτης μεγάλου ἐκεῖ τσιφλικιοῦ καὶ ἄνθρωπος μὲ εὐρωπαϊκὴ μόρφωσι, πολὺ ἔξυπνάδα καὶ στενὲς σχέσεις μὲ τοὺς Τούρκους. Λίγο καιρὸ πρὶν τὴν νύχτα τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1904 εἶχε ἀποκρούσει τὴν ἐπίθεσι μιᾶς συμμορίας μὲ τοὺς τέσσερες ὑπηρέτες του καὶ τὸ θάρος του, ἐνῶ ἡ στρατιωτικὴ φρουρὰ ἀπὸ 28 ἄνδρες εἶχε προτιμήσει νὰ μείνῃ οὐδέτερη.

Ἐνα καλὸ πρωτὶ μετὰ τὴν ἄφιξι τοῦ Ράμναλη στὸ μικρὸ ἀνταρτικὸ σῶμα ἓνα μεγάλο στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα τὸ κίχλωσε. Στὴν μάχη σκοτώθηκαν 4—5 ἄντρες καὶ ὁ καπετάνιος, γιὰ νὰ γλυτώσῃ, φόρεσε γυναικεῖα χωριάτικα ροῦχα. Ὁ Γιάννης, ἀφοῦ πολέμησε ἀσκετὴ ὥρα, βλέποντας πὺς δὲν ὑπῆρχε καμμιά ἄλλη διέξοδος, ξεγλύστρησε, ἔκρυψε τὸ ὄπλο του, φόρεσε χωριάτικα καὶ ἀνακατόνηκε μ' ἄλλους χωρικοὺς. Οἱ Τούρκοι παρ' ὅλες τὶς

στενές σχέσεις ἔπιασαν τότε καὶ τὸν Χαρίση καὶ τὸν κράτησαν φυλακισμένον ἀρχετὸ καιρὸ. Ὁ Ντραγκάνωφ ὅμως στὸ βιβλίον του δὲν ἔμεινε ἱκανοποιημένος, ἀφοῦ δὲν τὸν κράμασαν.

Ἐπειτα ἀπ' τὴν συμπλοκὴ παρουσιάσθητε πάλιν ὁ Γιάννης στοὺς ἀρμοδίους τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸν καιρὸ τὸ «κέντρον» σχεδίαζε νὰ δημιουργήσῃ ἓνα σῶμα καὶ στὴν περιφέρεια Λαγκαδῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκεῖ δὲν ὑπῆρχαν οὔτε δίαση οὔτε βουναὶ ὁπωσδήποτε μεγάλα, ἔπρεπε τὸ σῶμα νὰ εἶναι μικρὸ, νὰ ἀποτελῆται ἀπὸ λίγους, ἀλλ' ἔξυπνους καὶ τολμηροὺς ἄνδρες, πού νὰ ξέρουν νὰ ἐνεργοῦν καὶ νὰ ἐξαφανίζωνται. Σκέφθηκαν τὸν Γιάννη Ράμναλη. Αὐτὸς εἶχεν ἀποδείξει ἤδη ἱκανότητες, πού δὲν τὶς περιμένε κανεῖς.

— Θέλεις, Γιάννη, νὰ σὲ στείλουμε ἀρχηγό, καπετάνιο στὴν περιφέρεια Λαγκαδῶν; τὸν ρώτησε ὁ Κιάκαβος, συλλαβίζοντας τὶς λέξεις, γιὰ νὰ τὸν καταλάβῃ εὐκολώτερα.

— Τέλω, ἀποκρίθηκε, ἀμέσως κι ἀδίστακτα ὁ Γιάννης, ἀνοίγοντας τὰ μάτια. Ἰδρωσε μόνον, γιὰ νὰ τοὺς δώσῃ νὰ καταλάβουν πὼς θὰ ἔπρεπε οἱ ἄνδρες, πὸν θὰ ἔπαινε, νὰ μὴν εἶναι μεγάλοι, μὲ μεγάλα μουστάκια, γιὰ νὰ μπορῇ αὐτὸς ὁ νέος καὶ μικροκαμωμένος νὰ τοὺς ἐπιβάλλεται.

Τοῦ ἔδωκαν τὸ δικαίωμα καὶ τὴν πληρεξουσιότητα νὰ στρατολογήσῃ ὁ ἴδιος τοὺς ἄνδρες του. Ἐτσι τὸ μικρὸ σῶμα συγκροτήθηκε κ' ἔφυγε γιὰ τὸν προορισμὸ του. Δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς καὶ ἔφθασε ἡ εἶδησι, ὅτι ἓνας σπουδαῖος Βούλγαρος ἀπὸ κάποιο μακρινὸ χωριὸ βρέθηκε νεκρὸς στὸ χωράφι του. Λίγο ἀργότερα ἓνας ἄλλος, ἐκεῖ πού πήγαινε καβάλλα στὸ παζάρι, δέχθηκε σφαῖρες ἀπὸ κάποι θάμνους κ' ἔπεσε νεκρὸς, ἐνῶ τὸ ἄλογό του ἔφευγε τρομαγμένο. Ἐπειτα τρίτος καὶ τέταρτος εὔρισκαν τὸν θάνατο ἀπὸ ἓνα ἀόρατο καὶ γι' αὐτὸ περισσύτερο φοβερὸ χέρι. Ἀναστατώθηκαν οἱ Βούλγαροι, κινήθηκαν οἱ Ρῶσοι ἀξιωματικοί, ἐκινητοποιήθηκαν οἱ Τοῦρκοι. Ὅλες ὅμως οἱ προσπάθειες ἔπασαν στὸ κενό. Οἱ δράστες δὲν ἄφηναν ἴχνος πουθενά, πουθενὰ δὲν φαίνονταν ἀντάρτες. Κανεῖς τίποτα δὲν εἶδε καὶ τίποτα δὲν ἄκουσε. Οἱ βουλγαροκτόνοι χάνονταν εὐθύς, σὰν νὰ τοὺς κατάπινε ἡ γῆ.

Ὁ Γιάννης καὶ οἱ σύντροφοί του, νεαροὶ χωριάτες ἐπίσης, σὰν κι αὐτόν, δούλευαν ὀλημερῆς κανονικὰ στὰ χωράφια τους, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι. Ποὺς μποροῦσε νὰ φαντασθῇ ὅτι τὰ φρόνιμα καὶ ἐργατικά αὐτὰ παιδιὰ ἦταν οἱ φοβεροὶ καὶ τρομεροὶ ἀντάρτες, πού εἶχαν τρομοκρατήσῃ τοὺς Βουλγάρους τῆς περιοχῆς! Ὁ Γιάννης, μόνον ὅταν ἦταν νὰ δράσῃ, ἔβγαζε νύχτα ἀπ' τὶς κρύπτες τὰ ὄπλα καὶ τὶς στολές.

Πολλὰ πλήγματα δέχθηκε ἡ ἴδια ἡ Ζάροβα (Νικόπολις), πού πρώτη εἶχε ἀκολουθήσει τὸ σχίσμα. Οἱ κάτοικοί της, πού μετανάστευσαν ἀργότερα

στην Βουλγαρία, πλήρωναν τώρα για ὅσα ἀνομήματα εἶχαν διαπράξει εἰς βάρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.

Ὁ Γιάννης μὲ τοὺς ἀγρότες ἀντάρτες του ἐξακολούθησε ἀκούραστος τὴ δουλειά του νὰ ὀργανώῃ τὴν περιφέρεια καὶ νὰ τὴν ξεκαθαρίσῃ ἀπὸ τὰ ξιζάνια. Οἱ διαταγές καὶ προκηρῦξεις του εἶχαν γίνει πιά νόμος γιὰ ὅλους. Οἱ βουλγαρίζοντες πειθαρχοῦσαν ἀπὸ τρόμο καὶ δέος, οἱ Ἕλληνες ἀπὸ θαυμασμό καὶ εὐγνωμοσύνη καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ οὐδεδερόφιλο ραγιαλίκι, ἀπὸ ὑψηλὴ πολιτικὴ καὶ τομαρικό ὑπολογισμό. Οἱ ἀρχές ἀπελπίσθηκαν στὸ τέλος πὺς θὰ μπορούσαν νὰ βάλουν στὸ χέρι τὴν ἀόρατη καὶ ἀσύλληπτη σκιά.

Στὸ μεταξὺ ὁ μεγάλος δάσκαλος τοῦ ἀνταρτοπολέμου ἦταν καὶ μαθητής. Ἐμάθαινε νὰ ὀμιλῇ καὶ νὰ γράφῃ τὰ ἑλληνικά, γιὰ νὰ μὴν ἀναγκάζεται νὰ προσφεύγῃ σὲ τρίτους, ὅταν ἤθελε νὰ συνεννοηθῇ καὶ νὰ ἀλληλογραφήσῃ μὲ τὸ «κέντρο». Ὁ Γιάννης Ράμναλης δὲν ἤξερε διαλείμματα καὶ ξεκουράσματα. Μιὰ φορὰ, πὺς πιάσθηκε στὸν χορό, ἐννοοῦσε νὰ χορεύῃ ὡς τὸ τέλος, ὡς τὴν νίκη, δηλαδὴ ὡς τὴν ἐλευθερία καὶ τὸν θάνατο. Δὲν ἀπομακρύνθηκε οὔτε μιὰ μέρα οὔτε μιὰ πιθαμὴ ἀπὸ τὴν ἀποστολή του. Μόνον ὅταν ἀνακηρύχθηκε τὸ νεοτουρκικὸ σύνταγμα, ἦρθε καὶ ὁ Γιάννης Ράμναλης στὴν Θεσσαλονίκη, ἔνδοξος καὶ περίφημος πιά καπετάνιος. Οἱ Νεότουρκοι ἀξιωματικοὶ βιάζονταν ποῖος νὰ πρωτοφωτογραφηθῇ μαζί του, οἱ Ἕλληνες ποῖος νὰ τὸν πρωτοπεριποιηθῇ περισσότερο. Ἕνας γιγαντώσωμος μὲ πελώρια μουστάκια Τοῦρκος ληστής τῆς περιφέρειᾶς Λαγκαδᾶ, Χαλίλ τσαούς, πὺς εἶχε τρέξει ἐπίσης ἀπ' τοὺς πρώτους στὴν Θεσσαλονίκη νὰ γιορτάσῃ τὸ «χουριέτ», ὅταν σὲ μιὰ ἐπίσημη πανηγυρικὴ συγκέντρωσι ἀντίκρουσε τὸν καπετάν Γιάννη, ἐμούντζωσε τὸν ἑαυτὸ του μπροστὰ σ' ὄλο τὸν κόσμον καὶ φώναξε :

— Φτοῦ σου. Δὲν ντράπηκες τὸ μπόι σου καὶ τὰ μουστάκια σου; Ἀπ' αὐτὸ τὸ βυζαχαρουδι τᾶχασες καὶ τρύπωσες κάτω ἀπ' τὴ γῆ δυὸ χρόνια;

Ὁ Γιάννης εἶχε κάνει τὸν φοβερὸ ληστὴ νὰ μάση δυὸ χρόνια τὴν οὐρά του κάτω ἀπ' τὰ σκέλη του.

Τὸ νεοτουρκικὸ εἰδύλλιο δὲν βάσταξε πολὺ. Στὸ Ρουμλούκι δολοφονήθηκε ἀπὸ τοὺς Νεοτούρκους ὁ δπλαρχηγὸς Γκόνος ἀπ' τὰ Γιαννιτῶ καὶ μέσα στὴν Θεσσαλονίκη, στὴν προκουμαία τοῦ Λευκοῦ Πύργου, ὁ Παπᾶζογλου ἀπὸ τὶς Σέρρες. Ὁ Ράμναλης πῆρε διαταγὴ νὰ ἀναχωρήσῃ ἀμέσως γιὰ τὴν Ἀθήνα. Ἕνα κεφάλαιο, ὅπως αὐτός, δὲν ἔπρεπε νὰ χαθῇ.

Στὴν πρωτεύουσα, ὅπου οἱ ἄλλοι συνάδελφοί του σκότωναν τὴν ἀνία τους στὰ καφενεῖα, αὐτός, σεμνὸς πάντοτε καὶ φρόνιμος, ρίχθηκε μὲ τὰ μοῦτρα στὰ γράμματα. Κλείσθηκε σὲ ἓνα οἰκοτροφεῖο καὶ διάβαζε μέρα νύχτα. Ὅνειρό του ἦταν νὰ γίνῃ ἀξιωματικός. Ὅταν συναντοῦσε κανένα ἀπ' τοὺς ἄλλοτε ἀρμοδίους τοῦ «κέντρου» ἀξιωματικούς, τοῦ ἀράδιαζε ἀρ-

χαίτες ελληνικές φράσεις, καθώς και λατινικές. Τέλος πήρε τὸ πτυχίο τοῦ σχολαρχείου καὶ ἔβαλε πλώρη γιὰ τὸ γυμνάσιο.

Λικό του παιδί, ἀπ' ἐκεῖνα, ποὺ αὐτὸς ἐκπαίδευσε καὶ διαμόρφωσε, ἦταν καὶ τὸ ἀτίμητο παλληκάρι, ὁ Σταῦρος Μπερέτης ἀπ' τὴν Μπαλάφτσα. Εἶναι αὐτός, ποὺ με ἐντολὴ τῆς Μακεδονικῆς ὀργανώσεως πῆγε στὴ Σιάμο καὶ τὴν 11ην Μαοτίου 1912 σκότωσε τὸν τουρκόφιλο καὶ τυραννικὸ ἡγεμόνα τῆς Κοπάση καὶ θυσυίσθηκε. Ὁ Σαμιώτης ὁδηγὸς του τόκοψε λάσπη τὴν τελευταία κρίσιμη στιγμή. Ὁ Μπερέτης μόνος καὶ ξένος σὲ ξένο καὶ ἄγνωστο τόπο δὲν ἐδίσταξε οὔτε δειλίασε. Ἐρριξε πέντε σφαῖρες στὸν τύραννο μπροστὰ ἀπ' τὸ κυβερνεῖο καὶ τοὺς σωματοφύλακές του. Μὰ ὁ Κοπάσης εἶχε πάνω του καὶ θώρακα! Ἀπ' τὶς 5 σφαῖρες ἢ μιὰ μονάχα μπόρεσε νὰ τὸν διαπεράσῃ καὶ νὰ κτυπήσῃ τὸ στήθος του. Οἱ γιατροί, γιὰ νὰ μὴ τυχὸν διατάξῃ τὴν τουρκικὴ φρουρὰ νὰ ἐκδικηθῇ με σφαγές, διαβεβαίωσαν τὸν ἡγεμόνα ὅτι ἡ πληγὴ του ἦταν ἐλαφριά καὶ ἀκίνδυνη. Σὲ δυὸ ὅμως μέρες ξεψύχησε.

Ὁ Μπερέτης, πληγωμένος καὶ κυνηγημένος, κατώρθωσε νὰ ξεφύγῃ καὶ νὰ συρθῇ ἀρκετὰ μακρὰ στὸ βουνὸ καὶ νὰ ζητήσῃ καταφύγιο στὸ μοναστήρι τῆς Ἀγίας Ζώνης. Ἐνας καλόγηρος τὸν πρόδωσε. Καὶ τὴν ὥρα, ποὺ ὁ Κοπάσης παρέδινε τὸ πνεῦμα, ἀπέθνησκε καὶ τὸ φτωχὸ παλληκάρι ἀπ' τὰ βασανιστήρια.

Ὁ πόλεμος τοῦ 1912 διέκοψε τὶς σπουδὲς τοῦ Γιάννη. Μὲ ἓνα σῶμα ἀποβιβάσθηκε στὴ Χαλκιδικὴ καὶ στὰ Ρεβετινίκια αἰχμαλώτισε ὀλόκληρο τουρκικὸ ἀπόσπασμα. Μὲ τὴν εἰρήνη ρίχθηκε στὴν εἰρηνικὴ ἐργασία. Ἐγκαταστάθηκε στὰ Λαγκαδίκια τοῦ Λαγκαδά καὶ δούλεψε με τὴν συνειθισμένη του ἐπιμονή, ὑπομονή καὶ φιλεργία. Στὸ πεδίο τῆς γεωργίας ἔδειξε τὴν ἴδια ἐπιτυχία, ποὺ εἶχε σημειώσῃ καὶ στὰ ὄπλα καὶ στὰ γράμματα. Ἐπρόκοψε τόσο, ὥστε στὰ 1923 ὁ λήσταρχος Τζατζῆς τὸν σκότωσε, γιὰ νὰ τὸν ληστέψῃ.

Ο ΓΚΟΝΟΣ (ΓΙΩΤΑΣ Ή ΓΙΑΝΝΙΤΣΙΩΤΗΣ)

Ἐπιβλητικὴ μορφή. Λιγόλογος, σοβαρός, ἀξιοπροεπής, ἦταν γεννημένος ἀρχηγός καὶ σωσιὸς ἄνδρας. Μὲ τὴν πρώτη ματιὰ σοῦ ἔδινε τὴν ἐντύπωσι ὅτι μοροῦσες ἀπόλυτα νὰ βασισηθῆς ἐπάνω του. Ὁ στρατηγὸς Κάκκαβος, ποὺ εἶχε τότε τὴν ὅλη διεύθυνσι στὴν περιφέρεια Γιαννιτσῶν, τὸν ὠνόμασε «τὸ στοιχειὸ» τῆς λίμνης. Ὁ Βάλτος ἦταν πραγματικὰ τὸ σπῆτι καὶ τὸ βασίλειό του. ἤξερε ὅλα τὰ κανάλια, τὶς καλύβες, τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅλα τὰ μυστικά του, καθὼς καὶ τὰ συστήματα καὶ τεχνίδια τῶν Βουλγάρων. Πέρασαν ἀπ' τὸν Βάλτο ἀξιοματικοὶ καὶ ἄλλοι ὀπλαρχηγοί. Ὁ Γκόνος δὲν τὸ κούνησε καὶ δὲν τὸν ἄφησε, παρὰ ὅταν ἀνακηρύχθηκε τὸ νεοτουρκικὸ σύνταγμα ἢ ἔβγαινε ἔξω γιὰ ἐπιχειρήσεις. Ἦταν μαζί ὁδηγός, ἀρχηγός, ἐπιτελάρχης, μαχητής.

Γεννήθηκε στὰ Γιαννιτσὰ τὸ 1866. Τάβαλε στὴν ἀρχὴ μὲ τοὺς Τούρκους τοιφλικιούχους καὶ τὰ ὄργανά των, σουμπασηδες, σεϊμένηδες, ἀγροφύλακες κ.λ.π., ποὺ ἦσαν ὅλοι θεϊκὴ κατάρα γιὰ τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ. Ἀναγκάστηκε νὰ συνεργασθῆ ἕνα φεγγάρι μὲ τοὺς κομιτατζήδες. Μὰ γρήγορα τοὺς συχάθηκε. Καὶ τὴν ἡμέρα, ποὺ τοὺς εἶδε νὰ θέλουν νὰ ἐπιβάλλουν τὴ βουλγαρικὴ λειτουργία στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Λουκά, τοὺς ἄφησε. «Ἔτσι θὰ διώξουμε τοὺς Τούρκους,» εἶπε. Τὸν χειμῶνα τοῦ 1904 ἀνυπομονοῦσε νὰ πολεμήσῃ. Καὶ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1905 ἔμπαινε στὴ λίμνη, γιὰ ν' ἀρχίσῃ τὸν πόλεμον.

Ὁ παλαιότερος ἀρχηγὸς Παῦλος ἀπ' τὸν Ζορμπᾶ εἶχε φαρμακωθῆ ἀπὸ τὸν Ἀποστόλη καὶ τοὺς ἄλλους, γιὰτὶ δὲν μοροῦσε νὰ τὸ χωνέψῃ ὅτι, γιὰ νὰ ἐκδιωχθοῦν οἱ τύραννοι Τούρκοι, ἔπρεπε πρῶτα νὰ ξελατωθοῦν οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες.

Ἡ λίμνη - Βάλτος ἦταν τότε μιὰ ἀπέραντη ἔκτασις γεμάτη βοῦρκο, καλάμια, κλαδιὰ καὶ κουνούπια, ἀληθινὴ ἀπροσπέλαστη ζούγκλα στὰ πρόθυρα σχεδὸν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἦταν καὶ ἕνα ἀνεξάρτητον κομιτατζήδικον βασίλειον μέσα στὴν καρδιὰ τῆς «θεοφύλακτῆς καὶ θεοσωστῆς» αὐτοκρατορίας τῶν Ὀσμανιδῶν. Ἡ κυριαρχία τοῦ Σουλτάνου καὶ Καλίφη, τῆς σκιᾶς τοῦ Προφήτη στὴν γῆ, τοῦ μεγάλου αὐθέντη καὶ κυρίου τῶν τριῶν ἡπείρων καὶ ἐπὶ τὰ θαλασσῶν, εἶχε πάθει ὀλικιὴν ἔκλειψιν στὴν ἀκρὴ τῆς λίμνης. Οἱ ὑπάλληλοί του ἔπαιρναν κάποιον φόρον ἀπ' τοὺς ψαράδες καὶ ψαθᾶδες, ἀλλ' ὅταν ἔβγαιναν στὴν στεριά. Μέσα στὴν λίμνη κανένας ἀντιπρόσωπος τῆς κρατικῆς ἐξουσίας δὲν τολμοῦσε νὰ βάλῃ τὸ πόδι του. Εἶχε γίνῃ ἀδιαφιλονέκητον

κτῆμα τοῦ βοεβόδα Ἀποστόλ Πετκόφ καὶ ἀκόμη χειρότερα τῆς σκιᾶς του. Ἔτρωγαν κ' ἔπιναν ἐκεῖ ἀνενόχλητοι καὶ ἀδιατάρακτοι οἱ κομιτατζήδες καὶ τὴν Ἄρτα, δηλ. τὴν Θεσσαλονίκη, κυριολεκτικὰ ἐφοβέριζαν.

Στις 21 Αὐγούστου τοῦ 1904 ἔγραφε στὴν ἔκθεσί του (Ἀγγλικὴ Κυανῆ Βίβλος) ὁ Ἄγγλος γενικὸς πρόξενος Θεσσαλονίκης: «Οἱ καζῖδες (ἐπιτοχίες) Γιαννιτσῶν καὶ Ἐδεσσεως θὰ εἶναι πάλι θέατρο δράσεως ὑπὲρ τοῦ Βουλγαρισμοῦ καὶ τῆς ἑξαρχίας τοῦ βοεβόδα Ἀποστόλ. Ἡ συμμορία του, ἀσφαλῆς στ' ἀπροσπέλαστα ἄδρυτα τοῦ Βάλτου, θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ξεφεύγῃ κάθε σύγκρουσι καὶ ἐπαφῇ μὲ τὸν τουρκικὸ στρατό.» Θὰ ἔπρεπε μάλιστα νὰ προσθέσῃ ὁ γενικὸς πρόξενος καὶ τοὺς καζῖδες Βέροιας καὶ Θεσσαλονίκης. Ἐδοκίμαζαν καὶ αὐτοὶ ὀδυνηρὸ τὸν ἀντίκτυπο τῆς κομιτατζηδικῆς παντοκρατορίας στὴ λίμνη.

Ὁ ἀπειράριθμος τουρκικὸς στρατὸς —μία ἀγγλικὴ ἔκθεσις ὑπολόγιζε σὲ 160 τὰ τάγματα, ποὺ διατηροῦσε «ἐπὶ ποδὸς πολέμου» ἡ Τουρκία στὰ τρία βιλαέτια— καὶ ἡ ἀναδιωργανωμένη ἀπ' τοὺς περιφήμους Εὐρωπαίους ἀξιωματικὸς χωροφυλακὴ ἦσαν, σὰν νὰ μὴν ἦσαν. Ἀὐτοὶ εἶχαν ποτὲ οἱ Τούρκοι πολλὴν ἀγάπη γιὰ τὰ βαθιὰ νερά. Εἶχαν ἀκόμα λιγώτερη γιὰ τὰ ὑπόβυτια καὶ μολυσμένα νερά τοῦ Βάλτου, ὅπου παραμόνευαν ὁ βοῦρκος, τὰ κουνούπια, ὁ πυρετὸς καὶ οἱ κομιτατζήδες.

Οἱ ψαράδες ἀνοίξαν πρῶτοι δρόμους μέσα στὸ παρθένο δάσος τῶν καλαμιῶν. Τὰ ἔκοβαν μὲ τὸ δρεπάνι ὅσο τὸ δυνατόν χαμηλότερα, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ περνᾶν οἱ «πλάβες» τους, χαμηλὲς βάρκες μὲ πλατιὰ καρίνα, ποὺ ἔμοιαζαν τὰ μονόξυλα τῆς Κεντρικῆς Ἀφρικῆς. Ἔπρεπε νὰ τὰ ξανακόβουν κάθε λίγο καὶ λιγάκι, γιατί τ' ἀνοικονόμητα αὐτὰ καλάμια ἐννοοῦσαν νὰ φουτρώνουν ἐκεῖ, ποὺ δὲν τὰ ἔσπερνε οὔτε τὰ ἤθελε κανεὶς. Ἐφτείασαν ἐπίσης γιὰ τὴν δουλειά τους καλύβες ἀπὸ καλάμια, ψάθες καὶ «ραγάζια», στηριγμένες σὲ πρόχειρα δοκάρια, βυθισμένα στὰ νερά καὶ τὸν βοῦρκο.

Ὅταν πρωτομπῆκαν στὰν Βάλτο οἱ κομιτατζήδες, τὰ βροῦσαν ὅλα ἔτοιμα. Εἶδαν ὅτι τὸ νερὸ καὶ τὰ καλάμια τοὺς ἔδιναν τὴν ἰδανικώτερη ἀσφάλεια, ποὺ δὲν μποροῦσαν οὔτε κἂν νὰ ὀνειρευθοῦν στὰ μεγαλύτερα βουνὰ καὶ τὰ πυκνότερα δάση, καὶ στρογγυλοκάθησαν. Εἶχαν ἀνακαλύψει τὴν δική τους γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Καὶ ἂν ἀκόμη ἡ τουρκικὴ ἀρχὴ ἔξωνε ὅλη τὴν ἔκτασι μὲ πυκνὴ καὶ ἀτέλειωτη ἄλυσίδα στρατοῦ, δὲν εἶχαν νὰ φοβηθοῦν τίποτε ἀπ' τὸν ἀποκλεισμό. Εἶχαν ἀποθῆκες τροφίμα σὲ καλύβες καὶ διαθέσιμα ψάρια, πουλιά, κυνήγι στὴ λίμνη. Ἐγίνε ὁ Βάλτος τὸ καταφύγιο καὶ τὸ ὄρημητήριό τους. Ἐβγαίνουν στὴν στεριά, ὅταν ἤθελαν, καὶ ξαναγυρίζαν πίσω, μόλις ἀντίκρουζαν κίνδυνο. Ἀὐτοὶ ὑπῆρχε τρόπος νὰ τοὺς πολεμήσῃ κανεὶς. Θὰ ἔπρεπε νὰ καρφωθοῦν στὴν λάσπη, τὰ κουνούπια καὶ τοὺς πυρετοὺς μεραρχίες καὶ σώματα στρατοῦ δλόγυρα ἀπ' τὴν λίμνη, γιὰ νὰ τοὺς κλείσουν ἀπλῶς τὴν ἔξοδο.

Είχε καταντήσει ὁ Βάλτος ἡ μυθική σπηλιὰ τοῦ δράκου. Ὁ τρόμος παντοῦ γῦρο ἀπλώθηκε. Ὅλα τὰ χωριά ἐλύγισαν στὴν θέλησι τῶν κομιτατζήδων. Τί μοροῦσαν νὰ κάμουν; Θὰ τοὺς ἐπισκέπτονταν πάνοπλοι μέσα στὰ σπίτια καὶ στὰ χωριά τους, θὰ τοὺς ἔπιαναν στὰ χωράφια, σὰν πρόβατα στὸν δρόμο, θὰ τοὺς ἔκοβαν τὸ ψάρεμα, τὸ μάζωμα καλαμιῶν, ψάθας κτλ. Ἔως ὅτου πάρη εἶδησι ὁ στρατὸς καὶ κουνηθῆ, ἂν χαλνοῦσε τὸ ραχάτι του γιὰ λίγους παλιογκιαούρηδες, θὰ βρίσκονταν οἱ συμμοριῖτες ξαπλωμένοι ἀναπαυτικώτατα στὶς καλύβες τῶν. Καὶ σκότωναν ἄγρια καὶ ἀλύπητα γιὰ τὸ τίποτα.

Εἶχαν ἐπίσης στὸν ἔλεγγό τους καὶ τοὺς δυὸ σημαντικώτερους δρόμους τῆς Μακεδονίας, ποὺ περνοῦσαν κοντὰ στὸν Βάλτο, τὸν Θεσσαλονίκης-Βέροιας πρὸς Νάουσα, Κατερίνη καὶ τὴν Κοζάνη καὶ τὰ ἑλληνικὰ σύνορα καὶ τὸν δρόμο Θεσσαλονίκης-Ἐδεσσας-Μοναστηρίου πρὸς Ἡπειρο καὶ Ἀλβανία. Μποροῦσαν νὰ πιᾶσουν κάθε ἀμέριμνο ταξειδιωτὴ καὶ ν' ἀνατινάξουν στὴν ἀνάγκη γεφύρια καὶ ὁδοστρώματα.

Βαρεῖά ἦε σκιά τους σκέπαζε καὶ τὴν πόλι τῶν Γιαννιτσῶν. Τὸν μητροπολίτη Στέφανο, ποὺ ἤλθε νὰ ἱερουργήσῃ, τὸν ὑποδέχθηκαν θρασύτατα οἱ Βούλγαροι μὲ πέτρες, χῶματα καὶ γιουχαῖσμούς. Τῆ μέρα τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου τὸ 1904, ἐθνικὴ ἐορτὴ τῶν Βουλγάρων, ὑποχρεώθηκαν νὰ κλείσουν καὶ τὰ ἑλληνικὰ καταστήματα. Καὶ ὁ οἰκονομικὸς ἀποκλεισμὸς ὀλοένα γίνονταν ἀσφυκτικώτερος. Δὲν τολμοῦσε νὰ πλησιάσῃ Ἑλληνα ἔμπορο καὶ ἐπαγγελματία καὶ νὰ ψουνήσῃ ἕνας χωρικός, γιατί θὰ πλήρωνε μὲ τὸ κεφάλι του τὴν ἀπειθεία. Τοὺς ρήμαζαν καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰ ποιίμνια. Ἐπὶ Γιαννιτσιῶτες, ποὺ πήγαιναν στὸ παζάρι τῆς Γουμένιτσας, ἔπεσαν στὰ χέρια κομιτατζήδων καὶ αὐτοαμυνιτῶν. Τοὺς ἔκλεισαν σ' ἕνα ἀχοῦρι, γιὰ νὰ τοὺς ἐξαποστείλουν τὴ νύχτα στὸν ἄλλο κόσμο. Κάποιος κατώρθωσε νὰ ξεφύγῃ καὶ νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν τουρκικὸ στρατό. Κινήθηκε αὐτὴ τὴ φορὰ γρήγορα καὶ τοὺς ἀπελευθέρωσε. Ἐνα μονάχα εἶχαν προλάβει νὰ ξεκάμουν οἱ Βούλγαροι. Ἐκλαιε κάπως δυνατὰ καί, γιὰ νὰ τοῦ κόψουν τὶς φωνές, τοῦ ἔκοψαν τὸν λαιμό. Ἄλλοι ἑπτὰ χωρικοὶ ἀπ' τὸ Ράμελ ὠδηγήθηκαν μιὰ νύχτα ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ καὶ ἐξαφανίσθηκαν.

Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1904 μπῆκαν στὴν λίμνη ὁ Τσόλας ὁ Περήφανος μὲ τὸν Θεοχάρη ἀπ' τὸν Γιῶν καὶ λίγους ἄλλους, γιὰ νὰ ἐγκαινιάσουν τὴν ἑλληνικὴ ἄμυνα καὶ ἀντεπίθεσι. Ἐτρεξε εὐθύς κοντὰ τους ὁ Γκόνος καὶ ἔβαλε κάποια τάξι καὶ σειρά. Ἐτσι ἄρχισε ὁ ἐπικὸς καὶ μοναδικὸς στὰ παγκόσμια χρονικὰ ναυτικὸς ἢ ἀμφίβιος αὐτὸς κλεφτοπόλεμος. Στὴν ἀρχὴ οἱ δυσκολίες ἦσαν πολλές. Τὶς ὑπερπήδησαν. Δὲν λογάριεσαν κόπους καὶ κινδύνους.

Τὸν Μάρτιο ἔφθασε καὶ τὸ πρῶτο τακτικὸ σῶμα μὲ ἀρχηγὸ τὸν Πετριλό (ἀνθυπολοχαγὸ Μπουκουβάλα). Παρ' ὅλες τὶς βουλγαρικὲς καυχησιολογίες στάθηκε, ρίξωσε, ἄπλωσε.

Σκόπελοι και ἐμπόδια ἦσαν πολλὰ και μεγάλα. Σκοτεινό, ἀδιαπέραστο μυστήριο και ἀληθινὸς λαβύρινθος ἦταν ὁ Βάλτος. Ἀπὸ κάθε καλάμι μπορούσε νὰ σὲ περιμένη ἢ δολοφονικὴ σφαιρα. Οἱ κομιτατζήδες εἶχαν πιάσει ὅλες τὶς καλύβες. Προσβολὴ τους κατὰ μέτωπο ἦταν ἀδύνατη. Τὶς εἶχαν ὀχυρώσει. Εἶχαν φτειάξει ἐπίσης καινούργιες, μεγαλύτερες και δυνατώτερες καλύβες και ἀνοίξει καινούργια κανάλια. Ἔπρεπε οἱ δικοὶ μας ν' ἀνιχνεύσουν πρῶτα τὸ ἔδαφος, δηλ. τὴν ἀπέραντη ὑδάτινη ἔκτασι, σκεπασμένη με τὰ κίτρινα ἀπ' τὸν χειμῶνα καλάμια, νὰ μάθουν τὶς ἐχθρικές θέσεις και συγκοινωνίες, νὰ εὔρουν τ' ἀδύνατα σημεῖα τοῦ ἐχθροῦ. Χρειάζονταν ψυχραιμία, ὑπομονή, πονηρία, καρτερία και τὴν κατάλληλη στιγμὴ ἀποφασιστικὴ ὁρμή. Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ προσόντα τὰ εἶχε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ὁ Γκόνος. Δὲν μπορούσαν νὰ πάρουν τὶς βουλγαρικές καλύβες με μετωπικὴ ἐπίθεσι ; Τοὺς ἤρθαν ἀπ' τὰ νῶτα. Ἀφωσιωμένοι χωρικοὶ και ἀντίρτες ἀνοιξαν προσεκτικὰ και ἀθόρυβα καινούργια κανάλια πρὸς τὴν πισινὴ πλευρὰ των. Καλοὶ ὁδηγοὶ τοὺς πέρασαν ἐπίσης με τὰ πόδια μέσα ἀπ' τὸν βοῦρκο. Ὑπῆρχαν κάπου κάπου σφιχτοδεμένες ρίζες, πυκνὰ χόρτα, κούτσουρα κλπ., ὅπου μπορούσε νὰ πατήση κανεὶς, ὅταν ἰδίως τὰ νερὰ εἶχαν πέσει, με τὴν προϋπόθεσι πάντοτε, ὅτι ξέρει πιθαμὴ με πιθαμὴ τὰ μέρη. Ὁπωσδήποτε με τὸν αἰφνιδιασμὸ και τὴν στρατηγικὴ κύκλωσι πολλές καλύβες ἔπεσαν στὰ χέρια μας.

Στὶς 18 Μαρτίου ἔπιασαν οἱ δικοὶ μας μιὰ «πλάβα» μισοσφαράδικη, μισοκομιτατζήδικη κάποιου Παύλου. Εἶχε μέσα και τρεῖς ἄλλους χωρικούς, καλοὺς συνεργάτες τῶν κομιτατζήδων. Τοὺς ἀνάγκασαν νὰ τοὺς ὀδηγήσουν στὴν βουλγαρικὴ καλύβα χωρὶς νὰ βγάλουν μιὰ και ν' ἀπαντήσουν ὅτι ἦσαν βουλγαρικές ὅλες οἱ πλάβες, ἀν ἤθελαν ἐρωτηθῆ. Πολὺ ἀργὰ πῆραν εἶδησι οἱ κομιτατζήδες. Ἔπεσαν τρεῖς ἰδικοὶ μας «πλαβαδόροι» ἔμπιστοι χωρικοὶ, πὸν ὀδηγοῦσαν τὶς πλάβες, σκοτώθηκαν περισσότεροι Βούλγαροι κομιτατζήδες και χωριάτες.

Ἡ καλύβα ὁμως ἄλλαξε κύριο.

Ὁ Γκόνος ἦταν ἀριστοτέχνης στὴν τακτικὴ τῶν αἰφνιδιασμῶν, κυκλώσεων, καμουφλαρισμάτων. Στὸ πρόσωπό του βρῆκαν οἱ κομιτατζήδες τὸν δάσκαλό τους. Ἀναγκάσθηκαν ν' ἀδειάσουν ἓνα μεγάλο κομμάτι τοῦ Βάλτου και νὰ συμπυκνωθῶν. Ἀνέπνευσε ὅλος ὁ τόπος. Ὁ τρομερὸς δράκος ἔχασε ἀρκετὰ νύχια και δόντια και ντροπιασμένος ἀποσύρθηκε στὰ βαθύτερα κρησφύγετά του. Πῆραν θάρρος και οἱ τρομοκρατημένοι και ὑποδουλωμένοι. Ἐπὶ χωριὰ γῦρο στὴ λίμνη, πὸν εἶχαν ὑποκύψει στὴν κομιτατζηδικὴ βία, Ζορμπάς, Ἄδενδρο (Κήρτζιλαρ), Βαλτοχώρι (Σάριτσα), Παρθένα (Γσοχαλάρ), Βραχιά (Καϊλή), Ἄγιοι Ἀπόστολοι, ἐτάχθηκαν τώρα ἀποφασιστικὰ στὴν ἑλληνικὴ παρτάξι.

Ἀγωνίσθηκαν πολλοὶ ἀξιωματικοὶ στὴν λίμνη ὕστερα ἀπ' τὸν Πετρίλο

(Μπουκουβάλα), ὁ Καϊράλης (Πορτανούνας) Νοέμβριος 1905 — Μάρτιος 1906, Καβδόρας (Ρήγας) καὶ Κόλιας (Ρόκις) Νοέμβριος 1905 — Ἰούλιος 1906, Κλάπας (Μακρόπουλος) Ἰούλιος — Σεπτέμβριος 1906, Κάλας (Σάρος) Σεπτέμβριος 1906—Μαΐος 1907, Ἄγρας (Ἀγαπητὸς) ἀπ' τὴν ἴδια ἐποχὴ ὡς τὸν Ἰούνιο 1907, ὅταν πέθανε ἀπὸ προδοτικῆ βουλγαρικῆ κρεμάλα, Νικηφόρος (ὑποπλοίαρχος Λοιμέστιχας) Σεπτέμβριος 1906 — Ἀπρίλιος 1907, Ἄγραφιώτης (Παπαγάκης) Ἰούνιος — Δεκέμβριος 1907 καὶ ἄλλοι. Ὑπερέτησαν ἐπίσης καὶ ὀπλαρχηγοὶ Κρητικοί, ὁ Παπαδάκης καὶ ἄλλοι. Τὰ σώματα Ἄμύντα (Δουμιλιώτη) καὶ Κίτσα (Δημαρᾶ), ποὺ προωρίζονταν γι' ἄλλες περιφέρειες, ἔμειναν ἐπίσης στὴ λίμνη.

Εἶχε γίνει τὸ γενικὸ ἰδικὸ μας στρατόπεδο καὶ ἔμπεδο. Ἀκόμα καὶ ὀπλαρχηγοὶ ἀπ' τὴν Δυτικὴ Μακεδονία, ὅπως ὁ Ἀνδρέας Παναγιωτόπουλος, ὁ Κλεισουριώτης καὶ ἀντάρτες ἀπ' ἐκεῖ καὶ τὴν Ἠπειρο, ἔκαμαν ἀρκετοὺς μῆνες στὸ Βάλτο. Ἀποβιβάζονταν τὰ σώματα ἀπ' τὸ Τσάγεξι μὲ βάρκες κουλακιώτικες στὶς ἐκβολὲς τοῦ Λουδία καὶ κατέληγαν μέσα ἀπ' τὸ «Ρουμλούκι» στὴ λίμνη. Μιὰ νύχτα μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς βάρκες συναντήθηκε μὲ ἄλλη ἐξωπλισμένη τῆς Ρεζί, ποὺ ἔφαχνε γιὰ λαθρεμπόρους καπνοῦ. Ἔπεσαν ἀρκετὲς τουφεκιές. Τὸ πρῶτὸ ἢ ἀντάρτικη βάρκα ἦταν εἰρηνικώτατα ἀραγμένη κοντὰ στὶς ἄλλες ψαράδικες. Λίγα μόνον σώματα ἀκολούθησαν τὸν δρόμο Ὀλύμπου-Πιερίων.

Ἡ συχνὴ ἀλλαγὴ τῶν ἀρχηγῶν θὰ εἶχε δυσάρεστα ἀποτελέσματα, ἂν ἔλειπε ὁ Γκόνος. Αὐτὸς τοὺς ὑποδεχόταν καὶ τοὺς ἐπροβόδιζε καὶ γνώστης τέλειος προσώπων, πραγμάτων, τόπων, συστημάτων τοὺς κατατόπιζε. Ἦταν τὸ «δεξιὸ χέρι καὶ ὁ ἐπιτελάρχης» των, ὅπως λέγει καὶ ὁ Κάκκαβος.

Αὐτὸς στὸ μεταξὺ μάθαινε τὰ ἑλληνικά. Τὰ μιλοῦσε μὲ κάποια δόσι κρητικῆς προφορᾶς, ἀφοῦ Κρητικοὶ ἦσαν οἱ κυριώτεροι δάσκαλοί του. Ζωηροί, ἀνυπόμονοι καὶ ὀρηκτικοὶ οἱ νεοφερμένοι ἀξιώματικοὶ βιάζονταν νὰ ξεμπερδέψουν μὲ μιὰν ἐφοδο, ἄψε σβῦσε, μὲ τοὺς κοιμητατζήδες καὶ τὶς καλύβες των. Ἦθελαν νὰ μεταφέρουν τὴν τακτικὴ τοῦ τακτικοῦ πολέμου καὶ στὸν σκοτεινὸ λαβύρινθο τοῦ Βάλτου, γεμᾶτον ἐνέδρες, παγίδες καὶ ἐκπλήξεις. Τὶς κατὰ μέτωπο ἐπιθέσεις εἶχε ἀπαγορεύσει καὶ τὸ «κέντρον» τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ καλύβες ἦσαν καλὰ ὀχυρωμένες μὲ γαιοσάκκους καὶ χονδρὰ κομμάτια λασπόχωμα. Δὲν μποροῦσες νὰ τὶς πλησιάσῃς παρὰ ἀπὸ ἓνα δρόμιον κάθετο διάυλο, ὅπου δυὸ τὸ πολὺ πολὺ πλάβες χωροῦσαν. Ὁ ἐπιτιθέμενος ἐδέχονταν κατὰσθητᾶ ἀπ' τὰ προχώματα τὶς σφαῖρες χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ μορῆ ν' ἀναπτυχθῇ. Ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ προχωρήσῃ ἀκάλυπτος καὶ βραδυκίνητος κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὰ ἐχθρικά ὄπλα. Καὶ ἂν ἀκόμα οἱ σφαῖρες δὲν εὐρισκον τὸν ἴδιο, τρυποῦσαν ὁμως τὶς πλάβες καὶ τὶς βούλιαζαν. Ἦσαν ἐξ ἄλλου οἱ κοιμητατζήδες καλύτερα ὀπλισμένοι. Εἶχαν ἐπαναληπτικὰ μάνλιχερ, ἐνῶ οἱ περισσότεροι δικοὶ μας κρατοῦσαν παλιὰ ὄπλα γκρά. Πολεμοῦσαν ἐπίσης ὄχι

μόνο με τὸ συνειθισμένο τους πείσμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποφασιστικότητα τοῦ ἀπελπισμένου. Ἐάν εἶχαν τὴν καλύβα, δὲν εἶχαν καμμιά διαφυγή. Τὸ μόνο, ποὺ μπορούσαν τότε νὰ κάμουν, ἦταν νὰ ριχθοῦν καὶ νὰ πνιγοῦν στὸν βοῦρκο τοῦ Βάλτου.

Ὡς τόσο παρὰ τὴν ἀπαγορευτικὴ διαταγὴ τοῦ «ζέντρου» καὶ τὶς συστάσεις τοῦ Γκόνου ὁ Κιαμάλης (Πριαντούνας) τὴν 21ην Ἀπριλίου τοῦ 1906 ἐθεώρησε ἀπαραίτητο νὰ κυριεύσῃ μιὰ καλύβα, προτοῦ ξεκινήσῃ γιὰ τὸ Παϊτίκο, ὅπου εἶχε ὀρισθῆ ἡ θέσις του. Ἐφόρτωσε τοὺς ἀνδρες του σὲ ἕξι πλάβες, ἀνὰ τρεῖς σὲ κάθε μιὰ, καὶ αὐτὸς ὁλόκληρος στὴν πρώτη πλάβια ὤρμησε μπροστὰ μὲ τρελλή, ὅσο καὶ ἡρωϊκὴ καλληγαριά. Οἱ Βούλγαροι ἀπ' τὸν θόρυβο στὰ νερὰ καὶ τὰ καλάμια πῆραν εἶδησι. Καὶ μιὰ ὁμοβροντία τους γκρέμισε στὸν Βάλτο τὸν ὠραῖο καὶ ἄφοβο ἀξιωματικό. Οἱ ἄλλες πλάβες ἔκαμαν εὐθύς «ὄλοταχῶς» πίσω.

Παράφορος ἦτο καὶ ὁ Ἄγρας (ἀνθυπολοχαγὸς Ἀγαπητός). Κάτω ἀπὸ παιδικὴ ἀφέλεια ἔκρυβε ψυχὴ ἠφαιστειακὴ. Ἐκυρίευσε μιὰ καλύβα, ἀποκρούσθηκε σὲ μιὰν ἄλλη, πῆρε καὶ τὸ Πάτωμα Ζερβοχωρίου. Στις 11 Νοεμβρίου τοῦ 1906 γιὰ τὸ Πάτωμα δυὸ καλληκάρια του πληγώθηκαν καὶ στις 14 τοῦ ἴδιου μηνῆ τρεῖς σκοτώθηκαν, οἱ Δημ. Μακρυγιάννης ἀπ' τὴν Ἀμφισσα, Φώτης Τερζόπουλος ἀπ' τὴν Κουλακιά (Χαλάστρα) καὶ Γεώργιος Μητσοβίδης ἢ Θεμελῆς ἀπ' τὴν Καστοριά, καὶ πληγώθηκαν ὁ Ἄγρας, ὁ ὑπαρχηγὸς του Τηλιγάδης καὶ ἄλλοι δυό. Στὸ πλευρὸ τοῦ Ἄγρα καὶ Γκόνου ἔπεσε καὶ ὁ Γεώργιος Χατζῆς ἀπὸ κάποιο χωριὸ τῶν Θηβῶν, ποὺ εἶχε σκοτώσει στὴν ἔξοδο ἀπ' τὴν ἐκκλησία μιὰ νύμφη μὲ τὸν γαμπρό, γιατί εἶχε περιφρονηθῆ ὁ ἰδικὸς του ἔρωτας, καὶ περπάτησε πολλὰς ἐβδομάδες βουνὰ καὶ μονοπάτια, ἕως ὅτου συναντήσῃ ἕνα σῶμα, γιὰ νὰ καταταχθῆ καὶ ἐξαγισθῆ. Ἀεικίνητος, φλογισμένος ἀπ' τὸν πυρετὸ τῆς ἐλνοσύας καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, πλημμυρισμένος ἀπὸ εὐγενικὰ ὄνειρα καὶ πίστι στὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ἐπιχείρησε νὰ κατακτῆσῃ «ἕξ ἐφόδου» καὶ τὸν βοεβόδα Ζλατάν. Ἦλθε σὲ συνεννόησι μαζί του καὶ πῆγε μόνος χωρὶς σῶμα καὶ χωρὶς ὅπλα νὰ τὸν συναντήσῃ στὰ ὄρεινὰ κρησφύγετά του, περιστοιχισμένο ἀπ' τοὺς πανόπλους κομιτατζήδες του. Βοῆκε τὸν θάνατο ἀπ' τὰ χέρια των σ' ἕνα δένδρο τοῦ Βλαντόβου, ποὺ πῆρε ἀπὸ τότε τ' ὄνομά του.

Ἦταν ἀληθινὰ παράξενος καὶ ἰδιότυπος ὁ ἀγώνας στὴν λίμνη. Εἶχε καταντήσῃ σχεδὸν πόλεμος χαρακωμάτων στὸ νερὸ. Ἐπρεπε στὴν τακτικὴ τῶν κομιτατζήδων νὰ προσαρμόσουμε τὴν ἰδικὴ μας στρατηγικὴ. Μιὰ ποὺ δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ κυριεύσουμε τὶς καλύβες των, ὅπου ἦσαν ὠχυρωμένοι σὰν σκαντζόχοιροι, κτυπούσαμε τὶς συκοινωνίες καὶ πολεμούσαμε τὶς πλάβες των. Ἐκάμαμε δηλ. σωστὰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ πλαβομαχίες.

Ὁ Γκόνος, πολὺπείρος τῶρα βετεράνος, προσπαθοῦσε μὲ τὰ παρδαλὰ ἑλληνικὰ καὶ τὴν γελαστὴ ἀφέλειά του νὰ συγκρατῆ τοὺς ὀρηκτοὺς νεο-

φερμένους ἀξιωματικούς. Ἐπαιρνε ὅμως ἀπ' τοὺς πρώτους μέρος σὲ ἐπιχειρήσεις καὶ ὅταν δὲν τὶς εἶχε ἐγκρίνει καὶ δὲν ἔχανε τὸ αἰσιόδοξο χαμόγελό του καὶ ὅταν εἶχαν ἀποτύχει. «Ἐδῶ τέλει ὑπομονὴ καὶ μάτια τέσσαρα», συνήθιζε νὰ λέγη.

— Νὰ φορέσουμε τότε γυαλιά, καπετὰν Γκόνο, τοῦ εἶπε μιὰ μέρα γελῶντας ὁ Ἄγρας.

Δὲν εἶχε ὅμως ἄδικο ὁ παλαίμαχος τοῦ Βάλτου. Στὴν καλύβα Κούγκα στὶς 21 Ἰανουαρίου 1907, ὅπου εἶχαν φέρει τὸν παπὰ τῆς Μαρίνας Παπανικόλα νὰ διαβάσῃ ἀγιασμό καὶ νὰ διώξῃ τὰ κακὰ πνεύματα, μιὰ βουλγαρική σφαῖρα ἀπ' τὰ πλάγια τοῦ ἔκοψε τὸ νῆμα τῶν ἐσχῶν καὶ τῆς ζωῆς του.

Καὶ οἱ Τοῦρκοι; Οἱ κυρίαρχοι; Τί ἔκαμναν; Θὰ μπορούσε νὰ ρωτήσῃ κανεὶς. Εἶχαν σταυρώσει τὰ χέρια καὶ ἄκουαν ἀδιάφοροι τὶς τουφεκιᾶς τῶν ἑλληνοβουλγαρικῶν συγκρούσεων. Γκιαούρηδες ἀλληλοσκοτώνονταν. Τὸ 1906 ἔκανονιοβόλησαν τὴν λίμνη, ἀφοῦ ἀνέβασαν ἀξιωματικούς σὲ δένδρα γιὰ τὴν ρύθμισι τῆς βολῆς. Ἐκαμαν ὅμως πολλὰς τρυπες στὸ νερό. Ἀργότερα (8 Μαΐου 1907) ἐπιχείρησαν εἰσβολὴ καὶ κατάκτησί της μὲ εἰδικὲς ψευτοθωρακισμένες βάρκες. Τ' ἀποτελέσματα δὲν ἦσαν καλύτερα. Ἐκυρίευσαν ἔρημες καὶ ἄδειες καλύβες. Τὶς κατέστρεψαν μὲ λύσσα καὶ μὲ τὴν πεποιθήσι, ὅτι ξεπάτωναν καὶ τοὺς καταραμένους «λησταντάρτες». Ἀλλὰ οἱ καλύβες ξανάγιναν. Τὸ μόνο, ποῦ δὲν σπάνιζε, ἦσαν τὰ καλάμια. Κ' ἡ πολυκέφαλη ἀνταρτοκομιτατζήδικη ὕδρα ξαναπρόβαλε.

Ὁ Λαμὸς στὸ ἔργο του «Δεκαπέντε χρόνια βαλκανικῆς ἱστορίας» γράφει ὅτι οἱ ἰδιόκοι μας ὠδήγησαν τοὺς Τοῦρκους στὴ λίμνη ἐναντίον τῶν Βουλγάρων καὶ ὅτι ἐνοσηλεύθησαν μάλιστα καὶ οἱ τραυματίες ἀντάρτες στὸ τουρκικὸ στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο! Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ κομιτατζήδες εἶχαν προλάβει νὰ ξεφύγουν ἀπ' τὸν Βάλτο καὶ ὅσα ἑλληνικὰ σώματα δὲν εἶχαν ἐπίσης ξεγλυστορήσει στὴν στεριά ἀποσύρθηκαν μὲ τὸν Γκόνο στὰ βαθύτερα ἄδυτά του.

Ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ξαναγύρισε στοὺς στρατῶνές του ἀπρακτος. Ἀναγνώρισε ὅτι δὲν μπορούσε νὰ κάμῃ τίποτε στὸ δάσος τῶν καλαμιῶν, τὰ σύννεφα τῶν κουνουπιῶν, τὸν δαίδαλο τῶν καναλιῶν, ποῦ ἄλλαξε γρήγορα σχῆμα καὶ μορφή ἀνάλογα μὲ τὸ ἀνέβασμα καὶ κατέβασμα τῶν νερῶν. Ἐκεῖ, ποῦ ἔβλεπες χθὲς στεριά, ὑπῆρχε τώρα λίμνη καί, ὅπου προχθὲς ἤξερες δίαυλο καὶ δρόμο, συναντοῦσες σήμερα καινούργια καλάμια, ὅπου «οὔτε φεῖδι δὲν περνοῦσε».

Ὁ καιμακάμης ὡς τόσο Γιαννιτσῶν τηλεγραφοῦσε τὸ Νοέμβριο ἤδη τοῦ 1905 στὸν Χιλμῆ πασᾶ. Τὸ «κέντρον» Θεσσαλονίκης πῆρε γνῶσι καὶ τοῦ τηλεγραφήματος αὐτοῦ, προτοῦ τὸ ἰδῆ ἢ Αὐτοῦ Ἐξοχότης ὁ ἐπιθεωρητῆς καὶ ἀντιβασιλεὺς τῶν τριῶν βιλαετιῶν, ὅτι στὴν ἐπαρχία του οἱ «Γιουνὰν λησταντάρτες» ἐδυνάμωσαν καὶ προώδευσαν πολὺ καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ «παρ-

θοῦν δραστικά μέτρα» ἐναντίον τους. Φυσοῦσε τώρα ἄλλος ἀέρας. Πῆραν θάρρος οἱ τρομοκρατημένοι, ζωντάνεψαν οἱ νεκρωμένοι. Οἱ Βούλγαροι δέχονταν μὲ τόκο τὰ κτυπήματα, πὺν τόσο γενναϊόδωρα ἄλλοτε σκόρπιζαν.

Μέσα στὸν Βάλτο οἱ κομιτατζήδες ἔχαναν ὁλοένα ἔδαφος καὶ στὸ τέλος εἶχαν περιορισθῆ στὴν βορειοδυτικὴ του πλευρά. Ὁ Θωμᾶς Πέτσης ἀπ' τὸ Κρούσοβο τῆς Ἀντικῆς Μακεδονίας, πὺν ζῆ τώρα ἰδιωτικὸς ἀγροφύλακας στὴν Φλώρινα, ἔκαμε δυὸ χρόνια μὲ τὸν Γκόνο καὶ ἐνθυμεῖται τὴν κατάληψη παραμονὲς Χριστουγέννων τῆς κεντρικῆς καλύβας Τσέκρι, τῆς Δαλμπίνας, Κρεββατιῶν, Πλάσνας, μὲ σημαντικὲς βουλγαρικὲς ἀπώλειες. Μιλáει μὲ τὸ μεγαλύτερο πάντοτε ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸν Γκόνο, ἂν καὶ ὑπηρέτησε ἀργότερα ἀλλοῦ καὶ μὲ ἄλλους ἀρχηγούς.

Ἦλθε καὶ παραδόθηκε στὸν Γκόνο καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ κομιτατζηδικὰ στελέχη, ὁ Μπάμπιανλης. Μέσα στὴν πόλι τῶν Γιαννιτσῶν οἱ πολυβασανισμένοι καὶ ἀληθινὰ μαρτυρικοὶ Ἑλληνες ἔπαψαν πιά νὰ εἶναι τὰ αἰώνια θύματα. Τοὺς Χρῖστον Χατζηδημητρίου, Σοφίαν Βαρελά, Ἀθανάσιον Οἰκονόμου, Γεώργιον Χατζηγεωργίου, Καραμπατάκη καὶ ἄλλους πληρώνουν μὲ τὸ κεφάλι τῶν οἱ Βούλγαροι Χατζηδιδονύσης, Ἀντώνιος Παπασταῦρος καὶ Δημητρός Παπασταῦρος, Μαντάλτσης καὶ ἄλλοι. Ὁ αἱματηρὸς λογαριασμὸς σχεδὸν ἰσοφαρίζεται.

Τὸ Γυψοχώρι στὴν δυτικὴ βουλγαροκρατούμενη πλευρὰ τῆς λίμνης στάθηκε ἀλύγιστο, ἂν καὶ δὲν μποροῦσε νὰ ψαρέψη ἢ νὰ μαζεύη καλάμια καὶ «ραγάζι» καὶ δεχόταν συχνὰ ἐπιθέσεις.

Ἀληθινὰ ἥρωικό, σωστὸ Σοῦλι τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, ἀναδείχθηκε στὴν ἄλλη πλευρὰ τὸ Πέτροβο (Ἅγιος Πέτρος). Ὁ ἀρχηγὸς τῆς πολιτοφυλακῆς του (αὐτοάμυνας) Γιοβάνης Ἡλκος, στενὸς φίλος τοῦ Γκόνου, ἕνας μικροκαμωμένος, γλωμὸς καὶ ἀδύνατος χωριάτης, δὲν περιορίσθηκε μονάχα στὴν νυκτερινὴ ἔνοπλη δρασί του, ἀλλ' ἀναλάμβανε νὰ ξεκαθαρίζη στὰ παζάρια καὶ ὄλους τοὺς ἐπικινδύνους ἀπ' τ' ἄλλα χωριά Βουλγάρους. Μιά μέρα, γυρίζοντας ἀπ' τὸ παζάρι τῶν Γιαννιτσῶν, πλεύρισε τὸν «νατσάλνικ» (ὑπεύθυνος) τῶν Κουφαλιῶν καὶ δεξιὸ χέρι τοῦ Ἀποστόλ. Ποῦ νὰ ὑποπτευθῆ ὁ γιγαντόσωμος Βούλγαρος τὸν κακομοίρη ἀγνωστο συνοδοιπόρο του, πὺν θὰ μποροῦσε μὲ μιὰ γροθιά του νὰ τὸν στουμπίσῃ. Ὁ Ἡλκος ὅμως θεώρησε ἁμαρτία καὶ ἀνανδρία νὰ τὸν δολοφονήσῃ στὰ καλὰ καθοίμενα χωρὶς καμμιά ἀφορμὴ. Ἔφερε μὲ τρόπο τὴ συζήτησι στὸν ἑαυτό του, τὸν περίφημο δηλ. καὶ μισητὸ Ἡλκο τοῦ Πετρόβου. Κι ὅταν ὁ νατσάλνικ στὸ ἄκουσμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἄρχισε νὰ ὑβρίζῃ τὸν ἀγνωστὸ του «προδότη», «κακοῦργο», «ἄτιμος» ἀρχηγὸ τῶν Γραικομαίμων, πὺν κάποια μέρα ὁπωδῆποτε θὰ τὸν ἔγδερναν καὶ θὰ τὸν σουβλίζαν, ὁ Ἡλκος μὲ ἀναπαυμένη τὴ συνείδησι τοῦ φύτεψε δυὸ σφαῖρες περιστροφῆ στὴν καρδιά. Τὸν ἔπιασε ὡς ὑποπτο γιὰ πολλοστὴ φορὰ ἡ ἀστυνομία, ἀλλ' ἀπέδειξε μὲ μάρτυρες στὸν ἀνακριτὴ ὅτι

εἶχε παραμείνει ὅλην ἐκείνη τὴν ἡμέρα καὶ τὴ νύχτα μέσα στὰ Γιαννιτσά.

Ὁ Γκόνος πρωτόγονος, βουτηγμένος στὸν ἀγῶνα καὶ τὸ αἷμα, ἀγριεμένος ἀπὸ τόσες βουλγαρικὲς θηριωδίες, ποὺ εἶχε ἀντικρούσει, δὲν ἐπιδοκίμαζε τὶς μεγαλόψυχες χειρονομίες τῶν νεοφερομένων ἀξιωματικῶν. Μὲ πολλοὺς κόπους καὶ κινδύνους εἶχαν κατορθώσει νὰ πιάσουν 7 μέλη τῆς «κομίτσια» καὶ «μιλίτσια» τοῦ Ράμειλ γιὰ ἀντίποινα καὶ ἀντιστάθμισμα τῶν 7 Ἑλλήνων τοῦ χωριοῦ, ποὺ εἶχαν κατασφάζει οἱ κομιτατζήδες. Ἄλλὰ οἱ ἀρχηγοὶ ἀφῆκαν τοὺς 6 νὰ γυρῶσιν ἐλεύθεροι στὰ σπίτια καὶ τὰ ἔργα των. Μὲ πολλὴ προπαρασκευὴ καὶ φασαρία ὀργανώθηκε ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῶν Κουφαλιῶν, ὅπου ὁ Ἀποστόλ εἶχε ἓνα ἀπ' τὰ σημαντικώτερα κέντρα καὶ ὀρμητήριά του. Ὁ Νικηφόρος (ὕποπλοίαρχος τότε Δεμέστιχας) χάλασε κόσμος, γιὰ νὰ μὴ τιμωρήσουν παρὰ ἓνα καὶ μόνο. Ἄλλος ἀρχηγός, ὁ Πετρίλος, ἔκλαιε πολλὰς μέρες, καθὼς λέγεται, γιὰ τὸ ἀνδρες του εἶχαν σκοτώσει κατὰ λάθος μερικὸς Βουλγάρους χωρικούς.

— Ἀμπρέ, ἐσεῖς γιὰ ντεσπότης εἴσαστε! Ἐντῶ δὲν εἶναι Ἄγιος Ὄρος, ἔλεγε χαμογελῶντας ὁ Γκόνος, ὅταν ξεπλωμένοι περνοῦσαν τὶς ἀνιαρὲς ὄρες στὶς καλύβες καὶ τὰ πατώματα.

— Δὲν εἶσαι χριστιανός, καπετὰν Γκόνο; τὸν πείραζαν οἱ ἄλλοι.

— Ἐγὼ βαστάει νηστείες. Ἐσεῖς δὲν βαστάετε.

— Καὶ δὲν εἶναι κοῖμα καὶ ἁμαρτία;

— Ἀμπρέ, τί λέγετε ἐσεῖς; Ἐχομε νὰ παίρνωμε ἀκόμα ἀπὸ τὸ Βούλγαροι. Εἶναι λογαριασμός.

— Καὶ πότε θὰ κλείση ὁ λογαριασμός σου;

— Πότε τὰ κλείση τὸ μάτια ὁ Ἀποστόλ καὶ ὅλοι κομιτατζήδες μὲ τὸ φίλους καὶ συντρόφια τους.

Ἐέσπασε μιὰ νύχτα μὲ τὸν Ἀποστόλη ἀπ' τὸν Γιδᾶ σὲ μερικὸς ξένους ἐργάτες, ποὺ δούλευαν στὰ κεραμιδαριὰ ἔξω ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη καὶ εἶχαν στενὲς σχέσεις μὲ τὸ κομιτάτο. Ὅπως φάνηκε ἀπ' τὸ ἀρχεῖο τοῦ καϊμακάμη (ἐπάρχου) τῆς Ἐδεσσας, συγκινήθηκαν ὑπερβολικὰ τότε ὁ Χιλμὴ πασᾶς καὶ ἡ Ὑψηλὴ πύλη καὶ ἐξαπέστειλαν πολλὰς καὶ αὐστηρὲς διαταγὰς ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων «ληστανταρτῶν».

Κάποιος ἀρχικομιτατζής, παλιὸς γνώριμός του, ὁ Τράϊος Κουκούδας ἢ Κοκουτράϊας, τοῦ εἶχε μνηύσει πὸς θὰ τὸν ἐπιανέ καὶ θὰ τὸν ἔγδερνε. Ὁ Γκόνος τοῦ ἀποκρίθηκε ὅτι ἦταν πρόθυμος νὰ συναντηθοῦν καὶ νὰ μονομαχήσουν εἴτε σὲ στεριά εἴτε σὲ πλάβα. Ἐκεῖνος δὲν ἀπήντησε. Ἀργότερα βγῆκε μὲ τοὺς ἀνδρας του (25) στὴν περιοχὴ τῆς Προίζνας, ἔπιασε ἓνα τσομπάνο, ποὺ τοῦ ἔκαμε τὸν κωφῆλαλο καί, ἀφοῦ μ' ἓνα μπάτσο τοῦ ἀπέδωσε τὴν λαλιά, τὸν ἔστειλε νὰ εἰπῆ τοῦ Κουκούδα καὶ τοῦ Ζλατάν ὅτι τοὺς περιμένει ἐκεῖ. Ἐκεῖνοι δὲν τὸ κούνησαν.

Τὸν Μάϊο τοῦ 1907 βρῖσκονταν ὁ Γκόνος, ὁ Λάζος Δουγιάμας καὶ ὁ Ἀ-

ποστόλης στην Χαλάστρα στο σπίτι του Φώτη Καλλιγιάννη. Προέβαλε ξαφνικά τουρκικός στρατός. Οί τρεις όπλαοχηγοί φόρεσαν χωριότικα, πήραν δρεπάνια στον ώμο και ανέβηκαν σ' ένα κάρρο σάν φιλήσυχοι ραγιάδες, πού πήγαιναν νά θερίσουν τὰ λειβάδια. Είχαν τὰ όπλα έτοιμα κάτω από μιὰ ψάθα. Αέν χρειάσθηκε νά τὰ χρησιμοποιήσουν.

‘Ο Βάλτος δέν είχε τίποτε άπ' τήν λεβεντιά τής κλέφτικης ζωής τών βουνών. Ούτε δάση και κρύα νερά ούτε καθαρός και υγιεινός αέρας. Κουνούλια, πυρετοί, ύγρασία, μοίγλα έβασίλευαν. Ήπιαν τὸ ακάθαρτο νερό τής λίμνης. Κρύες, γάργαρες βουσοῦλες δέν έβλεπαν παρὰ στον πυρετό τους, πού αδιάκοπα τούς έβασάνιζε. Οί περίφημες καλύβες είχάν πάντα υγρό τὸ χωματένιο πάτωμά των. Ήσαν τόσο γερά θεμελιωμένες, ὥστε ανέβαιναν και κατέβαιναν σύμφωνα με τὸ ανέβασμα και κατέβασμα τών νερῶν. Κουραστική και ανυπόφορη ήταν και ή άκνησία τους. ‘Ο Νικηφόρος, για νά ξεμουδιάζη τούς άνδρες του, τούς έβγαζε στην ξηρά στις παρυφές τής λίμνης και τούς έκαμνε γυμναστικές άσκήσεις και «τροχάδην». ‘Ο Γκόνος, έγκλιματισμένος και προσαρμοσμένος στο κλίμα και τὸ περιβάλλον, ὅπως τὸ ψάρι στο νερό, έλεγε με τὸ καλοκάγαθο χαμόγέλό του στους παραδαρμένους άπ' τὸν πυρετό:

— “Άς νά πᾶμε νά κάρουμε ένα βουλγάρικο χωριό. Ήτσι με τὸ φωτιά τὰ περάση και τὸ ίντικο σας θέρημη.

‘Οταν έγινε ή νεοτουρκική μεταπολίτευσις τής 10ης Ήουλίου 1908, ὁ Γκόνος αναγκάσθηκε νά εγκαταλείψη τὸν αγαπημένο του Βάλτο. Με 10 παιδιὰ και τὸν ύπαρχηγὸ ‘Αποστόλη άπ' τὸν Γιδα παρουσιάσθηκε στη Θεσσαλονίκη. Οί Νεότουρκοι τοῦ έκαμαν μεγάλες τιμές. Μὰ γρήγορα ύποχρεώθηκε νά φύγη στην ‘Αθήνα, για νά μη τὸν φιλοδοφήσουν για έπιβράβευσι με καμμιὰ δολοφονική σφαίρα.

‘Η πρωτεύουσα με τήν άνάπαυλα και τίς απολαύσεις της δέν μπόρεσε νά τὸν κρατήση πολὺν καιρό. Νοσταλγοῦσε τὸν Βάλτο του, ὅπου φοβόταν μη ξαναρριζώσουν οί κομιτατζήδες. Με τὸν Λάζο Λουγιάμα, Γεώργιο Καραϊσάκη και άλλους τῶσασε κρυφὰ για τή Μακεδονία.

Μιὰ τούρκικη νυκτερινή ένέδρα στην σκάλα τοῦ Νησιοῦ τὸν θανάτωσε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1909. ‘Ο Γκόνος πήγαινε μπροστὰ ν' άνεβῆ σὲ μιὰ πλάβα. Στις τουφεκιές, πού γῆρό του έπεσαν, αντιπροβόλησε ὄρθιος. Οί άλλοι, πού έρχονταν πίσω, ρίχθηκαν καταγῆς και γλύτωσαν. Τὸν πρόδωσαν, ὅπως τότε έπίστευαν, ὁ άλλοτε ύπαρχηγός του ‘Αποστόλης και ὁ γιατρός ‘Αντωνάκης, πού είχε προσφέρει άλλοτε επίσης πολύτιμες υπηρεσίες, αλλά τώρα είχάν και οί δυὸ στενοὺς δεσμοὺς με τὸ νεοτουρκικὸ τζεμιέτ (κομιτάτο).

‘Ο ‘Αποστόλης έφυγε στην ‘Αμερική. ‘Ο ‘Αντωνάκης τιμωρήθηκε άπ' τούς ιδικοὺς μας. Φαίνεται ὅτι ὁ Κων. Ρέντης, προξενικός τότε υπάλληλος, δέν υπῆρξε πολὺ ξένος στην άπόφασι τής καταδίκες του.

“Όλοι, ὅσοι ἐγνώρισαν τὸν Γκόνο, τὸν ἐκτιμοῦσαν βαθύτατα καὶ τὸν ἔκλαψαν πικρότατα. Ὁ ἀρχιμανδρῆτης Νίκανδρος τὸν χαρακτηρίζει «ἰδεώδη τύπον ὀπλαρχηγοῦ». Ἡ γενέτειρά του πόλις τῶν Γιαννιτσῶν θυμήθηκε τὸ 1938 νὰ τοῦ κάμῃ ἓνα πάνδημο μνημόσυνο. Πάνω στὴν τελετὴ ὁ γέρος πατέρας του ἔλαθε ἀπ’ τὴν συγκίνησι συγκοπή.

ΟΙ ΤΕΣΣΕΡΕΣ ΑΔΕΛΦΟΙ ΔΟΥΓΙΑΜΑ

Πάνω σὲ μιὰ ὑψηλὴ πλαγιὰ τοῦ Παΐκου εἶναι ἡ Καστανερὴ (Μπαροβίτσα), ἀετοφωλιά, στεφανωμένη ἀπὸ δάση καστανιάς. Εἶναι τώρα κι αὐτὴ ἓνα ἀπ' τὰ ἀμέτρητα ρημαγμένα καὶ ἐρημωμένα χωριά. Οἱ κάτοικοί της ὁμιλοῦν σήμερα τὸ τοπικὸ σλαβόφωνο ἰδίωμα. Ἐννέα πρὶν 100—200 χρόνια εἶχαν γλωσσά τους τὴν βλαχική. Βλάχικες εἶναι καὶ οἱ τοπωνυμίες τοῦ χωριοῦ. Ἐκεῖ ζοῦσαν οἱ τέσσερες ἀδελφοὶ Λάζος, Γκόνος, Μῆτρος, Τράϊος Δουγιάμα.

Τὸ 1901 ὁ υἱὸς τοῦ μουχτάρη μαζί μ' ἓνα Τοῦρκο ἀγροφύλακα Σιαμπὰν ἐσκότωσαν μιὰ γυναίκα. Ὁ πρόεδρος ἐκάλεσε τότε τὸν Τράϊο κι ἄλλον ἓνα νέο καὶ τοὺς ἀνακοίνωσε ἐμπιστευτικὰ ὅτι τοὺς ζητοῦσε ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία στὴν Γουμένιτσα. «Ξέρετε, τοὺς εἶπε μὲ τὴν αὐστηρότερη ἐχεμύθεια. Εἶναι γιὰ τὸν σκοτωμὸ τῆς γυναίκας. Καταλαβαίνετε τί σὰς περιμένει». Ὁ Τράϊος προτίμησε νὰ πάρῃ τὰ κορφοβούνια παρὰ νὰ συρθῆ στὶς φυλακὲς καὶ τὰ μπουντρούμια. Ὁ υἱὸς τοῦ προέδρου, ἐννοεῖται, ἔμεινε μὲ τὸν Τοῦρκο φίλο καὶ συνένοχό του ἀνενόχλητος. Ἄλλοι φορτώθηκαν τὶς δικὲς τους ἀμαρτίες.

Ἐξ αἰτίας τοῦ Τράϊου βρῆκε τὸν μπελᾶ του ὁ ἀδελφός του Λάζος. Κάθε λίγο καὶ λιγάκι τὸν καλοῦσαν καὶ τὸν κρατοῦσαν νὰ τὸν ἀνακρίνουν γιὰ τὸ φυγόδικο (φεράρ) ἀδελφό του. Προτίμησε κι αὐτὸς στὸ τέλος νὰ πάρῃ τὰ βουνά. Ἐπιασαν ἀργότερα οἱ Τοῦρκοι μὲ τὴν πρώτη ἀφορμὴ τοὺς δύο ἄλλους ἀδελφούς, Γκόνο καὶ Μῆτρο. Τοὺς κατέβασαν στὴν Γουμένιτσα, τοὺς πῆγαν δεμένους στὰ Γιαννιτσά, τοὺς ξανάφεραν στὴν Γουμένιτσα μὲ τὴν ἀπόφασιν πὰ νὰ τοὺς ὀδηγήσουν ἴσια στὸ Ἑπταπύργιο τῆς Θεσσαλονίκης. Τόσκασαν κι αὐτοὶ ἀπ' τὸ κρατητήριον καὶ πῆγαν ν' ἀνταμώσουν τὰ δυὸ ἄλλα ἀδέλφια. Ἔτσι καὶ οἱ τέσσερες ἀδελφοί, ὅλη ἡ οἰκογένεια, βρέθηκαν φυγάδες καὶ ἐπαναστάτες στὸ γινώριμό τους Παΐκο. Δὲν ὑπῆρχε τότε ἄλλο ἀποκούμι ἀπ' τοὺς κομιτατζῆδες. Πῆγαν ἀναγκαστικὰ μαζί τους. Ἀπ' τὴν ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία τους θὰ κρίνονταν ἂν θὰ γύριζαν καμμιά φορὰ στὰ σπίτια καὶ τὰ χωράφια τους.

Κυριαρχοῦσε σ' ὅλη ἐκείνη τὴν περιοχὴ ὡς τὰ πρόθυρα σχεδὸν τῆς Θεσσαλονίκης ὁ βοεβόδας Ἀποστόλ. Ἦταν σωστὸς βασιλιάς χωρὶς στέμμα. Εἶχε τιλοφορηθῆ «ὁ ἥλιος τῶν Γιαννιτσῶν». Ἦταν ὅμως ἥλιος, πού ἔκαιε καὶ κατάστρεφε. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ προξενείου Θεσσαλονίκης ἀπὸ 20ῆς Μαΐου 1904 καὶ ὑπ' ἀριθμ. 2140 λέγει γι' αὐτόν: «Δὲν εἶναι οὔτε πατριαρ-

χικὸς οὔτε ἑξαρχικὸς οὔτε Ἕλληνας οὔτε Βούλγαρος. Εἶναι ληστής». Ἀκόμα καὶ ἀπ' τοὺς Τούρκους τοῦ Μαγιανιάγ (Ἀρχαγγέλων) τόλμησε νὰ ζητήσῃ φόρο 600 λίρες χωρὶς βέβαια νὰ εἰσπράξῃ οὔτε 600 παραδῆς.

Ἡ κυριαρχία τοῦ τρόμου τοῦ ἔφθανε ἕως τὰ περὶχωρα τῆς Θεσσαλονίκης. Ξένα ἐγκλήματα ὑπαρχηγῶν του ἢ ἄλλων βοεβοδιάδων, ὅπως τοῦ Γραδεμπορίου, ὀπισθογράφονταν στὸν λογαριασμό του καὶ φούσκωναν τὸ κλέος καὶ τὰ μυαλά του.

Οἱ τέσσερες ἀδελφοὶ προσπαθῆσαν νὰ μείνουν πάνω στὰ βουνὰ καὶ τὰ λαγκάδια τοῦ Παΐκου μακρὰ ἀπ' τὶς χρηματικὲς καὶ ἐθναποστολικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἀποστόλ καὶ τῶν ὑπαρχηγῶν του, πὸν συνωψίζονταν στὸ «πουγκὶ ἢ τὴν ζωὴ σου» ἢ «τὸ πουγκὶ καὶ τὴ ζωὴ σου ἢ γίνου Βούλγαρος». Ὅσο διατηροῦσε ὁ ἀγὼνας τὴν ἀπελευθερωτικὴ καὶ τουρκομάχο μύσκα, τὸ πρᾶγμα δὲν ἦταν δύσκολο. Ἀφ' οὔτου ὅμως τὸ κοιμῆτο ἀποφάσισε ἀπροκάλυπτα ν' ἀπελευθερώσῃ τὴ Μακεδονία πρῶτα ἀπ' τοὺς ὑποδούλους Ρωμοὺς καὶ ἔπειτα ἀπ' τοὺς τυράννους Τούρκους, ἢ οὐδτερότης ἢ καὶ ἢ ἀπλῆ ἐφεκτικότης ἦταν ἀδύνατη καὶ ἐπικίνδυνη.

Πιστὴν εἰκόνα τῆς ὅλης καταστάσεως στὴν περιοχὴ ἐκείνη μᾶς δίνει καὶ τὸ γράμμα πρὸς τὸν Παῦλο Μελά τοῦ γιατροῦ τῆς Γουμένιτσας Ἀγγέλου Σακελλαρίου ἀπὸ 2ας Ἀπριλίου 1904, πὸν δημοσιεύεται στὴν σελίδα 69.

Τὸ κοιμῆτο εἶχε κηρύξει τὸν πόλεμο καὶ κατὰ τετραπόδων καὶ ἀψύχων. Ἐσκότωναν οἱ κοιμτατζήδες τὰ ζῶα καὶ ποιμνία τῶν Ἑλλήνων τῆς Γουμένιτσας, κατέστρεφαν τ' ἀμπέλια καὶ τὰ μωρεόδεντρά τους, ἔκαιαν τὰ σπίτια καὶ τὶς ἐγκαταστάσεις των. Ὑπολόγιζε τὸ προξενεῖο Θεσσαλονίκης στὶς 8 Ἰουλίου 1904 τὶς σχετικὲς ζημίες σὲ 4.000 χρυσὲς λίρες! Καὶ πάνω σ' ὅλα τοὺς εἶχαν ἀποκλείσει καὶ ἀπ' ὅλη τὴν πελατεία τους τῶν χωριῶν, πὸν μ' αὐτὴ ζοῦσαν. Κάθε λίγο καὶ λιγίαι ἔφθαναν καὶ γράμματα τοῦ Ἀποστόλ ἢ μὲ τὴν σφραγίδα τοῦλάχιστο τοῦ Ἀποστόλ, πὸν τοὺς ἔλεγον: «Ἡ θὰ γίνετε Βούλγαροι ἢ θὰ ἐντείνουμε τὸν οἰκονομικὸ ἀποκλεισμό σας».

Οἱ τέσσερες ἀδελφοὶ τ' ἄκουαν, τὰ ἔβλεπαν καὶ τ' ἀποδοκίμαζαν, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἀλλὰ καὶ σιωποῦσαν, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι. Στὸν χορὸ, ὅπου, θέλοντας καὶ μὴ, εἶχαν πιασθῆ, μιὰ μικρὴ παραδρομὴ μποροῦσε νὰ τοὺς στοιχίσῃ τὴν καταστροφὴν.

Ἀπ' τὴν δικὴ μας πάλι τὴν πλευρὰ δὲν ἔφθαναν ἐκεῖ πάνω παρὰ φῆμες ἀόριστες καὶ συγκεχυμένες καὶ παχιά λόγια χωρὶς θετικὰ ἔργα. Τὸ πάθημα τοῦ καπετὰν Γιώργη Σερίδη ἢ Σπανοῦ, πὸν αἰχμαλωτίσθηκε τὸν χειμῶνα τοῦ 1904 ἀπ' τὸν τουρκικὸ στρατὸ μὲ τὸ μεγάλο σῶμά του, ἐνῶ βιάδιζε γιὰ τὸ Μπέλες καὶ τὸ Παῖκο, δὲν ἦταν γιὰ νὰ δώσῃ θάρρος σ' ἐκείνους, πὸν εἶχαν τὸ πνεῦμα πρόθυμον, ἀλλὰ τὴν σάρκα ἀσθενῆ νὰ τὰ βάλουν μὲ τὸ πανίσχυρο κοιμῆτο.

Ἐντυχῶς ἄρχισε ἡ γκρίνια καὶ τὸ ἀλληλοφύγωμα τῶν κοιμτατζήδων.

Ὁ Ἀποστόλ ἦταν μὲ τὴ μερίδα τοῦ Σαράφωφ, ὁ Ἴβάν Καρασοῦλη μὲ τὴν ἄλλη. Οἱ τέσσερες ἀδελφοὶ καλλιέργησαν ὅσο μύρεσαν τὴν διάστασι. Καὶ μὲ πολὺν καὶ ἄδολο ἐνθουσιασμό πῆραν μιὰ μέρα μέρος στὸ κτύπημα τοῦ Ἀποστόλ. Κυνήγησαν ἀρκετὴν ὥρα σὰν λαγὸ τὸν περίφημο «ἥλιο τῶν Γιαννιτσῶν». Ὁ στρατὸς πάνω στὸ Πάϊκο κοντὰ στὰ λειβάδια τοῦ κατάφερε δεύτερο πλήγμα. Ἀλλὰ δὲν ἔκαμνε διακρίσεις ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀνάμεσα στὶς διάφορες κομιτατζηδικὲς ἀποχωρήσεις καὶ παρατάξεις. Τὸν Φεβρουάριου τοῦ 1905 ἐξόντωσε κοντὰ στὸ Σμὸλ τῆς Γευγελῆς τὸν Ἴβάν Καρασοῦλη μὲ τὴν 30μελῆ συμμορία του. Στὴν τσάντα του βρέθηκε ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα, ποὺ πιστοποιοῦσαν ὅτι εἶχε κάμει τὸ μεγάλο κατόρθωμα νὰ σφάξῃ καὶ δυὸ φτωχὲς δασκαλίτσες, καὶ ἡ ἐπιστολή, ποὺ δημοσιεύεται στὴν σελίδα 70 τῆς ἱστορικῆς εἰσαγωγῆς.

Οἱ τέσσερες ἀδελφοὶ ἐφρόντισαν στὸ μεταξὺ νὰ δημιουργήσουν ἓνα εἶδος οὐδετέρου ἐδάφους. Μαζὶ μὲ ἄλλους 16 χωριανούς των ἐσχημάτισαν μιὰ ὁμάδα, ποὺ δὲν ἦταν οὔτε μὲ τὸν Σαράφωφ οὔτε μὲ τὸν Σαντάνσκη καὶ δὲν πολεμοῦσε οὔτε Βουλγάρους οὔτε Ρωμιούς παρὰ μόνο Τούρκους. Ἐφρόντιζαν νὰ περάσουν στὰ βουνά τους μὲ ὅσο τὸ δυνατόν ὀλιγώτερα ντραβάλα, φασαρίες. Ὁ Λάζος ἦταν ὁ οὐσιαστικὸς ἀρχηγός. Ἐκοίταζαν ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά νὰ κερδίσουν καιρό. Περίμεναν σύμφωνα μὲ τὴν ἀγγλικὴ παροικία καὶ ἔβλεπαν τὸν ὀρίζοντα νὰ φανῇ καμμιὰ εὐνοϊκὴ ἀχτίδα. Ἦλθαν ἀτυχῶς τ' ἀτυχήματα τοῦ σώματος Μωραϊτή, ποὺ διαλύθηκε τὴν στιγμὴ, ποὺ ἔφθανε ἐπάνω στὸ Πάϊκο, ἀφοῦ ἔχασε τὸν ἀρχηγὸ καὶ ὑπαρχηγό του (Φραγκόπουλο), τοῦ σώματος Νταφώτη, ποὺ δὲν μύρεσε νὰ ξεκολλήσῃ ἀπ' τὴν Χαλκιδική. Ὡς τόσο μάθαιναν ὅτι ὁ πόλεμος μέσα στὴν λίμνη τῶν Γιαννιτσῶν εἶχε φουντώσει καὶ σώματα ἑλληνικὰ στὰ γῦρο μέρη ἀντιμετώπιζαν νικηφόρα τοὺς κομιτατζήδες. Τὸ φθινόπωρο τέλος τοῦ 1905 ἐπίστεψαν ὅτι ἔφθασε ἡ στιγμὴ νὰ κόψουν τὸ σχοινί.

Μιὰ μέρα, ποὺ λημέριοιζαν ἔξω ἀπ' τὴν Καστανερή, ἔθεσαν ὠμὰ τὸ ζήτημα στοὺς συντρόφους των.

— Τί λέτε, βρὲ παιδιά; εἶπε ξαφνικὰ ὁ Λάζος. Δὲν μπορούμε πιά νὰ μείνουμε ἔτσι. Ὁ κόμπος ἔφθασε στὸ κτένι. Πρέπει νὰ πάροουμε θέσι. Μὲ ποιὸν θὰ πᾶμε; Μὲ τοὺς κομιτατζήδες; Καὶ μὲ ποιά μερίδα; Μὲ τοὺς Γραικοὺς ἀντάρτες; Τί λέτε σεῖς; Τὸ βλέπετε καὶ σεῖς. Οἱ κομιτατζήδες μᾶς γέλασαν. Κλέβουν, γυμνώνουν, σκοτώνουν τὸν κόσμον, χριστιανούς, σὰν καὶ μᾶς. Καὶ ἀλληλοσκοτώνονται καὶ οἱ ἴδιοι σὰν σκυλλιά.

— Θέλει καὶ ρώτημα; πετάχθηκε ὁ Γκόνος. Τοὺς εἶδαμε τοὺς τσαρλατάνους. Τί προκοπὴ εἶδαμε; Δολοφονίες, ἀρπαγές, ἐκβιασμούς. Πρέπει, λέγουν, τὰ χωριά νὰ μὴ ψουνίζον ἀπ' τὰ γνώριμά τους μαγαζιά, γιατί εἶναι Γραικομίνοι. Νὰ πηγαίνουν σὲ χάνια καὶ μαγαζιά, ὅπου μερικοὶ τρανοὶ ἔχουν μίζα. Πρέπει νὰ δηλώσουν ὅτι εἶναι πιά ξεαρχικοὶ καὶ Βούλγαροι. Ἀλλιῶς

πάν τὰ κεφάλια τους. Γι' αὐτὸ πήραμε τὰ ὅπλα καὶ βγήκαμε στὰ βουνιά; Ἔτσι θὰ διώξουμε τὸν Τοῦρκο; Ἐγὼ λέω νὰ κίνομε τὸν σταυρὸ μας καὶ νὰ πᾶμε μὲ τοὺς ἰδικούς μας, δηλαδή τοὺς Γραικοὺς, ὅπως θὰ ἦταν καὶ ἡ θέλησις τῶν πατέρων καὶ παππούδων μας.

Πῆρε ὅμως εὐθύς τὸν λόγο ὁ Γκιουῖπτες, ποὺ διεκδικοῦσε καὶ τὴν ἀρχηγία καὶ δὲν πολυχώνευε τὸν Λάζο καὶ τ' ἀδελφία του.

—Ν' ἀλλάξουμε ἔτσι στὰ καλά καθούμενα δρόμο καὶ νὰ βάλουμε καινούργιο ἀφεντικό στὸ κεφάλι μας; Οὔτε λόγος γὰ γίνῃ. Πέτρα, ποὺ κυλάει, δὲν ριζώνει. Θὰ μᾶς ποῦν πουληθήκαμε. Πρέπει νὰ μείνομε, ὅπου βρισκόμαστε, καὶ νὰ προχωρήσουμε, ὅπως ξεκινήσαμε, χωρὶς λοξοδρομίες. Γιὰ νάχομε ἀποκούμπι, ἄς πᾶμε μὲ τὴν «Ἐσωτερικὴ ὀργάνωσις». Αὐτὴ ἔχει τὴν δύναμι. Ἦ' ἄλλα εἶναι λόγια. Αὐτὴ πολεμáει ἀληθινὰ γιὰ τὴν ἐλευθερία. Οἱ Γραικοὶ εἶναι φίλοι μὲ τοὺς Τούρκους.

Ἡ συζήτησις τράβηξε ἀρκετὸ καιρὸ καὶ ἐπαναλήφθηκε πολλὰς φορὰς. Ἦλθαν στιγμὲς, ποὺ λίγο ἔλειψε νὰ μιλήσουν τὰ ὅπλα. Ἀποφάσισαν στὸ τέλος νὰ χωρίσουν φιλικὰ.

—Ὅσοι θέλουν νάρθουν μαζί μας, ἄς σηκωθοῦν, εἶπε ὁ Λάζος.

Σηκώθηκαν ἄλλοι ἕξ συγγενεῖς καὶ κουμπάροι τῶν. Οἱ ὑπόλοιποι ἔμειναν μὲ τὸν Γκιουῖπτε. Χώρισαν «φιλικά». Μὰ εὐθύς τὴν ἄλλη μέρα ἄρχισε ἀμείλικτος ὁ πόλεμος μεταξύ τῶν. Ὁ Γκιουῖπτες τὴν εὐκαιρία αὐτὴ περιέμενε. Δὲν ἦταν πολὺ ρόδινη στὸ Παίικο ἢ θέσις αὐτῶν, ποὺ ἀκολούθησαν τὴν θέλησι τῶν πατέρων καὶ παππούδων. Εἶχαν ἀπομονωθῆ. Ἦσαν περισσότεροι οἱ ἄλλοι, ποὺ εἶχαν πάει μὲ τὴν δύναμι καὶ τὴν Πύλαρο. Ἀναγκάσθηκαν ν' ἀποσυρθοῦν βορειότερα σὲ φίλους τῶν τσομπάνους καὶ ἰλοτόμους, ἀφοῦ παράγγειλαν σ' ἓνα ἔμπιστό τους συγγενῆ ἀπ' τὴν Καστανερὴ νὰ ἐναποθηκεύσῃ τρόφιμα γιὰ τὸν χειμῶνα σὲ μιὰ κρυφὴ σπηλιὰ τοῦ Παίικου.

Κοντὰ τὰ Χριστούγεννα γύρισαν, γιὰ νὰ καταφύγουν στὴν σπηλιὰ. Στὴ θέσι Παλιοχώρι 10—15 λεπτὰ ἔξω ἀπ' τὴν Καστανερὴ στάθηκαν νὰ ἰδοῦν τίς γυναῖκες καὶ τοὺς συγγενεῖς τῶν, ποὺ εἶχαν εἰδοποιήσει νὰ τοὺς περιμένουν ἐκεῖ. Οἱ ἐχθροὶ ὅμως ἀγρυπνοῦσαν. Ἀντὶ τῶν συγγενῶν πρόβαλε ὁ στρατός! Ἐπίστεψαν πὼς ἔφθασε ἡ τελευταία τους στιγμὴ. Δὲν ὑπῆρχε καμμιὰ ἐλπίδα. Τὸ χιόνι ἦταν ὑψηλότερο ἀπ' τὸ ἀνάστημά τους. Ἦταν ἀδύνατο νὰ τρέξουν. Καὶ οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶχαν παρὰ ν' ἀκολουθήσουν τὸν τορὸ. Τὴν εἶχαν πάθει, ὅπως οἱ λαγοί, ὅταν βουλιάζουν στὸ χιόνι. Γιὰ τὴν καλὴ τους τύχη σηκώθηκε ξαφνικὰ ἄγριος βοριάς, ποὺ ἐξαφάνισε κáθε πάτημα καὶ ἴχνος στὸ χιόνι. Εἶχαν σωθῆ! Χρειάσθηκαν ὅμως δύο μέρες, γιὰ νὰ φθάσουν στὴν κορυφὴ, ποὺ δὲν ἤθελε τὸ καλοκαίρι παρὰ δυὸ τρεῖς ὥρες, καὶ ἄλλη μιὰ, γιὰ νὰ βροῦν τὴν πλακωμένη ἀπ' τὰ χιόνια σπηλιὰ. Εὐτυχῶς ἦταν καλὰ ἐφοδιασμένη μὲ τρόφιμα. Ἐλειπε μονάχα τὸ νερό. Ἐλειψαν χιόνι καὶ τὸ ἀντικατέστησαν. Κατέβηκαν ἔπειτα στὸν Βάλτο τῶν Γιαννιτσῶν,

όπου ο Λάζος φωτογραφήθηκε με τον Κάκκαβο και τον Άλέξ. Μαζαράκη. Ξανανέβαιναν στο Παϊίκο, έδιναν το παρών, και, όταν τα πράγματα έσφιγγαν, έπαιρναν πάλι τον δρόμο του Βάλτου. Είχαν γίνει αμφίβιοι.

Μια μέρα το καλοκαίρι σκότωσε ο Λάζος έξω απ' τον Βάλτο τον Κιοσέ Έμίν, ένα περιβόητο σκληρό αγά, που είχε στενές σχέσεις με τους κομιτατζήδες. Το περήφανο αλόγο του έφθασε με καλπασμό στα Γιαννιτσά αφηνιασμένο και περίλυπο.

Λημέριαζαν τώρα μονιμότερα στο Παϊίκο. Ή θέσις μας καλύτερεψε. Ή ελληνική οργάνωσις δυνάμωνε και ρίζωνε όλοένα περισσότερο. "Αρχισαν και άλλα σώματα την δρασί των σ' όλην εκείνη την παραμεθόριο σήμερα περιοχή. Ο ύπαξιωματικός τότε Χρ. Καραπάνος ανέβαινε συχνά στο Παϊίκο. Αναδείχθηκε στο μεταξύ και άλλος όπλαρχηγός του Παϊίκου, ο Στέργιος Ναούμ απ' τα Μεγάλα Λειβάδια, απ' την καρδιά δηλ. του βουνού. Στην περιφέρεια Δοϊράνης—Γευγελής ο Γεώργιος Καραϊσκάκης απ' την Μπουδάντσα άρχισε να κάμνη θραύσι. Με την βοήθεια του τότε διευθυντή του σχολείου Δοϊράνης Άναστασίου Παπαϊωάννου, που χειροτονήθηκε αργότερα άρχιμανδρίτης Νίκανδρος, έσχημάτισε το 1906 ένα σώμα από 10 παιδιά έντόπια, καταγόμενα απ' τα χωριά της περιοχής, που έθαυματούργησε. Άναγκάσθηκαν οι κομιτατζήδες ν' άποσυρθούν πέρα απ' το Ντεμιρ-καπού. Παράλληλα δούλευαν και πολεμούσαν δύο άλλοι όπλαρχηγοί, ο Βασίλης Τσελεμπής απ' τα Τρία Έλατα και ο Μιχ. Σιωνίδης απ' το Ματσίκοβο της Γευγελής.

Τώρα δέν έκλαίαμε μονάχα ήμεις νεκρούς και μάρτυρες. Βούλγαροι, Βουλγαρορουμάνοι και Τούρκοι συνεργάτες των δέχονταν σκληρά και άλλεπάλληλα πλήγματα. Ή επίσημη τουρκική έφημερίδα του βιλαετιού Θεσσαλονίκης ανέγραφε κάθε τόσο με την καθιερωμένη τυπική φρασεολογία όνόματα ανθρώπων και ύπηκόων του «Ύψηλου ντοβλετιού», που είχαν βρεθί σκοτωμένοι σ' εκείνη την περιοχή από «άγνωστους», «κακούργους ληστανάρες», που δέν θ' άργούσε όπωσδήποτε να τους πατάξη ο «γενναίος και ένδοξος» αυτοκρατορικός στρατός και να τους τιμωρήση ή δικαιοσύνη του «ένδοξοτάτου, κραταιοτάτου, γενναιοτάτου, δικαιοτάτου κ.λ.π. σουλτάνου». Άπ' την όλη διατύπωσι δέν ήταν δύσκολο να καταλάβη κανείς ότι τα θύματα δέν ήσαν αυτή τή φορά Έλληνες.

Το θέρος του 1907 το σώμα των αδελφών και εξαδέλφων πήγε να κτυπήση τους κομιτατζήδες μέσα στην Γρίβα. Άχυρωμένοι στο κωδωνοστάσιο κάμποσοι καρηκομώοντες όπλοφόροι έπρόβαλαν ζωηρή αντίστασι. Έτρεξε στον κρότο των όπλων κι ο στρατός. Οι κομιτατζήδες τρύπωσαν εϋθύς στις κρυπτες του χωριού. Ο Λάζος με τους άνδρες του αναγκάσθηκε να το βάλη στα πόδια για το βουνό. Εκεί όμως, που περνούσαν ένα στενό μονοπάτι πάνω από θεώρατο γκρεμνό, δέχθηκαν βροχή σφαίρες. Άλλοι κομιτατζήδες τους είχαν στήσει εκεί σατανική ένέδρα. Σώθηκαν ως εκ θαύματος. Στράβω-

σε ὁ Θεὸς τοὺς κοιμιτατζήδες καὶ ὅλες οἱ σφαιρὲς τῶν πῆγαν στὸν βρόντο χωρὶς νὰ ματώσῃ μύτη. Ἔπεσαν ὅλοι στὰ γόνατα, μόλις πέρασαν τὴν κατοποπιά, καὶ εὐχαρίστησαν τὸν Θεὸ γιὰ τὴν μεγάλη Του ἀγάπη καὶ τὸ μοναδικὸ ἐνδιαφέρον, ποὺ τοὺς εἶχε.

Μὲ τὴν νεοτουρκικὴ μεταπολίτευσι καὶ τὸ σῶμα τῶν ἀδελφῶν καὶ ἑξαδελφῶν, ὅπως τ' ἄλλα, ἄφησε τὰ ὅπλα καὶ γύρισε στὰ εἰρηνικὰ ἔργα. Λίγους ὅμως μῆνες ἀργότερα ὁ Λάζος καὶ ὁ Γκόνος ἀναγκάσθηκαν νὰ φύγουν στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ μὴ τοὺς στείλουν οἱ Νεότουρκοι ἐλευθερωτὲς πολὺ μακρύτερα. Ὁ Τραϊός εἶχε δολοφονηθῆ ἀπὸ βουλγαρικὴ σφαιρὰ καὶ ὁ Μῆτρος ἐθεράπευε τὶς ἀνεπούλωτες πληγὲς του.

Ἀλλὰ τὸ κλίμα τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ ἥσυχη ζωὴ τῶν δὲν πολυσήκων ἀνθρώπων, ποὺ εἶχαν περάσει τὰ περισσότερα χρόνια στὰ βουνὰ μὲ ὅπλα, κινδύνους καὶ περιπέτειες. Ἐνοστάλησαν τὸ Παῖκο. Εἶχαν ξαναφανῆ ἄλλως τε ἐκεῖ βουλγαρικὲς συμμορίες. Καὶ μιὰ καλὴ πρωτὰ χωρὶς καμμιά ἄδεια ἢ γνῶσι τοῦ «κέντρου» ξαναπέρασαν στὴ Μακεδονία οἱ ἀδελφοὶ Λάζος καὶ Γκόνος, ἕνας ἄλλος χωριανὸς τῶν ὁ Λάγκος, ὁ Γεώργ. Καραϊσκάκης, ὁ Γκόνος Γιώτας (Γιαννιτσιώτης), ὁ Τσελεμπῆς καὶ ἄλλοι.

Ὁ Γκόνος Γιώτας ἔπεσε σὲ μιὰ ἐνέδρα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ στὴν σκάλα τοῦ Νησιοῦ. Ὁ Καραϊσκάκης κυκλώθηκε ἀπὸ στρατιωτικὸ ἀπόσπασμα σὲ μιὰ καλύβα βλάχικη κοντὰ στὰ Μεγάλα Λειβάδια πάνω στὸ Παῖκο τὸ 1911. Ἐβοήθησε νὰ ξεγλυστρήσουν οἱ σύντροφοὶ του καὶ στάθηκε μόνος αὐτός, κυκλωμένος ἀπὸ παντοῦ, ν' ἀντιμετώπισῃ τὸν τουρκικὸ στρατό. Πολέμησε σὰν λεοντάρη ὡς τὴν τελευταία του πνοὴ καὶ σφαιρὰ. Ἦταν πραγματικὰ ἕνα ἀτρόμητο παλληκάρη καὶ πολύτιμος ἀρχηγός.

Μὲ τοὺς Βουλγάρους τώρα ἀρχίσαμε νὰ τὰ πηγαίνουμε καλά. Στὴν Κωνσταντινούπολι Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι βουλευτὲς— ἦσαν 5 ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴ Μακεδονία ἐκτὸς ἀπ' τὸν Τρ. Νάλη, βουλευτὴ Μοναστηρίου, καὶ ἕνας μονάχα μόνος καὶ μονάκριβος Βούλγαρος ὁ Δημήτρης Βλάχωφ ἀπ' τὸ Κιλκίς, πατριάρχης σήμερα στὰ Σκόπια καὶ τὸ Βελιγράδι τῆς «Μακεδονίας τοῦ Βαρδαρίου»— συνεργάζονταν στενά, ἐξωμάλυναν παλιὲς καὶ καινούργιες διαφορὲς καὶ παρουσίαζαν ἑνιαῖο μέτωπο στοὺς Νεοτούρκους. Πολλὰ λέγονταν καὶ γιὰ κανονικὴ ἑλληνοβουλγαρικὴ συμμαχία. Φυσικὸν ἦταν νὰ πάσουν καὶ οἱ κοιμιτατζήδες καὶ ἀντάρτες τὸν ἔξωντωτικὸ πόλεμο. Ἔκαμαν «συμφιλίωσι».

Μιὰ μέρα ὅμως λίγους μῆνες πρὶν τὸν πόλεμο τοῦ 1912, ἐκεῖ ποὺ ὁ Λάζος Δουγιάμας καὶ ὁ Ἀθανάσιος Μπέτσιος ἀπ' τὴν Κάρπη πῆγαιναν μαζὶ ξενιοαστοὶ καὶ ἀδελφωμένοι μὲ τὸν βοεβόδα Γκιουπτσε καὶ ἄλλους κοιμιτατζήδες στὴν Κάρπη, μιὰ δολοφονικὴ ὁμοβροντία τῶν καλῶν συντρόφων καὶ συνοδοιπόρων τοὺς θέρισε. Ἀὐν ξεχνοῦσαν εὐκολὰ τὴν παλιά τους τέχνη οἱ Βούλγαροι. Στους χωρικοὺς τῆς Κάρπης, ποὺ τοὺς περίμεναν, εἶπε ὁ Γκιουπτσεσ ὅτι οἱ δυὸ Γραικοὶ καπεταναῖοι πῆγαν κάπου ἄλλοῦ. Ἀπ' τὰ

δυὸ ὅμως ἀσημοστόλιστα ἑλληνικὰ μάνλιχερ, ποὺ εἶδάν στὰ χέρια τους, καὶ τὸ θριαμβευτικὸ χαμόγελο, ποὺ ἔβλεπαν στὰ πρόσωπά τους, κατέλαβαν οἱ κάτοικοι τῆς Κάρλης τί πραγματικά εἶχε συμβῆ καὶ πῶς ἐννοοῦσαν οἱ Βούλγαροι τὴν συνεργασία καὶ συμμαχία.

Ὁ Γκόνος εἶχε ἀπομείνει μόνος ἀπ' τὰ τέσσερα ἀδελφία στὸ πόδι. Μ' ἓνα μικρὸ σῶμα βρέθηκε πάλι ἐπάνω στὸ Παῖικο τὶς μέρες τοῦ πολέμου τοῦ 1912. Γύρο ἀπ' τὴν Γευγελή μὲ ἄλλο σῶμα ἦταν καὶ ὁ Τσελεμπῆς. Εἶχε ἀποφασίσει, ὅταν εἶδε τὴν τουρκικὴ κατάρρευσι, νὰ μπῆ μέσα στὴν πόλι καὶ νὰ τὴν καταλάβῃ «ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου», ὅπως ἀκριβῶς εἶχε κάμει ὁ Τσότσος μὲ τὸν ἀρχιμανδρίτη Νίκανδρο στὴν Ἀρδέα. Δυστυχῶς τὸν ἐξώρισαν καὶ τὸν ἀπέτρεψαν οἱ φρόνιμοι καὶ σοφοί! Ἄν εἶχε πραγματοποιήσει τὴν ἀπόφασί του, ἴσως δὲν θὰ βρισκόνταν σὲ ξένα χέρια ἡ Γευγελή, «τὸ κλειδί τῆς πόρτας τοῦ σπιτιοῦ μας».

Ὁ Γκόνος τὸν χειμῶνα τοῦ 1912 καὶ τὴν ἀνοιξὶ τοῦ 1913 ἤλθε πολλές φορὲς στὰ χέρια μὲ Βουλγάρους κομιτατζῆδες καὶ στρατιῶτες, ποὺ θεωροῦσαν ὅλα ἐκεῖνα τὰ μέρη τοῦ Παϊκου ἰδιοκτησία καὶ ἀναφαίρετη κληρονομία των.

Μόλις ἐγινε ἡ εἰρήνη, ξανάφκειασε τὸ πατρικὸ σπίτι, ποὺ εἶχε καὶ τρεῖς ἕως τότε φορὲς ἀπ' τοὺς Βουλγάρους, τὸ 1906, τὸ 1908 καὶ τὸ 1911! Στρώθηκε στὴν εἰρηνικὴ δουλειά. Δὲν ἔπαψε ὅμως οὐδὲ στιγμὴ νὰ κρατᾷ μαζί μὲ τὸ ἀλέτρι καὶ τὸ ὄπλο. Πάνω ἐκεῖ στὴ μεθοριακὴ ζώνη γύριζαν πάντοτε πεινασμένοι λύκοι, οἱ κομιτατζῆδες. Ἦταν τὸ μαντρόσκυλο τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους καὶ ἀληθινὸς ἀκρίτας τῶν συνόρων. Τὸ 1916 ἐξόντωσε δυὸ κομιτατζῆδες, ἀλλὰ ἔχασε τὸν κουνιάδο του Γεώργιο Κεχαγιά καὶ τὸν ἐξάδελφό του Χρῆστο Δουγιάμα, ποὺ ἔπασαν στὴν συμπλοκή. Τὸ 1918 ἔξαμαε τοὺς ἀρχικομιτατζῆδες Ζίκαν καὶ Φουστάντση μὲ πέντε ὀπαδοὺς των, τὸ 1920 ἄλλους πέντε μὲ τὸν Ζάικο καὶ τὸ 1922 τὸν ἴδιο τὸν βοεβόδα καὶ χωριανὸ του Ἰτσο Γκιουῖπτσε, ποὺ εἶχε δολοφονήσει τὸν Λάζο.

Τὸ 1941 μὲ τὴν γερμανικὴ κατοχὴ ἄρχισε καινούργια περίοδος ἀγῶνων καὶ ἀτέλειωτων μαρτυριῶν. Ὅλοι, ὅσοι εἶχαν δηλητηριασθῆ τὰ παλιότερα χρόνια ἀπ' τ' ἀπατεινικὰ συνθήματα τοῦ Κομιτάτου καὶ τὴν σατανικὴ προπαγάνδα τῶν Βουλγάρων, καθὼς καὶ ἐκεῖνοι, ποὺ ὄνειρευόνταν περασμένα μεγαλεῖα καὶ πλούσια τιμάρια ἢ καιροσκοποῦσαν, ξεσπάθωσαν ὑπὲρ τῆς Βουλγαρίας, ποὺ σύμμαχος καὶ χαϊδεμένο παιδί τῆς χιτλερικῆς Γερμανίας θὰ ἔφθανε χωρὶς ἄλλο ἴσα μὲ τὴ Λάρισσα, καὶ ἐναντίον κάθε τι τοῦ ἑλληνικοῦ. Γι' αὐτοὺς ἡ Ἑλλάδα εἶχε ψοφήσει καὶ ταφῆ σὲ βάθος 10 μέτρων μὲ δέκα παπᾶδες. Ἦταν εὐκαιρία νὰ τὴν σκυλεύσουν καὶ ν' ἀσχημονήσουν. Ἐπρωτοστάτησε ἰδίᾳ ὁ Γεώργιος Τάρτεφ μὲ τὰ τρία ἀδελφία του, ποὺ βρίσκονται στὴ Βουλγαρία, πρωτανεψιοὶ τοῦ βοεβόδα Ἰτσο Γκιουῖπτσε. Τὸ 1943 καὶ 1944 μάλιστα καὶ ὠπλίσθησαν ἀπ' τοὺς Γερμανοὺς καὶ τὴν ὀργάνωσι

τοῦ Κάλτσεφ σὰν ἀξιωματικοὶ καὶ βαθμοφόροι τῶν ἐνόπλων βασιβουζούκων τῆς «Μιλίτσια» ἢ «Ὀχράνα» καὶ μὲ φόνους, ἐμπρησμοὺς καὶ ἀρπαγὰς ἔδειξαν ὄλο τὸ πολεμικὸ μένος καὶ τὸν ἀκράτητο ἔρωτά τους πρὸς τὸν τόπο, ὅπου εἶχαν γεννηθῆ.

Καὶ ὁμως. Τέλη Ἰανουαρίου τοῦ 1944, τὴν ὥρα πὸν ἐγύριζε ὁ καπετὰν Γκόνοσ με τοὺς τρεῖς υἱοὺς του καὶ τοὺς δύο τσομπαναραίους του ἀπ' τὴ Γουμένιτσα στὴν Καστανερῆ, ἐμφανίζεται ἓνα τμημα τοῦ ΕΛΑΣ, τοὺς πιάνει καὶ δεμένους τοὺς ὀδηγεῖ στὸ Παίικο στὴν περιφέρεια τοῦ Ἀρχαγγέλου. Τοὺς κατηγοροῦσαν ὡς φοβεροὺς καὶ τρομεροὺς προδότες! Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς, πὸν εἶχε εἰσβάλλει στὸ ἔδαφός μας, γιὰ νὰ κυνηγήσῃ τὸν ΕΛΑΣ, ἔκαιε γιὰ τετάρτη φορὰ τὸ σπίτι των στὴν Καστανερῆ! Θὰ εἶχε ὑποστῆ ὁ γεροκαπετάνιος μὲ τὰ παιδιὰ του τὴν τύχη τῶν ἄλλων Μακεδονομάχων, πὸν ἐσυγκέντρωναν κατὰ ἰδιαίτερη προτίμησι ὅλη τὴ μῆνη τῶν νέων ἀνταρτῶν, ἀν δὲν ἐνεργοῦσαν ἐκεῖνες τὶς μέρες οἱ Γερμανοὶ ἐκκαθαριστικὲς ἐπιχειρήσεις στὸ Παίικο. Μέσα στὸν πανικὸ καὶ τὴν σύγχυσι τὰ κατάφεραν οἱ μελλοθάνατοι νὰ τὸ σκάσουν.

Τὶς πρῶτες μέρες τοῦ Νοεμβρίου 1944, ὅταν οἱ Γερμανοὶ ἔφευγαν καὶ ἐπανηγυρίζαμε ἢ ἔπρεπε νὰ πανηγυρίζουμε τὴν ἀπελευθέρωσί μας, ἐσφάζονταν στὸ Κιλκίς μαζί μὲ ἀρκετὲς ἄλλες χιλιάδες καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Γκόνου Χριστός. Κατακρουσθήθηκαν ἐπίσης δύο υἱοὶ (Λάζαρος καὶ Εὐάγγελος) τοῦ Μῆτρον Δουγιάμα καὶ ὁ ἀνεπιός των Εὐάγγελος Τσάνας!

Ἐρχόμενον τότε γενικὸς διοικητὴς στὴν Θεσσαλονικὴ ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς κυβερνήσεως τῆς «Ἐθνικῆς ἐνότητος» καὶ ὅλων τῶν κομμάτων, ὅπως καὶ τοῦ ΚΚΕ καὶ ΕΑΜ, πὸν συμμετεῖχαν στὴν κυβέρνησι, μὲ τὴν ἐντολὴ καὶ ἀποστολὴ νὰ ἐπιβάλλω τὸ ταχύτερο τὸ κράτος τοῦ νόμου. Εἶχα στὴ τζέπη μου καὶ τὸ νέο νόμο «περὶ δοσιλόγων», πὸν θὰ ἔκρινε ὅλους, ὅσοι ἐβαρύνονταν γιὰ τὴν στάσι τους τὸν καιρὸ τῆς κατοχῆς.

Τὴν 14ην Νοεμβρίου τοῦ 1944 παρουσιάσθηκαν στὸ γραφεῖό μου ἓνα πλῆθος ἀναμαλλιασμένες γυναῖκες ἀπ' τὰ χωριά τῆς Γουμένιτσας καὶ μὲ θρήνους καὶ κοπετοὺς μοῦ διηγῆθηκαν ὅτι ἐκεῖνο τὸ πρῶτὸ ὁ καπετάνιος τοῦ ΕΛΑΣ Μῆτσος Βερβερίδης, ἓνας πρόσφυγας ἀπ' τὴν βουλγαροκρατούμενη Δράμα, πὸν τὸν εἶχαν περιμάσει καὶ βάλει ἀγροφύλακα, τοὺς εἶπε ὅτι θὰ ἐπαιρνε τοὺς ἄνδρες καὶ τὰ παιδιὰ των ἀπ' τὸ στρατόπεδο Παύλου Μελά, ὅπου ἦσαν φυλακισμένοι, καὶ θὰ τοὺς πήγαινε ἐπάνω στὰ χωριά των νὰ τοὺς σφάζῃ, ὅπως εἶχε κάμει λίγες μέρες ἐνωρίτερα γιὰ ἄλλους κρατούμενους στὶς «Νέες φυλακὲς» τῆς Θεσσαλονίκης. Τὶς καθησύχασα μὲ τὴν βεβαιότητα, ὅτι ὁ καπετὰν Βερβερίδης ἤθελε ἀπλῶς νὰ πουλήσῃ παλληκαρισμὸ στὶς φτωχὲς γυναῖκες. Γιὰ καλὸ ὁμως καὶ γιὰ κακὸ ἐκάλεσα τὸν «διευθυντὴ τοῦ δικαστικοῦ τῆς Ὀμάδας μεραρχιῶν» πρωτοδίκην Μπαλάσκαν καὶ τὸν παρακάλεσα νὰ τραβήξῃ κάπως τ' αὐτιὰ τοῦ φανφαρόνου, ὅπως ἐπίστευα, καπετά-

νιου. Ὁ Μπαλάσκας μάλιστα μοῦ ἐξήτησε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν γυναικῶν, γιὰ νὰ ἐξακριβώσῃ πῶς τόσον εὐκόλα δυσσημοῦσαν τὸν ΕΛΑΣ καὶ τὴν δικαιοσύνη του.

Τὴν ἄλλη μέρα ὅμως παρουσιάσθηκε πάλι στὸ γραφεῖο ἓνας φτωχὸς ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, ποῦ κατοικοῦσε κοντὰ στὸ στρατόπεδο Παύλου Μελά, καὶ ὄλος φόβο καὶ τρόμο μοῦ εἶπε ὅτι τὰ μεσάνυχτα ἔβγαλαν ἀπ' τὸ στρατόπεδο 200—300 κρατουμένους καὶ τοὺς τράβηξαν πρὸς βορρᾶν πρὸς Λαγκαδά, Κιλκίς ἢ Γουμένιτσαν. Οἱ ἀρμόδιοι τῆς «Ὁμάδας μεραρχιῶν» καὶ τοῦ «δικαστικοῦ», καθὼς καὶ ὁ διευθυντὴς τῶν φυλακῶν-στρατοπέδου Παύλου Μελά, τὸ διέψευσαν μὲ τὸν κατηγορηματικώτερο τρόπο. Τὴν ἄλλη μέρα ἐφθασαν πληροφορίες, ὅτι ὁ κόσμος εἶδε φάλαγγα φυλακισμένων, ποῦ ἐβιάδιζε πρὸς βορρᾶν καὶ ἐσημείωνε μὲ ματωμένα πτώματα τὴν μαρτυρικὴ πορεία τῆς. Οἱ ἀρμόδιοι τῆς «Ὁμάδας μεραρχιῶν» ἐπρόβαλαν πάλι ἄρνησι καὶ διάψευσι. Τὸ ἴδιο καὶ τὴν τρίτη μέρα. Κατάλαβα τότε ὅτι οἱ «ἀρμόδιοι» μὲ κοροΐδευαν ἢ κοροΐδεύονταν οἱ ἴδιοι ἀπὸ ἄλλους, ποῦ εἶχαν τὴ πραγματικὴ δύναμι στὰ χέρια τους. Ἐνα ἀγγλικὸ ἀπόσπασμα ἀναχώρησε ἀμέσως νὰ φέρῃ πίσω τοὺς κρατουμένους, ποῦ εἶχαν ἀπαχθῆ ἀπ' τοὺς φρουροὺς των! Ὁ φρουράρχος καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς πολιτοφυλακῆς Γουμένιτσας διαβεβαίωσαν κατηγορηματικὰ τοὺς Ἕλληνας ὅτι δὲν ὑπῆρχε οὔτε ὠδηγήθηκε ἐκεῖ κανένας κρατούμενος ἢ φυλακισμένος. Μαζὶ ὅμως μὲ τοὺς Ἕλληνας ἦταν καὶ ὁ ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς Ἀλέξ. Πίπτσος, ποῦ κατὰγεται ἀπ' ἐκεῖνα τὰ μέρη. Κατέβηκε ἀπ' τὸ αὐτοκίνητο καὶ ρώτησε κρυφὰ μερικὰ παιδάκια ποῦ βρισκονται οἱ φυλακισμένοι. «Στὸ καινούργιο σχολεῖο», τοῦ ἀποκρίθηκαν. Τράβηξαν ἀμέσως ἐκεῖ τ' αὐτοκίνητα. Ὅταν τὰ φῶτά των — ἦταν πιὰ νύχτα — ἔπεσαν πάνω στὸ σχολεῖο — φυλακὴ — σφαγεῖο, 16 κρατούμενοι ἦσαν κάτω στὴν αὐλὴ ἑτοιμοὶ νὰ ὀδηγηθοῦν σὲ μιὰ γειτονικὴ χαράδρα. Ἄν τ' αὐτοκίνητα εἶχαν ἀργήσει ὀλίγα δευτερόλεπτα, θὰ ἦσαν ὅλοι σωρὸς πτωμάτων. Μέσα στοὺς 16 ἦταν καὶ ὁ Γκόνος μὲ τοὺς δυὸ υἱοὺς του, τὸν γαμπρό του καὶ δύο ἀνεπιούς του.

Ἄλλοι 46 εἶχαν ἤδη ἐκτελεσθῆ χωρὶς παρῳδία κἂν δίκης.

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1945 ὁ υἱὸς τοῦ Γκόνου Βασίλης βρισκονταν ἄρρωστος σ' ἓνα νοσοκομεῖο τοῦ ΕΛΑΣ στὴν Βέροια. Ἐνας ἀξιωματικὸς τοῦ ΕΛΑΣ ἤλθε νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ. Ἐδήλωσε ὅτι ἦταν πατριώτης καὶ συγγενῆς του. Ἐβγάλε εὐθύς τὴν κάμα καὶ ξεκοίλιασε τὸν ἄρρωστο. Ἦταν ὁ Γεώργιος Τάρτεφ, ὁ ἀνεπιὸς τοῦ βοεβόδα Ἴτσο Γκιούπτσου, τέως ἀρχηγὸς τῆς Ὀχράνα καὶ τώρα βαθμοφόρος τοῦ ΕΛΑΣ. Ἄλλα τέσσερα μέλη τῆς οἰκογενείας εἶχαν ἐπίσης τότε σφαγῆ.

Ἐγινε ἡ Βάρκιζα. Ὁ γέρο Γκόνος πῆρε τὴν ἀποδεκατισμένη οἰκογένειά του καὶ γύρισε στὸ ρημαγμένο σπίτι τους στὴν Καστανερή. Ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ μείνῃ ἐκεῖ πάνω πολλοὺς μῆνες. Ξαναπρόβαλαν οἱ συμμορίες καθά-

ρὰ βουλγαρικές (νοφικές) στην ἀρχή, βουλγαροκομμουνιστικές ἔπειτα. Ξανακατέβηκε πάλι ὁ Γκόνοσ με τὴν οἰκογένειά του πρόσφυγας γιὰ πολλοστὴ φορὰ στὴν Γουμένιτσα.

Τὴ νύχτα τῆς 24ης Αὐγούστου τοῦ 1947 μεγάλη συμμορία βουλγαροκομμουνιστικὴ ἐκτύπησε τὴν Γουμένιτσα. Ἐστρεψε ὅλη τὴν προσοχὴ καὶ λύσσα τῆς στὸ σπίτι, ὅπου κάθονταν μ' ἐνοίκιο οἱ τελευταῖοι Λουγιάμηδες. Ὁ καπετὰν Γκόνοσ με τὸν υἱό του καὶ τὸν γαμβρό του ἔκαμε τοὺς ἐπιδρομεῖς νὰ πληρώσουν ἀκριβὰ τὴν τόλμη των. Μὰ ἓνα βλῆμα μπαζούκας ἔβαλε τὴ φωτιά στὸ σπίτι. Ὅ,τι εἶχε διασώσει ἢ μαρτυρικὴ οἰκογένεια ἀπ' τὰ σπίτια τῆς Καστανερῆς, πὸν τόσες φορὲς εἶχαν καῖ, ἔγινε στάκτη. Σώθηκαν τὰ μέλη τῆς με τὰ νυχτικά.

Ὁ γέρο καπετάνιος με τὰ πολλὰ χρόνια καὶ τὰ περισσότερα βάσανα, ἄδραξε πάλι τὸ ὄπλο. Σὰν ἔφεδρος ἀξιωματικὸς «ἐκ μακεδονομάχων» γύριζε μ' ἓνα ἀπόσπασμα μέρα νύχτα, χειμῶνα καλοκαίρι, τὶς γνώριμές του πλαγιές τοῦ Παΐκου καὶ τῶν συνόρων.

Τὴν 9ην Μαΐου τοῦ 1948 πῆγαινε με τὸ ἀπόσπασμά του τρόφιμα καὶ ἐφόδια σ' ἓνα μεθοριακὸ φυλάκιο. Γιὰ τὸν φόβο τῶν ναρκῶν ἀδηγοῦσαν μπροστά τους ἓνα κοπάδι πρόβατα. Εἶχαν συγκεντρώσει ὅλη τὴν προσοχὴ στὶς καταραμένες αὐτὲς νάρκες. Ξαφνικὰ ἀπὸ ἓνα ἄδειο σπίτι τῆς ἐρημωμένης Κάρπης ἔπεσαν ἐπάνω του μυδράλλια καὶ πολυβόλα. Ὁ γερολύκος τῶν μακεδονικῶν βουνῶν ἔγειρε θανάσιμα κτυπημένος.

Ἀπέθανε ὁ καπετὰν Γκόνοσ Λουγιάμης, ὅπως καὶ ἔζησε ὅλη του τὴ ζωὴ, με τ' ὄπλο στὸ χέρι.

Ο ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΓΡΑΙΚΟΣ

‘Ο πατέρας του Παπαρίζος, εφημέριος στὸ Κολέσινο τῆς Στρώμνιτσας, πατριώτης παπᾶς μ’ ἐθνικὴ δρασί. ‘Ο ἀδελφός του Εὐθύμιος, Ἑλληνας δάσκαλος, ἀπ’ τοὺς παλιούς ἐκείνους, πὺν δὲν ἤξεραν ἴσως πολλὴ παιδαγωγία, ἐθεωροῦσαν ὅμως τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀληθινῆ ἐθνικῆ μυσταγωγία. ‘Ο ἄλλος ἀδελφός του Σπάσος σκοτώθηκε ἀργότερα ἀπ’ τοὺς Βουλγάρους. ‘Ο προπάππος του εἶχε πέσει, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος τῶλεγε, στὴν ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου. Καὶ ὅμως ἄρχισε τὴν σταδιοδρομίαν του μὲ τοὺς κομιτατζήδες!

Νεαρὸ καὶ ἀμούστακο παιδί σκότωσε τὸ 1902 ἓνα χριστιανομάχο χότζα, πὺν θέλησε καὶ αὐτὸν νὰ πειράξῃ. Πὺν ἄλλοῦ θὰ πῆγαινε; Τὰ κηρύγματα — συνθήματα ἐπίσης γιὰ λευτεριά, μακεδονικὴ ἀνεξαρτησία, χριστιανικὴ ἀδελφότητα κ.λ.π. — ἔπαιρναν τότε καὶ ἔδιναν. ‘Ο ἀρχηγός του Καραγιοβάν δὲν ἄργησε νὰ ξεκαθαρισθῇ ἀπὸ τουρκικὸ ἀπόσπασμα μὲ ἀρκετοὺς ἄλλους συντρόφους του. Τὸ ἴδιο ἔπαθε καὶ ὁ διάδοχος καὶ ἀντικαταστάτης του. ‘Ο Παντελής τὴν γλύτωσε εὐθιγὰ καὶ τὶς δυὸ φορές. Ἔβλεπε ὅμως τὴν ὀλοένα καθαρώτερα τί πράγμα ἦσαν οἱ ἀναγκαστικοὶ σύντροφοί του καὶ πόσο τὰ ἔργα τῶν βρισκόνταν στοὺς ἀντίποδες μὲ τὰ λόγια τῶν. Μιλοῦσαν γιὰ πόλεμον ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ ἔκαμναν ἄγριο καὶ ἀδυσώπητο διωγμὸ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Ἄμεσο καὶ σοβαρώτατο κίνδυνον διέτρεχαν ἀπ’ αὐτοὺς καὶ ὁ ἴδιος ὁ πατέρας καὶ τ’ ἀδέλφια του. Κι αὐτὸ τὸ κεφάλι του δὲν ἦταν πολὺ σίγουρο. Ἄναγκάσθηκε λοιπὸν νὰ συμμαζωχθῇ καὶ νὰ κάμνῃ τὸν κουτὸ καὶ τὴν «πάπια». Κι ὅταν ἔμαθε ὅτι βγήκαν καὶ ἑλληνικὰ σώματα, πὺν πολεμοῦσαν τοὺς Βουλγάρους, προσποιήθηκε τὸν βαριά ἄρρωστο καὶ ἀποσύρθηκε μὲ τὴν πρώτη εὐκαιρία στὴν Βουλγαρία. Τρύπωσε κάπου στὴν Βάρνα, ὅπου ἤλθε καὶ τὸν πῆρε κρυφὰ ὁ ἀδελφός του.

Ἡ κατάστασις στὸ μεταξὺ στὴν Στρώμνιτσα καὶ τὴν περιοχὴ τῆς ὀλοένα χειροτέρευε. ‘Ο Τσερνοπέφ ἦταν ὁ πραγματικὸς ἐκεῖ σουλτάνος. Δυὸ ἰδανικὰ εἶχε, νὰ ἀρπάξῃ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερα χρήματα καὶ ν’ ἀφήσῃ ὅσο τὸ δυνατόν λιγώτερους Ἑλληνας. Ἀπ’ τοὺς Στρωμνιτσιώτες ζήτησε τὸ 1904 χαράτσι 4.000 χρυσῆς λίρες. «Ἄνυπόφορο καὶ ἀδιάντροπο ληστή, κλέφτη, δολοφόνου» τὸν ὠνόμαζαν μὲ τὶς ἐφημερίδες τῶν καὶ οἱ κομιτατζήδες τῆς ἄλλης καὶ ἀντίθετης μὲ τὴν ἰδική του παρατάξεως.

Οἱ Στρωμνιτσιώτες θὰ θυμοῦνται γιὰ πάντα τὴν ἀπελευθερωτικὴ ἐκείνη περίοδο. Ἐκινδύνευαν μέσα στὴ πόλι, ἐκινδύνευαν καὶ ἔξω στὸν δρόμο, ὡς πὺν νὰ φθάσουν στὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ, ὅταν πῆγαιναν στὴν Θεσσαλο-

νίκη. Ἐπειδὴ ὁ Παντελῆς Λιώτης δὲν ἔδωσε τὸ χαράτσι, ποὺ τοῦ ἐξήτησαν, πλήρωσε μὲ τὴν ζωὴ του ὁ υἱὸς του Χαρίτων, τὴν ὥρα ποὺ πήγαινε γιὰ τὸ τραῖνο. Σκοτώθηκεν ἐπίσης ὁ Νικόλας Παπακωνσταντίνου, πληγώθηκε σοβαρὰ ὁ Νικόλ. Παλιαγγέλου, ἔμαρτύρησε ὁ Πέτρος Χαριζάνος ἀπ' τὴν Νεγκόρτσα κ.λ.π.

Στὶς 8 Ἰουλίου 1904 ὁ Χρῆστος Καράτζωφ ἔπαθε οἰστρο θρησκευτικὸ καὶ πῆγε στὴν ἑλληνικὴ ἐκκλησίαν ἄποπλύνῃ τὸν ρύπο τῆς ἁμαρτίας. Ξαφνικὰ ὅμως σηκώνει ἓνα τσεκούρι καὶ κτυπᾷ τὸν ἱεροψάλτη Γεράσιμο καὶ ἓνα τεχνίτη Γεώργη, ποὺ ἐπισκεύαζε τὸν οἶκο τοῦ Θεοῦ. Ὁ ψάλτης παρὰ τὸ τραῦμα καὶ τὴν ἰδιότητά του ἐκνύγησε τὸν ἀσεβῆ δολοφόνου μὲ τὸ μπασιτόνι. Ἄλλ' ὁ Καράτζωφ ἔκρυβε καὶ ἓνα καλὸ πιστόλι ναγκιάν, ποὺ οἱ σφαιρὲς του τὸν ἀνάγκασαν νὰ γυρίσῃ πίσω κάτω ἀκριβῶς ἀπ' τὰ παράθυρα τοῦ σπιτοῦ τοῦ καίμακάμη, ὅπου ἐκείνη τὴν ὥρα ὁ Ρῶσος ἀξιωματικὸς τῶν «μεταρρυθμίσεων» ἔπαιρνε τὸ οὔζο καὶ τοὺς μεζέδες του χωρὶς νὰ τοὺς διακόψῃ καὶ ἓνα δευτερόλεπτο, ἔστω καὶ ἂν ἔρριχνε ὁ Καράτζωφ καὶ κανονιές!

Γιὰ τὸν περίφημο αὐτὸν εἰρηνοποῖδ καὶ μεταρρυθμιστὴ ἀξιωματικὸ ἔστειλαν οἱ δημογέροντες καὶ οἱ πρόκριτοι τῆς Στρώμνιτσας καταγγελία στὸν Χιλμῆ πασᾶ, στοὺς δυὸ «πράκτορες», στὸν Ἰταλὸ στρατηγὸ Ντὲ Τζωρτζη, στὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη, ὅτι ξεσήκωνε ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων τοὺς Βουλγάρους, ποὺ δὲν εἶχαν καὶ ἀνάγκη ἀπὸ πολλὰς παραινέσεις στὸ σημεῖο αὐτό, ἐκήρυττε ἀναφανδὸν τὸ εὐαγγέλιο τοῦ ξερριζώματος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔβγαινε φωτογραφία μαζί μὲ «καρνηκομόωντας» κομιτατζῆδες καὶ μοίραζε ὁ ἴδιος τὶς φωτογραφίες στὰ χωριὰ κ.λ.π. Ἐρωτήθηκαν τηλεγραφικὰ ἀπ' τὸν Χιλμῆ πασᾶ ἐὰν ἀληθινὰ ὑπόγραψαν τὴν καταγγελία καὶ γιὰ ἀπάντησι ἔτρεξαν οἱ περισσότεροι στὴ Θεσσαλονίκη νὰ τὴν ἀναπτύξουν καὶ προφορικά.

Τὴν 3ην Ὀκτωβρίου ὁ μητροπολίτης Στρώμνιτσας Ὁρολογᾶς πῆγαινε νὰ ἱεραουργήσῃ στὸ Γάβροβο. Στὸν δρόμο τὸν ὑποδέχθηκαν ἀπὸ μερικὰ χαμόκλαδα οἱ κομιτατζῆδες μὲ τουφεκιὰς καὶ ἔτρεξαν εὐθύς νὰ τὸν πιάσουν. Εὐτυχῶς τρόμαξε τ' ἄλογό του ἀπ' τὴν ἀνεπιθύμητη συνάντησι καὶ τᾶβαλε στὰ τέσσερα. Πληγώθηκαν ὁ ἀρχιμανδριότης Μιχαὴλ καὶ ὁ παπᾶς τοῦ Γάβροβου. Δύο χωρικοί, ποὺ συνώδευαν τὸν δεσπότη τους, ἔπεσαν νεκροί. Ἀναγκάσθηκαν νὰ βγάλουν ἀπ' τὶς τρῦπες τὰ ὄπλα των καὶ νὰ τρέξουν οἱ Γάβροβίτες, γιὰ νὰ πάρουν πόδι οἱ κομιτατζῆδες.

Ὁ Στρωμνιτσιώτης Βασίλειος Ζωγράφος, ποὺ εἶχε ἐπονομασθῆ καὶ Ντελῆ-Βασίλης, σὲ μιὰ στιγμὴ ξεσπάσματος γιὰ ὅλα τὰ βᾶσανα, παθήματα καὶ μαρτύρια κληρικῶν καὶ λαϊκῶν πέταξε μιὰ βόμβα στὸν Βούλγαρο μητροπολίτη, κύριο ὑπαίτιο ὄλων τῶν συμφορῶν, ποὺ δὲν ἔβηξε τὸ σεπτὸ πρόσωπο ἢ τὸ ρᾶσο τοῦ ἐξαρχικοῦ ἱεράρχη.

Τὸν χειμῶνα τοῦ 1904 -5 ἀρκετὰ παιδιὰ ἀπ' τὴν Στρώμνιτσα, τὴν Γευ-
 γελή, τὴν Μπογδιάντσα καὶ ἄλλα χωριὰ πῆγαν, ὅπως ὁ Στέφος καὶ ἄλλοι ἀπ'
 τὸ Μοναστήρι, στὸν ναύσταθμο τοῦ Πόρου νὰ γυμνασθοῦν στὸν πόλεμο τοῦ
 βουνοῦ.

Ἄπ' τὸ καλοκαίρι τοῦ 1905 πῆρε τὴν διεύθυνσι τοῦ ἀγῶνος ὁ τότε ὑπο-
 λοχαγὸς καὶ διοικητὴς τοῦ 1' σώματος στρατοῦ, ὅταν πέθανε, Βλάσιος Τσι-
 ρογιάννης. Σεμνός, φρόνιμος, ἥσυχος, μικροκαμωμένος, μὲ τὸ φρεσάκι του
 καὶ τὸ δασκαλικὸ μπαστούνι νόμιζες ὅτι εἶχε ἐνσαρκωθῆ στὸ ρόλο τοῦ διευ-
 θυντῆ τῶν σχολείων, ποὺ εἶχε ἀναλάβει.

Ὁ Μισὲλ Παγιαρὲς γράφει στὸ Imbroglio macédonien ὅτι στὴν ἐπί-
 σκευή του τῆς Στρώμνιτσας ἔγινε δεκτὸς στὸ σχολεῖο ἀπὸ 300 γυναῖκες, ποὺ
 ἐτραγουδῆσαν τὸν ἑλληνικὸ ἐθνικὸ ὕμνο καὶ στὸν «Σύλλογο» ἀπὸ 400 ἄν-
 δρες, τὸν ἕνα ζωηρότερο «Γ'κραικομίνο» ἀπ' τὸν ἄλλο.

Ὁ Παντελῆς Γραϊκος ἔμεινε ἕνα σχεδὸν χρόνον στὴ λίμνη τῶν Γιαννι-
 τσῶν μὲ τὸν Γκόνο. Ἔμαθε τὸν παράξενο βαρκοκίνητο πόλεμο καὶ τὰ μυ-
 στικὰ τοῦ Βάλτου. Δὲν κατώρθωσε μόνον νὰ μάθῃ καὶ πολλὰ ἑλληνικά. Τὸ
 καλοκαίρι τοῦ 1907 ἀφῆκε τὴν ἀσφαλὴ καὶ ξεκούραστη λίμνη καὶ τραβῆξε
 μ' ἕνα μικρὸ σῶμα γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Στρώμνιτσας. Ἦταν τὸ πρῶτο τα-
 κτικὸ ἑλληνικὸ σῶμα, ποὺ ἐμφανιζόταν στὰ μέρη ἐκεῖνα. Πέρασε ὅλη τὴ
 μεγάλη ἔκτασι μετὰ τὴν λίμνης καὶ τῶν δασῶν τοῦ Μπέλες, ποὺ ἦταν μοιραία
 γιὰ ἄλλα σώματα. Ἡ ἐμφάνισι τοῦ νέου, ὠραίου καὶ τολμηροῦ καπετάνιου
 ἔδωσε φτεροὺς σ' ὅλη τὴ μαρτυρικὴ περιοχὴ Στρώμνιτσας - Γευγελῆς. Μπήκε
 στὰ πολυβασανισμένα χωριὰ καὶ τοὺς μίλησε γλῶσσα πολὺ διαφορετικώτερη
 ἀπὸ ἐκεῖνη τοῦ Τσερνοπέερ καὶ τῶν συντρόφων του, ποὺ ἐννοοῦσαν μὲ τὴν
 λευτεριά, τὸ ξαλάφρωμα τῶν χρημάτων τους καὶ τὴν ἀπαλλαγὴ πολλῶν ἀπ'
 τὸ βάρος τῆς ζωῆς τους.

Τὰ κομιτᾶτα καὶ τὰ παραρτήματα καὶ τὰ παρακλάδια τῶν ἀναστατώθη-
 καν, ὅπως ἦταν φυσικὸ, ἀπ' τὴν καταπάτησι τῶν οἰκοπέδων τους. Ἔπρεπε
 ὀπωσδήποτε τὸ ταχύτερον νὰ ἐξοντωθῆ ὁ παρείσακτος. Δὲν ἐδίσταξαν οἱ με-
 γάλιοι τουρκομάχοι νὰ χρησιμοποιήσουν καὶ τοὺς Τούρκους, ἀφοῦ ὁ σκοπὸς
 ἀγιάζει ὅλα τὰ μέσα.

Τὴν 26ην Αὐγούστου τὸ σῶμα βρέθηκε κυκλωμένο στὸ χωριὸ τοῦ Παν-
 τελῆ, τὸ Κολέσινο, ἀπὸ μεγάλη στρατιωτικὴ δύναμι, ποὺ τὴν ὠδηγοῦσαν ἄν-
 θρωποι τοῦ Κομιτάτου. Στις προσκλήσεις τῶν ἀξιωματικῶν καὶ συστάσεις
 χωρικῶν νὰ παραδοθῆ ὁ Παντελῆς ἀποκρίθη με σφαιρες. Πολέμησε μὲ
 τὸν ἡρωϊσμὸ τῆς ἀπελπισίας. Καί, ὅταν τὰ πολεμοφόδιά του σῶθηκαν, ἔκαμε
 ἐξοδόν. Ἔλεσε σωστὸ κόσκινο ἀπὸ τουρκικὰ βόλια. Μαζί του ἔπесαν ὁ Θα-
 νάσης ἀπ' τὴν Μπαλάφτσα, ὁ Στόϊλης κ' ἕνας ἄλλος ἀπ' τὴν Βαρδαρόφτσα
 καὶ ὁ Πηλειορίτης Γεώργης.

Οἱ τέσσερες νεκροὶ ἔμειναν οἱ ἄγνωστοι στρατιῶτες τοῦ πολέμου ἐκεί-

νου, γνωστοὶ μόνον μετὸ βαπτιστικὸν ὄνομα καὶ τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς των.

Τὸ ἔργον τοῦ ἐσυνέχισαν ὁ ἐξαδέλφος τοῦ Χαρ. Κοζάρης ἢ Φορτούνας, ἓνας λαμπρὸς καὶ ἐξαίρετος ὄπλαρχηγός, ὁ Καραϊσκάκης, ποὺ πληγώθηκε σὲ μιὰ συμπλοκὴ καὶ θεραπεύθηκε μέσα στὴν Στρώμνιτσα ἀπ' τοὺς ἰατροὺς τῆς Χατζηβέλκου, Ἀντωνιάδην καὶ Ριζόπουλο, ὁ Σιωνίδης καὶ ἄλλοι, ὅλοι παιδιὰ τοῦ τόπου, ζυμωμένα μετὸν ἀγῶνα καὶ τὸ αἷμα.

Ἡ Στρώμνιτσα ἐξακολούθησε νὰ ἀψηφάη ἀπειλές, καταστροφές, πιέσεις καὶ νὰ παλεύη ἀδάμαστη, ἀληθινὴ ἐθνικὴ ἀκρόπολις. Ἦλθε δυστυχῶς ἡ Συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου τοῦ 1913, ποὺ ἔβαλε τέρμα—προσωρινὸ—στὴν ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῆς. Τὴν παραχώρησε στὴν ἡττημένη Βουλγαρία! Καὶ τότε ἔγινε κάτι, ποὺ δὲν ἀναφέρεται συχνὰ στὰ παγκόσμια χρονικά. Οἱ περισσότεροὶ κάτοικοί τῆς καὶ τῶν γύρω χωριῶν, ὅλοι ξενόφωνοι καὶ ἀδιόρθωτοι Γραικομάνοι, ἐθυσίασαν ὅλα τὰ συμφέροντα, ἄφησαν ὅλα τὰ κτήματα, ξέχασαν ὅλους τοὺς δεσμούς, τὰ παράτησαν ὅλα σίξυλα καὶ ἔρημα καὶ ἦλθαν γυμνοὶ καὶ φτωχοὶ πρόσφυγες μετὰ τὴν οἰκογένειαν καὶ ἐλάχιστα σκεύη στὴ φτωχὴ Ἑλλάδα.

Ο ΜΗΤΡΟΥΣΗΣ

Τὴν ἄνοιξι τοῦ 1907 μιὰ νύχτα στὴν Ἀθήνα ἕνας γειτονικὸς μὲ τὴν Ὀμόνοια δρόμος ἀναστατώθηκε ἀπὸ φωνές, κακὸ καὶ φασαρία. Χωροφύλακες καὶ πολῖτες εἶχαν πιᾶσει ἕναν ἄνδρα μὲ χακὶ ροῦχα καὶ ἤθελαν νὰ τὸν πᾶν στὸ τμήμα.

Δυὸ ἀδελφοὶ φουρναραῖοι παραμόνευαν νὰ περάσῃ κάποιος φύλακας ἐνὸς κτήματος, πού τοῦ καταλόγιζαν τὸ ἔγκλημα, ὅτι εἶχε σχέσεις μὲ τὴν ἀνύπαντρη ἀδελφή τους. Μόλις εἶδαν νὰ περνᾷ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ χακὶ «αὐτὸς εἶναι» φώναξαν καὶ τοῦ ρίχθηκαν ἐπάνω του. «Αὐτὸς» ὅμως τοὺς ἔρριξε κάτω. Ἔτρεξαν καὶ τρεῖς χωροφύλακες, πού ἔστεκαν παρακάτω, καθὼς καὶ ἄλλοι φίλοι τῶν. Ἔπεσαν ὅλοι ἐπάνω του. Ἐκεῖνος ἀσάλευτος, σὰν νὰ εἶχε ριζώσει ξαφνικὰ στὴ γῆ, ἐπάλευε μὲ μιὰ δύναμι καταπληκτικὴ. Τὸ παρᾶξενο ἦταν ὅτι δὲν μιλοῦσε, δὲν ἀπαντοῦσε σὲ τίς ἐρωτήσεις τῶν χωροφυλάκων, πράγμα πού ἐπιβεβαίωνε τὴν ἐνοχὴ του, καὶ μὲ βουβὸ πείσμα ἔκαμνε «ἀντίστασιν κατὰ τῆς ἀρχῆς». Φαινόταν πὼς δὲν εἶχε γλώσσα καὶ λαλιὰ παρὰ μόνον μπράτσα γερά καὶ σιδερένια.

Ἐφθασε κάποια στιγμή στὸ θόρυβο καὶ ὁ μοίραρχος Μαρούδας, πού ἐγνώριζε τὸν ἄγνωστο.

— Γρημετοσακισθῆτε, φώναξε στοὺς χωροφύλακες καὶ πολῖτες. Ἀφήστε τὸν ἄνθρωπο ἥσυχο. Εἶναι καπετάνιος ἀπ' τὴ Μακεδονία.

Ἦταν ὁ Μητρούσης.

Ἐπάρχει καὶ ἡ ἐκδοχὴ, ὅτι τὸ ἐπεισόδιο ἔγινε, γιατί ὁ Μητρούσης ἔκαμε παρατηρήσεις τούρικα σ' ἕνα χωροφύλακα, πού τὸν ἄκουσε νὰ βλαστημᾷ καὶ νὰ ὑβρίζῃ τὸν σταυρὸ καὶ τὸν Χριστό.

Λεγόταν Δημήτριος Γκογκολάκης. Μὰ ἦταν γνωστὸς μὲ τὸ μικρὸ καὶ χαϊδευτικὸ ὄνομα, πού τοῦχε δώσει ἡ μητέρα του.

Δὲν μίλησε στοὺς χωροφύλακες, γιατί πείσμωνσε καὶ δὲν ἤξερε ἑλληνικά. Οἱ κοιματιζήδες εἶχαν σφάζει τὸ 1904 τὴ γυναῖκά του καὶ τὰ παιδιά του στὸ Χομόντος, ἕνα σλαβόφωνο χωριὸ τοῦ κάμπου τῶν Σερρῶν, πού φέρνει τώρα τὸνομά του. Πῆρε κι αὐτὸς τὸ ὄπλο του καὶ βγῆκε στὸ κλαρὶ νὰ τοὺς πληρώσῃ μὲ τόκο καὶ ἐπιτόκιο γιὰ τὰ ἐγκλήματά τους.

Ἡ κατάστασις στὴν περιφέρεια Σερρῶν καὶ σ' ὅλη τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία δὲν ἦταν καθόλου ρόδινη.

«Τὸ μέλλον φαίνεται ὡς νύξ ἀφεγγῆς καὶ ἀσέληνος, ἐν ἧ οὐδεὶς διαφαίνεται ἀμίπων ἀστήρ» ἔγραφε τὴν ἄνοιξι τοῦ 1905 στὰ Πατριαρχεῖα ὁ τότε

μητροπολίτης Δράμας και έπειτα έθνομιάχτηρας Συμόνης μητροπολίτης Χρυσόστομος. Το προξενείον πάλιν Σεργών έγραφε τόν 'Ιούνιο και Αύγουστο του 1904 (ἀριθμ. 2380 και 3222): «Εἰς τὸ σαντζάκιον Σεργῶν τείνουν οἱ Βούλγαροι νὰ ἐκπληρώσουν τὸ ὄνειρον τῆς Ἑσωτερικῆς ὀργανώσεως (τοῦ Κομιτάτου δηλ.), ἵνα διὰ βιαιότητος ἀποστενώσεως καὶ περισφίξεως τοῦ περι τὴν πόλιν τῶν Σεργῶν τόξου ἀποπνιγῇ αἴτη ἵπὸ τὸ βίαιος τοῦ Βουλγαρισμοῦ. Εἰς τὸ Μελένοικον ἀπέμειναν δύο χωρία».

Τὸ προξενείον ἐξ ἄλλου Θεσσαλονίκης στὴν ἑκάστῃ του 3289 ἐτόνιζε: «Εἰς τὸ διαμέρισμα Σεργῶν πλὴν τῆς μεγάλης συμμορίας Σαντάνσκη, ἣτις ἐδρεύει εἰς τὸ Περίν-νιάγ, μικραὶ συμμορίαι περιτρέχουν τὴν ὑπαίθρου, προξενούσαι παντοῦ τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν καταστροφὴν. Αἱ ἐπιδρομαὶ ἐπίσης κατὰ τῶν χωρίων Ταρσιόβου, Ραχοβίτσης, Ραδόβου καὶ Ράμνας ἐξωθοῦν τοὺς κατοίκους τῆς δεινοπαθοῦσης περιφερείας μέχρις ἀπογνώσεως».

Ὁ Ἄγγλος ἐπίσης γενικὸς πρόξενος Θεσσαλονίκης σὲρ Μπιλιώτης ἔγραφε στὴν κυβέρνησί του τὸ 1904 (Ἄγγλικὴ Κυανῆ Βίβλος) ὅτι στὸ σαντζάκι Σεργῶν 100 Ἑλληνες, ἑλληνόφωνοι, σλαβόφωνοι καὶ βλαχόφωνοι, εἶχαν σφαγιασθῆ ἀπ' τοὺς κομιτατζῆδες.

Ὁ Σαντάνσκη παρίστανε τὸν Μακεδόνα καὶ τὸν μακεδονιστῆ. Ἄλλὰ σκότωνε Μακεδόνες μὲ ὄση εὐκολία καὶ τίς μῦγες.

Σ' ἓνα γράμμα του τῆς 15ης Ἰουλίου τοῦ 1904 πρὸς τὸν Γάλλο συνταγματάρχην τῆς χωροφυλακῆς Σεργῶν Βερὰν λέγει: «Ἐἴμαστε καὶ ἡμεῖς κράτος καὶ ἔχομε τοὺς νόμους καὶ τὰ δικαστήριά μας (!) Μᾶς κατηγοροῦν ὅτι εἴμαστε ἀσπλαχνοὶ καὶ σκοτιόνομε γυναικόπαιδα. Εἶναι ἀλήθεια, μὰ τὸ κάμνομε ἀπὸ ἀνάγκη. Θέλομε νὰ τρομοκρατήσουμε ἐκείνους, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς προδώσουν!»

Ἀπ' τὸ Μελένοικο ζήτησε στὶς 14 Ὀκτωβρίου τοῦ 1905 1000 χρουσεὺς λίρες μὲ τὴν ἀπειλή, ὅτι θὰ διπλασίαζε τὸν φόρο, ἂν δὲν τοῦ μετροῦσαν σὲ δέκα μέρες τὰ χρήματα.

Ἡ «Ρεφόρμ», τὸ δημοσιογραφικὸ ὄργανο τῆς ἀντίθετης κομιτατζηδικῆς παρατάξεως, ἔγραφε γι' αὐτόν: «Κάθε φορὰ, ποὺ κάμνει ἓνα ἐγκλημα μὲ τοὺς πληρωμένους πράκτορές του, φωνάζει ὅτι τὰ θύματα ἦσαν καταδότες. Ἄλλὰ οἱ δολοφόνοι εἶναι ἀκριβῶς ὄργανα τῆς τουρκικῆς ἀστυνομίας».

Ὁ Μητρούσης, ἂν δὲν ἔμαθε τὰ ἑλληνικά, εἶχεν ὅμως ἀπὸ μικρὸς ἐμποτισθῆ ὡς τὰ κόκκαλα ἀπ' τὴν ἑλληνικὴν ἰδέα. Ἀθλητικὸς, ρωμαλέος, ἥρακλειος, ἔπαιρνε πρόθυμα μέρος καὶ σὲ ἀγῶνες πάλης, ὅπου πάντα ἔβγαυε νικητῆς. Ἔτσι ἔγινε γρήγορα γνωστὸς καὶ ἀπόκτησε πολλοὺς φίλους.

Στὸ σκολεπτήριον τῆς Καλλιθέας τῶν Ἀθηνῶν μὴ μέρῳ ὁ Μητρούσης πέρασε τέσσαρες σφαῖρες ἀπὸ τὸν ἴδιο στενὸ στόχο. Ὁ Λιάδοχος, ποὺ ἦταν παρὼν, ἔσπευσε νὰ τὸν συγχαρῆ μὲ χειραψία. Ὁ Μητρούσης ὅμως τοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἔπρεπε. Ὁ Λιά-

δοχος τότε μὲ τὸ χέρι πονεμένο τοῦ χαΐδεψε τὸν ὤμο καὶ γιὰ ἐκδήλωσι εὐχαριστιῶν καὶ εὐγνωμοσύνης τοῦ χάρισε ἓνα τουφέκι καὶ ἓνα πιστόλι.

Μὲ τὸν θεῖό του τὰ χάλασε ἄσχημα, γιὰτὶ ἤθελε νὰ τοῦ κόψη τὶς φιλικές σχέσεις μὲ Ἑλληνας τῶν Σερρῶν μὲ τὴν πρόφασιν, ὅτι ὁ ἓνας ἀπ' αὐτούς, ὁ Κώστας Παπαδόπουλος, ποὺ ἦταν ὑπάλληλος τῆς γαλλικῆς ἐταιρείας τοῦ Μονοπωλείου καπνῶν (Ρεζί), ἔκαμνε καὶ λαθρεμπόριο καπνοῦ. Σ' ἓνα τόπο, ὅπου καὶ αὐτὲς οἱ ἐπίσημες κρατικὲς ἀρχαὲς δὲν ἔννοιωθαν μεγάλη στενοχώρια καὶ ἀποστροφή γιὰ τὸ λαθρεμπόριο τοῦ καπνοῦ, ποὺ τὸ θεωροῦσαν ζημία μιᾶς ξένης γκαιοῦρικής ἐταιρείας, θὰ ἦταν παρᾶξενον φαινόμενο ἢ τόση εὐαισθησία ἐνὸς χωριάτη γιὰ τὴ συνναστροφή τοῦ ἀνεπιῶ τοῦ. Ἦθελε νὰ τοῦ κόψη τὶς σχέσεις μὲ Ρωμιοὺς. Ὅπωςδὴποτε θεῖος καὶ ἀνεπιὸς ἦλθαν στὰ μαχαίρια. Ὅταν ὁ βοεβόδας Τάσκα ἐπιχείρησε νὰ βάλῃ στὸ χέρι τὸν Μητρούση καί, ἐπειδὴ δὲν τὰ κατάφερε, ἔπιασε καὶ σκότωσε τὴ γυναῖκα καὶ τὸ παιδί του, ὁ καλὸς θεῖος εἶχε, φαίνεται, τὴν οὐρά του στὴν δουλειά. Φρενιασμένος, λυσσιασμένος καὶ λυπημένος ὁ Μητρούσης, ἀποφάσισε νὰ ἐκδικηθῆ. Ἔκαμε ἀρχὴ ἀπὸ τὸν θεῖο. Καὶ μὲ τὸν ἐξάδελφό του Γιοβάνη καὶ τὸν ἀνεπιὸ τοῦ Μιχάλη πῆρε τὰ βουνά.

Ἐκεῖ κοντὰ βρισκόταν τότε τὸ σῶμα τοῦ Γιαγλῆ, ἐνὸς παλιοῦ κλέφτη ἀπὸ τὴν Χαλκιδική. Τὸ εἶχε ἐξοπλίσει καὶ ἐξαποστείλει ὁ ὑπ' ἀριθμ. 2 Μακεδονικὸς σύλλογος Ἀθηνῶν τῶν ἀδελφῶν Γερογιάννη, ποὺ κατὰγονταν ἐπίσης ἀπ' τὴ Χαλκιδική καὶ ἦσαν ὁ ἓνας ἀντισυνταγματάρχης καὶ ὁ ἄλλος καθηγητής. Τὸ μικρὸ σῶμα ἦταν ἀνεξάρτητο ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα καὶ τὴν ὅλη ὄργάνωσι, σωστὸ δηλ. καπετανᾶτο, καὶ εἶχε ἓναν Ἀλλάχ καὶ ἓνα Προφήτη, τοὺς ἀδελφοὺς Γερογιάννη.

Σ' αὐτὸ τὸ σῶμα ζήτησε καὶ βρῆκε καταφύγιον ὁ Μητρούσης. Τοῦ ἔφερε τρία γερὰ τουφέκια καὶ ὅλη τὴ φλόγα τοῦ πάθους του. Ἀκράτητος ξαμολύθηκε πιά στὰ βουλγαροχώρια καὶ ἀχόρταγα ἔστειλε νὰ συναντήσουν τὴ γυναῖκά του ὅσους εἴρισκε. Ὁ Τάσκα καὶ οἱ ἄλλοι βοεβοδάδες καὶ κομιτατζῆδες εἶχαν ἐξαφανισθῆ. Μιὰ νύχτα στὸ Καρατζάκιοι σκότωσαν ἓνα πληθὸς χωρικούς.

Στὸ νυκτερινὸ ἐπεισόδιον στὰς Ἀθήνας μὲ τοὺς χωροφύλακες καὶ πολῖτες ὁ Μητρούσης ἔχασε τὸ μαχαίρι του. Χάλασε τὸν κόσμον, γιὰ νὰ τὸ βρῆ. Μὲ τὸν καπετὰν Στέργιο Βλάχμπη ἀπ' τὴ Τζουμαγιά (Ἡράκλεια) γιὰ διεργμημένα ἀπασχόλησε πολλὰς ὥρας καὶ μέρες τὸ ἀστυνομικὸν τμήμα. Εἶχε σημειώσει στὴ λαβὴ του μὲ τομὰς ἓνα ἓνα τὸν ἀριθμὸ τῶν θυμάτων του. Ἔτσι ἔγραφαν τότε οἱ ἀγοράμματοι χωρικοὶ καὶ τοὺς βερεσέδες τῶν σὲ ξυλαράκια (ραμπούσια).

Τὸ ὁμαδικὸ ἔγκλημα τοῦ Καρατζάκιοι προκάλεσε πολὺ θόρυβον καὶ πάταγον. Εἶχε καθιερωθῆ, φαίνεται, ὅτι οἱ Ἑλληνας ἔπρεπε ἀπλῶς νὰ κί-

μουν κηδεῖες, νὰ καταιδέτουν στεφάνια, νὰ ἐκφωνοῦν ἐπικηδείους καὶ τὸ πολὺ πολὺ νὰ συντάσσουν ψηφίσματα καὶ διαμαρτυρίες.

Ἡ συγκίνησι, ὁ θόρουβος καὶ ἡ καταθραυγὴ, ἔστω καὶ φαρισαϊκὴ, γιὰ τὴν ἐκατόμβη τοῦ Καρατζάκιοι ἀνάγκασε τὸ «κέντρο» τῶν Σερῶν νὰ ἐκδώσῃ διαταγὴ στὸν Γιαγλῆ καὶ στὸν Μητρούση νὰ φύγουν ὅπωςδὴποτε τὸ ταχύτερο ἀπὸ τὴν περιφέρειά του καὶ ὅλη τὴ Μακεδονία. Ἐκινήτοποιήθηκαν μάλιστα ἐναντίον τους καὶ τ' ἄλλα σώματα. Ἔτσι ὑποχρεώθηκε τὸ ἀνεξάρτητο καπετανάτο ν' ἀποχωρήσῃ καὶ νὰ ἰδῆ γιὰ πρώτη καὶ τελευταία φορὰ ὁ Μητρούσης τὴν Ἀθήνα, ὅπου εἶχε τὸ ἐπεισόδιο μὲ τοὺς χωροφύλακες καὶ τὴν χειραψία μὲ τὸν Διάδοχο.

Ὑστερα ἀπὸ δύο μῆνες ξαναγύρισε ὁ Μητρούσης στὴν περιοχὴ του τῶν Σερῶν. Δὲν τὸν σήκωνε τὸ κλίμα τῶν Ἀθηνῶν καὶ δὲν τοῦ ἄρξε ἡ ζωὴ τους.

— Τί μὲ κρατᾶτε ἐδῶ φυλακισμένο; ἐπαναλάμβανε ἀδιάκοπα.

— Ἄσχημα εἶναι ἐδῶ, καϋμένη Μητρούση; τοῦ ἔλεγαν οἱ φίλοι του. Ἔχει καφενεῖα, θέατρα, γυναῖκες.

— Μωρέ, δὲν καταλαβαίνετε σεῖς; Δὲν μπορῶ νὰ γυρίζω ἔτσι χασομέρης στοὺς δρόμους. Ἐμείνα μισὸς ἄνθρωπος. Θέλω νὰ γυρίσω στὴ δουλειά μου, ἐκεῖ ποὺ μὲ ξέροννε καὶ οἱ πέτρες.

Ἡ φήμη ἔφερε τὸν Μητρούση γιὰ ἓνα ἀπ' τοὺς ἰκανώτερους ὄπλαρχηγούς. Ὁ θάνατός του τὸν ἀνέδειξε καὶ ἡρωϊκώτερο. Τὸ βασίλειό του ἀπλώνονταν ἀπὸ τὴν Καλένδρα ὡς τὸν Ἀχινό. Ἐμπαινε ὅμως συχνὰ καὶ μέσα στὶς Σέρρες. Εἶχε ἀποφασίσει μιὰ μέρα νὰ χυμῆξῃ μέρα μεσημέρι στὸ βουλγαρικὸ σχολεῖο τῆς πόλεως, ὅποτε δὲν θὰ καλοπερονοῦσαν οἱ δάσκαλοι καὶ οἱ προφασόροι του. Ἀλλὰ ὁ φίλος καὶ συνεργάτης του Κων. Παπαδόπουλος, ποὺ προτίμησε παρὰ τὴν ἀρχικὴ ὑπόσχεσί του νὰ λῆ μὲ τὸν στὸ βουνὸ νὰ παραμείνῃ στὴ πόλι καὶ νὰ τὸν βοηθήσῃ ἀπ' τὴν ἡσυχία καὶ τὴν καλοπέρασί της, εἰδοποίησε τὴν τούρκικη ἀρχή. Καὶ τὸ σχέδιο ματαιώθηκε.

Στις 13 Ἰουλίου 1907 ὁ Μητρούσης βρισκόνταν μὲ τὸ σῶμα πάλι στὶς Σέρρες στὴ συνοικία Καμενίκια μέσα σ' ἓνα σπίτι κοντὰ στὴν ἐκκλησία τῆς Εὐαγγελίστριας. Κάποιος τὸν προδῶσε. Ὁ καπετὰν Στέργιος Βλάχμπης ἀπὸ τὴν Τζουμαγιὰ ὑποστήριξε ὅτι ὁ προδότης ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος καὶ γι' αὐτὸ τὸν ἐξετέλεσε ἀργότερα σύμφωνα μὲ διαταγὴ τοῦ «κέντρου» μπροστὰ στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Σερῶν.

Πολυάριθμος τουρκικὸς στρατὸς ἐκύκλωσε τὸ σπίτι καὶ ἓνας ἀξιωματικὸς ἐκτύπησε τὴν πόρτα. Ὁ Μητρούσης τὴν ἀνοίγει ἀπότομα τραβάει μέσα τὸν ἀξιωματικὸ καὶ τὸν ἀποκεφαλίζει. Πηδάει ἔπειτα στὴν αὐλὴ τῆς Εὐαγγελίστριας καὶ κάτω ἀπὸ βροχὴ σφαῖρες μπαίνει στὴν ἐκκλησία. Αὐτὸς μὲ τὸν ἀνεψιὸ του Μιχαῆλ πιάνουν τὸ κωδωνοστάσιο καὶ ὁ ἐξάδελφός του Γιολβάνης μὲ τὸν Παναγιώτου τὴν ἐκκλησία. Ὁ Θεόδωρος Τουρλιαντζῆς, ποὺ

είχε σπάσει τὸ πόδι του, καὶ ἓνας ἄλλος, ποὺ εἶχε πληγωθῆ, κήκχαν μέσα στὸ σπίτι.

Ἄπ' τὸ κωδωνοστάσιο καὶ τὴν ἐκκλησίᾳ τὰ τέσσερα παλληκάρια ἐβάσταξαν ἓνα ἐπιτάριο ἥρωϊκὸ ἀγῶνα. Ὁ Μητρούσης ἔστελνε στὴ μυρμηγκιά τῶν Τούρκων τὶς σφαῖρες καὶ τὶς βρυσιές του. Κι ὅταν τὰ φυσίγγιά του σώθηκαν, σκότωσε τὸν ἀνεψιὸ του καὶ ξεκοίλιασε μὲ τὸ μαχαίρι του τὸν ἑαυτὸ του. Οἱ ἄλλοι δύο αἰχμαλωτίσθηκαν καὶ στὶς 7 Δεκεμβρίου 1907 τοὺς κρέμασαν. Μπροστὰ στὴν κρεμάλα τὴν τελευταία στιγμή ὁ Γιοβάνης καὶ ὁ Παναγιώτου ἔβρισαν τοὺς Τούρκους καὶ ἐζητωκραύγασαν γιὰ τὴν μακρυνὴ Ἑλλάδα.

Πλῆθος γυναῖκες τῶν Σερρῶν θέλησαν νὰ ἀκολουθήσουν τὴν ἐκφορὰ τοῦ Μητρούση καὶ ἀργότερα τῶν δύο κρεμασμένων συντρόφων του. Μὰ τὶς ἐκυνήγησε ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία.

Ὁ μακαρίτης μουσικοσυνθέτης καὶ ποιητὴς Αἰμίλιος Ριάδης ἔγραψε στὸ Μόναχο, ὅπου τότε σπούδαζε, ἓνα ποίημα γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Μητρούση ἀπὸ 60 ἐξάστιχες στροφές! Ἀρχίζει «Γλυκὰ σιγοςβύνει τῆς μέρας τ' ἀστέρι». Ἐτοίμαζε καὶ ἓνα ὄρατόριο, ἀφιερωμένο στὸν ἥρωα τῶν Σερρῶν. Εἶχε πάθει, ὅπως λέγουν παλαιοὶ φίλοι του, ἀληθινὴ «μητροουσίτιδα».

Καὶ ἦταν πραγματικὰ ἄξιος τοῦ ἐνθουσιασμοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ γενικοῦ θαυμασμοῦ ὁ ἄφθαστος ὅσο καὶ ἀγνὸς «χωρὶς φόβο καὶ κηλῖδα» ἥρωας.

Β΄ ΕΚΔΟΣΗ
2007

Εκτύπωση:
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ Α.Ε.
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

